

Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu

SEFERÎ'YE ARMAĞAN

Editörler

Prof. Dr. Üzeyir ASLAN-Prof. Dr. Hakan TAŞ



Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu

SEFERÎ'YE ARMAĞAN

Editörler

Prof. Dr. Üzeyir ASLAN, Prof. Dr. Hakan TAŞ

Yazarlar

ALIŞOVA DEMİRDAĞ, Elza

ALKAN, Sevim

ASLAN, Üzeyir

ATALAN, Soner

AVCI, İsmail

DEMİR, Mihriban

DOĞAN AVERBEK, Güler

ERİŞEN, Gülgün

GASIMOVA ÇATALKAYA, Günay

KARAAAYAK, Tmer

KARASOY, Elif

KAYAOKAY, İlyas

KOÇ GIANNOPOULOS, Aylin

KUFACI, Osman

KUTSAL, Nalan

KÜLTÜRAL, Zuhul

MERMER, Ahmet

ÖNTÜRK, Tolga

ÖZTÜRK, Murat

PELER, Gkçe Yükselen

SELÇUK, Bahir

SEZER, Ayşe

TAMAR, Fatma Nur

TAŞ, Hakan

TAŞ, İbrahim

TORBALI, Sadık Emre

TURAL, Secaaatin

UYANIKER, Nursel

YERLİ, Zeliha

YILDIZ, Saadettin

YILMAZ, Ozan

YURDAKUL, Rabia Nur

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14105369>



Copyright © 2024 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed
or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2024©

ISBN: 978-625-367-916-3
Cover Design: İbrahim KAYA
November / 2024
Ankara / Türkiye
Size = 16x23,5 cm

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

TAKDİM	5
Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu'nun Biyografisi	7
Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu'nun Bibliyografyası	26
Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu İçin Yazılanlar	42
ALBÜM	97

II. BÖLÜM

MAKALELER	119
ALIŞOVA DEMİRDAĞ, Elza. "Kıbrıs Türk Ağzlarının Cümle Yapısı Üzerine". 120	
ASLAN, Üzeyir. "Klasik Şiirde Çok Anlamlı Bir Söz: Hey"	133
ATALAN, Soner. "Esnek Medeniyet Anlayışı Çerçevesinde Oğuz Kağan ve Alankuva Metinleri"	187
AVCI, İsmail. "19. Asır Şairlerinden Antepli Ali Râşid ve Divançe'si"	200
DEMİR, Mihriban. "Pîş-keş ve Armağan Sözcüklerinin Anlam Özelliği ve Şiir Dilinde Kullanımı"	216
DOĞAN AVERBEK, Güler – TORBALI, Sadık Emre. "15. Asır Şairi Visâlî'nin Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. or. oct. 3520 Numaralı Şiir Mecmuasında Bulunan Şiirleri"	226
ERİŞEN, Gülgün-ALKAN, Sevim. "Ravzatü'ş-Şühedâ ve Hadîkatü's-Sü'edâ Tesirinde Yazılmış Yeni Bir Maktel-i Hüseyin: Livâ'î ve Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ı"	255
GASIMOVA ÇATALKAYA, Günay. "Muamma Yazan Şairlerin Aynı İsimler Üzerindeki Ortak Çözüm Yöntemleri"	290
KARAAAYAK, Tümer. "Batı Türkçesi Kur'ân Tercümelerindeki Moğolca Unsurlar"	325
KARASOY, Elif. "Bir Bursa Vefeyatnamesi: Eşrefzade Ahmed Ziyaeddin'in Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ'sı"	350
KAYAOKAY, İlyas. "Yakup Kadri'nin Şeyhi Ali Nutkî Nur Baba'nın Bir Cönkte Bulunan Kerbela Mersiyesi, Muharremiyye ve Dîvâz-dehi"	359
KOÇ GIANNOPOULOS, Aylin. "Evangelinos Misailidis'in Kaleminden Avrupa ve Anadolu"	385
KUFACI, Osman. "Necâtî Bey Divanı'nda Güzellik Kavramı Üzerine Teşbihler"	403
KUTSAL, Nalan. "Şiire Vurulan Saltanat Damgası: Klasik Türk Şiirinde Tuğranın İzleri"	444
KÜLTÜRAL, Zuhâl. "Ejderhâ Destânı'nın Bursa İnebey Kütüphanesi Nüshası	

Üzerine”	488
MERMER, Ahmet. “Fuzûlî’nin Şiirlerinin Dili”	507
ÖNTÜRK, Tolga. “Mevlânâ Alâüddin Selânikî’nin Şerhü Mu‘ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ’sı”	513
ÖZTÜRK, Murat. “Eşref Paşa’nın Matbu Divan’ında Bulunmayan ve Daha Önce Yayınlanmamış Dört Şiiri”	545
PELER, Gökçe Yükselen. “Buryatya Cumhuriyeti’nin Etnik Yapısı”	557
SELÇUK, Bahir. “Baba Yurdunda Maziye Temaşa: Mekân-Zaman İlişkisi Bağlamında İsmail Safâ’nın ‘Mevlid-i Pederi Ziyaret’ Şiiri”	572
SEZER, Ayşe. “Sevmek Zamanı Filmine Narsisizm Ekseninden Bakmak”	591
TAMAR, Fatma Nur. “Aşkın Edebî Bir Yansıması: Deh-nâme Türü ve Fethî’nin <i>Deh-nâme</i> ’si”	600
TAŞ, Hakan. “Klasik Türk Edebiyatında Elifname”	638
TAŞ, İbrahim. “Türkçede Eş Anlamlılık: <i>Nehcü’l-Ferâdîs</i> Örneği”	648
TURAL, Secaattin. “Türk Şiirine Tersinden Bakmak: Ethos-Pathos Bağlamında Bir Edebiyat Tarihi Mümkün Mü?”	661
UYANIKER, Nursel. “İstemenin Adabı: Risâle-i Âdâb”	668
YERLİ, Zeliha. “Sultan Cem’in Muammaları”	687
YILDIZ, Saadettin. “Sefercioğlu’nun Şiirleri Üzerine Notlar”	749
YILMAZ, Ozan. “Tâcîzâde Cafer Çelebi’nin Farsça Şiirleri”	768
YURDAKUL, Rabia Nur. “Nev’î’nin Basılı Divanında Yer Almayan Şiirleri”	799

TAKDİM

Bu kitap, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi* Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde 1988-2005 yılları arasında görev yapmış bulunan hocamız Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu'ya armağandır. İlk şiirini 1959 yılında yayımlayan hocamız çalışma hayatına 1961'de atılmış, 1972'de Ankara DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuş, 1981'de Hacettepe Üniversitesinde yüksek lisansını, 1984'te de aynı üniversitede doktorasını Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu (ö. 1990)'nun danışmanlığında tamamlamıştır. Hocamız onlarca akademik çalışmanın sahibi olduğu gibi aynı zamanda binlerce öğrenci (kendi tabiriyle kır çiçekleri) yetiştirmiş bir bilim insanıdır. Kaderin cilvesi olarak doktora tezine konu edindiği Malkaralı Nev'î (ö. 1599) gibi kendisi de âlim ve şairdir; “Seferî, Sefer” mahlasıyla yazdığı şiir kitapları vardır. Bu armağan vesilesiyle hocamızın meslek hayatının altmış üçüncü, sanat hayatının ise altmış beşinci yılını kutluyor olmaktan mutluluk duyuyoruz.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde hocamız Prof. Dr. M. N. Sefercioğlu'nun biyografisi, sanat hayatı ile ilgili bir röportaj; şiirin kudretini gösteren, hocamızın üniversite öğrenciliği yıllarından sevimli bir hatırası ve “Atatürk ve Sanat” konulu bir konuşması yer almaktadır. Devamında hocamızın çok sevdiği öğrencileri için kaleme aldığı “Kır Çiçeklerim”, ilk defa bu kitapta yayımlanmakta olan “Cennetten Gelen Mektup” ve “Şiir” başlıklı üç şiiri bulunmaktadır.

Ardından hocamızın akademik ve şiir çalışmalarını içeren bibliyografyası gelmektedir. Bu kısım; tezler, yayınlar, şiir kitapları, bestelenmiş şiirler, davetli konuşmalar ve tez danışmanlıkları başlıklarından oluşmaktadır. Hocamızın yüzden fazla akademik yayını yıllara göre sıralanmış, yedi şiir kitabı listelenmiş, altmış adet bestelenmiş şiiri bu kısımda verilmiştir.

İlk bölümün bir diğer kısmı hocamızla ilgili yazılanlardır. Bu kısımda hocamızın dostları, meslektaşları ve öğrencilerinin onunla ilgili yazdıkları şiirlere, hatıralara, mektuplara ve sanatı ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu yazılar tarih sırası gözetilerek, en yeniden eskiye doğru sıralanmıştır.

* 26.07.2022 tarihinde ilga edilerek İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi adıyla yeniden yapılandırılmıştır.

6•

İlk bölüm, hocamızın hayatının çeşitli evreleriyle ilgili fotoğraflardan oluşan bir albümle sona ermektedir.

İkinci bölüm; araştırmacıların istifadesine sunduğumuz Türk dili, edebiyatı ve coğrafyası ile ilgili otuz bilimsel makaleden oluşmaktadır.

Hocamız Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu'nun meslek hayatının altmış üçüncü ve sanat hayatının altmış beşinci yılına özel hazırladığımız bu armağanın hayırlara vesile olmasını diler, hocamıza sağlıklı uzun ömürler temenni ederek saygı, sevgi ve şükranlarımızı sunarız.

Son olarak bu çalışmanın kitaba dönüşmesini sağlayan IKSAD Yayınevi'nin saygıdeğer yetkililerine teşekkürü borç biliriz.

Prof. Dr. Üzeyir ASLAN - Prof. Dr. Hakan TAŞ

Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu'nun Biyografisi

12 Ağustos 1943 tarihinde Nevşehir'de, memur bir ailenin en küçük çocuğu olarak dünyaya geldi. Nevşehir'de başladığı ilk, orta ve lise öğrenimini 1951-1960 yılları arasında, Ankara'da Demirlibahçe İlkokulu, Cebeci Ortaokulu ve Kurtuluş Lisesinde tamamladı. İki yıl Hukuk Fakültesinde okuduktan sonra 1963 yılında askere gitti. Tarsus'un Çamlıyayla beldesine bağlı Körmenlik köyünde yedek subay öğretmen olarak yaptığı askerliğini 1965 yılında Isparta'daki 58. Tümen'de tamamladı. Yüksek öğrenimini 1972 yılında A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde, yüksek lisans eğitimini 1981 yılında ve doktora öğrenimini 1984 yılında Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalında tamamladı. 1972 yılında "Dukakinzâde Ahmet Bey Divanı (Gazeller)" adlı lisans tezini Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, 1981 yılında "Fuzûlî Divanı'nda Sevgilinin Fizikî Yapısıyla İlgili Özellikler" adlı yüksek Lisans ve 1984 yılında "Nev'î Divanı'nın Tahlili" adlı doktora tezini Prof. Dr. Amil Çelebioğlu yönetiminde tamamladı.

Çalışma hayatına 1961 yılında İmar ve İskan Bakanlığı Foto-Film Servisinde işçi olarak başladı. Köyişleri Bakanlığında foto-film operatörü olarak görev yaparken 1968 yılında Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü Okuyucu Hizmetleri Şube Müdürlüğüne memur olarak atandı. Millî Kütüphanenin çeşitli kademelerinde şube müdür yardımcısı, şube müdürü, uzman olarak görev yaptıktan sonra Millî Kütüphane genel müdür yardımcılığı görevine getirildi. 1978 yılında bu görevinden alınarak Cebeci Semt Kütüphanesi müdür yardımcılığına tayin edildi. 1979 yılında müdürlük hâline getirilen Millî Kütüphaneye kütüphane müdürü olarak atandı. Aynı yıl kendi isteğiyle bu görevden ayrıldı ve Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesinde uzman müşavir olarak görevlendirildi. 1983 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne önce öğretim görevlisi, daha sonra da öğretim üyesi olarak atandı. 1988 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesine geçti. Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü'nde Osmanlıca ve Ortadoğu Teknik Üniversitesinde Türkçe servis dersleri verdi. Bu görevlerinin yanında 1986-2001 yılları arasında İslâm Konferansına bağlı İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)nde uzman-araştırmacı olarak çalıştı ve "Bütün Dünya Dillerinde Yazma Kur'an-ı Kerim Tercümelere Bibliyografyaları" adlı

projei yürüttü. 2004 yılında Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünde öğretim üyesi olarak göreve başladı. 16 Eylül 2005 tarihinde Marmara Üniversitesindeki görevinden emekli olarak Girne Amerikan Üniversitesindeki görevine devam etti. 8 Temmuz 2008'de Doçent, 21 Mayıs 2013'te de Profesör unvanını aldı. 2020 yılında Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü Başkanı olarak görevini yürütürken emekli oldu.

Kütüphanecilik, Türk kültürü ve Türk edebiyatı konularında 28 kitabı ve değişik yayın organlarında birçok ilmî makale, bildiri, ansiklopedi maddesi ve yazıları *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, *Türk Dünyası Gazetesi*, *Bizim Ocak Dergisi*, *Erguvan Dergisi*, *Tercüman Gazetesi*, *Şok Tıp Dergisi*, *Gata Öğrenci Kılavuzu*, *yeni Meşaleciler*, *Divan Dergisi*, *Konevi Dergisi*, *Turkish Studies*, *GAU Journal - Social & Applied Sciences* dergilerinde yayımlandı. Yazdığı küçük hikâyelerini “Duvar Yağlı Ekmek” adlı kitapta yayınlamayı düşünen Sefercioğlu'nun kitaba adını veren hikâyesi *Yüzakı* dergisinde yayımlandı. Bir çok yüksek lisans ve doktora tezi yönetti.

1959 yılında şiir yazmaya başlamış olan M. Nejat Sefercioğlu, 1960'ta Ankara Çankaya Kolejinin düzenlediği Ankara liselerarası şiir yarışmasında, “Ölümü Unutmak” adlı şiiriyle birincilik kazandı. *Demokrat Nevşehir Gazetesi*, *Dil ve Edebiyat*, *Önasya*, *Millî Kültür*, *Töre*, *Türk Edebiyatı*, *Türk Kültürü*, *Türk Yurdu*, *Yeni Defne* ve *Yüzakı* dergilerinde şiir ve yazıları yayımlandı. Cumhuriyet'e 60. Yıl Marşı Prof. Nevit Kodallı, 1984'te yarışma birincisi olan “Gülhane Tıp Akademisi Marşı” Prof. Hikmet Şimşek tarafından bestelendi. Aynı yıl “Kıbrıs Marşı”, 1986'da da “Gazi Üniversitesi Marşı” güftelerini yazdı. *Hasret Çuvalı* adlı ilk şiir kitabını üniversite öğrencisi iken 1970 yılında, *Nasrettin Hoca Fıkraları (Şiir Dili ile)* adlı şiir kitabını 1980, *Dîvançe-i Seferî* adlı şiir kitabını 1997, *Milattan Önce* adlı şiir kitabını 2008, *Sana Geldi Bu Gönül (Girne Esintileri)* adlı şiir kitabını 2017, *Dönsün Dedi mi? (Girne Esintileri II)* adlı şiir kitabını 2021 ve *Islak Tebessüm* adlı şiir kitabını 2023 yıllarında yayınladı. Marşları dışında birçok şiiri Necdet Varol, Kâmuran Yarkın, Rüştü Eriç, Salih Suphi Soner, Zekâi Tunca, Muhterem Sezgin, Murat Demirhan, İsmail Hakkı Akyoloğlu, Bülent Güzel ve Sabit İnce tarafından değişik makamlarda bestelendi. Şiirlerinde “Seferî” ve “Sefer” mahlasını kullandı. 1971 yılında Beyhan (Diker) hanımla evlenen Mustafa Nejat Sefercioğlu Burcu, Duygu ve Sıla adlı üç kız ile Sarp ve Feraye adlı iki toruna sahiptir.

Seferî ile Röportaj

-Saygıdeğer hocam, sanat hayatınız nasıl başladı?

-Sanat hayatıma nasıl başladığımı anlatmadan önce şiir yazmama sebep olan ortamdan kısaca söz etmek yerinde olur sanırım. Ben küçük yaşlarımdan, ilkokul yıllarımdan itibaren ağabeyim Prof. Dr. Necmeddin Sefercioğlu [1931-2019] tarafından sık sık, bir kültür yuvası olan Türk Ocağı'na götürülürdüm. Orada devrin önemli kişilerinin konferanslarını, şiirlerini dinledim. Bu bende ilme ve sanata, özellikle de şiire karşı bir ilginin uyanmasına sebep oldu. Bu ilgi, ilk meyvelerini lise sıralarında vermeye başladı. 1959 yılında lise son sınıfta iken “Oyun” adlı ilk şiirimi yazdım. Bu şiir, Ankara'da Demirlibahçe'deki evimizin bahçe kapısının demirine yaslanmış yolda oyun oynayan çocukları seyrederken dilime dolanıverdi:

Şimdi küçüksün tabii
Seveceksin oyunu.
Çabuk büyü de biraz
Oyna hayat oyunu.
O zaman görürüm
Ben de senin boyunu...

Sonra Kurtuluş Lisesi'nde hazırladığımız duvar gazetesine şiirler yazmaya başladım. O zamanlar bir gelenek hâline gelen, değişik dallarda liselerarası yarışmalar yapılırdı. 1960'ta bu yarışmalardan birine Kurtuluş Lisesi adına katıldım ve birincilik kazandım. Ankara Koleji'nin hazırladığı bir şiir yarışmasıydı. Hatta 50. sanat yılı toplantısında Hasret Çuvalı adlı ilk şiir kitabımla ilgili eleştirisi okunan değerli şairlerimizden [Mustafa] İlhan Geçer [1917-2004] de o yarışmada jüri üyesi idi. Bu yarışmada birincilik kazanan “Ölümü Unutmak” adlı şiirim Türk Ocağı'nın yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde yayımlandıktan sonra kendimi değerli şairlerin arasında buldum. 1960 Nisan ayının sonlarında Afyon'a ve Eskişehir'e giden Türk Ocağı şairler grubu içinde ben de yer almıştım. Bu durum genç yaşımda yaşadığım en heyecanlı ve en gurur verici anılarımda yer aldı. Daha sonra üniversite hayatımda şiir yazmaya devam ettim. Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi görmem ve devamlı şiirle ve şiiri sevenlerle beraber olmam, ayrıca herkesin kendini biraz şair hissettiği yaşlarda bulunmam şiirle daha fazla ilgilenmeme sebep oldu. Şiirlerini yayımlayanlara şair diyorlar, yayımlamayanlar şair olamıyor ve şiirleri kaybolup gidiyor. İşte bu duygularla üniversite öğrencisiyken 1970 yılında Sadık Tural'la seçtiğimiz şiirleri “Hasret Çuvalı” adıyla yayınladım. Bu kitabın

müsvetteleri rahmetli hocam Prof. Dr. Kenan Akyüz [1911-1996]'ün denetiminden geçti. Daha sonraki yıllarda *Nasreddin Hoca Fıkraları (Şiir Dili İle)*'yi 1980 yılında Ankara'da, *Dîvânçe-i Seferî*'yi 1997'de İstanbul'da ve *Milattan Önce*'yi 2008'de Girne'de yayımladım. *Hasret Çuvalı* ile *Dîvânçe-i Seferî*'nin ikinci baskıları 2005'te Konya'da yapıldı. Tabii olarak bu arada çeşitli dergilerde şiirlerimi yayımlamaya devam ettim.

-Hocam, sanat hayatınızda hayran olduğunuz, üstad saydığınız şair var mıdır?

-O bahsettiğim şairlerin dışında beni şairliğe heveslendiren Faruk Nafiz Çamlıbel [1898-1973]'dir. Faruk Nafiz Çamlıbel'in hem aruz hem de hece vezniyle yazdığı şiirler benim ilgimi çekmiştir. Daha sonra Yahya Kemal Beyatlı [1884-1958], Cahit Sıtkı Tarancı [1910-1956], Orhan Veli Kanık [1914-1950] ve Arif Nihad Asya [1904-1975] benim önemli ölçüde etkilendiğim şairler arasında yer almışlardır. Bu arada hiçbir ayırım yapmadan bütün halk şairlerinden de büyük ölçüde etkilendiğimi söylemeliyim. Eskiden edebiyatla, şiirlerle ilgilenenlerin kendine özel şiir defterleri olurdu. Bu defterlere beğenilen şiirler yazılırdı. Ağabeyimin de beğendiği şiirleri yazdığı böyle bir defteri vardı. Ben de onları okudum. İlk şiir zevkimi daha çok onlarda buldum. Yüksek lisans ve doktora eğitimim sırasında divan edebiyatıyla yakından ilgilenmeye başladıktan sonra da divan şairlerinin etkisinde kaldım. Bu etkide rahmetli hocam Prof. Dr. Amil Çelebioğlu [1934-1990]'nun -kendisi de "Hayrânî" mahlasıyla güzel şiirler yazmıştır- derslerimiz süresince bize her hafta bir aruz kalıbı verip bir gazel yazmamızı istemesinin de büyük yeri olduğunu söylemeliyim.

-Hocam, divan şairini tarif eder misiniz?

-Divan şairi söylemek istediğini imbikten geçirerek damıtmasını ve bir beyte sığdırmasını çok iyi beceren kişidir. Bir beyti alıyorsunuz, sayfalarca yazılacak şey çıkıyor, bu müthiş bir şey. Divan şairinin diğer bir özelliği şiirini öyle sağlam inşa ediyor ki hiçbir kelimeyi değiştiremediğiniz gibi bir kelimenin beyit içindeki yerini bile değiştiremiyorsunuz. Herhangi bir kelimenin yerini değiştirdiğiniz zaman ya bir sanat kayboluyor ya şiirin ahengi veya vezni bozuluyor. Yani divan şiirinin müthiş bir dokusu var. Divan şiiri, bazılarının iddia ettiği gibi şairin dört duvar arasında oturup yazdığı bir şiir değildir. Divan şiiri tamamen gözleme dayanan bir şiirdir. Doğal olarak sanat eserinde hayal gücü olacaktır. Bu her tür şiirde bulunması gereken bir husustur. Bu önemli ve vazgeçilmez unsurdur. Yani hayal divan şiirinde de elbette vardır ama bütün şiirler için meziyet olan hayal, divan şairi

için sanki bir kusurmuş gibi gösterilmesini anlamak da doğrusu hiç kolay değildir. Hiçbir imajın kendi kendine oluşması mümkün değil, mutlaka şair onu gözlemiş, gözlemlerine hayal gücünü katmış ve sanatkârlık gücüyle onu yoğurmuştur. Bunu kendi sanat anlayışının gelenekleri içinde mükemmel bir şekilde ortaya koymuştur. Bunun için divan edebiyatımız olmadan bizim edebiyatımızın bir tarafı noksan kalır. Bugünün şairlerinin divan şiirimizi okuyup anlamaları hâlinde daha güzel şiirler yazacağından eminim.

-Hocam, bugünkü şiirle divan şiirini mukayese edebilir misiniz?

-Şimdi itiraf etmek gerekir ki eğer kabul edilirse ben de şiir yazarlardan biriyim ama bizim şiirimizde duygu ve gözlem hakim fakat kültür eksikliği var. Divan şiirinde ise büyük bir kültür zenginliği var. Divan şiirini tam anlamıyla anlayabilmek için *Kur'an-ı Kerim*'i çok iyi bilmek gerekiyor. Bunun yanında hadis-i şerifleri, peygamber kıssalarını, tasavvufu, Firdevsî [ö. 1020?]'nin *Şehnâme*'sini çok iyi bileceksiniz. Bir de şairin yaşadığı devrin özelliklerini, şairin yaşadığı ilim, kültür çevresi ile coğrafi çevreyi iyi bileceksiniz. Bunların hepsi şiirin içinde var. Bu konulardaki bilgilerden mahrum kaldığımız zaman divan şiirini tam manasıyla anlayabilmeniz mümkün değildir. Divan şiirini iyi anlayabilmeniz için bu şiiri şekillendiren edebî akımlardan da haberdar olmanız gerekir. Divan şiirinin bu zenginliğini öğrenebilme zorluğu bizi korkutuyor ve ona bulaşmaktan çekiniyor ve onu reddetmek gibi bir yanlışlığa sürükleniyoruz. Divan şairlerinin bir başka özelliği ise Farsça, Arapça ve Türkçeyi çok iyi bilmeleridir. Divan şairi devrin bütün ilimlerini bilmese bile en azından o ilimlerin terminolojisinden haberdardır. Bir divanı açıp baktığınızda satrancından bilmem ne oyununa kadar herşey dahil bütün oyunları; kimya, fizik, hat sanatı, musiki vb. sanatlar ile günlük hayatta karşılaştığımız her şeyi edebî bir ifade içinde şaşırtıcı benzetmelere konu edilmiş olarak bulabilirsiniz. Yani hayatta ne varsa divan şiirinde de vardır. Gerçekten bugünün şairi kendini geliştirmek istiyorsa mutlaka geçmişi okumalıdır. Bu Tanzimat şiiri olur, halk şiiri olur, Fecr-i Âtî, Servet-i Fünûn, Millî Edebiyat şiiri olur, hiçbir ayırım yapmadan mutlaka okumalıdır.

-Hocam, sanat hayatınızda şiire ilginizi ve yayımladığımız şiir kitaplarını nasıl değerlendirirsiniz? Şiire bakış açınız nasıldır?

-Şiir bence insan duygularının açığa vurulmasıdır. Açığa vuranlar şair oluyor, açığa vurmayanlar kaybolup gidiyor. Yani sanatkâr paylaştığı zaman kabul görüyor. Paylaşmadığı zaman kimse onu bulup ortaya çıkarmıyor, belki de çok zor ortaya çıkarılıyor. Bir sanatkârın

beğenildiğini hissettikçe yazma arzusu artıyor. Bu da sanatının gelişmesine sebep oluyor. Daha önce yazdığım şiirlerime baktığım zaman onları daha samimi buluyorum. Onlarda duygularım olduğu gibi aksettirilmiş. Gelenekle tanıştıktan sonra belli kalıpların içine girmeye başlıyorsunuz. Vezindi, nazım şekliydi vb. gibi tercihler sizi bunaltıyor. Edebiyatımızda üstadları taklit etmek bir gelenektir. Ondan sonra kendine has şiirler yazabilmektir. Bu usta-çırak ilişkisi gibidir. Beğendiğiniz ve onlar gibi yazmaya çalıştığınız şairleri önce taklit ederken, onları takip ederken zamanla kendi şiirinizi oluşturmaya başlıyorsunuz. Size şairlik sıfatını kazandıran şiirleriniz de bu noktadan sonra yazdığınız şiirler oluyor.

-Hocam, şiirlerinizdeki çeşitliliği, gerek mizahi gerek bestelenmiş şiirleriniz, nasıl değerlendirirsiniz?

-Şiirlerde mizah, yaratılış ve o andaki ruh hâli ile ilgili bir şeydir. Bestelenme konusu ise tamamen farklı ve şairin iradesi dışında şekillenen bir olgudur. Zamanımızda doğru bulmadığım bir şey var, önce beste yapılıyor sonra ona söz yazılıyor. Ben bunun doğru olmadığını kanaatindeyim. Benim şiirlerimi besteleyen bestekârlardan biri olan rahmetli Rüştü Eriç [1914-2007] ile bu konuyu konuşmuştum. Rahmetli Rüştü Eriç "Bestekâra şiir ilham verir. Bestekâr şiiri okur, onu etkilerse onu besteler." demişti. Ben bunu başka bestekârlardan da duydum. Hatta rahmetli Rüştü Eriç birbirimizi tanımazdan önce on kadar şiirimi bestelemiş. Benimle sonra irtibat kurdu ve tanışmak istediğini söyledi. Ben de davete icabet ederek evinde ziyaretine gittim. Bana "Ben sizin şiir kitabınızı aldığımda sizinle aramızda bir gönül bağı kuruldu. Bu gönül bağı ve gönül hoşluğu ile şiirlerinizi besteledim." dedi. Şiirlerimin böyle değerli bir bestekâr tarafından beğenilip bestelenmiş olması benim için bir şerefti. Bir başka değerli bestekâr Salih Subhi Soner [1940-2022] benim *Yüzakı* dergisinde yayınlanmış şiirlerimi görüyor ve besteliyor. Sonra bir vasıta ile Salih Subhi Bey'e şiir kitaplarımı gönderdim. Bana "Ben bu şiirlerin birkısmını besteledim." dedi. Daha sonra Rüştü Eriç Bey, Bakanlığın açmış olduğu bir yarışma için benden bir güfte istedi, yazıp gönderdim. O da besteleyip yarışmaya katıldı. Zekâi Tunca, Necdet Varol [1925-2020], Kâmuran Yarkın, Muhterem Sezgin, Murat Demirhan, İsmail Hakkı Akyoloğlu ve Bülent Güzel gibi bestekârlar da benden habersiz şiirlerimi bestelediler ve bestelemeye de devam ediyorlar. Enteresandır ki ben yazdığım bir şiiri bestekâra okuyorum, bestekâr şiirin daha yarısında iken bu hüzzam makamında beste olur, bu nihavend makamında, bu hüseyinî makamında bestelenir, diyor. Ben şiiri

yazarken asla bu şiir şu makama veya bu makama uygun olsun diye bir endişe içinde olmuyorum. Zaten beste ve makamlar konusunda da yeterli bilgiye sahip olmadığımı biliyorum.

-Hocam, bu sanat hayatı boyunca birçok yılı kütüphanecilikle geçirdiniz. Kütüphaneciliğin sizin için önemi nedir? Sanat hayatınıza katkısını nasıl değerlendiriyorsunuz?

-Kütüphanecilik benim için çok önemlidir. Millî Kütüphanede 1968 yılından 1980 yılına kadar çeşitli kademelerde görev aldım. Memur olarak başladım, en üst kademelere kadar yükseldim. Bunda ağabeyimin kütüphaneci olmasının da büyük bir etkisi vardır. Daha küçük yaşlarda kütüphanenin önemini kavramamı, kitapları ve kütüphaneyi sevmemi sağladı. Millî Kütüphane ise benim en büyük şansımdır. Binlerce kitabın arasındaydım. Hepsisi de benim kitaplarım gibiydi. Hatta bir kez o yüzden sınıfta kalmıştım. Rahmetli Hasan Eren [1919-2007] hocam bana bir kitabı tersinden gösterdi ve hangi kitap olduğunu sordu. Onu bilememiştim. Bana “Arkadaşlarının bilmemesi normal fakat senin bilmemen doğal değildir. Çünkü sen Millî Kütüphanede çalışıyorsun, kusura bakma!” dedi ve beni sınıfta bıraktı. Kütüphane benim için ikinci bir okuldur ve hayatımda önemli bir yer tutar. Otuza yakın eserimin çoğunu Millî Kütüphanede çalışırken hazırladım. Tanıya tanıya, okuya okuya, bu fakültedeki eğitimden daha fazla bir şeydi. Düşün, Karacaoğlan üzerinde çalışıyorsun, onun hakkında yazılan eserleri tek tek okuyorsunuz, inceliyorsunuz. Daha geniş düşünürseniz büyük bir hazinenin içine düşüyorsunuz. Neyi alacağınızı şaşırıyorsunuz. Bu yüzdendir ki kütüphane sadece benim için değil herkes için çok önemli ve vazgeçilmez bir kurumdur.

-Hocam, altmış beş yıllık sanat hayatınızda Seferî olarak anılmanız size ne ifade ediyor?

-Seferî mahlasıyla yazdığım epeyce şiir var. Özellikle divan tarzında yazdığım şiirler ile hece vezni ile yazdığım bazı şiirlerde bu mahlası kullandım. Mahlasım rahmetli hocam Prof. Dr. Amil Çelebioğlu'nun etkisiyle “Seferî” oldu. Tabii bunda soyadımın Sefercioğlu olmasının etkisi var. Divan edebiyatında da halk edebiyatında da mahlas kullanma geleneği var. Birçok şairin mahlası usta bir şair tarafından verilmiştir. Bu mahlas verilirken mahlası veren kişi “Mahlasnâme” adı verilen bir şiir yazarak genç şaire verir. Böylece genç şair mahlas sahibi olur. Mahlas olarak seçilecek kelimenin tevriye sanatına uygun anlamlar taşımasına dikkat edilir. Bu da güzel geleneklerimizden biridir. Aruzla şiirler yazmaya başladığım zaman “Benim de mahlasım Seferî olsun.” dedim.

Hocam da uygun gördü ve bazı şiirlerimde Seferî mahlasını kullandım. Bu mahlasa uygun bir yaşantım da oldu: Ailemin Ankara'da benim de İstanbul'da olmam sebebiyle iki buçuk sene boyunca her hafta Ankara ile İstanbul arasında mekik dokudum. Sonra 2004 yılında Kıbrıs macerası başladı. Bizim seferliğimiz mahlasımıza uygun olarak devam etti. Aslında herkes seferî amma kimse üzerine kondurmuyor.

-Saygıdeğer hocam, yüreğinize ve kaleminize sağlık, bize vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederiz.

-Ben teşekkür ediyorum, sağolunuz.

Şiirin Kudreti!

Senelerce önce sizler gibi üniversitede, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenci idim. Her bölümün zengin birer seminer kütüphanesi vardı ve en büyük lüksümüz bu kütüphanelerdi. Ancak bu kütüphanelerdeki koleksiyonların önemli bir bölümü hocalarımızın odasına taşındıkları için, bu kaynaklara ulaşmamız imkânsızdı. Biz bu kaynaklara, eğer sıra bulabilirsek, ancak başka kütüphanelerde ulaşabilirdik. O zamanlar fakültelerde şimdiki gibi böyle çiftler çiftler kantinler, yemekhaneler yoktu. Nasıl olduysa oldu fakültemizde bir öğrenci kantini açıldı. Bizim için büyük bir nimet olan bu kantin bir laklak-haneden ziyade bir kıraat-hane, bir okuma salonu idi. Masalara kızlı erkekli gruplar hâlinde toplanır, sınavına gireceğimiz derslerle ilgili, ders notu, kütüphanelerden kopya edilerek toplanmış bilgiler, eski ve yeni yazı metinler, roman özetleri, kitaplar vb. malzemeleri masanın üzerine yığer, ders çalışırdık. Konuları biri birimize anlatır, notlarımızdaki yanlışları düzeltir, eksiklerini tamamlar, kütüphanelerden topladığımız malzemeleri paylaşırdık. Konuyu, iyi anlamış olan bir arkadaşımız anlatır hepimiz dinler, konuyu tartışır, problemlerimizi gidermeye çalışırdık.

Yine böyle hummalı bir çalışmaya kendimizi kaptırmış giderken arkadaşımızın birinin "Arkadaşlar biraz mola verelim!" müjdesiyle kendimize geldik. Tam tutulmuş bellerimizi rahatlatmak için sandalyemizin arkalıklarına yaslanacakken, bir erkek arkadaşımızın kız arkadaşımızdan birine " Kız kâfir! Sen ne çirkin şeysin!" şeklindeki buz gibi esprisiyle hepimiz donduk kaldık. Kız arkadaşımız hışımla yerinden kalktı. Burnundan soluyor, gözlerinden kıvılcımlar saçılıyor, iyice sıkığı yumrukları sonuçları telafi edilemez bir eyleme hazırlanıyordu. Birden yerimden fırladım, Faruk Nafiz Çamlıbel'in ezberimde bulunan bir şiirden bir dörtlük patlattım:

“Sana çirkin dediler düşmanı oldum güzelin,
Sana kâfir dediler diş bile dim Hakk’a bile.
Topladın saçtığı altınları yüzlerce elin
Kahpelendin de garaz bağladım ahlâka bile...”

Kız arkadaşımızın gözlerinden saçılan kıvılcımlar azaldı, burnundan solumalar yavaşladı, sıkılan yumrukları gevşedi; fırsatı kaçırmadan ikinci darbeyi indirdim:

“Sana çirkin demedim ben, sana kâfir demedim,
Bence dinin gibi küfrün de mukaddesti senin,
Yaşadın kalbimde beş sene misâfir demedim;
Bu firâr aklına nerden, ne zaman esti senin?”

Kız arkadaşımızın gözlerindeki kızgınlık yerini tatlı bir baygın bakışa terk etti, asılmış yüzünü tatlı bir gülümseme yayıldı, gevşemiş yumrukları tamamen çözüldü. Tam zamanıdır diyerek son darbeyi indirdim:

“Saçının yay gibi kuvvetli çelik tellerine
Takılan gönlüm asırlarca peşinden gidecek.
Sen bir âhû gibi dağdan dağa kaçsan da yine
Seni aşkım canavarlar gibi tâkip edecek...”

Kız arkadaşımız, nergis gibi baygın baygın bakan gözleriyle gözlerimin içine bakarak, yavaşça sandalyesine oturdu. Öyle sanıyorum ki kendisini takip eden canavarın gerçek olup olmadığını düşünüyordu. Ben takımı kurtarmanın karşı konulamaz gururu içinde göğsümü germeye hazırlanırken, hakemliğe özenen bir erkek arkadaşımız, kırmızı kart niyetine çektiği yumruğunu burnumun önüne dayayıp beni takımdan attı. Gerisini hatırlamıyorum. Kendime geldiğim zaman bana kart gösteren hakemlik heveslisi arkadaşımızın kız arkadaşımıza âşık olduğunu öğrendim. Canım sağ olsun, ben takımımızı dağılmaktan kurtardım ya!...

(11 Ocak 2008 Pazar, Öğrenci sohbetlerinden, Girne)

Atatürk ve Sanat

Hiçbir lider Atatürk kadar milletine güvenmemiş, milletini yücelterek övmemiş, milletine olan güven ve hayranlığını sık sık dile getirmemiştir. Atatürk'ün söylev ve demeçlerini okursanız -ki her Türk ve özellikle her Türk genci mutlaka okumalıdır- Atatürk'ün her fırsatta, Türk milletinin karakterinin yüksek olduğundan, Türk milletinin zekî olduğundan, Türk milletinin çalışkan olduğundan bahsettiğini

görürsünüz.

Atatürk'ün, Türk milletinde var olduğunu dilinden düşürmediği yüksek karakter, zekâ ve çalışkanlık, insan olmanın en önemli özellikleri olduğu kadar, sanatın da temel unsurları arasına yer alır. Atatürk, bu üstün özellikleriyle Türk milletinin sanata yatkın bir millet olduğunun farkındadır ve Türk milletinin bu özelliklerini geliştirmenin şart olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: “Yüksek bir insan topluluğu olan Türk milletinin tarihî bir özelliği de, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, doğuştan gelen zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlar sevgisini ve millî birlik duygusunu devamlı olarak ve her türlü vasıta ve önlemlerle besleyerek geliştirmek, millî idealimizdir.”

Atatürk'e göre “bir milletin sanat yeteneği, güzel sanatlara verdiği değerle ölçülür.” Bir milleti yaratmanın en önemli temellerinden biri de sanattır ve bir milletin sanattan ve sanatkârdan mahrum kalması kadar büyük bir felâket düşünülemez. Atatürk bu düşüncesini Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı 1923 yılında şu cümlelerle ifade etmiştir: “Bir milleti yaratmak için birtakım temeller lâzımdır ve bilirsiniz ki, bu temellerin en önemlilerinden biri sanattır. Bir millet sanattan ve sanatkârdan yoksunsa tam bir hayata sahip olamaz. Böyle bir millet bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat ve hasta bir kimse gibidir. Hatta kastettiğim manayı bu söz de ifadeye yeterli değildir. Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir... Bir millet sanata önem vermedikçe büyük bir felâkete mahkûmdur. Birçok unsurlar o felâketin derecesini fark edemez. Fark ettiği gün de, ne kadar müthiş bir etkinlikle çalışmak gerektiğini tahmin edemez.”

Atatürk'e göre bir millet olgunlaşacak, uygarlaşacak ve daima ileri gidecekse, mutlaka güzel sanatlarla uğraşmalıdır. Uygarlığa lâyık ve uygarlığı hedefleyen Türk milletinin güzel sanatlardan uzak kalması düşünülemez. Türk milleti hem bunu gerçekleştirecek üstün niteliklere sahiptir hem de buna lâyıktır. Atatürk bu düşüncelerini de Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında, şöyle dile getirmiştir: “İnsanlar olgunlaşmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki tekniğin getirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, gerçek nitelikleriyle, medenî ve ileri olmaya lâyıktır ve olacaktır.”

Atatürk'e göre “sanat, güzelliğin ifadesidir... Bu ifade söz ile olursa şiir, nağme ile olursa mûsikî, nakş ile olursa ressamlık, oyma ile olursa heykeltıraşlık, bina ile olursa mimarlık... olur.” Atatürk, Türk milletinin

güzel sanatlara olan ilgisinin mutlaka canlandırılmasının ne kadar önemli olduğunun da farkındadır ve bunu mutlaka yerine getirilmesi gereken en önemli görevlerden biri sayar. Ankara'da bir Konservatuvar ve Temsil Akademisi kurulma müjdesini verdiği konuşmasında, bu görevin yerine getirilmesi için bütün ilgilileri: "Güzel sanatlara da alakanızı yeniden canlandırmak isterim. Ankara'da bir Konservatuvar ve Temsil Akademisi kurulmakta olmasını zikretmek, benim için bir hazdır. Güzel sanatların her şubesi için Kamutayın göstereceği alaka ve emek, milletin insanî ve medenî hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok etkilidir." şeklinde uyararak, Türkiye Büyük Millet Meclisine direktifler verir.

Atatürk'e göre "Güzel sanatlarda başarı; inkılapların başarılı olduğunun en kesin delilidir. Güzel sanatlarda başarılı olamayan milletler, ne yazık ki medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla yer almaktan ilelebet mahrum kalırlar. Onlar bütün başarılarına rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan yoksun kalacaklardır."

Atatürk, sanatla ilgili bu genel değerlendirmelerinin yanında, güzel sanatların mûsikî, edebiyat, resim ve heykel gibi değişik dallarıyla ilgili görüşlerini, değişik mekânlarda irat ettiği söylev ve demeçlerinde sık sık dile getirmekten de geri durmamıştır. Güzel sanatlar içinde Atatürk'ün en çok üzerinde durduğu sanat mûsikîdir. 14 Ekim 1924 tarihinde İzmir Kız Öğretmen Okulunda yaptığı bir konuşmada ifade ettiği gibi "Hayatta mûsikî lâzım değildir; çünkü, hayat mûsikîdir. Mûsikî ile ilgisi olmayan varlıklar insan değildir. Eğer söz konusu olan hayat insan hayatı ise, mûsikî mutlaka vardır. Mûsikîsiz hayat zaten mevcut olamaz. Mûsikî hayatın neşesi, ruhu, sevinci ve her şeyidir."

Atatürk'e göre "Bizim hakikî mûsikîmiz Anadolu halkında işitilebilir." Mesut Cemil'in naklettiğine göre Atatürk, Türk mûsikîsi konusunda yapılması gerekenleri, "Biz çok defa, bu mûsikînin tam haysiyetini bulamıyoruz. İşte bu dinlediğimiz hakikî Türk mûsikîsidir ve hiç şüphesiz, yüksek bir medeniyetin mûsikîsidir. Bu mûsikîyi, bütün dünyanın anlaması lâzımdır. Fakat bunu bütün dünyaya anlatabilmek için, bizim milletçe, bugünkü medenî dünyanın seviyesine yükselmemiz lazımdır." şekline ifade etmiş ve bu konudaki düşüncelerini 1934 yılında yaptığı bir konuşmada da "Güzel sanatların hepsinde millet gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Ancak bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk mûsikîsidir. Bir milletin yeni değişikliğine ölçü, mûsikîde değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir.

Millî; ince duyguları, düşünceleri anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir an önce, modern mûsikî kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu sayede, Türk millî mûsikîsi yükselip evrensel mûsikîde yerini alabilir.” şeklinde dile getirmiştir.

Atatürk, edebiyatı insan topluluklarının şimdiki durumlarını ve geleceğini koruyacak her kuruluş için, en önemli eğitim vasıtası olarak görür. Bu sebeple edebiyata büyük önem verilmelidir. Atatürk, edebiyatla ilgili bu görüşlerini 1937 yılında yaptığı ve edebiyattan ne anladığını da ifade ettiği bir konuşmada:

“Edebiyat denildiği zaman bu anlaşılır: Söz ve anlamı, yani insan beyninde yer eden, her türlü bilgileri ve insan karakterinin en büyük duygularını, bunları dinleyen veya okuyanların çok ilgisini çekecek şekilde söylemek yazmak sanattır. Bunun içindir ki edebiyat, ister nesir şeklinde olsun, ister nazım şeklinde olsun, tıpkı resim gibi, heykeltıraşlık gibi, özellikle müzik gibi, güzel sanatlardan sayılmaktadır.

İnsanlıkta en müspet ilim en ince teknik esaslarına dayanan hayatla ve kanla karşılaşmak kendisi için kaçınılmaz olan askerlik gibi yüksek bir idealist meslek bile, kendini içinde bulunduğu topluma anlatabilmek ve bu büyük insanlık ve kahramanlık yolculuğunu hazırlayabilmek için uyandırıcı, yönlendirici, harekete geçirici ve nihâyet fedakâr ve kahraman yapıcı vasıtayı edebiyatta bulur.

Bu itibarla, edebiyatın her insan topluluğu ve bu topluluğun şimdiki durumunu ve geleceğini koruyan ve koruyacak olan her kuruluş için en esaslı eğitim vasıtalarından biri olduğu, kolaylıkla anlaşılır.

Bunun içindir ki, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, edebiyat öğretiminde bu noktalara, özellikle önem ve kıymet vermelidir.”

Atatürk'ün, edebiyatın bir dalı olan şiirle uğraşan şairler hakkındaki “İnsanlarda bir takım ince, yüksek ve asil duygular vardır ki insan onlarla yaşar. İşte o ince, yüksek, derin ve asil duyguları en çok duyabilen ve diğer insanlara duyurabilen şairdir.” şeklindeki değerlendirmesi de dikkat çekicidir.

Heykel ve heykeltıraşlık, Atatürk'ün önemle üzerinde durduğu ve dikkat çektiği bir sanat dalıdır. 1935 yılında “Sinan'ın heykelini yapınız.” talimatını veren ve bu isteği yıllar sonra Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin önüne dikilen Mimar Sinan heykeliyle gerçekleştirilen büyük önder Atatürk'e göre “Dünyada medenî olmak, ilerlemek ve olgunlaşmak isteyen herhangi bir millet mutlaka heykel yapacak ve heykeltıraş yetiştirecektir. Abidelerin şuraya buraya tarihî hatıralar

olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler, din hükümlerini gereği gibi araştırıp incelememiş olanlardır.” Bu sebeple, “Aydın ve dindar olan milletimiz, ilerlemenin sebeplerinden biri olan heykeltıraşlığı en üst derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesinde atalarımızın ve bunlardan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir.”

Atatürk'ün bu ileri görüş ve arzusu sonucundadır ki, tarihimize mal olmuş birçok değerimizin, yetenekli heykeltıraşlarımız tarafından yapılan sanat değeri yüksek heykelleri ve büstleri yurdumuzun her yerinde hak ettiği yeri almış ve değeri bulmuştur. Bu sayede, yeni kuşaklar millî değerlerimizi tanımak ve tanıtmak imkânını bulmuşlardır. Gelecek kuşaklar da bu eserler sayesinde tarihleri ve millî değerleriyle yakından tanışmak ve onlarla gururlanmak, övünmek imkânını bulacaklardır.

Güzel sanatların bir milletin hayatındaki önemli yerini bu şekilde tespit eden büyük önder Atatürk, sanat eserlerini meydana getiren sanatkârları da “Sanatkâr, toplumda uzun çaba ve çalışmalardan sonra alınanda ışığı ilk duyan insandır.”, şeklinde tarif ederken, bir sanatkârın hangi özelliklere sahip olması gerektiğini de şöyle dile getirir: “Sanatkâr, esaslı kültür sahibi olmalı ve tarihi iyi bilmelidir.” Millî kültüre ve Türk tarihine daima büyük değer veren ve bunu her vesilede ifade eden Atatürk'e göre “Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, ders almak, düşünmek ve zekâyı geliştirmektir.”

Atatürk, sanata verdiği değer kadar sanatkâra da değer verir ve büyük saygı ve sevgi duyduğu sanatkârları “Sanatkâr el öpmez, sanatkârın eli öpülür.” ve “Efendiler! Hepiniz milletvekili olabilirsiniz, bakan olabilirsiniz... Hatta cumhurbaşkanı olabilirsiniz. Fakat sanatkâr olamazsınız. Hayatlarını büyük bir sanata vakfeden bu çocukları sevelim.” sözleriyle taçlandırırken, sanatla uğraşan gençlerin mutlaka desteklenmesinin, sevilmesinin ne kadar önemli olduğuna da parmak basmıştır.

Evet, sanatkârlar da tıpkı öğretmenler gibi “eli öpülesi” insanlardır. Çünkü öğretmenler de birer sanatkârdır. “Öğretmenler yeni nesiller sizin eseriniz olacaktır.” diyen ve öğretmenleri bir sanatkâr, öğrencileri de bir sanat eseri olarak gören ulu önder Atatürk'e ne kadar teşekkür etsek, onu özlem ve minnet duygularıyla ne kadar ansak yeridir.

(10 Kasım 2008, Atatürk'ü Anma Günü, Girne Amerikan Üniversitesi)

Kır Çiçeklerim

-Sevgili Öğrencilerime-

İçimi titreten her sestesisiz,
Sözünü yazdığım tek bestesiniz,
Çözölmeye muhtaç çetin bir mazmun
Şiirimde mısra-ı bercestesiniz...

Siz benim umutlarımsınız
Bir türlü gerçekleştiremediğim.
Siz benim yürek çarpıntısımsınız
Kıpır kıpır, heyecan dolu,
Siz benim büyüüü hayâllerimsiniz...

Siz benim geçmişimsiniz
Gözyaşlarıyla uğurladığım.
Siz, bir bebeğin gülücüklerinde açılan
Bahar çiçeklerimsiniz...

Siz benim geleceğimsiniz
İnanç dolu, sevgi dolu, başarı dolu, mutluluk dolu,
Siz benim uzanıp da tutamadığım
Yağmur bulutlarımsınız...

Siz benim duygularımsınız
Simsıcak, cıvı cıvı, sevecen...
Siz benim hayal kırıklığım değilsiniz
Ürkek, utangaç, hırçın, gözü yaşlı...

Siz beni hayata bağlayan,
Özlemlerimi zarif kanatlarında
Başka iklimlere taşıyan kelebeklerimsiniz,
Siz benim hiç büyümeyen bebeklerimsiniz...

Siz bir içim su, bir avuç toprak, bir nefes hava,
Siz lezzetli meyvelere çiçek açan fidan,
Siz uç uç diyemediğim uçuç böceklerim,
Siz benim seyrine doyamadığım
Kır çiçeklerimsiniz...

İçimi titreten her sestesisiz,
Sözünü yazdığım tek bestesiniz,
Çözölmeye muhtaç çetin bir mazmun
Şiirimde mısra-ı bercestesiniz...

(İstanbul, 10 Mayıs 1997)

Cennetten Gelen Mektup

Ben Mehmet,
Ben Mardinli, Magosalı, Vanlı, Lefkeli,
Urfalı, Balıkesirli, Taşkentli Mehmet!...

Ben, vatanım diyeceğiniz bir toprağınız,
Gönderinde, nazlı nazlı dalgalanan bir bayrağınız,
Gurur duyacağınız bir devletiniz olsun diye
Tatlı canımdan geçtim,
Göz kırpmadan şehitlik şerbeti içtim...

Ben Antepli, Bafı, Diyarbakırlı, Artvinli,
Ben Erzurumlu, Murat Ağı, Edirneli, Mehmet...

Ben, alın terinizin, emeğinizin helal ekmeğini
Şükürle yiyebileceğiniz bir işiniz,
Çocuk çocuğunuzla ilgili güzel düşününüz olsun diye,
Harama, yetim malına eliniz uzanmasın,
Geleceğiniz ateşte yanmasın diye
Tatlı canımdan geçtim,
Göz kırpmadan şehitlik şerbeti içtim...

Ben Lefkoşalı, Ankaralı, Aslan köylü,
Serdarlı, Aydınli, Yılmazköylü Mehmet!..

Benim mangal gibi bir yüreğim,
Bükülmez bir bileğim,
Tanrıdan yüzlerce dileğim vardı...
Benim tarlam, tapanım,
Benim arabam, atım,
Lüks binalarda katım,
Denizlerde gezen yatım yoktu;
Ben, bunlar sizlerin olsun,
Yaşamınıza onur, özgürlük, mutluluk dolsun diye
Tatlı canımdan geçtim,
Göz kırpmadan, şehitlik şerbeti içtim.

Ben Boğaziçili, Çorumlu, Hataylı, Nevşehirli,
Ben İzmirli, Küçükkaymaklılı, Eskişehirli, Mehmet.

Benim de hayallerim vardı:
Dağlar kadar yüce, denizler kadar engin,
Benim de, saçları kınalı kocamış anam,
Sakalı ağarmış, nur yüzlü babam,
Gözlerine bakmaya kıyamadığım,
Saçlarını okşamaya doyamadığım,
Karnında büyüttüğü yavrumu göremediğim

Bir eşim, bir evdeşim vardı...
Ben, sevdiklerinizle mutlu yaşayın diye
Tatlı canımdan geçtim,
Göz kırpmadan şehitlik şerbeti içtim...

Ben Tekirdağlı, Muşlu, Muğlı, Girneli,
Kayserili, Erenköylü, Çanakaleli Mehmet!..

Ben günlerce, aylarca siperde, korunakta
Yataksız, yorgansız, kara toprakta
Aç susuz, uykusuz nöbet tuttum,
Nerdeyim, hangi zamandayım, ben kimim, unuttum;
Elim tetikte, gözüm arpacıkta,
Ölümün soğuk nefesi ensemdede;
Hayallerim özgürlükten, bağımsızlıktan yana,
Tatlı canımdan geçtim
Göz kırpmadan şehitlik şerbeti içtim!..

Ben Tarsuslu, Kastamonulu, Rizeli,
Ben, Amasyalı, Bolulu, Geçitkaleli Mehmet...

Ben de sizin gibi Horon severdim, bar, zeybek severdim,
Ben de sizin gibi şiir, roman, öykü severdim,
Ben de sizin gibi şarkı, en çok da türkü severdim.
Ben, sizler keyifle horon, bar, zeybek oynayın;
Şiir, roman, öykü okumaya doymayın,
Şarkı, türkü sevin, dinleyin diye;
Tatlı canımdan geçtim,
Göz kırpmadan şehitlik şerbeti içtim...

Ben Mersinli, Tokatlı, Bursalı,
Erzincanlı, Ağrılı, Kumsallı Mehmet!..

Ben, vatan toprağını belirleyen sınır taşınız,
Alın terinizle kazanılmış ekmeğiniz, açınız,
Başında Fatiha okunacak bir mezar taşınız,
Şehitler için akan iki damla göz yaşınız olsun,
Başınız öne eğilmesin,
Toroslar, Beşparmaklar kadar dik dursun diye
Tatlı canımdan geçtim,
Göz kırpmadan şehitlik şerbeti içtim...

Ben Güzelyurtlu, Maraşlı, Kırıkkaleli,
Ardahanlı, Tahtakaleli Mehmet!..

Kiminiz acılarımı gönlüne gömdü;
Kiminizin ciğeri yandı, yüreği dağlandı benim için;
Bilmiyorum niçin

Kiminizin kılı bile kıpırdamadı,
Şehitlikleri görmezden geldiniz,
Hiç haberleriniz olmadı benden...
Yanımdan lüks arabalarla
Kahkahalar atarak geçerken
Yüzünüzü çevirdiniz...
Ben, siz de şehit olmayın,
Zamanla unutulmayın diye
Tatlı canımdan geçtim,
Göz kırpmadan şehitlik şerbeti içtim...

Ben Atlıların, Samsunlu, Sandallarlı, Manisalı,
İskeleli, Sivasslı, Antalyalı, Mehmet!...

Size vatan yaptığım topraklarda
Yediniz, içtiniz, gezdiniz, tozdunuz,
Gönlünüzce eğlendiniz...
Beni hatırlayıp arkamdan
Bir tek güzel söz söylemediniz,
Bir Fatıha'yı bile çok görüp, esirgediniz...
Canınız sağ olsun...
Yeter ki vatan sağ olsun...

Ben Kuzey Kıbrıslı, ben Türkiyeli Mehmet!

“Şehitler tepesi boş değil
Toprağını kahramanlar bekliyor!
Ve bir bayrak dalgalanmak için;
Rüzgâr bekliyor.”

Sevgili gençler!
Al kanımla boyadığım,
Seyretmeğe doyamadığım ay yıldızlı al bayrağı
Gönderlerde tutacak,
Vatanın her köşesinde, sınır boylarında
Nazlı nazlı dalgalandıracak rüzgâr sizsiniz...
Niçin esmiyorsunuz?... (M. N. Sefercioğlu, Girne, 23 Aralık 2013)

Şiir

Tanrı'nın şaire ihsanı şiir, şairin Tanrı'ya şükranı şiir,
Hasret çekenlerin hicranı şiir, masumun tertemiz vicdanı şiir,
Kıvrak zekâların mekânı şiir, mahir kuyumcunun dükkânı şiir,
Şairin elinde kalkanı şiir, edebî türlerin hakanı şiir,
Kalem erbabının sultanı şiir, sırtında sırmalı kaftanı şiir,
İnce fikirlerin kâhini şiir, ilham perisinin şahini şiir,

İlham kuşlarının kapamı şiir, kara kargaların sapanı şiir,
Sahipsiz sözlerin çobanı şiir, çekilmez acının çıbanı şiir,
Kafiyenin, redifin devranı şiir, saygın kelimeler kervanı şiir,
Kalplerin sevgiyi duyanı şiir, güzel sözün vezne uyanı şiir.
Gerçek şairlerin cananı şiir, şair geçinenin kurbanı şiir,
Esrarı çözümenin uzmanı şiir, tarihin en güçlü yazmanı şiir,
Salim zihinlerin izanı şiir; eğrinin, doğrunun mizanı şiir,
Yüzlerin hasretle solanı şiir, her bir sözün doğru olanı şiir,
Efkârın derine dalanı şiir, sözlerin gönüller alanı şiir,
Gerçeklerin doğru beyanı şiir, yalanın yılanı, çıyanı şiir,
Sözlerin yüksekten uçanı şiir, öfkenin nefretten kaçanı şiir,
Sonsuz hayallerin ormanı şiir, yaşanan hayatın romanı şiir,
Hitabın hançer-i bürranı şiir, kitabın hem beyi hem hânı şiir,
Yakub'un kulbe-i ahzanı şiir, Yusuf'un karanlık zindanı şiir,
Şirin'le Leylâ'nın hayranı şiir, Ferhat'la Mecnun'un hüsranı şiir,
Teşnelerin ebr-i nisanı şiir, dil bağının gül-i handanı şiir,
Taşlı tarlaların sabanı şiir, fikir tarlasının harmanı şiir,
Gafilin zehirli yılanı şiir, dilinde yalanı dolanı şiir,
Gariip hanesinin mihmanı şiir, haset duyanların ihvanı şiir,
Yaralı dillerin dermanı şiir, can veren âşığın fermanı şiir,
Katıksız balların kovanı şiir, fakir sofrasının soğanı şiir,
Kızgın gönüllerin volkanı şiir, anlayana Nuh'un tufanı şiir,
Sevdanın ateş-i suzanı şiir, gönül hamamının külhanı şiir,
Zenginin keyifle seyranı şiir, yoksulun hane-i viranı şiir,
Anlaşan kalplerin divanı şiir, bahar mevsiminin elvanı şiir,
Özür dileyenin amanı şiir, huzurun, neşenin zamanı şiir
Affa uğrayanın fermanı şiir, akilin ilimle irfanı şiir,
Olgun meyvelerin bostanı şiir, cihanın özgürlük destanı şiir,
Kavrulan çöllerin baranı şiir, bütün gariplerin yaranı şiir
Güzelin gözünde müjganı şiir, çirkinin dilinde efganı şiir.
Celladın can alan urganı şiir, çulsuzun üstünde yorganı şiir,
Savaş değil barış nişanı şiir, barış sevenlerin tek şanı şiir,
Hayatın en güzel tek ânı şiir, boşa geçen ömrün ziyanı şiir,
Hızır'ın çeşme-i hayvanı şiir, coşanların ab-ı revanı şiir,
Duygusuz kalplerin noksanı şiir, hasretliğin yüzde doksanı şiir,
Ömür mevsiminin hazanı şiir, bahara methiye yazanı şiir,
Arzunun yollarda kalanı şiir, güllerin vakitsiz solanı şiir,
İrem bağlarının bağbanı şiir, cennet köşklerinin eyvanı şiir,
Anlarsan âlemin planı şiir, görürsen cihanın her yanı şiir,
Bütün dertlilerin nalanı şiir, bütün dertsizlerin şadanı şiir,
Çiçeğin vaktinde açanı şiir, açılıp kokular saçanı şiir,
Sevginin şefkatli olanı şiir, vaktinde gönüle dolanı şiir,
Gerdanların inci, mercanı şiir, er meydanlarının merdanı şiir,

Muhabbet bağının zebanı şiir, asumanın mah-ı tabanı şiir,
Dua edenlerin dehanı şiir, beddua edenin figanı şiir,
Cahilin yan gelip yatanı şiir, gafilin vatanı satanı şiir,
Sözlerin gönüller açanı şiir, korkağın meydandan kaçanı şiir,
Gönüllerin kızı, kızanı şiir; mutluluğun gözden sızanı şiir,
Yanmayan ocağın duhanı şiir, kudretli şairin sühanı şiir,
Gayretlinin dağı aşanı şiir, tembelin düz yolda şaşanı şiir,
Uğursuz yüzlerin katranı şiir, âlimin, arifin akranı şiir,
Hasret çekenlerin cihanı şiir, sevdalı gözlerin civanı şiir,
Şu yüce dağların boranı şiir, gençlerin hayaller kuranı şiir,
İnsanın merhamet duyanı şiir, yetimin sevgiye doyanı şiir,
Zaloğlu Rüstem'in kemanı şiir, söylenen yalanın gümanı şiir
Dümensiz geminin kaptanı şiir, edebi türlerin başkanı şiir,
Dermansız dertlerin Lokman'ı şiir, deva bekleyenin limanı şiir,
Mecnun'un Leylânın akranı şiir, bütün sevdaların ekranı şiir,
Mertçe duyguların vatanı şiir, nankörün dostunu satanı şiir,
Karanlık odanın şamdanı şiir, çaresiz kalanın imkânı şiir,
Yiğidin kabaran ayrıanı şiir, iyinin, güzelin hayranı şiir,
Zalimin şefkate nisyanı şiir, mazlumun zalime isyanı şiir,
Özgün eserlerin unvanı şiir, kırsağın koşarken rahvanı şiir,
Tanrı'nın şaire ihsanı şiir, şairin Tanrı'ya şükranı şiir.

(M. N. Sefercioğlu, 12.08.2024, İstanbul)

**Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu'nun
Bibliyografyası**

ASLAN, Üzeyir*

I. Tezler

1. "Dukakin-zâde Ahmed Bey Dîvânı (Gazeller)". Mezuniyet Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1972. Danışman: Prof. Dr. Hasibe Mazioğlu

2. "Fuzûlî Dîvânı'nda Sevgilinin Fizikî Yapısıyla ilgili Özellikler". Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1981, 163 yk. Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kütüphanesi Demirbaş Nr. 7.2/12/354327. Danışman: Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu

3. "Nev'î Dîvânı'nın Tahlili". Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1984, 904 yk. Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kütüphanesi Demirbaş Nr. 7.2/12/354571. Danışman: Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu

II. Yayınlar

1969

1. "Ahmed Vefik Paşa". *Önasya Mecmuası*. 4. c., 45. sy. (Mayıs), s. 14.

2. "Şair Avnî: Fatih Sultan Mehmed Han". *Önasya Mecmuası*. 4. c., 45. sy. (Mayıs), 14-15. ss.

3. "Malazgirt, Ziya Gökalp ve Türk Zaferlerinin Ruhu". *Önasya Mecmuası*. 4. c., 48. sy. (Ağustos), 8-9. ss.

1970

4. *Doğumunun 100. Yıldönümü Münasebetiyle Ahmet Hikmet Müftüoğlu Bibliyografyası*. Ankara: Millî Kütüphane Cilt ve Basımevi, iii+11 yk. (İsmet Binark ile birlikte).

5. *Ölümünün 20. Yıldönümü Münasebetiyle Faik Âli Ozansoy Bibliyografyası*. Ankara: Millî Kütüphane Cilt ve Basımevi, iii+11 yk. (İsmet Binark ile birlikte).

6. *Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle Ömer Seyfeddin Bibliyografyası*. Ankara: Millî Kütüphane Cilt ve Basımevi, iv+27 yk. (İsmet

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uaslan@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8478-4580

Binark ile birlikte).

7. *Doğumunun 100. Yıldönümü Münasebetiyle Süleyman Nazif Bibliyografyası*. Ankara: Millî Kütüphane Cilt ve Basımevi, iii+17 yk. (İsmet Binark ile birlikte).

8. *Yunus Emre Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*. Ankara: Güven Matbaası, ix+48 s. Millî Kütüphane Yardım Derneği Yayın Nr. 2 (İsmet Binark ile birlikte).

1971

10. *Türk Atasözleri ve Deyimleri*. 1-2 c. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, xix+408 s. 1000 Temel Eser (Komisyon üyesi).

11. *Selçuklu Tarihi, Alparslan ve Malazgirt Bibliyografyası*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, xix+178 s. (Müjgan Cunbur, İsmet Binark ile birlikte).

12. *Ölümünün 34. Yıldönümü Münasebetiyle Abdülhak Hâmit Tarhan Bibliyografyası*. Ankara: Millî Kütüphane Cilt ve Basımevi, iv+35 yk. (İsmet Binark ile birlikte).

13. *Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası: Kitap-Makale*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, xxviii+200 s. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayın Nr. 38, Seri: X, Sayı A1. (İsmet Binark ile birlikte)

1972

14. *Basın Yayın Bibliyografyası*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 99 s. (İsmet Binark ile birlikte).

1973

15. *Fârâbî Bibliyografyası: Kitap-Makale (Doğumunun 1100. Yıldönümü Münasebetiyle)*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, xix+115+[6] s. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayın Nr. 4, Millî Kütüphane Yayınları Şahıs Bibliyografyaları Nr. VII (Müjgan Cunbur, İsmet Binark'la birlikte).

16. *Mevlânâ Bibliyografyası*. 1. c.: Basmalar (Kitap-Makale). Ankara: Tisa Matbaası, xxiii+280 s. Türkiye İş Bankası Yayın Nr. 139/1, Edebiyat Dizisi Nr. 34/1, Mevlana'nın 700. Ölüm Yıldönümüne Armağan (Mehmet Önder, İsmet Binark ile birlikte).

1974

17. *Mevlânâ Bibliyografyası*. 2. c.: Yazmalar. Ankara: Tisa Matbaası, xxviii+383 s. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Nr. 139/2, Edebiyat Dizisi Nr. 34/2 Mevlana'nın 700. Ölüm Yıldönümüne Armağan (Mehmet Önder, İsmet Binark ile birlikte).

1975

18. *Fevziye Abdullah Tansel Bibliyografyası*. İstanbul: Güven Matbaası, x+32 s. (İsmet Binark ile birlikte).

1977

19. *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 48 s. Kültür Bakanlığı Yayın Nr. 280. (İsmet Binark ile birlikte).

20. *İstanbul, Fâtih, Fetih ve Fâtih Devri Hakkında Yazılmış Kitaplar Bibliyografyası (Bir Deneme)*. İstanbul: Baha Matbaası, xvi+119 s. İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı Nr. 76 (İsmet Binark ile birlikte).

21. "Alafranga Gazetesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 100. s.

22. "Alemdar Gazetesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 104. s.

23. "Anadolu Mecmuası". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 134. s.

24. "Anavatan Mecmuası". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 136. s.

25. "Asrî Türkiye Mecmuası". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 180. s.

26. "Aşiyân Mecmuası". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 200. s.

27. "Ateş". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 221. s.

28. "Atsız Mecmua". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 227. s.

29. "Aydınlık". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 240. s.

30. "Babalık". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 273. s.

31. "Bağçe Dergisi-İstanbul". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 273. s.

32. "Bağçe Dergisi-Selanik". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 283. s.

33. "Basiret Gazetesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 338. s.

34. "Beberuhi Gazetesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 369. s.

35. "Bedir, Devir, Devr". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 371. s.

36. "Berk Mecmuası". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 400. s.

37. "Beyanu'l-Hak Gazetesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c.,

412. s.

38. “Bilgi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 413. s.

39. “Boşboğaz ile Güllâbî Gazetesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1. c., 431. s.

40. “Cadaloğ Gazetesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 2. s.

41. “Cem Mecmuası”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 34. s.

42. “Çağrı Dergisi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 109. s.

43. “Çaylak Dergisi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 122. s.

44. “Çocuk Dünyası Dergisi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 154. s.

45. “Dalkavuk Dergisi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 187. s.

46. “Defne Dergisi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 218. s.

47. “Deneme Dergisi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 239. s.

48. “Dertli Gazetesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 244. s.

49. “Dergâh Dergisi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 244. s.

50. “Dersaadet Gazetesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 252. s.

51. “Devir Gazetesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 276. s.

52. “Diken Gazetesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 288. s.

53. “Diyojen Gazetesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 359. s.

54. “Donanma Mecmuası”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 372. s.

55. “Dünya Gazetesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 396. s.

56. “Edeb Ya Hu”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 425. s.

57. “Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2. c., 446. s.

1978

58. *Esaret Hatıraları: Eyüb Sabri, Bir Esirin Hatıraları ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi: Yunan İllerinde Zevallı Esirlerimiz*. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 183 s. Tercüman 1001 Temel Eser Nr. 130 (Hazırlayan).

1981

59. *Karacaoğlan Bibliyografyası*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 64 s. Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayın Nr. 31, Biyografiler Bibliyografyalar Dizisi Nr. 5, Türk Halk Şairleri Bibliyografyaları Nr. 1. ISBN: 978-975-1701-55-4

60. Akçura, Yusuf: *Yeni Türk Devletinin Öncüleri -1928 Yazıları-*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, xvi+212 s.

1983

61. *Âşık Veysel Bibliyografyası (Ölümünün 10. Yıldönümü Dolayısıyla)*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 52 s. Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayın Nr. 43, Biyografiler-Bibliyografyalar Dizisi Nr. 10, Türk Halk Şairleri Bibliyografyaları Nr. 3. (Ayдын Kuran ile birlikte) ISBN: 978-975-1701-55-4

62. "Kültür Varlıklarımızın Araştırılması, Değerlendirilmesi ve Tanıtılması". *Millî Kültür*. 39. sy. (Nisan), 58-60. ss.

63. "Kemal Tural'ın Biyografisi". *Töre*. 12. c., 144. sy., 40-41. ss.

1985

64. *Türk Yemekleri (XVIII. Yüzyıla Ait Yazma Bir Yemek Risalesi)*. Ankara: Feryal Basımevi, 101+3 s. Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayın Nr. 63; Gelenek, Görenek ve İnançlar Dizisi Nr. 2.

1990

65. *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, xiv+448 s. Yayın Nr. 1159, Kaynak Eserler Nr. 45.

66. "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı". *Yeni Defne*. 8. c., 94-95. sy. (Ocak-Şubat), 4-6. ss.

67. "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı". *Yeni Defne*. 8. c., 96-97. sy. (Mart-Nisan), 2-8. ss.

68. "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı". *Yeni Defne*. 8. c., 98-99. sy. (Mayıs-Haziran), 2-7. ss.

69. "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı". *Yeni Defne*. 9. c., 100-101. sy. (Temmuz-Ağustos), 2-8. ss.

70. "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı". *Yeni Defne*. 9. c., 102-103. sy. (Eylül-Ekim), 2-7. ss.

71. "İlim ve Âlim". *Yeni Defne*. 9. c., 104-105. sy. (Kasım-Aralık), 1-2. ss.

72. "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı". *Yeni Defne*. 9. c., 104-105. sy. (Kasım-Aralık), 2-5. ss.

73. (1990). "Gitti Ey Dil Kimi Sevdik ise Cânân Diyerek". *Türk Kültürü*. 328. Nr. (Ağustos), 496-504. ss.

1991

74. "Şair Âmil Çelebioğlu (Hayranî)". *Türklük Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu Armağanı*. 7. sy., 17-51. ss.

75. "Divan Şiirimizle İlgili Üç Yeni Yayın". *Türk Kültürü*. 29. c., 340. sy., 62-63. ss.

1994

76. "Dukakinzâde Ahmed Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9. c., 549-550. ss.

77. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. 1-2 C. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, [redaksiyon ve tahlili index: Mustafa Nejat Sefercioğlu], İstanbul: IRCICA Matbaası, 1. c.: xxxvi+868, 2. c.: xxxvi+849 s.

1995

78. "Âmil Çelebioğlu İçin Söyleyemediklerim". *Türk Yurdu*. 95. sy. (Temmuz), 37-40. ss.

1997

79. *Türk Atasözleri ve Deyimleri*. 1-2 c. İstanbul: Millî Kütüphane Yayınları, 143+183 s. Türk Edebiyatı Dizisi (İsmet Binark ile birlikte)

1998

80. "Nesilleri Kaybetmeden". *Yeni Defne*. 15. c., 193-194. sy., (Nisan-Mayıs), 1-2. ss.

81. "Söz ile Laf Arasındaki İnce Çizgi". *Yeni Defne*. 26. c., 195-196. sy. (Haziran-Temmuz), 1-2. ss.

82. "Sağlam ve Çürük Domatesler (!)". *Yeni Defne*. 17. c., 197-198. sy. (Eylül), 1-2. ss.

83. "Dil Birliği". *Yeni Defne*. 17. c., 199-200. sy. (Ekim-Kasım), 1-2. ss.

84. "Barış Manço'nun Düşündürdükleri". *Yeni Defne*. 27. c., 203. sy. (Ekim-Kasım), 1-2. ss.

1999

85. "Çok Tel Kırılır". *Yeni Defne*. 17. c., 202. sy. (Ocak), 1-2. ss.

86. "İstiklal Marşı ve Mehmed Âkif". *Yeni Defne*. 17. c., 204. sy. (Mart), 1-2. ss.

87. "Kütüphanecilerin 'Ağababası' Adnan Ötügen". *Yeni Defne*. 27. c., 205. sy. (Nisan 1999), 1-2. ss.

88. "Cumhuriyetin ve Demokrasinin Doğum Sancısı". *Yeni Defne*. 17. c., 206. sy. (Mayıs), 1-2. ss.

89. "Eğitim mi yoksa Öğretim mi?". *Yeni Defne*. 17. c., 207. sy. (Haziran), 1-2. ss.

90. "Önemli ve Önemsiz Dersler". *Yeni Defne*. 17. c., 209. sy. (Temmuz), 1-2. ss.

91. "Gönül Mülkü Harâb Olmadan". *Yeni Defne*. 17. c., 209. sy. (Ağustos), 1-2. ss.

92. "Karakol Cahili". *Yeni Defne*. 17. c., 210. sy. (Eylül), 1-2. ss.

93. "Divan Edebiyatı: Kültür Bağımızın Ekşi Koruğu (1)". *Yeni Defne*. 17. c., 211. sy. (Ekim), 1-2. ss.

94. "Divan Edebiyatı: Kültür Bağımızın Ekşi Koruğu (2)". *Yeni Defne*. 17. c., 212. sy. (Ekim), 1-2. ss.

95. "Divan Edebiyatı: Kültür Bağımızın Ekşi Koruğu (3)". *Yeni Defne*. 17. c., 213. sy. (Ekim), 1-2. ss.

96. "Divan Şiirinde Musikî ile İlgili Unsurların Kullanışı". *Osmanlı*. 9. c., 649-668. ss.

2000

97. *World Bibliography of Translations of The Holy Qur'an in Manuscript Form-I (Turkish, Persian and Urdu Translations Excluded)*. İstanbul: IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi - Research for Islamic History Art and Culture), liv+209 s. Bibliography on The Holy Qur'an Nr. 2. (Edited and introduction: Ekmeleddin İhsanoğlu) ISBN: 978-929-0631-02-3

98. "Divan Şiirinin Çevreye Bakışı". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 1. sy., 67-86. ss.

99. "Şair, Bestekâr, Ressam". *Yeni Defne*. 18. c., 214. sy. (Ocak), 1-2. ss.

100. "Yine Divan Edebiyatı Üzerine I". *Yeni Defne*. 18. c., 216. sy. (Mart), 1-3. ss.

101. "Yine Divan Edebiyatı Üzerine II". *Yeni Defne*. 18. c., 217. sy. (Mart), 1-5. ss.

102. "Yağmurdan Kaçarken". *Yeni Defne*. 18. c., 218. sy. (Mayıs), 1-2. ss.

103. "Kasidelere Bir Başka Bakış Açısı". *Yeni Defne*. 18. c., 220. sy. (Temmuz), 1-2. ss.

104. "Ya Felek Olmasaydı?". *Yeni Defne*. 18. c., 222. sy. (Eylül), 1-3. ss.

105. "Zifiri Karanlık". *Yeni Defne*. 18. c., 224. sy. (Kasım), 1-2. ss.

2001

106. *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*. Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 2. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, xiv+505 s. Yayın Nr. 349, Kaynak Eserler Nr. 98. ISBN: 978-975-3383-33-3

107. *Akçura, Yusuf: Yeni Türk Devletinin Öncüleri -1928 Yazıları-*. 2. bs. Aydınlar Matbaacılık, xxii+260 s. Kültür Bakanlığı Yayın Nr. 421,

Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayın Nr. 30.

108. "Ağabeyim Sefercioğlu". Prof. Dr. Necmeddin Sefercioğlu Armağanı. haz. Ersin Özarıslan, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 37-39. ss. [xxx+298 s.]

109. "Nev'î'nin Bâkî Mersiyesi". Prof. Dr. Necmeddin Sefercioğlu Armağanı. haz. Ersin Özarıslan, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 197-205. ss. [xxx+298 s.]

110. "Güzel Türkçemizin Doğru Telaffuzu Meselesi". Türk Yurdu [Türkçeye Saygı Özel Sayısı]. 21. c., 162-163. sy. (Şubat-Mart), 380-381. ss.

2002

111. "Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı". Türkler. 11. c., 11. sy., 664-681. ss.

2003

112. "Nev'î'nin Kış ve Baharla İlgili İki Gazeli". Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi. 8. sy., 131-142. ss.

2004

113. "Divan Şiirinde Tarak ve Ayna". Saç Kitabı. ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: 203-239. ss. [xv+520 s.] ISBN: 978-975-6403-34-1

2005

114. "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanışı". GAU Journal-Social and Applied Sciences. 1. yıl, 1. sy. (Güz), 22-54. ss.

115. "Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu'yu Anarken". Yüzakı. 4. sy. (Haziran), 18-22. ss.

2007

116. "Nev'î". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 33. c., 52-54. ss.

2008

117. "Divan Şiirinde Meyve Redifli Gazeller". Turkish Studies. Volume 3/5 (Fall), 321-344. ss.

118. "Nev'î'nin 'Nevruz' Redifli Gazeli". Yeni Meşaleciler Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi. 6. sy. (Mart-Nisan), 11-12. ss.

119. "Divan Şiirinde Yiyecek Maddelerinin Kullanılışı". Yeni Meşaleciler Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi. 7. sy. (Mayıs-Haziran), 15-20. ss.

2010

120. "Divan Şiirinde Meyve Redifli Gazeller". Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. 1. yıl, 2. sy. (Yaz), 109-140. ss.

121. “Helakî Divanı'nda Türkçe Deyimler”. *Divan Araştırmaları Dergisi*. 4. sy., 155-202. ss.

2011

122. “Alim Bir Şair: Nev'î”. *Dil ve Edebiyat Dergisi*. 28. sy., 18-38. ss.

123. “Kaytaz-zâde Nâzım'ın 'Rûh-ı Mecnûh'unda Mevlana ve Mevlevilik”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 6. sy., 177-188. ss.

2013

124. “Nev'î'nin Hocası Karamânî Mehmed Efendi İçin Yazdığı 'Bayram Hilali' ile İlgili Kasidesinin Tahlili”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu Özel Sayısı*. 10. sy., 339-358. ss.

125. “Divan Şâirlerinin Dilinde Bahar”. *Yeni Meşaleciler Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 12. sy. (Mayıs-Haziran), 3-4. ss.

126. “Şair Âmil Çelebioğlu (Hayrânî)”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 10. sy., 25-56. ss.

2014

127. “Nev'î'nin 'Şükûfe' Redifli Gazelinin Tahlili”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Orhan Bilgin Armağanı Özel Sayısı*. 6 s. (Dijital)*

128. “Prof. Dr. Orhan Bilgin”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Orhan Bilgin Armağanı Özel Sayısı*. 1 s. (Dijital)*

2015

129. “Örnek Bir Deha Sahibi Şemseddin Sami”. *4th International Conference on Language and Literature (Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı): In Memory of Sami Frasheri (Şemseddin Sami Hatırasına) Proceedings Book / Bildiri Kitabı*. Hena e Plote Beder University, Tirana / Albania, October 29-30, 1-8. ss.

130. “Taşlıcalı Yahya Bey ve Dukakin-zâde Ahmed Bey Divanlarında Musikî Aletleri”. *4th International Conference on Language and Literature (Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı): In Memory of Sami Frasheri (Şemseddin Sami Hatırasına) Proceedings Book / Bildiri Kitabı*. Hena e Plote Beder University, Tirana / Albania October 29-30, 296-323. ss.

2016

131. *World Bibliography of Translations of The Holy Qur'an in Manuscript Form III (Translations and Exegeses in Turkish) Yazma Kur'an-ı Kerim Meal ve*

* Bu yazı “Prof. Dr. Orhan Bilgin Armağanı” için hazırlanmış olup daha sonra Divan Şiri İncelemeleri ve Hocam Âmil Çelebioğlu İçin Yazdıklarım, İstanbul: Hiperyayın, 2017, 315-323. ss.da yayımlanmıştır.

Tefsirleri (Türkçe) Bibliyografyası. İstanbul: IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi - Research for Islamic History Art and Culture), xviii+511 s. Bibliography on The Holy Qur'an Nr. 4. (Proje direktörü: Halit Eren) ISBN: 978-929-0632-85-6

132. “Taşlıcalı Yahya Bey ve Dukakin-zâde Ahmed Bey Divanlarında Musikî Aletleri”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*. Volume 2, Issue 4 (October), 158-186. pp.

2017

133. *Divan Şiiri İncelemeleri ve Hocam Âmil Çelebioğlu İçin Yazdıklarım*. İstanbul: Hiperyayın, 564 s. Hiperyayın Nr. 131. ISBN: 978-605-2015-05-6

134. *Defne Yaprakları: Dil, Kültür ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Hiperyayın, 219 s. Hiperyayın Nr. 161. ISBN: 978-605-2015-50-6

2019

135. (2019). “Malkaralı Nevî Divanı'nda Yer Alan Atasözleri İle İlgili Bir Değerlendirme Denemesi”. *Umay Ana'dan Umay Hoca'ya Prof. Dr. Umay Günay Türkş'e Armağan*. ed. İsmet Çetin - Bülent Gül, İstanbul: Hiperyayın, 66-88. ss. [476 s.] ISBN: 978-975-4561-52-4

2020

136. *Akçura, Yusuf: Yeni Türk Devletinin Öncüleri -1928 Yazıları-*. 3. bs. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, 224. s. ISBN: 978-605-7931-89-4

2021

137. “Divan Şiirinde Ramazan”. *Prof. Dr. Oğuz Karakartal Armağanı - Boğaziçi'nin Serin Sularından Kıbrıs'a Uzanan Bir Gönül-*. haz. Emin Onuş, İstanbul: Hiperyayın, 257-279. ss. [685 s.] ISBN: 978-625-7339-96-4

2023

138. “Koyununa Redifli Gazeller”. *Prof. Dr. Saadettin Yıldız Armağanı - İnce, Kibar Bir Beyefendiye-*. haz. Emin Onuş, İstanbul: Hiperyayın, 135-139. ss. [574 s.] ISBN: 978-625-8244-56-4

III. Şiir Kitapları

139. *Nasreddin Hoca Fıkraları (Şiir Dili ile)*. Ankara: Ulucanlar Matbaası, 1981, 62 s. Kültür Bakanlığı Yayın Nr. 457, Çocuk Kitapları Nr. 34.

140. *Dîvançe-i Seferî*. 2. bs. Konya: Tablet Yayınları, 2005, 151 s. ISBN: 978-605-5447-09-0 [1. bs. 1997. İstanbul: Yıldız Matbaacılık, 152 s.]

141. *Hasret Çuvalı (Şiirler)*. 2. bs. Konya: Tablet Yayınları, 2005, 50 s. ISBN: 978-975-6346-29-7 [1. bs. 1970. Ankara: Güven Matbaası, 62 s.]

142. *Sana Geldi Bu Gönül -Girne Esintileri- Şiirler*. İstanbul: Hiperlink

Yayınları, 2017, 291 s. ISBN: 978-605-9143-44-8

143. *Milattan Önce -Şiirler -*. 2. bs. İstanbul: Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık, 2020, 158 s. ISBN: 978-605-2813-81-2 [1. bs. 2008. Girne: Türkoloji Yayınları, 130 s.]

144. *Dönsün Dedi mi? (Girne Esintileri II) Şiirler*. İstanbul: Başlık Yayınları, 2021, 151 s. ISBN: 978-625-7339-01-8

145. *Islak Tebessüm [Şiirler]*. İstanbul: Emre Yayınları, 2023, 160 s. ISBN: 978-625-7038-57-7

IV. Bestelenmiş Şiirleri

1. Annem (Elim sensin kolum sen), Besteleyen: Zekai Tunca, Hüseyinî (Curcuna)

2. Annem (Elim sensin kolum sen), (Çocuk şarkısı), Besteleyen: Muhterem Sezgin, Hicaz (Sofyan)

3. Arzû (Bâd-ı sabâ âşkın ahvâlini cânâna ilet), Besteleyen: Rüştü Eriç, Şevkefza (Nakış Yürük Semaî)

4. Âşinâdan Sor (Damlanın kadrini bilir mi deryâ?), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Nihâvend (Curcuna)

5. Bedduâ (kimden öğrendin böyle ceylan gibi bakmayı), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Muhayyer (Curcuna)

6. Bekletme (Bekletme yollarda yaşlı gözleri), Besteleyen: Muhterem Sezgin, Rast (Düyek)

7. Bekleyiş (Anlamaz zevk u safâdan dâimâ ağlar gezer), Besteleyen: Rüştü Eriç, Bayatî Araban (Ağır Aksak)

8. Bekleyiş (Tâ ezelden aşka düşmüş âşina bekler gönül), Besteleyen: Rüştü Eriç, Hüzzam (Ağır Aksak)

10. Bekleyiş (Tâ ezelden aşka düşmüş âşina bekler gönül) , Besteleyen: Rüştü Eriç, Bayatî Araban (Ağır Aksak)

11. Bekleyiş (Tâ ezelden aşka düşmüş âşinâ bekler gönül), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Nihâvend (Curcuna)

12. Bekleyiş (Tâ ezelden aşka düşmüş âşinâ bekler gönül), Besteleyen: Murat Demircan, Neveser (Devr-i Kebîr)

13. Belki (Her şey yeniden başlayacak belki de bir gün), Besteleyen: Salih Suphi Soner.

14. Belki Kimbilir (Bin sevdâdan bir sevgili doğar mı?) , Besteleyen: Salih Suphi Soner, Nihâvent (Düyek)

15. Bulmaca (Al yanağın alına nasıl aldı gönlü), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Muhayyer (Curcuna)

16. Cumhuriyete 60. Yıl Marşı (Esaret dedikleri Türk'e en büyük zillet), Besteleyen: Prof. Nevit Kodallı
17. Çaresiz (Zincir ettim şu dağları yok yere), Besteleyen: Bulent Uzun, Türkü
18. Diner Bu Yağmurlar (Diner bu yağmurlar biraz yaş kalır), Besteleyen: Kamuran Yarkın, Hüseyinî (Semai)
19. Duyurma (Cânâna olan aşkını ağyâra duyurma), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Rast (Curcuna)
20. Gaflet (Bilmem ki neden gözleri mestâneye kandım), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Kürdîli Hicazkâr (Curcuna-Aksak)
21. Gaflet (Bilmem ki neden gözleri mestâneye kandım), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Uşşâk (Aksak)
22. Gazi Üniversitesi Marşı (Kuvvet alır adından çağları aşmak için), Besteleyen: Prof. Hikmet Şimşek
23. Gel Haber Ver (Can verir cânân elinden derde derman isteyen), Besteleyen: Rüştü Eriç, Sûzinâk (Ağır Aksak)
24. Geldi Geçti (Şu Girne'den bir Seferî), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Uşşâk (Nîm Sofyân)
25. Girne Güzellemesi (Şu Girne'nin bakışları sürmeli), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Uşşâk (Sofyân)
26. Gitme Bahar (Açan çiçek uçan böcek bahtiyar), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Nihâvend (Düyek)
27. Gönül Telinden (Ey benim dîvâne gönlüm söyle efkârın nedir), Besteleyen: Rüştü Eriç, Şadaraban (Ağır Aksak)
28. Gülhane Marşı (Gülhane Tıp Akademisi şeref demek şan demek), Besteleyen: Prof. Hikmet Şimşek
29. Hemen Gel (Girne'nin sırtında Beş Parmak Dağı), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Nihâvend (Curcuna)
30. Her Şeye Rağmen (Nûrun sarıyor baştan başa Rabbim), Besteleyen: Salih Suphi Soner,.
31. İnan (Bu sevginin yükünü bu gönül çeker sandım), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Rast (Curcuna)
32. İnanç (Yıkılan hâneyi Mevlâ yine âbâd eder elbet), Besteleyen: Rüştü Eriç, Nevruz Nakış Beste
33. İnanırım (Dökülen gözyaşıyla bu ateş söner sandım), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Uşşâk (Curcuna)
34. İnce Yol (Şu gurbetin acısını), Besteleyen: Rüştü Eriç, Acem

Kürdi (Düyek)

35. Kara Sevdâ (Aşkın ile ey sevgili hayran gezeriz biz), Besteleyen: Murat Demircan, Neveser (Yörük Semaî)

36. Kıbrıs Marşı (Her tûfan söndüremez istiklâl ateşini), Besteleyen: İsmail Akyoloğlu

37. Mersiye ("Yol açıldı gün bu gündür gönderin illâ" demiş), Besteleyen: Rüştü Eriç, Acemaşiran (Aksak)

38. Mersiye (Bülbül-i şeydâsı uçmuş bî-nevâ dünyâ bugün), Besteleyen: Rüştü Eriç, Şevkefza (Ağır Aksak)

39. Mersiye (Dil teselli bulmuyor âh gitti cânan neyleyim), Besteleyen: Rüştü Eriç, Müstear (Ağır Aksak)

40. Neden? (Penceremin önünden bakmadan geçtin neden?), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Nihâvend (Curcuna)

41. Niçin Sormadın? (Sormadın bir kere derdin ne diye), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Nihâvend (Düyek)

42. Niyaz (Aşka gel tenhada olsun bir nefesçik çal bugün), Besteleyen: Rüştü Eriç, Acem Kürdî (Ağır Aksak)

43. Niyaz (Ay dolansın gündüz olsun sevdiğim çık gel bugün), Besteleyen: Rüştü Eriç, Acem Kürdî (Ağır Aksak)

44. Pişmanlık (Sevdik ey dil kimi sevdik ise cânan diyerek), Besteleyen: Murat Demircan, Neveser (Zincir)

45. Râst Kâr-ı Nâtik (Âşkın maksudu ey dil vuslat-ı cânân olur), Besteleyen: Murat Demircan, Rast (Devr-i Hindî)

46. Rica (Dalıp dalıp gidiyor gözlerim gözlerine), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Hicaz (Düyek)

47. Rubâi (Hem-dem mi güzel dem mi güzel sorma bana), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Nihavend (Aksak)

48. Sabır (Bir tutam acıya katlanır elbet), Besteleyen: Necdet Varol, Hicaz (Uzzal)

49. Sana Geldi Bu Gönül (Yüce dağlar aşarak geldi bu gönül), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Muhayyer (Curcuna)

50. Sana Geldi Bu Gönül (Yüce dağlar aşarak geldi sana bu gönül), Besteleyen: Salih Suphi Soner, Hüseyinî (Curcuna)

51. Sende Var (Cân u dil bendeyleyen zencîr ü rismân sende var), Besteleyen: Rüştü Eriç, Acem Aşiran (Ağır Aksak)

52. Sende Var (Derde düşsem ey tabibim derde derman sende var), Besteleyen: Rüştü Eriç, Acem Aşirân

53. Sende Var (Derde düşsem ey Tabibim derde derman sende var),
Besteleyeni: Rüştü Eriç, Hicaz (Ağır Aksak)

54. Senin Gurbet Dediğin (Uzak yerde değil senin gurbet dediğin),
Besteleyeni: Salih Suphi Soner, Nihâvend (Düyek)

55. Sensiz Yaşanmaz (Vîrâne gönül mülküne sultansın Efendim),
Besteleyeni: Salih Suphi Soner.

56. Sensiz Yaşanmaz (Vîrâne gönül mülküne sultansın Efendim),
Besteleyeni: Murat Demircan, Neveser Ağır Semaî

57. Şu Sıra Dağlar (Şu dağlar sıra sıra dağlar), Besteleyeni: Salih
Suphi Soner, Muhayyer (Curcuna)

58. Tuzak (Nazar etmez o güzel dîde-i giryânımıza), Besteleyeni:
Salih Suphi Soner.

59. Vîrâne (Müptelâ-yı câm-ı aşkız âşık-ı dîvâneyiz), Besteleyeni:
Rüştü Eriç, Hicazkâr (Ağır Aksak)

60. Zulüm (Zaman zaman olalı böyle zahmet çekmedi), Besteleyeni:
Salih Suphi Soner, Sabâ (Curcuna)

V. Bildiri, Davetli Konuşma ve Söyleşiler

1. 1997. "Divan Şiirinde Tarak ve Ayna". Türk Kültüründe
Ayrıntılar: Saç Sempozyumu, 8-9 Aralık, Marmara Üniversitesi Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü.

2. 2001. "Na't-ı Nebevîlerde Peygamber Efendimiz". Kutlu Doğum
Haftası Konferansı, 21 Nisan, IRCICA, İstanbul.

3. 2004. "Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu'nu Anarken". Prof. Dr. Âmil
Çelebioğlu'nu Anma Günü, 3 Nisan, IRCICA, İstanbul.

4. 2004. "Divan Şiirinde Meyve Redifli Gazeller". Türk Kültüründe
Meyve Sempozyumu, 7-8 Nisan, Marmara Üniversitesi Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü.

5. 2008. "Şiirin Kudreti". 11 Ocak, Girne Amerikan Üniversitesi.

6. 2008. "Mücahitler Günü Konuşması". Girne Amerikan
Üniversitesi.

7. 2008. "Atatürk ve Sanat". 10 Kasım Atatürk'ü Anma Toplantısı,
Girne Amerikan Üniversitesi.

8. 2010. "M. Nejat Sefercioğlu ile Röportaj". *Yeni Meşaleciler Kültür,
Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 10. sayı, Seferî Özel Sayı, Mayıs-Haziran, 6-9. ss.
(Girne Amerikan Üniversitesi Türkoloji Kulübü Dergisi)

9. 2015. "Örnek Bir Deha Sahibi Şemseddin Sami". October, 28-29,
UDEK 4th International Conference on Language and Literature In

Memory of Sami Frasheri Tirana/Albania.

10. 2018. "Seferi, Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu Edebiyatta 60. Yıl Dönümü Sohbeti", 28 Aralık, Girne Amerikan Üniversitesi.

11. 2022. "Seferî ile Söyleşi". 31 Mayıs, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2022 Yılı Türklük Bilimi Seminerleri III.

12. 2022. "Edebiyat ve Şiir Üzerine". Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu, Edebiyat Araştırmacısı, Şair. Toplum Çevre İnsan Programı, Hazırlayan ve Sunan: Harun Yöndem, TRT Radyo-1, 4 Haziran, Cumartesi, Saat: 22.00.

13. 2023. Hamiyet Su Kopartan ile Gönülden Gönüle, Konuk: Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu, Truva Kitap Kulübü, Canlı Yayın, 23 Haziran. [https://www.youtube.com/watch?v=h_EgCGpirFA]

VI. Tez Danışmanlıkları

(Yüksek Lisans)

1. Temizkan, Mehmet (1986). "Hayretî Divanı'nda Âşık". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 287 s.

2. Arı, Ahmet (1987). "Hayretî Divanı'nda Sevgili ve Sevgilinin Fizikî Yapısı ile İlgili Özellikler". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 195 s.

3. Güven, Hikmet Feridun (1988). "Hayretî Divanı'nda Kozmik Âlem ve Zaman". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 279 s.

4. Çağlayan, Bünyamin (1989). "Yahya Bey Divanı'nda Maddî Kültür Unsurları". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 577 s.

5. Şengül, Aişe (1990). "Helâkî Divanı'nın Tahlili". Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 603 s.

6. Sevim, Osman (1992). "Tacizade Cafer Çelebi'nin Divanı'nda Maddî Kültür". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 487 s.

7. Özavar, Süreyya (1993). "Dâniş Mehmed Bey: Hayatı, Sanatı ve Divan'ı". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 219 s.

8. Özer, Hande (1994). "Nev'î'nin Hasb-i Hâl'i". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 147 s.

9. Ayhan, Emrah (2000). "Nakşî Divanı". Yüksek Lisans Tezi,

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 273 s.

10. Gözükara, Ahmet (2004). “Pervane Bey: Mecmûatü'n-Nezâir (464b-488a)”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 249 s.

11. Karagöz, Özgür (2004). “Pervane Beg: Mecmû'atü'n-Nezâir (489a-512a) (Transkripsiyonlu Metin)”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 209 s.

12. Öztürkçü, İbrahim (2004). “Pervane Bey Mecmuası 580b-603a Transkripsiyonlu Metin”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 201 s.

13. Ankaralı, Ufuk Kemal (2013). “Şeyhülislam Yahya Divanı'nda Türkçe Deyimler ve Atasözleri”. Yüksek Lisans Tezi, Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 218 s.

(Doktora)

1. Deniz, Sebahat (1992). “16. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî-Fuzûlî-Hayâlî Beğ-Nev'î-Yahya Beğ)”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 480 s.

2. Kartal Şimşek, Nuray (1994). “16. Yüzyıl Şairlerinden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Nev'î ve Yahya Bey Divanlarında Bitkilerle İlgili Bazı Hususiyetler”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 701 s.

3. Adıgüzel, Ahmet (2016). “Râhatu'n-Nüfûs Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük-Terimler)”. Doktora Tezi, Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1140 s.

4. Akçam, Zeki (2016). “1864, 1865 Tarihli Lefkoşa Şer'îye Sicilleri Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin)”. Doktora Tezi, Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 320 s.

5. Üngüder, Ahmet (2018). “Kıbrıs Türk Gazetesi Hakikat'teki (1923-1933) Edebî Metinler ve Köşe Yazıları Üzerine İnceleme”. Doktora Tezi, Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal ve Fen Bilimleri Enstitüsü, 200 s.

Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu İçin
Yazılanlar

İhtiyarım, Őairim, Gönül Dostum Seferî

Aynı devrede aynı okulda okuyup okulda tanışmayan tuhaf iki okuldaŐız biz. Ay ile güneş gibi, ben -eğer toplumcu dostlarımız liste ıkarmamıŐsa- gündüzün gitmiŐim okula, o gece gitmiş. O gündüzleri çalışarak okumuş, ben devletin kanatları altında yatılılığın sefasını sürmüŐüm. O, çoluk ocuk sahibi bir memur, ben “leylî-meccanî” bir amatör...

Yıllar sonra, iki emekli olarak Kıbrıs'ta aynı üniversitenin aynı bölümünde karŐılaŐmıŐız. O “köhne” edebiyatımızla, ben “moderin” edebiyatımızla uğraŐıyoruz. O, yazılarını ara ara sağdan sola yazar, ben hep soldan sağa!

Benim gözümde o, onun gözünde ben “ihtiyar” idik. Sınıfta kendisine kaç kez ihtiyar dediğimi sayıp ona yetiştiren öğrencilerimin ve onun kaç defa dediğini bana gammazlayan öğrencilerinin gözlerinden öperim!

O Şairdir, benim ne olduğum belli değil. Bazan Şiir yazmıŐlıđım da var, mensure de. O Nev'î'yi ve onun sınıf arkadaşlarını sever, ben bir yandan Arif Nihat'a, bir yandan Akif'e, Yahya Kemal'e bağlanırım. İkimiz de çok erken göçtüğünü düşündüğümüz rahmetli Üçler Güler'i severiz. İyi bir Şair olduğunu ben söylesem o, o söylese ben onaylamaktan zevk duyarız.

Benim gözümde Seferî aşağıda anlatmaya çalıştığım gibidir:

- Onu tanıyanlar iki ayrı insanın aynı bedende yaşadığını fark etmişlerdir: Bir yanda bütün bildiklerini anlatmaya/aktarmaya çalışan, yani konuşan bir “öğretmen”, bir yanda da saatlerce bir köşede sessiz oturan ve kendini kapatan “sanatçı/Şair”. Öğretmen Seferî, bilir, anlatır, cevap ister, bir daha anlatır. Terler, kızar, eleŐtirir fakat yüz çevirmez. Öğrencileri onun “kır çiçekleri”dir, ezilmelerini, üzölmelerini istemez.

- Vezin ve kafiye ile başı her zaman derttedir. Mısra hangi veznin hangi kalıbıyla gelmiŐse onun peşinden gider. Vezni de kafiyeyi de küstürmekten korkar gibidir. Suyu tersine çevirmeye çalıŐmaz. Şiirlerindeki doğal akıŐın sebeplerinden biri bu olsa gerektir.

- Tedirgin, aceleci, titiz, meşgul ve doğal olarak “cahil”dir. Hayat boyu öđrenmiŐtir amma “bilirim” dememiŐtir. Bildikleri kitaplarında, makalelerinde, derslerinde ayandır ama dünyadan ne yiğitlerin geçtiğini

de iyi bilir.

• O, “diken üstünde” bir adamdır. Huzursuz, aceleci, zor beğenen... bir güzelliği kaçırmamak için tetikte bekleyen... Hâşim için “Ömrüm Benim Bir Ateşti”yi yazan Beşir Ayvazoğlu onun da biyografisini yazarsa, herhalde, “İğneli Fıçıdaki Şair” diyecektir kitabına!...

• Ders hazırlaması bitmişse tesbih dizmeye yahut zeytin çekirdeğini yontmaya, o arada şiir meleşti hangi vezinle geldiye sözü mizana çekmeye, ondan kendini kurtarabilseyse Beşiktaş haberlerine geçmiştir. Takım kazanmışsa ertesi gün güneş daha parlak doğar!

• Günün herhangi bir saatinde uyuduğuna dair pek bilgi yoktur! “Ehl-i aşkın dîdesi bîdâr olur vakt-i seher / Cân-ı ehl-i dil dolu esrâr olur vakt-i seher” beytinin muhataplarından biri odur! (Prof. Dr. Saadetdin Yıldız, 20.09.2024)

Şairin Tarafına Geçmek

Şiiri anlamak için şairin tarafına geçmek gerekir.

M. N. Sefercioğlu

Hocam Prof. Dr. M. Nejat Sefercioğlu'yu ilk defa 1994-95 öğretim sezonunda tanıdım. Eğitim Fakültesinde üçüncü sınıf öğrencisiydim. Eski Türk Edebiyatı Tarihi dersini vermek üzere Fen-Edebiyat Fakültesinden görevlendirmeye gelmişti.

Nejat Bey bize 17. yüzyıl'ı anlatmıştı. Önce yüzyılın genel özelliklerini sıralamış; dönemin nazmı ve nesri, Sebki Hindî ve diğer tarzlar, dönem tezkireleri vb. hakkında genel bilgiler vermişti. Sonra Nefî ile başladık. Hocamız Nefî'nin hayatı, kişisel özellikleri ve edebî şahsiyeti, eserleri, şairle ilgili yapılmış ilmî çalışmalar hakkında bilgiler verdi. Ardından “Sözüm” redifli kasidesini işledi. Hocam beyitleri önce Arap harfleri ile tahtaya yazar, onları okumaya çalışmamızı ister; anlamı bilinmeyen kelimeleri verir, sonra çevirerek açıklardı. Hocamız tahtaya ne yazdıysa, ne söylediye biz de defterimize not alırdık. Nefî'nin “çekemem” redifli gazelini de işledikten sonra dönemin diğer şairlerine geçtik.

Eğitim Fakültesinden mezun olduktan sonra Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yüksek lisans ve doktora programlarına devam ettim. Bu dönemde hocalarımız Prof. Dr. Tahir Üzgör, Prof. Dr. Orhan Bilgin ve Nejat Bey'di. Arkadaşlarımızla birlikte onların odalarına gider, derslerini takip ederdik. Tahir Bey'in sigarası ve kahvesi, Orhan Bey'in sütlü

neskafesi eksik olmazdı; Nejat Bey'in ise elinde eğesi ve tespih tanesine dönüştürdüğü zeytin çekirdekleri...

Hocam, yüksek lisans ve doktora derslerinde Metin Şerhi ve Metin Tamiri derslerini verirdi. Bize özellikle tavsiye ettiği husus şuydu: Beyitleri şerh veya tamir ederken daima kelimeler arasındaki ilgileri göz önünde bulundurmalı, şairin kelimeleri boşuna seçmediğini hatırdan çıkarmamalı, şair bu kelimeyi niçin tercih etti de öbürünü tercih etmedi, niçin mâh dedi de hilal demedi, diye düşünmelidir.

Yüksek lisans ve doktora derslerinde hocam, şiiri anlamak için önce şairi anlamak gerektiğini söylerdi. “Şiiri anlamak için şairin tarafına geçmek gerekir.” derdi. Bu maksatla bizi aruzla klasik tarzda şiir yazmaya teşvik ederdi. Esasında hocam, kendi hocası merhum Âmil Çelebioğlu [ö. 1990]'dan gördüğü öğretim yöntemini devam ettirmekteydi. Âmil Bey de öğrencilerini aruzla yazmaya özendirirmiş. O da şairdi, Hayrânî mahlaslı şiirleri vardır. Hocamız sayesinde arkadaşlarımızla ortak bir gazel yazabildik. Redifi hocamız verdi ve aşığıdaki gazel ortaya çıktı:

Gazel-i Müşterek
Mefûlü mefâilü mefâilü feûlün

- Seferî: Cânâ seni cân içre nihân eyledi âşık
Cân verdi senin uğruna cân eyledi âşık
- Cân: Hicrân ile bin vâh çekip gurbete ey şâh
Vuslat diyerek âh u figân eyledi âşık
- Necmî: Dîvâne olup gezmededir deşt-i belâda
Zühhâd sanır akli ziyân eyledi âşık
- Hecrî: Feyz almaya müjgânın ucundan dil-i zârın
Ebrûların uğruna nişân eyledi âşık
- İlhâm: Mecnûn oluben derd ile dünyâyı dolaştı
Âhir ser-i kûyunda mekân eyledi âşık
- Şadî: Hep gayra vefâ rişte-yi zülfünden o seng-veş
Çâhın deheninde hezeyân eyledi âşık
- Seferî: Artık sefer etmez seferî derdi görenler
Yâr gönlünü gel gör ki limân eyledi âşık
- Cân: Cân'ım bu limândan nice mi'râca çıkarken
Zannetti gören rûhı dumân eyledi âşık
- Necmî: Ayrıldığı günden beri yârin kapısından
Necmî gibi gözlerini kan eyledi âşık

Hecrî: Arz etmeye Hecrî gibi hâlin şeh-i aşka
Gönlündeki bin dâğı dehân eyledi âşık

İlhâm: Cânân diyerek öyle figân etti ki ilhâm
Esrârını meşhûr-ı cihân eyledi âşık

Şâdî: Gafletle ol âfet dil-i nâlânı sorunca
Şâdî'yi hemân vird-i zebân eyledi âşık (20 Mayıs 2002)

(Seferî: M. N. Sefercioğlu, Cân: Muhammet Ali Eşmeli, Necmî: Üzeyir Aslan,
Hecrî: Ömer Zülfe, İlhâm: İlham Köse, Şâdî: M. Esat Harmancı)

Daha sonra aynı redifte bir gazel yazmayı denedim ve hocama gösterdim. Problemler yerleri düzeltti, fikirler verdi ve böylece ilk şiirimi yazmış oldum. Matlaı şöyledir:

dünyâyı serâpâ cevelân eyledi âşık
hep hüsn-i cemâlin seyerân eyledi âşık

Hocam *Dîvânçe-i Seferî*'yi yayımladıktan sonra tevhid, naat türünden şiirler de yazarak divanını ikmal etmek istediğini söylerdi. Bizi elif-ba sırasına göre gazeller yazmaya özendirirdi. Böylece kendi divanlarımızı tertip etmemiz mümkün olabilecekti. Ben ise maalesef şiire devam edemedim, çok nadir, birkaç şiir yazabildim. Ancak şu anlaşıldı ki bugün de klasik tarzda aruzla şiirler yazılabilir; hocam gibi üstad şairleri bulup, Bâkî'nin ilk şiirlerini Zâtî'ye göstermesi gibi, yazdıklarımızı onlara gösterdiğimiz takdirde yetişebiliriz. Şiir yaşandığı zaman klasik şiiri anlamak daha kolay oluyor. Pandemi döneminde çoğu eski Türk edebiyatı uzmanı akademisyen tarafından "Korona" redifli gazeller yazılmıştı; ben de dahil olarak beş beyitlik bir gazel yazdım, matlaı şöyledir:

Çinli bir seyyahtır eyler seyr-i âlem korona
Girdiği şehre bırakır hüzn ü mâtem korona (14 Mart 2020)

Asistanlığım döneminde hocam IRCICA'da çalışmaktayken Beşiktaş'ta Yıldız Sarayı'ndaki ofisinde kendisini birkaç kez ziyaret etmişim. Hocamla araba yolculukları da yaptık. Küçükçekmece'de tren istasyonuna yakın otururdu. Ben de Tepeüstü-Sultanmurat'ta; aynı bölgedeydim. Bazen sabahları okula hocamla birlikte gider, bazen de okuldan birlikte dönerdik. Hocamın önce yeşil renkli tempru marka arabasını hatırlıyorum. Sonra toyota korolla ve opel korsası oldu. Hepsinde yolculuk ettim. Arabada genellikle türkü dinlerdik. Bir keresinde Erkan Oğur'dan "Pencereden Kar Geliyor" türküsünü dinliyorduk. Hocam "Bu türküyü böyle ancak annesini kaybetmiş biri

okuyabilir.” demişti. Yolculuk esnasında klasik şiirle ilgili tecrübelerini de paylaşırdı. “Gözden sürmeyi çekmek” deyimindeki sürme’nin kereste, gözün ise kerestenin bulunduğu bölmenin adı olduğunu bu yolculuklarda öğrendim.

Hocam 2005’te Marmara Üniversitesi’nden emekli oldu ve Kıbrıs’a gitti. Üzıldük ama memuriyetin tabiatında bu var, vakti geldiğinde herkes emekli olup gidecek. Hocam ayrılırken öğrencilerine bir şeyler bıraktı. Bana da bir İsviçre çakısı ile Tarama ile Derleme Sözlükleri düştü.

Hocam emekli olduğunda henüz doçent değildi. Jenerasyonundan çok kıymetli pekçok hoca gibi yabancı dil sorunu vardı. Kıbrıs’ta uzun yıllar çalıştı, doçent ve prof. unvanlarını elde etti. Bu noktada şahsî düşüncemi belirtmek isterim: Hocamın döneminde yabancı dil öğrenme imkânları kısıtlıydı, yabancı dil bilen azdı ama alanını çok iyi bilen, ilmiyle âmil, kişiliği ve hocalığı ile örnek birçok bilim insanı bulunmaktaydı. Bugünse imkânlar arttı; yabancı dil bilenler çoğaldı ama alanında uzman, hoca timsali şahsiyetler az.

Bugün kimilerince Türkçe “İngilizce, Fransızca, Arapça” vb. gibi dünya dili olarak görülmüyor; ikincil, yerel bir dil addediliyor. Türk vatandaşı olan ve Türk Devletinin imkânlarından alabildiğine istifade eden bu kesimler Türkçe kitap basmayı neredeyse zül sayıyor. Türk diline itibar edilmeyen bir yerde Türk Edebiyatı’na ve bu edebiyata ömrünü vermiş Türkologlara kıymet verilmesi beklenebilir mi? Türkoloji olmasaydı ne *Kutadgu Biliğ*’ten ne *Aybetül-Hakâyık*’tan ne *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ten, ne Şeyhî’den ne Bâkî’den ne Fuzûlî’den ve daha nicelerinden haberimiz olmayacaktı. Sözlüğü ve grameri 11. yy.da yazılmış bir dil nasıl ikincil bir dil sayılır?

Türkolojiye ömrünü vermiş, şiirleriyle Türk dilinin zenginliklerini göstererek bizlere örnek olmuş hocam Prof. Dr. M. Nejat Sefercioğlu’ya daha nice sağlıklı uzun ömürler dilerim. Yetiştirdiği kır çiçeklerinin onu daima sevgi, saygı ve şükranla anacağından emin olabilir. (Prof. Dr. Üzeyir Aslan, 10.09.2024)

Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu’na

Bazen çok güzel şeyler söyleyip yazmak istersiniz de nereden başlayacağınızı, nasıl anlatacağınızı bilemezsiniz. Duyularınız o kadar çok karmaşıklar ki, kafanızda o kadar çok güzellikler belirir, o kadar çok özellikler canlanır ama bu güzelliklerin ve özelliklerin hangisinin betimlemek istediğiniz kişiyi en iyi anlatabileceğine, yazmaya nereden başlayacağınıza bir türlü karar veremezsiniz. Karşınızda ki karakter o kadar güçlüdür ki, yazacağınız her cümlenin onu anlatmak ve

tanımlamakta yetersiz kalabileceğini gördükçe, işte şu an benim gibi, klavyenin karşısında debelenip durursunuz. Nihayet karar verdim, ben sayın Sefercioğlu'nu en sade, en yalın ve kısa cümlelerle anlatmaya çalışacağım.

2014 yılında Girne Amerikan Üniversitesi'nde göreve başladığım gün sayın Sefercioğlu ile tanıştım. Birlikte üniversitede çalıştığımız süre içinde hep aynı çalışma odasında olduk. O iki yıllık süre içinde hiç incindiğimi hatırlamıyorum. Umarım, bu süre içinde gerçek bir karakter abidesi, örnek bir kişilik olan bu duygulu şairi, ben de inanyorum ki incitmemişimdir.

Bu süre içinde, sayın Sefercioğlu ile unutamadığın bir anın var mı, diyen meraklılara, onun da muzip bir şekilde sevimli sevimli gülerek dinleyeceği şu anı anlatmak isterim: *Üniversitede Sınıf Öğretmenliği Bölüm Başkanlığı görevini yürütüyordum. Bölümümün ihtiyaç duyduğu, tanıdığımı sandığım bir profesörün alınmasını yöneticilere önerdim. Üniversite de benim önerimi yerine getirerek adı geçen profesörün kadrosunu benim yönettiğim Sınıf Öğretmenliği Bölümü kadrosuna atadı. Muhterem profesör arkadaşım göreve başladığında, ben sayın Sefercioğlu'ndan izin alarak o profesör arkadaşım ile birlikte ayrı bir odada onunla oturmak istediğimi belirterek Sefercioğlu'yla birlikte çalıştığımız odadan eşyalarımı toplayarak muhterem arkadaşım ile birlikte çalışacağım yeni odama geçtim. Ama benim büyük değer vererek üniversite kadrosuna katılmasını sağladığım bu muhterem arkadaş iki gün içinde, paylaştığımız yeni çalışma odamızı bana zindan etti. Sonuçta ben eşyalarımı tekrar toplayarak süklüm büklüm sayın Sefercioğlu'nun odasına geri döndüm. Sayın Sefercioğlu bana sevimli bir dille, bu odaya tekrar gelirsin ancak, bir daha ayrılır gidersen bu kapıdan içeri asla bakamazsın dediğini hiçbir zaman unutmadım.*"

Çalışma odamızda sayın Sefercioğlu'yla, zaman zaman derin sohbetlere dalar ilkeli ve verimli tartışmalara girerdik. Bu tartışmalar sürecinde, şunu görürdüm ki, o tartışırken bile, işine konsantreydi. Bazen öyle dalar giderdi ki, siz aynı odada diğer ziyaretçilerle derin sohbetlere dalar, hatta kahkahalar bile atardınız ama, o sessizlik içinde sizin varlığımızdan haberi olmadan çalışır, arkasından da yeni ürettiği şahane bir dörtlüğün dilinden dökülmeye başladığını görmeniz hiç şaşırtıcı olmazdı. İçimden ne güzel Tanrı vergisi bir yetenek diye imrenirdim kendisine.

Sefercioğlu bu ülkenin yetiştirdiği önemli şairlerden birisidir. Ülkemizin yazar, çizer, araştırmacı ve önde gelen edebiyatçılarından bu ulu cınarı henüz keşfedebildikleri ve Türk Edebiyatındaki gerçek yerine

oturabildiklerini sanmıyorum. Ama Şuna inanıyorum ki, sayın Sefercioğlu'nun Şiirleri ve Türk Dili ve edebiyatına sağladığı katkılar, elli yıl, yüzyıl, hatta beşyüz yıl sonra bile araştırmacılara ilham kaynağı olacak, alanda yazılacak araştırma tezlerinde irdelenecektir.

Şu anda da biliyorum ki, o sessizce arı gibi bulunduğu ortamda alıŐıyor, Türk Dili Edebiyatında gelecek araştırmacılara ilham kaynağı olacak yeni drtlklerini dktrmeye devam ediyor.

Kalan ömründe, çalışmalarında kendisine baŐarılar diliyor, sevgili eşi Beyhan hanımla nice yıllar birlikte mutluluklar diliyorum.

Ben, bir bilim insanı aynı zamanda da saygıdeğer bir ğretmen olan sayın Sefercioğlu'na, Türkiye ğretmenlerine yazdığı ve her yıl öğretmenler gn kutlamalarında heyecanla yurdun dört bir yanında okunan, aynı zamanda bestesi de yapılmış olan "Ben ğretmen Olmak İstiyorum" başlıkla Şiirinden alınmış Şu dörtlükle veda etmek istiyorum:

Ben, çaresizliğin filizlendiği yerde mit,
Korkunun mayalandığı yerde yürek,
Gcszlğn gclendiği yerde bilek olmak istiyorum;
Ben, ğretmen olmak istiyorum...

Sayın Sefercioğlu'na; saygıyla, sevgiyle ve muhabbetle...

(Prof. Dr. Süleyman elenk, emekli Öğr. Üyesi, 1 Eylül 2024)

Nejat Sefercioğlu Hoca ile 2000 senesi gözünde tanıştım. O zamanlar İslm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nde (IRCICA) araştırmacı olarak çalışıyor, bir yandan da Boğaziçi niversitesi'nde yüksek lisans tahsilime devam ediyordum. IRCICA'da ilk görev aldığım proje, "Kur'n evirileri Bibliyografyası-Basmalar" idi. Hoca ise Marmara niversitesi'ndeki vazifesinin yanı sıra IRCICA'nın "Kur'n evirileri Bibliyografyası-Yazmalar" projesindeki çalışmaları için Merkez'e geliyordu. Yüksek lisansı tamamladıktan sonra 2003 senesinde baŐvurduğum Marmara niversitesi doktora programının kabul imtihanlarında Nejat Hoca da bulunmuŐtu. Sonrasında Marmara'da tadı hl damağımda olan derslerine devam etme imknı buldum. Özetle önce iş arkadaşı, daha sonra ğrencisi oldum. Hocanın sahadaki vukufuna her zaman hayranlık duyduğumu burada kaydetmeliyim. Zarafeti ise bambaşka bir konu. Nejat Hoca'ya hayırlı ve uzun bir ömür diliyor, ilme katkılarının artarak sürmesini temenni ediyorum.

(Doç. Dr. Güler Doğan Averbek, 27 Temmuz 2024)

Seksen

Gönül kırk otuz ister geçen yıl olmuş seksen,
İnmez yetmiş dokuza dönüp bin defa seksen.

Yürüyen yol gibidir durmayıp akar hayat
Götürür her geleni ha gez dolaş hep ha yat yat.

Elindeki sermayen gün be gün her gördüğün
Burası gamhanedir âhiret olsun düğün.

Seferî'ye hürmetle **Kul Hakkı**'dan nazîre
Rabbim Muhtaç etmesin ne şâha ne nazire (Hakkı Şener, 12.08.2022)

Seferî ya da Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu

Günümüz Türkiye'sinde, bana göre şiir sanatının en önemli temsilcisidir. Bu ifadeler size biraz iddialı gelebilir, ama onun şiirlerini okursanız, bana kesinlikle hak vereceksiniz. Evet, millî hususlarda hassas olmakla birlikte, sosyal ve ideolojik konulara pek girmemiş, ama şiir sanatının gerek hece ve gerekse aruz vezniyle en güzel örneklerini, en doğru kelimeleri seçerek ve güzel Türkçe'mize özen göstererek sergilemiş. Akif ve Yahya Kemal'den sonra aruz vezinli yüksek şiir zevkimizin öldüğünü sanırdım. Yıllar sonra Bekir Sıtkı Erdoğan'ı tanıdım. Aruzla yazıyordu, güzel ama az yazıyordu.

Mustafa Nejat Sefercioğlu ve şiirleriyle karşılaşmak benim için adeta çölde tertemiz suyu bulmak gibi bir şey oldu. Sanatçılığının yanı sıra güzel dilimiz Türkçe'nin yetkin bir bilim adamı oluşu sayesinde, gerek hece ve gerekse aruz vezniyle kusursuza yakın şiirler yazmış. Bazı şiirlerinde adeta Akif gibi aruzla konuşmuş. Ben yıllar sonra ilk kez şiir okuyorum, hem de büyük bir zevkle. Kitaptan birkaç şiirini buraya aldım.

İyi ki varsın Mustafa Nejat Sefercioğlu ağabeyim. Allah sana sağlık ve huzur içre, daha nice uzun yıllar böyle böyle güzel şiirler yazıp bizlerle paylaşmanızı nasip etsin.

İyi ki varsın. (Bünyamin Aksungur, 24 Temmuz 2022)

Mustafâ devri gelüp menzil-i Yahyâ geçti
Seferî şî'rini şimden gerü dünyâ söyler

Mustafa Nejat Sefercioğlu üstadım seksen yaşından bahsedince böyle bir nazire yapmak geldi içimden... Rabbim sağlık afiyet versin. Nice güzel mutlu yıllara... (Hikmet Orhan, 21.05.2022)

Öğrencilerine “Kır Çiçeği” diye hitap eden, imza attığı tüm eserlerin içinde öğrencilerini “şiiirinin mısra-ı bercestesı” olarak gören bir öğretmen can-ı gönülden kutlanır. Paylaşımınız için grubumuz adına çok teşekkür eder, saygılar sunarım hocam. (Hamiyet Su Kopartan, 24 Mart 2021, “Kır Çiçeklerim” ile ilgili)

Sevgili Hocam,

Girne Amerikan Üniversitesinde görev yapmaya devam ettiğinizi düşünerekten bu mektubu size yazıyorum. Nasılınsınız? Umarım iyisinizdir. Bu Arada ben 2008 yılı girişli üniversiteniz Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü’nde 4 yıl boyunca derslerinizi birlikte sürdürdüğünüz mezun öğrencilerinizden S. Tuğba Aytar. Mektubu yazmaktaki amacım, 4 yıl boyunca eğitim hayatımda bize aşlamış olduğunuz yeni bilgiler sayesinde bugün meslek hayatımdaki yerimden dolayı size tekrardan teşekkürlerimi sunmak.

Ben 2012 yılında mezun olup iki yıl art arda KPSS sınavına girdikten sonra atandım. Tayinim Bursa Atatürk İlköğretim Okulu’na çıktı. 2 sene boyunca atanamamam beni hiçbir şeyden alıkoymadı. Atanamadım diye boş vermişlik yapmadım. Sizin bize aşlamış olduğunuz Osmanlıcaya sarıldım. Şu an da sizin öğrencilerinize sağlam temeller üzerine kurmuş olduğunuz Osmanlıca sayesinde bütün ilmî metinleri okuyabilecek seviyeye ulaştım. Sizin, her derste “Belki yine Nejat Hoca başladı diyeceksiniz” diye vermiş olduğunuz öğütleri her zaman dinledim ve bugün hiç pişman değilim. Bizlere her zaman Osmanlıca bilmek sizin için bir avantaj derdiniz. Ben de ne avantajı olacak diye kulak ardı etmedim ve bugün sizin vermiş olduğunuz nasihatler sayesinde ve Osmanlıca bilmenin bana açmış olduğü yeni kapılar sayesinde Muğla Üniversitesi’nde Araştırma Görevlisi olarak çalışıyorum. Daha da yüksелеceđimin inancındayım.

Bugün bu mevkiye ulaşabilmişsem sizin çok emeğiniz olduğunu düşünüyorum. Her şey için tekrardan teşekkür edip ellerinizden öpüyorum... (S. Tuğba Aytar, 25.03.2019, Muğla, Girne Amerikan Üniversitesi öğrencisi)

Sayın Mustafa Hocam,

Nasılınsınız? İnşallah iyisinizdir. İyi olmanızı Cenâb-ı Allah’tan niyaz ederim. Mektubu yazmamın amacı hem hatır sormak hem de teşekkür etmek.

Teşekkür etmemin sebebi bana ve arkadaşlarıma verdiğiniz Osmanlı Türkçesi dersi için, en önemlisi de bizlere verdiğiniz çok samimi, çok sıcak öğütleriniz. En çok da bize verdiğiniz öğütler için teşekkür ediyorum. Bizlere hep derdiniz Osmanlı Türkçesini öğrenin, hayatınızda hep lazım olacak diye, ben sizi dinledim ve hayatımda çok önemli kapılar açtı. Şu anda hem öğretmenlik yapıyorum hem de Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde görev yapıyorum. Sizi dinlediğim için çok mutluyum. Bazen öğrencilerim geliyor sizden bahsediyorum ve sizden bahsederken çok mutlu oluyorum, içim huzur doluyor. Öğrencilik yıllarımda diyordum nereden geldim ben Kıbrıs'a diye ama sizi ve diğer hocalarımı tanıdıktan sonra, hocalarımdan bir şeyler öğrendikten sonra, ilk geldiğimde söylediğim aklıma geldi ve biraz üzüldüm.

Hocam mektubuma son verirken sevgi ve saygılarımı sunarım, ellerinizden öperim. (Gökhan Kayışçı, 24.10.2018, Konya, Girne Amerikan Üniversitesi öğrencisi)

Değerli Hocam,

Her dersinizden sonra farklı lezzetlerle ayrılıyorum dersinizden. Her dersten sonra size olan hayranlığım, saygım daha da büyüyor.

Sizin çeyreğiniz kadar öğretmen olabilmeyi başarırısam ne mutlu bana. İyi ki varsınız hocam...

“Ben çaresizliğin filizlendiği yerde ümit,
Korkunun mayalandığı yerde yürek,
Güçsüzlüğün güçlendiği yerde bilek olmak istiyorum;
Ben öğretmen olmak istiyorum.”

Hocam, siz bir “gerçek öğretmensiniz. İnanın, bana ümit oldunuz, yürek oldunuz, bilek oldunuz...

Sizin ve ailenizin yeni yılınızı ve bayramınızı kutluyor, ellerinizden öpüyorum. Sevgi ve saygılarımla. (Cennet Püsküllüoğlu, Türk Dili ve Edebiyatı öğrencisi)

Seferî'den Bir Şiir

Günümüz yaşayan şairlerinden olan ve Seferî mahlasıyla şiirler yazan Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu Hocamızın bir şiiri. Türkçenin mükemmel kullanıldığı bu şiirleri mutlaka okumanızı isterim.

Gelenekten etkilenen, duygu ve düşünce açısından da güçlü olan bu şiirler, gelecek yüz yıllarda da kendine mutlaka yer bulacaktır.

Eski şiirin rüzgârıyla yazılan şiirler de çok çok mükemmeldir. Çağımızın önemli bir şairi olan Hocamıza binlerce teşekkür. Şiirlerinde önemli mesajlar veren, hicivlerde harika bir üslup kullanan Seferî,

yüzlerce yıl geriden gelmiş ve günümüze hitap ettiği gibi tesirleriyle önümüzdeki yüz yıllara da damga vuracak özelliktedir. Kökleri çok sağlam, gövdesi Türklük olan, dalları tüm Türk Dünyası'nı kapsayan bu şiirlerin devamının gelmesi dileğiyle... Prof. Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu'na çok teşekkürler. Bilgi edinmeniz dileğiyle... (Bünyamin Nami Tonka, 06.07.2017, "Utansın" redifli şiirle ilgili)

Kıbrıs'ın, Girne Amerikan Üniversitesi'nin bana kazandırdığı başta gelen en değerli en saygıya ve sevgiye değer insanlarından biri Mustafa Nejat Sefercioğlu hocamı, edebiyatı çok sevdiğim için daha hazırlıktayken Türkoloji kulübüne katılmıştım ve 10 Kasım'da "Mustafa Kemal'i Düşünüyorum" şiirini okumak üzere şiir seçmelerinde Mustafa Nejat Sefercioğlu hocama yönlendirmişlerdi beni. Kısacası o şiir ve Türkoloji Kulübü vasıtasıyla muhteşem insan Mustafa Nejat Sefercioğlu hocamı tanımış oldum ve o günden sonra her dertleşmek istediğimde ve karaladığım şiirlerimi görmesi, bana ışık tutması amacıyla değerli hocamdan yardım aldım, sağolsun. O da hiçbirzaman beni kırmadı, benim öğretmenim olmadığı hâlde değerli vaktini her zaman ayırdı. Açıkçası edebiyat okuyan bütün öğrencileri çok ama çok şanslılar çünkü hem bilgisiyle hem alçak gönüllülüğüyle Mustafa Nejat Sefercioğlu hocam mükemmel bir insan. Üniversitede böyle kıymetli bir insanı tanıdığım için çok mutluyum ama hüznülyüm de, çünkü mükemmel insanlar tanıyıp sonra da onlardan ayrılmak beni üzüyor. Ama Rabbim'in izniyle hocamla her zaman irtibatta olmaya devam edeceğiz. Herşey için, emeğiniz için çok ama çok teşekkür ederim kıymetli hocam. (Hatice Hare Herdem, 30.05.2017, Girne)

Nejat Bey, çok güzel yazmışsınız. Tebrikler. Ben 1890 doğumlu Babaanne'mden 1909'da doğan Baba'mdan işgal altındaki İstanbul'da yaşanan olayları çok dinledim. Azınlıkların, İngiliz, Fransız askerlerinin Türk halkına reva gördükleri zulümleri hakaretleri; hele azınlık çocuklarının "artık Türkün hükmü geçti." diyerek Türkleri taşladıklarını bugünkü gençler, bilhassa Atatürk hakkında ileri geri konuşanlar hiç bilmiyorlar. Belki o Atatürk düşmanları, işgal görmeyen illerde doğup büyüdüler; fakat o günlerde Anadolu'daki fakru zaruretden de haberleri yok. Bugünkü hale nasıl geldik; yakın tarihimizi okuyup araştıran da yok. Son elli altmış yılın siyasilerinin oy uğruna (Kuran'da olmayan haramlar vaz'eden, hadisler uyduran) yobazlara verdikleri ödünlerin, ne yazık ki bu hususta rolü büyük... Söylenecek çok söz var. Allah vatanımıza

milletimize devletimize zeval vermesin. Bütün müslümanlara, hidayetiyle, iyiyi, güzeli hayırı ilham eylesin... (Nahit Aybet, 09.05.2017, "Mustafa Kemal Olmak"la ilgili.)

Koca Şair, ömrüne bereket gelsin; sağol, varol. İzinle zevkle paylaşıyorum. Derslerimde de okuyacağım Türk gençlerine... Muhteşem olmuş. Acaba şunu da eklemem izin verir misin? Atatürk'e kem laf edenler, Türk milletinden olmayan ve hain kanı taşıyan, kendini "millet" formatı yerine "ümmet" aldatmacasıyla sunan kanı bozuklardır. (Enver Töre, 09.05.2017, "Mustafa Kemal Olmak"la ilgili.)

Mustafa Nejat Sefercioğlu büyüğümüzün "Sana Geldi Bu Gönül - Girne Esintileri-" şiir kitabını zevkle okuyorum. Seferî üstadımızın klasik Türk şiiri, halk şiiri ve serbest şiirin parlak örneklerini barındıran eserini zevk sahiplerine tavsiye ederim. Dostlara tadımlık iki beyiti sunuyorum:

Âşğın derdin ne anlar zâr u giryân olmayan
Vuslatın zevkûn ne bilsin yâre mihmân olmayan

Âşğın gönlün yıkar ol bî-vefâ rahm eylemez
Var mıdır âşık olup da mülkü vîrân olmayan (Hasip Saygılı, 21.04.2017)

Bir hecesinde bile "defo" bulunmaz mı? Bu insan hem şair, hem edebiyat ilmine vâkıf bir âlim ve hem de güzel "dil"in sahibi olursa. Elbette bulunmaz. (Bünyamin Aksungur, 24.03.2017, "Küsmüş" redifli gazelle ilgili)

Yapılan yorumlar çok doğru sayın Seferî. Gerçekten sayın Aksungur'un söylediği gibisiniz. Aruz'un sesi kulaklarımızda yeniden çınlamaya başladı sayenizde. "Sana Geldi Bu Gönül" nihayet masamda. Sık sık açıp okuyorum. Üstelik yeni esintiler de gelmeye devam ediyor. Bir şiir tutkunu için (hele böyle mükemmel bir aruzla yazılmışsa) bundan büyük bir zevk düşünülebilir mi? Ağzına sağlık. Selam ve sevgiler...(Mustafa Özbacı, 25.03.2017, "Küsmüş" redifli gazelle ilgili)

Seferî'nin "Düş de Gör" Şiiri Üzerine Notlar

Kaç bucaktır kahbe dünyâ çeşm-i yârdan düş de gör
Dostla düşman nerededir sen itibardan düş de gör

Maddenin ardında âlem sanma sohbet dostçadır
Kim kalır çevrende bir an fazla kârdan düş de gör

Korkusundan titreyen kuş diş biler can almağa
Kalmasın dizlerde derman sen Őikârdan düş de gör

Geçtiğin yollarda alkışlar tutan dost çehreler
Kapmak isterler paçandan iktidardan düş de gör

Can da neymiş can fedâ olsun diyenler uğruna
El uzatmaz bir Sefer sen şöyle yardan düş de gör (İstanbul, Aralık 1986)

Öldü diye bakılan Divan Şiirinin ölürlen geride bıraktıklarına bakılırsa hükmün çok da doğru olmadığı anlaşılıyor. Gelenek, her fırsatta yeniden boy veren fidanlar gibi aruzuyla, gazeliyle, mazmunlarıyla dönüp geliyor ve bize eski tatlardan haber veriyor.

“Düş de Gör” insanı ve toplumu eleştiren bir Şiir. Şairin zamandan ve insandan Şikâyeti var ve insanın aşındığını, toplumun bozulduğunu düşünüyor. “Düşenin dostu olmaz.” atasözünün doğruluğunu isbata çalışıyor adeta. Ona göre “itibar”, “fazla kâr”, “Şikâr”, “iktidâr” kavramları günümüz insanının gözünü alıp önünü görmesine engel parlatılmış kavramlar. Bunları elde etmek uğruna neler yapmaz insan!

Direktör Âli Bey Lehçetü’l-Hakaayık adlı eserinde “dostluk” için “Fırtınalı havalarda içi dışına dönen Őemsiye” demişti. “İtibardan düşmek”, “çeşm-i yârdan düşmek”, “fazla kârdan düşmek”, “iktidardan düşmek”... Vaktiyle bu imkânlarla sahip olanlar için “fırtına” olsa gerek. O zaman insanoğlu hava bulanır bulanmaz kendine yeni bir kapı, yeni bir efendi, yeni bir dayanak... bulmak peşine düşüyor, yani Őemsiye tersine dönüyor.

Şiirin hemen başındaki Veysel’in “Kahpe felek sana n’ettim n’eyledim?” sorusunu hatırlatan “kahpe dünay” ifadesi Şairin dünyaya hiç de iyi gözle bakmadığını haber veriyor. Arkasından gelen “Gözden düşünce dünyanın kaç bucak olduğunu da, dost dediğin kimselerin düşman kesildiğini de görürsün.” hükmü feleğin “dönek” olarak kabulünden kaynaklanıyor ve Őairdeki hoşnutsuzluğun köklerini de net bir şekilde ortaya koyuyor.

Bu temel düşünceden yola çıkan Şair, düşüncesini değişik yönleriyle kademe kademe geliştiriyor:

Kazancın bol, elin genişken bir sohbet halkası ile çevrili olarak yaşıyorsun. Gün gelik kâr musluklarının kapandığını görürlerse hepsi dağılacaktır. İnsanoğlu maddenin peşinde...

Güçlü olduğun zaman karşında kuş gibi titreyenler, dizlerinin dermanının kesildiğini fark ettikleri zaman can almaya koşarlar, daha önce serçeyken kartallaşırlar, gagaları da, peñçeleri de kuvvetlenir!

Bu şiir insanı eleştirmekle kalmıyor, onunla alay da ediyor:

Güçlüysen yol boyunca boy gösteren “dost çehreler!” seni alkışlarlar, fakat iktidardan düştüğünde paçalarına saldırırlar, “şak şak”ların yerini “hav hav” sesleri alır. Anlarsın ki insan değil, başka şeymişler!

Senin uğruna canını hiçe sayar görünenler, elindekilerini yitirip yokluk uçurumuna düşersen bir kez olsun el uzatmaz; seni düştüğün yerden kaldırmak için de hiçbir çaba harcamazlar.

Bu hükümler, Seferî'nin dünyaya da insana da güvenmediğini gösteriyor. Bu karamsar bakış -ara sıra neşeli mısralar söylemiş olsa da- kalıcıdır şairde: “Düş de Gör”le aynı tarihi taşıyan “Nefret” şiirinde *Nesi var bilmiyorum ben bu cihan devletinin/ Hayrı yok kimseye aslâ şu yalan servetinin* demişti; bunlardan on yıl sonra yayımladığı (1996) “Nesi Kaldı” şiirinde de bakış tarzı değişmemiştir:

Seni sevdim diyecek bu cihânın nesi kaldı
sustu bülbülleri bâğın şu kırık nağmesi kaldı

Hani Ferhâd ile Şîrîn hani Vâmık ile Azrâ
Nerde Mecnûn ile Leylâ bize efsânesi kaldı

Sadece bu üç örnekte bile -ki bu örnekler onun insana ve zamana yönelttiği ince fakat çok sert eleştirilerdir- şair Seferî'nin zaman, toplum, insan ve onun geleceği konusunda endişeli olduğunu göstermeye yeter. Kaldı ki en son şiirlerinden biri olan “Keşke Câhil Olsaydım” (2016) şiirindeki *Cehâlet hep neşeymiş, yalakalık hoş şeymiş/ İlim irfan da neymiş; işkembeden atardım* mısraları bu bakış tarzının -en azından- son otuz yılın “merkez duygusu” olduğunu da düşündürüyor.

2017'de yayımlanan şiir kitabı *Sana Geldi Bu Gönül*'e yazdığı “Sözbaşı”ndaki “Bu şiirler biraz hasret, biraz gurbet, biraz sevinç, biraz hüzn, biraz sitem, biraz ümit, biraz ümitsizlik, biraz kırgınlık, biraz kızgınlık kokar.” cümlesi de açık şekilde gösteriyor ki Seferî “diken üstünde” bir adamdır. Huzursuz, aceleci, zor beğenen; taze bir mazmunun güzelliğini, dolgun bir kafiyedeki ses zenginliğini kaçırmamak için tetikte bekleyen; her geçen gün biraz daha küçülen insanı uyarmak/uyandırmak için didinen bir ıztırap adamı...

Hâşim için “Ömrüm Benim Bir Ateşti”yi yazan Beşir Ayvazoğlu onun da biyografisini yazarsa herhalde “İğneli Fıçıdaki Şair” diyecektir kitabına!

(Saadettin Yıldız, *Kırmızılar*, Nisan 2017 sayısı, dijital).

Şair Seferî'nin Şiir Kitabı: *Sana Geldi Bu Gönül -Girne Esintileri-*

Bugün okuyucularımıza akademisyen olan ve aynı zamanda şairlik payesini hakkıyla elde etmiş bir büyüğümüzün, Prof. Dr. Nejat Sefercioğlu'nun *Sana Geldi Bu Gönül: Girne Esintileri* adlı taptaze şiir kitabını tanıtmak istiyorum. Sürç-i lisan ederseniz şimdiden affola.

Nejat Sefercioğlu 1959'dan beri şiirle uğraşmaktadır. Daha lise yıllarında Ankara liselerarası şiir yarışmasında birincilik kazanır. Kültür adamlığı, öğretmenlik mesleği, akademisyenlik, ferdî yaşantıları ve 2004'ten bu yana severek yurt tuttuğu Kıbrıs ve Girne'ye tutkunluk şairliğinin ilham kaynaklarıdır. Ancak bunlardan da önemlisi el aldığı, uzmanlık alanı olan Divan şiirini meşk ettikleri akademisyen ve gönül adamı merhum Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu'nun öğrencisi olmak, onunla eski şiirin rüzgarında uçmak, savrulmak. Rol model seçilen hocası ve karakterinden gelen beyefendiliği, insan sevgisi, vatan-millet aşkı dolu duyguları, öğrencilerinden aldığı ilhamlar onun insanlık ve şairliğinin özetidir aslında. Şiirlerinde "Seferî" mahlasını kullanan Nejat Sefercioğlu, *Sana Geldi Bu Gönül -Girne Esintileri* adlı şiir kitabındaki şiirlerini Kıbrıs'ta yazmıştır. Şairin şiirlerinde "aruz, hece ve serbest" tarzda olmak üzere üç tip ölçü kullanması, "İslamiyet öncesi Türk edebiyatını, Divan şiirini ve Batılılaşma Hareketleri'nden sonraki şiirimizi yani "Türk kültür ve edebiyatını" bir "bütün" olarak kabul etmesinden, ayırmamasından kaynaklanır. Şiirlerinin temaları arasında "hasret, gurbet, sevinç, hüznün, aşk" başta olmak üzere insanlığa ait pek çok duyguyu bir arada bulmak mümkündür. Seferî'nin şiirlerinde tıpkı Yunus Emre'nin şiirlerinde olduğu gibi duru, yalın, kuvvetli ve akıcı bir Türkçe söz konusudur. Divan şiiri etkisindeki şiirlerinde ise Yahya Kemal Beyatlı'nın şiirlerinde sentezlediği, "beyaz Türkçe ve divan şiiri geleneği"ni birlikte okuruz.

Bir gönül insanı olan Seferî adil olmak, hak yememek, dürüstlük gibi meziyetleri rehber edinmiştir kendisine. O, Hak'tan başka kimseye de kulluk etmez:

"Kula kulluk edenin rehberi şeytan bilesin
Şu geçen günleri zindan sonu hüsrana bilesin
Hakk'a kulluk yaraşır, mü'mine elbet gâfil
Yüce fermana uyan cennete mihman bilesin"

Seferî için bu dünya güzellik, iyilik ve çalışmayla yaşanması gereken geçici bir dünyadır, esas âhiret hayatıdır. Ancak bu dünyayı herkese zulmederek geçirenin âkıbeti kötüdür:

Zulm ile âbâd olanın, âhiri berbad olurmuş,
Kim kursa İrem Bağı'nı, şöhreti Şeddâd olurmuş;

Kaldı mı kimseye cihân, nerde Kârun'la Süleyman?
, her zâlimin son sözü "İmdâd" olurmuş.

Türk-İslam geleneğinin, tasavvufun; insan olmak, severek inanmak, gönül kırmamak, "Yaradan'dan ötürü yaradılanı hoş görmek" anlayışına Seferî de sahiptir:

Mir'ac gönül almaktır
Gönüllere dolmaktır

Maksûdun Allah ise;
Tek yol insan olmaktır.

Yıllardır Kıbrıs'ta, Girne'de öğretim üyeliği yapan, öğretmenliği ve öğrencilerini tutku derecesinde seven Nejat Serecioğlu için Kıbrıs sevdası da bir aşka dönüşmüştür. "Kıbrıs'ta Bahar" şiiri hem bu sevgiyi gösterir, hem de bir zamanlar adada öğretmenlik yapan ve Kıbrıs Rübailer'i ni yazan Arif Nihat Asya'nın söyleşini hatırlatır:

Sarıyı yeşile uygun görmüşler,
Bahar gelmiş düğün dernek kurmuşlar

Nere uygun diye pîre sormuşlar;
Kıbrıs demiş, sarı yeşil sürünmüş.

Nisan gelmiş mimozalar açılmış
Ardı sıra sardunyalar saçılmış

Begonviller bir yar gibi koculmuş;
Kıbrıs yine al şallara bürünmüş.

Bir çok şiiri bestelenen, okul ders kitaplarına alınan Seferî, kanımca Türk edebiyatının en güzel üç dört bayrak şiirinden birini, "Ay Yıldız Düşmez Yere"yi kaleme almıştır. Türk ulusunun karakterini, vatan, bayrak sevgisini ve kutsiyetini o kadar güzel işleyen bu lirik şiir, büyük duygulanmaların, şairiyet kabiliyetinin ve vatan severliğin bir patlamasıdır. Bu uzun şiirde, İslamiyet öncesinden günümüze Türklerin "karakteri, değerler sistemi ve hayata bakışı" yerli yerinde tespitlerle dizelere dökülmüştür:

Kendi çizmiş Yaradan şu masmavi göklere
Sonra bayrak eylemiş ay yıldızı Türklere
Boyamış kanlarıyla şehitler al renklere;
Her nesne yere düşer, düşmez ay yıldız yere
Tâ ki kıyamet kopa, yer yarıla gök çöke...

Esir nasıl yaşanır bilmez ki Türk milleti
Bütün tarih boyunca tatmamış bu zilleti
Ne bayrağı çığnetir, ne kurduğu devleti
Her nesne yere düşer, düşmez ay yıldız yere
Tâ ki kıyamet kopa, yer yarıla gök çöke...

Seferî'nin *Sana Geldi Bu Gönül -Girne Esintileri-* adlı şiir kitabında, şairin uzmanlık alanı olan divan şiirinden beslenerek ve aruzla yazdığı "İnandık" başlıklı şiiri, bana göre Nâbî ayarında, edasında bir şairle karşı karşıya olduğumuzun kanıtıdır:

Cânan diyerek bir gül-i ra'nâya inandık
Âşık bilerek bülbül-i şeydâya inandık

Bir gün kavuşur yârine âşık dediler de
Gerçek sanarak yok yere rûyâyâ inandık

Geçmişte olanlar bize ders olmadı gitti
Mâzîyi unuttuk yine ferdâyâ inandık

Bir gün bile fâni demedik derdine düştük
Bâkî sanarak boş yere dünyaya inandık

Hasretle bugün cevr ü cefâ çekmedeyiz hep
Eyvâh boş yere sevdâyâ inandık

Bir demet seçkiyle kısaca tanıtmaya çalıştığım *Sana Geldi Bu Gönül -Girne Esintileri-*'nde daha nice gönlü okşayan, gönlü çelen dizeler, şiirler var. Son söz olarak şiir kitabına adını veren "gönül" sözcüğünün, özel durum ve kullanımına da dikkat çekmek isterim. Hiç bir dünya dilinde kolay kolay karşılığı bulunmayan, bize ait, Türkçemizin güzel bir sözcüğüdür gönül. Kalpte oluşan bütün duyguların kaynağı olarak tanımlanan "gönül" sözcüğü, Seferî'nin şiirlerinde -kitabın adındaki dahil- çok fazla geçmektedir. Tekraren söylemek gerekirse bu da bize göstermektedir ki, "Seferî gönül ehlidir, bir gönül adamı"dır. (Prof. Dr. Oğuz Karakartal, KISBÜ Öğretim Üyesi)

Mustafa Nejat Bey'in Doğumu İçin Düşürülmüş Müstezad Tarih

Yok iken sen ne alevler ne kor odlar yanmış
Yok iken sen, san'at
Batarak saf gönül kibir denen sahrâyâ
Nice kalmış zorda

Anlamak anlayışından dahi yok bir ufak iz
Kör, sağır; göz ve kulak
Us sürülmüş adı bilmezlik olan menfâyâ
Koyun olmuş kurda

Böyle bir çağda gelip san'atı güçlendirdin
Sesi oldun ulusun
Daldırıp kaynağı vicdânın olan deryâyâ
Şiirin hep burda

Müstezad üzre söyletiyor târihi
Veriyor müjdesini
“**Seferî** geldi misâfirlik için dünyâyâ
O hükümsüz yurda” (Hicrî 1362/Milâdî 1943)

Dün için yetiştirmek istedim ancak bugüne kaldı. Umarım sizi iyi hissettirmiştir. Sevdiklerinizle birlikte sağlık, mutluluk ve huzur dolu nice yaşlar görmenizi dilerim. Tanrı gönlünüze âfiyet, kaleminize kuvvet versin. (Eyüp Tugay Bahar, 13 Ağustos 2016)

Aziz, harika olmuş. İşte şiir bu. Çok şükür post modern şiir yazmıyorsunuz. Şiir dörtlük şeklinde düzenlense daya iyi olmaz mıydı? (Ceval Kaya, 20.04.2016, “Deli Gönül” adlı şiirle ilgili)

Biricik Nejat Hocamıza Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinden Küçük Bir Armağan, 12.01.2016

Hocam, dersinize girdiğim ilk günü hiç unutmam. Daha o gün öğrencilerinize ne kadar düşkün olduğunuzu anlamıştım. Çünkü bize öğrenciniz gibi değil de evladınız gibi bakıyordunuz. Sanki siz bir öğretmen değil de babamızdınız. Bu sıcaklığımızı ilk dersten son derse kadar hissettirdiniz. Bunun için size minnettarım. Sizi tanıdıktan sonar öğretmen kelimesi farklı bir boyut kazandı bende... Bunun için size minnettarım. Ben hiç bir öğretmenim tarafından kendimi değerli hissetmedim. Bunun için de size minnettarım.

Canım hocam, eğer öğretmenlikle ilgili bir dileğim varsa o da sizin gibi bir öğretmen olmaktır. Ve inanıyorum ki kendim için istediğim ne kadar dilek varsa siz de benim için onları istiyorsunuz. Çünkü siz bizi bizden iyi tanıyor ve düşünüyorsunuz.

Hocam, her ne kadar bugün son dersinize girecek olsak da biz hep o derse gelmek için can atan öğrencileriniz olarak kalacağız. Bizi dualarınızdan mahrum bırakmayın. Çünkü bir babanın evladına ettiği dua geri çevrilmez. Sizi çok seviyoruz. (Kır çiçeklerinizden Zeynep Bülbül)

Not: Dersinize giremeyen öğrenciler ne kadar şanssız olduklarını asla bilemeyecekler. Biz şanslı öğrencilerinizdeniz.

İnsana yol gösteren en önemli kişidir öğretmenler. Seneler boyunca birçok hocadan ders aldım. Bana bir harf öğretmenin kırk yıl kölesi olurum, sözü var ya işte bu sebepten bütün hocalarımı sever ve sayarım. Ama siz hoca dendiğinde aklıma gelen nadir hocalardansınız. Hocam kelimesinin altını o kadar iyi dolduruyorsunuz ki hocadan öte oldunuz benim için. Sizin o ders anlatışınız, o nasihatleriniz, o samimiyet ve içtenliğiniz her şeyinizle örnek oldunuz. Sizin gibi hem bilgili hem tecrübeli bir hocadan ders aldığım için mutlu ve gururluyum. Bana bir diplomadan daha değerli şeyler verdiniz.

Hocam, canım hocam! İyi ki sizden ders almışım, sizi tanımışım. sizi çok seviyorum. Allah sizi başımızdan eksik etmesin. (Kır çiçeklerinizden Yasemin Bayrak)

*

Bana edebiyatı sevdiren, iyi ki edebiyat öğretmenliğini seçmişim, dedirten, ikinci babam olup her derdimi dinleyen koca yürekli öğretmenim. İyi ki sizi tanımışım, hayatıma kattıklarınız için size ne kadar teşekkür etsem azdır. Dedikleriniz, anlattıklarınız her zaman aklımda olacak, her zaman sizi anacağım, bizim için uğraştınız, emeklerinize layık bir öğretmen olmak için elimden gelen her şeyi yapacağım. Bir öğretmen öğrencisini azarlarken de sevgisini gösterebilirmiş, ben sizde her zaman bunu gördüm, öğrencilerime hep bunu anlatacağım. Ben sizi tanıdığım için dünyanın en şanslı öğrencisiyim. Allah sizi başımızdan eksik etmesin, Allah size uzun ömürler versin. O pamuk ellerinizden öpüyorum benim canım öğretmenim. Sizi çok seviyorum. (Kır çiçeklerinizden Aslı Barın)

*

Gerçek bir öğretmenin nasıl olduğunu sizinle öğrendim. Öğrencilerini bu kadar seven, onlar için bu kadar endişelenen başka bir öğretmen görmedim. Tüm öğretmenlere saygı gösterilir elbette. Ama siz bizim sevgimize de sahip oldunuz. Bize yol gösteren, destek olan bir öğretmen oldunuz. Benim için sadece bir öğretmen değil zor zamanlarımda bana yardımcı olan, derdimi dinleyen, yalnız kaldığımız bir şehirde bizi baba gibi kollayan koca yürekli bir insansınız. Bize kattıklarınızın, öğrettiklerinizin değeri anlatılamaz belki ama ben biliyorum. Gelecek hayatımda Nejat Hocam diye herkese anlatacağım yol göstericimsiniz. Bugün bile herkese benim bir Nejat Hocam var diye anlatıp övünüyorum. Sizin gibi bir hocaya sahip olmanın değerinin farkındayım. Belki her zaman sizi gururlandıramıyorum ama sizi gururlandırmak için çok çalışacağım. İyi ki bu okula gelmişim. İyi ki sizin

gibi bir öğretmenın öğrencisi olma şansını yakalamışım. Siz bana çok şey kattınız. Öğretmenlik mesleğini yapabilme şansını yakalarsam sizin izininde ilerleyeceğime söz veriyorum. Sizin gibi seven bir öğretmen olmak istiyorum, bizim gibi sevildiğini hisseden öğrencilerim olsun diye. Emektar, saygıdeğer, sevgi dolu, vicdanlı, koca yürekli, bir tane hocam. Sizi çok seviyorum. (Kır çiçeklerinizden Tuba Doğan)

*

Seven, öğreten, hata yapsak da bizi affeden, yeri geldiğinde bağırın ama hiç kin tutmayan hocam;

Daha ilkokul yıllarında herkes büyüyünce ne olacaksın diye sormaya başlar. Ben o yıllarda “Öğretmen olacağım” derdim. Sizi tanıdıktan sonra bu kararımın bir kez daha ne kadar doğru olduğunu anladım. Bende öğretmen olmak için ailemden ayrılıp buraya geldim. Daha ilk dersimizde bizim buraya niçin geldiğimizi bize hatırlatıp bir hata yapmamamızı söylediniz. Hiç bıkmadan, usanmadan da bunu 4 yıl boyunca tekrarladınız. Tembellik yapıp bazen sizi üzdük fakat siz bize “Kır Çiçeklerim” dediniz. Bu üniversite bizim için bir gemiyse sizde bize bu gemide yol gösteren bir kaptan oldunuz diyerek burada bir teşbih yapmak isterim: “Ben öğretmen olmak istiyorum İstiklâl Marşı'nı gururla söyletmek için”. Ben sizin gibi kendini kır çiçeklerine adayan bir öğretmen olmak istiyorum.

Belki emeğinizi size ödeyebilirim düşüncesiyle *Ben Sizin Gibi Bir Öğretmen Olmak İstiyorum...* (Kır Çiçeklerinizden Aslı Aykurt)

*

Sevgili, kıymetli, değerli, saygıdeğer Hocam... Öğrencilik hayatımda mesleğinin değerini, koşulsuz hissettiren ve bunu karşılıksız şekilde bizlere aktararak bizleri eğiten ve bizleri yetiştiren, öğretmenlik vasfını daha üstün bir şekilde yerine getiren gördüğüm en nadir öğretmenlerden birisiniz. Bize aktardığınız tüm bilgiler için size ne kadar teşekkür etsem azdır. Bunun yanında bize verdiğiniz terbiye belki de hiçbir yerde göremeyeceğimiz ince bir noktadır. Öğretmenliğin sadece ilim aktarmak için yapılan bir meslek olmadığını sizden öğrendim... Bu farkındalığı bana öğrettiğiniz için size minnettarım. Ailemizden uzakta olmamıza rağmen bize aile sıcaklığını yaşattınız. Yeri geldi bizimle güldünüz yeri geldi bizimle ağladınız. Bizlere öğretmen, baba, arkadaş sıcaklığını yaşattığınız için çok teşekkür ederim.

Umarım sizden ufacık bir şey öğrenmişimdir. Ne kadar anlatmaya çalışsam da sizin değerinizi ve kıymetinizi yazıya aktarmak çok zor.

Sizi tanımak benim için çok büyük bir şans. Her şey için çok teşekkür ediyorum. Umarım sizin gibi bir öğretmen olmayı başarabilirim. Ellerinizden öpüyorum kıymetli hocam. Sizin bilgileriniz ve kır çiçekleriniz hiçbir zaman solmaz. Nur yüzlü, pamuk kalpli sevgili hocam sizi çok seviyoruz. (Kır Çiçeklerinizden Gülşah Coşkun)

*

Saygıdeğer öğretmenim, sizinle kocaman, dolu dolu verimli günler, aylar, yıllar geçirdik, her zaman bizim doğrularımızla gurur duydunuz, yanlırlarımızla da bizlere doğru yolu gösterdiniz. Her zaman doğru olanı öğrettiniz bize hocam. Doğruları nasihatlerinizle, öğütlerinizle, yaşamışlıklarınızla bize anlattınız, öğrettiniz. Biz biliyoruz ki her zaman bizi kendi çocuklarınız gibi gördünüz, kendi çocuklarınız gibi koruyup kolladınız. İyi ki varsınız, iyi ki öğretmenimizsiniz, iyi ki bize babalık ettiniz hocam. Hocam, acele yazdırdılar, dikkatli yazamadım. Sürç-i lisan ettiyse affola. (Oğuzhan Albayrak)

*

Kıymetli öğretmenim, bu bölüme geldiğim ilk gün kendimi bir öğretmen olmuş, sınıfta ders anlatırken düşünemiyor, hayal edemiyordum... Siz benim hayal dünyamı aydınlattınız. Bizim, benim bir öğretmen olabileceğimizi hayallerimizden çıkarıp gerçek olabileceğini, hedeflerimize kavuşabileceğimizi bize öğrettiniz. Vatanımızdan, anamızdan babamızdan ayrı olduğumuz bu gurbette bizim ailemiz oldunuz. Bir baba gibi bizi sardınız, kolladınız, öğütlerinizi ve sevginizi bizden asla esirgemediniz. Bize verdiğiniz nasihatler, öğütler kulağımıza küpe oldu. Emin olun Allah'ın izniyle gün gelir de öğretmen olursam o masaya oturduğumda sizi ve öğütlerinizi her zaman düşüncelerimde ve kalbimde yaşatacağım. Bana edebiyatı sevdirdiniz. Önümü kapatan kara bulutları açtınız, yolumu aydınlattınız. Ne yapsam, ne etsem sizin hakkınızı, emeğinizi ödeyemem. Bana hediye ettiğiniz şiir kitabınızı kütüphanemin baş köşesinden, kitabın içine attığımız imza ve yazdığınız dileklerinizi asla gönlümden çıkarmayacağım. Sizinle dört yıl geçirmek benim için sonsuz bir nimettir. Ellerinizden öperim. Sizi asla unutmayacak öğrenciniz. (Kadri Sudereli)

*

Değerli öğretmenim, sizin gibi ulu bir çınardan ders alabildiğim için kendimi çok şanslı hissediyorum. Sizin gibi bir öğretmenden divan edebiyatı derslerini almak paha biçilmez bir durum. Sizden sadece dersle ilgili konular değil hayata dair önemli ve kaliteli bilgiler edindim. Eğer ilerde öğretmen olabilsem öğrencilerime sizin adaletiniz, sevginiz ve

şefkatinizle yaklaştıma çalışacağım. Bana verdiğiniz bütün emeklere sonsuz teşekkür ederim. (Murat Gürten)

*

Saygıdeğer Nejat Hocam, sizinle ilgili düşünce ve fikirlerimi söylemeye nereden başlayacağımı bilemiyorum. Altı yıl önce okula başladığımda ilk sizin dersinize girmiştım. Edebiyat Bilgileri-1 dersiydi. Tahtada bir beyit yazmıştınız ve o gün beyitten hiçbir şey anlamamış, korkmuştum. Şu an son dersinizdeyim ve korkmuyorum çünkü o gün hiçbir şey bilmeyen bir çocuktan bugün her karşılaştığı beyti nasıl çözeceğini bilen bir öğretmen adayı yetiştirdiniz. Bunun için size minnettarım. Umarım her daim başımızda olursunuz, edebiyatın sizin gibi hoca ve şairlere her zaman ihtiyacı vardır. Sizin gibi bir hocadan ders aldığım için kendimi çok şanslı hissediyorum. Sizin gibi bir hocamın bilgilerinden ömrümün her alanında yararlanacağım ve sizi arayacağım. (Erçağ Ender Çetin)

*

Saygıdeğer hocam, saygıyla ve sevgiyle selamlıyorum. Öncelikle hayatımda gördüğüm şahsiyetlerden birisiniz, gerçekten mest oldum. İşinize olan saygı bir çığır açacak mahiyettedir. Hayatınızın her safhasında hayata karşı yaptığınız savaşta şartlar ne olursa olsun her zaman bir dava peşindediniz; adeta bir dava, bir aksiyon. Kişiliğinizle kır çiçeklerinize ideal insan olma yolunda bir rehber, bir baba, bir arkadaş niteliğindediniz. Her zaman bir baba şefkati içindeyiz. Bu duruşunuzla öğrencilerinizin bam teline dokunacak şekilde kır çiçeklerinize baktığımızda içi titreyen, gözleri sürekli öğrencisinin üzerinde olan, adeta hayatının bir parçası hâline getiren öğretmenlik mesleğini bu duruş, edep, saygınlık kalıplarına sokabilen; eğitim ahlakınızla öğretmenlik mesleğini seçmeme baktığımda bir daha pişman olmayacağımı anladım. Bir istemeden bin verme sevdanız ufkumuzu biraz daha açtı. Bizlere öğretmenlik şuuru aşılattınız. Adeta bir küheylan gibi sürekli yol almak, yorulma bilmemek, son nefese kadar mücadelenizle bu davanın metodunu hatırlattınız. Yanlış bir şey yazdıysam kusura bakmayın, hakkınızı helal edin. Allah bol ömürler versin, ellerinizden öperim. (Davut Bilgin)

*

Sevgili hocam, saygıdeğer koca çınarımız; seneler çok çabuk geçiyor. Daha dün gibi aklımda sınıfa ilk girişiniz. Sizi ilk gördüğüm anda değişik duygular içindeydim. Kendi kendime “Acaba bu adam bize ne öğretebilir?” diye düşündüm. Yaşlı olmanızdan kaynaklanan bir ön

yargıydı. Ama zamanla öyle şeyler gördük, öğrendik ki sizden, her öğrendiğim şey için ayrı ayrı kızdım kendim kendime. Sonra anladım ki en faydalı, en bilgili öğretmen görmüş, yaşamış ve senelerin kendine verdiği aktarabilen en değerli öğretmendir. Artık bundan sonra hiçbir insana ön yargı ile yaklaşmıyorum. Sözü özü; iyi ki sizin gibi dop dolu, tarih gibi bir öğretmenden senelerce ders alabildim. Farkında olmadan bana neler öğrettiniz bir bilerseniz kendinizle gurur duyar, Allah'tan bir bu kadar daha ömür isterdiniz. Benim de Allah'tan isteğim var, inşallah ilerde sizin gibi öğrenmeye ve öğretmeye aç öğretmen veya bir birey olurum. Bizi tanıdığınız zamandan bu yana en ufağından en büyüğüne hata yaptıysam sizden özür diliyorum. Size söz veriyorum, ileride sizin gibi olamasam da sizin istediğiniz gibi bir öğretmen olacağım. Kalan ömrünüzde daha nice kır çiçekleriniz olur inşallah. Allah'ım sizi ve sizin gibi değerli insanları utandırmasın; değerinizi, kıymetinizi bilen güzel insanlarla karşılaştırsın. Sizi mumla arayacağımdan adım gibi eminim ama olsun; bana verdiklerinizle vatana, millete hayırlı bir insan olacağıma söz veriyorum. Sizi çok seviyorum. Sizi özleyeceğim babam benim. (Talha Kottaş)

*

Saygıdeğer Nejat Hocam, size öncelikle benim için ne kadar kıymetli olduğunuzu belirtmek istiyorum. Siz benim için gerçekten çok değerlisiniz. Hocam; hep sizin dediklerinizi yaptım, yapmaya çalıştım. Kimi zaman sizi sinirlendirdiysem bile sizi hiç üzmemeye çalıştım. Hocam, sizin bende ki değerinizi ve yerinizi anlatmaya sözlerim yetmez. Bu nedenle sözümü fazla uzatmak istemiyorum. Sadece sizden şunu bilmenizi istiyorum ki; ben gerçek bir öğretmen olmak istiyorum. Şu hayatta aldığım nefesi yapacağım tek meslek olan öğretmenlikle geçirmek istiyorum. Hocam, ben sizden çok şey öğrendim, bunlar için size teşekkür ediyorum. Her zaman öğrenecek çok şeyi olduğunu ve öğretmen olursam inşallah öğrenciliğimin bitmeyeceğini de biliyorum. Allah sizi başımızdan ayırmasın hocam. Sizi çok seviyorum. (Nazire Merve Aktaş)

Bir hocadan öte babamız, ailemiz olup her zaman tüm sıkıntımızı sabırla dinleyip elinizden geleni yaptınız, derste bir yanlısımız olunca usanmadan anlayınca kadar anlattınız. Hiç yorulmadınız, bıkmadınız. Edebiyat siz anlatınca güzel hocam, en güzel azarlama da sizin. Siz hep olun ki yanlıslarımız doğru olsun hocam, siz hep olun ki biz edebiyatı daha çok sevelim hocam. Bu karenin 2 yıl sonra da tekrarlanması en

büyük dileğim, Allah sizi başımızdan eksik etmesin. (Aslı Barın, 13 Haziran)

Nazire-i Gazel-i Seferî-i Üstâd

Hüsn ü ânım der isem yârime ol ân üzülür
Hüsne nisbet ediversem ana yârân üzülür

Ay yüzün şevki ile oldu tamâm her amelim
Sensiz eksikliğıme kamu noxsân üzülür

Etme kurbân güzelim vaslını lutfeylemeden
İydden evvel kesilen kurbâna insân üzülür

kanzil olsak lebinin meydeki aksiyle hemân
hum-ı mey kan kaşanır şîşe-i rindân üzülür

İşitip sözlerini etmese dünyâ deverân
devrine mâh utanır mihr-ı drahşân üzülür

Neme lazım diyerek katresi gözden çıksa
Nûh gayret bırakır göklere tûfân üzülür

Nevcivânım beri gel gitme güzel başın için
Bu meseldir ki civân gelmese pîrân üzülür

Bîhaber sanma sakın murg-ı dilin seyrinden
Kaybolan hüthüte elbette Süleymân üzülür

hüsn-i nazar kılmasa bize

Sararır defterimiz bir nice dîvân üzülür (Efsus Vaveyla, 15.03.2016)

Der-Tahmis-i Gazel-i Seferî

Aşka düştüm bilemem ref'ime ihsân nerede
Çâre bulmaz yaramın def'ine imkân nerede
Pür-nedâmet gezerim afvıma sultân nerede
Derde dermân olanın derdine dermân nerede
Katle fermân yazanın katline fermân nerede

Bir devâsız gama düştük bilelim eğlenelim
Hâlden anlar o tabîbim görelim eğlenelim
Dilde aşk elde sâgar nûş edelim eğlenelim
Şu yalan âleme geldik gülelim eğlenelim
Diyebilmek ne kadar zor hani cânân nerede,

Ârızın yâdına cânlar adanan sevgililer
Cilve vü nâzına âşık olunan sevgililer
Ahd ü peymânına sâdık sanılan sevgililer
Nerde bilmem o vefâkâr geçinen sevgililer
Cân veren âşika cân vermeye Lokmân nerede

Kıbledir dârına yek-pâ varayım der âşık
Kâbedir kûyuna rûyum süreyim der âşık
Sen revâ gör tene şerha vurayım der âşık
Günde yüz bin kere kurbân olayım der âşık
Yine bayram geliyor sorma ki kurbân nerede

Yâre gitmiş yolu bilsen ona koşmak niyetin
Terk edip cân ü serin cennete varmak niyetin
Mihrlık resmini **Pâkî** yine görmek niyetin
Seferîsin bilirim vuslata ermek niyetin
Yüce dağlar aşacak ol yüce kervân nerede (Pâkî Paki Demirpolat)

Der-Taştîr-i Gazel-i Seferî

Âşıkları dîvâneye döndürdü o âfet
Endâmını meyhâneye döndürdü o âfet
Gerdânını peymâneye döndürdü o âfet
Şûh işveyi rindâneye döndürdü o âfet
Dil koymadı vîrâneye döndürdü o âfet

İnsâfa gelip âşıkâ yüz vermedi aslâ
Bir gün olacak vaslına söz vermedi aslâ
Tenhâ yürüyüp râhına iz vermedi aslâ
Şem'-veş yakılıp gayrıya köz vermedi aslâ
Bîçâreyi pervaneye döndürdü o âfet

Bir derbederin yok yere ahvâlini sordu
Gammaz gözünün yâyına peykânını kurdu
Nâz yüklü bakışlarla süzüp âvını vurdu
Aşksızlığa mahkûm dile öz tahtını kurdu
Vîrâneyi kâşaneye döndürdü o âfet

Derler ki dün akşam o dudaklar ile meysiz
Gözlerden uzaklarda kuzeysiz ve güneysiz
Bî-harf ü kelâm söyleyip eysiz ve beheysiz
İşret ü tarablarda kemânsiz ve de neysiz
Ağyârını medtâneye döndürdü o âfet

Yıllarca kırıp gönlünü mahzun **Seferî**'nin
Her zahmesi nîl-gûn ve de gül-gûn Seferî'nin
Şâdân olacakken gözü pür-hûn Seferî'nin
Pâkî gibi güldürmedi rûyun Seferî'nin
Meclisdeki nâlân neye döndürdü o âfet

(Seferî Mustafa Nejat Sefercioğlu)

(Pâkî Paki Demirpolat)

Kıymetli öğretmenim, fakülte 1. sınıf öğrencisiyken dersinizde “İçinizden bu fakülteyi istemeyerek kazanan, öğretmen olmak istemeyen var mı?” diye sormuştunuz. Koca anfide tek ben parmak kaldırmıştım. Gerçekten istemiyordum. Hukukçu olmak istiyordum. Moladan sonra anfide benim sıramın yanına gelip bu eşsiz şiirinizi gözlerimin içine bakarak okuyup şiiri masama bırakıp derse devam etmişsiniz. Ben o anda öğretmen olmalıyım dedim ve yirmi yıldır sizden gördüğümüz edeple aldığımız feyizle öğretmenim. Size ve bizi yetiştiren kıymetli öğretmenlerimize müteşekkirim. Rabbim size nice nice öğretmenler yetiştirecek ömürler versin, ellerinizden öpüyorum. (Kadriye Kahraman, 17.11.2015, Tokat, “Öğretmen Olmak İstiyorum” adlı şiirle ilgili)

Arnavutluk'ta düzenlenen 4. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı'na Aksaray Üniversitesi'nden katılmıştım. Sizi eserlerinizden tanıyordum ancak Tiran'daki toplantı yüz yüze görüşmemize vesile oldu. Öncelikle sizinle tanışmaktan büyük onur ve mutluluk duyduğumu belirtmek isterim. Kısa süreli de olsa sohbetlerinizden ve birikiminizden istifade ettik. Arnavutluk'ta çektiğimiz olduğumuz resimlerden bende olanları size ekte gönderiyorum. Çalışmalarınızda kolaylıklar diler, saygılarımı sunarım. (Dr. Abdulmuttalip İpek, 14.11.2015)

Hocam, ilk önce “Kuvvetli Hâfız!” hikâyenizi okudum, o hikâyeyle vatana ‘çocukluğumuza’ götürdünüz bizi. Ardından bu hikâyenizi okudum. “Enek Tüccarı” çocukluğun o safiyane duyguları içerisinde ayrıca mizahı da içinde barındırıyor. Hikâyenin sonlarına doğru aklımdan geçen soruyu, babanızın sorduğu o andan itibaren ben de kahkaha tufanına tutuldum, bir an kendimi o sofrada hissettim. Çok güzel, bir o kadar da çocukluk saflığını yansıtan gerçek bir hikâyeye daha. Üstelik o güzel anlatımınızla mizahi yönü dikkat unsuru hâline getirilmiş, bir çocuğun yaşayabileceği macera silsilesinden bir kesit. Ne güzeldir ki siz bu hikâyeyi yaşayarak yazmışsınız. Yeni hikayelere “çocukluk hatıralarınıza” aç bekliyoruz.

Hocam, söylemeyi unuttuğum bir nokta var ki o da bu hikâyenizle Nevşehirli'nin ve Kıbrıs Türkü'nün kültür ortaklığını belgeliyorsunuz. Kıbrıs'ta pirilli (misket) oyunu vardır, bilirsiniz cam boncuklar onların en irisine ya da ana taş (diğer taşları yütmek için kullanılan taş) enek denirdi. Benim de çocukluk hatıralarımdan hemen hatırıma gelen buydu. Bu yönüyle de ayrıca kıymetli anlattıklarınız. Kalemimize,

yüreğinize sağlık.

Kıymetli Nejat Hocamızın Seferî’liğini o eşsiz, duygu yüklü, her mısrasında insanı duygu seline katan şiirlerinden bildirdik; ama görüyorum ki kendisinin şiir kalemi ne kadar kuvvetli ise hikâye kalemi de ona rakip olacak derecede kuvvetli. Şiirlerindeki duygu yoğunluğunu, ahenk eşliğinde yüreklerimize akıtması gibi, bu hikâyesi de yüreğimize aktı. Bu kısa ama bir o kadar da derin hikâyede insan geçmişe, anılarına dalıyor ve aslında o günlerin lezzetini hatırlıyor. Bir başkadır o çocukluk hatıralarımız ki birçoğumuzun kesiştiği olaylar yüreklere bir başka işliyor, bizi de bir zaman rüzgârıyla alıp ta gerilere götürüyor. Sevgili Hocam, zaman silsilesi içinde çocukluğumuz bir vatan, şimdimiz ise ‘gurbet’ olmuş. “Gurbette başımız o kadar dertli” ki değil “trenler, raylar” ruhumuz yoruluyor Hocam. Dilinize, elinize, yüreğinize kaleminize sağlık Hocam. Hikâye kaleminizin lezzetini gelecek hikâyelerinizde tatma dileğiyle... (Selma Havva Çınar, 12 Mart 2015, Hikâyelerle ilgili)

“Enek Tüccarı”, bir çocukluğa özlem hikâyesi. Hatıralar, yıllarca mıhayyilemizin bir köşesinde bekler ve bazan ansızın bir “geçmiş zaman yorumu” olarak dirilir. Sefercioğlu’nun muhayyilesi de bu yönde açılıvermiş. Dili sade ve kıvrak, kurgu güzel... Yenilerini beklemek hakkımızdır o halde. (Saadettin Yıldız, 10 Mart 2015, “Enek Tüccarı” adlı hikâye ile ilgili)

Saygıdeğer Hocam, iyi ki tüccar olmamışsınız. Yoksa sizin gibi muhterem, saygıdeğer bir hoca ile tanışmıyor olacaktık. Allah sizi başımızdan eksik etmesin. Ha bu arada hikâye harikûlade güzeldi. Elinize yüreğinize kaleminize sağlık. (Ahmet Yıldızsoy, 10 Mart 2015, “Enek Tüccarı” hikâyesi ile ilgili)

Şiirlerinizdeki üstün yetenek ve başarınızı, bizimle paylaştığınız hikâyeyinizde de açık bir şekilde görüyorum. Anlatımınız gayet açık ve anlaşılır olmuş. Bunun yanı sıra bir cümleyi okurken art cümleyi merakla bekleyerek okudum. Ayrıca okurken bir yandan da öğrendim. Eminim bizimle paylaşmak istediğiniz bir sürü hikâyeyiz var. Umarım hikâye yazmaya devam edersiniz. Merak ve sabırla bekliyorum. Paylaştığınız hikayeden ötürü şükranlarımı iletiyorum. (Taha Kottaş, 7 Mart 2015, “Enek Tüccarı” adlı hikâye ile ilgili)

Çocuk dünyası yetişkinlerin dünyasına göre daha anlamlı ve daha insani... Çocuk akli diyoruz ama çocuk akli yetişkinlerinkinden daha duyarlı... Barış Manço “Adam Olacak Çocuk” derdi hep. Ben de “Şair ve yazar olacak çocuk çocukluğunda belli olur.” diyorum. Yüreğinize sağlık Nejat Hocam... (Zeki Akçam, 4 Mart 2015, “Duvar Yağlı Ekmek” adlı hikâye ile ilgili)

Bu hikâye bana tencerede taş kaynatıp, acıkan çocuklarına “Yemek daha pişmedi.” diyen annenin öyküsünü anımsattı. Çocukluğumda o hikâyeyi her dinledişimde ne hissettiysem bu hikâyede de aynı duyguları yaşadım. Komşusu açken tok yatanlardan olmayanları anlatan bu hikâye gerçekten çok etkileyici ve öğretici... Nejat Hocam yüreğinize, kaleminize sağlık... (Gülay Asit, 4 Mart 2015, “Duvar Yağlı Ekmek” adlı hikâye ile ilgili)

Beni çocukluğuma götüren, o zamanlardaki masumiyeti, saflığı hatırlatan bu hikâye için çok teşekkürler hocam. Yüreğinize, kaleminize sağlık. İnşallah yeni hikâyelerinizi okumak nasip olur. (Zeynep Bülbül, 4 Mart 2015, “Duvar Yağlı Ekmek” adlı hikâye ile ilgili ilgili)

Hocam hikâyeniz tıbkı şiirleriniz gibi. İnsanın içine işliyor. Düşüncelerinizi duygularınızı o kadar güzel ifade ediyorsunuz ki hayran kalmamak mümkün değil. Kaleminiz elinizden hiç düşmesin. Siz yazın bizler de okuyalım. (Yasemin Bayrak, 4 Mart 2015, “Duvar Yağlı Ekmek” adlı hikâye ile ilgili)

Bu hayatın pisliklerinden arınmış masum bir o kadar da anlamlı olan bu hikâyeyi bizimle paylaştığınız için teşekkür ederim hocam. Hikâyelerinizin devamını bekliyoruz. Yüreğinize sağlık. (Aslı Aykurt, 4 Mart 2015, “Duvar Yağlı Ekmek” adlı hikâye ile ilgili).

Saygı değer kıymetli hocam bu hikâye öyle bir incelikle ustalıkla yazılmış ki kelimeler kifayetsiz kalıyor, gerçi siz bütün eserlerinizi kar tanesi kadar narin ince ince eleyip sık dokuyor, bize biz olduğumuzu hatırlatıyorsunuz, sizin şiirleriniz değil miydi bizi böylesine olgunlaştıran? Herşey için teşekkür ederiz hocam gönlünüze kaleminize sağlık. (Oğuzhan Albayrak, 4 Mart 2015, “Duvar Yağlı Ekmek” adlı hikâye ilgili)

Öğretmen Deyince

Adı şanlı Mustafa Nejat Hocam
Can hocam, cânım hocam
Yüreğinde merhameti çok olan...
Sevgisinde cömert olan
Öğretmen deyince Mustafa Nejat Hocam.

Öğretmenlik sevdasına gönül seferîsi,
Öğrencilerin göz bebeği, öğretmenler efendisi,
Öğrettiği her harfin bizleriz vârisi,
Öğretmen deyince Mustafa Nejat Hocam.

Her sözünde çiçekleriyiz biz onun,
Ümit besleyip büyümeyen bebekleriyiz biz onun,
Kızlarıyız, oğullarıyız, evlatlarıyız biz onun,
Öğretmen deyince Mustafa Nejat Hocam.

Ellerinden öptüğüm, sevgiyle andığım,
Asla unutmadiğım, unutmayacağım,
Biliyorum andıkça duygulandiğım
Öğretmen deyince Mustafa Nejat Hocam.

(Hülya Duman Altaş, 22.12.2014)

Muhterem hocam, selamların en güzeli sizinle olsun.

Marmara Üniversitesi ile *Yağmur Dergisi*'nin ortaklaşa düzenlediği İslamî Türk Edebiyatı sempozyumlarına göz atarken sizin isminize rastladım. Yeni unvanı (Prof.) gördüm, hem şaşırdım hem sevindim. Yaklaşık bir buçuk sene olmuş ama ben yeni öğrendim. Darısı, nasiplilerin başına. Rabb'im ötede de isminize nice güzel unvanlar ekleye. Hayırlı olsun efendim.

Şimdi İsveç'teyim. Uppsala Üniversitesi'nde Türkçe öğretmeye ve üniversite kütüphanesindeki Osmanlıca eserleri kataloglamaya çalışıyorum. Resmî olarak "Türkçe Okutmanı", gayriresmî olarak ise -bu unvanı hak etmem de- "Osmanlıca Uzmanı" olarak geldim. Burada çalışırken doktora da başlayabilir miyim diye Ömer Zülfe Beyle de görüştük, müsbet cevap verdi. Şimdi İngilizcemi ilerletiyorum. Yabancı dil puanımı artırıp açtığım arayı kapatmak niyetindeyim. Dua buyurun efendim.

Buraya ailecek geldik. Eşim ve ellerinizi öpmesinden büyük mutluluk duyacağım bir kızım (Elif) ile birlikte buradayız. İsveç iklimi olarak biraz soğuk ama bize pekçok yönden çok şey katan bir ülke.

Buradan çok istifade ediyoruz. “Hat” ile iştigalim ise devam ediyor. Elif Hanım’la bu sabah çekildiğimiz resmi maile ekliyorum. Dilerik sıhhatte, afiyettesinizdir. Rabb’im hayırlı, sıhhatli, bereketli ve uzun ömürler nasip eylesin. İsminizi ve resminizi görmek beni çok sevindirdi. Allah da sizi sevindirsin. Zât-ı âlîlerinize ve ailenize selam eder, ellerinizden öperim efendim. Hürmetle. (Ali Yıldız)

Hocam, bugün ablamın okulunda öğretmenler günü programına gittim. Çorlu’da öğretmenlik yapıyor. Okulda öğrencilerden birisi “Ben Öğretmen Olmak İstiyorum” şiirinizi okudu. O kadar duygulandım ki gözyaşlarımı tutamadım. Benim üniversite hocamın şiiri, dedim herkese. Öğretmenler gününüz kutlu olsun hocam. İyi ki sizin gibi bir öğretmenimiz oldu. (Merve Uluca, 24.11.2014)

Muhterem hocam, kitaplığında kolayca buldum... Zaman zaman bakma ihtiyacı hissettiğim kitaplarımın arasında duruyordu. Bir sene kadar evvel Kocatepe Camii’nde İsmet Binark Ağabeyle karşıladıktan sonra eve geldiğimde de yine kolayca bulmuş ve güzel şiirlerinizi bir kere daha terennüm etmiştim. Kitabın adı “Hasret Çuvalı”. İmza tarihi: 02.04.1971. O zaman Kumrular Sokağı’nda bulunan Millî Kütüphane’deki İsmet Binark Ağabeyle birlikte oturduğunuz odada imzalamıştınız... Her şiirde kendimizden bir parçayı bulabilmek farklı bir hâl... O kitabınızdaki son şiir “Ayrılan Yollar”... Onun son dörtlüğü:

“Gözlerde ıslak izler, belli ki ayrılık var,
Çekemedi bu yükü, yürekler avuç kadar,
Gönüle giden yollar bir çizgiden daha dar
Artık yokluğa giden bir yolu aramalı.”

Şu an fakirin sahip olduğu ruh hâlini o kadar güzel terennüm ediyor ki, bu hislerimi size yazmak istedim. Kalbî selam, hürmet ve dua... (Kürşad Vaiz Özer, 10.07.2014)

Seferî'ye Acemi Şair Naziresi

Aşk bir çılgın işi, yaklaşma bence;
Derdi anlatacak diller kalmadı.
Sevdanın karası, artık, eğlence;
Bülbülün bildiği güller kalmadı.

Deniz dalgalıymış, veyahut durgun,
Bülbül vurgun yemiş, yüreği yorgun,
Dışarda zannetme, içinde burgun

Derdi sağaltacak eller kalmadı.

(Saadettin Yıldız, Girne, 25 Haziran 2014, “Yitirdik” ile ilgili)

Aşıkları uyku tutmaz seherde,
Seherden umut yok yeller kalmadı.
Adımı söylerdi gittiği yerde,
Sazı çalmaz oldu teller kalmadı.

Yanıktır sinesi yüreği yaşlı,
Aşk ateştir ya dost gel gör bu faslı,
Kerem'in Közünden tutuştu Aslı
Esti bir fırtına küller kalmadı.

Bir acemi işi de bizden olsun. Muhabbetle efendim. (İsmail Şener, 25 Haziran 2014, “Yitirdik” ile ilgili)

Bend

Meclis dağılmış yine, dökülmüş bütün meyle,
Sabâ makamında çeng, hüzzamda susmuş neyler,
Seferî dertlenmiş de gurbet elde âh eyler,
Hikmetî yok yere var olma telaşında
Akıl tatile çıkmış, nefis görev başında

Hocam müsadeneze sığınarak bir bend de ben ilave etmek istedim.
(Hikmet Feridun Güven, 14.05.2014)

1987 GÜGEF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunlarından Kibriye Evin Tanguç'um. Saygılar, hürmetler, değerli öğretmenim. O mubarek ellerinizden öperim. Sayısız öğrencilerinizden biri olduğum için beni hatırlamamış olabilirsiniz. Üçüncü sınıftaydım, “Ben Öğretmen Olmak İstiyorum” isimli şiirinizi ilk okuma şerefini bana bahşetmişsiniz. Gururla okumuştum şiirinizi. Yıllarca o şiirin ruhuyla görevimi ifa etmeye çalıştım, artık emekliyim. Gerek mesleğimi yaparken gerek kişiliğimin oluşmasında bana ilham verdiniz, ufkumu açtınız, gelecekten ümitli olmamı sağladınız, bunun için size çok teşekkür ederim. Hürmetle ellerinizden öperim. (Kibriye Evin Tanguç, 28 Nisan 2014)

Tevezunuz karşısında şapka çıkarmakla birlikte sizden şiir adına öğrenecek çok şey olduğunu düşünüyorum. Siz şiirlerinizden mahrum etmeyin bizi, biz de bu vesile ile bu açık mektepten müstefit olalım... (Oğuzhan Karaburgu, 18.03.2014, “Yazmış” adlı şiirle ilgili)

Mani

Hasret Çuval dolmaz mı?
Aşk bâdesiz olmaz mı?
Seferî'siz şu güller
Ömür boyu solmaz mı?

(Latîfi Serkan Sağlam, 24.07.2013)

Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü deyince akla gelen ilk isim Nejat Baba ve dersi metin şerhi. Öğrencilerine hem öğretmen, hem arkadaş, hem baba olabilen; bölümü de Divan Edebiyatını da sevdiiren kişisiniz öğretmenim. Ben 99 mezunlarımdanım, muhtemelen siz beni hatırlamazsınız ama biz ne zaman birkaç arkadaş bir araya gelsek sizi anarız mutlaka. Her yıl öğretmenler gününde sizin şiirinizi de okurum okuturum ve öğrencilerime de sizi anlatırım. Mesleğimde örnek aldığım değerli öğretmenim çok mutlu oldum sizi fotoğraflardan da olsa gördüğüm için. (Aslı Budak Kalafat, 18.06.2013)

Sevgili Nejat Hocam,

Nasılısınız? İnşallah iyisinizdir. Beni sorarsanız çok iyiyim ve bu sizin bana kazandırdıklarınız sayesinde. Bu mektubu yazmamdaki amaç bana kazandırdıklarınızdan dolayı memnuniyetimi belirtmektir.

İyi ki bu üniversiteyi tercih etmişim ve sizin gibi değerli hocalarımdan ders alma şansım oldu. O zamanlar bize söyledikleriniz bir kulağımızdan girip diğerinden çıkıyordu. Ama şu an ne demek istediğinizi, derslerimizin hepsinin bize neler getirdiğini şimdi daha iyi anlıyorum. Osmanlıca öğrenmemiz için ne kadar çabaladığınızı bizi diğer insanlardan ayıran özelliklerden olduğunu şimdi daha iyi anlıyorum. Zamanı geldi babamız oldunuz zamanı geldi abimiz. Bize kazandırdıklarınızdan dolayı o kadar mutluyum ki iyi ki sizin öğrenciniz olmuşum. Her şey için sağ olun.

Bize verdiğiniz emekler için çok teşekkür ediyorum. Eğer yolunuz buralara düşerse beklerim. Sizin için her zaman dua ediyorum. Kendinize çok iyi bakın. Ellerinizden öpüyorum. (Burcu Deniz, 29.05.2013, Çanakkale, Girne Amerikan Üniversitesi öğrencisi)

Nejat Sefercioğlu

Nejat Sefercioğlu ile şahsen tanışıklığım, geçtiğimiz güz yarıyılında olmuştur. Daha önceleri kulağıma gelen dedikodularla merakımın

gittikçe yoğunlaştığı bir zamanda tanışmak nasip oldu. Sınıftaki ilk dersimizin sonunda neye uğradığımı şaşırılmışım açıkçası. Karşımızda ağzından bal damlayan bir adamla, saniyede sinirden gözleri çakmak çakmak olan bir adam iç içe duruyordu. Ama öyle sıcak bir gülümsemesi vardı ki; gözlerinin ışığı yüzünün nuruna karışıyor gülünce, böyle bir gülümseyiş. Bunun yanında bir öfkesi var, -anlık bir öfke bu- her saniyesi sevgi dolu. Kızgınlığını savurduğu her kelime sevgi rüzgârları eşliğinde geliyor yanımıza kadar. Sınıfta koca bir ciddiyet, dolu dolu ders yapan tam bir hoca; sınıftan dışarı adım attığımız anda bitmek tükenmek bilmez merhameti, şefkati, sevgisi ve sabrıyla her zamana kolları açık bir baba. Sanki evlatlarından birer parçaymışız gibi bakıyor gözlerimize, bambaşka bir yaklaşış. Hayatının odak noktası bizlermişiz gibi geliyor bazen bana; bazen haksızlık yapıyormuş, çok oluyormuşuz gibi. Sınav kâğıdında saçmalamayı marifet sayanlardan, saçmalıkları nakış nakış kâğıda işlemeye çekinmeyenlerden bile kendini sorumlu tutan bir hocadan söz ediyorum. Oysa sınıfta bize verdiği nasihatleri, aktardığı bilgileri pek azımız duymuştur bugüne kadar. Pek azımız güle, sümbüle, laleye, denize, gözyaşına, gülmeye, boya posa kısacası hayata onun dediğı gibi bakabilmiştir. Kelimelerin kullanılış amaçlarının varlığından, kelimelerin bir anlam ifade edebilmesi için mutlaka birbiriyle sıkı münasebeti olmasının gereğinden; kelimelerin kullanılış nedenlerini, neden şey değılde şey dendiğini düşünmemiz, irdelememiz gerektiğinden söz etti bize. Ve bununla ilişkiler kurarak sadece eski edebiyatı değıl, hayatı anlamamızı kolaylaştırdı. Artık gördüğüm, duyduğum her şeye karşı farklı bir yaklaşımım var mesela, gördüğüm her şeyi benzetmeye çalışıyorum bir diğere. Onun söylediklerini hayat denen döngüde, yıldızsız karanlık gecelerimde yolumu aydınlatacak bir ışık kaynağı olarak görüyorum. Her söylediğı küpe oluyor kulağıma, biri diğereinden daha ışıklı, daha gösterişli. Günden güne artıyor hayranlığım. Sözleri her geçen gün biraz daha çınlıyor kulaklarımda. Tam her şeyden vazgeçtiğim zamanlarda verdiği mücadeleler geliyor aklıma, anlattığı kadarıyla. Sonra kendimden utanıyor, güçsüzlüğüme, yetmezliğime kızıyorum. Geçen yıllar alsa da görünüşteki gençliğini, gücü yetmemiş içerdeki. Hâlâ en az bizim kadar -belki de daha fazla- heyecanlı yaşamaktan. Belki bizden daha çok âşık, bizden daha çok umutlu yarınlardan. Bizim için bizden daha çok didiniyor mesela. Sıkıntılarımızı kendine dert, sevincimizi mutluluk kaynağı yapıyor; çalışmaktan, öğretmekten, dinlemekten bıkmaz bir insan oluyor hayatın en anlamlı görevinde. Umarım hayat her zaman, bugününü dününden, yarınını

bugünden daha güzel, daha mutlu kılar. Umarım ona layık öğrenciler olabilir; gözlerini sinirden değil sevinçten çakmak çakmak parlatabiliriz. (Duygu Boran, TDE 3, 2010, Girne)

Seferî'nin Şiirinin Ellinci Yılına Tarih

Bilir âlem bu vatan harcı ezelden Kayı'lı
Kaderin cilvesi her ömre nefesler sayılı
Yazalım tarihi lafzen verelim armağanı:
İki bin on Seferî şî'rinin ellinci yılı

(Cemâlî Mustafa Aslan, 25 Nisan 2010 Pazar, 13:00, Girne)

Bir Tarih Daha

Her gelen âleme kendince epey hizmet eder
Cevherinden hız alıp san'at için gayret eder

Şî'ri gönlünde sezip kendine mihver bilerek
Hecesıyla aruzuyla ne güzel ülfet eder

Şarkılar nağme ile ruhları sarsın hele bir
Marşların bestesini her işiten hayret eder

Dolaşır gül gibi elden ele Hasret Çuvalı
Okuyan tekrar okur şairine hürmet eder

Unutulmaz yine Dîvânçe'yi yazmış Seferî
Her gören şevke gelip gıpta ile izzet eder

Hele Mîlâddan Önce bize hoş bir timsâl
Okuyan her kişi tekrarı için niyyet eder

Ne desek anlatamaz maksadı elbette kalem
Bu Cemâlî yine tertîbi için zahmet eder

Yok cevâz belki fakat tarihi zatına sezâ:
Elli yıldır Seferî şî'r ile ünsiyet eder (2027-17: 2010)

(Cemâlî Mustafa Aslan, 26 Nisan 2010 Pazartesi, 16:10, Girne)

Geceleri Tespih Dizen Adam

Geceleri tespih dizen adam
Bağlamamış henüz ip ucunu
Sabahın saçlarına saplamış
Sonunda nargile marpuçunu

Mahlası Seferî eski defter
Sararmış aharlı yaprakları
Mazmunun yüreğine saklamış
Sesinde incelen sokakları

Gemiler geçmeyen o sular da
Çalınır bir şarkısı her gece
Geçen köprüleri yasaklamış
Sevdaları bir uçtan bir uca

Geceleri tespih dizen adam
Bağlamamış henüz ip ucunu
Hüznün miadını hesaplamış
Anlamaz artık senin acını (Yard. Doç. Dr. Fırat Caner, 2010, Girne)

Ey Seferî

Divan şiirlerini sende dinlemek
Aruzun malzemesini sende bilmek
Bir başkadır o devri sende yaşamak
Yolun açık olsun ey Seferî!

Kütüphane senin arka planın
Raflarda yer sığmaz o kitapların
Gönül vermiş kitaplar senin hatıraların
Yolun açık olsun Ey Seferî!

Edebiyat sana vermiş gönlünü
Çamlıbel'den, Beyatlı'dan aldın yolunu
Öğrendik biz senin şairlik özünü
Yolun açık olsun Ey Seferî!

Hayatının elli yılını vermiş sanatına
İhtiyarım demez, sahiptir sanatına
Hayallerini gerçekleştirdi bu sanatında
Yolun açık olsun Ey Seferî! (Serdal Işıқтаş, 2010, Girne)

Seferî'ye

Yandım senin aşkınla hocam, düştüm yollara
Görür mü feryadımı size Seferî dedim.
Döktüm yolunda gözyaşı, emeği,
Görür mü canım hocam size Seferî dedim.

Dersinize girdim, "Bu benim babam!" dedim size,
Oğlunuz oldum, sizi hep sevgiyle dinledim.
Ben sizin uğrunuzda öldüm inledim,
Siz de beni sever misiniz Seferî dedim.

Burcu'yu Sıla'yı Duygu'yu bıraktın.
Hasretine sevgine bir kibrit çaktın.
Siz bizim için her şeye katlandınız,
Ne baba adamsınız siz Seferî hocam.

Çıktım Kahramanmaraş'tan düştüm ben yoluma
Nejat Sefercioğlu Hocamı buldum sonunda
Denizleri aştım dağları geçtim hışım
Ben de sizin gibi seferî oldum sonunda. (Mustafa Başkonuş, 2010, Girne)

Çok Kıymetli Hocam,

Hep söyledim yine söylüyorum; karşınızda kendimi yetersiz hissettiğim kadar hiçbir yerde hissetmiyorum inanın. Söze nasıl başlayacağımı, ne anlatacağımı hiç bilmiyorum. Size olan sevgim, saygım dimağımı köreltiyor bir anda.

Canım Hocam!

Sizinle geçirdiğimiz doyumsuz dersler, evinizde yediğim güllacın tadı, en ağlamak üzere olduğumda odanıza sığınışım... Bunlar, hayatım boyunca unutmayacağım en önemli anlar... Nasıl geçti o zamanlar hiç bilmiyorum hocam... “Zaman çok çabuk geçer çocuklarım” derdiniz hep bize... Ben bu kadar çabuk geçebileceğini hiç düşünmedim! Sizsiz geçen altı yılda öğrencilerime hep sizi anlattım; ders anlatırken döndüm baktım ki hep sizden parçalar var bende... Hakkınızı ödemem mümkün değil...

Yıllar geçti Hocam... Ve ben artık evleniyorum. Biliyorum ki olamayacaksınız düğünümde... Ama istedim ki davetiyem elinizde olsun. Hayatımdaki en önemli andan haberdar etmezsem sizi, o an değerli olur mu hiç? Hocam dualarınızı, yüreğinizdeki sevgiyi benden esirgemeyin...

Size; sizin gibi hocaların, insanların varlığına inancım beni dünyanın güzelliğine inandırıyor.

Sizi sonsuz, sınırsız, hudutsuz; sizi gökyüzü kadar ve gökyüzü gibi seviyorum Hocam...

Bu öğrencinizin hadsiz heyecanını bağışlayın; cahilliğine verin lütfen...

Hürmetle ellerinizden öperim. (Özlem Yazıcı, 06.04.2010 Salı, Marmara Üniversitesi Öğrencilerinden)

Değerli Hocam,

Öğretmenler gününüz kutlu olsun. Ben Aksaray – Hasan Dağı'ndaki kır çiçeğiniz Nasiye. Bu güzel ve anlamlı günde “Ben iyi ki öğretmen olmuşum.” diyorum. Şimdi orda olup, o konferans salonunda sizden bu güzel şiirinizi dinlemeyi çok isterdim. Bu kutsal mesleği bana sevdirdiğiniz için size ne kadar teşekkür etsem azdır. Sadece edebiyatı

değil; hayatı sevmeyi, seilmeyi, başarılarla saygı duymayı, kültürümüzü, tarihimizi öğrettiniz bana. Şimdi kendi kendime hayıflanıyorum, neden bütün derslerine girmedim diye. Sizin hiçbir dersinizi kaçırmadım üniversite boyunca, tezimi de sizden aldım. Daha çok şey öğreniyim diye. Soruyorum kendi kendime bu kadar değer verdiğim ve bu kadar değerli hocalarımla neden daha fazla zaman geçirmedim, bilgilerinden faydalanmadım diye. Şimdiki öğrencilerinizin yerinde olmayı çok isterdim. Meslek hayatım boyunca bana örnek oldunuz. Öğretmenler gününüzü tekrar tekrar kutluyorum. Özlemler ellerinizden öperim. (Nasiye Öngün, 24.11.2009)

Mustafa Nejat Sefercioğlu

Seferî mahlası ile gönül tellerini titreten şiirler yazan şair. Uzun zaman Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde dersler vermiştir. İsmi başında sadece Dr. unvanı olmakla beraber nice prof.ların hocasıdır, büyüğümüzdür. Derslerini dinlemek için dışarıdan öğrenci gelen ender hocalardandır. Dersleri kitaptan/defterden okumaz, öğrencinin gönlüne işler. Hasılı hocadır. Bir de internet sayfaları var, emeğimiz zayı olmasın diye yazılı eserlerini topladıkları: <http://sefercioğlu.com> (Hiczar, ekşisözlük, 25.11.2007)

Değişik Bir Taşlama

-Sefercioğlu'na-

Ey Seferî, kim dedi sana yaşları topla?
O, Burcu'nun yaşında, Sila'nın yaşındadır...
Duygu'nun yaşı mı var, toplayıp çıkarasın!
Sıla yolun başında, Duygu gözyaşındadır. (Saadettin Yıldız, Girne, 2006)

Osmanlıca dediler korkuttular bizi
Hocası önünde titretti bizi girdi
Baktık ki Eski İstanbul Beyefendisi
Duruşu asil, görünüşü tonton gözlüklü dede
Adı Nejat, kendi babaymış meğer
Şimdi oldu Osmanlıca süt, Hocası kaymak
Kendisi oldu vazgeçilmez hocamız,
BABAMIZ. (Beyza Seven)

Gerçek öğretmenime,
Sevgili hocam, size karşı o kadar içten bir sevgim var ki; bu sevgimi

size bu şekilde ulaştırmak istedim. Bu yaşıma kadar, sizin gibi gerçek bir öğretmenle karşılaşmadım biliyor musunuz? Ben sizi, sadece, insanlık adına yaşam süren biri olarak tanıdım. Bir kahraman! İyiliğin öğretmeni, güzelliklerin öğretmeni... Bunları dersle birlikte öğretebilmek için elinden gelen her şeyi yapan gerçek bir öğretmen... Hayattan aldığı deneyimleri, öğrencilere öğretebilmek için canını verebilecek, gerçek bir öğretmensiniz. Yaşamınızda çok acılar çekmişsiniz, hani anlatıyorsunuz ya (bu arada “ya” diye bir şey yok:), bizim zamanımızdayken biz şunları şunları yapmıştık. Bizler bunu yaşamadığımız için, biz öğrencilerin bir kulağından girip, bir kulağından çıkıyor. Şimdi gülümsüyorsunuz biliyorum. Ama gerçekten öyle, canım öğretmenim. Ben sadece ben değilim. Benim gibi sizi seven bir sürü Pelinler var, Ahmetler var. Ey gerçek öğretmenim; sizi kızdıranlar, size saygısızlık edenler, sizi söyletenler... Sınır oluyorum onlara... Sizin gibi gerçek bir öğretmeni üzdükleri için. Ama içiniz rahat olsun hocam, çünkü sizin izinizden yürümeye çalışacağım, elimden gelen çabayı göstereceğim, yeter ki sizin bize güveniniz sonsuz olsun. Zaten bunu da hissettiriyorsunuz. İnşallah, ben de, sizin gibi bir öğretmen olabilirim. Dersle birlikte iyiliği, güzelliği öğretmenin zor olduğunu da biliyorum. Belki ben de acı çekeceğim. Sonum, sizin gibi sevilebilen biri olacaksa, olsun...

Sizin gibi bir öğretmen olacaksam, buna değer. Hocam, şunu unutmayın ki, siz benim hayatımda gördüğüm, ilk gerçek öğretmensiniz. Yüce Allah'ım sizi korusun!

Ellerinizden öpüyorum. (Pelin Akgümüş, 01.06.2006, Girne Amerikan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı 1. Sınıf öğrencisi)

Sevgili Hocam;

Bu sene terk ettiniz bizi! Herhalde sizi bu sene bırakıp gitmemize dayanamayacağınızı düşündünüz ki “Ben terk edeyim onları!” dediniz. İnanın sizi çok özledik. İsminizi hep güzel konuşmalarda anıyoruz. En çok üzüldüğüm noktalardan biri de sizinle daha bir resim bile çektirememiş olmamdır. Ama sene sonunda geleceksiniz... Dahası ben yüksek lisans yapmayı düşünüyorum Öyle ya, bu bölüme niçin gelmiştim? Şimdi beni hayal meyal hatırlarsınız. Hani her ders konuşan, beyitleri çözmeye çalışan...

Sevgili Nejat Hocam, bu güzel bayram dilerim ki sizler için umut olsun!... Sizi seviyorum. (Melike Ağırman, 14.01.2005, Marmara Üniversitesi TDE-IV öğrencisi)

Nejat Bey

İyi ki geldiniz Yavru Vatan'a
Gözümüz bir hoca gördü Nejat Bey.
Nelere bakmışız neyi görmüşüz
Bu göz sizden önce kördü Nejat Bey.

Kör topal giderken kendi yolumda,
Sanki bir sıcaklık duydum solumda,
Nasıl bir cevher var Anadolu'mda;
Dağ oldu önümde durdu Nejat Bey.

Neydim ne değildim, kimse demedi,
Önemsiz miydim ki, önemsemedi,
Karşımda hiç kimse böyle gülmedi;
Bu gülüş kalbimden vurdu Nejat Bey.

Kayıp dersem olur mu ki bu nesle,
Ruhum uyuşmuyor bu dar kafesle,
Biri çıktı okşar gibi bir sesle,
İlk kez beni bana sordu Nejat Bey.

Gözleri gökyüzü, bakışları cam,
Sanki başucumda gülmekte babam,
Sefer ne tarafa Seferî Hocam?
Savaşta mıdır ki ordu Nejat Bey? (Yard. Doç. Dr. Üçler Güler, 2004, Girne)

Bir Destandır Seferî

Sefer tasımızda sizin sevginiz,
Dört yıllık bir sefere çıktık hepimiz,
Ne zaman okulda kalsak çâresiz,
Yetiştii imdâda sizin dersiniz.

Beyitler bahâneydi, muhabbt size,
Finaller bitti, geçti bak vize,
Hayrânız dilinizden düşen bir söze,
Doymadık sizinle hayat dersine.

Bu ayrılık yakacak belli yüreği,
Hatırlatır gözyaşım sevgi selini,
İşledik bitti amma şerh-i Fuzûlî,
Ah işlenseydi keşke hocam Seferî.

Gülen yüzünüz bize ümit bahşeder,
Sizi görsek ne dert kalır, ne keder,
Dîvançe-i Seferî saklı bir cevher,

Antebî der hüznler onunla geçer. (Mustafa Özbay, M.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 2002 mezunları adına, 29.05.2002 Çarşamba, İstanbul)

Seferî'ye Gazel

Muttasıl kemâl ile nâdire-i hilkatdır
Mâden-i ilm ü edeb erbâb-ı fazîlettir

Pâyesini bilmek olmaz Hakk'a âşık kâmilin
Bir dil-i dâna elinden tuhfe-i izzettir

Mânevî feyzine mazhar Mesnevî'nin dâimâ
İlm-i şerhin râhına mestûr kalan servettir

Kalmadı artık cihanda sözü cevher ehl-i dil
Gûşa rahmettir sözü hem gönle meserrettir

Evci-i tevâzûda gördüm hiç tasannû görmedim
Sohbet-i ehl-i dil için ne büyük devlettir

Gerçi yoktur kadrini ihsâs eder bir rütbesi
Nezdimizde her zaman çok lâyıık-ı hürmettir

Kimseye kalmaz cihân âhir beşer dir
Mahlasından âşikârdır sâlik-i cennettir

Medhe muktedir değil vasfını âciz kalemin
herkese mâlum melce-i himmettir (İbrahim Öztürkçü, M.Ü. Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrecisi, 30 Mayıs 2001, İstanbul)

Babam Kadar Sevdiğim “Hocama”

İlkokul öğretmenimle bir 23 Nisan töreni öncesi çekilmiş fotoğrafım hâlâ durur hatıra defterimde. Öğretmenimin eli omuzumda ve benim sevinçten, heyecandan şaşkın bakışlarım yerde... O sınıftan yetişmiş arkadaşlarım – buna ben de dahilim – hiçbirimiz öğretmenlerimize karşı bugüne kadar saygıda kusur etmedik; çünkü bu, bizim canımızdan çok sevdiğimiz hocamıza verdiğimiz bir sözdü.

İlk günden bugüne kadar hayranlık, saygı ve sevgi uyandıran tavırlarınız karşısında bu yeminin aksi yönünde hareket etmek mümkün mü? Sevgiyle bakan gözlerinizde hep aynı sıcaklık var. Bir baba şefkatiyle yaklaşıyorsunuz herkese. Sevginizi dağıtırken bile adaletlisiniz. Kimsenin bir diğerinden fazlası ya da eksigi yok. Ben öğrencinizken sizi paylaşmakta zorlanıyorum, çocuklarınızın bu konuda ne hissettiğini tahmin edemiyorum.

Üniversiteye başladığım ilk günlerde karşıma Osmanlıca denen devâsâ bir sorun çıktı. Arap harflerini hiç tanıımıyordum ve bu durumun başıma ne dertler açacağını kara kara düşünmeye başlamıştım. Derken, Osmanlıca'yı öğrendim. Sizin derslerinizde ilk başta zorlandığımı itiraf etmeliyim. Bir süre sonra “Doğru ya da yanlış okumaya çalışın bu

beyitleri” diyen sesi duydum. Bu ses güven veren, arka çıkan güçlü bir sestir. Okumaya başladım, o ilk zamanlarda bir beyti okumaya çalışırken ter içinde kalan ben... Yanlış da okudum doğru da. Ama kimse beni yargılamadı; okuyamadın diyerek, sürekli düzeltmeler yaparak ilk anda cesaretimi kırmadı. “Şöyle söylersek daha iyi olur” dedi o ses. Ardından diğer derslerde kendimi sürekli beyit okurken buldum.

Ulaşılması güç sayılan tepenin üzerinde cam fanus içinde bir inci tanesi vardı. Gücümüz ona ulaşmaya, aklımız onu çözmeye yetmiyordu. Bir el o cam fanusu tepelerden yere indirdi, önümüze koydu. Fanusu açtık bağrındaki inci tanesini yakından gördük gözlerimizle, sıkıca tuttuk avuçlarımızda onu. Evet sevgili Hocam; o cam fanus gibi kırılğan, nazik ve sakınılması gereken ama bir o kadar da kapağının aralanıp içindeki inci tanesinin artık fark edilmesinin lazım geldiği “Divan Edebiyatı”nı sizin sayenizde tanıdık, sevdik.

Bir tek kelimenin uzun bir hikâyesi olduğunu, bakmakla görmek arasındaki o ince çizgiden geçerek ve dolambaçlı dehlizlerde kâh kaybolup kâh yolumuzu bularak öğrendik. Siz öğrettiniz. Başka ülkelerde buna “Beyin Fırtınası” bizdeyse kafa karıştırmak, zorlamak derler, Bense bu dört yılın sonunda edindiğim tek artı değer olarak buna “yüzeyselden derinlere iniş dersleri” adını diyorum. Bana kazandırdığınız bu yepyeni felsefe için size teşekkür ederim. Ayrıca, Cumhuriyet Gazetesi’nin bulmacasında çıkan beyit sorusunu sayenizde çözdüğümü belirtmek zorundayım.

Sizin gibi mükemmel bir hocanın dersinde bulunmak Nejat SEFERCİOĞLU gibi mükemmel bir insanı biraz olsun yakından tanımak benim için büyük bir şereftir. Umarım bizden sonra da mesleğimize devam eder ve bu muhteşem şahsiyetten gelecek nesillerin de feyz almasını sağlarsınız. Tahmin ettiğiniz üzere sizi inanamayacağınız kadar çok seviyorum. Eğer bir gün ben de öğretmenlik yaparsam ki tek müsebbibi siz olacaksınız, tek dileğim beni de benim sizi sevdiğim kadar seven öğrencilerim olmasıdır! Sevgiler... Öğrenciniz. (N. Cebeci, 30.05.2001, Marmara Üniversitesi’nde 2001 mezunlarının veda konuşması)

Divançe-i Seferî

Mustafa N. Sefercioğlu’nun yazmış olduğu bu kitap, duygu yüklü şiirlerle dolu bir divançedir. Divan şiirimizi çağrıştıran bir isim. Bu kitapta gördüklerimi şiirlerinin yapısal ve biçimsel özellikleri ile manzumelerin iç dünyası şeklinde iki bölümde incelemeye karar verdim.

Öncelikle bu kitap şairimizin sevgili hayat arkadaşına ve kızlarına yazılmıştır. “Sensiz yaşanmaz yahut Gurbet Sancısı” başlığının altında “Sevgili hayat arkadaşına ve kızlarıma” notunu eklemiştir. Şiirlerini tek tek ele almaktansa, konu ve yapı bakımından genel olarak ifade etmeyi tercih ettim. Kendisi kitabının en önemli özelliğini giriş kısmında zaten vermiştir: “Aruzun ahengine, hecenin coşkusuna ve serbest şiirin bağımsızlığına her zaman hayran olmuşumdur.” diyen Sefercioğlu'nun, bu kitaptaki şiirlerini değişik nazım şekillerini kullanarak yazdığını görüyoruz. Aynı sayfadaki bir mazumede divan şiirinin biçim ve vezin özellikleri yer alırken, diğer bir şiirde serbest ölçünün kullanıldığı görülür. Vezin şairimizde bir vasıtaadır. Onun için önemli olan anlatılmak istenilen ve bunun nasıl anlatıldığıdır.

Şair yüreğinden taşan duyguları tek tek yazıya dökerek şiirlerini kaleme almıştır. Şiirler o kadar duygu yüklüdür ki, şairin nasıl gurbet acısı çektiğini, eşinden uzakta neler yaşadığını hissedebiliyoruz. Bizler şiirlerinden onun kendi hayatını da öğreniyoruz. Sevgisini, ayrılık hüznünü orijinal ifadeler ve birbirinden güzel yerli tasvirlerle anlatmıştır. Şiirlerinde vezin farklılığı olmadan “Seferî” mahlasını kullanarak, divan şiiri geleneğinin mahlas özelliğini yerine getirmiştir. Şair beyit ve kıtalarında kendi isminin/ mahlasının yanında ismini farklı anlamlarla şiire taşıyarak anlam zenginliği yaratmıştır. Yoğun gurbet duygusu ve ayrılık acısı şairin ruhuna işler ve bu ruh haline göre şiirleri şekillenir. Duygu coşkunluğunu kâğıda aktarır. Şiirlerinde kendi aşkının yanında önemli büyük aşklara da yer vermiştir. Gül-bülbül, Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin hikâyelerine telmihte bulunarak kendisi ile ilişkilendirmiştir. Divan şiirinin özelliklerini taşıyan şiirlerinde tamlamalar şiire mükemmellik katmış, ahenk ve ses uyumu sağlamıştır. Ondaki hasret temi gönül oklarıyla şiire yansımış ve yayılmıştır. Cananından ayrı kaldığını, sıla özlemi çektiğini, kimsesiz kaldığını anlatmıştır. Deli gönül hasrete kapılmıştır.

Kızlarına yazdığı şiirlerinde onlara nasihatler verir, iyi dileklerde bulunur, bahtlarının güzel olmasını diler. Bu duygularını yine ahenklilik ve çeşitlilik içinde vermiştir. Tüm bu konuların yanında kitaba farklı bir hava katan hocasına yazdığı mersiyedir. Bilindiği gibi mersiyeler ölümler üzerine yazılan şiirler, ağıtlardır. Hocasının vefatına duyduğu acıyı kuvvetli bir üslupla ifade eder. Kelimeler yerine oturmuştur, bir elde bulmaca çözer gibi şiirin manası çözülür. Şairimiz bu kitapta nazireler de yazmıştır. Hocası Prof. Dr. Amil Çelebioğlu (Hayrânî)'ya yazılan nazirede divan şiirinin özellikleri görülür. Yine Hayrânî'ye

naziresinin yanında çağdaş yazarlardan Yahya Kemal Beyatlı'ya ve Faik Âli Ozansoy'a yazdığı nazireler de bu kitapta yer alır.

Gönül ve aşk konularıyla dolu olan bu şiirin kitapta pek çok şahsa, çeşitli vesilelerle yazılan şiirler de bulunmaktadır. Örneğın Cevat İzgı'ye nişanlanması sebebiyle, Nuri Arlasez Beyefendi'ye, Ziyad Akkoyunlu'ya, Halit Eren'e yazdığı şiirler mevcuttur.

Kitabın önemli bir başka noktası ise, son kısmında yer alan Marşlar ve Tarihler bölümüdür. Bu kısım tam bir altın vuruştur. Vatan topraklarının savunulması, Türklerin mücadelesi, Batı Türklerinin yığıtlıkları ve mertlikleri anlatılır.

Sefercioğlu'nun birçok şiiri farklı bestekârlar tarafından bestelenmiştir:

“Annem” şiiri Muhterem Sezgin tarafından çocuk şarkısı olarak bestelenmiş ve Devlet Bakanlığı'nın düzenlediğı çocuk şarkıları yarışmasında mansiyon kazanmıştır.

“Mersiye” şiiri Rüştü Eriç tarafından Müstear ve Şevkefza makamlarında şarkı olarak bestelenmiştir.

“Sende Var” şiiri Rüştü Eriç tarafından Acem Aşiran ve Hicaz makamlarında şarkı olarak bestelenmiştir.

“Gel Haber Ver” şiiri Rüştü Eriç tarafından Sûzinak makamında şarkı olarak bestelenmiştir.

“Niyaz” şiiri Rüştü Eriç tarafından Acem Kürdî ve Kürdil-i Hicazkâr makamlarında şarkı olarak bestelenmiştir.

“Gönül Telinden” şiiri Rüştü Eriç tarafından Şadaraban makamında şarkı olarak bestelenmiştir.

“60. Yıl Marşı” Prof. Nevit Kodallı tarafından “Cumhuriyete 60. Yıl Marşı” olarak bestelenmiştir.

“Gülhane Marşı” şiiri Prof Hikmet Şimşek tarafından “Gülhane Marşı” olarak bestelenmiştir.

“Kıbrıs Marşı” şiiri İsmail Akyoloğlu tarafından bestelenmiştir.

“Gazi Üniversitesi Marşı” şiiri, Gazi Üniversitesi Marşı olarak bestelenmiştir. (Esra Karakaş)

Şiirlerden / İzlenimler, Yorumlar

Nejat Sefercioğlu

Bitsin Artık

Bütün gün boyu uğraş, didin, çabala,
Bütün gün kahrını çek insan olmanın,

Ve dön gel yalnız odana,
Ve çek git her sabah aynı yorgunluğunla.

Nerde umut döşekleri sımsıcak?
Bütün yorgunlukları alıp giden tebessüm?
Vazomda çiçek, testimde su, sobamda ateş?
Hep böyle geceler boyu uykusuz,
Hep böyle tedirgin kuşlara eş.

Bu baş yorgun, bu el titrek, bu zihin darmadağın.
Dolmayı bekleyen şu bardağın
Nerde son damlası?
Neden sönük evimin lambası?
Niçin sen değilsin kapımı açan?

Bir gariplik ki içimde gurbetten öte.
Bir küskünlük ki kırılmışlığa eş,
Boşluğa uzanan ellerde bir avuç karanlık.
Bitsin bu yalnızlık, bu hasret
Bitsin artık.

Şiirimizde Vezin ve Muhtevâ Meselelerine Bir bakış:

Göçerevli bir kültürün edebî mahsulleri umumiyetle tabiat unsurlarına sıkı sıkıya bağlı ve epik karakterli olur. Türklerin Orta-Asya Türk hayatı ile Batıyı titreten Kun/Hun akıncı devrelerinde yaşadıkları hayatlarına âit destanî karakterli, eşya ve tabiata bir insan tipinin şeklini vermeye gayret eden edebî mahsuller, sadece, ilim adamlarının tam tespitini yapmaya uğraştıkları ve gramer hususiyetlerini araştırdıkları bir sahadır. Göktürk-Uygur devresi edebî mahsulleri ile ilk İslâmî eserlerde milliyet duygusunun hâkim olduğu bir yapı vardır.

Arap ve bilhassa İran Edebiyatının tesirlerini taşıyan XVIII. yüzyıl sonraları arasında hüküm süren, bazı şekil hususiyetlerinin dışında Türk mührünü yemiş olan Klâsik Türk Edebiyatı diğer bir adıyla Divan Tarzı Türk Edebiyatı devrinde aruz vezni Türk dilinin yapısına tamamen uymadığından, zaman içinde bir Türk arûzu oluşur.

Divan tarzı Türk şiirinin zihnî olmakla beraber, imbiklenmiş bir zevki dokuyan bir estetik yarattığını ve bu şiirlerin Selimiye kadar Türk olduğunu kim inkâr edebilir?

Sonra estetik endişenin çilesine ayrılmış zaman bulamayan gazeteci – politikacı – şâirler gelir; “Harabat Karşısında Namık Kemal”[1] bir neslin öfkesini ve savaşını mürşidinin ağzından ortaya koyar.

Muhtevâ, “kahrolsun aşk” ve eski edebiyat” nârâları içinde gezinirken, politika vâdîsinde kürsülerden haykırırken yorgun düşer.

Hâmid tabiatı keşfeder; Haşnişinân ve Beldegüzinân parçaları bir egzotizm, biraz tabiat sevgisi ama, çok kızdıkları divan şiiri ile benzerlikleri, ayrılıklarından fazla...Vezin yine arüz...

Edebiyat-ı Cedîde yahut Servet-i Fünûn adı verilen zümrenin muhtevâ, hattâ şekil değiştirme gayretleri başarıya ulaşır.

Divan şiirinde müstezad adı verilen bir şiir şekli vardır, Cenab Şahabeddin'in elinde serbest müstezadlaşır. Fecr-i Âti serbest müstezâdı her bakımdan "Serbest" bir kullanım içinde şiirin eline verirken A. Hâşim'in şahsında fevkalâde güzel şiirler verir. Vezin yine arüzdür.

Divan tarzı ve onu saha dışına iten XIX. yüzyıl sonu yenileşme devri şiirleri devam ederken halk arasında hece vezni bütün canlılığıyla yaşamıştır.

1908-1924 arasında ve sonra hüküm süren Millî Edebiyat Cereyanı şiirinin, nazımda hece vezni tezi 1916 sonlarında zafere ulaşır.[2]

1939 yılında tercüme faaliyeti hızlanır; 1940 yılları şiirimizin "Garip"leşmeyi ilâna hazırlanışdır. Orhan Veli ve arkadaşları hem şekil (vezin, kafiye, nazım şekli) hem muhtevâ (tema, kompozisyon, dil) açısından bir ihtilâl yaparlar. Serbest adını verdiğimiz bir şekil şiirimize hâkim olur. 1940-1950 yılı dergi ve şiir kitaplarında, on bini aşkın vezin bakımından serbest şiir vardır. 1950-1960 arası serbest şiir tezek edebiyatının kokularını taşır. 1960 sonrası aşkla alay etme, "şiirde aşka hayır" hâline dönüşür. Orhan Veli ve arkadaşlarının aşırı ferdiyetçi, hastalık derecesindeki hassaslığa açtıkları savaş, ihtilâlcî - Politikacı - Şâir tipine yol açmıştır.

"Konusu aşk, doğa (tabiat) olan şiirleri, resimleri görmek, dinlemek bile istemeden geri çeviriyorlar. Buna karşılık ne derece ucuzundan, düzmece, tekrarlanmış soyundan olursa olsun, içinde, barış, hürriyet, mutlu yarın, büyük ateş, kahreden akşam, dev umut örneği sözler geçen şiirleri şöyle bir okuyup, gittikleri oturdukları yerde ağız dolusu övüyor, öve öve sarhoş oluyorlar." [3]

"Bir aşk düşmanlığıdır gidiyor! Bir takım belirdi edebiyatımızda âdeta. Sanat adına konuşmakta kendinde hak gören, her konuştuğunu da salt doğrudur, diye karşısındakine kabullendirmek isteyen kimseler sardı etrafımızı. Sayıları bir hayli kalabalık. Aşkı kötülüyor yere çalıyor, utanılacak, ayıp bir duyguymuş gibi hor görüyorlar. Konusu aşk olan şiir, aşk olan hikâyeden söz edemiyorsunuz yanlarında. Daha bir satırını bile dinlemeden dudak büküyorlar. Gene mi aşk." [4]

Bu neticeye de payı olanlar bile şikâyetçi olduğuna göre söylenecek bir şey kalmadı.

Evet bu yazımızda serbest vezinli bir şiire ait izlenim ve yorumlarımızı yazacağız.

Mustafa Nejat Sefercioğlu

Mustafa Nejat Sefercioğlu, Dr. Müjgan Cumbur, Mehmet Önder, İsmet Binark ile beraber hazırladığı Ziya Gökalp, Mevlânâ, Selçuklu Târihi, Fârabi gibi çok büyük ilgi görmüşleri dahil, dünya kütüphaneci ve Türkologlarının eline on dört adet bibliyografya kitabı; Tercüman 1001 Temel Eser serisinden bir sadeleştirme ve M.E.B. 1000 Temel Eser serisinden yayınlanan “Türk Atasözleri” adlı eseri hazırlayanlardan biri olmasının yanında, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Türk Yurdu, Önasya dergilerinde madde, şiir ve makaleleri ile bir de şiir kitabına sahip: Hasret Çuvalı (Ankara 1970).

1966-1967 ders yılı DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün Gece Kısmı öğrencilerinden bazılarını sayayım: M. Nejat Sefercioğlu, Erdem Bayazit, Fikri Demirok, İrfan Keleş, Mehmet Akyürek...

Koridorda, bu arkadaşlardan birinin okuduğu şiir dinlenir teneffüslerde... Nejat daha çok, hece ile yazılmış veya aruzun kullanıldığı şiirlerinden, Erdem Bey ekseriyâ Necip Fâzıl'ın, nadiren kendisinin şiirlerinden okur. Nejat'ın şiirlerinden şu dörtlük o sınıfta bir grubun dilinden düşmezdi:

Eliley bağladı bu kör düğümü
Çâresiz oluşu bundandır belki.
Görmedi kaderin hiç güldüğünü
Hülyâya dalışı bundandır belki.

Sonra şiirlerinden 11'i serbest, 1'i arûz, 28'i hece ile yazılmış kırk tanesini “Hasret Çuvalı” adıyla bir araya getirdi. Müsveteleri Prof. Kenan Akyüz'ün de gördüğünü,

Yorulup dinlenerek, kâh oturup inleyerek,
Sonu yoktur bu yolun, bitmeyecektir diyerek,
Bitecek hep bu masallar, yitecek bunca emek
Çökecek kapkara düşler gözümün balkonuna.

Dörtlüğüyle biten arûz vezinli şiirdeki “gözümün balkonuna” ifadesini “beyâna mugayyir” bulduğunu hatırlıyorum.

Şiirin Muhtevâsına Dâir

Sefercioğlu'nun “Bitsin Artık” şiirinde yalnızlık ve hasret duygularının verdiği çöküntü, bu çıkmazın yarattığı iç diyalog

kompozisyonlaşıyor.

Şiir dört mısralık bir, beş mısralık üç kıtadan meydana geliyor.

İlk dört mısraın dört anahtar ibâresi “Bütün gün”, “uğraş”, “didin” ve “insan olmanın kahrını çek”. Şiire hâkim olan, ferdîlik kokan bir söyleyiştir; ancak, ferdîlik nedir? Şiir için ferdî ve içtimâî kelimelerini kullanırken çok dikkatli olmalıyız; Âşiyân’dan yazılmış “Sis”, “Rücû” içtimâîdir de “Bir Hicrân-ı Muvakkaten Sonra” neden içtimâî değildir? Bu son şiir Fikret’in ağzından bir neslin hassasiyetinin, içtimâî temayülün ifadesi değil midir?

Bu şiire hâkim olan yalnızlık duygusudur dedik; yalnızlık duygusu ne kadar ferdî ise, o kadar da içtimâîdir. İnsana yalnızlık duygusu veren, yanında olduğu zaman bu hissi unutturacak kimseler değil midir? Bir toplum içinde yaşamasaydık, hasret duyacağımız şeyler bulunmasaydı, varlıklarıyla bizi yalnızlıktan kurtaran insanlar tanınmasaydık, kısaca içtimâî bir mahlûk, “İnsan” olmasaydık bu duyguları nasıl tanır, nasıl ifâde ederdik? Çağımızın insanı, devamlı yalnızlaştığını “yuva” ve “dost” kavramlarını bir masal motifi hâline getirdiğini hatırlayalım.

Şiirde hayatın realiteleri karşısında tavır alan bir insan değil, kendi durumunun acılığını tekrar gözden geçirirken her akşam “dön gel”, her sabah “çek git” arasında çâresiz bir adam vardır; birinci beşliğin ilk mısraını başlatan “nerde” soru edatı ikinci ve üçüncü beşliğin psikolojisinin anahtarıdır. Şâir, kuşların ürkekliğini “tedirginlik” olarak yorumluyor ve onlara eş olduğunu söylüyor; fakat bu eş oluşa, “geceler boyu uykusuz”luğa teslim olmuyor. Bu durum tesbiti üçüncü beşliğin ilk mısraında devam ediyor.

“Bu baş yorgun, bu el titre, bu zihin darmadağın”

“Nerde sorusu birden “niçin” oluyor: Ne için, ne yüzden, hangi engellerden dolayı, ne gibi ne sebeple mânâlarını düşünelim “niçin” ile; yalnızlık duygusu devrin söyleyişi içinde karşımıza çıkıyor.

Neden sönük evimin lâmbası?
Niçin sen değilsin kapımı açan?

Yalnızlık duygusunun şâirini hatırlayınız; o kendi devrinin söyleyişi içinde ayrı bir estetikle söylemişti;

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı

Kapısını hiçbir insanın açmadığı, kimsesizliği, yalnızlığı kabullenmiş psikoloji Fuzûlî’nin şiirini örerken, Sefercioğlu kapımı açan

sen değilsin, senden gayrıdır diyor. Burada lâmba yakmak tâbiri var; düşündürücüdür. Anadolu'da daha doğrusu elektriğin bulunmadığı yerlerde gaz lambası yakılır. Lâmbanın isi, şişe denilen mahfazayı islendirir. Bu isi kadınlar, ince bir tülbentle, özenle silerler. Bir bekâr odasının lâmbasının şişesi islidir; bu is yanıp yanmadığı belli olmayan bir ışık verir. İşte şâirin temel psikolojisi olan yalnızlığa bağlı kavrama geldik. Durun onu söylemeyelim.

“Kapı açmak” deyimini yeni bir “Ocak” kurmak mânâsına gelir, bu tevriyeyi alın önce; sonra, içeride her şeyiyle sizi bekliyen bir insanın bulunduğu kapıyı siz değil, o açsın. Buradaki izlenim halkam “bütün yorgunlukları alıp giden tebessüm” mısraıyla tamamlanıyor. Sevgilinin kapıda karşıladığı bir yuvaya giriyoruz. Kaloriferli değil, buzdolabında soğutulmamış su; fakat bir şehrili unsur da var, saksı değil vazo. Kültür değişmelerinin bâzı unsurları bu mısradadır:

“Vazomda çiçek, testimde su, sobamda ateş”

Bu mısraı bir de şöyle yorumlayalım: Şehrili bir sevgili, şehrin imkânlarını tanımış bir çiçek, imkânları zayıf bir evi çiçeklendiren susuzluğu gideren, soğukluğu yok eden bir eş.

“Garip” kelimesi “kimsesiz”, “yalnız”, “sılasından uzakta gurûbu gören” mânâlarına geliyor. Şâir ne demiş:

Ben gurbette değilim
Gurbet benim içimde

Ben,

“Bir gariplik ki içimde gurbetten öte”

mısraını, sılasında gariplik olarak görüyorum; kaldı ki Kemâlettin Kâmi'nin mısraları ile Sefercioğlu'nun mısraında “tevârüd” değil bâriz bir tesir bulunduğunu düşünüyorum.

Boşluğa uzanan ellerde bir avuç karanlık.
Bitsin bu yalnızlık, bu hasret
Bitsin artık.

Artık söyleyebiliriz: Şiiri, araya bir avuç karanlığın girdiği bir sevgiliyle kurulması düşünülen bir evliliğin hasreti, kısaca bekârlık lif lif dokuyor. Beklenen veya özlemin yaktığı lamba “açtığı kapının, çiçeklediği tebessümün “insan olmanın” kahrını çekişi unutturacağına “yorgunlukları alıp” götüreceğine inanan bir bekârın iç dünyası.

Şiirin muhtevâsını oluşturan melankolik mırıltılar, sonunda isyâna uzanıyor:

“Bitsin artık.”

İfade bir temenni, bir duâ gibi görünmüyor, bütünü içinde.

Bu mısradaki bitmeseydi şiir, gelecek mısraları daha bâriz bir isyan ile karşılaşacaktık diye düşünüyorum.

Şiirin Dış Örgüsü

Daha önce de belirttik, bu şiir serbest vezinle yazılmıştır. Nejat Sefercioğlu, hece vezni veya aruzla yazdığı şiirlerde kafiye konusunda oldukça dikkatli; fakat, bu şiirindeki kâfiyeler bir düzen göstermiyor, böyle bir endişeden hareket edilmemiş. Mevcut kâfiyeler ise âhenge tesir etmiyor. Ben öteden beri, serbest şiirlerin rol ezberler gibi teyatral bir tavırla okunması gereğine inanırım; bu inancım Necip Fâzıl'ın “Bâbîâli”sindeki bir bölümü okuyunca iyice kuvvetlendi. Serbest şiir umumiyetle iç seslerin aliterasyonuna, yarım kafiyelerin âhengine dayanıyor. O'nun Aruzla yazılmış şiirlerine mukayyed kafiye düşkünlüğünü okuyanlar bilirler.

Şiirin Dili Etrafında

Şiirin dilinde günlük konuşma dilinin kelimeleri hâkim. Dikkat edilirse “Bitsin artık” şiirinde n sesi darmadağın, bardağın kafiyesi dışında âhenk unsuru değil. Ünlülerden a, o gibi kalın, genişle değil e, ü, ı, i gibi dar, incelerin hâkim olduğunu görüyoruz. Bu noktayı şâiri ele veren bir husus olarak alamaz mıyız? Gösterişsiz, bağırmayan bir mırıldanış, iç gözleminin sonundaki isyanda bile yumuşak, daha doğru bir ifadeyle ölçülü bir üslup var. “Bitsin” kelimesine bağlı duygular, başka bir mizaçta başka bir kelimeyle ifade edilirdi, gibi geliyor bana. Okuyan ile beraber yazan da teyatral bir dünyaya mahkûmiyetimiz işaretliyor, serbest şiirde.

Öncelikle ferdî hassasiyetlerin temellendirdiği bir şiire âit izlenim ve yorumları yazmaya çalışırken, ferdînin dil dışında ictimâîye açılan noktaları olduğunu da işârete çalıştık. Yazıyı yine N. Sefercioğlu'nun serbest bir şiiri ile bitiriyoruz.

Darmadağın

Her gül dikeninde bir tüy bıraktık,
Kanatsız kuş olur mu? Ben oldum işte.
Her güzele türkü yakıp bir tel kopardık,
Telsiz saz olur mu? Ben oldum işte;
Al, nasıl çalarsan çal beni artık.

.....

[1] Prof. Dr. Kaya Bilgegil. *Harabat Karşısında Namık Kemâl*. Erzurum 1972.

- [2] Ruşen Eşref'in *Diyorlar ki...* adlı eseri vezin kavgalarının son meydan muharebesidir; tercihlerin yönünün hece vezni olduğu kesinlik kazanıyor.
- [3] Necati Cumalı. *Niçin Aşk (Denemeler)*. İstanbul 1971, 8. s.
- [4] N. Cumalı, a.g.e., 7. s.

Divan Dergisi, Haziran 1979

(Tural, Sadık. *Zamanın Elinden Tutmak, (Edebiyat Konulu Yazılar)*. 2. bs. Ankara: Ecdâd Yayım-Pazarlama, 1991, ix+292 s. [111-121. ss.]

Hasret Çuvalı

Nejat Sefercioğlu'nu okullar arası bir şiir yarışmasında tanımıştım.

Bir Unutabilesek ölümü,
Çocuksu olsak bir zaman.
Kar musikisi duysak donuk camlardan.
Ve ölümü karanlıklarda yaksak,
Bir toz gibi silsek hayatımızdan.

mısralarıyla örülü “Ölümü Unutmak” şiiri bu yarışmada derece almıştı. Sefercioğlu şimdi “Hasret Çuvalı” ile karşımızda. Bu çuvalda renk renk, çeşit çeşit şiirler var. Sefercioğlu'nun şiirleri tarz bakımından daha çok halk şiirine yakın düşüyor. Koşma yazmayı fazla sevmede. Şarkı formunda dörtlükler de göze çarpıyor şiirleri arasında. Ne var ki, öteden beri çok kullanılmış bulunan bu türlerde bir yenilik getirebilmek, taze şeyler söyleyebilmek ve tam başarıya ulaşabilmek oldukça güç. Zaten Sefercioğlu da sere serpe yazdığı şiirlerinde daha başarılı görülüyor.

Bu yere baharın gelmeyeceğini biliyorum.
Biliyorum gecelerin çirkin olduğunu,
Her şeyi biliyorum da
Çekip gidemiyorum.

mısralarında olduğu gibi. Ama “Bekle” dörtlüğünde okuduğum

Aşk nemiyle yüklenmiş bir yağmur bulutuyum,
Düşerim birgün elbet o güzel ellerine.

mısraları da yabana atılır cinsten değil. “Yalnızlar” şiirinde ise onu daha derine inmiş, düşüncenin dallarını silkelirken görüyoruz.

Sefercioğlu çok kullanılmış deyimler, biçimler ve konulardan biraz sıyrılırsa şiirini daha aydınlığına çıkaracak ve başarıya ulaşacaktır.

“Hasret Çuvalı” şairin kendi yayını olup fiyatı dört liradır.

(İlhan Geçer, *Hisar Dergisi*, 80. sy., Ağustos, 1970, 31. s.)

kan "Mavi Kan" ise onun onikinci eseridir.

"Şiir benim dünyamdır gözyaşlarım kaderim" diyen Akdora'nın renkli ve uzun bir şiir yaşantısı var. Oluşmuş kişiliği mısralarında belirgindir. 945'den beri şiirini ve dilini yenileme çabası içinde olan şair, ilmi bir yol izlemektedir.

İskender Fikret'in biraz sıslı, örtülü, öte yandan renkli şiir dünyası hemen hemen bütün şiirlerinde kendini gösterir. Aslında da şiir biraz renkli, biraz kapalı olmalı, şair diyeceklerini, ruh hallerini günlük dile değil, semboller yoluyla anlatmalı, sezdirmelidir.

Şiirin biraz da biçim işi olduğunu bilen Akdora, vezin, kafiyeye ve özün yanı sıra biçime de gereken önemi vermektedir.

Kitap iki bölüme ayrılmış. "Mavi Kan" ve "Dörtlemeler Üçlemeler". Bu bölümlerdeki şiirlerde değişik konular işleniyor. Ama günün havası ve modası budur diye şiiri bir yana atıp sosyal sorunlara sarılmış Akdora, Gerçek şiiri her şeyden üstün tutuyor. Onun "Mavi Kan" adlı bu son kitabında severek okuyacağınız şiirler - bulabilirsiniz. Kitabın fiyatı 10 liradır.

MENEKŞELENDİ SULAR

— Sonra yine uzattım - Boş barışımı size - Bir parça umut dedim - Birazcık sevgi dedim - Beni bilemediniz! Bu, şiirin ilk ışıklarını taşıyan yumuşak mısraları genç şair Gülgün Koçman'ın yeni yayınlanan kitabı "Menekşelendi Sular" den aldım. Öğretmen Gülgün Koçman, kitabına yazdığı tanıtma yazısında "iddialı bir şair olmamakla beraber ümitli ve inancıyı" diyor. Şiirlerini okuyunca ümit ve inancına katılıyoruz. Gerçek şiirin kapısını aralayan Koçman, çaba ve sevgisini sürdürürse şiirin iklimine ulaşacaktır.

"Menekşelendi Sular" da aşk konusunu ağır basıyor. Genç şair biraz da yaşı gereği duygusaldır. Sonruları duygularına fikir ve düşüncüyle de katacağını, daha derinlerden ses vereceğini umuyor.

"Menekşelendi Sular" ın fiyatı 6 liradır.

HASRET ÇUVALI

Nejat Sefercioğlu'nu okullar arası

bir şiir yarışmasında tanımıştım.

— Bir unutulacak ölümü - Çocuksu olsak bir zaman - Kar muskikiyi düşsük donuk camlardan - Ve ölümlü karanlıklarda yaksak - Bir toz gibi silsek hayatımızdan - mısralarıyla örülü "Ölümü Unutmak" şiiri bu yarışmada derece almıştı. Sefercioğlu, şimdiki "Hasret Çuvalı" ile karşımızda. Bu çuvalda renk renk, çeşit çeşit şiirler var. Sefercioğlu'nun şiirleri tarz bakımından daha çok halk şiirine yakın düşüyor. Koçma yazmayı fazla sevmeye. Şarkı formunda dörtlülüklerde göze çarpıyor şiirleri arasında. Ne var ki, öteden beri çok kullanılmış bulunan, bu türlerde bir yenilik getirebilmek, taze bir şeyler söyleyebilmek ve tam başarıya ulaşabilmek oldukça güç. Zaten Nejat Sefercioğlu da sere serpe yazdığı serbest şiirlerinde daha başarılı görülüyor. —Bu yere baharın gelmeyeceğini biliyorum - Biliyorum gecelerin çirkin olduğunu - Her şeyi biliyorum da - Çekip gidemiyorum - mısralarında olduğu gibi. Ama, "Bekle" dörtlüğünde okuduğum - Aşk nemiyle yüklenmiş bir yağmur bulutuyum - Düşerim bir gün elbet o güzel ellerine - mısraları da yabana atılır cinsten değil. "Yalnızlar" şiirinde ise, onu, daha derine inmiş, düşüncenin dallarını sikkeler görüyoruz.

Sefercioğlu, çok kullanılmış, deyimler, biçimler ve konulardan biraz sıyrılırsa şiirini daha aydınlığa çıkaracak ve başarıya ulaşacaktır.



"Hasret Çuvalı" şairin kendi yayını olup fiyatı 4 liradır.

BOZKIRLARIN ÇOCUĞU

"Bozkırların Çocuğu" genç bir öğretmenin şiir kitabı. Selâhattin Koçak yurt sorunlarını dile getirmeye çalışıyor bu kitabında. Ama, bu sorunlara eğilmek için kendini zorladıkça şiirden uzaklaştığı görülüyor ilk zamanlar aşk şiirleri yazmış. Fakat o şiirlerinden hiç birini kitabına almadığı için onun bu şiirleri hakkında bir fikrimiz yok.

"Bozkırların Çocuğu"ndaki şiirlerinde imlâ kursatlarına hiç dikkat etmemiş. Büyük ve küçük harfleri yerinde kullanmıyor. "da - de" eklerinin ne zaman bitişik, ne zaman ayrı yazılacağını bilmiyor gibi. Herhangi genç bir şair için bu kusurlar hoş görülebilir, ama, bir öğretmenin imlâ hatası yapmasını başışlayamayız.

Selâhattin Koçak bir takım etkilere ve önyargılardan kurtularak şiire dört elle sarılırsa, iyi mısralar yazabilir görünüyor. "Bozkırların Çocuğu" nun fiyatı 3 lira, isteme adresi, TOS Çorum.

İSİMSİZ KAHRAMANLAR

İlk iki baskısı 1958, 1959 yıllarında Kıbrıs'da yapılan ve Kıbrıs Lefkoşa Türk Lisesi öğrencileri tarafından temsil edilen Mehmet İrmak'ın "İsimsiz Kahramanlar" adındaki 4 perdelik piyesinin üçüncü baskısı bu defa Türkiye'de yapıldı. Ajans - Türk matbaasında basılan eser Türk kadını yayıncılarının ikinci kitabıdır. Mehmet İrmak bu eserinde Kıbrıs'da hürriyet ve istiklal için çarpışan Türklerin yaşantısını konu almıştır. Kitabın fiyatı 5 lira.

BENİ ONDAN AYIRMA

Genç şair Erdoğan Kırboğa'nın ilk kitabı "Beni Ondan Ayırma" da çarpıcı konu ve biçimlerde yazılmış 36 şiir yer alıyor. Ankara Polis Radosunda "Çağdaş Türk Şiirlerinden Örnekler" saatinde düzenlenen Erdoğan Kırboğa henüz şiirin ilk basamaklarındadır. Yukarılara tırmanıp tırmanamayacağını zaman gösterecek. "Beni Ondan Ayırma" nın fiyatı 5 lira, isteme adresi İçişleri Bakanlığı Dülce sokak 26/3 Ankara.

Nejat Sefercioğlu yazdı, Necdet Varol besteledi



Necdet Varol: "Türk müziği yeni güfte yazarları kazanıyor"

GÜNAYDIN okuyucu Nejat Sefercioğlu'nun "Şu Garip İnsan" adlı şiirini besteleyen Necdet Varol "GÜNAYDIN'ın atılımı ile Türk müziği yeni ve yetenekli söz yazarları kazanıyor" dedi. Müzisyenler, Söz Yazarları ve Editörler Derneği Başkanı da olan Necdet Varol "Türk müziği sevenlerin yeni şarkıyı beğenmelerini umarım" dedi.



Nejat Sefercioğlu'nun ikinci şiiri de

On sekizinci şarkımız Hicaz (Uzzal) makamında

GÜFTESİ SİZDEN BESTESİ BİZDEN adlı atılımımızın bugün on sekizinci şarkısı ile karşınızdayız. Güftesi GÜNAYDIN okuyucusu Nejat Sefercioğlu'na bestesi de Necdet Varol'a ait olan "Şu Garip

İnsan" adlı şarkının makamı, Hicaz (Uzzal)

Atılımımız yirmi dört şarkıda tamamlanacak. Bestecilerimizden bize ulaşan şarkı notalarını da önümüzdeki günlerde yayınlacağız.

18

Şu garip insan

Şarkı: Sofyan HICAZ (UZZAL) ŞARHI (Şu Garip İnsan) Beste: NECDET VAROL Güfte: NEJAT SEFERCİOĞLU

(Siz).....

(mf) Birtutan a caya kat la naral.. bot.. Birtutan a caya.. kat la naral bot...

Bir avuşre hi ritattıktan son ra.... Bir vuşre hi ri tat tıkdan son ra

(f) Yokanlanış ka lir gu gu rip gur bot..... Nvoklanış ka lir gu gur bot...

(mf) Tutup daga tından en tıkdan son ra..... Tutup daga tından en tıkdan son ra

(mf) Kadehler dohymane an la m. van.. Kadehler do luy aya an la m var...

Göüller bo ga lip gittik den son ra.... Göüller bo ga lip gittik den son ra

(f) İstasmuru huben li Bin lo.. sar..... İstasmuru hu ben li Bin le sar...

Bire mir tü ke nip bit tıkdan son ra.... Dürürük tüküp gittik den son ra....



Nejat Sefercioğlu yazdı, Kâmuran Yarkın besteledi

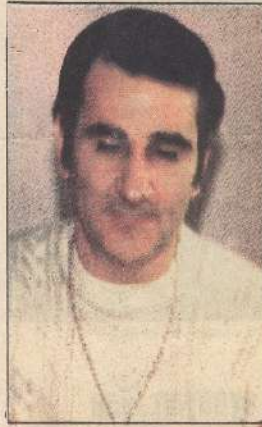


Nejat Sefercioğlu: "GÜNAYDIN" a teşekkürler"

"Diner bu yağmurlar" adlı şarkımızın söz yazarı Nejat Sefercioğlu 1943 Nevşehir doğumlu. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi mezunu ve halen Ankara Cebeci Halk Kütüphanesi'nde çalışıyor. Bugüne değin bibliyografya ve şiir kitapları yayımlanan Sefercioğlu evli ve iki çocuk babası. Güftesi Kamuran Yarkın tarafından bestelenen Sefercioğlu "Mutluluğum sonsuz. Kamuran Yarkın ve GÜNAYDIN'a teşekkürler" dedi.

Yeni şarkımız "Hüseyini" makamında

Türk Sanat Müziği'ne yeni söz yazarları ve güzel eserler kazandıracak olan "Güftesi Sizden, Bestesi Bizden" adlı atılımımızın, bugün beşinci şarkısını yayımlıyoruz. "Diner bu yağmurlar" adlı Hüseyini makamındaki bu şarkının söz yazarı GÜNAYDIN okuyucusu Nejat Sefercioğlu bestecisi de Kamuran Yarkın. Yarın yeni bir şarkıda buluşmak dileğiyle...



Kâmuran Yarkın: "Güzel bir şarkı oldu"

"Ayrılık Rüzgarı" ve "Sen kimseyi sevmeyezsin" adlı iki ölümsüz şarkısı ile günümüzün en sevilen bestecileri arasında yer alan Kamuran Yarkın, Nejat Sefercioğlu'nun güftesinden oluşturduğu "Diner bu yağmurlar" adlı şarkının müzikseverlere beğeniyeceği konusunda. Zira gerçekten güzel bir şarkı olduğunu söylüyor. Yarkın şöyle konuştu: "Şarkının melodi dokusu yanında sözlerinin de güzel olması, çabucak sevilmelerini sağlayacak. Önümüzdeki günlerde dilden dile dolarsa, kimse şaşırmasın."

İkinci şiiri de bestelendi

Bu Garip İnsan" adlı şiiri Necdet Varol tarafından bestelenen Nejat Sefercioğlu'nun bir şiiri (Diner bu yağmurlar) da Kamuran Yarkın tarafından Hüseyini makamında bestelenmişti. Sefercioğlu, şiirleri besteciler tarafından en çok beğenilen şair olma özelliğini de kazanmış oluyor. Sefercioğlu "GÜNAYDIN ve değerli besteciler Kamuran Yarkın ile Necdet Varol'a sonsuz teşekkürler" dedi.

Bir tutam acıya katlanır elbet
Bir avuç zehiri tattıktan sonra
Pek anlamsız şu garip gurbet
Tutup da gönlünden attıktan sonra...

Kadehler dolmuş, ne anlamı var,
Gönüller boşalıp, gittikten sonra
İstersen bu ruhu benliğine sar
Bir ömür tüketip bittikten sonra...

- Güftesi GÜNAYDIN okuyucusu Nejat Sefercioğlu'na, bestesi de Necdet Varol'a ait Hicaz (Uzzal) makamındaki "Şu garip insan" adlı şarkının GÜNAYDIN Gazetesi'nden izin alınmaksızın plağa, banda okunması, notasının çoğaltılıp satılması yasaktır.

Diner bu yağmurlar

MÜSEVİNİ SARKI "DİNER BU YAĞMURLAR" Söz: Nejat Seferioğlu
USULÜ: SEMAİ Müz: Kâzım Yılmaz

ARAHME

BİR HA BU... YAĞ.. MUR LAR Bİ ANZ MİS KA LIR
 ÇE ÇAR BUN CA NE DEĞ YON GUN BAŞ KA LIR
 KUY LAR GE ÇİP Çİ DEĞ BİR GEY SOR MA DAN
 BİR CÜN GÜ HÜL E Yİ Yİ NE BAŞ HA LIR
 MUTAN LUK BEN LER KEN NEP ÇÜ HÜL LER DEN
 Sİ TEM LER DÜ KÜ LÜR YAT LI DİL LER DEN
 DÜŞ PUN BELLE Dİ ÇİN Sİ CAN EL LER DEN
 ÇE Rİ YE A TIL MİŞ BİR HAŞ TAŞ KA LIR
 BUN CA TA SA LA Rİ ÖL MÜŞ GÖR SEN DE
 BİR CÜN GÜ DEN LE Rİ DÖN MÜŞ GÖR SEN DE
 İ ÇİN DE YAN GI Nİ SÖNMÜŞ GÖR SEN DE
 GÖN LÜN LE A RAN DA BİR SA VAŞ KA LIR
 TE DİR ÇİN ÇÜN LER BİR AR DİN DA MA LAN
 KİR LE TİR HÜR ÇE Yİ FAT SIZ BİR YA LAN
 BÜ TÜN ÇAR İP LE Rİ HOY NU MA A LAN
 KA RAN LİK ÇE DE BİR SAH HUR A LIR (SON)

6. TEMMUZ 1978 AYRILARDA

Diner bu yağmurlar. Literatür ve Kültür

Diner bu yağmurlar, biraz yaş kalır
Geçer bunca keder, yorgun baş kalır
Kuşlar geçip gider, bir şey sormadan,
Bir gün gönül evi, yine boş kalır.

Mutluluk beklerken hep gönüllerden,
Sitemler dökülür tatlı dillerden,
Dostum bellediğin sıcak ellerden,
Geriyeye atılmış birkaç taş kalır.

Bunca tasaları ölmüş görse de,
Bir gün gidenleri dönmüş görse de,
İçinde yangını sönmüş görse de,
Gönlünü aranda bir savaşı kalır.

Tedirgin günlerdir ardında kalan,
Kirlenir her şeyi tatsız bir yalan,
Bütün garipleri koynuna alan,
Karanlık gecede bir sarhoş kalır.

● Güftesi GÜNAYDIN okuyucusu Nejat Sefercioğlu'na, bestesi de Kâmurân Yarkın'a ait olan "Diner bu yağmurlar" adlı Hüseyini şarkının, GÜNAYDIN gazetesinden izin alınmaksızın plağ bantda okunması, notasının çoğaltılıp satılması yarıktır.

CUMHURİYET'e
60. YIL MARSİ

Musikçi : Nevri KODALI
Söz : Nejat SEFERCİOĞLU

Tempo di marcia

Tut - tak - lik de - dik - le - ri Tür - ke - m - bü
yök zil - les..... ko - pa - rır ge - fik ol - ta - mın - ci
ni or - du mal - les..... kü - cak - lar yüz - yıl - la
ca - al - di yu - ce de - v - r - i - si
ni en - gem - ci - ni koy - mu - şum cum - bu - n - n - ye
dün var - dım bu gün va - rım ya - rım
var o - la - ca..... İhtim A - ta - mız - dan e - ma - net
sün - mi - ye - cek - tir o - ca - İhtim İhtim

(2)
Uğruna can verilen topraklar vatan olur
Yokunda öküncük bayraklar al kan olur
Her ferdi bu milletin gün gibi kalkın olur
Ainında CUMHURİYET hem şeref, hem şan olur.

ALBŮM

T. C.



NÜFUS HÜVİYET CÜZDANI

№526586

No. 51



Aile ismi, yani lâkab ve şöhreti Sefercioğlu Doğın

Adı Mehmet İsmail Sefercioğlu

Babasının adı Abdol Baka

Anasının adı Fatma

Doğum yeri Merveşin

Doğum tarihi 12.8.1947

suretle veril- diği [*]

Doğın

Bu nüfus cüzdanında adı ve haviyeti yazılı olan Mehmet İsmail Sefercioğlu Türkiye Cumhuriyeti vatandaş olarak nüfus kütüğünde kayıtlıdır. Bu cüzdan Merveşin nüfus idaresinden verilmiştir. 8.10.1947

Mühür

Soguk damga pul mahallı

DAMGA PULU

DAMGA PULU

DAMGA PULU

[*] Zayıfından, tebdilen veya yeniden veyahut doğum suretinde verildiği behemehal yazılmamalıdır.

Görsel 1 Hocamızın nüfus hüviyet cüzdanı



Görsel 2 Hocamız askerliğini yaparken (1963, Isparta, 58. Tümen)



Görsel 3 Hocamız öğrencileriyle birlikte (1963-1965), Tarsus-Çamlıyayla Beldesi, Körmenlik Köyü)



Görsel 4 Hocamız Atatürk'ü anma toplantısında konuşma yaparken (10 Kasım 1971, Millî Kütüphane)



Görsel 5 Sağ başta Hocamız, ortada Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu [1934-1990], solda Yard. Doç. Dr. Abdülkerim Abdülkadiroğlu (1980'li yıllar, Gazi Üniversitesi)



Görsel 6 Hocamız Kıbrıs Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş [1924-2012]'a "Kıbrıs Marşı"nı takdim ederken (1988, Çit Kasrı)



Görsel 7 Hocamız konferans verirken ve Prof. Dr. Ali Alparslan [1925-2006]'ın konferansını idare ederken (1989, Çit Kasrı)



Görsel 8 Hocamız MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde ders verirken



Görsel 9 Önde solda Hocamız, sağda Yard. Doç. Dr. Nihat Öztoprak, ayakta ortada Yard. Doç. Dr. Sebahat Deniz (Haziran 1999, son sınıf öğrencileri ile birlikte)



Görsel 10 Hocamız MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde ders verirken



Görsel 11 Hocamız Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin mezuniyet gecesinde (Haziran 1999)



Görsel 12 Sağdan sola Hocamız, Yard. Doç. Dr. Nihat Öztoprak, Arş. Gör. İlham Köse, Arş. Gör. Üzeyir Aslan (1999, Çamlıca'da piknikte)



Görsel 14 Sağdan sola Prof. Dr. Orhan Bilgin, Hocamız, Arş. Gör. Üzeyir Aslan, Arş. Gör. İlham Köse, Doç. Dr. Sebahat Deniz, Doç. Dr. Nihat Öztoprak (2000, Çamlıca'da yüksek lisans öğrencileriyle piknikte)



Görsel 13 Hocamız, Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu'nu anma programında konuşma yaparken, solda Doç. Dr. Sebahat Deniz, sağda Doç. Dr. Nihat Öztoprak (3 Nisan 2004, Çit Kasrı)



Görsel 16 Hocamız MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde son sınıflara veda dersinde (2005)



Görsel 15 Sağdan sola Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık, Hocamız, Prof. Dr. Üzeyir Aslan, Doç. Dr. Ümran Ay (31 Mayıs 2022'de MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türklük Bilimi Seminerinde konuşmacı iken)

04-JUN-2008 14:03 T.C.M.Ü. PERSONEL DAİRE B, H P.01



HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ANKARA

7.12.1984

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sayı : 205 - 945

GEÇİCİ MEZUNİYET BELGESİ




Adı ve Soyadı :	Nejat Sefercioğlu
Babasının Adı :	Abdi Baha
Doğum Yeri ve Yılı :	Neveşehir, 1943
Numarası :	D 4221
Mezun Olduğu Anabilim Dalı :	Türk Dili ve Edebiyatı
Mezuniyet Tarihi :	23.11.1984
Aldığı Akademik Derece :	Doktora

Yukarıda fotoğrafı ilişik ve kimliği belirtilen öğrenci Enstitümüzden mezun olmuştur.

Adı geçenin diploması henüz hazır olmadığından, diploma yerine geçerli olmak üzere işbu belge ilgilinin isteği üzerine verilmiştir.

Bilgi edinilmesini saygılarımla rica ederim.



 İsmail İPEK
 Enstitü Sekreteri


 İsmail İPEK
 Enstitü Sekreteri


 İsmail İPEK
 Enstitü Sekreteri

Görsel 17 Hocamızın Doktora geçici mezuniyet belgesi



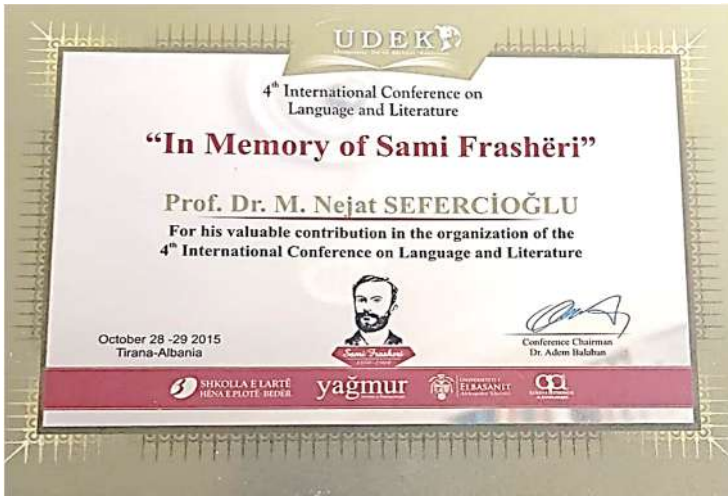
Görsel 18 Hocamızın doçentlik belgesi



Görsel 19 Hocamızın doçentlik kadrosuna atanma yazıları

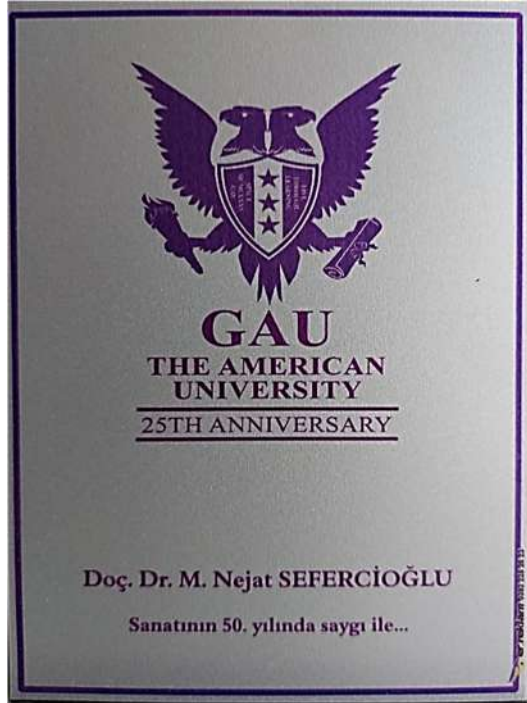


Görsel 20 Hocamızın profesörlük kadrosuna atanma yazısı

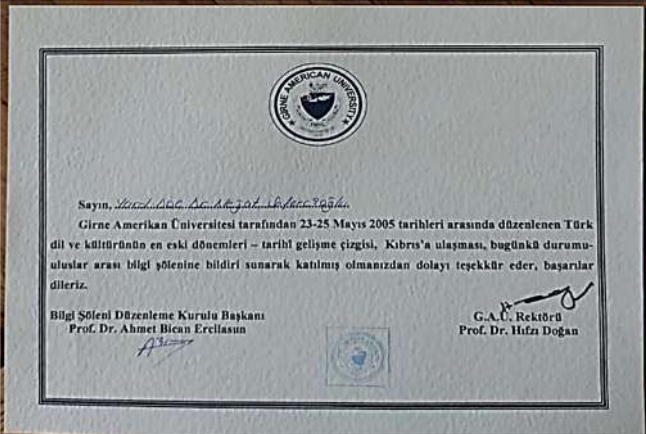














MAKALELER

ALIŞOVA DEMİRDAĞ, Elza.*

“Kıbrıs Türk Ağızlarının Cümle Yapısı Üzerine”

Giriş

Ağız, bir dilin ölçünlü dile oranla ses, şekil, söz varlığı, söz dizimi ve anlam bakımından belli yerleşim bölgelerine göre farklılık gösteren koludur. Ağız çalışmaları, bir dilin tarihsel gelişim sürecinin takip edilmesi açısından önemlidir. Ağız terimi, Türkçe Sözlük'te “Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim yerlerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili” olarak açıklanmaktadır. Demir ve Yılmaz (2010: 26), ağız şöyle tanımlarlar: “Ağızlar, aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir üst dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde, okur yazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca, sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, doğal olmakla birlikte yazılı bir gelenek oluşturmamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı bulunduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestijli standart dile göre daha az, okullarda öğretilmeyen yerel konuşma biçimleridir.”

Ortak yazı dilini kullanmalarına rağmen her bölgenin konuşma farklılığının olduğu bir gerçektir. Korkmaz'a (2010: 11) göre ağız “Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri”, Vardar'a (2002: 14) göre ise “Bir dil alanı içinde görülen konuşma biçimlerini, söyleyiş türlerini, kimi durumlarda da toplumsal özellikleri yansıtan kullanımların her biri,”dir. Tanımlardan da görüldüğü gibi ağız terimi konuşma biçimi olarak açıklanmaktadır. Ağız, konuşma şeklidir. Sözlerin söylenişi, cümlelerin kuruluşu birbirinden farklıdır ve bu özellik bölgeden bölgeye değişmektedir. Ağızların oluşumunda tarih, coğrafya, göç, etnik yapı, eğitim, ekonomi vs. gibi etkenler önemlidir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine çalışmalar 19. yüzyıldan itibaren başlamıştır. 1867'den 1940'lı yıllara kadar daha çok yabancı araştırmacılar tarafından yürütülen çalışmalar 1940'lı yıllardan itibaren yerli

* Doç. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Kıbrıs, elzaalishovademirdag@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0320-8996

araştırmacılara bırakmıştır. Anadolu ağızlarıyla ilgili ilk çalışmalar, Maksimov'un 1867 yılında Hüdavendigâr ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı “*Opit İszledovanija tjurskich dialektov v Chudavendgare i Karamanii*”(St.- Petersburg 1867) isimli derlemesiyle başlar. Bu dönemde daha çok yabancı araştırmacıların; J. Thury, I. Kunos, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev ve diğerlerinin çalışmaları dikkat çekmektedir. 1940 yılından sonra yerli araştırmacıların dönemi başlar¹. 1940'lı yıllardan sonra yerli araştırmacıların ağız çalışmalarına yönelmesi sonucu sistemli ve verimli çalışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları, 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulmasıyla ivme kazanmıştır. İlk ağız çalışmalarının yapılmasından günümüze kadar geçen süre zarfında birçok çalışma yapılmasına rağmen bu alanda ağız özellikleri tam ortaya konmamış bölgeler de mevcuttur.

Türkiye Türkçesi ağız çalışmalarının genel olarak Anadolu coğrafyasıyla sınırlı tutulması, bazı civar bölge ağızlarının yeterince araştırılmasına engel olmuştur. Türkiye Türkçesi ağızlarının Batı grubuna ait bir ağızlar topluluğu olmasına rağmen hakkında yeterince araştırma yapılmayan sahalardan biri de Kıbrıs Türk ağızlarıdır. Kıbrıs Türk ağızlarıyla ilgili bazı çalışmalar olsa da sistemli bir çalışmadan bahsetmek zordur. Türkiye Türkçesi ağızlarının önemli kollarından biri olan Kıbrıs Türk ağızları bu bağlamda araştırılması gereken alanlardan biridir. Özellikle, Kıbrıs Türk ağızlarının söz dizimiyle ilgili yeterli sayıda çalışma mevcut değildir. Bu da çalışmanın önemini artırmaktadır. Bu çalışmada Kıbrıs Türk ağızlarının cümle yapısının belirlenmesi hedeflenmektedir.

1. Kıbrıs Türk Ağızları

Kıbrıs, Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Tarihsel süreç boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapan Kıbrıs, Mısırlılar, Hititliler, Akalar, Dorlar, Finikeliler, Asurlar, Persler, Ptolemeler, Romalılar, Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu, Lüzinyanlar, Venedikler, Osmanlılar ve İngilizler tarafından uzun veya kısa süreliğine yönetilmiştir. 1571'de Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Anadolu'dan buraya göç hareketi başlanılır. Adadaki Türk nüfusunun sayısının artırılması maksadıyla çeşitli mesleklerden sanatkârlar seçilerek Kıbrıs'a gönderilir. “Osmanlının yakın Eyaletleri (Suriye) ve Anadolu'nun kimi illerinden (Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, Yozgat,

¹ Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. (Korkmaz, 1975-76, Cilt 23-24, s. 143-172)

Alanya, Antalya, Manavgat, İçel, Akşehir, Nevşehir, Çankırı, Eskişehir) gönderilen nüfus, Kıbrıs Türk Toplumunun ataları olarak kabul görür.” (Atun, 2010: 2). Fetih sonrası Kıbrıs Türk ağızları, Türkiye Türkçesi ağızları içerisinde üzerinde önemle durulması gereken sahalardan biridir. Kıbrıs Türk ağızları, yapı özellikleri bakımından Türkiye Türkçesinin Batı Grubu ağızları başta olmak üzere çeşitli kollarıyla benzerlik taşımaktadır.

2. Kıbrıs Türk Ağızlarıyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Kıbrıs Türk ağızlarıyla ilgili bilimsel çalışmaların uzun bir geçmişi yoktur. Doğrudan dille ilgili olmasa da bu sahada yapılan bazı çalışmaları şöyle göstermek mümkündür: “İlk çalışma M. Niyazi imzasıyla 1916’da Arap harfleriyle yayımlanan *Türkçe Alfabe* adlı kitaptır. Aynı yazarın 1930’da yayımlanmış imla rehberi ile 1934’te yayımlanmış *Alfabem* adlı başka kitabı daha vardır. 1934’te İsmail Ertaylan’ın yayımladığı *Kıbrıs Türk Alfabesi* ile 1938’de Hüseyin Şafi Alper’in İngilizce olarak yayımladığı *Alper’s Vocabulary (Alper’in Kelime Haznesi)* adlı kitapları da aynı bağlamda sayabiliriz.” (Bozkurt, 2019: 22) Kıbrıs Türk ağızlarıyla ilgili bilinen ilk bilimsel çalışma Hasan Eren tarafından yapılmıştır. 1959 yılında Kıbrıs’a bir araştırma gezisi yapan Eren, (1964) Kıbrıs halk edebiyatı ürünleri topladığını ve Kıbrıs halk edebiyatının Anadolu halk edebiyatı ürünlerinden farksız olduğunu fakat bir takım yeni motiflerin olduğunun da altını çizer. Bulduğu coğrafya dolayısıyla komşularla etkileşimlerin olması kaçınılmazdır. Atun (2010: 3), Türkiye Türkçesi ağızlarından biri olmasına karşın 1572 yılında Anadolu’dan Kıbrıs’a yapılan ilk Türk yerleşiminden Barış Harekâtının yapıldığı 1974 yılına değin geçen 400 yıllık sürede değişikliklere uğrayan ve tamamen kendine özgü özellikler savunduğunu belirtir: “Bu dilin oluşumunda Ada’ya gelen göç katmanlarının yanı sıra yıllarca birlikte ve hatta iç içe yaşanan Rum halkının dil özelliğinden etkilenmeler vardır.” Kıbrıs Türk ağızlarının isimlendirilmesi konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Kabataş (2007: 21-22), Kıbrıs Türkçesinden “ağız” olarak değil “ağızlar” olarak bahseder. Yazara göre, 1974’ten sonra bütün Türklerin kuzeyde toplanmasıyla yöreler arasındaki farklılıkların en asgari düzeye indiği günümüzde bile bu ifadenin kullanılması bilimsel olarak yanlıştır: Demir (2002: 100), Kıbrıs Türk ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızları içerisindeki yerini Kral ve Karahan tarafından dil ölçütleri esas alınarak yapılan iki sınıflandırma denemesinden hareketle şöyle açıklar: “18 ölçüte dayanan bu sınıflandırmaya göre, Kıbrıs ağızları, 3. ve 4. gruptaki ağızlarla 13 ölçütte örtüşür. Bunlardan 3. grubu Afyon, Antalya, Aydın,

Balıkesir, Burdur, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla ve Uşak illeri ağızları, 4. grubu ise Ankara, İçel, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde ve Yozgat ağızları oluşturur.” Adanın Osmanlılar tarafından fethinden sonra Anadolu’dan gelen halk beraberinde kendi kültürünü, folklorunu ve ağız özelliklerini de getirmiştir. Fakat bu özellikler, bölgesel ve sosyolojik şartların etkisiyle zaman içerisinde değişerek farklılaşmış ve kendine has özellikler kazanmıştır. “Bu adayı yurt edinen Türklerin, Anadolu’dan beraberlerinde getirdikleri dilsel özelliklerin ve söz dağarcıklarının ne kadarını günümüze ulaştırdıklarını belirlemek oldukça zor bir konudur.” (Kabataş, 2009: 20)

Kıbrıs Türk ağızları, köken olarak Anadolu’da konuşulan Türkçeye dayansa da günümüzde kendine has yapısı, söz varlığıyla günümüzde önemli ölçüde farklılıklara sahiptir: “Esas itibarıyla bazı Anadolu ağızlarının bir çeşit karışımından meydana gelmiş, ancak değişik coğrafi ve sosyolojik şartlarla zaman içinde kendi farklı özelliğini kazanmış gözüken Kıbrıs ağızları, Batı Türkçesinin dil değişimi için yakın denebilecek bir dönemde oluşmuş yeni bir ağızdır denebilir.” (Duman, 2009: 16). Kıbrıs Türk ağızları, kaynağı Anadolu Türkçesi olan ağızlar topluluğudur. En belirgin özellikleri arasında “devrik cümle” kullanımı, canlı, cansız, özel ve cins isimlerde abartılı bir şekilde küçültme ekinin kullanımı, soru tümcelerinde soru ekinin kalkması ve soru anlamının son hecenin uzatılmasıyla sağlanması, nazal “n”nin sıkça kullanımı vb. gibi özellikleri göstermek mümkündür. Bunun dışında çeşitli ses özelliklerinin yanında edat, bağlaç, ünlemlerin kullanımı ve isim hâl eklerinde Kıbrıs Türk ağızlarına özgü özelliklerini de vurgulamakta fayda vardır. Demir (2002: 102), bu örtüşmelerle birlikte Kıbrıs Türk ağızlarının Türk dünyasının hiçbir yerinde görülmeyen kendine has özellikleri olduğunu da altını çizer. Yazar, yazılı bir Kıbrıs standardı olmamasına rağmen Kıbrıs Türk ağızlarının değişik seviyedeki okul, resmi daire, radyo-televizyon, meclis gibi standart dilin en üst seviyede kullanılması gereken her türlü ortamda konuşulduğunu belirterek “Bu yönüyle de Kıbrıs ağızları Türkiye içerisinde konuşulan ağızlara göre çok daha prestijli bir konuşma varyantı olarak karşımıza çıkmakta, ağızların taşıdığı yan anlamların hiç birisine sahip görünmemektedir.” şeklinde yerinde bir değerlendirmede bulunur.

Bu çalışmada, Kıbrıs Türk ağızlarının cümle yapısı ele alınmıştır. Bu bağlamda Kıbrıs Türk ağızlarıyla ilgili kaynak metinler taranmıştır. Kullandığımız metinlerin bazılarında çeviri yazı işaretleri kullanıldığı halde bazılarında çeviri yazı işaretleri kullanılmamış, söyleyiş elden

geldiğince yazıya aktarılmıştır. Gerekli görüldüğü halde birlik sağlamak amacıyla (k> ğ) çeviri yazıyla düzenlenmeye gidilmiş, ancak esas metnin özünün bozulmamasına dikkat edilmiştir

3. Kıbrıs Türk Ağızlarının Cümle Yapısı

Ağız araştırmalarında söz dizimi konusunun ihmal edildiği bilinen bir gerçektir. Bu, ağız sınıflandırılması çalışmalarında söz dizimi unsurlarının ölçüt olarak ele alınmamasından kaynaklanmaktadır: “Bu tutumun en önemli sebebi ağız araştırmalarında B. Brendemoen’nin çalışmalarını bir tarafa bırakacak olursak, söz dizimine pek yer verilmemesidir. Oysa üst dil ile ağızlar arasında olduğu gibi ağızların kendi aralarında farklar, söz dizimi de dahil dilin her sahasında bulunabilir.” (Demir, 2002: 108).

Kıbrıs Türk ağızlarının söz diziminde etkileşim içerisinde olduğu dillerin etkisiyle bazı özellikler dikkat çekmektedir. Bunlardan biri devrik cümle kullanımıdır. Bunun dışında Kıbrıs Türk ağızlarında Türkiye Türkçesinin diğer ağızlarında rastlanmayan bazı söz dizimi özellikleri de dikkat çeker.

3.1. Kıbrıs Türk Ağızlarında Basit Cümleler

Cümle, dilin en küçük anlatım birimidir ve yargı bildiren kelime veya kelime gruplarıyla kurulmaktadır. Basit cümle, tek yüklemden, tek yargıdan oluşan cümlelerdir. Bu cümlelerde bir duygu, bir düşünce, oluş ve kılış tek bir yargı olarak verilmektedir. Türkiye Türkçesi gramerlerinde basit cümle için “yalın cümle”, “yalın tümce”, “basit tümce” vb. gibi terimler kullanılmaktadır.

Senelerinan ğomşuluğ eddig biz bu insanların şeherin içinde (Çakmak, 2001: 40)

Esgiden yalağlara küsbe ğollardı. (Taşçı, 1986: 4)

Obir ğardaşlar hayretile bakağaldılar. (Yorgancıoğlu, 2006: 27)

Başlamışlar bağırsınnar gennere çocuğlar. (Derzinevesi ve Meteci, 2009: 73)

Dalga geşdi basdardanın biri beniminan deminceğ telehonda.. (Çakmak, 2001: 12)

Taykasına bulunur ardıma (Çakmak, 2001: 102)

3.2. Kıbrıs Türk Ağızlarında Birleşik Cümleler

Birleşik cümle, içinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ve onu çeşitli yönlerden tanımlayan bir veya birden fazla yardımcı cümleden oluşan cümle türüdür. Birleşik cümle türleri konusunda çeşitli görüşler mevcut olsa da çoğunluk birleşik cümle türleri olarak *ki’li*

birleşik cümle, iç içe birleşik cümle ve şartlı birleşik cümle türleri üzerinde durmaktadır. Bu çalışmada da birleşik cümle *ki'li birleşik cümle*, *iç içe birleşik cümle* ve *şartlı birleşik cümle* olarak ele alınmıştır.

3.2.1. Kıbrıs Türk Ağzlarında Ki'li Birleşik Cümleler

Ki'li birleşik cümle, Türkçede yüzyıllardır kullanılan cümle tipidir. Türkçeye Farsçadan geçen bu cümle yapısı Türkçenin yardımcı unsurun başta, temel unsurun sonda bulunması kuralına uymaz. Ki'li birleşik cümlelerde, iki cümle birbirine bağlanır ve ki'den sonra gelen yardımcı cümle, temel cümlenin bir ögesini açıklar.

Temel cümleye özne olarak bağlanan yan cümleler: Bu tür cümlelerde, yan cümle ana cümlenin öznesini açıklar. Ki bağlama edatıyla bağlanan yan cümle, temel cümlenin öznesidir.

Padişahuñ hoşuna gitti ki seveler geni bunnar (Çelebi, 2010: 237)

Padişahın onu sevmeleri (ne?) hoşuna gitti."

İpi vardı ki dutardı gene semeri düşmesin. (Uzuner, 2002: 43)

"Semeri düşmesin diye tutan ipi (ne?) vardı."

Temel cümleye nesne olarak bağlanan yan cümleler: Bu tür cümlelerde, yan cümle ana cümlenin nesnesini açıklar. Ki bağlama edatıyla bağlanan yan cümle, temel cümlenin nesnesidir.

Bu arada temsilclikden bize dediler ki Gıbrıs'a gidmek isteyenner Mersine gidsin ve Mersine geldig. (Çelebi, 2010: 240)

"Bu arada temsilclikten bize Kıbrıs'a gitmek isteyenlerin Mersine gitmesi gerektiğini (neyi?) dediler ve Mersin'e geldik."

Şimdi göcağari gız gördüğünan tahmin etti ki padişahın gızıdır. (Özokutan, 2005: 368)

"Şimdi kocakarı kızı görmesiyle padişahın kızı olduğunu (neyi?) tahmin etti."

Temel cümleye yer tamlayıcısı olarak bağlanan yan cümleler: Bu tür cümlelerde, yan cümle ana cümlenin yer tamlayıcısını açıklar. Ki bağlama edatıyla bağlanan yan cümle, temel cümlenin yer tamlayıcısıdır.

Gideller bakallar ki gerçekten da o lokantaya her gün bir deliğannı gelir. (Derzinevesi ve Meteci, 2009: 52)

"Gerçekten de o lokantaya her gün bir delikanlının geldiğine (neye?) gidip bakarlar."

Ormanın birinde gide gide gız bakmış ki bir atlı avcı ovada çıkmış ağacın üstüne saklanmış. (Özokutan, 2005: 378)

“Ormanın birinde kız gide gide bir atının ovada ağacın üstüne çıkıp sakladığına (neye?) bakmış.”

Bir bakalar ki, furunun içinde üç yaşındaki oğlucuları altın bir sandalyanın üsünde gürül gürül Guran okur. (Saracoğlu, 2004: 186)

“Fırının içinde üç yaşındaki oğullarının altın bir sandalye üstünde gürül gürül Kuran okuduğuna (neye?) bakarlar.”

Temel cümleye zarf tümlecisi olarak bağlanan yan cümleler: Bu tür cümlelerde, yan cümle ana cümlenin zarf tümlecini açıklar. Ki bağlama edatıyla bağlanan yan cümle, temel cümlenin zarf tümlecidir.

Soğdu odunu diklemesine suyun için ki ölçsün hizasını. (Gümüştam, 2014: 162)a

“Odunu suyun içine diklemesine ölçsün ölçmek için (ne için?) soktu.”

Üsdelig o ğadar tazyigli akar ki, lengeri ğoysang çeşmenin altına götü delineceg. (Çakmak, 2001: 11)

“Lengeri çeşmenin altına koysan çeşmenin götü delinecek kadar tazyikli (nasıl?) akar.”

Veğdi zamanında, o ğadar bir usdalıĝlı dönegliğ ve döndüregliğ yabmuşdır ki, topaç denilen oyuncağın icadını gerçeğleşdirmişdir. (Çakmak, 2001: 98)

“Vakti zamanında topaç denilen oyuncağın icadını gerçeğleştirecek kadar (ne kadar?) ustalıklı dönekliğ ve döndürekliğ yapmışdır.”

3.2.2. Kıbrıs Türk Ağızlarında Şartlı Birleşik Cümleler

Şartlı birleşik cümleler -sa/-se ekiyle yapılıdır. Şart cümlesi, kendisinden sonra gelen ve gerçeğleşmesi şarta bağı olan ana cümleye bağılanır. Şartlı birleşik cümlelerde yardımcı unsur başta, temel unsur sonda bulunur.

Dedem dedi girersa gavurlar da görürüm esir alırlar bu gizlarimi önce ben dedi vuracam namuslariyle ölsünler. (Çelebi, 2010: 250)

Sora Rumlar sardı etrafını dediler şöföre bunu alırsan bir daha geçemen bundan. (Çelebi, 2010: 254)

Evleriñ kapusunu açk baaksag kimsesi girmezdi bişey alsın (Çelebi, 2010: 236)

Esgidan öyle değıldi, bubamız getirirsaydı mahsıldan bişeyler anamız dutardı bişirirdi. (Çelebi, 2010: 237)

Birinci defada sorduğunda saña seslenmezsa, atıñ daş olcağ

İkinci defa gene seslenmezsa, boğaziña ğadar sen daş olcağ. (Saracoğlu, 2004: 207)

3.2.3. Kıbrıs Türk Ağzlarında İç İçe Birleşik Cümle

İç içe birleşik cümle, bir cümlenin diğer bir cümlenin bir ögesi veya bir ögesinin parçası olmasıyla oluşan birleşik cümle türüdür. Türkiye Türkçesi, gramerlerinde iç içe birleşik cümle için iç içe birleşik cümle, karmaşık birleşik cümle, kaynaşık tümce vb. gibi terimler kullanılmaktadır.

O sırada deli: “Gülün oynayın ama biddalarımı basmayın. Eyer biddalarımı biriniz basarsanız, sizin her parçanızı gulağım kadar ederim ha!” der. (Saracoğlu, 2004: 15)

“Size armıd atacayım” dedi “ama çuyruğularınızı bağlaycaym ağacın köküne.” (Taşçı, 1986: 5)

“Tamam” demiş kadın çağırılmış bir köfün doldurmuş dadlısından duzlusundan (Özokutan, 2005: 381)

“E çek su istediğin kadar” demiş. (Özokutan, 2005: 346)

Firavun da: “E napalım evladım, ben artık ihTiyarladım. Memleketi sen bildiğin gibi idare et” demiş. (Saracoğlu, 2004: 231)

3.2.4. Kıbrıs Türk Ağzlarında Sıralı Cümleler

Sıralı cümleler, arka arkaya sıralanmış basit cümlelerden oluşan cümle yapısıdır. Bu cümleler, birbirlerine sıralama, bağlama edatları veya virgülle bağlanır. Bu tip cümlelerde sıralama, eş zamanda olma, karşılaştırma, denkleştirme vb. gibi anlam ilişkileri vardır. Sıralı cümleler, kendi içerisinde bağımsız sıralı ve bağımlı sıralı cümleler olarak ikiye ayrılır.

Kışın kullanılmak üzere yün bükülür (eğrilir), yine tezgaha verilip ihram dokutulurdu. (Yorgancıoğlu, 2000: 171)

Pazar gelini damadı tebrik ederler, pazartesi paça yapılır, salı günü de mübareki olurdu. (Atamer, 2010: 38)

İşde yaşarık, yaşadığımız kadar yaşarık, Urum yok. (Çelebi, 2010: 236)

Neyisa, oduncu gülü alır ve şehere gider ve rasgele sarayın öjünde övey anaya rastlar. (Saracoğlu, 2004: 199)

Ağbim vefat eddi ve Londra'dan gendisini cenazesini alıp Kıbrıs'a getirip burdan defneddig ve bundan eee kesin tam eeemmm net olarak bilemeyeceyim bir yirmi gün evvelde eee çekim amaçlı olarak Ada TV'yla birliğde Rize'ye gitdim. (Çelebi, 2010: 243)

3.2.5. Kıbrıs Türk Ağzlarında Bağlı Cümleler

Bağlı cümle, en az iki cümlenin bağlama edatlarıyla bağlanması sonucu oluşan cümle yapısıdır. Burada eşit haklı cümleler, cümle başı edatlarıyla birbirine bağlanarak açıklama, sebep, sonuç, sıralama,

karşılaştırma, eşitlik, beraberlik vs. gibi çeşitli anlam ilişkileri kurulur. Bu cümleler, yapıcı ayrı olsalar da anlamca bağlıdırlar.

Haberim yok, başkasından öğrendim, ama inanmadım. (Çelebi, 2010: 121)

Okumasını gayet güzel okuyabiliyorum, anlayabiliyorum fakat ee konuşma yeteneğim zayıf. Ha rumcaya gelince onun yazılışını bilmiyorum, okumasını bilmiyorum ama pratig olarak konuşmasını gayet iyi, düzgün olarak konuşabiliyorum... (Çelebi, 2010: 247)

Hayal mayal hatirlarim köyü ama gene dagiderdik olaylar olmadan gene. (Çelebi, 2010: 251)

Ha rumcaya gelince onun yazılışını bilmiyorum, okumasını bilmiyorum ama pratig olarak konuşmasını gayet iyi, düzgün olarak konuşabiliyorum... (Çelebi, 20140: 247)

3.2.6. Kıbrıs Türk Ağızlarında Devrik Cümleler

Devrik cümle, yüklem in son da bulunduğ u cümle türüdür. “Cümle nin ana ögesi olan yüklem, genellikle cümle nin sonunda bulunur. Yardımcı ögeden ana ögeye doğru diziliş, Türk cümle yapısının temel özelliğidir. Yüklemi tanımlayan ögeler, yüklem den önce gelir. Yükleme en yakın öge, genellikle belirtmek istenen ögedir.” (Karahan, 2013: 100). Ergin (2008: 399), “Türkçede asıl unsurun tâli unsurdan sonra gelmesi prensibine uygun olarak, cümle nin esas unsuru olan fiil daima son da bulunur.” şeklinde açıklama yaparak devrik cümle ye yer vermez.

Devrik cümleler, ögelerin yüklem den sonra gelişine göre sınıflandırılır.

Yüklem + Özne

Onnarı öyle bakdım da size haber vermeğ e geldim ben da (Yorgancıoğ lu, 2006: 10)

Geçtik buyanı Kuzeye on sekiz yaşındaydım ben. (Çelebi, 2010: 248)

Ondan sonram çıktı bu hadiseler. (Çelebi, 2010: 236)

Padişahıñ hoşuna gitti ki seveler geni bunlar. (Çelebi, 2010: 237)

Vurayım onu sen ğurtulasıñ hem de hepsi. (Gürkan, 1997: 139)

Üş gece mevlidlerini okullardı. Okurduğ hepsimiz da. (Gürkan, 1997: 143)

Başlamışlar bağırsınnar gennere çocuğ lar. (Derzinevesi ve Meteci, 2009: 73)

Olacağ ğalibam bu ekinner. (Çelebi, 2010: 140)

Ma nerde ğaldım be ğoloğ oaz kahalı? (Çakmak, 2001: 72)

Yüklem + Nesne

Gittik o bir tanadığ ları söyledik da ğurtardılar geni. (Yorgancıoğ lu,

2000: 411)

Medduptan öğrendiydi gızı olduğunu. (Gümüşatam, 2014: 50)

Bilirim buba ben seniğ gördüğüğ ruyarığın annamını. (Saracoğlu, 2004: 231)

Yeğenimnan çağırdık bunu. (Gürkan, 1997: 139)

Bir gün iki gün adam garısız yaşayamamış, almış başga garı. (Yorgancıoğlu, 2006: 8)

O zaman annamış anası evdan gaçdığını (Yorgancıoğlu, 2006: 8)

Deyzemler aştı eski defterleri. (Gümüşatam, 2014: 63)

Yok der o benim tikenim idi, ya tikenimi verecen ya mangalı. (Özokutan, 2005: 248)

İkinci sene çocuklarımın biri damdan düşdü, berikat bir dogdor başını buza göydü gan beynin vurmadağ gurtardı çocuğu. (Yorgancıoğlu, 2000: 416)

Bütün KıPrıslılar çok sever ğaveyi. (Gümüşatam, 2014: 37)

Anne bişey isden beni? (Çelebi, 2010: 191)

Yüklem + Zarf

Geceden sabaha beKlerdi, ondaan beşe. (Gümüşatam, 2014: 53)

Ama çoğ çeğdiğ oğlum, bu susuzluğdan çoğ. (Taşçı, 1986: 9)

Böyle manilere, şiirlere falan Hasan Bulliler'in bilmem ne bulardan çoğ söylerdi bize sağlığında. (Taşçı, 1986: 14)

Bunnarıñ düğünde oynandı çoğ. (Çelebi, 2010: 138)

Kiminnan çıkacaydığ yola o vakit. (Gümüşatam, 2014: 140)

Hasan'ı dur bakaym kimilan gördüm öteğe gün. (Gümüşatam, 2014: 140)

"Aç döv ana ağzını, aç döv buba ağzını" deyereg dövleri yedirir, birer küreg da sakız ğor ağızlarına, çıkar oturur yokarı (Saracoğlu, 2005: 177)

Benim da isdediğim iki gözdür asındana. (Çakmak, 2001: 76)

O da bađđannıđdır assıdana! (Çakmak, 2001: 82)

Yüklem + Yer Tamlayıcısı

O da gızımış gennere; Utanmassanız da geldiniz garşıma, bir rumdan dayak yediniz ha! (Yorgancıoğlu, 2006: 408)

Gavuru raslarkandağ atmışlar aşaa. (Yorgancıoğlu, 2006: 408)

Misafirliğe gidti deyzesi ğızıynan şehere. (Gümüşatam, 2014: 58)

Benimdir bu evcikler buraşda (Gümüşatam, 2014: 58)

Yoğurduğ ğaymağını eđ çok ben severim, ama hepsi da yer evde (Gümüşatam, 2014: 59)

Oraştan aldık Fehim'in vanı çığdığ Beramoddi'ye (Gürkan, 1997: 122)

130 • Kıbrıs Türk ağızlarının cümle yapısı üzerine

Rahmetlik Hasancığı buldular oraşda aşşığı köy mezarlığının yanında (Gürkan, 1997: 123)

Bir yandan da elini gödu altından, çekti attı geni südüün içine (Derzinevesi ve Meteci, 2009: 60)

Yığınnan insan hürra doldular açılışında mağazaya (Gümüştatam, 2014: 62)

Güveyim başladı geni ğayırmaya (Gürkan, 1997: 133)

Aha ğoluş ğanadığ ğırıldı dur bir yere (Gümüştatam, 2014: 67)

Çokları geşdiydi o zamandan kuzeye

Ertesi gün gene okuldan döner ğıcağaz gara köpek çıkmış öüne (Özokutan, 2005: 411)

Câmiden çıkınca ğaragöz varıdı köyümüzün içinde (Taşçı, 1986: 9)

Akşam dedi siz üçünüz da birlikte bir şey geçdi aranızdan (Özokutan, 2005: 63)

Bunnarı oğlannarı bir bir bir evlendi çığdı buba evinden (Gümüştatam, 2014: 74)

Yüklem + Nesne + Yer Tamlayıcısı + Zarf

Pay edti altınnarını gelinnere üçerli (Gümüştatam, 2014: 168)

Yüklem + Zarf + Yer Tamlayıcısı

Elinde ekmeği pay eder yarımşar yarımşar oğlularına (Gümüştatam, 2014: 170)

Yüklem + yer tamlayıcısı + nesne

Oğlancık da dedi, ben getirdim saa duzu. (Çelebi, 2010: 237)

Dediği ğibi bindik otobüse konsolosluğın önünden geçerken gösderdi binayı bana (Çelebi, 2010: 241)

Sonuç

Türkiye Türkçesi ağızlarının önemli kollarından biri olan Kıbrıs Türk ağızları tarihi gelişim süreci içerisinde kendine has birtakım özellikler kazanmıştır. Bu farklı özellikler, temel söz varlığında ve söz dizimi sahasında kendini göstermektedir. Bu çalışmada Kıbrıs Türk ağızlarının cümle yapısı ele alınmıştır. Bu bağlamda örnek metinler incelenerek cümle yapısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kıbrıs Türk ağızları bulunduğu konum nedeniyle Rumcadan yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Bu etki söz dizimi sahasında kendini göstermektedir. İnceleme sonucu ağırlıklı olarak devrik cümle kullanımının olduğu gözlemlenmiştir. Kıbrıs Türk ağızlarında yüklem + özne, yüklem + nesne, yüklem + yer tamlayıcısı, yüklem + zarf şeklinde devrik cümleler

kullanılmaktadır. Ayrıca yüklem + nesne + yer tamlayıcısı + zarf, yüklem + nesne + yer tamlayıcısı, yüklem + yer tamlayıcısı + nesne şeklinde devrik cümle yapıları da tespit edilmiştir. Kıbrıs Türk ağızlarında yaygın olarak kullanılan devrik cümle yapısı hem basit hem de birleşik cümlelerde de karşımıza çıkmaktadır.

Bunun dışında incelenen metinlerden hareketle her üç birleşik cümle yapısının; ki'li birleşik cümle, şartlı birleşik cümle ve iç içe birleşik cümlelerin Kıbrıs Türk ağızlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Ki'li cümlelerde temel cümle başta, yardımcı cümle sonda gelmektedir. Türkçenin cümle yapısına ters olan bu yapı, yabancı dillerin ve Farsçanın etkisi sonucu ortaya çıkmıştır. Kıbrıs Türk ağızlarında ki'li birleşik cümlelerde temel cümleye özne olarak bağlanan yan cümleler, temel cümleye nesne olarak bağlanan yan cümleler, temel cümleye dolaylı tümleç olarak bağlanan yan cümleler, temel cümleye zarf tümleci olarak bağlanan yan cümlelerin kullanıldığı dikkat çekmiştir. Bunların arasında temel cümleye nesne olarak bağlanan yan cümlelerin daha ağırlıklı kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu tür cümle yapısının varlığı yabancı dillerin etkisi olarak görülmektedir. Kullanış şekli bakımından da Eski Anadolu Türkçesinin devamıdır. Bunun dışında şartlı birleşik cümlelerin ve iç içe birleşik cümlelerin de yoğun olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda yapısına göre sıralı, bağlı cümleler de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Atamer, Ali (2010). *Bir Yastıkta 50 Yıl, Lefkoşa*: Mete Adanır Vakfı Yayını.
- Atun, Suna (2010). *Kıbrıs Türk Edebiyatı. Lefkoşa*: Ajans Yayıncılık LTD
- Bozkurt, İsmayıl (2019). “Kıbrıs'ta Türkçe”. *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017)*. I. Cilt. Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını.
- Çakmak, Hüseyin (2001). *Gapellari Fuad Dayı*, Akrep Yayıncılık.
- Çelebi, Nazmiye (2010). *Kıbrıs Türk Ağızlarında Dil İlişkisi İzleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Demir, Nurettin (2002). “Ağız Terimi Üzerine”, *Türkbilig*, 4, s. 105-116.
- , (2002). “Kıbrıs Ağızları Üzerine Notlar”. *Scholarly depth and accuracy. A. Festschrift to Lars Johanson. Lars Johanson Armağanı*. Ankara: Grafiker Yayınları: 110-110.
- Demir, N.- Yılmaz, Emine (2010). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker.
- Derzinevesi, Habib ve Sultan Meteci (2009). *Gıbrız Ağızyınan Kıbrıs*

Masalları, Lefkoşa.

- Duman, Musa (2009). “Kıbrıs Ağızı Üzerine Bazı Notlar”. *Kıbrıs Konuşuyor*, (hızl. Ridvan Öztürk), İstanbul: Kesit Yayınları:39-62.
- Eren, Hasan (1964). “Kıbrıs’ta Türkler ve Türk Dili”, *Türk Dili*.
- Ergin, Muharrem (2008). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım Yayın.
- Gürkan, Gümüşatam (2014). *Kıbrıs Türk Ağızları (Ad Kategorisi)*. Lefkoşa: TipografArt Basım Yayın, Ltd.
- Kabataş, Orhan (2009). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş. 2. Baskı.
- Karahan, Leyla (1995). “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Ankara: TDK, s. 36-39.
- , (2000). “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, *Türk Dili*, S. 583, Temmuz, s. 16-24.
- , (2013). *Türkçede Söz Dizimi*, 19. Baskı. Ankara, TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1975-76). “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Yıl, Cilt 23-24, s. 143-172.
- , (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK Yayınları.
- , (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özokutan, Türkan (2005). *Kıbrıs Türk Masalları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Saracoğlu, Erdoğan (1992). *Kıbrıs Ağızı*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- , (2004). *Kıbrıs Ağızı*, Lefkoşa: Ateş Matbaacılık. 3. Baskı. Mayıs.
- Taşçı, Yıldıran (1986). *Kıbrıs Ağızı Dil Özellikleri*, Lefkoşa.
- Topaloğlu, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyatı, A. Ş. Yayınları, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yorgancıoğlu, M. Oğuz (2000). *Kıbrıs Türk Folkloru, Duydum Gördüm Yazdım*. Genişletilmiş İkinci Baskı.
- , (2006). *Kıbrıs Türk Folklorundan Derleme Masallar 2*, Mağusa.
- Uzuner, Ülker (2002). *Baf Ağızı (İnceleme- Metin Sözlük)*, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen ve Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ASLAN, Üzeyir.*
“Klasik Şiirde Çok Anımlı Bir Söz: Hey”

Giriş

Hey “Seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için söylenen bir söz”, “sitem, yakınma, azar, beğenme vb. çeşitli duyguları anlatan cümlelerde kullanılan bir söz”, “şaşma ünlemi”,² “Hey 1. iştikâ [= şikâyet etme, yanıp yakılma] ve tahassürle [= hasret çekme, esef etme] beraber nidaya mahsustur. 2. Tembih ve ihtar beyan eder. *Behey* sabırsızlıkla ta’zîr [= azarlama] beyan eder; â, eyâ, heyâ. *Hey medet* “Eyvah, yazık!” *hey hey, hay huy* sevinç ve mani narası.”³ “*Hey, hâ Well! What now! There! See! Now! Have a care! Quick! On!* [=peki, yani, şimdi ne olacak, orada, gör, hemen, dikkat et, çabuk, devamlı olarak]”,⁴ “*hey* hitap, soru ve emirde kullanılan bir nida; *heyahey* (ağla-) durmadan ve acı acı ağlamak, *hey u hu, hay huy, hayhuy* bir zaman devam eden gürültülü eğlence; *hayde-*, *hayda-* çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek; *hay de-*, *hayde-*, *hoy de-* kovmak; *hayla-* bağırarak, haykırmak; dikkat etmek, göz kulak olmak, *hayhayla-* acele ettirmek”⁵ şeklinde anlamlandırılmıştır.

Türkmen Türkçesinde sözcüğün şu anlamları tespit edilmiştir: “*Hey* 1. biri çağrıldığında veya birine dönüp bağırdığımızda kullanılan ünlem, 2. *hiy, hiy-de* asıl, esas; oysa, öyleyse, o zaman; aslında, tamamıyla, asla;... *hi* şaşırma, hayret etmeyi anlatan ovnuğ bölek”⁶

Farsçada *hey* için “*Hey* mey vezninde. Derî ve Hindî lügatlerinde *hest* manasınadır ki ‘vardır’ demektir. Bir kelimedir ki tehdit ve tahvif [= korkutma] mevkiinde yahut zecr [= zorlama] veya istihza [= alay etme, eğlenme] mahallerinde bir kimseyi âgâh etmek [= uyarmak] zımında söylenir. Tahsin [= takdir, övme, alkışlama] makamında da irad olunur.”,⁷ “*Hey hai, Ho!*

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uaslan@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8478-4580

² *Türk Dil Kurumu Sözlüğü* (<https://sozluk.gov.tr>). Derleme ve Tarama Sözlüklerinde şu anlamlar da verilmiştir: “meyve ya da sebze taşımaya yarayan büyük sepet, küfe”, “denk, oranlı”, “keçi çağırma ünlemi”, “at kovalama ünlemi”, “ağzı geniş, dibi dar bir sepet”. Heyle- “sürüyü toplamak için seslenmek, yükü dengelemek”

³ Yavuzarslan, *Kamus-ı Türkî: Şemseddin Sami*, 452.

⁴ Redhouse, *Kitâbu Me’ânî-yi Lehçe A Turkish and English Lexicon shewing in English the significations of the Turkish terms*, 2153.

⁵ Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı*, 2:280-301.

⁶ Biray, “Türkmen Türkçesinde Kuvvetlendirme İşlevli Dil Birimleri: ‘hi, hi-de, hiy-de, hey, hey-de, heyem’”, 1.

⁷ Öztürk ve Örs, *Mütercim Âsım Efendi [ö. 1819]: Burhân-ı Katı [Tıbyân-ı Nâfi’ der-Terceme-yi Burhân-ı Kâtı]*, 353.

hark ye! holla! have a care! softly! touch it not! oh! alas! bravo! is, exists; existence [=selam, dikkat edin, merhaba, kendine iyi bak, usulca, dokunma ona, ah, ne yazık ki, bravo, var, varoluş]”,⁸ “Hey harf-i nehy ma’nâsınadır ‘illet ile [= kızgınlık sebebiyle] eyleme demekdür.”,⁹ “Hey vardır ma’nâsına, Derî lugatidir. Tehdit yoluyla ikaz ifade eder:

h̄vîştēn der-nazareş cilve hemî kerd cihān
āsmān guft ki h̄od-rā çe kunī rusvā hey (Enverî)

“Onun nazarında cihan kendisi cilve ediyordu; gök: Hey, kendini ne rüsva ediyorsun, dedi.”

çu gul niķāb ber-efkend murğ zed hū hū
hey ne zi-dest piyāle çe mī kunī hey hey (Hāfız-ı Şīrāzī)

“Gül nikabını atınca kuş ötmeye başladı: Hey, bana bak, ne yapıyorsun, elinden kadehi bırakma!”

İstihza [=alay etme] ve tahsin [= takdir etme] yerinde de kullanılır. At sürmek manasına da gelir ki buna *heykerden* de denir.”¹⁰ anlamları verilmiştir.

Sözün *hey hey* biçimi de vardır: “Hey hey, nehy ma’nâsınadır ‘eyleme ve etme’ deyü bir fi’lden nehy eyledüklerinde îrâd ederler ve tahassürden dahi kinaye olur, hey hey me-kon ya’nî tehassür me-kon [=esef etme, hayıflanma, üzülmeye] vâh u vâh me-kon ma’nâsına dahi isti’mâl olunur... Hey hey ... ve bâng-i mestân [= sarhoşların bağırması] ma’nâsına dahi gelir.”,¹¹ “Edâtdır, tenbîh, isti’câl, şaşkın içündür:

bu toy bu temâşā hey hey ne dil-güşâdur
eṭrâfdın kelenler hep yâr u âşinâdur”¹²

Hey ile benzer *hâ* “İşte ma’nâsınadır: înek. Cansız şeyleri cemilemek için isimlerin sonuna getirilir.”,¹³ “edat-ı tenbîh ‘hâzır ol ve uyan!’, înek ya’nî iştecek, edat-ı cem’dir. ... her âyîne te’kîd-i nefy-i hâl ve nefy-i

⁸ Steingass, *A Comprehensive Persian - English Dictionary including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*, 1519.

⁹ Güneş, “Hâliş İbrâhîm-i Pozarefçevî [ö. 1752]: Mecma’u’l-Emşâl, İnceleme, Tenkitli Metin, Dizinler, Açıklamalar”, 1764.

¹⁰ Şükün, *Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, 2014-15.

¹¹ Güneş, “Hâliş İbrâhîm-i Pozarefçevî [ö. 1752]: Mecma’u’l-Emşâl, İnceleme, Tenkitli Metin, Dizinler, Açıklamalar”, 1764.

¹² Durgut, “Şeyh Süleymân Efendî-i Buhârî Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel) Adlı Eserin Transkripsiyonu”, 588.

¹³ Şükün, *Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, 1974.

istişkâldir.”¹⁴ ve hay “ha, sakın, asla, sakın ha, zinhar, aman!, 2. aman, medet, eyvah! 3. hah, tam, işte, 4. vay! 5. hey, ey! 6. haber, 7. kaygı, 8. hücum, hay bas- hücum etmek, 9. gayret, çaba; hay et- gayret etmek”¹⁵ anlamlarına gelmektedir.

Arapçada hey “[- heyyi] “yakışıklı, güzel, alımlı, şık”,¹⁶ “hâ harf-i tenbihtir... Cevâb-ı nidâ vâki’ olur, bu takdirce meddi ve kasrı câiz olur... hâ-i tenbîh ile kasem olunup... hâi bir kelimedir ki deveyi zecr etmek için isti’mâl olunur. Ve elifin kasrı [he] dahi câizdir. Hâ bir nesneyi takrîb içindir [=yakınlık].”¹⁷ anlamındadır.

Haydur- “çıkarmak, kovmak, uzaklaştırmak, sürmek”¹⁸ rânde burden”¹⁹ hayla- “bağırarak, haykırmak; dikkat etmek, göz kulak olmak”, hayhayla- “acele ettirmek”²⁰ ile heyle- “kovalamak”²¹ sözcükleri de vardır.

Hem sözlüklerdeki bilgilere hem de aşağıda incelediğimiz edebî örneklere bakıldığında hey’in Türkçe, Arapça ve Farsçada hey hey, hay, hay huy, hi gibi biçimlerle birlikte benzer anlamları içeren ortak bir söz olduğu görülmektedir. Arapçadaki hey’in “yakışıklı, güzel, alımlı, şık” anlamları ise Türkçe ve Farsçadakinden tamamiyle farklı olsa da klasik şiirde sözcüğün ihama konu edildiği söylenebilir.

Bu makalede hey sözünün klasik şiirdeki anlamlarının tespitine çalışılmış, bu maksatla 13-15. yy.a ait çoğunluğu divanlar olan edebî metinler incelenmiştir. Bu noktada iki hususa odaklanılmıştır: Birincisi, olabildiğince çok örneğe ulaşılarak hey’in daha önce zikredilmiş sözlük anlamları dışında başka anlamlarının olup olmadığının tespiti; ikincisi, sözü mazmun olarak kullanan şairlerin kendini tekrar veya birbirini taklit edip etmediğinin tespiti. Bunun için örnek beyitlerin dil içi çevirisi yapılmış, çeviriden hareketle, kronoloji göz önünde bulundurularak sınıflandırmaya gidilmiştir. Çalışmaya hey’in “ey, seslenme, nida; sarhoş

¹⁴ Şahin, “Ahmed Hayâtî-yi Elbistânî’nin Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî Adlı Eseri ‘Şerhü Tuhfeti’l-Manzûmeti’-d-Dürriyye fî-Lügati’l-Fârisiyye ve’-d-Deriyye’ (İnceleme-Tentikli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 865.

¹⁵ Türk Dil Kurumu Sözlüğü (<https://sozluk.gov.tr>).

¹⁶ Mutçalı, *el-Mu’cemu ’l-‘Arabi’l-‘Hadîş Arapça-Türkçe Sözlük*, 955.

¹⁷ Koç ve Tanrıverdi, *Vankulu Lügati Vankulu Mehmed (Mehmed b. Mustafâ el-Vânî, ö. 1592)*, 2677-79.

¹⁸ Öztürk, “Fazlullâh Han Lügati (İnceleme-Metin-Dizin)”, 239.

¹⁹ Öztürk, 97.

²⁰ Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, 2:282.

²¹ Kaya, *Doğu Türk Yazı ve Edebiyatı Araştırmaları I: Kûl ‘Ubeydî (XVI. yüzyıl) ve Kûl Şerîf (XVII. yüzyıl)*, 107.

bağırması; gürlüğü” anlamları dahil edilmemiştir.

Klasik Türk Şiirinde Hey

Günlük konuşmada yaygın biçimde kullanılan *hey* sözü, klasik şiir diline de girmiştir. Tespit ettiğimiz beyitlerde sözün “hah, işte, tamam”, “uyarı, tembih; uyan, dikkat et, sakın”, yakışıklı, güzel, alımlı”, “yazık”, “durmadan, devamlı, hemen”, “hayret” anlamlarıyla birlikte *hey de-*“yapma, etme demek, engel olmak”, *hey deyince* “bir anda, hemen, çabucak”, *hey kıl-* “ah vah etmek”, *hey maazallah* “Aman Allah korusun!”, *hey meded* “eyvah, yazık”, *hey ne+...* ve *hey nece+...* “pekiştirme ile birlikte şaşkınlık”, *hey ki* “yazık ki” biçimleriyle kullanıldığı görülmektedir. Sözün *ha, hay hi, huy* şekilleriyle de karşılaşılmaktadır.

1. *hey* “hah, işte, gör, tamam”

Hey sözünün “hah, işte, gör, tamam” anlamlarını verebileceğimiz örneklere Mihrî Hâtun, Kânsu Ğavrî ve Âhî Çelebi’de karşılaştık. Mihrî Hâtun [ö. 1514], aşağıdaki beytinde güzellerin gözlerini haksız yere sayısız kan döken katiller olarak vafediyor:

gey hâzer kıl gözlerinden hünîdür dil-berlerün
günde biñ kez *hey* budur nâ-ħağ yere ħan eyleyen (122-4)²²

“Dilberlerin gözünden çok sakın, kan dökücüdür; haksız yere günde bin kez kan döken işte bunlardır.”

Şu beyitte ise şaire, kanını içmesinden dolayı onların yan bakışlarından razı olduğunu söyleyerek afiyet diliyor:

hey rāzīyuz ol ğamzelere ħanumuz içsün
rāħatlar ola rūħına ‘āfiyyet ü şaħħā (5-28)²³

“O yan bakışlardan işte razıyız, kanımızı içsin; ruhuna rahatlar, afiyetler ve sıhhatler olsun.”

Memlüklü sultan-şairlerinden Kânsu Ğavrî [ö. 1516]’nin aşağıdaki musammat bendinde gül mevsiminin gelmesi dolayısıyla eğlence vaktinin de geldiği belirtiliyor:

muṭrib elüñe sāzuñı al vaqt-i ħarabdur
çal çeng ü def ü ney

²² Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 115.

²³ Arslan, 27. Şu beyitte de aynı düşünce vardır:

çeşmi dér imiş mihrîñ cânın kıluram yağmā
êtsün ederüz ğāyet *hey* biz bu ziyāndan ħaz (70-5)

“Gözü: ‘Mihrî’nin canını yağmalyorum’ demiş; yağmalasın; işte, gör; biz bu ziyandan oldukça hazzalıyoruz.”

‘ayş eylemese bir kişi bu demde ‘acabdur
gül mevsimidür hey (60-1)²⁴

“Ey çalgıcı! Sazımı eline al, şenlik vaktidir; çeng, def ve ney çal! Bu vakitte bir kişi eğlenmese şaşılacak şeydir; işte gül mevsimidir.”

Âhî Çelebi [ö. 1517], dudaklarını “can” ve boyunu “ruh” olarak andığı sevgiliye “yürtüyen, canlı bir ruh” diyor, ona göre âşğın ruhu ancak böyle bir sevgiliye feda edilmelidir:

benüm rûhumdur ol lebler revānumdur benüm ol kad
hey ol serv-i revān için benüm rûhum revān olsun (86-3)²⁵

“O dudaklar benim ruhumdur, o boy benim canımdır; işte o yürtüyen servi boy olan canıma benim ruhum aksın/ feda olsun.”

2. hey “uyarı, tembih; uyan, dikkat et, sakın”

Bu bölümde verilen örneklerde hey sözüne “uyarı, tembih; uyan, dikkat, sakın” anlamları verilebilir. Sözüün hey hey, hāy biçimleriyle de karşılaşılmaktadır; aşağıdaki parçada söz hāy biçimindedir. Seyyid Yahyā-yı Şirvānî [ö. 1466]:

[İbrāhīm a.m.] anasına şordu: “Beni kim yaratdı?” dedi. Anası eyitdi: “Ben yaratdum.” İbrāhīm eyitdi: “Seni kim yaratdı?” Anası eyitdi: “Ataṅ yaratdı.” İbrāhīm eyitdi: “Atamı kim yaratdı?” Eyitdi: “Nemrūd yaratdı.” Eyitdi: “Nemrūdı kim yaratdı?” Anası eyitdi: “Hāy söyleme bu sözi, kimse işitmesün!” (77^a 14-15, 77^b 1-7)²⁶

Hey sözünün uyarı anlamıyla ilgili olarak aşağıda zikredilen örnekler, klasik şiirin temel konuları olan aşk, sevgili, sevgilinin güzelliği unsurları, âşık, rakip ve felek çerçevesindedir.

aşk

Özbek han-şair Şībānî [ö. 1510], aşağıdaki beytinde aşk sözünün asla yok olmayacağını ifade ediyor:

yaḥşî yamandır bu özüm işğdın yetiştî bu sözüüm
hey hey yitilmes işğ sözi men’ êtmeñiz anlamayın (212-2)²⁷

“Bu nefsim iyi veya kötü olsa da bu sözüüm aşktan doğmuştur; aşk sözü yok olmaz, anlamadan yasaklamayın, sakın!”

²⁴ Yavuz, *Kansu Gavri'nin Türkçe Divânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, 131.

²⁵ Kaçalın, *Âhî [1476-1517] Divân*, 41.

²⁶ Bayram, “Seyyid Yahyâ Şirvānî'nin Şifâü'l-Esrâr'ı Üzerine Tarihî Dil Bilgisi Çalışması”, 249.

²⁷ Karasoy, *Şiban Han Divânı (İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım)*, 214.

sevgili

‘Ömer b. Mezîd [15. yy.] iki yüzlü sofuyu kırmak istemeyen sevgiliyi uyarıyor:

müdde ĩnün görli evin yıkmazam demiş dedüm
hey habībüm zulme bünyād eylemişsin eyleme (‘Ömer: 283-6)²⁸

“Sahtekâr sofunun gönül evini yıkmam’ demiş, ben de: ‘Sakın sevdiğim! Zulme bina kurmuşsun, yapma!’ dedim.”

Ahmed Pāşā [ö. 1497]’nın aşağıdaki beytinde söğüt ağacı şaire servi boylu sevgiliyi hatırlatmış, hançere benzeyen söğüt yaprağı ise şairi hançerlere düşürmüş yani dertlere salmıştır; böyle bir sevgiliye kimse heveslenmemelidir:

beni söğüt gibi başdan ayağa hançere şançar
hey ol serv-i hevā-bahşa hevā-dār olmasun kimse (267-2)²⁹

“Beni söğüt gibi baştan ayağa hançere düşürür, kimse o arzu uyandıran serviye heveslenmesin sakın!”

Mihri Hâtun’un beytinde güzelliğin geçici olduğu vurgulanarak sevgili uyarılıyor, “cehd et” ifadesi ile iham-ı tenasüb yoluyla sözün “gayret” anlamına işaret ediliyor:

hey kime kaldı de bu güzellik şaşa kıla
cehd et hemân ki olmayasın bî-vefâ seni (184-4)³⁰

“Dikkat et! Bu güzellik kime kaldı ki sana kalacak, söyle! Hemen gayret et de vefasız olma.”

sevgili-göz

‘Alî Çelebi [14-15. yy.] sevgilinin gözünün cana kastettiğini söylüyor; sevgiliye seslenerek gözüne engel olmasını istiyor:

gözün kaçd etdi cânâ hey begüm hây
koma kim gire kıana hey begüm hây (185-1)³¹

“Gözün cana kastetti beğim, sakın, yazıktır! Kana girecek, sakın bırakma, yazıktır!”
Mesîhî [ö. 1512] ise âşığın sevgili tarafından uyarıldığını ifade ediyor:

dédüm ey dost gözüm toymaz ayağuş tozına
dedi kim bu tama u gafleti kıo hey gözün aç (25-4)³²

²⁸ Durkaya, “Mecmuatü’n-Nezair’in Yeni Bir Nüshası”, 291.

²⁹ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 392.

³⁰ Arslan, *Mihri Hâtun Divânı*, 147.

³¹ Sona, *Alî ve Divanı*, 197.

³² Mengi, *Mesîhî Divânı*, 131.

“Dedim ki: ‘Ey dost! Ayağının tozuna gözüüm doymuyor.’ Şöyle cevap verdi: ‘Bu tamahı, bu gafleti bırak, uyan, gözünü aç!’”

Mihrî Hâtun’un aşağıdaki beytinde güzellerin yan bakışlarından sakınmak gerektiği Şeyh-i San’an³³ kıssasına telmihen dile getiriliyor:

hey gâfil olma gamzelerinden güzellerün
biñ şeyhi yoldan eylediler bir nigâh ile (160-6)³⁴

“Dikkat et! Güzellerin yan bakışından gafil olma, onlar bir bakışla bin şeyhi yoldan çıkardılar.”

sevgili-dudak

Sultan-şairlerden Kādî Burhāneddīn, aşağıdaki beytinde gönlün/ lisanın; sevgilinin dudaklarının tatlığını anlatmak istediğini söylüyor ancak gayreti onu “hey” diyerek dikkatli olması konusunda uyarıyor. Beyitte sözün “gayret” anlamı da zikredilerek iham-ı tenasüb oluşturuluyor:

leblerinün leṭāfetin dil diler idi şerḥ ēde
gayreti dēdi aḡa hey söyle ḡadūñce sözüñi (558-3)³⁵

“Gönül/ dil, dudaklarının tatlığını anlatmak istiyordu; gayreti ona: ‘Dikkat et! Sözüñü haddince söyle!’ dedi.”

Yine Kādî Burhāneddīn’in aşağıdaki beytinde şair, sevgilinin dudağına el uzatmış, sevgili ise onu “zehir” diye uyarmıştır:

la’line elüm şundum dēdi ki helāhil hey
tiryāka el uzatdum ne zehr-i helāhildür (1302-2)³⁶

“Dudağına elimi uzattım, ‘Dikkat et, öldürücüdür!’ dedi. Ne öldürücü zehiri? Ben panzehire el uzattım.”

Fatih devri şairi Ḥafî [ö. 1484?] sevgilinin dudağına diş bileyen gönlü, gözlerinin uyardığını şöyle dile getiriyor:

³³ Şeyh-i San’an Ebu Bekr Abdurrezzak bin Humam bin Nâfi [ö. 826], döneminin ünlü muhaddislerindendir. Bir Hristiyan rahibin güzelliği ile meşhur kızına âşık olduktan sonra dinden çıkmıştır. Feridüddin-i Attâr’ın *Mantıku ’t-Tayr*’ında anlatılan hikâyenin özeti ve klasik şiire konu edilişiyile ilgili bk. Babür, “Şeyh-i San’an Kıssasına Dair”.

³⁴ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 135.

³⁵ Ergin, *Kadı Burhāneddīn Divanı*, 220.

³⁶ Ergin, 510. Bu beyitte hey’in “hest=vardır” anlamı düşünülebilir; buna göre ilk mısraın çevirisi: “Dudağına elimi uzattım, ‘zehirdir!’ dedi” şeklinde olur. Yine sözün “oysa, öyle ise” anlamı ile sihri helal meydana gelmektedir; beyit çevirisi ise şöyle olur: “Dudağına elimi uzattım, ‘Dikkat et, zehir!’ dedi; oysa panzehire el uzattım, öldürücü zehir değildir.”

140 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

dil dış bilerdi la'line tuş oldu gözleri
hışm étdi şuşaduş yine kanuşa hâ dedî (277-3)³⁷

“Gönül sevgilinin la'l dudağına diş biliyordu, gözleri rastladı, kızarak: ‘Yine kanına susadın, dikkat et!’ dedi.”

sevgili-yüz

Çağatay şairi Mevlânâ Luţfî [ö. 1463]’nin şu beytinde de “uyarı, sitem, azarlama, karşı çıkma” hissediliyor:

yüzin kuyaş dedim şeker êrni ayıttı hey
hürşîd içinde zerre-yi şîrîni kıanda bar (95-4)³⁸

“Yüzüne ‘güneş’ dedim; şeker dudağı: ‘Dikkat et! Güneşin içinde tatlı zerresi nerede var?’ dedi.”

Hafî ise sevgilinin yüzünü güle benzetmenin utanç sebebi olduğunu söylüyor:

êy gülî nisbet eyleyen yüzine
bu ne sözdür yüzünden utan hey (292-3)³⁹

“Ey gülü sevgilinin yüzüne nispet eden! Bu nasıl bir sözdür, bu sözün yüzünden utan, sakın!”

sevgili-boy

Çağatay şairlerinden Mevlânâ Sekkākî [ö. 1449]’nin aşağıdaki beytinde şair, sevgilinin boyuna çınar demiş ancak akli onu azarlayıp uyarılmış, benzetmesinin yanlışlığını söylemiştir. Beyitte sitem de hissediliyor:

çınar dedim kadını ‘aklım aytur hey né oğşattı
bu yıllar turğan êskige anı ş tég serv-i nev-resni (9-3)⁴⁰

“Boyuna ‘çınar’ dedim, aklım: ‘Dikkat et! Onun gibi yeni yetişmiş serviye yıllardır duran bu eski çınara nasıl benzettin?’ der.

âşık

Nizâmî-yi Karamânî [ö. 1473]’nin aşağıdaki bendi Fatih [ö. 1481] devri şairlerinden Melîhî’nin murabbına⁴¹ naziredir. Şair gönlünden

³⁷ Ersoy, *Dîvân-ı Hafî*, 262.

³⁸ Karaağaç, *Luţfî Divanı: Giriş - Metin - Dizin - Tıpkıbası*, 78.

³⁹ Ersoy, *Dîvân-ı Hafî*, 270.

⁴⁰ Eraslan, *Mevlana Sekkākî Divanı*, 284.

⁴¹ Ergin, “Melîhî”, 74. Melîhî’nin murabbasının ilk bendi şöyledir:

seni bend étdi çün ol zülfi semen-sây görjül
kılmaduş daşı hâlâş olmaş için rây görjül
étdi sevdâ seni ‘âlemlere rüsvây görjül

şikâyetçidir:

düşeli 'ışkuña éy ruhları bedr-ây gönül
oldı zülfün gibi âşifte bu bed-rây gönül
néçe kim hâ dedüm eslemeyüben hây gönül
eyledi cümle cihâna beni rüsvây gönül
gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül (II-1)⁴²

“Ey yanakları dolunay olan güzel! Senin aşkına düştüğünden beri zayıf görüşlü gönül saçın gibi perişan oldu, birçok defa ‘Dikkat et, yazıktır gönül!’ dediğim hâlde aldırmaıyıp beni bütün dünyaya rezil etti; ah gönül, eyvah gönül, yazık gönül, eyvah gönül!”

15. yy. Azerbaycan şairi Kışverî [ö. 1500?]'nin nazire bendinde söz “hây köñül” şeklinde yer alıyor:

éy bolup 'ışkıda dîvâne vü rüsvây köñül
boyuña çıрмаşıp ol zülf-i semen-sây köñül
néçe mundağ kezesin bî-ser ü bî-pây köñül
ğaflet uyıdın oyan hây köñül hây köñül
köñül eyvây köñül vâ köñül eyvây köñül (464-1)⁴³

“Ey onun aşkından dolayı divane ve rüsva olan, o yasemine benzeyen saçı boyuna dolaşan gönül! Böyle garip bir şekilde ne zamana kadar gezeceksin? Gaflet uykusundan uyan; dikkat et, yazıktır gönül! A gönül, eyvah gönül, vah gönül, eyvah gönül!”

‘Adlî [ö. 1512]'nin naziresinde ise söz “hây” biçimindedir:

görelî ol şanemüñ kaçlarını yâý gözüm
kıldı cevr oklarına sine siper vâý gözüm
demedüm mi sağa ben bakma aña hây gözüm
gözüm eyvây gözüm vay gözüm eyvây gözüm (145-1)⁴⁴

gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül (11)

“A gönül! O yasemine benzeyen saç seni bağladı, kurtulmak için bir şey düşünmedin, onun için sevda seni âlemlere rezil etti; gönül, eyvah gönül, yazık gönül, eyvah gönül!”

⁴² İpekten, *Karamanlı Nizâmî, Dîvân*, 234. Şehzâde Cem [ö. 1495]'in naziresi Nizâmî'ninkine çok benziyor:

'ışkuña düşeliden éy ruh-ı bedr-ây gönül
oldı derd ü gam ile 'aleme rüsvây gönül
néçe kim uyma dedüm eslemedüñ hây gönül

vay gönül vay bu gönül vay gönül eyvây gönül (M. 3-1) Yerli, “Cem Sultan'ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”, 47.

“Ey yanağı dolunay olan! Gönül senin aşkına düştüğünden beri dert ve gam ile dünyaya rezil oldu, birçok defa ‘Uyma!’ dedim, aldırmadın, yazıktır; yazık gönül, yazıktır gönül, eyvah gönül!”

⁴³ Talan Demirci, “Kışverî Dîvânı (İnceleme - Metin - İndeks)”, 278.

⁴⁴ Bayram, *Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni)*, 183.

142 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

“Gözüm, o putun kaşlarını yay olarak gördüğünden beri göğsümü eziyet oklarına hedef etti, yazık! A gözüm! Ben sana ‘Ona bakma sakın!’ demedim mi? Dikkat et gözüm, a gözüm, eyvah gözüm, yazık gözüm, eyvah gözüm!”

Mihrî Hatun aşağıdaki beytinde ahının çok hararetli olduğunu, demiri bile eritebileceğini söylüyor; sevgiliyi uyararak ahından sakınması gerektiğini belirtiyor:⁴⁵

hey hâzer kıl döstüm mihrîniñ ahından şakın
âhî âhendenden geçer va'llâhî çoklar sevdiğüm (117-5)⁴⁶

“Dostum! Dikkat et! Mihrî'nin ahından sakın; onun ahı demiri deler vallahi/ vallahi çok sevdiğim!”

14. yy.da Horasan'dan Anadolu'ya gelerek Karamanoğlu Alaeddin Bey'e intisap eden Dehhânî [ö. 1398?]'nin aşağıdaki beytinde söz *hey hey* şeklindedir. Beyitte sözün “azarlama, korkutma, yasaklama” anlamları da düşünülebilir:

hey hey bu söz hâṭâ dedün estağfiru 'llâh ed
olsun çalap hemîşe nigeh-dârî hûblaruñ (90-8)⁴⁷

“Dikkat et, bu sözü yanlış söyledin, estağfirullah de! Tanrı güzellerin daima gözeticisi olsun.”

rakip

Mihrî Hâtun'un beytinde şaire, sevgiliyi uyararak rakibi çengele değil ipe asması gerektiğini söylüyor. Osmanlı Devleti'nde esir çalma, hırsızlık yapma, cariyeye kandırıp kaçırma gibi suçların cezası ipe asılmaktı. Çengele asmak ise eşkıyalığın ve korsanlığın cezasıydı. Rakip, sevgiliyi kandıracağı için şaire göre ipe asılmalıdır; “lain” sözcüğü Hz. Adem'i kandıran şeytana işaret ediyor; böylece şaire, rakibin şeytana benzediğini söylemiş oluyor:⁴⁸

⁴⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Erzurum'un soğuğuna dair çok bilinen bir anekdotta dumanın veya buharın “dûd-ı âh” olarak zikredilmesi dikkati çekicidir. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre: Bir adamın eli yaş iken bir demir parçasına değse derhâl donar. Eli demirden ancak “dûd-ı âh” ile kurtulabilir. Özkök, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Doğu Şehirleri (1641-1648)”, 41.

⁴⁶ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 113.

⁴⁷ Ersoy ve Ay, *Hoca Dehhânî Divânı*, 122.

⁴⁸ 1655-56 yıllarında Osmanlı ülkesinde bulunan Fransız seyyah Jean Thevenot anılarında çengel cezasından bahsetmektedir. Çengel, birçok yerinde kasapları gibi ucu sivri demir çengeller bulunan bir ceza aletidir. Suçlu, üst kısmına palanga ile konur, sonra düşmeye bırakılır, suçlu düşerken asılır. Bu asma işi vücudun orta yerinden olursa suçlu hemen ölür. Eğer çengel vücudun başka bir yerine gelirse suçlu eziyet çekerek ölür; Ercan, “Divan Şiirini Hukukî Bakış Açısı ile Değerlendirmek: Suç ve Ceza”, 183, 186.

zülfünjür çengāline urma rakībi hışm édüp
hey bu bir kelb-i la'indür taq bununı boynına ip (7-4)⁴⁹

“Öfkelenip rakibi saçının çengeline asma; sakın! Bu lanetli bir köpektir, onun boynuna ip tak.”

felek

Mihrî Hatun'un aşağıdaki beytinde hey'in felekten sakındırma, uyarma ile birlikte “âh” anlamı da düşünülebilir; nitekim klasik şiirde âh'ın benzetildiği unsurlardan biri yel'dir; beyitte dem, dağıtmak, yel, koparmak ifadeleri de söz konusu edilmektedir:

hey felekdür bu cihān guncalarınuŝ dem olur
tağıdur yaprağımı yel kıparur hār etegin (125-3)⁵⁰

“Dikkat et, uyan! Bu felektir! An gelir yel, dünya guncalarının yaprağını dağıtır, dikenin eteğini/ yaprağını uçurur.”

vahdet

Dede 'Ömer Rüşenî [ö. 1487]'nin aşağıdaki beytinde söz hey hey biçiminde tasavvufî mahiyettedir:

dédi hey hey dème bu sözi zinhār
kıpan olmışdı ol bir iki ey yār (805)⁵¹

“Şöyle dedi: 'Ey dost, sakın, sakın! Bu sözü asla deme! O bir ne zaman iki olmuştu?'”

3. hey “oysa, öyle ise”

Mihrî Hatun, dünyada can ve baştan daha tatlı şeylerin de olduğunu dile getiriyor:

yok şanurdum 'ālem içre cān ile serden lezīz
hey neler varmış cihānda dahı bunlardan lezīz (17-1)⁵²

“Dünyada can ile baştan tatlısı yok sanırdım, oysa dünyada bunlardan daha tatlı neler varmış.”

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü kırmızılığı dolayısıyla gül bahçesine benzetilmiştir. Yüzde çıkan hattın (bıyık ve sakal) bağlamdan hareketle sarı, kızıl renkte olduğu anlaşılıyor; dolayısıyla istiare yoluyla bahçe kenarındaki sararmış otları ifade ediyor, denebilir. Yüzde bıyık ve

⁴⁹ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 54.

⁵⁰ Arslan, 116.

⁵¹ Şenarlan, “Rüşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-nâme, Şobân-nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî-i Ma'nevî-i Mevleviyyet, Ney-nâme, Kalem-nâme, Divan) Dil İncelemesi – Metin – Dizin (II. Cilt)”, 304.

⁵² Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 59.

144 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

sakalın ortaya çıkması sevgilinin yaş alması demektir. Şaire, çocukluktan gençliğe adım atarak güzellik çağının sonbaharına ulaşan sevgilinin her hâlükârda vazgeçilmezliğini dile getirmiş oluyor. Beyitte tasvir edilen sevgilinin sarışın bir güzel olduğu düşünülebilir:

güzlār-ı cemālünjı bozdı mı şanur hıttır
étmez mi şafā ehli hey vakt-i hāzāndan hāz (70-4)⁵³

“Ayva tüyün, cemalinin gül bahçesini bozduğunu mu sanıyor? Oysa âşıklar hazan vaktinden hoşlanmaz mı?”

Şaire, aşağıdaki bendinde zorla güzellik olmayacağını, sevgili âşıktan vazgeçtiyse âşığın da sevgiliden vazgeçtiğini, âşığa sevgilinin eksik olmayacağını vurguluyor:

bizden olduŷa rakībünj sözile bīzār hey
güc ile gökçeklik olmaz n’eyleyelüm vār hey
eksük olmaz bu cihāndur ‘āşıka bir yār hey
ben de senden vāz geldüm vāz geldüm vār hey (78-1)⁵⁴

“Rakibin sözüyü bizden bütünüyle incindinse zorla güzellik olmaz, ne yapalım? Öyleyse git. Bu dünyada âşığa bir yār eksik olmaz, öyle ise ben de senden vazgeçtim, vazgeçtim; öyleyse, git.”

Şu beytinde ise vaizi yanından kovuyor:

pend étme baŷa yār için yarımı nāşih
yārüm baŷa pendünj saŷa hey vār gerekmez (60-5)⁵⁵

“Ey vaiz! Yār için bana ahireti öğütleme; yarım bana, nasihatın sana; öyle ise git, bana gerekmez!”

4. hey, hi, hāy “hayret”

Ahmed-i Dāī [ö. 1422?] sākīye seslenerek kadeh sunmanın kanun olduğunu, padişahın hükmüne uymayarak kimin düşmanlık edebileceğini soruyor:

sākī yörüt ol hān ayağın elde yasağdur
hey hāna yağı kimdür işitmez bu yasağı (49-2)⁵⁶

“Ey sākī! O han kadehini yürüt, bu ülkede kanundur; bu kanuna kulak asmayan han düşmanı kimdir? Hayret!”

Şeyhzāde Atayī [Uluğ Bey (ö. 1449) devri şairi] sevgilinin yanağının rengine ve şakağındaki iri benine hayret ediyor:

⁵³ Arslan, 88.

⁵⁴ Arslan, 171.

⁵⁵ Arslan, 82.

⁵⁶ Özmen, *Ahmed-i Dâî Divanı (Metin - Gramer - Tıpkı Basım)*, 93.

yaşağıñ reng dalındın mıdur hāy
şakağıñ fitne hālindın mıdur hāy (206-1)⁵⁷

“Yanağın renk dalından mıdır/ sırf renk midir, hayret! Şakağının fitnessi iri beninden dolayı mıdır/ şakağın fitneci iri benden mi ibarettir, hayret!”

‘Alī bin Aḥmed [ö. 1491?] gönüldeki aşk bülbülünün bir an dahi susmadığını şöyle dile getiriyor:

hidāyetdür ‘ışkuñ yolda
hādīdür gözde gönülde
hezārı mı vardır dilde
hi bir dem dek durmuş degül (27-6)⁵⁸

“Aşkın doğru yolu gösterir, göze ve gönüle kılavuzdur; dilde/ gönülde aşkın bülbülü mü vardır? Hayret, bir an dahi durmuş/ susmuş değildir.”

5. hey, hey hāy “durmadan, devamlı, hemen”

Fedāyī [15-16. yy. Azerbaycan şairi]’nin *Baḥtiyār-nāme*’sinde hey “bir şeyin daim, arası kesilmeden veya tez tez tekrarlandığını veya çok devam ettiğini bildirir.” şeklinde tanımlanmıştır:

kemāl-i sür‘at ile gētdiler hey
uzun yollar boyını ētdiler ḫay (159. b.)⁵⁹

“Çok hızlı bir şekilde devamlı gittiler, uzun yolları aştılar.”

Buna göre beyitte geçen *hey git-* “durmadan, devamlı gitmek/ devamlı at sürmek” anlamındadır. Mevlana Celaleddin-i Rūmī [ö. 1273]’nin aşağıdaki dörtlüğündeki *hey gel-* “sürekli gelmek/ at sürerek gelmek/ atlayıp gelmek”, *hey gez-* “sürekli yürümek” şeklinde anlaşılabilir:

kiçkinen oğlan hey bize gelgil
dağdan u dağda hey geze gelgil
ay bigi sensin gün bigi sensin
bī-meze gelme bā-meze gelgil (3)⁶⁰

“Hey küçük oğlan! Durmadan at sürerek/ atlayıp bize gel, dağdan dağa devamlı yürüyerek gel; ay gibi, güneş gibisin (gece gündüz durmadan gel); tatsız gelme, tatlı gel.”

II. Murad [ö. 1451] devri şairlerinden Şaffī’ye ait aşağıdaki örnekte söz

⁵⁷ Köktekin, *Şeyh-zāde Atāyī, Dīvān*, 121.

⁵⁸ Demirel, *‘Alī bin Aḥmed bin Emīr ‘Alī: Mecmū‘a-i Latīfe ve Dili Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, 38.

⁵⁹ Çatalkaya, “16. Yüzyıl Azerbaycan Şairlerinden Fedāyī ve Beḥtiyār-nāme Mesnevisi (İnceleme ve Çeviriyazı)”, 129.

⁶⁰ Yaltkaya, “Mevlana’da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler”, 159; Mansuroğlu, “Mevlana Celaleddin Rūmī’de Türkçe Beyit ve İbareler”, 209.

“hā varduğınca”dır:

meger uyanmayısar bahtum uyhudan hergiz
zamāne hālūmi hā varduğınca bedter éder (K. 13-21)⁶¹

“Galiba talihim uykudan asla uyanmayacak zira felek hālimi gittikçe/ devamlı daha kötü ediyor.”

Şeyhī [ö. 1430?] aşağıdaki beytinde devamlı süre veren ecelin bir anda geleceğini söylüyor:

‘ömrüm bigi geçer bana hey va‘deler vérür
āh ol ecel dedükleri érer déyince hā (1-6)⁶²

“Ömrüm gibi benimle oyun oynuyor; bana devamlı süre veriyor; yazık ki o ecel dedikleri aniden gelecek!”

Ahmed Pāşā onu sevgilinin yaraladığını ifade ederek dostluk âdetinin öyle mi olduğunu soruyor:

yaraladur yüregümi yār hey
yār ile yār öyle m’olur vār hey (334-1)⁶³

“Ey yâr! Yüreğimi devamlı yaraladın. Dost ile dostun ilişkisi devamlı öyle mi olur?”

‘Alī Çelebi ise sevgiliye beklemeksizin gelmesi konusunda sesleniyor:

gel hey bu yanmış cānumı ‘ışkuñda hayrān eyleyen
var hey belālī görnlümi gendüye fermān eyleyen (197-1)⁶⁴

“Ey bu yanmış canımı aşkınla hayran eden! Devamlı at sürerek gel! Ey belalı görnlümü kendine boyun eğdiren! Devamlı at sürerek yetiş!”

Kāđī Burhāneddīn’e göre hâtif, sâkīye seslenerek garip olan âşiğa devamlı kadeh sunmasını tavsiye etmiştir:

şığadı sâ‘idini sâkī aldı tolu ayağ
nidā erişdi felekden garībdir hey içür (879-5)⁶⁵

“Sâkî kolunu sıvadı, eline dolu kadeh aldı; felekten: ‘Gariptir, onu devamlı içir!’ nidası geldi.”

Şair aşağıdaki beyitte ise aşk kadehini devamlı içmek istediğini, zira

⁶¹ Özkan, *Bursalı Nakkaş Safî ve Dîvânı*, 80.

⁶² Biltekin, “Şeyhī Dîvânı (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)”, 106.

⁶³ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 433.

⁶⁴ Sona, *Alî ve Divanı*, 205. Gazel, Alî divanına Eğridirli Hâcî Kemâl’in *Câmi‘u ‘n-Nezâir*’inden eklenmiştir. Aynı şiir Berlin Devlet Kütüphanesi’ndeki bir mecmuada bir beyit fazlasıyla İvaz Paşa oğlu ‘Aţâyî [ö. 1437] adına kayıtlıdır; bk. *Aslan, İvaz Paşaoğlu Atâyî: Dîvân*, 200.

⁶⁵ Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, 342.

yürekteki yan bakış okunun başka türlü şerh edilemeyeceğini ifade ediyor. Beytin mazmununun, okla yaralanmış birisine cerrahi müdahale yapılırken yarasının açılarak (şerh) okun çıkarılması işlemine dayanabilmesi, acıya katlanabilmesi maksadıyla içki içirilmesi gözlemine dayandığı söylenebilir:

‘ışkuñ ayağın tolu çekelüm yine hey hāy
yürekde nêçe şerh êdelüm ğamzenî êy vāy (810-1)⁶⁶

“Aşk kadehini yine durmadan çekelim. Yürekteki yan bakışını başka nasıl anlatalım, yazık!”

Fethî Hüdâyî [1507?] rakibi yanından kovuyor:

êy münkir ü münâfık ğalbi taş yüzi ğara
‘ışkdan yok-durur tıyuyü yürî hey var-a var-a (361-1)⁶⁷

“Ey inkârcı münafık, taş kalpli, kara yüzlü günahkâr! Aşıktan haberin yok, yürü, durma git git!”

Şabâyî [ö. 1512?] âşıklar meclisinde rakibin yerinin olmadığını söylüyor:

‘uşşâğ meclisinde rağîbüñ ne yeri var
şüret degül bu la‘neti hey hey gider gider (33-4)⁶⁸

“Âşıklar meclisinde rakibin ne yeri var? Şart değil, bu laneti hemen kov, kov!”

6. hey, hāy, hey ki, hey hay ki “yazık, yazık ki!”

Ahmed Pâşâ'nın aşağıdaki beytinde sevgilinin âşığı devamlı yaraladığı belirtiliyor:

yaraladuñ yüregümi yār hey
yār ile yār öyle m’olur vār hey (334-1)⁶⁹

“Ey yâr! Yüreğimi yaraladın, yazık! Dost ile dostun ilişkisi hep böyle mi olur?”

Osmanlı sultan-şairlerden ‘Adlî II. Bayezid’in beytinde gül vaktinin yani bahar mevsiminin geldiği, dolayısıyla zahmetsiz, dikensiz gül yüzlü sevgiliyi görmek için gül seyrine çıkmak gerektiği vurgulanıyor:

hāy ‘adlî ne tırursın vağt-i gül faşl-ı bahār
ğörsin ol gül-çehreyi bî-zahmet-i hār isteyen (102-7)⁷⁰

⁶⁶ Ergin, 317.

⁶⁷ Yasak Peran, “Fethî Hüdâyî Dîvânı”, 472.

⁶⁸ Kavaklık, “On Beşinci Yüzyıl Şairi Sabâyî ve Divançesi (Transkripsiyonlu Metin-Açıklamalar-Dizin)”, 42.

⁶⁹ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 433.

⁷⁰ Bayram, *Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni)*, 102.

“Adlı! Yazıktır, ne duruyorsun? İşte gül vakti, işte bahar mevsimi! Dikeni olmayan zahmetsiz gül isteyen o gül yüzlüyü görsün.”

Mesîhî'ye göre sevgilinin saçı ona ip oyunu oynayarak yani onunla gönül eğlendirerek veya onu alaya alarak ömür defterini dürmüştür:

‘aceb bend oynadı zülfün başa hey
ki kıldı defterini ‘ömrümün çay (266-1)⁷¹

“Saçın bana acayip bir ip oyunu oynadı/ benimle gönül eğlendirdi, bana tuzak kurdu, beni küçük düşürdü, benimle alay etti; öyle ki sonunda ömür defterimi dürdü, bağladı.”

Revânî [ö. 1523] sevgilinin ettiği zulmü feleğin bile etmediğini söylüyor:

zerrece mihir ü vefâyı başa dil-dâr eylemez
hey başa yâr êtdüğün çarh-ı sitem-kâr eylemez (159-1)⁷²

“Sevgili zerrece merhamet edip sözünde durmaz, sevgilinin bana ettiğini zalim felek etmez, yazıktır!”

Aşağıdaki beytinde ise şair, gül yüzlü sâkînin âşıklarının devamlı baştan çıkardığını ifade ediyor:

hâbâb-ı mey gibi başdan çıkar âvâresi dâim
hey ol gül yüzlü sâkîye hevâ-dâr olmasun kimse (318-2)⁷³

“Âşıkları/sarhoşları şarap köpüğü gibi devamlı baştan çıkar, o gül yüzlü sâkîye kimse heveslenmesin, yazıktır!”⁷⁴

Ķādî Burhāneddīn, sevgilinin ayrılığından dolayı âşığın gözyaşının baştan aştığını söylüyor:

⁷¹ Mengi, *Mesîhî Dîvânı*, 288. Beyitteki “bend oynamak” deyimini divanlarda “bend geçmek” biçiminde de karşımıza çıkmaktadır; bk. Karavelioğlu, “Divan Şiirinde ‘Bend Geçmek’, ‘Hurde Geçmek’ ve ‘Kapı Geçmek’ Deyimleri Üzerine”. Deyimdeki “geçmek” sözcüğünün “oynamak” anlamında olduğu anlaşılıyor. Benzer şekilde “dalga geçmek” deyimini için “biriyle dalga gibi oynamak; bir adım atıp bir geri çekilmek, gönül eğlendirmek, alaya almak, ciddiye almamak, küçük düşürmek”, matrak geçmek “biriyle matrak oynar gibi oynamak”, maytap geçmek “biriyle maytap oynar gibi oynamak” şeklinde anlaşılabilir. Yukarıda anılan makalede yorumlanan deyimlerden birisi de “hurde geçmek”tir. Hurde’nin “husye=taşak” anlamı tespit edilmiştir. Buna göre hurde geçmek, bugün argoda yaşayan taşak geçmek deyimidir; “taşığıyla oynar gibi oynamak” yani “alaya almak, ciddiye almamak, küçük düşürmek” demektir.

⁷² Avşar, *Revânî Dîvânı*, 268.

⁷³ Avşar, 362.

⁷⁴ “Âvâre”nin sarhoş anlamı için bk. Şahin, “Osmanlı Şiirinde ‘Şaraba Rehin Verme’ Metaforu”.

su aşdı şehā başdan görölümde haber vardır
cānumda firāķundan hey hay ki neler vardır (844-1)⁷⁵

“Ey padişah! Gözyaşı başımdan aştı, gönümde haber vardır; yazık ki ayrılığından dolayı canımda neler vardır.”

Muķīmī [15. yy.] rakipler yüzünden yıllarca ayrılık çektiğini ancak bir an bile vuslata eremediğini dile getiriyor:

bin yıl aġyār için evvel hey ki çekdüm furķatı
bir dem āhīr hāşıl olsa başa yāruñ vuşlatı (309-1)⁷⁶

“Evvela yazık ki başkaları yüzünden yıllarca ayrılık çektim, sonunda bana sevgilinin vuslatı bir an dahi olsa nasip olsaydı keşke!”

Revānī ise sarılmak istemesinden dolayı sevgilinin incinmemesi gerektiğini, zira yalnızca bakmanın bir faydasının olmadığını söylüyor:

ben seni gördükçe kucmaġ istesem incinme kim
hāy efendim hey begüm ķuru temāşādan n’olur (73-2)⁷⁷

“Ben seni gördükçe sarmak istesem incinme; yazıktır efendim, yazıktır beğim! Boşuna bakmanın ne faydası var?”

Ahmed Pāşā sevgiliyi güle, rakibi de dikene benzettiği beytinde gülün dallarını dikenin kapladığını şöyle ifade ediyor:

yār etegin ķomaz elinden rakīb
tutdı gülün dāmenini hār hey (334-6)⁷⁸

“Rakip sevgilinin eteğini elinden bırakmıyor, diken gülün eteğini tuttu, yazık!”

Āhī Çelebi, sevgilinin güzelliğinin kervansarayında misafir olmak istediğini ancak feleğin onu kararsız ettiğini söylüyor:

hān-ı hüsñünden geķüp mihmān olaydum ēy gözüm
hey bir iki gün bu ķarh-ı bī-ķarār egler beni (134-4)⁷⁹

“Ey gözüm olan sevgilim! Güzelliğinin hanından içeri geķip misafirin olsaydım keşke! Ne yazık ki bu bir iki günlük kararsız felek beni oy alıyor.”

7. hey dē-, hā dē- “**yapma, etme demek; engel olmak**”

Klasik şiirde yaygın olarak karşılaşılan deyimlerden biridir. Sevgili tipinin güzellik unsurlarından göz, gamze, ben, zülf, turre, la’l ve boy ile ilişkilendirilmiştir:

⁷⁵ Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, 330.

⁷⁶ Canpolat, *Ömer bin Mezīd: Mecmū’atü’n-Nezāir: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, 203.

⁷⁷ Avşar, *Revānī Dīvānı*, 218.

⁷⁸ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 433.

⁷⁹ Kaçalın, *Āhī [1476-1517] Dīvān*, 62.

Ḳāḍī Burhāneddīn aşağıdaki beytinde sevgiliye sesleniyor, onun nefsiye uymayarak tecerrüd tâcını gözetmesini istiyor. Klasik şiirde tecerrüdün “dünyadan soyutlanma”nın timsali Hz. İsa’dır. İslam kültürüne göre Hz. İsa evlenmemiştir.⁸⁰ Beyitte yer alan “begüm” sözcüğü hanım sultanlara verilen bir unvandır. Beyit şairin, hanedan mensubu olduğunu düşünebileceğimiz sevgilisinin başkasıyla evlenmesini istemediği şeklinde yorumlanabilir. “Tâc-ı tecerrüd gözet” ifadesi “Bekârlık sultanlıktır” atasözünü düşündürüyor:

hey de begüm nefsiye olma vücūduña kul
tâc-ı tecerrüd gözet ey saña cânım gulâm (186-6)⁸¹

“A beğim/ey begüm! Nefsine ‘Yapma, etme!’ de, engel ol; vücuduna kul olma/ nefsiye yenilme. Ey canımın köle olduğu sevgilim! Tecerrüd tacını gözet/ bekârlığın sultanlık olduğunu hatırla!”

Aşağıdaki beytinde Ḳāḍī Burhāneddīn, âşık olarak canını sevgilinin dudağına sunmuş ancak canı bunu istememiş, şair de ona kan pahası olduğunu hatırlatmıştır:

lebūne şundum idi dédi ki hey
ben dedüm hūn-behâsın ey cânçuḡ (1144-3)⁸²

“Canı senin dudağına sunmuştum, ‘Yapma, etme!’ dedi; ben de: ‘Ey cancık! kan pahasısın/Ey can! Kan pahasısın, çık!’ dedim.”

Nizâmî-yi Ḳaramânî’nin bendinde âşık şair, sözünü dinlemediği için gönlünden şikâyet ediyor:

düşeli işkuña ey ruḡları bedr-ây gönül
oldı zülfün gibi âşüfte bu bed-rây gönül
néce kim hâ dedüm eslemeyüben hây gönül
eyledi cümle cihâna beni rüsvây gönül
gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül (II-1)⁸³

“Ey yanakları dolunay olan güzel! Senin aşkına düştüğünden beri zayıf görüşlü gönül saçın gibi perişan oldu, birçok defa ‘Yapma, etme, yazıktır gönül!’ dediğim hâlde aldırmayarak bütün dünyaya beni rezil etti; ah gönül, evvah gönül, yazık gönül, evvah gönül!”

Aḡmed-i Dāī’ye göre rind şarap içtiği için ayıplanmamalıdır çünkü kimsenin hakkını yememekte veya parasız içmemektedir:

⁸⁰ Uzun, “İsa”.

⁸¹ Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, 74.

⁸² Ergin, 444.

⁸³ İpekten, *Karamanlı Nizâmî, Dîvân*, 234.

rinde cām içdüğüçün ‘ayb édene eyt ki hey
kimse hâkqın mı yér ol yā varup aylak mı içer (201-5)⁸⁴

“Şarap içtiği için rindi ayıplayana ‘Yapma, etme!’ de, engel ol; birinin hakkını mı yiyor veya parasız mı yiyor?”

sevgili-göz

Teşpit ettiğim örneklerde *hey de-* ifadesi çoğunlukla sevgilinin gözü ve yan bakışı ile ilişkilendirilmektedir. Seyf-i Sarâyî [ö. 1395?]'nin beytinde sevgiliye hitap eden şair eğer gözüne engel olmazsa yan bakışının cihanı yıkacağını söylüyor. Beyitteki “cihanı harap kılmak” ifadesi Moğol istiaresine dayanıyor olmalıdır:

eger hey demesen cihānı hārāb
kılır gāmze birlen yana közleriñ (10-7)⁸⁵

“Eğer ‘Yapma, etme!’ demezsen, engel olmazsan gözlerin yan bakışıyla dünyayı yine yıkar.”

Dehhānī, beytinde gözü kan dökücü bir zalim olarak nitelendiriyor:

şāhā bizümle étme sitem-kāralıq yéter
gözünje hey dé aña bu hūn-h‘āralıq yéter (70-1)⁸⁶

“Ey padişah! Bize haksızlık ettiğin yeter! Gözüne ‘Yapma, etme!’ de, engel ol, bu gaddarlık yeter!”

Kādī Burhāneddīn’in beytinde ise göz acımasız bir cadıdır:

cādū gözünje hey dé ki raḥm éde gönüle
ki taş oḥına döyimeye taş eşigünje (183-3)⁸⁷

“Cadı gözüne ‘Yapma, etme!’ de de gönüle acısın, senin dış/ taş eşigindeki taş bile taş (bakışının) okuna dayanamaz.”

⁸⁴ Özmen, *Ahmed-i Dâî Divanı (Metin - Gramer - Tıpkı Basım)*, 191.

⁸⁵ Aslan, “Türk Edebiyatının Bilinen En Eski Nazire Örnekleri: Seyf-i Sarâyî'nin Şiirleri”, 27.

⁸⁶ Ersoy ve Ay, *Hoca Dehhānî Divanı*, 111.

⁸⁷ Ergin, *Kadı Burhāneddīn Divanı*, 73. ‘Askerî [14.~15. yy.] ve Molla ‘Aşkî [ö. 1459?] de gözü “cadı” olarak nitelendirmiştir. ‘Askerî:

hey dé cāzū gözünje kim fitne şaldı ellere
mekr ü āl-ile cihānda qatı mekkār olmasun (205-6) Durkaya, “Mecmuatü’n-Nezair’in Yeni Bir Nüshası”, 221.

“Cadı gözüne engel ol, ülkelere fitne saldı, hile ve düzenle çok düzenbaz olmasın.” ‘Aşkî:

cādū gözünje hey dé zulm étmesün igende
meşhūr-ı kişver iken ‘adliyle şāh-ı devrān (K. 30-14)

“Cadı gözüne engel ol, zamanın padişahı adaletiyle ülkede meşhur iken çok fazla zulmetmesin.” Şentürk ve Boşdurmaz, *Molla Aşkî: Dîvân*, 248.

Aşağıdaki beyitte şair gözü ok atan bir savaşçı olarak nitelendiriyor:

hey dē gözünē neçe atar tîr-i hadengi
bir yola sürer bizüm ile şulḥ ile cengi (189-1)⁸⁸

“Gözüne ‘Yapma, etme!’ de, engel ol! Kayın okunu ne zamana kadar atacak? Bizimle barışla savaşı bir yola sürüyor/ sürüncemede bırakıyor.”

Şu beyitte ise şair gözü “gazi, savaşçı” bir alp olarak vasfediyor:

gāzī gözünē hey dē oḡa yaya ne ḥācet
görmedin anı gōḡlüm gelmiş idi imāna (240-3)⁸⁹

“Gazi gözüne ‘Yapma, etme!’ de, engel ol; oka yaya ihtiyaç yok, daha gönüm onu görmeden imana gelmişti.”

Yine şair aşağıdaki beytinde yan bakışın, kalbin ayarını bozduğunu ifade ediyor; aynı zamanda kalb ve ayar sözcüklerini bir arada kullanarak ayarı bozuk, değersiz paralara işaret etmiş oluyor. “Yürekte suyun kalmaması”, gözyaşının tükenmesi, “kana dadanmak” âşğın gözünün kan akıtması, kan ağlaması olarak anlaşılabilir:

komadı su yürekde hēç kana tatandı gözlerün
gānzelerünē hey dē ki kalb ēder uş ‘ayarı gör (562-4)⁹⁰

“Gözlerin yürekte hiç su bırakmadı, kana dadandı; yan bakışlarına ‘Yapma, etme!’ de, engel ol çünkü ayarı kalp ediyor/ bozuyor, işte gör!”

Şeyḥī ise sevgilinin gözlerini haramiye benzeterek engel olmazsa dünyayı yıkacağını söylüyor:

gānzesine ḥarāmī gözlerinün
hey dēmezşen cihān ḥarāba gider (51-5)⁹¹

⁸⁸ Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, 76. Benzer mazmunu içerir şu beyitler de var:

gözünē hey dē ger müsülmān ise
neçe bir ata şol hadengi begüm (480-3) Ergin, 190.

“A beğim/ begüm! Eğer Müslümansa gözüne ‘Yapma, etme!’ de, şu kayın okunu ne zamana kadar atacak?”

kāfir degülem hey dē ki oḡladı yüregüm
ol oḡa el urınca yüregüm kanar oldı (261-8) Ergin, 103.

“Yan bakış okun yüreğimi okladı, ben kāfir değim, ona ‘Yapma, etme!’ de, engel ol. O sevgili okuna el atınca (çok acımasız bakınca) yüreğim kanıyor.”

⁸⁹ Ergin, 95.

⁹⁰ Ergin, 222.

⁹¹ Biltekin, “Şeyḥī Dīvānı (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)”, 143. Sa’dī-yi Cem [1494?] de yan bakışı haramiye benzetiyor:

dil aldı diler gāmezşen yağmā kıla cān mülkin

hey dē o ḥarāmīye kim rāh-zen olmuşdur (Sa’dī-yi Cem: 115-9) Kılıçarslan, *Eğridirli Hacı Kemāl Cāmī’ü’n-Nezâ’ir Eksik Şiirler Bâyezîd Nüshası No: 5782 (İnceleme-Metin-*

“Harami gözlerinin yan bakışına engel olmazsan ‘Yapma, etme!’ demezen dünya yıkılır.”

Sultan II. Murad devri şairlerinden ‘Atâyî [ö. 1437]’nin beytinde göz başkalarına iyilik ederken âşığı perişan eden bir zalimdir:

hey de ki zâlim gözlerün ağıyâra her dem luft édüp
kahriyle ben bî-çâreyi hûn-ı ciger-zâd étmesün (70-5)⁹²

“Engel ol, ‘Yapma, etme!’ de de zalim gözlerin başkalarına her an iyilik ederken bu ben çaresizi kahriyle ciğer kanına batırmasın.”

Aynı dönem şairi Şafî gamzenin gönül imaretini yaktığını söylüyor:

gamzeje hey de yıkmasun cân u gönül ‘imâretin
kullarına şehâ sitem bir iki üç ü dört ü beş (G. 59-2)⁹³

“Ey padişah! Yan bakışına engel ol, can ve gönül imaretini yıkmasın; kullarına onun eziyeti az değil.”

Bayrâm [14~15. yy.], sevgiliye seslenerek aşkını mühürlü gönül sandığının içinde sakladığını, bakış hançerine engel olmaması hâlinde mührün kırılarak sandığın açılabiliceğini, bu sebeple rüsva olabileceğini şöyle dile getiriyor:

mihrüni gönüm içinde mühr-ile çün şaklaram
gözlerüne hey de şâhum kılmasun rüsvâ beni (177-4)⁹⁴

“Ey şahım! Sevgini gönlümde mühür gibi sakladığımdan gözlerine engel ol, beni rezil etmesin.”

Fatih Sultan Mehmed [ö. 1481] şairlerinden Molla ‘Aşkî, aşağıdaki beytinde adaletiyle meşhur sultanın devrinde zulmün olamayacağını, dolayısıyla sevgilinin zalim gözüne engel olması gerektiğini ifade ediyor:

zâlim gözüne hey de ‘ahdinde ol şehün kim
hürşîd bigi ‘adli ‘âlemde bula şöret (K. 41-35)⁹⁵

“O padişahın devrinde zalim gözüne engel ol çünkü onun adaleti güneş gibi dünyaya ün salmıştır.”

Aşağıdaki beytinde ise şair hiç günahı olmadığı hâlde sevgilinin

Tıpkıbasım), 156.

“Yan bakışın gönül aldı, can ülkesini yağmalamak istiyor; o haramiye engel ol zira haydut olmuştur.”

⁹² Aslan, *İvaz Paşaoğlu Atâyî: Dîvân*, 154.

⁹³ Özkan, *Bursalı Nakkaş Safî ve Dîvânı*, 156.

⁹⁴ Durkaya, “Mecmuatü’n-Nezair’in Yeni Bir Nüshası”, 196.

⁹⁵ Şentürk ve Boşdurmaz, *Molla Aşkî: Dîvân*, 324. ‘Aşkî’nin yine Fatih’in adaletini öne çıkardığı benzer mazmunu havi başka bir beyit için bk. G. 50-9; Şentürk ve Boşdurmaz, 440.

154 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

gözünün onu öldürdüğünü söylüyor, sevgiliye seslenerek ağzı var ise gözüne “Yapma, etme!” demesi gerektiğini belirtiyor:

gözün öldürdi beni hiç yoğ iken güneğim
hey de ol dil-siyehe vār ise cānā dehenūj (G. 77-2)⁹⁶

“Ey can! Hiç günahım yokken gözün beni öldürdü, eğer ağzın varsa o günahkâra engel ol; yapma, etme, de!”

Ahmed Pâşâ sevgilinin gözünün naz sarhoşu olduğunu, bundan dolayı hasta gönül ile gavgaya tutuştuğunu söylüyor. Beytin, sosyal hayatta karşılaşabileceğimiz sarhoş kavgası gözlemine dayandığı anlaşılıyor:

cānā gözünge hey dé ki ser-mest-i nāz olup
gavğâlar étmesün dil-i bîmārum üstine (K. 15-3)⁹⁷

“Ey can! Gözüne ‘Yapma, etme’ de, engel ol da naz sarhoşu olup hasta gönlümle gavga etmesin.”

Sarhoşların kavga ettiklerinde kan döktükleri vakidir. Fatih devri şairlerinden Fakîh’in aşağıdaki beyti bu duruma işaret ediyor:

hey dé şol gāmze-yi mestāne-yi hūn-rîzūne kim
kan dôker zulm ile dēmez ki haṭâdur yā günāh (27-5)⁹⁸

⁹⁶ Şentürk ve Boşdurmaz, *Molla Aşkî: Dîvân*, 476. Aynı beyit G. 103-3’de tekrar ediliyor; bk. Şentürk ve Boşdurmaz, 512.

⁹⁷ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 161. Ahmed Paşa’nın şu beyti de aynı mazmunu içeriyor:

éy serv-i nāz nergis-i mestūne hey dé kim
kıldı cihānda ehl-i niyāzı harāb-ı nāz (110-2) Hayal, 298.

“Ey naz servisi! Sarhoş nergis gözüne engel ol, ‘Yapma, etme!’ de; nazıyla dünyada dua ehlini perişan etti.”

Şerâyî [Ahmed Paşa (ö. 1497) şairi] ise şöyle diyor:

mest olup şol şöḥ çeşmün cāna hāncer çekmesün

hey dé âlem fitnesinden şūr-ıla şer çekmesün (Ms. 18-III) *Kolunsağ, Serâyî Dîvân (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*, 202.

“Şu fitneci gözün sarhoş olup cana hançer çekmesin, engel ol, dünya onun fitnesinden kargaşa ve kötülüğe uğramasın.” Şehzade Cem’in de sarhoş kavgasına dayalı bir beyti vardır:

her lahzada mestāne gözün kaçd-ı ser eyler

hey dēmez iseñ arada biñ şūr u şer eyler (G. 50-1) Yerli, “Cem Sultan’ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”, 80.

“Sarhoş gözün her an başa kastediyor, engel olmazsan arada sayısız kavga çıkaracak!” Şöyle de anlaşılabilir: “Sarhoş gözün her an göz ucuna kastediyor, yani yöneliyor; göz ucuyla, yan bakmak istiyor; engel olmazsan arada sayısız kavga çıkaracak!”

⁹⁸ Sünger, “Fakîh: Hayatı, Eserleri, Divanı”, 130.

“Şu kan dökücü sarhoş yan bakışma engel ol, haksız yere kan döker de hatadır veya günahdır demez.”

Sultan Cem aynı mazmunu şöyle dile getiriyor:

mestâne gözün kaçd-ı dil ü cān eder ey dōst
hey dēmez iseñ arada biñ kan eder ey dōst (G. 19-1)⁹⁹

“Ey dost! Sarhoş gözün gönül ve cana kastediyor, engel olmazsan arada sayısız kan dōkecek!”

Hafî âşğın kanını her an su gibi içen gözüne sevgilinin asla engel olmadığını söylüyor:

içer şu gibi kanum gözi her dem
görüñ hey dēr mi ol hūn-ḥ^vāresine (G. 222-4)¹⁰⁰

“Gözü her an kanımı su gibi içiyor, o kan dökücü gözüne bakın engel oluyor mu? Olmuyor.”

Ḳāsimî [ö. 1500?] ise gözü bir kâfire benzeterek dinini berbat ettiğini, gönül ülkesini yaktığını ve Müslümanlığı yıktığını söylüyor:

hey dē kāfir gözüñe eylesün ğāret-i dīn
yağdı dil kişverini yıkdı müsülmānlığı (68-2)¹⁰¹

⁹⁹ Yerli, “Cem Sultan’ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”, 63. Cefāyî [15. yy. şairi]’nin şu beytinde de aynı mazmun vardır:

hey ne hūnīdür dōküp kanum içer mestâne-vār
çeşm-i hūn-rizūñ leb-i la’lūñ mey-i ḥamrā gibi (*) Kayhan, “Divan-ı Fanî İncelemesi”, xx.

“Zalim gözün ne çok kan dökücüdür, la’l dudağının şarap içmesi gibi kendinden geçmişçesine kanımı içiyor/ ne çok kan dökücüdür, kanımı döküp kendinden geçmişçesine içiyor; zalim gözün ve la’l dudağın kırmızı şarap gibi kıpkırmızı olmuştur.” Tācī-zāde Ca’fer Çelebi [ö. 1515]’nin aşağıdaki beyti benzer anlamdadır:

mest olupdur neçe kan etse gerek hūnī gözün

aña merdümlik édüp hey dēmez iseñ güzelüm (128-6) Erünsal, *The Life and works of Tacī-zāde Ca’fer Çelebi: with critical edition of his Divan*, 331.

“Güzelim! Kan dökücü gözün sarhoş olmuştur, insanlık edip ona engel olmazsan çok kan dōkeçeğe benziyor.” Fatih Sultan Mehmed devri şairlerinden Mollā ‘Aşķī’de daha önce gördüğümüz adaletli padişah devrinde zulüm olmayacağı fikri Revānī [ö. 1523]’de de tekrar ediliyor:

hey dē çeşm-i mestünge kaçd etmesün kan etmege
zulm olmaz şāh-ı ‘ādil devridür ey dil-sitān (24-16) Avşar, *Revānī Dīvānı*, 138.

“Ey gönül alıcı güzel! Sarhoş gözüne engel ol, kan dōkmeye kastetmesin, adil padişah devrinde zulmetmek olmaz.” Şāfī [ö. 1530?]’ye göre de sarhoş göz cana kastetmiştir:

çeşm-i mestün germ olup her laḥza kaçd-ı cān eder
hey dēmezseñ ğāret-i ‘akl u dil ü imān eder (93-1) Taş, 82.

“Sarhoş gözün kızmış, her an cana kastediyor, ‘Yapma, etme!’ demezsen, engel olmazsan akli, gönül ve imanı yağmalayacak.”

¹⁰⁰ Ersoy, *Dīvān-ı Hafî*, 226.

156 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

“Kâfir gözüne ‘Yapma, etme!’ de, engel ol; dîni yağmalamasın; gönül ülkesini yaktı, Müslümanlığı yıktı.”

Harîmî Şehzâde Korkud [ö. 1513]’e göre sevgilinin gözleri arslan avlayan bir ahudur,¹⁰² engel olunmazsa misk ahusunun yüreğini kan edecektir:

hey dèmezsen bu dem ol âhū-yı şîr-efgenūne
kan éder yüregini nāfe-yi müşk-i hotenūn (19-2)¹⁰³

“Şimdi o arslan avlayan/ arslan burcundaki güneşe benzeyen, iş bitirici ahu gözüne engel olmasan Hoten ahusunun göbeğindeki kesesini kanla dolduracak/ Hoten ahusunun yüreğini üzecek!”

Çansu Gavri, aşağıdaki beyitte kamer devrinde zulüm olmayacağını söylüyor. Kamer devri, Hz. Muhammed’in İslam’ı yani barış dinini getirdiği dönemdir:

bu devr-i kamerdür gözünün zulmına hey de
her güşede yüz fitne vü kan eylemek olmaz (48-3)¹⁰⁴

“Şimdi kamer devridir, gözünün zulmüne engel ol, ‘Yapma, etme!’ de, her köşede sayısız fitne çıkarmak ve kan dökmek olmaz.”

Şâfî Cezerî Kâsım Pâşâ da gözü Müslümanlardan haraç alan bir kâfir olarak nitelendiriyor:

hey dèmezsen zulm ile alur şehâ
kâfir-i çeşmün müsülmândan hārâc (24-6)¹⁰⁵

“Ey padişah! Engel olup ‘Yapma, etme!’ demezsen kâfir gözün müslümandan haraç alacak.”

Aşağıdaki beyitte ise şair gözü yağmacı sarhoş bir Türk’e benzetiyor:

türk-i mestün germ olup cân mülkini çapmak diler
hey dèmezsen vay maña ol zâlim-i mekkârğa (201-3)

“Sarhoş Türk/ savaştı gözü kızmış, can ülkesini yağmalamak istiyor; o hileci zalime ‘Yapma, etme!’ demezsen, engel olmasan bana yazık!”

Mihri Hâton kan dökücü gözü zalimliği ile meşhur Emevi valisi Haccâc b. Yusuf es-Sekafî [ö. 714]’e benzetiyor:

¹⁰¹ Özyürek, “İsfendiyaroğlu Rüstem Bey Dîvânı (Dîvân-ı Kâsımî): İnceleme ve Metin”, 244.

¹⁰² Mazmunun en eski kullanımlarından biri Mevlana Celaleddin-i Rûmî’nin divanında görülmektedir; bk. Denizmen, “Mevlânâ’nın Dîvânında ‘Kut’lu Ceylan Motifi”.

¹⁰³ Akın, “Harîmî (Şehzâde Korkud) Dîvânı’nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi”, 57.

¹⁰⁴ Yavuz, *Çansu Gavri’nin Türkçe Dîvânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, 123.

¹⁰⁵ Taş, *Şâfî Dîvân [Analysis - Text - Translation Explanation - Index - Facsimile]*, 38.

bî-güneh 'âşıkları öldürmek ister zulm ile
çeşm-i hûn-rîzûñ ki hey dé étmesün haccâclık (78-8)¹⁰⁶

“Günahsız yere zulmederek âşıkları öldürmek ister, kan dökücü gözüne ‘Yapma, etme!’ de, engel ol, zalimlik etmesin.”

Revânî [ö. 1523] ise yan bakışı kan dökücü bir cellada benzetmiştir:

devr-i hüsniñde şehâ gün başına biñ kan éder
hây démezsen eger şol gânze-yi cellâduña (388-3)¹⁰⁷

“Ey padişah! Eğer şu cellat yan bakışına engel olmazsan güzelliğinin devrinde gün başına bin kan dökcek!”

sevgili-iri ben

Dehhânî'nin aşağıdaki beytinde sevgilinin “kara ben”i âşığın kanını dökmek için gözünü karartmıştır:

göz kara éder kınuma kıra benüñ hey dé aña
kim ben gâribüñ kınını döküp vebâle düşmesün (84-2)¹⁰⁸

“Kara iri benim kanımı dökmek için gözünü karartıyor, ona ‘Yapma, etme!’ de, engel ol; ben garibin kanını döküp günaha girmesin.”

sevgili-saç

Kâdî Burhâneddîn, saçın can için ayak bağı olduğunu, dolayısıyla âşığı oyaladığını söylüyor:

cân gerek idi uçayidi göge
hey dé zülfünje ki ayağ bağısın (134-5)¹⁰⁹

“Canın göğe uçması gerekirdi, saçına “Yapma, etme!” de, engel ol (bağı çözsün); zira ayak bağısın/ saçına tamamiyle ayak bağı olduğunu söyle.”

Şairin aşağıdaki beytinde çene çukuru Babil kuyusuna benzetilmiş, sevgili de âşığı saçıyla o kuyuya asmıştır. Beyitte Harut ile Marut hikâyesine¹¹⁰ telmih yapılıyor:

¹⁰⁶ Arslan, Mihrî Hâtun Divânı, 93. Şairenin şu beyti de benzer manadadır:

kıl naşîhat döstüm çeşmünje allâh 'aşkına
bî-güneh kıan étmesün hey hey dé bi 'llâh 'aşkına (163-1) Arslan, 136.

“Dostum! Allah aşkına gözüne nasihat et, günahsız yere kan dökmesin, Allah aşkına ‘Yapma, etme!’ de, engel ol.”

¹⁰⁷ Avşar, *Revânî Dîvânı*, 405.

¹⁰⁸ Ersoy ve Ay, *Hoca Dehhânî Divanı*, 119.

¹⁰⁹ Ergin, *Kadı Burhâneddîn Divanı*, 53.

¹¹⁰ Melekler, insanların yeryüzünde işledikleri suçlara hayret ederlermiş. Denemek üzere aralarından Harut ile Marut'u seçerler, bunlar insan suretinde yeryüzüne inerler. İnsanlara adalet ve insafla hareket etmelerini, ibadetle meşgul olmalarını, zinadan, şaraptan ve kan dökmekten uzak durmalarını tavsiye ederler. Fars hükümdarlarından birinin kızı veya ünlü yosmalardan biri olan Zühre, kocasıyla

zenaḥ zindānına şaldıḡ ne sihr éder yine zülfüñ
perişān kılmasun hey dé çeh-i bâbil bile bizi (632-4)¹¹¹

“Çene zindanına bıraktın, saçın yine ne sihir yapıyor? Saçına ‘Yapma, etme!’ de, engel ol; Babil kuyusu ile bizi perişan etmesin.”

Sevgilinin saçı Karamanlı Nizâmî’nin canını zulümle almıştır:

hey dé bî-dîn ṭurraḡa şāhā nizāmî ḡastenüñ
cānını zulum ile aldı ḡaşdı ĩmānındadır (21-7)¹¹²

“Ey şah! Dinsiz kıvrıcık saçına engel ol, hasta Nizâmî’nin canını haksız yere aldı, imanına kastediyor.”

Molla ‘Aşķî, adaletiyle yeryüzünü mamur eden Fatih Sultan Mehmed’in saltanatı devrinde sevgilinin saçının zulme yeltenmemesi gerektiğini ifade ediyor:

hey déğil zülfüñe destin zulme kılmasun derāz
şāh devrinde ki ‘adlindendir ābādān zemīn (K. 46-25)¹¹³

“Saçına engel ol, elini zulme uzatmasın; padişah devrinde yeryüzü onun adaletiyle mamur olmuştur.”

Sultan Cem’in aşağıdaki beytinde saç küfrü, cemal “yüz güzelliği” ise dini, imanı temsil etmektedir; saç yüzün üstündedir, yüzü kaplamakta yani dine kastetmektedir; küfrün dine üstün gelmesi ise hoş

geçinemediğinden boşanmak ister. Duruşma için kocasıyla birlikte Harut ile Marut’un huzuruna çıkar. Kadın çok güzel olduğundan her iki meleğ de Zühre’ye âşık olur ve onunla birlikte olmak ister. Kadın; puta tapma, şarap içme, haksız yere kan dökmeyi şart koşar. Melekler şarap içmeyi daha ehven gördüklerinden onu yerine getirirler. Şarap içince sarhoş olurlar, suçsuz bir fakiri öldürürler. Hz. İdris’e giderek tekrar göğe çıkmayı isterler. Suçlarından dolayı dünya azabını tercih ederler ve Babil’de bir kuyunun içinde ayaklarından asılırlar. Harut ile Marut kıyamete kadar bu şekilde kalacak, kuyuya yaklaşanlara sihir öğreteceklerdir. *Onay ve Kurnaz, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 194-95.

¹¹¹ Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, 250.

¹¹² İpekten, *Karamanlı Nizâmî, Divân*, 124. Nizâmî’nin bu beytini Azerbaycan şairi Kişverî tahmis etmiştir:

yek cihetliğ kör seniñle kişverî-yi besteniñ
beñzer érdi ağzına beynin çihardı pisteniñ
‘âşık-ı zārıñ-durur çün sen yüzi gül-desteniñ
hey dé bî-dîn ṭurraḡa éy kim nizāmî ḡastenüñ
cānını zulum ile alıp ḡaşdı ĩmānındadır (460-7) Talan Demirci, “Kişverî Dīvānı (İnceleme - Metin - İndeks)”, 274.

“Âşık Kişverî’nin seninle bir oluşunu şuradan anla: Yüzü gül destesi olan sen güzele âşık olduğ için ağzına benziyor diye fıstığın içini çıkardı. Kıvrıcık saçına ‘Yapma, etme!’ de; hasta Nizâmî’nin canını haksızlıkla alarak imanına kastediyor.”

¹¹³ Şentürk ve Boşdurmaz, *Molla Aşķî: Divân*, 350. Benzer anlamda bir başka beyit için bk. K. 47-31; Şentürk ve Boşdurmaz, 358.

karşılancak bir durum değildir. Tasavvufî açıdan küfrün yani kesretin cemale yani vahdete kastetmesi, kişinin dünya ilgisinin artması demek olur; Cem de dünya saltanatı için mücadele etmiş fakat başarılı olamamıştır. Beyit, Cem'in dünyaya olan ilgisinden dolayı pişmanlık duyduğuna yorulabilir:

küfr-i zülfün kim cemâlün üzre kaçd-ı dîn eder
hey dē ol bî-dîne kim 'âlemde bed-âyn eder (G. 58-1)¹¹⁴

“Saçının küfrü cemalinin üstünde dine kastediyor, o dinsize engel ol, zira dünyada kötü bir âdet çıkarıyor.”

Aşağıdaki beyitler de benzer şekilde anlaşılabilir: Kesrete, dünya ilgilerine engel olamazsa zaten kararsız olan yani vahdet ile kesret arasında gelip giden Cem, sonunda kesrete boyun eğecek, dünya tarafından avlanmış olacaktır:

hey dē kara saçuğa ki alup kararımı
her lahza kaçdı şimdi bu ben bî-karâradur (G. 98-8)¹¹⁵

“Kara saçına engel ol, zira her an huzurumu kaçırıp şimdi bu ben kararsıza kastetmektedir.”

hey dēmezseñ zülf-i 'anber-bâr-ı müşk-âmîzüñe
'âkıbet cem göñlini şayd eyler ol şeh-bâz-ı nâz (G. 153-5)¹¹⁶

“Amber saçan misk ile karışık saçına engel olmazsan sonunda o naz doğanı Cem'in gönlünü avlayacaktır.”

Hafî sevgilinin dudağına teşne olduğunu, saçın buna engel olmaması gerektiğini “Su içene yılan dokunmaz.” atasözüyle hatırlatıyor:

lebünje teşneyem zülfünje hey dē
ki şalış şu içer iken ejder urmaz (G. 120-3)¹¹⁷

“Dudağına susadım, saçına engel ol zira kişi su içerken yılan bile dokunmaz.”

Şerâyî [Ahmed Paşa (ö. 1497) şairi] ise sevgiliye seslenerek saçına engel olmasını, aksi takdirde saçın gönül ülkesini yıkacağını, fakat sonrasında

¹¹⁴ Yerli, “Cem Sultan'ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”, 84.

¹¹⁵ Yerli, 106.

¹¹⁶ Yerli, 138. Aynı anlam şu beyitte daha basit şekilde ifade ediliyor:

göñlüm aldı kaçd-ı cân êtmek diler
hey dēgil bi'llâh êy cân zülfünje (G. 361-3) Yerli, 253.

“Gönlümü aldı, billahi cana kastetmek istiyor. Ey can! Saçına engel ol!”

¹¹⁷ Ersoy, *Divân-ı Hafî*, 159. Hafî'nin beyti aynı biçimde II. Murad [ö. 1451] devri şairlerinden Bursalı Nakkaş Şafi'de de geçmektedir (G. 54-3), bk. Özkan, *Bursalı Nakkaş Safî ve Divânı*, 153.

160 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

pişman olabileceğini dile getiriyor:

hey dé zülfünje harāb eylemesün mülk-i dili
zûlm-ile olmaya tā şonra peşimān-şekil (K. 12-51)¹¹⁸

“Saçına engel ol, gönül ülkesini yıkmasın; sonra zulmünden dolayı pişman olmasın!”

Hamdī Akşemseddin-zāde Hamdullāh [ö. 1503]’ın beytinde *hey dé hey* biçiminde geçen söz pekiştirme de belirtiyor:

gönlümi bend étدی gamze-yi gammāzuğa
hey dé hey zûlm étmesün zülf-i kemend-endāzuğa (148-1)¹¹⁹

“Gammaz yan bakışına uydu da gönlümü bağladı, kement atan saçına ‘Yapma, etme!’ de, engel ol da zulmetmesin.”

Necātī Bey [ö. 1509] merhametsiz sevgiliyi uyararak yeryüzünde Allah’ın gölgesi olan padişahın zulme engel olacağını belirtiyor:

éy meh-i bī-mihr şehriñ pādişāhı yok mıdur
zülfünje hey démege zıll-ı ilāhī yok mıdur (57-1)¹²⁰

“Ey merhametsiz ay! Şehrin padişahı yok mudur? Saçına engel olmaya Allah’ın gölgesi yok mudur?”

Tācī-zāde Ca’fer Çelebi, saçın gönül ve cana dolaşmaması gerektiğini söylüyor. Beyitte zülf tasavvufî anlamıyla “dünya ilgileri, zevkleri, kesret”tir. Yüz, tasavvufta “vahdet”i ifade eder, aynaya benzetilir. Kesret vahdet aynasında yüz bulur yani zuhur eder ama kesret baştan aşmamalı; çok fazla olmamalı, çoğalmamalı, gönül ve cana dolanmamalıdır:

hey hey dé zülfünje dil ü cāna tolaşmasun
Yüz buldı ise bi ’lāh igen başdan aşmasun (160-1)¹²¹

“Saçına engel ol ‘Yapma, etme!’ de, gönüle ve cana dolaşmasın; yüz bulduysa da vallahi çok fazla baştan aşmasın!”

sevgili-ağız

Hamdī Akşemseddin-zāde Hamdullāh, sevgilinin dudağının âşığa zulmetmemesi, tam aksine ağız suyu ile onun susuzluğunu gidermesi gerektiğini dile getiriyor. Dudağın zulmetmesi âşıkla konuşmaması, herhangi bir haber vermemesi, dolayısıyla kendisini gizlemesidir. “ahd-i

¹¹⁸ Kolunsağ, *Serâyî Dîvân (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*, 134.

¹¹⁹ Özyıldırım, *Hamdullah Hamdî Divanı*, 67.

¹²⁰ Tarlan, *Necati Beg Divanı*, 181.

¹²¹ Erünsal, *The Life and works of Taci-zade Ca’fer Çelebi: with critical edition of his Divan*, 368.

nihân” ile belirtilen gizli sözleşme, ruhlar meclisindeki sözleşmedir. Dudak âşıklarına mesajlar (vahiy) ileterek kendinden haberdar etmelidir. Böylece âşıkların hasreti sona erecektir:

ben teşneye zulm eylesün la'lüñe hey dē
anunla nedür 'ahd-i nihân işte bilürsin (124-3)¹²²

“Ben susuza zulmetmesin, dudağına ‘Yapma, etme!’ de, engel ol; onunla gizli sözleşmemizin ne olduğunu işte sen biliyorsun.”

Münîrî [ö. 1520]'nin beytinde sevgilinin kırmızı dudağı âşıklarına zulmediyor ama ahirette hesabının sorulacağını hiç düşünmüyor:

la'l-i lebünje hey dē kan içmeden uşanmaz
ğâlib budur kim âhîr şorulmasın uşınmaz (130-1)¹²³

“Dudağının la'line engel ol, kan içmekten usanmıyor; gâliba sonunda/ ahirette hesabının sorulacağını aklına getirmiyor.”

sevgili-boy

Ahmed-i Dâî, boyunu serviye benzetirse sevgilinin onu uyarmasını istiyor; dolayısıyla şairin kendisi de bu benzetmeyi uygun bulmamaktadır:

nâzük boyuñe servi dēsem dē ki hey başa
benzer ki bir yonulmaduğ ağaç ki kündedir (242-2)¹²⁴

“Nazik boyuna servi dersem bana ‘Yapma, etme!’ de, engel ol; o servi yontulmamış kaba bir ağaca benziyor.”

âşık

Ahmed Pâşâ'nın aşağıdaki beytinde söz konusu edilen göz, âşığa aittir. Tecrid yoluyla kendisine seslenen şair çapkın gözüne engel olmasını, aksi takdirde can akçesinin boşa gideceğini ifade ediyor; zira güzeller canı değil nakit olarak altını, gümüşü kabul ediyorlar.¹²⁵

derd-i dil mey-hānesinde naqd-i cān olur telef
hey dēmezşen aḥmedā şol çeşm-i şāhid-bāzuña (277-7)¹²⁶

¹²² Özyıldırım, *Hamdullah Hamdî Divanı*, 58.

¹²³ Ersoy, *II. Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı*, 286.

¹²⁴ Özmen, *Ahmed-i Dâî Divanı (Metin - Gramer - Tıpkı Basım)*, 218.

¹²⁵ Şairin şu beyit de aynı mazmunu içeriyor:

hey dē zālîm çeşmünje iğen dil âzār eyleme
bî-zer ü bî-zürlara böyle bāzār eyleme (Kt. 4-1) Hayal, 469.

“Zalim gözüne engel ol, ‘Yapma, etme!’ de; gönlü azarlama, akçesiz zayıflarla/ soylu âşıklarla böyle pazarlık etme.”

¹²⁶ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 399.

162 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

“Ey Ahmed! Şu güzele düşkün gözüne engel olmazsan ‘Yapma, etme!’ demeysen gönül derdi meyhanesinde can akçesi boşa gidecek.”

8. hey dèyince, hey hey dèyince, hā dèyince, “bir anda, hemen, çabucak”
Şeyhî, ecelin bir anda geleceğini söylüyor:

‘ömrüm bigi geçer başa hey va‘deler vèrür
āh ol ecel dèdikleri érer dèyince hā (1-6)¹²⁷

“Ömrüm gibi benimle oyun oynuyor; bana devamlı süre veriyor; yazık ki o ecel dedikleri aniden gelecek!”

Ömür konusunda Gülşenî-yi Şaruḥānî [Fatih (ö. 1481) devri şairi] de benzer düşünceyi şöyle ifade ediyor:

müddet-i ‘ömr ü mühlet-i eyyām
hey dèyince ne ũarş olursa tamām (289)¹²⁸

“Ömrün vakti ve günlerin süresi bir anda biterse buna şaşılmaz.”

Şeyhî aşağıdaki beytinde dünya yapısının çabucak yıkılabileceğini ifade ediyor:

şeyhî bekā diler iseñ cān ḥaremin ‘imāret ét
kim bu cihān meremmeti hey dèmedin ḥarāb olur (24-5)¹²⁹

“Ey Şeyhî! Kalıcı olmak istersen can evini şenlendir çünkü bu dünya yapısı çabucak yıkılır.”

Dünyanın geçiciliğine dair benzer bir düşünceyi Yahyāoğlu [14~15. yy.]’nun aşağıdaki beytinde de buluyoruz:

şādi maḥabbetine cihānuñ yok i‘tibār
kim hey dèyince ḥālî dige-gün degül midür (39-6)¹³⁰

“Dünyanın sevinç ve muhabbetine itibar edilmez çünkü bir anda hāli başka türlü olmuyor mu?”

Fatih devri şairlerinden Ḥafî düşmanın, Fatih Sultan Mehmed’in okundan kurtulamayacağını şöyle dile getiriyor:

kaçmağla kurtulam dèr okından ‘adū velī
ardından öjine geçer érer dèyince hā (3-19)¹³¹

“Düşman, ‘Kaçarak kurtulayım’ der ama padişahın oku bir anda onun ardından önüne geçip yetişir.”

¹²⁷ Biltekin, “Şeyhî Dīvānı (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)”, 106.

¹²⁸ Kulat, “Gülşenî Saruhani Divanı ve Tahlili”, 72.

¹²⁹ Biltekin, “Şeyhî Dīvānı (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)”, 124.

¹³⁰ Ay Say, “Klasik Türk Şiirinin Başlangıç Dönemi Şairlerinden Yahyāoğlu ve Divançesi”, 42.

¹³¹ Ersoy, *Dīvân-ı Hafî*, 73.

Timurlu sultanlarından Uluğ Bey [ö. 1449]'in saray şairi Mevlânâ Sekkâkî sevgilisini yiğitlik ormanında dünyaya gelmiş bir arslan yavrusuna benzetiyor:

yā şecā'at bîşesinde toğdı arslan balası
siz körüñ hey hey déginçe bolğay ol bir şîr-i ğāb (12-5)¹³²

“Yani yiğitlik ormanında arslan yavrusu doğdu; görürsünüz, o çabucak ormanların arslanı olacak!”

Şâfî Cezerî Kāsım Pāşā'ya göre gönül sevgilinin hayalinin tahtıdır ancak o dağınık hâldeki kıvrıkcık saçları gibi gönlü darmadağın etmiş, adını kötüye çıkarmıştır:

dil hayālün tahtgāhyken ser-i zülfün gibi
hey déyince tarmār étdün éyü ad étmedün (129-2)¹³³

“Gönül hayalinin tahtı iken saçının ucu gibi onu çabucak alt üst ettin, hem kendi adını hem de onun adını kötüye çıkardın.”

Şevkî-yi Edirnevî [II. Bayezid (ö. 1512) devri şairi] ise güle benzettiği sevgilisine seslenerek bülbülünü ürkütmemesi gerektiğini, zira gönül kuşunun çabucak uçup gidebileceğini söylüyor. Şair, ömrün çabucak bitebileceğini ve can kuşunun beden kafesinden çabucak uçabileceğini ima etmiş oluyor:

özün den bülbülün ürkütme éy gül
k'uçar dil murğı tenden hā déyince (138-2)¹³⁴

“Ey gül! Bülbülünü kendinden ürkütme çünkü gönül kuşu tenden bir anda uçar.

Şerîfî [ö. 1514]'nin *Şehnâme*'sinde *hā déyince* deyimini uzak mesafelerin çabucak aşılmasıyla ilgilidir:

gider ol gāve leşker der-peyince
niçe fersaḥ keserler hā déyince (1959)¹³⁵

“O Gāve ordunun ardınca gider, çabucak pekçok mesafe geçerler.”

9. hey kıl- “Ah vah etmek”

Özbek han-şair Şībānî sâkîye seslendiği aşağıdaki beytinde zümrüdüankaya benzettiği ay ve yılların geçip gideceğini, gözden kaybolacağını ve bir daha ele geçmeyeceğini, dolayısıyla zamanın kıymetini bilmek gerektiğini dile getiriyor:

¹³² Eraslan, *Mevlana Sekkâkî Divanı*, 180.

¹³³ Taş, *Şâfî Divân [Analysis - Text - Translation Explanation - Index - Facsimile]*, 107.

¹³⁴ Işınsoy Durmuş ve Canım, *Edirneli Şevki Divânı*, 275.

¹³⁵ Kültürel ve Beyreli, *Şerîfî Şehnâme Çevirisi*, 70.

zamānī şādmānlıkını éligdin bérme ay sākī
kim ay u yıl bolup ‘anķā uçarlar çün kıılır-sén hey (297-3)¹³⁶

“Ey sākī! Geçici olan mutluluğu elinden bırakma çünkü ay ve yıl anka olup uçar da ‘ah, vah’ edersin.”

10. hey ma‘āza ’llāh “Aman Allah korusun!”

Necātī Bey, saçının kıvrımından ayrılmasını isteyen sevgiliye bunun hem mümkün olmadığını, hem de bunu hiç istemediğini ifade ediyor. Beyitteki “ip” sözcüğü “bend oynamak” deyimini düşündürüyor. Buna göre sevgili şairle gönül eğlendirmektedir, fakat bunu devam ettirmek istemiyor. Şair ise onunla alay ettiğini, onunla oyun oynadığını bildiği hâlde sevgiliden vazgeçmek istemiyor:

çin-i zülfümden çekilsün dër imişsin dōstum
hey ma‘āza ’llāh ne çāre uşda boğaz uşda ip (25-2)¹³⁷

“Dostum! ‘Saçımın kıvrımlı ucundan çekilsin’ demişsin, aman Allah korusun! İşte boğaz, işte ip!”

‘Adlī [ö. 1512]’nin:

tīg-i hūn-āşāmuña dil dōstum düşmen demiş
hey ma‘āza ’llāh neme yarar begüm düşmen benim (98-3)¹³⁸

“A dostum! Gönül, senin kan içici kılıcına düşmem/ ‘düşman!’ demiş; aman Allah korusun, düşmeyen/ düşman diyen benim neyime yarar beyim/ a begüm?”

beytinde geçen “dil dostum düşmen” ifadesi farklı şekillerde anlaşılabilir: 1. Gönül, “Sevgilinin kan içici kılıcına düşmem, o kılıçla şehit olmam!” demiş; böylece âşığın düşmanı olmuş; öyle gönül âşığın ne işine yarar? 2. Âşığın dostu olan gönül veya bir gönül dostu sevgilinin kan içici kılıcına “Düşmandır!” demiş; böylece âşığın düşmanı olmuş. 3. Âşığın dostu sevgilinin kan içici kılıcına: “Düşmanı kes!” demiş; oysa âşığı kesmeli. 4. Düşman, sevgilinin kan içici kılıcına: “Dostumu yani bana dost olanı kes!” demiş. Düşman, âşığın düşmanıdır, “Âşığı kesme!” demiş oluyor. Beyitteki “dil: dilmek, kesmek, yarmak” ve “yarar: yarmak” sözcükleri de iham-ı tenasüb meydana getiriyor.

11. hey meded “eyvah, yazık!”

‘Avnī Fātih Sultān Meḥmed [ö. 1481] sevgilinin sarhoş bir hâlde kırıpkı kılıcıyla meydana çıktığını, engel olunmazsa kan dōkeceğini söylüyor:

¹³⁶ Karasoy, Şiban Han Dîvânı (İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım), 276.

¹³⁷ Tarlan, Necati Beg Dîvânı, 160.

¹³⁸ Bayram, Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni), 136.

mest çıkmış müje tîğiyile islâm ehli
hey meded kıranız ol kâfiri kim kıan eyler (16-4)¹³⁹

“Ey Müslümanlar! O güzel sarhoş hâlde kirpik kılıcıyla çıkmış; o kâfiri bırakmayın, kan dökcek, yazıktır!”

Sultan Cem, aşağıdaki beytinde gözyaşı içinde iken sevgilinin saçını gördüğünü ve ona tutunduğunu/tutulduğunu (yakalandığını) ifade ediyor. Klasik şiirde saç renk, şekil ve başka vech-i şebeklerle “yılan”a benzetilmiştir. Dolayısıyla mısra “Denize düşen yılanı sarılır.” atasözünü akla getiriyor. “tutuldum” sözü ikinci mısraa da racidir; sihr-i helal meydana gelmiştir; böylece şair “denizden, deniz yoluyla kâfiristana istemeyerek de olsa götürüldüm.” demiş oluyor. Babası Fatih’in ölümünden sonra ağabeyi II. Bayezid ile taht mücadelesine girişen, 1482’de Konya’yı ele geçirmek amacıyla yaptığı son savaşı kaybeden Cem’in vatanından ayrılmaktan başka çaresi kalmamıştı. Cem, aynı yılın 29 Temmuz’unda şövalyelerin yardımıyla Rodos’a gitmişti.¹⁴⁰ Beyitte şair ne kadar çaresiz kaldığını, “tutuldum” sözüyle belki de zorla Rodos’a götürüldüğünü bize anlatmak istiyor. Beyit şöyledir:

yaşumdan zülfünjü görüp tutuldum
 denizden kâfiristâna meded hây (b. 7)¹⁴¹

“Göz yaşımdan saçını görüp tutundum, deniz yoluyla Kafiristan’a götürüldüm, eyvah, yazık!”

Necâtî Bey, bir yudum su istediği sevgilinin aldırmazlığı yüzünden yaşadığı acı ve sıkıntıyı sekerat hâlindeki insan tasviriyle anlatıyor. “Bir içim su” ile sevgilinin güzelliğine işaret eden şair aynı zamanda ona olan tutkunluğunu da ifade etmiş oluyor. Beyitte aşk, tutku, bağlılık ile vefasızlık, umursamazlık tezadı oluşturulmuştur:

ben nece ölmeyeyin hasretle la’l-i nâb-ı yâr
hey meded öldüm bir içim şu dâr isem mâ demez (215-3)¹⁴²

“Hasretle ‘Eyvah, yazıktır, öldüm, bir içim sul’ desem, sevgilinin saf dudağı ‘Al/ Sul’ demez; ben hasretle nasıl ölmeyeyim?”

Revânî sekerat mazmununu yukarıdaki beyitten daha farklı biçimde ifade etmiştir. Sevgilinin öpücüğü hasretiyle canı ağzına gelen şair, dostlarından yardım istiyor:

¹³⁹ Doğan, *Avnî (Fatih) Dîvânı*, 8.

¹⁴⁰ Şakiroğlu, “Cem Sultan (ö. 900/1495)”.

¹⁴¹ Yerli, “Cem Sultan’ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Dilçi Çeviri - Sözlük]”, 297.

¹⁴² Tarlan, *Necati Beg Divanı*, 278.

cānum ağzuma gelüpdür büse-yi dil-dār için
ölmedin bir çäre eyleş hey meded baña meded (42-6)¹⁴³

“Sevgilinin öpücüğü için canım ağzıma gelmiştir, ölmeden bir çare kılın, eyvah, yazıktır, bana yardım edin!”

Mihri Hâtun ise ayrılık yüzünden can vermek üzere olduğunu söylüyor:

bir nefes kaldı ki mihrî vére cān furkat ile
çıkmasun hasret ile hey meded ol yäre meded (14-5)¹⁴⁴

“Mihri’nin ayrılık yüzünden can vermesine bir nefes kaldı, hasretle canı çıkmasın, yazıktır, o dostuna yardım et.”

Âhî Çelebi sevgiliye vefasız denmesine karşıdır:

demişler kim vefâsuzdur ‘adûlar yâr için yârâ
meded hey ol semen-sâya yazuklar iftirâ olmuş (43-2)¹⁴⁵

“Ey dost! Düşmanlar sevgili için ‘Vefasızdır!’ demişler; o akgülü andıran sevgiliye yazıktır yazıklı İftira olmuş.”

‘Adlî, gam ordusunun gönül ülkesini yıkmak istediğini haber vererek devlet erkânının nasıl bir tedbir alacağını soruyor. Klasik şiirde gam “esrar” anlamına da gelir. II. Bayezid’in esrar kullandığı bilinmektedir.¹⁴⁶ Esrarın etkilerinden biri midenin bulanmasıdır, beyitteki “gönül yıkmak” ifadesi buna işaret etmektedir (gönül: mide, yıkmak: bulanma, ağrı).¹⁴⁷ “Erkân-ı devlet” ile ehl-i keyf kastediliyor. Şair, ehl-i keyfin nasıl bir tedbir alacağını soruyor. Esrarın üzerine rakı, şarap içilirse sarhoşluğu giderirmiş.¹⁴⁸ Dolayısıyla şair rakı, şarap içmek istediğini ima etmiş oluyor:

¹⁴³ Avşar, *Revânî Divânı*, 200.

¹⁴⁴ Arslan, *Mihri Hâtun Divânı*, 58.

¹⁴⁵ Kaçalın, *Âhî [1476-1517] Divânı*, 22.

¹⁴⁶ Turan, “Bayezid II (ö. 918/1512)”. II. Bayezid Amasya valiliği sırasında müşahibleri Mahmud Paşa, Tacî Bey ve Müeyyedzade Abdurrahman tarafından uyuşturulmuş, içki ve kumara alıştırmıştı. Buna engel olmak isteyen dönemin Sivas kadısı, aynı zamanda âlim olan Lutfullah Halîmî iftiraya uğrayarak hapsedilmiş, Halîmî de bir “Tâiyye Kasidesi” yazarak durumu Fatih Sultan Mehmed’e haber vermişti. Yapılan soruşturma neticesinde Halîmî’nin suçsuz olduğu anlaşılmış, Bayezid’in çevresindeki devlet adamlarının bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı ise Amasya’dan uzaklaştırılmıştır.

¹⁴⁷ Bugün Anadolu’da “Göynüm dönüyor=karnım ağrıyor, midem bulanıyor” tabiri hâlâ kullanılıyor.

¹⁴⁸ Onay ve Kurnaz, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 153.

gönlü milkin 'adlînüñ gam leşkeri yıkmak diler
hey meded erkân-ı devlet aña ne tedbîr êder (28-5)¹⁴⁹

“Gam ordusu Adlî'nin gönül ülkesini yıkmak istiyor, devlet erkânı buna nasıl bir tedbir alacak? Yazıktır.”

Mihri Hâtun, güle benzeyen sevgiliyi dikene benzeyen rakipten uzak tutmak için gayret vaktinin geldiğini şöyle dile getiriyor:

merd iseñ gayret demidür sür rakîbi hey meded
dâmenine ter güllüñ yapışmasun sa'y eyle hâr (43-6)¹⁵⁰

“Yiğitsen gayret vaktidir, rakibi kov; yazıktır, çalış da taze gülnün eteğine diken yapışmasın.”

Şâfi Cezerî Kâsım Pâşâ sevgiliyi güzeller padişahı olarak vasfediyor, onu kim görse naz ehli oluşuna hayran olur, nazar değmesinden korkar:

sen güzeller şehine kim ki nazar kıldı ise
nece nâz ehli olur hey meded allâh dedî (225-5)¹⁵¹

“Sen güzeller padişahına kim nazar ettiyse ‘Nasıl da naz ehlidir Allah’ım, eyvah yazık!’ dedi.”

12. hey ne, hey zihî “pekiştirme ile birlikte şaşkınlık; asla, hiç, pek, çok, yaman, çetin, tam; hayret”

Timurlu şairlerinden Mevlânâ Luţfî sevgilinin merhametsizliğine vurgu yapıyor:

kan boldı körjül sênsiz ü yok kıl ucu rahmıñ
hey hey ne cefâ kılguçı hûn-h'âre kişi-sên (226-4)¹⁵²

“Gönül sensiz kan oldu, kıl ucu kadar bile acıman yok. Ne çok zulmedici, kan dökücü birisin!”

Ahmed Paşa, aşağıdaki beytinde sabâ rüzgârının, sevgilinin kokusunu getirerek âşiğâ can verdiğini ifade ediyor. Sabâ rüzgârı tasavvufta Hz. Muhammed’i temsil eder,¹⁵³ sevgili ise kara toprağa can veren, insanı topraktan yaratan Allah’tır. Yüce Allah, ilahi mesajını Hz. Muhammed aracılığıyla insanlarailetmiştir. Şair, “bilmedüm” diyerek “Mâ kaderü 'llâhe hâkka kadrih”¹⁵⁴ ayeti ile “Mâ 'arafnâke hâkka

¹⁴⁹ Bayram, *Adlî Divânı (Divân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni)*, 66.

¹⁵⁰ Arslan, *Mihri Hâtun Divânı*, 73.

¹⁵¹ Taş, *Şâfi Divân [Analysis - Text - Translation Explanation - Index - Facsimile]*, 170.

¹⁵² Karaağaç, *Luţfî Divanı: Giriş - Metin - Dizin - Tıpkıbası*, 169.

¹⁵³ Tamar, “Fethî'nin Deh-nâme'si (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dil İçi Çeviri)”, 105.

¹⁵⁴ Zümer (39) 67. ayet: “Allah’ı hakkıyla takdir etmediler.”

168 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

ma‘rifetik”¹⁵⁵ rivayetine de işaret ediyor:

ben kara toprağ idüm cān vērdi būyurđan şabā
hey ne cān-perver kıyāmet dil-rubāsın bilmedüm (191-2)¹⁵⁶

“Ben kara toprakım/ölmüştüm, sabâ rüzgârı senin kokunla can verdi; can besleyen ne yaman bir afetsin, bilemedim.”

Aşağıdaki beyitte ise şair hem sevgilisinin adını veriyor, hem de bu ad ile cinas sanatı meydana getiriyor:

hey ne cānān imiş bu cān-alma
ki gören dēr aña ki cān al ma (265-1)¹⁵⁷

“Bu Can-Elma ne yaman bir cananmış; her gören ona: “Can al, işte!” diyor.
Kāsımī, sevgilinin ayrılığının çok zor olduğunu ifade ediyor:

yār ayrılığın ‘âşıka göstermesün allāh
hey ne güç imiş olsun işidenden ırak āh (60-1)¹⁵⁸

“Allah âşiğa sevgilinin ayrılığını göstermesin, ne çetin, ne güç bir işmiş, iştenden uzak olsun, ah!”

Mihri Hâtun’a göre sevgili benzersiz bir güzeldir:

bugün bir günca-fem gördüm dēdüm kim hey ne cāndur bu
dēdiler bu ruḥ-ı zībāyı şorma özge cāndur bu (136-1)¹⁵⁹

“Bugün bir gonca ağızlı gördüm, ‘Ne sıradışı bir candır bu?’ dedim; ‘Bu güzel yanaklıyı sorma, bu başka bir candır.’ dediler.”

Şaireye göre sevgili âşığın gönlünü alıp almama konusunda çok kararsızdır:

göñlin aldum āl ile dērdüñ hoş inkār eyledüñ
hey ne bī-ıkrār imişsin böyle bilmezdim seni (193-4)¹⁶⁰

“Hile ile gönlünü aldım’ derdin, işte inkâr ettin/ geriye al dedin; ne çok sözünde durmaz, ne çok kararsız birymişsin, seni böyle bilmezdim.”

¹⁵⁵ “Ey Rabbim! Seni hakkıyla bilip tanımadık.”

¹⁵⁶ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 347.

¹⁵⁷ Hayal, 391.

¹⁵⁸ Özyürek, “İsfendiyoğlu Rüstem Bey Dîvânı (Dîvân-ı Kâsımî): İnceleme ve Metin”, 230.

¹⁵⁹ Arslan, *Mihri Hâtun Divânı*, 122.

¹⁶⁰ Arslan, 152. Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi [ö. 1515]’nin benzer anlamda şu beyti var:

ķavline aldanmañuz bir ‘ahd ü peymānsuzdur ol

ētdügi ikrāra tırmaz hey ne ĩmānsuzdur ol (119-1)Eriñsal, *The Life and works of Tacî-zade Ca’fer Çelebi: with critical edition of his Divan*, 319.

“Sözüne aldanmayın, o yemininde durmaz; verdiği sözü yerine getirmez, o ne çok imansızdır.”

Âhî Çelebi'ye göre ise sevgili kime arkadaş olursa mutlaka onun gönlünü alır:

bir nefes her kime kim hem-dem ola gönlin alur
hey kimünj cānidur ol şõh ne ehl-i dil olur (30-2)¹⁶¹

“Her kime bir an arkadaş olsa gönlünü alır; hayret! O harami kimin canıdır, o ne yaman bir gönül ustasıdır.”

sevgili-yüz

Mevlânâ Luţfî'ye göre çok utangaç olan sevgilinin yüzü nazardan kızarmaktadır:

gül tæg kızarur yüzi nazardın
hey hey ne belâ hayâ bolur bu (232-3)¹⁶²

“Yüzü nazardan gül gibi kızarıyor; bu ne cetin, ne belalı bir hayadır!”

Ahmed-i Dāī, sevgilinin cemal bâğının çok nurlu ve çok şerefli olduğunu, orada sümbül saçın anısına/sümbül saçı andıran deste deste reyhanlar bağlandığını şöyle ifade ediyor:

hey ne ferri var cemālünj bâğınunj kim ravzada
deste deste sümbülünj yādına reyhān bağlanur (103-6)¹⁶³

“Cemal bağının ne çok nuru/ şerefi var, öyle ki o bâğda/ cennette sümbül saçının anısına/ sümbül saçı andıran deste deste reyhan bağlanıyor.”

Ahmed-i Rızvān'a göre sevgilinin yüzü vird, saçı tesbihtir:

çü fikr-i rūyı-durur vird zülfidür tesbîh
ne hûb zıkr olur hey ne fikr-i rûh-pezîr (183-2)¹⁶⁴

“Yüzünün fikri vird, saçı tesbih olduğu için o ne güzel bir zikir ve o ne pek makbul bir fikirdir.”

Mesîhî İskender'in aynasına benzettiği sevgilinin yüzünde ayva tüyü ile iri benin yerinin olmadığını söylüyor:

hey ne lâzım ol ruḥ-ı âlem-nümāda ḥaṭṭ u ḥāl
cām-ı iskenderde ḥod lâzım degül gerd-i melāl (13-5)¹⁶⁵ 59

“O dünyayı gösteren yanakta ayva tüyü ve iri benin asla yeri yoktur, İskender'in aynasında üzüntü tozunun yerinin olmadığı gibi.”

Şabāyî sevgilinin yanağını suya, yanaktaki ayva tüylerini ise gubarî

¹⁶¹ Kaçalın, *Âhî [1476-1517] Dîvân*, 16.

¹⁶² Karaağaç, *Luţfî Divanı: Giriş - Metin - Dizin - Tıpkıbası*, 173.

¹⁶³ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 295.

¹⁶⁴ Çeltik, *Ahmed-i Rıdvân Dîvânı*, 243.

¹⁶⁵ Mengi, *Mesîhî Dîvânı*, 59.

170 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

hatta benzetiyor; o yanağı ve hattı gören herkesin “Su üstüne yazı yazmış!”¹⁶⁶ diyerek nakkaşını tebrik ettiğini ifade ediyor:

‘ārīzuñ üzere gören ḥaṭṭ-ı gubārī dedi kim
hey zihī nakkaş kim şu üzere taḥrīr eylemiş (56-3)¹⁶⁷

“Yanağının üstündeki ince ayva tüyünü/ gubârî hattı gören: ‘Su üstüne yazı yazan ne yaman nakkaşmış!’ dedi.”

sevgili-saç

Şeyhî, sevgilinin saçının çok dinsiz olduğunu ve imana kastettiğini söylüyor. Beyit saç-küfür, yanak-iman benzetmesine dayanmaktadır:

hey ne bî-dîn ṭurradur zülfün ruḥuñ üstinde kim
bunca küfr içreyiken kaşdı daḥı îmānadur (79-2)¹⁶⁸

“Yanağının üstündeki saçın ne çetin bir dinsiz saçtır ki bunca küfür içindeyken dahi imana kastediyor, hayret!”

Aḥmed Pāşā saçı kötü kalpli bir cadiya benzetiyor:

hey ne cādū-yı siyeh-dildür yüzinde zülfi kim
bir kılı ucında_aşılmış biñ dil ü cān andadur (44-4)¹⁶⁹

“Sevgilinin yüzü üstündeki bir telinin ucunda sayısız gönül ve canın asılı olduğu saç ne çok kötü kalpli bir cadıdır!”

Aşağıdaki beytinde ise sevgilinin saçının çözülmesi zor, büyük bir fitne olduğunu belirtiyor:

¹⁶⁶ “Dikkat çekici bir iş yapmak, kimsenin başaramayacağı bir işi başarmak” anlamındadır.

¹⁶⁷ Kavaklık, “On Beşinci Yüzyıl Şairi Sabâyî ve Divançesi (Transkripsiyonlu Metin-Açıklamalar-Dizin)”, 56.

¹⁶⁸ Biltekin, “Şeyhî Dîvânı (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)”, 163.

¹⁶⁹ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 259. Çâkerî'nin benzer şu beyti vardır:

hey ne çok başlu hindüdur zülfün
kim hezārān dil aşdı bir kılda (94-4)

“Bir teline sayısız gönül asan saçın ne çok başlı bir Hindlidir.” Aslan, “Dîvân-ı Çâkerî (Dil Özellikleri-Metin)”, 78. Şehzâde Cem ise gözü usta bir sihirbaza benzeterek büyü ile saç çok başlı ejderhaya dönüştürdüğünü söylüyor:

hey ne sihr-engizdür cāzū gözün kim dil-berā

her nefeste zülfünji biñ başlu ejderha kıılır (G. 78-3) Yerli, “Cem Sultan’ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”, 95.

“Ey dilber! Cadı gözün ne yaman bir sihirbazdır ki her nefeste saçını bin başlı ejderha eder.” Cem’in şu beyti de Hindlilerle ilgilidir:

hey ne küstāḥ olur ol zülf-i siyehler bî-rızā

gül dērerler gülşen-i ḥüsnünde hindülar gibi (G. 380-3) Yerli, 262.

“O siyah saçlar çok küstahtırlar, öyle ki Hindliler gibi güzelliğinin gül bahçesinde rızasız gül toplarlar.”

hey ne şîrîn-kârdur la'l-i şeker-rîzûñ senüñ
hey ne müşkil fitnedür zülf-i dil-âvîzûñ senüñ (163-1)¹⁷⁰

“Senin şeker saçan dudağın ne de çok tatlıdır. Senin gönül asan saçın ne çetin bir fitnedir.”

Şerâyî saçı, gönlü yağmalamak isteyen bir kâfire, gözü ise zalim bir cellada benzetmiştir:

hey ne kâfirdür saçun yağmâ-yı dil êtmek diler
 veh ne zâlimdür gözün cellâd-ı cân olmağ diler (115-5)¹⁷¹

“Gönlü yağmalamak isteyen saçın ne de çetin bir kâfirdir, can celladı olmak isteyen gözün ne çok zalimdir, yazık!”

sevgili-göz

Timurlu şairlerinden Mevlânâ Gedâî [ö. 1491?] sevgilinin gözünü, gönlü çalıp götürən bir ayyara¹⁷² benzetiyor:

könlümni oğrılağ kara zülfün din êl tedür
hey hey şad âferin ki ne 'ayyâr emiş közün (116-3)¹⁷³

“Gönlümü çalıp kara saçınla bağlayıp götürmektedir, sayısız aferin! Gözün ne yaman bir ayyarımış.”

Ahmed Pâşâ, aşağıdaki beytinde “arслан avlayan ahı” mazmununu

¹⁷⁰ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 328. Leâlî [Fatih devri şairi]'nin aşağıdaki beyitlerindeki ikinci ve dördüncü mısraların Ahmed Paşa'dan tazmin olduğu anlaşılıyor:

çüst ü şîrîn-cân olur tahtu diliyle dil-berâ
 hey ne şîrîn-kârdur la'l-i şeker-rîzûñ senüñ (G. 46-2)
 her birin bir bend ile meftûn êdüpdür dilleri
 hey ne müşkil fitnedür zülf-i dil-âvîzûñ senüñ (G. 46-4)

Akçay, *Dîvân-ı Le'âlî (İnceleme-Metin)*, 94.

Revânî [ö. 1523] de şöyle diyor:

hey ne hoş şeker-fürüş olur senüñ şîrîn-lebüñ
 her yanadan cân atarlar dâim anuñ kândine (336-3) Avşar, *Revânî Dîvânı*, 373.

“Senin şirin dudağın ne hoş şeker satıcısıdır, onun şekerine her yandan devamlı can atarlar.”

¹⁷¹ Kolunsağ, *Serâyî Dîvân (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*, 296.

¹⁷² Ayyâr; “çok gezen, kurnaz, çevik, hilekâr, hırsız, casus, hafiye, suikastçı, çok akıllı, korkusuz”, “El yazması Hamza-name ve Eba Müslim-i Horasanî hikâyelerinde Amr-ı Ayyar, Ahmed Tarrân ve emsali ayyarlardan bahs olunur. Bunların sırtında bir dağarcık, içinde sapan ve kaya, dârû-yı huşber, cenbiye bir nev'i hançer, bir iki elbise bulunur. Kendileri çıplak denecek surette gezerlermiş. Gece düşman ordusuna yaklaşıncı dârû-yı huşberi saçarlar ve bunun tesiriyle uyuyan düşman askerleri arasına karışarak aldığı haberi kendi kıtasına yetiştirirlermiş. Daha sonraları ayyar hırsız, yankesici ve dolandırıcı manalarına kullanmaya başlanmış.” bk. Onay ve Kurnaz, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 60-61.

¹⁷³ Eckmann, *Dîvân of Gadâ'î*, 128.

172 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

sevgilinin gözü ile ilişkilendiriyor:

hey hey ne sihr var senünj âhū gözünj de kim
biñ şîr gelse bir bakışından zebün gider (75-2)¹⁷⁴

“Senin ahu gözünde ne çok sihir var, öyle ki bin arslan gelse bir bakışınla âciz olup geri dönüyor, hayret!”

Aşağıdaki beyitte ise şair gözü usta bir büyücü olarak niteliyor, öyle ki saça gece gündüz parlak güneşi sarmayı öğretmektedir:

hey ne sâhirdür gözünj kim zülfünje ta’lîm éde
sihr ile her rûz u şeb hürşîd-i raḥşân kucmağa (288-2)¹⁷⁵

“Gözün ne yaman bir büyücüdür, öyle ki saçına büyü ile her gece ve gündüz parlak güneşi sarmayı öğretiyor; hayret!”

Şu beyitte sevgilinin naz uykusu yan bakış atına binerek saçın karanlığında âşığın sabır atını alıp götüreren bir zalimdir:

şabrumuñ raḥtın şeb-i zülfünde târâc étdürür
hey ne zâlimdür senünj ğamzenjdeki nâz uyhusı (345-4)¹⁷⁶

“Sabrımın eyerli atını saçının gecesinde alıp götürür, senin yan bakış atına binmiş naz uykun ne çok zalimdir.”

Dede ‘Ömer Rüşenî’nin beytinde ise göz ile kaş baş başa vermiş, fitne çıkarmaktadır:

ol göz ü ol kaş peyveste çatup bir yere baş
düzedürler fitneler hey bu ne gözdür bu ne kaş (45-1)¹⁷⁷

“O göz ile o kaş bir yerde baş başa verip bozgunculuk yapmaktadır, bu ne çetin göz bu ne çetin kaştır, hayret!”

Sultan Cem, sevgilinin gözünün çok dinsiz olduğunu, her an can ve gönüle kastettiğini söylüyor:

hey ne bî-dîn imiş ol çeşm-i siyâhuñ şanemâ
kaşd-ı cân u dil éder her nefes éy mâh-liķâ (G. 9-1)¹⁷⁸

“Ey put! Ey ay yüzlü! Kara gözün ne çok dinsizmiş, her an can ve gönüle kastediyor.”

Şu beyitte sarhoş göz, usta bir okçudur. Attığı ok âşığın bağını

¹⁷⁴ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 278.

¹⁷⁵ Hayal, 406.

¹⁷⁶ Hayal, 440.

¹⁷⁷ Şenarşlan, “Rüşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-nâme, Şobân-nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî-i Ma’nevî-i Mevleviyyet, Ney-nâme, Kalem-nâme, Divan) Dil İncelemesi - Metin - Dizin (II. Cilt)”, 509.

¹⁷⁸ Yerli, “Cem Sultan’ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”, 57.

delip geçmiş, ucundan kan damlamaktadır:

hey ne tîr-endâz olur mestâne çeşmüñ âh kim
bağruma tîr urduğınca şanı peykândan şamar (G. 74-5)¹⁷⁹

“Sarhoş gözün ne yaman bir ok atıcıymış, öyle ki ok bağruma değdikçe kanı delip geçen ucundan damlıyor, yazık!”

Necâtî Bey ise “Sevgilinin gözüne can verme!” diyenlere tepki göstererek “Yani seven ölsün mü?” diye soruyor:

cân vërme çeşm-i dil-bere dërsiz necâtîye
hey n'oldı şöyle dërsinîz ölsün mi yâ seven (416-5)¹⁸⁰

“Necâtî'ye: ‘Dilberin gözüne can verme!’ diyorsunuz, hayret! Ne oldu da böyle diyorsunuz? Yani seven ölsün mü?”

sevgili-dudak

Timurlu şairlerinden Mevlânâ Gedâî'ye göre sevgilinin ağzı gibi bir ölümsüzlük pınarı, mercan dudakları arasındaki dişi gibi bir inci asla olamaz. Böylece şair âb-ı hayat pınarı içinde inci ve mercanların olduğunu söylemiş oluyor:

lebiñ dëk âb-ı hayvân hey ne nisbet
tişin tég dürr-i mercân hey ne nisbet (32-1)¹⁸¹

“Dudağın gibi ölümsüzlük pınarı asla olamaz, dişin gibi mercan incisi asla olamaz.”

Şehzade Cem'in aşağıdaki beytinde dudağın şeftali, yanağın taze bir elma olduğu belirtiliyor:

leblerün şeftâlusını ârzü kılanlara
hey ne âsîb idi olmasa yanağın tâze sîb (G. 13-2)¹⁸²

“Dudağının şeftalisini arzu edenlere yanağın taze bir elma olmasa tam bir felaketti.”

Mesîhî'ye göre ise sevgilinin dudağı çok güzel bir gül bahçesidir, öyle ki sekiz cennet onun değersiz bir yaprağı olabilir:

hey ne zîbâ gülsitân olur dudağın ey perî
kim bihişt-i heşt anuñ bir kemterîn yaprağıdur (94-4)¹⁸³

“Ey peri! Dudağın ne harika bir güllüktür, öyle ki sekiz cennet onun ancak en değersiz bir yaprağı olabilir.”

¹⁷⁹ Yerli, 92.

¹⁸⁰ Tarlan, *Necati Beg Divanı*, 398.

¹⁸¹ Eckmann, *Divân of Gadâî*, 44.

¹⁸² Yerli, “Cem Sultan'ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”, 59.

¹⁸³ Mengi, *Mesîhî Dîvânı*, 177.

sevgili-iri ben

Şeyhî sevgilinin iri benini usta bir cambaza benzeterek saçını kimi zaman ip kimi zaman çenber yaptığını söylüyor:

hey ne çābük-bāzdür hindü beñüñ kim zülfünji
gāh urur müşgīn resen geh ‘anberīn çenber düzer (26-3)¹⁸⁴

“Saçını kimi zaman miskli bir ip, kimi zaman da amberli bir halka yapan iri benin ne yaman bir cambazdır, hayret!”

Şehzade Cem’in aşağıdaki beytinde dudağın kenarındaki siyah iri ben, şekerden bir arı olarak hayal edilmiştir. Şeker “bir cins siyah arı ismidir ki altı ayağı vardır, daima güllere konar”:¹⁸⁵

hey ne şeker-rīz imiş la’l-i şeker-nūşı kim
hāl-i leb-i yār-ıla düzdi şekerden meges (G. 164-4)¹⁸⁶

“Sevgilinin tatlı dudağı ne yaman bir şekerciymiş ki dudağının kenarındaki iri ben ile şekerden bir arı yapmıştır.”

sevgili-boy

Mevlānā Luţfī, ayağa kalktığında sevgiliye seslenerek “Boyunu kaldırdın, kıyamet koptu.” diyor:

boy çektiñ ü āfāk içide koptı kıyāmet
hey hey ne belā serv-i hırāmān yétilip-sēn (184-2)¹⁸⁷

“Boyunu kaldırdın ve dünyada kıyamet koptu; ne pek belalı salınan bir servi olmuşsun.”

Harīmī Şehzāde Korkud, sevgilinin boyunu serviye benzeterek bütün insanların servinin ayağına yüz sürmek için rüzgâr gibi koştuğunu söylüyor. Beyit ölümü düşündürüyor. Nitekim servi ağacı mezar başlarına dikilir, mezar taşlarına nakşedilir. Mezarda yatan, servinin ayağına yüz sürmek ister gibi uzanmaktadır. Servi, tasavvufta tevhidi temsil eder. “Yel gibi yelmek” zamanın çabucak geçtiğini anlatıyor, ömür çok kısadır. Böylece her insan, ömrünü koşarcasına tamamlayarak son istirahatgâhı olan mezarında servinin ayak ucuna uzanır; zamana, kadere, Hakk’a boyun eğmekten başka bir çaresi yoktur. Beyitte hüsn-i ta’lil yapılmış:

¹⁸⁴ Biltekin, “Şeyhî Dīvānı (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)”, 125.

¹⁸⁵ Öztürk ve Örs, *Mütercim Âsım Efendi [ö. 1819]: Burhân-ı Katı [Tibyân-ı Nâfi’ der-Terceme-yi Burhân-ı Kâtı]*, 721.

¹⁸⁶ Yerli, “Cem Sultan’ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”, 144.

¹⁸⁷ Karaağaç, *Luţfî Divanı: Giriş - Metin - Dizin - Tıpkıbası*, 139.

hey ne zîbâ serv olur kaddüñ cihân bâğında kim
pâyuna yüz sürmege yel gibi yeler bunca kes (13-3)¹⁸⁸

“Senin boyun dünya bâğında bunca insanın ayağına yüz sürmeye rüzgâr gibi koştuğu ne kadar da güzel bir servi olmuştur.”

âşık

Çâkerî'nin aşağıdaki beytinde gülün geldiğini gören bülbülün şaşırıldığı ve hayretle bahar mevsiminin gelip gelmediğini sorduğu dile getiriliyor:

görüp bülbül gülün geldügin eydür
ne mey nüş edicek vaqt oldı mı hey (114-5)¹⁸⁹

“Bülbül, gülün geldiğini görünce: ‘Ne, şarap içecek vakit geldi mi? Hayret!’ dedi.”

Fethî Hüdâyî sevgiliye mal mülk, can ve baş feda etmekten kaçınmanın âşık için mümkün olmadığını söylüyor:

mâl u mülk cân u baş ol ma'şûka
'âşıka dirîğ kıлмақ hey nedür (748-4)¹⁹⁰

“Âşığın o sevgiliye mal, mülk, can ve baş vermekten kaçınması asla olmayacak bir iştir.”

Habîbî [ö. 1512?]'nin beytinde âşığın gözünden akan ciğer kanı Yemen akikine benzetilmiştir:

hey hey bu ne 'aķık-i yemendür dedüm dedi
gözden ahan ciğerdeki kanıñ-durur senün (43-3)¹⁹¹

“Bu ne sıradışı bir Yemen akikidir?” dedim, ‘Gözünden akan ciğer kanıdır.’ dedi.”

Âhî Çelebi sevgilinin güzellik nurlarına dayanabildiğinden dolayı kendisini ayıplıyor:

tür-ı mûsâ döymedi envâr-ı hüsünüñ tâbına
hey ne taşdan yüregüm var imiş allâhum benim (67-4)¹⁹²

¹⁸⁸ Akın, “Harîmî (Şehzâde Korkud) Dîvânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi”, 52.

¹⁸⁹ Aslan, “Dîvân-ı Çâkerî (Dil Özellikleri-Metin)”, 86. Kânu Gavrî'nin şu musammat beyti de benzeri mazmunu ihtiva ediyor:

muṭrib elüje sâzuñı al vaqt-i ṭarabdur

çal çeng ü def ü ney

'ayş eylemese bir kişi bu demde 'acabdur

gül mevsimidür hey (60-1) Yavuz, *Kansu Gavrî'nin Türkçe Dîvânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, 131.

“Ey çalgıcı! Sazını eline al, şenlik vaktidir; çeng, def ve ney çal! Bu vakitte bir kişi eğlenmese şaşılacak şeydir; işte gül mevsimidir.”

¹⁹⁰ Yasak Peran, “Fethî Hüdâyî Dîvânı”, 681.

¹⁹¹ Məmmədov, *Həbibî: Şeyrlər*, 69; Erden, “XV. Yüzyıl Şairi Habîbî ve Dîvânı”, 37.

176 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

“Musa’nın dağı senin güzelliğinin parlak nurlarına dayanamadı; benim ne kadar taştan yüreğim varmış Allahım, hayret!”

rakip

Harîmî kıskanç rakibin sevgili hakkında onunla sürekli tartıştığını söylüyor:

bağs-i yâr eder benümle dem be-dem bî-dîn hasûd
hey ne kâfirdür görün eyler müsülmân ile bağs (4-2)¹⁹³

“Dinsiz kıskanç rakip benimle devamlı sevgili konusunda tartışıyor, Müslümanla tartışan ne çetin bir kâfirdir, görün!”

Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi zahide seslenerek onu cehennemle korkutamayacağını, zira ayrılık ateşinin daha yakıcı olduğunu ifade ediyor:

zâhidâ korkutma sen nâr-ı cehennemle beni
hey cehennemden ne gam çün âteş-i hicrân degül (125-4)¹⁹⁴

“Ey zâhit! Beni cehennem ateşi ile korkutma, cehennemden asla gam yok çünkü ayrılık ateşi gibi değildir.”

şeytan

Ahmed-i Rıdvân [ö. 1528?] Hz. Âdem’e secde etmeyen şeytanın doğru yoldan şaştığını, böylece o anda lanetlenerek dışlandığını şöyle ifade ediyor:

çü şeytân ol secdeyi étmedi
tarîk-i hidâyet bulup gitmedi

hemân oldu ol dem la’în u racîm
ne bed-ğû olur hey ne tab’-ı le’îm (7-15, 16)¹⁹⁵

“Şeytan o secdeyi etmeyip doğru yola gitmediği için o an hemen mahrum kalmış ve dışlanmış oldu, ne kötü bir huy ve ne pek alçak bir tabiattır.”

Bergama

Ahmed-i Dâî, Bergama’yı çok beğendiğini şöyle dile getiriyor:

hey ne mübârek yer olur bergama
düşdi yine işbu gönjül bir gama (157-1)¹⁹⁶

“Bergama ne pek mübarek bir yerdir, işte bu gönül yeniden gama düştü.”

¹⁹² Kaçalın, *Âhi [1476-1517] Dîvân*, 33.

¹⁹³ Akın, “Harîmî (Şehzâde Korkud) Dîvânı’nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi”, 43.

¹⁹⁴ Erünsal, *The Life and works of Taci-zade Ca’fer Çelebi: with critical edition of his Divan*, 328.

¹⁹⁵ Çeltik, *Ahmed-i Rıdvân Dîvânı*, 102.

¹⁹⁶ Özmen, *Ahmed-i Dâî Divanı (Metin - Gramer - Tıpkı Basım)*, 162.

gökyüzü

Aşağıdaki beyitte gökyüzü usta bir kâsebaza benzetilmiştir; öyle ki eteğinin altında ateş dolu bir tas (güneş) gizlemektedir:

hey ne nâzûk tās-bâz-ı kâmil olur āsumān
dāmeni altında olur tās-ı pür-āteş nihān (14-1)¹⁹⁷

“Gök ne çok marifetli usta bir kâsebazdır ki eteğinin altında ateş dolu bir tas gizlemektedir.”

dünya

Ahmed-i Dā'î dünyanın geçiciliğine vurgu yaparken şarapla avunmak istediğini ifade ediyor:

getür şu bāde-yi gül-rengi sākīyā içelüm
cihān şebātına hey hey ne i'tibār geçer (215-3)¹⁹⁸

“Ey sâkî! Şu gül renkli şarabı getir, içelim; dünyanın kalıcılığına ne çok güveniliyor/ itibar edilmez/geçicidir.”

13. hey néce “hayret... ah, nasıl?”

‘Ömer b. Mezîd [15. yy.]’in aşağıdaki beytinde sevgili sözünde durmayan, antlaşmayı bozan birisidir. Beyitte söz “hey neşe” şeklinde geçiyor:

‘ahdüñe tırmadıñ u hey neşe bozdıñ kavlüñi
bu mıdı umduğumuz éy gül-‘izārüm n’eyledüm (300-2)¹⁹⁹

“Ey gül yanıklım! Sözünde durmadın, ah sözünü nasıl da bozdun! Umduğumuz bu mıydı, ben ne yaptım?”

Şehzāde Cem, sevgilinin onu öldürmediği için pişman olduğunu dile getiriyor:

furşatın bulup cemün katl étmedügiçün ḥabīb
hey néce yanılmışam dēyü peşimāndur henüz (G. 151-7)²⁰⁰

“Sevgili, fırsatını bulup Cem’i öldürmediği için ‘Ah nasıl da yanılmışım!’ diyerek hâlâ pişmandır.”

Revānî ise sevgilinin onunla arkadaş olmaktan utandığını söylüyor:

utanur ben bî-nevā ile muşāhib olmağa
hey néce ‘ār étmesün ol pâdişāh ben bir gedā (8-4)²⁰¹

¹⁹⁷ Mengi, *Mesîhî Dîvânı*, 62.

¹⁹⁸ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin - Gramer - Tıpkı Basım)*, 200.

¹⁹⁹ Durkaya, “Mecmuatü'n-Nezair’in Yeni Bir Nüshası”, 306.

²⁰⁰ Yerli, “Cem Sultan’ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”, 137.

²⁰¹ Avşar, *Revânî Dîvânı*, 179.

178 • Klasik şiirde çok anlamlı bir söz: Hey

“Ben zavallı ile musahip olmaya utanıyor, ah nasıl utanmasın? O bir padişah, ben ise bir dervişim.”

Tācī-zāde Ca’fer Çelebi’ye göre padişahın himmeti, talih ve baht hümasını avlayan bir avcı kuştur:

hey nece şehbāz olur şāhā ‘ulüvv-i himmetün
kim hümā-yı baht u devletdür aña her dem şikār (K. 12-31)²⁰²

“Ey padişah! Himmetinin yüceliği nasıl bir doğan kuşudur ki her an talih ve baht hümasını avlıyor? Hayret!”

sevgili-saç

Şerāyī, sevgilinin saçını gönülleri büyüleyen bir büyücüye benzetiyor:

hey nece sāhīr-durur kim sihr ile efsün édüp
dilleri étdi musahhār kākül-i müşgīn-i dost (27-9)²⁰³

“Sevgilinin misk kokulu saçı nasıl bir büyücüymüş, hayret! Sihirle efsun okuyup gönülleri büyüledi.”

Ahmed-i Rıdvān’ın aşağıdaki beytinde gönlün, saçın sevdasına düştüğü; bunun ise olmayacak bir iş, karışık bir hayal olduğu ifade ediliyor. Sevda sözcüğü ile aynı zamanda saçın karalığına işaret ediliyor, hayal sözcüğü ile birlikte düşünüldüğünde karabasan ima ediliyor.²⁰⁴ Müşevveşlik, saçın kıvrıcık olmasıyla ilgilidir. Şair, perçeme sevdalanarak sıkıntıya düştüğünü, bunun ise neticesiz bir iş olduğunu anlatmış oluyor. Saçın tasavvuftaki anlamı göz önüne alındığında kesretin yani dünya ilgilerinin kişiyi saadete ulaştırmayacağı ifade ediliyor:

perçemi sevdāsına düşdi göñül āh kim
nece müşevveş-ḥayāl hey nece fikr-i muḥāl (483-2)²⁰⁵

²⁰² Erünsal, *The Life and works of Taci-zade Ca’fer Çelebi: with critical edition of his Divan*, 74.

²⁰³ Kolunsağ, *Serāyī Dîvân (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*, 241.

²⁰⁴ Sevda sözcüğünün karabasanla ilgisi, Kayseri yöresine ait “Aşağıdan Gelir Hozalı Gelin” türküsünde ifade edilmektedir. Türküdeki hoza “püskül, saçak” anlamında olup saçla ilgilidir:

Aşağıdan gelir hozalı gelin
Topla fistanımı toz olur gelin
kaldırsam peçeni baksam yüzüne
Eller ârif olmuş söz olur gelin
Vay beni beni de yaralar beni
Gece uyutmuyor sevdalar beni
Gece uyutmuyor karalar beni

²⁰⁵ Çeltik, *Ahmed-i Rıdvān Dîvânı*, 372.

“Gönül, perçeminin sevdasına düştü, eyvah! Nasıl karışık bir hayal, nasıl olmayacak bir düşüncedir, hayret!”

sevgili-göz

tîz éder dökmeg-içün kıanımı hancercüğini
çeşm-i hûn-hârecügi hey néce kâfircük olur (81-4)²⁰⁶

“Kanımı dökmek için hançerciğini keskinleştirir, onun hunhar gözü nasıl bir kâfircikmiş, hayret!”

Şansu Ğavrî [ö. 1516]'de söz hey hây néce biçimindedir:

hey hây néce fitnelüdü cādū gözün kim
cân kaşdına her dem
hancer daķınur ya'nî ki bu sâz u selebdür
rüstem ola yâ key (60-4)²⁰⁷

“Hayret! Cadı gözün nasıl da fitnecidir, her an cana kastederek savaş aleti olan hançerini takınıyor, öyle ise o Rüstem veya Key olmalıdır.”²⁰⁸

âşık

Aşağıdaki beyitte Revânî sevgilinin vefasızlığına vurgu yaparak âşığın bundan dolayı yakasını gül gibi yırttığını belirtiyor:

hey néce çâk étmeye 'âşık yakasın gül gibi
kim güzeller arasında bî-vefâsın gül gibi (442-1)²⁰⁹

“Âşık yakasını ah nasıl gül gibi yırtmasın, öyle ki güzeller arasında gül gibi vefasızsın.”

derviş

Sa'dî-yi Cem [ö. 1494?] dervişi şeytanın yoldan çıkardığı birisi olarak niteliyor:

nażar kıl imdi hâlünje é derviş
yoluñdan hey néce életdi şeytân (Sa'dî-yi Cem: 218-2)²¹⁰

“Ey derviş! Şimdi hâline bak! Şeytan nasıl da seni yolundan çıkardı, ah!”

²⁰⁶ Kolunsağ, *Serâyî Divân (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*, 261.

²⁰⁷ Yavuz, *Kansu Gavri'nin Türkçe Divânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, 131.

²⁰⁸ Şehname kahramanlardan birisi olan Zaloğlu Rüstem hançeri ile ünlüdür; mesela savaştığı ak devi hançerle öldürmüştür; bk. Konyalı, “Firdevsî Şehnâme Kahramanlarından Rüstem'in Devlerle Mücadelesi Sahnelerinin İkonografisi”, 352. Key “emir, padişah” anlamında lakap olup ilk kullanan Keykubad'dır, Rüstem'in yardımıyla tahta çıkmıştır; hikâyesi yine Şehnâme'de anlatılmaktadır.

²⁰⁹ Avşar, *Revânî Divânı*, 435.

²¹⁰ Kılıçarslan, *Eğridirli Hacı Kemâl Câmi'ü'n-Nezâ'ir Eksik Şiirler Bâyezid Nüshası No: 5782 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, 220.

14. hey “yakışıklı, güzel, alımlı”

Arapçadaki *hey*'in (< heyyi') “yakışıklı, güzel, alımlı” anlamında olduğu yazının giriş bölümünde belirtilmişti. Klasik şiirde sözün, bu anlamıyla iham-ı tenasüb oluşturacak şekilde kullanıldığı kanaatindeyim. Mesela; Ahmed Pâşâ:

gülgün ayağı al ele ey lāle yüzlü hey
kim duta bāğ-ı hüsünü taze nesīm-i mey (309-1)²¹¹

“Ey al yüzlü güzel! Hemen/ Gül renkli kadehi eline al ki güzelliğinin bāğını taze şarap esintisi yayılsın.”

‘Alī Çelebi:

bendeyüz sen şāha hānum cānuma hükümün geçür
kul kaçan dutmayısardur hey begüm sulţān sözün (66-5)²¹²

“Hânım! Sen padişaha kulum, hükümün canıma geçür. Ey/güzel beğim! Kul sultanının sözünü ne zaman tutmayacaktır?”

Mihri Hâtun:

ruhlarıruş pertevin setr étmesün kâfir haşuñ
hey begüm göster cemālün nürün imān eyle ‘arz (68-2)²¹³

“Kâfir/siyah ayva tütün yanaklarının parlaklığını örtmesin; ey/ güzel beyim! Cemalinin nurunu göster, imanı arzet.”

Âhî Çelebi:

kim geyürdi gül gibi bu cāme-yi ālı saña
kimler öğretti bu āli hey hasan bālī saña (6-1)²¹⁴

“Ey/Güzel Hasan Bâli! Gül gibi bu al kaftanı sana kim giydirdi, bu hileyi sana kimler öğretti?”

Tâcî-zade Ca’fer Çelebi:

kanımı dök sürme kapuñdan beni budur sözüüm
hāy efendüm hey begüm kan ile kânün eyleme (182-2-III)²¹⁵

“Kanımı dök, beni kapından kovma, sözüüm budur. Aman efendim, aman/ güzel beğim! Kanunu kanla uygulama/ Yanlışı yasalaştırma.”

Sonuç;

Klasik Türk şiirinde karşılaştığımız sözlerden biri olan *hey* tespit

²¹¹ Hayal, “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”, 417.

²¹² Sona, *Alî ve Divanı*, 124.

²¹³ Arslan, *Mihri Hâtun Divanı*, 87.

²¹⁴ Kaçalın, *Âhi [1476-1517] Divân*, 5.

²¹⁵ Erünsal, *The Life and works of Taci-zade Ca’fer Çelebi: with critical edition of his Divan*, 390.

ettiğimiz beyitlerden hareketle “hah, işte, tamam”, “uyarı, tembih; uyan, dikkat et, sakın”, yakışıklı, güzel, alımlı”, “yazık”, “durmadan, devamlı, hemen”, “hayret” anlamlarıyla birlikte *hey de-* “yapma, etme demek, engel olmak”, *hey deyince* “bir anda, hemen, çabucak”, *hey kıl-* “ah vah etmek”, *hey maazallah* “Aman Allah korusun!”, *hey meded* “eyvah, yazık”, *hey ne+...* ve *hey nece+...* “pekiştirme ile birlikte şaşkınlık”, *hey ki* “yazık ki” biçimleriyle kullanılmaktadır. Sözün *ha, hay hi, huy* şekli de vardır.

Hey, Türk ve Fars klasik edebiyatlarının şiir diline girmiş ortak bir sözdür. Anlamları bakımından her iki edebiyatta ortaktır. Yine söz Arapçada da benzer anlamlar ifade etmektedir.

Giriş bölümünde ifade ettiğimiz, çalışmanın odaklandığı hususlardan biri olan sözün sözlüklere girmemiş kullanımlarının/ anlamlarının olup olmadığı ile ilgili şunu söyleyebiliriz: Sözün *hey kıl-*, *hey ki*, *hey maazallah*, *hey ne+...*, *hey nece+...*, biçimleri sözlüklerde yer almamış ancak Türk edebiyatı metinlerine girmiştir. Odaklanan ikinci hususla ilgili olarak ise: Sözü mazmun olarak kullanan şairler büyük oranda tekrara düşmemiş, başka şairleri de taklit etmemiştir. Tekrara düşmeme veya taklit etmeme durumu şu şekilde kendini göstermektedir: Beytin mazmunu ya farklı sözcüklerle ifade edilmektedir, ya da farklı bir bakış açısıyla (farklı bir vech-i şebeh, farklı bir ta'lil, sebep) dile getirilmektedir. Her iki durum da klasik şiir anlayışında taklit (özellikle sirkat) veya kendini tekrar sayılmamaktadır.

Kaynaklar

- Akçay, Gülçiçek. *Dîvân-ı Le'âlî (İnceleme-Metin)*. 2. bs. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2020.
- Akın, Öykü. “Harîmî (Şehzâde Korkud) Dîvânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009.
- Arslan, Mehmet. *Mihri Hâtun Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayını: 3580, 2018.
- Aslan, Şükran. “Dîvân-ı Çâkerî (Dil Özellikleri-Metin)”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Aslan, Üzeyir. *İvaz Paşaoğlu Atâyî: Dîvân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1276, 2018.
- . “Türk Edebiyatının Bilinen En Eski Nazire Örnekleri: Seyf-i Sarâyî'nin Şiirleri”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 10, sy 31 (2022): 1-31.

- Avşar, Ziya. *Revânî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3145, 2017.
- Ay Say, Ümran. “Klasik Türk Şiirinin Başlangıç Dönemi Şairlerinden Yahyâoğlu ve Divançesi”. *Kültürk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy 3 (Yaz) (2021): 11-63.
- Babür, Yusuf. “Şeyh-i San’ân Kıssasına Dair”. *Turkish Studies* 8, sy 13 (2013): 509-16.
- Bayram, Abdulkadir. “Seyyid Yahyâ Şirvânî’nin Şifâü’l-Esrâr’ı Üzerine Tarihî Dil Bilgisi Çalışması”. Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Bayram, Yavuz. *Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 3614, 2018.
- Biltekin, Halit. “Şeyhî Dîvânı (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Biray, Nergis. “Türkmen Türkçesinde Kuvvetlendirme İşlevli Dil Birimleri: ‘hi, hi-de, hiy-de, hey, hey-de, heyem’”. *Diyalektolog*, sy 11 (2015): 1-13.
- Canpolat, Mustafa. *Ömer bin Mezîd: Mecmû’atü’n-Nezâir: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 500, 1995.
- Çatalkaya, Günay. “16. Yüzyıl Azerbaycan Şairlerinden Fedâyî ve Behtiyâr-nâme Mesnevisi (İnceleme ve Çeviriyazı)”. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.
- Çeltik, Halil. *Ahmed-i Rıdvan Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Eserleri Dizisi: 542, 2017.
- Demirel, Mustafa. *‘Alî bin Ahmed bin Emîr ‘Alî: Mecmû’a-i Laṭîfe ve Dili Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: Çağrı Yayınları: 98, 2005.
- Denizmen, Serap. “Mevlânâ’nın Dîvânında ‘Kut’lu Ceylan Motifi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy 27 (2021): 213-38.
- Doğan, Muhammed Nur. *Avnî (Fatih) Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 3142, 2012.
- Durgut, Hüseyin. “Şeyh Süleymân Efendî-i Buhârî Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel) Adlı Eserin Transkripsiyonu”. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Durkaya, Hayriye. “Mecmuatü’n-Nezair’in Yeni Bir Nüshası”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Eckmann, János. *Dîvân of Gadā’î*. Bloomington Indiana: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series: 113, 1971.
- Eraslan, Kemal. *Mevlana Sekkâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu: 720, 1999.

- Ercan, Özlem. “Divan Şiirini Hukukî Bakış Açısı ile Değerlendirmek: Suç ve Ceza”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15, sy 26 (Ocak 2014): 167-99.
- Erden, Murat. “XV. Yüzyıl Şairi Habîbî ve Dîvânı”. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.
- Ergin, Muharrem. *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2244, 1980.
- . “Melîhî”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 2, sy 1-2 (1946): 59-78.
- Ersoy, Ersen. *Dîvân-ı Hafî*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Türk-İslam Bilim Kültür Mirası Dizisi: 36, 2021.
- . *II. Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3557, 2017.
- Ersoy, Ersen, ve Ümran Ay. *Hoca Dehhânî Divanı*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.
- Erünsal, İsmail. *The Life and works of Taci-zade Ca'fer Çelebi: with critical edition of his Divan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3103, 1983.
- Güneş, Murat. “Hâlîş İbrâhîm-i Pozarefçevî [ö. 1752]: Mecma'u'l-Emsâl, İnceleme, Tenkitli Metin, Dizinler, Açıklamalar”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020.
- Hayal, Züleyha. “Ahmed Paşa (İnceleme - Tenkitli Metin - Çeviri - Sözlük)”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2022.
- İşinsu Durmuş, Tuba, ve Rıdvan Canım. *Edirneli Şevkî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3592, 2018.
- İpekten, Haluk. *Karamanlı Nizâmî, Dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3665, 2020.
- Kaçalin, M. Sinan. *Âhî [1476-1517] Dîvân*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 3140, 2012.
- Karaağaç, Günay. *Lutfî Divanı: Giriş - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu: 687, 1997.
- Karasoy, Yakup. *Şiban Han Dîvânı (İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu: 614, 1998.
- Karavelioğlu, Murat A. “Divan Şiirinde ‘Bend Geçmek’, ‘Hurde Geçmek’ ve ‘Kapı Geçmek’ Deyimleri Üzerine”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy 31 (2014): 175-204.

- Kavaklık, Rüstem. “On Beşinci Yüzyıl Şairi Sabâyî ve Divançesi (Transkripsiyonlu Metin-Açıklamalar-Dizin)”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008.
- Kaya, Önal. *Doğu Türk Yazı Dili ve Edebiyatı Araştırmaları I: Kul ‘Ubeydî (XVI. yüzyıl) ve Kul Şerif (XVII. yüzyıl)*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 43, 2003.
- Kayhan, Abdulkadir. “Divan-ı Fanî İncelemesi”. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Kılıçarslan, Orhan. *Eğridirli Hacı Kemâl Câmî’ü’n-Nezâ’ir Eksik Şiirler Bâyezîd Nüshası No: 5782 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Grafiker Yayınları: 438, 2022.
- Koç, Mustafa, ve Tanrıverdi. *Vankulu Lügati Vankulu Mehmed (Mehmed b. Mustafâ el-Vânî, ö. 1592)*. 2 c. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: 52, 2014.
- Kolunsağ, İbrahim. *Serâyî Dîvân (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1291, 2019.
- Konyalı, Neslihan. “Firdevsî Şehnâme Kahramanlarından Rüstem’in Devlerle Mücadelesi Sahnelerinin İkonografisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, sy 45 (2023): 337-69.
- Köktekin, Kazım. *Şeyh-zâde Atâyî, Dîvân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1292, 2019.
- Kulat, Özlem. “Gülşeni Saruhani Divanı ve Tahlili”. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Kültürel, Zuhâl, ve Latif Beyreli. *Şerîfî Şehnâme Çevirisi*. I-IV c. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 717, 1999.
- Mansuroğlu, Mecdut. “Mevlana Celaleddin Rumî’de Türkçe Beyit ve İbareler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 2 (1954): 207-20.
- Mengi, Mine. *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayını: 3677, 2020.
- Məmmədov, Əzizəğa. *Həbibî: Şeyrlər*. Bakı: Şerq-Qərb, 2006.
- Mutçalı, Serdar. *el-Mu‘cemu ‘l-‘Arabi ‘l-‘Hadîs Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları: 1, 1995.
- Onay, Ahmet Talât, ve (Haz.) Cemal Kurnaz. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı: 77, 1993.
- Özkan, Ömer. *Bursalı Nakkaş Safî ve Dîvânı*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2015.
- Özök, Salih. “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Doğu Şehirleri (1641-1648)”. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

- Özmen, Mehmet. *Ahmed-i Dâî Divanı (Metin - Gramer - Tıpkı Basım)*. 1-2 c. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 775, 2001.
- Öztürk, Mürsel, ve Derya Örs. *Mütercim Âsım Efendi [ö. 1819]: Burhân-ı Katı [Tıbyân-ı Nâfi' der-Terceme-yi Burhân-ı Kâtı']*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 733, 2000.
- Öztürk, Seyfullah. "Fazlullâh Han Lügâti (İnceleme-Metin-Dizin)". Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2020.
- Özyıldırım, Ali Emre. *Hamdullah Hamdî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Eserleri Dizisi: 3198, t.y.
- Özyürek, Dursun. "İsfendiyaroğlu Rüstem Bey Dîvânı (Dîvân-ı Kâsımî): İnceleme ve Metin". Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Redhouse, Sir James W. *Kitābu Me'ānî-yi Lehçe A Turkish and English Lexicon shewing in English the significations of the Turkish terms*. 3. bs. İstanbul: Çağrı Yayınları: 7, 2006.
- Sona, Fatih. *Alî ve Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 764, 2020.
- Steingass, Francis Joseph. *A Comprehensive Persian - English Dictionary including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. Lügatlar Dizisi 7. İstanbul: Çağrı Yayınları: 115, 2005.
- Sünger, Ercan. "Fakîh: Hayatı, Eserleri, Divanı". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Şahin, Esmâ. "Osmanlı Şiirinde 'Şaraba Rehin Verme' Metaforu". İçinde *Yücel Dağlı Anısına*, 494-520. İstanbul: Turkuaz, 2011.
- Şahin, Özlem. "Ahmed Hayâtî-yi Elbistânî'nin Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî Adlı Eseri 'Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fî-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye' (İnceleme-Tentikli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)". Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "Cem Sultan (ö. 900/1495)". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7:283-84. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Şenarslan, Fazıl. "Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-nâme, Şobân-nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî-i Ma'nevî-i Mevleviyyet, Ney-nâme, Kalem-nâme, Divan) Dil İncelemesi - Metin - Dizin (II. Cilt)". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020.
- Şentürk, Ahmet Atilla, ve Nurcan Boşdurmaz. *Molla Aşkî: Dîvân*. Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi 83. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Şükün, Ziya. *Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*. 1-3 c.

- İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1984.
- Talan Demirci, Jale. “Kişverî Dîvânı (İnceleme - Metin - İndeks)”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Tamar, Fatma Nur. “Fethî'nin Deh-nâme'si (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dil İçi Çeviri)”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2023. YÖK Tez Merkezi Nr. 819231.
- Tarlan, Ali Nihat. *Necati Beg Divanı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2342, 1997.
- Taş, Hakan. *Şāfī Dīvān [Analysis - Text - Translation Explanation - Index - Facsimile]*. The Sources of Oriental Languages and Literatures 154. İstanbul: Harvard University, 2022.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. C. 2. Wien: OAW, 2009.
- Turan, Şerafettin. “Bayezid II (ö. 918/1512)”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5:234-38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Uzun, Mustafa. “İsa”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22:473-75. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Yaltkaya, M. Şerefeddin. “Mevlana'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler”. *Türkiyat Mecmuası - Journal of Turkology* 4 (1934): 112-68.
- Yasak Peran, Yeliz. “Fethî Hüdâyî Dîvânı”. Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Yavuz, Orhan. *Kansu Gavri'nin Türkçe Dîvânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 2, 2002.
- Yavuzarslan, Paşa. *Kamus-ı Türkî: Şemseddin Sami*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1001, 2010.
- Yerli, Zeliha. “Cem Sultan'ın Türkçe Divanı [İnceleme - Metin - Diliçi Çeviri - Sözlük]”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, dv.

ATALAN, Soner.*

“Esnek Medeniyet Anlayışı Çerçevesinde Oğuz Kağan ve Alankuva Metinleri”

1. Giriş

Türkler Orta Asya'dan sonra Ön Asya coğrafyasını da kalıcı yurt haline getirmiş ve bu iki yurttaki medeniyet kurup sürdürmeye mazhar olmuştur (Alışık 2014: 173-174). Türk medeniyetinin iki yurttaki tarihi sürekliliği incelenirken diğer toplum ve medeniyetlerle etkileşim halinde olduğu, bu etkileşimler neticesinde diğer medeniyetlerin şekillenmesine, değişmesine ve ilerlemesine tesir ettiği gibi kendi medeniyetini de genişlettiği, çeşitlendirdiği ve güçlendirdiği görülmektedir.

Türk Medeniyetinin Orta Asya ve Ön Asya coğrafyalarında tarihi sürekliliğini sağlayan önemli unsurlardan biri esnek medeniyet anlayışı olmuştur. Esnek medeniyet anlayışı olarak tavsif edilen kavram; Türk medeniyetinin, temasta olduğu komşu ve kenar medeniyetlerle kurduğu ilişkilerde yeniliğe ve gelişmeye karşı takındığı muhafazakâr olmayan tavır sayesinde yeni ve özgün terkipler kurarak medeniyetinin sürekliliğini ve akışkanlığını sağlayabilmesi olarak açıklanabilir (Yıldırım 2000: 329-342).

Türklerin, farklı medeniyetlerden çeşitli alanlarda istifade etmede esneklik faktörüne önem vermesi, medeniyetlerinin geniş alanlara hâkim olmasını sağlamıştır. Zeki Velidî Togan Türk tarihini ve medeniyetini bütüncül olarak değerlendirirken Türk Medeniyetinin iki yurttaki tarihi sürekliliğinin sağlayıcısı olarak ‘elastiki devlet’ modelini işaret etmektedir (Togan 1981: 112). Dursun Yıldırım Türklerin Orta Asya ve Ön Asya coğrafyalarında meydana getirdiği ve sürekliliğini sağladığı medeniyeti “hareketli esnek medeniyet düzeni” olarak tavsif etmiş ve bu medeniyetin hareketlilik, esneklik, kurumlaşma, süreklilik, dönüşüm, değişim, ilerleme, yayılma, uyum kurma yeteneklerine ve kapasitelerine sahip olduğunu belirtmiştir (Yıldırım 2000: 330).

Toplumlar medeniyetlerini geçmişten getirdiği değerleri sürdürerek ve tarihi süreçte karşılaştığı kültür çevreleri arasında yeni terkipler kurarak devam ettirirler. Kendilerine ve dünyaya bakış

* Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, soner.atalan@marmara.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-8950-1498

açılarını da bu yeni terkipler yönlendirir. Karşılaşılan yeni kültür çevreleri ve kavram alanları ile özgün terkipler kurma, kendini örgütleme ve gelişme kapasitesine sahip olmayan toplumlar başkalaşma ve yok olma sürecine girebilirler (Yıldırım 2004: 295).

Türkler, birlikte yaşadıkları, yönettikleri, komşu ve kenar toplumların kültür ve medeniyetleriyle etkileşime girerek yeni ve özgün terkipler kurmayı başarmış, yeni tanışılan kavram alanlarını, soyut ve somut kültür unsurlarını kendi medeniyetine uyarlamayı başararak Türk medeniyetinin iki yurttaki sürekliliğini sağlamıştır. Türk medeniyetinin Orta Asya ve Ön Asya coğrafyalarında varlığını ve sürekliliğini sağlamanın temel iki dayanağı dil bilinci ve tarih bilincidir. Türk dil bilinci çerçevesinde Türk dilinin bizzat yönetici sülaleler tarafından Türkçe eserler yazılarak ya da yazdırılarak himaye edilmesi, edebi dil ve ortak yazı dili statülerinde kullanılarak bu günlere ulaşması Türk dilini, Türk medeniyetinin tarihselden moderne en mühim taşıyıcısı konumuna getirmiştir. Türk dil bilinci altında incelenmesi gereken önemli noktalardan biri Türk dilinin esnek medeniyet anlayışına paralel olarak ödünçleme sözcük kullanımında muhafazakâr bir tutum sergilememesidir.

Türk dili tarihselden moderne etkileşimde olduğu kültür çevrelerine ait yeni kavram alanlarıyla karşılaştığında, bu kavramları Türk dili ile ifade edebilmek için iki yöntem izlemiştir. Bunlardan ilki özellikle Eski Uygur Türkçesi dönemindeki entelektüel seviyenin geliştirdiği tercüme faaliyetleri aracılığıyla ön plana çıkan kelime türetme çalışmalarıdır. İkincisi ise yeni girilen kültür çevresinde ya da tercüme edilen eserlerdeki yeni kavram alanlarının Türk dilinde ifade edilirken o dildeki sözcük ile kullanılması olarak açıklanabilen sözcük ödünçleme yöntemidir. Özellikle İslami kültür çevresiyle olan etkileşimle birlikte Farsça ve Arapça gibi dillerden gerek toplumlar aracılığıyla gerek tercüme faaliyetleriyle sözcük ödünçlemeleri yapılmıştır. Türk dili, Eski Uygur Türkçesi döneminde Maniheizm ve Budist kültür çevreleriyle olan etkileşimde Çince, Sanskritçe, Soğdca gibi dillerden; sonrasında Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Tarihî Kıpçak Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Doğu Türkçesi dönemlerinde, İslami kültür çevresiyle olan etkileşimde ise Farsça ve Arapça gibi dillerden sözcük ödünçleme noktasında muhafazakâr bir tutum sergilememiştir (Caferoğlu 1984: 155-158). Ödünçleme sözcük kullanımı karşısında Türk dilinin bu tutumu esnek medeniyet anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilmeli ve Türk dili ve medeniyetinin Orta

Asya ve Ön Asya coğrafyalarındaki varlığını devam ettirmesini sağlayan önemli özelliklerinden biri olduğu unutulmamalıdır.

Yine Türk medeniyetinin iki yurttaki sürekliliğini sağlayan diğer unsur olan tarih bilinci çerçevesinde değerlendirilmesi gereken konuların başında şecere geleneği gelmektedir (Alışık 2014: 173-174). Türk tarih bilincinin önemli bir vasıtası ve taşıyıcısı olan şecere geleneği aynı zamanda Türk hanedanları için önemli bir meşruiyet kaynağı olmuştur. Özellikle Türk boyları en önemli meşruiyet kaynaklarından biri olan Ötüken'den ayrılıp batıya doğru hareket edince tek merkezli siyasi yapı yerini çok merkezli yapıya bırakmıştır ve bunun sonucu olarak yazılan Oğuz-name ve Çingiz-nameler vasıtasıyla yönetici sülaleler siyasi erklerini kutlu ve güçlü bir geçmişe ve ataya dayandırmayı önemli bir meşruiyet kaynağı olarak görmüşlerdir (Barutçu Özönder 1999: 65-93). Bu meşruiyet kaynağını oluşturmada Türk destan ve şecere geleneği farklı coğrafyalarda ve farklı Türk boyları arasında büyük rol oynamıştır. Türk medeniyetinin bünyesinde bu şecere geleneği sayesinde güçlü bir ortak tarih yazıcılığı meydana çıkmıştır. Oğuz Kağan destanının farklı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda ve farklı kültür çevreleri ile etkileşim halinde yazıya geçirilmesi ve Oğuz Kağan'ın ortak ata kültü olarak görülmesi bu geleneğin bir ürünüdür. Türk şecere ve destan geleneği çerçevesinde Türk boyları ve yönetici sülaleleri incelendiğinde Türk dili ve tarihini bütüncül olarak incelemek kolaylaşmaktadır. Bunun yanında Türk-Moğol devleti ve Çingiz Han'ın Türk medeniyeti içerisindeki yeri incelenirken bu şecere geleneği ve Çingiz-nameler aracılığıyla Türk-Moğol tarihine de bütüncül bir yaklaşımla bakılmalıdır.

Bu çalışmada Türk şecere geleneğinin esnek medeniyet anlayışı çerçevesinde değerlendirmesi yapılırken ele alınan iki unsur Türk boylarında ortak ata kültü: Oğuz Kağan ve Çingiz Han'ın ana-atası: Alankuva olmuştur. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda anlatılan Oğuz Kağan ile İslami kültür çevresine girildikten sonra yazıya geçirilen Oğuz-namelerde anlatılan Oğuz Kağan arasındaki farklar yeni girilen kültür çevresiyle oluşturulan terkipler bağlamında incelenmiştir. Bunun yanında yine Çingiz Han'ın ana-atası Alankuva'nın İslami kültür çevresinin etkisi ile şekillenen rivayetleri yeni girilen kültür çevresiyle oluşturulan terkipler bağlamında ele alınmıştır.

2. Esnek Medeniyet Anlayışı Çerçevesinde Oğuz Kağan

Esnek medeniyet anlayışı çerçevesinde Oğuz Kağan incelenirken *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı* ile İslami kültür çevresi ile etkileşim

halinde 13. yüzyılda Reşideddin tarafından yazılan *Câmi'ü't-Tevârih* adlı eserin ikinci cildindeki “Tarih-i Oğuzan ve Türkan” bölümünde bulunan Oğuz-name, Yazıcızade Ali tarafından 15. yüzyılın ilk yarısında 2. Murad döneminde yazıya geçirilen *Tevârih-i Âl-i Selçuk* adlı Oğuz-name, 17. yüzyılda Ebulgazi Bahadır Han tarafından yazıya geçirilen *Şecere-i Türk* ve *Şecere-i Terâkime* adlı eserlerde bulunan Oğuz-name bölümleri ve *Manzum Oğuz-name* olarak da bilinen Uzunköprü nüshası karşılaştırılarak incelenmiştir.

Yapılan incelemelerde *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*'nda Oğuz Kağan'ın doğumundan öncesine ait bir bilgiye rastlanmazken *Reşideddin Oğuznamesi*'nde Türklerin ataları hakkında bilgi verilerek soyları Nuh peygambere dayandırılmaktadır. Nuh peygamber üç oğlu arasında dünyayı bölüştürürken büyük oğlu Yafes'e Doğu illeri ile Türkistan'ı vermiştir. Ayrıca *Reşideddin Oğuz-namesi*'nde Yafes'i Türklerin “Olçay Han” diye adlandırdıkları belirtilmektedir. Olçay han'ın Dhib Yavgu Han adında bir oğlu vardır ve Dhib Yavgu Han'ın da Kara-Han, Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han adlarında dört oğlu vardır. Oğuz Han Kara-Han'ın oğludur. *Reşideddin Oğuz-namesi*'ne bu şekilde başlangıç bölümü eklenerek metin genişletilmiş ve Oğuz Kağan'ın ataları ifade edilirken İslami kültür çevresi ile terkipler kuruluşu Nuh Peygambere kadar uzanan bir şecere çizilmiştir.

Reşideddin Oğuz-namesi'nde olduğu gibi Yazıcızade'nin *Oğuz-name*'sinde de Türklerin atalarının sıralandığı bölüm yer almış ve Oğuz Han'ın soyu yine İslami kültür çevresi ile kurulan terkiplerle ifade edilmiştir. Ayrıca Yazıcızade'nin eserinde Türklerin soyu Nuh peygambere bağlanırken bir de insanlığın ilk yaratılışına göndermeler yapılmış ve Türklerin varlığı kutsal bir gayeyle açıklanmaya çalışılmıştır (Togan 1982: 17-18). “*Âdem'e Havvâ'yı çift viriüp ikisinün neslin yir yüzine yaydı. Ve Nūh -'aleyhi's-selām- oğlanlarından Yafes zürriyyâtına Türkistân iklimini yir ve yurt virdi ki anda çoğalup andan çıkup kalan iklimlere dahı pâdişâh olup ğazâ ve cihād kılalar*” (Bakır 2009: 3).

Yazıcızade'nin eserinde ifade edilen bu yaratılış ve kutsal gayenin sekizinci yüzyılın ilk yarısında dikilen *Kül Tigin Yazıtı*'nın Doğu yüzü birinci satırında ifade edilen şu cümlelerle büyük ölçüde benzediği görülmektedir: “*Üze kök teñri asra yağız yir kılınuğda ikin ara kişi oğlı kılınımış. Kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan olurmış. Olurupan Türk budunuñ ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş. Tört buluñ qop yağı ermiş. Sü sülepen tört buluñdağı budunuğ qop almış.*” (Ergin 2011: 8).

Kül Tigin Yazıtı ve *Yazıcızade'nin Oğuz-name'si* arasında yedi yüzyıl gibi bir zaman dilimi olmasına ve *Oğuz-name'nin* İslami kültür çevresi içinde yazılmış olmasına rağmen ikisinde de Tanrı'nın insanoğlunu yaratıp, Türklerin atalarını, insanoğluna yönetici kıldığı düşüncesi mevcuttur. İkisinde de temel düşünce yapısı sabit kalmış ve esnek medeniyet anlayışı sayesinde bu temel düşüncenin etrafı yeni girilen kültür çevresi ile şekillendirilmiştir.

Yine *Yazıcızade'nin Oğuz-name'sinde* de Türklerin Nuh Peygamberin oğlu *Yafes'in* soyundan geldikleri ve Türklerin *Yafes'e Abulca Han* dedikleri ifade edilmektedir. Ayrıca *Abulca Han'ın* yaban yurtlu ve yörük olduğu vurgulanmıştır (Bakır 2009: 11).

Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime ve *Şecere-i Türk* adlı eserlerinde ise *Oğuz Han'ın* ve *Çingiz Han'ın* şecerelerinden önce *Adem* peygamberin nasıl yaratıldığı uzunca anlatılmış ve *Nuh* peygamberin oğlu *Yafes'in* en büyük oğlunun adı *Türk* olarak ifade edilmiştir. *Türk'ün* oğlu *yemeğe tuz konması* geleneğini başlatan *Tutak Bilge* yerini oğlu *Ablaca Han'a* bırakmıştır. *Ablaca Han'dan* sonra oğlu *Dib Bakuy Han* ve onun oğlu *Küyük Han'dan* sonra *Alanca Han* hükümdar olmuştur. *Alanca Han* döneminde *Yafes* neslinin tamamının Müslüman olduğu ifade edilmiştir. *Alanca Han'ın* ikiz oğlanlarının olduğu ve adlarının *Tatar* ve *Moğol* olduğu belirtilmiştir. *Moğol Han'ın* büyük oğlu *Kara Han* da *Oğuz'un* babası olarak anlatılmıştır (Ebulgazi Bahadır Han 17-30).

Oğuz Kağan Destanı'nda İslami kültür çevresine uyarlanan bir diğer bölüm de *Oğuz Kağan'ın* doğumu ve küçüklüğünü anlatan bölümdür. *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda* *Ay Kağan'ın* gözü parlayıp bir erkek oğul doğurması ve bu oğlanın anasından bir defa süt emip bir daha istememesi, çiğ et ve aş istemesi anlatılmış. Sonrasında etkileyici dış görünüşü, kısa sürede dile gelmesi ve kırk günlük olunca yürüyüp, at binip avlanmaya başlaması anlatılmıştır (Bang 1936: 10-11).

İslami kültür çevresi içinde yazıya geçirilen *Reşideddin Oğuz-namesi*, *Yazıcızade'nin Oğuz-name'si*, *Şecere-i Terākime*, *Şecere-i Türk* ve *Uzunköprü* nüshası olan *Manzum Oğuz-name'de* ise *Kara Han'ın* bir oğlunun olduğu, üç gün üç gece anasından süt emmediği ve anasının rüyasına girip ondan müslüman olmasını istediği ve eğer müslüman olmazsa sütünü emmeyeceğini söylediği belirtilmiştir. Bunun üzerine annesi Tanrıya iman edip müslüman olmuştur.

Oğuz Kağan destanı ve *Oğuz-nameler* arasında esnek medeniyet anlayışı çerçevesinde incelenmesi gereken diğer bir bölüm de *Oğuz Kağan'ın* eşleriyle nasıl karşılaştığı ve nasıl evlendiğidir.

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan bir gün Tanrı'ya yalvarırken karanlık basar. Gökten bir ışık iner. Işığın içinden çok güzel bir kız çıkar. Oğuz onunla evlenir. Bu kızıdan Gün, Ay ve Yıldız adlı üç oğlu olur. Yine bir gün ava gider. Bir gölün ortasında bir ağaç görür. Bu ağacın kovuğunda bir kız görür. Oğuz Kağan bu kızı da sever, onu da alır. Bu kızıdan da Gök, Dağ ve Deniz adlı üç erkek çocuğu olur (Bang 1936: 12-16).

Bu bölümde Oğuz Kağan'ın eşleri ile karşılaşma şekilleri, sıralanışı ve iki eşten olan çocuklara verilen isimlerin ifade ettiği anlamlar Türk kozmogonisinin destana yansımalarıdır (Bars 2013: 181-197).

İslami kültür çevresinde yazıya geçirilen Oğuz-namelerde ise Oğuz önce amcası Küz-han'ın kızı ile nişanlanır ve onu Tanrı'ya iman etmeye çağırır, kız kabul etmeyince ondan uzaklaşır. Sonrasında Kür-han'ın kızı ile evlenir. Bu kız da Tanrı'ya imana yanaşmaz, Oğuz bu kızıdan da uzaklaşır. Daha sonra Or-han'ın kızı ile evlenir ve bu kız Tanrı'ya iman ettiği için Oğuz onu çok sever.

İslami Kültür çevresinin tesiri neticesinde Oğuz-nameye dâhil olan bir bölüm de Oğuz Kağan'ın Şam seferidir. Sefer sırasında Oğuz Kağan, Adem peygamberin o topraklarda uyuduğu gerekçesiyle savaşırken çok istekli değildir. Ayrıca Dimeşk vilayetinde beyleri ve oğullarına şunları söylemiştir: “Adem topraktan yaratılmıştı ve sonunda toprak oldu. Biz de hepimiz toprak olacağız. İnsan ne kadar güçlü olursa olsun bunu unutmamalı ve iyilik yapmalı, kötülük değil” (Togan 1982: 41-42).

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı ve İslami kültür çevresi içinde yazılan Oğuz-nameler karşılaştırılıp yukarıda belirtilen hususlar incelendiğinde Türk medeniyetinin şecere geleneğinde genel yapıyı, ortak değerleri ve ortak ata kültürünü koruduğu görülmektedir. Esnek medeniyet anlayışı doğrultusunda temel yapının ve ortak değerlerin etrafının yeni girilen kültür çevresi ile oluşturulan terkipler vasıtasıyla genişletilip şekillendirildiği görülmektedir.

3. Esnek Medeniyet Anlayışı Çerçevesinde Alankuva

Esnek medeniyet anlayışı çerçevesinde bu çalışmada incelenen ikinci unsur Çingiz Han'ın ana-atası Alankuva'dır.

13. yüzyılda Moğolca yazılmış olan ve *Moğolların Gizli Tarihi* adıyla bilinen esere göre Çingiz Han'ın ana atası Alankuva özetle şöyle anlatılmıştır: Dobun Mergen'in ölümünden sonra, Alankuva kocasız olduğu hâlde üç oğul daha dünyaya getirdi. Dobun Mergen'in iki oğul anneleri Alankuva hakkında dedikodu çıkardılar. Bu dedikoduları duyan

Alankuva, çocuklarına bir gün bir ziyafet çektikten sonra anlatmaya başladı:

“İki oğlum annelerinden şüphe duyarak hakkımda dedikodu yaptılar. Şüphenizde haklısınız. Fakat, her gece sarışın bir adam çadırın bacasından sızan ışık vasıtasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun ışığı vücuduma geçiyordu. Çıkarken de sarı bir köpek misali güneş ve ay ışığı altında gidiyordu. Siz düşünmeden konuşuyorsunuz. Bu hadise üzerine fikir yürütülürse onların Tanrı oğlu oldukları meydana çıkar. Onlar bütün insanların hanı oldukları zaman, ulus da bunu anlayacaktır.” (Temir 1986: 7-8).

Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın 17. yüzyılda yazdığı *Şecere-i Türk* adlı eserde Kurlas uruğundan Alankuva adlı bir kadının, kocası olmadığı halde üç oğlan doğurduğu ve bu üç oğlana Nirun dediği ve Nirun isminin Türkçe “arı tohum” demek olduğu belirtilmiştir. Moğol geleneğinde bu üç oğulun nurdan doğduğuna inanıldığı için onlara Nirun adı verildiği ifade edilmiştir. *Şecere-i Türk*'te anlatılan rivayete göre Alankuva kocası Dubın Bayan öldükten sonra kimseyle evlenmemiş ve bir sabah evinin bacasından parlak bir ışıkla mavi gözlü ak-sarı biri gelmiş ve Alankuva ondan hamile kalmıştır. Alankuva olanları anlatırken halkının kendisini padişah yaptığını halkını ve oğullarını rezil etmeyeceğini söylemiş ve bu hamilelikte Hüda-i Teâlâ'nın bir hikmeti olduğunu belirtmiştir. Sonrasında Çingiz Han'ın soyu Alankuva'nın bu ışıktan olan çocuklarından Bodonçar'a bağlanmıştır (Ebulgazi Bahadır Han 35b-36b)¹.

Yine 17. yüzyılda İmâmî tarafından yazılan *Hanname*'de Çingiz Han şeceresi verilirken Alankuva hakkında üç farklı rivayet aktarılmıştır (Onur 2017: 41-43). Birinci rivayette Buyan Han, hanımından bir oğul ister. Eğer kendine bir oğul verirse onu “bânuvan” yapacağını fakat kız doğurursa hem kızı hem de onu öldüreceğini söyler. Buyan Han seferdeyken hanımı bir kız çocuk doğurur ve onun kız olduğunu gizleyip bir erkek çocuğu gibi giydirip büyütür, adını da Alankuva koyar. Bu rivayette Alankuva'nın evinin penceresinde beliren parlak ayın Alankuva'yı gebe bıraktığı ve daha sonra evin kapısında aslan veya kurt gibi bir şey görüldüğü belirtilmektedir. İkinci rivayette İslam peygamberi, İmam Abdurrahman'ı Alankuva'nın evine getirmekte ve Alankuva ile Abdurrahman'ı nikahlamaktadır. Bu rivayete göre Alankuva

¹ Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc 141, nr. 2019. Vr. 35b-36b.

İmam Abdurrahman'dan gebe kalmaktadır. Üçüncü ve son rivayete göre ise Alankuva Kıyat boyundan birinin eşidir ve bu kişi öldükten sonra bir gece Alankuva uyurken ay ışığı pencereden girip onu gebe bırakmakta ve kapıdan kurt veya aslan şeklinde çıkıp gitmektedir (Gökyay 1968: 314-316).

16. yüzyılda Kadir Ali Bek tarafından kaleme alınan ve Reşideddin'in *Cāmi'ü't-Tevārih* adlı eserinin Türkçeye tercümesi niteliğinde olan eserde Çingiz Han'ın şeceresi anlatılırken sekizinci atası Bodonçar'ın anası Alankuva evine giren ışıktan hamile kalmıştır. Bu eserde Alankuva "*batn-ı pāk Alankuva ya'nī kursaķı arıĝ Alankuva*" şeklinde anılmış ve soyunun temiz olduğu belirtilmiştir (Alimov 2005: Metin-11b).

Defter-i Çingiz-name'de ise Alankuva'nın kocası Dubın Bayan ölmeden önce halkına:

"Ben öldükten sonra hatunum Alango'ya döl olup inirim; o zaman buna layık iyi oğul peyda olur. Ey halkım, şüphesiz onu koruyasınız. Şimdi yine işaretim odur ki ben öldükten sonra güneş olur aşağı inirim, kurt olup çıkarım. Beni bu şekilde biliniz." diye vasiyet etmiştir (Ivanics ve Usmanov 2002: 43-45; Şişman 2018: 456-462).

Kocasının ölümünden sonra Alankuva hamile kalmış ve bu hamilelik halkın kafasında soru işaretleri bırakmıştır. Alankuva bu olayı aydınlatmak için üç kişinin gözlemci olarak gelip Dubın Bayan'ın işaretine şahitlik etmelerini istemiştir. Bu üç kişi tan vakti gökten bir ışık indiğine ve sonrasında at yelesi bir bozkurdun (kök böri) çıkıp geldiğine, arkasına bakıp "Çingiz" diye seslendiğine şahit olmuşlardır. Sonra Alankuva'nın gözü parlamış ve bir erkek çocuk doğurmuştur. Bu oğlan Çingiz'dir. Bu oğlanın kürek kemiğinde bir mühür ve bu mühürde Cebrail meleğinin adı vardır. Bu oğlan kurt gövdeli ve Cebrail güzelliğindedir (Ivanics ve Usmanov 2002: 45; Şişman 2018: 456-462).

Yukarıda *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki Alankuva anlatısının Moğolca versiyonunda Tanrı tarafından gönderilen canlı "sarı bir köpek" olarak tarif edilirken Türkçe yazılmış Alankuva anlatısında bu canlının "böri" (kurt) ve "kök böri" (bozkurt) olarak aktarıldığı tespit edilmiştir. Burada Alankuva anlatısındaki "sarı köpek" Moğol kültüründeki köpek kültürünün bir yansımasıdır. Türk diliyle yazılmış metinlerde "sarı köpek" in "böri" ve "kök böri"ye dönüşmesi ise Çingiz Han'ın şeceresinin de Türk kültüründeki destan motiflerine göre uyarlandığını göstermektedir. *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*'nda "Tengri" tarafından bir yol gösterici olarak gönderilen kurt, Alankuva anlatılarında yine "Tengri" tarafından gönderilerek Çingiz Han'ın şeceresinin "Tengri" lütfuyla ve onun

gönderdiği ışık ile oluşmasında rol almaktadır. İki anlatıda da kurt ve bozkurt (böri ve kök böri) Tengri ve siyasî erk arasında önemli bir görevi üstlenmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümünde 2152 envanter numarası ile muhafaza edilen şecerede Çingiz Han'ın atalarının gösterildiği bölümde, Alankuva'nın bulunduğu varakta, Farsça: "Alankuva ve şu'be-i ferzandan-ı u" Uygur harfleri ile Türkçe: "Alankuvanın oğlanlarının şu'besi bu yosun bile" ibaresi bulunmaktadır. Bu yazının da altında Alankuva'nın rivayetlerde bahsi geçen bilgilerle de örtüşen sembolik bir resmi mevcuttur. Bu sembolik resimde Alankuva üzerinde bir güneş ve yanında metinlerdeki anlatılarla da uyuşan at yeveli bir kurt figürü ile tasvir edilmiştir.²



Resim 1: Alankuva ve Kök Böri Tasviri (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü, H. 2152)

² Bu şecerde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümünde H. 2152 envanter numarası ile kayıtlıdır.

Togan'a göre Timürlüler döneminde, Çingiz Han'ın efsanevi atası Alankuva soyundan gelmek ya da damatlık yoluyla bile olsa bu soyla bir akrabalıkta bulunmak, Araplar için peygamber evladı olmak neyse ondan daha şerefli bir durumu ifade etmektedir (Togan 1981: 135). Semerkand'taki Gûr-i Emîr Türbesi'nde Emir Timür'ün kabrini örten mermer üzerindeki kitabede Emir Timür'ün şeceresi verilirken Alankuva soyuna işaret edilmiştir. Kitabede verilen rivayete göre Alankuva, Ali bin Ebû Tâlib'in soyundan birinin temiz ışığının dokunmasıyla gebe kalmıştır. Torunu Uluğ Beğ tarafından Emir Timür'ün kabrine yerleştirilen yeşim taşı kitabede de Alankuva'dan bahsedilmektedir. Kitabede Alankuva'nın insan şeklinde tecelli eden ışıktan gebe kaldığı ve bu insan suretindeki ışığın ona Ali bin Ebu Talib'in soyundan olduğunu söylediği belirtilmektedir. Bunun yanında Alankuva'nın iffetli bir kadın olduğu ve onun soyundan gelen asil torunlarının herkese karşı galip gelerek onun bu iddiasını tasdikledikleri belirtilmektedir. Emir Timür'ün oğlu Mîranşah'ın mezar kitabesindeki şecerede de Alankuva'nın Ali bin Ebu Talib'in soyundan birinin pak nurundan gebe kaldığı yazılmıştır (Semenov 1960: 144-159).

Çingiz Han'ın ana atası Alankuva hakkındaki tüm bu rivayetler ve kayıtlar incelendiğinde şecere geleneğindeki ana iskeletin ve değerlerin korunup teferruatların ve bazı özelliklerin yeni girilen kültür çevresi ile kurulan özgün terkipler neticesinde değiştiği, şekillendiği ve rivayetlerin genişleyip yeni girilen kültür çevresine uyarlanabildiği görülmektedir.

3. Sonuç

Türk Medeniyetinin Orta Asya ve Ön Asya coğrafyalarında kalıcı olmasını sağlayan Türk dil bilinci ve tarih bilinci esnek medeniyet anlayışı çerçevesinde değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Türk dili, tarihi süreç içerisinde etrafındaki medeniyetlerle, yönetimi altında bulunan toplumlarla, komşu ve kenar kültürlerle etkileşime girmiştir. Bu etkileşimlerde toplumsal ilişkiler ya da tercüme faaliyetleri aracılığıyla yeni karşılaşılan kavram alanlarını Türk dili ile ifade etmek için kelime türetme faaliyetleri yanında sözcük ödünçleme yöntemi de kullanılmıştır. Özellikle İslami kültür çevresi ile olan etkileşim sürecinde şekillenen Türk dilinin tarihi dönemleri Farsça ve Arapçadan sözcük ödünçleme noktasında muhafazakâr bir tutum sergilememiştir. Bu durum esnek medeniyet anlayışının Türk diline tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

2. Türk tarih bilincinin önemli unsurlarından olan destan ve şecere geleneği Türk boyları ve yönetici sülâleri arasında güçlü bir meşruiyet kaynağı ve ortak bir tarih algısı oluşturmuştur. Türk şecere geleneği sayesinde Türk medeniyetinin tarih içindeki seyrine bütüncül olarak yaklaşmak daha kolay hale gelmektedir.

3. Oğuz Kağan ve Alankuva hakkındaki rivayetleri de ihtiva eden farklı yüzyıllarda yazıya geçirilen Oğuz-name ve Çingiz-nameler'in karşılaştırılarak incelenmesi Çingiz Han'ın ve Türk-Moğol devletinin Türk medeniyeti içerisindeki yerini tespit etmede faydalı olmaktadır.

4. Oğuz Kağan ve Alankuva'nın İslami kültür çevresi ile etkileşim halinde yazıya geçirilen varyantları incelendiğinde Türk şecere geleneğindeki temel yapının ve ortak ata kültlerinin korunduğu ancak bu şecere geleneğinin etrafında şekillenen bazı değerlerin yeni girilen kültür çevreleri ile kurulan terkipler neticesinde uyarlanıp, genişletildiği görülmektedir. Bu durum esnek medeniyet anlayışının Türk destan ve şecere geleneğine yansımaları olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

- Alışık C. E. (2014) "Orta Asya Türk-Moğol Tarihçiliğinde Türk Soyulu Toplulukların Ortak Tarihî ve Edebî Anlayışı Üzerine Katkıları", XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri C. I, 11-13 Kasım 2014, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü, s. 173-174.
- Alimov R. (2005) *Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi (İmla-Fonetik-Morfoloji-Karşılaştırmalı Metin-Dizin-Sözlük)*, Doktora Tezi, İstanbul.
- Atsız [H. N.] (1992) *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, M.E.B. Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Bakır A. (2009) *Yazıcızâde Ali Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.
- Bars M. E. (2013) "Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Oğuz Kağan Destanı'na Bir Bakış", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 2/4.
- Barutcu Özönder F. S. (1999) "Türkler Ne Zaman Bir Millet İdi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: Bir Dişi-kurttan Türemişlerdi", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, I/2 Güz.
- Barutçu Özönder F. S. (2000) "Doğu Türk Yazı Dili Edebi Çevresi ve Timür", *Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Volume 24/III.

- Caferoğlu A. (1984) *Türk Dili Tarihi I*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Ebulgazi Bahadır Han, *Secere-i Türk*, Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc 141, nr. 2019.
- Ebulgazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kütüğü (şecere-i Terākime)*, (haz. Muharrem Ergin), İstanbul.
- Ergin M. (2011) *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Ergin M. (2009) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul.
- Gökay O. Ş. (1968) “Hanname”, *Necati Lugal Armağanı*, Ankara.
- Gülensoy T. (2007) “Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçı, Defter-i Çingiz-Nâme, Cengiz-Nâme ve Anonim Şibanî-Nâme’ye Göre Cengiz Han’ın Soy Kütüğü”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 257-275.
- Gülensoy T. (2008) *Altan Topçı (Moğol Tarihi)*. Kültür Ajans Yayınları, Ankara.
- Ivanics M. ve Mirkasym U. (2002) *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Çingiz-namä)*. Studia urolo-altaica 44. Quality Print, Szeged.
- İnan A. (1987) “Destân-ı Nesl-i Çengiz Han Kitabı Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*. TTK Yayınları, Ankara, I. Cilt, s. 198-203.
- Kafalı M. (2005) *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayın Evi, Ankara.
- Karasoş Y. – TOKER M. (2005) *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-Nâme*. Konya.
- Köprülü M. F. (1980) *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Onur S. (2017) *Doğu Türkçesi Kur'an tefsiri (Mü'min, Fussilet, Şürâ ve Zuhruf sureleri) (İnceleme-Tenkitli metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Semenov A. A. (1960) “Gür-i Emîr Türbesinde Timur’un ahfadının Mezar Kitabeleri”, çev.: Abdulkadir İnan, *Türk Tarih Kurumu-Belleten*, C. XXIV, S. 93-96, s. 144-159.
- Şişman B. (2008) “Defter-i Çingiznâme ve Türk Destanlarındaki Kahraman Tipolojisi Açısından Cengiz Han”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research* Volume 1/2 Winter.
- Tekin Ş. (1976) *Uygurca Metinler II, Maytrisimit Burkancıların Mehdîsi aitreya ile Buluşma Uygurca İptidâî Bir Dram, (Burkancılığın Vaibhâşika Tarikatine Ait Bir Eserin Uygurcası)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Temir A. (1995) *Moğolların Gizli Tarihi*, TTK Yayınları, (3. Baskı) Ankara.
- Togan A. Z. V. (1969) *Çengiz Han (1155-1227)*. [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi] 1969-1970 Kış Sömestresi [Ders Notları]

[İstanbul]

- Togan A. Z. V. (1982) *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili)*, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Togan, A. Z. V. (1950) *Tarihte Usul*, İstanbul.
- Togan A. Z. V. (1981) *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Cild I, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Togan İ. (2002) “Çingiz Han ve Moğollar”, *Türkler Ansiklopedisi*, 8. Cilt. Ankara s. 235-256.
- Bang W. ve Arat G. R. (1936) *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul.
- Yıldırım D. (2000) "Tarihî Süreç İçinde İletişim Odakları, Ağları ve İşlevleri (XIII.-XX. Yüzyıllar Aralığı Türkiyesi)", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz-2000, sayı 10.
- Yıldırım D. (2000) “[Ergene Kon] = [Erkin Kün] Mü?” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1997, TDK Yay., Ankara, , s. 61-149.
- Yıldırım D. (2004) “Türk Medeniyetinin Sınırları ve Değişim Süreçleri”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

Görsel Kaynaklar

Resim 1: Alankuva Tasviri: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümünde H. 2152 envanter numarası ile kayıtlıdır.

AVCI, İsmail.*

“19. Asır Şairlerinden Antep’li Ali Râşid ve Divançe’si”

Giriş

19. asır, klasik Türk edebiyatının yerini yavaş yavaş yeni edebî geleneğe bıraktığı asırdır. Bununla birlikte eski kültürle yetişmiş, eski tarzı devam ettiren isimlerle yeniyi savunmakla birlikte eski kültürden kopamayan müelliflerin ortaya koydukları klasik metinler bu asırda bir hayli fazladır. Hacimli veya hacimsiz divan, divançe, şiir mecmuası ve belli bir ad verilmiş şiir kitaplarının tespit edilebilen sayısının binden fazla olmasına bakılırsa Osmanlı’nın bu asırda içinde bulunduğu siyasi, askerî, içtimai ve mali sorunlara rağmen edebî üretimin yoğun şekilde devam ettiği söylenebilir. Elbette bu şiir kitaplarının çokluğunda matbaanın da önemli rolü vardır. Zira bir miktar şiiri olan edipler maddi imkânları da elveriyorsa ömürlerinin sonlarına kadar bekleyip şiirlerini bir araya getirerek bir eser ortaya koymak yerine az veya çok olsun mevcut şiirlerini bastırma yoluna gidebilmişlerdir. Yazma veya basma bu eserlerden önemli bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak bazı şairlerin şiirlerini muhtevi eserleri bir sebeple kaybolup gitmiştir. Bu yazıya konu olan Antep’li Mehmed Ali Râşid’in basılamamış olan *Divançe’si* de bu akıbeti yaşamış eserlerden biridir. Bu çalışmada, çoğu bu asırda yaşamış olan mahlastaşıyla (Râşid mahlasını kullanan şairlerin sayısı 30’a yakındır) zaman zaman karıştırılan 19. asrın bürokrat ediplerinden Râşid’in *Divançe’sinin* izi sürülmüş ve tespit edilebilen şiirleri bir araya getirilmiştir.

1. Râşid’in Hayatı

Klasik şiirin son dönem temsilcilerinden biri olan Râşid hakkında Fatın Davud (2017, s. 160-1), Mehmed Süreyya (1996, 4, s. 1354), Bursalı Mehmed Tahir (2016, 3, s. 998), Nail Tuman (2001, 1, s. 314-5) ve İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal gibi biyografi yazarları¹ bilgi vermektedir. Râşid’le ilgili en geniş bilgi Son Asır Türk Şairleri’nde bulunmaktadır.

Antep’in tanınmış ailelerinden birine mensup olan Mehmed Ali Râşid Efendi, 1235 (1819) yılında Antep’te doğmuştur. Babası Antep’li Mehmed İhlas Efendi’dir. Sıbyan mektebinden sonra özel hocalardan

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ismailavci@balikesir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9282-1468

¹ Bazı kaynaklarda *Kâmûsu’l-A’lâm*’da da müellifle ilgili bilgi olduğu belirtiliyorsa da burada sözü edilen Râşid başka bir isimdir (Şemsettin Sâmî 1996, s. 2246).

Arapça, Farsça ve dinî ilimler tahsil etmiş, eğitimini takiben İstanbul'a gelmiştir.

Ali Râşid, 1840'ta Divan-ı Hümayun kalemine, ardından Sadaret Mektubi kalemine girmiştir. Çeşitli görevler vesilesiyle 1841'de Şam'a, 1843'te Rumeli'ye, 1844'te Beyrut ve Kudüs'e gitmiştir. Son görev yerinden dönünce Divan-ı Hümayun'daki işine devam etmiştir. 1845'te Hariciye Nazırı Şekib Paşa'nın nezaretinde tekrar Şam'a gitmiş, bir yıl sonra Mektubi Kalemi mümeyyizliğine, sonra da Meclis-i Vâlâ başkâtibi muavinliğine tayin edilmiş, ardından Mektubi Kalemine geri dönmüştür. 1854'te mütemayiz rütbesi (sivilde albaylığa denk rütbe) ve kapı kethüdalık ilavesiyle Sadaret Mektubi muavinliğine atanmış, üç sene sonra Bağdat, Diyarbakır ve Şehrizor memurlarının ahvalini tahkik ve muhakemelerini yapmaya memur edilmiştir. 1857'de kapı kethüdalığı devam etmek üzere Maarif Nezareti mektupçuluğuna tayin edilmiş, bu görevi 12 sene yürütmüş ve Maarif Nazırı Safvet Paşa'yla yaşadığı bir anlaşmazlık nedeniyle görevinden azledilmiştir.² Bu azilden iki buçuk sene sonra 1871'de Selanik ve Prizren vilayetleri kapı kethüdalıklarına tayin edilmiş, ardından bunlara Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Hudavendigâr kapı kethüdalıkları da ilave edilmiştir. Ulâ sınıf-ı evvelî rütbesine, ikinci Mecidî ve üçüncü Osmanlı nişanlarına layık görülmüştür. 25 Kasım 1893 tarihinde³ İstanbul'da vefat etmiş ve Üsküdar'da Hazret-i Hüdaî Dergâhı haziresine defnedilmiştir.

Ali Râşid beyaz yüzlü, kır sakallı, orta boylu, biraz şişmanca bir isimdir. Arapça ve Farsça konuşup yazmaktadır, Fransızcaya da aşınadır.

² Bu anlaşmazlığı İbnü'l-Emin şöyle anlatır: "1857 (1273 H.)'de kapu kethudalığının ibkasiyle Maarif Nezareti mektubculuğuna tâyin olundu. On iki sene o memuriyette kaldı. Teşkil olunan Meclis-i Kebir-i Maarifin ilk ictimaında Maarif nazırı sadr-ı esbak Safvet (Paşa), okumağa henüz başlayan, harfleri tanımayan çocukların zihinlerini karıştırmamak için elifba cüzlerinde ر ب يس in kaldırılmasını söyler. İslâm âza sükût ve hristiyan âza nazırın fikrine iştirak ederler. Nazır, mazbatasının yazılmasını emir edip dışarıya çıktığı sırada Raşid (Efendi), 'İlk mazbatamızın ر ب يس in kaldırılmasına aîd olması, âlemin hayretini celbeder, maddî ve manevî hoş olmaz' demesiyle müslimler 'Bizim sükût edişimiz de mahzuru düşündüğümüzde'dir' derler. Hristiyanlar da evvelki fikirlerinden dönerler. Nazırın avdetinde keyfiyeti anlatırlar. Bunun üzerine nazır, Raşid (Efendi) nezaret dairesinde eskiyerek nüfuz kesbelediğinden herkesi reyine ittiba ettirdiğini ve bu zat ile iş görmek kabil olmayacağını Babâlî'ye yazıp azlettirir." (İnal 1999, s. 1809).

³ Müellifin ölüm tarihi *Sicill-i Osmanî*'de 6 Cemaziyevvel 1312 (5 Kasım 1894), *Osmanlı Müellifleri*'nde 1313 (1895-96) olarak kayıtlıdır (Mehmed Süreyya 1996, s. 1354; Bursalı Mehmed Tahir 2016, s. 998).

İlim ve irfan sahibidir. Büyük oğlu Ârif Bey,⁴ Temyiz Mahkemesi azasıdır (İnal 1999, s. 1808-11).

2. Râşid'in Eserleri

Kaynaklar Ali Râşid'in telif, tercüme, zeyl, haşiye, derleme türünden manzum ve mensur şu eserlerinden söz etmektedir:

2.1. *Tevârîh-i Enbiyâ fî İrşâdi'l-Ezkiyâ*

Eser, adından da anlaşılacağı üzere Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar geçen peygamberleri konu almaktadır. Şevval 1282'de Matbaa-i Amire'de basılmıştır. 459 sayfalık eserin başında bir hata-savap cetveli ile indeks ve dibace bulunmakta, ardından da ana kısım gelmektedir. Müellif dibacede eseri kısa zamanda mevcut tefsir ve tarih kitaplarına müracaat ederek ve eskilerin münşiyane tarzına göre değil zamanın diline uygun şekilde yazdığını belirtmiştir. Burada "Tevârîh-i Enbiyâ" ibaresinin güzel bir tevafuk neticesinde ebceyle eserin yazıldığı yıl olan 1281 yılını verdiğini⁵, bu nedenle eserin *Tevârîh-i Enbiyâ fî İrşâdi'l-Ezkiyâ* olarak isimlendirildiğini söylemiştir (Râşid 1282/1866).

2.2. *Sefînetü'r-Rü'esâ Zeyli*

Sefînetü'r-Rü'esâ (asıl adı *Halîkatü'r-Rü'esâ*, bazı nüshalarda *Halifetü'r-Rü'esâ*) Giritli Ahmed Resmî'nin (öl. 1783) Kanuni (sal. 1520-1566) devrinin tanınmış münşilerinden Celalzade Mustafa Çelebi'den (öl. 1567) başlayarak 44 reisülküttabın biyografisini anlattığı eseridir. Süleyman Faik Efendi (öl. 1838) esere zeyl yazmış, Ahmed Resmî'nin bıraktığı 1754 yılından 1804 yılına kadar geçen sürede görev yapmış 50'ye yakın ismi ilave etmiştir (Kütükoğlu 1997, s. 304-5).

Fatin Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*'da *Sefînetü'r-Rü'esâ*'nın bu zeyline Râşid tarafından zeyl yazıldığını haber vermektedir (2017, s. 161). İbnü'l-Emin ise bu zeyli görmediğini ancak Süleyman Faik Efendi tarafından yazılan zeyilde Râşid'e ait bir haşiyeye rast geldiğini bildirmektedir: "Süleyman Faik (Efendi)'nin, Hicrî 1168'den 1249 (1754-1833) senesine kadar yazdığı zeylin, kütüphanemde bulunan yazma nüshasında -Kâmil Ahmed (Paşa)'nın terceme-i hâlinin kenarında- 'Râşid Ayıntabî' imzasıyla yalnız

⁴ Ârif Bey hakkında İbnü'l-Emin şu bilgiyi vermektedir: "31 Mart vak'asından beş on gün sonra bir gece Beylerbeyi'ndeki evinde yatarken asker kıyafetinde müsellaah ve mechul eşhas tarafından kaldırılıp İstavroz cihetine götürülerek tüfekle itlâf edilmiştir. Katlin sebebi ve katiller mechul kalmıştır." (İnal 1999, s. 1811 dipnot).

⁵ "Tevârîh-i Enbiyâ" ibaresinin ebce değeri (enbiyâ kelimesindeki hemze de eklendiğinde) 1278 çıkmaktadır.

bir haşiye vardır. Raşid (Efendi)'nin zeyli 1249'dan -riyaset unvanının, Hariciye Nezaretine tahvili tarihi olan 1251 (1835) senesine kadar yazılmış olmak icab eder. Ben, Raşid (Efendi)'nin zeylini görmedim." (İnal 1999, s. 1810).

2.3. *Elfü'n-Nehâr ve'n-Nehâr Tercümesi*

Erkeklerin güvenilir ve sadakatsiz oldukları düşüncesi etrafında oluşturulmuş bir derlemeler bütünü olan Bin Bir Gün Masalları, Fransız şarkiyatçı François Pétis de la Croix (1653-1713) tarafından bir araya getirilmiştir. Masallar Hint-Orta Doğu kökenlidir (Erdem 2007, s. 255-6). Bursalı Mehmed Tahir'in bildirdiğine göre "Bin Bir Gün" masallar bütünü Râşid, Mustafa Hami Paşa ile birlikte Fransızcadan tercüme etmiştir. Eser 1290'da (1873-74) basılmıştır (2016, s. 998). İbnü'l-Emin, eserin birinci cildinde mütercim isminin bulunmadığını, üçüncü cildinin başında "Terceme-i Mustafa Hami Paşa ba-muavenet-i Ahmed Midhat-Şükri" yazdığını, Raşid Efendi'ye dair bir işaretin bulunmadığını belirtmiştir (İnal 1999, s. 1811).

1287 (1870-71) yılındaki ilk baskısının 2. cilt iç kapağında sonradan eklenmiş notta ve 1290 yılı Rebiyülevvel ayının başlarında (Nisan 1873) yapılan tekrar baskısının sonunda eseri Ali Râşid'in Mustafa Hami Paşa ile birlikte tercüme ettiği kaydedilmiştir. Bu durumda Râşid'in *Elfü'n-Nehâr ve'n-Nehâr*'ın tercümesindeki katkısı ikinci ciltle sınırlı görünmektedir.

2.4. *Muhadarat Mecmuası*

Bursalı Mehmed Tahir, Râşid hakkında bilgi verirken gayrimatbu bir muhadarat mecmuasının olduğunu belirtmiştir (2016, s. 998). İbnü'l-Emin de müellifin söz konusu bu seçkisini görmüş, hatta ondan beş on beyit ve mısra da istinsah etmiştir: "Vaktiyle Ârif (Bey) merhumun -kalem arkadaşlarımızdan olan- kayınbiraderinin davetiyle ve birkaç arkadaşla bir gece Beylerbeyi'ndeki evinde kalmıştık. Gösterdiği müsaade üzerine babasının yazma ve kıymetli kitaplarını tedkik etmiştik. Ârif (Bey), bana ve bir arkadaşla birkaç kitab ihda etmişti. Babasının yazdığı müntehab ebyatı ihtiva eden mecmuayı gözden geçirip beş on beyit ve mısra istinsah etmiştim." (1999, s. 1812). Râşid'in bu mecmuası kütüphane taramalarında görünmemektedir.

2.5. *Hasırcızade'ye Mektubu*

Hâfız mahlasıyla şiirler söyleyen Hasırcızade Hafız Mehmed Ağa (1803-1887) manzum ve mensur eserleri olan Antep'in önemli simalarından biridir. Râşid'le Hasırcızade arasında yakın bir dostluk vardır. Nitekim Râşid'in Hasırcızade'ye yazdığı mensur bir mektubu, Hasırcızade'nin de ona üç mektubu tespit edilmiştir (Abdülkadiroğlu ve

Güçlü 2005, s. 108-15; Yakar 2015, s. 171-81).⁶

2.6. Divançe

Kaynaklarda müellifin sözü edilen eserlerinden biri de *Divançe*'sidir. *Divançe*'yle ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

3. Râşid'in Divançe'si

Râşid'in *Divançe*'sinden günümüze 17 parça şiir intikal etmiştir. Bu sayıya, tespit edilebilenler arasında olmamakla birlikte yakın dostu Hasırcızade'nin yazdığı nazireyle varlığı anlaşılan bir gazeli de eklenebilir. Bu şiirlerin çoğunluğunun günümüze ulaşmasına vesile olan ise *Hazine-i Fünun* dergisidir. Zira şairin ölümünden kısa bir süre sonra *Divançe*, *Hazine-i Fünun* dergisi yöneticilerine ulaşmış, onlar da okuyucuya faydası dokunur düşüncesiyle şiirleri peyderpey dergide neşretmeyi düşünmüşlerdir. Nitekim derginin 10 Ocak 1895'te çıkan 27. sayısından itibaren 12 şiir yayımlamışlardır. Dergide şiirler şu mukaddimeyle neşredilmeye başlanmıştır: “*Vilâyât-ı celîle kapu kedhüdâlarından iken ahîren irtihâl iden rütbe-i ûlâ ricâlinden ve kurmay me'mûrîn-i saltanat-ı seniyyeden şâ'ir ve münşî-i meşhûr Râşid Efendi merhûmuñ mecmû'a-i eş'ârı elimize geçmiş ve müşârün ileyh bakiyyetü's-selef fuzalâdan olarak kitâb-hâne-i rûzgâra yâdigâr eylediği âsâr-ı mânzûme ve mensûre ise el-hak mütâla'asından telezzüz olunur dürer-i ma'ânî-i latîfeyi hâvî olmağla mecmû'a-i nefîse-i mezkûreniñ pey-der-pey Hazîne-i Fünûn'a derci münâsib görülmüşdür.*” (*Hazine-i Fünun* 27, s. 219).

Ancak şiirlerin dergide yayımı 28 Şubat 1895 tarihli 35. sayıyla sona ermiştir. Bu hususu İbnü'l-Emin şöyle anlatmıştır: “*Divançesi Hazine-i Fünun idarehanesine getirilerek 11 gazeli derc edildikten sonra yeni fikirli bir iki kimse tarafından, bu zamanda öyle eski şeylerin tab'ı münasib olmayacağı ihtar olunması üzerine divançenin sahiplerine iade edildiğini -o esnada Hazine-i Fünun'un muharriri olan- Faik Reşad merhum söylemişti.*” İbnü'l-Emin bu hadiseden sonra Râşid'in büyük oğlu Temyiz Mahkemesi azasından Ârif Bey'den bilvasıta *Divançe*'yi sormuş, Ârif Bey eserin kendisinde olduğunu, müşterek menfaat olmak kaydıyla basımına teşebbüs ederse izin vereceğini bildirmiştir. İbnü'l-Emin de memnuniyetle bastırabileceğini söylemiş ancak Ârif Bey *Divançe*'nin dağılık olduğu, o sıralarda zamanının da bulunmadığı cevabını vermiştir. Böylece *Divançe* basılmadan kalmış, kuvvetle muhtemel de zamanla dağılıp gitmiştir (1999, s. 1811).

⁶ Söz konusu mektupları gönderme nezaketinde bulunan Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar'a teşekkür ederim.

Râşid'in eldeki şiirleri *Hazine-i Fünun, Hasırcızade Külliyyatı, Hatimetü'l-Eş'ar, Osmanlı Müellifleri, Son Asır Türk Şairleri* ve *Tuhfe-i Naili* gibi kaynaklardan tespit edilebilmektedir. Bu şiirlerden *Hazîne-i Fünûn*'un 27, 28, 29, 34 ve 35. sayılarında “Dîvançe-i Râşid” üst başlığıyla yer alan 12 şiirden ilki “Münâcât” başlıklıdır ve 9 beyitten oluşmaktadır. Bundan sonra gelen “Gazeliyyât” başlıklı 11 şiirden 10'u elif (Hasırcızade'nin naziresinden varlığı anlaşılan “-âb saña” kafiye-redifli şiirle 11 olur), 1'i be kafiyelidir. Sadece elif harfinden 11 şiirinin bulunması göz önüne alınırsa *Dîvançe*'nin çok da hacimsiz olmadığı tahmin edilebilir.

Râşid'in gazellerinden ikisi (13 ve 16. gazeller) Hasırcızade'nin yazdığı tahmisler vesilesiyle günümüze ulaşabilmiştir. Gazellerden biri (15. gazel) sadece *Hatimetü'l-Eş'ar*'da yer almıştır.

Râşid'e mal edilen “Zamân-ı vuslat-ı cânân ne ân idi geçdi / Ne kutlu gün ne mübârek zamân idi geçdi” matlalı 7 beyitlik bir gazel daha vardır. Ancak bu şiir halk arasında Ali Pekmez olarak tanınan ve 1239 (1823) senesinde yeniçeri ayaklanması sırasında vefat eden aynı mahlaslı bir başka Antepli şair olan Râşid Bey'indir. Halil İbrahim Yakar'ın *Antepli Divan Şairleri* başlıklı çalışmasında şiir sehven Ali Râşid'e ait gösterilmiştir (Şakir Sabri 1934, s. 38-40; Yakar 2015, s. 135, 199-201).

Sınırlı sayıdaki bu şiirlerden hareketle Râşid'in şairliği hakkında söz söylemek zordur. İbnü'l-Emin'in onun şiirleriyle ilgili değerlendirmesi şöyledir:

“Râşid (Efendi)'nin bütün eş'arını görmedim. Görebildiklerim 12 gazel ve birkaç beyitten ibarettir. Ekseri hakîmânedir. Güzel sözleri varsa da kendinin,

“Zir-i hâk olsam da ben her çend bî-nâm u nişân
Defter-i şî'rim olur müstevcib-i şöhret bana”

ve

“Teslîm olundu kişver-i şî'r ü sühan bana”

dediği nazımları pek o kadar “müstevcib-i şöhret” olacak ve “kişver-i şî'r ü sühanın kendine teslim” olunduğunu ispat edecek derecede değildir.” (İnal 1999, s. 1811-12).

İbnü'l-Emin'in de temas ettiği üzere Râşid'in şiirlerinin bazıları hakimanedir. İçlerinde klasik tarzda yazılmış âşıkane şiirler de vardır. Diğer taraftan müellifin kendi hayatının yansıması olarak söylediği bir beyit de dikkati çekmektedir. Bu beyti Râşid pek eskiden tanıdığı fakat bir iyiliğini görmediği bir başvekil hakkında söylemiştir:

Bir sebük-magz âdem olsa baş vekili devletiñ
Halk kalır yalın ayak dâr u diyâr elden gider (İnal 1999, s. 1812)

Sonuç

Antepli Ali Râşid klasik şiirin 19. asırdaki son temsilcilerinden biridir. 1819'da Antep'te doğmuş, 1893'te İstanbul'da vefat etmiştir. Hayatı memuriyetle geçmiş olan Râşid; İstanbul, Şam, Rumeli, Beyrut, Kudüs, Bağdat, Diyarbakır gibi şehirlerde kâtiplik, mektupçuluk, kapı kethüdalığı, müfettişlik gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen; telif, tercüme, zeyl, haşiye ve derleme türünden manzum ve mensur 6 eseri olduğu tespit edilen Râşid'i 19. asrın bürokrat ediplerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Eserleri peygamberler tarihi, reisülküttap biyografileri, masal, şiir mecmuası, mektup ve şiir türündendir. Nesirde de yetenekli bir isim olan Râşid, Divançe sahibi bir şairdir. Ancak eser yazma hâlinde kalmış, basılamadığından olsa gerek günümüze kadar ulaşamamıştır. Müellifin araştırmalar neticesinde bazı kaynaklarda kayıtlı 17 parça şiiri tespit edilebilmiştir. Bu sayı Hasırcızade'nin yazdığı nazireyle 18 olmaktadır. Klasik tarzda yazılmış bu şiirlerinde hakimane ve âşikane bir söyleyiş hâkimdir. Bu çalışma vesilesiyle müellifin eserleri daha net şekilde belirlenmiş, aynı zamanda farklı kaynaklarda dağınık hâlde bulunan şiirleri bir araya getirilmek suretiyle Râşid'in şairlik yanı ortaya konulmuştur.

Râşid'in Divançe'si

1

(Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ûlün)

Münâcât

1. Yâ Rab beni ser-menzil-i temkîne resâ kıl
Tevfîki sülûkumda baña râh-nümâ kıl
2. İmân ile enfâsımı hatm eyle ilâhî
Cennetde cemâliñle beni kâm-revâ kıl
3. Tertîb-i 'ilâc eyleyemez gelse de Loğmân
Dil-ğaste-i cürmüm baña 'afvîñla devâ kıl
4. Nâlişlerimi itme şarî-i der ü dölâb
Cemmâze-süvârân-ı reh-i şevke derâ kıl
5. Tañhîr idemez gerçi hañî'âtımı deryâ
Bir kañre-i rañmetle olur pâk 'atâ kıl
6. Jeng-i heves-i nefis idüp mañv ü izâle
Mir'ât gibi kalbimi dîdâr-nümâ kıl
7. Güftârıma te'sîr-i belîğ eyleyüp ihsân
Mañsûd-ı ahibbâ vü gürûh-ı üdebâ kıl

8. Hâdî-i sebîl faḥr-ı rüsûl ḥürmeti yâ Rab
Luṭfuñla beni nâ'il-i teşrîf-i liḳâ kıł
9. Senden talebi **Râşid**'iñ ey dâder-i cânım
Uğrarsa yoluñ merḳadine ḥayr du'â kıł

[Hazine-i Fünun, Sene 2, Sayı 27, 13 Recep 1312 / 29 Kanunuevvel 1310 (10 Ocak 1895), s. 219-220]

2

(Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün)

1. Sebük-bâr ol göñül şanma iḳâmet-ḥânedir dünyâ
Nice mihmân ḳonup göçmüş kühen-kâşânedir dünyâ
2. Gelenler ekseri ser-mest-i ğaflet gitdi hûş-yâr ol
Ḥumârın neşvesi degmez 'aceb mey-ḥânedir dünyâ
3. Şaḳın mağrûr-ı iḳbâl olma hem-çün tıfı-ı endek-sâl
Şaḥîḥan şöyle bil kim bir yalan efsânedir dünyâ
4. Perestişkâr olanlar olmuyor peygârdan ḥâlî
Füsûn u sıḥri bî-ġâyet büt-i fettânedir dünyâ
5. Hümâ-himmet olan itmez tenezzül bunda ârâma
Hezârân mürġ uçup terk eylemiş bir lânedir dünyâ
6. İder temlîk-i ġâlî müft alır senden budur ḥâlî
Uşûl-i aḥz u i'tâyı bilir ferzânedir dünyâ
7. Dil-i 'âlî-sirişt aşlâ şafâ-yâb olmuyor **Râşid**
Degil de ḥâk-dân-ı pest bilmem yâ nedir dünyâ

[Hazine-i Fünun, Sene 2, Sayı 27, 13 Recep 1312 / 29 Kanunuevvel 1310 (10 Ocak 1895), s. 220.]

3

(Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün)

1. Bir nân 'inâyet eyle de dünyâda sen baña
Açdırma ḥ'ân-ı nâ-kese yâ Rab dehen baña
2. Ol çeh-fütâde Yûsuf-ı miḥnet-keşem ki ben
Hep kâkülüñden urdı Züleyḥâ resen baña
3. Kim yirdi ğam çekeydim eger câm-ı luṭfuñı
Bilmem bu rütbe ni'met-i gerdûn neden baña
4. Gülzâr-ı dehre tâ olalı pâ-nihâde ben
Her ġâh bâd-ı miḥnet ü ğamdır esen baña
5. Ben ḫâlî'imden eyleyemem şekve kimseye
İtdim cihânda her ne ki itdimse ben baña

208 • 19. asır şairlerinden Antepli Ali Râşid ve Divançesi

6. Çünkü tarîk-i 'acze sülûk eyledim gönül
Teslîmdir bu râhda artık düşen baña
7. **Râşid** be-feyz-i himmet-i üstâd-ı zi'l-kerem
Teslîm olundu kişver-i şî'r ü sühân baña

[*Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 27, 13 Recep 1312 / 29 Kanunuevvel 1310 (10 Ocak 1895), s. 220.]

4

(*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*)

1. O rütbe virdi kesel gûşsa vü melâl baña
Hayâtndan bile geldi gönül kelâl baña
2. Benim o teşne-i zehr-âb-ı merg me'yûsı
Virirse kaçresin içmem eger zülâl baña
3. O fâsıkam ki nigâh itmiş olsam âyineye
Gelir o hâlde 'aksimden infi'âl baña
4. Cevâb olursa yine hâmuşî-i haclet olur
O dem ki cürmümi eyler Hudâ su'âl baña
5. Degil şevâğil-i endûhdan gönül hâlî
Meger naşib degilmiş ferâğ-ı bâl baña
6. Tekellüm itmege harf-i neşâtı havf iderim
Felekde işbî'-ı tahzîrdir hilâl baña
7. Kemîne **Râşid**'i luţf it efendim eyle şehîd
Ola sevâb-ı cemîli saña vü bâl baña

[*Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 27, 13 Recep 1312 / 29 Kanunuevvel 1310 (10 Ocak 1895), s. 220.]

5

(*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*)

1. Bir haberle gelmedi gönderdiğim kâşid saña
Varsa geldi yazdığım sûzişli söz bârid saña
2. Rûhum az geldi ise bezl itdiğim naqd-i niyâz
Cânımı isterseñ al işte bu da zâ'id saña
3. Cevr ile itme efendim 'abd-i bî-cürmi helâk
Bir su'âl elbette maşşerde olur vârid saña
4. İştîyâkımdan iderseñ şübhe her şeb hemçü şem'
Kalb-i sûzân çeşm-i giryânım yiter şâhid saña
5. İtmesün yâ Rab cebînim nâr-ı dûzah dâğdâr
Oldı 'abdiyyet ile seksen sene sâcid saña

6. Hîdmet ile bâb-ı devletde bulunduñ elli yıl
Olmadıñ mes'ûl şükr it âferîn **Râşid** saña

[*Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 28, 20 Recep 1312 / 5 Kanunusani 1310 (17 Ocak 1895), s. 223.]

6

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

1. Pek yakışmaz söylemek ammâ begim benden saña
Âsumânî setri lâzım berg-i sûsenden saña
2. Gül-nihâl-i nâzıñ gâhîce de 'azm eyleseñ
Gelse olmaz mı güşâyış geşt-i gülşenden saña
3. Yek-dehen âgâz iderler hep uşûl-i vaşldan
Sâzlar meclisde sâkî ten tene tenden saña
4. 'Âdet itdiñ çün baña cânâ cefâ vü şefkati
Eylerem şükr ü şikâyet ben dañi senden saña
5. **Râşid** üstâdiñ dürüstî himmeti 'âlî imiş
Kesr ü 'aczi eylemiş ta'lîm her fenden saña

[*Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 28, 20 Recep 1312 / 5 Kanunusani 1310 (17 Ocak 1895), s. 223.]

7

(Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün)

1. Sensiz ey gönca-dehen gülşen olur teng baña
Toğunur hânde-i gül bâğda çün seng baña
2. Öyle ser-mest-i mey-i gâfletem olmam huş-yâr
Sâz-ı maşşer ne kadar eylese âheng baña
3. İstemem pûşış-i dîger ki mişâl-i âteş
Besdir 'uryân teni câme-i gül-reng baña
4. Dîde ber-beste olup tayy-ı reh itdim çün h'âb
Gelmedi hiç elem dûri-i ferseng baña
5. 'Acz ile vâşıl-ı ser-menzil-i maşşûd oldum
Dest-gîr oldu bu yolda kadem-i leng baña
6. Oldum ol mertebe mest-i mey-i vuşlat ki hemân
Nefes-i bâz-ı pesîn ile gelir ceng baña
7. **Râşidâ** encüm-i tâbende degil gice felek
Bir iki mankır ile oynadı çok reng baña

[*Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 28, 20 Recep 1312 / 5 Kanunusani 1310 (17 Ocak 1895), s. 223-224.]

8

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

1. Ehl-i 'irfân ile dâ'im hoş gelir şöhet baña
Ülfet-i cühhâlden hâşıl olur sıklet baña
2. Sen yiter itdiñ şikâyet tâli' -i nâ-sâzdan
Diñle benden azıcık da geldi çün nevbet baña
3. Ol kadar oldum siyeh-rûy-ı ma'âşî vü zünûb
Kendi 'aksimden gelir âyîne de haclet baña
4. Zîr-i hâk olsam da ben her çend bî-nâm u nişân
Defter-i şî'rim olur müstevcib-i şöhret baña
5. **Râşid** olsun tûl-i 'ömr ile cihânda kâmrân
Kabrime her kim gelir oçur ise rahmet baña

[Hazine-i Fünun, Sene 2, Sayı 28, 20 Recep 1312 / 5 Kanunusani 1310 (17 Ocak 1895), s. 224.]

9

(Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün)

1. Âhdır serv-i sehî-kâmet-i bustân-ı du'â
Giryedir âb-ı revân çemenistân-ı du'â
2. Tıfl-ı mañlab gelür âgûş-ı huşûle elbet
Şîr-i ihlâş ile memlû ola pistân-ı du'â
3. Şayd ider nâhun-ı derrinde iken gerden-i ham
Âhuvân-ı emeli şîr-i neyistân-ı du'â
4. Kaçre-i eşk olur şebnem-i bâğ-ı te'sîr
Zerdi-i rûdan alur reng-i gülistân-ı du'â
5. Olur ayağ-ı be-dest-âver-i âmâl olan
Şıdık ile pây-ı nüh-meclis-i mestân-ı du'â
6. Neşve-i rahmet-i mevlâyı bulurlar **Râşid**
Şıdık ile eyleseler bâde-perestân-ı du'â

[Hazine-i Fünun, Sene 2, Sayı 29, 27 Recep 1312 / 12 Kanunusani 1310 (24 Ocak 1895), s. 236.]

10

(Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün)

1. Şebîh-i kâmet-i dildâr olunca kadd-i istiğnâ
Hayâlimde olur mânend-i ebrû medd-i istiğnâ
2. Berîdir tîşe-i kârî-i tevbîh-i ekâbirden
Mekânet üzredir zirâ esâs-ı sedd-i istiğnâ

3. Ola ol tuhfeniñ ruhsâr-ı nâmûs-gerdesi şad hayf
Hużûr-ı yârda mağhûr-ı dest-i redd-i istiğnâ
4. Bu istiğnâyı terk eyle tenezzül eyle cânânım
Tefehhüm kııl budur işte me'âl-i hadd-i istiğnâ
5. Degildir bî-sebebe böyle şarîr-i hâme-i **Râşid**
Niyâz-ı 'âtıfettir senden ey gül-hadd-i istiğnâ

[*Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 29, 27 Recep 1312 / 12 Kanunusani 1310 (24 Ocak 1895), s. 236.]

11

(*Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*)

1. İtdik recâ vü meskenet ey dil-rübâ saña
Düşmezdi eylemek bize cevr ü cefâ saña
2. Gitdiñ vedâ' kıılmadan itdiñ bizi fedâ
Artık selâmet eyleye ihsân Hudâ saña
3. Rağm itmeyüp hağâret ile çignediñ bizi
Olsun helâl cümlesi bizden yaña saña
4. Terk itme yok mı var ise ikrâh sevdiğim
'Afv it ne çâre olduğumu mübtelâ saña
5. Sensiñ efendim eyleyemem ğayra 'arz-ı hâl
Şükr ü şikâyet eylerem ancak saña saña
6. Ser-rişte geçdi destine cânâ cefâlar it
Açmış bulundu sırrımı dil ez-kağâ saña
7. Me'yûs kıldı gitdi seni ol tabîb-i cân
Ey haste-dil Hudâ vire artık şifâ saña
8. Begden gelen de begdir eyâ hicr-i ğam-güsâr
'İzzetle şadr-ı kalbe buyur merhabâ saña
9. Dünyâda işte râhat-ı nefsiñ için seniñ
Bir cân degil mi olsun efendim fedâ saña
10. Fânî olup 'afâf ile cân virdi âferîn
Râşid anuñ'çün işte göründi fenâ saña

[*Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 34, 26 Şaban 1312 / 9 Şubat 1310 (22 Şubat 1895), s. 276.]

12

(*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*)

1. Tîr-i âhım hedef-i kâma qarîn it yâ Rab
Püşt-i ham-küştemi dîvâra yakın it yâ Rab

212 • 19. asır şairlerinden Antepli Ali Râşid ve Divançesi

2. Tâk-ı nisyânda fersûde kemân olmayayım
Beni hengâm-ı kühûletde nigîn it yâ Rab
3. Ğaraż-ı 'izzet-i gerdûn-ı denîden 'ârî
Cismimi kûçe-i zilletde zemîn it yâ Rab
4. Âteş-i 'aşk ile dünyâda yanup maĥv oldum
Bari 'uĥbâda yirim Ĥuld-i Berîn it yâ Rab
5. Mürĝ-i îmânım iderken dem-i âĥir pervâz
Rište-i pençe-i zâĝân-ı la'în it yâ Rab
6. Şebnem-i feyz ile gülzâr-ı sûhede dâ'im
Gül-i endîşemi şâd-âb-terîn it yâ Rab
7. **Râşid**-i güm-rehe tevfiķiñ olup zâd u refiķ
Reh-ber-i kâmilini şer'-i mübîn it yâ Rab
8. 'Ömr-i üstâd-ı veliyü'n-ni'amı dünyâda
Şân u şöhretle nice mâh u sinîn it yâ Rab

[*Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 35, 3 Ramazan 1312 / 16 Şubat 1310 (28 Şubat 1895), s. 284.]

13

(*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*)

1. Sensiz ey serv çemen dîdeme zûlmet görünür
Sünbülî dûd u güli âteş-i ĥasret görünür
2. Bu ne ĥikmet uyusam da uyanık ĥırsam da
O gözüm nûrı benim dîdeme elbet görünür
3. Şerm ider görse güneş pertev-i ĥüsn ü ânîñ
O zavallıda hemân ĥâlet-i ĥaclet görünür
4. Yârdır dâr-ı behiştten bize ancak maĥlab
Yârsız âdeme cennet daĥi gurbet görünür
5. Lezzet-i ülfet egerçi hiç olunmaz inkâr
Genc-i vaĥdetde oĥurmak daĥi râĥat görünür
6. Mevsim-i muntazarı geldi bahârîñ müjde
Âdeme şaĥn-ı çemen ravza-i cennet görünür
7. Müntehî oldı sefer merĥale-i Bağdâd'a
Yâre yâ Rab ne zamân **Râşid**'e 'avdet görünür

[Millet Ktp. AEMnz. 93, s. 82-83; Süleymaniye Ktp. Zühdü Bey 541, s. 301-303.]

14

(*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*)

1. Cihânda 'âkil olan ıztırâbsız yaşamaz
Tefekkür üzre olur pîç ü tâbsız yaşamaz

2. Cemâl-i yâr ile hâşıl hayât-ı ravza-i dil
Giyâh-ı rûy-ı zemîn âfitâbsız yaşamaz
3. Kıyâm-ı şer' ile kâ'im binâ-yı devlet ü dîn
Kitâbsız yaşayan inkılâbsız yaşamaz
4. Ölüğ gider de cihânda 'ulüvv-i tâb' olan
Tezellül eylemez aşlâ cenâbsız yaşamaz
5. Sitâd u dâdını **Râşid** bu sûk-ı fânîniñ
Başîret üzre görenler hisâbsız yaşamaz

[Tuman 2001, s. 314; İnal 1999, s. 1813; Bursalı Mehmed Tahir 2016, s. 998.]

15

(Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün)

1. Gerçi geldikte nehârı bize şâm eyledi haç
Lîk ol ser-keşi 'uşşâkına râm eyledi haç
2. Mürg-i vahşî ise de şayd ideriz ol şûhı
Dâne-i hâlîne kendüsini dâm eyledi haç
3. Bâğ-ı hüsnüñ güli var sünbüli var bülbüli var
Çemeni yoçdı façaç geldi tamâm eyledi haç
4. Çâr-ebrûlar ile ülfeti teshîl iderek
Nice bî-çâreyi dil-şâd u be-kâm eyledi haç
5. **Râşid** erzâni-i kâlâ-yı vişâle dâ'ir
Müjde olsun bize irsâl-i peyâm eyledi haç

[Fatîn Dâvud 1271, s. 119.]

16

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

1. Yârdan ne nâme aldım ne selâm-ı sâde ben
Neyle bilmem tesliyet itsem dil-i nâ-şâda ben
2. Merhametsiz ben seni bir dem ferâmûş itmedim
Râziyam yanında bir kerre geleydim yâda ben
3. Tağ delüp şahrâya düşdüm râh-ı 'aşkıñda seniñ
Beñzedim 'uşşâk içinde Kays ile Ferhâd'a ben
4. Bir nigehte dilde yüz biñ zağm açarsıñ el-amân
Çeşm-i cellâdıñ elinden kande gitsem dâda ben
5. Gül açılıñ mevsim-i güldür hemân ey gonce-fem
Bülbülâsâ başlayam bu bâğda feryâda ben
6. Sevdiğim bir rütbe hüsn ü âna mâliksiñ ki sen
Şûretiñ 'arz eylesem hayret gelir Behzâd'a ben

214 • 19. asır şairlerinden Antepli Ali Râşid ve Divançesi

7. Görmedim çeşmiñ gibi tîz şayd ider mürğ-i dili
Gerçi bu şahrâda seyr itdim nice şayyâda ben
8. Gül yüzüñ ey serv-kâmet gördüğüm günden beri
Gül-şen-i 'âlemde bakmam nahl-i gül şimşâda ben
9. Ey gözi âhû degişmem Çîn'e çîn-i zülfüñü
Virmezem dârü's-selâm-ı vuşlatıñ Bağdâd'a ben
10. Çünkü yokdur bu harâbatda yapılmış bir göñül
Bilmezem geldim n'içün böyle harâb-âbâda ben
11. Görmemiş hiç luţf u ihsânıñ ki **Râşid** söylesin
'Âcizem ammâ ki cevriñ sevdiğim ta'dâda ben

[Millet Ktp. AEMnz. 93, s. 84-86; Süleymaniye Ktp. Zühdü Bey 541, s. 318-322.]

17

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

1. Bir sebük-mağz âdem olsa baş vekîli devletiñ
Halk kalır yalın ayak dâr u diyâr elden gider

[İnal 1999, s. 1812]

18

Nazire⁷

(Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün)

1. Ruhuñda zülf-i semen-bû ider hitâb saña
A serv-kaç yakışır mı bu pîç ü tâb saña
2. Tenezzül eyleseñ ey şeh-süvâr-ı eşheb-i nâz
Sipîhr ider meh ü hurşidini rikâb saña
3. Dü-tâ idüp kadümi alma âh u efgânum
Amân kemân ile virsün ğnâ rebâb saña
4. Bu istikâmet ile degmedüñ rakîb-i kece
Begüm haţâ görinür toğrusı şavâb saña
5. Cenâb-ı Râşid'e peyrevlik eyledüñ **Hâfız**
Bu kem bizâ'a ile müsteħağ 'itâb saña

[Süleymaniye Ktp. Zühdü Bey 541, s. 325.]

Kaynaklar

Abdülkadiroğlu, A. ve Ayla Güçlü (2005). *Gaziantep Meşhurları*.

Bursalı Mehmed Tahir (2016). *Osmanlı Müellifleri*, (3. Cilt), (haz. M. A.

⁷ 'Alî Râşid Efendi'niñ Ğazeline.

- Yekta Saraç), Ankara: TÜBA Yay.
- Erdem, Y. (2007). *Pétis de la Croix, François, İslam Ansiklopedisi* (34. Cilt, s. 255-6), İstanbul: TDV Yay.
- Fatîn Dâvud (1271). *Tezkire-i Hâtimetü'l-eş'âr*. İstanbul.
- Fatîn Davud (2017). *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*. (haz. Ömer Çifçi), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 22.07.2024)
- Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 27, 13 Recep 1312 / 29 Kanunuevvel 1310 (10 Ocak 1895), s. 219.
- Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 27, 13 Recep 1312 / 29 Kanunuevvel 1310 (10 Ocak 1895), s. 219-220.
- Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 28, 20 Recep 1312 / 5 Kanunusani 1310 (17 Ocak 1895), s. 223-224.
- Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 29, 27 Recep 1312 / 12 Kanunusani 1310 (24 Ocak 1895), s. 236.
- Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 34, 26 Şaban 1312 / 9 Şubat 1310 (22 Şubat 1895), s. 276.
- Hazine-i Fünun*, Sene 2, Sayı 35, 3 Ramazan 1312 / 16 Şubat 1310 (28 Şubat 1895), s. 284.
- İnal, İ. M. K. (1999). *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî'ş-Suarâ)* (4. Cilt), (haz. İbrahim Baştuğ), Ankara: AKM Yay.
- Kütükoğlu, B. (1997). *Halikatü'r-Rüesâ*. İslam Ansiklopedisi (15. Cilt, s. 304-5). İstanbul: TDV Yay.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri* (4. Cilt), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Râşid, *Tevârîh-i Enbiyâ fi İrşâdi'l-Ezkiyâ*, Şevval 1282 (Mart 1866).
- Râşid. Gazel. Millet Ktp. AEMnz. 93, s. 82-86.
- Râşid. Gazel. Süleymaniye Ktp. Zühdü Bey 541, s. 301-303, 318-325.
- Şakir Sabri (1934). *Gaziantep Büyükleri, Beşyüz Elli Yıllık Âlim ve Şairleri*. Gaziantep: Gaziantep Halkevi Yay.
- Şemsettin Sâmî (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm*. Tıpkıbasım (3. Cilt), Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Tuman, M. N. (2001). *Tufhe-i Nâilî, Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri* (1. Cilt), (haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yay.
- Yakar, H. İ. (2015). *Antepli Divan Şairleri*. Gaziantep: Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay.

DEMİR, Mihriban.*

“Pîş-keş ve Armağan Sözcüklerinin Anlam Özelliği ve Şiir Dilinde Kullanımı”

1. Giriş

Sözcüğün sahip olduğu anlam, her şeyden önce o toplumun zihninde bir ihtiyaç üzerine var olmuştur. Dolayısıyla her sözcük ait olduğu toplumun zihnini, sosyal yaşantısını, psikolojisini yansıtır. Ne var ki zaman içinde yaşayışın ve ihtiyaçların değişmesi; sözcükle ilgili bilginin bir şekilde silinmesiyle, sözcüğün sahip olduğu manayı tam anlamıyla yansıtmaktan uzaklaştığı görülmektedir. Bu da bilhassa klasik metinlerle uğraşanlar için bir müşkül hâline gelmektedir. Bu sebeple Osmanlı edebiyatına ait metinleri ve özellikle şiiri anlamak için şiir dilinde kullanılan sözcüklerin sözlük anlamlarını iyi bilmek, sözcüğün anlam ve çağrışım alanlarına vâkıf olmak önemlidir.

Kavram zenginliğine sahip bir şiir geleneğini oluşturan Osmanlı edebiyatında bir varlığı karşılamak için sık sık birden fazla sözcükten yararlanıldığı olmuştur. Örnek verecek olursak sevgi, saygı nişanı olarak verilen bir şeyi karşılamak için hediyeye, tuhfe, armağan, pîş-keş, dest-âviz, bergüzâr gibi kelimeler kullanılmıştır. Kimisi farklı kökenden olan bu kelimelerin her biri şiirde kendine yer bulmuştur. Ancak hemen hemen aynı anlamı karşıladığı düşünülen bu sözcükler arasında anlam bakımından farklar mevcuttur. Şairlerin bu kelimeleri kullanırken aralarındaki farkı gözetmeden yalnızca vezne ve fesahate uygunluğuna mı baktığı yoksa onların anlam farkını bilerek mi kullandığı sorusuna cevap bulabilmek için bu yazıda Osmanlı şiir geleneği içinde sıklıkla geçen pîş-keş ve armağanın anlam özelliği beyitler üzerinde ortaya konulacaktır. Böylelikle şairlerin bu kavramları ne şekilde anlamlandırdığı ve şiir dilinde nasıl kullandığı görülecektir.

2. Pîş-keş ve Armağan Sözcüklerinin Anlam Özelliği

2.1. Pîş-keş

Pîş-keş sözlüklerde genellikle küçük olanın büyük olana verdiği hediye olarak geçmektedir. Dehhodâ bu sözcükle ilgili “Birine bir şeyi alması için takdim etmek, küçüğün büyüğe takdim ettiği şey.”(Dehhodâ 1377: IV-5985) karşılığını verirken Ferheng-i Şu’ûrî’de “Selâtime verilen

* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Programı, mehribandemir@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9395-6292

hedâyâ.” (Şu'ûrî 2019: II-1106) Steingass'ta “sadece prenslere, büyük adamlara, üst düzey kişilere veya bazen eşitlere (özellikle büyük bir randevu alındığında) sunulan hediye...” (Steingass 1963:267) anlamı ile yer alırken Lugat-ı Remzî'de ve Kâmûs-ı Türkî'de ise kelime için yalnızca hediye anlamı verilmektedir. Buradan anlaşılıyor ki pîş-keş sözcüğü sıradan bir hediye değil, makam olarak daha aşağıda olanın kendisinden bir üst makamda/statüde olan birine verdiği hediyedir. Ayrıca bu sözcük Osmanlı başta olmak üzere Moğol ve Safevî hükümdarlıkları devrinde, bir devlet uygulamasını karşılamak için de kullanılmıştır. İslam Ansiklopedisi'ndeki pîş-keş maddesinde bu uygulamayla ilgili şunlar geçmektedir:

Daha çok padişahı ilgilendiren pîşkeş uygulaması bir büyüğe hediye sunma geleneği olarak kuruluş döneminden beri mevcuttu. Bilhassa padişahı görme, huzura çıkma gibi durumlarda hediye takdim etme usulü yaygındı. Kanûnî Sultan Süleyman zamanından itibaren çeşitli vesilelere bağlı olarak (cülûs, bayram ve düğün merasimleri) padişaha pîşkeş sunmak âdet hâline geldi. (Karaca 2007: 34-294)

Bu bilgilerden hareketle pîş-keşin sahip olduğu anlam özelliği sebebiyle “hediye” anlamını taşıyan öteki sözcüklerden ayrıldığını söyleyebiliriz zira “hediye” kavramı düşünüldüğünde bir kimseye herhangi bir çıkar gözetmeden, içten gelen bir dürtüyle verilen şey kastedilirken pîş-keş söz konusu olduğunda bu durum değişmektedir.

Bu sözcüğün şiir dilinde yukarıda zikredilen manaları çağrıştıracak şekilde kullanımına bakacak olursak:

Pîş-keş eylemeye hıdmetine çarh-ı berîn
İki kalkan göbeği eyledi şems ü kâmeri (Süheylî: *Dîvân*: k. 38/5)

[= Yüce gökyüzü, senin hizmetine pîş-keş vermek için güneşi ve ayı iki kalkan göbeği¹ yaptı.]

Pîş-keş cân gönderürdüm lâyıķ olsa hızmete
Gönlümün tahtındaki lutf issi sultândan yaña (Sâfî: *Dîvân*: g. 4/3)

[= İşe yarayacağımı bilsem gönül tahtındaki sultana hediye olarak canımı gönderirdim.]

Yukarıdaki beyitlerde pîş-keşin bir hizmete girme karşılığında verildiğini görüyoruz. Bu aynı zamanda pîş-keşin niteliği üzerinde de

¹ Göbek, yuvarlak demir kalkanların orta bölümüne verilen addır. Bu tür kalkanlar göbek ve etek denilen iki bölümden oluşur. (Çoruhlu 2001: 24-261)

etkilidir zira bir göreve getirilen kişiler, bu görev karşılığında değerli bir tayin pîş-keşi vermek durumundaydı. Bu düşünce şiir dilinde de kendine yer bulmuştur. Birinci beyitte güneş ve ay, ikinci beyitte can, değerli oldukları düşüncesiyle hizmet karşılığında pîş-keş verilmiştir.

Cānı kıldum pîş-keş serj hüsrev-i hübāna ben
Luţf édüp ma'zûr dut gerçi ki dervîşānedür (Revānî: *Dīvān*: g. 57/2)

[= Canımı sen güzeller şahına pîş-keş kıldım ancak sen lütfedip onu hoş gör zira o sana yaraşacak denli kıymetli değildir.]

Pîş-keş uygulaması klasik şiir geleneği ile düşünüldüğünde âşık Pîş-keş sunan taraf olmuştur ancak âşığın sevgiliye canı dışında verebileceği bir mal varlığı yoktur, verse de bunlar sevgiliye yaraşmaz. Beyitteki bu durum sunulan pîş-keşin yeterli görülmesi, beğenilmesi durumunu da akla getiriyor zira paşaların padişaha gönderdiği pîş-keşlerin padişahın dilediği değerde olması beklenirdi. (Tavernier 2007: 107)

Ey Sehābî güher-i nazmum ile cān naqdin
Pîş-keş etmege dil der-geh-i sulţāna çeker (Sehābî: *Dīvān*: g. 87/5)

[= Ey Sehābî; gönül, şiir mücevherini ve can nakdini pîş-keş etmek için onu sultanın huzuruna götürür.]

Beyitlerde kimi zaman canın kendisi yanında “can naqdi”nin de pîş-keş olarak verildiği görülmektedir. Osmanlıda bazı durumlarda nakit para da pîş-keş olarak verilmekteydi. İnalçık, nakit paranın pîş-keş verilmesiyle ilgili şunları yazmıştır:

Vezirler, beylerbeyler ve Hristiyan cemaatlerinin reisleri, patrikler, dahil bütün ileri gelenler, sultana miktarı yönetmeliklerle saptanan birer pîş-keş sunmak zorundaydılar. Atandıkları mevkideki yetkilerini resmen başlatan hükümdarlık beratını aldıkları anda, örneğin Rumeli beylerbeyinin 10.000 akçe, Rum Ortodoks Patriği'nin (on yedinci yüzyıl ortasında) 20.000 guruş vermesi usûldendi. (İnalçık 2000: 115)

Yukarıdaki beyitte pîş-keş ile “naqd” sözcüğünün bir arada kullanılması buna işarettir.

Pes andan soñra düzdi pîş-keşler
Niçe yük 'ud-ı huşk u 'anber-i ter

Hezār üstür hezār ester hezār esb
K'idemez tozların fehm-i şabā kesb

Dañı biñ bende Rümî vü Haţâyı
Ki éder yüzleri şermende ayı

Harîr ü atlas ü zer-beft ü dîbâ
 Nihâyetsüz kamu rengîn ü zîbâ (Lârendeli Hamdî: *Leylâ vü Mecnûn*: b.
 2864/65/66/67)

[= Ondan sonra sayısız yük öd ağacı kurusu ve taze amberi pîş-keş düzdü. Sabâ rüzgârının tozunu dahi idrak edemeyeceği bin deve, bin katır, bin at... Üstelik yüz güzelliğiyle ayı utandıran bin Rumlu ve Hatâlî köle... Hepsi bitmez tükenmez güzellikte ve renkte ipek elbise, atlas, sırmalı kumaş...]

Larendeli Hamdî'nin *Leylâ vü Mecnûn* Mesnevisinde yer alan Âmeden- i İbn-i Selâm Be Çabîle-i Leylî ve Pîş-keşhâ Dâden (İbn-i Selâm'ın *Leylâ'nın Kabilesine Gelişi ve Pîş-keşler Vermesi*) başlığı altında yer alan yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere pîş-keş olarak amber, öd ağacı gibi kokular; at, katır, deve, köle ve değerli kumaşlar sunulmuştur. Osmanlıda özellikle padişaha sunulan pîş-keşlerin çok çeşitli olduğunu söylemek mümkün, İslam Ansiklopedisi, Pîş-keş maddesinde, pîş-keş olarak sunulan hediyeler şöyle sıralanmıştır:

Pîş-keş olarak sunulan hediyeler bazan bir miktar nakit; kıymetli madenlerden -çoğunlukla gümüş- ve değerli taşlarla süslenmiş eşya (şamdan, buhurdan, gülabdan. maşraba, matara, kavanoz, şişe, tepsi, sürahi, leğen, ibrik, kupa gibi); mücevherlerle süslü koşum takımları, atlar; kılıç, hançer, ok, yay gibi silahlar; başlık, kemer, nalın, kumaş, kürk gibi giyim eşyaları çadır, halı, ayna, saat gibi çeşitli şeylerdi. (Karaca 2007: 34-294).

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bu gelenek rüşvet-pîşkeş-câize/cevâiz üçlüsüyle ifade edilen uygulamalarla suistimale açık hâle geldi." (Karaca 2007: 294) Devlet uygulamasındaki değişim sözcüğün anlamına da sirayet ederek kelimenin sözlüklerde verilen anlamların dışına çıkıp rüşvet manasını kazanmasına neden olmuştur. Günümüzde hâlâ söylendiği andan itibaren zihinde rüşvet anlamıyla beliren pîş-keşin yukarıda verilen örneklere bakıldığında rüşvet anlamından ziyade sözlüklerde yer alan alt makamdan üst makama verilen hediye anlamını yansıttığını söylemek mümkün. Şairler, beyti kurarken bu sözcüğü sahip olduğu anlam özelliğine uygun kullanmışlardır. Pîş-keş ile ilgili benzer hayalle kurulan çok sayıda örnek bulunmakla beraber biz bu kadarını vermekle yetindik.

2.2. Armağan

Pîş-keş gibi armağan sözcüğü de anlam özelliği bakımından hediye anlamı taşıyan diğer sözcüklerden ayrılmaktadır. Divânü Lügâti't-Türk'te 'Gittiği yerden doyumlu gelen birisinin yakınlarına verdiği hediye, armağan. Oğuzca yarmakan dahi denir.' (Kâşgarlı Mahmud 2013: 140) karşılığı verilirken Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nde 'birini

sevindirmek için verilen hediye' olarak karşılanır. (Eren 1999: 18) Eren (1999), kelimenin sonundaki -y sesinin sonradan türediğini, eski Kıpçakçada da armağan şeklinin kullanıldığını ayrıca Doerfer'e göre Türkçeden Farsçaya armağan olarak geçtiğini söyler. Bahâr-ı Acem'de bu sözcük için 'Reh-âverd, yakınlar için yolculuktan getirilen hediye' (Çendbehâr 1379: I-116), Ferheng-i Suhan'da da yine 'Yolcuların yolculuktan getirdiği hediye' karşılığı verilirken kelime armağan şeklinde Türkçe kaynaklı gösterilir. (Enverî 1381: 335) Dehhodâ Sözlüğü, 'Bir yerden gelinirken yakınlarla getirilen hediye, yolcunun tanıdıklarına getirdiği hediyedir, bugün sevgât denir.' (Dehhodâ 1377: II-1902) Ferheng-i Mu'in'de kelime armağan şeklinde Türkçe kaynaklı verilmekte olup anlamı için ise 'bir yerden başka bir yere götürülen hediye' karşılığı verilmektedir. (Mu'in 1381:123) Burhân-ı Kâtî'da 'Türkîde dahi armağan denir. Âşinadan biri diyâr-ı âharden geldikte ahhâba gönderdiği tuhfedir. Arabîde hediye derler.' (Âsım Efendî 2000: 224) Osman Nedim Tuna, "Kelimeler Arasında" adlı yazısında bu sözcüğün farklı yazılışlarına ve anlamına dair şunları söylemektedir:

Türk dilinin eski belgelerinde yarmakan, armakan, yarmagan, armağan, armagal şekillerinde geçen armağan kelimesinin bir yolculuk, savaş ya da av dönüşünde oradan elde edilen nesnelere yakınlarla ve eşe dosta ayrılan pay idi. Yarmakan şekli, yarmak < ayırmak, parçalamak, bölmek> kelimesiyle ilgilidir.(Tuna 1961: 547).

Sözlüklerdeki karşılığına bakıldığında sözcüğün kökeninin çoğunlukla Türkçe kaynaklı gösterildiği görülür. "Divan şairlerinin armağan kelimesini hiçbir Arapça ve Farsça terkiplerle kullanmamaları ve kan gibi bazı Türkçe kelimelerle kafiyeli yazmaları Türkçe olduğunu bildikleri düşüncesini uyandırır." (Babacan 2006: 551) Bu çalışmanın konusu armağan kelimesinin manası olduğundan biz manaya odaklanacağız. Verilen karşılıklarda armağan kelimesi genellikle bir yerden dönerken getirilen veya bir yere gönderilen/iletelen hediye anlamına sahiptir ve bu özelliğiyle bilindik bir hediye olmadığı anlaşılmaktadır. Beyitlerden yola çıkarak şairlerin bu kelimeye nasıl yaklaştığına bakarsak:

Gitmişdi hüsnüj éline dil geldi dediler

Bu derd ü gam bize bes anuñ armağanıdır (Münîrî: *Dîvân*: g. 102)

[= Gönül, güzellik memleketine gitmişti, geldi dediler; öyleyse bu dert ve gam bize onun armağanıdır.]

Armağan beyitte il adı ve git-, gel- fiilleri ile beraber kullanılarak sözlük manasını tam olarak karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

Ğazel şanmağ bunı bir tuhfe için Hayretî'nün bu
Göñül mülkünden ehl-i 'ışka bir hoş armağanıdır (Hayretî: *Dīvān*: g.
111/10)

[= Bunu gazel sanmayın; bu, Hayretî'nin hediye için gönül ülkesinden aşk ehline hoş bir armağandır.]

Bu beyit armağanın anlam özelliğini görmek açısından güzel bir örnek zira burada tuhfe ve armağan sözcükleri bir arada kullanılmasına rağmen birinci mısradaki tuhfe hediye karşılarken ikinci mısradaki armağan, hediye gönderilmesi/iletilmesi söz konusu olduğunda kullanılmıştır. Bu, şairin söz konusu iki sözcüğü anlam bakımından ayırdığını göstermektedir.

Hayālī ol şeh-i hüsnün ayağı tozundan
Şabā eli ile saña armağanı gelmedi mi (Hayālī: *Dīvān*: g. 86/5)

[= A Hayālī, sabā rüzgârının eliyle sana o güzellik sultanının ayağının tozundan armağan gelmedi mi?]

Sevgilinin ayak tozunun saba ile âşığa hediye edilmesi yaygın bir hayaldir. Beyitte söz konusu hediye iletilmesi olduğundan tercih edilen sözcük yine armağan olmuştur.

Fıkr-i ruḥunla olsa göñül 'āzım-i cinān
Hür-ı behište éledür āyīne armağan (Emrî: *Dīvān*: g. 354/1)

[= Gönül, (senin) yanağının düşüncesiyle cennetlere yönelse (yanağının hayalinin etkisiyle) cennetteki hurilere armağan diye ayna götürür.]

Nergis-i ğamze-kāra vardukça
Sürme-dān éltür armağan gonca (Şemsî: *Dīvān*: Bahār-nāme: b. 3, s. 758)

[= Gonca, işi göz ucuyla bakmak olan nergise her gittiğinde (ona) sürme hokkasını armağan götürür.]

Biri Emrî'ye diğeri Şemsî'ye ait olan yukarıdaki beyitler, benzer hayalle kurulmuş olup ikisinde de bir yere giden unsurlar (gönül, gonca) ve yanında götürdükleri hediyeler (ayna, sürme hokkası) vardır. Hediyelerin bir yere gönderilmesi veya biri aracılığı ile iletilmesi söz konusu olduğu için iki şair de armağan sözcüğünü tercih etmiştir.

Armağandır māder-i dehre bu tıfl-ı nāzenīn
Kim diyār-ı ğaybdan gönderdi ḥallāk-ı cevād (Dürri Aḥmed E.: *Dīvān*: Kt.
62/15)

[= Cömert yaratıcı, bu nazlı çocuğu dünya annesine gayp âleminden armağan (olması için) gönderdi.]

Éy Me'ālī ışk elinden geldi ḥvāce baña
Ğuşşa vü miḥnet metā' ımı getürdi armağan (Me'ālī: *Dīvān*: g. 164/9)

[= Ey Me'ālī, aşk ülkesinden dönen molla bana gam ve mihnet servetini armağan getirdi.]

Yukarıdaki iki beytin, önceki örneklerde olduğu gibi armağanın anlam özelliğine uygun bir hayalle kurulduğu görülmektedir. Söz konusu olan armağan birinci beyitte cömert yaratıcı tarafından gönderilen bir tıfl-ı nâzenînken ikinci beyitte aşk ülkesinden dönen bir mollanın getirdiği gam ve mihnettir. Her iki beyitte de şairlerin kurdukları hayal için seçtikleri sözcük armağan olmuştur, bu da yine bu kelimelerin şairlerin zihninde anlam açısından ayrıldığını göstermektedir.

Sonuç

Bugün kelimelerin sahip olduğu anlam özelliğini hesaba katmadan yalnızca aralarındaki anlam ortaklığından yola çıkarak değerlendirme yapmak, metinleri anlama noktasında yanılığa neden olur. Bir kelimenin anlam özelliği bilinmediği takdirde aynı anlamı karşıladığı düşünülen iki sözcüğün niçin beyitte bir arada kullanıldığı sorgulanabilir hatta gerekmediği hâlde şair tarafından beyte rastgele serpiştirildiği düşünülebilir. Osmanlı şairleri, bizim bugün ancak sözlükler vasıtasıyla farklı manalarına ulaştığımız kelimelerin arasındaki anlam farkına vâkıflardı. Elbette zamanla birlikte dilin kendini dönüştürmesi sebebiyle kelimeler sahip oldukları kimi anlamları yansıtmamaktadır. Buna rağmen Osmanlı metinleri söz konusu olduğunda, manasına çok vâkıf olduğumuzu düşündüğümüz bir kelimedede dahi silinmiş veya geride kalmış bir anlam izini bulmak mümkündür. Bu sebeple hangi kavram söz konusu olursa olsun bugünkü bilgimiz ve algımızdan sıyrılarak bu kavramların o dönem insanı tarafından ne şekilde anlamlandırıldığını bilmek önemlidir.

Yukarıda sahip olduğu anlam özelliğini vermeye çalıştığımız hediye manasındaki iki sözcükten öyle anlaşılıyor ki şairler bu kelimeler arasındaki farkı bilmektedir. Ne var ki bu ayrımın gözetilmediği bazı beyitlere de rastlamak mümkündür. Şâfi'ye ait aşağıdaki beyitte pîş-keş ve armağan kelimeleri arasında keskin bir ayrım olmadığı görülmektedir.

Pîş-keş cān éledür tapuğa Şâfi varıcak
Armağanını kabûl ét yüze urma kerem [ét] (Şâfi: *Dīvān*: g. 20/5)

[= Sâfi, hediye olarak canını getirir, senin yanına varınca armağanını kabul et; yüze vurma, iyilik yap.]

Buna benzer örnekler haricinde şairler beyitlerde genellikle pîş-keş ve armağan kelimeleri arasındaki farkı gözeterek kullanmış olup bu fark,

beytin hayal dünyasını hatta beyitte geçen sözcüklerin seçimini etkilemiştir. Örneğin armağanın geçtiği beyitlerde genellikle git-, gönder-, gönderil-, ilet-, irgür-, gel- fiilleri ile diyar, il, mülk, dehr, kûy gibi isimler geçmektedir. Pîş-keş söz konusu olduğunda ise toplumsal değişimlerle beraber kazandığı olumsuz anlamı değil, bir devlet uygulaması olarak alt-üst makamlar arasındaki hediye uygulaması ve bu uygulamanın işleyiş şekli beyitlerin kurgusunda rol oynamıştır ancak

Bu gözle bakıldığında asırlar evvel yaşamış, bizden çok farklı hayat deneyimlerine sahip olan insanların zihinlerinde şekillenen ve yazıya dökülen hayallere vâkıf olmak için bu hayalleri aktarmada aracı olan dili ve onun bir ferdi olan kelimeleri anlamak metinleri anlamayı kolaylaştıracaktır.

Kaynaklar

- Aslan, Üzeyir. “Klasik Türk Şiirinde Şâhid” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. s. 1 (Kış: 2010): 1-28.
- Akkaya, Mehmet. “Şemsî Paşa Dîvânı (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. 1992.
- Babacan, İsrail. “Armağan Kelimesinin Kökeni ve XIV-XVI. Yüzyıl Divanlarında Oluşturduğu İmajlar”. *Türk Dili*. 660 [Aralık: 2006]: 549-556.
- Çoruhlu, Tülin. “Kalkan”. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 24, 2001.
- Dehhoda, Ali Ekber. *Lugat-nâme-i Dehhoda*. Tahran: Müessesesi-i Lugat-nâme-i Dehhoda, 1377 [1998].
- Dürrî Ahmed Efendi. *Dürrî Ahmed Efendi Dîvânı*. Haz. Ramazan Vural. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü: 3669, Kültür Eserleri Dizisi-628, (e-kitap), 2020.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 1999.
- Enverî, Hasan. *Ferheng-i Bozorg-i Suhen*. Tahran: İntişârât-ı Suhen, 1381 [2002].
- Emrî. *Emrî Dîvânı*. Haz. Yekta Saraç. İstanbul: Eren Yayınları, 2002.
- Hüseyin, Remzi. *Lugât-ı Remzî (inceleme-ıtpkibasım)*. Haz. Ali Birinci. İstanbul: YEK, 2018.
- Hayâlî. *Hayâlî Bey Dîvânı*. Haz. Ali Nihad Tarlan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlarından 277 Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı No. 3., 1945.
- Hayretî. *Hayretî Dîvânı (Tenkitli Metin- Dil İçi Çeviri)*. Haz. Ferhat

- Musluoğlu. Çanakale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- Karaca, Filiz. "Pişkeş", *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 34, 2007.
- Kâşgarlı Mahmud. *Divânü Lûgât-it-Türk*. Çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Kütük, Rifat. "Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsi (İnceleme/Metin ve Diğer Leyla ile Mecnun Mesnevileriyle Mukayesesi)" Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı. 2002.
- Lâletik, Çendbehâr. *Behâr-ı Acem*. Haz. Kâzım Zerfilyân. Tahran: İntişârât-ı Tîlâye, 1380 [2001].
- Mütercim Âsım Efendi. *Burhân-ı Katı*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs. Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- Mu'în, Muhammed. *Ferheng-i Mu'în*. Tahran: İntişârât-ı Âdenâ, 1381 [2002].
- Münîrî. *Münîrî Dîvânı*. Haz. Ersen Ersoy. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü: 3557, Kültür Eserleri Dizisi-560, (e-kitap), 2017.
- Me'âlî. *Me'âlî Dîvân (İnceleme-Metin Çeviri-Açıklamalar-Dizin-Tıpkıbası)*. Haz. Hakan Taş. Massachusetts: Harvard University, 2021.
- Revânî. *Revânî Dîvânı*. Haz. Ziya Avşar. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü: 3145, Kültür Eserleri Dizisi-428. (e-kitap), 2017.
- Süheylî. *Süheylî Dîvânı*. Haz. M. Esat Harmancı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü: 3189, Kültür Eserleri Dizisi- 440, (e-kitap), 2017.
- Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. Haz. Raşit Gündoğdu vd. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2011.
- Sâfî. *Sâfî Dîvân (İnceleme-Metin Çeviri-Açıklamalar-Dizin-Tıpkıbası)*. Haz. Hakan Taş. Massachusetts: Harvard University, 2022.
- Sehâbî. *Sehâbî Dîvânı*. Haz. Cemal Bayak. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü: 3199, Kültür Eserleri Dizisi-442, (e-kitap), 2017.
- Şu'ûrî, Hasan Efendi. *Lisânu'l-Acem: Ferheng-i Şu'ûrî*. Haz. Ozan Yılmaz. İstanbul: YEK, 2019.
- Taş, Hakan. "Klasik Türk Şiirinde pâreye at-/atıl- Deyimi Üzerine"

Doğumunun 60. yılında Mustafa S. Kaçalın Armağanı: Dîvânu Lugâti't-Türk'ten Senglah'a Türkçe. (Ed.: Mehmet Ölmez vd.) İstanbul: Kesit Yayınları, s. 609-615, 2017.

Tavernier. Jean-Baptiste. *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı.* (Çev. Teoman Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Tuna, Nedim Osman. "Kelimeler Arasında". *Türk Dili.* 116, c. X (Mayıs: 1961): 547-550.

Ünyay Açıkğöz, Fatma. "Osmanlı Devleti'nde Pişkeş (XVII. Yüzyıl)". *Turkish Studies.* 13/24 (2018): 287-300.

Zülfe, Ömer. "Şiir Dilinde Anlam Çağrışımları". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi.* 9 (2012): 151-166.

DOĞAN AVERBEK, Güler* – TORBALI, Sadık Emre.**

“15. Asır Şairi Visâlî'nin Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. or. oct. 3520 Numaralı Şiir Mecmuasında Bulunan Şiirleri”¹

Giriş

Klasik edebiyat geleneğinin önemli malzemesinden olan şiir mecmualarından bugüne kadar metinleri tespit edilenler sayesinde yeni şairler belirlenebildiği gibi elde divanları bulunan/bulunmayan şairlerin şiirlerine ilaveler yapılabilmiş, ayrıca bu türden mecmuaları derleyenlerle ilgili önemli veriler devşirilebilmiştir. Bu bakımdan elde olan şiir mecmualarının tamamının metinlerinin tespit edilmesi ve belirli bir düzen içinde erişilebilir hâle getirilmesi faydalıdır. Bu amaçla geçtiğimiz yıllarda M. Fatih Köksal önderliğinde başlatılan MESTAP adlı projenin tamamlanmasının çok önemli olduğu kanaatindeyiz.²

Bu çalışmada ele alınan şiirler de Berlin Devlet Kütüphanesi'nde (Staatsbibliothek zu Berlin) bulunan ve 179 varaktan oluşan Ms. or. oct. 3520 raf numaralı “Mecmû'a-i Eş'âr”da tespit edilmiştir. Ünlü şarkiyatçı Osman Reşer (Oskar Rescher, ö. 1972) tarafından Berlin Devlet Kütüphanesi'ne satılan yazma eserler arasında yer alan söz konusu mecmuada 'Adnî, Âhî, Ahmed Paşa, 'Alâyî, 'Atâyî, Du'âyî, Esîrî, Hümâmî, Hafî, Kemâl, Mesîhî, Meydânî, Na'îmî, Nazmî, Nizâmî, Nücûmî, Nümâyî, Kâsım, Nesîmî, Rahmî, Rızâyî, Safâyî, Safî, Senâyî, Sevdâyî(?), Şâhî, Şeyhî, 'Ulvî, 'Uşşâkî ve Visâlî'nin Türkçe şiirleri ile Hümâyûn, Hilâlî ve Ehlî'nin Farsça şiirleri yer almaktadır. Mecmuada çoğunluğu gazel nazım biçimiyle olmak üzere yaklaşık 700 şiir mevcuttur.

Mecmuada yer alan şairlerin ekserisi 15. yüzyılın başlarında ve ortalarında yaşamış şairlerdir. Yazmaya daha sonra eklenen bazı varaklarda yer alan Âhî, Mesîhî, Hümâyûn mahlaslı şairler ise yüzyıl

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, guler.dogan@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8938-1115

** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Programı mezunu, emretorbali98@gmail.com, ORCID: 0009-0006-3265-7922

¹ Bu makale, 2024 yılında Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Sadık Emre Torbalı tarafından Güler Doğan Averbek danışmanlığında hazırlanan “Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Ms. or. oct. 3520 Numaralı Mecmû'a-i Eş'âr, 1b-86b: İnceleme-Metin-Mestap'a Göre Tasnif” başlıklı yüksek lisans tezinden beslenerek yazılmıştır.

² MESTAP hakkında bilgi için bkz. Meltem Uğur, “MESTAP (Şiir Mecmualarının Sistematik Tasnifi Projesi) Bibliyografyası,” *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (2023): 103-153.

dönümünde yaşamıştır. Mecmuada 52 gazel ve 1 müstezad ile en fazla şiiri bulunan ikinci şair, Visâlî'dir.

Bu çalışmada Berlin Devlet Kütüphanesi, Ms. or. oct. 3520 numaralı şiir mecmuasından ve muhtevâsından bahsedilmiş, Visâlî'nin hayatı ve divanına değinilmiş ve söz konusu mecmuada bulunan, fakat daha önce tespit edilmemiş olan şiirlerine yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda ayrıca Visâlî'nin mecmuada yer alan şiirlerinin tamamının ilk beyitleri ile şiirlerin buldukları varak numaraları bir tablo hâlinde sunulmuştur.

Ms. or. oct. 3520 Numaralı Şiir Mecmuası Hakkında

Çalışmaya konu olan şiirlerin yer aldığı mecmuanın bilinen tek nüshası, Berlin Devlet Kütüphanesi'nin (Staatsbibliothek zu Berlin) Şarkiyat Bölümü'nde, Ms. or. oct. 3520 raf numarasındadır. Mecmua 1974 yılında yayınlanan katalogda yer bulmuştur.³ Metin, 1b-178b numaralı varaklar arasında yer alır. Tespitlerimize göre 15. asrın ortalarında, 1460'lı yıllarda tertip edilen şiir mecmuasının muhtelif yerlerine bir başkası tarafından sonraki asırda varaklar ilave edilmiştir. Mecmuanın aslında olmayan şiirleri ihtiva ettiğini düşündüğümüz ilave varakların müstensihi Sivas şehrinden Şeyh 'Alî'dir. Ekleme varakların tamamlanma tarihi 1005/1596-1597'dir. Ayrıca zarar gören bazı varaklardaki şiirlerin yeniden istinsah edildiği ve bu varakların mecmuayla birlikte ciltlendiği düşünülmektedir. Yazma, kütüphaneye 15 Mart 1933 tarihinde Osman Reşer tarafından satılmıştır.⁴

Yapılan değerlendirmeler sonucunda 8. varak sonrasında olduğu gibi mecmuanın pek çok yerinde varakların zayi olduğu anlaşılmıştır. Mecmuanın hiç olmazsa tekrar ciltlendiği esnada tabakaların ya da varakların yerlerinin karışmış olabileceği düşüncesiyle elde mevcut bulunan varaklar tarandığında ise varakların b yüzlerinin sonlarına denk gelen eksik şiirlerin devamları, herhangi bir varağın a yüzünde tespit

³ Hanna Sohrweide, *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland: Türkische Handschriften*, c. XIII/3 Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1974, s. 225.

⁴ Güler Doğan Averbek, "Osman Reşer'in 1913-1936 Yılları Arasında Berlin Devlet Kütüphanesi'ne Sattığı Yazmalar", *İslam Tetkikleri Dergisi* 11/2 (2021): 477-568. 1913-1936 yılları arasında Berlin Devlet Kütüphanesi'ne 1192 adet yazma satılmasına aracılık eden Osman Reşer, 20. yüzyılda yaşamış bir şarkiyat âlimidir. 50 yıldan uzun bir süre Türkiye'den topladığı yazma eserleri yurt dışındaki kurumlara satan Reşer'in hayatı ve yazma eser ticareti hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Güler Doğan Averbek, "Kitap Tüccarı Bir Âlimin Kısa Hayat Hikâyesi: Osman Yaşar Reşer (Oskar Emil Rescher)", *Müteferrika* 63 (2023): 5-28.

edilememiştir. Bu durumda bahsedilen aralıklardaki varakların çok büyük ihtimalle zayi olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu aralıklarda genellikle aynı şairin devam etmiş olması, varak kayıplarının çok yüksek olmadığını düşündürmektedir.

Yapılan incelemede mecmuada kayıp varaklar dışında ekleme varakların da olduğu görülmüştür. Bu varaklar, sonradan başka birisi tarafından mecmuaya eklenmiştir. Söz konusu kısımlarda kâğıt ve yazı ile cetvel çekme usulü ve hatta beyitlerin okunuş sırası değişmiştir. Bazı yerlerde reddadeler tutsa bile şiirlerde kopukluk vardır. 57-59. varaklar bu duruma örnek olarak verilebilir.

Bir diğer ilave varak grubu ise artık cilde alınamayacağı düşünülen eski varakların tekrar istinsah edilmesinden ibaret olmalıdır. Zira bu türden ilavelerde metinde herhangi bir kopukluk görülmemektedir. Hatta yazı değişse de buradaki imla zaman zaman asıl metindeki tipik 15. asır imlasına benzemektedir. Cetvel düzeni ise değişmiştir. 49-51. varaklar bu duruma örnek olarak verilebilir.

Visâlî

Çalışmaya konu 15. asır şairi Visâlî'nin hayatı ve şairliği hakkında Sehî Bey (ö. 1548), Latîfî (ö. 1582), Âşık Çelebi (ö. 1572), Kınalızâde (ö. 1604) ve Riyâzî (ö. 1644) tezkirelerinde bulunan malumat oldukça mahduttur. İsminin İsa olduğunu ve divan sahibi bir şair olduğunu ilk kez Latîfî söylemiştir.⁵ Ayrıca Millî Kütüphane'de Yz A 8839 raf numarada kayıtlı bulunan ve 15. asır şairlerinin nazirelerini ihtiva eden mecmuada Visâlî'nin adı Selâhaddîn olarak zikredilmektedir.⁶

Visâlî'nin divanından bahsetmeyen Sehî Bey, onun Aydınlı olduğunu ve dilinde bir miktar tutukluk bulunduğunu söyler; şiir sanatına dair bedî, beyan ve meanîde vukufu bulunan Visâlî'nin şiirden anlaması hasebiyle herkesin yazdığına müdahale ettiğini nakleder.⁷ Latîfî, şairliği ve başkalarının şiirlerine müdahale etme hususunda biraz daha tafsilatlı şekilde, fakat yine Sehî Bey'in söylediğine benzer ifadeler

⁵ Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ: İnceleme-Metin*, haz. Rıdvan Canım, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2000, s. 562-563.

⁶ *Mecmû'a-i Nezâ'ir*, yazma eser, Millî Kütüphane, Yz A 8839, vr. 76a. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Ahmet Mermer, "XV. Yüzyılda Yazılmış Bilinmeyen Bir Nazîre Mecmûası ve Aydınlı Visâlî'nin Bilinmeyen Şiirleri," *Millî Folklor* 14/56 (2002): 78.

⁷ Günay Kut, *Heşt Bihişt: Sehî Beg Tezkiresi: İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin*, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 237.

serdeder.⁸ Sehî Bey'e göre şairin yazdıkları ilmiyle mütenasip seviyede değildir, okuyana zevk vermez.⁹

Latîfî, temiz gönüllü biri olarak tanımladığı Visâlî'nin aruzda üstat olduğunu söyler. Onun II. Bayezid (s. 1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (s. 1512-1520) zamanlarında Edirne'de hassa askerleri hocalığı yaptığını ve bu konuda başarılı olduğunu belirtir.¹⁰ Kınalızâde ise ilave olarak bu görev esnasında vefat ettiğini kaydeder.¹¹

Âşık Çelebi, Visâlî'nin Şehzade Mahmud'un (ö. 1506-1507) çevresindeki şairlerden olduğunu söylemektedir.¹²

Latîfî, Visâlî'nin mahbup isimlerinin her biri için gazel söylediğini naklederken¹³ Kınalızâde bunların alfabe tertibi üzere olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Mahbupların herbirinin ismi için alfabetik düzende gazeller söylediği hususunda Köksal "*Mecma'u'n-Nezâ'ir*'de yer alan çok sayıdaki şiirinden bir kısmını bu tür gazeller oluşturmaktadır." demektedir.¹⁵

Riyâzî'nin örnek olarak verdiği iki ayrı şiirden alınmış birer beyti Visâlî'nin divanından seçmiş olduğunu söylemesi önemlidir.¹⁶ Bu ifadeye dayanarak onun *Visâlî Dîvânı*'nı gördüğünü ileri sürebiliriz. Söz konusu beyitler elde olan şiirler arasında bulunmamaktadır. Kesik de neşrinde yer verdiği 118 numaralı gazeldeki şu beyitten hareketle Visâlî'nin divanı olduğuna hükmetmiştir:¹⁷

Dîvân-ı Vişâlî olalı bâğ-ı leţâyif
Huş-cüy-ı reyâhîndür aña bu haţ u cedvel

Biz de bu çalışmanın dayandığı mecmuada yer alan 53 şiirin sayısının çokluğuna bakarak ve 4 tanesi hariç hepsinin mecmuada ardışık düzende yer almasına dayanarak bunların divanından seçilerek

⁸ Latîfî, age, 563.

⁹ Sehî Bey'in Visâlî hakkındaki sözleri ve iktibasları için bkz. Kut, age, s. 237-238.

¹⁰ Latîfî, age, s. 562.

¹¹ Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. II, haz. İbrahim Kutluk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 1040.

¹² Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şuarâ: İnceleme-Metin*, haz. Filiz Kılıç, c. 3, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2000, s. 1449.

¹³ Latîfî, age, s. 562.

¹⁴ Kınalızade, age, c. II, s. 1040.

¹⁵ M. Fatih Köksal, "Visâlî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/visali>. [Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2024].

¹⁶ Riyâzî, *Riyâzû'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)*, haz. Namık Açıkgöz, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2017, s. 336.

¹⁷ Beyhan Kesik, *Aydınlı Visâlî Dîvânı*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2020, s. 9.

mecmuaya kaydedilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Visâlî'nin divan sahibi olup olmadığından bahsetmeyen Sehî Bey'in, meşhur şiirlerindedir diyerek verdiği

Hicründe gözüm yaşı yaz yağmurına benzer
Bir pâre diğîr diğmez başlar yine yağmağa

beyti, daha önce ele geçmeyen bir gazelindedir.¹⁸ Söz konusu gazel, bu çalışma ile gün ışığına çıkmıştır.¹⁹

II. Bayezid devrine ait bir in'âmât defterine göre Visâlî mahlaslı bir şaire, getirdiği kaside için 18 Zilhicce 914/9 Nisan 1509 tarihinde 2000 akçe ihsan edilmiştir.²⁰ Bu şairin, çalışmaya konu Visâlî ile aynı kişi olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Topkapı Sarayı Arşivi evrakı arasında Visâlî mahlaslı bir şair tarafından saraya sunulmuş dört adet Türkçe gazel ile Farsça mensur ariza bir arada bulunmaktadır.²¹ Bu şairin de çalışmaya konu Visâlî olması, ayrıca buradaki şiirlerin yukarıda bahsedilen in'âmât defterine kaside olarak kaydedilmiş olması muhtemeldir.

908/1502 tarihinde hazırlanan ve bugün Macar Bilimler Akademisi, Şarkiyat Bölümü'nde MS Török F. 59 raf numarada kayıtlı bulunan Saray Kütüphanesi defterinde Visâlî mahlaslı bir şaire ait iki ayrı kitap listelenmiştir.²² Bunlardan ilki Farsça divan, ikincisi ise manzum Türkçe metinler ihtiva eden bir yazmadır. Daha sonra Saray Kütüphanesinden çıktığını veya zayi olduğunu düşündüğümüz bu yazmalarla alakalı bir malumata henüz ulaşamamıştır.²³

¹⁸ Bu beyit, Kesik'in çalışmasında müfredler arasındadır (Kesik, *Aydınlı Visâlî Divânı*, Müfred 1).

¹⁹ Sehî Bey'in Visâlî hakkındaki sözleri ve iktibasları için bkz. Sehi Bey, age, s. 237-238.

²⁰ İsmail E. Erünsal, "II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn'amat Defteri," *Edebiyat Tarihi Yazıları: Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler*, 2. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2024, s. 240; İsmail E. Erünsal, "Arşiv Belgelerine Göre On Altıncı Asır Şairleri," *Edebiyat Tarihi Yazıları: Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler*, 2. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2024, s. 329.

²¹ BOA, TSMA.E/445/22. Bu şiirler ve ariza hakkında İsa Akpınar bir çalışma yürütmektedir.

²² "Transliterated Text of MS Török F. 59," *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library, c. II: Transliteration And Facsimile "Register of Books" (Kitâb Al-Kutub)*, MS Török F. 59, ed. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Fleischer, Leiden-Boston: Brill, 2019, s. 168, 177.

²³ İsmail E. Erünsal, "908 (1502) Tarihlî Saray Kütüphanesi Kataloğu ve Türk Edebiyatı Tarihi," *Edebiyat Tarihi Yazıları: Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler*, 2. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2024, s. 371-372, 376, 378; Ferenc Csirkés, "Turkish/Turkic

Divanı henüz ele geçmemiştir. Bu konuda önce Ahmet Mermer dört ayrı nazire mecmuasındaki şiirleri derleyerek yayınlamış,²⁴ daha sonra ise Kesik, Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Y 0451'de kayıtlı cönk şeklindeki mecmua, Mermer'in burada işaret edilen neşri ile Edirneli Nazmî'nin (ö. 1561'den sonra) *Mecma'u'n-Nezâ'ir'i*, *Pervane Bey Mecmuası* ve Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmi'u'n-Nezâ'ir'*inden derlediği şiirlerle *Visâlî Dîvânı*'nı tesis etmiştir.²⁵ Bu divanda 4 murabba, 1 müstezat, 197 gazel, 1 nazım, 2 matla, 4 müfred ve 2 Farsça manzume yer alır.²⁶ Böylece Visâlî'nin daha önce elde bulunan şiirlerinin toplam sayısı 211'e ulaşmaktadır. Kesik neşri üzerine bir tahlil çalışması da yapılmıştır.²⁷ Reşer yazması mecmuadaki şiirlerin incelenmesiyle de Visâlî'nin 25 şiiri daha ortaya çıkarılmış, böylelikle tespit edilen şiir sayısı 235'e, gazel sayısı ise 222'ye yükselmiştir.²⁸

Her ne kadar şiirleri nazire mecmualarında yer alsada Visâlî'nin var olduğunu düşündüğümüz divanın sonrakı asırlarda ortaya çıkmamış olması dikkati çekmektedir. Bu safhada Sehî Bey'in henüz 945/1538 senesinde tamamladığı tezkiresinde Visâlî'nin "hicap perdesi altında unutulmuş kalmış"²⁹ bir şair olduğunu söylemesi bizce önemlidir. Buradan hareketle şiirlerinin çok fazla yaygınlık kazanmadığını, divanın ise varsa dahi çok fazla istinsah edilmediğini ileri sürmek mümkündür.

Visâlî'nin edebiyat tarihi bakımından önemi kısmen Fuad Köprülü'nün (ö. 1966) onu Türkî-i Basît cereyanının öncüsü adetmesinden³⁰ ileri gelmektedir. Köprülü'ye göre 16. asırda Tatavlı Mahremî (ö. 1535) ve Edirneli Nazmî'nin Türkî-i Basît tarzındaki

Books of Poetry, Turkish and Persian Lexicography: The Politics of Language Under Bayezid II," *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library, c. I: Essays*, ed. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Fleischer, Leiden-Boston: Brill, 2019, s. 686, 688.

²⁴ Ahmet Mermer, *Türki-i Basit ve Aydınli Visâlî'nin Şiirleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.

²⁵ Kesik, *Aydınli Visâlî Dîvânı*.

²⁶ Kesik, *Aydınli Visâlî Dîvânı*.

²⁷ Mine Şimal Akbulut, "Aydınli Visâlî Dîvânı Tahlili," Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

²⁸ Toplam gazel sayısının 24 adet artırılması, çalışmaya konu mecmuada yer alan bir gazelin Latîfi tarafından iktibas edilen beytinin Kesik tarafından müfredler sırasına konmasından kaynaklanmaktadır.

²⁹ Sehî Bey, age, 237.

³⁰ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966, s. 342.

şiirleriyle edebiyat tarihindeki yerini alan bu yalın söyleyiş tarzının ayak sesleri, söz konusu iki şairden önce Visâlî ile duyulmuştur. Köprülü'nün tespitiyle birlikte düşünüldüğünde Latîfî'nin iktibas ettiği, Türkî-i Basît tavrına sahip gazelin Visâlî'nin icadından olduğunu söylemesi çok mühimdir. Söz konusu gazelin matlaı şöyledir:³¹

Gözlerümdür güzelüm gözüñi cân ile seven
Göze göster gözüñi gözden irâğ olma iñen

Haddizatında Köprülü'de bu kanaatin oluşmasının sebebi, Latîfî'nin "icat" olarak tanımladığı bu gazel veya görüp incelediği Visâlî şiirleri olmalıdır. Bu mülahazadan hareket ederek Bugün Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi'nde Y 0451 raf numarada kayıtlı bulunan ve Beyhan Kesik tarafından ele alınan mecmuanın Köprülü'nün şahsi kütüphanesinden çıkıp çıkmadığını öğrenmeye çalıştıksa da bu konuda henüz bir netice elde edemedik. Değilse Köprülü'nün, muhteiyatı henüz tam olarak bilinmeyen şahsi kütüphanesinde Visâlî'nin divanının veya şiirlerini ihtiva eden herhangi bir eserin mevcut olup olmadığı suali akla gelmektedir.

Bize göre de Visâlî'yi tam manasıyla Türkî-i Basît temsilcisi saymak mümkün değildir. Fakat bazı şiirleri ve beyitlerindeki söyleyişlerden hareketle onun Türkî-i Basît tavrına yaklaştığını ileri sürmek uygun olacaktır. Onun devrine göre daha yalın ve daha çok Türkçe kelime ile şiir söylemiş olması, ilk okuyuşta dikkati çekmektedir. Nitekim Kesik de onun "söyleyişini günlük dilden gelen unsurlarla bezediğini" söylemektedir.³² Bu meyanda Kesik'in şu tespitinin isabetli olduğu kanaatindeyiz:³³ "Visâlî'nin şiirlerinin tamamı dikkate alındığında onun tam anlamıyla bir Türkî-i Basît şairi olmadığını, bazı rahat ve günlük dilden gelen söyleyiş özellikleri ile bu cereyanla örtüşen manzumeler kaleme aldığını söylemek mümkündür." Bu bakımdan Köprülü'nün onu Türkî-i Basît'in öncüsü addetmesi anlaşılabilir bir durumdur.

Visâlî'nin divanının elde olmaması sebebiyle şiirlerinin daha önce bir şiir mecmuası ve dört nazire mecmuasından derlendiği söylenmişti. Burada nazire mecmualarıyla ilgili duruma kısaca değinmek yerinde olacaktır. Köksal'ın tespitine göre Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi'u'n-Nezâ'ir*'inde 13, *Pervâne Bey Mecmuası*'nda 33, Edirneli Nazmî'nin

³¹ Latîfî, age, s. 562.

³² Kesik, *Aydınlı Visâlî Divânı*, s. 11.

³³ Kesik, *Aydınlı Visâlî Divânı*, s. 11.

Mecma'u'n-Nezâ'ir'inde 35 adet Visâlî naziresi yer almaktadır.³⁴ Bu sayılardan hareketle Köksal'ın yaptığı "16. yüzyılın en önemli şiir mecmuası olan bu mecmuaların üçünde de bu miktarda şiirinin bulunması Visâlî'nin devrinde ne denli beğenildiğinin göstergesidir." şeklindeki değerlendirme³⁵ dikkati çekmektedir. Mermer tarafından ilim âlemine tanıtılan 15. asırda derlenmiş mütevazı hacimdeki nazire mecmuasında yer alan az sayıda şair arasında Visâlî'nin de bulunmuş olması bu bakımdan değerlendirildiğinde ayrıca kayda değerdir.

Kesik de Visâlî'nin 197 gazelinin 83'ünün nazire olmasından hareketle onun çok önemli bir nazire şairi olduğunu kaydetmiştir.³⁶ Kesik'in tespitlerine göre Visâlî, Ahmed Paşa'nın gazellerine 28, Şeyhî'nin gazellerine 13, Nizâmî'nin gazellerine 12, 'Atâyî'nin gazellerine 5, Necâtî Bey ve Adnî'nin gazellerine 4'er, Hafî, Sabâyî ve Ahmedî'nin gazellerine 2'ser, Atâyî, 'Ulvî, Şâhidî, Cem Sultân, Firdevsî (Danişmend), Hamdî, Rabbânî, Şevkî, Şemsî-i Tebrîzî, Mehdî, Nesîmî ve Yazıcıoğlu'nun gazellerine birer nazire, ayrıca Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin murabbâna bir nazire söylemiştir.³⁷ Millî Kütüphane'deki nazire mecmuasının da bu bakımdan ele alınmasıyla sayının artacağını zannediyoruz. Ayrıca okumakta olduğunuz çalışma ile ortaya çıkarılan şiirlerinin bazılarının da nazire olması ihtimal dâhilindedir.

Visâlî'nin Ms. or. oct. 3520 Numaralı Şiir Mecmuasında Bulunan Şiirleri³⁸

Berlin Devlet Kütüphanesi, Şarkiyat Bölümü, Ms. or. oct. 3520 raf numaralı şiir mecmuasında 49a-50a, 72b-86b varaklarında Visâlî'nin 52'si gazel, 1'i müstezad olmak üzere toplam 53 şiiri yer almaktadır. Böylece Visâlî, Nizâmî'den (ö. 1469?) sonra mecmuada en çok şiiri olan ikinci şairdir.

Mecmuada yer alan ilk şiirden başlayarak tayin ettiğimiz

³⁴ Köksal, agm.

³⁵ Köksal, agm.

³⁶ Beyhan Kesik, "Dîvân (Visâlî)," *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-visali>. [Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2024].

³⁷ Kesik, *Aydınlı Visâlî Dîvânı*, s. 24, 27-28.

³⁸ Şiirlerde eklenen yerler köşeli parantez "[]" içinde verilmiş, çıkartılan yerler parantez "()" içinde gösterilmiştir. Kelime sonlarında hareke konulabilecek şekilde ünlü harfi gösterilmeyen yerlerin metin tamirlerinde, önceki neşirlerinden yararlanılmamış olup tamir edilen kelime mısralarda, köşeli ayrıç "[]" içinde gösterilmiştir.

numaralara göre Visâli'nin şiirleri şu numaralardadır: 193,³⁹ 194, 195, 196,⁴⁰ 278,⁴¹ 279,⁴² 280,⁴³ 281,⁴⁴ 282,⁴⁵ 283,⁴⁶ 284,⁴⁷ 285,⁴⁸ 286,⁴⁹ 287,⁵⁰ 288,⁵¹ 289,⁵² 290,⁵³ 291,⁵⁴ 292,⁵⁵ 293,⁵⁶ 294,⁵⁷ 295, 296, 297,⁵⁸ 298,⁵⁹ 299, 300,⁶⁰ 301, 302, 303,⁶¹ 304, 305, 306, 307,⁶² 308, 309, 310, 311, 312,⁶³ 313,⁶⁴ 314, 315,⁶⁵ 316, 317,⁶⁶ 318,⁶⁷ 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325,⁶⁸ 326.⁶⁹

Mecmuanın 1460'larda derlenmiş olduğu yönündeki kanaatimiz isabetli ise söz konusu şiirlerin mecmuanın ana gövdesinde bulunmasına nazaran Visâli'nin bunları 1460'lı yıllara kadar yazmış olduğuna hükmedilebilir. Mecmuadaki Visâli şiirlerinin 28 adedi, Kesik tarafından hazırlanan divanda yer almıştır. Şiirlerin 25 adedi ise daha önceki çalışmalarda yoktur. Yani daha önce bir şiir mecmuası ile dört nazire mecmuasından derlenen şiirleri ile divanı inşa edilen Visâli'nin şiirlerine

³⁹ Gazel eksiktir.

⁴⁰ Kesik, *Aydınlı Visâli Divânı*, Mü, 1.

⁴¹ Her ne kadar 4 numaralı şiirde Visâli'nin mahlası yer almamışsa da mecmuaya tertip eden kişinin takip ettiği usule ittibaen bu şiirin Visâli'ye ait olduğu değerlendirilmiştir.

⁴² Kesik, *Aydınlı Visâli Divânı*, G. 113.

⁴³ Kesik, age, G. 32.

⁴⁴ Kesik, age, G. 57.

⁴⁵ Kesik, age, G. 59.

⁴⁶ Kesik, age, G. 102.

⁴⁷ Kesik, age, G. 56.

⁴⁸ Kesik, age, G. 158.

⁴⁹ Kesik, age, G. 124.

⁵⁰ Kesik, age, G. 73.

⁵¹ Kesik, age, G. 37.

⁵² Kesik, age, G. 34.

⁵³ Kesik, age, G. 58.

⁵⁴ Kesik, age, G. 25.

⁵⁵ Kesik, age, G. 24.

⁵⁶ Kesik, age, G. 180.

⁵⁷ Kesik, age, G. 170.

⁵⁸ Kesik, age, G. 134.

⁵⁹ Kesik, age, G. 195.

⁶⁰ Kesik, age, G. 108.

⁶¹ Kesik, age, G. 4.

⁶² Kesik, age, G. 172.

⁶³ Kesik, age, G. 13.

⁶⁴ Kesik, age, G. 48.

⁶⁵ Kesik, age, G. 15.

⁶⁶ Kesik, age, G. 191.

⁶⁷ Kesik, age, G. 190.

⁶⁸ Kesik, age, G. 166.

⁶⁹ Gazel eksiktir.

bu defa yine bir şiir mecmuasından 25 gazel ilave edilmiş olmaktadır. Böylece Visâlî'nin ele geçen toplam şiir sayısı 211'den 235'e, gazel sayısı ise (2'si eksik olmakla birlikte) 197'den 222'ye yükselmiştir.

Visâlî'nin daha önce neşredilen çalışmalarda yer alan şiirlerine bu yazıda yer verilmemiş, yalnız bütün şiirlerin ilk beyitleri ile şiirlerin buldukları varak numaralarını ve mecmuadaki sıra numaralarını gösteren bir tablo, bu bölümün sonuna ilave edilmiştir.

İlk kez yayınlanan şiirlerine geçmeden önce Visâlî'nin tertip edildiği kanaatini taşıdığımız divanının gün yüzüne çıkması temennimizi bu çalışma vesilesiyle kayda geçirmek isteriz.

1.⁷⁰

Mefā'îlün / mefā'îlün / mefā'îlün / mefā'îlün
Hezec +---/+---/+---/+---

- 1 Olayın 'ıyd-i vaşında kemān ebrūsına kurbān
Bu ümīde ki_ola kıanum eli hınnāsı Vaqqāşuñ
- 2 Nā'im-i cennete irmek dilerseñ dār-ı dünyāda
İriş bī-dūd-iken şüfī lebi helvāsı Vaqqāşuñ
- 3 Elinden sākī-i devrūñ irür her şahsa bir cür'a
Mey-i 'ışk-ile şan pürdür felekler tāsı Vaqqāşuñ
- 4 Vişālī rāh-ı vaşında idin 'ışkını reh-ber kim
Kesilmez olmasa reh-ber ğamı şahrāsı Vaqqāşuñ

2.

Fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilün
Remel -+---/-+---/-+---/-+---

- 1 Sevdı bu sevdāyī göñlüm bir semen-ber tāzece
Ki_irmiş anuñ hüsñ-i gül-zārında güller tāzece
- 2 Bir ten[i] nesrīn yüzi gül dil-rübādur kim dañı
Gelmedi dünyāya anuñ gibi dil-ber tāzece
- 3 Ey nihāl-i serv-i nāz it āh-ı 'aşıkdan hāzer
Kim hevā-yı germe döymez olsa 'ar'ar tāzece
- 4 Dostum nāzük bedenler kıanda irsün saña kim
Ğonçe-i nev-hūze mānend olımañ her tāzece
- 5 Dil hayāl-i 'arızuñdan şād olur ğam-ĝīn iken
Şan ki şolmış sebzedür kim āb eyler tāzece

⁷⁰ Zayı olan varak sebebiyle gazelin başı eksiktir.

- 6 'Āşıkı vaşla iriştür ey dūr-i pāk andan ol
Kim kenāra şala baħr-i ħüsn 'anber tāzece
- 7 Gel nazar eyle Vişālî sözine luṭf-ile kim
Dird[i] vaşfuṅda senüṅ gül gibi defter tāzece

3.

Mefā'ılün / mefā'ılün / mefā'ılün / mefā'ılün
Hezec + --- / + --- / + --- / + ---

- 1 Şalup zülf-i dil-āvīzin ruḥ-ı zībāya Seyd Aḫmed
İder ter sünbül[i] perde gül-i ra'nāya Seyd Aḫmed
- 2 Gözüm nergisleri hergiz gül ü serve nazar kılmaz
Beni meftün idelden ol ruḥ-ı bālāya Seyd Aḫmed
- 3 Cihān zindānı içinde karar itmezdi bir laḫza
Eger bend itmese zülfin dil-i şeydāya Seyd Aḫmed
- 4 Gıriřtār ideli göḅlüm perīřān zülfi[i] bendinde
Düşürdi ben hevā-dārın kuru sevdāya Seyd Aḫmed
- 5 Bugün gel yār[i] yārine iriştür yarına şalma
Dem ola kim irişmeye 'ömür ferdāya Seyd Aḫmed
- 6 Leb-i řirīnünę diller düşerlerse 'aceb midür
Megesler kanda olursa üşer ħelwāya Seyd Aḫmed
- 7 Vişālî nazmınuṅ dürrin kulaḅuṅdan giderme kim
Güzeller güşına olur güher pırāye Seyd Aḫmed

4.

Fe'ilātün / fe'ilātün / fe'ilātün / fe'ilün
Remel + + - - / + + - - / + + - - / + + -

- 1 احي الارض بانفاس نسيم السحري
Münkir-i ħaşr-i cesed şübħ[e]den olmaḅa berī
- 2 تا كند ارض بر ارباب نظر منظره خوب
حلّى ألروض بانواع حلّى الزهرى
- 3 Şimd[i] kim buldı bahār-ile cihān tāze vücüd
عادمست انك بعشرت نكشاید نظرى
- 4 'Azm-i emvāt nebāt olmiş-iken yirde remīm
Yine cān virdi aṅa raḫmet-i Raḫmān eşeri
- 5 Naḅş-bend-i çemen-ārā-yı ṭabī at yine uş
Mānī-i Çīn gib[i] yazdı niçe zībā şuveri

- 6 Oturup taht-ı zümür-rüdde gül-i la'lîn-tâc
Oldı mülk-i çemenüñ Hüsrev [ü] Cemşîd-feri
- 7 Medh okur aña belâbil meder üstine çıqıp
Bir feşâhatla ki eyler hacil ehl-i veberi
- 8 Bâğ bir tâze cevân dil-bere döndi kim anuñ
Zülf ü hañtın şanuram sünbül-ile sebzeleri
- 9 Gözidür nergis anuñ şan yüzidür berg-i semen
Tudağı gönçe-i terdür yañağı verd-i çarî
- 10 Zeyn idüp lâle 'arüsını şaçar dâye-i bād
Yüzine şîşe-i ebr-ile gül-âb-ı mağarı
- 11 Nergisüñ Yūsuf-ı gül-pîrehenî koğusıla
Oldı Ya'qub nebî-veş yine rüşen başarı
- 12 Hârlar hancer[e] kâr itmemege zer-geryân⁷¹
La'l ü zerden gül-içün düzd[i] muraşşa' siperi
- 13 Şald[ı] zindân içine bād-ı seher-ñiz habâb
Gönçe mestüresinüñ olduğı-çün perde-deri
- 14 Ebr-i meşşâta-i ebkâr nebâtuñ virdi
Nev-'ar[ü]s itmek-içün her birine zîb ü ferî
- 15 Jâleden lâle yüzine şaçuban tâze gül-âb
Semenüñ aşdı binâ-güşına lü'lü-i teri
- 16 Tutdı hem gönçe-i 'azrâ yüzine piste niğâb
Çekdi hem nergis-i ra'nâ gözine sürmeleri
- 17 Sünbülün turre-i çarrâr-ı muçarrâsına gör
Her seher nice urur şâne nesîm-i seherî
- 18 Güllerün kimi semen kimi sefidâc urınuş
Kimesi lâle gibi sürdi yüzine fikeri
- 19 Gönçeden şâh-ı gül-i ter götürür 'ıkd-ı lisân
Tâ ki süsen dilinün degmeye nâ-geh zararı
- 20 Bunlaruñ âb arasında oluban âyîne-dâr
Geşt ider bağ[ı] vü râğı çolanur deşt[i] derî
- 21 Oldı âzâdelerün serv-i ser-efrâz gibi
Yine çarf-ı çemen ü güşe-i gülşen mağarı

⁷¹ Metinde "zer-geri yād" şeklinde yazıldığı hâlde mana gereği yukarıdaki gibi okunmuştur.

- 22 Devlet anuñ ki bu dem 'ıyş-ı bahār itmek-içün
Kıla bostāna şabā gibi seherden güzeri
- 23 Ğonçenüñ ħargeh-i sebzi katına ħayme kuruñ
Sāyebān idine sebze gibi şāñ-ı şeceri
- 24 Otura bir çemen-i ħüb u dil-āsāyda kim
Ne İrem cennetüñ irmege aña heşt deri
- 25 Görmeye anı meger vāhid-i Settāru'l-'ayb
Geçmeye ol aradan illā nesīm-i seherī
- 26 Muñrib olmaya meger murğ-ı ħoş-āvāz içün
İtmeye sākī meger bir şanem-i sīm-beri
- 27 Kim ola kāmeti serv ü deheni ğonçe-i ter
Türresi tāze benefşe yüzi gül-berg-i țarı
- 28 Luñf-ile sīm elinden aluban altun ayak
Mül-i gül-reng-ile dilden yuya jeng ü kederi
- 29 Gāh cām idine şīrīn dehenini kadeñüñ
Gāh nuklı ola la'līn lebinüñ gül-şekeri
- 30 Geh elinden mül içüben çıka başına ayak
Geh şurāñī gibi indüre ayağına seri
- 31 Gāh ide sīm ħamāyil kolını boynına gāñ
Ellerinden düze ince biline zer kemeri
- 32 İtmeye nüş meger bāde-i gül-reng [ü] lañif
Kılmaya ğüş meger bu ğazel-i ħüb u teri

5.

Mef'ülü / mefā'ilün / mef'ülü / mefā'ilün
Hezec -- + / + --- / --- + / + ---

- 1 Şol ğürze ki başında vardur anuñ otağa
Cān pīş-keş eylerdüm başsa kadem otağa
- 2 Ol serv-i kabā-püşı ğözüm ğoreli yaşum
Çağlar geçüben diñmez çağlar dönüp ırmağa
- 3 Zevk idelüm eldeyken eyyām-ı şebāb iy dost
Bir kez dañı irişmez çünkim kişi bu çağa
- 4 Ğülde yüzüñ odından derler ğoreyin dirseñ
Bir şubñ ğüzer eyle nev-rüz iricek bāğa
- 5 Ğöñlüm ser-i kūyunda pervāz ideyin dimez
Murğ irse ğülistāna kılmaz heves uçmağa
- 6 Dendānuñ-ile zülfüñ tıtduğça şanuram kim
İki dizi ter lü'lü aşıldı per-i zāğa

- 7 Devründe gözüm yaşı yaz yağmurına döndi
Bir lahza diğer diğer başlar yine yağmağa
- 8 Gözümden ü gönlümden ağladuğum oldur kim
Bu ev yaçar odlara ol şu koyar ocağa
- 9 İy dost Vişālīnūñ başuñ-çün elin al kim
Devr anı düşürmişdür zülfüñ gibi ayağa

6.

Mefā'īlün / mefā'īlün / fe'ülün
Hezec + --- / + --- / + ---

- 1 Şaçılmış sünbülün verd-i ter üzre
Açılmış taze verdün 'ar'ar üzre
- 2 Mu'aṭṭar kıлмаğa zülfün dimāğı
'Abīr-i ter bıraķmış āzer üzre
- 3 Leb-i la'lün dağı hāl-i mu'anber
Megesdür kim konupdur şekker üzre
- 4 Ne özüñ gibi ay toğdı felekde
Ne yüzün gibi gül bitdi yir üzre
- 5 Ne şür-engīz merdümdür gözün kim
Komişdur kendüzin şür [u] şer üzre
- 6 Müjem kilki dem-ā-dem hālüm ey dost
Yazar sīm-i müzāb-ile zer üzre
- 7 Ne ṭaṭ pīrāhenin eskiyse dikmek
İliklenmiş çü mäh-i enver üzre
- 8 Hāṭuñ sevdāsıyile hāme gibi
Yoluñda yilerem dün gün ser üzre
- 9 Şaçılır 'āleme dürler Vişālī
Ġazeller diyicek güzeller üzre

7.

Mef'ülü / mefā'īlü / mefā'īlü / fe'ülün
Hezec - - + / + - - + / + - - + / + - -

- 1 Ey hüsn-i melāḥat ilinün server[i] Pīrī
Gerdün-ı cemālün kamer-i enver[i] Pīrī
- 2 Bir lahza yüzün⁷² görmege yüz cān alur-iseñ
Meh-rūlar [ola] gün yüzüne müşteri Pīrī

⁷² Metinde 'rīzün' şeklindedir.

- 3 Şîrînlîk uğurladığı-çün la'l-i lebün den
'Attâr dükânında aşar şekker[i] Pîrî
- 4 Meclisde şürâhî lebün andukça kan ağlar
Şol deñlü ki_ider kan-ile pür sâğar[1] Pîrî
- 5 Dîvânesidür kâmetünün 'ar'ar anuñ-çün
Zencîre çeker âb-ı revân 'ar'ar[1] Pîrî
- 6 Şehlâ gözünün düşedi sevdâsına dün [ü] gün
Yummaz gözini tatdı seher 'abher[i] Pîrî
- 7 Yüzün şıfatın defter[e] yazdukça Vişâlî
Diler kim ola güller anuñ defter[i] Pîrî

8.

Mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün
Hezec -- + / + -- + / + -- + / + --

- 1 Vir zâhid eger alur-ise göñlüñi Seydî
Ne dil hele biz virür-idük cân dileseydi
- 2 Cân almağ-ile buse virür meste dehânuñ
Varup ana sâğar gibi cân virmege neydi
- 3 Şem'-i ruñuñ ey perrî senün görse melekler
Pervâne olup bal [u] peri cümle yaqaydı
- 4 Uğrulamasa göñlümüz[i] zerre dehânuñ
Yüzün güneşinde özini gizlemeyeydi
- 5 Tutmağa gam-ı 'ışkuñ-ıla ölen-içün yas
Şürîde olup turrelerün hep kara geydi
- 6 Sünbüllerünün 'aşıkı olmasa benefşe
Gördükçe niçün qarşusına boynın egeydi
- 7 Olmasa eger nazm-ı dil-âvîz bahâne
Hâlini Vişâlî tapuña niçe diyeydi

9.

Mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün
Hezec -- + / + -- + / + -- + / + --

- 1 Her dem depilür çeşm-i siyeh-kâr-ile Maħmüd
Cân şayd ider ol Türk-i kemân-dâr-ile Maħmüd
- 2 Geh cân alur ol gamze-i ħün-rîz-ile gâhî
Bağlar dili bu turre-i tarrâr-ile Maħmüd
- 3 Şağlar dün [ü] gün kimse el uzatmamağ-içün
Genc-i ruñını iki siyeh mâr-ile Maħmüd

- 4 Sen gönçe-lebüñ bildi gül-i terdüğini halk
Olduğın-ıçün yār has u hār-ile Maḥmūd
- 5 Elden kımazam la'l-i lebüñ çünki hoş olur
Gül-bā-şekerüñ olduğı bīmār-ile Maḥmūd
- 6 Giderme ruḥuñdan ser-i zülf-i siyehi kim
Kandaysa olur rüz şeb-i tār-ile Maḥmūd
- 7 Gözüñle nazar-bāz olup ütüldi Vişālī
Oynasa ütülür kişi 'ayyār-[ile] Maḥmūd

10.

Mef'ülü / fā'ilātün / mef'ülü / fā'ilātün
Muzāri' - - - + / - - - - / + - - - / - - - -

- 1 Ahvālümü ser-ā-ser 'arz ideyin şabāya
Şāyed ki vara diye 'Atṭār Muştāfāya
- 2 Hürşid 'arızuñdan yakılmadan karara
Ey serv-i lāle-ruḥ gel şal üstümüze sāye
- 3 Kılmış maḳām kaşuñ kavşını Müştēriye
İtmiş hicāb zülfüñ ebr-i siyāhın Aya
- 4 Kaşuñla kirpigüñüñ müştākiyam gönülden
Şol tıfla dönmişem kim düşmişdür oça yaya
- 5 Döndürdi cez'-i çeşmüm yāḳūta gevher-i eşk
Beñzetdi şevḳ-i la'lüñ beñzümi kehrübāya
- 6 Ko 'arızuña insün zülfüñ didüm didi kim
'Ākil kaçan şalısar müşg-i Hıṭāya sāye⁷³
- 7 Gören beni esirger kāfir eger Müselmān
Raḥm eyle sen de şāhum bağruñ degülse kıya
- 8 Bālāsınuñ hevāsın gönülüm heves idinme
Kendü elüñle kendüñ uğratmağıl belāya
- 9 Senden şabā Vişālī hālin şorarsa dil-ber
Di ol kemīne bende meşgüldür du'āya

11.

Fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilün
Remel - - - - / - - - - / - - - - / - - -

- 1 Na'l-bend oğılı 'Alī çok oldu 'ālem dil-beri
Hüsüninüñ hayrānidur ins ü melek hür u perī

⁷³ Metinde 'māye' şeklindedir.

- 2 Yüzi lâle gözi nergis sözi dür dişi güher
Kaddi serv-i ser-firâz [u] ħadd[i] gül-berg-i çarî
- 3 Şol kara gözüñ gönjülden sevmez-istem sevdüğüm
Yüregüme uğrasun ħün-rîz ğamzeñ ħanceri
- 4 Çün kemâl-i ħüsn-ile mülk-i cemâlün şâhusun
Müsteħaksın ki_ola ħükmünđe güzeller leşkeri
- 5 Bâğ-bân-ı bâğ-ı ħüsnün olalı Hindî-i zülf
Yaştanup yatur gülistân içre verd-i aħmerî
- 6 Kara kaşuñ üzre gözüm görelî ağ alnuñı
Kavduĝın bilmişem durur maķâm-ı Müşterî
- 7 Karañudur gözüme şem'-i cemâlünşüz cihân
Yanar-ise daħı yüz yirde çerâĝ-ı ħâverî
- 8 Kaçma bizden dostum gel yüzüne yüz süreyin
Devletünđe cem' idelüm bir yire sîm ü zeri
- 9 Düşeli ħürşîd-i enver tal'atunuñ mihrine
Oldı rüşen söz dimek-ile Vişâlî Enverî

12.

Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün
Hezec + --- / + --- / + --- / + ---

- 1 Temâşâ itmek istersen ħemâl-i şun'ın Allâhuñ
Gör iy rüşen-nazar 'aşık cemâlini Sefer Şâhuñ
- 2 Şehâ 'uşşâkı luţf idüp inen gözden bırakma kim
Ra'iyet ħâtırın hoşdur ri'âyet itdüĝi şâhuñ
- 3 Sen ey şekker-leb olaldan melâĥat Mısrına sultân
Esîridür niçe Yüsuf zeneħdân[un]daki çâhuñ
- 4 Yañaĝuñ ħüsnin artursa kara zülfün 'aceb mi kim
Gicede pertevi ħalka ziyâde görünür mâhuñ
- 5 Firâķa düşmeyen 'aşık vişâlün kıymetin bilmez
Kişi 'azl olmadın ħadrin ne bilsün manşib u câhuñ
- 6 Sen âhû şaydına her dem rakîb olduĝ-ıçün mâni'
Şoyaram postın[ı] bir gün ben ol pür-ħile rübâhuñ
- 7 Güzeller zülf-i sevdâsın Vişâlî ħomadun elden
Uzaķ sevdâda şarf itdün dirîĝâ 'ömr-i kütâhuñ

13.

Fe'îlâtün / fe'îlâtün / fe'îlâtün / fe'îlün

Remel + + - - / + + - - / + + - - / + + -

- 1 Ey benüm yâsemenüm ter gülüm Aḥmed Çelebi
Kān olupdur yüregüm görelî sen gönçe-lebi
- 2 Luṭfuḥı az ider olduḥ şuçum ol mı ki didüm
Yaḥulup ṭapuḥa çok sevdüğüm Aḥmed Çelebi
- 3 Virmezem Şāma şaçurḥ kirpüğe sultān-ı Mıṣr
Vireyin dirse daḥı üstine Şāmuḥ Ḥalebi
- 4 Yüz urup yol[l]aruḥuḥ ḥākine bî-ḥod yaturam
Kaldur ey sîm-beden ḥāk-i siyehden zehebi
- 5 Şanma 'uşşākı rakîbā senüḥ-içün kıoya dost
Nitsün Aḥmed var-iken ümmeti Bū Lehebi⁷⁴
- 6 Ne püsersin ki gören behcet-i māder-zāduḥ
Ne birāder niçe ḥ'āher unıdur cedd [ü] ebi
- 7 Urma 'unnābına dendān lebünüḥ şāyed kim
Zaḥm-nāk ide berd nā-geh o şîrîn 'inebi⁷⁵
- 8 Kılca kılursa miyānuḥ gibi bu cism-i za'îf
Cān-ı bî-çāreden üzölmeye vaşluḥ ṭalebi
- 9 Kūyuḥ itine Vişālî dimez izüḥ toziyam
Lāf urmaz ulu ḫatında şaḫınur edebi

14.

Mef'ülü / mefā'îlü / mefā'îlü / fe'ülün

Hezec - - + / + - - + / + - - + / + - -

- 1 Olduḥ çü begüm ḥüsn iline yiḥi Süleymān
Olursa revā ins-ile cin ḥükmünje fermān
- 2 Ağzuḥla cihān oldu musaḥḥar saḥa şan kim
Dünyāyı yine ḥātem-ile ṭıtdı Süleymān
- 3 Ḥaddüḥ gül-i ter zülfüḥ iki deste benefşe
Dişüḥ dür-i pākîze lebün ḥoḫḫa-i mercān
- 4 Aḥsente yüzüḥ gülşenine ki_anda irişmiş
Ter gönçeyile tāze gül ü nergis ü reyḥān

⁷⁴ Mısraın vezni hatalıdır.

⁷⁵ Mısraın vezni hatalıdır.

- 5 Çok şîr[i] şikâr eyledüñ iy dost şaķın kim
Bir şîre sen āhūy[ı] şikâr itmeye devrān
- 6 Yākūt-ı güher-pūş lebüñ şevķile her dem
Oldı şanemā gözlerümüñ cez[i] dūr-efşān
- 7 Cānum niçe bir ola siper ğamzeñ oķına
Bir gün olsar қаşlar[uñur] yāsına ķurbān
- 8 İletmesün izüñ tozını zāhide yil kim
Nef eylemez a'mā gözine kuħl-i Şifāhān
- 9 Geçdiyse süħan-gūy erenler yime ğam kim
İrişdi Vişālī vü ısız ķalmadı meydān

15.

Müfte'ülün / fā'ilün / müfte'ülün / fā'ilün
Münserih - + + - / - + - / - + + - / - + -

- 1 Eski cihānı ķodum yiñi Süleymān-içün
Geçse cihāndan kişi olmaya tañ cān-içün
- 2 La'l-i Bedehşān lebüñ vaşfını ğuş ideli
Rūma gelür cān atup sen lebi mercān-içün
- 3 Sini göricek gözüm dökse yaş incinme kim
İncü nişār eylemek resm durur ħān-içün
- 4 Hāķķ 'alem-i ķaddüñi tañuñ virdügi dem
Pādişeh itdi seni leşker-i ħübān-içün
- 5 Çünkü leb-i aħmerüñ içdi ķara ķanımı
La'lini virsün diyet eyledügi ķan-içün
- 6 Dür dişinüñ şevķile niçe ğama uğradum
Baħrlara talmışam lü'lü-yı 'ummān-içün
- 7 Bini tañb-i lebüñ ħaste görelden berü
Şekkeri şerbet düzer derdüme dermān-içün
- 8 Kılma Vişālī ğazel sö[y]lemegi terk kim
Bülbül olur sevgülü ħalka ħoş elħān-içün

16.

Mef'ülü / fā'ilätü / mefā'ülü / fā'ilün
Muzāri' - - + / - + - + / + - - + / - - -

- 1 Şalinsa serv-i nāz-ile sultān Memicigi
Biñ göñül ala nāz-ile sultān Memicigi
- 2 Hācletden itdi Tübī cennetde ser-nigün
Ol serv-i ser-firāz ile sultān Memicigi

- 3 Dilden karar [u] şabr alur elden göñül ü cân
Güftâr-ı dil-nevâz-ile sulţân Memicigi
- 4 Zülfi göñül alur ne (ne) hoş olur kebûteri
Tâvûs-ı dem-dırâz-ile sulţân Memicigi
- 5 Dil şîşesine seng-i gam urup uşatdılar
Gerdün-ı şîşe-bâz-ile sulţân Memicigi
- 6 Bezm-i Cem eyleyedüm ele girse bâğda
Câm u kebâb u sâz-ile sulţân Memicigi
- 7 İriş Vişâlî kuluğa tâ idesin ferâh
Maħmûduñı Ayaz-ile sulţân Memicigi

17.

Mefâ'îlün / mefâ'îlün / fe'ülün
Hezec + --- / + --- / + ---

- 1 Cemâl[i] bâğını zeyn itmiş ilyâs
Temâşa eylemek-içün kamu nâs
- 2 Yüzün göster bize iy hûb-manzar
Ruħuñ âyînesini tutmadın pâs
- 3 Kaşuñ 'ömrüm ekinin biçmek-içün
Tutar elinde 'anberden iki dâs
- 4 Lebün tiryâkin irişdür baña kim
Gam[un]dan zehr-i nâb içdüm niçe tşas
- 5 Hârâb oldı gam-ı 'ışkuñla göñlüm
Timur irişdi şan yıkıldı Sivas
- 6 Cemâlün muşhafın tefsîr idemez
Kişi devrinde olsa İbn 'Abbâs
- 7 Eser itmez dil-i zühhâda gamzen
Deler dirler demüri gerçi elmâs
- 8 Raķib itüñle olur bize gelmez
Belî hem-cinsine meyl ider ecnâs
- 9 Hele olmayıcaķ tapuñla olur
Vişâlîye ulu düğün ağır yas

18.

Mef'ülü / mefâ'îlün / mef'ülü / mefâ'îlün
Hezec - - + / + --- / - - + / + ---

- 1 Gel bir nazâr it 'aşık Rûs oğlı Süleymâna
Gör kim ne cemâl itmiş erzânî Haķ insâna

- 2 Çıkmış kara kaşınuñ Hindûsı gümüş tahta
Girmiş ala gözünñ āhûsı gülistāna
- 3 Şol hūnî-i hancer-keş gözlerñe hey di kim
Dîn-ile dili alup kaşd itdiler ĩmāna
- 4 Ey hūr-ı melek-manzar insān-ı perî-peyker
Gülşen yüzñi göster ben bülbül-i nālāna
- 5 Kō hūsn bahārında zülfñ ruñuñ insün
Tāvūs şalalum gel nev-rūzda bostāna
- 6 Şīrīn dehenñ içre gördükçe dilñ direm
Hoşdur kim ola mesken tūtīye şeker-hāne
- 7 İn'āmuñı 'ām idüp 'uşşākñı çoğ it kim
Her kandasā fahr olur kul çokluğı sultāna
- 8 Dürcin dehenñ gözden gizledüğüm oldur kim
Hağ hoşkasını anuñ kılmış tolu dūr-dāne
- 9 Vaşfuñı Vişālīden ins ü cin işidürse
Oğur şanalar Selmān hoş-medh Süleymāna

19.

Fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilün
Remel -+---/-+---/-+---/-+---

- 1 Oldı iklīm-i cemāle çün Mehemmed Şāh şāh
Cümle 'uşşāk aña kuldur kamu güzeller sipāh
- 2 Dostum gel h'āce-i hūsn olduğñ şükrānesi
Bī-nevā 'uşşāka geh geh eyle luğ-ile nigāh
- 3 'Aşıkıdır gül yüzññ yāsemīn-i sīm-ten
Bendedür şehlä gözñe nergis-i zerrīn-külāh
- 4 Ol dehen midür ya nāziük gönçe yāhud sırr-ı gayb
Bu 'aceb leb mi ki yā gül-berg yā luğ-ı ilāh
- 5 Ğam degül devrñde şāhā mihr ü māh olmasā kim
Sen yitersin halka gündüz āfitāb u gice māh
- 6 Çekdi leşker dil diyārın Ğam harāb itmeklige
Pādişehsin tahtuñı sultānum itd[i] meh tebāh
- 7 Ger günāh-ise gönñlden sevmek iy dil-ber seni
Öñ beni öldür ki elden bende çoğdur ol günāh
- 8 Irma yüzün 'arızuñdan 'aşık-ı ruğ-zerdññ
Tan degüldür pādişāhum olmağ āb üstinde kāh
- 9 Sīned[e] mihrñ Vişālī şaklayaldan şubh-veş
Her şehir yırtup yağasın kanlar ağlar ider āh

20.

Fe'îlâtün / mefâ'ilün / fe'ilün

Ḥafîf + + - - / + - - - / + + -

- 1 Ey benüm derdümüñ emi Çelebi
Gözlerin sevdügüm Memi Çelebi
- 2 Senden irdi çü yara bağrumuza
Sen irür yine merhemi Çelebi
- 3 Ne perî-çehresün ki görse seni
'Aşık olur her âdemî Çelebi
- 4 Görmedi hüsñ içinde saña nazîr
Geşt iden cümle 'âlemi Çelebi
- 5 Câm-ı cân-bağışı var-iken lebünjüñ
Niderüz milket-i Cemi Çelebi
- 6 Hem-demüñ olayın direm dervîş
Ola mı şâh maḥremi Çelebi
- 7 Âh kim fürkatünjüde serümüzüñ
Ġam-ile geçdi her demi Çelebi
- 8 'Arızunđan Vişâlî bülbülünje
'Arza kıl bâğ-ı hürremi Çelebi
- 9 Tâ temâşâ-yı bâğ-ı hüsñünj-ile
Gide gönlindeki ġamı Çelebi

21.

Mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün

Hezec + - - - / + - - - / + - -

- 1 Güzeller şâhıdır bezzâz Pîrî
Ḥudâ olsun hemîşe dest-ġiri
- 2 Yiridür şehriyâr-ı 'âlem olsa
Çün oldı hüsñ-ile şehriñ şehîri
- 3 Ne zîbâ-manzar olur kim cihânda
Nazar ehli dimiş yokdur nazîri
- 4 Baña raḥm eyle kim oldum efendi
Ser-i zülfünj kemendiniñ esîri
- 5 Laṭîf endâmuña pîrâhen olsa
Yaraşur lâle vü nesrîn ḥarîri
- 6 Cemâlünj ḥaşre dek şerḥ olunursa
Beyân olmaz anuñ 'öşr-i 'aşîri

- 7 Vişālî benderi şalma nazardan
Süleymānsun gözet mür-ı haķīri

22.

Mef'ülü / fā'ilätü / mefā'ilü / fā'ilün
Muzāri' ---+ / -++- / +---+ / ---

- 1 Ey mihr[i] az cefāsı çehān bī-vefācuğum
Nāzük göñüllü nāzluca Muştāfācuğum
- 2 Kahr-ı raķīb mi ya senüñ mihrsüzligüñ
Kañķı şikāyetüm diyeyin çoķdur acuşum
- 3 Redd itme gel beni ki senüñ çoğ-ise kuluñ
Yoķdur řapuñdan özge benüm pādişācuğum
- 4 Ğamzeñ hayāli konalı çeşmüm sarāyına
Ğün-ı ciger şarābıla pürdür kabacuğum
- 5 Bunca belālaruñ çekerem raħm idüp baŗa
Bir gün diseñ nola nicesin mübtelācuğum
- 6 Göster(ür) kaşuñ hilālin irür 'ıyd-i vaşluñ
Kurbānlar olduğum şanem-i meh-liķācuğum
- 7 Şarsam yaralu bağruma merhem gibi seni
Ola kim oñayidi bu oñmaz yaracuğum
- 8 Tīğı şıganup ura (geh) temāşā-yı sā'idüñ
Ben kuluñ öldürürseñ ola Ğün-behācuğum
- 9 Şabr it cefāya inleme kim Ğātır-ı Ğabīb
Nāzükdür iy Vişālî-i bülbül-nevācuğum

23.

Fe'ilätün / fe'ilätün / fe'ilätün / fe'ilün
Remel +++- / +++- / +++- / +++-

- 1 A benüm tāze niğārum nicesin hoşça mısın
Şīvelü nāzlu yārüm nicesin hoşça mısın
- 2 İy beni zülf-i siyāhı gibi āvāre kılup
Kōmayan şabr u karārum nicesin hoşça mısın
- 3 Sōzi şekker lebi kändüm seni nite şoralum
Gül-ruħum lāle-izārum nicesin hoşça mısın
- 4 Tudağı şekker-i Mışrī dişi lü'lü-yı 'Aden
Gōzi āhū-yı Tatarum nicesin hoşça mısın
- 5 Beni bülbül gibi feryād [u] fiğān-ile koyan
Ter gülüm tāze bahārum nicesin hoşça mısın

- 6 Muştafâcuğum efendüm bu Vişâlî kuluğa
Dimedüñ 'aşık-ı zârüm nicesin hoşça mısın

24.

Mef'ülü / fâ'ilâtün / mef'ülü / fâ'ilâtün
Muzâri' ---+ / -++ / +---+ / ---+

- 1 Maḥbüb-ı nâzenîndür şol dil-ber[ün] kebâbı
Mestâne gözlerinüñ bağr[ı] durur kebâbı
- 2 Gör hüsn bâğını kim ol bezm-gehde Hâlık
Altında la'l-i câmuñ düzmiş gümişden âbı
- 3 Ḥamr-i bihişti yâḥud âb-ı ḥayâtı nitsün
Sen hür-çehreyile nüş eyleyen şarâbı
- 4 La'lüñ nice görürse toymaz muḥibb-i müştâk
Sîr-âb olur mı teşne nüş itmeyince âbı
- 5 Müşgîn resenlerini gel kesme zülfünüñ kim
Bu 'ömr ḥaymesinüñ üzölmeye tınâbı
- 6 Bir gice yüzün ayın görem direm düşümde
Yoḥsa getürmez-idüm her-giz gözüme ḥ'âbı
- 7 Muṭrib Vişâlî vaşfın kânün-ile oḫursañ
Sözün den iñledürsin çeng ü ney ü rebâbı

25.⁷⁶

Mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün
Hezec ---+ / +--- / ---+ / +---

- 1 Çün sevdi gönül serv-i sehî boylı Sinânı
Şu gibi revân eyleyeyin yolına cânı

Tablo. Vişâlî'nin Berlin Devlet Kütüphanesi, Ms. or. oct. 3520 raf numaralı şiir mecmuasındaki şiirleri

Nr.	Vr. nr.	İlk beyti	Şekli / birimi
193	49a	Olayın 'îd-i vaşında kemân ebrüsına kurbân Bu ümîde ki_ola ḫanum eli ḫınnâsı Vaḫḫaşuñ	Gazel/4

⁷⁶ Zayi olan varak sebebiyle gazelin matla beytinden sonrası eksiktir.

194	49a	Sevdi bu sevdâyî gönlüm bir semen-ber tazece Ki_irmiş anuñ hüsni-gül-zârında güller tazece	Gazel/7
195	49a- 49b	Şalup zülf ü dil-âvîzin ruḥ-ı zîbâya Seyd Aḥmed İder ter sünbül[i] perde gül-i ra'nâya Seyd Aḥmed	Gazel/7
277	49b -50a	Bu hüsni-cemâl-ile görenler Ramazânı İnsânlar içinde Çor hür-ı meleklerse daḥı rûḥ-ı revânı Meydânlar içinde	Müstezad/ 7
278	73a- 73b	احى الارض بانفاس نسيم السحرى Münkir-i ḥaşr-i cesed şüh[e]den olmağa berî	Gazel/32
279	74a	Ey serv-i gül-'izâr büt-i yâsemem-cebîn Olsun fidâ yoluña dil ü cân u 'aql u dîn	Gazel/7
280	74a	Bâd uğraduḡça işigine yüz sürer gider Ebr irdüḡince göz yaşıyla şular gider	Gazel/7
281	74b	Gönlümi şayd idüp yine dil-ber alup gider Şan şâh-bâzdur ki kebüter alup gider	Gazel/7
282	74b	Kimde olursa şekl-i hüsün dil-pezîr olur Hüsni-ile nice bende mu'azzam emîr olur	Gazel/7
283	75a	Ey gül-'izâr yâr yañaḡuñ ne nâzecük Vey gonçe-leb nigâr tudaḡuñ ne nâzecük	Gazel/7
284	75a	Gönlümi her şeb hayâl-i zülf-i ra'nâlar tutar Müşkil ol kim bu diyâr[i] bî-ser ü pâlar tutar	Gazel/7
285	75b	Düşdi bu sevdâyî[i] gönlüm bir büt-i 'ayyâreye Bir nigâr-ı yâsemem bir serv-i gül-ruhsâreye	Gazel/7
286	75b	'Aşık oldum çün gönlüden saña çoklar sevdüḡüm Gel 'inâyet eyle bir gün baña çoklar sevdüḡüm	Gazel/8
287	76a	Âh kim seyr eylemez ol şüh yâr aḡyârsuz Şâḥ-ı gül gibi şalınduḡça şalınmaz hârsuz	Gazel/7
288	76a- 76b	Ḥande kılduḡça femüñ teng-i şeker peydâ olur Söze geldüḡçe leb-i la'lüñ güher peydâ olur	Gazel/8
289	76b	Bize tañ yiliyile berg-i gül-i ter geliser Atlanup atma ya'nî yine dil-ber geliser	Gazel/9
290	76b -77a	Gördüḡçe beni lebler[i] yâkütını dişler Şol büt ki var aḡzında anuñ dür gibi dişler	Gazel/7
291	77a	Anuñ ki senüñ gibi büt-i sîm-beri var 'Âlemde ne hoş vaḡtı ne devletlü seri var	Gazel/7
292	77a- 77b	Gözden kaçırursın yüzüñ ey hür perî-vâ[r] Billâh aña insân nazarınuñ ne çarı var	Gazel/9

293	77b	Çıkdı elden dil ele girmede dil-dâr dağı Odlara yand[ı] ciger sîne-i efgâr dağı	Gazel/9
294	78a	Çul olmasayidi haç-ı cânâna benefşe Şeh kanda olaydı kamu reyhâna benefşe	Gazel/7
295	78a- 78b	Şol gürze ki başında vardur anuğ otağa Cân pîş-keş eylerdüm başsa kadem otağa	Gazel/9
296	78b	Şaçılmış sünbülün verd-i ter üzre Açılmış tâze verdün 'ar'ar üzre	Gazel/9
297	78b -79a	İy gam-küsârum münisüm maħbûb-ı yârum kandasın 'Alemdede mânendi yoğum dünyâda varum kandasın	Gazel/8
298	79a	'Arz itse 'izârını perî-çehrelü Pîrî Dîvâne olup hür [u] melek ola esîri	Gazel/7
299	79a- 79b	Ey hüsni melâhat ilinün server[i] Pîrî Gerdün-ı cemâlün kamer-i enver[i] Pîrî	Gazel/7
300	79b	Yağagun verd[i] derdiyle şarardı beñzi nesrînün Lebün şevkiyle kan oldu yüregi gonçe miskinün	Gazel/7
301	79b -80a	Vir zâhid eger alur-ise gönün Seydî Ne dil hele biz virür-idük cân dileseydi	Gazel/7
302	80a	Her dem depilür çeşm-i siyeh-kâr-ile Maħmûd Cân şayd ider ol Türk-i kemân-dâr-ile Maħmûd	Gazel/7
303	80a- 80b	Çağıtısa zülf-i 'ıtrını 'Attâr Muştafâ 'Anber koħusıyla mu'aççar ola hevâ	Gazel/9
304	80b	Ahvâlümü ser-â-ser 'arz ideyin şabâya Şâyed ki vara diye 'Attâr Muştafâya	Gazel/9
305	81a	Na'l-bend oğlı 'Alî çok oldu 'âlem dil-beri Hüsniün hayrânıdır ins ü melek hür u perî	Gazel/9
306	81a- 81b	Temâşa itmek istersen kemâl-i şun'ın Allâhun Gör iy rüşen-nazar 'âşik cemâlini Sefer Şâhun	Gazel/7
307	81b	Sultân olalı mülk-i cemâl içre Sefer Şâh Güzeller olup durur aña bende-i der-gâh	Gazel/7
308	81b -82a	Ey benüm yâsemenüm ter gülüm Aħmed Çelebi Çan olupdur yüregüm görelî sen gonçe-lebi	Gazel/9
309	82a	Oldun çü begüm hüsni iline yinji Süleymân Olursa revâ ins-ile cin hükümüne fermân	Gazel/9
310	82a- 82b	Eski cihân-ı kadım yinji Süleymân-içün Geçse cihândan kişî olmaya taş cân-içün	Gazel/8

311	82b	Şalınsa serv-i nâz-ile sulţân Memicigi Biş göñül ala nâz-ile sulţân Memicigi	Gazel/7
312	82b -83a	Çün saña mürîd olmuşam ey Şeyh Mehemmed Nâ-merdem eger olur-isem gayra muqayyed	Gazel/7
313	83a	Güzeldür tûti Yüsufcuğ şanasın şüret-i Çîndür Tutar 'âşıklarına kîn anuñ-çün kaşı pür-çîndür	Gazel/8
314	83b	Cemâl[i] bağını zeyn itmiş İlyās Temâşa eylemek-içün kamu nās	Gazel/8
315	83b -84a	Tur şive vü nâz-ile şalın Hâcı Mehemmed Tâ halk-ı cihân mâh göre serv-i sehî-ğad	Gazel/7
316	84a	Gel bir nazâr it 'âşık Rûs oğlı Süleymâna Gör kim ne cemâl itmiş erzânî Hağ insâna	Gazel/9
317	84a- 84b	Vird[i] Baba Ahmede dil gitmek ister cân dağı Korğaram kim gide bir gün dîn ile îmân dağı	Gazel/9
318	84b	Varalı benden saña dil sini ister cân dağı Gitdi dîn yolunda bir gün gidiser îmân dağı	Gazel/9
319	85a	Oldı iklîm-i cemâle çün Mehemmed Şâh şâh Cümle 'uşşâk aña kuldur kamu güzeller sipâh	Gazel/9
320	85a- 85b	Ey benüm derdümün emi Çelebi Gözlerin sevdüğüm Memi Çelebi	Gazel/9
321	85b	Güzeller şâhidur bezzâz Pîrî Hudâ olsun hemîşe dest-gîri	Gazel/7
322	85b -86a	Ey mihr[i] az cefâsı çehân bî-vefâcuğum Nâzük göñüllü nâzluca Muştâfâcuğum	Gazel/9
323	86a	A benüm tâze nigârüm nicesin hoşça mısın Şîvelü nâzlu yârüm nicesin hoşça mısın	Gazel/6
324	86a- 86b	Mağbûb-ı nâzenîndür şol dil-ber[ün] kebâbı Mestâne gözlerinün bağr[ı] durur kebâbı	Gazel/7
325	86b	Kâkül-i müşğîn ki dil-ber götürür ser üstine Bejzer ol tãvûsa kim kındı şanavber üstine	Gazel/9
326	86b	Çün sevdi göñül serv-i sehî boylı Sinânı Şu gibi revân eyleyeyin yolına cânı	Gazel/1

Kaynaklar

Akbulut, Mine Şimal. "Aydınlı Visâlî Dîvânı Tahlili." Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Âşık Çelebi. *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ: İnceleme-Metin*, haz. Filiz Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2000.

BOA, TSMA.E/445/22.

- Csirkés, Ferenc. "Turkish/Turkic Books of Poetry, Turkish and Persian Lexicography: The Politics of Language Under Bayezid II." *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library*, c. I: Essays, ed. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Fleischer. Leiden-Boston: Brill, 2019, s. 673-733.
- Doğan Averbek, Güler. "Kitap Tüccarı Bir Âlimin Kısa Hayat Hikâyesi: Osman Yaşar Reşer (Oskar Emil Rescher)." *Müteferrika* 63 (2023): 5-28.
- Doğan Averbek, Güler. "Osman Reşer'in 1913-1936 Yılları Arasında Berlin Devlet Kütüphanesi'ne Sattığı Yazmalar." *İslam Tetkikleri Dergisi* 11/2 (2021): 477-568.
- Erünsal, İsmail E. *Edebiyat Tarihi Yazıları: Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler*, 2. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2024.
- Kesik, Beyhan. "Dîvân (Visâlî)." *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-visali>. [Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2024].
- Kesik, Beyhan. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2020.
- Kınalızade Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-Şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Köksal, M. Fatih. "Visâlî." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/visali>. [Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2024].
- Köprülü, Fuad. *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966.
- Kut, Günay. *Heşt Bihişt: Sehî Beg Tezkiresi: İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin*. Harvard Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Latîfî. *Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsratü'n-Nuzamâ: İnceleme-Metin*. haz. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2000.
- Mecmû'a-i Nezâ'ir*, yazma eser. Millî Kütüphane, Yz A 8839.
- Mermer, Ahmet. "XV. Yüzyılda Yazılmış Bilinmeyen Bir Nazîre Mecmûası ve Aydınlı Visâlî'nin Bilinmeyen Şiirleri." *Millî Folklor* 14/56 (2002): 75-94.
- Riyâzî. *Riyâzü's-Şuara (Tezkiretü's-Şuara)*, haz. Namık Açıkgöz, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2017.
- Sohrweide, Hanna. *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland: Türkische Handschriften*. c. XIII/3. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1974.
- Torbali, Sadık Emre. "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Ms. or. oct.

254 • 15. asır şairi Visâli'nin şiirleri

3520 Numaralı Mecmû'a-i Eş'âr, 1b-86b: İnceleme-Metin-Mestap'a Göre Tasnif." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2024.

Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library. ed. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Fleischer. Leiden-Boston: Brill, 2019.

Uğur, Meltem. "MESTAP (Şiir Mecmualarının SistematiK Tasnifi Projesi) Bibliyografyası." *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (2023): 103-153.

ERİŞEN, Gülgün* -ALKAN, Sevim.**

“Ravzatü’ş-Şühedâ ve Hadîkatü’s-Sü’edâ Tesirinde Yazılmış Yeni Bir Maktel-i Hüseyin: Livâ’î ve Mesâ’ib-nâme-i Ebrâr’ı”***

1. Giriş

Hz. Hüseyin ve yetmiş iki yakınının şehit edilmesi ile sonuçlanan Kerbelâ hadisesi, İslam tarihinde yüzyıllar boyunca unutulmayan ve hüznle anılan bir musibetin adı olmuştur. Hz. Hüseyin’in 10 Muharrem 61 (680) yılında Emevî ordusu tarafından çölde on gün susuz bırakılarak Kerbelâ’da katledilmesi ile Müslüman toplumlar arasında yas matemleri düzenlenmiş ve bu hadise, mersiyelere yansımıştır. Daha sonra bu elim olay, Müslüman toplumların edebiyatlarına da sirayet etmiş ve bu konuda pek çok eser kaleme alınmıştır. Arap, Fars ve Türk edebiyatında farklı edebî türlerde eserler telif edilerek Kerbelâ hadisesi tekrar yaşatılmıştır. İlk zamanlar tarih, ahbâr, ensâb gibi kitaplarda bir bölüm hâlinde yer alan Kerbelâ hadisesi, daha sonrasında “maktel-i Hüseyin” adı verilen müstakil kitapların da ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Güngör, 2003, 27/456).

Hz. Hüseyin’in şehadeti, İslam edebiyatında ilk defa Arap müverrihler tarafından bahse konu olmuştur. Bu faciaya dair esaslı bir kaynak olarak zikredilen ve günümüze kadar ulaşan ilk metin, Ebû Mihnef Lût b. Yahya (ö. 157/774)’nın Kitâbu Makteli’l-Hüseyin adlı eseridir (Karahan, 1938-39, s. 3).

Fars edebiyatında maktel türünde yazılmış ve Türkçe maktellere de büyük tesiri olan en önemli eser, İranlı müfessir, mutasavvıf ve şair Hüseyin Vâ’iz-i Kâşîfi (ö. 910/1505)’nin Ravzatü’ş-Şühedâ adlı eseridir. Ravzatü’ş-Şühedâ, Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilmesinin üzerinden yaklaşık 847 sene geçtikten sonra 908/1502 yılında Farsça ve manzumensur karışık olarak telif edilmiştir. On bap ve bir hatime üzerine kurulan eser, türünün şaheseri konumuna gelmiş, bu eser daha sonra

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gulgunyazici@comu.edu.tr, ORCID ID: 0009-0003-7890-0658

** Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sevimalkan@windowslive.com, ORCID ID: 0000-0003-2215-9058

*** Bu çalışma, “Livâ’î ve Mesâ’ib-nâme-i Ebrâr’ı (İnceleme-Metin-Dizin)” (Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, 2024) adlı doktora tezi esas alınarak hazırlanmış olup söz konusu tez, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri koordinasyon birimi tarafından desteklenmiştir, Proje No: SDK-2020-3283.

yazılan maktellere de örnek teşkil ederek kısa zamanda Türk edebiyatında da büyük ilgi görmüştür. Aynı zamanda eserin bu alanda birçok tercümeleri, muhtasarlari ve şerhleri de yapılmıştır (Güngör, 1987, s. XXVI).

Türk edebiyatında maktel-i Hüseyin türünün bilinen ilk örneği, Kastamonu'da 763/1362 yılında yazılan ve Candaroğulları Beyliği'nin hükümdarı Kötürüm Bayezid'e sunulan Yusuf-ı Meddah tarafından telif edilmiş, her birine "meclis" adı verilen on bölümden oluşan Maktel-i Hüseyin adlı eserdir (Özçelik, 2010, s. 7). Türk edebiyatının maktel türündeki en başarılı örneği ise 16. yüzyılın ortalarında Fuzûlî'nin (ö. 973/1556) kaleme aldığı *Hadîkatü's-Sü'edâ* adlı eseridir. Ravzatü's-Şühedâ'nın tesiriyle yazılan eserin, edebiyatta da etkisi oldukça fazla olmuş, pek çok kere istinsah edilip defalarca basılmıştır. Ravzatü's-Şühedâ gibi on bap ve bir hatimeden oluşan *Hadîkatü's-Sü'edâ*, genel olarak mensur olmakla birlikte metin arasında 1152 beyit yer almaktadır (Güngör, 1997, 15/21).

Türk edebiyatında Maktel-i Hüseyin türünde birçok eser telif edilmesine rağmen bu eserler içerisinde Ravzatü's-Şühedâ'nın tercümesi yoluyla veya tesiri ile oluşturulmuş eserler öne çıkmaktadır. 16. yüzyılda yaşamış Muhammed b. Hüseyin Kâtip Neşâtî'nin Şühedâ-nâme (945/1539)'si, Âşık Çelebi (ö. 979/Ocak 1572)'nin 953/1546 yılından önce telif ettiği Tercüme-i Ravzatü's-Şühedâ'sı, Fuzûlî'nin 954/1547 yılı veya öncesinde telif ettiği *Hadîkatü's-Sü'edâ'sı* ve Câmî-i Rûmî (ö. ?)'nin 960/1553 yılında yazdığı *Saâdet-nâme* adlı eseri ile birlikte Ravzatü's-Şühedâ'nın şu ana kadar bilinen dört tercümesi bulunmaktadır (Alkan, 2024, s. 4). Bu tercümeler içerisinde Ravzatü's-Şühedâ'nın serbest bir tercümesi olan *Hadîkatü's-Sü'edâ*, dili ve üslubu ile Türk dilinin maktel türünde ortaya konmuş üstün ve kalıcı nitelikteki şaheseridir.

Türk edebiyatında *Hadîkatü's-Sü'edâ* esas alınarak çeşitli eserler telif edilmiştir. Aynı zamanda *Hadîkatü's-Sü'edâ'yı* halkın anlayacağı şekilde sadeleştirerek aktarma amacı güden manzum ve mensur eserler de kaleme alınmıştır. III. Murad döneminde (1574-1595) yazıldığı tahmin edilen Eğirdirli Şerifî Mehmed Efendi'nin Şevâhidü's-Şühedâ'sı, Muhammed b. Hacı Hasan'ın *Tuhfetü's-Şühedâ* (1107/1696)'sı ve Bekâî'nin *Kitâb-ı Kerbelâ* (1198/1783-84)'sı bu eserlerdendir (Alkan, 2024, s. 1088).

Hem Ravzatü's-Şühedâ tesiri ile hem de *Hadîkatü's-Sü'edâ'yı* esas alarak yazılan Livâ'î'nin *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ı*, Livâ'î'nin ifadesiyle *Hadîkatü's-Sü'edâ'nın* nazma çekilmiş hâlidir. Livâ'î, eserine zaman

zaman ilaveler yapmış ve kendi üslubunu yansıtmıştır.

Livâî ve onun Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr adlı eserini tanıtmayı amaçlayan bu çalışmada¹ Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ın adı, yazılış tarihi, müellifi, sebep-i telifi, bulunan tek nüshasının tavsifi, dil ve şekil özellikleri ile muhtevası hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Livâî'nin eserini oluştururken esas aldığı temel kaynakları Ravzatü's-Şühedâ ve Hadîkatü's-Sü'edâ ile olan ilgisi ve eserde dikkat çeken hususlara alt başlıklar altında değinilmiştir.

2. Livâî (Muhsinoğlu)

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ın müellifi Livâî'nin adı, eserin isminin, yazma amacının ve eseri yazarken yararlanılan kaynakların zikredildiği "Faşl Der-Beyân-ı Esâmî-i Tevârih ve Kitâb-ı Mezkr" başlıklı kısımda geçmektedir (Livâî [yz.], vr. 4b).

Livâî terk kıl eş'âr getürgil nazma hoş güftâr
Tevârih [ü] şemârihden fûnûn-ı nazmı hoş aşfâ (vr. 4b/6)

Aynı zamanda "Livâî" mahlası, eserde toplam otuz iki beyitte ve bir bentte yer almaktadır.²

Livâî besdürür besdür muṭavvel eyledüñ nazmı
Gerekdür ṭâ'atı gizlü idesen Ḥâlik'a meşhûr (vr. 77b/63)

Livâî bende-i ḥ̃ ara gûlâm-ı âl-i Muḥtâr'a
İdegör rahm bî-çâre fakîre eyleye ḥaḥkı (vr. 356b/22)

Livâî hakkında tezkirelerde, biyografik eserlerde ve incelenen kütüphane kataloglarında herhangi bir bilgi yer almaz, fakat eserden hareketle Livâî'nin hayatına dair bazı ipuçlarına ulaşılabilmektedir.

Livâî, Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'da toplam on beyitte kendisini "Muhsinoğlu" olarak zikretmektedir.³ Buradan Livâî'nin babasının

¹ Livâî'nin hayatı, eseri, edebî şahsiyeti ve Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr adlı maktel-i Hüseyin türündeki eserinin tafsilatlı değerlendirmesi için bkz. Alkan, Sevim, "Livâî ve Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ı (İnceleme-Metin-Dizin)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, 2024.

² Eserde "Livâî" mahlası 1b/7, 2a/10, 2a/11, 2b/18, 3b/17, 4b/6, 38b/47, 47b/13, 48b/31, 64b/30, 65b/38, 71a/20, 77b/63, 78b/29, 94b/18, 96a/50, 111b/31, 119a/34, 138b/47, 176b/14, 186b/23, 187b/36, 241b/87, 251b/13, 270b/15, 329a/17, 353b/70, 355b/74, 356b/7, 356b/22, 357a/7, 357b/13 beyitlerinde ve 218a/11 bendinde geçmektedir.

³ Eserde "Livâî Muhsinoğlu" ifadesine 55a/49, 94b/18, 176b/14, 186b/23 ve "Muhsinoğlu" ifadesine de 4b/40, 41b/17, 97a/34, 105b/99, 155a/7, 318a/9 beyitlerinde yer verilmiştir.

isminin “Muhsin” olduğu anlaşılmaktadır.

Her Muḥarrem Muḥsinoglı ağladı her mäh [u] sāl
Tâbi' oldı evliyâya kim mu'ammâ ağladı (vr. 318a /9)

İstemez ḥacet Livâ'î Muḥsinoglı şerḥ-i ḥāl
Ḥaydar'ı midḥat ziyâde eyleme ḥaḳḳında var (vr. 55a /49)

Eserinden hareketle 18. yüzyılda yaşamış olduğu tespit edilen Livâ'î'nin doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Livâ'î, Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ın “Der-Beyân-ı Neseb-nâme-i 'İsnâ 'Aşeriyye Radıyâ'llâhu Te'âlâ 'Anhu” başlıklı kısmında eserin şahlar şahu I. Abdülhamit Hân döneminde (1187/1774-1203/1789) tamamlandığını belirtmektedir. Yine bu kısımda Bağdat valisi olan vezir makamlı Süleyman Paşa'dan söz ederek kendisini övmektedir (Livâ'î [yz.], vr. 353b). Burada bahsi geçen paşanın Şevval 1193/Ekim-Kasım 1779-80 ve 1216/1802 yıllarında Bağdat valiliği yapmış ve 1219/1804-05 yılında vefat etmiş “Büyük” lakaplı Süleyman Paşa olması muhtemeldir (Mehmed Süreyyâ, 1996, V/1547). Eserle ilgili verilen bu bilgilerden hareketle Livâ'î'nin 18. yüzyılda yaşamış bir şair olduğunu söylemek mümkündür.

Livâ'î'nin nerede doğduğu ve hangi coğrafyada yaşadığı bilinmemektedir. Fuzûlî'nin Hadikatü's-Sü'edâ'sı tesiri ile eserini yazması, eserinde Bağdat valisi Süleyman Paşa'yı övmesi ve aynı zamanda Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'da Azerî Türkçesi dil özelliklerinin görülmesi onun bu sahada yaşamış ya da bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Livâ'î'nin eserini yazarken yararlandığı ve okuduğunu da zikrettiği bazı kaynaklardan onun tefsir, hadis, dinler tarihi ve İslam tarihi kaynaklarına vâkıf olduğu ve ilimle hemhâl olduğu anlaşılmaktadır.

Tefahḥus eyledüm nâm-ı Muḥammed her defâtirden
Nuḥustîn enbiyâlardan müşerref nâmını işhâr

Oḳudum metn-i Tevrât'ı diyer Mîzmîz aña nâmın
Zebûr içre dimiş 'Âkıb bu ḳavli eyleme inkâr (vr. 64b/5-6)

Livâ'î, eserini telif ederken Arap ve Fars dillerinde yazılmış bazı kaynaklara da başvurmuş ve bunlardan yararlanmıştı. Aynı zamanda kendisinin Fars dilinde yazılmış maktel türünün en önemli eseri *Ravzatü's-Şühedâ'*ı taklit ettiğini ifade etmesi, eserinde Farsça yazdığı şiirlerin yer alması ve yine şiirlerinde birçok âyet ve hadisleri iktibas etmesi dolayısıyla onun Arapça ve Farsçayı iyi bildiği söylenebilir. Yine şairin bu kaynakları okuyup özümseyerek yeni bir eser meydana

getirebilecek düzeyde iyi bir eğitim almış olması ve yeterli bilgi birikimine de sahip olması gerekmektedir.

2.1. Edebî Şahsiyeti

Bir şairin edebî şahsiyeti hakkında kesin hüküm vermek için onun bütün eserlerini tespit ederek bu eserler üzerinden değerlendirme yapmak gerekir. Tek bir eseri elimize ulaşan Livâî'nin ise şu ana kadar başka bir eseri bulunamamıştır ve kaynaklarda da edebî kişiliği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu nedenle Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr üzerinden şairin edebî şahsiyeti ile ilgili bazı tespitlerde bulunulmuştur.

Livâî, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'yi eserinde defaatle zikretmekte ve onu üstat olarak görmektedir:

Dirâz itme gel ey şâ'ir kelâmı nazmıla efvân
Eger Vâ'iz gelür nâ-geh şorar senden hücec isbât

Ḥaber-dâr olmadın üstâd mühendis reşk ider nazma
Getür kavlı-i tevâriḥi şemâriḥ-i saḥîḥayyât (vr. 18b/ 7-8)

Ola kavlı-i tamâmı mü'rihânî
Esâsı Ravza-i kenzü'l-me'ânî

Ḥüseyin el-Vâ'iz'ün şerḥ-i ḥavâsı
Tamamî Ravzalar ḥâş-ı ḥavâsı

Dimişdür ibn-i Vâ'iz mîr-i tedbîr
Rumûz-ı defterinde pîr-i tefsîr (vr. 257a/25-27)

Livâî, Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Sü'edâ'sının tesiri ile Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ı yazmıştır. Bu etki, Hadîkatü's-Sü'edâ incelendiğinde hem manzum hem de mensur kısımlarda görülmektedir. Örneğin; Hz. İbrahim'in anlatıldığı fasılda şu iki şiirde ilk mısraın Fuzûlî'den iktibas edildiği, diğer mısraın da anlam ve kullanılan kelimeler yönünden benzerlik gösterdiği görülmektedir:

Fuzûlî:

Ġâfil olmaz derdden derde giriftâr eyleyen
'Âşık-ı 'arîf degül derdini izhâr eyleyen
El çekün derdüm 'ilâcından ki taḥḫîḳ itmîşem
İstese şîḫḫat virür bîmâra bîmâr eyleyen (Güngör, 1987, s. 35)

Livâî:

Ġâfil olmaz derd[d]en derde giriftâr eyleyen
'Âşık-ı şâdiḳ degül derdinden iden izḫrâb (vr. 13a/27)

Hem Fars edebiyatında hem de Türk edebiyatında İranlı şair Hâfız-ı

Şîrâzî (ö. 790/1390?)'nin divanının ilk gazelinin ilk beyti ya da sadece “Elâ yâ eyyühe’s-sâkî edir ke’sen ve nâvilhâ” mısraı, şairlerin söyleyiş tarzlarına uygun olarak şiirlerinde aynen iktibas edilmiştir (Aksoyak, 2016). Livâî de biri Farsça olmak üzere üç şiirinde Hâfız’ın bu mısraını iktibas etmiştir.⁴

Elâ yâ eyyühe’s-sâkî mey-i mey-ḥâne-i Kevşer
Elâ ey devlet-i bâkî kerimü’ş-şâne-i maḥşer (vr. 62a/1)

Livâî için nazım, sanatını gösterip icra ettiği yerdir.

Besdür imdi kılma taṭvîl defterüñ dîbâcesin
Ḥâl-i Âdem’den ḥaber vir nazmıla şan’at-nümâ (vr. 6b/22)

Livâî, “Rište-i nazma getürdüm.” ifadesini şiirlerinde defaatle kullanmıştır. Livâî, şiir yazdıkça lisanı inci saçmış ve gönlü de açılmıştır:

Der-zamân oldı lisânum luṭfıla gevher-feşân
Rište-i nazma tekellüm eyledüm şadr inşirâḥ (vr. 38b/3)

Getürdüm nesr aḳvâlin nizâma
‘Ayânî rište-i nazma tamâma (vr. 290a/6)

Şiirlerinde halkın ileri gelenlerinin de sıradan halkın da nesirden anlamadığını ifade eden Livâî, meclise nazımla söylenen sözlerin yakışacağını, şiiri işitenlerin içlerinin sevinçle dolacağını belirtmiştir:

Gel imdi maḳşada râvî kelâma nazmıla mevzün
Nesirden añlamaz ‘avâm ḥavâşî naḡme elḥânî

Velîkin nazmıla güftâr sezâdur meclise envâr
Anı güş eyleyen eṭvâr neşâtı hoş bulur cânın (vr. 200a/9-10)

Livâî, kendisinin mana bilmeyen, nazımdan anlamayan söyleyiş kötü kimseler tarafından eleştirildiğini de bize aktarır. Onların bu kötü eleştirilerini duydukça daha da çoşarak şiirler söyleyen Livâî, bu kötü eleştirilere sabretmesi gerektiğini, bu dünyadan gidince kitabının yadigâr olarak kalacağını ve kendisinin de hayır dualarıyla anılacağını belirtmektedir:

Baḅa ta’n eyledi düşmen me’ânî bilmeyen pür-zan
Ḥarîdâr olmayan nazma kemâli olmayan bed-gû

⁴ Livâî, bu mısraı eserinde 19a/1, 62a/1 ve 239a/1 beytlerinin ilk mısralarında iktibas etmiştir, bkz. Alkan, agt, s. 23.

Kelâmın hâlka gûş itdüm cevâb-ı zecri nûş itdüm
Didükce ben de cûş itdüm neşâtı gâhile gamlu

Didüm şabr eyle âzâra kelâm-ı ta'n-ı agyâra
Gidersen 'âkıbet birgün koyarsın defteri hoş-gû

Seni rahmetle yâd eyler sevâlif ehli şâd eyler
Du'â-yı hayr-zâd eyler kemâl-i midhate ma'fuv

Hudâ'dan rahmet-i Ğufrân dilerler farfıla ihsân
Saña ser-cümlesi yeksân sezâ-yı hayr ider ârzü

Oğurlar Fâtihâ yârân senüñ-çün zümre-i 'irfân
Sevâbın bahş ider a'lân tamâmî ümmete her gû (vr. 186a/ 7-12)

Şair, şiirlerini ehl-i beyti yâd etmek için yazmıştır, fakat kendini bilmez kişiler tarafından eleştirilmiştir ve değerinin bilinmediğinden yakınmaktadır:

Besdür imdi terk kılgıl ş'irile şatma hüner
Yok haridârûñ habersüz nazmuña virsün bahâ (vr. 5b/13)

Eserde aktarılan bu bilgiler, *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın günümüze sadece bir nüshasının ulaşması, biyografik eserlerde kendisine hiç yer verilmemesi ve eserin incelenmesiyle elde edilen aşağıdaki hususlar bu eleştirilerin çok da haksız olmadığını, Livâî'nin çok başarılı bir şair sayılamayacağını bize göstermektedir.

Livâî'nin şiirlerinde Arapça, Farsça ve Türkçe aynı anlama gelen kelimeleri veyahut aynı kökten türemiş kelimeleri aynı mısra içerisinde art arda kullandığı görülmektedir. Bu da şiirdeki ahengi bozmaktadır. Aynı zamanda bu bize, Livâî'nin nesri nazma çevirirken vezin, kafiye ve dilin kullanımını hususlarında zorlanmış olduğunu düşündürmektedir:

Ba'd-ı mevt-i Muştafâ'dan şöñradur fevt-i Betül
Alti ay geçdi dimişler bir gün ol şâhib-kınâ' (vr. 120b/3)

Faşîhân-ı lisânıla gavâmız nükteler teblîğ
İdüben ehl-i 'irfâna ibâdet emrini yeksân (vr. 171a/14)

Ne dürlü ilerü gitmek dilerdi gitmedi rahşı
Mukadder olmadı tağyîr kader takdîr-i Mevlâyî (vr. 255b/56)

Livâî'nin şiirlerinde za'f-ı teliflerin de fazla olduğu görülmektedir. Bazı beyitlerde söz dizimindeki karmaşıklık anlam bozukluğuna ve anlaşılamayacak kadar ifade yanlışlığına sebep olmaktadır. Bu ifade karmaşıklığına özellikle kasidelerinde rastlanmaktadır. Örneğin; aşağıda verilen beyitte "Hz. Muhammed'in, seçkin soyunun ve yüce neslinin düşmanı olan ey günahkâr kimse! Senin özrün ne özürle kabul olacak."

anlamında olması gereken beyitte kelimeler “Hz. Muhammed’in düşmanı seçkin soy ve yüce nesil” gibi anlaşılacak şekilde dizilmiştir:

Ne ‘özrile olur maqbûl senûñ ‘özrûñ eyâ fâsık
Muhammed düşmeni âl-i güzîde nesl-i a’lâyî (vr. 338b/88)

Yine başka bir beyitte “Hz. Muhammed’in soyunun ve halkın aslanı Hayder’in düşmanı olan İbn-i Ziyad gör n’eyledi.” anlamında olması gereken ifadede bir anlam karışıklığı ortaya çıkmaktadır:

Gel kelâm-ı sâbıka gör n’eyledi İbn-i Ziyâd
Düşmen-i âl-i Muhammed Haydar-ı zirgâm-ı ‘âm (vr. 338b/37)

2.2. Mesâ’ib-nâme-i Ebrâr

Livâ’î’nin yapılan araştırma ve taramalar neticesinde maktel-i Hüseyin türünde yazılmış *Mesâ’ib-nâme-i Ebrâr*’dan başka bir eseri tespit edilememiştir.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu’nda 07737 arşiv numarası ile “Mesâbi’l-nâme-i Ebrâr” adıyla yanlış olarak kaydedilen eserin ismi, “Mesâ’ib-nâme-i Ebrâr”dır. Bu nüsha, 255x145 (170x110) mm ölçülerinde olup bordo karton kapak ve dış kapağında da ebru kaplaması bulunmaktadır. Kâğıdı nohudî renktedir ve pâyendeli yazılmıştır. Başlıkları kırmızı mürekkep ile yazılan nüsha, iki sütun üzerine 17 satır olarak düzenlenmiştir ve 358 varaktan oluşmaktadır. Eser, nesih ile harekesiz olarak yazılmış olsa da eserde yer yer hareke de kullanılmıştır.

Eserin ismi, nüshanın başında “Kitâb-ı Meşâ’ib-nâme-i Ebrâr Rağıya’llâhu Te’âlâ ‘Anhum ve Kerrema’llâhu Vechehum” başlığında verilmiştir (Livâ’î [yz.], vr. 1b). Aynı zamanda Livâ’î, eserin yazılma amacının ve eseri yazarken yararlanılan kaynakların belirtildiği “Faşl Der-Beyân-ı Esâmî-i Tevârîh ve Kitâb-ı Mezkûr” (Livâ’î [yz.], vr. 4b) başlıklı kısımda eserine “Mesâ’ib-nâme-i Ebrâr” ismini verdiğini belirtmektedir:

Meşâ’ib-nâme-i Ebrâr aña ad eyledüm işhâr
Nebîler şerh-i aĥvâli velîler andadur ađĥâ (vr. 5a/17)

Bu fasılda yine şair, “Mesâ’ib-nâme-i Ebrâr” kitabını zikretmiş ve eseri yazmaya başlaması gerektiğini ifade etmiştir:

Getürgil rişte-i nazma kelâma variken furşat
Meşâ’ib-nâme-i Ebrâr kitabı ibtidâ imlâ (vr. 4b/4)

Livâî, eserin sonunda artık kitabının tamamlandığını belirttiği şiirde de eserin ismini anmaktadır:

Meşâ'ib-nâme-i Ebrâr nâmı
Olup faşlü'l-ḥiṭâb el-ḥamdü-li'llâh (vr. 367a/ 6)

2.2.1. Eserin Yazılış Tarihi ve Sebeb-i Telifi

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ın hangi tarihte yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak eserin “Der-Beyân-ı Neseb-nâme-i İsnâ ‘Aşeriyye Raḍiya’llâhu Te’âlâ ‘Anhu” (Livâî [yz.], vr. 353b) başlıklı kısmında şair, eserini I. Abdülhamit Hân zamanında (1187/1774-1203/1789) tamamladığını belirtmektedir. Aynı zamanda burada şair, vezir makamlı Bağdat valisi olan Süleyman Paşa’dan da söz etmektedir (Livâî [yz.], vr. 355b). Daha önce Livâî’nin hayatı ile ilgili bölümde de ifade edildiği üzere bu paşanın, Şevvâl 1193/Ekim-Kasım 1779-80 ile 1216-17/1802 yılları arasında Bağdat valiliği yapmış ve 1219/1804-05 yılında vefat etmiş “Büyük” lakaplı Süleyman Paşa olması mümkündür. Kendisinden övgü ile bahsetmesinden dolayı Livâî’nin eserini bu paşaya sunmuş olabileceği düşünülmektedir.

Tamâm oldı ser-encâmı kitâbuñ naş-ı erkâmı
Şehen-şâhuñ zamânında emîr-i devlet-i ‘uzmâ

Serîr-i salṭanat şâhı semâ-yı mekremet mâhı
Havâķîn-i mazâ râhı ḥamîde ḥaşleti aķvâ

Meşâhir şevket [ü] şâmı vezîr-i kaşr-ı sultânî
Sezâ ‘Abdü'l-ḥamîd Ḥân’ı getürdüm meş’ara inşâ

Daḥı pâşâ-yı sultânı sezâ gör midḥate ḥânı
Velî vâlî kerem-kânı ğarâyib nuşreti her-câ

Hemîşe naşrıla manşûr olunmuş düşmeni maḥhûr
Veliyy [ü] vâlî-i Bağdâd cihâna ḥâkim ü aķzâ

Ḥudâvend-i Te’âlâ’llâh aña yârî olur her gâh
Vezîr-mesnedi gör şâh-ı cihâna vaķtıla vâlâ

Dilîr-i ‘arşa-i dâdı emîr-i taḥt-ı Bağdâdî
Vezîr-i ḳavm-i evtâdı Süleymân-ı celî ezķâ

Livâî ḥatm kıl eş’âr nebîler ḥâlini ebrâr
Velîler na’tım aḥyâr tamâmâ aşfiyâ a’lâ (vr. 355b/67-74)

Temmet kaydının silik olduğu nüshada “el-Ḥacı ‘Abdü’lķâdir bin el-Ḥacı Feyyâz” adlı kişiye ait ve Şaban 1202/1787-88 tarihli bir mülkiyet kaydı da bulunmaktadır. Bütün bu bilgileri ele aldığımızda Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ın 1193/1779-80 ile 1202/1787-88 tarihleri arasında telif

edilmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Livâ'î, bu dünyadan gidince eserinin yadigâr kalması ve yâranın da kendisini hayır dualarıyla yâd etmesi için eserini yazdığını belirtmektedir:

Lef [ü] neşr-i müretteb hâş idindüm neşrini essâs
Sezâ-yı midhâti kırıtâs kitâb itdüm binâsından

Nehâr [u] her şeb-i târîk çıkup ser-rişte-i bârîk
Nesir nazım eyledüm şârîk anuñ şerh-i havâşından

Anuñçün eyledüm âşâr kıla dünyâda ol eş'âr
Gidende ben ğarîb edyâr serây-ı kabre yasından

Beni yâd ideler yârân kifâdur haqqına ihsân
Du'â-yı hayrıla her ân ideler bî-nevâsından (vr. 174a/15-18)

2.2.2. Eserin Şekil Özellikleri

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr, 11 bent ve 11.883 beyitten oluşmaktadır. Bu şiirlerden 44 beyit Farsça, 7 beyit ve 1 dörtlük Arapça, 7 beyit ise Arapça-Farsça karışık yazılmıştır. Ayrıca eserde şiirlerin arasında kırmızı mürekkeple yazılmış 3 farklı Arapça beyit ve 1 tane de Arapça rubai bulunmaktadır.

İçinde toplam 163 parça şiir bulunan *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da şiir parçalarını birbirinden kesin olarak ayırmak güçtür. Şiirler, muhteva ve konu açısından kronolojik düzende bir bütün olarak ilerlemektedir. Şair, şiir devam ederken araya konu ile bağlantılı ara başlıklar yerleştirmiştir. Mesnevilerde de mesnevi devam ederken araya tarihî şahsiyetlerin kendi ağızlarından söylenmiş gazeller yer almaktadır. Aynı zamanda şiirlerin kendinden önce ve sonra gelen konu ile muhteva açısından da bağlantıları bulunmaktadır. Şiirlerin 111'i kaside, 27'si mesnevi, 15'i gazel, 9'u kıt'a tarzında ve 1 tanesi de 11 bentten oluşan müseddes nazım şekli ile yazılmıştır. Gazellerin 14 tanesi, hikâyesi anlatılan kahramanların kendi ağzından söylenmiş şiirlerdir.⁵ Eserde, toplam 6.357 beyit sayısı ile kaside ve 4.776 beyit sayısı ile mesnevi, en çok kullanılan nazım şeklidir. Mesnevilerde genellikle tahkiye etme özelliği görülmektedir. Kasidelerin ise 4'ü münacat, 20'si naat, 6'sı tevhid türünde ve 9 tanesi de ehl-i beytin övgüsünü ihtiva eden methiye türündeki şiirlerden oluşmaktadır. Geriye kalan diğer kasidelerin ise

⁵ Bu gazeller için bkz. 282b, 283b-284a, 284b, 286a, 288b-289a, 295a, 295b-296a, 297b, 298b-299a, 299a-299b, 301b, 304b, 308a-308b.

olay anlatımını içerdiği görülmektedir.

Kasidelerde genellikle tarihî şahsiyetler övülmüştür. Şair, aynı zamanda ehl-i beyt ve Âl-i Abâ'nın sevgisine yer vermiş ve öldükten sonra kendisine şefaatçi olmalarını istemiştir. Yine kasidelerde peygamber naatlarına yer verilmiştir; tevhid ve naat türünde başlayan birçok kasidede tahkiye etme hususiyeti görülmektedir. Kaside nazım şekli, aynı zamanda anlatılan konu ile bağlantısı kurularak bir ayet ya da hadisi açıklamak için de kullanılmıştır.

Şair, Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ın farklı yerlerinde ve eserin tamamlandığını belirttiği kısımda mesnevi, rubai, murabba, muhammes ve müseddes nazım şekilleri ile şiirlerini yazdığını belirtmiştir. Bu şekilde ifade edilse de eserde murabba ve muhammes nazım şekli ile yazılmış bir manzume ile karşılaşılma ve rubai nazım şekli ile yazılmış sadece bir şiir tespit edilebilmiştir:

Tamâm oldı bi-ḥamdı'llâh kitâbuñ nazm-ı eş'ârı
Müseddes mesnevî meşhûr murabba' ger muḥammesi (vr. 353b/65)

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr, aruz vezninin altı farklı kalıbı ile yazılmıştır. Şiirlerde hecez bahrinin “Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün” kalıbı 73 kez, “Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün” kalıbı 48 kez ve Remel bahrinin “Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün” kalıbı 37 kez kullanılmıştır. Bu kalıplar, eserde en çok kullanılan aruz vezni kalıplarıdır. Ayrıca, hecez bahrinin “Mef'ûlü Mefâ'îlün Fe'ülün” kalıbı 2 defa, remel bahrinin “Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün” kalıbı 2 defa ve recez bahrinin “Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün” kalıbı 1 defa kullanılmıştır.

Livâ'î'nin aruz veznini kullanmada çok başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Vezni bozuk olan pek çok mısraın yanı sıra eserde çok sayıda imale ve zihaf gibi hoş görülme ve bu aruz kusurları, özellikle şairin kasidelerinde görülmektedir:

İmale kusuru (Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün)

Oldur ḥabîb-i enbiyâ 'izzet-ḳarîñ-i evliyâ
Şaḳḳu'l-ḳamer mu'ciz-nümâ gel mu'cize şalâ şalâ (vr. 2b/11)

Zihaf kusuru (Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün)

Didi A'râbî ey pîr-i ḫarîḳat
Murâdum virdi Yûsuf anda 'izzet (vr. 31a/ 180)

(Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün)

Gelüben merkad-i şāha Resül-i 'ālī-der-gāha
Ziyāret eyledi ḥazret vedā'ı eyledi vālā (vr. 220a/ 65)

Aşağıda verilen beyitlerde vezin aksamaktadır:

Yolu bizden yaña bunuñ bizdendir ol biz reh-nümün
İtmeñ anuñla çend ü çün bizden degül cezā cezā (vr. 2b/6)

İrişdi yürüdi Yūsuf nezd-i Ya'küb
Vedā' eyler görüñür nūr-ı maḥbüb (vr. 20a/42)

Leşker-i İslām içinde yetmiş merkeb mu'teber
Altı cevşen-püş [u] zırh sekkiz kılıç vardı şümār (vr. 52b/4)

Süvār oldılar her dü ketf-i şāha
Emīr-i 'ālem ü ādem-penāha (vr. 72b/15)

Ḳuşūrı koymaduñ hergiz tarīkat rāhını meşhūr
Bize gösterdüñ minhācı şerī'at bābını enver (vr. 78b/9)

Livâ'î'nin şiirlerde geçen bazı eser ve şahıs isimlerini kısaltarak vezne uygun hâle getirdiği görülmektedir. Örneğin; Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî'nin Ravzatü'ş-Şühedâ eserinin ismi vezne uyması için “Ravzatü'ş-Şühedâ” şeklinde yazılmıştır:

Düzüben Ravzatü'ş-Şühedâ' getürdi dir 'Alī Şīr'e
Hezārān āferīn itdi 'Acem şāhı şeref-nāsı (vr. 209b/11)

Yine şair, “Abdü'l-muttalīb” şahıs ismini “Muttalīb 'Abd” şeklinde vezne uygun hâle getirerek yazmıştır:

Huşümet kıldılar her dü ber-ā-ber Muṭṭalīb 'Abd'i
Nizā'-ı Ḥarb'ıla meşhūr olındı vaqt-i nā-kāmı (vr. 214b/60)

Şairin, vezin sebebiyle fiillere “ى” harfini getirdiği de görülmektedir. Örneğin; nüzulü it- (nüzül it-), cehdi it- (cehd it-), kasdı it- (kasd it-) gibi:

Muḥammed āline kaşdı idersiz
Anı vācib bilüp cehdi idersiz (vr. 274b/129)

Eger kim olsalar sīr-āb cümle
İderler bizleri ḳahrı 'ademle (vr. 290b/25)

Şiirlerde Arapça kelimelerin halkın dilindeki telaffuzuyla kullanılması hususiyetine de rastlanmaktadır. Örneğin; ibin (ibn), Mısır (Mısr), 'asır ('asr) gibi:

Gelürem söyledi nehc-i Mısır'dan
Ulu peyğâmıla mîr-i 'aşırdan (vr. 30b/174)

Livâ'î, mesneviler haricindeki sekizinci bapa kadar olan şiirleri, "hurûf-ı hecâ"yı gözeterek mürettep divan düzeninde tertip etmiştir. Sekizinci bapтан sonraki şiirlerde böyle bir durum söz konusu değildir:

Gel imdi Kerbelâ şerhin getir dîbâceye eşher
Elifden irdi tâ yâya hurûfât aşl-ı erkâmı (vr. 201b/55)

Şair, şiirlerinde kafiye için genellikle Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmıştır, kafiyesi Türkçe kelimelerden oluşan şiirlerin sayısı daha azdır:

Nevâ kıl 'andelîb âvâz açıldı gönçeler handân
Çemenler lâlezâr oldı bezendi baççalar büstân (vr. 224b/1)

Didi Cibrîl'e Aşmed ey karındaş
Elinde ihtiyâram cümle sırdaş (vr. 86b/213)

2.2.3. Eserin Dili, Üslubu ve İmlası

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr, 18. yüzyılda kaleme alınmış olmasına rağmen Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini içinde barındırmaktadır. Metinde, eklerin hem düz hem de yuvarlak şekilleri kullanılmıştır. Aynı zamanda eserde birçok arkaik kelime mevcuttur. Bunun yanı sıra eserde atasözleri az kullanılmasına rağmen deyimler ise oldukça fazla kullanılmıştır.

Arapça, Farsça kelime ve terkiplerin çok fazla kullanıldığı metinde pek çok ayet, hadis, kelâm-ı kibar, Arapça ve Farsça ifadeler yer almaktadır. Mesnevilerde sade bir dil kullanılmasına karşılık diğer şiirlerde Arapça, Farsça kelime ve terkipler oldukça fazladır. Konu başlıkları ve bapların başlıkları daha çok Farsça olarak verilmiştir. Olay anlatımlarında dil, daha sade ve akıcı iken bir ayet ya da hadisin açıklanıp yorumlandığı şiirlerde dilin ağırlaştığı görülmektedir. Livâ'î, şiirlerinde sanatlı bir dil kullanmaktan ziyade daha çok anlatma, aktarma, tahkiye etme, açıklama gayesindedir. Daha önce Livâ'î'nin edebî şahsiyetini anlattığımız bölümde de değindiğimiz üzere metinde za'f-ı te'lif gösteren beyitlerle karşılaşmaktadır. Livâ'î, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin Farsça mensur yazılmış Ravzatü's-Şühedâ'sını esas alarak ve Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Sü'edâ'sının da etkisinde kalarak "nesri nazm ettiğini" bildirmektedir. Livâ'î'nin nesri nazm ederken yaşadığı zorluklar şiirlerine de yansımış olmalıdır ki şairin bazı beyitlerde ne anlatmak istediği, Livâ'î'nin nazm ettiği esere yani Fuzûlî'nin Hadîkatü's-

Sü'edâ'sına bakarak anlaşılmaktadır. Örneğin; aşağıdaki beytin birinci mısraında “Nehrevân'da on nefer olan ehl-i kabilemi Zü'lfikâr isimli kılıcıyla katl etmiştir.” demek istenmiştir, ancak za'f-ı te'lif dolayısıyla mısra anlaşılamamaktadır:

On nefer ehl-i kabîlem katl idüpdür Nehrevân
Ol Havaşic leşkerinde Zü'lfikârı'yla be-nâm (vr. 156b/55)

Yine başka bir beyitte “Hz. Muhammed, Hz. Zehrâ ve Hz. Cafer ile mülakat ederim, şehitler hâcesi olan Hz. Ali'nin amcası Hz. Hamza ile de el sıkışırım.” anlamındaki ifadenin çok karmaşık olarak ifade edildiği ve beyitte bir za'f-ı te'lifin olduğu görülmektedir:

Mülākāt Aḥmed'e Zehrâ oluram Ca'fer'e evlâ
Muşâfiḥ Ḥamza'ya şeydâ şehīdan ḥ'âcesidür 'amm (vr. 161a/61)

Hüseyn Vâ'iz-i Kâşifi'nin Farsça yazılmış *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sını da taklit ettiğini dile getiren Livâ'î, bazı yerlerde Türkçe dile getiremediği yerleri Farsça-Arapça-Türkçe karışık olarak ifade etmiş olmalıdır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde bu durum görülmektedir:

Hemîşe girye lâzımdur kişiyе her muşîbetde
Rükû'ıla sücûdında zi-ters-i Ḥâlik-i Dâver (vr. 62b/29)

İderdüm hırka-püş cismile cânuñ
Zi-ters-i germ [ü] serdüñ her mekânuñ (vr. 33b/19)

Altı evlâdı ḥabîbüñ ez-Ḥadîce cümlesi
Ḳâsım [u] Ṭayyib'le Ṭâhir ya'ni 'Abdu'llâh-ı ner (vr. 95a/20)

Şairin, bazı eklerin hem Türkçe hem de Farsçasını aynı mısra içinde kullandığı da görülmektedir:

Çün âvâz oldı sâkin ez-semâdan
Girüben hücreye gördük ḳazâdan (vr. 164a/85)

Şiirlerde aynı anlamdaki kelimelerin hem Türkçe hem de Arapça-Farsça karşılıkları aynı mısra içinde kullanılmıştır:

Selâmın İbn-i 'İmrân'uñ yetürdi peyker-i ḥâşa
Mübârek başma anda olındı *farḳma* ḳurbân (vr. 332a/106)

Çalup ḳalb-i sipâha Zü'lfikâr'ı
Yeminin ḳalb idüp *şola yesârı* (vr. 309a/587)

Farsça olumsuzluk ön ekinin Türkçe kelimelere de getirildiği görülmektedir:

Şabâh olduĝa gör 'ādī dilerdi ħatlı ide vildān
İki ma'sūm-ı bî-şuĝı nihāl-i bāĝ-ı Rıdvān'ı (vr. 237b/73)

Yine Türkçe kelimelerle de terkip yapıldığı görölmektedir:

Resūle söyledi Cibrīl unuttuñ ol iki ħaşrı
Fezā-yı bāĝ-ı cennetde ħulaĝ-ı 'arşa gūşvāre (vr. 190a/88)

Anlamca çokluk bildiren Arapça ve Farsça kelimelere tekrar çokluk ekinin getirildiği kelimelere de rastlanmaktadır:

Eħibbālar gelüp cumhūr ne dürlü ħıldılar men'ı
Müffidi olmadı şāha dōne 'azm-i rızāsından (vr. 245b/6)

Gel imdi söyle envā'-ı meşā'ib
Kifāyetdür neşāyihler ĝarā'ib (vr. 243a/22)

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'da bazı kelime ve dil yapılarında Azerbaycan Türkçesinin etkisi görölmektedir. Bu özelliklerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Azerbaycan Türkçesinde iç ve son sesteki ħ ünsüzünün x (hırıltılı h) sesine dönüştüğü görölmektedir. Örneğin; çok>cox, yok>yox, baĝ>bax gibi. Hatta 17 beyitten oluşan "çoĝ" ve "yoĝ" kelimeleri ile kafiyelenmiş bir şiir, eserde yer almaktadır (Livâ'î [yz.], vr. 41b):

Ma'den-i 'ilm-i ledünden Hızr'a şordum rāz ile
Eyledi mīre işāret lafzıla ħırtāsı yoĝ

Añladum remz-i ħafiden muĝtedā-yı reh-beri
Cām-ı Cem-i ĝitī-nümāy mażhar-ı feĝvāsı çoĝ (vr. 41b/4-5)

2. Bazı alınma kelimelerde genişleme hadisesi görölmektedir (Ercilasun, 2007, s. 179). Örneğin metinde zirâat> zerâat, itâat> etâat, binâ>benâ, dırahşân>derahşân, icrâ>ecrâ, ilân>elân, mizâc>mezâc, iclâl>eclâl, imlâ>emlâ, rızâ>rezâ gibi kelimeler bu şekilde düz olarak harekelenmiştir.

3. Azerbaycan Türkçesinde birden fazla heceli kelimelerin sonundaki bütün kalın k sesleri ĝ olmaktadır (Ercilasun, 2007, s. 179). Örneğin metinde ortaĝ>ortaĝ, balıĝ>balıĝ, tırnaĝ>dırnaĝ gibi kelimelerde bu hususiyet görölmektedir.

4. Azerbaycan Türkçesinde Türkçe kelimelerde görülen ı >ü-u deĝişimine metinde de rastlanmıştır. Örneğin; bıraĝ->burak- gibi.

Görüldi çeşmine mihr-i nübüvvet
Buraĝdı tâziyāne gördi ħikmet (vr. 86a/198)

5. Azerbaycan Türkçesinde görülen e>i değişimi metinde bazı kelimelerde de görülmektedir. Örneğin sezâ>sizâ, kerâmet>kirâmet gibi kelimelerde bu özelliklere rastlanmaktadır.

6. Azerbaycan Türkçesinde Arapça kelimelerde görülen i>ü-u değişimi metinde bazı kelimelerde görülmektedir. Örneğin; isyân>üsyân gibi.

7. Metinde konsonant ikizleşmesi görülmektedir: Örneğin; ikki, yeddi, sekkiz gibi sayılarda bu özelliğe rastlanmaktadır.

8. Azerbaycan Türkçesinde ikinci teklik şahıs emir kipi -Gİl eki genişleyerek önce -GİLA daha sonra da -GİLAN biçimlerini almıştır (Sarıkaya, 2009, s. 148). Metinde de -GİLAN teklik ikinci şahıs emir kipine rastlanmaktadır:

Baňa söylegilen kâr-ı ser-encâm
Bu aḥvâl olduĝı vaḫtinde i'lâm (vr. 243b/48)

Gel ey mü'min olan fırka 'Alî'nüñ olĝılan dostı
Ḥudâ'ya dost olur her kim anı dost eylese eşher (vr. 79a/ 29)

9. Metinde “söylemek” anlamındaki “di-” fiiline gelen üçüncü şahıs geniş zaman ekinin “diyer” şeklinde kullanıldığı fiillere de rastlanmaktadır:

Diyer ḥâlüñ nedür ey nür-ı Keyvân
Diyer ĝâyet elem-cû'ıla giryân (vr. 113b/33)

Nesihle harekesiz yazılan *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'* da yer yer harekeli kullanımlar da mevcuttur. Bölüm başlıkları ve alt başlıkların bazı yerlerinde, yazılışları aynı olan kelimeleri ayırmak için, ayet, hadis ve Arapça sözlerde, Arapça yazılmış şiirlerde, bazı Farsça ve Türkçe kelimelerde, bazı eklerin kullanımını vurgulamak için ve bazı özel isimlerde harekeli kullanımlar söz konusudur.

Metnin imlasının tutarlılık göstermemesinden kaynaklı bazı eklerin hem yuvarlak hem düz şekli ile harekelenildiği ya da yazıldığı yerler bulunmaktadır. Aynı zamanda bazı kelimeler, ağızdaki söylenişine göre harekelenmiş ya da yazılmıştır. Yine eserde yazım yanlışlığı olan kelimeler de mevcuttur. Çoğunlukla kalın harf ile yazılması gereken kelimelerin ince harf ile yazıldığı görülmektedir. Örneğin; -mAk master eklerinde kalın olarak yazılması gereken ekin ince olarak ya da ince olarak yazılması gereken ekin ağızdaki söylenişinden kaynaklı kalın yazıldığına rastlanmıştır. Örneğin metindeki “içmek” kelimesi, “içmak” şeklinde kalın k sesi ile yazılmıştır.

Nüşhada vâv-ı ma'dûle harfinin çoğu kelimeye kullanılmadığı da görülmektedir. Yine atif vavı olarak hem و hem de ع harfi, bildirme eki hem +dUr hem de +dUrUr şeklinde kullanılmış, art damak genizcil ñ sesi ise hem ك hem de ك harfi ile gösterilmiştir. Başka bir husus ise Arapça isim tamlamalarında muzâf ve muzâfun ileyhi birbirine bağlayan harf-i tarif, çoğu tamlamada ötre değil kesre ile harekelenmiştir. Örneğin; ehli'l-müvâfık, irfâni'l-hakâyık gibi.

2.2.4. Eserin Muhtevası ve Bölümleri

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr, Livâ'î'nin maktel-i Hüseyin tarzında yazdığı Kerbelâ hadisesini anlatan manzum eseridir. Eser, on bap ve bir hatimeden oluşmaktadır.

Livâ'î, eserinin “Faşl Der-Beyân-ı Esâmî-i Tevārîh ve Kitâb-ı Mez-kûr” başlıklı kısmında Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî'yi ve eseri *Ravzatü's-Şühedâ'yı* övmekte ve eğer tarih ehlini taklit etmek istenirse *Ravzatü's-Şühedâ'nın* taklit edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Şair, burada *Ravzatü's-Şühedâ'yı* nazm ile taklit ettiğini, Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Sü'edâ* adlı eserinin *Ravzatü's-Şühedâ'dan* istihraç olduğunu ve kendisinin de *Hadîkatü's-Sü'edâ'nın* nesrine bakıp vezin ile onu icra eylediğini dile getirmektedir (Livâ'î [yz], vr. 4b-5a):

Tevārîh ehline taklîd idersen Ravza'ya eyle
Meşâhir Ravzatü's-Şühedâ Hüseyin el-Vâ'iz-i evfâ (vr. 5a/ 7)

Hüseyin el-Vâ'iz'ün nâmı feşâhat ehlidür meşhûr
Aña ben eyledüm taklîd kitâba nazmıla ehdâ

Hadîka andan istihrâc olinmişdur Fuzûlî'nün
Nezâre nesrine kıldum idindüm veznile icrâ (vr. 5a/ 10-11)

Bu bölümde şair, bazı tarihlerden de lazım oldukça sözlerine ilaveler yaptığını bildirmiştir. Livâ'î, eserini yazarken Herevî (ö. 481/1089)'nin Siyer-i Pîr-i Herât, Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492)'nin Şevahidü'n-Nübüvve, Zemaşerî (ö. 538/1144)'nin el-Keşşâf Tefsiri, Begavî (ö. 516/1122)'nin Meâlîmü't-Tenzîl gibi eserlerinden, Tabersî (ö. 548/1154), Cürçânî (ö. 816/1413) gibi müfessir ve âlimlerden de yararlandığını zikretmiştir. Şair, bu eserlere göre eserini yazmaya başladığını ve eserine “*Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*” ismini verdiğini dile getirmiştir. Eserinde peygamber ve velilerin hâllerinin şerhi bulunduğunu, eserinin bela ve musibetlerle, hüznle dolu olduğunu belirten şair, öldükten sonra da bu dünyaya eserini yadigâr olarak bırakmak arzusu içindedir ve bunun için de Allah'tan kendisine eserini tamamlaması için yardım dileğinde bulunarak dua etmektedir (Livâ'î

[yz], vr. 5a).

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr, “Kitâb-ı Meşâ'ib-nâme-i Ebrâr Rağıya'llâhu Te'âlâ 'Anhum ve Kerrema'llâhu Vechehum” başlığı ve sonrasında besmele ile başlar. Bu başlık altında yedi beyitlik bir münacat, sonrasında Allah'a hamd ü senayı içeren on bir beyitten oluşan bir kaside ve daha sonra on ve on sekiz beyitten müteşekkil naat türünde iki şiir yer almaktadır. Bu şiirlerin ardından “Ve leneblüvenneküm bi-şey'in mine'l-ğavfi ve'l-cû'î ve nağşın mine'l-embvâli ve'l-enfusi ve's-semerâti ve beşşiri's-şâbirîn”⁶ başlığı ile Bakara suresi 155. ayetinin açıklandığı on yedi beyitten oluşan bir kaside gelmektedir. Bu kasidenin sonrasında da “İzâ eğhabba'llâhu kavmen ibtelâhum ve izâ şaberu aştafâhum”⁷ hadisinin başlığı ile verilmiş kırk beyitten oluşan bir kaside bulunmaktadır. Daha sonra ise yukarıda daha önce de değindiğimiz ve şairin eser hakkında bilgiler verdiği “Faşl Der-Beyân-ı Esâmî-i Tevârîh ve Kitâb-ı Mezkr” başlığını taşıyan on dokuz beyitten oluşan bir şiir gelmektedir. Bu fasıldan sonra “Faşl Der-Beyân-ı İbtidâ'-i Kitâb Bâ-Deh-Bâb [ve] Yek-Ĥâtime-i Ehl-i Beyt Rıdvanu'llâhi 'Aleyhim Ecma'in” başlıklı yirmi dört beyitten oluşan şiir yer almaktadır. Burada şair, eserinin on bap ve bir hatimedden meydana geldiğini bildirerek her bir babın içeriği hakkında sırasıyla bilgi vermiştir. Eserinin Hz. Âdem'in ahvali ile başlayıp ehl-i beytin ahvali ile son bulduğunu da yine bu fasılda zikretmiştir:

İbtidâ başla nizâma Âdem'ün aĥvâlini
Âĥirîn ĥatm eyle anuñ ehl-i beytile şafâ

Eyle on bâb uş kitâbuñ aşl-ı te'lîfin tamâm
Nazmıla takrîre lâyıq ehl-i târîhe sezâ (vr. 5b/ 14-15)

1. Bap: Eserin birinci babında bazı peygamberlerin hâlleri fasıl başlıkları altında verilmiştir. Bu bapta, oğulları Habil ve Kabil'in mücadelesi ile birlikte Hz. Âdem, Hz. Nuh, oğlu Hz. İsmail ile birlikte Hz. İbrahim, oğlu Hz. Yusuf ile birlikte Hz. Yakup, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Eyyup, Hz. Zekeriyya ve Hz. Yahya peygamberler sırasıyla anlatılmıştır.

2. Bap: Hz. Muhammed'in ahvalini içeren bu bapta, Hz. Muhammed'e yapılan eziyetler, onun büyüçülükle suçlanması, Hz. Muhammed'in halkı İslam dinine davet etmesi ve oğlu İbrahim'in henüz

⁶ “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.” (Kur'an, Bakara 2:155).

⁷ “Allah, bir kavmi severse onlara belâ verir ve kim bunlara sabrederse Allah da ondan razı olur.” (Tirmizî, Zühd, 57: 2396).

on sekiz aylık iken vefat etmesi anlatılmıştır. Aynı zamanda fasıl başlıkları altında Bedir Savaşı'nda Ebû Ubeyde'nin, Uhud Savaşı'nda Hz. Hamza'nın ve Mute Savaşı'nda da Cafer-i Tayyar'ın şehit edilmesine yer verilmiştir.

3. Bap: Hz. Muhammed'in vefatının anlatıldığı bu bapta, aynı zamanda Hz. Muhammed'in ölmeden önce yaptıkları, vasiyeti ve Veda Hutbesi'ne de yer verilmiştir.

4. Bap: Hz. Fatıma'nın vefatını içeren bu bapta, aynı zamanda Hz. Fatıma'nın güzelliğine, Hz. Ali ile evlendirilmesine, Hz. Fatıma'nın çeyizine, vasiyetine ve ölmeden önce yaptıkları ile Allah tarafından gerçekleşen mucizelere de yer verilmiştir. Yine bu bapta, halifelerden Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın vefatları da ayrı fasıl başlıkları altında anlatılmıştır. Söz konusu halifelerin künye, lakap ve isimleri hakkında da bilgi verilmiştir.

5. Bap: Hz. Ali'nin vefatını içeren bu bapta, aynı zamanda Hz. Ali'nin doğumu ve onunla ilgili çeşitli kıssalar da anlatılmıştır. Yine burada Hz. Ali'yi öldüren İbn-i Mülcem'in Kuttâme adındaki dul bir kadına âşık olması, kadının İbn-i Mülcem'den Hz. Ali'yi öldürmesini istemesi, Hz. Ali'nin vasiyeti, Hz. Ali'nin İbn-i Mülcem tarafından öldürülmesi ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin tarafından defn edilmesi de bu bapta verilmiştir.

6. Bap: Bu bap, Hz. Hasan'ın ahvalini içermektedir. Yine bu bapta, Hz. Hasan'ın doğumu, onunla ilgili meydana gelen keramet, Hz. Ali'nin vefatından sonra Hz. Hasan'ın hilafeti Şam valisi Muaviye'ye bırakması anlatılmıştır. Aynı zamanda bu bapta, Hz. Hasan'ı altı kez zehirlemeleri ve her defasında Hz. Hasan'ın şifa bulması, fakat en sonunda eşi Ca'de tarafından içme suyuna zehir katılarak zehirlenen Hz. Hasan'ın ciğerleri parçalanarak vefat etmesi ve bu olay neticesinde eşi Ca'de'nin başına gelenler de zikredilmiştir.

7. Bap: Bu bap, Hz. Hüseyin'in ahvalini içermektedir. Burada Hz. Hüseyin'in doğumu, ona isminin verilmesi, Yezid'in oğluna hilafeti bırakmak istemesi sonucunda Hz. Hüseyin'in, Abdurrahmân bin Ebûbekir'in, Abdullah bin Ömer'in ve Abdullâh bin Zübeyr'in Yezid'e biat etmemesi ve Hz. Hüseyin'in Mekke'den Medine'ye yönelmesi anlatılmıştır. Aynı zamanda bu bölümde İran şahı ve Ali Şir Nevâî'nin Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'yi huzurlarına çağırarak ondan Ravzatü's-Şühedâ adlı eserini yazmasını istemelerine de değinilmiştir.

8. Bap: Bu bap, Müslim İbn-i Akil'in ahvalini içermektedir. Burada Müslim İbn-i Akil'in Hz. Hüseyin tarafından Kufe'ye gönderilmesi, Kufe

halkının Hz. Hüseyin'e biat ettiklerini bildirmeleri, Yezid'in Basra valisi Ubeydullâh bin Ziyâd'ı Kufe'ye vali olarak ataması, Müslim İbn-i Akil'in şehit edilmesi ve aynı zamanda Müslim İbn-i Akil'in oğulları Muhammed ve İbrahim'in de Hâris tarafından şehit edilmeleri ve sonunda da Hâris'in Mukâtil isimli kimse tarafından katledilmesi anlatılmaktadır.

9. Bap: Bu bap, Hz. Hüseyin'in Mekke'den Kufe'ye doğru yola çıkmasını ve burada uğradığı türlü belaları içermektedir. Bu bapta anlatılan içerik şöyle özetlenebilir: Muaviye'nin oğlu Yezid'in halife olması dolayısıyla Kufe halkı, Mekke'de bulunan Hz. Hüseyin'e mektuplar yazarak kendisine tabi olduklarını bildirmişlerdir. Bunun sonucunda Hz. Hüseyin, Kufe'ye yönelmiş ve yola çıkmadan önce de Kufe halkına bir mektup yazmış ve bu mektubu Kays bin Meşher ile yollamıştır. Kays bin Meşher ise Ubeydullah bin Ziyad tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Daha sonra Amr bin Sa'd, Hz. Hüseyin'in biat etmesi için Ubeydullah bin Ziyad tarafından görevlendirilmiş ve bu görev karşılığında da kendisine Taberistan ve Rey mülkleri ihsan edilmiştir. Daha sonra Kufe halkı, Hz. Hüseyin'e davet çağrılarını inkâr etmiş, Hz. Hüseyin ve yanındakilerin Fırat'a ulaşmaları engellenmiş ve etrafları da çevrilmiştir.

10. Bap: Bu bap, Hz. Hüseyin'in şehadetini içermektedir. Bu bapta anlatılan içerik şöyle özetlenebilir: Hz. Hüseyin, ailesine veda ederek Amr bin Sa'd'a buraya düşmanlık için gelmediğini ve kendilerine gitmeleri için yol vermelerini istemiş, fakat buna müsaade edilmemiştir. Hz. Hüseyin şehit düşmeden önce oğlu Zeynelâbidîn'e Kelâmullâh, Mushaf-ı Zehrâ, Cefr-i Ebyâz, Cefr-i Câmî', İlm-i Kıyâmet, Bâkî Ulûm emanetlerini teslim etmiştir. Burada Hz. Hüseyin birçok zalimi katletmiş olsa da Hz. Hüseyin'in Fırat'a gitmesi engellenmiştir. Hz. Hüseyin, ok yağmuruna tutulmuş ve en sonunda da Şimr-i Zilcevşen ve Sinan bin Enes tarafından şehit edilmiştir. Hz. Hüseyin ile birlikte Kerbelâ'da yetmiş iki kişi şehit edilmiştir.

Hatime: Eserin hatime kısmında hanedan ehlinin hâli, Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra birçok musibetin vuku bulması, ehl-i beytin Kerbelâ'dan Şam'a gitmesi ve Kerbelâ olayı sonrası yaşananlar anlatılmıştır.

Hatime bölümü ile tamamlanan eserin sonunda on iki imamın doğum, ölüm tarihleri ile evladının silsilesine kısaca yer verildiği yetmiş beş beyitten oluşan bir neseb-nâme bulunmaktadır (Livâ'î [yz.], vr. 353b). Bu şiirin ardından yirmi iki beyitten oluşan bir münacat, yedi beyitlik bir naat ve eserin tamamlanmasından dolayı Allah'a şükür ve duanın

edildiği yedi ve on üç beyitten oluşan iki şiir yer almaktadır.

Baplar	Bapların Başlıkları
1. [6a-48b]	Faşl Fî-İbtidâ'-i Ādem 'Aleyhi's-selām ve Şerāfet-i Bā'-i Bi'smi'llāh Fî-İbtidā'-i Kitāb
2. [48b-78b]	Seyyid-i Kā'ināt ẖureyş'den Çekdüğü Küdüretleri Beyān İder
3. [78b-94b]	Der-Beyān-ı Vefāt-ı Seyyid-i Kā'ināt 'Aleyhi ve 'Alā 'Ālihi Efđalü't-Teslīmāt
4. [94b-127a]	Der-Beyān-ı Vefāt-ı Fāṭimatü'z-Zehrā' ve Menḳabet-hāy Ki Der-Ḥaḳḳ-ı Ū
5. [127a-167a]	Vefāt-ı 'Aliyyü'l-Murtażā'yı Beyān İder Kerrema'llāhu Vecheh
6. [167a-187b]	İmām-ı Ḥasan'ıñ Bezm-i Belāda Şāğarıla Nüş İtdügin Beyān İder
7. [187b-218a]	İmām-ı Ḥüseyn'üñ Medīne'den Mekke'ye Gıtdügin Beyān İder
8. [218a-241b]	Müslim İbn-i 'Aḳıl'üñ Şehādetin Beyān İder Raḳıya'llāhu 'Anhu
9. [241b-270b]	İmām-ı Ḥüseyn'üñ Mekke'den Kerbelā'ya Teveccüh Eyledüginini Beyān İder
10. [270b-317b]	İmām-ı Ḥüseyn Ḥazretlerinüñ Şehādetin Beyān İder Raḳıya'llāhu 'Anhu
Hatime [317b-353b]	Der-Beyān-ı Ḥātıme ve Reften-i Ehl-i Beyt Be-Süy-ı Şām

Şekil 1: Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ın bölüm başlıkları ve nüshada bulunduğu yerler

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'da olaylar, kronolojik düzende anlatılmıştır. Şiirlerin kendisinden önce ve sonra gelen şiirle olay anlatımlarında bağlantısı bulunmaktadır. Livâ'î, konu geçişlerinde araya farklı hikâye ve kıssalara ya da kendi mahlası ile yazdığı şiirlerine yer vermiştir. Eserde birçok ayet ve hadis yer almaktadır. Bu ayet ve hadisler anlatılan konu ile bağlantılı olarak açıklanıp yorumlanmıştır veya konu geçişlerinde araya yerleştirilerek şiirlerde açıklanıp yorumlanmıştır.

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'da, birçok tarihî şahsiyet yer almaktadır. Bu tarihî şahsiyetler çoğu zaman künye ve lakapları ile birlikte verilmiştir:

Ḥaber vir mu'teber mevt-i 'Ömer'den
Ne dürlü fevt olındı muḥteżardan

Keniyet diñle Bu'l-Hafş oldu nâmı
Lağab Fârûk'ıla hatm oldu tāmī (vr. 125b/3-4)

Şair, eserini tahkiye tarzında yazdığı için şiirlerde nesre yakın bir anlatım söz konusudur. Eserde daha çok bilgi verme ve olayları aktarma amacı güdülmüştür. Livâ'î, konuyu anlatmaya başlamadan önce mutlaka yararlandığı kaynakları, muhaddis, müfessir ve ravilerin isimlerini zikretmektedir. Örneğin “Dībāce-i Nev Şehādet Yāften-i Yārān-ı Nuzdeh Sulţān Bā-Ehl-i 'İrfān Rağıya'llāhu 'Anhum” başlıklı bölümde şair, yararlandığı kaynak ve âlimleri zikretmiş, bu kısmın temel olarak Hüseyin b. Ali El- Vâ'iz el-Kâşifi ve eseri *Ravzatü's-Şühedâ*'dan alındığını vurgulamıştır. Şair, kendisinin de nesirle yazılmış sözleri nazım ipine getirdiğini ifade etmiştir:

Haber vir Kāzerūnī Muhteşem
'Arab'da Lūţ İbin Miñnef 'Acem'den

Esāsı Ravza'dan olsun fūrū'ı
Hüseyn el-Vā'iz'ün kavli şūrū'ı

Cerirī'den Taberhānī nuşuşı
Zamiri mü'rihāniden hulüşı

Defātir intihāb itdi güzīde
'Alī el-Vā'iz'ün oğlı hamīde

Getürdüm nesr aqvālin nizāma
'Ayānī rişte-i nazma tamāma (vr. 289b-290a/ 2-6)

Livâ'î, anlattığı konu bitip başka yeni bir konuyu anlatmaya geçeceğinde bunu önceden haber vermektedir:

Kışsamuz irdi tamāma fevt-i İbrāhim gerek
Eylemek lāzımdur anı nazmıla nesrin hezār (vr. 62a/76)

Şair, anlattığı olayın bitiminde çeşitli değerlendirme ve tespitlerde bulunmakta, peygamberlerin çektiği sıkıntıları Kerbelâ hadisesi ile karşılaştırmaktadır. Hz. Muhammed kadar hiçbir peygamberin sıkıntı çekmediği ve Hz. Hüseyin'in hâlinin diğerlerinin hiçbirine benzemediğini mukayese ederek anlatmaktadır:

Hüseyn'ün hâline beñzer degüldür anlaruñ hâli
Meşā'iblerde derk itsuñ kamunuñ aşl-ı da'vāsı

Hüseyn'ün kербine beñzer degüldür anlaruñ hâli
Meşā'iblerden a'zamdur cezā-yı farṭ-ı ađhāsı (vr. 351b/3-4)

Şair, şiirlerinde kötü karakterli şahıslar için hakaret ifadelerini de

kullanmaktadır:

Hezārān āferīn itdi āña gör
Olan Mervān ḥar [u] ḥār-zāde meşhūr (vr. 178a/67)

2.2.5. Eserin Temel Kaynakları

Livâ'î, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin *Ravzatü's-Şühedâ* adlı eserini esas olarak ve Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Sü'edâ* eserinin etkisinde kendi üslubunu da ortaya koyarak *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ı meydana getirmiştir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*, hem bap sayısı hem de muhteva bakımından *Ravzatü's-Şühedâ* ve *Hadîkatü's-Sü'edâ* ile paralellik göstermektedir. Bu yüzden öncelikle *Ravzatü's-Şühedâ* hakkında kısaca bilgi verilmiş ve *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın *Ravzatü's-Şühedâ* ile olan ilgisi değerlendirilmiştir. Daha sonra ise *Hadîkatü's-Sü'edâ* hakkında da kısaca bilgi verilerek *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın *Hadîkatü's-Sü'edâ* ile genel bir mukayesesi yapılmıştır.

Ravzatü's-Şühedâ, 908/1502 yılında Hüseyin Baykara'nın torunu Seyyid Mirza ünvanı ile tanınan Mürşidüddeve Abdullah'ın isteğiyle yazılmıştır (Karahān, 1938-39, s. 9). Eser, ehl-i beyte yapılan zulümleri ve Kerbelâ hadisesini anlatmaktadır. Hz. Hüseyin'in şehadetinden yaklaşık 847 sene sonra yazılan eser, Fars edebiyatında maktel türünün şaheseri konumundadır. Eserin dibacesinde Hüseyin Vâ'iz, kendisinden önce yazılmış maktellerin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in faziletlerini bir araya getirerek, onları ayrıntılı anlatmak bakımından eksik olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden de kendisinin enbiya, asfiya, şüheda ve diğer bela sahiplerinin ve Âl-i Abâ'nın durumunu ayrıntılı şekilde anlatan bir eser ortaya koyduğunu ifade etmiştir (Güngör, 1987, s. XXVI). On bap ve bir hatimeden oluşan eser, genel itibarıyla mensurdur, fakat mensur kısımların arasında Arapça ve Farsça manzumeler de yer almaktadır. Muhammed Ramazan ve Ebü'l-Hasan Şa'ranî tarafından eserin ilmî neşri yapılmıştır (Karaismailoğlu, 1999, 19/18.).

Ravzatü's-Şühedâ, Türk edebiyatında büyük ilgi görmüş, eserin tesiriyle birçok tercümesi yapılmış ve muhtasar eserler meydana getirilmiştir. Livâ'î'nin *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ı da bu eserlerden birini oluşturmaktadır. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da *Ravzatü's-Şühedâ*'yı taklit ettiğini dile getiren Livâ'î, eserinin yedinci babında *Ravzatü's-Şühedâ* ve *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın yazımı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. "Der-Beyān-ı Reften-i Şeh-zāde Ḥüseyn-i Şehīd Der-Cānib-i 'Irāk Süy-ı Kerbelā" başlıklı kısımda Arap Edebiyatında yazdığı *Maktelü'l-Hüseyn* adlı eseri ile meşhur Ebü Mihnef Lût b. Yahyâ (ö. 157/773-74) zikredilmiştir. Daha sonra *Ravzatü's-Şühedâ* adlı yazdığı eserle meşhur

Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'den de söz edilerek burada önemli bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre: Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'yi bir gün Ali Şir Nevâî zamanında meşhur Acem şahı, meclisine çağırır. Meclisinin ileri gelenlerle dolu olduğunu belirten İran şahı, Hüseyin Vâ'iz'den tafsilatlı olmadan, uzatmayıp özetleyerek hakikati anlatan bir eser meydana getirmesini ister. Ali Şir Nevâî ve İran şahının bu isteğini kabul eden Hüseyin Vâ'iz, *Ravzatü's-Şühedâ* adlı eserini yazarak Ali Şir Nevâî'ye getirir ve İran şahından da binlerce kez takdir ve beğeni alır. Bu kısımda, Hüseyin Vâ'iz için “müfessir”, “tefsir kâtibi” ifadeleri kullanılmış ve “Kur'an'ın 114 suresinin tamamını tefsir eden o ne uğurlu bir bendedir ki Allah ona bu kutlu yeteneği vermiştir” şeklinde kendisinden söz edilerek Hüseyin Vâ'iz'in Ali Şir Nevâî'ye ithaf ettiği “*Cevâhirü't-Tefsîr li Tuhfeti'l-Emîr*” adlı Kur'an tefsiri de zikredilmiştir. Daha sonra Livâ'î, *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın yazımı ile ilgili olarak “*Biz de meşhur Ravza'dan rumuz-ı nesrini nazma aldık ve vezinle onu icra eyledik, sözlere bazı ilaveler yaptık ki nesirden nazmın farkı olsun, lügat bilgisi olmayan ekleme ve yayma yapmasın, zaten eseri de okursa kitap okuyanlar okur.*” şeklinde bilgiler vermiştir (Livâ'î [yz.], vr. 209b-210a).

Düzüben Ravzatü's-Şühedâ getürdi dir 'Alî Şîr'e
Hezârân âferîn itdi 'Acem şahı şeref-nâsı

'Alî Şîr'ün zamânında getürdi naqş-ı tûmâra
Kamu tefsîr-i Kur'an'ı Cevâhir-nâm kıstâsı

Meşâhir Ravza'dan aldık rumûz-ı nesrini nazma
Getürdük veznile mevzûn 'ibâret hâş imlâsı

'Îlâve eyledük ba'z-ı kelâmı maḥz-ı aqvâle
Selâsil-silk-i iclâle çekildi dürr-i lâlâsı

Gerekdür kim olan nezzâm nesirden nazmı fark itsün
Eger kim anlamaz nazmı müşevveş kıldı kırtâsı

Lügatdan olmayan âgâh lef [ü] neşr itmesün güm-râh
Kitâb-hûân oḡur her gâh oḡursa şerḡ-i icrâsı (vr. 209b-210a/11-16)

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr, *Ravzatü's-Şühedâ* gibi on bap ve bir hatimeden oluşmaktadır.⁸ Bap başlıkları açısından ve olayların kronolojik sıralaması bakımından da iki eser, paralellik göstermektedir, fakat *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın bap başlıkları içinde birçok alt başlık bulunmaktadır. *Ravzatü's-Şühedâ*'da birinci bapta Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz.

⁸ *Ravzatü's-Şühedâ*'nın bölüm başlıkları Şekil 2'de verilmiştir.

Musa, Hz. Eyyup, Hz. Zekeriyya ve Hz. Yahya peygamberlerin hâlleri tek başlık altında verilmiştir. Bu bapta Hz. Musa'dan çok kısa bahsedilmiş ve Hz. İsa peygambere yer verilmemiştir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Musa, Hz. Eyyup, Hz. Zekeriyya ve Hz. Yahya ile Hz. İsa peygamberlerin her biri ayrı fasıl başlıkları altında anlatılmış, Hz. Musa'ya daha geniş yer verilmiş ve Hz. İsa da dâhil edilmiştir. İkinci bap, *Ravzatü's-Şühedâ*'da Hz. Muhammed'e Kureyş halkının ettiği cefalar ile Hz. Hamza ve Hz. Cafer'in şehadetlerini kapsayan bir başlıkla verilmiştir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da alt başlıklarda Ebû Ubeyde, Hz. Hamza, Hz. Cafer'in şehadeti ve Hz. Muhammed'in oğlu Hz. İbrahim'in vefatı alt fasıl başlıkları altında verilmiştir. Üçüncü bap, hem *Ravzatü's-Şühedâ* hem de *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da Hz. Muhammed'in vefatını kapsayan başlıkla verilmiştir. Dördüncü bap, *Ravzatü's-Şühedâ*'da Hz. Fatıma'nın doğumundan vefatına kadar olan hâlini içeren başlıkla verilmiştir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da dördüncü bap, Hz. Fatıma'nın vefatı ve onun hakkındaki menkıbeleri içeren bir başlıkla verilmiş ve her bir halifenin, Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve Hz. Ömer'in, vefatları ayrı alt başlıklarda verilmiştir. Beşinci bap, hem *Ravzatü's-Şühedâ*'da hem de *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da Hz. Ali'nin hayatı, faziletleri ve şehadetini içermektedir, fakat *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da beşinci bap, Hz. Ali'nin vefatını içeren başlıkla verilmiştir. Altınca bap, hem *Ravzatü's-Şühedâ*'da hem de *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da Hz. Hasan'ın faziletlerini ve doğumundan şehadetine kadar olan bazı ahvalini içermektedir, fakat *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da altıncı bap, "İmâm-ı Hasan'ın Bezm-i Belâda Şâgarıla Nüş İtdügin Beyân İder" başlığı ile verilmiştir. Yedinci bap, hem *Ravzatü's-Şühedâ*'da hem de *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da Hz. Hüseyin'in menkıbeleri, doğumu ve kardeşinin (Hz. Hasan'ın) vefatından sonraki ahvalini içermektedir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da yedinci bap, "İmâm-ı Hüseyin'ün Medîne'den Mekke'ye Gitdügin Beyân İder" başlığı ile verilmiştir. Sekizinci bapta, hem *Ravzatü's-Şühedâ*'da hem de *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da Müslim b. Akil'in şehadeti ve evlatlarından bazılarının katledilmesi anlatılmaktadır, fakat *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da sekizinci bap, Müslim b. Akil'in şehadetini içeren bir başlıkla verilmiştir. Dokuzuncu bap, *Ravzatü's-Şühedâ*'da Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya ulaşması ve burada düşman ile muharebe etmesi, onun evlatları, akrabaları ve diğer kimselerle birlikte şehit edilmesinin anlatılmasını içeren bir başlıkla verilmiştir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da bu bap, "İmâm-ı Hüseyin'ün Mekke'den Kerbelâ'ya Teveccüh Eyledügin Beyân İder" başlığı ile verilmiş ve aynı zamanda burada Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya varması ve

burada sadece muharebe zamanına kadar olan olaylar anlatılmaktadır. Onuncu bap, *Ravzatü's-Şühedâ*'da Kerbelâ harbinden sonra ehl-i beytin başına gelen olayları ve savaşın başlamasına sebep olan muhaliflerin uğradığı cezaları içermektedir ve iki fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl, Kerbelâ harbinden sonra ehl-i beytin başına gelenleri anlatmaktadır, ikinci fasıl ise Hz. Hüseyin'i şehit edenlerin uğradığı musibetleri ihtiva etmektedir. Bu bap, *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da sadece Hz. Hüseyin'in şehadetini kapsayan bir başlıkla verilmiş olsa da Hz. Hüseyin'in sadece şehadeti değil Kerbelâ harbi ve burada Hz. Hüseyin'in şehit edilen evladı, akrabası ve tüm şehit düşenleri, Kerbelâ'da verilen mücadeleyi ve düşmanın tavrını da içermektedir. Hatime bölümü, *Ravzatü's-Şühedâ*'da iki fasıl halinde ayrılmış ve burada on iki imam ve soyu teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da hatime bölümünde, Kerbelâ harbi sonrası yaşananlar, ehl-i beytin Şam'a gitmesi, Kerbelâ olayı sonrası birçok musibetin zuhur etmesi, Hz. Hüseyin'e karşı savaşan, Hz. Hüseyin'in yanında durmayan, onlara yardım etmeyen ve sözlerinden dönenlerin başlarına gelenler anlatılmıştır. *Ravzatü's-Şühedâ*'da onuncu bapta anlatılan kısım, *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da hatime kısmında anlatılmaktadır. Hatime kısmından sonra *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da, *Ravzatü's-Şühedâ*'da hatime kısmında yer verilen on iki imamın doğum, ölüm tarihleri ve evlatlarından bazılarının isimlerinin kısaca verildiği bir neseb-nâmeye yer verilmiştir. Livâ'î, bir münacat, naat ve eserin tamamlanmasından duyduğu memnuniyetle ve Allah'a şükrettiği iki şiiri ile eserini tamamlamıştır.

Hadikatü's-Sü'edâ, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin *Ravzatü's-Şühedâ* adlı eserinin serbest bir tercümesidir ve Türk edebiyatındaki maktel türünün en başarılı örneklerindedir. Fuzûlî, Hüseyin Vâ'iz'in eserini kelime kelime tercüme etmemiş, ilave ve kısaltmalarla kendi üslubunu da eserine yansıtarak orijinal bir eser ortaya koymuştur (Güngör, 1987, s. LII). Eserin sonunda yer alan bilgiye göre; Fuzûlî, Kanuni Sultan Süleyman (d. 900/1494/ ö. 974/1566)'ın paşalarından Muhammed Paşa için *Hadikatü's-Sü'edâ*'yı yazmıştır. Şeyma Güngör, bahsi geçen paşanın el-Hac Sofu Mehmed Paşa (ö. 958/1551) olması gerektiğini ifade etmektedir (Güngör, 1987, s. XXXI). Eserin telif tarihi tam olarak bilinmemektedir, fakat kütüphane kayıtlarında 953/ 1546 tarihli olarak geçen Kahire nüshasından ve istinsah tarihi belli olan en eski 954/1547 tarihli Konya nüshasından hareketle eserin bu tarihlerden önce telif

edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Kılıç, 2022). Eser, bir mukaddime, on bap ve bir hatimeden müteşekkildir.⁹ *Hadîkatü's-Sü'edâ*, esas itibariyle mensurdur, fakat içerisinde 16 Arapça, 525 Türkçe olmak üzere 1152 beyit ve 1 tane de mısra mevcuttur (Güngör, 1987, s. XXXI).

Türk edebiyatında *Hadîkatü's-Sü'edâ* tesirinde birçok eser telif edilmiştir. Bu eserlerden bir tanesi de *Livâ'î'nin Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr* adlı eseridir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*, bap sayısı, baplara verilen başlıklar, konunun içeriği ve işlenişi bakımından *Hadîkatü's-Sü'edâ* ile oldukça benzerlik göstermektedir. *Livâ'î*, *Hadîkatü's-Sü'edâ'yı* nazma aktarırken eserine ilaveler de yaparak genişletme yoluna gitmiş, bazen olayları *Hadîkatü's-Sü'edâ'dan* daha ayrıntılı olarak tahkiye etmiştir. *Livâ'î'nin* eserde bazen kısaltma yolunu da tercih ettiği görülmektedir. Örneğin; *Hadîkatü's-Sü'edâ'da* Hz. Âdem'in *Serândîb vadisine*, Hz. Havva'nın da *Hint denizine düşmeden önce yaşadıklarının* ayrıntılı olarak anlatıldığı yerler *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'da* yer almamaktadır:

“Sultânü'l-Ârifîn kıddise sırrehü buyurmuş ki hilkat-i Âdemden muqaddem şâhid-i maḥabbet cilve-i zuhûr itmege bir mazhar isterdi ve ol zamân...” (Güngör, 1987, s. 24).

Hadîkatü's-Sü'edâ'da bazı manzum ve mensur kısımlar, *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'da* bazı beyitlerle içerik ve kelime yapısı olarak benzerlik göstermektedir. Örneğin; dokuzuncu bapta Hz. Hüseyin'in *Mekke'den Kerbelâ'ya* geldiğinin anlatıldığı kısımda yer alan şiirde bu benzerlik görülmektedir:

Fuzûlî:

Sehl şanmañ Kerbelâ ğavġasın ey ehl-i ħired
 ‘Arşa-i bî-dād ü meydân-ı belâdur Kerbelâ
 Şorsalar kim ħansı menzildür meşâyib mecma’ı
 Ün virür ħaşr-ı felek kim Kerbelâdur Kerbelâ (Güngör, 1987, s. 303)

Livâ'î:

Sehl şanma Kerbelâ da’vâsını pîr-i ħired
 Şafḥa-i zulm [u] sitem bezm-i belâ-yı Kerbelâ
 Göğden indükde belâ bulmazdı menzil ħonmaġa
 Olmasaydı sâḥa-i ğavġada cây-ı Kerbelâ
 Şorsalar kim ħanķı menzildür meşâyib maḥzeni
 Ün virür ħâķ-ı felek kim Kerbelâ-yı Kerbelâ (vr. 241b/2-4)

⁹ *Hadîkatü's-Sü'edâ'nın* bölümlerinin başlıkları Şekil 2’de verilmiştir.

Onuncu bapta Müslim b. Akil'in söylediği şu sözler, iki eserde benzerlik göstermektedir:

Hadîkatü's-Sü'edâ:

Ey hoş ol sâ'at ki cān şarf-ı reh-i cānān ola
Gösterüp 'āşık vefā ma'şūkına kırbān ola (Güngör, 1987, s. 368)

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr:

Ey hoş ol sâ'at ki cānum servere kırbān ola
Şarf-ı cān itmekte şāha tābī-i kervān ola (vr. 286a/1)

Hadîkatü's-Sü'edâ'da bazı mensur kısımlar, *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da şu benzer şekilde ifade edilmiştir:

Hadîkatü's-Sü'edâ:

Nüşa-i Zülālü'r-rızāda mestürdür ki ol Hāzretüñ sa'ādet-hānesi iki hār-ı cāyir arasında vāķi' olmuşdı; biri Ebū Leheb biri 'Utbe bin Ebī Muķaṭ (Güngör, 1987, s. 87).

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr:

Daḥı nesh-i Rızā içre dimişdür ol Zülāl ehli
Resül'ün iki konşusu bulunmuşdı 'aceb ğaddār

Birisi Bū Leheb mücrim Resül'ün 'amusı fācir
Biri 'Utbe Muķaṭ oĝlı iki ğüm-rāh iki ğahhār (vr. 49a/24-25)

Hadîkatü's-Sü'edâ:

Muḥammed-i İshākdan nakildür ki, ol Hāzret Ebū Tālibün hışn-ı ḥimāyetinde olduğça küffār fi'l-cümle ĩzāsına dest-res bulmazlardı ve müte'arız olmazlardı (Güngör, 1987, s. 90).

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr:

Besdür imdi kıлма taṭvīl nazmı pend-i veznile
Gör Muḥammed İbn-i İshāk ḳavlini hoş-i'tibār

Seyyid-i 'ālem didiğüm hışn Ebū Tālib aña
Olmış idi her ḳazādan ḥāzrete muḥkem ḥiṣār (vr. 51a/8-9)

Livâ'î, eserinde *Hadîkatü's-Sü'edâ*'da geçen kaynaklardan başka kaynakları da kullanmış, başka kaynaklardan da aktarmalar yapmıştır. Örneğin; *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da Hz. Nuh peygamberin anlatıldığı kısımda Kāzerünî'den aktarıldığı ifade edilen rivayet için Fuzûlî, *Hadîkatü's-Sü'edâ* da herhangi bir bilgi vermemiştir:

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr:

Rivāyet Kāzerünī söylemişdür
Hüseyn'ün bir kıızı vardı dimişdür

Gidende Kûfe'ye ħor didi ma'şûm
Medîne içre kıaldı dürr-i manzûm (vr. 10b/36-37)

Hadîkatü's-Sü'edâ:

Rivâyetdür ki Ĥazret-i Ĥüseyn Medînenen 'azîmet-i Kûfe kıldukda yeddi yaşında bir ma'şûmesi olup... (Güngör, 1987, s. 32).

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr ve *Hadîkatü's-Sü'edâ*'da bazen söz konusu olan yer, şahıs ya da değinilen eser isimlerinde farklılıklarla da karşılaşmaktadır. Örneğin; *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da Hz. Nuh peygamberin "Hâ'ire" isimli yere geldiğinin bahsedildiği kısımda söz konusu yer ismi, *Hadîkatü's-Sü'edâ*'da "Câ'iriyye" olarak verilmiştir:

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr:

Gelür bir menzile Ĥâ'ire nâmı
Tevakĥuf eyler anda gör nizâmı (vr. 10b/26)

Hadîkatü's-Sü'edâ:

Câyiriyye didükleri menzilde müteĥayyir olup, tevakĥuf idüp ĥareketden düşdi. (Güngör, 1987, s. 31).

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'da daha önce değindiğimiz üzere bapların arasında birçok alt başlık yer almaktadır. *Hadîkatü's-Sü'edâ*'da ise sadece birinci, ikinci ve onuncu baplarda fasıl başlıkları ve hatime kısmından sonra da üç alt başlık bulunmaktadır, bunun dışında diğer baplarda alt başlıklar bulunmamaktadır. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da bapların içerisinde alt başlıklarda Livâ'î'ye ait olan münacat, naat türündeki şiirler ya da tahkiyelerin arasına konu ile bağlantılı olarak yerleştirilen bir ayet, hadis ya da bir nüktenin açıklamasına yer verilmiştir. Aynı zamanda farklı kıssa, hikâye ve menkıbeler ile ilaveler yapılmıştır.

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr, *Hadîkatü's-Sü'edâ*'dan daha fazla yekûn oluşturmaktadır. Livâ'î, eserine *Hadîkatü's-Sü'edâ*'nın dışında çeşitli kaynaklardan daha fazla menkıbe, kıssa ve rivayet aktarmış, eklemeler yapmıştır. Yararlanılan kaynaklara, müfessir ve âlimlerin isimlerine eklemelerde bulunmuştur. Bazı rivâyetler daha ayrıntılı anlatılmış, bazı ayet ve hadislerle ilgili daha fazla rivâyet aktarılmıştır. Aşağıdaki tabloda *Hadîkatü's-Sü'edâ* ve *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın bölüm başlıklarının mukayesesi Ravzatü'ş-Şühedâ'nın bölüm başlıkları ile birlikte verilmiştir:¹⁰

¹⁰ *Hadîkatü's-Sü'edâ* ile *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın bölümlerinin ve muhtevasının tafsilatlı mukayesesi için bkz. Alkan, agt., s. 108-115.

Baplar	Bapların Başlıkları ¹¹
Birinci Bap Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	Faşl Fî-İbtidâ'-i Âdem 'Aleyhi's-selâm ve Şerâfet-i Bâ'-i Bi'smi'llâh Fî-İbtidâ'-i Kitâb
Hadîkatü's-Sü'edâ	Ba'zı Enbiyâ-yı 'İzam ve Rüsül-i Kirâm Şüret-i Ahvâllerindedür Faşl-ı İbtilâ-yı Âdem 'Aleyhi's-selâm Faşl-ı İbtilâ-yı Halîlullâh 'Aleyhi's-selâm Faşl-ı İbtilâ-yı Ya'küb 'Aleyhi's-selâm Faşl-ı İbtilâ-yı Mûsâ 'Aleyhi's-selâm Faşl-ı İbtilâ-yı 'İsâ 'Aleyhi's-selâm Faşl-ı İbtilâ-yı Eyyüb 'Aleyhi's-selâm Faşl-ı İbtilâ-yı Zekeriyâ ve Yahyâ 'Aleyhi's-selâm
Ravzatü's-Şühedâ	Der-İbtilâ-yı Ba'z-ı ez-Enbiyâ 'Alâ Nebiyyinâ ve 'Aleyhimü's-şalavât ve's-selâm
İkinci Bap Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	Seyyid-i Kâ'inât Kureyş'den Çekdüğü Küdüretleri Beyân İder
Hadîkatü's-Sü'edâ	Hâzret-i Resülün Kureyş'den Çekdüğü Belâları Beyân İder Faşl-ı Şehâdet-i 'Ubeyde Faşl-ı Şehâdet-i Hâmza Faşl-ı Şehâdet-i Ca'fer
Ravzatü's-Şühedâ	Der-Cefâ-yı Kureyş Bâ-Hâzret-i Risâlet ve Şehâdet-i Hâmza ve Ca'fer-i Tayyâr
Üçüncü Bap	

¹¹ Ravzatü's-Şühedâ'nın bölüm başlıkları şu nüshadan alınmıştır: Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi. Ravzatü's-Şühedâ. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Ayasofya Kitaplığı. Nu: 3221. vr. 5a-5b.

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	Der-Beyân-ı Vefât-ı Seyyid-i Kâ'inât 'Aleyhi ve 'Alâ 'Âlihi Efđalı't-Teslîmât
Hadîkatü's-Sü'edâ	Hzret-i Seyyidü'l-Mürselînün Keyfiyyet-i Vefâtın Beyân İder
Ravzatü'ş-Şühedâ	Der-Vefât-ı Hzret-i Seyyidü'l-Mürselîn 'Aleyhi Efđalı Şalavâtü'l-Muşallîn
Dördüncü Bap Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	Der-Beyân-ı Vefât-ı Fâtımatü'z-Zehrâ' ve Menkabet-hây Ki Der-Haqq-ı Ū
Hadîkatü's-Sü'edâ	Fâtıma-i Zehrâ Vefâtın Beyân İder
Ravzatü'ş-Şühedâ	Der-Hâlât-ı Hzret-i Fâtıma ez-Vaqt-i Velâdet tâ-Hengâm-ı Şehâdet
Beşinci Bap Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	Vefât-ı 'Aliyyü'l-Murtażâ'yı Beyân İder Kerrema'llâhu Vecheh
Hadîkatü's-Sü'edâ	Hzret-i Murtażâ 'Alî Vefâtın Beyân İder
Ravzatü'ş-Şühedâ	Der-Ahbâr-ı Murtażâ 'Alî 'Aleyhimü's-selâm ez-Zamân-ı Velâdet tâ-Hengâm-ı Şehâdet
Altıncı Bap Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	İmâm-ı Hasan'ın Bezm-i Belâda Şâgarıla Nüş İtdügin Beyân İder
Hadîkatü's-Sü'edâ	İmâm-ı Hasan Hzretleri Ahvâlin Beyân İder
Ravzatü'ş-Şühedâ	Der-Beyân-ı Fezâ'il-i İmâm Hasan 'Aleyhimü's-selâm ve Ba'z-ı ez-Ahvâl-i Vey ez-Velâdet tâ-Şehâdet
Yedinci Bap Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	İmâm-ı Hüseyin'ün Medîne'den Mekke'ye Gıtdügin Beyân İder
Hadîkatü's-Sü'edâ	Hzret-i Sultân-ı Kerbelâ'nuñ Medîne'den Mekke'ye Teveccüh İtdügin Beyân İder
Ravzatü'ş-Şühedâ	Der-Menâkıb-ı İmâm Hüseyin ve Velâdet-i Vey ve Ahvâleş Ba'de ez-Vefât-ı Birâder
Sekizinci Bap Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	Müslim İbn-i 'Aql'ün Şehâdetin Beyân İder Rağıya'llâhu Anhu

Hadîkatü's-Sü'edâ	Müslim-i 'Aqıl'üñ Şehâdetin Beyân İder
Ravzatü'ş-Şühedâ	Der-Şehâdet-i Müslim bin 'Akîl İbn-i Ebî Tâlib ve Kâtl-i Ba'z-ı ez-Ferzendân-ı Ū
Dokuzuncu Bap Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	İmâm-ı Hüsey'nüñ Mekke'den Kerbelâ'ya Teveccüh Eyledüğünü Beyân İder
Hadîkatü's-Sü'edâ	Hzret-i İmâm-ı Hüsey'nüñ Mekke'den Kerbelâ'ya Geldüğün Beyân İder
Ravzatü'ş-Şühedâ	Der-Resîden-i İmâm Hüsey'n be-Kerbelâ ve Muḥârebe Nümûden bâ-A'dâ ve Şehâdet-i Ān Hzret ü Evlād u Akrabâ ve Sâ'ir Şühedâ
Onuncu Bap Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	İmâm-ı Hüsey'n Hzretlerinin Şehâdetin Beyân İder Raḍiya'llāhu 'Anhu
Hadîkatü's-Sü'edâ	Hzret-i Hüsey'nüñ Leşker-i Yezîd'le Muḥârebesin Beyân İder ve Ol İki Faşldur Faşl-ı Evvel Şehâdet-i Ḥurr ve Ba'zı Şühedâ İkinci Faşl Hzret-i Hüsey'n ve Ehl-i Beyt Şehâdetin Bildürür
Ravzatü'ş-Şühedâ	Der-Vakâyi' Ki Ba'de ez-Ḥarb-i Kerbelâ Ehl-i Beyt-râ Vâkı' Şüde ve 'Uḫûbât-ı Muḥâlifân Ki Mübâşir-i Ān Ḥarb Şüdeñd
Hatime Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr	Der-Beyân-ı Hâtıme ve Reften-i Ehl-i Beyt Be-Süy-i Şâm
Hadîkatü's-Sü'edâ	Muḥadderât-ı Ehl-i Beytün Şâm'a Gitdüğün Beyân İder Mersiye-i İmâm Hüsey'n İzhâr-ı Tevellüd-i E'imme ve Ğayrihi Raḍiya'llāhu 'Anhüm Münâcât Be-Dergâh-ı Kādî'l-Hâcât
Ravzatü'ş-Şühedâ	Der-Zıkr-i Evlād-ı Sibṭeyn ve Silsile-i Neseb-i Ba'z-ı

	ez-İşân
--	---------

Şekil 2: *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın bölüm başlıklarının *Hadîkatü's-Sü'edâ* ve *Ravzatü's-Şühedâ*'nın bölüm başlıkları ile karşılaştırılması

Livâ'î, *Hadîkatü's-Sü'edâ*'yı içerik ve taksimlendirme hususunda örnek almıştır, fakat eserin içerisine kendi şiirlerini de dâhil etmiştir. Livâ'î, eserde kendi üslubunu ortaya koymuş, daha çok aktarma ve bilgi verme amacı gütmüştür. Bu yüzden sanatlı bir dilden daha çok nesre yakın bir nazımla eserini ortaya koymuştur. Livâ'î, bazı yerlerde *Hadîkatü's-Sü'edâ*'yı kelime kelime nazm etmiştir, fakat bunu eserin bütünü için söylemek doğru bir hüküm olmayacaktır. *Hadîkatü's-Sü'edâ*'da yer alan manzum kısımların hepsine *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da yer verilmemiştir. Livâ'î, olay anlatımlarında daha çok mesnevi nazım şeklini tercih etmiştir, fakat kasidelerinde de tahkiye usulünü kullanmıştır. Livâ'î, kasidelerinde daha sanatlı ve ağır bir dil kullanmış, Arapça ve Farsça terkip ve kelimelere daha fazla yer vermiştir.

3. Sonuç

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ın müellifi Livâ'î, şiirlerinde kendini Muhsinoğlu olarak zikretmektedir. Hakkında kaynaklardan bir bilgi edinilemeyen Livâ'î'nin maktel türündeki eseri *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr* 18. yüzyılda I. Abdülhamit döneminde yazılmıştır. Bağdat valisi Süleyman Paşa'ya sunulmuş olabileceği düşünülen eserin telif tarihi tam olarak bilinmemektedir, fakat eserdeki bilgilerden yola çıkarak telif tarihini 1193/1779-80 ile 1202/1787-88 yılları arasında sınırlamak mümkündür. Eserden elde edilen ipuçlarından hareketle Livâ'î'nin 18. yüzyılda, Bağdat civarında yaşadığı söylenebilir.

Livâ'î, *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin *Ravzatü's-Şühedâ* adlı eserini taklit ettiğini belirtmiştir. Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Sü'edâ* adlı eserinin *Ravzatü's-Şühedâ*'dan hâsıl olduğunu zikreden Livâ'î, eserini mensur olan *Hadîkatü's-Sü'edâ*'yı nazm ederek yazdığını dile getirmektedir. Livâ'î, eserini yazarken *Ravzatü's-Şühedâ*'yı esas almış ve *Hadîkatü's-Sü'edâ* etkisiyle de eserini telif etmiştir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*, bap sayısı, bapların başlıkları, anlatımda konunun zaman dizinsel sıralaması bakımından hem *Ravzatü's-Şühedâ* hem de *Hadîkatü's-Sü'edâ* ile paralellik göstermektedir. Bu yönüyle *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*, bugüne kadar tespit edilen benzer eserler içerisinde, *Ravzatü's-Şühedâ* ve *Hadîkatü's-Sü'edâ* ile en çok örtüşen ilk manzum eserdir.

Bapların içerisinde birçok alt başlığı ihtiva eden *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*, bu yönüyle *Ravzatü's-Şühedâ* ve *Hadîkatü's-Sü'edâ*'dan farklılık arz etmektedir. Bu alt başlıklar, Livâ'î'nin anlatacağı bir konu, durum, ayet,

hadis, nükte, hikâye ya da bir rivayet ile ilgilidir veya şairin anlatımında tek düzeliği gidermek için aralarda söylediği şiirler için kullanılmıştır.

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr, *Hadikatü's-Sü'edâ*'dan daha fazla yekûn oluşturmaktadır ve aktarılan rivayetlerde daha fazla eser kaynağı verilmiş, farklı müfessir ve âlimlerin isimleri zikredilmiştir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'da dördüncü babın fasıl başlıklarında *Hadikatü's-Sü'edâ*'da yer almayan Hz. Ebuकेबیر, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın künye ve lakaplarına değinilerek vefatları da anlatılmıştır.

Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr, *Ravzatü's-Şühedâ*'nın yazımı ile ilgili bilgi vermesi bakımından da önem arz etmektedir. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*, *Ravzatü's-Şühedâ*'nın İran şahının isteği ve Ali Şir Nevâî'nin teşviki ile yazıldığı ve eserin Ali Şir Nevâî'ye sunulduğu bilgilerini de içermektedir. Aynı zamanda Livâî, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin Ali Şir Nevâî'ye ithaf ettiği “*Cevâhirü't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîr*” adlı Kur'an tefsiri hakkında da bilgi vererek Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'yi övmüş ve onu üstat olarak görmüştür. Yine burada Arap Edebiyatında maktel türünün en önemli şahsiyetlerinden Ebû Mihnef, zikredilerek övülmüştür. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*, bu yönüyle yani kullandığı kaynaklar ve bu kaynaklar hakkında verdiği bilgiler açısından da önemlidir.

Livâî'nin nesri nazma çevirirken zorlandığı görülmektedir. Daha çok bilgi verme ve aktarma gayesinde olan Livâî'nin eseri, nesre yakın bir anlatımla yazılmış ve içinde za'f-ı teliflerin fazla olduğu şiirleri barındırmaktadır. Sonuç olarak Livâî, daha fazla kaynaktan yararlanarak, eserine ilaveler yaparak ve kendi şiirlerini de eserine katarak kendi üslubunu ortaya koyduğu bir eser meydana getirmiştir.

Bu çalışmamızla *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın maktel türüne olan katkısını, *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*'ın *Ravzatü's-Şühedâ* ve *Hadikatü's-Sü'edâ* ile olan ilgisini ve eseri ayıran özelliklerini elimizden geldiğince anlamaya, anlatmaya ve açıklamaya çalıştık. Aynı zamanda bu çalışma, 18. yüzyılda yaşamış Livâî mahlasını kullanan unutulmuş bir şairi ve eserini tanıtarak maktel türüne yeni bir eser daha kazandırmıştır.

Kaynaklar

- Aksoyak, İ. H. (2016). “Fâik'in, 'Elâ Yâ Eyyühe's-Sâkî Edir Ke'sen ve Nâvilhâ' Mısraına Tasavvufî Şerhi: Lübb-i Sühan”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*. Prof. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı. 2(3), s. 223-251.
- Alkan, S. (2024). “Livâî ve Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr'ı (İnceleme-Metin-

- Dizin)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güngör, Ş. (1987). *Hadîkatü's-Sü'eda*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güngör, Ş. (1997). *Hadîkatü's-Suadâ*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (15. Cilt, s. 20-22). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güngör, Ş. (2003). *Maktel-i Hüseyin*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (27. Cilt, s. 456-457). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi. *Ravzatü'ş-Şühedâ*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Ayasofya Kitaplığı. Nu: 3221.
- Karahan, A. (1938-39). *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*. Edebiyat Fakültesi Türkoloji Disiplini Mezuniyet Travayı, İstanbul.
- Karaismailoğlu, A. (1999). *Hüseyin Vâiz-i Kâşifi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 19, 16-18). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Kılıç, F. (21 Ağustos 2022). "Hadîkatü's-Sü'edâ (Fuzûlî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü Projesi*. Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2024).
- Livâ'î. *Mesâ'ib-nâme-i Ebrâr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Arşivi, Nu: 07737.
- Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmanî* (Yay. Haz. Nuri Akbayar) (V. Cilt, s. 1547). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özçelik, K. (2010). "Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Maktel-i Hüseyin Kimin Eseridir?". *Çeşitli Yönleriyle Kerbela* (II. Cilt, s. 7-15). Sivas: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sarıkaya, M. (2009). "Teklik İkinci Kişi Emir Çekimlerinin Anadolu ve Azerbaycan Ağızlarındaki Değişik Örnekleri Üzerine" (S. 25, s. 145-157). *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*.

GASIMOVA ÇATALKAYA, Günay.*

“Muamma Yazan Şairlerin Aynı İsimler Üzerindeki Ortak Çözüm Yöntemleri”**

1. Giriş

Klasik Türk şiirinde 14. yy.dan itibaren örnekleri görülmeye başlayan muamma, esasen beyân ilminin bir bahsi olup 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar canlılığını sürdürmüştür. Sözlük anlamıyla “gizlenmiş, gizli ve güç anlaşılır söz”, “görülecek hiçbir şeyin olmadığı yer, ıssız yer, yolu olmayan çöl” anlamlarına gelir. İstılâh-ı edebîde ise “Remiz ve imâ yoluyla bir isme delâlet eden söz veya mısra ve beyite ıtlak olunur.”¹ yahut “Bir insan veya herhangi bir şeyin kendisini değil – çünkü kendisini kastederse lugaz olur – ismini nesir veya nazım içinde gizlemektir.”² şeklinde açıklanır. Muamma, istilâh-ı edebîde belâgat ilmi dahilinde yer almakta olup ilk başta Cenâb-ı Hakk’ın isimleri üzerine yazılmıştır. Sonrasında insan ismine delalet eden muammalar geniş bir sahaya yayılmış ve tür olarak Divan edebiyatında zamana göre değişim göstererek Latin harflerine geçiş yapıncaya kadar varlığını sürdürmüştür.

Muammanın tarihi gelişimine baktığımız zaman bu tür, Klasik Türk edebiyatında yer alan diğer türlerin birçoğu gibi Arap edebiyatında doğmuş, Fars edebiyatında yeni teoriler ortaya konularak gelişmiş ve müstakil bir ilim hâlini almıştır.³ Mevcut bilgilere göre bu tarzda muammalar, Türk edebiyatında Ahmedî [ö. 1412] ve 15. yüzyıl şairi Muînî ile ortaya çıkmıştır.⁴ Anadolu sahasında muammaya gösterilen ilgi, 15. ve 16. yüzyıllarda doruğa çıkmış ve sonrasında azalarak 19. yüzyılın ikinci yarısında tamamen sona ermiştir.

* Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, semsgasimova@gmail.com, ORCID ID: 0009-0005-6326-1050

** Bu çalışma Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Programında devam etmekte olan “Klasik Türk Şiirinde Muamma ve Almanya Millî Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 3420 Numarada Kayıtlı Muamma Mecmuası” başlıklı tezimizden hareketle oluşturulmuştur.

¹ Yekta Saraç, “Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 27, İstanbul 1997, s. 297.

² Ali Nihat Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1936, s. 7.

³ Songül Akboğa, *Şâirâne Muammâlara Şârihâne Çözümler Şerh-i Muammeyât-ı Emrî (Muammâyî Ahmed Çelebi)*, Gazi, Ankara 2023, s. 14.

⁴ Songül Akboğa, “Muammâyî Ahmed Çelebi’nin Muammâları”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32, (Temmuz 2024), 1 – 60, s. 5.

Ali Nihat Tarlan'ın verdiği bilgilere göre bu sanata dair yazılan eserler genel olarak Timur istilasından sonra 15. ve 16. yüzyıllarda kaleme alınmıştır. Alî Şîr Nevâyî [ö. 1501], Mevlânâ Câmî [ö. 1492], Mevlânâ Şehâb [ö. ?] ve muammada büyük üstat olarak kabul gören Şerâfeddîn Alî Yezdî [ö. 1454] bu türün öncüleri olarak kabul edilmektedir.⁵ Bu büyük üstatlarla birlikte Klasik Türk şiirinde muamma denince akla gelen ilk isim kuşkusuz 16. yüzyıl şairi Edirneli Emrî [ö. 1575]'dir. Emrî'ye kadar olan dönemde ve Emrî ile zirvede kalan daha sonrasında ise gereksiz bir uğraş olarak değerlendirilip sanat değeri açısından düşük bulunan muamma'nın seyrini Türk edebiyatında yüzyıllara göre şu şekilde ele alabiliriz:⁶

XIV. yy.'da Ahmedî [1412], XV. yy.'da Muînüddîn b. Mustafa [ö.?, Cem Sultân [ö. 1495], Alî Şîr Nevâyî [ö. 1501], Şeybânî Han [ö. 1510], XVI. yy.'da Bâbü Han [ö. 1530], Lâmi'î Çelebi [ö. 1531/32], Abdî [ö. 1547], Fuzûlî [ö. 1556], Bâkî [ö. 1600], Gelibolulu Alî [ö. 1600], Muammâyî Ahmed Çelebi [1606/07], Ubeydî [1572/73], Edirneli Emrî [ö.1575], Kınalı-zâde Alî Çelebi [ö. 1579], XVII. yy.'da Hâşimî [ö. 1641], Nâbî [ö. 1642], Yahyâ Efendi [1648], Fehîm-i Kadîm [ö. 1653], Nedîm-i Kadîm [ö. 1670/71], Konyalı Nâlî [ö. 1675], XVIII. yy.'da Nâhifî [ö. 1737], Adlî [ö. 1743/44] Neylî [ö. 1748], Es'âd Efendi [ö. 1748], Akkova-zâde Hâtem [ö. 1755], Haşmet [ö. 1768], Fıtnat Hanım [ö. 1780], Zekâyî [ö. 1812], Sünbül-zâde Vehbî [ö. 1809], XIX. yy.'da Aynî [ö. 1837], Nâmık Kemâl [ö. 1888].⁷

Her ne kadar muamma kendi devri içinde dalgalanmalar yaşasa da amacımız önemini veya gereksinimini tartmaktan öte Ali Nihat Tarlan'ın söylediği gibi yüzyıllara yayılmış bir devrin edebî mahsülü olan bu türü objektif bir şekilde incelemektir.⁸

Çalışmamızda başta Emrî olmak üzere Mollâ Câmî, Mîr Hüseyin [ö. 1498], Cem Sultân, Bursalı Lâmi'î, Fuzûlî, Ubeydî, Ahmed el Muammâyî, Alî Ker, Arifî Efendi, Alî Çelebi, Rumûzî, Hâmî-i Âmidî, Adlî, Ahmedî ve Namık Kemâl'in muammaları taranmış ve bazı muamma risaleleri ile birlikte bu konu üzerine yazılan muammalardan hareketle ortak çözümler ele alınmıştır. Taranan muammalarda aynı isim üzerine

⁵ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s.4.

⁶ Songül Akboğa, a.g.e., s. 17.

⁷ Ömer Aslan, "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Edirneli Ubeydî'nin Muammaları", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26, İstanbul 2021, 23-60, s. 28; Songül Akboğa, a.g.e., s. 115.

⁸ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s.3.

yapılan ortak çözümlerden yola çıkılarak muammanın Fars ve Türk edebiyatındaki ortak çözüm yolu çerçevelerinin seyrinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

2. Aynı İsimler Üzerindeki Ortak Çözüm Yöntemleri

Klasik Türk şiiri, başlangıcından sonuna kadar kendi bünyesinde yer alan türleri ile belli başlı kalıplar içerisinde kalmış ve yapısında fazla değişime yer vermemiştir. Bünyesindeki yenilikleri, hayalleri yine o kalıplar içerisinde devam ettirmiş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında ömrünü tamamlamıştır.

Muamma, muhtelif yollarla bir ismin gizlenmesi ve ortaya çıkarılması sanatıdır. Zekâ gerektiren usullerle oluşturulan ve çözülen bir türdür. Muamma yazmaktaki amaç; zevk-i selim tarafından beğenilmenin yanı sıra insanın zekâsının becerikliliğinden dolayı duyacağı zevki tatmaktır.⁹

Bir bilmece olarak yazılan ve yazılmasıyla birlikte çözülmesi için de zekâ gerektiren muamma, aynı zamanda şiir estetiğini de kendinde barındırmıştır. Her ne kadar bu tür, duygulara değil zihne ve zekâyâ hitap etse de mevzun olması sebebiyle – zira muamma vezinli, kafiyeli bir şekilde yazılmaktadır – şiirsel bir karakter de göstermektedir. Dolayısıyla muamma yazımında her iki unsuru da göz önünde bulundurmamak gerekir.

Muamma türünün tarihî seyrine baktığımız zaman Klasik Türk şiirinde diğer türlerde olduğu gibi bu türün de belirli bir çerçevesi, bir kalıbı olduğunu görebiliriz. Temelini Arap edebiyatından alsa da daha çok Fars edebiyatından beslenen muamma, kendi kaideleri çerçevesinde getirdiği yeniliklerle birlikte bir kalıbın içinde gelişmiştir. Zira bu çalışmada, taranan muammalardan hareketle karşılaştığımız aynı isimlere yapılan ortak çözümler üzerinde durulacak ve Klasik Türk şiirindeki diğer türlerde olduğu gibi muammaların da belirli bir iz üzerinde olduğu, ortak çözümler üzerinden ortaya konulacaktır.

Muamma kaideleri başta üç amel üzerinde şekillense de sonradan bir amel daha eklenerek dörde çıkmıştır. Teshîlî, tahsîlî, tekmiî ve tezyîlî ana başlıklar altında toplanabilecek muammanın alt başlıkları ile birlikte birçok çözüm yolları mevcuttur.¹⁰

Makalemizde, başta Klasik Türk şiirinde muammalarından söz

⁹ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s. 7.

¹⁰ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s.9.

ettiren Emrî olmak üzere Mollâ Câmî, Mîr Hüseyin, Cem Sultân, Bursalı Lâmi'î, Fuzûlî, Ubeydî, Ahmed el Muammâyî, Alî Ker, Ârifî, Alî Çelebi, Rumûzî, Hâmî-i Âmidî, Adlî, Ahmedî ve Namık Kemâl'in aynı isim üzerindeki muammalarını ele aldık. Yedi isim üzerinde yapılan çözümler ise Mehmet Arslan'ın¹¹ çalışmasından alınmış ve adı geçen muammaların kaynağı Arslan'ın çalışmasında mevcut olmadığından kime ait olduğu belirtilememiştir.

Bu çalışmada 16 şairin 20 isim üzerine yazdığı 69 ve Arslan'ın çalışmasından alınan 7 muamma ile birlikte toplam 76 muamma incelenerek aynı isimlerdeki ortak çözümler gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Makaleye alınan muamma isimleri ve şairler:

Muamma İsimleri	Şairler
Âbil	Mîr Hüseyin, Ahmed el Muammâyî
Âdil	Mîr Hüseyin, Alî Ker, Emrî
Ahmed	Mollâ Câmî, Alî Ker, Alî Efendi, Ârifî
Alî	Rumûzî, Emrî, Hâmî-i Âmidî
Budag	Mîr Hüseyin, Fuzûlî, Emrî
Dâvud	Ubeydî, Emrî, Ârifî
Dervîş	Alî Ker, Rumûzî, Emrî
Edhem	Cem Sultân, Rumûzî
Hasan	Mollâ Câmî, Rumûzî, Emrî
Hızır	Rumûzî, Emrî
Hûd	Mollâ Câmî, Bursalı Lâmi'î
Hüsâm	Mollâ Câmî, Alî Ker, Emrî, Adlî, (Mehmet Arslan)

¹¹ Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Muamma, Çözülmüş Muamma Örnekleri ve Muamma Çözüm Teknikleri", Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019; Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Muamma", Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri, Kitabevi, İstanbul 2000.

<i>Halîl</i>	(<i>Mehmet Arslan</i>)
<i>Hüseyin</i>	<i>Mîr Hüseyin, Alî Ker, Emrî</i>
<i>Kâmî</i>	<i>Mîr Hüseyin, Emrî</i>
<i>Kâsım</i>	<i>Mollâ Câmî</i>
<i>Kemâl</i>	<i>Mollâ Câmî, Alî Ker, Emrî, Adlî, Namık Kemâl, (Mehmet Arslan)</i>
<i>Memî</i>	<i>Ubeydî, Ahmedî, Emrî, (Mehmet Arslan)</i>
<i>Muhammed</i>	<i>Ârifî Efendi, (Mehmet Arslan)</i>
<i>Ömer</i>	<i>Ubeydî, Emrî, (Mehmet Arslan)</i>

Tablo 2: Şairler ve muamma isimleri:

Şairler	Muamma İsimleri
<i>Molla Câmî</i>	<i>Ahmed, Hasan, Hûd, Hüsâm, Kâsım, Kemâl</i>
<i>Mîr Hüseyin</i>	<i>Âbil, Âdil, Budag, Hüseyin, Kâmî</i>
<i>Alî Ker</i>	<i>Âdil, Ahmed, Hüsâm, Hüseyin, Kemâl, Dervîş</i>
<i>Cem Sultân</i>	<i>Edhem</i>
<i>Bursalı Lâmi'î</i>	<i>Hûd</i>
<i>Fuzûlî</i>	<i>Budag</i>
<i>Rumûzî</i>	<i>Alî, Edhem, Dervîş, Hızır, Hasan</i>
<i>Ubeydî</i>	<i>Dâvud, Memi, Ömer</i>
<i>Ahmed el Muammâyî</i>	<i>Âbil</i>
<i>Emrî</i>	<i>Âdil, Alî, Budag, Dervîş, Hasan, Hüseyin, Hüsâm, Kemâl, Kâmî, Hızır, Dâvud, Memi, Ömer</i>
<i>Alî Çelebi</i>	<i>Ahmed</i>
<i>Ârifî</i>	<i>Ahmed, Dâvud, Memi, Muhammed</i>

<i>Hâmî-i Âmidî</i>	<i>Âlî</i>
<i>Adlî</i>	<i>Hüsâm, Kemâl</i>
<i>Namık Kemâl</i>	<i>Kemâl</i>
<i>Mehmet Arslan çalışması</i>	<i>Ahmed, Halil, Hüsâm, Kemâl, Memi, Muhammed, Ömer</i>

Makaleye alınan farklı şairlerin aynı isimlere yazdığı muammaların ortak çözümleri aşağıda verilmiştir:¹²

Âbil

Mîr Hüseyin, Ahmed el Muammâyî ve Rumûzî tarafından Âbil ismine yazılan muammalar ve ortak çözümleri şu şekildedir:

1

mefûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ülün

1. ân mâh numâyed şeb-i 'îd ebrû-yı pur-ğam
güyend du mâhest ki manzûm şode bâ-hem

Muamma ilminde lâm harfinin simgelerinden biri meh kelimesidir. Dolayısıyla beyitte meh lâm harfini işaret etmektedir. Mâhest lafzı tahlil olunarak mâ ve hest şeklini alır. Hest hecesi atılarak mâ kelimesinin müteradifi olan âb lafzı elde edilir. Âb ile lâm bir araya gelince Âbil ismi ortaya çıkar.

2

mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün

1. bakup âb içre 'aks-i âfitâba
düşürdü hâtemin ol mâh âba

¹² Bu çözümlenelerde ortak yollar izlenmiştir. Ancak incelediğimiz muamma risalelerinde muamma kaideleri ve o kaidelere dair verilen çözümlenmeler bir biriyle uyuşmamaktadır. Bunun nedeni hatalı uygulamaların mevcut olmasıdır. Bu konu tarafımızdan hazırlanmakta olan doktora tezinde etraflıca incelenecektir.

1. **Âbil:** Tolga Öntürk, "Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme - Tenkitli Metin)", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Van 2019, s. 647; *Şerh-i Muammeyât-ı Mîr Hüseyin Vaiz Kâşifî*, 06 Mil Yz A 8247/1, 107a.

1 "Ol ay ki göstere bayram gecesi eğri kaşı / Derler iki aydır ki manzum olmuş biri birine." Farsça muammaların çevirisi Sürûrî'ye ait olup dipnotta çevirilerin aslı verilmiştir.

2. **Âbil:** Ms. Or. Oct. 3420: *Muammeyât-ı Ahmed el Muammâyî*. 43a; Songül Akboğa, a.g.m., s. 10.

Ahmed el Muammâyî'ye ait bu muammada da Mîr Hüseyin muammasında olduğu gibi mâh ve âb kelimeleri mevcuttur. İlk beyitte Âbil isminin âb hecesine Farsça su anlamına gelen âb kelimesi ile ulaşılmıştır. Zira su anlamına gelen Arapça mâ'nın Farsça müteradifi âb'dir. Bu beyitte ise Âbil isminin âb hecesi için doğrudan Farsça su anlamına gelen âb kullanılarak elde edilmiştir. Mâh'dan hareketle elde edilen lâm harfi ile âb bir araya gelince Âbil ismi meydana gelir. Sonuç olarak her iki çözümde de aynı kelimeler mevcut olup Âbil ismi belli bir benzerlikte çözülmüştür.

Âdil

Mîr Hüseyin, Alî Ker ve Emrî tarafından Âdil ismine yazılan muammalar ve çözümleri:

3

aḥreb

1. dil bî-ḥodî ez-ḥadd-i birûn peydâ kerd
v'ez fikr-i perişân cünûn peydâ kerd
2. oftâd be-dest-i dilberân in dil-i zâr
ḳaydî ki ne dâşt dil künûn peydâ kerd

İkinci beyitten 'Âdil ismi çıkar. Zâr kelimesinin dili yani kalbi elif harfidir. Dilberlerin eline düştüğü zaman kalbi yani elif'i gider ve geriye zer kalır. Zer muamma çözümünde 'ayn harfinin simgesidir. 'Âdil isminin 'ayn harfini bu şekilde elde ederiz. Sonrasında kayd dili tutar ibaresiyle yani kayd kelimesinin ortası yâ harfi de gider ve geriye kad kalır. Kad kelimesi de muammada elif'tir. Bu şekilde â harfi elde edilir. Kastedilen ismin geriye kalan harflerini ise dili tekrâr peydâ etti / âşikâr etti tabirinden hareketle 'â harfleriyle tekrar peydâ olan dil birleşir ve 'Âdil ismi meydana gelir.

3. **Adil:** Tolga Öntürk, a.g.t., s.564; *Şerh-i Muammeyât-ı Mîr Hüseyin Vaiz Kâşifi*, 06 Mil Yz A 8274 / 1, 89b.

1 "Gönül bi-hodluğu hadden taşra âşikâre eyledi / Peri gibiler fikrinden delülük âşikâre eyledi."

2 "Dilberler eline düştü bu zâr gönül / Bir kaydı ki yog idi gönül şimdi âşikâre eyledi."

4

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1. ğamuñla şād-mānam kayd-ı 'ālemden hālāş oldum
dil-i zārī yitürmişdüm yēne buldum yēne buldum

Bir önceki beyitte olduğu gibi zâr kelimesinin ortadaki harfi kaybedilerek zer kelimesi elde edilir. Zer 'ayn harfidir. Yēne buldum ibaresi beyitte iki kez geçmektedir. İlk bulduğu ibare kaybettiği elif harfidir. Dolayısıyla 'ayn ve elif harfi bulunur. Sonrasında tekrar bulduğu da dil kelimesidir. Dil, 'ayn ve elif ile bir araya gelince 'Adil ismi husula gelir.

5.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. çeşm-i şūheş tîr ber-dil mî zened
cân zi-tiğēş lāf-ı bismil mî zened

İlk mısra bize 'Âdil ismini vermektedir. Çeşm 'ayn harfini ifade eder. Tîr de kad gibi şekil itibariyle elif harfini ifade etmektedir. Bu iki harf dil üzerinde olduğu zaman 'Âdil ismine ulaşılır.

6.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. ger şanavber dīdenet ber-hâtırest
çeşm-rā ber kâmet-i dildâr dār

İkinci mısradan 'Âdil ismi istihrac olunur. Muamma ilminde çeşm 'ayn harfini, kâmet ise elif harfini ifade etmektedir. Gözü yani 'ayn harfini gönül (dil) sahibi olan kâmetin (uzun boylu sevgilinin) üzerine dut, ifadesiyle 'ayn harfi (göz), elif (uzun boylu sevgili) ve hâtır (dil) bir araya gelince 'Âdil ismi meydana gelir.

Adil ismine örnek gösterdiğimiz dört muammada iki farklı çözüm mevcuttur. Mîr Hüseyin ve Emrî tarafından kaleme alınan muammalarda çözüme aynı şekilde ulaşılmıştır. Her iki şair de zâr kelimesinden zer kelimesine ve dolayısıyla 'ayn harfine ulaşmıştır. Daha sonrasında peyda

4. **Âdil:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merhûm Rahmetullâh 'Aleyhi Rahmeten Vâsî'a*, 16a; Topkapı B. 121, 6b; Songül Akboğa, a.g.e., s. 200.

5. **Adil:** Gelibolulu Sürûrî, *Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Alî Ker*, haz: Tolga Öntürk, DBY., İstanbul 2021, s. 190; Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274/3, 241a.

1 "Anun şûh gözi gönle ok urur. / Cân anun tîginden boğazlanmak lafın urur."

6. **Adil:** Tolga Öntürk, a.g.e., s. 191; Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274 / 3, 241a.

1 "Eger çâm ağacı görmek senin hâtırın üzre / gözi dildâr kâmeti üzre dut."

kerd yahut yine buldum ibareleriyle elif harfi ve dil kelimesine ulaşılarak kastedilen isim elde edilmiştir.

Sonraki iki muamma Alî Ker'e ait olup şair kendi içinde tekrara başvurmuştur. Şöyle ki; her iki muammada da 'ayn harfine çeşm kelimesiyle ulaşılmış; elif harfi kâmet ve tîr kelimeleriyle elde edilmiştir. Sonrasında dört muammanın dördünde de yer alan dil kelimesiyle Âdil ismi bulunmuştur.

Ahmed

Mollâ Câmî, Alî Ker, Ubeydî, Ârifî Efendi ve Alî Çelebi tarafından Ahmed ismi için kaleme alınan bazı muammalar ve ortak çözümleri:

7.

mefâ'ilün mef'âlün mefâ'ilün mefâ'ilün

1. be-hûn çün dîde hâl-i muhtaşar be-n'vişt der-nâme
zi-poşt-i nâme h'ân k'ân nâm-ı bed-hüyest hod gâhe

Ahmed ismi beytten istihrac olunur. Hûn'un Arapça müteradifi dem'dir. Hâl kelimesi muhtasar olunca yani son harfi hazf olunca geriye hâ harfleri kalır. Elde ettiğimiz hâ ve dem'in nâmeyi arkasından oku ibaresi ile ters okunması kastediliyor, böylece dem ve hâ bir araya gelince Aḥmed ismi ortaya çıkar.

8.

fâ'ilâtün mefâ'ilün fâ'lân

1. şevk-i vaşluñla ey dür-i nâ-yâb
hûn-i dil oldı dâmen-i aḥbâb

İkinci mısradan Ahmed ismi çıkmaktadır. Aḥbâb'ın dâmânı yani eteği aḥ'dır ve aḥ'ın eteği hûn-i dil ile yani gönül kanıyla dolar. Hûn'dan dem kastedilir. Muamma ilminde kalb, verilen kelimenin harflerinin başka bir harf ilave etmeksizin yerini değiştirmektir. Bunun yanı sıra muammada bu sanatı icra etmek için kalb yerine ona çağırışım yapan başka kelimeler de kullanılabilir. Bu beyitte de dil ile kalb kelimesi

7. **Ahmed:** Türkân Çakırca, “Sürûrî Şerh-i Muammeyât-ı Câmî (İnceleme – Karşılaştırmalı Metin)”, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Edirne 2021, s. 173; *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 01866, 111a.

1 “Kanla çün göz hâl-i muhtasar yazılı nâmede / Nâmenin arkasından oki ki ol bir bed-hûnun adıdır kendi muradınca olıcı.”

8. **Ahmed:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Ali Çelebi*, 26a; Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Muamma”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 262.

kastedilmektedir ve kalb işlemi ile dem, med olur. Med hecesi aḥ ile birleşince Aḥmed ismi ortaya çıkar.

9.

fā'ilātün mefā'ilün fā'ilün

1. bī-leb-i rūḥ-perver-i sākī
bāde-rā ḥūn-ı dil buved bākī

Bādenin eş anlamlısı rāḥ'dır. Rūḥ lafzının lebi yani ilk harfi rā harfidir. Dolayısıyla beyitte rāḥ kelimesi “r” harfi olmadan ele alınacaktır. Rāḥ'dan “r” harfi düşünce geriye aḥ kalır. Ḥūn'un Arapça eş anlamlısı dem'dir. Kalb olup aḥ ile bir araya geldiği zaman ortaya Aḥmed ismi çıkar.

10.

aḥreb

1. her bāde ki rīḥtem u cānā der-cām
bī-rūy-i revān-baḥş-i to ḥūn geşt

Bādenin müteradifi rāḥdır. Rūy-i revān rā harfidir. Rāḥ'da rā harfi olmayınca geriye aḥ kalır. Ḥūn dem'dir. Geşt “dönmek” demektir ve yukarıda belirttiğimiz gibi kalbi çağrıştıran kelimelerden biridir. Geşt'ten hareketle dem döndürülünce med olur ve aḥ ile birleşince kastedilen isim elde edilir.

11.

fā'ilātün mefā'ilün fa'lün

1. bāde başdan çıkarsa da sākī
keyfi ḥūn-i dilimdedür bākī

Bāde'nin müteradifi rāḥ kelimesidir. Baştan çıkardığı zaman “r” harfi düşer ve geriye aḥ kalır. Ḥūn'un müteradifi dem'dir. Dil'in müteradifi ise kalb'dir. Dem kalb olunca med olur. Aḥ ile birleşince Aḥmed ismi husule gelir.

9. **Ahmed:** Tolga Öntürk, a.g.e., s. 186, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274/3, 239b.

1 “Sākînin cân bilici lebünsüz /Şarâba gönül kanı olur bâkî.”

10. **Ahmed:** Tolga Öntürk, a.g.e., s. 187; Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274/3, 240a.

1 “Her şarâb ki dökdüm cânâ kadehe / Senün cân bağışlayıcı yüzünsüz kan oldu müdâm.”

11. **Ahmed:** Mehmet Arslan, “Divân Edebiyatında Muammâ, Çözülmüş Muammâ Örnekleri ve Muammâ Çözüm Teknikleri”, Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan, Editörler: İbrahim Delice vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 134.

12.

mefā'îlün fe'ülün mefā'îlün fe'ülün

1. hayāl-i yār der-āmed sabāhī ez-der-i dil
çe halvetest ki der-vey şabā ne dāred rāh

İlk mısradan Ahmed ismi çıkmaktadır. Sabāhī lafzı sabā-ḥī şeklinde tahlil olunmuş ve āmed lafzına ḥā gelince Aḥmed ismi meydana çıkmıştır.

13.

mefā'îlün fe'ilātün mefā'îlün fa'lān

1. leb-i ḥabīb der-āmed be-goftem u berbūd
be-her ḥadīṣ-i dil-i şad hezār 'āşık-rā

Muamma ilminde leb, kelimenin ilk harfine işaret eder. Bu beyitte de habībın lebi yani ilk harfi ḥa harfidir. Ḥa harfi āmed lafzına yerleştiği zaman Ahmed ismi ortaya çıkar.

14.

fā'îlātün fā'îlātün fā'îlün

1. ez-ser-i ḥübī der-āmed yār-i mā
revnakī peydā şod ender-kār-ı mā

Ser-i ḥüb ifadesinin ilk harfi ser'den hareketle ḥ harfidir. Ḥ harfi āmed lafzına gelince aḥmed olur. Tashif yapılıncı Aḥmed ismi ortaya çıkar.

15.

fā'îlātün fā'îlātün fā'îlātün fā'îlün

1. bî-nihāyet āh édüp ḥamd eyledüm āḥir hemān
anuñ ile derde dermān eyledüm ben nā-tevān

Muammada bî-nihāyet, āḥir ve benzeri kelimeler vasıta kelimeler olup çözümde neler yapılması gerektiğini gösterir. Bî-nihāyet kelimesinden hareketle āḥ'ın son harfi atılır ve â harfi elde edilir. İsmi bulmak için ḥamd kelimesine gerek duyan şair, āḥir kelimesiyle

12. **Ahmed:** Tolga Öntürk, a.g.e., s. 148; Sürûrî, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274/3 228b.

1 “Yârün hayali geldi sabāh gönül kapısından / Ne halvetdür ki anda sabā yol dutmaz yani sabāya yol yoktur.”

13. **Ahmed:** Tolga Öntürk, a.g.e., s. 148; Sürûrî, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274/3 228b.

1 “Habībın lebi söze geldi dahi kapdı / Her sözle yüz bin āşık gönlünü.”

14. **Ahmed:** Tolga Öntürk, a.g.e., s. 243; Sürûrî, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274/3 257a.

1 “Hübükta başta geldi bizüm yarümüz / Bir revnak peydā oldı bizüm işimüzde.”

15. **Ahmed:** Ms. Or. Oct. 3420: *Muammeyât-ı Ârifî Efendi*: 38a.

çözümde hamd'in sona gelmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu şekilde Ahmed ismi husula gelir.

16.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. bî-nihâyet âdem içre hamdi bî-had eyledüm
ism-i yâri 'âlem içre âşikâre söyledüm

Ârifî Efendi diğer Ahmed isimli muammasında olduğu gibi burada da ufak bir farklılıkla çözüme aynı şekilde ulaşmıştır. Âdem isminin bî-nihâyet'ten hareketle dem hecesi atılır ve â harfine ulaşılır. Hamdi kelimesinin de bî-had'den hareketle "i" harfi atılır ve â ile hamd bir araya gelince Ahmed ismi ortaya çıkar.

Ahmed ismi için örnek gösterdiğimiz muammalara baktığımız zaman çözüme üç yöntem ile ulaşılmıştır:

1. Ahmed isminin med hecesine hûn kelimesinden hareketle gidilmiştir.

İlk iki muammada hâl-i muhtasar ve dâmân-ı ahbâb ibareleriyle ihtisar edilerek ve bazı kaideler uygulanarak Ahmed isminin ilk hecesi elde edilmiştir. Diğer üç muammada râh kelimesinden hareketle kaideler eşliğinde "râ" harfi atılarak ah elde edilmiş ve hûn (dem-med) ile birleşerek Ahmed ismi husule gelmiştir.

2. Hamd kelimesi kullanılarak Ahmed isminin h,m,d harflerinden oluşan kısmı elde edilmiştir. Elif harfine ise ah ve âdem kelimelerinden hareketle ulaşılmıştır. Âdem ve ah kelimelerinin elifi ile hamd bir araya gelince Ahmed ismi husula gelmiştir.

3. Âmed kelimesi Ahmed isminde var olan dört harften üçünü kendisinde barındırmaktadır. Sabâhî, habîb ve hûb kelimelerinden yola çıkılarak "hâ" harfi elde edilmiş ve âmed kelimesine ilave edilerek Ahmed ismi meydana gelmiştir.

Alî

Rumûzî, Emrî ve Hâmî-i Âmidî tarafından Alî ismine yazılan muammaların ortak çözümleri şu şekildedir:

17.

fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün

1. cennet-i kūyuñ olalı me'vā
reşk éder sâkinân-ı 'adn baña

'Adn lafzından sâkin harfler yani dâl ve nûn kaldırıldıktan sonra geriye 'ayn harfi kalır. Baña Arapça lî demektir. Dolayısıyla 'ayn ve lî bir araya gelince 'Alî ismi husula gelir.

18.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. çarhuñ ayağın tozın vezn eylemek hûsı gibi
mihir ü meh ruhsâresi éy meh terâzûsı gibi

Mihir kelimesi muammada 'ayn harfinin simgelerinden biridir. Mehin ruhsâresi "mîm" harfidir. Mîm terâzûsı yani terâ mehin ruhsaresi olan "mîm" harfine tebdili ile ortaya merâ kelimesi çıkar. Merâ müteradifi Arapça lî'dir. 'Ayn harfiyle bir araya gelince kastedilen isme ulaşılır.

19.

mef'ülü mefā'ilün fe'ülün

1. bîmâr görüp dëdüm ne hâlet
göz degdi dëdi baña ol âfet

Göz muammada 'ayn harfinin simgelerinden biridir. Baña kelimesiyle yani müteradifi lî ile bir araya geldiğinde Alî ismi meydana çıkmaktadır.

20.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. göz doқındurmuş baña hāmī sipih-r-i bî-medâr
dîde-i isfendiyâr-âsâ görünmez çeşmesâr

İlk mısrada göz dokundurmuş baña ibaresiyle göz ve baña

17. **Alî:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Rumûzî Beg:* 95b; Rumûzî Mustafa, *Risâle-i Muammâ*, haz. Halil Çeçen – Ayşe Sağlam, DBY., İstanbul 2019, s. 79.

18. **Alî:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merhûm Rahmetullâh 'Aleyhi Rahmeten Vâsî'a:* 18a; Topkapı B121, 35b; Songül Akboğa, a.g.e., s. 267.

19. **Alî:** Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Muamma", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 264.

20. **Alî:** Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Muamma", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 264; Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Muamma*, Akçağ, Ankara 2000, s. 142.

kelimelerinden isim elde edilir. Göz ‘ayn ve baña yana lî bir araya gelince Alî ismi istihrac olunur.

Yukarıda Alî ismine verilen dört örnekte ortak çözüm şu şekildedir: ‘Alî ismi üç harften; “‘ayn”, “lâm” ve “yâ” harflerinden veya ‘A-lî yani iki heceden müteşekkildir. Üç muammada da ‘ayn harfine bu harfin simgesi olan mihr ve göz kelimeleriyle ulaşılmıştır. İlk muammada ise “‘ayn” harfine ‘adn kelimesinden yola çıkılarak ulaşılmıştır. Lî hecesine ise her dört muammada aynı şekilde varılmıştır. Baña yahut merâ kelimesinin Arapça müteradifi olan lî ile Alî isminin ikinci hecesi elde edilmiştir.

Budag

Mîr Hüseyin, Fuzûlî ve Emrî tarafından Budag ismine yazılan muammalar ve ortak çözümleri:

21.

aḥreb

1. éy ān ki to rāst bā-raqībān bāz-ār
ḥod-rā nefesî be-‘āşık éy cān bāz-ār
2. kerdî nigeḥî be-bād şod dil pinhān
bīnger zi-pey[āpey] dil-i pinhān bāz-ār

İkinci beyitten Budag ismi istihrac olunur. Bād lafzının dili yani gönlü elif harfidir. Pinhan olunca bed yani “bâ” ve “dâl” harfleri kalır. Pinhân olan harf yani elif, tekrâr geri geldiğinde ise bedâ hasil olur.

Pinhân’ın dili “hâ” harfidir. O zâr ile bir araya gelince hezâr olur. Hezâr ebced hesabında “ğayn” harfidir. Bedâ ile bir araya gelince Budag ismi hasil olur.

22.

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

1. eyleyüp bülbülleri derhem nihān eyler güli
ğālibā bād-ı şabā āşüfte ister bülbüli

Muamma kaidelerinden biri kalb-i ba’z kaidesidir. Bu kaide, bir kelimedede var olan harflerin ilave bir harf olmaksızın düzensiz olarak yer

21. Budag: Tolga Öntürk, a.g.t, s. 434; Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8274/1 59a.

1 “Ey ol kimse ki senün vardur rakıbler ile bāzārın / Kendüni bir nefes aşık ey can gerü getir.”

2 “Bir nazar eyledün yele gétدی gönül gizlü / Nazar eyle biri biri ardınca gizlü gönü geri getir.”

22. Budag: Kemal Edip, “Fuzûlî’nin Muamma Risalesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.VII, S.1, Ankara 1949, s. 73.

değiştirmesidir. Aşüfte ve benzeri kelimeler ise beyitteki bir kelimenin bu kaidenin işlemine tabi tutulacağına işaret eder. Burada da bād aşüfte olarak bedâ şeklini alır. Bülbül kelimesinden hezâr ve hezâr kelimesinden de bin sayısı elde edilerek “ğayn” harfine ulaşılır. Bu şekilde Budag ismi husule gelir.

23.

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

1. aşüfte oldı bād peyâpey gül-i dü-rüy
çekdi çü tîğ-i hârî édüp murğı cüst ü cüy

Üstteki muammada olduğu gibi burada da yine bād kelimesi geçmektedir. Bu muammada da bād aşüfte olarak bedâ şeklini alır. Dü ebced hesabında “bâ” harfidir. Dü'den hareketle gül kelimesindeki “g” “b” harfine tebdil eder. Aynı zamanda dü tebdil olunan bül hecesinin iki kere okunmasına işaret eder. Bu şekilde ortaya bülbül kelimesi çıkar. Bülbülün müteradifi hezârdır. Hezâr bin demektir ve ebced hesabında “ğayn” harfini vermektedir. Gayn bedâ ile bir araya gelince Budag ismi meydana gelir.

Budag isminde biri Farsça ikisi Türkçe olmakla beraber üç farklı şair tarafından yazılan üç muamma örneği mevcuttur. Mîr Hüseyin, Fuzûlî ve Emrî her üç muammada da Budag ismine aynı şekilde ulaşılmıştır. Bād kelimesi ile bedâ elde edilmiş ve bülbülünden hezâr ile “ğayn” harfi elde edilerek Budag ismi husula gelmiştir.

Dâvud

Emrî, Ubeydî ve Ahmedî tarafından Dâvud ismine yazılan muammalar ve ortak çözümleri şu şekildedir:

24.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1. gönül érince ol âteş-likâyâ
iki zülf içre yandı bî-nihâye

Zülf muammada bazı harfleri simgeler. Bu harflerden biri “dâl” harfidir. Beyitte iki zülf ibaresiyle iki “dâl” kastedilmektedir. İki zülf yani iki “dâl” harfinin arasında yanan âteş hayali mevcut. Âteş kelimesinin müteradifi od'dur. Od iki zülf arasında (dâl) bî-nihâye yanmaktadır.

23. **Budag:** Ms. Or. Oct. 3420 *Muammeyât-ı Emrî el Merhûm Raḥmetullâh 'Aleyhi Raḥmeten Vâsî'a* 4b.; Topkapı B. 121, 83a; Songül Akboğa, a.g.e., s. 387.

24. **Dâvud:** Ömer Arslan, a.g.m., s. 32.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bî-nihâye muammada vasita kelime olup çözümde yapılması gerekeni göstermektedir. Burada da od bî-nihâye yanarsa son harfi yani “dâl” harfi düşer. Od’dan geriye kalan harfler iki dâl arasına gelince ortaya Dâvud ismi çıkar.

25.

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- yanında alçak ise ruḥ-ı zerdümün zeri
tebdîl êde nihâyeti dînâra ol perî

Dînâr tahlil olunduğunda dî-nâr şeklini alır. Dînâr’ın nihayetini tebdil etmek, nâr’ın müteradifi olan od ile değiştirmek demektir. Nâr yani od da tahlil olunan ilk hecedeki “dâl” harfi ile bir araya gelince Dâvud ismi ortaya çıkar.

26.

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- kesüp dîvânenün başın ço âteş üzre êy dilber
ki sırrın fâş êdüp yârün gönül yakmasın ol ebter

Âteş müteradifi od kelimesidir. Dîvânenün başı “dâl” harfidir. Başımı kesip yani dîvânenin “dâl” harfini od’un üzerine yani baş tarafına koyduğumuzda Dâvud ismi meydana çıkar.

Her üç muammada da Dâvud isminin “âvud”, yani “elif”, “vâv” ve “dâl” harfleri, âteş ve nâr kelimelerinin müteradifi olan od kelimesi ile elde edilmiştir. İlk harfi olan dâl ise üç farklı şekilde meydana gelmiştir.

Dervîş

Rumûzî, Emrî ve Alî Ker tarafından Dervîş ismine yazdıkları muammanın ortak çözümleri şu şekildedir:

27.

mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün

- gül-geşt-i çemen hoşest emrüz
bâ şüret-i ân-meh-i dil-efrüz

Gül müteradifi verd’dir. Geşt olunca yani dönünce derv olur. Meh,

25. **Dâvud:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merḥûm Raḥmetullâh 'Aleyhi Raḥmeten Vâsî'â*: 10b; Topkapı B121, 19a; Songül Akboğâ, a.g.e., s. 232.

26. **Dâvud:** Ms. Or. Oct: 3420, *Muammeyât-ı Arîfî Efendi*: 39a.

27. **Dervîş:** Tolga Öntürk, a.g.e., s. 213; Sürûrî, *Şerh-i Muammeyât-ı Ali Keremullâhu Veche*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274/3 246b.

1 “Çemen gülistanı hoşdur bugün / Ol gönül yalınlandırıcı ayın sûreti ile.”

ay otuz gün olduğu için sî sayısını bize vermektedir. Sî'nin sureti muammada şî'dir. Kalb olup derv ile bir araya gelince Dervîş olur.

28.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. şubh-dem bâğ-ı şafâdan bülbül-i şeydâ güle
seyre gétmişken geyinüp gül gibi rengin libâs
2. döndün ey gül oldı yaş içinde nâ-peydâ dirîğ
heftümîn tāk-ı zeberced kûbbe pîrûze esâs

İkinci beyitte *döndün ey gül* ibaresi ile gül'ün müteradifi olan verd dönünce derv hâlini alır. Derv yâş içinde olunca derv-yaş olur. *Zeberced kûbbe pîrûze esâs* ibaresinin heftümîn tāk nâ-peydâ olunca yani yedinci tākı ki esâs lafzının ikinci elifidir ki yaş'dan sakıt olup nâ-peydâ olunca yaş kelimesinden geriye “îş” kalır. Derv ve iş bir araya gelince Dervîş olur.

29.

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

1. néce ma'sûk'dur ol kim dil-i ma'sûk-ı hezâr
meh-i pür-encümün 'aksini görüp oldı zâr

Ma'sûk-ı hezâr verd'dir. Kalb olunca devr olur. Yukarıda yer alan muammada olduğu gibi meh'den hareketle “şî” hecesi elde edilir. Kalb olan derv ile iş bir araya gelince kastedilen isim husule gelir.

30.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1. cemâlün 'aksi nakşıyla pür-envâr
dil oldı yüzüne mir'ât ey yâr

Oldı kelimesinin müteradifi şod kelimesidir. Yani Dervîş isminin “dâl” ve “şın” harfleri bu şekilde elde edilir. Sonrasında yüz miratta yani aynada aksini görünce “z”, “u”, “y” olur. Nakış, muammada nokta simgesidir. Bu şekilde “z”nin noktası gidince rûy olur ve şod yani “şın” ve “dâl” harfleri de aks olunca “dâl” ve “şın” olur. Rûy “dâl” ve “şın” harflerinin ortasına gelince ise kastedilen isim Dervîş meydana çıkar.

28. **Dervîş:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merhûm Raḥmetullâh 'Aleyhi Raḥmeten Vâsî'a*: 11a; Topkapı B121, 66b; Songül Akboğa, ag.e., s. 344.

29. **Dervîş:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merhûm Raḥmetullâh 'Aleyhi Raḥmeten Vâsî'a*: 11a; Topkapı B121, 37a; Songül Akboğa, ag.e., s. 270.

30. **Dervîş:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Rumûzî Beg*: 89b; Halil Çeçen – Ayşe Sağlam, ag.e., s. 251.

31.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1. degül dilden ruhuñ timsâli zâ'il
yüzüñ mir'âtı oldı mâ-ğaşal dil

Rumûzî tekrar aynı yönleme baş vurarak çözümünü şu şekilde yapmıştır: Oldı müteradifi olan şod ile yüzün müteradifi olan rûy aynada aks olup bir araya gelince Dervîş ismi husule gelir.

Dervîş ismine gösterilen örnek muammaların ortak çözümünü şu şekildedir:

Adı geçen ismin çözümü derv-iş şeklinde ele alınmaktadır. Derv harflerine verd kelimesinden hareketle ulaşılmıştır. Verd kelimesi ise müteradifi olan gül kelimesiyle yahut onu simgeleyen kelime ile elde edilmiştir. Kalb sanatı yapılarak derv elde edilmiştir. “İş” hecesine iki muammada meh kelimesinden hareketle ulaşılmıştır. Bir muammada ise bu heceyi bulmak için yaş kelimesi kullanılmıştır.

İkinci çözüm yolu ise aynı şair kendi içinde tekrara başvurmuştur. Oldı ve yüz kelimeleriyle kastedilen isim elde edilmiştir. Oldı kelimesinin Farsça müteradifi şod ve yüz'ün müteradifi rûy elde edilerek Dervîş ismi husule gelmiştir.

Edhem

Rumûzî ve Cem Sultân tarafından Edhem muammasının ortak çözümünü şu şekildedir:

32.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1. dil-i dermânde yâ kaşuñ görelden
hadeng-i gamzeñe oldı nişâne

Muammada kaş kavisli olunca dâl harfini ifade eder. Hadeng ise eliftir. Ortaya Edhem isminin ilk hecesi “ed” çıkar. Gamze tahlil olunca gam-ze hâlini alır. Gam Arapça hemm demektir. “Ed” hecesi ile bir araya gelince Edhem olur.

31. **Dervîş:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammyât-ı Rumûzî Beg:* 89b; Halil Çeçen – Ayşe Sağlam, a.g.e., s. 251.

32. **Edhem:** Mehmet Arslan, “Divân Edebiyatında Muammâ, Çözülmüş Muammâ Örnekleri ve Muammâ Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Editörler: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 103.

33.

mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

1. benüm aduma gamgîndür dèmeñüz
çü dërsiz bâri dëñ bi-dil mededsiz

Bu muammada da Edhem isminin ilk hecesine ad kelimesinden hareketle ulaşılmaktadır. O da gam kelimesinin Arapça müteradifi hemm ile bir araya gelince kastedilen isim istihrac olunur.

Her iki muammada da Edhem isminin ikinci hecesine gam kelimesinden hareketle gidilmiştir.

Halîl

Mehmet Arslan'ın çalışmasında Halîl ismine ait iki muamma ve ortak çözümü şu şekildedir:

34.

mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

1. şebi nâmin o mâhuñ altı yüz kez zıkr-i cân êtdüm
ki şevk ile dil-i süzânı güyâ gülsitân êtdüm

Şeb Arapça leyl demektir. Altı yüz kez işaretiyle ebced hesabına gidilir ve “lı” harfi elde edilir. “Hı” harfiyle leyl kelimesi bir araya gelince Halîl ismi elde edilir.

35.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. nêşe bed-şeklüñ raķibâ geh buluddur geh ayaz
yıl sıfatlu geh gece geh gündüz ü geh kış u yaz

Yıl sıfatlu ve geh gece, geh gündüz geh kış u yaz ibaresinden ortaya 360 gün-çıkılmaktadır. Bir yıl muamma çözüm kurallarında 360 gün olarak kabul edilir. Bir yıl 360 gündür. Ebcedde yazılışı “şes” şeklindedir; 300-şın, 60-sin'i karşılamaktadır. Şes kelimesinde “sin” harfinin sureti muammada “şın” harfidir. Dolayısıyla iki “şın elde edilmiş olur. İki “şın” ebcedde toplanınca 600 yüz rakamına ulaşılır. 600 yüzün ebceddeki

33. **Edhem:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Rumûzî Beg*: 82a; Halil Çeçen – Ayşe Sağlam, a.g.e., s. 259.

34. **Halîl:** Mehmet Arslan, “Divân Edebiyatında Muammâ, Çözölmüş Muammâ Örnekleri ve Muammâ Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Editörler: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 131

35. **Halîl:** Mehmet Arslan, “Divân Edebiyatında Muammâ, Çözölmüş Muammâ Örnekleri ve Muammâ Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Editörler: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 154.

karşılığı “hı” harfidir. “Hı” harfi elde edildikten sonra “îl” hecesine gecenin Arapça müteradifi olan leyl kelimesiyle ulaşılır. İkisi bir araya geldiğinde Halîl ismi ortaya çıkar.

Her iki muammada da çözüm şeklinde ufak farklılıklar olsa da isim için gerekli çözüm aynı şekildedir.

Hasan

Mollâ Câmî, Rumûzî, Emrî'ye ait Hasan muamması ile Mehmet Arslan'ın çalışmasında yer alan Hasan ismine yazılan muammanın ortak çözümleri şu şekildedir:

36.

aḥreb

1. ger çi ser-i mâ ne-dārî ey 'ahd-şiken
mihr-i to derûn-i dil giriftest vaṭan

Mâ biz demek olup müteradifi Arapça naḥnu kelimesidir. Başı olmayınca “han” kalır. Mihrden murad şemmdir. Muammada şemsin harfi “sin”dir. “Sin” “han” içinde yer aldığında kastedilen isim ortaya çıkar.

37.

fā'ilātün fā'ilātün fa'ilātün fā'ilün

1. ser fedâ edenlere mihrüñle şanma uymaduk
ey yüzi meh biz de görüp mihrüñi baş oynaduk

Yukarıdaki Farsça beyitte biz anlamında mâ kelimesi geçmekte iken burada biz kelimesi doğrudan kullanılmıştır. Bu kelimenin Arapça müteradifi naḥnu'dur. Naḥnu kelimesini biz ve mâ kelimelerinden hareketle bulduktan sonra yine yukarıdaki beyitteki gibi mihr ile “sin” harfine ulaşılır. Naḥnu'nun başındaki nun düşürüldükten sonra geriye kalan han'ın içine sin harfi yerleştirilir, böylece Hasan ismi ortaya çıkar.

36. Hasan: Türkân Çakırca, a.g.t., s. 159; *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 01866 100b.

1 “Egerçi bizüm başımız dutmazsan ey ahd-sımcı. / Senün mahabbetün gönül içinde dutmuşdur vatan.”

37. Hasan: Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Rumûzî Beg*: 87b; Halil Çeçen – Ayşe Sağlam, a.g.e., s. 175.

38.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. vay eger 'aks-i ruḥuñ dīdemde peydā olmaya
tal'at-ı mihr-i dirahşān ya ola ya olmaya

Ya'dan kavsi itibariyle “ḥa” harfi kastedilmektedir. Güneş kelimesinden kastedilen “sin” harfidir. “Sin” harfini okunuş haliyle alıp “ḥa” ile bir araya getirdiğimizde Hasan ismi ortaya çıkar.

39.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. dīde kim meh-i rüy-ı yār ile bīnā olmaya
ya ola mihr-i cihān-ārā ile ya olmaya

Bu muammada da ya'dan amaç “ḥa” harfidir. Bunun yanı sıra mihr'den murat “sin” harfinin aynı zamanda okunuş hâlidir. İkisi bir araya geldiğinde Hasan ismi husule gelir.

Yukarıda Hasan isminin çözümü için tekrâra başvurmuş ve “ya”dan hareketle “ḥa” harfi elde edilmiştir. “Sin” hecesine ise her dört muammada da aynı şekilde ulaşılmıştır.

Hızır

Rumûzî ve Emrî'nin Hızır ismine dair ortak çözümleri:

40.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. sīneme urduğın oklar gerçi ḥātırdan geder
kalur ammā her birinden dilde bir dürlü eser

Sineye urduğın oklar ḥātırdan geder ibaresiyle elif kastedilmiştir. Ok elifi gösteren simgelerden biridir. Ok hatırdan geçiyorsa eğer burada istenen elif harfinin sakıt olmasıdır. Ḥātırdan elif gittiğinde geriye “ḥ” “ṭ” ve “r” kalır. İkinci beyitte de her atılan oktan geriye bir eser/yara kaldığı belirtilmektedir; yani zahm-i tîr. Zahm-i tîr muamma ilminde noktaya müşabihdir. Dolayısıyla ḥātır kelimesinden geriye kalan “ḥ”, “ṭ” ve “r” harflerinden “ṭ” “z”ye tabdil olunur ve Hızır ismi meydana gelir.

38. **Hasan:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merḥûm Raḥmetullāh 'Aleyhi Raḥmeten Vāsî'ā*: 8a; Topkapı B121, 72a; Songül Akboğa, ag.e., s. 358.

39. **Hasan:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merḥûm Raḥmetullāh 'Aleyhi Raḥmeten Vāsî'ā*: 8a; Topkapı B121, 72a; Songül Akboğa, ag.e., s. 358.

40. **Hızır:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Rumûzî Beg*: 88b; Halil Çeçen – Ayşe Sağlam, ag.e., s. 160.

41.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1. cefâ dâğın eger ol lâle-ruhsâr
hâtar dur çorsa dil üstine tekrâr

Hâtar kelimesinin dağı noktadır. Tekrar dil üstüne, yani hâtar kelimesinin ortasındaki harfin üstüne konursa h-ẓ-r ortaya çıkar. Yukarıdaki muammada olduğu gibi aynı çözüm yöntemi uygulanarak kastedilen isim bulunmuştur.

Hûd

Hûd ismine Mollâ Câmî ve Bursalı Lâmiî tarafından yazılan ortak çözümler şu şekildedir:

42.

aḥreb

1. poşt-i elif ez-hevâ-yi kadd-i to ḥamîd
dâlest ber-ân ki bâr-i 'ışk-ı to keşîd

Kastedilen isim ilk mısradan çıkar. Hevâ kelimesinin sonundaki elifin kaddi dâl olunca Hûd ismi ortaya çıkar.

43.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1. vücûdum derd ile pâ-mâl olupdur
hevân üstinde kaddüm dâl olupdur

Bu muamma da Molla Câmî'nin Hûd ismine yazılan muamması gibi hem mazmun hem çözüm itibariyle Farsça'dan Türkçe'ye aktarılmış izlenimi vermektedir.

Her iki muammada da hevâ lafzında var olan elif'in kaddi bükülür ve "dâl" şeklini alır. Böylelikle Hûd ismi ortaya çıkar.

Hüsâm

Mollâ Câmî, Mîr Hüseyin, Emrî ve Adlî'nin muammalarıyla Mehmet Arslan'ın çalışmasındaki Hüsâm ismine yazılan muammanın ortak

41. **Hızır:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merḥûm Raḥmetullâh 'Aleyhi Raḥmeten Vâsî'a*: 10a Topkapı B121, 69a; Songül Akboğa, ag.e., s. 350.

42. **Hûd:** Türkün Çakırca, a.g.t., s. 63; *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 01866 30b.

1 "Elifün arkası senün kaddün hevâsından egildi./Dâldur ana ki senün aşkın yükün çekdi."

43. **Hûd:** *Lafz-ı Muammâ Risâlesî*: İstanbul Üniversitesi nkty 09944 23b; Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Muamma*, Akçağ, Ankara 2000, s. 132.

çözümleri:

44.

aḥreb

1. der-‘ışk-ı tu şevk-i gül-‘izārān hem reft
v’ez zıkr-i to fikr-i düst-dārān hem reft
2. tā şekl-i kad-i to sâhî menzil-i der çeşm
ḥaḳḳā ki ḥayālḥā-yi yārān hem reft

Kastedilen isim ikinci beyitten çıkmaktadır. Kadd elif harfinin simgesidir. Elif çeşm içinde yer edinince ortaya çeşâm çıkar. Muammada hâl/ben noktaya işaretir. Çeşâm’dan hâller gidince yani noktalar düşünce Hüsâm ismi ortaya çıkar.

45.

aḥreb

1. ger rişte-i dur bâyedet ey sîm-beden
yek reh nazārî ber-men-i dil-ḥaste figen
2. bînger güher-i sirişk-rā k’ân durhā
āyed be-ḳaṭar muttaşıl-ı ber-dāmen

Kân-ı güher’den murat çeşm kelimesidir. İlk muammada olduğu gibi doğrudan çeşm kelimesi kullanılmasa da onu ifade eden başka bir kelimedenden çeşm kelimesine ulaşılmıştır. Ondaki dürlükler noktalardır. Çeşm’deki noktalar katar olup dizildiğinde elif harfinin şeklini alırlar. Elif harfi “mîm” harfi üzerine gelince Hüsâm ismi meydana çıkar.

46.

mefā’îlün mefā’îlün mefā’îlün mefā’îlün

1. sirişküñ dānesin ḥāk üzre şaçduñ gerçi kim ammā
bu deñlü dāneden ey dīde kılduñ bir çemen peydā

44. Hüsâm: Türkân Çakırca, a.g.t.,s. 105; *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 01866, 59b.

1 “Senün aşkıdan gül-izârların şevki dügeli gitdi / Senün zikrinden dost-dârların fikri dügeli gitdi.”

2 “Tâ senün kaddün şekli menzil düzdi gözde / Hakkâ ki yârânun hayâlleri dügeli gitdi.”

45. Hüsâm: Tolga Öntürk, a.g.t., s. 415; *Şerh-i Muammeyât-ı Mîr Hüseyin Vaiz Kâşîfî*: 06. Mil Yz A 8274/1 55a.

1 “Eger incü ipliği gerek ise sana ey sîm-beden./ Bir kerre bir nazar ben gönli hasta üzerine bırak.”

2 “Gör göz yaşı gevherini ki ol incüler / Gelür muttaşıl katarla etek üzerine.”

46. Hüsâm: Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merḥûm Raḥmetullâh ‘Aleyhi Raḥmeten Vâsî’â*: 7b; Topkapı B121, 59a; Songül Akboğa, ag.e., s. 327.

Dîde'den amaç yine çeşm kelimesidir. Bu muammada da noktalar bir araya gelerek “elif” harfini oluşturur. “Elif”i de “mîm” üzerine koyunca Hüsâm ismi istihraç olunur.

47.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. encüm-i eşküm dökülse tañ mıdır ol meh-likā
gétدی ilk aḥşâmdan ḳopdı ḳıyâmet emriyâ

Aḥşâm kelimesinin noktaları yıldızdan hareketle dökülür, geriye ahsâm kalır. Kıyamet ile elif kastedilmektedir. İlk aḥşâmdan kıyamet koptuğuna göre elif gider ve geriye Hüsâm ismi kalır.

48.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1. éder necm ü şüreyyâ maḥv-i endâm
temâşâ étmesün ol servi aḥşâm

Aḥşâm kelimesindeki noktalar, yıldız ve süreyyanın yok edilmesiyle kaybolmaktadır. Böylelikle yazılış olarak ahsâm kelimesi elde edilir. Boyca serviye benzetilen elif harfinin de ortada görünmemesi gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla ahsâmdan baştaki elif çıkarılırsa geriye Hüsâm kalır.

49.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1. ḳılıp mağribde zülfeynüñ ḥayâlin
ferâmüş eyledüm ḳaddiyle ḥâlin

Mağrib kelimesinin Türkçe müteradifi aḥşâm kelimesidir. Kad elif ve ḥâl noktadır. İkinci mısradaki *ferâmüş eyledüm kaddiyle ḥâlini* dediği için aḥşâm kelimesindeki elif harfi ile noktaları düşürülür ve Hüsâm ismi meydana gelir.

Verilen örneklerde Hüsâm ismi iki şekilde çözülmüştür: İlk çözüm yöntemi Mollâ Câmî, Mîr Hüseyin ve Emrî'de aynıdır. Çeşm kelimesi ve elif harfinden hareketle her üç şair Hüsâm ismini elde etmiştir.

47. **Hüsâm:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merḥûm Raḥmetullâh 'Aleyhi Raḥmeten Vâsî'a*: 7b; Topkapı B121, 55b ; Songül Akboğa, ag.e.,s, 318.

48. **Hüsâm:** Fatih Başpınar, “Adlî Dîvânı'nda Çözümlü Muammâlar”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Mart 2021, s.604.

49. **Hüsâm:** Mehmet Arslan, “Divân Edebiyatında Muammâ, Çözülmüş Muammâ Örnekleri ve Muammâ Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Editörler: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 122.

İkinci yöntem yine Emrî, Adlî ve Mehmet Arslan'ın çalışmasından alınan muammada aynı şekildedir. Ahşâm kelimesi ve bu kelimededen hareketle bazı kaideler sonucunda Hüsâm ismi husule gelmiştir.

Hüseyn

Mîr Hüseyn, Emrî, Alî Ker ve Rumûzî tarafından Hüseyn ismine yazılan muamma çözümleri şu şekildedir:

50.

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

1. çeşmet hadeng-i gamze be-ḥün-rîz[-i men] keşîd
şod behr-i [ân-] hadeng ḥam-ı ebrû[-yî tû] kemân

İkinci mısradan Hüseyn ismi istihrac olunur. Ebrû muammada “nûn” harfinin simgelerinden biridir. “Nûn” ebced hesabında ḥamsîn'dir. Oadaki ḥam kemân yani kavs olursa o zaman mîm gider “ḥa” kalır. Böylece ortaya Hüseyn ismi çıkar.

51.

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fa'lün

1. be-nağş-ı ebrû-yî ü dil zi-ḥalk mi duzdîd
dehân-ı ü çu yekî duzd goft pinhân şod

Ebrû “nûn” harfidir ve hesabı 50 yani ḥamsîn'dir. Onun nağşından murad “ḥa” olmasıdır. Dehân ise mîm harfinin göstergesidir. Saklanır ise yani gizlenirse ortaya Hüseyn ismi çıkar.

52.

fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fa'lün

1. tek gédersin o cefâ-cü girih-i ebrûsın
râziyuz görmez isek nokta ḥâl-i dil-cûsın

Ebrû “nûn” olup önceki Hüseyn muammasında olduğu gibi ḥamsîn kastedilmektedir. Girih lafzıyla “mîm” kastedilerek ortaya Hüseyn ismi çıkar.

50. Hüseyn: Tolga Öntürk, a.g.t., s. 397; *Şerh-i Muammeyât-ı Mîr Hüseyn Vaiz Kâşifî* 06 Mil Yz A 8274/1 [der-kenâr] 51a.

1 “Senün gözün gamze hadengin benüm kanım dökmege çekdi. / Ol hadeng için oldı senün kaşın büklümi yay.”

51. Hüseyn: Tolga Öntürk, a.g.e., s. 99; Sürûrî, *Şerh-i Muammeyât-ı Ali Keremullâhu Veche*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274/3 214b.

1 “Anun ebrûsının nağşî ile halkdan gönül uğurladı. / Anun agzı çü bir kimse ugrı dedi gizlendi.”

52. Hüseyn: Ms. Or. Oct. *Muammeyât-ı Emrî el Merḥûm Raḥmetullâh 'Aleyhi Raḥmeten Vâsî'a*: 8b; Songül Akboğa, a.g.e., s.334.

Her üç muammada da Hüseyin ismi aynı şekilde çözülmüştür. Ebrû kelimesinden şekil itibariyle nûn kastedilmiştir. Nûn ebcedde hamsîn yani 50 rakamıdır. Bazı kaidelerle bu kelimededen “mîm” harfi çıkarılmış ve Hüseyin ismi ortaya çıkmıştır.

Kâmî

Mîr Hüseyin ve Emrî tarafından Kâmî ismine yazılan muammaların ortak çözümü şu şekildedir:

53.

mefûlû mefâ'ilün mefâ'il

1. kâm-i dil-i h^vîş ey dil-efrûz
mî gîr zi-rûzgâr her rûz

İkinci mısradan hareketle Kami ismi ortaya çıkar. Rûzgâr lafzından her rûz itibâriyle rûz kelimesi çıkarılır ve geriye kâr kalır. İlk hece olan rûzdan ise nehâr kastedilmektedir. Nehârın rakamı râ'dır, onu çıkarıp “mî” ile tutarsan Kâmî ismi ortaya çıkar.

54.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1. yêle vërse n'ola âhum qarârı
diger-gündur çü emrî rûzgârı

Rûzgâr tahlil edildiğinde rûz ve kâr halini alır. Ra harfi digergün olunca “mîm”e tebdil olunur ve Kâmî ismi ortaya çıkar.

Her iki muammada da rûzgâr kelimesi ve bazı tasarruflarla Kâmî ismi bulunmuştur.

Kâsım

Mollâ Câmî'nin Kâsım üzerine muammasının çözümü şu şekildedir:

53. **Kâmî:** Tolga Öntürk, a.g.t., s., 389; *Şerh-i Muammeyât-ı Mîr Hüseyin Vaiz Kâşifi*, 06 Mil Yz A 8274/1 49a.

1 “Kendü gönünün murâdın ey gönül yakıcı / Tut rüzigârdan her gün.”

54. **Kâmî:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emri el Merhûm Raḥmetullâh 'Aleyhi Raḥmeten Vâsî'â*: 21b; Topkapı B121, 14b; Songül Akboğa, ag.e., s. 220.

55.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. kâbil-i bismil nemî bîned merâ ân tund hû
verne dârem rûz u şeb der-ser hevâ-i tîğ-i ü

İsim ilk mısradan çıkar yani *kâbil-i bismil* ibaresinden. İlk önce kâbil ismi tahlil edildiğinde bu kelime “kâ” ve “bil” biçiminde bölünür. “Bil” hecesi atılır ve geriye *kâ-i bismil* kalır. Burada da bismil'deki “bil” hecesi ortadan kalkarsa geriye “sm” kalır, kalan harfler bir araya gelince Kâsım ortaya çıkar.

56.

rubâ'î

1. dî şâhid-i gönce hancer-i hâr keşîd
der bâğ kesî kâbil-i bismil talebîd
2. miskîn bulbul-i kâbil-i bismil çu şenîd
fi'l-hâl zi-bîm-i cân ez-ân câ be-perîd

İkinci beyitten kastedilen isim çıkmaktadır. Kabil ve bismil kelimelerindeki bülbül gidince geriye Kâsım kalır.

Her iki muammada da Mollâ Câmî aynı çözüm yoluna başvurmuş ve Kâsım ismini elde etmiştir.

Kemâl

Mollâ Câmî, Ali Ker, Emrî, Adlî ve Namık Kemâl'in muammaları ile Mehmet Arslan'ın çalışmasından Kemâl ismine yazılan muammaların ortak çözümleri şu şekildedir:

55. Kâsım: Türkân Çakırca, a.g.t., s., 159; *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 01866 100a.

1 “Bogazlanmaga kâbil görmez beni ol sarp hûlî / Yohsa dutarum gece vü gündüz başda anun kılıc hevâsını.”

56. Kâsım: Türkân Çakırca, a.g.t.,s., 165; *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 01866 105a.

1 “Dün gonca mahubî diken hançerin çekdi / Bâgda bogazlanmaga kâbil bir kimse taleb eyledi.”

2 “Miskin bülbül boğazlanmağa kâbili çü işitdi / Fi'l-hâl cân korkusundan oradan uçtu.”

57.

fâ'ilâtün fâ'ilâün fâ'ilâtün fâ'ilân

1. dî gulî be-rûy-i âb efgend ân gul-ruḥ zi-dest
bergî ez-vey mând bālâ bergî ander tek nişest

Âb'ın Arapça müteradifi mâ kelimesi gül kelimesinin ortasına yerleştirilir ve Kemâl ismi ortaya çıkar.

58.

mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün

1. nâm-ı but-i men zi-gâyet-i luṭf
âbîst miyân-i gul çekîde

İkinci mısradan isim ortaya çıkar. Mısrada gül ortasına damlayan sudan söz edilmektedir. Su müteradifi mâ'dır. Gül ortasında olunca Kemâl ismi ortaya çıkar.

59.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân

1. kıldı beñzer şu kenârında o şâh-ı gül qarâr
ol dem emrî 'aksi âb içinde oldı âşikâr

Âb müteradifi mâ'dır. Gülün aksi âb içinde olunca yani mâ gül içinde olunca Kemâl olur.

60.

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fa'lün

1. gül-i ruḥından olur kaçre-rîz 'arûs-ı cemâl
gül âbı mâşıta êtdükde der-miyân fi'l-ḥâl

İlk mısradan gül kelimesi öne çıkmaktadır. Süsleyici, güle benzer yüzün ortasına gül suyu serpmektedir. Âb kelimesinin Arapça karşılığı mâdir. Gülün ortasına mâ gelince Kemâl olur.

57. **Kemâl:** Türkün Çakırca, a.g.t., s., 143; *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 01866 104b.

1 “Dün bir güli su yüzi üzere bıraktı ol gül yanaklu elden / Bir yaprağı andan yukarı kaldırdı bir yaprağı dibde oturdu.”

58. **Kemâl:** Tolga Öntürk, a.g.e., s. 215; *Sürûrî, Şerh-i Muammeyât-ı Ali Keremullâhu Veche*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8274/3 247a.

1 “Benüm bütümün adı gâyet-ı letâfetden / Bir sudur gül ortasına tammış.”

59. **Kemâl:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merḥûm Raḥmetullâh 'Aleyhi Raḥmeten Vâsî'a*: 21b; Topkapı B121, 84b; Songül Akboğa, a.g.e., s., 391.

60. **Kemâl:** Fatih Başpınar, a.g.m., s. 602.

61.

mefā'ilün mefā'ilün mefā'îl

1. 'arağ-rîz olsa ol serv-i gül-endām
gül-âb ile pür olur sahn-ı hammām

Hammāmın sahnı yani ortası mā hecesidir. Gül ortasına gelince Kemâl olur.

62.

mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

1. bir kaatre mā düşünce gülün kalb-i pākine
ismüm çıkar hemān varağ-ı tābnākine

Gül'ün kalbine, yani ortasına mā gelince Kemâl olur.

63.

mefā'ilün mefā'ilün mefā'îl

1. gülün ortasına su gelse ey cān
olur bir dilber adı anda pinhān

Gül kelimesinin ortasına su kelimesinin Araçça müteradifi mā gelince Kemâl olur.

Kemâl ismine örnek verdiğimiz yedi muammada da adı geçen isme aynı şekilde yani gül ve mā kelimeleriyle ulaşılmıştır.

Memi

Ubeydî, Emrî ve Ârifî'nin muamması ile Mehmet Arslan'ın çalışmasında yer alan Memi ismine yazılan muammaların ortak çözümü şu şekildedir:

61. **Kemâl:** Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Muamma Çözülmüş Muamma Örnekleri ve Muamma Çözüm Teknikleri", Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan, Editör: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s.99.

62. **Kemâl:** Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK, Ankara 1983, s. 490.

63. **Kemâl:** Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Muamma Çözülmüş Muamma Örnekleri ve Muamma Çözüm Teknikleri", Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan, Editör: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 99.

64.

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

1. cānum hevā-yı nağme-i ceng ü rebābda
göñlüm leb-i nigārda gözüm şarābda

Leb muammada teşbih vasıtasıyla “mîm” harfidir. Şarap Arapça mey'dir. Bir araya gelince Memî ortaya çıkar.

65.

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fa'lün

1. ağız bir étse hezārān kâşif-i dānā
dehānı keşf olunmaz muhāldür hālā

Dehān mîmdir. Muhāl ve hālâdan mül yani mey kastedilir ve Memi ismi ortaya çıkar.

66.

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il

1. fem-i mahbūba mey şunsañ sen éy cān
dêye adın saña luğf édüp éy cān

Fem-i mahbûb yani fem “mîm”dir. Ona mey sununca Memi ismi çıkar.

67.

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il

1. kıanı kimdür yolında vérmeyen cān
dehānında şarāb alduğda cānān

Dehān mîm, şarap ise mey'dir. İki bir araya gelince Memi ismi

-
- 64. Memi:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merhûm Raḥmetullāh 'Aleyhi Raḥmeten Vāsî'a*: 23b / *Muammeyât-ı Ubeydî* 54b; Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Muamma Çözölmüş Muamma Örnekleri ve Muamma Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Editör: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 149; Ömer Arslan, “Ubeydî Dîvânı (Metin ve İnceleme)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul 2013, s. 558; Yekta Sraç, *Emrî'nin Muammaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, s. 163. Yukarıda Memi ismine yazılan muamma iki şaire yani Ubeydî ve Emrî'ye maledilmekte olup Ms. Or. Oct. 3420 numarada kayıtlı mecmuada da hem Emrî hem Ubeydî muammaları arasında yer almaktadır.
- 65. Memi:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merhûm Raḥmetullāh 'Aleyhi Raḥmeten Vāsî'a*: 23b; Topkapı B121, 79a; Songül Akboğa, ag.e., s. 375.
- 66. Memi:** Ms. Or. Oct. 3420: *Muammeyât-ı Ârifî Efendi*: 40a.
- 67. Memi:** Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Muamma Çözölmüş Muamma Örnekleri ve Muamma Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Editör: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s.148.

ortaya çıkar.

Memi ismine örnek verilen her dört muammada da isme dehân ve sarap kelimeleriyle ulaşılmıştır.

Muhammed

Ârifi Efendi ile Mehmet Arslan'ın çalışmasında yer alan Muhammed ismine yazılan muammaların ortak çözümü:

68.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. ağzına aldıkdâ zülfüñ ol şanem
kim görürse ciğerinden kan tamar

Ağız muammada “mîm” olur. Zülf ise “cîm”dir. Bir araya gelince “muc” olur. Bu hece muamma kaidesine göre tashif edilince “muḥ” şeklini alır. Türkçe kan Arapça dem kelimesidir. Kalb olduğunda med olur ve muḥ ile bir araya gelince Muhammed ismi meydana gelir.

69.

fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün

1. leb-i maḥbûb ğidâ-yı rûḥumdur
hûn-ı dil bâde-i şabûḥumdur

Leb-i maḥbûb ile maḥbûb'un ilk hecesi “maḥ” alınır. Farsca hûn'un Arapça müteradifi dem'dir. Kalb olunca med olur ve muḥ ile bir araya gelince Muhammed ismi ortaya çıkar.

Muhammed isminin med hecesine her iki muammada da kan ve hun kelimelerinden hareketle müteradifi dem kelimesiyle ulaşılmıştır.

Ömer

Ubeydî ve Emrî'nin muamması ile Mehmet Arslan'ın çalışmasında yer alan Ömer ismine ait muammaların ortak çözümleri şu şekildedir:

70.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. merdüm-i çeşmüm beyâz-ı dîdede k'oldı 'ayân
meh yüzinde kevkeb-i ḥâline dönmişdür hemân

68. **Muhammed:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-i Ârifi Efendi*: 39b; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar (Edebi Sanatlar Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma)*, Dergah, İstanbul 2007, s. 299.

69. **Muhammed:** Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Muamma Çözölmüş Muamma Örnekleri ve Muamma Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Editör: İbrahim Delice, vd, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 133.

70. **Ömer:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Ubeydî* 54a; Ömer Aslan, a.g.m., s. 45.

Çeşm, muamma kaidelerine göre bize “ayn” harfini vermektedir. Mehin ise Arapça’daki karşılığı kamer’dır. Beyitte yüz kelimesinden yola çıkılarak kamerin yüzündeki yani başındaki kaf harfi kaldırılıp yerine “ayn” harfinin konulması gerektiği ima edilmektedir. Bu şekilde kevkebi hâle benzetilen merdüm-i çeşm meh yüzünde görünmüş olur, böylece ‘Ömer ismi bulunur.

71.

mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün

1. görür görmez iken yârüñ lebinde
bilür dil yok sa’âdet kevkebinde

Gör lafzından yola çıkılarak göz’e yani “ayn” harfine ulaşılır. “Mez” kelimesinin noktası ahz olup “ayn” ile bir araya gelince Ömer olur.

72.

mef’ülü fâ’ilätü mefâ’ilü fâ’ilân

1. sensiz görünmez oldı baña kevn ile mekân
ëy mâh-pâre gözden irag olma her zamân

Göz kelimesinin Arapça eş anlamlısı ‘ayn’dır. Farsça mâh Arapça kamerdir. Mâh-pâre ay parçası demektir. Yani bulduğumuz kamerin bir parçasını kasteder. Bu da “mîm” ve “râ” harfleri ile “mer” hecesine işaret eder. Gözden irak olma ifadesiyle “ayn” ve “mer” bir araya gelir ve Ömer olur.

73.

fâ’ilätün fe’ilätün fe’ilätün fe’ilân

1. çünkü der-bānuñ olupdur eşigüñde ëy şâh
efser-i zer gëyer-ise yaraşur başına mâh

Mâh’in Arapça’sı kamerdir. Zer’in yani altının da Arapça’daki karşılıklarından biri “ayn” kelimesi olup tesmiye ile “ayn” harfine denk gelir. Mâh’in efser-i zer giymesi kamerin başına “ayn” gelmesi demektir. Yani başındaki kaf harfi yerine “ayn” harfi konulursa Ömer ismi bulunur.

71. **Ömer:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merhûm Raḥmetullâh ‘Aleyhi Raḥmeten Vâsî‘a*: 19a; Topkapı B121, 53b; Songül Akboğa, ag.e., s. 313.

72. **Ömer:** Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Muamma Çözülmüş Muamma Örnekleri ve Muamma Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan’a Armağan*, Editör: İbrahim Delice, vd, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 100.

73. **Ömer:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Ubeydî* 54a; Ömer Aslan, ag.m., s. 34.

74.

fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilān

1. dēdi mihr-i ruḥın ēdüp ŧeb-i zülfinde nihān
gün toḡıcaḡ göremez n'olduḡını ḥalḡ-ı cihān

Gün “ayn” harfidir. Göremez kelimesi tahlil olmuş ve “gün” “mez” lafzının üstünde tulû etmekle noktasının zevali kastolunmuştur. Zira afitab tulû etse kevakib görünmez olur ve bu şekilde Ömer ismi ortaya çıkar.

75.

mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

1. ŧorarsan nāmını ŧāh-ı zemīnūñ
yarım taş ur gözine müdde'inūñ

Taş mermer'dir. Yarım taştan amaç mermer'in yarısı olan “mer” hecesidir. Göz teşbih yoluyla “ayn”dır ve böylece ikisi bir araya gelince Ömer ismi ortaya çıkar.

76.

mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

1. yarım taş üstine bir göz ḡoñışlar
anı bir dilberūñ adı dēmişler

Bu muamma da bir önceki muammanın çözümü ile birebir örtüşmekte olup içerik bakımından da aynıdır.

Ömer isminin ortak çözümleri şu şekildedir: ‘Ayn harfine göz / çesm, güneş/mihr ve zer kelimeleriyle ulaşılmıştır. “Mer” hecesine ise farklı yollarla ulaşılmış ve Ömer ismi meydana gelmiştir.

3. Sonuç

Bu çalışmada ortak çözümleri olan bazı muammalar üzerinde durulmuştur. Aynı isim üzerine muamma yazan bazı Fars şairleri; Mollâ Câmî, Mîr Hüseyin ve Alî Ker ile klasik Türk şairlerinden Emrî, Ubeydî, Rumûzî, Adlî, Ârifî Efendi, Ahmed el Muammâyî, Cem Sultân, Bursalı

74. **Ömer:** Ms. Or. Oct. 3420, *Muammeyât-ı Emrî el Merḥûm Raḥmetullāh 'Aleyhi Raḥmeten Vāsî'a*: 18b; Topkapı B121, 48a; Songül Akboḡa, ag.e., s. 300.

75. **Ömer:** Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Muamma Çözölmüş Muamma Örneklere ve Muamma Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armaḡan*, Editör: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 118.

76. **Ömer:** Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Muamma Çözölmüş Muamma Örneklere ve Muamma Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armaḡan*, Editör: İbrahim Delice, vd., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 118.

Lâmi'î, Fuzûlî, Alî Çelebi, Hâmî-i Âmidî ve Namık Kemâl'in muammaları incelenmiştir. Buna göre; anılan şairlerin muammâ çözümleri ortaktır, benzer ifadeler kullanılarak benzer yöntemlerle çözüme ulaşılmaktadır. Böylece divan edebiyatının diğer türlerinde olduğu gibi muammada da şairlerin belirli ifade kalıplarını, yöntemlerini kullanarak geleneği izlediklerini ve zamanla farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir.

Kaynaklar

- Akboğa, S. (2024). “Muammâyî Ahmed Çelebi'nin Muammâları”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32, İstanbul.
- Akboğa, S. (2023). *Şâirâne Muammâlara Şârihâne Çözümler Şerh-i Muammeyât-ı Emrî (Muammâyî Ahmed Çelebi)*. Ankara: Gazi.
- Arslan, M. (2019). “Divân Edebiyatında Muammâ, Çözölmüş Muammâ Örnekleri ve Muammâ Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Edit: İbrahim Delice vd., Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Arslan, M. (2000). “Divan Edebiyatında Muammâ”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi.
- Aslan, Ö. (2021). “XVI. Yüzyıl Şairlerinden Edirneli Ubeydî'nin Muammâları”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul.
- Başpınar, F. (2021). “Adlî Divanında Çözömlü Muammâlar”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*.
- Bilkan, A. (2000). *Türk Edebiyatında Muammâ*, Ankara: Akçağ.
- Çeçen, H. – Ayşe Sağlam (2019). *Mustafa Rumûzî, Risâle-i Muammâ*, İstanbul: DBY.
- Coşkun, M. (2007). *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul: Dergah.
- Çakırca, T. (2021). “Sürûrî Şerh-i Muammeyât-ı Câmî (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)”, *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Edirne.
- Edip, K. (1949). “Füzûlî'nin Muammâ Risâlesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 1. Ankara.
- Öntürk, T. (2021). *Gelibolulu Sürûrî, Şerh-i Risâle-i Muammâ-yi Alî Ker*, İstanbul: DBY.
- Lafz-ı Muammâ Risâlesi*, İstanbul Üniversitesi, nkty. 09944.
- Milli Kütüphane Yazmalar, 06 Mil Yz A 8274/1.
- Milli Kütüphane Yazmalar, 06 Mil Yz A 8274/3.
- Muammeyât*, Ms. Or. Oct. 3420.
- Öntürk, T. (2019). “Sürûrî'nin Şerh-i Muammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*,

324 • Muamma yazan şairlerin aynı isimler üzerindeki ortak çözüm yöntemleri

Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Van.

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu 01866.

Tarlan, A. T. (1936). *Divân Edebiyatında Muammâ*, İstanbul: Burhaneddin Matbâası.

Topkapı B. 121.

KARAAAYAK, Tümer.*

“Batı Türkçesi Kur’ân Tercümelerindeki Moğolca Unsurlar”**

1. Giriş

Türkler hüküm sürdükleri ve yaşadıkları coğrafyalarda çeşitli topluluklarla etkileşimde bulunmuşlar ve bu coğrafyalarda yer alan çeşitli dinler, diller ve kültürlerle temas halinde olmuşlardır. Bu çok yönlü temasların en önemli yansımalarından birisi dil üzerine olmuştur. Türkçe temas halinde bulunduğu toplulukların dillerinden “ödünç kelimeler” aldığı gibi kendisi de bu dillere “ödünç kelimeler” vermiştir. Bu karşılıklı kelime alışverişi Eski Türkçenin ilk yazılı belgelerinden olan runik harfli yazıtlar döneminde düşük olmakla birlikte Eski Uygur döneminden itibaren yoğunlaşmıştır. Eski Uygurcada Sanskritçe, Soğdca, Çince, Tibetçe ve Moğolca gibi dillerden doğrudan, Orta Farsça, Partça, Toharca A ve Toharca B gibi dillerden de dolaylı / aracı yolla birçok ödünç kelime alınmıştır. Ayrıca sınırlı sayıda da olsa Eski Uygurcada Arapça ve Farsça kelime mevcuttur.

Karahanlı Türkçesi döneminde İslamiyet’in kabulüyle başlayan süreçte dil, din ve kültür alanında önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin bir sonucu olarak Türkçedeki Arapça ve Farsça kelimelerin sayısı artmıştır. Türkler bu dönemde yeni kabul ettikleri dinin temel başvuru kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim’i kendi dillerine çevirmek için birçok tercüme faaliyetinde bulunmuşlardır. Kur’ân-ı Kerim’in aslından yapılan bu tercüme faaliyetleri kutsallık ifade etmesi hasebiyle büyük bir titizlikle hazırlanmış ve Türklerin o dönem konuştuğu ve anladığı dille tercüme edilmiştir. Bu tercümelerde yoğun olarak Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmış olsa da Türklerin eski kültür hayatına ait Sanskritçe, Soğdca, Çince, Tibetçe ve Moğolca kelimeler de kullanılmıştır.

Türkçe, tarihi serüveni içerisinde birçok dilden kelime aldığı gibi kendisi de bu dillere kelime vermiştir. Bu karşılıklı etkileşimin en yoğun olduğu dillerden birisi de Moğolcadır. Türkçe ile Moğolca arasındaki

* Arş. Gör. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tumerkaraayak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2322-9663

** Bu çalışma 21-23 Eylül 2023 tarihinde Avusturya’da Viyana Üniversitesi tarafından düzenlenen “The Fourth European Convention on Turkic, Ottoman and Turkish Studies (Turkologentag 2023)” adlı sempozyumda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

ilişki başlangıçta Altay Dilleri Teorisi bağlamında her iki dilin akrabalık ilişkisi¹ içerisinde olduğu tezi üzerine kurulmuş iken 20. yüzyılın ortalarından itibaren “alıntı kelimeleri”² ön plana çıkaran çalışmalar³ yapılmaya başlamıştır (Karaayak 2022: 380).

Türkçenin tarihi dönemlerinde tespit edilebilen “Moğolca alıntı kelimeler” birçok müstakil çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Araştırmacılar bu çalışmalarında⁴ Türkçenin tarihi dönemlerine ait metinlerde yer alan Moğolca kelimeleri ele almışlar ve bu kelimeleri çeşitli yönleriyle değerlendirmişlerdir. Türkçenin tarihi dönemlerine ait metinlerin çoğunda yer alan Moğolca kelimeler büyük ölçüde tespit ve tahlil edilmiş olsa da Türkçe Kur'an tercümelerinde yer alan Moğolca kelimeler müstakil çalışma boyutunda sınırlı bir derlemde ele alınmıştır.

Doğu Türkçesi Kur'ân tercümelerinde yer alan Moğolca kelimelerin bir kısmı⁵ tarafımızca ele alınmıştır. Bu Kur'ân tercümelerinde yer alan Moğolca kelimelerin büyük çoğunluğu daha önceki metinlerde de / çalışmalarda da var olan kelimeler olsa da *kural* kelimesi gibi ilk defa bu metinlerde tanıklanan örnekler de mevcuttur.

XIV. yüzyıldan itibaren Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış birçok Kur'ân tercümesi, sure ve ayet tefsiri ile satır arası Kur'ân tercümesi oluşturulmuştur. Bu tercümelerden Batı Türkçesi dönemine ait belli başlı Kur'ân tercüme ve bu tercümeler üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir:

British Library Nüshası:⁶ Bu nüsha British Library'da OR 9515

¹ Ramstedt 1957; Poppe 1960 [→ İngilizcesi: Poppe 1965]; Kotwicz 1962; Miller 1971; Tekin 1976.

² Clauson 1956 [→ Türkçesi: Clauson 2011]; Clauson 1962 [→ Türkçesi: Clauson 2017]; Doerfer 1963.

³ Türkçedeki Moğolca ve Moğolcadaki Türkçe alıntılara dair yapılan çalışmalar için bkz. Karaayak 2021a: 486-508.

⁴ Eski Uygurca için bkz. → Doerfer 1993b: 189-190; Ayazlı 2019; Ölmez 2020b; Ağca 2021: 305-306; Ayazlı 2021; Wilkens 2021a; Wilkens 2021b; Karaayak 2022; Karaayak 2023. Karahanlı için bkz. → Gülensoy 1984; Rybatzki 2011. Harezmi-Altın Ordu için bkz. → Sertkaya 2007; Kaya 2018; Karaayak 2021b. Kıpçak Türkçesi için bkz. → Poppe 1962; Knüppel 2009; Csáki 2006. Çağatay Türkçesi için bkz. → Ölmez 2007, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2023; Sertkaya 1987, 1992; Kincses-Nagy 1997, 2009, 2018. Eski Anadolu Türkçesi için bkz. → Schönig 2000. Osmanlı Türkçesi için bkz. → Tuna 1972, 1976.

⁵ Karaayak 2021a: 512-529. Bu çalışmada asra-, belek, kalkan, kural, käläçi ~ käläçü, nökar, olça, oram ~ uram, sala, soyurka- töre, ulus, urgan ve yasa- kelimeleri ele alınmıştır.

⁶ Esra Karabacak (2006): *Türkçe, Arapça, Farsça Satır Arası Kur'ân Tercümesi: British*

numarada korunmakta olup bu yazmayla ilgili Esra Karabacak ve Ali Gül'ün çalışmaları mevcuttur.

Bursa Nüshası:⁷ Bu nüsha Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesinde bulunmakta olup eser üzerine Murat Küçük bir çalışma yapmıştır.

Manisa Nüshası:⁸ Bu nüsha Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 numarada muhafaza edilmektedir. Bu eser üzerine Esra Karabacak çalışma yapmıştır.

Sivas Nüshası:⁹ Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E. Y. 84/176

Museum Or 9515. Ankara: Öncü Kitap; Ali Gül (2014): *British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara; Ali Gül (2019): *British Library Or 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [→ ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 17]

⁷ Murat Küçük (2001): *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara; Murat Küçük (2014): *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [→ ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 18].

⁸ Esra Karabacak (1992): *Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki Satır-Arası Kur'an Tercümesi (3 cilt)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul; Esra Karabacak (1994): *Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi. Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım. (1. Kısım: Giriş ve Metin)*. Harvard Üniversitesi: Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü; Esra Karabacak (1995): *Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi. Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım. (2. Kısım: Dizin-Sözlük, Birinci Bölüm: 1-384) ve (2. Kısım: Dizin-Sözlük, İkinci Bölüm: 385-786)*. Harvard Üniversitesi: Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü. [→ ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 19].

⁹ Hikmet Yılmaz (1992): *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [1b-53a]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas; Ali Akar (1992): *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [53b-105b]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas; H. İbrahim Delice (1992): *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [105b-170b]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas; Emin Eminoğlu (1992): *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [171a-245b]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas; Mehtap Alper (1998): *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [315a-388a]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas; Mehmet Kütükçü (2005): *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an*

numarada kayıtlı olan bu nüsha üzerine birçok yüksek lisans tezi yapılmıştır.

TİEM 40 Nüshası:¹⁰ Türk İslam Eserleri Müzesinde muhafaza edilmekte olan bu yazma üzerine Ahmet Topaloğlu bir çalışma yapmıştır.

Türk Dil Kurumu Nüshaları [Yz. B 1; Yz. B 2; Yz. B 3; Yz. A 481; Yz. A 498; Yz. A 532; Yz. A 547]:¹¹ Bu yazmalar üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Topkapı Sarayı Nüshaları [Koşuşlar Kitaplığı No. 247; No 270]:¹² Bu yazmalar üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Polonya Nüshası:¹³ Bu yazmalar üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Kayseri Nüshası:¹⁴ Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi 26786 numarada saklanmakta olan bu yazma üzerine 2 tane yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Önder Nüshası:¹⁵ Bu yazma, Fahrettin Önder'in şahsi

Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) [535b-616b]. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas; Vefa Ayhan (2007): *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Sözlük) [245b-320a].* Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas; Harun Küpeli (2006): *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) [464a-535b].* Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas. [→ ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 20].

¹⁰ Ahmet Topaloğlu (1976): *Muhammed Bin Hamza. XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi.* Birinci Cilt (Giriş ve Metin). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi; Ahmet Topaloğlu (1978): *Muhammed Bin Hamza. XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi.* İkinci Cilt (Sözlük). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. [→ ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 21].

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 22.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 23.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 23-24.

¹⁴ Buket Işıkcıan Yılmaz (2015): *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki Satır Arası Kur'an Tercümesi 1a - 216b: Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım.* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri; Harunu Reşit Yılmaz (2015): *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki satır arası Kur'an tercümesi 216b-435b (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım).* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri. [→ ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 24].

¹⁵ Mustafa Toker (2011): *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım Örnekleri) I.* Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi; Mustafa Toker (2012): *Anonim Satır*

kütüphanesinde olduğu için bu isimle zikredilmektedir. Bu eser üzerine Mustafa Toker'in bir çalışması vardır.

Bu eserler, Batı Türkçesi dönemine ait belli başlı Kur'ân tercümelemleri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada *Türk ve İslam Eserleri Müzesi No. 40* (TİEM 40.), *Manisa Kur'ân Tercümesi* (MKT), *Bursa Kur'ân Tercümesi* (BKT) ve *Topkapı Sarayı Müzesi Koşulları Kitaplığı K. 252* nolu Batı Türkçesi dönemine ait Kur'ân tercümelemlerinde tespit edilebilen Moğolca kelimeler ele alınacaktır. Bu eserlerde yer alan Moğolca kelimelerin hangi metinlerde buldukları ve bu metinlerde yer alan örnek cümleleriyle birlikte yer verilecektir. Ayrıca eğer varsa bu kelimelerin ilgili metinlerdeki semantik ve morfolojik değişimlerine temas edilecektir. Kelimelerin tespit edilebilen Orta, Edebi ve Çağdaş Moğolcadaki şekilleri ve ilgili referansları “Moğolca” veriler alt başlığında ele alınacaktır. Ayrıca tespit edilen Moğolca kelimelerin tarihi ve çağdaş dönemlerdeki şekillerine ve bu konuda yapılmış diğer çalışmalardaki etimolojik açıklamalarına yer verilecektir.

2. Batı Türkçesi Kur'ân Tercümelemlerindeki Moğolca Unsurlar

1. çağ “yaş” (Topaloğlu 1978: 118; Ünlü 2012a: 171a). < Moğ. çağ “time, period, season, age // zaman, süre, vakit, çağ, devir” (Lessing 1960: 156b; Lessing 2017: 214a). çağ kelimesi TİEM 40 yazmasında yer almaktadır.

TİEM 40 6a/4. satır: *bayık ol bir sığırdur, yaşlu degül, dağı yigit degül; orta çağlıdur anun arasında* (Topaloğlu 1976: 6). “Şüphesiz o bir sığırdır. Yaşlı değil(dir). Asla genç değil(dir). Onların arasında orta yaşlıdır.”

Doerfer, Clauson ve Clark'a göre kelime Moğolcadan ödünç alınmıştır. Doerfer, kelimenin Moğolcadan ödünç alındığını ve bazı Türk dilleri tarafından yeniden ödünç alındığını belirtir (Doerfer 1967 [TMEN III]: 25-26, 1045. madde). Clauson ise Moğol dönemi öncesi Türkçe yazılı kaynaklarda çağ kelimesi bulunmadığı ve Eski Türkçede “zaman” anlamıyla öd [yeni okumaya göre üd] kelimesi bulunduğu için çağ kelimesini Moğolca olarak düşünmüştür (Clauson 1972: 403b-404a). Clark da çağ kelimesinin Moğolca kökenli olduğunu belirtmiştir (Clark 1977: 134, 23. madde).

çağ kelimesi Orta Moğolca eserlerde, Edebi Moğolca kaynaklarda ve Çağdaş Moğolcanın Kalmuk, Buryat ve Ordos lehçelerinde

Altı Kur'ân Tercümesi (Dizin) II. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi. [→ ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek 2017: 24].

tanıklanmaktadır. Orta Moğolca: Phs. *ç'aq(un)* "time // zaman" (Poppe 1957: 121b); SonGar. *çağ* "time; measure // zaman; ölçü" (Kara 2009: 64). || Edebî Moğolca: *çağ* "période, époque, saison // dönem, çağ, devir, mevsim" (Kowalewski 1849: 2107b); *çağ* "time, period, season, age // zaman, süre, vakit, çağ, devir" (Lessing 1960: 156b; Lessing 2017: 214a). || Çağdaş Moğolca: Kalm. *tsağ* "zeit; stunde; jahreszeit // zaman; saat; mevsim" (Ramstedt 1935: 419a); Bur. *sağ* "время, период // zaman, periyod" (Çeremisov 1951: 394a); Ord. *ts'ağ* "temps, saison, heure, horloge, montre // zaman, mevsim, saat, kol saati" (Mostaert 1968: 690a).

çağ kelimesi Karahanlı Türkçesi dönemi haricinde Türkçenin tarihi diğer bütün dönemlerinde tanıklanmıştır. Eski Türkçe: EUyg. *çağ* "zaman, vakit, çağ, (bir hükümdarın) yönetim zamanı" (Wilkens 2021a: 215b; Karaayak 2022: 391) || Kar. -. || Orta Türkçe: Har. *çağ* "zaman, vakit, çağ" (Ünlü 2012b: 129; Karaayak 2021b: 356) ~ *çağ* "çağ, dönem, vakit, zaman" (Ünlü 2012a: 130; Karaayak 2021b: 356) || Kıp. *çağ* "çağ, zaman" (Toparlı, Vural, Karaatlı 2007: 45a) ~ *çağ* "çağ, zaman" (Toparlı, Vural, Karaatlı 2007: 45a) ~ *çağ* "çağ, zaman" (Toparlı, Vural, Karaatlı 2007: 45b). || Çağ. *çağ* "zaman, çağ, dönem, devir, vakit, an, zaman" (Ünlü 2013: 220a) ~ *çağ* "çağ, zaman, mevsim" (Ünlü 2013: 222b). || Batı Türkçesi: EAT. *çağ* "zaman, vakit, mevsim" (TS II: 783). || Osm. *çağ* "çağ, zaman" (Canpolat 1982: 283).

çağ kelimesi çeşitli ses ve şekil değişiklikleri [*sak* ~ *şaq* ~ *çaq* ~ *sax* vb. gibi] geçirerek Çağdaş Türk dillerinin hemen hemen hepsinde tanıklanmaktadır. Güney-Batı Türk Dilleri [Oğuz Grubu]: TTü. *çağ* "zaman dilimi, vakit" (TürSöz 2011: 478b). || Az. *çağ* "vakit, zaman dilimi, zaman, an" (Altaylı 2018: 646a). || Trkm. *çağ* "vakit, dönem, çağ" (Tekin vd. 1995: 106). || Kuzey-Batı Türk Dilleri [Kıpçak Grubu]: Tat. *çağ* "çağ, devir; belli bir vakit, an, süre" (Öner 2009: 60). || Bşk. *sağ* "(ömür için) dönem, çağ, vakit; an, süre" (Özşahin 2017: 492b). || Kır. *çağ* "zaman, vakit" (Yudahin 1998: 244b). || Kzk. *şaq* "dönem, çağ, devir; zaman" (Koç vd. 2021: 1023a). || KKlp. *şaq* "devir, zaman aralığı" (Uyğur 2019: 525a; Uyğur 2019: 119b). || Nog. *şak* "время, порá, сезón // zaman, vakit, süre, mevsim, sezon" (Baskakov 1963: 402a). || Krç-Mlk. *çak* "zaman" (Tavkul 2020: 141a). || Kum. *çağ* "zaman, vakit" (Pekacar 2011: 98a). || Kry. *çağ* "time // zaman" (Aqtay, Jankowski 2015: 108b). || Güney-Doğu Türk Dilleri [Karluk Grubu]: Özb. *çağ* "time // zaman" (Waterson 1980: 141a). || YUyg. *çağ* "time // zaman" (Schwarz 1992: 67b). || Kuzey-Doğu Türk Dilleri [Sibirya Grubu]: Yak. *sax* "время // zaman" (Pekarskiy 1907-1930:

2133). || Tuv. *şag* “çağ, zaman” (Ölmez 2007: 258a). || Hak. *sah* “çağ, zaman” (Gürsoy-Naskali vd. 2007: 418b). || Alt. *çak* “zaman, çağ” (Gürsoy-Naskali, Duranlı 1999: 69a).

çag kelimesi için bkz. Doerfer 1967 [TMEN III]: 25-28, 1045. madde; Räsänen 1969: 95; Kincses-Nagy 2008: 74; Nugteren 2011: 298; Ünal 2016: 244-245; Şçerbak 2019: 110; Karaayak 2022: 391-392.

2. *geleci* “söz, kelime; konuşan” (Topaloğlu 1978: 227; Ünlü 2012a: 269b). < Moğ. *keleçi* “speaker; predicate // yorumcu, tefsirci” (Lessing 1960: 447b; Lessing 2017: 560a). *geleci* kelimesi TİEM 40 ve Topkapı Sarayı Müzesi Koşulları Kitaplığı K. 252 nolu yazmalarda çeşitli örneklerde yer almaktadır.

TİEM 40 6b/4. satır: *geleci mi idaresiz anlara, anı kim açdı* (Topaloğlu 1979: 9). “Söz onlara mı isabetsiz? Onu kim bildirdi?”.

TİEM 40 79b/8. satır: *peygambar, yazı yazmaz; ol kim inanur Tanrı'ya, dağı gelecilerine* (Topaloğlu 1979: 127). “Peygamber yazı yazmaz (= ümmidir). Kim o Tanrıya ve sözlerine inanır”.

TİEM 40 93a/1-2. satır: *dağı bayık eyittiler küfr gelecisini* (Topaloğlu 1976: 148). “Ayrıca şüphesiz küfür sözlerini söylediler”.

TİEM 40 122a/4. satır: *geleci aru ya'nî 'Lâ-ilâhe illa'llâh' kelimesi* (Topaloğlu 1976: 197). “Söz, yani ‘Lâ-ilâhe illa'llâh’ kelimesi kutsaldır”.

TİEM 40 141a/3. satır: *pes eyitti işine ya'nî mu'mine, ol geleci eylerken ana* (Topaloğlu 1976: 232). “Sonra o konuşurken eşine yani mümine'ye söyledi”.

TİEM 40 141a/5-6. satır: *eyitti ana işi, ol geleci iderken ana* (Topaloğlu 1976: 233). “O konuşurken eşi ona söyledi”.

K. 252 291a/6 satır: *Tanrı meşeli geleci arı ağaç gibidür* “Tanrı sözü temiz ağaç gibidir”.

K. 252 339a/1. satır: *ol geleci eydürler* (Şimşek 2017: 201) “o konuşan(lar) söylerler”.

Doerfer, *kele(n)* “Zunge, Rede, Sprache // lisans, konuşma, dil” ile *kelele*-ten hece düşmesiyle ortaya çıkan *kele-* “reden // konuşmak” fiilinin Moğolcanın temel kelimeleri olduğunu ve “Dolmetscher // tercüman” anlamındaki *käläçi* isminin buradan türediğini belirtir (Doerfer 1963: 471, 335. madde). Clauson, kelimenin Oğuzca'daki bozuk yabancı kelimelerden birisi olduğunu ama kesinlikle Moğolca *kele-* “to speak // konuşmak” ile ilişkili olmadığını söyler (Clauson 1972: 716). Tekin, Hunların diliyle ilgili yaptığı çalışmasında *geleci* için şu notu düşer: “Sözcüğün türediği *kele-* “söylemek, konuşmak” fiili Moğolcadır.

Ancak bu eylem Türk dilleri içinde yalnızca Çuvaşçada *kala-* biçiminde yaşamaktadır. Ayrıca, bu eylemden *-çü* ekiyle türemiş *käläçü* “konuşma” sözcüğü “Oğuzca” olarak M[ahmud] K[aşgarlı]’da kayıtlıdır. 14. ve 15. yüzyıl Oğuz-Kıpçak sözcüklerinde *käläçi* biçiminde geçen bu sözcüğe Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de *käläçi*, *gäläçi* biçimlerinde sıkça rastlanır. Bu sözcük bugün Karaçay-Malkarda kelecî biçiminde ve “aracı, iki taraf arasında haber götürüp, getiren” anlamında yaşamaktadır” (Tekin 1993: 30-31; Şimşek 2017: 407).

gelecî kelimesi Orta Moğolca eserlerde, Edebi Moğolca kaynaklarda ve Çağdaş Moğolcanın Kalmuk, Buryat ve Ordos lehçelerinde tanıklanmaktadır. Orta Moğolca: ME. *kelekçi* “sözlegüçi // govoryashchiy // konuşan” (Poppe 1938: 214; Poppe 2009: 76); ME. *kelen* “til // yazık // dil” (Poppe 1938: 214; Poppe 2009: 76); MGT. *kele(n)* “Zunge, Rede, Worte, Nachricht, Sprache // lisan, konuşma, kelimeler, mesaj, dil” (Haenisch 1939: 97; Haenisch 2020: 205); MGT. *kelecilegu* “die Meldung durchgeben // mesaj iletmek” (Haenisch 1939: 98; Haenisch 2020: 205). || Edebi Moğolca: *kelen* “langage, dialecte, idiome // dil, lehçe, deyim” (Kowalewski 1849: 2471); *keleçi* “speaker; predicate // yorumcu, tefsirci” (Lessing 1960: 447b; Lessing 2017: 560a). || Çağdaş Moğolca: Kalm. *kelñ* “zunge; sprache; nachricht // lisan; dil; ileti” (Ramstedt 1935: 224); Bur. *ħälähä* “govoryt’, rasskazyvat’; konuşmak, anlatmak” (Çeremisov 1951: 626); Ord. *k’ële* “langue, langage, nouvelle // dil” (Mostaert 1968: 411); Ord. *k’ële-* “dire, parler, raconter // söylemek, konuşmak” (Mostaert 1968: 411).

gelecî kelimesi Eski Uygur Türkçesi dönemi haricinde Türkçenin tarihi diğer bütün dönemlerinde tanıklanmıştır. Eski Türkçe: EUyg. -. || Kar. *keleçü* “söz, konuşma” (Kaçalın, Ölmez 2023: 665b). || Orta Türkçe: Har. *keleçi* “sözcü, elçi” (Ünlü 2012: 306; Karaayak 2021b: 359) ~ *kileçi* “sözcü” (Ünlü 2012: 326; Karaayak 2021b: 359) || Kıp. *keleçi* “söz, sohbet, lakırdı” (Toparlı, Vural, Karaatlı 2007: 137a). || Çağ. *kele* “söz” ~ *kele izhāri kı-* “soru sormak, söz söylemek” (Ünlü 2013: 607a). || Batı Türkçesi: EAT. *gelecî* → *kelecî* (TS III: 1625) ~ *kelecî*, (*gelecî*) “söz, lakırdı” (TS IV: 2398-2401). || Osm. *kelecî* “söz, lakırdı, sohbet” (Tuna 1972: 229).

gelecî kelimesi Çağdaş Türk dillerinden Kırgızca’da *keleçe* ve Karaçay-Malkarca’da ise *keleçi* şeklinde tanıklanmaktadır. Güney-Batı Türk Dilleri [Oğuz Grubu]: TTü. || Az. -. || Trkm. -. || Kuzey-Batı Türk Dilleri [Kıpçak Grubu]: Tat. -. || Bşk. -. || Kır. *keleçe* “yeni haber, havadis” (Yudahin 1998: 433a). || Kzk. -. || KKlp. -. || Nog. -. || Krç-Mlk. *keleçi* “elçi, ara bulucu, temsilci” (Tavkul 2020: 207b). || Kum. -. || Kar. -. || Güney-

Doğu Türk Dilleri [Karluk Grubu]: Özb. -. || YUyg. -. || Kuzey-Doğu Türk Dilleri [Sibirya Grubu]: Yak. -. || Tuv. -. || Hak. -. || Alt. -.

geleci kelimesi için bkz. Doerfer 1963 [TMEN I]: 471-472, 335. madde; Clauson 1972: 716; Tuna 1972: 229; Doerfer 1975 [TMEN IV]: 395, 335. madde; Özyetgin 1996: 166; Schönig 2000: 120-122; Şçerbak 2019: 123, 169.

3. *dümüg* “yönelmiş, meşgul” (Topaloğlu 1978: 182; Ünlü 2012a: 209). < Moğ. *dömüg* “useful, convenient[ly], satisfactory, rather good or well // faydalı, elverişli, memnun edici, daha iyi veya daha uygun, yararlı (şekilde)” (Lessing 1960: 267b; Lessing 2017: 342b). *dümüg* kelimesi TIEM 40 yazmasında yer almaktadır.

TIEM 40, 110a/8. satır: *ol yıgmayanlar, yimege içmege, ‘ayşa dümüg-idiler; dağı oldılar yazuklular* (Topaloğlu 1976: 177). “o ağlamayanlar, yemeye, içmeye, zevke ve sefaya yönelmişlerdi”.

Tuna, *dömüg* kelimesinin Moğolca *dömü-* “geçimini zar zor temin etmek, kıt kanaat geçinmek, yoksulluk içinde yaşamak” fiiline (Lessing 2017: 342a) fiilden isim yapım eki /-g/ eklenmesiyle (Poppe 2016: 68, 146. madde) oluştuğunu belirtir. Ayrıca *dömü-* fiil kökünden *dömü-gü*, *dömü-gü+re-*, *dömü-gü+ken* ve *dömü-n+e-* biçimlerinin de oluştuğuna dikkat çeker (Tuna 1972: 224).

dümüg kelimesi Orta Moğolca eserlerde ve Çağdaş Moğolcanın Kalmuk, Buryat ve Ordos lehçelerinde tanıklanmamıştır. Orta Moğolca: -. || Edebi Moğolca: Moğ. *dömüg* “useful, convenient[ly], satisfactory, rather good or well // faydalı, elverişli, memnun edici, daha iyi veya daha uygun, yararlı (şekilde)” (Lessing 1960: 267b; Lessing 2017: 342b). || Çağdaş Moğolca: Bur. -. || Kal. -. || Ord. -.

dümüg kelimesi Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemi haricinde diğer tarihi dönemlerde tanıklanmamıştır. Eski Türkçe: EUyg. -. || Kar. -. || Orta Türkçe: Har. -. || Kıp. -. || Çağ. -. || Batı Türkçesi: EAT. *dümük* “meşgale, iş, güç” (TS II: 1311). || Osm. *dümük* “meşgale, iş-güç” (Tuna 1972: 223).

dümüg kelimesi Çağdaş Türk dillerinden sadece Azeri Türkçesinde tespit edilebilmiştir. Güney-Batı Türk Dilleri [Oğuz Grubu]: TTü. -. || Az. *dümük* “gönül eğlendirme, eğlence ile vakit geçirme” (Altaylı 2018: 986a). || Trkm. -. || Kuzey-Batı Türk Dilleri [Kıpçak Grubu]: Tat. -. || Bşk. -. || Kır. -. || Kzk. -. || KKlp. -. || Nog. -. || Krç-Mlk. -. || Kum. -. || Kar. -. || Güney-Doğu Türk Dilleri [Karluk Grubu]: Özb. -. || YUyg. -. || Kuzey-Doğu Türk Dilleri [Sibirya Grubu]: Yak. -. || Tuv. -. || Hak. -. || Alt. -.

dömüg kelimesi için ayrıca bkz. Tuna 1972: 223-224; Schönig 2000: 91-92; Tietze 2016: 516; Taş 2019a: 46.

4. *dümük*- “yönelmek, meşgul olmak” (Topaloğlu 1978: 182; Ünlü 2012a: 209-210). < Moğ. *dömü*- “to be barely able to make a living, eke out a miserable existence, live in poverty // geçimini zar zor temin etmek, kıt kanaat geçinmek, yoksulluk içinde yaşamak” (Lessing 1960: 267b; Lessing 2017: 342a). + Türk. -k-. *dümük*- kelimesi TİEM 40 yazmasında yer almaktadır.

TİEM 40 254a/4-5. satır: *tiz dümükem size ya'ni hisâb eylemege, iy âdamî daki perri* (Topaloğlu 1976: 446). “Ey insanlar ve cinler hemen size hesap sormak için yöneleyim”.

Tuna, *dömüg* kelimesinin Moğolca *dömü*- “geçimini zar zor temin etmek, kıt kanaat geçinmek, yoksulluk içinde yaşamak” fiiline (Lessing 2017: 342a) Türkçe fiilden isim yapım eki /-k-/ (Taş 2019b: 89) eklenmesiyle oluştuğunu belirtir (Tuna 1972: 224).

dümük- kelimesi Orta Moğolca eserlerde tanıklanamamıştır. Edebi ve Çağdaş Moğolcanın Kalmuk lehçesinde *dümü*- ~ *dömü*- şeklinde bulunan fiil kökü tanıklanmıştır. Orta Moğolca: - || Edebi Moğolca: *dümükü* “gagner son pain // ekmeğini kazanmak” (Kowalewski 1849: 1925a); *dömü*- “to be barely able to make a living, eke out a miserable existence, live in poverty // geçimini zar zor temin etmek, kıt kanaat geçinmek, yoksulluk içinde yaşamak” (Lessing 1960: 267b; Lessing 2017: 342a). || Çağdaş Moğolca: Kalm. *dömçə* “knapp seian, mit mühe durchkommen od. hinreichen // kıt, güçlülkle üstesinden gelmek veya yeterli olmak” (Ramstedt 1935: 98). || Bur. -. || Ord. -.

dümük- fiili Kıpçak, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerine ait eserlerde tanıklanmıştır. Eski Türkçe: EUyg. -. || Kar. -. || Orta Türkçe: Har. -. || Kıp. *dümük*- “oyalanmak, avunmak” (Toparlı, Vural, Karaatlı 2007: 67a). || Çağ. -. || Batı Türkçesi: EAT. *dümükmek* “bir işle meşgul olmak, oyalanmak” (TS II: 1312). || Osm. *dümük*- “bir işle meşgul olmak, oyalanmak” (Tuna 1972: 223).

dümük- fiili Çağdaş Türk dillerinden sadece Azeri Türkçesinde tespit edilebilmiştir. Güney-Batı Türk Dilleri [Oğuz Grubu]: TTü. -. || Az. *dümükləmək* “bir şeyle meşgul etmek” (Altaylı 2018: 986a). || Trkm. -. || Kuzey-Batı Türk Dilleri [Kıpçak Grubu]: Tat. -. || Bşk. -. || Kır. -. || Kzk. -. || KKlp. -. || Nog. -. || Krç-Mlk. -. || Kum. -. || Kar. -. || Güney-Doğu Türk Dilleri [Karluk Grubu]: Özb. -. || YUyg. -. || Yak Kuzey-Doğu Türk Dilleri [Sibirya Grubu]:. -. || Tuv. -. || Hak. -. || Alt. -.

dümük- kelimesi için ayrıca bkz. Tuna 1972: 223-224; Schönig 2000: 91-92; Tietze 2016: 516.

5. *karavul* “karakol, öncü kuvvet; yardım” (Topaloğlu 1978: 369; Ünlü 2012: 388) < Moğ. *haragul* “watch, sentry, guard, scout // karakol, gözcü, nöbetçi, bekçi, keşif kolu (Lessing 1960: 933b; Lessing 2017: 1104a). *karavul* kelimesi TİEM 40 yazmasında yer almaktadır.

TİEM 40 32b/10. satır: *gendüzünüzden düşmanı def eylen, yâhud karavul virün* (Topaloğlu 1976: 53). “(siz ya) kendinizden düşmanı def edin ya da (bana) nöbetçi (askerler) verin”.

karavul kelimesi, Moğolca *kara-* “to look at, glance, watch, observe; to regard, consider; to look after; to face // bakmak, seyretmek, gözlemlemek; dikkatle bakmak, gözlem yapmak, incelemek; gözetlemek; yüzüne bakmak” fiiline (Lessing 1960: 932a; Lessing 2017: 1102b) Moğolca fiilden isim yapım eki /+ gul/ (Poppe 2006: 46, 153. madde) eklenmesiyle oluşmuştur (Tuna 1972: 228).

karavul kelimesi Orta Moğolca eserlerde, Edebi Moğolca kaynaklarda ve Çağdaş Moğolcanın Kalmuk, Buryat ve Ordos lehçelerinde tanıklanmaktadır. Orta Moğolca: MGT. *ħara’ul* “Späher, Patrouille // gözcü, nöbetçi takımı” (Haenisch 1939: 60; Haenisch 2020: 136); MongMo. *qarayul* (Tumurtoogo 2006: 522); ME. *ħara’ul* “karakol” (Poppe 1938: 293; Poppe 2009: 116. || Edebi Moğolca: *qarayul* “sentinelle, garde, piquet, corps-de garde // nöbetçi, bekçi, gözcü, nöbetçi kulübesi” (Kowalewski 1846: 832b); *haragul* “watch, sentry, guard, scout // karakol, gözcü, nöbetçi, bekçi, keşif kolu (Lessing 1960: 933b; Lessing 2017: 1104a). || Çağdaş Moğolca: Kalm. *ħarūl* “die Grenzwache // sınır bekçisi” (Ramstedt 1935: 171a); Bur. *xaruul* “караул, дозор; стража // koruma, teftiş; nöbetçi, gardiyan” (Çeremisov 1951: 557b); Ord. *xarūl* (Mostaert 1968: 341a).

karavul kelimesi Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemi haricinde Türkçenin tarihi diğer bütün dönemlerinde tanıklanmıştır. Eski Türkçe: EUyg. -; Kar.- || Orta Türkçe: Har. *ħaravul* “karakol, nöbetçi, gözcü” KE 240r/5, K I/16 (Ünlü 2012: 290); Kıp. *ħaravul* “karakol” (Toparlı, Vural, Karaatlı 2007: 127). || Doğu Türkçesi: Çağ. *ħaravul* “bekçi, koruyucu” (Ünlü 2013: 584a). || Batı Türkçesi: EAT. *karavul* “gözcü, nöbetçi, karakol” (TS IV: 2283-2284). || Osm. *karavul* “karakol, ileri posta, gözcü, nöbetçi” (Tuna 1972: 227).

karavul kelimesi çeşitli ses ve şekil değişiklikleri geçirerek Çağdaş Türk dillerinin hemen hemen hepsinde tanıklanmaktadır. Güney-Batı Türk Dilleri [Oğuz Grubu]: TTü. *karakol* “güvenliği sağlamakla görevli

kimselerin bulunduğu yapı” (TürSöz 2011: 1317b). || Az. *qaravul* “karakol, nöbet” (Altaylı 2019: 1985b). || Trkm. *qaravul* “bekçi” (Tekin vd. 1995: 231a). || Kuzey-Batı Türk Dilleri [Kıpçak Grubu]: Tat. *qaravil* “askeri karakol, gözetleme, nöbetçi” (Öner 2009: 159a). || Bşk. *qaravil* “karakol, karakolda bekleyen kişi, nöbetçi” (Özşahin 2017: 330b). || Kır. *karaal* “nişangâh” (Yudahin 1998: 403b). || Kzk. *qaravil* “bir şeyi koruma, güvenliği sağlama; güvenlik görevlisi, bekçi, nöbetçi” (Koç vd. 2021: 494b). || KKİp. *qaravil* “gözetleyen, bekleyen; bekçi” (Uyğur 2019: 322b). || Nog. *qaravul* “дозор // gözetleme, koruma, teftiş” (Baskakov 1963: 147b). || Krç-Mlk. *karavul* “gözcü, bekçi” (Tavkul 2020: 236a). || Kum. *qarawul* “nöbetçi, bekçi” (Pekacar 2011: 249b). || Kar. *qaravul* “guard // bekçi” (Aqtay, Jankowski 2015: 292b). || Güney-Doğu Türk Dilleri [Karluk Grubu]: Özb. *qârâvul* “охранник, сторож // güvenlik görevlisi, bekçi” (Borokov 1959: 624b). || YUyg. *qaravul* “guard, sentry // nöbetçi, muhafız” (Schwarz 1992: 614b). || Kuzey-Doğu Türk Dilleri [Sibirya Grubu]: Yak. *xoruul* “караульный // nöbetçi, gardiyan” (Pekarskiy 1907-1930: 3516) || Tuv. *xaraal* “караул // koruma, nöbetçi” (Tenişev 1968: 469a). || Hak. *karaul* “karakol, nöbet” (Gürsoy-Naskali vd. 2007: 241a). || Alt. *karuul* “koruma, nöbet” (Gürsoy-Naskali, Duranlı 1999: 100a).

karavul için ayrıca bkz. Doerfer 1963 [TMEN I]: 399-403, 276. madde; Doerfer 1967 [TMEN III]: 436-437, 1446. madde; Räsänen 1969: 235-236; Doerfer 1975 [TMEN IV]: 391-392, 276. madde; Özyetgin 1996: 186; Schönig 2000: 152-153; Csáki 2006: 119-120; Sertkaya 2007: 10; Kincses-Nagy 2018: 173-174; Kaya 2018: 123; Şçerbak 2019: 192; Karaayak 2021b: 358-359.

6. *tohtat*- “pekiştirmek” (Küçük 2014: 720). < Moğ. *togta*- “to stop, rest, become immobile; to set; to become fixed or established; to become stabilized // durmak, dinmek, istirahat etmek; yerleşmek, hareketsiz kalmak; ayarlamak, sınırlamak” (Lessing 1960: 815a; Lessing 2017: 968a). + Türk. -t. *tohtat*- kelimesi Bursa Kur’ân Tercümesi yazmasında yer almaktadır.

BKT 414b/5. satır: *şabrla tohtatmasayıduk anuñ yüregini* (Küçük 2014: 250). “onun yüreğini sabırla pekiştirmeseydik”.

tohtat- kelimesi, Moğolca *togta*- “to stop, rest, become immobile; to set; to become fixed or established; to become stabilized // durmak, dinmek, istirahat etmek; yerleşmek, hareketsiz kalmak; ayarlamak, sınırlamak” (Lessing 1960: 815a; Lessing 2017: 968a) fiiline Türkçe fiilden fiil yapım eki /-t-/ eklenmesiyle olduğu kabul edilmektedir (Dorerfer 1963 [TMEN I]: 272-273, 141. madde). Ancak bu yaygın kabulün aksine

tokta- fiilinin Türkçe *tur-* fiili ile ortak bir kökene gittiği ve “Toktamış” adının Türkçe kökenli olduğuna dair araştırmada mevcuttur (Özgülendi vd. 2004: 328-329). Orta Türkçe dönemi eserlerinde *toktat-* şeklinde görülen kelime Eski Anadolu Türkçesinde söz içerisinde *-k- > -h-* değişimine bağlı olarak *tohtat-* şeklinde görülmektedir.

tohtat- fiilinin kökü olan *tokta-*, Orta Moğolca eserlerde, Edebi Moğolca kaynaklarda ve Çağdaş Moğolcanın Kalmuk, Buryat ve Ordos lehçelerinde tanıklanmaktadır. Orta Moğolca: MongMo. *toyta-* (Tumurtoğoo 2006: 586); MGT. *tohtaḥu* “sicher sein fest bleiben // emin olmak; sabit, sağlam durmak” (Haenisch 1939: 150; Haenisch 2020: 300); SonGar. *toyta-* [toqta-] “to be established, to become firm // kurulmak, sağlam olmak” (Kara 2009: 285); ME. *toḡta-* “durmak” (Poppe 1938: 351; Poppe 2009: 147b). || Edebi Moğolca: *toytaqu* “s'arrêter, se placer, fixer sa demeure, être mis a sa place, demeurer; être fixé, établi, institué, déterminé; se séparer // durmak, kendini yerleştirmek, birinin yerini sabitlemek, birinin yerine konmak, kalmak; sabitlenmek, kurulmak, kurulmak, belirlenmek; ayrılmak” (Kowalewski 1849: 1873a); *toḡta-* “to stop, rest, become immobile; to set; to become fixed or established; to become stabilized // durmak, dinmek, istirahat etmek; yerleşmek, hareketsiz kalmak; ayarlamak, sınırlamak” (Lessing 1960: 815a; Lessing 2017: 968a). || Çağdaş Moğolca: Kalm. *toxtāḡa* “anhalten, haltmachen; festsetzen, bestimmen, gründen, konstituieren // durdurmak, durmak; düzeltmek, belirlemek, kurmak, oluşturmak.” (Ramstedt 1935: 398b); Bur. *toytoxo* “останавливаться; переставать // durmak, durdurmak” (Çeremisov 1951: 437a); Ord. *doḡ't'o-* “se fixer, être fixé, rester en place, rester au même endroit (betail au paturage) s'arrêter, se calmer // kendini sabitlemek, sabitlenmek, yerinde kalmak, aynı yerde (otlaktaki sığırlar) durmak, sakinleşmek” (Mostaert 1968: 148a).

tohtat- fiili Karahanlı ve Kıpçak Türkçesi dönemi haricinde Türkçenin tarihi diğer bütün dönemlerinde tanıklanmıştır. Eski Türkçe: EUyg. *toktamış* “erkek adı” (Wilkens 2021: 727b). || Kar. -. || Orta Türkçe: Har. *toktat-* “durdurmak” (Ünlü 2012: 599a; Karaayak 2021b: 365). || Kıp. -. || Çağ. *tohtat-* “dinlendirmek, beklettirmek, sakin eylemek” (Ünlü 2013: 1142b). ~ *toḡtat-* “bekletmek, istirahat ettirmek” (Ünlü 2013: 1143b). || Batı Türkçesi: EAT. *tohtamak* “tebaiyet etmek; sebat etmek, durmak” (TS V: 3813). || Osm. -. ||

tohtat- ve *tokta-* fiileri çeşitli ses ve şekil değişiklikleri geçirerek Çağdaş Türk dillerinin hemen hemen hepsinde tanıklanmaktadır. Güney-Batı Türk Dilleri [Oğuz Grubu]: TTü. -. || Az. *toxdamaq*

“sakinleşmek, tahammül etmek; durmak” (Altaylı 2019: 3327b) ~ *toxtamaq* “sakinleşmek; bir yere varıp ulaşmak, varıp durmak” (Altaylı 2019: 3328b). || Trkm. *toğta-* “beklemek, durmak” ~ *toğtat-* (Tekin vd. 1995: 630b). || Kuzey-Batı Türk Dilleri [Kıpçak Grubu]: Tat. *tukta-* “hareketi durdurmak, dinmek, durmak, bitmek, sona ermek” (Öner 2009: 295a). || Bşk. *tukta-* “ durmak, bitmek, dinmek, hareketi kesmek, sona ermek; duraklamak” (Özşahin 2017: 641a). || Kır. *tokto-* “durmak, kesilmek, dinmek, duraklamak” (Yudahin 1998: 743b). || Kzk. *toğta-* “durmak, duraklamak; bir yerde kalmak” (Koç vd. 2021: 899b). || KKlp. *toğta-* “durmak, yürümek” (Uyğur 2019: 593b). || Nog. *toktav* “останавливаться, прекращать // durmak, sabit kalmak, bitmek” (Baskakov 1963: 355b). || Krç-Mlk. *tohta-* “durmak, dinmek” ~ *tohtat-* “durdurmak, kesmek” (Tavkul 2020: 358a). || Kum. *toğtamaq* “durmak; beklemek; dinmek” ~ *toğtatmaq* “durdurmak; bırakmak, son vermek” (Pekacar 2011: 339a). || Kar. *tohta-* “to stop, to halt // durmak, sabit kalmak” (Aqtay, Jankowski 2015: 406a). || Güney-Doğu Türk Dilleri [Karluk Grubu]: Özb. . *toxta-* “to stop // durmak” (Waterson 1980: 123a). || YUyg. *toxtat-* “to stop; to stop pain // durdurmak, acıyı durdurmak” (Schwarz 1992: 202a). || Kuzey-Doğu Türk Dilleri [Sibirya Grubu]: Yak. *toxtot-* “остановить // durdurmak” (Pekarskiy 1907-1930: 2757). || Tuv. *doktaa-* “durmak, duraklamak” (Ölmez 2007: 142a). || Hak. *tohtat-* “durdurmak; bitirtmek; tutturmak” (Gürsoy-Naskali vd. 2007: 518a). || Alt. *toktot-* “durdurmak, yasaklamak, kesmek” (Gürsoy-Naskali, Duranlı 1999: 179b).

tokta- için ayrıca bkz. Doerfer 1963 [TMEN I]: 272-273, 141. madde; Räsänen 1969: 485; Schönig 2000: 180-181; Csáki 2006: 199-201; Sertkaya 2007: 12; Kincses-Nagy 2018: 214.

3. Sonuç

Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle başlayan süreçte yaşadıkları çeşitli değişimin en önemli yansımalarından birisi Türk dili/Türkçe üzerine olmuştur. Bu süreçte Türkçeye Arapça ve Farsçadan çok yoğun alıntı sözcük girmiştir. Türkler kendi dillerine yeni aldıkları bu Arapça ve Farsça kelimeleri yoğun olarak kullanmakla beraber eski etkileşimde oldukları kültürlerin dillerine ait sözcükleri de kullanmaya devam etmişlerdir. Türkler İslamiyet’in kabulünden sonrada Kur’an tercümlerinde bazı kavramları karşılamak için Moğolca kelimelere de yer vermişlerdir. Onlarca yıllık dil birikimlerine ait Moğolca kelimeleri yeni kabul ettikleri bu dinin kutsal kitabının çevirisinde de kullanmışlardır. Bu çalışmada *çag*, *keleci*, *dümüg*, *dümük-*, *karavul* ve *tohtat-*

kelimeleri ele alınmıştır.

çag Karahanlı Türkçesi dönemi haricinde; *geleci* ise Eski Uygur Türkçesi dönemi haricinde Türkçenin diğer bütün tarihi dönemlerinde tanıklanmıştır. *dömüg* kelimesi ise sadece Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi döneminde; *dümük-* ise Kıpçak, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi döneminde tanıklanmıştır. *karavul* kelimesi Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemi haricinde; *tohtat-* fiili Karahanlı ve Kıpçak Türkçesi dönemi haricinde Türkçenin diğer tarihi dönemlerinde tanıklanmıştır.

çag, *karavul* ve *tohtat-* kelimeleri ise çeşitli ses ve şekil değişiklikleri geçirerek Çağdaş Türk dillerinin hemen hemen hepsinde tanıklanmaktadır. *geleci* kelimesi Kırgızca'da ve Karaçay-Malkarca'da tanıklanmaktadır. *dümüg* ve *dümük-* kelimeleri sadece Azeri Türkçesinde tespit edilebilmiştir.

Bu çalışmada *çag*, *keleci*, *dümüg*, *dümük-*, *karavul* ve *tohtat-* kelimelerinin ilgili metinlerdeki örnekleri; Orta, Edebi ve Çağdaş Moğolca şekilleriyle tarihi ve çağdaş Türk dili alanındaki görünüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır. "Alıntı sözcükler" bağlamında Türklerin diğer kültür dilleriyle özellikle de Moğolca ile olan dil ilişkisini ortaya çıkaran çalışmaların sayısı arttıkça her iki dilin birbiriyle olan ilişkisine dair kesin çıkarımlar yapma imkânımız artacaktır.

Dil ve Lehçe Kısaltmaları

Alt. → Altay Türkçesi → bkz. Gürsoy-Naskali, Duranlı 1999.

Az. → Azerbaycan Türkçesi → bkz. Altaylı 2018

Bşk. → Başkurt Türkçesi → bkz. Özşahin 2017.

Bur. → Buryat Moğolcası → Çeremisov 1951.

Çağ. → Çağatay Türkçesi → Ünlü 2013.

EAT. → Eski Anadolu Türkçesi → Tarama Sözlüğü, I-IX.

EUyg. → Eski Uygur Türkçesi → Wilkens 2021a.

Hak. → Hakas Türkçesi → bkz. Gürsoy-Naskali vd. 2007.

Har. → Harezmi Türkçesi → Ünlü 2012a.

Kalm. → Kalmuk Moğolcası → Ramstedt 1935.

Kar. → Karahanlı Türkçesi → Ünlü 2012b.

Kıp. → Kıpçak Türkçesi → Toparlı, Vural, Karaatlı 2007.

Kır. → Kırgız Türkçesi → bkz. Yudahin 1998.

KKlp. → Karakalpak Türkçesi → bkz. Uyğur 2019.

340 • Batı Türkçesi Kur'an tercümelerindeki Moğolca unsurlar

Krç-Mlk. → Karaçay-Malkar Türkçesi → bkz. Tavkul 2020.

Kry. → Karay Türkçesi → bkz. Aqtay, Jankowski 2015.

Kum. → Kumuk Türkçesi → bkz. Pekacar 2011.

Kzk. → Kazak Türkçesi → bkz. Koç vd. 2021.

Moğ. → Moğolca → Lessing 1960; Lessing 2017.

Nog. → Nogay Türkçesi → bkz. Baskakov 1963

Ord. → Ordos Moğolcası → Mostaert 1968.

Osm. → Osmanlı Türkçesi →

Özb. → Özbek Türkçesi → bkz. Waterson 1980; Borokov 1959.

Tat. → Tatar Türkçesi → bkz. Öner 2009.

Tkm. → Türkmen Türkçesi → bkz. Tekin vd. 1995.

TTü. → Türkiye Türkçesi → Türkçe Sözlük, 2011.

Tuv. → Tuva Türkçesi → bkz. Tenişev 1968; Ölmez 2007.

Yak. → Yakut Türkçesi → bkz. Pekarskiy 1907-1930. Pekarskiy

YUyg. → Yeni Uygur Türkçesi → bkz. Schwarz 1992.

Eser Adı Kısaltmaları

MKT: Manisa Kur'an Tercümesi → Karabacak 1994; Karabacak 1995.

BKT: Bursa Kur'an Tercümesi → Küçük 2014.

TİEM 40: Türk ve İslam Eserleri Müzesi No. 40 → Topaloğlu 1976; Topaloğlu 1978.

K. 252: Topkapı Sarayı Müzesi Koşulları Kitaplığı → Şimşek 2017.

Phs. → Poppe 1957.

SonGar. → Kara 2009.

TürSöz → Türkçe Sözlük 2011.

ME. → Poppe 1938; Poppe 2009.

MGT. → Haenisch 1939; Haenisch 2020.

MongMo. → Tumurtogoo 2006.

Kaynaklar

Ağca, Ferruh (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akar, Ali (1992). *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [53b-105b]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana

- Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Alper, Mehtap (1998). *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [315a-388a]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Altaylı, Seyfettin (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. 1. Cilt: A-K; 2. Cilt: Q-Z; 3. Cilt: Karşılaştırmalı Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aqтай, Gulayhan ve Henryk Jankowski (2015). *A Crimean Karaim-English dictionary: 10 000 entries*. Poznań.
- Ayazlı, Özlem (2019). “Eski Uygurca Hukuk Belgelerindeki Moğolca Alıntılar Üzerine.” H. İbrahim Delice, Mehtap Erdoğan Baş ve Hakan Yekbaş (ed.) *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaa, 633-640.
- Ayazlı, Özlem (2021). “Eski Uygurca Hukuk Belgelerindeki Moğolca Alıntılar Üzerine.” *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2359-2369.
- Ayhan, Vefa (2007). *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Gramer-Metin-Sözlük) [245b-320a]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Borokov, A. K. (1959). *Uzbeksko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Canpolat, Mustafa (1982). *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clark, Larry (1977). “Mongol Elements in Old Turkic”. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 75: 110-168.
- Clauson, Sir Gerard (1956). “The Case Against the Altaic Theory”. *Central Asiatic Journal* 2/3: 181-187.
- Clauson, Sir Gerard (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. London: Luzac and Company Limited.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- Clauson, Sir Gerard (2011). “Altay Teorisi Karşıtı Bir İddia”. *Dil Araştırmaları* 8: 171-176.
- Clauson, Sir Gerard (2017). *Türkçe-Moğolca Çalışmaları*. çev. Fatma Kömürçü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Csáki, Éva (2006). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Çeremisov, K. M. (1951). *Buryatsko-Mongolisko-Russkiy Slovar*. Moskva:

Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacional'nykh slovarej.

- Delice, H. İbrahim (1992). *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [105b-170b]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Doerfer, Gerhard (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im neupersischen Band I: Mongolische Element im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, Gerhard (1967). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen Band III: Türkische Elemente im Neupersischen: ğim bis kâf*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, Gerhard (1975). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen Band IV. Türkische Elemente im Neupersischen (Schluss) und Register zur Gesamtarbeit*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, Gerhard (1993b). *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Eminoğlu, Emin (1992). *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [171a-245b]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Gül, Ali (2014). *British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'ân Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Gül, Ali (2019). *British Library Or 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (1984). "Divanü Lugati't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine". *Türk Kültürü Araştırmaları [Prof. A. Necati Akder Armağanı]* 22: 90-103.
- Gürsoy-Naskali, Emine ve Muvaffak Duranlı (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, Emine ve Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin, Aylin Koç (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haenisch, Erich (1939). *Wörterbuch zu Mangḡol un niuca tobca'an (Yüanch'ao pi-shi) Geheime Geschichte der Mongolen*. Leipzig: Otto Harrassowitz.

- Haenisch, Erich (2020). *Şigi Hutuhu: Manghol un Niuca Tobca'an: (Yüan-Ch'ao Pi-shi) = Moğolların Gizli Tarihi Sözlük*. çev. Mustafa S[inan] Kaçalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Işıkcın Yılmaz, Buket (2015). *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki Satır Arası Kur'an Tercümesi 1a - 216b: Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Kaçalın, S. Mustafa ve Mehmet Ölmez (2023). *Kaşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugâti't-Türk*. Türk Dilinin İlk Sözlüğü. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.
- Kara, György (2009). *Dictionary of Sonom Gara's Erdeni-yin Sang. A Middle Mongol Version of the Tibetan Sa skya Legs bshad. Mongol - English - Tibetan*. Leiden-Boston: Brill.
- Karaayak, Tümer (2021a). "Doğu Türkçesi Kur'an Tercümelerinde Moğolca Unsurlar I". T. Karaayak - U. Uzunkaya (ed.) *Esengü Bitig. Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*. İstanbul: Kesit Yayınları: 485-534.
- Karaayak, Tümer (2021b). "Harezmi-Altın Ordu Türkçesindeki Moğolca Kelimeler". Yaşar Şimşek (ed.) *Orta Türkçe Döneminin İlk Evresi: Sorunları ve Çözüm Önerileriyle Harezmi Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları: 351-372.
- Karaayak, Tümer (2022). "Eski Uygurcadaki Bazı Moğolca Unsurlar I". *Türkçe ve Moğolca Çalışmaları Sempozyumu: Sir G. Clauson ve Talat Tekin'in Katkıları*. Ankara: BilgeSu Yayınları: 379-407.
- Karaayak, Tümer (2023). "Eski Uygurcadaki Bazı Moğolca Unsurlar II". *Bilge Biliglig Bahşı Bitigi. Doğumunun 60. Yılında Mehmet Ölmez Armağanı*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları: 277-298.
- Karabacak, Esra (1992). *Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki Satır-Arası Kur'an Tercümesi. (Giriş-Metin) I, (Dizin) II*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Karabacak, Esra (1994). *Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi. Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım. (1. Kısım: Giriş ve Metin)*. Harvard Üniversitesi: Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Karabacak, Esra (1995). *Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi. Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım. (2. Kısım: Dizin-Sözlük, Birinci Bölüm: 1-384) ve (2. Kısım: Dizin-Sözlük, İkinci Bölüm: 385-786)*. Harvard Üniversitesi: Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Karabacak, Esra (2006). *Türkçe, Arapça, Farsça Satır Arası Kur'ân Tercümesi:*

- British Museum Or 9515*. Ankara: Öncü Kitap.
- Kaya, Harun (2018). "Harezmi-Altın Ordu Sahası Metinlerinde Moğolca Söz Varlığı I". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 22, 1: 116-129.
- Kincses-Nagy, Éva (1997). "Mongolian Loan Words in Chaghatay". *Historical and Linguistic Interaction Between Inner-Asia and Europe, Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC)* [Szeged, Hungary, June 16-21 1996]: 139-145.
- Kincses-Nagy, Éva (2009). *A csagatáj irodalmi nyelv mongol elemei*. PhD értekezés, Szeged.
- Kincses-Nagy, Éva (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Knüppel, Michael (2009). "Noch Einmal zu den Mongolischen Lehnwörtern im Komanischen". *Turcica* 41: 353-361.
- Koç, Kenan ve Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan (2021). *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kotwicz, Władysław (1962). *Issledovanie po altajskim jazykam*. Moskva: Izdatel'stvo Inostrannoj Literatury.
- Kowalewski, Joseph Étienne (1846). *Dictionnaire Mongol-Russe-Français, Tome Deuxième*. Kazan: Imprimerie de L'université.
- Kowalewski, Joseph Étienne (1849). *Dictionnaire Mongol-Russe-Français, Tome Troisième*. Kazan: Imprimerie de L'universite.
- Küçük, Murat (2001). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara
- Küçük, Murat (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küpeli, Harun (2006). *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) [464a-535b]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Kütükçü, Mehmet (2005). *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) [535b-616b]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Lessing, Ferdinand D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and

- Los Angeles: University of California Press.
- Lessing, Ferdinand D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Miller, Roy Andrew (1971). *Japanese and the other Altaic languages*. Chicago; London: University of Chicago Press.
- Mostaert, Antoine (1968). *Dictionnaire Ordos: A-Z, tables alphabétiques*. New York-London: Johnson Reprint Corporation.
- Nugteren, Hans (2011). *Mongolic Phonology and the Qinghai-Gansu Languages*. Utrecht: LOT.
- Ölmez, Mehmet (2007). *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen / "Tuvacanin Sözcükleri - Eski Türkçe ve Moğolca Denklemleri"*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Ölmez, Mehmet (2020b). "Mongolian Elements in Uyghur Documents of the 13th-14th Centuries." *Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo Universiteta. Yazık. Literatura. Kultura* 3: 8-14.
- Ölmez, Zühal (2007). "Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period". *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi [Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti]* Cilt 17: 229- 236.
- Ölmez, Zühal (2013). "Çağatayca'daki Moğolca Sözcükler". VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri [20-25 Ekim 2008], III. Cilt: 3371-3377.
- Ölmez, Zühal (2014). "Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler I". *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya, Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*, Konya: Kömen Yayınları: 195-202.
- Ölmez, Zühal (2015). "Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler -II-". *Türk Dilleri Araştırmaları [60. Doğum Yılı Dolayısıyla, Uwe Bläsing Armağanı]*, Cilt 25, Sayı 2: 183-206.
- Ölmez, Zühal (2016). "Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler -IV-". *Türk Dilleri Araştırmaları, [65. Doğum Yılı Dolayısıyla, Henryk Jankowski Armağanı]*, Cilt 26, Sayı 1: 137-148.
- Ölmez, Zühal (2017). "Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler-V". *Dîvânu Lugâti't-Turk'ten Sengah'a Türkçe. Doğumunun 60. Yılında Mustafa S. Kaçalın Armağanı*. Kesit Yayınları: 513-520.
- Ölmez, Zühal (2018). "Mongolian Loanwords in the Works of Navai III". *Türk Dilleri Araştırmaları [The Proceedings of 58th Annual Meeting of the PIAC]* Cilt 28/2: 109-120.
- Ölmez, Zühal (2023). "Çağataycadaki Moğolca Söz Varlığına Katkılar I". *Bilge Biliglig Bahşı Bitigi. Doğumunun 60. Yılında Mehmet Ölmez Armağanı*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları: 467-490.
- Öner, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil

Kurumu Yayınları.

Özgüdenli, Osman G. ve Göksel Öztürk, Aylin Koç (2004). "Toktamış Adı Hakkında". *Osmanlı Araştırmaları, Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, XXIV: 321-332.

Özşahin, Murat (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özyetgin, Ayşe Melek (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Pekarskiy, E. K. (1907-1930). *Slovar' jakutskogo yazıka. I-XIII*. St. Peterburg-Leningrad.

Poppe, N[ikolay] N[ikolaeviç] (1938). *Mongol'skiy Slovar'. Mukaddimat al-adab çaşt I-II*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.

Poppe, N[ikolay] N[ikolaeviç] (2009). *Zemahşerî Mukaddimetü'l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*. çev. Mustafa S. Kaçalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Poppe, Nicholas (1957). *The Mongolian Monuments in H̄p'ags-pa Script*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Poppe, Nicholas (1960). *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil 1: Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Poppe, Nicholas (1965). *Introduction to Altaic Linguistics*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Poppe, Nicholas (2016). *Moğol Yazı Dilinin Grameri*. çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Poppe, Nikolaus (1962). "Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen". *Nemeth Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 331-340.

Ramstedt, G[ustav] John (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Ramstedt, Gustav J[ohn] (1957). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. I. Lautlehre*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Rybatzki, Volker (2011). "Mongolische Lehnwörter bei Maḥmūd al-Kāšyārī?" *Maḥmūd al-Kāšyārī'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divānu Luğātī't-Turk Sempozyumu, 5-7 Eylül 2008*. İstanbul:

- Eren Yayınları: 367-380.
- Schönig, Claus (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Schwarz, Henry G. (1992). *An Uyghur-English Dictionary*. Bellingham, Washington: Western Washington University.
- Sertkaya, Aysegül (2007). “Rabguzinin Kısasül Enbiyası ile Nehcül Feradiste Moğolca Kelimeler”. *Doğumunun 100. Yıl Dönümü Dolayısıyla Saadet Çağatay Kişiliğinde Willy Bang-Kaup Öğretisi Sempozyumu*, Ankara: 3-14.
- Sertkaya, Osman Fikri (1987). “Mongolian words and forms in Chagatay Turkish (Eastern Turkî) and Turkey Turkish (Western Turkî)”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* [Ankara, 1992]: 265-280.
- Sertkaya, Osman Fikri (1992). “Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)”. *Olon Ulsın Mongolç Erdemtniy V İh Hural (Fifth International Congress of Mongolists, Ulaanbaatar)*, Cilt 3: 297-305.
- Şçerbak, Aleksandr (2019). *Eski Dönem Türk-Moğol İlişkileri (8-14. Yüzyıllar)*. çev. Rsybek Alimov. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şimşek, Yaşar (2017). *Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'ân Tercümesi (Topkapı Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.
- Taş, İbrahim (2019a). *Süheyl ü Nevbahâr'da Eskicil Öğeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İbrahim (2019b). *Şeyyâd Hamza. Yüsuf ve Zeliha [Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbası]*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, Ufuk (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat (1976). “Altay Dilleri Teorisi”. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 119-130.
- Tekin, Talat (1993). *Hunların Dili*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Tekin, Talat ve Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez, Süer Eker (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayıncılık.
- Toker, Mustafa (2011). *Anonim Satır Altı Kur'ân Tercümesi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım Örnekleri) I*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Toker, Mustafa (2012). *Anonim Satır Altı Kur'ân Tercümesi (Dizin) II*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Topaloğlu, Ahmet (1976). *Muhammed Bin Hamza. XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış “Satır-Arası” Kur'an Tercümesi. Birinci Cilt (Giriş ve Metin)*.

- İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Topaloğlu, Ahmet (1978). *Muhammed Bin Hamza. XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi. İkinci Cilt (Sözlük)*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Toparlı, Recep ve Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tumurtoogo, D[omiya] (2006). *Mongolian Monuments in Uighur-Mongolian Script (XIII-XVI Centuries): Introduction, Transcription and Bibliography*. Taipei, Taiwan: Institute of Linguistics, Academia Sinica.
- Tuna, Osman Nedim (1972). "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I". *Türkiyat Mecmuası* 17: 209-250.
- Tuna, Osman Nedim (1976). "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler II". *Türkiyat Mecmuası* 18: 281-314.
- Türkçe Sözlük* (2011). haz.: Şükrü Haluk Akalın. 11. bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uygur, Ceyhun Vedat (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünal, Orçun (2016). *Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ünlü, Suat (2012a). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleri Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, Suat (2012b). *Harezm-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Waterson, Natalie (1980). *Uzbek-English Dictionary*. New York: Oxford University Press.
- Wilkens, Jens (2021a). *Handwörterbuch des Altuigurischen [Eski Uygurcanın El Sözlüğü]*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Wilkens, Jens (2021b). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, III. Fremdelemente. Band 1: eč - bodis(a)v(a)tv*. Stuttgart: Steiner Verlag.
- Yılmaz, Harunu Reşit (2015). *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki satır arası Kur'an tercümesi 216b-435b (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

- Yılmaz, Hikmet (1992). *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [1b-53a]*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü. Cilt: 1 (A-J); Cilt II: (K-Z)*. çev. Abdullah Taymas. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARASOY, Elif.*

“Bir Bursa Vefeyatnamesi: Eşrefzade Ahmed Ziyaeddin’in *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ’sı*”

Bu yazının konusunu Eşrefzade Ahmed Ziyaeddin’in (ö. h. 1198/m. 1784) XVIII. yüzyılda telif ettiği ve bilinen tek eseri olan *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*¹ isimli vefeyatname teşkil etmektedir. Arapça “vefat” kelimesinin çoğulu olan “vefeyat” ve Farsça “name” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan “vefeyatname”, belli bir yerde yetişmiş veya o yere sonradan yerleşerek ömrünün geri kalanını orada geçirmiş önemli ve meşhur kişilerin (vezirler, diğer devlet adamları, âlimler, kadılar, şeyhler, din ve tarikat büyükleri, şairler, hattatlar, musikişinaslar vs.) hayatına dair bilgi veren eserlere verilen isimdir.² Vefeyat kelimesi, terim olarak önceleri “hadis âlim ve râvîlerinin vefat tarihleri” anlamında kullanılmıştır. İleriki asırlarda ise hadis ilmiyle başlayan bu vefeyat literatürü genişlemiş ve vefeyatlar, diğer âlimleri, meşhur kişileri vs. tanıtır onların vefat tarihlerini veren eserlerin adı olmuştur.³ Vefeyatnameler, Eski Türk Edebiyatı sahası araştırmalarının temel başvuru kaynaklarından biri olan biyografik eserler türüne girmekte ve ansiklopedi mahiyetinde bir başvuru kaynağı olduğu için önem arz etmektedir. Ayrıca bu eserlerde anlatılan kişilerin doğum yerlerinin, ölüm tarihlerinin, bazen ölüm tarihleriyle beraber tayin, azil, nakil ve te’đîp tarihlerinin hâl tercümeleriyle bir arada bulunduğu görülmektedir.⁴

Türk Edebiyatında vefeyatnameler, XVII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır. Telif eserlerden sayılan vefeyatnameler, bazen belli bir şehrin meşhur insanlarını (örneğin Bursa, Edirne, Bağdat vefeyatnameleri) anlattığı gibi bazen de belli zümreye mensup kişileri (örneğin hattat, vezir, şeyh vefeyatnameleri) anlatabilir.⁵

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, elifkarasoy@hotmail.com, ORCID-ID: 0000-0002-4945-8843

¹ Tez konusu ararken tevafuken bu eseri keşfetmeme ve tez olarak çalışmama vesile olan hocam Ümran Ay’a çok teşekkür ederim.

² Bkz. Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri* (Bursa: Asa Kitabevi, 1998), 77.

³ Bkz. Mehmet Efendioğlu, “Vefeyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 42 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 603.

⁴ Bkz. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978), XI.

⁵ Vefeyatname çeşitleri için ayrıca bkz. Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyâtname ve*

Bir Bursa vefeyatnamesi⁶ olan *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*'nın müellifi Eşrefzade Ahmed Ziyaeddin'in kendisi de Bursalıdır. Kâdiriyye tarikatının Eşrefiyye koluna mensup olan Eşrefzade Ahmed Ziyaeddin, 1161 yılının Recep ayında (Haziran-Temmuz 1748) Bursa'da doğmuş ve h. 1198/m. 1783-84'te vebadan yine burada ölmüştür. Hayatı hakkında pek fazla bilgi yoktur, zaten kendisi çok genç denebilecek bir yaşta vefat etmiştir. Küçük yaştan itibaren babası Eşrefzade Seyyid Mehmed Fahreddin'in ilminden istifade etmiş, Kaltakçızade Halil Efendi'den hat icazeti almıştır. Yakup Efendizade Şeyh Nuri'nin çocuğu olmadan ölmesi üzerine Yakup Efendi tekkesine şeyh olmuş, Çarşamba geceleri bu tekkede tarikat ayini icra ederken Cuma günleri de Emir Sultan Camii'nde vaizlik yapmıştır. Mezarı, Bursa Setbaşı'nda Şeyh Eyüp Efendi tekkesindedir.⁷

Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ, Bursalı İsmail Belîğ'in (ö. h. 1142/m. 1729) telif ettiği *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*⁸ isimli bir başka Bursa vefeyatnamesinin zeylidir. Bu zeylin bu zamana kadar sadece şairler bölümü yayımlanmıştır.⁹ Eserde h. 1135-1196 (m. 1723-1782) yılları arasında Bursa'ya hizmet etmiş ve orada vefat etmiş olan şeyh, vaiz, vali, müderris, dede, şair, hattat ve musikişinasların hâl tercümeleri, yani hayat hikâyeleri yer almaktadır. 61 yıllık bu süre zarfında ömür sürmüş çeşitli zümrelere mensup 216 kişinin hayat hikâyesini ihtiva eden eser, müellifin adını verdiği

İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 32-78.

⁶ Diğer Bursa vefeyatnamelerinin listesi için ayrıca bkz. Suat Donuk, a.g.e., 71-74; Kadir Atlansoy, a.g.e., 80.

⁷ Eşrefzade Ahmed Ziyaeddin hakkında bilgi için bkz. Mustafa Kara, "Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 485-486; Kadir Atlansoy, a.g.e., 99.

⁸ Bu eserin telif tarihiyle ilgili farklı görüşler vardır. Suat Donuk, eserin 1135 yılının Safer ayında (Kasım-Aralık 1722) tamamlandığını, Abdülkerim Abdulkadiroğlu ise h. 1141/m. 1728 yılında tamamlandığını söyler. Bkz Suat Donuk, a.g.e., 119; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Güldeste-i Riyâz-ı İrfân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 14 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 237.

⁹ Bkz. Kadir Atlansoy, a.g.e., 345-362. Kadir Atlansoy'un bu çalışması, 1993 yılında bitirdiği doktora tezinin yayımlanmış şeklidir. Yazar bu kitapta öncelikle Bursa vefeyatnamelerini kısaca tanıtmış, ardından çalışmanın adından da anlaşıldığı üzere bu vefeyatnamelerde bulunan şairlerin biyografilerini transkripsiyonlu metin olarak yayımlamıştır, yani şairler dışında anlatılan diğer kişileri çalışmasına dahil etmemiştir. Pek çok okuma hatası bulunan bu eser üzerine yerinde bir eleştiri yazısı yazılmıştır, bkz. Fatma Sabiha Kutlar, "Bursa Şairlerinin Vefeyatnamesi", *Türkoloji Dergisi* 15, s. 1 (2002): 269-298.

“gülbün” ve “fasıl” başlıklarıyla beş bölüme ayrılmıştır. Buna göre beş gülbün ve beş fasıldan oluşan eserin bölümleri, bir fasıl ve ardından bir gülbün tertibiyle arka arkaya gelmektedir (1. gülbün-i nuhustîn, fasl-ı evvel; 2. gülbün-i düvvüm, fasl-ı sâni; 3. gülbün-i süvvüm, fasl-ı sâlis; 4. gülbün-i çehârüm, fasl-ı râbi ve 5. gülbün-i pencüm, fasl-ı hâmis). Birinci gülbünde “meşâyih” ve birinci fasılda “vâizân”, ikinci gülbünde “mevâlî” ve ikinci fasılda “müderrişîn”, üçüncü gülbünde “dedegân” ve üçüncü fasılda “sulehâ”, dördüncü gülbünde “şuarâ” ve dördüncü fasılda “nüdemâ” ve beşinci gülbünde “hattâtân” ve beşinci fasılda “musikişinâsân, tabîbân, tir-endâzân” bölümleri bulunmaktadır. Mensur yazılmış bu eserde yer yer Türkçe, Farsça ve Arapça beyitler de bulunmaktadır. Hakkında bilgi verilen kişilerin ölüm tarihleri bazen tarih manzumeleriyle verilmiştir, özellikle şairlerin anlatıldığı bölümde (gülbün-i çehârüm) şiir örnekleri çokça yer almaktadır.

Eserin Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde (Orhan 1018/2 numarasıyla kayıtlı yazma), Millî Kütüphane'de (06 Mil Yz FB 176 numarasıyla kayıtlı yazma), Mısır Millî Kütüphanesi'nde¹⁰ (Mecâmi Tarih Türkî 131 numarasıyla kayıtlı yazma) ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde (Yazma Bağışlar 4927 numarasıyla kayıtlı yazma) mevcut dört nüshası bilinmektedir. Bununla birlikte bir başka Bursa vefeyatnamesi olan *Yâdigâr-ı Şemsî'nin*¹¹ müellifi Mehmed Şemseddin Ulusoy'un (ö. 1936) şahsî kütüphanesinde bulunan bir yazma nüshanın fotokopisinden de Kadir Atlansoy bahsetmektedir; ancak bu nüshanın aslı kayıptır.¹²

Mısır nüshasında *Gülzâr-ı Sulehâ'nın* telif tarihi olarak Ramazan 1196/Ağustos-Eylül 1782 (vr. 110a) kayıtlıdır. Millî Kütüphane nüshası Zilkade 1197/Eylül-Ekim 1783 (vr. 100b), Bursa nüshası Safer 1203/Kasım 1788 (vr. 203b) ve Süleymaniye nüshası da h. 1300/m. 1882-83 (s. 300, nüshaya varak değil de sayfa numarası verildiği için sayfa denmiştir) tarihinde istinsah edilmiştir. Buradan Bursa ve Süleymaniye nüshalarının müellif öldükten sonra istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁰ Bu kütüphanedeki yazma nüsha hakkında bilgi için bkz. *Fihrisü'l-Mahtâtati'l-Türkiyyeti'l-Osmâniyye* (Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu 1870-1980), c. 3 (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 318-319. Nüshanın mikrofili Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde Mikrofilm 1719 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

¹¹ *Yâdigâr-ı Şemsî* için ayrıca bkz. Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, haz. Mustafa Kara&Kadir Atlansoy (Bursa: Uludağ Yayınları, 1997), 641+46 s.

¹² Bkz. Kadir Atlansoy, a.g.e., 101.

Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân'da kişilerin anlatımına Osman Gazi'den (ö. h. 724/m. 1324) başlanmışken *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*, 1135-1196 (1723-1782) yılları arasında yaşamış kişileri kapsamaktadır. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*'da 555 kişinin hâl tercümesi bulunurken *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*'da 216 kişinin hâl tercümesi yer almaktadır.¹³

Her iki eser tertip açısından şöyledir:

Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân	Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ
1-gülbün-i evvel: padişahlar, şehzadeler ve vezirler	1-gülbün-i nuhustîn: meşayih fasl-ı evvel: vaizan
2-gülbün-i sâni: şeyh ve dervişler gülnihâl: vaizler gülnihâl: mezcup ve abdâllar	2-gülbün-i düvvüm: mevâlî fasl-ı sâni: müderrisîn
3-gülbün-i sâlis: kadı ve müderrisler gülnihâl: seyyitler	3-gülbün-i süvvüm: dedegân fasl-ı sâlis: suleha
4-gülbün-i râbi: şuara	4-gülbün-i çehârüm: şuara fasl-ı râbi: nüdema
5-gülbün-i hâmis: musikişinasân, gürûh-ı meddâhân-ı şîrîn-zebân, gürûh-ı tabîbân-ı hazâkat-âşinâ	5-gülbün-i pencüm: hattatân fasl-ı hâmis: musikişinasân, tabîbân, tir-endâzân

Bakıldığı zaman Eşrefzade Ahmed Ziyaeddin, eserin bölümlerini isimlendirirken İsmail Belig'e kısmen uymuş, bununla birlikte kendi eserine her gülbünden sonra *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'da bulunmayan bir fasıl eklemiştir. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'da ise alt başlık olarak sadece ikinci ve üçüncü bölümlerde "gülnihâl" ismi verilen bölümler görülmektedir. Her iki eserde aynı zümreye mensup kişilerin her zaman aynı gülbünde yer almadığı da görülmektedir.

Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ'da biyografisi anlatılan 216 kişinin ismi, anlatıldığı sırasıyla şöyledir:

¹³ Bkz. Kadir Atlansoy, a.g.e., 100; Suat Donuk, a.g.e., 161. Suat Donuk, *Güldeste*'de hâl tercümesi verilen kişi sayısının 555 olduğunu söylerken Abdulkerim Abdulkadiroğlu ise bu sayının 491 olduğunu belirtir. Bkz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, a.g.m., 237.

gülbün-i nuhustîn: 1. Mısırî Efendizade eş-Şeyh Ali Efendi el-Halvetî, 2. Karababazade eş-Şeyh İbrahim Efendi en-Nakşbendî, 3. Zeyniler zaviyesi şeyhi eş-Şeyh Mehmed Efendi, 4. eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî, 5. Üçkozlar zaviyesi şeyhi Bursevîzade eş-Şeyh Abdî Efendi el-Halvetî, 6. Nasuhzade eş-Şeyh Kemter Ali Efendi el-Halvetî, 7. eş-Şeyh Mürsel Efendi el-Celvetî, 8. Hakkızade eş-Şeyh Mehmed Bahaeddin el-Celvetî, 9. Mir Budala zaviyesi şeyhi eş-Şeyh İsmail Efendi el-Halvetî, 10. Eşrefzade es-Seyyid Şeyh el-Hac Mehmed Şerefeddin Efendi bin eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed el-Müştehir bâ-Şeref-i Sâin Efendi, 11. Eşrefzade es-Seyyid eş-Şeyh Abdüsselâm Efendi ibn eş-Şeyh Şerefeddin Efendi, 12. eş-Şeyh Mehmed Efendi el-Halvetî, 13. eş-Şeyh Ahmed Efendi el-Gazzî el-Halvetî, 14. Hazret-i Emir zaviyesi şeyhi İshak Efendi, 15. Mevlevî şeyhi eş-Şeyh Mehmed Dede Efendi, 16. Başçı zaviyesi şeyhi eş-Şeyh Abdülaziz Efendi, 17. Eşrefzade es-Seyyid eş-Şeyh el-Hac İzzeddin Efendi, 18. eş-Şeyh Musa Efendi el-Eşrefî, 19. Radovişli eş-Şeyh Ali Efendi el-Celvetî, 20. Eşrefzade es-Seyyid eş-Şeyh Avnullah Efendi, 21. Zeyniler zaviyesi şeyhi eş-Şeyh Sadeddin Efendi, 22. Yakubzade eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed Said Efendi el-Halvetî, 23. eş-Şeyh Abdullah Efendi en-Nakşbendî, 24. Hazret-i Emir zaviyesi şeyhi eş-Şeyh Lütfullah Efendi, 25. eş-Şeyh Gavsî Mehmed Efendi el-Halvetî, 26. eş-Şeyh Ahmed Efendi el-Halvetî, 27. eş-Şeyh Mürsel Baba el-Bektaşî, 28. Hikmetî eş-Şeyh Mehmed Efendi el-Celvetî, 29. Zeyniler zaviyesi şeyhi eş-Şeyh Mustafa Efendi, 30. Üftadezade eş-Şeyh Hayreddin Efendi el-Celvetî, 31. eş-Şeyh Zuhûrî el-Uşşakî, 32. Yamalı eş-Şeyh es-Seyyid Halil Efendi el-Kâdirî, 33. Nasuhzade eş-Şeyh Halil Efendi el-Halvetî, 34. Baldırzade es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Said Efendi en-Nakşbendî, 35. Üçkozlar zaviyesi şeyhi eş-Şeyh Mehmed Efendi el-Halvetî, 36. Eşrefzade es-Seyyid eş-Şeyh Fahreddin Efendi el-Kâdirî, 37. eş-Şeyh Mehmed Efendi en-Nakşbendî, 38. Çeşmecizade eş-Şeyh Halil Efendi en-Nakşbendî, 39. Temenna şeyhi eş-Şeyh Abdülaziz Efendi, 40. eş-Şeyh es-Seyyid Numan Efendi, 41. Mısırî zaviyesi şeyhi eş-Şeyh Ali Efendi el-Halvetî, 42. eş-Şeyh Ahmed Efendi en-Nakşbendî, 43. Mevlevî şeyhi eş-Şeyh Mehmed Sadık Dede Efendi, 44. eş-Şeyh es-Seyyid Kasım Efendi el-Kâdirî, 45. eş-Şeyh Ömer Efendi ibn Abdülkerim el-Eşrefî, 46. Başçı şeyhi eş-Şeyh Süleyman Efendi, 47. Hammam tekye şeyhi eş-Şeyh Ali Efendi el-Eşrefî, 48. Halimzade eş-Şeyh Mustafa Efendi el-Halvetî, 49. A'rec eş-Şeyh Mehmed Efendi el-Halvetî, 50. eş-Şeyh Mahmud Efendi en-Nakşbendî, 51. eş-Şeyh Mehmed Efendi en-Nakşbendî, 52. Enarlı zaviyesi şeyhi eş-Şeyh es-Seyyid Sadreddin Efendi el-Halvetî.

fasl-ı evvel: 53. Hindî Hâce Efendi, 54. Cami-i Kebir vaizi es-Seyyid eş-Şeyh Nureddin Efendi, 55. reisü'l-fukara Şeyh Seyyid Süleyman Efendi, 56. eş-Şeyh Hasan Efendi el-Vaiz, 57. Ahaveyn şeyh Ahmed Efendi el-Celvetî, 58. reisü'l-fukara eş-Şeyh Ebubekir Efendi.

gülbün-i düvvüm: 59. Bakizade Abdülhâdî Efendi, 60. Kıbrıs mollası Hâdîzade es-Seyyid Abdullah Molla Efendi, 61. Süleyman Efendi, 62. Vânîzade es-Seyyid Mehmed Efendi, 63. Tokat mollası Egercizade Hasan Efendi, 64. Filibe mollası Hâdîzade es-Seyyid Emin Efendi, 65. Müminzade es-Seyyid Ahmed Hasib Efendi, 66. Belgrad kadısı Menteşzade es-Seyyid Abdürrahim Efendi, 67. Nureddinzade es-Seyyid Mustafa Efendi kadı-ı Belgrad, 68. Sofya kadısı Tuzbâzârîzade Mehmed Efendi, 69. Sofya kadısı es-Seyyid Ali Efendi, 70. İlâhîzade es-Seyyid Süleyman Efendi.

fasl-ı sâni: 71. Manavzade Mehmed Efendi, 72. Ayn-ı Ekber Mehmed Efendi, 73. Dahkî Mustafa Efendi, 74. Hâcezade Mahmud Efendi, 75. Kızıklızade Mehmed Efendi, 76. Türkmanzade Mehmed Efendi, 77. Bakizade Mustafa Efendi, 78. Remzi Mehmed Efendi, 79. Kadızade Mehmed Salih Efendi, 80. Maâlî-zade es-Seyyid Mehmed Efendi, 81. reisü'l-müderrişini'l-kirâm Dede es-Seyyid Mehmed Efendi, 82. Vâni hafidi Receb es-Seyyid Mustafa Efendi, 83. Menteşzade Mehmed Efendi, 84. Şiblîzade Mehmed Efendi, 85. müneccim Abdullah Efendi, 86. es-Seyyid Ali Efendi, 87. Şiblîzade Hamid Efendi, 88. Hâdîzade es-Seyyid Yahya Efendi, 89. Çeşm-i siyah Fâriğ Mustafa Efendi, 90. Remzizade Mehmed Said Efendi, 91. Bayramzade Hâce el-Hac Abdürrahim Efendi, 92. Menteşzade Tavail Halil Efendi, 93. nakibü'l-eşraf Şerif Şahabeddin Efendi, 94. Efecikzade Şeyh Mehmed Efendi, 95. Kadızade es-Seyyid İbrahim Efendi, 96. ders-i âm el-Hac Abdurrahman Efendi, 97. hattat-ı hatt-ı ta'lîk Seyyid Asım Mustafa Efendi, 98. Cizyedarzade Mahmud Efendi, 99. Abdizade İbrahim Efendi, 100. Münteşirzade Mahmud Efendi, 101. Bakizade Seyyid Abdülfettah Efendi, 102. Şeşbeşzade el-Hac İbrahim Efendi, 103. Üryanîzade Şeyh Mehmed Efendi, 104. Kızıklızade Ahmed Sadık Efendi, 105. Üryanîzade Abdullah Efendi, 106. Hâcezade Mehmed Efendi, 107. Yıldırım müderrişi Şeyh Mehmed Efendi, 108. Sahhaf es-Seyyid Süleyman Efendi, 109. Fenarî müderrişi Emin Efendizade es-Seyyid Mehmed Aziz Efendi, 110. Nizamzade Mustafa Efendi, 111. Abdullah Mollazade es-Seyyid Mehmed Rıza Efendi, 112. Yürekzade el-Hac Abdürrahim Efendi, 113. Vânîzade Hüseyin Efendi, 114. Şiblîzade Ali Efendi, 115. Levhîzade reisü'l-atıbbâ Mehmed Rıza Efendi, 116. Kadızade es-Seyyid Abdullah Efendi, 117. Üryanîzade Ahmed Efendi, 118. Egercizade Mustafa Efendi, 119. el-Hac Şeyhîzade Mehmed Efendi, 120.

Şeyh Mennullah Efendi, 121. Ömer Efendizade Mustafa Efendi, 122. Pirî Kadızade es-Seyyid Mehmed Efendi, 123. İsmail Efendi, 124. Emin Efendizade es-Seyyid Mehmed Haşim Efendi, 125. Kızıklızade damadı Musa Efendi, 126. Denizlili Süleyman Efendi, 127. Yürekzade el-Hac Mehmed Efendi, 128. Takyecizade İbrahim Efendi, 129. Hacı İvazzade Sadeddin Efendi, 130. nakibü'l-eşraf Seyyid İbrahim Efendi, 131. Manavzade Abdülgafur Efendi, 132. Çukacızade el-Hac İbrahim Efendi, 133. Müminzade Seyyid Abdülmümin Efendi, 134. Daye Hatun Camii imamı el-Hac Ahmed Efendi, 135. muhaddis Hasan Efendi, 136. Kankarpuzzade es-Seyyid Ahmed Efendi, 137. Seyyid Ömerzade el-Hac Seyyid Ömer Efendi, 138. el-Hac Mehmed Şerif Efendi, 139. es-Seyyid Mehmed Emin Efendi, 140. ders-i âm Musa Efendi, 141. Baldırzade es-Seyyid Mehmed Selim Efendi, 142. Egercizade Hattat es-Seyyid Mehmed Efendi, 143. Bostanzade Ali Efendi.

gülbün-i süvvüm: 144. Kuşakçı Derviş Mehmed el-Halvetî, 145. Boyacı el-Hac Ahmed Dede el-Celvetî, 146. el-Hac Mehmed Dede el-Halvetî, 147. Abdurrahman Baba, 148. türbedar Abdülbaki Dede, 149. Musa Dede, 150. Anbarîzade Derviş Abdullah Efendi, 151. Derviş Abdullah el-Halvetî, 152. Hindî Baba el-Kâdirî, 153. Çakır Mehmed Dede el-Halvetî.

fasl-ı sâlis: 154. Cami-i Kebir imamı Abdürrahim Efendi, 155. vaiz Abdullah Efendizade es-Seyyid Mehmed Efendi, 156. Hirrezade Ebubekir Efendi, 157. türbedar es-Seyyid Reşid Efendi, 158. Silikzade es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi, 159. Şirvanî Ali Efendi, 160. es-Seyyid Abdüssamed Efendi, 161. es-Seyyid Mehmed Şerif Efendi, 162. Yıldırım Bayezid Camii imamı İsmail Efendi en-Nakşbandî, 163. Ferâizî Mustafa Efendi, 164. Çelebi Sultan Mehmed Han Camii imamı Ahmed Efendi, 165. Antalya müftüsü es-Seyyid Yusuf Efendi, 166. Şeyh Attar-ı Sâni demekle maruf Mustafa Efendi, 167. Veli Kadızade Mehmed Said Efendi, 168. Soğancı damadı Ahmed Efendi en-Nakşbandî, 169. Ahmed Efendi, 170. Karapınarî Mehmed Efendi, 171. Haszade Halil Efendi, 172. türbedar Seyyid Şeyh Said Efendi, 173. Cami-i Kebir imamı Ahmed Efendi, 174. Cami-i Kebir imamı Süleyman Efendi, 175. Ferâizî Yusuf Efendi, 176. Emir Sultan Camii hatibi Seyyid Ali Efendi, 177. Kara el-Hac Salih Efendi, 178. Kütükçüzade el-Hac Ahmed Efendi, 179. Bayramzade sahaf A'rec Ahmed Efendi, 180. Ebu İshak muallimhanesi hâcesi Hüseyin Efendi, 181. Bülbül Hafız demekle meşhur Hafız Seyyid Abdullah Efendi, 182. Erzincanlı ders-i âm Seyyid Mustafa Efendi, 183. Hâdimî Mehmed Efendi, 184. Mazlumî Seyyid el-Hac Mehmed Efendi.

gülbün-i çehârüm: 185. Huldî Mustafa Efendi, 186. Şahin Emirzade

Beliğ Seyyid İsmail Efendi, 187. Râkım İbrahim Efendi, 188. Levhî Hüseyin Efendi, 189. Naim Efendi, 190. Seyyid Feyzî.

fasl-ı râbî: 191. Baldırzade es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Efendi, 192. Altunzade İbrahim Efendi ibn Derviş Mehmed, 193. Efecikzade Ahmed Ağa.

gülbün-i pencüm: 194. reisü'l-küttab Yusuf Efendi, 195. Kürdzade İbrahim Efendi, 196. Tuzbazarı imamı eş-Şeyh Mustafa Efendi, 197. Hudavendigâr Gazi Camii imamı Mehmed Efendi, 198. Tıybî Mustafa Efendi.

fasl-ı hâmis: 199. Haşımzade Mehmed Çelebi, 200. Sultan imamzade Nizameddin Efendi, 201. Hâtem Efendi, 202. Yakub Dede el-Eşrefî, 203. Kabakzade Molla Mustafa, 204. Hastazade Abdullah Efendi, 205. kapan kâtibizade Mustafa Efendi, 206. Çavuşzade el-Hac Mehmed Ağa, 207. Tuba İbrahim Efendi, 208. Cuma Begzade el-Hac Salih Efendi, 209. Çıkrıkçızade Ahmed Efendi, 210. Kocagözzade Mustafa Efendi, 211. Çiçekçi Ebubekirzade Ali Efendi, 212. Tabib Hazık Ömer Efendi, 213. Çörekçizade İbrahim Efendi, 214. Abdizade Ali Efendi, 215. Harrât Derviş Ahmed el-Eşrefî, 216. Yeşil kâtibizade Zeynelabidin Efendi.

Kaynaklar

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. “Güldeste-i Riyâz-ı İrfân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 14. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Atlansoy, Kadir. *Bursa Şairleri Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*. Bursa: Asa Kitabevi, 1998.
- Donuk, Suat. *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Efendioğlu, Mehmet. “Vefeyât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 42. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin. *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan 1018/2.
- _____. *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 176.
- _____. *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mikrofilm 1719.
- _____. *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 4927.
- Fihrisü'l-Mahtûtatı't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye (Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu 1870-1980)*. c. 3. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî. *Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl*. haz. Fahri Ç. Derin. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978.

Kara, Mustafa. "Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Kutlar, Fatma Sabiha. "Bursa Şairlerinin Vefeyatnamesi". *Türkoloji Dergisi* 15, s. 1 (2002): 269-298.

Mehmed Şemseddin. *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*. haz. Mustafa Kara&Kadir Atlansoy. Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.

Unat, Faik Reşit. *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*. 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1959.

KAYAOKAY, İlyas.*

**“Yakup Kadri’nin Şeyhi Ali Nutkî Nur Baba’nın Bir Cönkte Bulunan
Kerbela Mersiyesi, Muharremiyye ve Dîvâz-dehi”**

1. Giriş

Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla beraber devletin kuruluşundaki temel taşlardan birisi olan Bektaşîlik de halk arasında tahkir ve tezyife uğramaya başlar. 19. asırda tekkeleri yasaklanır ve kimi kesimlerce ötekileştirilir. Bilhassa Yakup Kadri’nin *Nur Baba* adlı romanı bu hususta dikkat çekicidir. Yakup Kadri de bir zamanlar Yahya Kemal gibi Çamlıca Bektaşî tekkesinin müdavimlerinden biridir ve mürşidi de romanında eleştirdiği Nur Baba gerçek adıyla Ali Nutkî’dir.

Yakın zamana kadar yalnızca bir roman kahramanı olarak menfi şöhret bulmuş Ali Nutkî Nur Baba, Bektaşîlik üzerine yaptığı araştırmalarla dikkat çeken değerli araştırmacı Dr. Fahri Maden’in kıymetli neşirleriyle (Maden, 2012; Maden, 2021) tam olarak anlaşılmış, Bektaşîliğin son dönemlerinde ön plana çıkmış bir simadır. Ali Nutkî hakkındaki ilk bilgilere bazı Alevî-Bektaşî şiir antolojilerinde (Koca, 1990: 738; Özmen, 1998: 117) rastlanılır. Onun, “biz bende-i Bektaşîleriz” nakarat mısralı bilinen ve bestelenmiş tek manzumesi de kısa biyografisinde yer alır. Tekrar bilgileri ihtiva eden bu antolojilerde yer alan malumata göre; Ali Nutkî, 1869-1936 yılları arasında yaşamış olup ölüm tarihi Maden’e göre 17 Aralık 1934’tür. (2021: 212) Nerede doğduğu tam olarak bilinmemekte birlikte babası, *Bektaşî Tercemanları* (Taş ve Özdemir, 2021) adlı kitapçığı hazırlayan Mehmed Nuri Baba’dır. Mehmed Ali Hilmi Dede Baba’ya intisap ettiği bilinen Ali Nutkî, babasının ölümünden sonra Çamlıca’daki Tahir Baba Bektaşî Tekkesi’nin son postnişini olur (Çelik, 2022: 162). Mustafa Kemal Atatürk ile de tanışan Ali Nutkî, onun tarafından Yakup Kadri’ye karşı methedilir ve Kırşehir/Mucur kaymakamlığına tayin edilir. “Pektaş” soyadını alan ve dört evlilik yaptığı bilinen Ali Nutkî Baba, Şahkulu Tekkesi’nin arkasındaki Mansur Baba Mezarlığı’nda defnedilmiştir (Maden, 2021: 212).

Dr. Fahri Maden, *Üsküdarlı Bir Bektaşî Babası Ali Nutki (Nur) Baba (1869-1934)* adlı bildirisinde (2021), arşiv belgelerinden de hareketle Ali Nutkî hakkında kapsamlı araştırmalar yapar ve hem kendisi hem ailesi hem de

* Doç. Dr., Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ilyaskayaokay@munzur.edu.tr., ORCID ID: 0000-0001-8544-2307

şeyhi olduğu tekke hakkında bazı önemli bilgilere ulaşır. F. Maden, Ali Nutkî'nin tüm yönlerini etraflı ele aldığından burada yalnızca edebî yönü üzerinde durulacaktır. Şiirlerinde Nutkî mahlasını kullanan Ali Nutkî'nin antolojilerde kayıtlı yalnızca bir manzumesi bilinmektedir:

Zahidler eyler ta'nımız / Sofular bilmez hâlimiz
Dilküşâdır ahvâlimiz / Biz bende-i Bektaşîyiz

Kur'an okuruz ezberi / Muhammed Ali'den beri
Pirimiz Horasan Eri / Biz bende-i Bektaşîyiz

Rehberi kimdir biliriz / Mürşide ikrar veririz
Zannınız gibi değiliz / Biz bende-i Bektaşîyiz

Bize ihsân etti celi / Bu mesleği ta ezeli
Tuttuk edeb erkân yolu / Biz bende-i Bektaşîyiz

Otuz iki salat ile / Hacc ü savm ü zekât ile
Nice yüz bin kerrat ile / Biz bende-i Bektaşîyiz

Yokdur bizim bir şahımız / Hak saklasın imânımız
Bektaşîlerdir nâmımız / Biz bende-i Bektaşîyiz

Taş atan bizden dediler / Attıranı sevmediler
Şahiddir üçler yediler / Biz bende-i Bektaşîyiz

Kâr ü zarar kendimize / Hükmedemez kimse bize
Seven gelsin yanımıza / Biz bende-i Bektaşîyiz

Yeter Nutkî faş eyledin / Âriflere taş eyledin
Zahid ne telaş eyledin / Biz bende-i Bektaşîyiz (Özmen, 1998: 117)

Ali Nutkî'nin dergâhlarda okunan, bestelenmiş bu deyişi dışında herhangi bir manzumesi, eseri bilinmemektedir. Ancak aile efradının elinde şiirlerinin kayıtlı olduğu bir defterin varlığı söz konusudur. Bu defterdeki şiirlerin fotokopi hâlindeki bir nüshası F. Maden'e ulaşmış olup aynı araştırmacı tarafından yayımlanması planlanmaktadır. F. Maden, Ali Nutkî'nin eserleri hakkında şunları söyler: “şair olan ve nefesleri bulunan Ali Nutkî Baba Fuzûlî'nin *Divan*'ına da bir nazire kaleme almıştır. Ali Nutki Baba'nın nefesleri elimizde olup şimdiye kadar meçhul kalmış olan bu nefesler tarafımızdan literatüre kazandırılacaktır.” (2021: 212).

Yakın tarihte bir sahaftan satın aldığımız bir el yazmada, Ali Nutkî'nin bilinmeyen ve ailesinin elindeki defterde kayıtlı olmayan yeni şiirleri tespit edildi. Şahsî kitaplığımızda bulunan 10 yapraklık bu el yazma, cönk şeklinde tertip edilmiş olup ciltsizdir. Müstensihi bilinmemekle birlikte rika hattıyla H. 1326/ M. 1908 yılında istinsah

edilmiştir. Müstensihin, Ali Nutkî'nin müridlerinden biri olduğunu düşünüyoruz. Eserin sonunda *Muharrir ü nâzımı: meşâyih-ı tarîk-i nâzeninden Ali Nutkî* şeklinde -matbu eserlerde sıkça görülen bir tarzda-bilgi verilmiştir.

Ali Nutkî'nin, Fuzûlî'nin *Divan*'ına nazire olduğu söylenen kayıp bir eserinin olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bize göre; *Divan*'a değil de onun *Hadikatü's-Süedâ* adlı eserine nazire yazılmış olmalıdır. Zira bir divana nazire yazılmaz. Nazire olduğu bildirilen bu eserin elimizdeki cönk olma ihtimali daha yüksektir. Zira bu cönkteki eserlerin muhtevası ağırlıklı olarak Kerbela konuludur. Bu bilgileri göz önüne alırsak cönkteki manzumelerin sonradan ayrıca müstakil olarak bastırılmış olma ihtimali de vardır. Yahut Ali Nutkî'nin henüz ele geçmemiş olan başka bir eseri daha bulunmaktadır.

Çalışmamızda, şahsî kitaplığımızdaki cönkte yer alan Ali Nutkî Baba'ya ait üç manzumenin tanıtımı yapılacak ardından şiirlerin Arap harflerinden Latin harflerine transkripsiyonlu aktarımına ve tıpkıbasımına yer verilecektir.

2. Cönkte Kayıtlı Kerbela Mersiyesi, Muharremiyye ve Dûvâz-dehin Tanıtımı

Cönk içinde kayıtlı üç şiirden en hacimlisi olan ilk manzumenin başlığı; *Ravza-i Mübâreke-i Nebevîde 'Âlem-i Menâm Hazret-i Hüseyin* (Hz. Muhammed'e Ait Mübarek Kabirde Uyku/Rüya Âlemindeki Hz. Hüseyin) şeklinde belirtilmiştir. Metin, 11 bendden müteşekkil bir tercî-bend olup her bendde mısra sayısı 12-14 arasında değişmektedir. 1 ve 10. bendlerde 12 mısra; 3, 6 ve 9. bendlerde 13 mısra diğer bendlerde de 14 mısra vardır. Bu durum, nüshadaki eksik mısraların müstensih tarafından yazılmamış olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir. Her bendin son iki nakarat mısraı şöyledir:

Bil ki Kevser'dür bahâ-yı hūniña oğlum bedel
Git şehîd ol Kerbelâ'da öyle al kıranıñla gel

Mahlas bulunmayan manzume, Remel bahrinin *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla nazmedilmiştir. Bazı mısralarda müstensih kaynaklandığını düşündüğümüz eksik hece ve kelimelerden kaynaklı vezin aksaklıkları mevcuttur. 11 bendin dördünde redif kullanılmış olup 6. bendde “-e”; 7. bende “-ısıñ” ve 10. bendde “i” sesi, ek hâlindeki redifi teşkil eder. 8. bendde de “ağlasun” kelime hâlindeki redif müşahade edilir. Tercî-bendde vezin gibi kafiye kullanımı da birkaç mısra dışında aksamamaktadır. 1. bendde “-el”, 2. ve 10. bendlerde “-en”, 3. ve 7.

bendlerde “-ân”, 4. bendde “-îm”, 5. bendde “-îd”, 6. bendde “-et”, 8. ve 11. bendlerde “-â”, 9. bendde de “-âh” sesi kafiyeyi teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber'in ağzından yazılan mersiyede, tasannudan uzak samimi, yer yer mübalağalı bir dil ve üslup göze çarpar. Mübalağalı ifadeler ölüm karşısında duyulan acının büyüklüğünü hissettirmek içindir. Mısralar, Hz. Peygamber'in dilinden çıkmış gibi yazıldığı için mübalağalar daha tesirli bir hâl alır. Kullanılan Arapça ve Farsça terkipler, dönemin diline uygun şekilde açık ve sadedir. Şair, meramını ifade etmede şiir dilinine uygun olarak devrik cümleleri tercih eder. Cümlelerdeki fiiller, genellikle 3. tekil emir kipindedir. Belirgin bir üslup özelliği olarak nakarat beytinden sonra gelen bendler, “öyle al kanınla” kalıp ifadesiyle başlar ve arkasından “gel, tur, çık, dön, git, gir” şeklinde bir fiil yer alır. Burada Hz. Hüseyin'e seslenilir.

Manzumenin muhtevası bir Kerbela mersiyesi olup Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in H. 10 Muharrem 61 senesinde acımasızca katledilişi karşısında duyulan üzüntüyü ifade etmektedir. “Genel olarak dinî-tasavvufî Türk edebiyatında, özellikle de Alevîlik-Bektaşîlik gibi zümre edebiyatlarıyla divan, halk ve âşık edebiyatında Kerbela hadisesiyle ilgili olarak müstakil eserler, mersiye ve manzumeler telif edilmiş, ayrıca başta divan şairleri olmak üzere konuya eğilen sanatkârların, halk âşıklarının his ve hayal dünyalarının ortaya konmasında Kerbela adı önemli bir mazmuna dönüşmüştür” (Uzun, 2002: 274).

Kerbela mersiyesi bilhassa Alevî-Bektaşî edebiyatının en karakteristik edebî türünü teşkil eder. Yüzlerce şair, bu sahada eser vermiş olup herhangi bir kaynakta Nutkî'nin bu mersiyesinden bahsedilmemiştir (Arslan ve Erdoğan, 2009). Nutkî'nin bu müstakil hâldeki manzumesinde Kerbela hadisesinin nasıl gerçekleştiğine dair detaylar yer almaz ancak Yezid ve bu katliamın faili olarak bilinen Şimr bin Zi'l-Cevşen'in adı lanetle yad edilir. Mersiye'nin muhtevasının daha iyi anlaşılması için günümüz Türkçesine aktarımında fayda vardır. Anlaşılacağı üzere Ali Nutkî Nur Baba, Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt sevgisiyle yanıp tutuşan, diğer peygamberleri de bilip tanıyan, Bektaşîliğe ait değerleri ön planda tutan samimi bir Müslüman'dır:

Hz. Muhammed'e Ait Mübarek Kabirde Uyku/Rüya Âlemindeki Hz. Hüseyin

1. Ah zulme uğramış Hüseyin'im, pek sevgili göz nurum, gel dinle. Bu gelip geçici toprakta bir temelin daim ve sabit kalması mümkün mü? Bu dünyada gerçekleşen her arzu ve ümidimiz boş ve geçicidir. Zeval bulmaz, daimi olanın (Allah c.c.) kalemi, senin temiz alnına (kaderini)

yazdı. Git kanlı bir savaşa gir ve kızıl kana boyan. Oğlum, Kербela meydanına gir ve kılıcını çek. Arslan Ali'nin yavrusu olduğunu çok hileler yapan düşman görsün. Benim tarif ettiğim ve bildirdiğim şeriatimi elden bırakma, onun Yezid'e geçmesine izin verme. Fakat oğlum, bil ki ecel seni orada beklemektedir. Tabiatına korku ve uyusukluk girmesin gerekirse susuz koy başını öyle kesilsin. Oğlum (Hüseyin) bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kербela'da öyle al kanınla gel.

2. (Hüseyin) sen al kanınla gelip kabrimi hoş ve latif kıl. Ben o zaman kabrimden inleyip toprak saçayım. Mezardan *Allahu Ekber* diyerek kalkıp Allah'a şöyle sesleneyim. İşte zulme uğramış Hüseyin'im, işte göz yaşıyla ben huzura geldim. Bak, keder ve hüzmün veren şehidin gömleksiz ve kefensizdir. Kesilmiş başı elinde, vücudu parça parça edilmiştir. Kılıç ve okların onun bağrında açtığı yaralar, fitnenin zulmün tanığıdır. Dudakları yarılmış, susuzluktan ağzı yanmıştır. Hüseyin, feryat ve eyvah sesleri arasında yıkılıp gitti. Şu (yanda) Ali, bu (yanda) Fatıma'm diğer yanda zehirle öldürülmüş Hasan. Ehl-i Beyt'im, kabrimi, şimdi Hz. Yakub'un gibi hüzmün evine döndermiştir. Ya İlahî, sen intikam, oç alan Allah'sın. Hüseyin'imi sevinçli ve ferah kıl. Oğlum (Hüseyin) bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kербela'da öyle al kanınla gel.

3. (Hüseyin) öyle al kanınla dur, Hz. Cebrail gökten şimdi iner. Sana der ki kendisinden yardım istenen Allah, şimdi seni arzu etti. O zaman meleklerin kanatları üzerinde uçarsın. Uluhiyet âlemine girebilen melekler, "işte Allah'ın misafiri geldi" derler. Allah'a en yakın olan melekler, arşta neşeyle "gülbang" (Bektaşîlerin özel dua ve sözleri) okur. Allah'ın en güzel, en has meclisine ulaşırsın. O vakit Hakk'ın eşiğine varıp anlatacaklarını açıkça söyle. Dudaklarını göster ve de ki Allah'ım "bu dudaklar susuz kalmıştır." Ey sevgili, canlı ruh, cennette bir havuz olan Kevser'i bana sunsalar ben içmem de. Ayrıca de ki temiz soylu atam (Hz. Peygamber) kabrinde âh ederken cennet ve Kevser ile gönlüm hoşnut ve bahtiyar olamaz. Oğlum (Hüseyin) bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kербela'da öyle al kanınla gel.

4. (Hüseyin) öyle al kanınla gel, Rahîm (çok rahmet ve merhamet sahibi) olan Allah seni görsün. Cennetin bekçisi o vakit koşar ve der ki: "cennet senin gelişini gözlemektedir. Ey cömert kimse, sen burdan gitme. Cehennem de "ceza", "intikam", "adalet" diyerek Yezid'i çağırmaktadır. İşte o zaman, korku içindeki Yezid'in kavmini gör.

Kovulmuş şeytan, ateşten sarayına oturmuştur ve lanet okuyup ayıpladığı Yezid'e seslenmektedir. Şeytan, Yezid'e, "ey alçak ve rezil kimse, ben Hz. Âdem'e secde etmeyerek çok şiddetli ıztırap duydum. O vakit Kur'ân yoktu ve doğuştan gelen vasfımda büyük bir zıtlık vardı. Lakin çok bilen Âlim sıfatlı Allah c.c., dünyada emretseydi gönderdiği peygambere samimi bir kalp ile secde ederdim. İşte Yezid, sen benden daha alçaksın, ben sana dost olmam. Oğlum (Hüseyin) bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kerbela'da öyle al kanınla gel.

5. (Hüseyin) öyle al kanınla çık, Yezid oğlu Yezid seni görsün. Ateşli bir nara at ve ona "ben şehit oldum" de. Âh, ey alçak ve murdar (Yezid), en büyük nimetler benim, Kevser benimdir. Âh, ey inatçı (Yezid), işte zulmün, işte Allah'ın adaletini gör, bak şimdi. O utanmaz Yezid, o vakit, "âh ey saadetli (Hüseyin), bana medet" desin. Bir de bak cehennemin içindeki korkunç kuyuda ümidi yoktur ve ona yılanlar sarılmıştır. Ateşli zincirlerle bağlan, büyük çöl senin katilin olsun. O zaman desin "âh, ey medet, eyvahlar olsun, (ömrüm) sonbaharım çok musibetli ve şiddetlidir." Sen de ki ey tamahkâr, işlerin ziyadesiyle kötüye gitsin. Benim kanımla şu sıcak suyu satın aldın. Ey Yezid, şimdi gelsin de seni bu cehennem çukurundan kurtarsınlar. Oğlum (Hüseyin) bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kerbela'da öyle al kanınla gel.

6. (Hüseyin) öyle al kanınla dön ve o Hakk'ın büyük kapısının eşğine git. Sen Hakk'ın huzuruna çıktığında şükür secdesine kapan ve ona şükür et. Ellerini kaldır ve hem ümmete hem Ehl-i Beyt'e dua et. Cennetin bekçisi, yine yalvarıp yakarmaya seni davet eder. Bir daha secdeye kapan ve cennete girmem, girmem de. Soyum ve çocuklarım, askerim, hayır sahiplerimin talihi iyi olmadıkça cennete girsem de rahat etmem. O zaman birden yücelik âlemine dalarsın ve soyunun, çocuklarının, askerlerinin, hayır sahiplerinin iyi talihe kavuştuklarını görürsün, nimete boğulursun. O yüce topluluğu yanına al ve sen o topluluğun yol gösterici, ışığı ol. Oğlum (Hüseyin) bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kerbela'da öyle al kanınla gel.

7. (Hüseyin) öyle al kanınla git, Kevser'in kurbanısın. Sen, Kerbela'nın başı kesilmiş, susuz bir misafirisin. Gözümün nuru (Hüseyin), sen arşa çıkmışsın, şehadet kanısın. İlahi yazılmışların ve sözlerin süsü, kabrimin Kur'an'ısın. Sen, Aliyyü'l-Murtaza'nın (kendisinden razı olunmuş Hz. Ali) şan ve şerefi yüce olan oğlusun.

Dedelerinin asil soyuna Allah'ın büyük lütfusun. Velilerin ve içi temiz samimi dostların irfanının esasısın. Sen şehitlerin yedinci kat gökteki tahtının sultanısın. Ehl-i Beyt'in imamı, reisi, Allah'ın günahları affetmesinin sebebisin. Hüseyin'im, sen gözümün nuru, dinimin delilisin. Âh oğlum, sen âşıkların canısın, maşukusun. Senin yasınla ağlayan çaresizlerinin ilacısın. Oğlum (Hüseyin) bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kerbela'da öyle al kanınla gel.

8. (Hüseyin) öyle al kanınla git, Hz. Âdem ile Hz. Havva ağlasın. Hz. Nuh yanıp ağlasın, âh, derya ağlasın. Aşkının ateşiyle, Allah'ın dostu, âlim olan Hz. İbrahim ağlasın. Çenenin altını göster, Allah'a kurban olacak olan Hz. İsmail ağlasın. Gül renkli dudağının kanyıyla Hz. Yahya'nın ruhu ağlasın. Ey Hüseyin'im, güzelliğine Hz. Yusuf ve Züleyha ağlasın. Hz. Meryem'in ruhu feryat etsin, Hz. İsa ağlasın. Yanmış dudaklarıyla Tur-ı Sina'ya bir görün, ağlasın. Kırmızı dudağının ateşiyle, hayrete düşmüş olan Hz. Musa ağlasın. O gönlü çağlayan tevella (Ehl-i Beyt'i sevenler) ve teberra (Ehl-i Beyt'i sevmeyen) kimseler ağlasın. Âlem tutuşsun, göğün en yüksek katmanı arş-ı alâ ağlasın. Oğlum (Hüseyin) bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kerbela'da öyle al kanınla gel.

9. (Hüseyin) öyle al kanınla Allah'a itaat edip ona yaklaşmış olan velilerin dergâhına gir. Sen Hakk'ın diri, Peygamber varisi olan doğru yolu gösterenisin, dervişlerin tekkesi senindir. Dervişlerin kalbi, sana yüce makamı oturulacak taht olsun. Aşk ve duanla tarikat ehline muamele et. Sevgilinin aşkına ulaşmak için yol gösterici ol. Allah'ın varlığına ve birliğine inananlar için sığınılacak yer ol. Yaralı kalbin, yanık dudağınla âh, vâh et. Oğlum (Hüseyin) tarikata mensup olan kimseleri kanınla uyandırarak doğru yola ilet. Ey adalet isteyen (Hüseyin), yerde Allah'ı çokça an ki yüksek makamlara erişesin. Senin Allah'ı çokça zikretmenle aşkının arzu ve neşesi artsın, coşsun. Ey hürmet edilen şahın (Hz. Ali'nin) oğlu, hem Allah'a yalvar hem de kaderine razı ol. Yezid, senin yüceliğini görüp anlasın ve mahvolsun. Oğlum (Hüseyin) bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kerbela'da öyle al kanınla gel.

10. (Hüseyin) öyle al kanınla Zehra (ay gibi parlak olan) lakaplı kızım Fatıma'm seni görsün. Onun temiz toprağına düş, mübarek kabri kan olsun. Âh, ey beni büyüten (annem) diyerek o kana bulanmış boynunu göster. (Ona de ki) âh, sen bu gül renkli tenimi öpmeye kıyamazken din düşmanı zalimler bak beni ne hâle getirdi. Yezid'i ve

Şimr ibnü'l-Cevşen'i (Hz. Hüseyin'i şehit eden katillerden birisi) daima an ve unutma. O merhametin ve saf sevginin kaynağı olan (Fatıma), saçlarını yolup ağlasın. Onun tuttuğu yas ve inlemeler kainatı titretsin. Onun nur dolu memleketi, müsibetler diyarı olsun. Oğlum (Hüseyin) (kimseye muhtaç olmayan) Ganî Allah, seni öyle görmek istiyor. Oğlum, bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kerbela'da öyle al kanınla gel.

11. (Hüseyin) öyle al kanınla git Murtaza (beğenilmiş, seçilmiş, rıza gösterilmiş) Ali, seni görsün. Temiz kabri tutuşsun, rıza kapısı ağlasın. (Hüseyin), yanık bir feryat edip de ki ya kıymetli baba, soyum, evladım susuz kaldık, Kerbela şehidi olduk. Bak nasıl kan içip geldim. Ya baba, Zeyne'l-abidin, Ümmü Gülsüm'ün ile Zeynep, Şam'da (esir) kaldılar. Vâh ayrılık, onlar baş açık, yalın ayak ve çıplak hâldedir. (Ali), kabrinden sıçrayıp kalsın, kainat onun üzüntüsüyle dolsun. Kaderin yazıldığı kalem, kader gelip buna ağlasın. Ey felek, Ehl-i Beyt'e böyle mi layık görüldü. O vakit nebiler, vâh Hüseyin, vâh güzel gözlü desin! Oğlum (Hüseyin), yüce Allah seni öyle görmek istiyor. Oğlum, bil ki senin kanının kıymetinin bedeli, cennetteki Kevser havuzudur. Git şehit ol Kerbela'da öyle al kanınla gel.

Cönkteki ikinci manzume; "Mersiye" başlıklı yedi beyitlik gazeldir. Her ne kadar mersiye türünde olduğu belirtilse de muhtevası yine taziye-nâmeler gibi türün bir diğer alt kolu olan "Muharremiyye"dir. "Kerbela olayı halk ve âşık edebiyatında da yaygın olarak işlenmiş, bu tür şiirlere mersiye'nin yanı sıra "muharremlik" adı verilmiştir. Bilhassa Alevî ve Bektaşî çevrelerinde bu konuya dair yüzlerce manzume yazılmıştır" (Uzun, 2020: 8-9).

Bu gelen sâl-i cedîddir kıldı tecdîd mâtemi
Çek elün sâkî kadehden olalım gam hemdemi

beytiyle başlayan gazelde yeni yıla girildiği ve bu ayın matem ayı olduğu, bundan duyulan acı ve keder anlatılır. "Hz. Hüseyin ve aile fertlerinin bu ay içinde Kerbela'da şehit edilmesi Muharrem ayına başka bir anlam kazandırmıştır. Şiîler için bu tarih Hz. Hüseyin'in intikamını alma yeminlerinin tazelandığı bir matem günüdür. Özellikle İran'da 10 Muharrem'de "taziye" adlı törenler düzenlenmesi, yas merasimlerinde ağıtlar söylenmesi ve Maktel-i Hüseyin türünde eserler okunması bir gelenek halini almıştır." (Topal, 2007: 90). Mersiye, taziye-nâme ve Muharremiyye türü arasında belirgin bir fark olmasa da Muharrem ayına girildiğinin vurgulanması ve bu Kerbela olayının detaylarından ziyade bu ayın yas ayı olmasına vurgu yapılması iki türü kısmen

birbirinden ayırmaktadır. Muharremiyeler genellikle bestelenir ve bu manzumenin de bestelenerek dergahta okunduğu, bu nedenle cönke kaydedildiğini zannediyoruz.

Tercî-bendle aynı vezin yazılan gazel, dil ve üslup olarak da benzerdir. Gazelin makta beytinde, Nutkî mahlası müşahade edilir. Şekil özellikleri itibariyle vezin, kafiye ve redif kusursuz olup “-em” sesi kafiyeyi, “-i” sesi de redifi teşkil eder. Sade ve anlaşılır bir dille yazılan gazel, günümüz insanının rahatlıkla anlayacağı seviyede olup sadece dört yerde basit terkip (sâl-i cedîd, ehl-i cennet, âb-ı deryâ, halk-ı âlem) görülür.

Yazmadaki üçüncü ve son manzume; “Gazel” başlıklı yine Remel bahrinin aynı vezniyle aynı sadelikle yazılmış yedi beyitlik şiiirdir. Bu gazelde de Nutkî mahlası son beyitte vardır ve vezin, kafiye ve redif hatasızdır. “âh” sesi kafiye, “-umdur benüm” ise rediftir. İki manzumeden farklı olarak bu gazel, tür olarak düvâzımam / düvâz-nâme / düvâz-dehdir. Alevî-Bektaşî edebiyatında çokça görülen bu tür, On İki İmam’ı konu edinmektedir. “Alevî-Bektaşî geleneğinde On İki İmam’a derin bir saygı ve bağlılık görülmektedir. Bu saygının sonucu olarak, ana teması On İki İmam olan düvâz-düvâzımam şiiir türü ortaya çıkmıştır. Ozanlar düvâz yazmayı-söylemeyi Alevî-Bektaşî olmanın bir gereği olarak kabul etmişlerdir (İyiyol, 2013: 228). Ali Nutkî’nin gazelinde de Hz. Ali’den başlanarak Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeyne’l-abidin, İmam Bakır, İmam Sâdık, Musa Kâzım, Ali Musa Rıza, Şah Takî, Şah Nakî, Askerî ve Mehdî’nin silsilesi, övgüsü her bir beyitte muhtasar şekilde yapılmaktadır.

3. Cönkte Kayıtlı Metinlerin Yeni Harflere Aktarılması

Her ne kadar 19. asır metni de olsa şiiirlerin neşrinde, transkripsiyon alfabesi kullanılmış olup imlalara müdahil olunmamıştır. Sayfa numaraları sayfanın altında [köşeli parantez] içinde gösterilmiştir. Vezin, şiiirlerin başında italik olarak gösterilmiştir. Yine şiiirlerdeki imale, zihaf, med gibi aruz hususiyetleri italik şekilde vurgulanmıştır. İmale yapılan yerlerde heceler, zihaf ve medde ise ilgili harf italik yazılmıştır. Müstensihthen kaynaklı imla hataları tamir edilirken vezin ve anlama uygunluk esas alınmıştır. Tamir edilen kısımlar [köşeli parantez] içine alınmıştır.

1. Ravza-i Mübâreke-i Nebevîde 'Âlem-i Menâm Hâzret-i Hüseyn

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1.

Âh mazlûm Hüseyn'im nûr-ı 'aynım diñle gel
'Arşa-i fânîde mümkün mi bekâ tutsun temel
Gelse *de* dünyâda boşdur boş huşûle her emel
Yazdı pîşânî-i pâkiñ üzre kilik-i Lem-yezel
Git kızıl *kana* boyan it kanlı bir ceng ü cedel
Kerbelâ meydânına gir oğlum *eyle seyf* sel
Şibl-i Hâyder oldıñ görösün 'adû-yı pür-hiyel
Koyma şer'-i pâkimi elden Yezîd'e virme el
Bil ki âh oğlum faqaţ bekler seni anda ecel
Koy başıñ şusuz kesilsün *ţab'ıña virme* kesel

Bil ki Kevser'dür bahâ-yı hûnıña oğlum bedel
Git şehîd ol Kerbelâ'da öyle al *kanıñla* gel

2.

Öyle al *kanıñla* gel it Ravzâmı rengîn sen
Ben de hâk-efşân idem Ravzamda öyle nâle-zen
Kalkar[ak] Allâhu ekber bak direm ey Zü'l-minen
İşte mazlûmum Hüseyn'im işte göz yaşumla ben
Bak ne hüzn-âver şehîdiñ pîrehensüz bî-kefen [1]
Re's-i maqtû'î elinde çâk çâk olmuş beden
Tîr [ü] şimşîr uçları bağrında bürhân-ı fiten
Şakç olunmuş lebleri yanmış şusuzluğdan dehen
Vâ Hüseynâ vâh vâveylâ ile reft figen
Şu 'Alî bu Fâtımam mesmûm öbür yanda Hâsen
Ehl-i Beyt'im itdi şimdi Ravzâmı Beytü'l-hâzen
Müntakımsıñ it Hüseyn'im yâ ilâhî şâd u şen

Bil ki Kevser'dür bahâ-yı hûnıña oğlum bedel
Git şehîd ol Kerbelâ'da öyle al *kanıñla* gel

3.

Öyle al *kanıñla* tır Cibrîl iner gökden hemân
Dir ki gel müştâkıñ oldı şimdi Rabbü'l-Müste'ân
Şeh-per-i kudsiyyeti üzre uçarsıñ ol zamân
İşte mihmân-ı ilâhî geldi dir lâhütiyân
'Arşda gülbâng okur şevkıñ ile kerrübiyân
Bezm-i hâşşü'l-hâşş-ı Mevlâ'ya idersıñ iktirân
Ol zamân düş âsitân-ı Hâk' a it 'arz-ı beyân
Lebleriñ göster di ki Rabbim şusuzdur bu dehân
'Arz iderler Kevser'i içmem di ey rûh-ı revân [2]

Cedd-i pākim Ravzasında āh iderken bir zamān
Gönlüm olmaz Kevser'ınle cennetinle kām-rān

Bil ki Kevser'dür bahā-yı hūnıña oğlum bedel
Git şehīd ol Kerbelā'da öyle al kanıñla gel

4.

Öyle al kanıñla gel görsün seni Rabbü'r-Rahīm
Hāzin-i cennet koşar dir ol zamān dārü'n-na'īm
Muntazır teşrīfiñe sen gitme ey necl-i kerīm
El-cezā el-intikām el-'adl diyi gelsün caħīm
Anda gör kavm-i Yezīd'ın hālını bī-havf [u] bīm
Nārdan kaşra oturmuş anda şeytānū'r-racīm
La'n ü ta'n eyler Yezīd'e dir ki ey şahş-ı le'īm
İtmedim ben gerçi secde Ādem'e oldum elīm
Yokdı Qur'ān ortada zıddıyyet-i hilkat 'azīm
Līkin emr itseydi Hağ dünyāda Allāhü'l-'Alīm
Secde eylerdim resūlu'llāha bī'l-ķalbi's-şamīm
İşte sen benden denişin ben saña olmam nedīm

Bil ki Kevser'dür bahā-yı hūnıña oğlum bedel
Git şehīd ol Kerbelā'da öyle al kanıñla gel

5.

Öyle al kanıñla çık görsün Yezīd ibn-i Yezīd
Āteşin bir şayha çek di işte ben geldim şehīd
Nī'met-i 'uzmā benim Kevser benim āh ey pelīd
İşte zulmün işte 'adlū'llāh gör bağ ey 'anīd [3]
Bī-hayā ol dem disün āh el-ğıyās āh ey sa'īd
Bir de bağ ğayyāda ef'iler şarılmış nā-ümīd
Āteşin ağlā[1] içinde kätilın olsun bedīd
O disün āh el-ğıyās eyvāh hazānım pek şedīd
Sen di ki ey tāmī' re'y olsun idbārın mezīd
Bir içim şu virmediñ sen görmediñ re'yim sedīd
Eylediñ kanumla şu mā-i hamīmi sen harīd
Şimdi kırtarsun seni gelsün şu ğayyādan Yezīd

Bil ki Kevser'dür bahā-yı hūnıña oğlum bedel
Git şehīd ol Kerbelā'da öyle al kanıñla gel

6.

Öyle āl kanıñla dön git āsitān-ı 'izzete
Secde-i şükre kapan hamd eyle sen ol hazrete
Ellerın kaldır du'ā it Ehl-i Beyt'e ümmete
Hāzin-i cennet yine başlar niyāza da'vete
Bir daha var secdeye girmem di girmem cennete

Âl ü evlâdum sipâhum hayr-*h*âhum devlete
İrmedikçe cennete girsem de irmem rāhata
Ol zamān birden dalarsın 'âlem-i 'ulviyyete
Âl ü evlâdın sipâhın hayr-*h*âhın vuşlata
Nâ'il olmuşlar bulursın ğarķ olursın ni'mete
Anları al şem'-i cem' ol sen o 'ulvî hey'ete

Bil ki Kevser'dür bahâ-yı hûniņa oğlum bedel
Git şehîd ol Kerbelâ'da öyle al kanıñla gel [4]

7.

Öyle al kanıñ ile git Kevser'in ħurbânisın
Kerbelâ'nın ser-bürîde bir şusuz mihmânisın
'Arşa çıkmışsın gözüm nûrî şehâdet kanısın
Zîver-i levh-i îlâhî Ravzâmın Ķur'an'ısın
Sen 'Aliyyü'l-Murtażâ'nın necl-i 'âlî-şânısın
Ĥânedân-ı ceddiņe ĤaĶķ'ın büyük ihsânısın
Evliyâ vü aşfiyânın mâye-i 'irfânısın
Sen şehîdânın serîr-i sidrede sultânısın
Ehl-i Beyt'in pişuvâsı bâ'is-i ğufrânısın
Nûr-ı 'aynumsın Ĥüseyn'im dînimin bürhânısın
Ehl-i 'aşķın âh oğlum cânısın cânânısın
Mâtemiñle ağlayan dermândeler dermânısın

Bil ki Kevser'dür bahâ-yı hûniņa oğlum bedel
Git şehîd ol Kerbelâ'da öyle al kanıñla gel

8.

Öyle al kanıñla git Âdem'le Ĥavvâ ağlasun
Nûh yansun nevhâ itsün âh deryâ ağlasun
Nâr-ı 'aşķıñla Ĥalîlu'llâh-ı dâne ağlasun
Ķabġabın göster Zebîhu'llâh-ı bînâ ağlasun
Ĥûn-ı gül-gün-ı lebiñle rûh-ı Yahyâ ağlasun
Ey Ĥüseyn'üm ĥüsnüņe Yûsuf Züleyhâ ağlasun
Rûh-ı Meryem eylesün feryâd 'İsâ ağlasun [5]
Bir görün yanmış lebiñle Tûr-ı Sînâ ağlasun
Âteş-i la'liñle ĥayret-zâd Mûsâ ağlasun
'Arz-ı dîdâr eyle sen nûr-ı tecellâ ağlasun
Dil-ĥurüşân ol tevellâ vü teberrâ ağlasun
'Âlemü'l-esmâ ħutuşsun 'arş-ı a'lâ ağlasun

Bil ki Kevser'dür bahâ-yı hûniņa oğlum bedel
Git şehîd ol Kerbelâ'da öyle al kanıñla gel

9.

Öyle al *kanı*yla gir dergâh-ı ehlu'llâha âh
 Mürşid-i hayy-i İlahîsiñ seniñdür hânkâh
 Qalb-i dervîşân saña olsun mu'allâ taht-gâh
 İt tarîkat ehline 'aşk u niyâzıyla nigâh
 Reh-nümâ-yı 'aşk-ı yâr ol ehl-i tevhîde penâh
 Yaralı qalbiñ yanık la'liñle eyle âh [u] vâh
 Vir sülûk erbâbına *kanı*yla oğlum intibâh
 Yırde zıkr it gökde istikbâle çık ey dâd-h'âh
 Raqşa gelsün şevk-ı 'aşkıyla seniñ zıkr-i İlâh
 Hem du'â ol hem icâbet ey mükerrerem necl-i şâh
 Anlasun 'ulviyyetiñ görsün Yezîd olsun tebâh

Bil ki Kevser'dür bahâ-yı hûnıña oğlum bedel
 Git şehîd ol Kerbelâ'da öyle al *kanı*yla gel [6]

10.

Öyle al *kanı*yla görsün Fâtıma'm Zehrâ seni
 Düş o hâk-i pâke kan olsun mübârek medfeni
 Âh yâ emân di göster hûnîn [ol] gerdeni
 Öpmege kıymaz iken âh işte bu gül-gün teni
 Bağ ne hâle koydı haşm-ı dîn ü zâlimler beni
 Zıkr ü ta'dâd it Yezîd ü Şimr ibnü'l-Cevşen'i
 Şaçlarıñ yolsun bükâ itsün o şefkat ma'deni
 Lerze-bağış-ı kâ'inât olsun fiğân u şiveni
 Buğ'a-i pür-nürını itsün meşâ'ib mahzeni
 Öyle görmek istiyor oğlum seni Rabbü'l-ğanî

Bil ki Kevser'dür bahâ-yı hûnıña oğlum bedel
 Git şehîd ol Kerbelâ'da öyle al *kanı*yla gel

11.

Öyle al *kanı*yla git görsün 'Aliyyü'l-Murtażâ
 Meşhed-i pâki tutuşsun ağlasun bâbü'r-rızâ
 Bir yanık feryâd çek di yâ ebâ zü'l-müctebâ
 Âl [ü] evlâdum şusuz olduk şehîd-i Kerbelâ
 Bağ ne hûn-âşâm geldüm Şâm'da Zeyne'l-'abâ
 Ümmü Gülsüm'ünle Zeyneb kaldılar yâ vâlidâ
 Baş açık yalın ayak 'üryân ten vâ-fürkatâ
 Meşhedinden şıçrasun râh ile tolsun [ol] fezâ [7]
 Anda gelsün ağlasun levh ü kader kilik-i kazâ
 Ehl-i Beyt'e böyle mi eylerdi ey çerh iktizâ
 Vâ Hüseyne vâh 'aynâ disün ol dem enbiyâ
 Öyle görmek istiyor oğlum seni Rabbü'l-'alâ

Bil ki Kevşer'dür bahâ-yı hûnıya oğlum bedel
Git şehîd ol Kerbelâ'da öyle al kanıñla gel [8]

2. Mersiye [Muharremiyye]

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Bu gelen sâl-i cedîddir kıldı tecdîd mâtemi
Çek elin sâkî kadehden olalım ğam hemdemi
2. Bil ne için âh iderüz terk idüp zevkı bu dem
Soldı bu mâh içre şusuz dü cihânın gül-femi
3. Raħm idüp virmedi zâlim kaṭre şu ol şâha kim
Ol idi sînedeki yaramızın hem merhemi
4. Karalar giydi melâ'ik ehl-i cennet hem caħîm
Gürg cîn cümle ṭuyûr degül cihânın ademî
5. Ay u gün necm [û] felekler taş u toprak hem şecer
Âb-ı deryâ cümle yârân aṅup aĝlar bu demi
6. Böyle bir hicrânumuz var nev-be-nev aĝlar göñül
Derdimiz derde devâdur ğayrı yokdur merhemi
7. Halk-ı 'âlem ser-te-ser şûrb ile meşĝül olsalar
Teşne-leb olsañ da Nuṭķî alma kaṭre zemzemi [8]

3. Ğazel [Dûvâz-deh]

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Hâlık-ı kevn ü mekân püşt ü penâhumdur benüm
Hem şefâ'at menbâ'ı ümmîd-ĝâhumdur benüm
2. Yâ 'Aliyye'l-Murtażâ sensün velâyet ma'deni
Hem Ḥasan Ḥulku'r-rızâ göñlümde mâhumdur benüm
3. Bu Hüseyin'in Kerbelâ'nın mâteminde yandı cân
Başım üzre devr iden dūd-ı siyâhumdur benüm
4. Şâh-ı Zeyne'l-'âbidîn'in çâkeriyem cân ile
Derĝeh-i Bâkır u Şâdıķ 'âlî-câhumdur benüm
5. Mûsâ Kâzım 'Alî Mûsâ Rızâ'dan sonra hem
Şâh Taķî veyâ Naķî bil pâdişâhumdur benüm
6. Ser-te-ser yandurdu cismim 'Askerî'nin âteşi
Mehdî'nin cânâ zuhûrı dilde ḥ'ahumdur benüm
7. Mücrimem lâkin muħıbb-i ḥânedân-ı Ḥayder'em
Âh u vâħım şıdķıma Nuṭķî ĝüvâhumdur benüm [9]

Sonuç

Yazma eser kütüphaneleri kadar sahaflar da gün yüzüne çıkmamış şairler ve eserleri için önemli kaynaklardır. Sahaflar, yazma eser kütüphanelerinde katalog hazırlayanlar kadar uzman olmadıklarından çoğu eseri mahiyetini tam olarak anlamadan satmaktadırlar. Üstelik eserlerin yurtdışına çıkarılma ihtimali de bulunduğundan sahaflara önem vermek gerekir. Satın aldığımız cönk, sahafta “Ali Nâtıkî” adıyla kayıtlıydı ve dikkatimiz sayesinde Nâtıkî'nin, Alevî-Bektaşî geleneği için önemli bir sima olan Ali Nutkî Nur Baba olduğu anlaşıldı. Yakın döneme kadar Ali Nutkî, üzerinde herhangi bir çalışma olmadığından Yakup Kadrî'nin *Nur Baba* adlı romanının da etkisiyle kötü şöhretli, dinî değerleri zayıf bir Bektaşî olarak anılıyordu. Ancak gerek arşivlerden bulunan belgeler gerek tarafımızca bulunan yeni manzumeleri onun Kur'an'ı peygamberleri, Hak dinini bilen, Ehl-i Beyt sevgisiyle ciğeri yanan samimi bir Müslüman olduğu anlaşıldı. Bilinen tek şiirinden hareketle onun tekke şairi olduğu düşünülüyordu. Ancak üç yeni manzumesi, Ali Nutkî'nin aruz, tercî-bend, gazel gibi klâsik şiir unsurlarına vâkıf bir divan şairi de olduğu anlaşıldı. Vezin, kafiye ve redif kullanmadaki başarısı onun sıradan bir tekke şairi olmadığını kanıtıdır. Ali Nutkî'nin ailesinin elinde bulunan ancak henüz gün yüzüne çıkmamış şiir defteri neşredilince şiiri ve şairliği hakkında daha fazla malumat sahibi olacağımız muhakkaktır. 10 sayfalık bu cönk, onun başka cönk ve mecmualarda kayıtlı başka şiirlerinin de ortaya çıkabileceğini bize göstermektedir. Cönkün esas tertip edilme vesilesi 11 bendlik Kerbela mersiyesi türündeki tercî-bendir.

Üç türdeki manzumeleri, muhteva ve üslup olarak şeyhi Mehmed Ali Hilmi Dede Baba'nın *Divan*'ıyla benzer özellikler taşımaktadır. Gazel şeklindeki Muharremiyyesi ve Dûvâz-dehi klasik edebiyat araştırmacıları için değerli bir veridir. Mersiyede mahlas kullanmasa da diğer manzumelerinde Nutkî mahlasını kullandığı görülmüştür. Bektaşî şairlerde görülen hususlar, Ali Nutkî'nin şiirleri için de geçerlidir. Sade dille yazdığı manzumeler, Ehl-i Beyt sevgisini, Alevî-Bektaşîliğe ait değerleri hâvîdir. Bu çalışmayla Ali Nutkî'nin üç yeni şiiri gün yüzüne çıkmış ve şair hakkında ileride yapılacak çalışmalara zemin hazırlanmıştır. Ali Nutkî'nin tüm şiirlerinin toplanarak ilim âleminin istifadesine sunulmasını temenni ediyoruz.

Kaynakça

- Arslan, Mehmet ve Erdoğan, Mehtap (2009). *Kerbela Mersiyeleri*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çelik, Yunus Emre (2022). "Hattat Ahmed Rifat Efendi'nin Tahir Baba Tekke ve Mescit Kitabesine Ait Yazı Kalıpları", *İstem Dergisi*, 20/39 s. 157-176.
- İyiyol, Fatih (2013). "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dûvâzlar-Dûvâzimamlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (27), s. 228-250.
- Koca, Turgut (1990). *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul: Maarif Kitaphanesi.
- Maden, Fahri (2012). "Çamlıca'da Bir Erenler Durağı: Tahir Baba Tekkesi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII*, (Ed: Süleyman Faruk Göncüoğlu), İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yay. Cilt: 1, s. 220-250.
- Maden, Fahri (2021). "Üsküdarlı Bir Bektaşî Babası Ali Nutki (Nur) Baba (1869-1934)", (Ed: Coşkun Yılmaz), *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu XI*, 15-16-17 Ekim 2021 Bildiriler, Cilt: 3, s. 189-215.
- Noyan, Bedri (2002). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, Cilt: 6, Ankara, s. 133-139.
- Özmen, İsmail (1998). *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Cilt: 5, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taş, Kenan Ziya ve Özdemir Özlem (2021). "Büyük Çamlıca Dergâhı Tarafından Hazırlanan Bektaşî Tercemanları Kitapçığı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 21/2, s. 483-512.
- Topal, Ahmet (2007). "Klasik Türk Edebiyatında Muharrem Ayı Etrafında Yazılan Şiirler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14 (35), s. 89-104.
- Uzun, Mustafa İsmet (2020). "Muharremiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 8-9.
- Uzun, Mustafa İsmet (2002). "Türk Edebiyatında Kerbelâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 274-275.

رضه مبارکه نیویده عالم تمام حضرت عسیره

آه ناطقاهم حسینم نور عینم دیکله کل
 عرض فائیده مکینه سی بقا طوستونه تم
 کطوره رنیاده بوئد - بوسمه موصوله هر اس
 یازدی بیستانی باکلت اوزره کلتک لم یزن
 کیت قرین فانه بویانه ایت قانع برهنک و جمل
 کر بلا میدانه کیر افلم ایله سیف سی
 سبن عسیره - اولدی یکت کویسونه عدوی بر پیش
 قویه شریع یاکن الله زبیه ویرد آل
 بیکله آه افلم فقط بکلمه سن آنده اهل
 قوی بائک صوسر کسبله صیقله ویرد کس
 بیکله کوترور برهان موقوفه افلم بدل
 کیت شهید اول کر بلده اویله آن قانقله کل

XXX

اویله آل قانقله کل ایت روضه سی رکنیه مسه
 بنده خاک انشاء ایتم روضه ده اویله ناله زده
 قانقله آله آبره باوه دیرم ای زوالنه
 ایت ناطقاهم حسینم ایت کوزیا شهید به
 باوه نه عزه آور شهید کیر کلمه با کلمه

رأس تلموح أئنه جالك جالك أولمه بدنه
 نیر سینه اولبرن بفرنده بر لکانه فته
 سوره اولمه لبرن یا نسه حوز لفته دلعه
 واهینا واه وادید ایله .. رفت آفته
 شو علی بو فاطمه مسوم او بر یانده عه
 اهلی یتیم ایتدی سمدی روضه بیت افتره
 فتقراک ایت عینم یا اللهی ساروسه
 بیل قولوشدر بهای غمونه ان علم بدل
 کیت شهید اول کر بیده اویه آل فایقه کل
 XXX
 اویه آل فایقه طور بهرین اینر کولده لکانه
 دیر که کل متاقل اولدی شری رب استغانه
 شری قد سبتی وزره او عیال سه اول زمانه
 ایته مرهانه الهم صلیه دیر لاکه بیابه
 عریشه کلانکساقوی شو قلک ایله کرو بیابه
 بزم غمناصی انی من مولایه ایدر سه اقرانه
 اولنر طابه دوسه آستانه حقه ایت عریشه بیابه
 لیلرک کوشتره دیکه ریم حوسزدر بود لکانه
 عریشه ایدر لک کوشتره ایچم در ای روح روانه

بعد با کم روضه سنه آه اینه که بر خطه
 کو طم اولان کو ترکله بنقله کارانه
 بی که کور در بهای خونکه او علم بدل
 کیت سید اول کر بلده اوله آن فائزله حل
 XXX

او بر آل فائزله حل کو سوره سنی رب الرحیم
 مبارزه هفت قوتار دیر اول زمانه دار النعم
 نظر تشریکه سه کینرای مجل کریم
 الجراه الانتقام، الصدک رحی طوبه بهجیم
 آنده کور قوی بزیدک هالی با خوف هم
 ناردنه قصره او تورسه آنده شیطانه ارجیم
 لشهر و طهره ایر زیده دیر که ای شخص کیم
 ایچویم به کرجی سجده آرد اولدم عالم
 یوقده قرآن اوردده ضدیتا خلقت عظیم
 کلمه اراقتسیدی شهر زیاده الله العلم
 سجده ایردم رسول الله بالقلب العلم
 ایسته سه بنهه دنیاک به سکا اولم ندیم
 بیله که کور در بهای خونکه او علم بدل
 کیت سید اول کر بلده اوله آن فائزله حل
 او بر آل فائزله حل کو سوره سنی رب الرحیم
 آتیه بر صوبه هفتک دیم ایسته به کلام مشهد
 نفعت غضا با تم کور بنم آه آی بعید
 ایسته طوبک ایسته عدل الله کور باجه ای عنید

بعد یازدهم روزه سنه آه ایذ که روزه
 کو علم اولان کور کله بنقله کارانه
 بی که کور در بهای خونکه او علم بدل
 کیت سید اول کر بلده اوله آن فائزله کل
 XXX
 او به آل فائزله کل کور سو به سنی رب الرحیم
 مبارزه هفت قوسار در اول زمانه دار النعم
 نظر تریکه سه کینرای بخل کریم
 الجراء الانتظام والصلح دمی طوبه بهجیم
 آند کور قوی یزیدک هانی با طوف هم
 بارده قهره او توره آند شیطان الرجیم
 لهر و طهره ایر یزیده دیکه ای شخص نیم
 ایندیم به کرجی سجده آرد اولدم طالع
 یوفه قرآن اوردده ضدیتا خلقت عظیم
 کلمه اراقتییدی طهر زیاده الله العلم
 سجده ایردم رسول الله بالقلب العلم
 ایست سه بنه دنیای به سکا اولام ندیم
 بی که کور در بهای خونکه او علم بدل
 کیت سید اول کر بلده اوله آن فائزله کل
 او به آن فائزله کل کور سو به سنی رب الرحیم
 آتیه بر صوبه هفت دیم ایست به قدم شهید
 نعمت غنما بنم کور بنم آه آبی عید
 ایست طهرک ایست عدل الله کور باجه ای عید

اویم آن قانقله کیت کونرک قویا نیسک
 کر بلانک سر بریده برهوسرجهانیک
 عرسه بیقشاک کوزم نوری شهادت قانیسک
 زیور لوج آتین روضه مک قرآنیسک
 مسر علی الرضانک بیل عالیانیک
 خانانیه جدیدک عقیق بیون امانیک
 اولیای اصفیانک مایه حروفانیک
 مسر شهبانک سریر مسره ده سلطانیک
 اهل بیتک یمنوی باعث عفرانیک
 نوری عین مسک عینم دینک برهانیک
 اهل عتقک آه اعلم جانیک جانانیک
 مانقله آغلا یانه ریانه لر دیانیک
 بیجه کونورد بره ای منونک اعظم بدک
 کیته شهید اول کر بلاده اویم آن قانقله کل

XXX

اویم آله قانقله کیت آردله مملوا آغلا سوره
 لوج یان سو نومه ایتسوره آه، ریا آغلا سوره
 نار عتقله خلیل انه زنا آغلا سوره
 غضبانک کونتر ذبیح انه بینا آغلا سوره
 غوره طکونه لیکله روح یحیا آغلا سوره
 ای عینم عینک یوسف ذبیح آغلا سوره
 روح یریم ایتسوره فریار عیسا آغلا سوره


بر کورده یا غمزه لعلکله طور سینا آغلا سوه
 آتله لعلکله طبر تزار سوه آغلا سوه
 عرصه دیار ایله سهر نورجلی آغلا سوه
 دفر و تسانه اول توپله و تبرا آغلا سوه
 عالم الاسما طوئسوه عرسه اعلا آغلا سوه
 بیل که اکو تر در بهای غمونه او علم بیل
 کیت شهید اول کر بلده اویله آن قانقله کل
 اویله آن قانقله کیر درگاه ^{۸۸۸} اهل الله آه
 مرشد حی آلر هیک سنکده خانقاه
 فقه درویشانه سقا اولسوه مصلحتگاه
 ایضا طریقتی الهی عشره و نیایدنک نگاه
 رکنهای هسته یا اول، اهل توحیدیه بناه
 یا اول قلبیک، یا نیور لعلکله ایله آه واه
 فید سوره اربابیه قانقله او علم اتبناه
 برده ذکریتیه کورده استقباله جیره ای وار خواه
 رقصه کسوه شوره عققله سنک زلر آه
 هم دعا اول هم ایجابیه ای تکرم نخل شاه
 اکلا سوه علونیک کور سوه بزید اولسوه بناه
 بیل که اکو تر در بهای غمونه او علم بیل
 کیت شهید اول کر بلده اویله آن قانقله کل

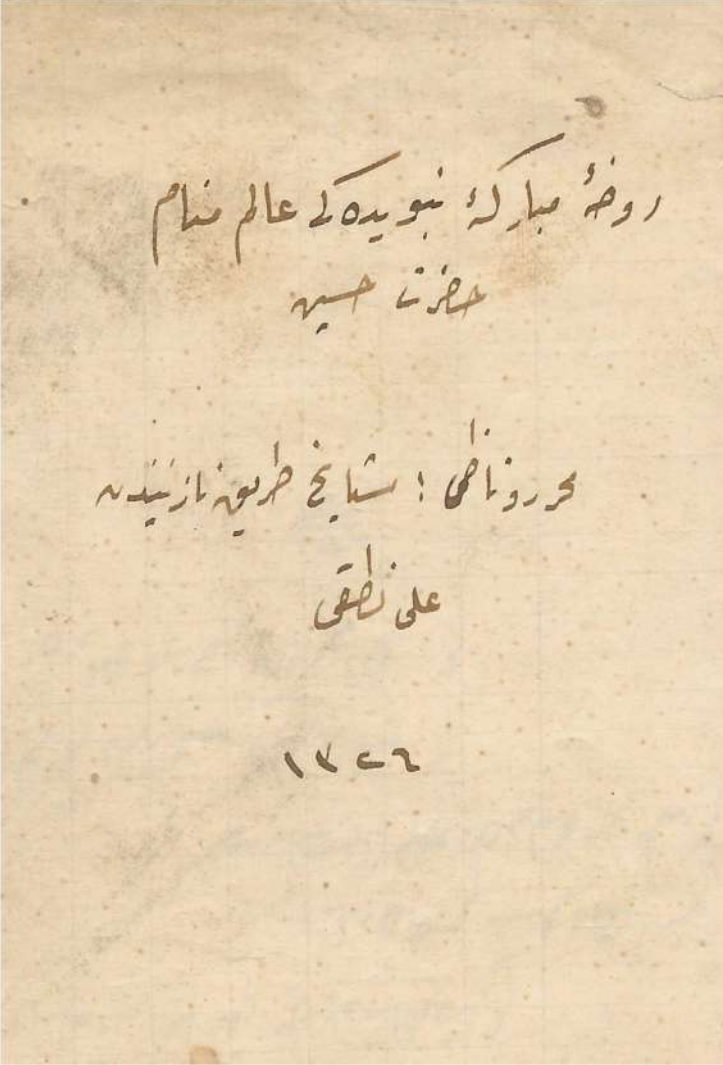
اویم آل فاطمه کویسوه فاطمه مرزها سن
 دوسه او عیال پاکه فاه اولسوه ضایع مدقی
 آه یا اناه ! ده کویسوه غونیه کرانی
 اویمه قیماز اکبه آه ایسته بو مملوئه تنی
 بامره نه حاله قویسوی غم دیره طهارتینی
 زکر و تعداد ایت بزیه و شکر ایه جوشنی
 صاحب بیک یوسوه نکا ایتسوه او شفقت قدنی
 لرزه بخشه کائنات اولسوه ففاه و شیوه فی
 بقعه بر نورینی ایتسوه بصابت خیزی
 اویمه کور ملک ایستور اولم سن رب العلی
 بیلی که : کویسوه در بهای غونیه اولم بیل
 کیت شهید اول کر بیلده اویمه آل فاطمه کل
 x x x
 اویمه آل فاطمه کیت کویسوه علی مرزفا
 شهید پائی طوئسوه آغلا سوه باب رضا
 بریا سوه فریار چک ، دی یا انازه اجهتیا
 آن اولادم حوس اولسوه شهید کر بیل
 بامره نه غنوه آشام کدم مسامه زینه لجا
 ام کتو مکه زینب قالدیر یا والدا
 باسه آجهیر یاییه آیاده عریبه ته و فرقا
 شهید نه جو سوه راه ایه طوئسوه رضا

آنده کلسونه آغلا سوسه لوعه وقد کلت وضا
 اهل بیت بریدی ایزدی ای جرحی اقتضا
 و اینها راه عینا ریسونه اول دم انبیا
 اویله کوریاک ایستور اظلم سنی ربنا صلا
 بین که آکوزدر بهای نبوتکه اظلم به ن
 کیت شهید اول کربلاده اویله آل فانیله کل
 XXX
 " مرثیه "

بوکلمه سال جهدی در قید ی تجدید ماتی
 بهک آله ساقی قد عهد اوله لم عم لکده می
 یل نه ایچونه آه ایله زلزله ایوب زوقی بودم
 صولدی بوماه ایچره صوسر دو جهانت کل فنی
 رحمی ایوب و بریدی طهالم قطره صواول شاهه کیم
 اوله ایچی سینده که یاره زک لکم رحمی
 قاره لر کیدی ملائک اهل جننت حکم جهیم
 کور که بهیر جمله طویو رکمل جهانت آدمی
 آی و کونه نجم فلکله طاس و طیاره هم شجر
 آب دریا جمله یاره اسوب آغلا بودی
 بوید برهرا غمز وار نوبنو آغلا توغی
 زرد زردره رودر غیر یوقدر مرهی
 ضعه عالم ستر شکره شمول اوله لر
 تلب اوله کده تمه بر کده لفق الما طره زرز
 XXX

«غزل»
 عدالعه کونه و فکاره بخت و پناهمه بنم
 لهم شفاعت بنه امیدگارهمه بنم
 یا علی مرتضاه سنک ولایت عدنه
 هم همه خلق الرضا کو کلمه مالههمه بنم
 بو عینک کر بلایک ما کند ه یاندی جان
 باشم اوزره دورایدنه دود سیاههمه بنم
 شاه زبده الطاب نیک جا کریم جانه ایله
 رکه با فرو صداره علا جانهمه بنم
 موسی کاظم علیه صی رضاده صوکره لهم
 شاه تقی و بانق بیل یادشاههمه بنم
 سرتسر یاندی جسم عسکرنیک آتشی
 مه دینک بهانا ظهوری دلد ه خواهمه بنم
 بحر مم کله فجب جانانه حیدرم
 آه واهم صدقه نطقی کواهمه بنم





KOÇ GIANNOPOULOS, Aylin.*

“Evangelinos Misailidis’in Kaleminden Avrupa ve Anadolu”

1. Giriş

Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne uzanan tarihsel süreçte toplum tarafından arzu edilen reform ve değişim talepleri genellikle *Avrupa (Batı, Garp)*, *Avrupalılışma (Batılılaşma, Garplılışma)*, *Avrupailik (Batıcılık, Garpçılık)*, *çağdaş (muasır)*, *çağdaşlaşma (muasırlaşma)* kavramları üzerinden ifade edilmiştir. Mesele; Doğu ile Batı, Avrupa ile Anadolu mukayesesini de beraberinde getirmiştir. Bu mevzu; tarihsel, kültürel, siyasal, düşünsel açıdan toplumun fikir adamları tarafından ele alınarak değerlendirilmiştir. Osmanlı dönemi aydınlarından Evangelinos Misailidis bunlardan biridir.

Çalışmada; öncelikle Evangelinos Misailidis’in Türkofon (Türkçe konuşan) Anadolu Ortodoks Hristiyanlara yönelik çıkardığı *Mektebü’l Finun-i Meşriki* adlı dergi hakkında bilgi verildi. Akabinde; dergide yayımlanan “Evropa ile Anadol’un Farkı” başlıklı yazı özetlenerek Misailidis’in Avrupa ve Anadolu’ya nasıl baktığı diğer eserlerinden de bahisle incelendi. *Metin* kısmında Yunan harfli Türkçe yazının tamamı Latinize edildi. *Sözlük*’te metinden seçilen ve bugün yaygın olarak kullanılmayan alıntı kelimelere yer verildi. Ayrıca dönemin Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıttığı düşünülen kelimeler, kelime grupları da sözlüğe dâhil edildi. Yazının sonuna iki sayfalık Yunan harfli Türkçe orijinal metin eklendi.

Çalışmayla; Anadolu’yu seven, Anadolu insanının değerlerine saygı duyan gayrimüslim bir Osmanlı aydınının Avrupa ile Anadolu’ya nasıl baktığının irdelenmesi ve incelenmesi amaçlandı.

2. Evangelinos Misailidis ve *Mektebü’l Finun-i Meşriki*

Mektebü’l Finun-i Meşriki (Şark İlimleri Mektebi), 1849-1850 yılları arasında İzmir’de Evangelinos Misailidis (doğ. 1820, Kula-Manisa - öl. 1890, İstanbul) tarafından yayımlanan bir dergidir. Derginin ciltli baskısının kapağında “El kitab-ı Mucella-yı Zihin” (Zihni Aydınlatan Kitap) “Teşrinievvelden Nisan’a dek 9 adet cüz bir cilt kitap” ibaresi ve bu ibarenin hemen altında ise öğretmenleriyle ders yapan öğrencilerin resmedildiği bir sınıf görseli yer alır. Bu görselin altında ise “Kulavî

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kocayl@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-0699-6932

Evangelinos Misailidis münderiç ve tercüma eylemiştir. Dervişoğlu Hanı'nda Nikolaos Stamenis Taphanesinde 1849 ve 1850" bilgisi verilir.

Derginin 20 Eylül 1849 (15 Zilkade 1265) tarihli ilk sayısı Sultan Abdülmecid'i öven altı beyitlik bir manzume ile başlar. Evangelinos Misailidis'in okura "Ey Muhib Gayretkeşlerimiz!" diye hitap ettiği bir yazı ile devam eder: "İşbu fani dünyade her şeyden en leziz ve en latif olan zevat fakat ilim olduğuna asla şübhe yokdur" cümlesiyle dünyadaki en önemli şeyin ilim olduğunu belirtir. Misailidis, bu ilimler arasında şunları zikreder: Tıp, astroloji, coğrafya, mantık, ziraat, kimya, ticaret, felsefe. Sultan II. Mahmud'un ve oğlu Sultan Abdülmecid'in yaptıkları reformlarla memâlik-i mahrûse (korunan memleketler) olarak da adlandırılan Osmanlı Devleti'nde Galatasaray Tıphanesi, Mekteb-i Harbiye gibi okulların açıldığını bildirir. Hatta Osmanlı topraklarındaki bu gelişmeler karşısında Avrupa krallarının bile şaşırıldıklarını demekten kendini alamaz. Yazının sonunda ise kitabın insan zihninin aydınlanmasındaki rolünü vurgular. Misailidis, "Vücutun nafakası leziz taamdır, aklın nafakası faydalı kelimadır" sözünü hatırlatarak kitabını *Mektebü'l Finun-i Meşriki* dergisinin neşredilmesindeki desteklerinden ötürü Sultan Abdülmecid'e dua ve şükranla tamamlar (*Mektebü'l Finun-i Meşriki*, No: 1, 1-2.) Bu yazının bitiminde yine kütüphanede kitap okuyan çocukların resmedildiği bir görsel bulunur.

Araştırmacı Evangelia Balta, Evangelinos Misailidis'in Protestanların yayın politikasını izlediğini ve bu dergi için Protestan dergisi *Apothiki ton Ofelimon Gnoseon* (Yararlı Bilgiler Ambarı) adlı dergiyi örnek aldığını belirtir (Balta, 2019: 241). Balta'nın Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiği H. 7 Muharrem 1266 (M. 23 Kasım 1849) tarihli belge derginin çıkarılmasına son verilmesinin nedenini izah eder. İzmir muhassılına (tahsildar) gönderilmiş olan tezkire özetle şöyledir: "...Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de bu makûle risâle ve gazete ve jurnal tab' ve neşri emelinde bulunanların evvel emirde taraf-ı Devlet-i Aliyye'den istihsâl-i ruhsat eylemeleri lâzimedem ve nizâm-ı usûl ü îcâbından olduğuna ve buna ise henüz Bâb-ı Âli'nin mâlûmâtı olmadığına mebni' vusûl-i hâlisânemizde işbu risâlenin men'-i tab' u neşrine himmet eylemeleri bâbında şukka. Fünûn-ı Maşrikiyye nâmı ve Türkiyyü'l ibâre ve Rumca hurûf ile İzmir'de muahharan tab' ve neşr olunmakta olan risâle men' olunmasını mutazammın İzmir muhassılına emirname ısdar buyurulması" (Balta, 2019: 246).

Mektebü'l Finun-i Meşriki'nin ciltli baskısının ilk sayfasındaki "Fihrast" (Fihrist) kısmında sayfa numaralarıyla birlikte bütün yazıların

başlıkları yer alır. Dergi, zengin bir yayın içeriğine sahiptir. Edebiyat, müzik, astronomi, tıp, sağlık, gastronomi, din, matematik, kimya, coğrafya, tarih gibi pek çok alanda yazılar mevcuttur. Dergide; ansiklopedik ve pratik bilgiler geniş yer tutar: “Tahta kehlesini (koriza) def etmenin malicesi” (Tahta kurusunu yok etmenin ilacı), “Yımurtayı (Oon) cılk olmadan çok vakit hıfz etmenin usuli” (Yumurtayı cılk olmadan uzun zaman saklamanın yöntemi), “Çuhadan leke çıkarmanın usuli” (Çuhadan leke çıkarmanın yöntemi). Ayrıca okurlar memleketteki güncel olayları ve haberleri de dergi vasıtasıyla takip ederler: “Devletlü İnyetlü Halil Paşa Efendimizin Medine-i İzmir’e teşrif buyurdıkları” (Devletlü İnyetlü Halil Paşa Efendimizin İzmir şehrine teşrif etmeleri), “İzmir zelzelesi (sismos)” (İzmir depremi), “İstambul’un kara postası (tahidromeia) hakkına” (İstanbul’un kara postası hakkında), “Nosokomeion tis Smirnis” (İzmir Hastanesi) gibi. Evangelinos Misailidis, dergiyi kendi düşüncelerini okurlara aktardığı bir vasıta olarak görür. Misailidis’in düşünce dünyasını paylaştığı ve özgün fikirlerini anlattığı yazılardan biri de “Evropa ile Anadol’un Farkı” (Avrupa ile Anadolu’nun Farkı) başlıklı yazıdır.

3. Evangelinos Misailidis’in Kaleminden Avrupa ve Anadolu

Mektebü’l Finun-i Meşriki’nin 22 Teşrinisani 1849 (17 Muharrem 1266) tarihli, 4. sayısında yayımlanan “Evropa ile Anadol’un Farkı”, Misailidis’in okurlarına seslenirken kullandığı bir hitapla başlar: “Muhib Gayretkeşler!”

Misailidis, “Avrupa ve Anadolu... Bu iki sözcüğü mihenk edip hangisinin daha medeni olduğunun farkına birlikte varacağız” giriş cümlesiyle okuru konuya dâhil eder. Metin günümüz Türkçesiyle özet olarak aşağıdaki gibidir:

Avrupalılar medeniliği saltanata, kendini beğenmişliğe, süslenmeye, büyük binalara, çeşitli icatlara dayanarak inşa ettiklerinden kendilerini uygar zannederler! Anadolu insanını adamdan saymazlar! Haşa! Hâlbuki asıl medenilik edebiyat ve mezhebiyle eğitilmiş olan zavallının muhabbetinden ortaya çıkandır. Edep ve mezhep kavramları çok önemlidir. Bir insan mezhebi uğruna canını feda edebilir ve edebe mugayir bir iş yapmaz.

Avrupa’ya seyahat eden bir kimse şaşırta ve hayrete düşüren şeylerle karşılaşır. Örneğin; görkemli saraylar, devasa mabetler, fabrikalar, tiyatrolar, yollar, buharlı gemiler, trenler... Sözü kısası; Anadolu ömrü hayatında görmediği, duymadığı, aklına hayaline getirmedeği şeyleri şaşkınlıkla seyrederek ve sonra da “medenilik” buymuş

diyerek meth eder.

Pekâlâ bunların fazileti nedir? Beyzadeler, o görkemli saraylarda kapılarında bekleyen köleleri ile gece gündüz zevküsafa içinde bir ömür geçirirler. Kimseye zerre kadar faydaları dokunmaz. Fabrikalarda ise binlerce amele gece gündüz demeden çalışır. İbadet ettikleri yerler gösteriş içindir, itikatla alakası yoktur. Okullarında ilim öğretirler ancak Allah korkusunu öğretmezler. Tiyatrolarda meşrebe ve edebe mugayir hareket ederler. 'Allah aşkına' sadaka isteyene bir zırnık vermezler, insanlar açlıktan ve sefaletten telef olur.

Anadolu'da ise saygın ve itibarlı kişilerin insanlığa faydası dokunur. Zevküsafa içinde yaşarlarsa da ölçüyü kaçırmazlar. Ameleyi saatinden fazla çalışmaya zorlamazlar. Okullarda ilk derste Allah korkusu öğretilir. Beldelerde sefer hâlinde olanlar ve fakir fukara için misafirhaneler inşa etmişlerdir. Kış kıyamette veya gece yarısı birinin kapısına gitsen 'Allah aşkına' sıcacık yatağından kalkıp sana hizmet eder. Anadoluların bu fazileti takdire şayandır. Allah'a şükürler olsun ki Anadolu'da açta açıkta kalan yoktur, herkes çalışıp ailesini geçindirmeye gayret eder.

Avrupalılar kendilerini "kâmil" Anadoluları da "hayvan gibi" tanımlarlar. Haşa! Avrupa'nın çokluğuna ve Anadolu'nun azlığına göre bu topraklarda her açıdan olgun insan daha fazladır. Anadolu'da öyle kâmil insanlar var ki on iki dilden fazla dil bilirler, Avrupa dillerini ana dilleri gibi yazıp konuşurlar. Avrupa'da bu nitelikte birini bulamazsınız. Ancak binde bir... Ya kafalarında tahtaları eksik ya da az beceriklilerdir. Avrupa'daki görenek burada olsaydı yediden yetmişe zenginden fakire herkes kâmil ve hünerli olurdu. Çünkü görenek de ilmin yarısı kabul edilir. Anadolu insanının bir kusuru vardır. Ticaretle meşgul olduklarından ilme gereken önemi vermemişlerdir. İnşallah Sultan Abdülmecid Han Hazretleri sayesinde Avrupalıların "medenilik" dedikleri şeylerden mahrum kalmayarak bizim de "medeni" olacağımızdan şüphemiz yoktur.

Evangelina Balta, böyle bir yazıyı kaleme alan Misailidis'in Batı'yı ve Batı'nın kültürel modellerini gereğinden çok önemseyip üstün tutarak onlara yönelen İzmir toplumu da eleştirdiğini düşünür (Balta, 2019: 244). Aslında bu öz eleştiriye müellifin dönemin İstanbul'unda geçen *Beyoğlu Sırları* romanında da görmek mümkündür. Roman, Mayıs ayının bir Pazar gününde öğle güneşinin tam da etrafı ısıttığı saatlerde güzel, kibar ve cilveli bir "madam"ın telaş içinde Feridiye Caddesi'nden geçerek Elmadağ'daki bir eve girmesiyle başlar. Bu, Ermioni Zinoviu adlı evli bir kadındır. Romanın kötü kadını İvi Allain ise bu kadının kocasına

âşıktır ve onu elde etmeye çalışmaktadır. İvi Allain'in komplosuyla aldatıldığını düşünen koca, karısının girdiği haneyi basarak ateşe verir. Bu aynı zamanda tarihte “Beyoğlu Harik-i Kebiri” (Büyük Beyoğlu Yangını) olarak anılan yangının da başlangıcıdır. Akabinde gelişen esrarengiz vakalar silsilesi romanın bölümlerini oluşturur. Yazar, yaşanan bu vakalarla birlikte Beyoğlu'ndaki Rum sosyetesinin şatafatlı hayatını ve “Avrupailik” adı altında yozlaşmasını gözler önüne serer.

Misailidis, Batı medeniyeti kaynaklı kültürel dejenerasyonun karşısındadır. Aslında gerek “Evropa ile Anadolu'un Farkı” başlıklı yazının kaleme alınması gerekse *Mektebü'l Finun-i Meşriki* dergisinin yayımlanması bu muhalif fikre dayanır. Evangelia Balta, *Mektebü'l Finun-i Meşriki* dergisi için “Türkçe konuşan Rumların gözlerini kamaştırarak aklını çelip onları Batı'ya öykünmeye ayartan ve sonuçta, kendilerine yabancı olan bu dünyayı denetleyemediklerinden tepetaklak gitmelerine yol açan Batı'nın kültürel saldırısından koruma amaçlı yayımlanıyordu” demektedir (Balta, 2019: 258-259).

Misailidis, Anadolu kültürüne ve insanına saygı duyar, inanır. Anadolu'lu hemşehrilerini ilme ve eğitime teşvik eder. Yazar, diğer eserlerinin satır aralarında Anadolu kültürüne ve insanına duyduğu saygıyı, inancını dile getirirken eğitime gereken önemin verilmediğinin de altını çizer. *Tamaşa-yi Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* adlı romanında bunu şöyle anlatır: “Anadolu ehalesinin (halk) ne raddelerde (derece) kabiliyetli (yetenekli) olduğu ilerude isimlerini zikrettiğimiz ulâma (bilginler) ve hukâmadan (filozoflar) müsteban olmuştur (anlaşılmıştır). Anadolu'dan pek layıklı (nitelikli) zatlar çıkarılmış. Bu surette buna kanaat itmeli mi? Haşa! *Sterge men ta paronda, zitei de ta veltio* (Var olanı kabullen, ama daha iyisini ara) kavlince (sözüne göre) bir adem hazır gani olmalı (hazırla yetinmeli) emma daha ıslahını (iyi) aramakden dūr (uzak) olmamalı, şükürler olsun Anadolu'nun ehalesi zekidir” (Misailidis, 2021: 316). Misailidis Anadolu'lu âlimlerin listesini yayımladığı “Anadolu'dan Çıkan Âlimler Beyâninde” ve “Anadolu'nun Âlimleri Esamesidir” başlıklı bölümlerde bir öğretmen edasıyla halkı şöyle sert bir dille uyarır: “Ey Anadolu Rumları, aklınızı başınıza toplayarak vakti ile ilme sahib olun, mektebler küşad eyleyin (açın) ve eğerçi bu perüşanietde (perişanlık) devam idecek olur iseniz, on yıla varmayacak kâffe-i milletlerden (milletlerin hepsi) en edna (aşağı) ve alçak ve cümleye gul (kul) köle olacaksınız” (Misailidis, 2021: 307).

Romanın bu bölümünde “Evropa ile Anadolu'un Farkı” yazısında da belirttiği üzere; Anadolu insanının kusurunun kitaplara ve gazetelere

gereken değeri vermediğini vurgular: “Şimdiki Anadoluîluların bir kusuru da kitab ve gazeta mutalaasına (düşünerek anlayarak okuma) muhabbet (sevgi) ve meyliet (istek, heves) göstermemekdir. İşsizlikden fenalık doğar, Anadoluîlular hayda huyda (sonuçsuz iş, çaba) füzuli (boşuna) geçurdıkları kıymetli vakti kitablar ve gazetalar mutalaasına sarf itmiş (harcamak) olsalar, ne kadar faidemend (yararlı) olurlar bellersiniz? Hususu ile Anadolu ehali (halk) heman müstakillen (özellikle) cahil kalmış oldukları takdirde, tahsilca (öğrenim açısından) vakitleri geçmiş olanlara kitablar ve gazetalar mutalaasından daha minasibetlu (uygun) mekteb olamaz, Evroplaları ibret alın ki teşaşurhanede (tuvalet) dahı ellerinden kitab ve gazeta düşmez” (Misailidis, 2021: 317). Aslında Misailidis'in ilme verdiği değeri şu cümle kanıtlar niteliktedir: “Sağlığın kıymeti hastalıkda, varlığın kıymeti yoklukda, gençliğin kıymeti ihtiyârlıkda, ilmin kıymeti cehaletde bilinur” (Misailidis, 2021: 293).

Mektebü'l Finun-i Meşriki'nin 4. sayısının 49-50. sayfaları arasında Yunan harfli Türkçe yayımlanan “Evropa ile Anadolu'un Farkı” başlıklı yazının tamamı Latinize edilmiş hâliyle aşağıdadır:

4. Metin:

Evropa ile Anadolu'un Farkı

Muhib Gayretkeşler!

Bundan mukattem vasf etdik ki dünyade beni ademi her vechile tetbir idüp, şehri eyleyen edep ve kıyas ettiği meseptir deyü.

İmti bu iki logetleri Evropa ile Anadolu'a mehenk idüp, biri birine tasatdif eyleyerek ikisinden hangisi dahi şehri olduğunun farkına varacağız.

Malum ki Evroplalılar şehriliği heman saltanata, gururiete her vechile vicutlerine süs vermekliğe, ve cesim binalere, ve envayi türlü nevicatlere bina etdiklerinden, heman kendülerini şehri kıyas idüp Anadolu'un ademini insandan saymazlar, haşa! Asıl şehrilik heman edeb ve mesebin talim ettiği garibin muhabbetinden sadır oldukca, bu kıyas zamir ehlinin indinde hilafdır. Evropa'de ise bunun icrasına dikkat etmezler. Emma Anadolu'da bu iki lögetin icrasına ol derece say-[u] gayret iderler ki hatta herkes aynı ve kıyası olan mesebi uğuruna iktizayı hal canını feda eyleyüp, terk-i edep olan amelin icrasına asla sülük eylemez. Hasbel icab bir kimesne, herhangi milletden olursa olsun, kıyas ettiği mesebe ihtikat etmese, her mahalde müttezildir, edepsiz hareket ile meşgul olsa, mücerret ibreti'l alem için terbiyesine dikkat ederler.

Bir kimesne Evropa türaplerine seyahat itse, akl-ı insan hayretde kalacak şeyler seyir ider ki layık ile vafından aciziz. Mesela şöhretli saraylar, cesim ibadethaneler, dersaneler, akıl-ı frekistanın icra olduğu metahaneler, akile ziyan tamaşalıklar (theatra), ilm-i mühendiz (arhitektoniki) ile taksim olmuş sokaklar, deryade türlü ateş sefineleri, semade rüzkar vaporları, yerde kara vaporları, akılden haric alat ile hintovlar, işaret güleleri (tilegrafos), mıhladız telleri ile (ilektrika sirmata) on günlük menzile on takikede havadis ulaştırmak usulleri velhasıl-ı kelim, Anadolu'nun külli ömründe görmediği, eşitmediği, ve fikrine gelmediği şeyleri nazar idüp, tehayürde (aporia) kalarak, işte şehrilik tabir ittikleri bu imiş deyü bilmeyerek metiye ider.

Emma bunların fazileti ne oluyor? Ol şöhretli saraylarda tavurdan ve gururietden ibaret bir beyzade oturup, kapısında bir takım kul köle, ne hal ömür geçirdikleri vazifesinden haric, leyl ü nihar sefaatlık-ile meşgul olarak bir gayrı kimesneye zerretce fayidesi olmaz. Metahanelerde hezaran biñ ameleciler gece gündüz dinnenmeksiz cebren karnı doyasıya huzmet iderler, ibadethanelerinin şöhreti ihtikat için olmayup gösteriş içündür. Dersanelerinde heman dünya ilmine dikkat idüp, Allah korkusunun talimini vazife etmezler. Tamaşalıklarda, meşrebi, edebi iptal idecek hareketler iderler, Allah aşkına sadaka isteyene heppa virmezler, niceleri acılıktan ve uryalıktan telef olurlar, ve her bir terk-i edep olan mugayir hareketin icrası “san fasson” lafzı ile Evropa'de olur.

Ve lakin Anadol'da, evvela bir muteber ademin nece ademlere fayidesi olur, iktiza-yı hal sefaatlık iderse de dereceden aşmayıp bedel-i fazilet ile mahfretine çalışır. Amelecilere vaktından ziyade işlemeye cebir yokdur. İbadethaneler mahsa ihtikat içündür. Dersanelerde ilk ders Allah korkusu talimidir, nece beldelerde nece vakti halleri hoş ademler malı bedenlerinden mahza gerek yolcu gerek yerli fukaralar için misafirhaneler yapmışlar ki gışın kıyametinde gecenin nısfında kapısına varsan sıcak yataktan kalkıp Allah aşkına husmet ider, bahusus Anadol'un Müslümanlarının bu fazileti methe layık ve sezadır. Anadol'da elhamdüllah aç mezarı ve uryan kalmış yokdur, herkes külli hal işleyip fameliasını idara etmededir.

Bir kavil dahi var ki, Evropalılar heman biz kamiliz, Anadollular bilfarz hayvan misillüdür derler, haşa! Evropa'nın çokluğuna ve Anadol'un azlığına göre Anadol'da kamil dahi ziyadedir. Zira Anadol'da kâmilliler var ki on iki lisanden aşna, ve Evropa lisanlerini bi zat ana lisani tarzında yazıp tekellim iderler, emma Evropa'de bu misillü adem yokdur,

var ise de pek nadirdir. Mesela biñde bir, ve kusur cemietin başından torbaları eksik ve bir az hunerli olmaları görenektendir. Zira görenek de ilmin nısfı sayılır. Ve eğer Evropa'de olan görenek Anadol'da olmuş olsa idi ala vü etna kamil ve huneryab olacağı ehtimal idi. Anadolluların fakat bir kusurları heman ahzuata ile meşgul olarak ilme ol kadar heves etmedikleri ise de bunun da inşallahu teala ve tekatdis hazretleri, bundan böyle Ziver-i cihan Şevketmaap Alempenah Sultan Abdilmecit Han Efendimiz Hazretleri zill-i merakimi Şehinşahilerinde çaresi görülerek Evropalıların da şehrilik kıyas etdikleri şeylerden ferden vahit mahrim kalmayarak her vechile dahi şehri olacağımıza asla şübhe etmeziz. Heman mabud-u rabud hazretleri zat-ı şevketlerini tuul-i ömr ihsanı ile saltanat-ı seniyesinde ber-devam buyura, Amin!!! (*Mektebü'l Finun-i Meşriki*, 1849 Teşrin-i Sani (Noemvr.) 22, Muharrem 17 1266, No: 4, 49-50).

5. Sözlük

acılık Açlık.

aç Tok karşıtı, fakir, yoksul; **aç mezarı yoktur** “kişi yoksul olabilir, parasız kalabilir ama aç kalmaz, mutlaka karnını doyurup bir geçim yolu bulur” anlamında kullanılır.

adem (< Ar. *âdem*) İnsan, beşer.

ahzuata (< Ar. *ahz ü i'tâ*)

Alışveriş, aksata.

akıl (< Ar. *'akl*) Akıl, us; **akılden haric** akıl dışı, gayrimakul; **akile ziyan** akla zarar, akla ziyan; **akıl-ı Firekistan** Avrupa aklı, Avrupa zihniyeti; **akl-ı insan** insan aklı.

ala vü etna (< Ar. *âlâ ve ednâ*) En yüksek ve en alçak; en zengin ve en fakir.

alat (< Ar. *âlât*) Aletler,

makinelere.

alempenah (Ar. *'âlem* + Far. *penâh*) Padişah için kullanılan “herkesin güvenle sığınacağı yer” anlamında söz.

amel (< Ar. *'amel*) Bir maksatla yapılan iş, eylem, fiil.

ameleci (< Ar. *'amele* + T. *-ci*) İrgatlar, işçiler.

Anadol (< Yun. *anatoli*) Anadolu.

Anadollu (< Yun. *anatoli* + T. *-lu*) Anadolulu.

aporia (< Yun. *aporia*) Şaşırma, şaşkınlık.

arhitektoniki (< Yun. *arhitektoniki*) Mühendislik ilmi, mimarlık.

aşna (< Far. *âşnâ*) Bilen, aşına.

ateş (< Far. *âteş*) Ateş; **ateş sefinesi 1.** Buharlı gemi, buhar gücüyle çalışan

- çarklı gemi; **2.** (Düşman donanmasını yakmak için) içi yakıcı ve patlayıcı maddelerle dolu, mahsusen yapılmış gemi (Pakalın, 1983: 104).
- bahusus** (< Far. *bâ-* + Ar. *husûs*) Bilhassa, özellikle.
- baş** Baş, kafa; **başından torbaları eksik** başında torbası eksik, “eşek gibi” anlamında hakaret sözü.
- bedel** (< Ar. *bedel*) Karşılık, bedel; **bedel-i fazilet** fazilet bedeli, erdem karşılığı.
- belde** (< Ar. *belde*) Kasaba, şehir.
- beni** (< Ar. *ibn* “oğul”un çoğul şekli *benîn*’den) Oğullar, benî; **beni adem** Âdem oğulları, insanlar.
- ber-devam** (< Far. *ber* + Ar. *devâm*) Devamlı, sürekli; **ber-devam buyurmak** devamlı olmak, sürekli olmak.
- beyzade** (< T. *bey* + Far. *zâde*) Soylu, asilzade.
- bilfarz** (< Ar. *bi'l-farz*) Söz gelişi.
- bina** (< Ar. *binâ*) Fikir, zan, dava vb. için dayama, oturtma, isnat ettirme; **bina etmek** geliştirdiği düşünce sistemini belirli bir görüşe, ilkelere dayandırmak.
- biñ** Bin; **biñde bir** çok az, pek seyrek.
- bi-zat** (< Ar. *bi'z-zât*) Bizzat, şahsen.
- cebir** (< Ar. *cebr*) Zorlama.
- cebren** (< Ar. *cebren*) Zorla, cebir kullanarak.
- cemiet** (< Ar. *cem'* + *iyyet*) Toplum.
- cesim** (< Ar. *cesîm*) Büyük.
- çare** (< Far. *çâre*) Çıkar yol; **çaresi görülmek** bir meseleyi halletmeye çalışmak, çözüm yolu aramak.
- dershane** (< Ar. *ders* + Far. *hâne*) Sınıf, derslik.
- derya** (< Far. *deryâ*) Deniz.
- dinnenmek** Yorgunluk gidermek, dinlenmek.
- edep** (< Ar. *edeb*) Edep, iyi ahlak.
- ehtimal** (< Ar. *ihtimâl*) Olası, mümkün.
- elhamdüllah** (< Ar. *el-hamdu li'llâh*) Allah'a hamd olsun, şükürler olsun, elhamdülillâh.
- emma** (< Ar. *ammâ*) Ama, ancak.
- enva** (< Ar. *envâ'*) Çeşitler, türler; **envayi türlü** çeşit çeşit, türlü türlü.
- eşitmek** İşitmek, duymak.
- Evropa** (< İt. *Europa* < Yun. *Evropi*) Avrupa.
- Evropalı** (< İt. *Europa* < Yun. *Evropi* + T. *-lı*) Avrupalı.
- evvela** (< Ar. *evvelâ*) Her şeyden önce, ilk önce.
- famelia** (< İt. *famiglia* < Lat. *familia*) Aile.
- fayide** (< Ar. *fâ'ide*) Fayda, yarar.

fazilet (< Ar. *fazîlet*) Meziyet, kıymet, erdem, değer ve üstünlük.

fedâ (< Ar. *fidâ'*) Bir şey uğrunda değerli bir şeyden vazgeçme; **fedâ eylemek** bir şeyi diğer bir şey uğruna vermek, fedâ etmek.

ferden (< Ar. *ferd + en*) Birey olarak, bireysel.

fukara (< Ar. *fukarâ*) Fakirler, yoksullar.

garip (< Ar. *garîb*) Zavallı, biçare.

gayretkeş (Ar. *gayret + Far. -keş*) Çalışkan, azimli, gayretli.

gayrı (< Ar. *gayr + T. -i*) Başka, gayri.

gece Gece; **gecenin nısfı** gece yarısı, gecenin ilerleyen saatleri.

gış Kış; **gışın kıyameti** kış kıyamet, çok zorlu kış.

gururiet (< Ar. *gurûr + iyyet*) Mağrurluk, kibirlilik, büyüklük.

hasbe'l-icab (< Ar. *hasb + îcâb*) Durum öyle gerektirdiği için.

haşa (< Ar. *hâşâ*) Bir durum ve davranışın kesinlikle kabul edilmediğini anlatan "asla, katiyen, hiçbir şekilde" anlamındaki söz.

havadis (< Ar. *havâdis*) Haberler.

hayret (< Ar. *hayret*) Şaşkınlık; **hayretde kalmak** şaşırmak.

hazretleri (< Ar. *hazret + T. -leri*)

Eskiden saygı duyulan kişilerin adlarının veya ünvanlarının baş tarafına getirilen saygı sözü.

heman (< Far. *hemân*) Hemen.

heppa (< Ar. *habbe*) En ufak şey, zerre, habbe.

hezaran (Far. *hezâr + ân*) Binlerce, bin kere.

hilaf (< Ar. *hilâf*) Ters, aykırı.

hintov (< Mac. *hintô*) Atla çekilen araba, at arabası.

hunerli (< Far. *huner + T. -li*) Hünerli.

huneryab (< Far. *huner + -yâb*) Hünerli.

husmet/ huzmet (< Ar. *hidmet*) Hizmet; **husmet/ huzmet itmek** hizmet etmek.

ibadethane (< Ar. *îbâdet + Far. hâne*) İbadet edilen yer, ibadethane.

ibret (< Ar. *îbret*) Bir olaydan çıkarılan ders; **ibreti'l alem için** herkese ders olsun, ibret olsun diye.

icat (< Ar. *îcâd*) Yeni bir şey bulma, buluş.

icra (< Ar. *icrâ'*) Bir şeyi fiil hâline getirmek, yapma, uygulama; **icra olmak** Yapmak, uygulanmak.

idara (< Ar. *idâre*) Bir işi çekip çevirme, yönetme, yönetim; **idara etmek** durumu, içinde bulunulan şartlara uydurmak, yönetmek, çekip çevirmek.

ihşan (< Ar. *ihşân*) Bağışlama.

ihtikat (< Ar. *i'tikâd*) İnanç, inanma; **ihtikat etmek** inanmak.

iktiza (< Ar. *iktizâ'*) Lüzum, gerek; **iktiza-yı hal** durum gereğince, durumun gerektirdiği gibi.

ilektrika (< Yun. *ilektrika*) Elektrik; **ilektrika sirmata** elektrik telleri, mıknaş telleri.

ilm-i mühendiz Fizik ve matematik ilimlerinden faydalanarak yolların, binaların yapımı gibi faaliyetlerin planlanması, yönetilmesiyle uğraşan ilim ve meslek dalı, mühendislik ilmi, mimarlık.

imti Buna göre, şu hâlde, o hâlde, artık, imdi.

ind (< Ar. *'ind*) Yan, kat, nezd; **indinde** katında, -e göre.

inşallahu teala (< Ar. *in-şâa'llâhu te'âlâ*) Yüce Allah'ın izniyle.

iptal (< Ar. *ibtâl*) Bozma; **iptal etmek** bozmak.

işaret (< Ar. *işâret*) İşaret; **işaret güleleri** Telgraf.

işlemek Çalışmak, bir iş yapmak.

kamil (< Ar. *kâmil*) Olgun, ilim fazilet ve hüner sahibi, manevi meziyetleri bakımından belli bir olgunluğa erişmiş (kimse).

kara vaperu (T. *kara* + Fr. *vapeur* < Lat. *vapor*) Kara vapuru,

tren.

kavil (< Ar. *kavl*) Bir sözle bildirilen fikir, hüküm, düşünce.

kıyas (< Ar. *kiyâs*) Karşılaştırma; **kıyas etmek** karşılaştırmak.

kimesne Kimse.

kusur (< Ar. *kusûr*) Noksan, eksiklik.

küllî (Ar. *kullî*) Bütün; her; **küllî hâl** her durumda.

lafz (< Ar. *lafz*) Söz.

layık (< Ar. *lâyik*) Layık; **layık ile** gerektiği gibi, tam anlamıyla, layıkıyla.

leyl ü nihâr (< Ar. *leyl u nehâr*) Gece ve gündüz.

lisan (< Ar. *lisân*) Dil; **lisanden aşna** yabancı dil bilen, lisan-âşinâ.

loget/ löget (< Ar. *lugat*) Sözcük, kelime.

mabud (< Ar. *ma'bûd*) Kendisine ibadet edilen, tapılan; **mabud-u rabud** (padişah için) tapılan ve bağlanılan.

mahal (< Ar. *mahall*) Yer.

mahfîret (< Ar. *mağfîret*) Bağışlanma, af.

mahrîm (< Ar. *mahrûm*) İyi ve güzel bir şeyden hissesi, payı olmayan, yoksun olan, istediğini elde edemeyen kimse; **mahrîm kalmak** bir şeyden nasibini alamamak, istediğini elde edememek.

mahza/ mahsa (< Ar. *mahzâ*)

Sırf, sadece.
mehenk (< Ar. *mihekk*) Ölçüt, ölçü; **mehenk itmek** denemeye tabi tutmak, sınamak, uygulamak.
menzil (Ar. *menzil*) Mesafe, uzaklık.
mesep (< Ar. *mezheb*) Mezhep.
meşgul (< Ar. *meşgûl*) Bir işle uğraşan, iş görmekte olan; **meşgul olmak** vaktini vermek, uğraşmak, oyalanmak.
meşrep (< Ar. *meşreb*) Karakter.
metahhane (< Ar. *metâ' + Far. hâne*) Ticari işletme, ticarethane.
meth (< Ar. *medh*) Övgü.
metiye (< Ar. *medhiyye*) Övgü, övme; **metiye itmek** övmek.
mihladız (< Ar. *miknâtîs* < Yun. *magnitis*) Mıknatıs; **mihladız teli** mıknatıs teli, elektrik teli.
misillü (< Ar. *misl* + T. *-lü*) Gibi, benzer.
mugayir (< Ar. *mugâyir*) Aykırı, karşıt, ters, muhalif.
muhabbet (< Ar. *muhabbet*) Sevgi.
muhib (< Ar. *muhibb*) Değerli, sevgili.
mukattem (< Ar. *mukaddem*) Önce.
muteber (< Ar. *mu'teber*) Saygın, itibarlı.
mücerret (< Ar. *mucerred*) Kesin

olarak.
müttezil (< Ar. *mu'tezil*) İçinde yaşadığı toplumdan kendini soyutlayarak bir kenara çekilen (kimse), mûtezil.
nazar (< Ar. *nazar*) Bakma, bakış; **nazar itmek** bakmak.
nece Nice, çok, pek çok.
nev (< Ar. *nev'*) Yeni.
nısf (< Ar. *nısf*) Yarı, yarım.
rüzkar (< Far. *rûzgâr*) Rüzgâr; **rüzkar vaporu** Rüzgâr gemisi (?).
sadır (< Ar. *sâdir*) Ortaya çıkan, meydana gelen; **sadır olmak** ortaya çıkmak, meydana gelmek.
saltanat (< Ar. *saltanat*) Hükümdarlık, sultanlık; **saltanat-ı seniye** "yüksek ve yüce saltanat" anlamında Osmanlı Devleti için kullanılan saygı ifadesi, *saltanat-ı seniyye*.
san fasson (< Fr. *sans-façon*) Resmiyetsiz, rahat, samimi, kurala bağlı olmadan. Genellikle resmî olmayan bir ortamda, arkadaşlarla, aileyle sohbet ederken veya rahat bir ortamda bir iş yaparken kullanılır.
say-u gayret (< Ar. *sa'y-u gayret*) Çalışma ve çabalama; **say-u gayret itmek** çalışmak ve çabalamak.
saymamak Bir şeye değer

- vermemek.
- sefaatlık** (< Ar. *sefâhat* + T. *-lık*)
Eğlence; **sefaatlık itmek**
eğlenmek.
- sema** (< Ar. *semâ'*) Gök, gökyüzü.
- seza** (< Far. *sezâ*) Uygun.
- Sultan Abdilmecit Han** Sultan
Abdülmeccid Han (1823-
1861). II. Mahmud'un oğlu,
31. Osmanlı padişahı ve
110. İslâm halifesidir.
- sülük** (< Ar. *sulûk*) Girme,
katılma; **sülük eylemek**
girmek, katılmak.
- süs** Süs; **süs vermeklik** süslemek,
güzel duruma getirmek.
- şehinşahi** (< Far. *şehinşâhî*) Yüce
padişahlık.
- şehri** (< Ar. *şehrî*) Şehirli, kentli,
uygar, medeni; **şehri**
eylemek uygarlaştırmak,
medenileştirmek; **şehri**
olmak uygarlaşmak,
medenileşmek.
- şehrilik** (< Ar. *şehrî* + T. *-lik*)
Şehirlilik, şehirli olma
durumu, medenilik,
uygarlık.
- şevketmaap** (< Ar. *şevket* + *meâb*)
Osmanlı padişahları için
kullanılan "şevketin,
büyüklüğün bulunduğu
yer" anlamında bir ünvan
sözü.
- tabir** (< Ar. *ta'bîr*) ifade, anlatım;
tabir itmek ... diye ifade
etmek.
- takike** (< Ar. *dakîka*) Dakika.
- taksim** (< Ar. *taksîm*) Bölme,
bölüştürme; **taksim olmak**
bölmek, bölüştürmek.
- talim** (< Ar. *ta'lîm*) Öğretme,
belletme; **talim etmek**
öğretmek.
- tamaşalık** (< Far. *temâşâ* + T. *-lık*)
Tiyatro.
- tasatdif** (< Ar. *tesâduf*) Rastlama,
karşılaşma; **tasatdif**
eylemek rastlamak,
karşılaşmak.
- tavur** (< Ar. *tavr*) Takınılan
yapma hâl, yapmacık
davranış, tavır.
- theatra** (< Yun. *theatra*)
Tiyatrolar.
- tehayür** (< Ar. *tehayyur*) Hayrete
düşme, şaşırma; **tehayürde**
kalmak hayrete düşmek,
şaşırmak.
- tekatdis** (< Ar. *tekaddus*)
"Mübarek ve yüce olsun"
anlamında daha çok *Hak*
Taalâ ve *takaddes* sözünde
geçer, *tekaddes*, *takaddes*.
- tekellim** (< Ar. *tekellum*)
Konuşma; **tekellim itmek**
konuşmak.
- telef** (< Ar. *telef*) Yok etme,
mahvetme, öldürme; **telef**
olmak mahvolmak, ölmek.
- terbiye** (< Ar. *terbiye*) Eğitim.
- terk** (< Ar. *terk*) Terk; **terk-i edep**
saygısızlık, edepsizlik; **terk-**
i edep olmak saygısız
olmak, edepsizleşmek.
- tetbir** (< Ar. *tedbîr*) Yönetme,

idare etme; **tetbir itmek**
yönetmek, idare etmek.
tilegrafos (< Yun. *tile+grafos*)
Telgraf.
tuul (< Ar. *tûl*) Uzunluk; **tuul-i**
ömr ömür uzunluğu, *tûl-i*
ömr.
türap (< Ar. *turâb*) Toprak.
türlü Türlü.
uğur Yol, yön; **uğuruna** yoluna.
uryalık (< Ar. *'uryan* + T. *-lik*)
Çıplaklık.
uryan (< Ar. *'uryân*) Çıplak.
usul (< Ar. *usûl*) Yöntem, yol.
vahit (< Ar. *vâhid*) Eşsiz,
benzersiz, tek.
vakt (< Ar. *vakt*) Vakit, zaman;
vakti halleri hoş hâli vakti
yerinde.
vasf (< Ar. *vasf*) Niteliklerini
sayarak tarif etme; **vasf**
etmek nitelemek.
vazife (< Ar. *vazîfe*) Görev; **vazife**
etmek bir işe önem verip
gereğini yerine getirmek,
görev kabul etmek.
vech (< Ar. *vech*) Sebep, vesile;
vechile (< Ar. *vech* + T. ile)
Belirtilen sebep dolayısıyla,

nedenle.

ve lakin (< Ar. *velâkîn*) Fakat.
velhasıl (< Ar. *ve'l-hâsil*) Sonuç
olarak, kısacası; **velhasıl-ı**
kelam sözün kısası,
velhasıl.
vicut (< Ar. *vucûd*) Vücut, beden.
zamir (< Ar. *zamîr*) Gönül, kalp;
zamir ehli gönül ehli,
gönüllerinde birlik ve
huzur zevkini bulan,
gerçeği idrak etmenin
verdiği gönül zenginliğine
sahip kimse.
zat (< Ar. *zât*) Kişi, şahıs,
özellikle saygıdeğer kimse;
zat-ı şevket padişaha hitap
ederken veya padişahın
bahsederken kullanılan
“yüce kişi” anlamında bir
söz.
zerretce (< Ar. *zerre* + T. *-ce*)
Zerre kadar.
zıl (< Ar. *zill*) Gölge; **zıl-i**
merahim merhametlerin
gölgesi.
ziver (< Far. *zîver*) Süs; **ziver-i**
cihan dünyanın süsü.
ziyade (< Ar. *ziyâde*) Fazla, çok.

6. Sonuç

1849-1850 yılları arasında İzmir'de yayımlanan *Mekteb'ül Finun-i Meşriki*, sadece ailelere hitap eden kültür, eğlence, ansiklopedik bilgi içerikli bir dergi değil aynı zamanda Evangelinos Misailidis'in düşüncelerini, ideallerini ve hedeflerini aktardığı bir yayındır. Misailidis için bilgi ve eğitim çok önemlidir. Bu sebeple dergide “Felekât-ı Devriya”, “Hazine-yi Marifet”, “İlm-i Hökama”, “İlm-i Edeb”, “İlim

Hakkına Nasahet” başlıkları altında bilgi içerikli yazılara yer verilmiştir. Misailidis’in amacı; Tanzimat ile birlikte Anadolu’da değişmeye başlayan düzene Türkofon gayrimüslim karındaşlarının, hemşehrilerinin ayak uydurmasını sağlamaktır. Ancak, toplumun Batı medeniyetinin etkisinde kalarak maddi ve manevi değerlerini kaybetmesinin, kültürel olarak yozlaşmasının karşısındadır. Aslında, *Mektebü’l Finun-i Meşriki* dergisinin yayımlanması, “Evropa ile Anadol’un Farkı” başlıklı yazının kaleme alınması da bir nevi bu kültürel dejenerasyonun önüne geçmek ve halkı bilinçlendirmektir.

Evangelinos Misailidis, insanların zihninde yer eden “Batı medeniyeti’nin üstünlüğü” fikrini açıkça tenkit eder. Misailidis’e göre; medeniyetin ölçüsü birtakım teknolojik üstünlüklere sahip olmak değildir. Anadolu; tiyatro, fabrika, tren, gemi ve benzeri imkânlarla donatılmadığı için “kültürsüz” addedilemez. Nitekim Anadolu, inanç, kültür, insanlık ve edep gibi manevi değerlerin esas alındığı topraklardır.

Hülasa, “Evropa ile Anadol’un Farkı” başlıklı yazı yüzyıllardan beri süre gelen Doğu-Batı ve Avrupa-Anadolu mukayesesinin işlenmesi ve bir Osmanlı aydını olan Evangelinos Misailidis’in bu konuya nasıl baktığının anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça	Lat.	Latince
çev.	çeviren	M.	Miladi
doğ.	doğum	Mac.	Macarca
ed.	editör	No.	Numara
Far.	Farsça	öl.	ölüm
Fr.	Fransızca	s.	sayfa
H.	Hicri	T.	Türkçe
hzl.	hazırlayan	TDK	Türk Dil Kurumu
İt.	İtalyanca	Yun.	Yunanca

Kaynakça

- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Balta, E. (2021). Giriş. (yazan: E. Kiriakidis, çev.: E. Misailidis, yayına hzl.: E. Balta - S. Payır). *Beyoğlu surları* (tefrika roman/1888-1889) (ss. 13-52). İstanbul: İstos.
- Balta, E. (2019). Osmanlı imparatorluğu’ndaki ilk aile dergisi: İzmir’de

- Karamanlıca bir süreli yayın (1849-1850). (yazan: E. Balta, çev.: A. N. Akbulut, kitap ed.: S. Koz). *Karamanlı yazınsal mirasının ocaklarında madencilik* (ss. 235-272). İstanbul: Yapı Kredi.
- Balta, E. (2016). Karamanlı basını kataloğu. (İngilizceden çev.: A. Dilsiz, ed. E. Balta). *Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz. Karamanlılar ve Karamanlıca edebiyat üzerine araştırmalar* (ss. 259-276). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Balta, E. (2013). The first family periodical in the Ottoman empire: A Karamanli magazine in Smyrna (1849-1850). (misafir ed.: S. S. Kuru - B. Tezcan). *Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları. DeFTERology festchrift in honor of Heath Lowry/ DeFTERoloji Heath Lowry armağanı* 39. (ss. 205-245). Harvard University: Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- İbar, G. (2009). Bir Karamanlı aydını: Evangelinos Misailidis. *Anadolulu hemşehrilerimiz Karamanlılar ve Yunan harfli Türkçe* (ss. 130-134). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Misailidis, E. (2021). *Temaşa-yı dünyâ ve cefakâr u cefakeş*. (hızl.: R. Anhegger - V. Günyol - P. Efe). İstanbul: Yapı Kredi.
- Misailidis, E. (çev.) (1888-1889). *Beyoğlu sırları* (Πεϊόγλου Σηρλαρή). Anatoli. No. 3926-4091.
- Misailidis, E. (1849). *Evropa ile Anadol'un farkı. Mektebül' Finun-i Meşriki*. No: 4, 49-50.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2024). *İki kilise arasında binamaz. Karamanlıca edebiyatta dil, kimlik ve yeniden-yazım*. İstanbul: Metis.
- Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2016). Temaşa-i dünya ve cefakâr u cefakeş'te geleneksel folklor biçimleri. *Millî Folklor*. 28 (110). 86-99.
- TDK. *Güncel Türkçe sözlük*. (Son erişim tarihi: 12 Ağustos 2024). <https://sozluk.gov.tr/>

ΜΕΚ ΤΕΠΙΟΥΛ

ΦΕΝΝΟΥΝΙ ΜΕΣΡΗΚΗ.

1849. ΤΕΣΡΙΝΙ ΣΑΝΙ (Νοέμβρ.) 22. Λόμρο 4. ΜΟΥΣΚΑΡΡΕΜ 17. 1266.

ΕΥΡΩΠΑ ΙΔΕ ΑΝΑΔΟΛΟΥΝ ΦΑΡΚΗ.

Μουγιτ Γαίρετκεσλέρ !!! Πουνδάν μουκαττεμ βάσρ έτδικαι θιουνγαδέ μπέιν άδειμι χέρ βέεζχιλε τετπίρ ιδούπ, σεχρί έγλεγιέν, έδεν βέ κηγζές έτόγι μεσέπιδρ δεγζού.

Ίμιτ μπου ίκι λογετλερι Εύρώπατλε Αναδολά μεχένκ ιδούπ, μπιρι μπιρινέ τασατσίφ έγλεγιερέκ, ίκισινδάν κάνκιση σαχί σεχρί έλδουγουνούν φαρκινά βαρσιζάγις.

Μαλιουμί Εύρώπατληλαρ σεχρίλιγι χέμαν σαλτανάτ, γουρουριετέ χέρ βέεζχιλε βιζουτλερινέ σιούς θερμεκλιγιέ, βέ τζεσίμ μπιναλερέ, βέ ένβάι τιοурλί νεβ ίτζατλερέ μπινά έτεδκλερινδέν, χέμαν κινδουλερινί σεχρί κηγζές ιδούπ Αναδολούν άδεμι νι ίνσανδάν σάιμαζ λάρ, χάσιμα ίσση σεχρίλιχ χέμαν έδεπιν βέ Μεσεκίν ταλιμ έτδγι γαριπίν μουχαπτετινδέν σαδír ολδούκ τζα, μπου κηγζές ζαμír έχλιν ενδινδέν χηκιάφδερ, Εύρώπαδέ ίσέ μπανουόν ίτζερασνά δηκκάτ έτμεζλέρ, έμικ Αναδολά μπου ίκι λογετιν ίτζερασνά όλ βερετζέ σά γαίρετ ιδερλέρι, χάττα χέρ κες άίνή βέ κηγισή όλάν μεσεπί σούγουρουνά ηκτζεζά γάλ τζανηνή φεδά έγλεγιούπ, τέρι έδεν όλάν άμελιν ίτζερασνά όσα σουλίουκ έγλεμέζ· χάσπελ ίτζάτ μπιρ κίμισε, χέρ κάνκη μιλτετέν ολούσα ολαούν, κηγζές έτδγι μεσεπέ ίχτικάτ έτμεσε, χέρ μαχαλδε μισυτεζιλδир, έδεφί, χερκετίλε μεσογύλ όσα, μισύτζεβρετ ίπρετίλ άλέμ ίτζούν τερπιγισινέ δηκκάτ έδερέλερ.

Μπιρ κίμισε Εύρώπα τιοурπακλερινέ σελαζάτ ίσά, άκλι ίνσάν χαιρετδέν καλατζάκ σελλέρ σεγир ιδερκλιαγικί ήε βασσηνδάν άτζήζέζ Μέσελφισοχρετλί σαραιλάρ, κέσίμ ίπαδέτ χανελέρ, δεροχανελέρ, άκλήι φερκειστανή ίτζερέ έλδουγούν Μεταχχανελέρ, άκλήλ ζιγιάν ταμασακκλήλ (θέατρα), ήμι μισυγετζίλι (άρχιτεκτονική) τατζε όλμούς

σοκακλήρ, βεργιάδέ φιοурλί άτες σεφινελερί, σιμαδέ βούζαάρ βαπορλαρή, γιεφάκινά έαπορλαρή, άκλήδεν χαρήτζ έλμάτλε χιντοβλάρ, Ισαρέτ γκισλελερί (Τηλέγραφος) μηχλαδής τελλερί ήλ (ήλεκτρικά σίγματα) όν γκισουλούκ μενζίλε έν τακικεδέ χαβαδίσ ούλαστιαμάκ ούσουλλερί, βίλ χάσσηλ κελάμ, Αναδολλουόνν κιούλλε ιομρουνδέν γκισόμενιγί εσίτμενιγί, βέ φικρινέ γκέλμενιγί σιελερί νάζάρ ιδούπ, τεχάιουρδέ (άπορία) καλαράκ, ίστέ σεχρελίκ ταπίρ ίττικλερι μπου ίμιτ δεγζού μπιλιμγερεκ μετγιτέ έδερ.

Έμικ μπουλαρήν φαζιλετι νε ολούγερ: Όλ σοχρετλί σαραιλαρδά ταδουρδάν βέ γουρουριετδέν ίπαρέτ μπιρ μπαιζαδέ ότουρούπ, καπησηνά μπιρ τακίμ γκούλ κιολε, νε γάλ ιομούρ γκετζεδικλερί βασίφεινδέν χαρήτζ, κέλου νιγάρ σεραατζήηηλε μεσογύλ όλαράκ μπιρ γάρι κίμισεγιε ζέβρετζε φαίσεά όλμάζ· Μεταχχανελερέ βέ ζεζάράν μπίγγ άμελετζίλιέρ γκετζέ χιουνδούζ δινένεμίζε τζέπεν κερνή όσγισσηρά χουζμέτ ιδερλέρ, ίπαδατχανελερινιν σοχρετί ίχτικάτ ίτζούν όλμαγρουπ γκισοτερίς ίτζούν όουρ· Δεροχανελερινέ χέμαν θιουγιά ήμινε δηκκάτ ιδούπ, άλλάχ κερκισουόνν ταλιμινί βαζιφε έτμεζλέρ, Ταμασακκλερδά, μεσεπέ έδεκί ίπτάλ ιδετζέκ χερκεσελέρ ιδερλέρ, άλλάχ άσηνή σαδακά ίσεγεγιέ γεπτά βιρμεζλέρ, νετζελερί άτζληκτάν βέ ούργιαληκτάν τελέρ όλμακλήρ, βέ χέρ μπιρ τέρι έδεν όλάν μουγαίρ χερκετιν ίτζερασνά εσάν φασούσν λαφί ήε Εύρώπαδε όλούρ.

Βέ λάκιν Αναδολά, έββελα μπιρ μουτεπερ άδεμιν νετζέ άδεμλερ φαίσεό όλούρ, ηκτζεζά γάλ σεραατλήχ ιδερούδε βερετζεδέν άσραγιπ μεπεδελί φαζιλέτιλε μαχφισινέ τζαλσιτρί. Ασελετζίλιέρ βακτινδάν ζιγιάδ έσλεμεγιε τζέμπερ γιόκδουρ· Ίπαδατχανελέρ μάχισιχικάτ ίτζεόδουρ. Δεροχανελερέ ήλ δέρς άλλάχ κερκισουόνν ταλιμινί, νετζέ μπελδελερε νετζέ βακτι γαλλερί χος άδε-

λέρ μάλι μπεδενλρινδέν μάχζα γκερέκ γιολτζού
γκερέκ γιερλί φουκαρλαρ ιτζούν μισαφίρ χαν-
λέρ γιαπιησάρκι γκησήν κηγιαμετινδέ γκετζένιν
νησφηνά κατησηνά βαρσάν σητζάκ γιατακτάν
καλκήπ αλλάχ άσκηνά χουσμέτ ιδέρ, μπάχουσους
'Αναδολούν Μισουλιμανλρινίν μπου φαζίλετι με-
γέ λιαγίχ βέ σεζάδρ. 'Αναδολδά ελχαμδισυλλάχ
άτζ μεζαρή, βέ ούρρηάν καλμής γιόχδουρ, γε-
χές χιούλλι γάλ ίσλεγιπ φαμελιασηνη ιδαρά έτ
μεδέδρι.

Μπίρ καβίλ δαγί θάοκι, Εύρώπαηλαρ χέμαν
μπίζ χιαμίλις, 'Αναδολλουάρ μπιλ φάρς χαιθάν
μισαλλούδουρ δερλέρ, χάσα! Εύρώπανη ηζοκ-
λουγουνά, βέ 'Αναδολούν άζκληγηνά γχιορέ 'Ανα-
δολδά χιαμίλ δαγί ζιγιαδέδρι, ζίρα 'Αναδολδά χια-
μιλλέρ θάοκι όν ίχι λισανδέν άσνά, βέ Εύρώπα
λισανλρινί μπι ζάτ άνά λισανή ταρζηντά γιαζήπ
πεκελλίμ ιδερλέρ, έμμα Εύρώπαδε μπου μισαλλού
άδέρ γιόχδουρ, θάρισεδε πέκ ναδίρδρι, μέσελα

μπιγγδέ μπιρ, βέ χουσοúr τζεμετιν μπασηνδάν
ταρπαλαρή έξικ, βέ μπιρ άζ γουερλί δλμαλαρή
γχιορενεκτένδρι, ζίρα γχιορενεκέ δλμίν νησηή σάι-
λούρ. Βέ έγιερ Εύρώπαδε δλάν γχιορενέκ 'Ανα-
δολδά δλμους δλά ίδι, άλιθίου έννά χιαμίλ βέ
χουεργιαπ δλατζαγή έχτιμάλιδι, Αναδολλουα-
ρήν φάκατ μπιρ κουσουλαρή χέμαν άχζουατά ιλέ
μεσγούλ δλαράκ ιλιμέ δλακαρ γεβές έτμεδικλερι
ισέδε, μπουνούδα ινασάλαχου τεάλια βέ τεκατζίς
χαζρετλερι, μπουνδάν μπιογλέ, Ζιβέρι Τζιγάν
Σεβκετμαάπ Αλεμπενέχ ΣΟΥΑΤΑΝ ΑΠΤΗΛ
ΜΕΤΖΙΤ Χάν Εφένδιμις χαζρετλερι ζίλλι μερα-
χίμι Σεχινσαγίλερινδέ τζαρεσί γχιορουλερέκ, Εύ-
ρώπαηλαρήνά σεχρλίχ κηγιάς έτδικλερι σειλερ-
δέν φερδέν θαχίτ μαχρίμ κάλμαγαραχ, χέρ βέτζ-
γίλεδαγί σεχρί δλατζαγημηζά άσλα σιουπχέ έτμέ-
ζις. Χέμαν μαμπούδου βαμπούδ χαζρετλερι ζάτη
Σεβκετλερινί τούουλ ήόμρ ιχσανή ιλέ σαλτανάτη
σενιγισινδέ μπρ δεβάμ μπουγιορά, 'Αμήν !!!



KUFACI, Osman.*

“Necâtî Bey Divanı’nda Güzellik Kavramı Üzerine Teşbihler”

Giriş

1. Estetik Biliminin Ortaya Çıkışı

Estetik sözcüğü, günlük hayatta sıklıkla kullanılmaktadır. “Güzel” sözcüğü, genellikle beğenilen bir şeyi ifade etmek için kullanılan bir tariftir. Günlük hayatta karşı karşıya kalınan durumlardan doyum sağlayıp mutlu olan kişi, haz duygusu yaratan her tutum, davranış ve nesneyi güzel sözcüğü ile anlatır. Günlük hayatta kullanılan estetik sözcüğünün güzel sözcüğüyle arasında güçlü bir bağ bulunur. (Balci 2016: 3; Özel 2014: 19). Günlük yaşantımızda iki kelimenin birbirinin kaim-makamı olduğu görülür. O kadar ki bu iki kelime artık eş anlamlı sözcükler durumuna gelmiştir.

Estetik sözcüğü, köken olarak Grekçe “aisthesis” ya da “aisthanesthai” sözcüğünden gelmektedir. Estetik Grekçe’de “duyum, duyulur, algı” anlamına gelen aisthesis ya da “duyu ile algılamak” anlamındaki aishanesthaiden gelir. Bu manada estetik, duyulur algının, duyusalılığın temin ettiği bilgi ile ilgili bir bilim olarak düşünülmüştür (Tunalı 2017: 13; Ayvazoğlu 2000: 146). Kelimenin kökeninden yola çıkıldığında estetiğin duyusalılıkla, duyulur algıyla sıkı bir ilişkisi olduğu görülür.

A. G. Baumgarten, 1750-1758 yıllarında *Aesthetica* adlı bir eser yayımlar. Baumgarten yayımladığı *Aesthetica* adlı kitabında estetik sözcüğünü derinlemesine incelemiştir. Estetik bilimi, Baumgarten ile bir bilim olarak günümüzdeki yaygın ve bilinen anlamına kavuşmuştur. Eserinde bu bilimi temellendirmiş, hudutlarını çizmiştir. Estetik kavramı Baumgarten ile başlar. Estetik bilimcisi Baumgarten, estetiği kavram olarak ortaya atan ve felsefeden bağımsızlaştıran kişi durumundadır. Estetik biliminin temel kavramı güzeldir. Estetik’in en yaygın, bilinen tanımı: “Estetik güzelin bilimi” şeklindedir (Tunalı 2017: 13-14; Balci 2016: 3; Cömert 2013: 23; Özel 2014: 12; Demir 2012: 40). Estetik kavramını insan düşünce tarihi ya da insanın konuşma ve kendini ifade etme tarihine, daha doğrusu insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürmek mümkündür.

* Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osmankufaci@hotmail.com.tr, ORCID ID: 0000-0002 8505-6518

Arapçada estetik biliminin karşılığı olarak ilmü'l-cemâl ibaresinin yanı sıra felsefetü'l-cemâl, el-cemâliyyât, felsefetü'l-fen gibi tabirler de kullanılır. Estetik kelimesi, farklı dillerde çeşitli şekillerde ifade edilir. Örneğin Osmanlı Türkçesinde, bediyyât, ilm-i hüsn, ilm-i zevk, ilm-i bedî, ilm-i mehâsin, ilm-i bedâyi, hikmet-i bedâyi, Arapçada ilm-i cemâl, Fransızcada esthétique, Almancada aesthetic, İngilizcede aesthetics, İtalyancada estetica şeklindedir (Ayvazoğlu 2000: 146; Yıldırım 2010: 161). Estetiğin farklı dillerde çeşitli şekillerde ifade edilmesi, her kültürde bu kavramın bulunduğunu bize gösterir. Çeşitli milletlerin dilinde estetik kavramının ifade edilmesi bu kavramın onların kültürel yaşantısında olduğunu düşündürür.

2. İslam Düşüncesinde Estetik

İslam estetiği ve sanatının her zaman göz önüne aldığı birtakım ilkeleri mevcuttur. Bu ilkelerin İslami estetik duyarlılık ve sanat anlayışında herhangi bir şekilde yansımaları vardır. Bu ilkeler, tevhit, ihsan, Kur'an, dolayısıyla hadistir (Koç 2014: 47-48).

2.1. Tevhit İlkesi

İman tecrübesi, bir açıdan bakıldığında, estetik bir tecrübedir. İslam sanatlarının dayandığı estetik duyarlılıkta çokluk içinde birliğin idraki ya da değişenin arkasında kalıcı olanın sezilmesi çok önemlidir. Kesretten (çokluk) birliğe ulaşmak veya vahdeti (çoklukta birliği) anlatmak bir yerde hikmet ve irfanın doruk noktasını teşkil eder. Kur'an insanların iman tecrübesiyle bir doğruya ulaşmasını arzu eder. Elbette Kur'an sadece tevhid-güzellik ilişkisinden bahsetmez. Tevhid'in insan hayatında göstergeleri olan davranış modelleri üzerinde de durarak bir başka perspektiften güzellik olayını, güzelliğin takdir edilmesini ve yaşanmasını da yansıtır (Koç 2014: 47-49; Altıntaş 2002: 49).

Sanat formları güzelliği kendilerine değil, Allah'a ait bir nitelik olarak temsil eder. Tüm Müslüman sanatçıların algı ve anlayışlarının merkezinde tevhit ilkesi bulunur. Eşyayı maddi ve duyuşal bağlardan koparma demek olan soyutlama, üsluplaştırma ve tekrar, İslam sanatının bu tevhit ilkesini gözetmesinden ortaya çıkmıştır. Bir şeyin güzelliği Allah'ı yüceltmesinden geçer. Bir nesne, ilahi bir özelliği yansıttığı ölçüde güzeldir (Koç 2014: 51-55; Okuyucu 2011: 55).

2.2. İhsan İlkesi

Güzellik, İslam'ın özünde yer alır. Bu durum "tevhit", din hakikatinden kaynaklanır. Aslında tevhit, adalet ve cömertlik; başka bir ifadeyle birlik, bolluk ve denge güzelliğin temel niteliklerini meydana

getirir. İç güzellikle (hulk), dış güzelliğin (halk) davranışlara yansıyan uyumu (ihsan) veya bunlar arasındaki birlik İslam'ın güzelliğinin somut bir işaretidir. Mükemmellik olarak çevrilebilen ihsan kelimesi, Müslüman'ın iç güzelliğini ve manevi zenginliğini ifade eder. Bu açıdan bakıldığında ihsan, insanın faaliyetini bir sanata ve her sanatı da Allah'ı hatırlatmaya dönüştürerek dışarıya doğru yayan kalbin ya da ruhun güzelliği anlamında da kullanılabilir (Koç 2014: 58; Altıntaş 2002: 109).

2.3. Kur'an

İslam medeniyetinde başlangıcından itibaren sanat etkinliklerinin biçim ve içeriğini ortaya koyan esaslı kaide her şeyden önce Kur'an olmuştur. İslami estetik konusu ele alınırken, ilk önce Kur'an'ın dil ve üslubunu dikkate almak gerekir. Ayet surelerinin güzelliği (icaz) her devir için Kur'an'ın taklit edilemeyeceğinin bir kanıtı olarak kabul edilmiştir (Yıldırım 2010: 162-163; Koç 2014: 62-66).

Kur'an ilahi sanatkârın muazzam bir eseri olarak karşımıza çıkar. Onun olağanüstü etkileme gücü, estetikte de temel teşkil eder. Onun ritim, ahenk ve belagatinin varlığını derinden sarsmadığı bir Müslüman yoktur. Bilhassa geleneksel anlamda, güzellik norm ve ölçülerini kendi güzellik ölçülerine benzetmediği bir Müslüman sanatçı da bulunmaz. Kur'an'da güzellik olgusu insanın ve bütün varlığın yaratılış yönüyle ulûhiyetle ilgili olarak ele alınmış, buna karşılık olarak da insandan her şeyi en güzel şekilde yaratan yaratıcısını takdir etmesi istenmiştir (Altıntaş 2002: 58; Koç 2014: 67-73).

Etkisi yalnızca yaşadığı dönemde değil, sonraki dönemlerde de devam etmiş Necâtî Bey (ö. 1509) divan şiirinin önemli şairlerinden biridir. Nitekim kendi döneminde ve kendinden sonraki dönemlerde şiirlerine nazireler yazılmıştır. Halk dilindeki unsurları, deyimleri ve atasözlerini kullanma hususunda dikkat çekmiştir. Mahallileşme akımının en başta zikredilen isimlerinden biri olmuştur. Şiirlerinde İran edebiyatının etkisinden sıyrılabilmiş ve orijinaliteyi yakalayabilmiştir.¹

Bundan dolayı bu çalışmada divan edebiyatında sanatçı şahsiyetiyle mühim bir yer edinmiş olan Necâtî Bey'in *Divan*'ında "güzellik" kavramı ile ilgili teşbihler; *Bitkilerle İlgili Benzetmeler*, *Coğrafi Unsurlarla İlgili Benzetmeler*, *Çeşitli Eşyalarla İlgili Benzetmeler*, *Devlet Ve İdari Yapıyla İlgili Benzetmeler*, *Dini Unsurlarla İlgili Benzetmeler*, *Eğlence Ve Sporla İlgili*

¹ Necâtî Bey'in hayatı ve edebî şahsiyeti için şu kaynaklara başvurulabilir: Çavuşoğlu 2001, s. 17-36; Tarlan, 1997, s. XV-XXI; Şentürk ve Kartal 2004: 181-183.

Benzetmeler, Hayvanlarla İlgili Benzetmeler, Kozmik Unsurlarla İlgili Benzetmeler, Tabiatla İlgili Benzetmeler, Ticari Hayatla İlgili Benzetmeler, Soyut Unsurlarla İlgili Benzetmeler, Yazıyla İlgili Benzetmeler ve Diğer Benzetmeler başlıkları bağlamında ele alındı. Aksi belirtilmediği sürece, ele alınan şiirlerde “güzellik” kavramı ile yüz güzelliğinin kastedildiği göz önünde tutulmalıdır.

3. Necâtî Bey Divanı'nda Güzellik İle İlgili Teşbihler

3.1. Bitkilerle ilgili benzetmeler

3.1.1. Gül

Güzellik; anıldığında meclisleri renk ve koku ile süslemesi (G 579/6), kırmızı rengi ve eşsiz olması (G 295/1) bakımından gül olarak yorumlanır:

Bahâr mevsimidür gülsitâna varı görün
Gülü müşâhede eylen cemâl-i yârı görün (G 295/1)

“Bahar mevsimidir, gül bahçesine gidiverin de gülü seyredin. Böylece sevgilinin güzelliğini görmüş olursunuz.”

Meclisleri müzeyyen ider reng ü bîy ile
Gül gibi anılırsa fülânun güzelliği (G 579/6)

“Fılanın güzelliği gül gibi anılırsa rengi ve kokusu ile meclisleri süsler.”

3.2. Coğrafi Unsurlarla İlgili Benzetmeler

3.2.1. Arsa (Yer, Toprak)

Alıntılanan beyitte sevgilinin beni ve saçı kişileştirilmiş, savaş bağlamında ele alınmıştır. Beyitte, ele geçirilmesi, zapt edilmesi, elde edilmesi bakımından güzellik, bir toprağa benzetilir:

Ortaya koydı 'arsa-i hüsnünde başını
İster ki zülfünü çeke meydâna benlerün (G 284/6)*

“Benlerin, senin güzelliğinin toprağında başını ortaya koydu. (Bu şekilde) saçını meydana çekmek ister.”

* “Necâtî Beg Divanı'nda Güzellik Kavramı İle İlgili Benzetmeler” ele alınırken güzellik kelimesinin yanı sıra hüsn, cemâl, hûblık, melâhat, letâfet, bihâ, behcet, lutf, ân, tal'at kelimeleri de tasnife tabi tutulmuştur. Necâtî Bey'e ait şiirler Ali Nihad Tarlan'ın 1997 yılında MEB yayınları arasından çıkan *Necâtî Beg Divanı* adlı eserinden alınmıştır. Kısaltmalar: M. Ö. (Milattan Önce), ö. (ölüm tarihi), bkz. (bakınız), Yay. (yayın(lar)ı), G (Gazel), K (Kaside), Kt (Kıt'a), Mf (Müfred), Mtl (Matla), Mb (Murabba), Tb (Terkîb-i bent). Çalışmaya alınan şiirlerin künyesi; nazım şeklinin kısaltması, nazım şeklinin divandaki numarası/beyit numarası şeklinde gösterilmiştir. Örneğin, G 415/3 ibaresi, Necâtî Bey Divanı 415. gazelin 3. beytini ifade etmektedir.

3.2.2. Bahr (Deniz)

Güzellik; enginliği, genişliği, hat ve hududu olmaması sebebiyle denize teşbih edilmiştir:

Hat n'eyesün nevâhî-i hüsnünde ol cemâl
Bir bahrdür ki hîç bulunmaz kenâresi (G 611/2)

“Güzelliğinin nahiyelerinde ayva tüyleri ne yapsın. O cemal bir denizdir ki hiç kıyısı bulunmaz.”

3.2.3. İklîm, İl, Mısr, Mülk (Ülke)

Şair, vâsûht tarzı anlatımın² örneği olarak kabul edilebilecek beyitte eziyeti ve âşığı terk etmesi sebebiyle sevgiliden ayrılmayı salık vermektedir. Beyitte sevgilinin hükümdar olması dolayısıyla güzellik ülke olarak tahayyül edilmektedir:

Şol bî-vefâ ki cevri ile terk itdi yârımı
Ger hüsn iline şâh ise terk it diyârımı (G 607/1)

“Güzellik iline padişah ise de, eziyet ile sevgilisini terk eden vefasızın ülkesini terk et.”

Güzellik, içerisinde sultan bulunması ve sultanın hükmünü yürütmesi sebebiyle ülke olarak hayal edilmiştir. Sevgilinin benlerinin Hintli olarak düşünüldüğü beyitte benlerin menzilinün güzellik ülkesi olduğu, sevgilinin benlerinin sultana selam vermese buna şaşılacağı ifade edilmektedir (G 284/4). Aşağıdaki beyitte (G 518/1) âşık; sevgiliden ben ve ayva tüyelerinin halka sıkıntı vermesini ve güzellik ülkesinde birkaç karanın sultanlık etmesini engellemesini ister:

Koma kim hâl ü hatun halka perîşânlık ide
Mısr-ı hüsnünde bir iki kara sultânlık ide (G 518/1)

“Ben ve ayva tüyelerinin halka sıkıntı vermesine ve güzelliğinin ülkesinde birkaç karanın sultanlık etmesine izin verme.”

Bir hindû idi mısr-i cemâl oldı menzili
Tan mı selâm virmese sultâna benlerün (G 284/4)

“Senin benlerin bir Hintli idi, yolu güzellik ülkesine düştü. Sultana selam vermese buna şaşılır mı?”

Sevgilinin güzelliği; tarumar olmasının ve yıkılmasının çok kolay olması, mevcudiyetine güven duyulamaması sebebiyle ülkeye benzetilmiştir:

² Vâsûht tarzı anlatım için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Babacan, 2010: 57-68; Babacan, 2012: 410; Taştan, 2019: 445-459.

Ey pâdişâh-ı mülk-i melâhat güzelliğün
Bünyâdı bir kıl üstinedür kılma i'timâd (G 50/2)

“Ey güzellik ülkesinin padişahı, güzelliğinin temeli bir kıl üstinedir, güven duyma.”

Güzellik; yağma edilmesi (G 645/4), kılıçla (yan bakışla) açılması (fethedilmesi) (G 25/3) bakımından bir ülkedir:

‘Aklumu gamzen aldı dil ü cânı hatt u hâl
İklîm-i hüsn içinde alan alanun gibi (G 645/4)

“Güzellik ülkesinde alanın aldığı elinde kalması (yanına kâr kalması) gibi aklımı yan bakışın, gönlümü ve canımı ayva tüylerinle benin aldı.”

Pâdişâhum kılıcunla açılır iklîm-i hüsn
Gamzenün şânında münzel âyet-i فتح قريب (G 25/3)

“Padişahım, senin kılıcınla güzellik ülkesi açılır. Senin yan bakışının şânında “Fethün Karib” ayeti inmiştir.”

3.2.4. Mısır

Sevgilinin güzelliğinin süsü misk kokulu saçı ile artmıştır. Mısır, akşam vakti Hz. Yusuf'un tahtı olunca güzelleşmiştir (Mısır ve Şam, Yusuf'un tahtı olunca güzelleşmiştir) (G 495/1). Yine aynı minval üzere düzenlenen beyitte (G 425/4) sevgilinin Hz. Yusuf olarak görülmesi, Hz. Yusuf'un yaşadığı ve başından çeşitli hadiselerin geçtiği yer olması dolayısıyla güzellik Mısır'a teşbih edilmiştir:

Dün gece düşümde gördüm aklar idüm derd ile
Yûsuf-ı Mısır-ı melâhat anı ta'bîr eylesün (G 425/4)

“Dün gece düşümde dert ile ağladığımı gördüm. Güzellik Mısır'ının Yusuf'u onu tabir etsin.”

Zîneti artar cemâlün zülfi 'anber-fâm ile
Mısır Yûsuf tahtı iken buldı revnak şâm ile (G 495/1)

“Güzelliğinin süsü misk kokulu saçın ile artar. Mısır, akşam vakti Yusuf'un tahtı olunca güzelleşti (Mısır ve Şam, Yusuf'un tahtı olunca güzelleşti).”

3.2.5. Nevâhî (nahiyeler)

Nakledilen beyitte, bünyesinde birçok güzellik unsurunu barındırması dolayısıyla güzelliğin nahiyelere benzetildiği görülür:

Hat n'eyesün nevâhî-i hüsnünde ol cemâl
Bir bahrdür ki hîç bulunmaz kenâresi (G 611/2)

“Güzelliğinin nahiyelerinde ayva tüyleri ne yapsın! O cemal bir denizdir ki hiç kıyısı bulunmaz.”

3.2.6. Şehr

İçerisinde yolun bulunması (G 59/7), sevgili sultanının olması (G 297/3), boynuna zincir bağlayıp dilenen divanelerin yer alması (G 39/2) sebebiyle güzellik, bir şehirdir:

Zülfünün zencîr-i sevdâsın tolayup boynına
Şehr-i hüsnün cerr ider divâneler gördün mi hiç (G 39/2)

“Saçının siyah zincirini boynuna dolayıp güzellik şehrinde dilenen divaneler gördün mü hiç?”

Azmasun göster Necâtî derd-mende zülfünü
Pâdişâhum şehr-i hüsnün şâh-râhı yok mudur (G 59/7)

“Ey padişahım, dertli Necâtî'ye saçını göster de yolunu şaşırmasın. Güzellik şehrinin caddesi yok mudur?”

Şehr-i hüsn içinde ey sultân-ı hûbân ad için
Şol elif kaddün hevâsı ile boyum dâl eyledün (G 297/3)

“Ey güzeller sultanı, güzellik şehri içinde ad/nam olsun diye şu elif boyunun arzusuyla boyumu dal harfine çevirdin (Elif+Dâl = Ad).”

3.3. Çeşitli Eşyalarla İlgili Benzetmeler

3.3.1. Âyîne (Ayna)

Güzellik; baki kalmaması, paslanması, geçici bir süre mevcut olması (G 604/6), papağana benzeyen âşığı konuşturması (G 513/8), kendine bakanları göstermesi (G 284/3), (G 513/4) bakımından ayna olarak tasavvur edilir:

Nâzırlarun gözi bebegi ‘aksidür şehâ
Âyîne-i cemâlde şâhâne benlerün (G 284/3)

“Ey padişah, senin güzelliğinin aynasında padişahlara yakışır benlerin bakanların gözbebeklerinin aksidir.”

Hüsnün durur Necâtî'yi gûyâ iden eger
Tûtîyi söylesün dir isen göster âyine (G 513/8)

“Necâtî'yi söyleten senin güzelliğindir. Eğer papağan konuşsun istiyorsan ayna göster.”

Yaşlı gözümde ‘aks-i cemâlün gören sanur
Düzmiş denizde yinile İskender âyine (G 513/4)

“Yaşlı gözümde senin güzelliğinin aksini gören; İskender denizde aynayı daha yeni yapmış, sanır.”

Aşağıdaki beyitte sofinin, sevgilinin güzelliğine bakamayacağı iddiası yer alır. Bu iddiaya delil olarak çirkin yüzlü olduğu için eline ayna almayacağı öne sürülür. Burada güzellik, bakılması, bakanı göstermesi

dolayısıyla aynaya teşbih edilmiştir:

Sûfî cemâl-i yâra ne yüzle baka bilir
Almaz eline çünkü kerih-manzar âyine (G 513/6)

“Sofu, sevgilinin güzelliğine hangi yüzle bakabilir? Çünkü çirkin yüzlü eline ayna almaz.”

Şu beyitte ise yapılan işin güzelliği, ayna imgesi ile birlikte okuyucuya aktarılmıştır:

Donadursa karşı karşı şehrinün dil-berlerin
Var imiş âyine gibi hüsn-i tedbîrün senün (G 314/6)

“Şehrinin dilberlerini karşı karşı donatırsa, tedbirinin güzelliğinin ayna gibi olduğu anlaşılır.

Âşığın gönlünün mescide benzetildiği beyitte, sevgilinin güzelliği ayna ile bağdaştırılmıştır:

Tursun harîm-i dilde hayâl-i cemâl-i dost
Zîrâ mesâcid içre olur zîver âyine (G 513/2)

“Sevgilinin güzelliğinin hayali gönül evinde dursun. Zira mescitler içerisinde ayna güzel olur.”

İslam estetik duyarlılığında, Allah'ın bir eseri olan dünya son derece güzel ve kıymetlidir. Bununla birlikte, yine de dünyanın gelip geçici olduğu inancı esastır. Bazı ayetlerde güzellik olgusuna dikkatlerin çekilmesi, insanın tek ve mutlak olan bir yaratıcıya yönlendirilmeye çalışılması çok mantıklı bir davet tarzıdır. Allah'ın yarattığı varlık dünyası üzerinde tefekkür, akli, duyu organlarını, göz ve kulağı tahrik ederek, insanın varlık dünyasından yaratıcı kudretle, yüce varlıkla ilişki kurmasını sağlar. Bu şekilde insan varlık dünyasındaki güzelliklerden en büyük sanatkar olan yaratıcıya ulaşılabilir (Koç 2014: 47-49; Altıntaş 2002: 49). İslam düşünürleri varlıklardaki güzelliği, güzelliği kendinden olan ve güzelliği kendinden olmayan olarak ikiye ayırır. Güzelliği kendinden olan yegâne varlık, Allah'tır. Allah dışındaki tüm varlıkların güzelliği başka bir sebebe bağlıdır. Hakiki güzellik, varlığın kendinde bulunan güzelliştir. Diğer varlıklarda mevcut güzellik geçici güzelliştir (Mutluel 2016: 51-52; Altıntaş 2002: 69). Güzellikler de dâhil olmak üzere her şey gelip geçicidir. Yalnız baki olan güzeller güzeli Allah'tır. Nakledilen beyit yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde oluşturulmuştur:

Dost bir sûret ile gönlümüzi aldı velî
Hüsnî bir âyinedür kalmaz o sûret bâkî (G 604/6)

“Sevgili bir görünmekle gönlümüzü aldı, fakat güzelliği bir aynadır ve o suret baki kalmaz.”

3.3.2. Çerâğ (Işık Veren Nesne)

Gönülleri pervane gibi yakması (G 576/4), yanması (G 450/4), kendisine adak sunulması (G 176/5), genel olarak da yakıcılık ve aydınlatıcı özelliği dolayısıyla güzellik mum olarak görülür:

Cân ile sana gönlini virse Necâtî tan degül
Hüsün ü bihâ çerâğısın her kişi bir adak sunar (G 176/5)

“Necâtî sana can ile gönlinü verse buna şaşılmaz. Çünkü sen güzellik çerağısın. Her kişi bir adak sunar.”

Varayın Ka'beye dervîş olayın yüz süreyin
Yâ Rab ol hüsn çerâğın bana yandur dimege (G 450/4)

“Ey Rabbim, o güzellik meşalesini bana yandır demek için Kâbe'ye varıp dervîş olayım, yüz süreyim.”

Güzellik, dünyadaki tüm güzelliklerde yansıyan ilahi bir sıfattır. İlahi güzellik varoluşun her düzeyinde ve her şeyde kendini gösterir. “Allah göklerin ve yerin nurudur.” (Nûr 24/35) ayetine göre, dünyadaki güzelliğin asıl anlam ve değeri Allah'ın nurunun bir tezahürü olmasından gelir. İlahi güzelliğin hükmü dışında hiçbir şeyin güzel olması mümkün değildir. Allah'ın cemal sıfatı rahmeti yansıtan ilahi sıfatlar içerisinde yer alır. Her ilahi sıfat diğer tüm sıfatları içine alır; zira bu sıfatların hepsi de tek bir zata delalet eder. Bütün varlıkta zahir ve batın olan da odur (Altıntaş 2002: 151; Koç 2014: 85). Aşağıdaki beyitte, güzelliğin Allah tarafından verildiği şeklindeki inancın dile getirildiği düşünülebilir ve beyit sosyal hayat düzleminde değerlendirilebilir. Bununla birlikte beyitte Allah'ın cemal sıfatının tecelli edişinin konu edildiğini söylemek mümkündür:

Pervâne gibi diller yansa nola ey dil-ber
Çün hüsn çerâğını Kudret sana yandurdu (G 576/4)

“Ey dilber, gönüller pervane gibi yansa ne var? Zira kudret sahibi Allah, güzellik meşalesini sana yandırdı (yaktırdı).”

3.3.3. Hân, Sofra

Kur'an'da güzel olan ile yararlı olan arasında bir fark yoktur. Kur'an, güzelliğin hayatımızın tüm aşamalarında yer almasını ister. İslami sanat anlayışında güzellik ile yarar kusursuzluğun iki farklı yönünü ortaya koyar. Güzellik, insan fitratında olan bir ihtiyaçtır ve güzel olmak, aynı zamanda faydalı olmaktır. Bundan dolayı faydalılık, güzelliği tamamlayan bir özelliktir. Bu yüzden Müslüman açısından güzellik, doğruluk ve iyilik ile birbirine eş terimlerdir. Güzellik ile işe yararlılık, işlevsellik, hakikat, iyilik ve faydalılık birbirlerini tamamlayıcı

niteliklerdir. Birçok ayette “hayır” kelimesi ile “hasen” kelimesi birbirini karşılayacak şekillerde kullanılmıştır. Bu anlayış doğrultusunda olan Müslümanlar da iyilikle güzelliği hiçbir zaman birbirinden ayırmamışlardır (Koç 2014: 89-90; Mutluel 2016: 76). Bazı beyitlerde güzellik ile yarar arasındaki ilişki söz konusudur. Güzelliğin, sofraya benzetildiği beyitlerde bu ilişkinin göz önünde bulundurulduğu söylenebilir. İhsan olarak nitelenen sevgilinin dudağını bünyesinde barındırması dolayısıyla güzellik, sofraya teşbih edilmiştir:

Hân-ı hüsnünde dehânun bahş-ı gâyib gibidir
Ana bu miskîn Necâtî müstahikdur lâ-akal (G 342/7)

“Senin güzelliğinin sofrasında dudağın kaybolmuş ihsan gibidir. Ona bu miskin Necâtî en azından hak kazanmıştır, layıktır.”

Güzelliğin olgunlaşmasının göstergesinin ayva tüyleri olarak nakledildiği beyitte güzellik, üzerinde buhar tüten sofraya imgesiyle verilmektedir:

Hüsnün kemâle irmege hattun tura durur
Bir hân gibi ki lutf ile bugı bura durur (Mtl 39)

“Güzelliğinin olgunlaşmasının göstergesi ayva tüyleridir. Öyle ki, güzelliğin, üstünde buhar tüten sofraya gibidir.”

Güzellik, insanları doyurması bakımından sofraya olarak betimlenmektedir:

Her bî-nazar ki sofraya-i lutfundan el çeke
Ahşama karşı aç ola vü bî-nevâ seher (K 9/50)

“Her düşüncesiz; senin güzelliğinin/iyiliğinin sofrasından elini çeksin. Akşama doğru aç olsun ve sabahleyin muhtaç olsun.”

3.3.4. Kandîl

Kaydedilen beyitten anlaşıldığına göre Mısır ülkesinde geceleyin kandil ile gezilmesi bir zorunluluktur. Güzellik; etrafı aydınlatması, ışık vermesi dolayısıyla kandil olarak telakki edilmiştir:

Şeb-i zülfünde kandîl-i cemâlün
Ko yansun kim budur erkâmı Mısrun (G 285/4)

“Senin saçının gecesinde güzellik kandilin bırak yansın ki Mısır'ın erkâmı budur.”

3.3.5. Şem' (Mum)

Gönül aydınlatan bir güzellik ortaya mum gibi gelse pervanelerden önce gönül canını atar (yakar) (G 570/2). Yine aynı bakış açısıyla kompoze edilen beyitte, sevgilinin güzelliği, pervane olarak tahayyül edilen âşığı yakması (G 525/2) dolayısıyla mumdur:

Bana öğretmen cemâli şem'ine cân atmağı
Kimse ta'lîm eylesün yanmağı pervâneye (G 525/2)

“Bana sevgilinin güzelliğinin mumuna cân atmayı öğretmeyin. Kimse pervaneyeye yanmayı öğretmesin.”

Şem' gibi gelse bir hüsn-i dil-efrûz ortaya
Ey gönül pervânelerden ilk atarsın cânunı (G 570/2)

“Ey gönül, bir gönül aydınlatan (güzellik) ortaya mum gibi gelse pervanelerden önce sen cânını atarsın (yakarsın).”

Şu beyitte sevgilinin güzelliği etrafı aydınlatması bakımından bir mumdur:

Irag olalı çeşmümden karanu gündürür günüm
Nola 'arz-ı cemâl itsen benüm şem'-i şebistânım (G 368/3)

“Ey benim odamı aydınlatan mumum, güneşim, gözümünden uzak olduğundan beri (günüm) karanlık gündür. Güzelliğini göstersen ne olur ki!”

3.3.6. Tabak

Sevgilinin meleğe benzetilmesi ilgisiyle sevgilinin güzelliği nurdan bir tabak olarak tasvir edilmektedir:

'Âşıklara ki 'arz-ı cemâl eyleye habîb
San bir ferîştedür ki tutar nûrdan tabak (G 273/5)

“Dost, âşıklara güzelliğini gösterir. Sanki bir melektir ki (elinde) nurdan bir tabak tutar.”

3.4. Devlet ve idari yapıyla ilgili benzetmeler

3.4.1. Berât (rütbe, nişan ve imtiyaz verildiğini bildiren ferman)

Padişah fermanlarının eğik istifle yazılmasından hareket eden şair, hükmedici vasfından ve güzelliğe ait bir unsur olan saçın eğriliğinden dolayı sevgilinin güzelliğini ferman olarak yorumlar:

Didüm hüsnün berâtında nedür zülf-i siyâh egri
Didi bu Rûmdur dervîş olur tevkî'-i şâh egri (G 597/1)

“Senin güzelliğinin beratında siyah saçın eğri olması nedendir, dedim. Dedi ki: Dervîş! Burası Anadoludur, padişahın fermanı eğik istifle yazılır.”

Padişah fermanlarında fermanın yazılmasına neden olan konu özetlendikten sonra bu mevzuda verilen emre geçilir. Bu bölüm emir/hüküm olarak adlandırılır. Bazı fermanlarda emir rûknünden sonra yalnızca “Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe itimat kılasız.” formülü vardır. Bundan başka bir tekit ve tehdit yer almayan belgelerde bu ibare tekit rûknü olarak kabul edilir (S. Kütükoğlu 1995: 404-405). Nakledilen beyitte fermana benzetilen güzelliğe iki kaşın, fermanı sağlamlaştırmak için çekildiği yoksa bir fermana iki tane nişanın yazılmayacağı

açıklanmaktadır:

Te'kid-i hüsn için çekilüpdür ol iki kaş
Yog ise bir berâta yazılmaz nişân iki (G 559/4)

“Güzelliğini(n fermanımı) sağlamaştırılmak için o iki kaş çekilmiştir. Yoksa bir fermana iki tane nişân yazılmaz.”

3.4.2. Cihân-gîr (Cihanı Tutan, Dünyayı Zapteden Hükümdar)

Güzellik; dünyada eşsiz ve emsalsiz olması (G 508/2), dünyayı kaplaması, zaptetmesi (G 110/3, G 428/4) dolayısıyla cihangir olarak düşünülür. Sevgilinin güzelliği dünyayı tutmaya başladığından dünya içerisindeki savaş bu yüzden ortaya çıkmıştır (G 428/4):

Başlamışdur gün gibi hüsnün cihân-gîr olmağa
Hep senündür 'âlem içinde olan gavgâ bu gün (G 428/4)

“Güzelliğin güneş gibi cihanı tutmaya başladığından beri bugün âlemde olan kavga hep senin içindir.”

‘Âlem içre ferd iken hüsn-i cihân-gîrün senün
Lutf ile cânâ dehânun nokta kor ferd üstine (G 508/2)

“Ey sevgili, senin cihanı tutan güzelliğin emsalsiz iken ağzın lütfederek ferd üstüne nokta kor (bundan böyle bunun emsali gelmeyecek deyip işi bitirir).”

Bize cânâne gibi hüsn-i cihân-gîr gerek
Yâr-ı dil-dâr gerekdür bize dil-ber çok olur (G 110/3)

“Bize sevgili gibi cihanı tutan bir güzellik gerekir. Dilber çoktur ama bize gönül kapan bir sevgili yaraşır.”

3.4.3. Defter

Süslenilmesi için hat (çizgi, satır; ayva tüyleri) çekilmesi sebebiyle güzellik, deftere benzetilir. Beyitte kâğıt üzerinin tırnakla çizilip satır yapılması âdetine telmih yapılır:

Defter-i hüsnünü tezyîn itmege hat çekdiler
Yâ hatun yanlış diyü dırnakla itdiler nişân (G 431/9)

“Ya güzelliğinin defterini süslemek için hat (çizgi, satır) çektiler yahut yazılarını (ayva tüylerin) yanlış diye tırnakla iz bıraktılar.”

Sevgilinin beylerbeyi olarak düşünüldüğü beyitte, sevgilinin güzelliği, tımar sahiplerinin yazıldığı deftere teşbih edilmektedir. Bu benzetmede gönlün, tımar isteyen bir kişi olarak görülmesi etkili olmuştur. Tîmâr kelimesinin, yara bakımı anlamı da beyitte göz önünde tutulmalıdır:

Açdı gör ki defter-i hüsnini ol begler begi
Sen de tîmâr ister isen ey gönül geç deftere (G 449/5)³

“Ey gönül, gör ki, o beylerbeyi güzellik defterini açtı, sen de tîmar ister isen deftere dâhil ol.”

3.4.4. Devlet

Necâtî, “Güzelliğinin daim olmasını isteyen, âşîğa eziyet etmesin.” diyerek güzellere seslenmektedir. İfadesini güçlendirmek isteyen şair “Zulüm ile devlet bir arada olmaz.” cümlesini sarf etmektedir. Bu söz “Zulüm ile âbâd olanın akıbeti berbâd olur.” (Darıcı, 2012: 199) atasözüne işaret etmektedir. Bu atasözü zulüm ile elde edilen herhangi bir şeyin/mutluluğun/makamın kalıcı olmayacağını vurgulamaktadır. Şiire dönecek olursak şair hüsn (güzellik) ile devlet (saadet) arasında teşbih ilgisi kurmaktadır:

‘Âşîka cevr itmesün hüsnî sebâtın isteyen
Zulm ü devlet bir arada bî-gümân eğlenmeye (G 527/2)

“Güzelliğinin daim olmasını isteyen, âşîğa eziyet etmesin. Kuşkusuz zulümle devlet (saadet) bir arada durmaz.”

3.4.5. Hilat (Pâdişâh Veya Vezir Tarafından Beğenilen Kimseye Giydirilen Süslü Elbise, Kaftan.)

Güzellik; süslerinin olması, giyilmesi, biçilmesi, yakışması bakımından kaftandır. Lütuf sevgilinin boyuna güzellik kaftanı biçmiştir (G 158/1). Şair, sevgiliden güzel boyu ile salınmasını istemektedir, çünkü Allah’ın kudreti güzellik kaftanını boyuna biçmiştir (K 2/3). Sevgilinin güzel boyuna güzellik kaftanı çok biçmiştir (G 535/4). Aşağıya alıntılanan beyitte giyilmesi, süslerinin olması (G 103/4) dolayısıyla güzellik, kaftan imgesiyle okuyucuya sunulmuştur:

Hıl’at-i hüsnin geyüp salınduğınca ol sanem
Zînet için ruhları üstine zülfin tagıdur (G 103/4)

“O put, güzellik kaftanını giyip salındığı zaman süs için yanakları üzerine saçının dağıtır.”

Kaddüne lutf hıl’at-i hüsn ü bihâ biçer
Bir kez yüzünü görmege cânlar behâ biçer (G158/1)

“Cömertlik, endamın için güzellik hırkasını biçer; canlar ise bir kez olsun yüzünü görebilmek için kendini ortaya koyar.”

³ Divanda ilk mısra şu şekildedir: “Açdı görki defterin hüsn ile ol begler begi”. Tarlan dipnotta nüshalardan birinde, “defter-i hüsnini” ibaresinin geçtiğini belirtir. (Bkz. Tarlan 1997: 419)

Salın ey dost salın kâmet-i ra'nân ile kim
Hıl'at-i hüsnî biçüpdür boyuna sun'-ı Hudâ (K 2/3)

“Ey dost, güzel boyunla salınarak yürü, çünkü ilahi kudret senin boyuna güzellik kaftanını biçmiştir.”

Çok biçildi hüsn kaddine güzellik hıl'ati
Kimsene iş aşmadı zülf-i perîşân üstine (G 535/4)

“Güzelliğin boyuna çok güzellik kaftanı biçildi ama bu iş konusunda kimse dağılık saç geçemedi.”

3.4.6. Menşûr (ferman)

Padişah fermanlarına çekilen nişan eğik istifle yazılır. Güzellik fermanına, kendini nişan eden sevgilinin kaş gibi muteber bir imza olmayacaktır. Sevgilinin eğri kaşının nişan olarak düşünülmesi sebebiyle güzellik ferman olarak (G 610/7) hayal edilmiştir. Saçın mühre, ağzın nişana benzetildiği durumda güzellik de cihanın boyun eğdiği hüküm olması (G 103/4) dolayısıyla fermandır:

Menşûr-i hüsn olmaga hükm-i cihân-mutâ'
Zülf ü dehânı mühür ü nişândan haber virür (G 103/4)

“Güzelliğin fermanı, cihanın boyun eğdiği emir olmak için saç ve ağzı mühür ve nişandan haber verir.”

Tevkî'-i refî' olmaya menşûr-i cemâle
Kaşun gibi kendüni nişân çekdi çevirdi (G 610/7)

“Güzellik fermanına, kendisini nişan eden kaşın gibi muteber bir imza olmaz.”

3.4.7. Mesned (Makam, Rütbe, Derece)

Gülün sultan olması imgesiyle tanzim edilen beyitte güzellik de gül sultanının oturduğu bir makam olarak görülür:

Bâga gel kim mesned-i hüsnî geçüp sultân-ı gül
Karşısına kul gibi el kavşurup 'ar'ar turur (G 122/5)

“Bahçeye gel ki gül sultanı güzellik makamına geçmiş. Arar ağacı karşısında kul gibi el bağlayıp durur.”

3.4.8. Serîr (Taht)

Körpelik, gençlik sevgilide son bulduğu için güzellik tahtına padişah olmak onun hakkıdır (G 326/1). Sevgili, bu kadar yüz verip güzellik tahtına geçirdiği için çok başlı saç küstah olursa buna şaşılmaz (G 44/2). Aşağıdaki beyitte (G 549/2) şair kendini bî-nevâ (zavallı) olarak tarif ederken sevgiliyi ise mâh (ay) ve şâh (padişah) imgesiyle tasvir etmektedir. Aynı beyitte Necâtî, güzelliği de padişah olarak düşünülen sevgilinin oturduğu makam olması ilgisiyle tahta teşbih etmektedir:

Şâh-ı serîr-i hüsn iken ol mâh-ı bî-nazîr
Hîç ola mı enîs ola ben bî-nevâ ile (G 549/2)

“O benzeri olmayan ay, güzellik tahtının padişahı iken, ben zavallı ile hiç dost olur mu?”

Nigârâ sende hatm olmuş güzellik tâzelik terlik
Senün hakkundadır hakkâ serîr-i hüsne serverlik (G 326/1)

“Ey sevgili; güzellik, tazelik ve naziklik sende son bulmuştur; güzellik tahtında padişah olmak gerçekten senin hakkındır.”

Serîr-i hüsne geçürdün bu denlü yüz virdün
‘Aceb mi ger ola zülf-i ziyâde-ser güstâh (G 44/2)

“Güzellik tahtına geçirdin, bu kadar yüz verdin; çok başlı/kibirli saç eğer küstah olsa şaşılır mı?”

3.4.9. Taht-gâh (taht yeri)

Güzellik; sevgilinin sultan olarak addedilmesi, onun oturduğu makam olması, karşısında el bağlanıp durulması (G 626/5), sevgilinin âşığa zulmetme gücünü aldığı makam olması (G 597/2) vb. ilgilerle taht yeridir:

Güzellük taht-gâhına çıkup zulm itme sultânım
Sakin ‘âşıklar ahından ki olmaz tîr-i âh egri (G 597/2)

“Sultanım, güzellik tahtına çıkıp zulmetme. Âşıkların ahından sakın ki ah oku eğri olmaz.”

Serv gibi karşuna kavşursın el mahbûblar
Sen güzelliük taht-gâhında otur sultân gibi (G 626/5)

“Güzeller servi gibi karşında el bağlasın, sen güzellik tahtında sultan gibi otur.”

3.5. Dini Unsurlarla İlgili Benzetmeler

3.5.1. Bayram

Osmanlı döneminde bayramlarda sokak ve caddelerde kurulan salıncak, dönme dolap vb. araçlarla insanlar eğlenmekteydi (Şahin, 2011: 531). Başka şairler gibi Necâtî de bu duruma kayıtsız kalamamış ve bayram yerinde kurulan salıncak ile ilgili hususları şiirinde ele almıştır. İnsanların en güzel elbiselerini giyerek meydanları doldurması, bu meydanlardaki salıncaklarda eğlenmeleri sebebiyle güzellik bir bayramdır:

Meydân-ı visâlünde salınmağa ‘âşıklar
Bayram-ı cemâlünde zülfün resen olmuşdur (G 182/4)

“Sana kavuşma meydanında âşıkların salınması için güzelliğinin bayramında saçın ip olmuştur.”

3.5.2. Berât (Berat gecesi: Peygamberimize, Peygamberlik Vazifesinin Açıklandığı Şaban Ayının Onbeşinci Gecesi)

Berat, Arapçada “bir kimsenin bir yükümlülüğten kurtulması” anlamına gelen berâet kelimesinin Türkçedeki şeklidir. Hz. Peygamber Berat gecesi ile ilgili “Allah Teâlâ -rahmetiyle- şâbanın on beşinci gecesi dünya semasında tecelli eder ve Kelb kabilesi koyunlarının kolları sayısından daha fazla kişiyi bağışlar” buyurmuştur. Müslümanlar, Şâban ayının on beşinci gecesini Allah'ın merhameti ve bağışlaması ile günahların affedileceği inancıyla Berat gecesi olarak adlandırmıştır (Ünal, 1992: 475). Güzellik; kurtuluş, hayır ve umut olduğu için Berat gecesidir:

Mâh-ı şa'bân ü berât-ı hüsn kadrin bilemez
Fûrkat ile vuslatun bayramın oruc eyledi (G 596/6)

“Ayrılık ile kavuşmanın bayramını oruç eyleyen Şaban ayının ve güzelliğinin beratının kıymetini bilemez.”

3.5.3. Câmî

İçinde akşamleyin kandil yanması (G 70/8) ve sala okunması, kendisine davet edilmesi (G 590/5) sebebiyle güzellik camiye benzetilmiştir. Sevgilinin saçı renk ve şekil yönünden Bilâl-i Habeşî'nin parmaklarına teşbih edilmiştir. Bilâl-i Habeşî gibi parmakları kulağında olan sevgilinin saçı (herkesi) güzellik camisine davet etmektedir (G 590/5):

Câmî'-i hüsne salâ itmez ise ne eyler ola
Zülfi gûşunda çü engüşt-i Bilâl-i Habeşî (G 590/5)

“Sevgilinin saçı, Bilâl-i Habeşî gibi parmakları kulağında, eğer güzellik camisine çağırılmaz ise ne yapıyor olabilir?”

Zencîr-i zülfi câmî'-i hüsünde dilberün
Kandîl-i âfitâb ü meh-i âsumân asar (G 70/8)

“Sevgilinin camiye benzeyen güzelliğinde saçının zinciri, güneş kandilini ve gökteki ay'ı asar.”

3.5.4. İd Ayı (Bayram Ayı)

Sevgilinin güzelliğinin bayram ayına teşbihi, erkek ve kadının ona can atması ilgisiyle verilmiştir:

Yâ Rab ne cemâl olur bu çihre ki müştâkı
İd ayı gibi dâ'im her merd ü zen olmuşdur (G 182/3)

“Ey Allah'ım, bu nasıl bir güzelliktir, bayram ayı gibi daima her erkek ve kadın ona can atmaktadır.”

3.5.5. 'Îd-i Edhâ (Kurban Bayramı)

Sevgilinin güzelliği, âşıkları kurban etmesi yönüyle kurban bayramı olarak kurgulanmıştır:

'Îd-i edhâdur cemâlün bir niçe 'âşıkları
Ka'be-i kûyunda kurbân eylemezsen işte ben (G 408/3)

“Senin cemalin kurban bayramıdır. Birçok âşıkları senin mahallenin Kâbe'sinde kurban eylemezsen, işte ben (buradayım).”

3.5.6. Harem (Herkesin Girmesine Müsaade Edilmeyen, Saygıdeğer Ve Kutsal Yer)

Sevgilinin güzelliği kutsaldır ve herkes göremez. Bundan dolayı güzellik ile Harem arasında ilgi kurulur:

Gözümün penceresin yapmaga hüküm eyledi şer'
Ki nigârün harem-i hüsnine karşıdur bu (G 443/6)

“Şeriat, gözümün penceresini kapatmak için emretti ki bu sevgilinin güzelliğinin haremine terstir.”

3.5.7. Kâbe

Sevgilinin güzelliği; kutsal olması ve kible olarak görülmesi sebebiyle Kâbe'dir.

Harîm-i Ka'benün الحى Safânun adı var ancak
Cemâlün Ka'besine bak nice virür safâ kiblem (G 348/6)

“Kâbe'nin harîminin ve Safâ tepesinin doğrusu ancak adı var. Senin cemalinin Kâbe'sine (secde ettiğim) kiblemin nasıl safa verdiği bak!”

Aşağıdaki beyitte cemâl ile Kâbe, zülf ile ejderha teşbihi kurulmaktadır. Saçın sevgilinin cemâlini dolandığı gibi ejderha da Kâbe'yi tavaf etmiştir:

'Aceb midür dolanursa cemâlün çevresin zülfün
Tavâf-ı Ka'be idermiş işitdük ejdehâ kiblem (G 348/5)

“Ey benim kiblem (olan sevgili), saçların senin güzelliğinin etrafını dolanırsa buna saçılır mı? Ejderhanın Kâbe'yi tavaf ettiğini işittik.”

3.5.8. Miraç

Güzellik, âşıklar tarafından ulaştırılması, yükselinmesi gereken bir makam olduğu için miraç olarak görülür:

Hüsn mi'râcına 'âşıklar 'urûc itsün diyü
Nerdibân idüb durur zülfeynin eflâke direk (G 327/2)

“Âşıklar güzellik miracına yükselsin diye (sevgili) göklere iki saçını direk merdiven etmiştir.”

3.5.9. Mushaf

İnsan yüzünde bulunan ayva tüyelerinin, Kur'an-ı Kerim'in içerisinde bulunan ayete benzetilmesi, benlerin ise (o ayetlerin) durakları olması (G 272/1), ezber edilmesi (G 564/2), fal açılması (G 162/2), sevgilinin saçının kutlu fal olması ve tavusî mürekkeple yazılmış bir işaret olarak düşünülmesi (G 299/1), yemin için üzerine el basılması (G 597/5), sevgilinin yanağının Nûr suresine, saçının ise Duhân suresine benzetilmesi (G 303/3) dolayısıyla güzellik mushaf imgesiyle okuyuculara sunulmuştur:

Cemâli mushafın gördüm ruh u zülfi durur virdüm
Gelün siz sûre-i Nûr u Duhânı bana öğretmen (G 303/3)

“Sevgilinin güzelliğinin mushafını gördüğümden beri benim virdim yanağı ve saçıdır. Gelin siz bana Nûr ve Duhân surelerini öğretmeyin.”

Cemâlün mushafı hakkı mübârek fâldür zülfün
Ki tavûsî mürekkeble yazılmış dâldür zülfün (G 299/1)

“Mushafa benzeyen gül yüzünün hakkı için saçın kutlu faldır ve tavûsî mürekkeple yazılmış bir işarettir.”

Ey mushaf-ı cemâl yüzünde sebak sebak
Âyât-ı hüsn hatt-ı ruhun benlerün durak (G 272/1)

“Ey güzellik mushafı, yanağındaki ayva tüyleri güzellik ayetleri, iri benlerin de durak işaretleridir; bunların her biri birer derstir.”

Âyet-i hüsnî yüzine baka bilmez müdde'î
Ben revân itdüm cemâli mushafın ezber gibi (G 564/2)

“Ben, güzelliği mushafını su gibi ezberledim; rakip ise güzellik ayetinin yüzüne bile bakamaz.”

Dâl-i devlet gösterür zülf-i dil-âvîzün senün
Cân cemâlün mushafından her kaçan kim fâl açar (G 162/2)

“Can, ne zaman senin güzellik mushafından fal açsa gönlün asılı olduğu saçın devlete işaret eder.”

Kara yüzlü saçun hakdur dimiş tezvîrine hattun
El ursun mushaf-ı hüsnê degülse ol güvâh egrî (G 597/5)

“Senin kara yüzlü/günahkâr saçın ayva tüyünün yalanına doğrudur demiş, güzellik mushafına el bassın, yoksa yalancı şahittir.”

Aşağıdaki beyitte ayva tüyelerinin süsleme olarak düşünülmesi sebebiyle güzellik, Mushaf'a benzetilmektedir:

Te'âlâ'llâh ne hüsn olur bu kim tezyînidür hattun
Cemâlün âyetin ider rivâyet yedi mushaflar (G 91/5)

“Maşallah! Bu ne güzelliştir ki ayva tüylerin onun süslemesidir. Güzelliğinin ayetini yedi mushaf haber verir.”

3.6. Eğlence ve Sporla İlgili Benzetmeler

3.6.1. Bezm, meclis (İçkili, Eğlenceli Meclis)

Sevgilinin güzelliği, dudak, yanak, yüz, göz vb. çeşitli unsurları ihtiva eder. Güzellik, bezme teşbih edildiğinde sevgilinin güzelliğine ait hususlar da meclis içindeki unsurlara teşbih edilir. Ayrıca âşıkların mum ve pervaneye ilişkilendirilmesi durumunda da sevgilinin güzelliğinin meclis olarak tasavvur edilmesi söz konusudur. Sevgilinin dudaklarının her an kırmızı şarap kadehi sunması (G 184/2), güzellik unsurlarının çeşitli çiçeklere, dudakların misk kokulu hatta ve reyhan şarabına benzetilmesi (G 301/3), etrafına pervane olunması, erkenden gelinmesi (G 42/6), âşıkların canının muma, başının pervaneye benzetilmesi (G 9/2; G 505/2), güzellik unsuru olan dudağın sakiye teşbih edilmesi (G 587/3), sevgilinin gonca dudağının taze şarap, gül yanağının ise rakı sunması (G 176/4), âşık olan şairin kendini sevgilinin yüzünün mumunda kanatlarını yakan pervaneye benzetmesi (G 39/5) ilgileriyle güzellik, meclis olarak tahayyül edilir:

Bezm-i hüsnünde Necâtî gibi yüzün şem'ine
Bâl ü perler yandırur pervâneler gördün mi hîç (G 39/5)

“Güzelliğinin meclisinde Necâtî gibi yüzünün mumuna kanatlar yandıran pervaneler gördün mü hiç?”

Bezm-i hüsn içinde dâ'im mest-i nâz olmag için
Lebleri her lahzada câm-ı mey-i ahmer sunar (G 184/2)

“Güzellik meclisi içinde daima naz sarhoşu olmak için dudakları her an kırmızı şarap kadehi sunar.”

Hüsn bezminde hat-ı müşğîn ile
Râh-ı reyhanî degül mi leblerün (G 301/3)

“Güzellik meclisinde dudakların misk kokulu ayva tüyleri ile reyhan şarabı değil mi?”

Didüm rûz-ı ezel oldum bu bezm-i hüsn pervâne
Gülüp didi ki gelmedi bu bezme kimse senden geç (G 42/6)

“Bu güzellik meclisine ezel günü pervane olduğumu söyledim. Gülüp, bu meclise senden daha geç gelen kimse olmadı dedi.”

Kimdür ki bezm-i hüsnüne cân ile baş ile
Bir şem' gibi yanmaga pervâne olmaya (G 505/2)

“Senin güzellik meclisinde can ve baş ile bir mum gibi yanmak için pervane olmayan kimdir?”

Kanı ol câm-ı şarâb ey sâkî-i bezm-i cemâl
Hâlümüz ey şem'-i meclis sana rûşen gül gibi (G 587/3)⁴

“Ey güzellik meclisinin sakisi, o şarap kadehi nerede? Ey meclisin mumu, durumumuz sana gül gibi açıktır?”

Bezm-i cemâl-i dostda içmege rind-i pârsâ
Gonca lebi şarâb-ı ter gül yanağı 'arak sunar (G 176/4)

“Özü doğru kalender, sevgilinin güzelliğinin meclisinde için diye gonca dudağı taze şarap, gül yanağı rakı sunar.”

Sevgilinin lal gibi kırmızı dudağını şaraba, nergis gibi baygın gözlerini sarhoşa benzeten şair, dudağı fıstığa, gözleri ise bademe teşbih eder. Sevgilinin güzellik hususiyetlerinin eğlence meclisinde bulunan unsurlara benzetilmesi (G 622/7) sebebiyle güzellik de eğlence meclisi olarak karşımıza çıkar:

Bâdedür la'lîn lebün mestânedür nergislerün
Bezm-i hüsnün zînet itmiş piste bir bādâm iki (G 622/7)

“Lal gibi kırmızı dudağın şaraptır. Nergis gibi baygın gözlerin sarhoştur. Senin güzellik meclisini fıstık bir, badem iki süslemiş.”

Sevgilinin güzellik unsurlarından lal gibi kırmızı dudağın kadehe benzetilmesi dolayısıyla güzellik, eğlence meclisidir:

Dilersen kim ola bâkî güzellik meclisi sâkî
Dem-â-dem câm-ı la'lünden ana dur mest-i kallâşı (G 615/2)

“Ey saki, güzellik meclisinin ebedi olmasını istersen, daima lalinin kadehinden kalleş sarhoşu uzaklaştır.”

3.6.2. Meydân (Spor Karşılaşmaları, Askerî Tâlim vb. işler yapılan yer)

Sevgilinin naz atına binip koşturması ve ona kimsenin ulaşamaması (G 108/3), saçının gûy u çevgân oyunundaki topa benzetilmesi sebebiyle, güzellik de gûy u çevgân oyununun oynandığı meydandır (G 36/3):

Hüsn meydânında top olalı zülf-i müşg-bâr
Kalmadı bir şehriyârün elde çevgânı dürüst (G 36/3)

“Güzellik meydanında misk saçan saçın top olduğundan beri doğrusu bir padişahın elinde sağlam çevgânı kalmadı.”

Sevgiliye ait güzellik unsurlarının savaş aletlerine benzetildiği

⁴ Ali Nihad Tarlan, Topkapı, Koşuş Kütüphanesi no: 960'ta yer alan “Kani ol câm-ı şarâb ey” ibaresi yerine “Bende maşmür u şudağın” ifadesini *Necâtî Beg Divanı*'na almıştır (Tarlan, 1997: 512).

beyitte, güzellik de savaş meydanına teşbih edilmektedir:

Da'vî yerinde çekmege kullâb-ı zülf-i dost
Meydân-ı hüsne kaşı getürmüş kemân iki (G 559/5)⁵

“Sevgilinin saçının kıvrımı dava (hakkını arama) yerinde çekmek için güzellik meydanına kaşı iki yay getirmiş.”

Çoklar semend-i nâza binüp yeldürür velî
Meydân-ı hüsn içinde bulunmaz sana yeter (G108/3)

“Çokları naz atına binip koşturur ancak güzellik meydanı içerisinde sana erişen bulunmaz.”

3.6.3. Top

Sevgilinin perçemlerinin ucunun, eğri çevgâna benzetilmesi neticesinde sevgilinin meydana hâkim olan eşsiz güzelliği de gûy u çevgân oyununda kullanılan top olarak kurgulanmıştır:

O perî perçemlerinden çengine çevgân alur
Her kimünle hüsn topın oynasa meydân alur (G 55/1)

“O peri, perçemlerinden eline çevgan alır. Her kiminle güzellik topunu oynasa meydana hâkim olur.”

3.7. Hayvanlarla ilgili benzetmeler

3.7.1. Şeh-bâz (Doğan)

Tuzak olması (G 302/6) ve başka bir kuş kullanılıp avlanması (G 580/1), kolda taşınarak av yapılması (G 555/2), bütün dünyayı avlaması (G 471/2) bakımlarından güzellik; yırtıcı, avcı bir kuş olan doğan olarak resmedilmiştir:

Avlatsa cümle ‘âlemi zülfün ‘aceb mi kim
Şeh-bâz-ı hüsnî devlet ile aldı kolına (G 471/2)

“Senin saçın bütün dünyayı avlatsa buna şaşılır mı? Çünkü güzelliğinin doğanını mutluluk ile koluna aldı.”

Halka halka dâm kurdum kodum ortasında ben
Tâ kim ol şeh-bâz-ı hüsn ola şikârı çeşmümün (G 302/6)

“Güzellik şahini, gözümün avı olsun diye halka halka tuzaklar kurup ortasına ben (tane) koydum.”

⁵ Bu beyitte “yerinde” kelimesi yerine *Divan*’da “yüzinde” kelimesi yazılıdır. Ancak Ali Nihad Tarlan dipnotta: “yüzinde: yerinde M. (bunun doğru olması muhtemeldir)” der. (Bkz. Tarlan 1997: 494)

Çün kara gözünü gözüme saldı
Hüsn şeh-bâzınun begin aldı (G 580/1)

“Gözüm, kara göz (bebeğini) saldığı anda güzellik doğanın kuşunu/beyini (kuş avlamak için kullanılan başka kuş) kaptı.”

Yine kolunda bil ol hüsn ü bihâ şeh-bâzın
Gele şâhına velî hûb-nazar bâz gele (G 555/2)

“O güzellik doğanı yine kolunda bil. Elbette o güzel bakışlı doğan, padişahına/şahine gelsin.”

3.8. Kozmik unsurlarla ilgili benzetmeler

3.8.1. Âfitâb, Gün, Hûrşîd, Mihr (Güneş)

Kendisine bakanların şaşkın, perişan olması (G 177/4), yetiştirici, besleyici vasfı olması (G 172/1), yansıttığı ışıklardan dolayı gölgenin oluşması (G 328/6), yavaş yavaş tam olarak görünmesi ve olgunluğunu bulması (G 497/2), kendisine bakılmasına ışığın, bulutun ya da gözyaşının mani olması, bakılamaması (G 615/3), emsalsiz olması (K 20/22), âşığın gönlünün güneşin kaldırdığı toz zerrelere benzetilmesi (G 163/1) sebebiyle güzellik güneş olarak tasavvur edilir:

Gönül cemâl-i mu'anber-nikâb ile oynar
Hakîr zerreyi gör ki âfitâb ile oynar (G 163/1)

“Gönül amber renkli peçeli güzellik ile oynar. Şu hakir zerreye bak ki güneş ile oynuyor.”

Zerre gibi revzenünden her seher düşer güneş
Şöyle benzer ki âfitâb-ı hüsn ser-gerdânidur (G 177/4)

“Güneş senin pencereden zerre gibi her sabah düşer. Galiba güzellik güneşinden başı dönmüş hâldedir.”

Gül-be-şekker ki âfitâb-ı hüsn ile perverdedür
Var ise ol hokka-i la'l-i leb-i dilberdedür (G 172/1)

“Galiba sevgilinin yakut dudağının hokkasında olan gül-be-şeker, güzellik güneşi ile beslenmiştir.”

Kaç başı var ki zülf-i siyâhun turur iken
O âfitâb-ı hüsn sala sâye perçemün (G 328/6)

“Senin perçeminin kaç başı var ki senin siyah saçın durur iken o, güzelliğinin güneşine gölge salsın?”

Cemâlün âfitâbına toyunca bakmak isterdüm
Geh ebr-i zülf olur mâni' geh olur göz yaşı nâşî (G 615/3)

“Güneşe benzer güzelliğine doyuncaya dek bakmak isterdim ama buna bazen saçının bulutu, bazen de gözyaşı engel olur.”

Gelmemişdür 'âleme hüsnün gibi ey bî-bedel
Âfitâb-ı Müşteri-fer zöhre-tal'at meh-cebîn (K 20/22)

“Ey emsalsiz sevgili, senin güzelliğin gibi Müşteri şanlı, Zühre yüzlü, ay gibi parlak yüzlü bir güneş dünyaya gelmemiştir.”

İslami estetik açısından, iyi ile güzel arasında fark olsa olsa bilgi düzeyinde veya konuya yaklaşım açısından kaynaklanan bir fark olarak kalır. İslami anlayışta güzel, iyi, bilgi ve hakikat arasında çok sıkı bir ilgi bulunur. Bazı çağdaş Müslüman düşünürler güzelliğin, “hakikati kuşatan bir hâle” olduğunu ifade etmişlerdir. Güzel olanın iyi olandan ayrı ve bağımsız olduğunu kabul etmek İslami hakikat açısından son derece sıkıntılı bir durumdur. Kur'an'dan güzel ve iyinin birbirinden bağımsız değerler olduğunu çıkarmak söz konusu olamaz. Güzellik ile işe yararlılık, hakikat, işlevsellik, iyilik ve faydalılık birbirlerini tamamlayan terimlerdir (Koç 2014: 88-89; Mutluel 2016: 77).

Bazı beyitlerde güzellik ile yarar/fayda arasındaki ilişkinin gözetildiği söylenebilir. Güzelliğin, güneşe benzetildiği kimi beyitlerde bu ilişkinin dikkate alındığını görmek mümkündür. Parlaklığı, ışık verici özelliği sebebiyle kâinatı insanlara gösteren güneş gibi, sevgilinin güzelliği de aşk dünyasını âşığı'nın gönlüne göstermektedir:

'Âlem-i 'ıskı dile gösterdi hüsnün nitekim
Kâ'inâtı dîdeye mihr-i dırâşân 'arz ider (G 119/2)

“Parlak güneşin kâinatı gözlere gösterdiği gibi senin güzelliğin de aşk dünyasını gönle gösterdi.”

Bir şey kemali (olgunluğu ve yetkinliği) nispetinde güzeldir. Estetik duyarlılığımız, ulvî olan karşısında düşünce gücü ile daha köklü ve derinden bir alışverişe geçer. İslami güzellik anlayışına göre; güç, kudret, azamet ve bu tür duyguları uyandıran her türlü büyüklük ve yücelik kemali ifade eder. Gazali, büyüklük ve ululuk tecrübesinin insanda güzellik duygusunu uyandırdığını beyan eder. Hakiki kuvvet, kudret ve azamet ise Allah'a mahsustur (Koç 2014: 92-95).

“Cemal-kemal” ayrılmazlığı, ruh ve yüz güzelliği gibi, bütün iç ve dış güzellikler için geçerli sayılmıştır. En güzel ve mükemmel odur (Altıntaş 2002: 151; Koç 2014: 87). Gazali'ye göre, hakiki kemal sahibi güzel varlık Allah'tır. Allah dışında güzel olarak kabul edilen varlıkların güzelliklerinde mutlak anlamda noksanlık vardır. Noksan sıfatlardan münezze ve kemal sıfatlarıyla muttasıf olan Allah ise, güzeller güzeldir ve her şeyden daha çok sevmeye layık olan da odur (Altıntaş 2002: 64, 69; Mutluel 2016: 52-54). Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda nakledilen beyitte kemal ile güzellik ilişkisi sevgili bağlamında ortaya konulmuştur:

Kemâlin buldı ol hüsn âfitâbı
Ayun on dördü gibi on beşinde (G 497/2)

“O güzellik güneşi, ayın on dördü(nde kemalini bulduğu) gibi on beşinde olgunluğunu buldu.”

Sevgilinin güzelliğinin yakıcılığı ve parlaklığı dolayısıyla güneşe benzetildiği şu beyitte âşık olan şair kendinin hilal (iki büklüm) olduğunu söyler. Güneş kelimesi ile tenasüp oluşturulmak amacıyla hilal kelimesi kullanılmıştır:

Bilmedi hüsn âfitâbından hilâl olduğumu
Yir yüzünde âsumândan rîsmânı bilmeyen (G 418/2)

“Yeryüzünde akıllı sözü ile saçma sözü ayırt edemeyen güzellik güneşinden benim hilal gibi iki büklüm olduğumu anlamadı.”

Aşağıdaki beyitte güzellikte güneş gibi olan sevgiliye yaklaşınca şükredip yüzünü gölge gibi yerlere süren bir âşık portresi çizilmektedir. Güneş, dünyaya ne kadar dik olarak gelirse gölge boyları o kadar kısalmaktadır. Âşık da bir gölge gibi, güneş olan sevgiliye yaklaşınca yerlere kapanmaktadır:

Şükr idüp yirlere sürer yüzünü sâye gibi
Âfitâb olduğuna hüsn ile dil-dâra yakın (G 415/3)

“Sevgili güzellik ile güneş olduğu için sevgiliye yaklaşınca şükredip yüzünü gölge gibi yerlere sürer.”

Güzellik; dolanıp kendini göstermesi (G 63/4), ışığının yedi iklime ulaşması, tüm dünyayı kaplaması (G 161/5), parlaklığı dolayısıyla gözleri kamaştırması, bakılamaması (G 283/2) sebebiyle güneşe benzetilir:

Hüsnün gününe göz kamaşur bakamaz idük
‘Âşıkları esirgedi ey meh-likâ hatun (G 283/2)

“Güzelliğinin güneşine göz kamaştığı için bakamazdık. Ey ay yüzü, senin ayva tüylerin âşıkları korudu.”

Gün gibi seyre çıkup ‘arz-ı cemâl eyler iken
Eyledün Kâ‘be gibi ah ki bir yerde karâr (G 63/4)

“Güneş gibi dolanıp güzelliğini gösterirken ne yazık ki Kâbe gibi bir yerde karar eyledin.”

Hüsnünün çavı bütün ‘âlemi tutdı sanemâ
Gün gibi kim yedi iklîme degin nûrı varur (G 161/5)

“Ey put gibi güzel, güzelliğinin şöhreti, yedi iklime ışığı ulaşan güneş gibi bütün dünyayı kapladı.”

Sevgili, güzellik güneşinin ayı olarak telakki edilmiştir (K 16/14). Sevgilinin şekerli (tatlı) dudakları gül yaprağıdır ve gül tatlısı ancak

güzellik güneşi ile leziz olur (G 54/2). Sevgilinin güzellik güneşinin şevkinde ağzından zerrece iz bulmadığını söyleyen şair, bütün varının hiç olduğu (G 366/2) kanaatindedir:

Şevk-i hûrşîd-i cemâlünde dehânundan eser
Bulmadum zerrece hîç oldı kamu mâ-hasalum (G 366/2)

“Senin güzellik güneşinin şevkinde ağzından zerrece iz bulmadım. Bütün varım hiç oldu.”

Gönül eyyâm-ı tarab geldi husûsâ begümüz
Şeh-i Cemşîd-fer ola meh-i hûrşîd-cemâl (K 16/14)

“Ey gönül, neşe mevsimi geldi. Beyimiz artık güneş yüzlü ay Cemşid gibi olsun.”

Gül yaprağı durur şekerin leblerün velî
Hûrşîd-i hüsn ile olur gül-şeker lezîz (G 54/2)

“Tatlı dudakların gül yaprağı gibidir, ancak gül-şeker⁶ güzellik güneşi ile tatlanır.”

Âşığı yakması dolayısıyla güzellik, güneştir:

Ölürin mihr-i cemâlüne hevâ-dâr olurun
Şuna dek kim kala bir zerre nişânım Şeyhî (G 629/2)

“Ey Şeyhî, güzelliğinin güneşine bir zerre izim (gölge) kalıncaya kadar dost olup ölüyorum.”

3.8.2. Burc (Kendisine Hususi Bir İsim Verilen Hareketsiz Yıldızlar Kümesi, Güneşin Ayrıldığı On İki Bölümden Her Biri)

Sevgilinin istiare yoluyla yakıcılığından dolayı güneşe benzetilmesi sebebiyle güzellik de burca teşbih edilmektedir. Şair, güzellik burcuna güneş olan sevgiliden kendini (âşığını) yakmaması ister ve onu kimsenin ahının dumanının yerde kalmayacağı inancıyla tehdit eder:

Ey güzellik bürcine hûrşîd olan yakma beni
Yerde kalmaz çün bilürsin dûd-ı âhı kimsenün (G 300/6)

“Kimsenin ahının dumanının yerde kalmayacağını bilirsin. Ey güzellik burcuna güneş olan (bu yüzden) yakma beni.”

3.8.3. Deniz

Gönlün gemi, güzelliğin de ona deniz olduğunun (G 11/1) beyan edildiği beyitte, gönül gemisinin yüzmesi dolayısıyla güzellik bir denizdir. Kaydedilen beyitte (G 370/3) ise güzellik, uçsuz bucaksız olması

⁶ Gül-şeker ya da gül-be-şeker; şekerli gül tatlısı anlamına gelen ve yine bazı rahatsızlıklara iyi gelen bir çeşit macunu ifade eder. Divan edebiyatında daima sevgilinin dudakları çerçevesinde söz konusu edilmiştir (Özkan 2007: 632).

sebebiyle deniz olarak düşünülür:

Görince hüsn denizinde hattunun karasın
Necât sâhili sandum kenâra benzetdüm (G 370/3)

“Senin ayva tüyelerinin karasını güzellik denizinde görünce kurtuluş sahili sanıp kıyıya benzettim.”

Gönlüm sefîne katı denizdür cemâl ana
Karadan âlet onarur ol hatt u hâl ana (G 11/1)

“Gönlüm gemi, güzellik de ona denizdir. Hatt ve ben onu karaya çekerek onarır.”

3.8.4. Mâh (Ay)

Güzellik, parlaklığı sebebiyle mâh (ay) olarak betimlenir. Sevgiliye seslenen şair, mâh-ı hüsn (güzellik ayı) tamlamasını sevgili için kullanmıştır:

Ey mâh-ı hüsn mihr-i felek bezmüne gelüp
Ger şem' gibi karşuna yanmazsa uşda ben (G 416/3)

“Ey güzellik ayı, feleğin güneşi senin meclisine gelip mum gibi senin karşında yanmazsa işte ben (yanmaya hazırım.)”

3.8.5. Şuâ (Güneş veya herhangi bir kaynaktan ortaya çıkan ışın)

Bilindiği üzere güneşin ışınları insanların çıplak gözle güneşe bakmalarına mani olur. Şaire göre, nasıl ki saçtığı ışıklar/ışınlar güneşi insan gözünden gizlemektedir, aynı şekilde, sevgilinin güzelliği de onu kem gözlerden korumaktadır. Güzellik ile şu'â' (ışın) arasında engelleyicilik bakımından bir benzerlik söz konusudur:

Güzelligün seni yavuz nazardan ider men'
Şu'â' perde olur hüsn-i âfitâb üzre (G 523/3)

“Ey sevgili, güneşin güzelliğini ışınların şiddetinin gizlemesi gibi senin güzelliğin de seni kem gözlerden korur.”

3.9. Tabiatla ilgili benzetmeler

3.9.1. Âteş

Şu beyitte, insanı yakması, insana sıcaklık vermesi, nesnelere tutuşturması ve sonrasında insanı sersemletmesi bakımından güzellik, ateş benzetmesiyle okuyuculara aktarılmıştır:

Ol hüsn âteşinün şevki ile tutuşuram
Ay ü güneş felekler hep üstüme dönerler (G 92/2)

“O güzellik ateşinin şevki ile tutuşuyorum. Ay, güneş, felekler hep üstüme dönmektedir.”

3.9.2. Bâğ (Bahçe)

Bir zamanının (mevsiminin) olması (G 99/4), sevgilinin vefasının

gül olarak düşünülmesi ve bu vefa gülünün açmaması (handan olmaması) (G 500/1, Mf 81), sevgiliye ait güzellik unsurlarının meyvelere, çiçek ve ağaçlara benzetilmesi (G 181/4, G 399/3), tazelik, körpelik ve zamanı geldiğinde (yıllar ilerledikçe) bozulma vasfı (G 368/4) dolayısıyla güzellik bağ olarak tasavvur edilmiştir:

Bu serv ü nergis ile bâg-ı hüsnün
Bu gün görür gözi tutar elisin (G 399/3)

“Bu servi ve nergis ile güzellik bağının bugün sen görür gözü ve tutar elisin.”

Agıza gelmiş sulu şeftâlûlar
Bâg-ı hüsnün çağıdır ey gül-‘izâr (G 99/4)

“Ey gül yanaklı, güzelliğinin bağının zamanıdır. Sulu şeftaliler ağza gelmiş.”

Sâkîyâ câm-ı mahabbet gine rahşân degül'e
Bâg-ı hüsnünde vefâ gülleri handân degül'e (G 500/1)

“Ey saki, muhabbet kadehi yine parlamıyor (niye ki?); güzelliğinin bağında vefa gülleri açılmamış (acaba neden?)”

Nedür ey serv-i çemen şîve firâvân degül'e
Bâg-ı hüsnünde vefâ gülleri handân degül'e (Mf 81)

“Ey çimenin servisi, işveler çok değil; güzelliğinin bağında vefa gülleri açılmamış (acaba neden?)”

Mahabbet sebze-zârında cemâlün tâze bâg iken
Vefâ kıl 'âşika kalmaz geçer dünyâ benüm cânım (G 368/4)

“Ey benim canım sevdiğim, aşk bahçesinde güzel yüzün tazeyken gel âşiğa vefa göster, dünya kalmaz, geçip gider.”

Gabgabundur turunc-ı ter zekanun
Bâg-ı hüsnünde tâze sîbündür (G 181/4)

“Güzelliğinin bahçesinde gerdanın taze bir turunç, çenen ise taze bir elmadır.”

Bir başka beyitte ise sevgilinin güzelliği, gönül aydınlatan olarak nitelendirilir. Sonra sevgilinin bu gönül aydınlatan güzelliği ile misk saçan ayva tüyleri, etrafını yaseminlerin çevrelediği bir bahçe olarak tahayyül edilir:

Ol hüsn-i dil-fürûz ile bu hatt-ı müşg-bâr
Bir bâgdur ki dâ'iresin yasemîn tutar (G 165/2)

“O gönül aydınlatan güzellik ile bu misk saçan bu ayva tüyleri bir bahçedir ki etrafını yasemin kaplamıştır.”

3.9.3. Bahâr, Nev-bahâr (İlkbahar)

Taze ve körpe olması (K 5/25), parlaklığı, âşıkları ağlatması (G 161/3), (G 370/1), gönlü coşturması (Kt 87/2), sevgilinin güzellik

unsurlarının çiçek olarak tasvir edilmesi (G 576/2) dolayısıyla güzellik ifade edilirken beyitlerde bahar imgesine yer verilmiştir:

Hüsnün bahârı tâze vü ter bî-hazân olub
‘Aks-i ruhunla her dem ola lâle-zâr âb (K 5/25)

“Güzelliğinin baharı taze ve körpe ve hazan uğramamış olup yanağının aksiyile her zaman lale bahçesi su (parlak) olur.”

Gavgâlara uğraduk bu hüsn bahârında
Şol nergis-i bed-mesti yâ Rab kim uyandırdı (G 576/2)

“Ey Rabbim/Acaba şu ayyaş nergisi kim uyandırdı? Bu güzellik baharında kavgalara uğradık.”

Bulanur kanlu yaşum hüsn bahârında velî
Hele sen serv ayagina varıcağ turı varur (G 161/3)

“Güzellik baharında kanlı yaşım bulanır, ancak sen servinin ayağına duru (tertemiz) varır.”

Dîvâne gerekmez mi eyâ hüsn bahârı
Sular bulanı başladı gönlüm yine taşıdı (Kt 87/2)

“Ey güzellik baharı, sular bulanmaya başladı, gönlüm yine taşıdı (delilik mevsimi geldi); divane gerekmez mi?”

Gözümde ‘aks-i cemâlün bahâra benzettüm
Yaşum bahârda taşmış pınara benzettüm (G 370/1)

“Gözümde senin güzelliğinin yansımamı bahara benzettim. Gözyaşımı baharda taşan pınara benzettim.”

Güzellik; dünyayı süslemesi, âşığın gönlünü güller gibi açtırması (G 458/4; G 353/4) dolayısıyla ilkbahardır:

Kana boyanmış iken gönlüm açar güller gibi
Bir cemâli ‘âlem-ârâ nev-bahârum var benüm (G 353/4)

“Gönlüm kana boyanmış iken güller gibi açılır. Çünkü benim güzelliği dünyayı süsleyen ilkbaharım (gibi olan bir sevgilim) var.”

Kana boyanmış iken gönlüm açar güller gibi
Bir cemâli ‘âlem-ârâ nev-bahârum var yine (G 458/4)

“Gönlüm kana boyanmışken güller gibi açılır. Güzelliği âlemi süsleyen bir baharım var yine.”

3.9.4. Bûy (Koku)

Şair; insanı sarhoş etmesi/kendinden geçirmesi bakımından sevgilinin güzelliğini okuyuculara aktarmak için koku imgesine başvurmaktadır:

N'ola hüsnünden Necâtî olsa bî-hûş ey sanem
Bûy-ı güldendür demâdem bülbül-i gül-zâr mest (G 29/6)

“Ey put gibi güzel, Necâtî, senin güzelliğinden deli olsa buna şaşılır mı? Gül bahçesindeki bülbülünün daima sarhoş olması gülün kokusundandır.”

3.9.5. Bûstân (Bahçe)

Sevgilinin bahçe içerisinde yetişen servi ve gül (K 15/5) körpe fidan (G 628/3) olarak düşünülmesi sebebiyle güzellik, bir bostandır:

Bûstân-ı hüsn içinde sen nihâl-i tâzeyi
Beslemişdür bâg-bân-ı rûzîgâr ogul gibi (G 628/3)

“Güzellik bahçesi içerisinde sen körpe nihali zamanın/rüzgârın bahçivânı oğul gibi beslemiştir.”

Umaram senden vefâ ey serv-i bûstân-ı cemâl
Gerçi gül-zâr-ı cihânda virdüğü yok bâr gül (K 15/5)

“Ey güzellik bahçesinin servisi, her ne kadar dünya bahçesi içerisinde gülün meyve verdiği yok ise de senden vefa beklerim.”

3.9.6. Çemen (Yeşillik, Çayır, Çimen)

Âşığın bülbüle, sevgilinin serviyeye benzetilmesi ve bu iki unsurun bir arada bulunmasını sağlaması sebebiyle güzellik ile çimen arasında ilgi kurulmuştur:

Çemen-i hüsn gelüp nâz ile sen seyr idicek
Nice bülbül ola ki serv-i hırâmândan öte (G 488/2)

“(Nazlı nazlı salınan servi) güzellik çemenine naz ile gelip yürüyünce yürüten serviden bülbül uzakta nasıl olsun!”

3.9.7. Gülistan, Gülşen, Gülzâr (Gül bahçesi)

İki yanaktan aşağıya dökülen saçın iki yılan olarak telakki edilmesi (G 465/6), sevgilinin güzellik unsurlarından dudağın tarlaya (G 327/3), saçın sümbüle, ayva tüylerinin reyhana benzetilmesi (G 512/3) sebebiyle güzellik gül bahçesi imgesiyle anlatılmıştır:

Seyr idenler gül-sitân-ı hüsnin ol gül yüzlünün
Vâlih ü hayrân olurlar sünbül ü reyhânına (G 512/3)

“O gül yüzlünün güzelliğinin gül bahçesini dolaşanlar, sünbül (saç) ve reyhan (ayva tüylerine) şaşırır ve hayran olurlar.”

Ey halîlüm ne ‘aceb hüsnün gülistânında biz
Mezra'-i la'lünde cân ekdükce biter mercimek (G 327/3)

“Ey sevdiğim, şaşılacak şeydir ki biz güzelliğinin bahçesinde lal dudağının tarlasına can ektikçe mercimek bitmektedir.”

Zülfi devrinde ayak basmamag için dildâr
Bekledür hüsni gülistânın iki mârlara (G 465/6)

“O sevgili, saçının devrinde kimse gizlice gelip ayak basmasın diye güzelliğinin bahçesini iki yılana bekletir.”

Sevgilinin güzellik unsurlarının çiçek olarak hayal edilmesi (G 135/3), güzellik unsurlarından saçın tavusa benzetilmesi (G 162/1), istiare yoluyla sevgilinin servi olarak düşünülmesi, servinin gül bahçesini seçmesi (G 373/3), güllerinin yaz ve kış daima açılması (G 173/1), sevgilinin güzellik unsurlarına (ayva tüyleri ve yanak), gül bahçesinde bulunan yeşilliklerin ve lalenin özlem duyması (G 150/2), sevgilinin yüzünün, yanağının, saçının; gül, karanfil ve sümbül olarak tasavvur edilmesi (G 15/6) dolayısıyla güzellik, gül bahçesi ile bağdaştırılmıştır:

‘Ârız u ruhsâr ü zülfün ey letâfet gülşeni
Biri gül biri karanfûl biri sünbüldür bana (G 15/6)

“Ey güzelliğin gül bahçesi, senin yüzün, yanağın, saçın; benim için gül, karanfil ve sümbüldür.”

Bülbüllerünüz ey lebi gonca yanagı al
Âlı ko bizi gülşen-i hüsnüne alı var (G 135/3)

“Ey gonca dudaklı, al yanaklı (sevgili), biz senin bülbüllerinin (âşıklarımızın). Oyunu bırak da bizi güzelliğinin bahçesine aliver.”

Gülşen-i hüsnünde kim tâvûs-ı zülfün bâl açar
Tâlî’üm mes’ûd olur bahtum der-i ikbâl açar (G 162/1)

“Saçının tavusu güzelliğinin gül bahçesinde kanat açınca talihim mesut olur, bahtım ikbal kapısını açar.”

Sen servi kıldı gülşen-i hüsn içre ihtiyâr
Ey bî-bedel degüldür igen bî-nazar yaşum (G 373/3)

“Ey benzersiz (sevgili), gözyaşım pek nazarsız (idraksiz) değildir. Güzellik bahçesinde senin gibi bir serviyi seçmiştir.”

Gülşen-i hüsn ü cemâlün ki kış u yaz açılır
San İrem bâğıdurur gülleri durmaz açılır (G 173/1)

“Kış ve yaz (her zaman) açılan güzelliğinin ve güzel yüzünün bahçesi, gülleri durmadan açılan İrem Bağ’ına benzer.”

Hatt u haddün hasretinden ey letâfet gülşeni
Sebzeler toprak döşenür lâle taşlar yasadnur (G 150/2)

“Ey letafet bahçesi, senin ayva tüylerinin ve yanağının hasretinden otlar toprağa döşenir, gelincik çiçeği taşlara yaslanır.”

Necâtî Bey; gül bahçesine benzeyen güzelliği içerisinde sevgilinin

boyunun, servi ve sanavberden daha üstün olduğu iddiasında bulunur:

Kaddün olalı gülşen-i hüsn içre ser-ferâz
Serv ü sanavberün işi bitmişdür ey sanem (G 358/3)

“Ey put! Boyun, güzelliğin gül bahçesinde öne geçtiğinden beri servi ile çamfıstığının işi bitmiştir.”

Sevgilinin misk renkli saçı, güzelliğin gül bahçesi içerisinde can bülbüllerini (baş aşağı) asmak için kara tellerden kafes yapmıştır (G 246/5). Bir köşede oturanlar güzelliğin gül bahçesinin içerisine girip köşe bucak ahu gözlü sevgilinin yatağını aramaktadır (G 281/3). Güzellik; sevgili için istiare yoluyla kullanılan “ahu göz”ün yaşadığı mekân olması dolayısıyla bir gül bahçesidir. Aşağıdaki beyitte (G 153/7) ise sevgilinin güzelliği, dudağın goncaya teşbih edilmesi nedeniyle, gül bahçesi imgesiyle resmedilmiştir:

Gülzâr-ı hüsn içinde açılır gül-i murâd
Her gonca-leb ki bûse idicek taleb güler (G 153/7)

“Güzelliğin gül bahçesi içerisinde istek gülü açılır. Her gonca dudak ki öpücük talep edince güler.”

Gül-zâr-ı hüsn içine girüp gûşe-gîrler
Âhû gözün yatağın ararlar bucak bucak (G 281/3)

“Miskinler, güzelliğin gül bahçesi içerisine girip köşe bucak ahu gözlü sevgilinin yatağını ararlar.”

Hüsn gül-zârında cân bülbüllerin asmag için
Kara tellerden düzetmiş zülf-i müşğînün kafes (G 246/5)

“Güzellik gül bahçesi içerisinde can bülbüllerini (baş aşağı) asmak için misk renkli saçın kara tellerden kafes kurmuş.”

3.9.8. Renk

Güzellik; parlaklık, bakanları kendinden geçirmesi, sarhoş etmesi dolayısıyla renkle ilişkilendirilmiştir:

Hüsn ü hulk ile olur teshîr-i dil kim câm-ı gül
Reng ü bûy ile ider bülbülleri her bâr mest (G 29/2)

“Gönlün zaptedilmesi, güzellik ve huy ile olur. Gül kadehi renk ve koku ile bülbülleri her an sarhoş eder.”

3.10. Ticari hayatla ilgili benzetmeler

3.10.1. Bâzâr (Pazar)

Sevgilinin saçının bir meta olarak değerlendirilmesi (G 333/2), Hz. Yûsuf'un söz konusu edilmesi (G 6/4), sevgilinin/yüzünün yanında güneşin bir pul kadar değerinin olmaması (G 526/2; G 449/3) dolayısıyla

güzellik pazar olarak kurgulanmıştır:

Âfitâb-ı 'âlem-ârâyı cemâlün var iken
Hüsn bâzârında almaz kimse fûls-i ahmere (G 449/3)

“Güzellik pazarında cemalin var iken dünyayı süsleyen güneşi kimse bir pula almaz.”

Aya kim dirler ki geçmez âfitâb
Hüsn bâzârında fûls-i ahmere (G 526/2)

“Ey kişi, güzelliğin pazarında (senin yanında) güneş bir pul etmez.”

Gönlümi zülfi ayağa urursa gam degül
Bâzâr-ı hüsn içinde binin gör birisin al (G 333/2)

“Onun saçı gönlümü ayağa düşürürse dert değildir. Güzellik pazarında binini gör birini al demişler.”

Ey 'azîzüm Yûsuf-ı bâzâr-ı hüsn
Kendüyi satmak diler aylak sana (G 6/4)

“Ey azizim, güzellik pazarının Yusuf'u, kendini sana bedava satmak ister.”

Kaydedilen beyitte sevgilinin saçının güzellik pazarında değersiz bir meta olduğu dile getirilmektedir:

Bâzâr-ı hüsn içinde gönülden sınır saçun
Zîrâ metâ'-ı kalbdür âhır ziyân asar (G 70/5)

“Saçın güzellik pazarında gönülden incinir (gönül karşısında değersizdir). Çünkü değersiz bir meta olduğundan zarar asar (ticari olarak zarar eder).”

3.10.2. Çâr-sû (Çarşı, Pazar)

Çeşitli unsurlarıyla güzellik içinde küçük bölmeler hâlinde dükkânların bulunduğu çarşı olarak telakki edilmiştir:

Dükkân açalı çâr-sû-yı hüsnde zülfün
İş asdı yine gicelerüm gündüzüm üzre (G 487/5)

“Saçın senin güzelliğinin çarşısında dükkân açtığından beri yine gecelerim gündüzüm üzerine iş astı.”

3.10.3. Genc, Gencîne (Hazine)

Güzellik kıymetli oluşu sebebiyle bir hazine olarak tasvir edilmiştir. Saklamak için tılsım (büyü) yapılması (G 5/2; G 96/2), yılanların beklemesi (G 417/7; G 96/2), harabelerde bulunması (G 89/2, G 408/5) vb. hazineye ait özelliklerle beraber güzellik beyitlerde yer almıştır:

Genc-i hüsnün tılsımını gör kim
Her kılı zülfün ejdehâ görünür (G 96/2)

“Güzelliğinin hazinesinin tılsımını gör ki saçın her bir kılı ejderha görünür.”

Açılır genc-i cemâlünden tılsımı zülfünün
Gûyiyâ efsûn okur urur sabâ pinhân ana (G 5/2)

“Sanki sabah rüzgârı ona gizlice muska okurmuş gibi saçının sihri güzelliğinin hazinesinden açılır.”

Kime kînün var ki zülfe böyle yüz virdün didüm
Didi genc-i hüsnüm için ejdehâ olsun dirin (G 417/7)

“Kime kinin var da saçına böyle yüz verdin dedim, güzelliğimin hazinesi için ejderha olsun diye dedi.”

Bir şîve ile yıkdı harâb eyledi beni
Şol gencecük güzel ki bu gün hüsn gencidür (G 89/2)

“Bugün güzellik hazinesi olan şu gencecik güzel, bir işveyle beni yıktı, harabeye çevirdi.”

Ey Necâtî'nün ümîdi sen bu genc-i hüsn ile
Ser-be-ser dünyâyı vîrân eylemezsen işte ben (G 408/5)

“Ey Necâtî'nin ümidi olan sevgili, sen bu güzellik hazinesiyle dünyayı baştanbaşa yıkmazsan ne olayım?”

Güzellik, kıymetli oluşu sebebiyle kapısına kilit vurulması bakımından hazineye benzetilmiştir:

Gencîne-i cemâle kilîd urdı saçların
Bu bir şikeste-dil anı açmak kaçan olur (G 94/3)

“Güzellik hazinesine saçların kilit vurdu. Bu bir kırık gönül, onu açmak ne zaman olacak.”

3.10.4. Kân (Maden Ocağı)

Sevgiliye ait güzellik unsurlarından dudağın lal gibi değerli bir taşa benzetilmesi sebebiyle güzellik; bu değerli taşı (dudağı) içinde bulunduran madene teşbih edilir:

Leb-i la'li şeker-feşânun ile
Yine kân-ı melâhat olmuşsın (G 398/3)

“Şeker saçan lal (gibi kırmızı) dudağın ile güzellik madeni olmuşsun.”

3.10.5. Mâl, Metâ' (Satılacak Mal, Eşya; Elde Bulunan Varlık)

Sevgilinin güzelliği, kıymetli olması (G 135/1), müşteri ile değer kazanması (G 462/2) bakımından mala benzetiliyor:

Sakin mahabbet ehline incinme sevdiğüm
Bulur metâ'-ı hüsn behâ müşterî ile (G 462/2)

“Sevdiğim sakın aşk sahiplerini incinme. Güzellik metayı müşteri ile değer kazanır.”

Şol 'âşıkun ki dilber-i zîbâ-cemâli var
Şâd olsun ol hemîşe ki dünyâca mâlı var (G 135/1)

“Cemali güzel sevgiliye sahip olan âşık daima mutlu olsun ki dünyaca malı var.”

Aşağıdaki beyitte sevgilinin beni ve ayva tüylerinin, güzellik malını satışı çıkararak bir gece hırsızlığı olduğu hayaline yer verilmiştir:

Bir gölge harâmîsi durur hâl ü hatun kim
Turmaz çıkarur hüsn metâ'ını behâya (G 444/4)

“Senin benim ve ayva tüylerin, güzellik metanı satışı çıkararak bir gölge (gece) hırsızdır.”

Şu beyitte ise güzellik; değerli olması, bazen ortaya çıkarılması, ortaya konması bakımından metaa (sermaye, eşya) teşbih ediliyor. Buradaki meta bir altın ya da değerli bir maden olmalıdır. Bu maddelerin ara sıra gün ışığına çıkarılması gerekir:

Didüm ruhun güneş gibi şehri araladı
Didi metâ'-ı hüsn dem olur aralanur (G 130/2)

“Yanağın güneş gibi şehri süsledi/ortaya çıkardı, dedim. Güzellik metayı bazen gün ışığına çıkarılır, dedi.”

3.11. Soyut Unsurlarla İlgili Benzetmeler

3.11.1. Nimet

Güzellik, dudakların tatlıya benzetilmesi, el uzatılması dolayısıyla bir nimettir:

Leblerün şenbûşesine diş bilermiş it rakîb
Nî'metine hüsnünün billâhi gör kimler sunar (G 184/8)

“İt rakip senin dudaklarının tatlısına iştahlanırmış. Vallahi gör ki senin güzelliğinin nimetine kimler el uzatır?”

3.11.2. Şîve (Naz)

Şair, sevgilinin güzelliğini; kırılabilirlik, hassaslık, narinlik bakımından naz olarak yorumlamaktadır:

Şîve-i hüsn ile sen hûra ber-â-ber olmaz
Buldılar gerçi bu san'atde melâ'ik meleke (G 551/8)

“Melekler her ne kadar bu sanatta yatkınlık kazansa da güzellik nazı ile sen huri ile aynı olmaz.”

3.12. Yazıyla ilgili benzetmeler

3.12.1. Kitâb

Sevgilinin güzelliği, ayva tüyleri haşiye yazmaz ise şerh etmeye aklın idrakinin ulaşmaması (G 480/8), her yaprakta binlerce naz meselesinin açılması (G 173/3), bir harfinin bile yazılamaması (Kt 1) bakımından kitap olarak resmedilmiştir:

Bir harfını yazamadı hüsnün kitâbının
Gerçi kim âfitâb tutar elde zer kalem (Kt 1)

“Her ne kadar güneş elinde altın kalem tutsa da senin güzelliğinin kitabının bir harfını yazamadı.”

İdrâk-i ‘akl erişmeye şerh-i cemâline
Hat yazmaz ise hâşiye hüsnün kitâbına (G 480/8)

“Ayva tüyü güzelliğın kitabına haşiye yazmazsa akıl, cemalinin şerhini kavrayamaz.”

Her kaçan kim iderem hüsnî kitâbına nazar
Her varakda nice bin mes’ele-i nâz açılır (G 173/3)

“Ne zaman onun güzellik kitabına baksam her yaprakta sayısız naz meselesi çözümlür/görülür.”

3.12.2. Mecmua (Dergi, Seçilmiş Yazılardan Meydana Getirilerek Oluşturulmuş Yazma Kitap)

Güzellik, çeşitli unsurlarının sayfa ya da ayva tüylerinin yazı olarak görülmesi sebebiyle bir mecmuadır. Sevgilinin amber saçan saçı satırları doğru gösterebilmek için gerekli çizgileri yapmaya yarayan âlet olarak hayal edilmiştir:

Yoksa hat yazmağ için mecmû'asına hüsnünün
Yir ider mıstar gibi ol turra-i ‘anber-feşân (G 431/4)

“O amber saçan saçın, güzelliğinin mecmuasına yazı yazmak için mi mıstar gibi yer eder.”

3.12.3. Safha (Sayfa)

Arif olan güzelliğinin sayfasında ayva tüyleri bırakmaz, zira mahir kişi kitabının yazısında noktalama (harekeleri) göstermez (G 632/3). Yanlış olarak addedilen ayva tüylerinin (yazılarn), üzerinde bulunduğuy yer olması sebebiyle güzellik, bir sayfa gibidir:

‘Âdet budur ki yazıla yanlış kenâreye
Hat tutsa nola safha-i hüsnün kenârını (G 607/4)

“Güzelliğini sayfasının kenarını ayva tüyleri kaplasa buna şaşılır mı? Âdet budur ki yanlış kenara yazılır.”

‘Ârif isen safhasında hüsnünün hat koma kim
Müste‘id olan kitâbınun komaz i‘râbını (G 632/3)

“Arif isen, güzelliğinin sayfasında ayva tüyleri bırakma. Zira mahir kişi kitabının yazısında noktalamaları (harekeleri) göstermez.”

Necâtî Bey, muhatabından arif olup gülün her sayfasında sevgilinin güzelliğini görmesi ister (Mb 1/3). Aşağıdaki dörtlükte tasavvufi manada sevgiliden kastın “Allah” olduğunu söylenebilir:

Subh-ı devlet irdi gönlün gözünü uyarıgör
Mekteb-i 'ışk oldu gülşen dur oturma varıgör
'Ârif ol her safha-i gülde cemâl-i yâri gör
Bâga gel kim taraf-ı gülşen hûbdur mergûbdur (Mb 1/3)

“Devlet sabahı ulaştı, gönlün gözünü uyandırır. Gül bahçesi aşk mektebi oldu, kalk, oturma, varıver. Arif olup gülün her sayfasında sevgilinin cemalini gör. Bahçeye gel ki gül bahçesi çok güzel ve rağbet edilmiştir.”

3.12.4. Sernâme (Mektup Başlığı)

Sevgilinin lütfunun bir mektuba benzetildiği beyitte, sevgilinin güzelliği de o mektubun ihtişamlı başlığı olarak düşünülmüştür. Güzellik, sevgilinin dikkat çeken ilk hususiyeti olması sebebiyle mektubun başlığına benzetilmiş olmalıdır:

Sernâme-i cemâle ne noksân ola eger
Mektûb-ı lutf gûşesine yazıla fakîr (G 140/3)

“Fakir (olan ben) eğer iyilik mektubunun köşesine yazılırsa cemel mektubunun başlığına eksiklik gelmez.”

3.13. Diğer benzetmeler

3.13.1. Eyvân (Köşk)

Güzellik; büyüklüğü, heybeti ve ulaşılamaması dolayısıyla köşk olarak tasavvur edilir:

Hüsni eyvânın güneşden yuca yapmıştır o mâh
Ah kim irmez kemend-i nâle vü efgân ana (G 5/4)

“O ay gibi parlak sevgili, güzelliğinin köşkünü güneşten yüce yapmıştır. Ah ki, ona inleme ve ağlama kemendi ulaşmaz.”

3.13.2. Hırmen (Harman)

Sevgiliye ait güzellik unsurlarından benin daneye, saçın da desteye benzetilmesi (G 82/5) ve etrafının çevrilmesi (G 112/4) dolayısıyla güzellik, harman olarak tasvir edilmektedir:

Nice olur hat çekicek çevresine haddün ol ay
Bedr ağıllanacak hüsn ü bihâ hırmenidür (G 112/4)

“O ay, yanağının çevresine hat (ayva tüyleri, yazı) çekince nasıl olur? Dolunay hâlelendiği zaman güzellik harmanı olur.”

Ben gedâ şey-lillâh itdüğüm ta'accüb itme kim
Hırmen-i hüsnünde hâlün dâne zülfün destedür (G 82/5)

“Ben dilencinin Allah için bir şey istememi (dilencilik etmemi) ayıplama. Çünkü senin güzelliğinin harmanında benin buğday, saçın destedir.”

Leff ü neşr sanatı çerçevesinde sevgilinin güzelliği harman olarak telakki edilmiştir:

Devr-i hüsnünde dahi deste yatur sünbüller
Meger ol bu dil-i mahrûm u gedâ hırmenidür (G 112/6)

“Güzelliğinin çağında sünbüller (saçlar) deste olmuş yatmaktadır. Galiba o (güzellik), yoksul ve mahrum gönlün harmanıdır.”

Tablo 1: Alfabetik Benzetmeler Tablosu

	Benzetmenin Sayısı	Kendisine Benzetilen	Benzetmelerin Yer Aldığı Beyitler
1	bir	‘arsa	(G 284/6)
2	on bir	âfitâb	(K 20/22) (G 119/2) (G 163/1) (G 172/1) (G 177/4) (G 328/6) (G 415/3) (G 418/2) (G 497/2) (G 615/3)
3	bir	âteş	(G 92/2)
4	yedi	âyîne	(G 284/3) (G 314/6) (G 513/2) (G 513/4) (G 513/6) (G 513/8) (G 604/6)
5	yedi	bâg	(Mf 81) (G 99/4) (G 165/2) (G 181/4) (G 368/4) (G 399/3) (G 500/1)
6	altı	bahâr	(K 5/25) (Kt 87/2) (G 161/3) (G 370/1) (G 500/5) (G 576/2)
7	bir	bahr	(G 611/2)
8	bir	bayram	(G 182/4)
9	beş	bâzâr	(G 6/4) (G 70/5) (G 333/2) (G 449/3) (G 526/2)
10	iki	berât (ferman)	(G 559/4) (G 597/1)
11	bir	berât	(G 596/6)
12	dokuz	bezm	(G 9/2) (G 39/5) (G 42/6) (G 176/4) (G 184/2) (G 301/3) (G 505/2) (G 587/3) (G 622/7)
13	bir	burc	(G 300/6)
14	iki	bûstân	(K 15/5) (G 628/3)
15	bir	bûy	(G29/6)
16	iki	câmi’	(G70/8) (G590/5)
17	üç	cihân-gîr	(G 110/3) (G 428/4) (G 508/2)
18	bir	çarşu	(G 487/5)
19	üç	çerâg	(G 176/5) (G 450/4) (G 576/4)

20	bir	çemen	(G 488/2)
21	iki	defter	(G 431/9)(G 449/5)
22	iki	deniz	(G 11/1)(G 370/3)
23	bir	devlet	(G 527/2)
24	bir	eyvân	(G 5/4)
25	beş	genc	(G 5/2) (G 89/2), (G 96/2) (G 408/5) (G 417/7)
26	bir	gencîne	(G 94/3)
27	iki	gül	(G 295/1)(G 579/6)
28	üç	gülistân	(G 327/3), (G 465/6), (G 512/3)
29	yedi	gülşen	(G 15/6) (G 135/3), (G 150/2)(G 162/1), (G 173/1)(G 358/3), (G 373/3)
30	üç	güzlâr	(G 153/7), (G 246/5) (G 281/3)
31	üç	gün	(G 63/4) (G 161/5) (G 283/2)
32	iki	hân	(G 342/7) (Mtl 39)
33	bir	harem	(G 443/6)
34	üç	hırmen	(G 82/5), (G 112/4), (G 112/6)
35	dört	hilat	(K 2/3), (G 103/4), (G 158/1), (G 535/4)
36	üç	hûrşîd	(K 16/14), (G 54/2)(G 366/2)
37	bir	il	(G 607/1)
38	iki	iklîm	(G 25/3), (G 645/4)
39	bir	'îd ayı	(G 182/3)
40	bir	'îd-i edhâ	(G 408/3)
41	iki	Kâbe	(G 348/5), (G 348/6)
42	bir	kân	(G 398/3)
43	bir	kandîl	(G 285/4)
44	üç	kitâb	(Kt 1), (G 173/3), (G 480/8)
45	bir	mâh	(G 416/3)
46	bir	mâl	(G 135/1)
47	bir	mecmua	(G 431/4)
48	bir	meclis	(G 615/2)
49	iki	menşûr	(G 154/6), (G 610/7)
50	bir	mesned	(G 122/5)
51	üç	meta'	(G 130/2), (G 444/4), (G 462/2)
52	üç	meydân	(G 36/3), (G 108/3) (G 559/5)

53	iki	mısr	(G 284/4), (G 518/1)
54	iki	Mısır	(G 425/4) (G 495/1)
55	bir	mihr	(G 629/2)
56	bir	mıraç	(G 327/2)
57	yedi	mushaf	(G 91/5), (G 162/2), (G 272/1), (G 299/1) (G 303/3), (G 564/2) (G 597/5)
58	bir	mülk	(G 50/2)
59	bir	nevâhî	(G 611/2)
60	iki	nev-bahâr	(G 353/4), (G 458/4)
61	bir	nimet	(G 184/8)
62	bir	reng	(G 29/2)
63	üç	safha	(Mb 1/3), (G 607/4) (G 632/3)
64	üç	serîr	(G 44/2), (G 326/1), (G 549/2)
65	bir	ser-nâme	(G 140/3)
66	bir	sofra	(K 9/50)
67	dört	şeh-bâz	(G 302/6), (G 471/2), (G 555/2), (G 580/1)
68	üç	şehr	(G 39/2), (G 59/7), (G 297/3)
69	üç	şem'	(G 368/3), (G 525/2), (G 570/2)
70	bir	şîve	(G 551/8)
71	bir	tabak	(G 273/5)
72	iki	taht-gâh	(G 597/2), (G 626/5)
73	bir	top	(G 55/1)
74	bir	şu'â'	(G 523/3)

Sonuç

Divan'da güzellik kavramı, yetmiş dört unsura benzetilmiştir. Bunlardan altmış altısı somuttur. Güzellik kavramının benzetildiği; bayram, Berât (Berat gecesi), 'îd ayı (bayram ayı), 'îd-i edhâ (kurban bayramı), mesned (makam, rütbe, derece), miraç, nimet, şîve (naz) ise soyut anlamlıdır. Necâtî Bey, bu kavramla ilgili yaptığı teşbihlerde kendisine benzetilen (müşebbehün bih) olarak daha çok somut anlamlı kelimeleri tercih etmiş ve bu şekilde somutlamaya gitmiştir. Bundaki amaç soyut manalı güzellik kavramını daha iyi anlatabilmektir.

Necâtî Bey, güzellik ile ilgili benzetmeler yaparken, sanat anlayışı ve mahallileşme akımı perspektifinde, içerisinde yaşadığı dünyadan

aldığı unsurlarla, bilgisi ve kültürü çerçevesinde şiirini oluşturur. Bu şiirlerde sadece günlük hayatta yaşadıklarına değil, gelenek-göreneklerine, inançlarına, döneminin telakkilerine ve klasik Türk edebiyatı sanat anlayışına da yer vermiştir. Güzelliğin Allah tarafından verildiği inancını dile getirmiştir.

Sevgilinin güzelliği ile ilgili kanaatlerini dile getirirken şair, günlük hayattaki gözlemi neticesinde oluşturduğu beyitlerden birinde kitaplarda anlaşılmayan yerlere haşiye (açıklama yazısı) yazma geleneğini dikkate alır. Bir başka beyitte ise, güzelliği hükmedici olma vasfından ve sevgilinin saçının eğri olmasından dolayı fermana benzetir. Böylece, dönemin siyasi yaşamına ve resmi yazışmalara dair bir özelliğe yer verir.

Divan'da güzellikle ilgili yapılan teşbihlerde güzellik kavramı, kahir ekseriyetle, ilgili beyitlerdeki kelimelerin ilk anlamlarına bakıldığında, tasavvufi manada ele alınmamıştır. Teşbihlerde açık seçik tasavvufi manada yorumlanabilecek bir ya da iki şiir parçasına tesadüf edilir. Güzellik; çarşı, meclis, koku, burç, çimen, defter, deniz vb. çok çeşitli unsura benzetilmiştir. Bu tür beyitlerde günlük yaşamın neredeyse her alanı ile ilintili güzelliğin kendisine benzetilene mevcuttur.

Kimi beyitlerde dönemin güzellikle ilgili bazı kanaatlerine rastlamak da mümkündür. Güzelliğin geçici olduğu düşüncesi bazı beyitlerde ifade edilir. Bu düşünce, mutlak kemal ve güzelliğin sadece Allah'a ait olduğu, Allah'tan gayri her türlü güzelliğin ise geçici ve izafi olduğu şeklindeki İslam medeniyeti dairesindeki güzellik telakkisini akla getirmektedir. Ele alınan bazı beyitlerde sevgilinin güzelliğine kutsiyet atfedilmektedir.

Bazı beyitlerde İslami anlayış doğrultusunda güzellik ile yarar arasındaki ilişki söz konusu edilmiştir. Teşbihlerde görülen bir başka husus da aşk ve sevgili merkezinde güzelliğin ele alınmasıdır. Bu çerçevede bahsedilen pek çok örnekte güzellikten kasdolunan sevgilinin yüz güzelliğidir.

Kaynakça

- Altıntaş, Ramazan (2002), *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Ayvazoğlu, Beşir (2000), "İlmü'l-cemâl", *DİA*, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 146-148.
- Babacan, İsrail (2010), "Şeyh Gâlib'in Gazellerinde 'Vâsûht' Tarzı Aşkın

- İzleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 28, s. 57-68.
- Babacan, İsrail (2012), *Klasik Türk Şiirinin Sonbaharı, Sebk-i Hindî (Hind Üslûbu)*, Akçağ Yayınları. Ankara.
- Balcı, Yusuf Baytekin (2016), *Kuramsal Estetik*, Ankara: Pegem Akademi.
- Cömert, Bedrettin (2013), *Estetik*, İstanbul: De Ki Basım-Yayım.
- Çavuşoğlu, Mehmed (2001). *Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: Kitabevi.
- Darıcı, Esra (2012), “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığında Yer Alan Kalıplaşmış Sözlerin Politik Söylemdeki Yeri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Eyyüp (2012), *Estetik*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Koç, Turan (2014), *İslam Estetiği*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Mutluel, Osman (2016), *Kur'ân ve Estetik*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Okuyucu, Cihan (2011), *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Özel, Ayşe (2014), *Estetik ve Temel Kuramları*, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Özkan, Ömer (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- S. Kütükoğlu, Mübahat (1995), “Ferman”, *DİA*, C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 400-406.
- Şahin, Esmâ (2011), “Bâkî Divanı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şentürk, Ahmet Atillâ ve kartal, Ahmet (2004), *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Tarlan, Ali Nihad (1997), *Necâtî Beg Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Taştan, Erdoğan (2019), “Nedim'in Şiirlerinde Vâsûht Tarzı Aşkın İzleri”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 445-459.
- Tunalı, İsmail (2017), *Estetik*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Ünal, Halit (1992), “Berat Gecesi”, *DİA*, C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 475-476.
- Yıldırım, Mustafa (2010), “Kur'an Sanatı ve Estetiği Üzerine”, *İstem*, Yıl: 8, S. 16, 2010, s. 161-179.

KUTSAL, Nalan.*
“Şiire Vurulan Saltanat Damgası:
Klasik Türk Şiirinde Tuğranın İzleri”

1. Giriş

Fermanlar, beratlar, menşurlar, saltanatın gücünü ifade eden resmî devlet belgeleridir. Osmanlı Devleti'nde bütün kararlar bu belgelerle sabitlenmekte, yaşam ile ölüm kararı veya insanların kaderleri bu belgelere yazılanlarla belirlenmektedir. Bütün kararlar, rütbelere, cezalar, mükâfatlar bu belgelere yazılmakta ve saltanatın alameti tuğralarla hükmün kesinliği aşikâr olmaktadır. Ferman, berat, menşur gibi resmî belgelerin yazı sanatının şaheser örneklerinin verildiği tuğralarla da mühürlendiği görülmektedir.

Tuğralar, İslam yazı sanatının özel bir kompozisyonla şahesere dönüşen örnekleridir. Hükümdarların adları, tuğralarla görkemli bir şekilde yazıya dökülmüş ve saltanatın gücü nispetinde etkileyici, ancak bir o kadar da zarif yazı sanatı eserleri ortaya çıkmıştır. Tuğralardaki gösteriş ve zarafet, Osmanlı Devleti'nin görkemi ve sanat estetiğinin bir yansımasıdır. Osmanlılar, Türk kültürüne ait bir hükümdarlık arması olan tuğrayı İslam yazı sanatının güzelliğiyle harmanlayarak tamamen kendilerine has bir sanat şaheseri meydana getirmişlerdir.

Özel bir kompozisyonla İslam yazı sanatının etkileyici bir yansımasına dönüşen tuğraların ilk dönem örnekleri oldukça sadedir. Ancak bu sadeliğin içinde dahi çekici ve güçlü bir görünümü olan tuğralar, zamanla daha iddialı ve gösterişli bir şekil almıştır. Osmanlı hükümdarlarının arması, şahsiyetlerinin simgesi olan tuğralar, bu hanedanın alameti olmuştur. Tuğra, Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Memlükler gibi Türk devletlerinde de kullanılmakla birlikte Osmanlı Türkleri elinde bir sanat harikasına dönüşmüştür. Tuğralar, İslam yazı sanatının sadece Türklere mahsus, orijinal bir şeklidir.

Bir belgenin padişaha aidiyetini gösteren, hükümdarlık arması olan tuğranın, eski Türk geleneğine uzanan köklü bir geçmişi vardır. Tuğranın Türk töresine uzanan bu kökenine dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Tuğranın kökeni hakkında bilgi edinebileceğimiz ilk önemli kaynak, *Dîvânü Luğâtî't-Türk*'tür.

* Dr., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, uzman, nalankutsal@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2608-3492

Dîvânü Lugâti't-Türk'e göre tuğranın aslı Oğuzca (توغراغ tuğrağ) kelimesidir ve bu kelime, hükümdarın basılmış nişanı anlamına gelmektedir. Bu eserde tuğralamak masdarı da vardır ve hükümdarın tuğrasını almak, tuğralanmak demektir. Anadolu Türkçesinde (tuğrağ) kelimesinin sonundaki (ğ) okunmadığından bu kelime tuğra şeklinde yaygınlaşmıştır. Kâşgarlı Mahmud, bu eserde “Tuğra hakanın mührü, buyrulduşudur, Oğuzcadır; bunu Türkler bilmez, ben de aslını bilmiyorum.” (توغراغ طابع الملك وتوقيعه بالغزیه ولاتعرفه الترك ولادرى اصله) diyerek tuğra hakkında bilgi vermektedir.¹

Osmanlı sultanlarının mühürleri olan tuğra, Oğuzların Orta Asya'dan Batı'ya taşıdıkları kültürel kelimelerden biri olmuştur. XI. yüzyılda Selçuklu Devleti'nde de adı vezirle birlikte anılan üst düzey memurlarından birinin rütbesini gösteren ve tuğra kelimesinden türetilen tuğrâî (mühürdar) kelimesiyle karşılaşılmaktadır.²

Tuğra kelimesinin kökenine dair ileri sürülen görüşlerden birinde ise bu kelimenin menşeinin efsanevi kuş tuğrula dayandığı ileri sürülmektedir.

Doğana benzeyen efsanevi bir kuş olan tuğrı adıyla tuğra arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Vefik Paşa, Miralay Ali Bey gibi yazarlar, bu kuşun, Oğuzların hakanının arma veya “ongun”u, Ziya Gökalp “totem”i olduğunu söylemektedirler. Ayrıca her biri altışar gruba kumandanlık eden 4 han ile 24 Oğuz boyunun, kendilerine mahsus tamga'ları bulunduğunu da belirtmişlerdir. Ancak bu yazarların hiçbiri bu bilgiyi aldıkları kaynağa dair açıklama yapmamışlardır.³

Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*'de “Türkîde tuğra, turga, tuğrul ta'rîble tuğr, Farisîde tuğrı ve toğrı iki kanadı açık doğan. Bir çeşit çok büyük doğan ki nişan-ı hâkânî kabul edilmiştir. Oğuzlar hakanının nişanı ondan yazı ile taklîd olunmuştur.”⁴ diyerek tuğra kelimesinin etimolojisine yer vermektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ahmed Vefik Paşa'nın tuğra konusundaki

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Tuğra ve Peñçeler ile Ferman ve Buyurulduklara Dair”, *TTK Belleten*, Sayı: 17-18 (1941), s. 101-102.

² V. V. Barthold, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, s. 288-289.

³ J. Deny, “Tuğra”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. XII/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975, s. 6.

⁴ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaâdet, 1306, s. 532.

bu açıklamasına göre Oğuz Hakanının nişanı olan tuğranın, büyük bir doğanın kâğıda resmedilmesi olduğunu söylemektedir. Yazar, Ahmed Midhat Efendi'nin *Mufassal Tarih-i Kurûn-ı Cedide* adlı eserinde tuğranın Osmanlı Hükümdarı I. Murad'ın pençesinin resmi olmadığını ispat etmek için en kuvvetli delil olarak Ahmed Vefik Paşa'yı referans gösterdiğini, sonra da *Ferheng-i Şuûri* ve *Kâmûs* lugatleriyle bunu belgelendirdiğini belirtmektedir.⁵

Kâşgarlı Mahmud, XI. yüzyıldan önce, Türk imparatorluk hanedanının oğullarına, Hâkânî tigin'lerine doğanlıkta mahir ve korkusuz olan yırtıcı kuşların adlarının verildiğini söylemektedir. Kâşgarlı Mahmud'un söyledikleri, tiginlerin kullandığı kuş isimlerinden bahseden eski Türk kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır. Bir Uygur duvar resminde Tuğrıl isminin törenle birçok tigin'e verildiği, bir başka resimde ise il-tuğrıl (halkın ya da imparatorluğun tuğrıl'ı) teriminin kullanıldığı görülmektedir. Tuğrıl ayrıca Hâkânîlerin hükümdarlarına mahsus bir ünvanıdır. Yırtıcı kuş tuğrî'den Selçukluların Kirman'lı tarihçisi Muhammed b. İbrâhim de söz etmiştir. Muhammed b. İbrahim, Selçuklu hanedan tamga'sının yukarısında Selçuklu Kavurd ismi ve ünvanıyla birlikte sultanlık arması olarak tuğrî'nin de bulunduğu bahsetmiş, ancak kuşun niteliğine dair bir açıklama yapmamıştır. Tuğrî, o zamanlar Oğuz hakanlarının tamgası olan tuğrağ yerine geçmekteydi. Selçuklu hanedanının kurucusu Tuğrul Bey gibi Oğuz şehzadeleri, Osmanlıların atası Ertuğrul (erkek tuğrıl) Bey ve Sultan Sencer'in hizmetindeki Tuğrul Tigin'in isimleri, buradan gelmiş görünmektedir. Selçuklu tarihçilerinin istiarelerinde tuğrıl'ın hanedan ongun'u görülmesi gibi Selçuklu hanedanının kurucusu Tuğrul Bey ve İl-Tuğrul isimleri, tuğrıl kuşuyla birleştirilmiştir. Tuğrıl ismi, ünvanı veya ongun'u sadece Oğuzlara mahsus değildir. Bu isim veya ünvan, Uygur, Hâkânî, Karay ve diğer Türk şehzadeleri tarafından da kullanılmıştır. Cengizhanlılar, belki de bu hanedanların tuğrıl'ıyla karıştırılmaması için ongun olarak Kırgız sungurunu kullanmışlardır. XIII. yüzyılın başlarında Reşîdüddin ve XIV. yüzyılda Berçînî, tuğrıl'ı kimsenin görmediği efsanevi bir kuş olarak tarif etmektedirler. Hanedanlık armacılığında hükümdarlık ongunu olarak kazanmış olan tuğrıl, daha sonra yalnızca soylu ünvanı olmuş ve sonunda da efsaneleşerek unutulmaya terk

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldukları Dair", *TTK Belleten*, S. 17-18 (1941), s. 101.

edilmiştir.⁶

Efsanevî kuş tuğrul hakkında meşhur destansı eser *Şehnâme*'de de bilgi bulunmaktadır. *Şehnâme*'de hakanın bu kuşu Behrâm Gûr'a hediye ettiği bildirilmektedir.⁷

Firdevsî'nin *Şehnâme*'de tuğrı'yı, Çin hakanının İran hükümdarına sunduğu bir kuş olarak tarif ettiği devir, Hâkânîler devridir. Çin Hakanı ünvanı, o zaman Türk Hâkânî hanedanı tarafından kullanılmaktaydı.⁸

Tuğra kelimesinin tuğ kelimesinden türetildiği veya Orta Türkçede "hükümdarın mühür ve imzası" manasına gelen "tuğrag"ın tuğ'dan türediği yani "tuğ"dan -ra- ile fiil ve bu fiil gövdesinden -ğ ile isim oluşturulduğu (tuğ, tuğ-ra-mak, tuğ-ra-ğ) da⁹ tuğra adının kökenine dair ileri sürülen görüşlerden biridir.

Kökene Oğuz Türklerine dayanan tuğra, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde de kullanılmasına rağmen Osmanlı dönemine gelene kadar hükümdarlık nişanı olarak kullanılan tuğra formunun dikkat çekici bir şekli görülmemiştir.

Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde name, menşur ve berat gibi resmî belgeler üzerine hükümdarın kavisli tuğrasını çeken tuğrâilerin bulunması, tuğranın bu devletlerdeki şekil ve mevcudiyetini gösteren kıymetli bir delildir. Anadolu Beylerinin tuğralarının Osmanlı dönemindeki tuğralar gibi kavisli olduğu, Karaman, Candar ve Saruhan beylerinin tuğra örneklerinden anlaşılmaktadır. Hatta bu beyliklerin bazılarında kavisli tuğra, madenî paralarda da görülmektedir. Şu ana kadar edinilen bilgilere göre en eski tuğra, Saruhan oğlu İshak Bey'in (H. 776/1374) tarihli gümüş parası üzerinde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İzmir oğlu Cüneyd Bey'in *Cüneyd ibn İbrahim* yazan, (H. 825/1422) tarihli tuğra şeklinde bir gümüş parası ve benzer şekilde Karamanoğlu İshak Bey'in üzerinde *İshak ibn Karaman* ibaresi bulunan tuğralı bir sikkesi olduğu da tespit edilmiştir. Tuğra, Büyük Selçuklulardan Eyyübîler aracılığıyla Memlûklere de geçmiştir. Ancak bunlarda tuğranın esası yani hükümdarın ve babasının adı

⁶ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Metinler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 229-236.

⁷ J. Deny, "Tuğra", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. XII/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975, s. 6.

⁸ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Metinler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 229-236.

⁹ J. Deny, "Tuğra", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, s. 6.

bulunmakla birlikte tuğranın şekli farklıdır ve Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı tuğralarındaki kavis yerine Memlûklerde keşidelere önem verilmiştir.¹⁰

Bu bilgiler tuğranın tarihçesinin çok eski olduğunu ifade etmekle birlikte çok esaslı bir gelişim kaydetmediğini ve asıl hamlesini Osmanlı döneminde yaptığını ifade etmektedir. Tuğra, hükümdar arması olarak üstün bir sanat eseri düzeyine Osmanlı Devleti döneminde erişmiştir. Osmanlı Devleti'nin gücüne ve yazı sanatındaki gelişmelere paralel biçimde önemli bir değişim geçirerek estetik düzeyi yüksek bir yazı ürünü hâline dönüşen tuğralar, hayranlık uyandıran bir çekicilik kazanmıştır. Tuğra formunda hükümdarların adları ve ünvanları, girift bir kompozisyon içinde devletin ihtişamını ve sanat estetiğini yansıtmaktadır.

Edinilen bilgilere göre Osmanlı Türklerinde tuğranın en eski örneği, Orhan Bey devrine uzanmaktadır. Bilinen ilk tuğra Orhan Bey'e aittir ve 1324 tarihi bulunmaktadır. Daha sonraki tuğra örneklerine kıyasla son derece sade olan bu tuğrada "Orhan bin Osman" adı, yani sadece padişahın ve babasının adları bulunmaktadır. Orhan Bey'in bu tarihten 24 yıl sonra verdiği bir temlikname üzerinde bulunan tuğrasında ise tuğra formundaki oval biçimli beyze adı verilen bölümün şekillenmeğe başladığı görülmektedir. I. Murad'ın 1366 tarihli bir vakfiye üzerinde yer alan tuğrasında beyzeler, ortadaki elif (l)'e kadar uzayıp buraya birleşmiş, Yıldırım Bayezid'den itibaren tuğradaki "kol" ve "hançer" denilen uzantılar ortaya çıkmıştır. Orhan Bey ve 1. Murad'ın tuğralarında sadece padişahın kendi adıyla babasının adı bulunurken ve bunlar alttan üste okunacak bir sıra teşkil ederken Yıldırım Bayezid'in tuğrasında baba adının üzerinde bir de han sıfatı bulunmaktadır. Bu *han* sıfatı, baba adına bağlı olarak daha sonraki tuğralarda da devam etmiştir. Tuğralarda padişahların adları ve sıfatlardan başka bir de *el-muzaffer dâimâ* tabiri bulunmaktadır. İlk olarak Sultan II. Murad'ın tuğrasında ortaya çıkan muzaffer kelimesi bundan sonraki tuğralarda hep mevcut olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in bazı tuğralarında muzaffer kelimesinin başına "el" harf-i tarifi eklenmiş, Yavuz Sultan Selim'in padişahlığından itibaren ise tamamen tuğraların bir parçası olmuştur. Tuğradaki el-muzaffer dâimâ ibaresinin sonundaki dâimâ kelimesinin

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair", *TTK Belleten*, s. 103-105.

başlangıcının, II. Murad'ın tuğralarında beyzelerin içinde yer alan “ters vav”a benzeyen şekil olduğu da ileri sürülmektedir.¹¹

Tuğra kompozisyonu, kendi içinde çeşitli bölümlere ayrılmış ve bu bölümler farklı şekilde adlandırılmıştır.

Tuğranın en altında padişahın kendi adı, onun üstünde de babasının adı bulunan ve tuğranın temelini teşkil eden bu bölüme kürsü yahut sere denmektedir. Bu kısımdan sola doğru uzayarak iç içe geçen iki kavise, beyze veya beyza adı verilmiş, beyzelerin sağa uzantılarına da kol veya hançer denmiştir. Sere'den yukarıya birbirine paralel biçimde çıkan üç çizgi tuğ, bunların tepesinden aşağıya doğru kıvrılarak inen parçalar da zülfe diye adlandırılmaktadır.”¹²

İlk örnekleri etkileyici bir kompozisyona sahip olmakla birlikte oldukça sade olan tuğralar, zaman içinde görkemli bir forma dönüşmüştür. Tuğralar, başlangıçta Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine has asil bir sadelik içindeyken XVI. yüzyıldan itibaren devletin ihtişamıyla paralel biçimde daha gösterişli ve çekici bir şekil kazanmıştır. XVI. asırdan itibaren kitap sanatlarındaki gelişim ve devletin gücüyle orantılı biçimde tuğra daha iddialı ve etkileyici bir forma erişmiş, ayrıca tuğralar tezhip motifleriyle de süslenmeye başlamıştır. Zamanla bu süsleme unsurları içinde sıkışıp kalan tuğrayı mükemmel şekline meşhur hattat Mustafa Râkım Efendi'nin ulaştırdığı bilinmektedir. Mustafa Râkım'ın tuğraya kazandırdığı kararlılık, mükemmeliyetten sonra tuğranın görkemini gölgede bırakan süslemelerden arındırıldığı ve asil çizgileri içinde kararlı bir görünüm kazandığı örneklerden anlaşılmaktadır.

Hattat Mustafa Râkım, tuğranın kesin ölçülerini belirleyerek artık değişmeyecek bir biçimde düzenlemiştir. Osmanlı padişahlarından III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud'un tuğraları onun kaleminden çıkmıştır. Ressam olduğu için sahip olduğu perspektif bilgisi sayesinde tuğraya farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Mustafa Râkım, tuğra şeklini kesin ölçüler ve oranlarla belirlemiştir.¹³

¹¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 72-74.

¹² Mübahat S. Kütükoğlu, “Tuğra, ferman ve berat üzerine”, *Ali Emîrî Efendi ve dünyası (fermanlar, beratlar, hatlar, kitaplar)~Ali Emîrî and His World (fermans, berats, calligraphies, books)*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul 2021, İkinci baskı, s. 55.

¹³ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 93.



Mustafa Rakım tarafından çekilen Sultan IV. Mustafa tuğrası.

TYEK, Süleymaniye YEK, Süheyl Ünver Dosya, 73-002.

Hükümdarlık nişanı olan tuğralara padişahların vakfettiği kitaplardaki mühürlerde de rastlanmaktadır. Çeşitli eserlerde Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kânûnî Sultan Süleyman, III. Murad, I. Ahmed, II. Osman, III. Ahmed, III. Selim vs. padişahların böyle tuğralı mühürleri bulunmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekici olan Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Sultan II. Bayezid'in badem biçimindeki bir mühür içinde bulunan tuğra şeklidir. Çünkü hükümdarın farklı türden çok sayıda kitabın yer aldığı geniş yelpazeli bir eser koleksiyonu olduğu için tuğralı mühürüyle pek çok kitapta karşılaşılmaktadır.

Hükümdarın nişanı olarak ferman, berat, menşur gibi resmî belgelere çekilen, padişahların mühürlerinde kullanılan tuğralar, hükümdarlar adına bastırılan madenî paralarda, mülkiyet belgesi tapularda ve padişahlık alameti olarak devlet binalarının kapılarını süsleyen kitabelerde de karşımıza çıkmaktadır.

Tuğralar, yazı sanatında Osmanlı Türklerine mahsus bir form olarak İslam yazı sanatında Türklerin ulaştığı yüksek seviyeyi gösteren çok değerli eserlerdir. Türkler, Asya bozkırlarından Anadolu'ya taşıdıkları hakanlık alameti tuğrayı, İslam yazı sanatındaki tecrübeleriyle olağanüstü bir güzelliğe erdirmişlerdir. İslam yazısı tuğra formuyla orijinal bir formda tezahür etmiş, hükümdarlık nişanı olan tuğralarda yazı estetiği üstün bir seviyeye erişmiştir. Batı'da monogram denilen ve çeşitli harf veya kelimelerin birleştirilmesinden oluşan kraliyet remizlerinde olduğu gibi hükümdarlıklarını bir sembolle ifade isteyen Türkler, bunu tuğralarla ileri bir sanat seviyesinde gerçekleştirmiş, her padişahın adı kendine mahsus bir tuğra formuyla ölümsüzleşmiştir. Tuğralar, İslam medeniyeti dairesinde gelişen yazı

sanatına Türk saltanatı damgasının vurulduğu millî ve orijinal sanat örnekleridir.



Sultan II. Bayezid'in mührü.

el-Lazikî, *Zeynü'l-Elhân fi İlmi't-Telifi ve'l-Evzân*, TYEK, Nuruosmaniye YEK, 3655, 210 b.

Tuğra Türklere has bir hükümdarlık nişanı olarak Selçuklular, Anadolu Beylikleri, Memlükler gibi çeşitli Türk devletlerinde görülmesine rağmen en güzel formunu Osmanlı Türkleri elinde kazanmıştır. Osmanlı dönemi tuğraları, yazı sanatında yeni arayışları temsil eden üstün nitelikli eserlerdir. Diğer Türk devletlerinde de yazı sanatının güzel örnekleri görülmekle birlikte hükümdar imzalarında Osmanlı tuğraları önde gelmektedir. Mesela Safevî Devleti'nin İslam yazı sanatında ileri seviyede olduğu bir dönemde Şah İsmâil'in Fahri Bey tarafından 910/1504 yılında yazılmış bir fermanının üst kısmında bulunan İsmail Şah imzası¹⁴ ile Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren büyük bir gelişme gösteren tuğra örnekleri arasındaki fark dikkate değerdir. Osmanlı padişahlarının şahsi alameti olan tuğralar, ileri bir sanat estetiğinin ürünüdür. Tuğralar, İslam medeniyetinde bütün sosyal yapının içine işleyen yazı sanatının saltanat planındaki yansımalarıdır. İslam kültüründe ilk olarak kutsal kitabın yazılması idealiyle gelişen ve güzelleşen daha sonra bilimsel faaliyetlerin odağında yer alan prestijli bir sanat olan yazı sanatı, Osmanlı Devleti'nde hükümdarlık nişanı olarak kullanılmak suretiyle saltanatı temsil gücüne de erişmiştir. İlahi emirler dolayısıyla ve vahyin sayfada tezahürü bakımından kutsallıkla beslenen ve çok yüce bir değer kazanan yazı sanatı, tuğralarla birlikte devleti de en yüksekte temsil eden bir sanat gücü kazanmıştır. İslam medeniyetinde kölelerden hükümdarlara toplumun her sınıfından insanın uğraştığı hat sanatına saltanat mensuplarının gösterdiği özel ilgi

¹⁴ Şah İsmail'in fermanının fotoğrafı için bkz. Jon Thompson Jon ~ Sheila R. Canby, *Paradise Court Arts of Safavid Iran 1501-1576*, First Publishing, Italy 2003, s. 48.

ve alaka da tuğralar gibi üstün nitelikli sanat eserlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2. Hükümdarlık Nişanı Olan Tuğranın Şiirdeki Akislerine Bazı Örnekler

Klasik Türk şiirinde de hükümdarlık nişanı olan tuğradan bahseden çeşitli beyitler karşımıza çıkmaktadır. Tuğranın genellikle berat, menşur gibi resmî belgelerle birlikte söz konusu edildiği bu beyitlerde klasik edebiyatın temel konusunu oluşturan güzelin yüzündeki tüylerin bir fermana, kaşlarının ve saçlarının tuğraya benzetildiği görülmektedir. Tuğranın söz konusu edildiği beyitlerde özellikle kaşın tuğraya benzetilmesi yaygın şekilde karşımıza çıkan bir özelliktir. XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed ile oğulları II. Bayezid ve Cem Sultan'ın beyitlerinde karşımıza çıkan bu benzetmenin daha sonra Necâtî Bey, Fuzûlî, Hayâlî Bey, Edirneli Nazmî, Sehâbî, Muhibbî, Mostarlı Hasan Ziyâî, Nev'î, Gelibolulu Âlî gibi şairlerle devam ettiği görülmektedir. Saç veya kâkülün tuğraya benzetilmesi ve tuğrayla hilal yahut kamer arasında kurulan ilişki de tuğra çerçevesinde karşımıza çıkan örneklerdir. Yine tuğradan söz edilen beyitlerin çoğunda “tuğra çekmek” söz konusu edilmiş, Revânî, Nev'î, Gelibolulu Âlî, Bâkî gibi şairler ise “tuğrakeş”ten bahsetmişlerdir.

Avnî mahlaslı Fatih Sultan Mehmed ile oğulları Cem Sultan ve Adlî mahlaslı II. Bayezid'in güzelin kaşlarıyla tuğra arasında bağ kurdukları beyitleri, baba ve oğullarının aynı hayali farklı şekilde ifadelerine ilginç bir örnektir. Avnî, beytinde sadece kaş-tuğra ilişkisini şiirleri bağlamında ön plana çıkarırken oğulları Cem Sultan ve II. Bayezid'in güzellik beratıyla bağlantılı olarak kaş-tuğra benzetmesine yer verdikleri görülmektedir. Bu beyitler şair olan sultan bir babayla, kendisi gibi şair olan iki oğlunun da saltanat alameti olan tuğraya şiir geleneği içinde benzer doğrultuda yer verişlerini ifade etmek bakımından ilginçtir. Aynı aileye mensup, hanedan üyesi bu şairler, hükümdarlık alameti olan tuğradan şiirlerinde söz ederek saltanat içindeki hayatlarının gerçekliğini şiirlerine aksettirmişlerdir. Şairlerin padişahın nişanı olan tuğraya, sevgilinin güzelliğiyle bağlantılı hayaller şeklinde şiir geleneğinin kalıpları çerçevesinde hoş bir biçimde yer verdikleri görülmektedir.

Zülfüñün vaşında tømâr eylesem eş'arumı
Kaşlaruñ vaşında olan cümleye tuğrâ düşer (Avnî: *Dîvân*: G. 13/3)

[= Şiirlerimi saçının tarifinde tomar etsem kaşların vasfında olan cümleye tuğra düşer.]

Bu beyitte sevgilinin saçıyla şiir tomarı arasında şekil benzerliği kuran Avnî, sevgilinin saçını tarif eden şiirlerini tomar etse, bir tomar hâlinde yazsa kaşlarını nitelendiren cümleye tuğranın uygun düşeceğini belirtmektedir. Avnî, bu ifadesiyle güzelin kaşlarını nitelendiren en uygun şeyin tuğra olduğunu belirterek bu benzetmenin şiirde esas alındığını ifade etmektedir. Şairin, beyitte şiirlerini tomar etmekten söz etmesi de gelişi güzel değildir. Avnî, beyitte hükümdarlık nişanı olan tuğraya yer vermesi sebebiyle şiirlerini tomar etmekten söz ederken rulo hâlinde sarılan tomar şeklindeki tuğralı ferman şeklindeki resmî belgelere de gönderme yapmaktadır.

Hüblik mülkine sultānsın berāt-ı hüsnüñe
Kaşlaruñ tuğrā yazaldan bu yēdi iklīm için (Cem Sultan: *Dîvân*: G. 247/5)

[= Kaşların, yedi iklim için güzelliğinin beratına tuğra yazdığından beri güzellik mülküne sultansın.]

Cem Sultan, klasik şiirde sevgilinin hükümdar olarak nitelendirilmesinden dolayı onun güzelliğini bir berata, kaşlarını da beratın üstüne çekilen bir tuğraya benzeterek onun güzellik mülkünün sultanı olduğunu söylemektedir. Şair, beyitteki “yedi iklim için tuğra yazmak” tabiriyle bütün iklimlere hâkim olan bir hükümdar profili ortaya koymuştur. Hanedan üyesi bir şair olarak sultanlığa yaraşır bir edayla beytinde yedi iklime hâkim bir hükümdar portresi çizen ve resmî saltanat belgeleri üzerinden benzetmelerle sevgilinin güzelliğini yorumlayan Cem Sultan’ın, şiirinde hoş bir ifade oluşturduğu görülmektedir.

Kâtib-i kudret berāt-ı hüsnüñ imlā édeli
Kaşlaruñ tuğrāsı ol menşūra ‘unvāndur senüñ (Adlî: *Dîvân*: G. 54/6)

[= Kudret kâtibi, güzelliğinin beratını yazdığından beri senin kaşlarının tuğrası, o menşura ünvanıdır.]

Bu beyitte sevgilinin güzelliğinin kudret kâtibi Allah tarafından yazıldığını söyleyen Adlî, güzelliği bir berata, sevgilinin kaşlarını da tuğraya ve o menşurun ünvanına benzetmektedir. Resmî belgelerden olan menşur, beratın bir cinsidir. Sadrazam, vezir, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli şahıslara verildiği için menşurların yazıları altınla yazılmakta ve ünvanın ardından kullanılan ağdalı, iltifatkâr ve övücü ifadeler dikkat çekmektedir.¹⁵ Beyitte sevgilinin kaşları tuğrasının güzelliği menşuruna

¹⁵ Mübahat S. Küttükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 137.

ünvan olduğunu söyleyerek tuğralarda hükümdarın ünvanı bulunmasına da dikkat çeken Adlî, kâtip, berat, menşur, tuğra, ünvan gibi hükümdar belgelerine ait temel terimlere tenasüp içinde yer vermiştir. Şair, bir sultan edasıyla kaleme aldığı bu beytinde pek çok saltanat belgesi terimini birlikte zikrederek sevgilinin güzelliğini sosyal konumuyla uyumlu biçimde yorumlamaktadır.

Cem Sultan'ın bir başka beytinde ise “nişan” kelimesini kullanarak tuğra-kaş ilişkisine dikkat çektiği görülmektedir.

Saňa müsellemler olmağ- için mülket-i cemâl
Çekmiş berât-ı hüsniüne kaşuñ nişân-ı müşk (Cem Sultan: *Dîvân*: G. 183/8)

[= Kaşın, güzel yüz mülkünün sana verilmesi için güzelliğinin beratına miskten nişan çekmiş.]

Bu beytinde güzelin yüzünü bir mülke benzeten Cem Sultan, sevgilinin kaşının da onun güzelliği beratına tuğra çektiğini söyler. Şairin ifadesine göre güzel yüz bir mülk, sevgilinin güzelliği ona bunun verildiğini gösteren bir berat, kaşları da beratın üst kısmına çekilen tuğradır. Cem Sultan, beyitte Osmanlı devlet sisteminde askerî bir terim olarak da kullanılan “verilmiş” manasına müsellemler kelimesini bu anlamına da işaret edecek şekilde yer vermiştir. Şair, nişan kelimesiyle de hem berata aynı zamanda nişan denilmesini hem de beratın önemli şartlarından birisinin “nişan formülü” olmasını da hatıra getirmektedir. Beyitte tuğra yerine Farsça aynı anlamdaki nişan kelimesini kullanan Cem Sultan, klasik şiirde kaş ile tuğra arasında bağ kurulması sebebiyle böyle bir hayal geliştirmiştir. Güzelin kaşını yüzün üst kısmında bulunması sebebiyle beratın üst kısmında yer alan bir tuğra şeklinde düşünen şair, “nişân-ı müşk” ifadesiyle hem kaşların misk gibi siyah renkli ve güzel kokulu oluşlarına hem de misk mürekkebiyle yazılmış bir tuğraya işaret etmektedir.¹⁶

Fatih Sultan Mehmed'in hocası ve musâhibi olan, Cem Sultan'ın şiirlerini de etkilemiş olan Ahmed Paşa da nişan kelimesiyle tuğraya işaret ettiği bir beyitte tuğra-kaş ilişkisine şöyle dikkat çekmektedir:

¹⁶ Cem Sultan güzellik beratından bahsettiği bir başka beytinde de kaş-tuğra ilişkisini vurgulayarak sevilene güzellik mülkünün bir ayrıcalık olarak bağışlanmasından söz etmektedir.

Berât-ı hüsniüne kaşuñ nişân çeker dâ'im

Ki mülk-i lûtf u melâhat saňa müsellemdür (Cem Sultan: *Dîvân*: G. 113/5)

[= Güzelliğinin beratına kaşın daima tuğra çeker. Çünkü güzellik ve lütuf mülkü sana verilmiştir.]

Éy âfitâb-ı tal'atine sâyebân kaşuñ
Çekmiş berât-ı hüsnuñe müşkîn nişân kaşuñ (Ahmed Paşa: *Dîvân*: G. 166/1)

[= Ey kaşım yüzünün güneşine gölgelik (olan)! Güzelliğinin beratına kaşın miskten tuğra çekmiş.]

Bu beyitte sevgilinin siyah kaşlarının güneş gibi güzel, parlak yüzüne gölgelik olduğunu ifade eden Ahmed Paşa, aynı zamanda kaş-tuğra ilişkisi kurmuştur. Şair, güzelin kaşının güzelliğinin beratına misk renkli ve kokulu bir tuğra çektiğini söyler. Kaş için “müşkin” sıfatının kullanılması, misk gibi siyah renkli olması yanı sıra eskiden yüzdeki kaş, sakal gibi tüylere güzel kokmaları için misk sürülmesini de hatıra getirmektedir. Güzelliği bir berata benzeten Ahmed Paşa'nın bu berata kaşın miskten tuğra çekmesinden söz etmesi, fermanların üst kısmında bulunan tuğranın misk mürekkebiyle yazılmasından dolayıdır. Şair, beyitteki nişan kelimesini, beratlarla nişan denilmesi ve beratın rükünlerinden birinin “nişan formülü” olmasını da hatırlatacak şekilde çift yönlü kullanarak resmî devlet belgelerinin yapısına dikkat çeken güzel bir ifade oluşturmuştur.¹⁷

Sâfi mahlasını kullanan, II. Bayezid dönemi vezirlerinden şair Cezerî Kâsım Paşa da Fatih Sultan Mehmed için yazdığı “güneş” redifli kasidesinin bir beytinde onun tuğrasının kader kıymetinde olduğunu ifade etmektedir.

Hük-m-i tuğrâ-yı kader-kaşdrin kazâ imzâ édüp
Dâyim eflâküñ sicillâtına şebt eyler güneş (Sâfi: *Dîvân*: K. 2/14)

[= Kaza, kader kıymetindeki tuğranın hükmünü imzalarken güneş de daima göklerin defterlerine yazar.]

Şiirlerinde Sâfi mahlasını kullanan Cezerî Kâsım Paşa, bir müddet *Dîvân-ı Hümayûn*'da çalışmış, bu arada Mahmud Paşa'nın teveccühünü kazanmış ve Fatih Sultan Mehmed tarafından Amasya sancağında bulunan Şehzade Bayezid'in defterdarlığına tayin edilmiştir. Kâsım Paşa, II. Bayezid tahta çıktığında da nişancılık görevine getirilmiştir. Şair, kısa bir zaman sonra 887/1482 tarihinde de Hamza Bey oğlu Mustafa

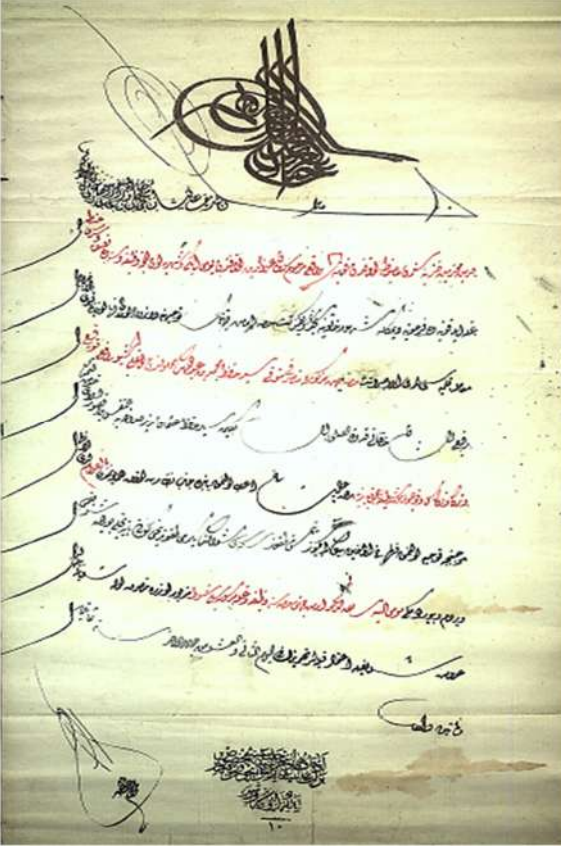
¹⁷ Ahmed Paşa bir başka beytinde de “berat” üzerinden tuğra-kaş ilişkisini vurgulayarak sevgilinin güzelliğini beyaz bir berat kâğıdına, yüzündeki kaş halkalarını da bu berattaki hükmü veren padişahın tuğrasına benzetmiştir.

Berât-ı hüsni beyâzında kaşı halkaların

Nişân-ı pâdişeh-i kâim-kâra benzettüm (Ahmed Paşa: *Dîvân*: G. 201/9)

[= Güzelliğinin beratı beyazında kaşımın halkalarını, devlet sahibi padişahın tuğrasına benzettim.]

Paşa'dan boşalan vezirlik görevine tayin edilmiştir.¹⁸



Fermanın üzerinde bulunan siyah mürekkeple yazılmış bir tuğra örneği.

TYEK, Süleymaniye YEK, Özel, 606.

Devlet hizmetinde defterdarlık ve nişancılık görevlerinde bulunması sebebiyle resmî devlet belgeleri ve tuğralar konusunda tecrübe sahibi olan Sâfi, Fatih Sultan Mehmed için yazdığı “güneş” redifli kasidesinin bu beytinde de hükümdarın nişanı olan tuğrayı söz konusu etmiştir. Beyitte kazanın hükümdarın insanların kaderini belirleyen tuğrasının hükmünü imzaladığını, yani yerine getirdiğini söyleyen şair, güneşin de bu kaza ve kader hükümlerini göklerin defterlerine yazdığını söylemektedir. Beyitte gökyüzünü katmanlardan

¹⁸ Sâfi, *Divân [Analysis-Text-Translation-Explanation-Index-Facsimile]*, haz. Hakan Taş, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, 2022, s. 2.

oluşan yapısı dolayısıyla deftere benzeten şair, hükümdar nişanı olan tuğranın kaderi belirleyen keskin gücüne dikkat çekmektedir. Sâfi, beytinde tuğranın şekil yönüne veya özelliklerine değil kişilerin yaşamlarına yön veren, hayatı belirleyen özelliğine dikkat çekerek sosyal etkisini vurgulamaktadır.

Devlet hizmetinde bulunarak nişancılık görevi yapmış olan Necâtî Bey, tuğra ve resmî devlet belgeleriyle ilgili terimlere beyitlerinde çok yer veren bir şair olarak özellikle dikkat çekicidir ve bu konuyla ilgili nitelikli beyitler kaleme almıştır.

Klasik Türk şiirinin önemli şairlerinden olan Necâtî Bey, Fatih Sultan Mehmed'in (881/1481 yılından birkaç sene evvel) ve Cem Sultan'ın yerine Karaman valisi olan II. Bayezid'in oğlu Şehzade Abdullah'ın divan kâtipliği görevlerini yapmıştır. Şehzade Abdullah, 888/1483 senesinde kısa zaman sonra ölünce Sultan II. Bayezid'in sarayına dönen 910/1504 yılına kadar padişaha kasideler sunarak himayesinde bulunan Necâtî Bey, nişancılık vazifesini yerine getirmek üzere II. Bayezid'in 910/1504 yılında Saruhan sancağına tayin edilen oğlu Şehzade Mahmud'un maiyetine verilmiştir. Şair, Şehzade'nin 907/1513 yılında vefatına kadar bu görevde bulunmuştur.¹⁹ Necâtî Bey'in, bu mesleki deneyimine bağlı olarak resmî saltanat belgelerine ve hükümdar nişanı olan tuğraya beyitlerinde yer verdiği ve bu nişandan sıradan bir şekilde bahsetmeyip divan kâtipliği ve nişancılık görevlerinde bulunmuş, yazıya vâkîf bir şahsiyet olarak tuğranın Osmanlı sosyal yapısındaki rolüne dikkat çeken beyitler yazdığı görülmektedir.

Hağ getürdi sebze kim târâc éde gam şehrinin
Türre-i sünbül o menşür üzre tuğrâdur yine (Necâtî Bey: *Dîvân*: K. 23/6)²⁰

[= Gam şehrinin yağmalamak için yeşillik hat getirdi. Sümbülün lülesi, yine o menşür üzerine tuğradır.]

Necâtî Bey, bu beyitte gamı bir şehre benzetmekte ve yeşilliğin o şehri yağmalamak için hat getirdiğini söylemektedir. Bu sıradan bir hat değil hatt-ı hümayun, hükümdar fermanıdır. Beytin ikinci mısrasında bu hattın “menşür” adı verilen bir tür ferman olduğunu açıklayan şair, sümbül çiçeğinin de bu menşurun tuğrası olduğunu belirtmektedir.

¹⁹ Necatî Beg, *Necatî Beg Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. XVI-XVIII.

²⁰ Necâtî Bey, *Dîvân* neşrinde bu mısradaki “üzere” yazılan kelime vezne uygun olan “üzre” kelimesiyle değiştirilmiştir.

Beyitte kıvrıkcık biçimli sümbül çiçeğiyle tuğra arasında bağ kuran şair, ilkbaharda tabiatın yeşermesiyle birlikte gönlün ferah bulmasını, yeşilliğin gam şehri için hat getirmesi şeklinde hayal etmiştir. Necâtî Bey, beyitte açıkça belirtmese de yeşilliğin gam şehri için getirdiği bu menşur, bahar şahına ait bir fermanıdır. Necâtî Bey, şiirde yazı ve yeşillikler arasında kurulan bağdan dolayı sebzeyi bu menşurun hattı, sümbül çiçeğini de tuğrası olarak hayal etmiştir. Necâtî Bey'in, bir bahar tasvirinde bu şekilde menşur, tuğra gibi saltanat belgelerinden söz ederek etkileyici ilkbahar manzarası canlandırdığı görülmektedir.²¹

Tuğrâ kaşuña benzedügin münşîye dëdüm
Dîvânda tütup anı hemân çekdi çevirdi (Necâtî Bey: *Dîvân*: G. 610/8)

[= Münşîye tuğranın kaşına benzediğini söyledim. Divanda onu tutup hemen çektim, çevirdi.]

İnşâ eden, yapan, vücuda getiren manasına münşî kelimesi, aynı zamanda güzel yazı yazmaya ve edebî ilimlere aşına olan demektir. Anlam olarak kâtipten farklıdır. Kâtibe nispetle münşîde daha ziyade vâkıf olma ve ustalık tasavvur olunmaktadır.²²

Münşî kelimesinin İran'dan ülkemize gelen, daha sonra burada yeni bir üslup kazanan nesta'lîk hattında da önemi vardır.

Altı hat türü arasında yer alan tevkî ve rikâ' hatları, İran sahasındaki İslam devletlerinde XIV. yüzyılda bir dönüşüm geçirmiş ve kavisli harflerin daha çok kullanıldığı, satır sonları yukarıya yükselen bir

²¹ Necâtî Bey: *Dîvân*: K. 17/5. beyitte de benzer şekilde sebzenin gam şehri için menşur getirdiğinden bahseder ve sümbülün turrasının o menşur üzerindeki tuğra olduğunu ifade etmektedir. Nev'î de *Dîvân*: K. 30/1. beyitte de "Sümbül, bahar şahının emrini icra etmek için gül bahçesi sayfasına yine tuğra çektim." diyerek tuğra-sümbül ilişkisi kurmuştur. Bu beyitte baharı bir hükümdara benzeten, sümbülün de onun emrini yerine getirmek için tuğra çektiğini ifade eden Nev'î, koyu mor rengi ve çiçeklerinin kıvrıkcık yapısı dolayısıyla sümbül çiçeğini hükümdar tuğrası ile özdeşleştirerek beyitte bir bahçe manzarası üzerinden tuğralı saltanat belgelerine dikkat çekmiştir.

Bâkî de *Dîvân*: G. 127/4. beyitte "Menekşe, şarap içen rinde devlet menşurunun hattıdır. Çimenlikte sümbül dalı, ona şaşaalı tuğradır." diyerek sümbül tuğra ilişkisi kurmuştur. Beyitte sümbülü, özdeşleştiren şair, menekşeleri de klasik şiirde menekşeyle yazı arasında kurulan bağdan dolayı fermanın yazıları şeklinde hayal etmektedir. Beytinde bahçede şarap içmenin bir devlet, saadet olduğunu ima eden şair, bahçeyi güzelleştiren menekşe ve sümbül gibi çiçekleri de kişiye bir rütbe verildiğini gösteren menşurun hattı ve tuğrası şeklinde hayal etmiş; bir bahçe âlemini, saltanat unsurlarıyla tarif ederek farklı bir ifade oluşturmuştur.

²² Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, Kısım-1 râbî', s. 540.

yazı hâline dönmüştür. Bu yazıya harfler asılıymış gibi görüldüğünden ötürü kadîm ta'lik adı verilmiştir. İran sahasında resmî yazışmalar için kullanılan sanatlı ifade tarzına inşâ, bunu düzenleyen ve yazan kâtiplere de münşî denmekteydi. Bu münşîlerden bazıları, Otlukbeli Savaşı'ndan (1473) sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından diğer sanatkârlarla birlikte Akkoyunlu sarayından İstanbul'a getirilmiştir. Bu sanatçılarla Osmanlı ülkesine taşınan kadim ta'likin etkisiyle o zamana kadar Divan-ı Hümayun'da kullanılan tevkî ve rikâ' hatlarındaki değişme eğilimi artmış ve bu durum Sultan II. Bayezid devrinde belirgin hâle gelmiştir. Osmanlı imlasına uygun biçimde harekesiz olarak yazılan bu yeni yazı, Divan-ı Hümayun belgelerine mahsus olduğu için dîvânî adını almıştır. Kaynaklarda dîvânî (diğer adıyla çep) hattına emek verenler arasında Kâtib Tâc (Tâcüddin), Matrakçı Nasuh, Tâcîzâde Cafer Çelebi, Tâcîzâde Mehmed Bey gibi görevlilerin adları sayılmaktadır.²³

Kendisi de nişancılık yapmış olan Necâtî Bey, beytinde münşî kelimesine göreviyle bağlantılı bu tarihî anlamı sebebiyle özellikle yer vermiştir. Beyitte tuğranın sevgilinin kaşına benzediğini söylediği için münşinin divanda onu çekip çevirdiğini söyleyen Necâtî Bey, münşinin divanda zaten görevi olan tuğra çekmeyi, tuğrayı çekip çevirmesi, düzene koyması şeklinde yorumlayarak hüsn-i talil yapmıştır. Tuğra için zaten dilimizde “tuğra çekmek” tabiri kullanılmaktadır. Necâtî Bey, beytinde dilin yapısındaki bu doğal ifadeyi “çekip çevirmek” şeklinde kullanarak hem sevgiliye özenen tuğraya çeki düzen verilmesini hem de tuğranın çekilmesini kastetmektedir. Devlet hizmeti gereği divan kâtipliği, nişancılık, tuğrakeşlik görevleri yapan Necâtî Bey'in bu beyti mesleki birikimini şiirine yansıtması bakımından anlamlıdır. Mesleğinin bir inceliğine beytinde yer veren şair, divandaki tuğra çekmek hadisesini, sevgilinin kaşına benzediği için tuğraya çekidüzen vermesi şeklinde yorumlayarak kendine has, etkileyici bir ifade ortaya koymuştur.

Necâtî Bey, bir başka beytinde tevkî' kelimesini kullanarak tuğraya daha farklı bir bakış açısıyla şekil yönünden değinmiştir.

Dédüm hüsünü berâtında nedür zülf-i siyâh egrî
Dédi bu Rûmdur dervîş olur tevkî'-i şâh egrî (Necâtî Bey: *Dîvân*: G. 597/1)

²³ M. Uğur Derman, “Ali Emîrî Koleksiyonundaki berat ve fermanlara dair”, *Ali Emîrî Efendi ve dünyası (fermanlar, beratlar, hatlar, kitaplar)-Ali Emîrî and His World (fermans, berats, calligraphies, books)*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul 2010, ikinci baskı, s. 94.

[= “Güzelliğinin beratında siyah saç neden eğridir?” dedim. Derviş, “Burası Anadolu’dur, şahın tuğrası eğri olur.” dedi.]

Beratlar, bir kişiye memuriyete tayin, bir imtiyaz verildiğini gösteren padişah tarafından verilmiş, padişah tuğrası bulunan belgelerdir. Sevgilinin güzelliğini ona verilen bir imtiyaz olarak böyle bir belgeye benzeten Necâtî Bey, güzelin siyah saçını da bu belgedeki tuğra şeklinde düşünmektedir. Şair, dervişe güzel yüze dökülen kıvrımlı saçın neden eğri olduğunu sorduğunda ondan Rum ülkesinde (Anadolu’da) padişah tuğralarının eğri olduğu cevabını almıştır. Şair tuğraları girintili, çıkıntılı eğri yapısı, bir kısmı yumurta şeklinde beyzi, üst tarafında tuğlar bulunan şekli sebebiyle eğri diye tanımlamaktadır. Kökeni eski Türk devletlerine uzanan tuğra, bu şeklini Osmanlı Türkleri elinde Rum ülkesinde (Anadolu’da) kazanmıştır. Tuğra, çok eski devirlerden itibaren eski Türk devletlerinde de hükümdarlık alameti olarak kullanılmakla birlikte Anadolu’daki kültürün ve İslam yazı sanatının etkileriyle Osmanlı Devleti’ne mahsus orijinal bir şekil kazanmıştır. Necâtî Bey, “Rum’da tevkî-i şah egri olur” ifadesiyle tuğranın Anadolu coğrafyasında kazandığı orijinal yapısına gönderme yapmaktadır.

Necâtî Bey’in, Sultan II. Bayezid’in oğlu Şehzade Mahmud için yazdığı “nişan” redifli kasidesinde de tuğra çerçevesinde geliştirilmiş ilginç hayaller bulunmaktadır. Şairin kasidede belirttiğine göre tuğra, cihan padişahının namının makamı olmuştur. Her düşmana hükmünü yürütmektedir. Zorbalara boyun eğdiren, nice ülkelere yol açan tuğra, murat rüzgârıyla dolu iki yelkenli bir fetih ve zafer gemisi gibidir. Tuğra cenk etmek için düzülen saflara benzeyen satırlara bayraklarıyla sancak çekmektedir. Sinesine iki padişahın adını nakşetmiştir. Güneş altın kalemleriyle yazsa da gökteki hilali padişahın tuğrasına benzetememiştir.

Şairin tuğra üzerine oldukça renkli hayaller geliştirdiği bu kaside içinde tuğranın farklı özelliklerinin ön plana çıktığı bazı beyitlerine şunlar örnek verilebilir:

Şemşîr ki oldı şeh-per-i şâhîn-i salţanat
Bir beyzadur ki gösterür andan eşer nişân (Necâtî Bey: *Dîvân*: K. 21/8)

[= Tuğra, saltanat şahininin en uzun tüyü olan bir kılıç ve ondan alamet gösteren bir beyzedir.]

Kasidenin bu beytinde tuğranın kendi içindeki bölümlerine dikkat çeken Necâtî Bey, tuğranın üst kısmında bulunan, elif harfi şeklindeki tuğlarını kılıca benzeterek saltanat şahininin en uzun tüyü diye tarif etmektedir. Tuğranın tuğ adı verilen, yukarı doğru uzanan sivri

şekillerini kılıca benzeten şair, kılıç kelimesini saltanatla ilişkisi dolayısıyla özellikle kullanmıştır. Saltanatı avcı bir kuş olan şahine benzeten şair, tuğranın üst kısmındaki elif (l) harfi şeklindeki tuğların en uzununu da onun uzun tüyü şeklinde hayal etmiştir. Beyitte tuğranın aynı zamanda ondan alamet gösteren bir beyze olduğunu söyleyen Necâtî Bey, bu ifadesiyle de tuğrada yumurtayı andırdığı için beyze olarak adlandırılan bölüme işaret etmekte ve şahin kuşunun yumurtasına da gönderme yapmaktadır.

Necâtî Bey'in kasidenin bir başka beytinde ise tuğranın tuğ adı verilen sivri elif şekillerini bayraklarla özdeşleştirerek ilginç bir hayal ortaya koyduğu görülmektedir.

Güyâ ki ceng étmege şaflar düzer suşûr
Bayrakları_ile öñce 'alemler çeker nişân (Necâtî Bey: *Dîvân*: K. 21/14)

[= Satırlar, sanki cenk etmeye saflar düzer. Önce tuğra, bayraklarıyla alemler çeker.]

Bu beytinde yazının satırlarını savaşa hazır bir ordunun saflarına benzeten Necâtî Bey, fermanın üstüne çekilen tuğranın da bayraklarıyla alem çektiğini söyler. Şair, tuğranın tuğ adı verilen yukarıya doğru çizgileri sebebiyle beyitte tuğrayla sancak arasında ilişki kurmuştur. Tuğranın üst bölümün yer alan elif (l) harfi şeklindeki yukarıya uzanan çizgilere tuğ denmektedir. Tuğ denilen bu elifler, uçlarından aşağıya süzülen, zülfe adı verilen kıvrımlar dolayısıyla flamayı andırmaktadır. Şair, tuğranın tuğ adı verilen bu kısmı dolayısıyla fermanın satır safları önünde bayraklarıyla sancak çektiğini söyleyerek beyitte hoş bir ifade oluşturmuştur.

Naşş étdi sînesinde iki pâdişâh adın
Vérse 'aceb mi feth ü zaferden haber nişân (Necâtî Bey: *Dîvân*: K. 21/16)

[= Tuğra, iki padişahın adını sinesinde nakşetti. Fetih ve zaferden haber verse şaşılır mı?]

Necâtî Bey, “nişân” redifli kasidesini ithaf ettiği Şehzade Mahmud ve babası Sultan II. Bayezid'in adına kasidenin 18. beytinde “Nev-bâve-i serâmed-i Sultân Bâyezîd/Mahmûd-ı Şâh-zâde Şeh-i tâc-ver nişân” diye birlikte yer vermiştir. Şair, nişân'ın sinesinde iki padişahın adını nakşettiğini belirterek kasidenin bu beytine gönderme yapmakla birlikte tuğranın içeriğine dair önemli bir özelliğe de dikkat çekmektedir.

Tuğralarda sultanların adı araya “oğlu” manasına “bin” kelimesi konularak babalarının ismiyle birlikte yazılmaktadır. Mehmed bin Murad gibi.

Orhan Gazi'nin tuğrasında metin, sadece padişahın adıyla babasının adından oluşmaktadır (Orhan bin Osman). I. Bayezid'in tuğrasına padişahın babasının ismiyle birlikte ünvan olarak han kelimesi ilave edilmiştir. (Bayezid bin Murad Han). Sultan II. Murad'ın tuğralarında ise ilk defa muzaffer tabiri kullanılmıştır (Murad bin Mehmed han muzaffer). Sultan II. Mehmed'in tuğralarında muzaffer tabirine daima kelimesinin eklendiği görülmektedir. (Mehmed bin Murad han muzaffer daima). Sultan I. Selim'den itibaren tuğra metnine şah kelimesi girmiş, ayrıca muzaffer daima tabirinin başına el tanım edatı eklenmiştir (Selimşah bin Bayezid han el-muzaffer daima).²⁴

Beypinde tuğranın sinesinde iki padişah adını naksettiğini ve zaferden nişan verdiğini belirten Necâtî Bey, tuğra metninde padişahın ve babasının adının birlikte yazılmasına ve *el-muzaffer* tabirinin kullanılmasına dair bu özelliklere işaretlerle böyle bir ifade oluşturmuştur.

Tevkî'üne hilâli şebîh édemez güneş

Altun kâlemler ile éder gerçi zer-nişân (Necâtî Bey: *Dîvân*: K. 21/26)

[= Güneş, altın kalemler ile altın süslemeli etse de hilali nişanına benzetemez.]

İmzalamak, buyurmak manalarına gelen ve aklâm-ı sitte adı verilen altı hat türünden birinin adı olan Arapça tevkî kelimesi, padişah fermanlarına, menşurlara, mektuplara konan ve imza yerini tutan nişan, tuğra anlamına da gelmektedir. Necâtî Bey, kasidenin bu beytinde güneşin altın kalemlerle her gün süslese de hilali, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud'un tuğrasına benzetemeyeceğini söyler. Beypinde güneşin ışıklarını altın kalemlere benzeten şair, “zernişan” kelimesiyle güneşin altın renkli ışıkları arasında bağlantı kurmuş, aynı zamanda tuğralarda altın kullanılmasına da işaret etmiştir. Zernişan “Kılıç vesâire üstüne altınla işlenen yazı, hat²⁵ demektir. Aynı zamanda altınla kâğıt üzerine yapılan bir süsleme tekniğidir.²⁶ Necâtî Bey, bu beyitte güneşin altın kalemlerle hilali zernişan etmesinden bahsederken ayın ışığını güneşten almasına da gönderme yapmaktadır. Şair, tuğraların beyze adı verilen kısımlarının hilal şeklini andırmasından dolayı da beytinde tuğrayla hilal arasında ilişki kurmuştur. Tuğralarda han ve bin kelimelerinin kavisli uzantılarının yer aldığı, yumurtaya benzerliği dolayısıyla beyze adı verilen kısım, bir hilal şeklini de andırmaktadır.

²⁴ Suha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, s. 28.

²⁵ Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî, Kısım-ı sâlis*, s. 472.

²⁶ Mine Esiner Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, s. 80.

Necâtî Bey de buna atıfla güneşin hilali, padişahın tuğrasına benzetmek için altınla süslemesinden etmektedir.²⁷

Necâtî Bey'in "nişan" kelimesini kullanarak tuğradan söz ettiği, aynı zamanda resmî belgelerden berata ve berattaki nişan formülüne dikkat çektiği bir başka beyti de şöyledir:

Te'kîd-i hüsn için çekilüpdür ol iki kaş
Yoğ ise bir berâta yazılmaz nişân iki (Necâtî Bey: *Dîvân*: G. 559/4)

[= O iki kaş, güzelliği pekiştirmek için çekilmiştir. Yoksa bir berata iki nişan yazılmaz.]

Bu beyitte açıkça ifade etmemekle birlikte güzelliği bir berata, kaşları da bu berata çekilen tuğraya benzeten Necâtî Bey, "bir berata iki nişan yazılmaz" diyerek beratın şartlarından birine işaret ederek tuğranın tek olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Beyitte kaşların güzelliği pekiştirmek için iki tane olduklarını belirten şair, aslında bir berata iki nişan yazılamayacağını söyleyerek bu kurala uygunsuz durumun sebebinin açıklamaktadır. Necâtî Bey, bu beyitte "nişan" kelimesine tuğra anlamıyla birlikte beratlara nişan da denmesini ve bu beratların "nişan" kelimesiyle başlayan bir nişan formülüyle yazılmasını akla getirecek şekilde çok yönlü bir biçimde yer vermiştir.

Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin de bir beytinde kaşlarla beratın ünvan formülü arasında bağ kurarak ilginç bir beyit kaleme aldığı görülmektedir.

Müşk-i terle yazuban hüsnî berâtını hâtı
Düşmiş üstünde kaşî şüreti 'unvân-şekil (Tâcîzâde Cafer Çelebi: *Dîvân*: G. 122/4)

[= Hattı, taze miskle güzelliği beratını yazınca üstünde kaşî sureti ünvan şeklinde yer almış.]

Sevgilinin yüzündeki tüylerin, taze miskle güzelliğinin beratını yazdığından bahseden Tâcîzâde Cafer Çelebi, onun yüzünün üstündeki kaşlarının da bu beratın ünvanı olduğunu belirtmektedir. Şairin kaşları ünvan şeklinde nitelendirmesi, beratların rükünlerinden biri olan ünvan formülüne bir göndermedir.

Beratarda ünvan kısmı "çün" kelimesiyle başlamakta ve berat

²⁷ Bu kasideyi bütünüyle açıklayan bir çalışma olduğundan burada kaside içinden sadece tuğranın farklı özelliklerini ön plana çıkaran birkaç beyit açıklanmıştır. Kasidenin tamamının açıklaması için şu makaleye bakılabilir: Ahmet Mermer, "Necâtî Bey'in Nişân Kasidesi", *İlmî Araştırmalar* 5, İstanbul (1997), s. 199-218.

verilen şahsın bulunduğu grubu yüceltecek bir ifade kullanılmaktadır. *Çün avâtıf-ı aliyye-i şâhânem ve avârif-ı seniyye-i mülûkânem müstahıkk-ı inâyet-i himâyet olanlar yanında mebzûl ve mefrûğ ve bî-dirîğdir... gibi.*²⁸

Şair, beyitteki “taze miskle yazmak” ifadesini hem mürekkebin misk gibi siyah renkli oluşuna hem de içine güzel kokması için misk konulmasına dikkat çekmek için kullanmıştır. Cafer Çelebi, beyitte güzelliğin beratının taze miskle yazılmasından bahsederek siyah renkli misk mürekkebiyle yazı yazmaya işaret etmenin yanında yüzdeki tüylere güzel kokmaları için misk sürülmesini de hatıra getirmektedir.

Haṭṭı üzre halka halka bir düm-i tāvūsveş

‘Anberîn tuğraya benzer kâkül-i müşkîn-i döst (Tâcîzâde Cafer Çelebi:

Dîvân: K. 13/2)

[= Sevgilinin hattı üzerinde halka halka, misk renkli (ve kokulu) kâkülü, tavus kuyruğu gibi amberden tuğraya benzer.]

Tâcîzâde Cafer Çelebi, bu beyitte güzelin yüzündeki tüyler üzerine halka halka dökülen, misk gibi siyah renkli ve güzel kokulu kâkülünü tavus kuyruğuna benzeyen amberden bir tuğraya benzetmektedir. Klasik şiirde tavus kuşuyla tuğra arasında bağ kuran çeşitli beyitler bulunmaktadır. “Klasik şiirde tavus kuşu, renkli bir manzara göstermesi, kanatlarının güzelliği ve gezip dolaşması gibi özelliklerle ele alınmaktadır.”²⁹ Cafer Çelebi de bu beytinde sevgilinin saçı, tavus kuyruğu ve tuğra arasında bağ kurarak renkli bir hayal oluşturmuştur. Şairin hayaline göre güzelin kıvırcık siyah saçı, tavus kuyruğu benzeri, amberden bir tuğra gibidir. Beyitteki “anberîn tuğra” ifadesi, tuğranın siyah rengi yanı sıra tuğranın, içine amber katılmış güzel kokulu mürekkeple yazılmasını da ifade etmektedir.

Ḳamer ki hâme-i engüştüñ ile şakḳ oldu

Berât-ı mu‘cizeye urdı zer-nişân tuğrâ (Revânî: Dîvân: Musammatlar, Na‘t, 1/IV/2)

[= Ay, parmağının kalemi ile yarıldı. Mucize beratına altın tuğra vurdu.]

²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 128.

²⁹ Ahmet Mermer, “Divan Şiirinde Tuğra Tavsifleri”, *Bilgi*, sayı: 14, 2000, s. 91. (Bu makalede Necâti Bey, Cevrî, Nâilî, Nâbî, Kâmî’nin tavus-tuğra ilişkisine işleyen beyitlerinden örnekler yer almaktadır.)



Altınla çekilmiş tuğra örneği.

TYEK, Süleymaniye YEK, Levhalar, 448.

Zernişan, “Kılıç vesâire üzerine kakma altınla işlenmiş yazı vesâire” demektir. Aynı zamanda altınla kâğıt üzerine yapılan bir süsleme tekniğine de denmektedir. Zernişan, irili ufaklı altın noktalarla süslenmiş kâğıtlara verilen ad”dır.³⁰ Revânî, Hz. Peygamber için yazdığı naatının bu beytinde onun parmağıyla gökteki ay’ı ikiye bölmesi mucizesine dikkat çekerek bunu berata altın tuğra vurulmasına benzetmektedir. Şair, beyitteki “zernişan tuğra” ifadesiyle de bu tuğranın altınla yazılmış veya süslenmiş olduğuna işaret etmektedir. Revânî, bu beyitte tuğraların solundaki beyze adı verilen, “han” ve oğlu manasına “bin” kelimelerinin yazıldığı kısmın hilal şekline benzemesinden dolayı da ayın yarılmasıyla tuğra ilişkisi kurmakta ve “mucize beratına altınla tuğra vurulması”ndan söz etmektedir. Şair, beytinde bir berattaki altınlı bir tuğrayla ay’ın parlaklığı arasında bağ kurarak Hz. Peygamber’in işaret parmağıyla ay’ı ikiye bölmesi mucizesini etkileyici bir anlatımla dile getirmiştir.

Yazıldı sebze-i nev-hîzden haat-i aḥkām

Çekildi sāye-i maṭbū’-i servden tuğrā (Fuzûlî: *Dîvân*: K. 1/3)

[= Hükümlerin hattı yeni çıkan sebzeden yazıldı. Servinin tabiata uygun gölgesinden tuğra çekildi.]

Fuzûlî, *Tevhid Kasidesi*’nin bu beytinde yeni çıkan sebzeleri hükümlerin hattına, servinin gölgesini de tuğraya benzeterek saltanat yazıları çerçevesinde bir bahar manzarası tarifi yapmıştır. Beyitte hükümlerin hattından söz edildiğine göre burada bir fermanın söz edilmektedir. Şaire göre baharda yeşeren çimenler, tabiatın yeniden dirilmesinin hükmünü ortaya koymuştur. Klasik şiirde çimenlerin yazıya

³⁰ Mine Esiner Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, s. 80.

benzetilmesinden dolayı böyle bir hayal oluşturan Fuzûlî, baharda çimenlerle canlanan yeryüzünü, yeniden dirilme hükmünün yazıldığı bir fermana benzetmektedir. Buna göre baharda çıkan çimenler, yeniden dirilme hükmünü ortaya koymakta, tabiatın yeniden canlanmasıyla bu hüküm ispatlanmaktadır. Şair, çimenlerle ferman yazılan yeryüzüne, servinin tabiata muvafık gölgesinden de tuğra çekildiğini söyler. Bu ifadesiyle sultanın hükümlerine padişahlık nişanı olan tuğranın çekilmesine dikkat çeken Fuzûlî, orijinal bir ifade oluşturmuştur. Tuğralar için “tuğra çekmek” tabiri kullanılmaktadır. Tuğralardaki elif (ل) harfleri ve han, bin kelimelerinin nun (ن) harfleri çekilmektedir. Şair de bundan dolayı beyitte servinin muvâfik gölgesinden tuğra çekilmesinden söz etmiştir.

Beyitte geçen “matbû-i serv” tamlamasındaki “basılmış” anlamıyla bildiğimiz matbû‘ kelimesi, aynı zamanda “hüsn-i tabiata muvâfik, latif, tab‘a hoş gelen, makbul, beğenilmiş”³¹ anlamlarına da gelmektedir. Fuzûlî’nin beyitte servinin tabiatın güzelliğine uygun gölgesinden hükümlerin hattına tuğra çekilmesinden söz etmesi, servinin gölgesinin çimenlere aksetmesinden dolayıdır. Servi ağacının gövdesini elif (ل) harfiyle ilişkilendiren, servinin üçgen biçimindeki üst kısmıyla da ağaç şeklinde süslenmiş tuğranın genel görüntüsü arasında bağ kuran şairin beyitte hem güzel bir tabiat manzarasına hem de süslemeli tuğralara dikkat çektiği görülmektedir.

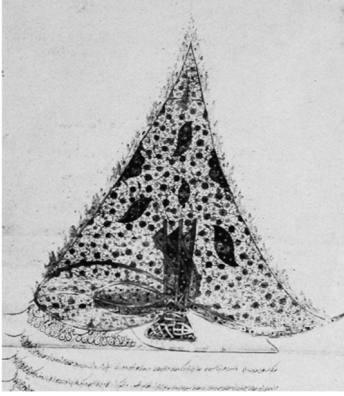
Osmanlı Devleti’nin ilk devirlerinde sade olan tuğraların zamanla tezhip süslemeleriyle farklı bir görünüm kazandığı örneklerden anlaşılmaktadır. Bu süslemelerde elif harflerinin üst kısımlarına çiçekler, dallar çizilerek bir ağaç şekli oluşturulmuş, zamanla tuğra tamamen üçgen formunun içine alınıp tuğralara ağaç görüntüsü verilmiştir.

Kaynaklarda tuğraların süslemelerle servi şekline benzetilmesine dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

Tuğralara fermanların önemine göre tezhip yapılmış ve bu süslemeler, zamanla değişikliğe uğramıştır. İlk dönem tuğralarının oldukça sade olduğu örneklerden anlaşılmaktadır. Fatih Sultan Mehmed’in bazı tuğralarında kullanılan yaldız ve kobalt mavisi dışında ilk tuğra örneklerinde siyah mürekkep kullanıldığı ve tuğraların oldukça sade olduğu görülmektedir. II. Bayezid döneminde ise maviye lal rengi de eklenmiş, ayrıca tuğralardaki beyze adı verilen oval, yumurta

³¹ Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî, Kısım-ı râbî*, s. 355.

şeklindeki bölümün içi tezhiplenmeye başlamıştır. Daha sonra ise tabanı beyze, tepesi tuğranın hançerlerinin uç noktaları olan, selviyi andıran bir üçgen oluşturularak bunun içi de tezhiplenmeye başlamıştır. XVI. yüzyıl sonlarına kadar tezhip tuğranın iç kısımlarında kalmış, süslemelerde hatâyî, rûmî ve çintemânî motifleri kullanılmıştır. Örneklerden tuğralarda 1576'dan itibaren saz motifinin, 1618'den sonra ise Manisa lalesinin kullanıldığı görülmektedir.³²



Ağaç şeklinde süslenmiş bir tuğra örneği.³³

TYEK, Süleymaniye YEK, Süheyl Ünver Dosya, 73-003.



Süslemeleriyle servi ağacına benzeyen bir başka tuğra örneği.³⁴

³² Mübahat S. Küttükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 75.

³³ Ağaç şeklinde süslenmiş olan bu tuğra, Sultan IV. Murad'a aittir.

TYEK, Süleymaniye YEK, Süheyl Ünver Dosya, 73-003.

Gerçi çekdüñ devleti aḥkāmına tuğrā felek
Hâk saçduñ alınıñ aḥir kıra yazusına (Hayâlî Bey: *Dîvân*: Mersiye, 1/6)

[= Felek! Aslında devletin hükümlerine tuğra çektin. Sonunda alınının kara yazısına toprak saçtın.]

Hayâlî Bey, Kânûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed'in vefatından dolayı kaleme aldığı mersiyesinin bu beytinde feleğin onun hakkında hükmünü vererek tuğra çektiğini, alınının kara yazısına da toprak saçtığını söylemektedir. Şair, İslam edebiyatında kadere isyan etmemek için insanların başlarına gelen kötülüklerden feleğin sorumlu tutulması sebebiyle feleğin, onun hakkında hükmünü verip tuğrasını çektiğini, alınının kara yazısına toprak saçtığını söylemektedir. Hayâlî Bey bu ifadesiyle padişah hükümlerinin yazıldığı belgelere tuğra çekilmesine dikkat çekmektedir. Şair, beyitteki "kara yazı" ifadesiyle de hem şehzadenin kara bahtına işaret etmekte hem de yazıların siyah oluşuna gönderme yapmaktadır. Beyitte "alınına hâk saçmak" tabiri de iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

Başına toprak saçmak, yas sebebiyle başa toprak saçmayı, üzüntü ve kederi ifade eden bir deyimdir. "Hâk saçmak", resmî belgelerde yazının hızla kurumasını sağlamak için üzerine rîk (rîh, rih) denilen yazı kumu serpmeyi de ifade etmektedir. Hayâlî Bey, bu beytiyle şehzadenin hanedan mensubu kimliğine uygun olarak vefatından duyduğu üzüntüyü devlet belgeleri üzerinden örnekle dile getirerek anlamlı bir ifade oluşturmuştur.

Çin ü Mâçinün ḥarâcın almağa hükm êtdi yâr
Müşk-bâr olmuş ol iki 'anberin tuğrâya bak (Hayâlî Bey: *Dîvân*: G. 8/7, s.

230)

[= Sevgili, Çin ve Maçin'in haracını almaya hükmetti. O iki misk saçan amberli tuğraya bak.]

Bu beyitte "Çin ü Maçin" şeklinde bahsi geçen ülkelerden Çin, herkes tarafından bilinmekle birlikte Maçin bölgesine dair bilgiler sınırlıdır. Maçin bölgesine dair Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk'te* yazdıkları şöyledir:

"Tawgaç: 'Maçin'in adıdır. Burası, Çin'den dört ay uzaktadır. Çin, aslında üç bölüktür: Birincisi Yukarı Çin'dir ki, doğudadır; buna 'Tawgaç'

³⁴ Üst kısmı ağaç şeklinde süslenmiş olan bu tuğra, Sultan IV. Murad'a aittir.

derler. İkincisi 'Orta Çin'dir; burası 'Xıtay' adını alır. Üçüncüsü 'Aşağı Çin'dir, 'Barxan' adı verilir; bu, Kaşgar'dadır. Lakin şimdi 'Maçin', 'Tawgaç' diye tanınmıştır. 'Xıtay' ülkesine de 'Çin' denilmiştir."³⁵

Anlaşıldığı üzere Maçin ülkesine dair bu tarifler, Doğu Türkistan, Tabgaç gibi Türk illerine işaret etmektedir. Bu bölgeler, güzelleriyle ve miskiyle meşhurdur. Hayâlî Bey de şiirinde bu ülkelerden bahsederek güzel olan sevgilisinin buralardan haraç almaya hükmettiğini ve amberden kaşlarıyla misk saçan tuğra çektiğini belirtmektedir. Beyitteki "anberin tuğra" tabiri, kaşların amber gibi siyah renkli ve güzel kokulu olmalarına ve tuğranın içine amber konulmuş mürekkeple yazılmasına işaret etmektedir. O iki amberli tuğra olan kaşların misk saçması da kaşların misk gibi siyah rengi ve güzel kokulu olmaları yanı sıra tuğranın misk mürekkebiyle yazılmasını da akla getirmektedir.

Ƙara yazılı alnumda ne var kesdümse bir na'li

Melâmet şâhının böyle olur hükmünde tuğrası (Hayâlî Bey: *Dîvân*: G. 48/3, s. 414)

[= Kara yazılı alnumda bir nal kestirse ne çıkar? Melâmet şâhının hükmündeki tuğrası böyle olur.]

Bu beytinde kara yazılı alnına nal kesmekten bahseden ve bunu melamet şâhının hükmündeki tuğraya benzeten Hayâlî Bey, kalenderîlerin başlarına nal biçiminde yaralar açmasına işaret etmektedir. Gençlik yıllarında Vardar Yenicesi'ne gelen kalenderîlere katılarak bir müddet onlarla yaşayan Hayâlî Bey, kalenderlik inancı tesiriyle kaleme aldığı bu beytinde kalenderîlerin alınlarına açtığı nal biçimindeki yaraları, melâmet şâhının hükmünün tuğrasına benzeterek dikkat çekici bir ifade oluşturmuştur. Beyitteki "kara yazı" tabiri de hem şairin kötü talihine işaret etmekte hem de tuğralı bir fermandaki siyah yazılara gönderme yapmaktadır. Şairin kara yazılı alnı bir hükmün fermanı, alnının üzerine kestiği nal da bu fermana çekilen tuğradır.³⁶

³⁵ Alimcan İneyet, "Divanü Lûğati't-Türk'te Geçen 'Çin' ve 'Maçin' Adı Üzerine", *Turkish Studies*, 2007, Volume 2, Issue 4, s. 1174-1184. (Makalenin yazarı eserin sonunda Çin ve Maçin'in tarih boyunca çeşitli eserlerde farklı bölgeleri ifade ettiğini belirtir.)

³⁶ Hayâlî Bey: *Dîvân*: G. 33/5. beyitte de (s. 314) "Aşk ülkesi Hayâlî'ye verilmiş. O sultanlara sultanımdan tuğrası geldi." diyerek aşk mülkünün kendisine verildiğine dair sultanlara sultan olan sevgiliden kendisine tuğra geldiğini söylemektedir. Müsellem kelimesi, Osmanlı devlet teşkilatında askerî bir terimdir. Hayâlî Bey, bazı mülklerin kişilerin yönetimine verilmesine ve bunun hükümdar tuğrasıyla bildirilmesine işaret ettiği bu beyitte sultanlara sultan olan, onları bile kendine boyun eğdiren sevgilinin, onu aşk ülkesinin yönetimine atadığını ve bu emrini bir

Yazduğınca haddine haṭṭı berāt-ı hüsni
Nazmiyā zülfi düm-i tāvūs bir tuğrā çeker (Edirneli Nazmî: *Dîvân I*: G.

2019/5)

[= Ey Nazmî! Yüzündeki tüyleri yanağına güzelliğin beratını yazdığında saçı tavus kuyruğu bir tuğra çeker.]

Edirneli Nazmî, bu beyitte güzelin yanağındaki tüyleri güzellik beratının yazıları, saçını ise tavus kuyruğu şeklinde bir tuğra olarak düşünerek beratın tuğrasını tavus kuşunun kuyruğuyla özdeşleştirmektedir. Beratlar konusunda edinilen bilgilere göre tavus kuyruğu aynı zamanda bir resmî belge terimidir ve beratın tahrir mahalli adı verilen yazıldığı yeri belirten alt kısımlarındaki şekil için kullanılan bir tabirdir.

Fermanlar gibi ilk dönem beratlarının tahrir mahalleri de sade yazılmış, ancak zamanla tahrir mahallinin etrafında fermanlardaki tavus kuşu kuyruğu yahut armut biçimini andıran çizgiler ortaya çıkmıştır. Bir berat cinsi olan mülknamelerin bir kısmının tahrir mahallerinde tavus kuşu şekli çok net görülmekte, tahrir mahallinin etrafına yapılan süsleme gerçek bir tavus kuşu kuyruğunu andırmaktadır.³⁷



Bazı beratlardan tavus kuşu kuyruğuna benzetilen tahrir mahalli örnekleri.

TYEK, Süleymaniye YEK, Süheyl Ünver Dosya, 354 ve Yazma Bağışlar, 3092.

Žabṭ éder kişver-i 'ışkı bu Muḥibbî şeb ü rüz

Hük m tuğrāsı geelden berü sulṭānumdan (Muḥibbî: *Dîvân II*: G. 2531/5)

tuğrayla bildirdiğini ifade etmektedir.

³⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 131.

[= Bu Muhibbî, sultanımdan hüküm tuğrası geleli beri gece gündüz aşk ülkesini zapt eder.]

Beyitte sevgilisini sultan olarak nitelendirerek ondan tuğralı hüküm geldiğinden beri aşk ülkesini zapt ettiğini söyleyen Muhibbî, aslında kendisi padişah olmasına rağmen sevdiğini bir sultan, kendisini de onun emriyle ülkeler ele geçiren bir komutan gibi hayal etmiştir. Aşkı bir ülkeye benzeten şair, kendisi bir padişah olmasına rağmen aşk söz konusu olduğunda sevdiğini sultan olarak düşünerek sevdiğinin emrinde olduğunu belirtmektedir. Muhibbî, bu beyitte aşkın büyüklüğünü sahip olduğu sultanlık simgeleri üzerinden hoş bir biçimde dile getirmiştir.

Zülf ü haţuñ numûne-i tevkî'-i şâh ile
Müşk-i Hıţâ vü 'anber-i sârâdan aldı bâc (Helâkî: *Dîvân*: G. 20/2)

[= Saçın ve yüzündeki tüylerin, padişahın tuğrası örneğiyle Hitâ miski ve halis amberden bac vergisi aldı.]

Beratlarla, menşurlara, resmî mektuplara vurulan nişana, padişah emirlerine çekilen nişana, hatt-ı hümayuna, tuğra ve hüccetlere yazılan hâkim imzalarına tevkî ve bunların yazıldıkları yazı çeşidine de tevkî denilmiştir.³⁸

Tevkî, tuğra anlamında da kullanılmaktadır.

Tuğra kelimesinin Farsçası nişan, Arapçası tevkî ve alamet olduğu için tevkî kelimesiyle tuğra da kastedilmektedir. Aynı zamanda ferman, berat gibi belgelerde *tevkî-i refî'-i hümayûn*, *sebeb-i tahrîr-i tevkî-i hümayûn* gibi kalıplaşmış formüllerde de çoğunlukla bu kelimeye yer verilmiştir. Padişahın tuğrasına tevkî de denildiğinden tuğra çekmekle vazifeli olan nişancıya da tevkî adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk dönem fermanlarının yazıları, tevkî hattının özelliklerini taşımaktadır. Tevkî, zamanla devlet belgelerindeki yerini dîvânî hattına bırakmıştır.³⁹

Bu beytinde güzelin saçıyla yüzündeki tüylerini ferman üzerindeki tuğrayla özdeşleştiren Helâkî, onların bu tuğra örneğiyle Hitâ miski ve amberden bâc vergisi aldıklarını söyler. Güzelin saçlarını tuğrayla özdeşleştirerek aynı zamanda Osmanlı maliye sistemindeki bir vergi konusuna da dikkat çeken şair, beyitte ilginç bir ifade oluşturmuştur. Güzel kokulu maddeler olan misk ve amber, uzak ülkelerden getirilmektedir. Miskin anavatan Hitâ ülkesidir. Amber de Hint

³⁸ Mahmud Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, s. 120.

³⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 58, 71, 125, 127.

denizlerinde bulunan ve kaşalot denilen bir tür adabalığında elde edilmektedir. Şiire göre güzelin saçı ve tüyleri uzak ülkelerden getirilen misk ve amber gibi bu değerli maddelerden vergi almaktadır. Mali bir terim olan bâc, genel anlamda vergiyi ifade etmektedir.

Bâc, Osmanlılarda genel olarak vergi anlamında kullanılmıştır. Şehirlerde alınıp satılan mallardan, dokunan kumaşlardan ve kesimi yapılan hayvanlardan alınan damga vergisine bâc-ı tamga, gümrük vergisine ise bâc-ı büzürg (büyük bâc) denmiştir. Âşıkpaşazâde'den öğrendiğimize göre bu vergi, Osmanlıların ilk yıllarından itibaren alınmıştır. Anlatıldığına göre Kütahya'dan gelen Germiyanlı bir kimse, Osman Gazi'ye, pazara getirilen mallardan bac alınmasının eski bir âdet olduğunu söylemiş ve kendisinden de böyle yapmasını ısrarla istemiştir. Osman Gazi de bunun üzerine "Her kişi ki pazara bir yük getire sata, iki akçe versin ve satmasa hiç nesne vermesin" diye emrederek ilk pazar vergisini koymuştur. Bu bilgiler, bac vergisinin Selçuklulardan sonra Beylikler döneminde de alınmaya devam ettiğini ifade etmektedir Fatih Sultan Mehmed ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın kanunnamelerinde de bu vergiden söz edilmektedir.⁴⁰

Ƙara kaşı gibi yâruñ beyâza çıkdı ebyâtum

Müsellemlik berâtına olupdur her biri tuğrâ (Yahyâ Bey: *Dîvân*: G. 1/8)

[= Beyitlerim, sevgilinin kara kaşı gibi beyaza çekildi. Her biri müsellemlik beratına tuğra olmuştur.]

Müselleml kelimesi, Arapça "teslîm", ısmarlamak, verilmiş, teslim edilmiş ve doğruluğu ispatlanmış, herkes tarafından kabul edilmiş, inkâr edilemez⁴¹ anlamlarına gelmektedir.

Müselleml kelimesi, Osmanlı devlet teşkilatında askerî bir terim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu terim, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Orhan Gazi zamanında vergiden muaf olarak askerlik hizmetinde görev yapanlar için kullanılan bir tabirdir. Müsellemlere vergiden muaf tutulmalarından dolayı bu ad verilmiştir. Bunlar da sipahiler gibi savaş sırasında sefere giderler ve savaş devam ettiği müddetçe ulufe alırlardı.⁴²

Beyitlerinin sevgilinin beyaz yüzündeki kara kaşı gibi beyaza çıktığını söyleyen Yahyâ Bey, bu kaşların her birinin aynı zamanda

⁴⁰ Celal Yeniçeri, "Bâc", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, s. 411-413.

⁴¹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. 2, s. 2231.

⁴² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, s. 627.

müsellemlik beratına tuğra olduğunu belirtmektedir. Beyaza çıkmak, müsvedde hâlinde bir yazıyı temize çekmek anlamına gelmektedir. Şair, müsellemlik beratı tabiriyle de vergiden muafiyet beratına işaret etmektedir. Kendisi de aynı zamanda askerlik hizmetinde bulunan bir şair olan Taşlıcalı Yahyâ Bey, şiirlerini de müsellemlik yani vergiden muaf tutulma beratının tuğrası şeklinde düşünerek hayat tecrübelerini şiirine aksettirmiş ve beyitte ilginç bir ifade oluşturmuştur.

Tuğrâ-yı zülf Rûma revân étdi hükmini
Sancak çekdi mülk-i Karamana kâkülün (Vusûlî: *Dîvân*: G. 110/3)

[= Saç tuğrası, Anadolu'ya hükmünü icra etti. Kâkülün Karaman memleketine sancak çekti.]

Vusûlî, bu beytinde saç bir tuğraya benzeterek onun Anadolu'da hükmünü icra ettiğini, oraya hâkim olduğunu, kâkülünün ise Karaman'a sancak çektiğini söylemektedir. Beyitte Karaman kelimesini saçın karalığını çağrıştıracak biçimde özellikle seçen şair, kâkülle de sancak arasında düz şekilli olmaları sebebiyle bağ kurmuştur. Vusûlî, beyitte güzel, parlak yüzle de Rum ülkesi (Anadolu) arasında ilişki kurarak saç tuğrasının Anadolu'da hükmünü icra etmesinden söz etmektedir. Şairin sevgilinin güzel yüzünü Anadolu ve Karaman gibi Türk hâkimiyetinin kurulduğu, Türk tarihi açısından önem taşıyan yerler üzerinden tarif ederek bu beyitte orijinal bir ifade oluşturduğu görülmektedir.

Belâgat kûsın urdum husrevâne heft kişverde
Suhan menşûrına çekdüm bu gün tuğrâ-yı Hâkânî (Bâkî: *Dîvân*: K. 5/33)

[= Belagat kôsünü yedi iklimde padişahlara yaraşır şekilde vurdum. Bugün söz menşuruna hakana ait tuğrayı çektim.]

Sultan II. Selim için yazdığı kasidenin bu beytinde belagati savaşlarda ve askerî musikide çalınan, kôs adı verilen büyük davula benzeten Bâkî, belagat kôsüne padişahlara yaraşır şekilde yedi iklimde de vurduğunu söyler. Dünyaya hükmeden, yedi iklime hâkim olan, kudretli bir hükümdar fikrinden hareketle beyitte böyle bir hayal ortaya koyan şair, kendisinin de şiir gücüyle yedi iklime hâkim olduğunu düşünmektedir. Beyitte sözü de bir menşura benzeten Bâkî, bu menşura hakana ait tuğrayı çektiğini söyler. Beytinde kôs, menşur, tuğrâ-yı hâkânî gibi hükümdarlık alametlerine yer veren şair, kendisini söz mülkünün, yedi iklimin sultanı olarak görmektedir. Kendisine yakıştırılan “sultânü’ş-şuarâ” ünvanına uygun şekilde bu beyitte bir sultan edası takınan Bâkî, beytinde saltanat alametlerine de yer vererek üst perdeden bir edayla şairlerin sultanı olduğunu dile getirmiştir.

Tuğrâsı berâtuñ yazılır ekşeri altun
Rüyuñda kaçşun zerd olur ise nola şāhā (Bâkî: *Dîvân*: G. 5/3)

[= Ey şah! Yüzünde kaşın sarı olursa ne olur? Beratın tuğrası çoğunlukla altınla yazılır.]

Bâkî, sevdiğinin kaşlarının sarı olmasına şaşdırmamak gerektiğini ifade ederek beratların üst kısmında bulunan tuğraların genellikle altınla yazıldığını söyler. Şair, beyitte sevdiği güzelin yüzünü bir berata, kaşlarını da bu berata altınla çekilen hükümdar tuğrasına benzetmiştir. Altının ezildikten sonra suyla karıştırılmasından elde edilen altın mürekkebi, resmî belgelerde sıklıkla tercih edilmektedir. Özellikle tuğralarda gösterişli bir hava kattığı için altın çokça kullanılmıştır. Bâkî, berat gibi resmî belgelere çekilen tuğralarda çoğunlukla altın tercih edilmesi gerçekliğini, beyitte sarışın sevgili üzerinden bir benzetmeyle ilginç bir biçimde ifade etmiştir.

Bu beyitte kendisine sevgilinin aşkı mevkiinin bir rütbe olarak verildiğini söyleyen Bâkî, sinesine çekilmiş olan elif şeklindeki çizikler ve nal şeklindeki yaraların da bu mevki için kendisine verilen fermanın üzerinde bulunan tuğra olduğunu ifade eder. Şair, menşurlar sadrazam, vezir, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli memurlara verilen padişah fermanı olduğu için kendisinin aşk hükümdarı olan sevgilisinden bu şekilde yüksek bir mevki aldığını belirtmekte ve göğsünün üzerindeki elif (l) şeklindeki çiziklerle nal şeklindeki yaraları da bu menşurun tuğrası olarak düşünmektedir. Bâkî, elif ve nal şeklindeki yaralarla tuğranın doğal şekli arasında bağlantı kurarak beyitte böyle bir hayal oluşturmuştur.

Vérildi cânā éy Bâkî nigāruñ manşib-ı ‘ışkı
Elifler na’lledür sinede tuğrā-yı menşürî (Bâkî: *Dîvân*: G. 505/5)

[= Ey Bâkî! Cana sevgilinin aşkı mevki verildi. Sinedeki elifler nallar, menşurun tuğrasıdır.]

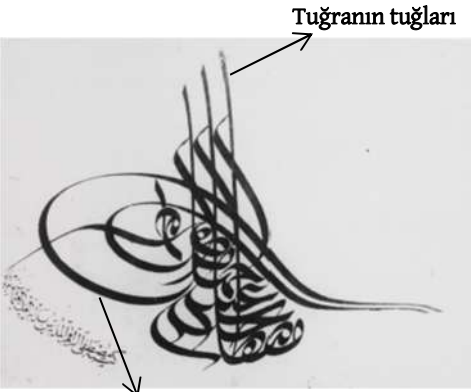
Tuğralar, sere, beyze, tuğ ve kol olarak adlandırılan dört bölümden meydana gelmektedir. Beyze, tuğranın sol tarafında bulunan ve genellikle *han* ve *bin* kelimelerindeki nun (ن) harflerinin yer aldığı kavisli kısma verilen addır. Tuğranın üst tarafındaki elif (l) harfi şeklindeki çizgiler ise tuğ olarak adlandırılmıştır. Bazı tuğralarda tuğların bir kısmı bir harf ifade etmeyip tuğranın şeklini tamamlayan işaretler olarak kullanılmıştır. Tuğların yanlarında bulunan flama şeklindeki kavislere de

zülûf veya zülfe denilmektedir.⁴³



Tuğrası altınla çekilmiş bir berat örneği.

Yazma Başışlar, 3092. 14. ferman.⁴⁴



Tuğranın beyze adı verilen yumurtaya veya nala benzer kısmı.

Süheyl Ünver, Dosya, 73-002.

⁴³ Suha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s. 25-26.

⁴⁴ Bu berat, "Cemaleddin Efendi'ye 3. rütbeden mecidi nişanı verilmesine dair, 1290/1873 tarihli belgedir.

Tuğranın şekil yapısına dair bu özellikleri göz önünde bulundurduğumuzda Bâkî'nin, tuğranın sol tarafında yer alan, genellikle nun harflerinin bulunduğu beyze adlı bölümü, vücuttaki nal adı verilen dövmelerle özdeşleştirdiği anlaşılmaktadır. Yumurtaya benzerliğinden dolayı beyze olarak adlandırılan bu oval kısım, at nalı şekline de benzemektedir. Bâkî, göğsün üzerindeki elif (l) şeklindeki çizikleri de tuğranın tuğ adı verilen elif harflerinin bulunduğu kısım şeklinde düşünerek beytinde bir tuğra şeklini kelimelerle adeta resmetmiştir.⁴⁵

'Acab mi hükmini icrâ ederse huşk u tere
Şu üzre her şecerüñ bergi resmi bir tuğrâ (Gelibolulu Âlî: *Dîvân I*:
Tevhidler, K. 1/6)

[= Kuru ve yaşa hükmünü icra ederse şaşılır mı? Su üzerinde her ağacın yaprağı resmi bir tuğradır.]

Allah'ın birliğini ifade etmek için kaleme aldığı bu *Tevhid Kasidesi*'nde onun hükmünü kuru ve yaş her şeyde icra ettiğini söyleyen Gelibolulu Âlî, su üzerindeki her bir ağaç yaprağının görüntüsünü de bir tuğra olarak düşünmektedir. Beyitte yeryüzündeki her şeyin Allah'ın hükmüyle olduğunu ile getiren şair, padişahların hüküm verdikleri belgelere çekilen tuğralarla Allah'ın yeryüzünde kuru ve yaşa hükmünü icra etmesi arasında ilişki kurarak su üzerindeki her yaprağın görüntüsünü bir tuğra şeklinde hayal etmiştir. Her yerde hükmünü icra eden, ilahi hükümdar olan Allah'ın bu saltanatının alameti, tuğraya benzeyen her yaprakta açıkça görülmektedir.

Şerâr-ı âh-ı 'Âlî zer-nişân olmuş feleklerde
Çeküp ahkâm-ı şâh-ı 'işka rîk-âlûde bir tuğrâ (Gelibolulu Âlî: *Dîvân II*: G.
26/5)

[= Âlî'nin ahının kıvılcımı, aşk padişahının hükümlerine kumla karışık bir tuğra çekip göklerde zernişan olmuş.]

Çeşitli sözlüklerde zernişan kelimesine şu anlamlar verilmiştir:

⁴⁵ Bâkî: *Dîvân*: G. 61/5. beyitte "Gönülde nal ve elifler ile aşk nişanı, âlemin koruyucusu hükümdarın hükmünün tuğrasıdır." diyerek göğse açılan ve nal adı verilen at nalı şeklindeki yaralar ve elif (l) harfi gibi açılan çiziklerle tuğranın şekli arasında bağ kurmuştur. Bâkî bu beyitte de rîfleri tuğranın tuğlarına, nalları da beyzelerine benzeterek bunu, hükümdar sevgilinin hükmünün tuğrası olarak hayal etmektedir. Beyitte alamet, işaret ve tuğra anlamları bulunan nişan kelimesini iki anlamıyla da kullanan şair, bu yaraların hem aşk alameti hem de aşkın tuğrası olduğunu ifade etmektedir.

“Kılıç ve benzeri şeyler üzerine kakma altınla işlenmiş yazı vesaire.⁴⁶ Kılıç vesaire üzerine işlenen altın yazı, resim ve nakış.⁴⁷ Çekiçle altın kakma.⁴⁸ Zernişan, altınla kâğıt üzerine yapılan bir süsleme tekniğinin de ismidir ve irili ufaklı altın noktalarla süslenmiş kâğıtlara verilen addır. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in anlattığına göre bu teknikte kalbur üzerine altın varak konularak üzerinden kuru bir fırça geçirilmekte ve altın, düzgün olmayan iri parçalar hâlinde kalburun altındaki kâğıdın üzerine yayılmaktadır. Bu şekilde zernişan tekniğiyle altınla süslenen kâğıtlar çok değerlidir.⁴⁹

Gelibolulu Âlî, bu beyitte ahının kıvılcımını, aşk şahının hükümlerine çekilmiş bir tuğra olarak hayal ederek gökleri altınla süslediğini söyler. Beyitte aynı zamanda yazılara çabuk kuruması için kum serpilmesi geleneğine de işaret eden şair, ilginç bir ifade oluşturmuştur. Yazılara çabuk kuruması için serpilene kumlar, padişah belgeleri gibi resmî evraklarda evraklarda bazen yaldızlı olmaktadır.

Eskiden kurutma kâğıdı gibi kullanılan kumların, yaldız gibi parıltılı, minik pulcuklar hâlinde olan türleri de bulunmaktadır. Viyana'dan getirtildiği için “Beç rıhı” adı verilen ve oldukça pahalı olan kum, kâğıdın üzerinde parıltılı bir görünüm oluşturan bir kum cinsidir. Bazı fermanlarda hâlâ parıltıları görülen bu kum çeşidine “altın rıh” da denilmiştir.⁵⁰

Gelibolulu Âlî, bu yüzden aşk şahının hükümleri üzerine ahının kıvılcımıyla çekilen tuğranın gökleri zernişan ettiğini söylemektedir. Mazlumun ahı göklere ulaştığı için şairin ahı kıvılcımıyla çekilen altın kumlu bu tuğra, göklere yükselerek oraları zernişan etmiş, yaldızlamıştır. Şair, mazlumun veya âşığın ahının göklere yükselmesi gibi pek çok şairin sıklıkla dile getirdiği olağan bir hadiseyi, bir sanatçı gözüyle ve üst seviyeden bir estetik bakış açısıyla yorumlayarak beyitte güzel bir anlatım oluşturmuştur.

Kaşuñ tuğrâ götürmiş katlûme éy çeşmi cellâdum

Girüp koltuğına zülfeynüñ aña iki dâl olmuş (Gelibolulu Âlî: *Dîvân II*: G.

605/4)

⁴⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 684.

⁴⁷ Hüseyin Remzi, *Lugat-i Remzî*, c. 1, s. 621.

⁴⁸ Sir James Redhous, *Turkish and English Lexicon*, s. 1008.

⁴⁹ Mine Esiner Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, s. 80.

⁵⁰ Şinasi Acar, *Türk Hat Sanatı (Araç, Gereç ve Formlar)-Turkish Calligraphy (Materials, Tools and Forms)*, s. 68.

[= Ey gözü celladım! Senin kaşın katledilmem için tuğra götürmüş. İki saçın koltuğuna girip ona delil olmuş.]

Bu beyitte sevgilinin gözünü cellat olarak nitelendiren Gelibolulu Âlî, kaşının da öldürülmesi için tuğra götürdüğünü, yüzünün iki yanına sarkan saçlarının da koltuğuna girerek ona yol gösterdiklerini söylemektedir. İdam edilecek bir kimseye padişahın hükmünün yer aldığı tuğralı bir ferman götürülmesi hadisesini, sevgilinin güzel yüzü üzerinden tariflerle ilginç bir biçimde dile getiren şair, beyitteki dâl kelimesini de tevriyeli olarak kullanmıştır. Klasik şiirde güzelin saçları dal (-) harfiyle özdeşleştirilmektedir. Gelibolulu Âlî, iki saçın kaşın koltuğuna girip ona iki dal olmasıyla ona delil olmaları, yol göstermeleri yanında saçın dal (-) harfine benzetilmesine de atıfta bulunmaktadır.

Şimdi defter hizmetin emr étseñ ammâ ‘ākıbet
Hıdmet-i tuğrâ için hâtır-nişân étseñ nola (Gelibolulu Âlî: *Dîvân II*: G. 62/8)

[= Şimdi defter hizmetini emretsen ama sonunda tuğra hizmeti için hatırdı tutsan ne olur?]

Gelibolulu Âlî, Sultan III. Murad’a hitaben yazdığı gazelinin bu beytinde padişahı kendisini şimdilik defter hizmetine verse de daha sonra tuğra hizmetinde bulundurmak üzere hatırında tutmasını istemektedir. Hâtır-nişân, unutmamak üzere hatıra alınan⁵¹, hatırdı kalmış, gönülde yer etmiş olan şey⁵² anlamlarına gelmektedir. Gazelinin bundan önceki beyitlerinde ehl-i hiref kısmına rağbet eden padişahı şimdi de şairlere meyletmesini, Bâkî ve kendisini bir meclise getirerek imtihan etmesini isteyen şair, bu beyitte de tuğra görevinde bulunma isteğini ifade etmektedir. Devlette yıllarca çalışarak çeşitli yerlerde defterdarlık görevinde bulunan Âlî, nişancılık payesine duyduğu özlemle böyle bir gazel yazmış ve padişah III. Murad’a sunarak istediği mevkiye ulaşmayı dilemiştir. Ancak şairin hayatına bakıldığında çok istediği nişancılık görevine nail olamadığı görülmektedir.

Cornell H. Fleischer, Âlî’nin bu gazeline dair şu tespitlerde bulunmuştur: Âlî’nin üçüncü divanında yer alan iki gazeli, memuriyete geri döndükten sonra kariyer yapmayı en yüksek amaç olarak gören düşünce tarzının yeniden canlandığını ifade etmektedir. Bu gazellerden birini yeniçeri kâtibiyken yazan Âlî, Sultan III. Murad’dan şair Bâkî ile kendisini huzuruna çağırmasını ve ikisini karşılaştırmasını talep

⁵¹ Hüseyin Remzi, *Lugat-i Remzî*, c. 1, s. 474.

⁵² Ali Nazîmâ-Reşâd, *Mükemmel Osmanlı Lugati*, s. 338.

etmiştir. Şairin, aynı gazelde defter eminliğine ve nişancılığa getirilme arzusunu da dile getirdiği görülmektedir. Âlî'nin padişahın istediği defter eminliği görevini, yıllardır hayalini kurduğu nişancılık görevine erişebilmek için bir basamak olarak kullanmak istediği bu taleplerinden anlaşılmaktadır. İkinci gazel, Âlî'nin padişahın bu talebinin işe yaradığını göstermektedir. Âlî, defter eminliğine atandıktan sonra yazdığı bu gazelde kendisini padişahın ve yalnızca padişahın mensubu olarak betimlemektedir.⁵³

Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde menşur, berat gibi devlet belgelerine hükümdarın kavisli tuğrasını çeken tuğrâiler bulunması, tuğranın bu devletlerdeki varlığını gösteren kıymetli bir delildir. İbn Bîbî'nin *Selçuknâme* adlı meşhur tarih eserinde kullandığı *kemânçe-i tuğrâ-yı saltanat* tabiri de tuğranın Büyük Selçuklular gibi Anadolu Selçuklularında da kavisli olduğunu ifade etmektedir. Büyük Selçuklularda Divan-ı Tuğra sahibi meşhur edip Müeyyiddün Ebû İsmail-i Tuğrâî, Anadolu Selçuklularında Şemsüddin Mahmud-ı Tuğrâî, Şemseddin Hamza ibn Nüeyyed-i Tuğrâî, Azîzüddin Mehmed-i Tuğrâî, Mecdüddin-i Tuğrâî, Nizâmüddin Ahmed-i Tuğrâî adlı Divan-ı Tuğra reisleri görülmektedir.⁵⁴

Tuğra çeken memurlara tuğrâî, nişancı, muvakkî, tevkî, tuğrakesş gibi adlar verilmiştir. Bunlar berat, ferman, menşur gibi resmî belgelere tuğra çekiyorlardı. Tuğralı kâğıtlara da “tuğralı emr-i şerîf” denmiştir.⁵⁵ Dîvânî, celî dîvânî hatları ve tuğra çekmek dışında kullanılma yeri olmadığından Divan-ı Hümayun'da öğretilmekteydi.⁵⁶

⁵³ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s. 151-152.

Eğitimli ve yetenekli bir kişi olarak yaklaşık yirmi yıl boyunca meslekte ilerlemeye çalışan Âlî'nin bu nişancılık arzusunu defalarca mektuplar ve şiirlerle tekrarladığını belirten Fleischer, Âlî'nin gönlünde çoktandır yatan bu nişancılık arzusunun basit bir yüksek makam özlemine işaret etmediğini belirtmektedir. Nişancılık makamının tarihi de bu yıllarda Âlî'nin zihnini ve kalemini epey meşgul etmiştir. Nişancı, başlangıçta padişahın tuğrasını hatt-ı hümayun ve başka belgelere işlemekle görevli bir kişiyken zamanla örfî hukukun en yüksek otoritesi haline gelmiştir. Âlî'nin nitelendirmesine göre nişancı, “müftiyân-i kavânîn-i padişâhân”dır ve şeyhülislam nasıl şeriat konusunda fetva veriyorsa nişancı da örfî hukuka ilişkin konularda son sözü söylemektedir. (Cornell H. Fleischer, a.g.e., s. 95-96.)

⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair”, s. 101.

⁵⁵ Malik Aksel, *Türklerde Dinî Resimler*, Elif Yayınları, İstanbul 1967, s. 129.

⁵⁶ Uğur Derman, “Bir Hattatın Yetişmesi”, *Sabancı Koleksiyonu Hat-Resim-Heykel-Porselen*, s. 66.

Klasik şiirde bazı beyitlerde de çeşitli vesilelerle tuğrakeşten söz edilmiştir.

Nev'î, “tuğrâ-nüvis” kelimesiyle tuğrakeşten bahsetmekte ve altınla çekilmiş tuğralara işaret etmektedir.

Tuğrâ-nüvis şanma ki zerrîn nişân çeker
Ol şâha tuhfe bir şaru tozlu kemân çeker (Nev'î: *Dîvân*: G. 94/1)

[= Tuğranüvis altın nişan çeker sanma. O padişaha armağan olarak bir sarı tozlu yay çeker.]

Nev'î, tuğra ve berat gibi saltanat belgelerini söz konusu ettiği gazelinin bu ilk beytinde altın nişan çektiği düşünülen tuğra-nüvisin aslında padişaha sarı tozlu yay çektiğini söyler. Nev'î, beyitte tuğra ve yay arasında bağ kurarak tuğrakeşin çektiği altınlı tuğrayı, altın tozlu yaya benzetmekte ve “sarı tozlu keman” ifadesiyle yaylar üzerine altın suyuyla işlenen nakışlara işaret etmektedir.

Organik yaylar ısı ve nemden çok çabuk etkilendiklerinden bunu engellemek için yay üzerine kayın ağacı kabuğu yahut atların sağrı derisi gibi malzemelerden kaplama yapılmakta ve bu kaplamalara “toz” denmektedir. Toz kelimesinin Farsçası “tûz” yahut “tûj” Arapçası ise “hûz”dur. Toz üzerine değişik renkler veya gümüş ve altın suyu kullanılarak nakışlar da işlendiği bilinmektedir. Bunlar işlendikleri renge göre “altın tozlu”, “gümüş tozlu” yahut “al/kızıl tozlu” olarak farklı isimlerle anılmıştır.⁵⁷

Gazelin ikinci mısraında sümbülün bahar şahının beratına nişan (tuğra) çektiğinden bahseden Nev'î, üçüncü mısra da hükümdarın nâminin elif (l)'inin bir doğru ok olduğunu ve hükmü tuğrasının düşmanın yüzüne yay çektiğini söylemektedir. Şair, gazelin dördüncü mısraında da tuğradan söz ederek şöyle ilginç bir beyit kaleme almıştır.

Tuğrâ degül bu bahr-i leţâfetde fi'l-meşel
Keşti-durur ki anı iki rîsmân çeker (Nev'î: *Dîvân*: G. 94/4)

[= Bu, tuğra değil mesela güzellik denizinde gemidir ki onu iki ip çeker.]

Nev'î, bu beyitte tuğranın güzellik denizinde bir gemi olduğunu ve onu iki ipin çektiğini söyleyerek tuğrayla yelkenli gemi arasında ilişki kurmuştur. Bu benzetmeyle tuğranın üst kısmındaki tuğ olarak adlandırılan elif (l) harflerine gönderme yapan ve tuğranın eliflerini,

⁵⁷ Ahmet Atilla Şentürk, “Okçuluk Tarihine Yeni bir Kaynak Olarak Osmanlı Şiiri”, *M. Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler*, Ülke Kitapları, İstanbul 2015, s. 71-142.

geminin yelken iplerine benzeten şairin orijinal bir hayal geliştirdiği görülmektedir.

Gelibolulu Âlî de devlet hizmetinde tuğra hizmetiyle şerefendirilmiş meşhur şairlerden bahsetmek suretiyle tuğrakeşlikten söz etmekte ve padişahıtan mevki dileğinde bulunmaktadır. Şair, “Kasîde-i bî-hem-tâ der-Medâyih-i Ba‘z-ı Şu‘arâ” başlıklı kasidesinde Ahmed Paşa, Necâtî Bey, Tâcîzâde Cafer Çelebi, Hayâlî Bey, Bâkî’den ve onlara lütufta bulunan padişahlardan övgüyle bahsetmekte ve kasidesini sunduğu III. Murad’dan mevki istemektedir. Âlî, hükümdara “Ebü’l-feth” lakabıyla tanınan Sultan II. Mehmed’in Ahmed Paşa’yı vezir yaptığını, Fatih Sultan Mehmed’in oğlu II. Bayezid’in de babasının sünnetini ihya edip Necâtî Bey’i tuğrakeş yaptığını söyler. II. Bayezid’in oğlu Yavuz Sultan Selim de Tâc Begzâde’yi baş tacı kılarak medreseden tuğra görevine getirmiştir.

İltifât étdi Necâtîye ‘inâyetler ile
Kıldı tuğrâ-keş-i dîvân-ı hümâyûn-âşâr (Gelibolulu Âlî: *Dîvân I*: K. 41/7)⁵⁸

Geldi çün tahta cülûs eyledi Sultân Selîm
Fuзалâ hayline luğf étdi o hem âhîr-i kâr

Gördi nazm ehli çatı nâdir anuñçün kıldı
Tâc Begzâdenüñ inşâsını ser-tâc-ı nigâr

Getürüp medreseden manşib-ı tuğrâya anı
Kâdî-‘ askerlik ile eyledi hem ber-ğordâr (Gelibolulu Âlî: *Dîvân I*: K. 41/7-10)

Bunları sıraladıktan sonra Kânûnî Sultan Süleyman’ın da Hayâlî’yi kalenderlikten kurtardığını ve Bâkî’nin mevkiini yükselttiğini söyleyen Âlî, şimdi hükümdar olan III. Murad’ın lütfunun bu padişah atalarından daha fazla olduğunu ifade ederek padişahıtan kendisini mîr-i mîrânlık vazifesine getirmesini istemektedir. Mülki rütbelerden olan mîr-i mîrân, beylerbeyi demektir.

Beylerbeyilik, Osmanlı teşkilatında valilik mertebesidir ve o zamanın teşkilatında askerî hizmetlerden de sorumludur. İlk zamanlarda beylerbeyilik ile mîr-i mîrânlık ayrı olup beylerbeyilik, mîr-i mîrânlığın üstünde sayılmış, sonradan bu iki rütbe birleştirilmiştir.⁵⁹

Gelibolulu Âlî’nin hayatına bakıldığında bu kasidenin hayatından

⁵⁸ Gelibolulu Âlî: *Dîvân II*: G. 904/7. beyitte de “tuğrakeş”ten bahsetmektedir.

⁵⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c. 2, İstanbul 1993, s. 545.

bir döneme işaret ettiği görülmektedir.

1577 yılı başlarında Bosna'daki zeâmetini bırakarak İstanbul'a dönen Gelibolulu Âlî, sonraki üç yılda Sultan III. Murad'ın dikkatini çekmeye çalışmıştır. *Vâridatü'l-l-Enika'yı* sunan, ancak bir sonuç alamayan şair, ardından *Zübdetü't-Tevârih'i* padişaha ithaf ederek bir saray mensubu aracılığıyla sunmuştur. Sultan Murad'a övgüler yağdırarak işsizliğinden bahseden şair, kendisini Necâtî ve Hayâlî gibi saltanat tarafından korunmuş eski şairlere benzeterek⁶⁰ isteklerini dile getirmektedir.

Gelibolulu Âlî'nin bu beyti, kişisel hayatından zorlu bir döneme işaret etmenin yanında meşhur şairlerin hükümdar kâtipliği ve tuğrakeşlik görevlerinde bulunmalarına dikkat çekmesi bakımından da oldukça önemlidir. Şairlerin hayatlarına baktığımızda Necâtî Bey, Tâcîzâde Cafer Çelebi ve Gelibolulu Âlî'nin devlette kâtiplik, tuğrakeşlik gibi görevler üstlendikleri görülmektedir. Şairlerin bu hayat tecrübeleri ve mesleki deneyimleri, şiirlerine de yansımıştır. Bu aynı zamanda şairlikle kâtipliğin ne kadar iç içe geçmiş olduğunu da göstermektedir. Bu şekilde kâtiplik görevince bulunan şairler için yazı, şiirin kâğıda aktarılması yanında resmî devlet belgelerinde hükümdarlık nişanında kullanılması bakımından da büyük önem taşımaktadır. Hükümdarlık nişanı olan tuğrayı çekmekle görevli tuğrakeş olan bir şairin yazıya farklı bir bakış açısı vardır ve bunu şiirlerinde de yansıtmaktadır. Devlet hizmetinde bulunan bir şair için yazı, şiirinin kâğıtta ebedileşmesini sağlaması yanında kutlu divan hizmetinin de simgesidir. Osmanlı devlet sisteminde bir şahsın resmî kâtiplik görevini yürütebilmesi için yazısının iyi bir düzeyde olması gerekmektedir. Yazıya son derece vâkıf olan bir şairin şiirlerinde de bunun yansımaları çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır.⁶¹

3. Sonuç

Bu çalışma için incelenen kırk beş divan içinde Ahmedî, Ahmed

⁶⁰ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s. 71-72.

⁶¹ Bâkî ise Dîvân: K. 1/3. beyitte tuğrakeşlik görevine gökyüzü manzarası üzerinden kurduğu bir hayalle değinmekte ve "İnsanların ve cinlerin efendisi (Allah'ın) hükmünün tuğrakeşi, feleğin kâtibi, kayan yıldız kalemini eline almıştı." demektedir. Şair, beytinde feleğin kâtibi olarak tasavvur edilen Utarit gezegeninin Allah'ın hükmünün tuğrasını söyler. Şair, hükümdarların kâtiplerinin tuğralarını çekmekle vazifeli olması gibi Utarit'in de Allah'ın hükmünün tuğrasını çektiğini, onun tuğrakeşi olduğunu belirtmektedir.

Paşa, Ahdî, Bağdatlı Rûhî, Cemâlî, Emrî, Figânî, Hayretî, İvaz Paşa oğlu Atâyî, Mihrî Hatun, Mostarlı Hasan Ziyâî, Murâdî, Sehâbî, Şem'î, Üsküplü İshak Çelebi gibi bu araştırmada şiirlerinden örnek verilmeyen şairlerin de tuğradan bahseden beyitleri olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmada örnek verilen şairlerin bunlardan başka beyitleri de bulunmaktadır. Bunların dışında bazen tuğra kelimesiyle değil de Arapça tevki veya Farsça nişan kelimesiyle de tuğraya işaret eden çeşitli örnekler bulunmaktadır. Dolayısıyla tuğranın pek çok şairin kaleminde farklı örneklerle şiire yansıdığı tespit edilmiş ve şiirin dünyasını anlamaya dair çeşitli veriler ortaya çıkmıştır.

Anadolu'da klasik Türk şiirinin başlangıcından şiirde altın çağ olarak nitelendirilen XVI. yüzyılın sonuna kadar çeşitli divanlardan örneklerle klasik şiirde tuğranın yansımalarını inceleyen bu çalışma, hükümdarlık nişanı olan tuğranın şiire farklı benzetmelerle geniş ölçüde aksettiğini göstermektedir. Tuğra, şiirin temel konusu olan sevgilinin güzelliğine dair unsurlarla kurulan çeşitli ilişkilerle şiirin dokusuna aksetmiş ve farklı özellikleriyle var olmuştur. Burada dikkat çekici olan en önemli husus, geçmişte eski Türk devletlerine uzanan, çok köklü bir tarihi olan bu hükümdarlık alametinin etkin bir şekilde şiire yansması, Türk tarihine dair bu önemli şahsiyet sembolünün şiirde yoğun biçimde hayat bulmasıdır. Şiirde bazen tek başına bazen de ferman, berat, menşur gibi resmî saltanat belgeleriyle ilişkili bir biçimde yer alan tuğra, klasik Türk şiirinin milli hususiyetlerini ön plana çıkaran bir mevzu olarak dikkat çekicidir. Temeli Orta Asya'daki eski Türk devletlerine dayanan, ancak Anadolu'da İslam yazı sanatının etkisiyle çarpıcı bir hükümdarlık sembolüne dönüşen tuğra, Osmanlı Türklerine mahsus bir arma, yazı kompozisyonu olmuştur. Anadolu Selçukluları, Beylikler, Safevîler gibi Türk devletlerinde de tuğra şeklinde bir hükümdarlık alameti olmasına rağmen bu padişah nişanının yüksek bir sanat ürünü seviyesine ulaşması Osmanlı Türkleri elinde olmuştur. Dolayısıyla Anadolu'da gelişen Türk edebiyatı için sultan sevgilinin ele alındığı şiirlerde tuğra vazgeçilemez bir sembol olarak yer almıştır. Tuğranın yapısal ve şekil özelliklerinin dahi anlatıldığı bu beyitler, şiirimizin milli ve yerli vasıflarını ön plana çıkarmaktadır.

Klasik Türk şiirinde tuğranın aksedişinde diğer dikkat çekici husus da bu konunun meslekleri kâtiplik, nişancılık, tuğrakeşlik olan Necâtî Bey, Tâcizâde Cafer Çelebi, Geliblulu Mustafa Âlî gibi şairlerin kaleminde sevgilinin güzelliğine dair kurulan hayallerin ötesinde bir sanat inceliği, sosyal hayatın gerçekliği olarak oldukça etkileyici şekilde ele

alınmasıdır. Mesleki birikimlerini ve sanat bilgilerini şiirlerine yansıtan bu şairler, tuğraya gösterişli özellikleriyle şiirlerinde yer vermişlerdir. Bu şairlerin kaleminde tuğra, sadece sevgiliyi nitelendirmek için kullanılan bir benzetme değil şairin dünyasının etkin bir biçimde şiire aksettiği bir unsurdur. Bu da şairlerin mesleki tecrübeleri ve sosyal hayatın şiire ne kadar zengin ölçüde aksettiğinin bir göstergesidir.

Osmanlı sosyal yaşamında saltanatın önemli bir parçası olan tuğranın çarpıcı özellikleriyle şiire aksetmesi, klasik Türk şiirinin hayattan kopuk olmadığını, aksine toplumsal yapının unsurlarının etkin biçimde şiirde yer aldığını da gösteren önemli bir ipucudur. Şiirin geleneksel dünyası içinde aşk ve sevgili esas konu olmakla birlikte bunu ifade ediş biçimi sırasında tuğraya dair verilen çeşitli bilgiler, hayal ürünü olarak nitelendirilen şiirin toplumsal hayatın önemli ayrıntılarına dair veriler sunduğunu da göstermektedir.⁶²

Kaynakça

- Acar, Şinasi, *Türk Hat Sanatı (Araç, Gereç ve Formlar)~Turkish Calligraphy (Materials, Tools and Forms)*, Antik A. Ş. Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- Adlî, *Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni)*, haz. Yavuz Bayram, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap, Ankara 2018.
- Ahmed Paşa, *Ahmed Paşa Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.
- Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Mahmud Bey Matbaası, Dersâdet, 1306.
- Aksel, Malik, *Türklerde Dinî Resimler*, Elif Yayınları, İstanbul 1967.
- Ali Nazîmâ, Reşâd, *Mükemmel Osmanlı Luğati*, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, Dersâdet, 1319.
- Alparslan, Ali, *Ünlü Türk Hattatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı İktisadî İşletmesi, İstanbul 2006.
- Bâkî, *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, haz. Sabahattin Küçük, Atatürk Kültür,

⁶² Bu makalenin kaynağı, Nalan Kutsal'ın *Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar Klasik Türk Şiirinde Yazı ve Kitap Sanatları Estetiği*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2024 adlı doktora tezidir.

- Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Barthold, V. V., *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.
- Cem Sultan, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, haz. İ. Halil Ersoylu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Deny, J., "Tuğra", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. XII/2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1975, s. 6.
- Derman, M. Uğur, "Ali Emîrî Koleksiyonundaki berat ve fermanlara dair", *Ali Emîrî Efendi ve dünyası (fermanlar, beratlar, hatlar, kitaplar)~Ali Emîrî and His World (fermans, berats, calligraphies, books)*, Pera Müzesi Yayınları, İkinci baskı, İstanbul 2010.
- Derman, M. Uğur, *Sabancı Koleksiyonu Hat-Resim-Heykel-Porselen*, Akbank, İstanbul 1995.
- Edirneli Nazmî, *Edirneli Nazmî Dîvânı*, haz. Güler Doğan Averbek, CreateSpace Publishing Platform, Amerika Birleşik Devletleri, Mart, 2017.
- Esin, Emel, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Metinler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- Fâtiḥ Sultan Mehmed, *Fâtiḥ Dîvânı ve Şerhi*, haz. Muhammet Nur Doğan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.
- Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Eylül 1996.
- Fuzûlî, *Türkçe Divan*, haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Dr. Sedit Yüksel, Müjgân Cumbur, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1958.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan (Textual Anlaysis and Critical Edition)*, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2006.
- Hayâlî Bey, *Hayâlî Bey Dîvânı*, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1945.
- Helâkî, *Dîvan (Tenkidli Basım)*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
- Hüseyin Remzi, *Lugat-i Remzi*, Hüseyin Remzi Matbaası, İstanbul 1305.
- İnayet, Alimcan, "Divanü Lûğati't-Türk'te Geçen 'Çin' ve 'Maçın' Adı Üzerine", *Turkish Studies*, 2007, Volume 2, Issue 4, s. 1174-1184.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1998.

- Kütükoğlu, Mübahat S., “Tuğra, ferman ve berat üzerine”, *Ali Emîrî Efendi ve dünyası (fermanlar, beratlar, hatlar, kitaplar)-Ali Emîrî and His World (fermans, berats, calligraphies, books)*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul 2021, ikinci baskı, s. 55.
- Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1313.
- Mermer, Ahmet, “Divan Şiirinde Tuğra Tavsifleri”, *Biliğ*, S. 14, (2000), s. 87-97.
- Muhîbbî, *Muhîbbî Dîvânı Bütün Şiirleri Kânûnî Sultan Süleyman*, haz. Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Orhan Yavuz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016.
- Necatî Beg, *Necatî Beg Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Ne’vî, *Divan, Tenkidli Basım*, haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- Özen, Mine Esiner, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Basımevi, İstanbul 1985.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3 cilt, İstanbul 1993.
- Redhouse, Sir James, *Turkish and English Lexicon*, Constantinople 1890.
- Revânî, *Revânî Dîvânı*, haz. Ziya Avşar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap, Ankara 2017.
- Sâfî, *Dîvân [Analysis-Text-Translation-Explanation-Index-Facsimile]*, haz. Hakan Taş, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, 2022.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317.
- Şentürk, Ahmet Atilla, “Okçuluk Tarihine Yeni bir Kaynak Olarak Osmanlı Şiiri”, *M. Ali Tanyeri’nin Anısına Makaleler*, Ülke Kitapları, İstanbul 2015, s. 71-142.
- Tâcîzâde Cafer Çelebi, *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, with a Critical Edition of His Dîvân*, haz. İsmail E. Erünsal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.
- Thompson Jon, Canby, Sheila R. *Paradise Court Arts of Safavid Iran 1501-1576*, First Publishing, Italy 2003.
- Umur, Suha, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1980.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair”, *TTK Belleten*, S. 17-18 (1941), s. 101-157.
- Vusûlî, *Dîvân (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*, haz. Hakan Taş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Yahyâ Bey, *Dîvân Tenkidli Basım*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.

Yazır, Mahmud, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü,
4. Baskı, Ankara 1983.

Yeniçeri, Celal, “Bâc”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, s. 411-413.

KÜLTÜRAL, Zuhal.*

“Ejderhâ Destânı’nın Bursa İnebey Kütüphanesi Nüshası Üzerine”

Kaynağı Ortadoğu ve Orta Asya’nın merkezi olarak bilinen ejderha Türkçe Sözlük’te (GTS) “Türlü biçimlerde tasarlanan korkunç bir masal canavarı; ejder, dragon.”; Kubbealtı Lugatı’nda “(Fars.ejder- ejderhâ) 1. Milletlerin hayal gücüne göre değişik şekillerde tasarlanan, genellikle kanatlı, gövdesi aslana, kuyruğu yılan benzeyen, ağzından ateş püsküren korkunç masal canavarı. 2. Büyük yılan.” (2007, s.309) olarak tanımlanmıştır. Kelimenin kökeni konusunda da bazı açıklamalar yapılmış; Farsça ajdahak veya ajdaha kelimelerinden Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir “Ejdeha ‘ejderha’ <Fa. ajdahā a.m. Düşümde görürem ki gökden bir ejdehā başın sarkıtdı. (Ferec 855/ 1451v.43/a). Bakdum bir ulu ejdehā gördüm ki vasfa gelmez. Ol ejdehā geldi, taht üzerine çıkdı, çörek gibi kıvrıldı, yatdı. (Ferec 855/1451 v. 101b). Ejderhâ /ejderha ‘yılanımsı korkunç bir masal canavarı’ <Fa. ajdar, ajdarhā Sîne pürdür arzû-yı- zülf-i ‘anber-sâ ile / Doludur vîrânemüz biñ başlu ejderhâ ile. Hâverî, ‘Âlî 1994 [159-99] s. 210. Yeniden yazı masama dönmek istemiyorum. Yedi başlı bir ejderha beni bekliyor orada.” (Tietze, 2002 C.1 s.700).

Efsanevî bir varlık olan ejderhanın yapılan çalışmalarda çeşitli toplumlarda farklı şekillerde anlatıldığı görülmektedir. Bu anlatıların çeşitliliğinde toplumların yaşadıkları coğrafya ve inanç yapısının etkisi olduğu söylenebilir. Çin mitleri ejderhayı suda yaşayan pullu bir canlı olarak tasavvur ederken, Fars kültüründe ejderha kanatlı, dört ayaklı, yedi başlı, ağzından alevler püskürten bir varlık olarak tasvir edilir (Koçak ve Gürçay, 2017, s.37). Ejderhalarla mücadele, İran mitolojisinde de önemli bir yer tutmaktadır; kahramanlar ejderhalarla savaşıyor. Firdevsî’nin meşhur destanı Şehnâme’nin Manzum Çevirisi’nde ejderha tasvirinden şu beyitler örnek verilebilir :“Ki Çin tagında dirlere ol zamânda / Bir ulu ejdehâ kopmuşdı anda; Tamâm kesmiş-idi yolunu taguñ/ Ne taguñ belki her bahça ve baguñ; Bir ejderhâ-durur yidi başu var / Sınur taşı gibi çirkîn dişî var; Teni saru kulagı ağzı kara / Nefes virse erirdi seng-i sahrâ; Eli benzerdi aslan pençesine / Anun döymezdi dîv işkencesine; Eridür nefesi-le ulu tagı / Nefesle yudar atlıyı yayagı; O

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Emekli Öğretim Üyesi. zuhal.kultural@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8098-5687

tag olmuş-ıdı anuñ yatağı/ Turag itmiş-idi kendüye tağı” (Kültürel-Beyreli, 1999, s. 1831). Beyitlerde ejderhanın dağda yaşadığı, yedi başlı, etrafındaki canlılara işkence eden ve nefesi ile dağı taşı eriten bir varlık olduğu anlatılmaktadır.

1. Türk Mitolojisinde Ejderha

Ejderha genellikle Çin mitolojisi ve sanatına ait kabul edilirse de Türk mitolojisi ve sanatında da büyük yer tutmuştur. Bu masal hayvanı, gök ve yer-su unsurlarına bağlı olarak geniş bir uygulama alanı bulmuştur (Çoruhlu, 2002 s.132). “Köklü ve zengin bir kültür birikimine sahip olan Türkler, İslamiyet’ten önce Gök Tanrı, Şamanizm, Budizm, Musevilik, Hristiyanlık gibi dinleri kabul etmiştir. Yüzyıllar boyu geniş bir coğrafyada hayatlarını sürdüren Türklerin hayat düzenleri, inanç sistemlerine de yansımıştır. Türkler eski çağlarda doğada bulunan her şeyin bir ruhu olduğuna inanarak dağ, su, ağaç, taş, ateş gibi varlıkları bir kült hâline getirmiştir. İslamiyet’ten önce pek çok tabiatüstü varlığa inandığı bilinen Türklerde İslamiyet’in kabulüyle birlikte Türk inancının kimlik değiştirdiği de görülmüş; ruhlar iyi ve kötü olmak üzere iki zıt grupta sınıflandırılmıştır” (Sıbiç, 2022, s.1232). Efsanevi bir varlık olan ve su ile ilişkilendirilen ejderha da Türk kozmolojisinde yer ejderi ve gök ejderi olarak ayrılmış ve yer altında yaşayan ejderin bahar döneminde yerin altından çıkararak bereket ve refah oluşmasına katkıda bulunduğu ifade edilmiştir.” (Çoruhlu, 2002, s. 133). Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde ise bu anlamlarının zayıfladığı ve daha çok kötülüğün simgesi olduğu belirtilmiştir.

Gök ve yerin niteliklerini üstlenen ejderha, tıpkı kaos ve kozmos gibi ikilem ortaya çıkarır. Bir bakıma gökteki ejderha iyi nitelikleri, yerdeki ejderha ise kötü nitelikleri temsil eder. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig’de zaman çarkını bir evrenin (ejderha) evirdiğini söyler. Ejderhanın yeraltındaki yüzü bir Türkçe Budist metninde, günahkârları yutan ölüm ile tasvir edilmiştir. Ayrıca bu motif, Türklerin ritüellerinde de iz bırakmıştır. Yad taşı, kurban kanı ve ejder tasviriyle yapılan ayinin Türklerde eskiden beri bulunduğu da bilinir (Koçak ve Gürçay, 2017, s.41).

Türk kültüründe masalarda, destan ve efsanelerde devleri, ejderhaları, olağanüstü varlıkları öldüren ve halkına musallat olmuş tehditleri ortadan kaldıran çeşitli kahramanlar vardır. İnsan eti yiyen ve çok büyük hazinelere sahip masal devler, günde beş yüz koyun ile iki adam yiyen Tepe Göz, halka musallat olmuş canavarlar, ejderhalar, evranlar Türk halk anlatılarında sıklıkla görülen olağanüstü varlıklardır.

(Arslan, 2016, 210). İslâmiyet öncesi ve sonrası Türk kültüründe ejderha genellikle yedi başlı, elli arşın uzunluğunda, deve dişi gibi otuz iki dişli, şeklen tavusa benzeyen, uçan, bir defada elli deve yiyen, bir vuruşla yüz fil yıkan, bir kuyruk darbesiyle kayaları yerden söken, gözleri meşale gibi yanan ve ağzını açtığı zaman ateşler saçan bir varlık olarak tasvir edilmektedir. Bu şekilde vasıflandırılan ejderhanın birçok hikâye, destan, efsane ve masalda değişik şekillerde anlatıldığı görülmektedir.

2. İslâmî Dönemde Ejderhâ ve Ejderhâ Destânı

İslâmiyet'in kabulünden önce ozanlar tarafından icra edilen destan ve hikâye anlatma geleneği, İslâmiyet'in kabulünden sonraki dönemde de devam ettirilmiştir. Bilhassa 13. ve 14. yüzyıllarda Ön Asya coğrafyasındaki Türklerin kökleri kadim zamanlara kadar uzanan destanî ve kahramanca yaşam tarzları hakkında oluşturulan destanî edebiyat, toplumun her kesimi tarafından rağbet görmesini sağlamıştır (Köprülü, 1980, s. 252). Bu destanî edebiyat ürünleri arasında Hz. Ali cenknâmeleri önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Ali'nin ejderha ile mücadelesinin konu edildiği Ejderha Destânı hem İslâmiyet öncesi Türk kültür motiflerinin hem de İslâmî motiflerin bir arada görüldüğü destanî edebiyat ürünlerinden olup telif edildiği dönemden itibaren halk tarafından sevilip kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Anadolu sahasında özellikle 13. yüzyıldan itibaren kaleme alınan bu tür eserler daha sonraki dönemlerde de çeşitli müstensihler tarafından aynen veya bazı değişikliklerle istinsah edilmiştir. Türk edebiyatında İslâm dinî öğretilerini ve kahramanlarını konu edinen mesnevî tarzındaki bu manzum dinî-tasavvufî halk hikâyeleri ve destanlar mesnevî tarzı ve aruz vezniyle yazılmalarından dolayı Âmil Çelebioğlu tarafından "halk tipi mesnevî" olarak ele alınmıştır. Halk tipi mesnevîler genel olarak dinî özelliklere sahip olan kişileri, kahramanları ve olayları konu edinmektedir. Genellikle Hz. Muhammed ve dört halife (özellikle Hz. Ali) hakkında pek çok halk tipi mesnevî metni kaleme alınmıştır.

Hazret-i Ali İslâm tarihinde olduğu kadar Türk kültür ve edebiyat tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Edebiyatımızda hayatı ve olağanüstü halleri etrafında pek çok destan, hikâye, menkıbe teşekkül etmiştir. Anadolu'daki İslâmî Türk edebiyatının ilk teşekkül devrelerinde, özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda konusunu İslâmî kıssalardan, Hz. Peygamber'den veya yakınlarından alan birçok manzum hikâye yazılmıştır: "Hz. Peygamberin mucizelerini konu alan bu eserlerden XIV. yüzyılda Tursun Fakı'nın Hz. Peygamberin Ebucehil ile Güreşi Hikâyesi, Kirdeci Ali'nin Güvercin Destanı, Kesik Baş Destanı,

Ejderha Destanı, İzzetoğlu'nun Tavus Mucizesi, Sadreddin'in Mucize-i Muhammed ve Geyik Destanı, Yusuf-ı Meddah'ın Kız ve Cühûd Hikayesi vb. genel olarak "Mûcizât-ı Nebî" diyebileceğimiz bir gurubu teşkil ederler ve çeşitli çalışmalarda Hz. Peygamberin mucizeleri olarak değerlendirilirler. Bu hikâyelerin bir kısmı, mevlit metinlerinin bulunduğu yazma mecmualarda mevlit metinlerinden önce veya sonra gelmektedir. Mevlit nüshalarına dahil edilmiş olanları da vardır." (Kültürel, 2004, s. 187).

3. Ejderhâ Destânı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ejderhâ Destânı'nın tespit edilen en eski nüshası Vasfi Mahir Kocatürk tarafından incelenmiştir. Kocatürk'ün "Manzum Dinî Destânlar" başlığı altındaki incelemesinde verdiği bilgiye göre bu nüsha bir mevlit metninin sonuna eklenmiştir ve 1461 tarihlidir. Eserin müellifinin Kirdecî Ali olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmada metin özetlenerek verilmiştir. (Kocatürk, 1964, s.147) (Güzel- Tatçı,1990, s. 68).

Ejderhâ Destânı'nın bir diğer nüshası Abdurrahman Güzel ve Mustafa Tatçı tarafından yayımlanmıştır. Yazmanın istinsah tarihi H. 1125 (M. 1713) olup 113 beyit ihtiva etmektedir. Metin bir cönk içinde olan iki eserden biridir ve müstensihî belli değildir (Güzel- Tatçı, 1990, s. 68-69).

Ali Kozan ve Rûmeysa Bilgili tarafından Ejderhâ Destânı üzerine yapılan çalışmada 7 nüsha belirtilmiştir: 1. Millî Kütüphane, 06 Mil Yz Cönk 25; 2. Millî Kütüphane, 60 Zile 484/5; 3. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Gü 6321/3; 4. Millî Kütüphane, 55 Hk 458/12; 5. Bibliothèque Mazarine (Fransa) Mazarin/Regius, 1439; 6. Konya Mevlâna Müzesi, 4004/4; 7. Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 3881/7. Bu çalışmada Millî Kütüphanede bulunan 4 nüsha karşılaştırılarak tenkitli metin oluşturulmuştur (2013, s. 471-473).

Destanın Paris nüshası Bedri Sarıca tarafından çalışılmıştır. Nüsha hakkında şu açıklamalar vardır: "1439 eski ve 396 yeni numaralı olarak katalog numarası verilmiş nüsha, 1600'lü yılların başında nesih yazı biçiminde kopyalanmıştır. Yazma 47 yapraktan oluşmaktadır. Eserin son yaprakları kaybolmuştur (<https://gallica.bnf.fr>, 2015). Her sayfada yaklaşık beş satır bulunmaktadır. Mesnevi 1/b'den başlamakta, 25/b'de sona ermektedir. Destan 120 beyittir." (Sarica, 2020, s.1003).

Samet Onur tarafından çalışılan Ejderhâ Destânı nüshası toplam 13 varaktan oluşan bir yazma eser içindedir. Yazma baş kısmından eksik olup (9/a /05- 13/a /01) varakları arasında Ejderha Destanı yer almaktadır. Destan 114 beyit olup her sayfada 15 satır vardır. Yazmanın

son sayfasındaki karalamalar arasında 1873 tarihinden önce yazılmış olabileceği belirtilmiştir (Onur; 2019; s.690).

Ejderhâ Destânı'nın Namık Aslan'ın şahsî kitaplığında bulunan nüshası Güzel- Tatçı yayını ile karşılaştırmalı olarak neşredilerek eserdeki motifler üzerinde durulmuştur. Ejderha Destanı'nın bu nüshası toplam 110 beyitten oluşmaktadır. İncelemede önemli motiflerden biri Hz. Ali ile Zülfikâr arasında geçen konuşma olarak ele alınmış; bu bölümün her nüshada olmadığı belirtilmiştir. Diğer önemli motif ise elma motifi olarak incelenmiştir. Söz konusu bu bölümler tarafımızdan incelenen nüshada da mevcuttur (Aslan, 2016, s. 207-219).

Abdülkadir Korkmaz Dâstân-ı Ejderhâ'nın Paris Bibliotheque Nationale (Turc 396) nüshasını çeviri yazıya aktararak incelemiştir (2021, s. 248-279).

4. Ejderha destanının Bursa İnebey Kütüphanesi Nüshası

Bu çalışmada ele alınan Destân-ı Ejderhâ ejderha ile Hz. Ali'nin savaşını ve Hz. Ali'nin ejderhayı yenmesini konu eden bu tür eserlerden biridir. Kütüphanelerimizde bu konuyu işleyen birçok eser bulunmakta olup eserin çeşitli nüshaları üzerinde çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmada konu edilecek olan Destân-ı Ejderhâ, Bursa İnebey Kütüphanesinde 763/6 Koleksiyon numarası ile kayıtlı bir eserin içinde 37-42. varaklar arasında yer almaktadır. Harekeli nesihle yazılmış eserde her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Eser tam bir nüsha olup 117 beyit ihtiva etmektedir. Destanın müellifinin Kirdecî Ali olduğu belirtilmiştir. Harekeli nesihle yazılan eser konusu itibarıyla olduğu kadar yazım özellikleri ve söz varlığı bakımından da önem taşımaktadır. Destan incelediğimiz diğer nüshalarda bulunmayan aşağıdaki beyitlerle başlamaktadır:

- 37/b 1. Allah adın başlayalum cân-ıla
Ver salavât Ahmed'e hoş cân-ıla
2. Ümmet iseñ salavât vergil añ
Âhiretde şefâ'at kıla saña
- 38/a3. Cân-ı dilden sen añ dirsen anı
Bağışlaya Hak günâhından seni
4. Gör ne resûl veribidi Hak bize
Vâcibdür salavât vermek bize

5. Yüz yigirmi dört biñ peygamber başı
Üç yüz on üç mürseller güneşi¹

4.a) Hikâyenin Özeti

Uzak bir ülkeden beş yüz Arap gelerek peygamberin huzuruna çıkarlar ve ejderhanın elinden kendilerini kurtarması için yardım isterler. Ejderhadan kaçıp geldiklerini söyleyerek Yâ Resûlallâh sen bize şefaet eyle” deyip yardım isterler. Hz. Muhammed, bu sözleri işitince gözleri dolar ve Allah’a dua eder. Hz. Ali de Hz. Peygamber’e hitaben ejderhadan korkmadığını, onunla savaşmak ve Zülfikâr ile yaralayıp kafasını keserek Kâbe şehrine asmak istediğini belirtir. Hz. Ömer de ejderha ile savaşmak istediğini, Sıddîk (Hz. Ebubekir)’in de bu savaşa gitmek istediğini belirtir. Hz. Peygamber gazilerin bu isteğine onay verir ve gaziler silahlanarak gece gündüz yol alırlar.

Ejderhanın mekanına gelen sahabeler yüce bir dağ görürler. Dağ üzerinde yedi tepe vardır. Her tepede yedi çıra yanmaktadır. Bunlar birbirine uzak mesafededirler. Her tepeden çıkan duman tutuştuğu yeri yakar. Yaklaşınca kara dağın ejderhanın mekânı olduğu, tütünün nefesi olduğu, tepelerin ejderhanın başı olduğu, yanan çıraların gözyaşı olduğu anlaşılır. Bu heybeti görünce gazilerin akılları başlarından gider. Gaziler saf tutarlar; nara vururlar, naraları ile dağ, taş, sahra, yazı yankılanır. Hz. Ali’nin nara sesini duyunca ejderha başını kaldırır ve başını kaldırmasıyla dağı, taşı inletir. Onun bu heybeti karşısında gazilerden bir kısmı ata biner, bir kısmı kaçar, bir kısmı da silahını bile atıp kaçar. Sadece Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ebubekir kalır. Hz. Ali onlara hitaben “Hangi mü’min ejderhâ ile savaşırsa Allah ona yardım eder. Allah, bizi ölmek için yarattı. Ya bu uğurda ölelim ya ejderhayı öldürelim ya da kaçıp kâfirleri kendimize güldürelim, Peygamberin yardımı benimle olsun.” diyerek salavat getirip Zülfikârını çeker ve ejderhanın üzerine yürür. Melekler de “Allah Allah” nidâlarıyla ona eşlik ederler. Hz. Ali ile ejderhanın savaşımı görürler. Hz. Ali bir nara atar. Narasından dağ, taş inler. Ejderha da bulunduğu yerden sendeleyip kalkar. Kuyruğunu vursa Ali’yi ikiye bölecek güçtedir. Başını kaldırır Hz. Ali’yi tutmaya çalışır, Hz. Ali ayağını bir taşın üzerine koyar. Üç kez kılıcını çeker ancak bir türlü alamaz. Ejderha Hz. Ali’nin Zülfikârını alır. Hz. Ali ne yapacağını bilemez durumdadır. Ejderha Zülfikârı çalar, Hz. Ali’nin

¹ Güneşi kelimesi metinde başı olarak yazılmış. Güzel-Tatçı nüshasından güneşi şekli alınmıştır (1990, s. 69).

bir kılını bile kesmemesi için Allah Zülfikarâ emir vermiştir. Hz. Ali bir dava için bu savaşa gelmiştir ve Zülfikârı çok iyi kullanmaktadır. Ancak bu defa suç işlediğini ve cezalandırıldığını düşünür ve pişmanlık duyar. Allah onun hatasını bağışlar ve Cebrail'e emir verir. Habibi'nin Hz. Ali'nin yardımına yetişmesi gerektiğini söyler. "Habibim Ali'ye şefaet eyesin." şeklindeki emrini Cebrail Peygamber'e iletir ve Peygamber atına biner, Ali'nin yardımına yetişir. Gaziler onu görünce tekbir salavat getirirler. Ona dua ederler. Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye rahat olması gerektiğini Zülfikârı ejderhadan geri alarak cezasını vermesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ali nara vurup, salavat getirir ve Zülfikârı alarak, ejderhayı ikiye böler. Gaziler bu durum sonrasında ejderhanın başını keserek Kâbe şehrine getirip asarlar. Yazana ve okuyana dua edilmesi temennisiyle destan sona erer.

4.b) Metin

Aşağıda Destân-ı Ejderhâ'nın Bursa İnebey Kütüphanesinde 763/6 Koleksiyon numarası ile kayıtlı eserin içinde 37-42. varaklar arasında yer alan metni Latin alfabesine aktarılmıştır (A). Ayrıca Millî Kütüphane Yazmalar 3881/7 numarada kayıtlı yazma metin (B) ile karşılaştırılmış, ilâve bölümler ya da değişiklikler dipnotlarda belirtilmiştir. Eserin farklı dönemlerde kaleme alınmış birçok metni bulunmaktadır. Bu nüshalar üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde her birinin farklı beyit sayıları olduğu görülmüştür. Metin Latin harflerine aktarılırken bu çalışmalardan da yararlanılmış, 110-120 beyit ihtiva edenler seçilerek vezin gereği ya da anlam açısından gerekli olan şekiller alınmıştır. Eserde bazı beyitlerde vezin bozuklukları da bulunmaktadır. Birçok nüshada da aynı durum söz konusudur. Bu bölümler de diğer nüshalardan yararlanılarak düzeltilmeye çalışılmış ve alınan şekiller dipnotlarda belirtilmiştir.

- 37/b 1. Allah adın başlatalum cân-ıla
Ver salavât Ahmed'e hoş cân-ıla
2. Ümmet iseñ salavât vergil aña
Âhiretde şefâ'at kıla saña
- 38/a3. Cân-ı dilden sen aña dirsan anı
Bağışlaya Hak günâhından seni
4. Gör ne resûl veribidi Hak bize
Vâcibdür salavât vermek bize

5. Yüz yigirmi dört biñ peygamber başı
Üç yüz on üç mürseller güneşi²
6. Bir mu'cizât eydeyim añlar-isañ
Cân kulağın açuban diñler-iseñ³
7. Mustafâ Ka'be'de oturmuş-ıdı
Sahâbeler ayaga durmuş-ıdı
8. Bir Arap girdi kapudan içerü
Yüz yere urdı vü girdi içerü⁴
9. Çağıruban yâ Resûlallah deyü
Ezdehâ elinden feryâd deyü
10. Bir ezdehâ kopdı yedi başı var
Her başında otuz iki dişi var
11. Degme⁵ dişi⁶ sanki sınır taşıdır
Elli deve günde anıñ aşıdır
12. Beş yüz Arap dirilüp varduk aña
Bir acâyib eydeyin bugün saña
13. Elli deve virürüz her gün yudar
Vermez-isek 'âlemi oda yakar
14. Yüz biñ ok urduk anıñ başına⁷
Biri batup bulaşmadı kanına
15. Ezdehâdan kaçuban geldük size
Yâ Muhammed şefâ'at eyle bize

38/b16. Od saçuban kapkara yakdı bizi
Kırar idi añmasayduk biz sizi

² Güneşi kelimesi metinde başı olarak yazılmış. Güzel-Tatçı tarafından yayımlanan nüshadan güneşi şekli alınmıştır (1990, s. 69).

³ Metinde añlar-isañ şeklinde yazılmış olan kelime destanın Paris nüshası (Sarıca, 2020, s. 1012) ve Tatçı-Güzel tarafından neşredilen nüshasından diñler-iseñ şeklinin daha uygun olduğu düşünülerek değiştirilmiştir (1990, s. 69).

⁴ Yüz yere urdı vü girdi içerü: A. Korkmaz tarafından neşredilen Paris nüshasında Uruban yüz yire geldi ilerü şeklindedir (2019, s. 259); B nüshasında ilerü şeklindedir (71/b).

⁵ Degme kelimesi metinde her olarak yazılmıştır. Vezin gereği bu şekilde kaydedildi (Onur, 2019, s. 692).

⁶ Metinde başı şeklinde yazılmış olan bu kelime Abdülkadir Korkmaz yayımından dişi olarak kaydedilmiştir (2021, s. 259). Güzel-Tatçı yayımında mısra "Her birisi bir sınıruñ taşıdır" şeklindedir (1990, s.70).

⁷ Metinde Yüz biñ ok urduk anıñ başına mısraındaki başına kelimesi Abdülkadir Korkmaz yayımında (2021, s. 259) ve B' de tenine şeklindedir (71/b).

17. Çün işitdi Resûlallâh sözleri
Yaş-ıla toldı mübârek gözleri
18. Yâ ilâhî yâre kılğul sen baña ⁸
Gâzilerden kim cevâb vire aña⁹
19. Kangı mü'mîn ezdehâyla görîşe¹⁰
Meger Hak'dan bir 'inâyet irîşe
20. 'Ali eydür yâ Resûl eyle dime
Ezdehâ[dan] bu kadar gussa yeme
21. Bellü-durur bir yılanıñ heybeti
Yılan için gussa yeme key katı
22. Ezdehânın cengine ben varayın
Zülfigâr-ıla çiğerin yarayın
23. 'Ömer eydür ben dahı varam bile
Uşandırayın ejderhâyı gürzile ¹¹
24. Sıddîk eydür yâ Resûl teferrüce
Ben dahı bile varayım ey hoca
25. 'Ali durdı Hak[kı] yâd eylemedi¹²
Mustafâ destûrî-la söylemedi
26. Mustafâ bilür idi bunlar n'olsar
Anlar varup anda âciz kalısar
27. Turdılar dahı cebelerin geydiler
Otuz üç biñ sahâbe cümle geldiler
28. İrte gece varup anda gittiler
Ezderhânıñ makâmına yetdiler

⁸ Metinde Eytidî ilâhî sen yâri kıl baña mısraı B'de Yâ ilâhî yâre kılğul baña şeklindedir. Vezin gereği bu şekil daha uygun görülmüştür (71/b).

⁹ Metinde Gâzilerden kim cevâb vire saña mısraındaki saña kelimesi anlam bakımından aña olarak değiştirilmiştir (Korkmaz, 2021, s. 259).

¹⁰ Görîşe: Güreşe şeklindedir (Onur, 2019, s. 692); diğeri bir nüshada urîşa şeklindedir (Korkmaz; 2021, s. 259).

¹¹ Metindeki Ceng idelüm ezderhâ ikimiz bile mısraı Paris nüshasında (2020, s.1012) Güzel- Tatçı yayımında (1990, s. 70) Uşandırayın ejderhâyı gürzile şeklindedir. B nüshasında Ejdehânın cengine varam bile (72/a) şeklindedir.

¹² Metinde 'Ali durdı Hak[kı] ol dem yâd eylemedi mısraında vezin bozuktur. Metindeki ol dem alınmadı.

- 39/a29. Gördiler bir kara taştan yüce tag¹³
Tag ardında yedi depe var irag
30. Her depede iki çırâg mum yanar
Her biri[si] birinden irak yanar
31. Yidi yerde kapkara dütün çıkar
Tutuşursa kulleyi katı yakar
32. Ol kara tag gevdesi imiş anuñ
Hoş 'acâyib işleri var Sübhaniñ
33. Ol depeler ezdehâniñ başıdır¹⁴
Anı gören sanur dünya taşıdır
34. Çün gâzîler gördiler bu heybeti
Kamusınıñ gitti ussı key katı
35. Tag üstinde saf bağlayup turdılar
'Ali buyurdı bir na'ra urdılar¹⁵
36. Beliñledi ezdehâ getürüp baş
Gışkırıldı¹⁶ kim ditredi tag-ıla taş
37. Gâzîleri görüben yürür idi¹⁷
Kişi var kim göricek kaçır idi
38. Sâz u silâh çukasını saçar idi
'Aklı gidüp at üstünden düşerdi
39. Ol arada kalmadı hiç birisi
Şöyle kim sındı 'Aliniñ çerisi
40. Kaldı Sıddîk 'Ömer 'Osman-ıla
Tañrınıñ arslâni hemân kaldı bile
41. 'Ömer eydür yâ 'Ali biz nidelum
Dura mı yohsa koşa [mı] gidelum

¹³ Bu beyit B nüshasında Gördiler bir tag yatur yavlak yüce / Tag üstinde yedi depe var hoca (72/ a) şeklindedir.

¹⁴ Metinde başlarıdır şeklindedir. Paris nüshasından başıdır şekli alındı (2021, s. 259).

¹⁵ Bu beyit metinde 'Ali'yi buyurdılar na'ra urdılar şeklindedir. Vezin bakımından daha uygun olan B nüshasında Ali buyurdı bir na'ra urdılar (73/a) şekli alınmıştır.

¹⁶ Gışkırıldı kelimesi 'ışkırıldı olarak okunmuştur (Onur, 2019, s. 693). Aynı şekilde Abdülkadir Korkmaz'da da içgıruban olarak okunmuştur (s. 259). B nüshasında ışkırıldı şeklindedir: İşkırıldı kim ditredi tag-ıla taş (73/a).

¹⁷ Bu beyitte bir mısra eksik: Kişi var kim at üstinde eridi (Korkmaz, 2021, s. 259).

39/b42. Kankı mü'min ezdehâyla görüŕe¹⁸
Meger Hak'dan bir 'inâyet iriŕe

43. 'Ali eydür ezderhâ ile kamumuz[ı]
Ölmek için yaratdı Çalap bizi

44. Ben ölem yâ ezdehâyı öldürem
Yâ kaçuban kâfirleri güldürem

45. Himmetiñüz benümle olsun bile
Hoŕ salavât getürüñ tekbîr-ile

46. 'Ali çekdi zülfigârı yürüdi
Feriŕtehler Allâh Allâh dir idi

47. Ay u güneŕ yürür iken durdılar
Ezderhâyla 'Ali'yi çün gördiler¹⁹

48. Birbiri-le çün mukâbil oldılar
Siddîk 'Ömer 'Osman teferrüc kıldılar

49. Ŗunun gibi na'ra urdı ol gâzî
Heybetinden ditredi cümle yazı

50. Beliñleyü ezderhâ getürdi baŕ
Gıjkruban ditredi tağ-ıla taŕ

51. Kuyruğı-la urıcak yardı yeri
Yedi baŕın diküben²⁰ durdı öri

52. Saldı baŕın 'Ali'yi dutmag-içün²¹
Agzın açup 'Ali'yi yutmag-içün

53. 'Ali ŕol dem ayag urdı bir taŕa²²
Bir kademin ayırmadı ey paŕa

54. Üç kez çekdi 'Ali'yi alamadı
Kakıdı nidecegin bilemedi

¹⁸ Metinde görüŕe ŕeklinde olan kelime B'den urıŕa olarak alınmıŕtır (73/a).

¹⁹ Metindeki Ezderhâ ile 'Ali'niñ cengine baktılar beyti Paris nüshasından Ezderhâyla 'Ali'yi çün gördiler ŕeklinde alınmıŕtır (Sarıca, 2020, s. 1014).

²⁰ Diküben kelimesi Güzel-Tatçı yayımından alındı (1990, s.72).

²¹ Metinde Baŕın getürdi 'Ali'yi dutmag-içün ŕeklinde yazılan bu mısra Paris nüshasındaki Saldı baŕın 'Ali'yi dutmag-içün ŕekliyle alınmıŕtır (Sarıca, 2020, s. 1014).

²² Metinde 'Ali ŕol kadar baŕın ayağın urmıŕdı taŕa mısraı Güzel-Tatçı yayımından 'Ali ol dem ayagın urdı taŕa ŕekliyle alınmıŕtır (1990, s.73). Bu mısra Namık Aslan yayımında Ayag urdı 'Ali ŕol dem bir taŕa ŕeklinde dir. B nüshasından 'Ali ŕol dem ayag urdı bir taŕa (73/a) ŕekli alınmıŕtır.

- 40/a55. Çünkü nevbet değdi ol dem 'Ali'ye
Tañrı arslanı ol gerçek Velîye
56. Şunun gibi çekdi ol Zülfigârı
Ezderhâ inler-idi zârî zârî
57. Hak Çalab Zülfigâra emr eyledi
Bir kılın kesme deyü söyledi
58. Zîrâ 'Ali da'vîyle gelmiş-idi
Mustafâ'nın hâtırını kalmış-ıdı
59. Zülfigâr kesmez 'Ali göyner idi
Yıldırım gibi kılıç oynar idi
60. Sanki 'Aliyle güreş tutar idi
Ezdehâ dembedem kükrer²³ idi
61. İşidenler gök gürler dirler idi
'Ali üzre dembedem sıçrar idi
62. Zehir zakkum 'Ali'ye saçar idi
Kuyruğı-la 'Ali'ye dolaşırđı²⁴
63. Sorur idi 'Ali'yi getürmege
Hurd u hûş idüp işin bitürmeye
64. 'Ali bir taşa ayağ urmuş-ıdı²⁵
Sedd-i İskender gibi durmuş-ıdı
65. Ol pâdişâh 'Ali'yi bekler idi
Mustafâ mu'cizâtın saklar idi
66. Zîrâ 'Ali'dür Tañrınıñ arslanı
Kâfir ola her kim sevmeye anı
67. Ebûbekir 'Ömer 'Osman dînimiz
Hem bu üç yâr-ıla olupdur dînimiz
- 40/b68. Bu dörtten birin birin her kim nide
Dîn ü îmân belki anlardan gide²⁶

²³ Kükrer kelimesi bazı nüshalarda içgururđı şeklinde yazılmıştır (Korkmaz, 2021, s. 260). (B) nüshasında gürler idi şeklindedir.

²⁴ Dolaşırđı B nüshasından alınmıştır (73/b).

²⁵ Metinde 'Ali ayağın bir taşa urmuş-ıdı şeklinde olan mısra Paris nüshasından 'Ali bir taşa ayağ urmuş-ıdı şekliyle kaydedilmiştir (Sarica, 2020, s.1014).

²⁶ Metinde Dîn ü îmân belki anlardan kaçta mısraında kaçta kelimesi kafiye uygunluğu bakımından gide olarak değiştirilmiştir.

69. Ne 'Ali ezdehâya buldı çâre
Ne Zülfigâr ezdehâya kıldı yara
70. 'Ali'niñ heybetinden ol Zülfigâr
Âdem gibi iñledi ol zâr zâr
71. Getürüp Zülfikârı atdı yere
Şol sa'ât Cebrâ'il indi yere
72. Tañrı dil verdi Zülfikâr söyledi
'Ali'ye gör ne hitâblar eyledi
73. Eytdi niçün yâ 'Ali atdıñ beni
Seni mi esleyem yohsa Sübhani
74. Kesme didi yâ 'Ali ben kesmedim
Hak Çalap emrini ben basmadım
75. Kes dir-ise kesem yedi kat yeri
Komayam öküzi balığı diri
76. Kâf tagın çalar isem iki bölem
Ol pâdişâh ögdügi Zülfikâram
77. Çekiç ile örs yüzün ben görmedim
Demirciniñ eline ben girmedim
78. Zülfikâr Düldül Fâtımâ yâ 'Ali
Üçümüz bir kardaşlaruz yâ velî
79. Bir almadan yaratdı Çalap bizi²⁷
Rûzî kıldı Hak saña kamumuzu
80. Ol almayı Hak Muhammed'e viribdi
Yâ Muhammed saña armağan olsun didi
- 41/a81. Aldı resûl ol almayı dişledi
Allah aña Fâtma'yı bağışladı

²⁷ Türk halk kültür ve inanışlarında elmanın özel bir yeri vardır. Elma Anadolu'da, zenginlik, bolluk ve bereketi temsil etmektedir. Elma motifi aynı zamanda soy ve zürriyetin devamı için önemli unsur olarak da dikkat çekmektedir. Melikşah adlı masalda, padişahın çocuk sahibi olması için kendisine bir ihtiyar derviş tarafından elma armağan edilmiştir (Sakaoğlu, 2002, s. 397). Dâstân-ı Ejderha mesnevisinde de Hz. Ali'yle ilgili unsurların var olmasına cennetten getirilmiş bir elma neden olmuştur. Metinde Zülfikâr dile geldiği bölümlerde hikâyeyi Hz. Ali'ye anlatmıştır. Anlatıya göre cennetten bir elma Hz. Muhammed'e armağan edilmiştir. Elmayı ısırdığı zaman kızı Hz. Fatıma ona bağışlanmıştır. Aynı zamanda Hz. Ali, kılıcı Zülfikâr, atı Düldül yaratılmıştır.

82. Yarısından Düldül oldu ey âhî
Yarısından beni yarattı ey velî
83. Çün işitdi Zülfikârîñ [bu] sözün
Getürüp Zülfikârîñ öpdi yüzün
84. Kınına dakdı yine Zülfikârî²⁸
Topraga urdı yüzün kıldı zârî
85. Didi îlâhî günâhım bağışlagil
Ben suç etdim sen mürüvvet işlegil
86. Kâfirlere şermesâr etme beni
Ey sultânlar sultânı yüce ganî
87. Nice varam Mustafâ'nın katına
Nice bakam ol anuñ ay yüzine
88. Yâ cânım al yâ hod bunda kıl çâre
Ezderhâdan za'îf oldum ey yare
89. 'Ali bildi kendüden suç eyledi
Hak Çalap suçunu bağışladı²⁹
90. Hak Çalap Cebrâ'île emr eyledi
Habîbüm ol araya gelsün didi
91. Zülfikâra kesme deyü söyledüm
Aslanımı yavlak 'âciz eyledüm³⁰
92. Rahmete'n-lil âlemîn benüm adum
Kim geldi ki ben anı mahrûm kodum³¹
93. Habîbim gelsün şefâ'at eylesün³²
Ohşasun hem Zülfikâra söylesin
94. Şol dem indi Cebra'îl gökden yere
Mustafâ katına geldi'ndi yere
95. Eytdi yâ resûl 'Ali'ye tez iriş
Yavuz düşvâr oldu işi tîz eriş

²⁸ Beyitteki kınına kelimesi koynına olarak yazılmıştır.

²⁹ Bu mısra metinde eksik olup B nüshasından tamamlanmıştır (74/a).

³⁰ Bu mısra eksik olup B nüshasından tamamlanmıştır (74/b).

³¹ Bu mısra eksik olup B nüshasından tamamlanmıştır (74/b). N. Arslan nüshasında Kim geldi ki ben anı mahrum kodum şeklindedir. (2016, s. 216). Metindeki Rahmete'n-lil âlemîn benüm adum didi mısraındaki didi kelimesi vezin gereği alınmadı.

³² Metindeki Didi habîbim gelsün şefâ'at eylesün mısraı vezin gereği Habîbim gelsün şefâ'at eylesün olarak alınmıştır.

- 41/b96. Gör 'Ali'niñ hâli ne oldı didi
At çekdiler Mustafâ'ya tîz bindi
97. Şolok dem hemân irişdi ol yere
Ol gâzîler Mustafâ'yı hem göre³³
98. Kamusı tekbir salavât verdiler
Sen bizim güneşimizsin didiler
99. Bizi senden Hak Çalap ayırmasun
Bir gün 'ömri sensiz bize vermesün
100. Mustafâ yârânlarına sordı 'Alî
Yârânlarım nice oldı ol velî
101. Ezdehâ ile gösterdiler anı
Ezderhâ bir taga benzerdi'y ganî
102. Toz ı toprak Âli'ye saçmış-ıdı
Nice kim Zülfikârı salmış-ıdı
103. Ezderhâ deprenmege korkar idi
Ezdehâdan 'Alî yigrek er idi
104. Mustafâ bir kez çağırdı yâ 'Alî
Uş irişdim hîç kayırma yâ velî
105. Hak Çalap günâhın[ı] bağışladı
Senüñ ile lutf-ı kerem işledi
106. Hiç kayırma Zülfikârı sal didi
Ezdehâdan kendüzünü al didi
107. 'Ali'sitdi Mustafâ'nıñ sözini
Secde idüp toprağa urdı yüzi
108. Çağıruban bir kezin na'ra urdı
Beliñleyüp Ezderhâ durdı öri
- 42/a 109. Hoş salavât getirüp bir kez çalar
Ezdehâyı ortadan iki böler
110. Çün gâzîler gördiler bu heybeti
Kamusı tekbîr verdiler key katı
111. Ezdehânın yedi başın keddiler
İledüp Ka'be şehrinde asdılar

³³ Mısradaki göre kelimesi Güzel-Tatçı yayımından gördiler şekliyle alınmıştır (1990, s. 75).

112. Kendüzin gören kişi düşvâr olur
Âhiretde şeytân aña yâr olur
113. Mustafâ dahı miskîn er idi
Miskîn olanları dahı sever idi
114. Söyleyen Kirdeci Ali-durur
Bunda hem anda Mevlâ'mñ kuludur
115. Muhyî kim Fakîh Ahmed hürmetine
Sen değir hasları murâdına
116. Fâilâtün Fâilâtün Failât
Biñ günâhı def eyler ver salavât
117. Okuyanı diñleyeni yazanı
Rahmetinle yarlıgagıl yâ ganî

5. Metnin Söz Varlığı Üzerine Notlar

Eser gerek yazım özellikleri gerekse söz varlığı bakımından Eski Anadolu Türkçesi dönemi özelliklerini ihtiva etmektedir. İstinsah tarihi belli olmasa da bazı ses değişiklikleri, düzlük-yuvarlaklık uyumu açısından ikili kullanımlar dikkate alındığında 17. yüzyıl veya sonrası istinsah edildiği söylenebilir. Bu özelliklerin ayrıntılı olarak ele alınması ayrı bir çalışma konusudur. Metinde Türkçe kelime ve deyimler açısından zengin bir söz varlığı olup Eski Türkçe döneminden itibaren bazı ses ve anlam değişiklikleriyle günümüze kadar gelen kelimeler ve deyimler bulunmaktadır. Aşağıda metindeki bu kelime ve deyimlerden bazı örnekler verilecektir:

Kelimeler

Beliñlemek: Dîvânu Lugâti't-Türk'te “(insan için) korkup uykudan sıçramak, (hayvan için) bir şeyden korkup sıçramak, kaçmak” anlamındadır (Ercilasun, A. Z. Akkoyunlu, 2020, s. 582). Kelimenin Yeni Tarama Sözlüğü'nde de “Korku ile birden sıçramak, irkilmek” anlamında birçok örneği vardır (1983, 30).

Çalmak: Vurmak, çarpmak (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, 50).

Deprenmek: Dîvânu Lugâti't-Türk'te tepremek ve teprenmek “(nesne vb.) hareket etmek” anlamında verilmiştir (Ercilasun, A. Z. Akkoyunlu, 2020, s. 870). Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde de “hareket etmek, kımıldamak” anlamıyla örnekleri vardır. (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, 64).

Elemek: Dinlemek, kabul etmek (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 85). VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı'nda “önem

vermek, dikkat etmek, kulak vermek, kabul etmek” anlamları verilmiştir (Paçacıoğlu, 2016, s. 255).

Göynemek [göyünmek, göynüme I, gövünmek, göyennek]: “Yanmak” (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 99).

Gıgırmak/gışgırmak [kijgırmak, kijgırmak, kışgırmak]: “Haykırmak, gürlenmek, fişiltılı ses çıkarmak, haykırarak saldırmak” (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 93). Fiilin bazı nüshalarda gıgırmak yerine ışgırmak ve ıçkırmak şeklinde yazıldığı görülmüştür. Ejderhâ Destânı'nın farklı bir nüshası üzerinde yapılan çalışmada ışgırmak fiili “ıslık çalmak, heybet göstermek, düşmanlık ve tehlike belirtmek.” anlamında açıklanmış ve fiilin Kıpçak Türkçesinin söz varlığına ait olduğu (Oraltay vd., 1984, s. 324) belirtilmiştir (Onur Samet, 2019, s. 698). ışgırmak fiili Tarama Sözlüğü'nde ve Derleme Sözlüğü'nde bulunmamaktadır. VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı'nda ışgırmak “ıslık çalmak” LO (Lehçe-i Osmani) [üşgür-] açıklaması yapılmıştır (Paçacıoğlu, 2016, s. 291). Üşkürmek ise “kışkırtmak, ıslık çalmak” anlamında verilmiştir (2016, s. 715). Dîvânu Lugâti't-Türk'te üşkür- üşkir- “üflelemek, üfleyerek ıslık çalmak” anlamındadır (Ercilasun, A. Z. Akkoyunlu, 2020, s. 936). Abdülkadir Korkmaz tarafından Paris nüshası üzerinde yapılan çalışmada ıçkırmak olarak kaydedilmiş ve sözlükte “çıgırmak, kuş gibi ötmek” anlamı verilmiştir (2021, s. 269).

Kakımak: “Öfkelenmek, kızmak” (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 122).

Kayırmak [kayırmak, kayurmak]: 1. Mukayyet olmak, ilgilenmek, önem vermek 2. Kaygılanmak, tasalanmak, 3. Sakınmak, çekinmek. 4. Hazırlamak” (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 30). Metinde “kaygılanmak, tasalanmak” anlamındadır.

Ohşamak [oşşamak]: Metinde “Okşamak, taltif etmek.” anlamındadır (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 160).

Sınmak: “Yenilmek, mağlup olmak, bozguna uğramak” (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 186). Yarlıgamak: “Suç başışlamak, mağfiret etmek” (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 236).

Yavuz: “Kötü, sert, güçlü” (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 239).

Yazı [yazu]: “Ova, sahra, ıssız yer” (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983, s. 240).

Deyimler: Metinde Eski Anadolu Türkçesi döneminde pek çok örneği olan akıl gitmek, at çekmek, ayaga durmak, can kulağın açmak, emrini basmamak, kılıç oynamak, mukabil olmak, od saçmak, oda yakmak, öri durmak, saf bağlamak, yârî kılmak, muradına değirmek gibi deyimler ve

birleşik şekiller vardır.

Sonuç

Kaynağı Ortadoğu ve Orta Asya'nın merkezi olarak bilinen ejderha Türk masal, menkıbe ve hikâyelerinde görülen efsanevî bir varlık olup çeşitli toplumlarda farklı şekillerde anlatılagelmiştir. Bu anlatıların çeşitliliğinde toplumların yaşadıkları coğrafya ve inanç yapısının etkisi olduğu söylenebilir. Çin mitleri ejderhayı suda yaşayan pullu bir canlı olarak tasavvur ederken, Fars kültüründe ejderha kanatlı, dört ayaklı, yedi başlı, ağzından alevler püskürten bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Ejderhalarla mücadele İran mitolojisinde de önemli bir yer tutmaktadır.

Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç, kuvvet simgesi olarak kabul edilmiş bu efsanevi varlığın Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde bu anlamlarının zayıfladığı ve daha çok kötülüğün simgesi olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmaya konu edilen destanda ejderha kötü, etrafa zarar veren bir varlık olarak görülmekte, yedi başlı, ağzından ateş püsküren, değdiği yeri yakan bir canavar olarak vasıflandırılmaktadır. Hz. Ali'nin ejderha ile cenginin konu edildiği Ejderhâ Destânı'nın Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren kaleme alınmış pek çok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar üzerinde gerek mitolojik unsurlar, şahıslar, dinî şahsiyetler bakımından incelemeler yapılmış gerekse eserin yazım özellikleri ve söz varlığı konuları ele alınmıştır.

Destân-ı Ejderhâ'nın Bursa nüshası üzerinde yapılan bu çalışmada eser çeşitli nüshaları ile de karşılaştırılarak Latin harflerine aktarılmıştır. Türkçe söz varlığı açısından pek çok kelime ve deyim ihtiva eden eser konusu itibarıyla olduğu kadar dil incelemeleri açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Hz. Ali'nin cenklerini konu alan dinî destanlar edebiyatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Konuları itibarıyla ve ihtiva ettikleri mitolojik unsurlarla da halk bilimi açısından önemli kaynaklardır.

Kaynaklar

- Aslan, N. (2016). "Hz. Ali Cenknemeleri Bağlamında Bir Eser (Destan-ı Ejderha ve Bazı Motifleri Üzerine)". *Millî Folklor*, Yıl 28, S. 111, 207-219.
- Çelebioğlu, Â. (1999). *Sultan II. Murat Devri Mesnevîleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabcı

Yayınevi.

Destân-ı Ezdehâ, Bursa İnebey Kütüphanesi yazmalar 763/6.

Destân-ı Ejderhâ, Millî Kütüphane Yazmalar 3881/7 (71-75).

Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güzel, A.- M. Tatçı. (1990). “Hz. Ali ile ilgili manzum hikâye: Destan-ı Ejderha ve Hazret-i Ali'ye atfedilen bir eser: Emsal-i Hazret-i Ali.” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, s. 67-89.

Ercilasun, A. B.- Z. Akkoyunlu (2020). *Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koçak, A. ve S. Gürçay (2017). “Alevi-Bektaşî Velayetnamelerinde ‘Ejderha’ Motifi.” *Journal of Analitic Divinity Center*. 1(1), 34-64.

Korkmaz, A. (2021). “Dâstân-ı Ejderhânın Paris Bibliotheque Nationale (Turc 396) Nüshası Üzerine Bir İnceleme.” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 248-279.

Kozan, A., R. Bilgili. (2013). “Hz. Ali'nin Menkıbevi Hayatına Dair Bir Destan: Dâstân-ı Ejderhâ ve İslâmî Dönem Anadolu Türk Kültürüne Yansımaları.” *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (5), 465-490.

Kubbealtı Lugâtı Türkçe Sözlük (2007). (Haz. Ayverdi İlhan-Ahmet Topaloğlu), İstanbul.

Kültürel, Z. (2004). “İzzeddinoğlu'nun Tâvus Hikâyesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXXI, s. 187-188.

Kültürel Z.-L. Beyreli (1999), *Şerifi Şehnâme Çevirisi*, IV C. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Onur, S. (2019) “Ejderha Destanı'nın Yeni Bir Neşri (Salur Kazan, Sarı Saltuk ve Hz. Ali'nin Ejderhayla Cenklarının İlişkisi)”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S.4, ss. 687-723.

Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, İstanbul: Kesit yayınları.

Sakaoğlu S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Sarıca, B. (2020) “Dâstân-ı Ejderhâ'nın Paris Nüshası Üzerine”, *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı*, Editörler: Mithat Aydın-Süleyman İnan, İstanbul: Pegem Akademi.

Sıbıç, B. (2022) “Tabiatüstü Varlıkların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri: Cin, Şeytan Örneği”, *Motif Vakfı Halkbilimi Dergisi*, C. 15, S. 40, 1231-1253.

URL-1 Güncel Türkçe Sözlük. (2023). <http://www.tdk.gov.tr>.

MERMER, Ahmet.*
“Fuzûlî’nin Şiirlerinin Dili”

Eski şiirde Yunus Emre Türkçesi, Ali Şir Nevâî Türkçesi gibi Fuzûlî Türkçesi de vardır. Türk edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biri olan Fuzûlî, sadece Divan edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının zaman ve coğrafyaları aşan şairlerinden biridir.

16. yy. şairlerinden olan Fuzûlî, Oğuzların Bayat koluna mensup bir ailenin çocuğu olarak kendisinin “Burc-ı evliyâ” diye andığı “Irak-ı Arap” bölgesinde doğmuş, ömrünü burada geçirmiş bir kişiydi. Fuzûlî, devrinin üç büyük dili Arapça, Farsça ve Türkçeyi ana dili ölçüsünde biliyordu. Şairin, Türk, Fars ve Arap dillerinde yazılmış üç divanın yanı sıra pek çok esere imza atmış velûd bir kişiydi. Fuzûlî’nin hayatı ve eserleriyle ilgili bu kısa değerlendirmenin ardından konumuza Fuzûlî’nin Kerbelâ şehitleri için yazdığı *Hadîkatü’s-süedâ* (Mutluların Bahçesi) adlı eserinin¹ ön sözündeki bir rubâî ile başlayalım:

Ey feyz-resân-ı Arab u Türk ü Acem
Kıldın Arabı efsah-ı ehl-i âlem
Etdin fusahâ-yı Acemi îsî-dem
Ben Türkî zebândan iltifât eyleme kem

“Ey Arap, Acem ve Türk’e feyz veren (Tanrım)! Sen Arap kavmini en fasih konuşan milleti yaptın. Acem fasihlerinin ise sözlerini İsa nefesi gibi cana can katan güzelliğe ulaştırdın. Ben Türküm, Türkçe söylemek istiyorum. (Tanrım) iltifatını yani sözü en güzel, en sanatlı ve en üstün bir şekilde söylemeyi benden esirgeme”.

Bu hoş duâsının yanı sıra bir başka kıt’asında da şair şöyle söylemiştir:

Ol sebebden Fârisi lafz ile çokdur nazm kim
Nazm-ı nâzik Türk lafzıyla igen düşvâr olur
Mende tevîk olsa bu düşvârî âsân eylerem
Nev-bahâr Olgaç dikenden berg-i gül ızhâr olur²

“Fârisî ile çok sayıda şiir söylenmesinin sebebi Türk diliyle ince şiir söylemenin güç olmasındandır. Fakat Allah yardım ederse ben bu güçlüğü yeneceğim. İlkbahar geldiği zaman, kuru dikenlerden nasıl gül yaprakları çıkmaya başlarsa, ben de diken gibi sert sanılan Türkçe ile gül yaprağı gibi ince şiirler söyleyeceğim”.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, El-mek: mermerahmet49@gmail.com

¹ Fuzûlî, *Hadîkatü’s-süedâ*, Haz. Şeyma Güngör, Ank. 1987, s. 17.

² Fuzûlî, *Türkçe Divanı*, Haz. İsmail Parlatur, Ank. 2012, s. 387; Nihad Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları*, İst. 1972, s. 104.

Fuzûlî'nin ifade ettiği bu duâ ve bu sözleri en güzel ve en üstün eserlerini Türk diliyle söylemek istemiş, bu tutumuyla Türk diline karşı hassasiyet ve istikrarını göstermiştir.

Bu örneklere, bu sözlere dikkatlice bakacak olursak, başka dillerin Türk dilinden üstün oluşuna tahammül edemeyen Fuzûlî'nin, milli bir duygu içinde olduğunu, şiirlerini Türkçe yazmak istediğini anlıyoruz. Şair bu sözleri Türkçe'nin henüz yeter derecede işlenmediği bir çevrede, 16. Yy. da söylemişti.

Bağdat çevresi, yani Irak-ı Arab bölgesinin sokaklarında Arapça konuşulan, medreselerinde Arap diliyle ders okutulan ve bunun yanı sıra şiirlerde, genellikle Farsça söylenebilir bir atmosferin kapladığı coğrafyada tam bir Türk haysiyet ve gururuyla söylemiştir Fuzûlî.

Hayat komplike bir oluşumdur. Bu oluşum içerisinde şiir sanatı da sürekli bir haldir. Her ölümsüz eserin yazarını/ şairini yetiştiren ve onun düşünce dünyasını inşâ eden bir inanç ve fikir vardır. İşte Fuzûlî de âlim bir şair olarak yaşadığı coğrafya ile bütünleşmiş bir şahsiyettir. Şairin doğduğu ve yaşadığı yer Irak-ı Arap, bir başka söyleyişle Burc-ı evliya bölgesi olduğunu yukarıda belirtmiş idik. Bu bölge İslam dünyasının en önemli din, kültür ve medeniyet merkezlerinden biridir. Tarih boyunca mezhep çatışmalarının eksik olmadığı, çeşitli tarikat şeyhlerinin, velîlerinin bulunduğu, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in kanının karıştığı bir topraktır. Şairin Farsça divanı'nın ön sözünde bu konuya kendisi de "Benim şiirlerim altın değil, gümüş değil, inci değil, la'l değil, topraktır, fakat Kerbelâ toprağıdır" demiştir.

Fuzûlî, ilme ve şiire sevgiyle başlamıştır. Şiir söyleyebilmek de kendi başına ayrı bir ilim ve kemal türlerinin çok değerli olan bir şubesidir diyen Fuzûlî, iyi bir âlim olmayı istediği kadar, iyi bir şair olmayı da istemiştir. Şairin bu istek ve arzusunun göstergesi de yazdığı eserlerdir.

Divan şiirinde söylenen değil, söyleyiş esastır. Fuzûlî'nin de dile ve söze çok yüce duygularla yaklaştığını şu ifadesinden anlıyoruz:

Cân sözdür eger bilirse insân
Sözdür bu diyenler özgedir cân³

Fuzûlî, söz ve şiir sanatları üzerinde çok düşünmüş, hatta bu anlayışını güzel bir şekilde şu mısralarla dile getirmiştir:

³ Fuzûlî, *Leyla vü Mecnun*, Haz. Hüseyin Ayan, İst. 2005, s. 408.

Halka ağzın sırrını her dem kılır izhâr söz
Bu ne sırdır kim olur her lahza yokdan var söz

Artıran söz kadrini sıdk ile kadrin artırır
Kime ne mikdâr olsa ehlin eyler ol mikdâr söz⁴

“Söz, ağzının sırrını her nefeste âleme açıklıyor. Bu ne sırdır ki her göz açıp kapayıpta söz yoktan var oluyor. Doğru söylemekle sözün kadir ve kıymetini artıran kimse kendi kıymetini artırır. Söz ne kadar değerli ise sahibini de aynı derecede değerli kılar”.

Bu gazelin bazı beyitlerinde “söz”, şiir anlamında da kullanılmıştır. Fuzûlî'nin o devirde kutsal ve yaygın bir kelime olan “kelâm” yerine Türkçe “söz” kelimesini tercih etmesi de anlamlıdır.

Eylesen tûtîye ta'lîm-i edâ-yı kelimât
Nutki insân olur ammâ özi insân olmaz

sözleri ise edebiyatımızın halk diline ve hafızasına kadar işleyen en meşhur hikemî beyitleri arasına girebilmiştir.

Gazel şairi olan Fuzûlî'yi hem yaşadığı devirde üstün kılan hem de kuşaktan kuşağa günümüze taşınmasında en önemli etken, onun şiirlerinde söz ve anlam sanatlarını başarıyla kullanmasıdır. Bunların yanı sıra şairin Türkçeye değer vermesi ve o dilin inceliklerini, yapısını ve anlatım tekniğini iyi kullanmasıdır. Bir başka söyleyişle Fuzûlî, Divan şairleri içinde Türkçeyi, bu arada halk Türkçesini çok iyi bilen ve dil sevgisini şuurulu bir Türkçecilik derecesine ulaştıran bir şairdir. Aynı zamanda çoğu şiirlerinin konuşma dili esasına dayanmış olmasıdır.

Yeri gelmişken Şairin *Türkçe Divanı*'nda yer alan şekil ve içerik bakımından çok önemli özellikler gösteren şu ünlü murabbaından söz etmemek de olmaz:

Perîşân hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım
Gamından derde düşdüm kılmadım tedbir-i dermânım
Ne dersin rüzgârım böyle mi geçsin güzel hânım
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultanım⁵

Yedi bendden oluşan, ilk bendini belirttiğimiz murabba, buna benzer beyitlerindeki konuşma dilinin doğallığına, kısa ve soru cümlelerine yer verildiği görülür. Her bendin sonunda tekrarlanan “Gözüm, cânım efendim, sevdiğim devletli sultânım” mısraı sade Türkçe

⁴ Fuzûlî Divanı, G. 116/1-2, Haz. İsmail Parlatır, 2012, s. 255.

⁵ Fuzûlî Divanı, Haz. İsmail Parlatır, 2012, s. 405-406, Mur. 3/1; Mine Mengi, “Fuzûlî'nin Şiirlerini Kalıcı Kılan Bazı Üslup Özellikleri”, Ank. 2000, s. 92.

söyleyişinin, hatta Türkçe sevgisinin güçlü bir ifadesidir. Aynı zamanda bu mısradaki halk türkülerinin nakarat zevkini hatırlatan, tonlama ve vurguyu gösteren, konuşma lisanının hitaplarının kullanışı olan, ahenk ve samimilik hissedilen üstün bir söyleyiş vardır.

Edemem terk Fuzûlî ser-i kûyın yârin
Vatanımdır vatanımdır vatanımdır vatanım⁶

Beytinde şairin duygu yoğunluğunu gösteren tekrar san'atında da konuşma dilinin bir unsuru olan musikili söyleyişi duyar gibiyiz. Şairin,

Hayâl ile tesellidir gönül meyl-i visâl etmez
Gönülden taşra bir yâr olduğun âşık hayâl etmez⁷

beyti ile buna benzer ifadelerde maddi ve manevi âlemin zıtlıklarını yaşayan,

Beni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı⁸

İfadelerindeki tezatlı anlatım Türkçe ifadeye yardım eden, soru cümlesi kullanımıyla halk söyleyişini yakaladığını görürüz.

En eski Türk şiirinden beri, Türk edebiyatının nazmında ve nesrinde bir musiki unsuru halinde gördüğümüz aliterasyon, esasında bir halk dili zevkidir:

Sensiz olman aynı mihnetden belâdan bir zaman
El-amân hicrân belâ vü mihnetden el-amân

diyen Fuzûlî, bu beytinde inleyiş sedâlarını, yani Türkçenin ses ve hece sınırlarını aliterasyon yoluyla duyurmaya çalışmıştır.

Gazel de ki meşhûr-ı devrân ola
Okumak da yazmak da âsân ola⁹

diyen Fuzûlî, gelenek gereği Türk şairlerinden Nevâî, Nizâmî, Hayâlî ve Necâtî gibi şairlere çeşitli nazîreler yazmış ise de, Üstad Gölpınarlı'nın tespitine göre¹⁰ Fuzûlî, en güzel mazmunlarının birçoğunu Necâtî'den almıştır. Şiirlerindeki sade söyleyişler ve halk Türkçesiyle yazılmış şiirler noktasında Necâtî'yi tercih etmesinin tesadüf eseri

⁶ *Fuzûlî Divanı*, Haz. Kenan Akyüz ve diğ., Ank. 1958, s. 328.

⁷ *Leyla vü Mecnun*, Haz. Hüseyin Ayan, İst. 2005, G-1, s. 362.

⁸ *Fuzûlî Divanı*, Haz. Kenan Akyüz ve diğ., Ank. 1958, G. CCCXIV, s. 388.

⁹ *Fuzûlî Divanı*, Haz. A. Gölpınarlı, İst. 1961, s. XXXVII.

¹⁰ *Fuzûlî Divanı*, Haz. A. Gölpınarlı, İst. 1961, s. 37.

olmadığı da açıktır. Mesela Necâtî'nin,

Ey nasihat eyleyen ben bî-dile dildâr için
Hey ne derdin var senin gönülcüğün yanındadır

beytine Fuzûlî'nin en güzel beyitlerinden biri ve şu beyti bulunduran gazel ona naziredir:

Çekme dâmen nâz edip üftâdelerden vehm kıl
Göklere açılmasın eller ki dâmânındadır¹¹

Fuzûlî, insani duyguları devrinin dini ve tasavvufî düşünceleriyle sentezleyerek ilâhîleştirmiştir.

Fuzûlî, yaşayışında ilim yolu olan “akıl” ile şiir yolu olan “gönlü” daima karşı karşıya getirmiş, ancak “akıl ve aşk” ikilemi arasında kalmış bir şair değildir. Şair, Türkçe Divânı'nın ön sözünde “İlimsiz şiir, temeli olmayan bir duvar gibi olur, temelsiz duvar da gayet değersiz olur.”

İlim kesb ile pâye-i rif'at
Ârzû-yı muhâl imiş ancak
Aşk imiş her ne var âlemde
İlim bir kıl u kâl imiş ancak¹²

Şairin bu kıt'asında “aşk” ile “ilim” söz konusu edilmektedir. Bu şiirde bu iki mefhumu açıklayan ifâdede onlara ışık tutan iki söz yer alır: “pâye-i rif'at” ve “kıl ü kâl imiş” ifadesini de göz önüne aldığımızda sonradan farkına varma, idrak etme ve öğrenme olduğunu anlamaktayız.

Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su
Kim bu denlü dutuşan odlare kılmaz çâre su¹³

beytiyle başlayan ve Hz. Peygamber'e karşı gösterilen coşkun, samimi sevgi bu şiirde harikulade bir sanat hüneriyle birleşerek başarılı bir lirizm edası olan şairin su redifli kasidesi/ Na't'ının matla beytindeki “saçma” ifadesi de hitâbî üslûba bir örnektir.

Makalemi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şu sözüyle bitirmek istiyorum: Hayatı, aşkı ve şiiri ciddi zaviyeden gösteren şair Fuzûlî.¹⁴

¹¹ Fuzûlî Divanı, Haz. Kenan Akyüz ve diğ., Ank. 1958, s. 209.

¹² Fuzûlî Divanı, Haz. İsmail Parlatır, 2012, G. 116/1-2, s. 385.

¹³ Fuzûlî Divanı, Haz. Kenan Akyüz, Ank. 1958, s. 23-25.

¹⁴ A. H. Tanpınar, “Fuzûlî'ye Dair”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İst. 1969, s. 143.

Kaynaklar

- Banarlı, Nihad Sami, *Türkçenin Sırları*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1972.
- Fuzûlî *Divânı*, (Haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961.
- Fuzûlî, *Hadikatü's-Süedâ*, (Haz. Şeyma Güngör), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*, (Haz. Hüseyin Ayan), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Fuzûlî, *Türkçe Divan*, (Haz. İsmail Parlatır), Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.
- Fuzûlî, *Türkçe Divan*, (Haz. Kenan Akyüz ve diğ.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1958.
- Mengi, Mine, "Fuzûlî'nin Şiirlerini Kalıcı Kılan Bazı Üslûp Özellikleri", *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- Tanpınar, A. H., "Fuzûlî'ye Dair", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul, 1969.

ÖNTÜRK, Tolga.*
“Mevlânâ Alâüddin Selânîkî'nin
Şerhü Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ'sı”

1. Giriş

Tarih boyunca sayısız sözlü ve yazılı eser vücuda getiren Türklerin edebiyatında, İslâmî ürünler önemli bir yer tutmaktadır. İslamiyet ekseninde eserler yazan Türk şair ve yazarlar için ilk kaynak, Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadisleridir. Türk İslam edebiyatında Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber ve Kur'an-ı Kerîm her açıdan eserlere konu olmuş, mensur ve manzum ürünlerin büyük bir kısmı İslâmî anlayışla kaleme alınmıştır. Türk-İslam edebiyatının önemli bir kolu olan klasik Türk edebiyatında da durum böyledir. Başta tevhit, münâcât, na't, kırk hadis, hilye-i şerif, mevlit, esmâ-i hüsnâ, esmâ-i nebî, mirâciyye, ıydiyye, ramazaniyye, gazânâme, şemâil-i şerif, tazarrunâme türünden dinî içerikli eserler olmak üzere sayısız eser kaleme alınmıştır. Din dışı konularda yazılan divanlar, mesneviler gibi müstakil eserlere bile tevhit, münâcât, na't gibi dinî şiirlerle başlamak, bu edebî eserlerin tertip hususiyetlerinin başında gelmektedir. Bu İslâmî ürünler arasında Cenâb-ı Allah'ın “en güzel isimleri” ve “doksan dokuz ismi” olarak bilinen *esmâ-i hüsnâlar* ise şerh, zikir, muamma ve havas türünde manzum ve mensur olarak ele alınmışlardır. Özellikle “bir ismin şiir içerisinde çeşitli usullerle gizlenmesi” şeklinde tertip edilen muammalar, esmâ-i hüsnânın en çok yazıldığı türler arasındadır. 15. yüzyılda yaşamış ve Fars edebiyatının en büyük muamma şairi olarak bilinen Mir Hüseyin Nîşâbü'rî de esmâ-i hüsnâ üzerine bir muamma risalesi kaleme almıştır. Türk edebiyatında, bu muamma risalesinin şerhi ve hallini ihtiva eden pek çok eser bulunmaktadır. 16. yüzyılda yaşadığı varsayılan Mevlânâ 'Alâüddîn Selânîkî de Mir Hüseyin'in esmâ-i hüsnâ muammalarını şerh eden şarihlerdendir. Bu çalışmada tek nüshasının Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi nu. 21 Hk 1590/3'te olduğunu bildiğimiz *Şerhü Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ* adlı eser ve müellifi hakkında bilgi verilmiştir. Eserin metni çeviriyazı ile Latin harflerine aktarılmış ve ardından eserin yapısı, şerh metodu gibi hususlar değerlendirilmiştir.

İslâmî Türk edebiyatında işlenen konuların başında Cenabı Allah'ın “en güzel isimleri” manasına gelen *esmâ-i hüsnâ* (esmâü'l-hüsnâ)

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tolgaonturk@yyu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7420-2209

gelmektedir. İsmi'nin çoğulu olan *esmâ* ile en güzel anlamındaki *hüsnâ* kelimelerinden oluşan *esmâ-i hüsnâ* terkibi, Allah'a (cc) nispet edilen doksan dokuz ismi ifade etmektedir (Topaloğlu, 1995: 404). İslâmiyet, Allah'ın isim ve sıfatlarının iyi anlaşılmasına çok önem vermiş, Allah'ın insanlar tarafından bilinmesini, bu isimlerin lâıyıkıyla anlaşılmasına bağlamıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de bazı ayetlerde "Allah'ın güzel isimlerinin bulunduğu ve ona bu güzel isimlerle dua edilmesi gerektiğinin" belirtilmesi, pek çok alim ve edebiyatçıyı Kur'ân'dan çeşitli isimler ve sıfatlar çıkarmaya sevk etmiş ve bu isimlerle CenabıAllah'ı mübarek vasıfları öğrenilmeye ve anlatılmaya çalışılmıştır (Şahin, 2001: 49).

Müslümanlar için bu denli öneme sahip olan *esmâ-i hüsnâ*, Türk İslam edebiyatında diğer türler gibi, bir tür hâlini almış ve edebî bir terim olarak da Allah'ın doksan dokuz güzel ismini konu edinen, onların anlamlarını açıklayan, onu okuyup ezberlemenin faziletlerinden bahseden manzum veya mensur eserleri ifade etmiştir. *Esmâ-i hüsnâ*lar pek çok eserin içerisinde muhtelif bir şekilde buldukları gibi, sadece bu türü anlatan müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Bu yüzden CenabıHakk'ın isimleri ile ilgili yazılan eserlerin bir edebî tür çerçevesinde ele alınması gerekli hâle gelmiştir (Öztürk, 2019: 29).

Ali Öztürk, *esmâ-i hüsnâ*nın edebiyatımızda işleniş biçiminden hareketle bir tasnif yapar. *Esmâ-i hüsnâ* içerikli edebî metinlerin başında, bu doksan dokuz ismi sayan manzumeler gelmektedir. Başta tevhit ve münâcâtlar olmak üzere dinî edebiyatımızın pek çok türünde *esmâ-i hüsnâ*dan bahseden, bu isimlerin bir kısmını içeren ve onları dua vesilesiyle zikreden şiiirlere rastlanır. Burada amaç, Allah'ın en güzel isimlerinin bir şiir formuna sokularak sayılmasıdır. Süleyman Çelebi, *Vesiletü'n-Necât'ta*, Fuzûlî, Sadrî, Nâbî gibi şairler gazellerinde *esmâ-i hüsnâyı* zikreden şairlerdendir. Bir sonraki tasnif ise *esmâ-i hüsnâ* şerhleri şeklindedir. Bu konuda manzum ve mensur çok sayıda müstakil eser kaleme alınmıştır. Hem Arap edebiyatında zaten var olan *esmâ-i hüsnâyı* şerh etme geleneği hem de Türkçeye çevirirken açıklama yapma ihtiyacı edebiyatımızda *esmâ-i hüsnâ* ile ilgili şerhlerin yazılmasına vesile olmuştur. Ayrıca Kur'ân'da *esmâ-i hüsnâ* ile Allah'a dua edilmesinin buyurulması ve hadis-i şeriflerde Allah'ın isimlerini ezberleyenlerin cennete gireceği müjdesi, bu şerhlere olan ilginin artmasını sağlamıştır. Şeyhoğlu Mustafa, İbn-i İsâ-yı Saruhânî, Hâkim Seyyid Mehmed, Trabzonlu Şâkir Mehmed Efendi bu tarz manzum şerh

yazan şairlerden bazılarıdır. Esmâ-i hüsnânın havassı şeklinde kategorize edilen diğer bir türde de “CenabıHakk’ın en güzel isimlerinin birtakım manevi tesirleri olduğu gerçeği” bulunmakta ve kaleme alınan eserler esmâ-i hüsnânın özel manaları ve keyfiyeti üzerinde durmaktadır. Mesela rızık darlığı çeken bir kimsenin “Rezzâk” ismi şerifini çok zikrederek rızık talebinde bulunması bu kabildendir (Öztürk, 2019: 34-37).

Esmâ-i hüsnâların işlendiği en önemli türlerden birisi de esmâ-i hüsnâ muammaları ve bunlara yazılan şerhlerdir. Edebiyat terimi olarak “bir ismin gizlenmesi şeklinde düzenlenmiş bilmecelelere” denilen muamma, başlangıçta Allah’ın doksan dokuz ismi (esmâ-i hüsnâ) hakkında düzenlendiği hâlde daha sonra insan isimleri için de yazılmıştır. Bazı divanların “mu’ammeyât” kısımlarında esmâ-i hüsnâ için düzenlenmiş muammalara da rastlanmaktadır. Şairlerimiz, bu tür muammaları bir saygı gereği olarak “mu’ammeyât” kısmının başına yerleştirmişlerdir (Bilkan, 2000: 12).

Türk edebiyatında muamma ustaları Edirneli Emrî ve Kınalızâde Ali Çelebi’dir. “Emrî’nin bu sahadaki şöhreti kendisinden önce muamma yazarları unuttuğu gibi kendisinden sonra gelenler arasında da bu sanatla onun kadar uğraşan olmaması divan edebiyatında Emrî’nin muamma üstadı kabul edilmesine sebep olmuştur.” (Saraç, 1997: 309). Yine kaynaklarda Kınalızâde Ali Çelebi’nin muamma türünü tetkikine, muammacılık merakıyla bir araya gelen muhitine ve muammalarının edebî değerine değinilmektedir. Türk edebiyatında muamma türünün kuram ve uygulamasında Emrî ile birlikte önemli katkısı bulunan Kınalızâde Ali, bizzat muammalarıyla da tanınan bir şairdir. Ayrıca çevresindeki şairleri muammaya teşviki ve bu türe merak saranlar üzerindeki himayesi de bulunmaktaydı. (Arslan, 2023: 190).

Muammaların en büyük üstatlarının İranlı şairler olması sebebiyle, en güzel esmâ-i hüsnâ muammaları da İranlı şairler tarafından kaleme alınmıştır. Edebiyatımızda sınırlı sayıda esmâ-i hüsnâ muamması tertip edilmiştir. Bizde muamma tertip etmekten ziyade İranlı şairlerin tertip ettiği muammaları çözmek üzere kaleme alınmış eserler daha fazladır (Baş, 1999: 56).

Özellikle Mir Hüseyin Nişâbûrî ve Mollâ Câmî gibi isimlerin muamma risalelerine Türk edebiyatında fazlaca şerh yazıldığını

görmekteyiz.¹ İran'ın meşhur muamma ustası Mir Hüseyin ve onun muamma risalelerine yazılan şerhlere aşağıda kısaca değinilmiş olup onun esmâ-i hüsnâ muammalarına Alâüddin Selânîkî'nin yazdığı şerh incelenmiştir.

2. Mîr Hüseyin Nişâbüri ve Muamma Risaleleri

İran edebiyatının en büyük muamma şairlerinden olan Mir Hüseyin, Horasan veya Nişabur'da dünyaya gelmiştir. Gelibolulu Sürûrî'nin *Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mir Hüseyin* adlı eserinde şairin H 904 (M 1498/99) yılında vefat ettiği kaydedilir. Mir Hüseyin, bir müddet Herat'ta yaşamış, burada Mollâ Câmî'nin öğrencisi olmuş ve Ali Şir Nevâyî'nin şiir meclislerinde bulunmuştur (Öntürk, 2019: 18). Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'inde muamma fennindeki maharetinden bahsedilir. Mir Hüseyin muamma ilmini o dereceye çıkarmıştır ki onu aşmak mümkün değildir. Hatta bu yolu kapatmış olduğuna hükmedilir (Eraslan, 2015: 464).

Mir Hüseyin Nişâbüri'den bahseden bütün kaynaklar onun muamma sanatının en büyük şairi olduğu konusunda hemfikirdir. Gerek *Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mir Hüseyin* adlı eserde gerekse de metnini aşağıda verdiğimiz *Şerhü Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ* adlı eserde şairin mahlasının *Şefî'i* olduğu bildirilir. O yazdığı risaleler ile muamma ilminin kaidelerini ve çözüm yollarını anlatmış ve bu fennin kurallarını ortaya koymuştur.

Kaynaklar Mir Hüseyin'in muamma alanında yazılmış iki risalesi olduğunu belirtir. Bunlar *Risâle-i Muammâ* ve *Risâle der-Esmâ-i Hüsnâ*'dır. *Risâle-i Muammâ*, şairin büyük muamma risalesi olup 700'den fazla muamma örneği verdiği ve muammanın tanımı, kaideleri ve usullerini tek tek açıkladığı eserdir. Şair, muamma amellerini *teshilî*, *tahsilî*, *tekmilî* ve *tezyilî* şeklinde dört başlıkta tarif etmiştir. Diğer muamma risalelerinden farklı olarak "tezyilî" amelini Mir Hüseyin eklemiş ve anlatmıştır.

Bu risale, Türk edebiyatında çok okunmuş ve üzerine çok fazla şerh yazılmış bir eserdir. Mir Hüseyin'in muamma risalesinin bu şekilde Türkler tarafından rağbet görmesi, muamma ilminin Türk edebiyatı

¹ Mollâ Câmî bu ilimde eşsiz olup muamma üzerine dört tane risale kaleme almıştır. Bunlardan en hacimli Risâle-i Kebîr der-Muammâ adıyla bilinen Hilye-i Hulel isimli eserdir. Bu esere başta Gelibolulu Sürûrî olmak üzere birçok şârih tarafından şerh yazılmıştır. Yine onun Manzûme-i Muammâ isimli küçük muamma risâlesi de Selahaddin-i Uşşâkî (Kaçar, 2021), Gelibolulu Sürûrî (Ateş, 2024a), Râhimî (Ateş, 2024b), Behiştî Ramazan (Öntürk, 2022) gibi şârihler tarafından şerh edilmiştir.

içerisinde tanınmasına ve yerleşmesine de katkı sağlamıştır. Bir rivayete göre “Kınalîzâde Ali Çelebi ve Emrî Çelebî, Edirne’de Üç Şerefeli Medrese’de Mir Hüseyin’in muamma risalesini okumuş, istinsah etmiş ve beraber iyice tetkik etmişler. Emrî bu sanatı ilerleterek halk içerisinde şöhret kazanmıştır.” (Tarlan, 1936: 4)

Türk edebiyatında bu esere çok sayıda şerh yazılmıştır. Bunların en bilineni Gelibolulu Sürûrî’nin *Şerh-i Mu’ammeyât-ı Mir Hüseyin* adlı eseridir. Yine *Lamiî Çelebî, Muhammed b. Alî el-Nundakî, Hüsam b. Hayreddin, Hüseyin Muammâyî ve Hâşim b. Mikâil* gibi isimler bu risaleye şerh yazan şârihlerdendir (Bilkan, 2000: 176; Öntürk ve Öztürk, 2020: 134).

Mir Hüseyin’in diğer muamma risalesi ise *Risâle der-Esmâ-i Hüsnâ*’dır. CenabıHakk’ın esmâ-i hüsnâsının her biri için yazılan muammaları ihtivâ eden bu risale, ilk kez Âgâh Sırrı Levend tarafından tanıtılmıştır (1957). Yine bu risaleye Türk edebiyatında birçok şerh yazılmıştır. Bunların başında Lâmiî Çelebi’nin *Şerh-i Muammeyât-ı Alâ Esmâ-i Hüsnâ*’sı gelmektedir. Lâmiî Çelebi bu risaleyi Türkçe şerh ederek Türk şairlerinin istifadesine sunduğunu belirtmektedir. Lâmiî, muammaları “şerh-i mânâ, nükte-i îmâ, hall-i muammâ” şeklinde üç başlıkta şerh etmiştir (Baş, 1999: 59). Lâmiî Çelebi’nin yanı sıra Sürûrî Mustafa, Aliyyü’l-Arabî, Nazmî, Nazirâ İbrahim, Alaüddin Selânîkî gibi isimler bu risaleye Türkçe şerh yazmışlardır (Levend, 1972: 51).

3. Alâüddin Selânîkî ve Şerhü Mu’ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ’sı

Şerhü Mu’ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ adlı şerhin sonundaki ferağ kaydından anlaşıldığına göre, eser Mevlânâ ‘Alâüddîn Selânîkî tarafından kaleme alınmıştır. Mevlânâ ‘Alâüddîn Selânîkî, bu şerh metnini H 938 (M 1531/32) senesinde tamamlamıştır. Tezkirelere ve diğer biyografik kaynaklara bakıldığında, aynı isimde bu dönemde yaşamış ve muamma ilminde şöhret kazanmış tek şair *Muammâyî* veya *Selânîkî* mahlaslarıyla kaydedilmiş olan *Muammâyî Alî Bâlî Selânîkî*’dir. Kaynaklarda *Muammâyî Alî Bâlî Selânîkî*’nin Yavuz Sultan Selim dönemi muamma şairlerinden olduğunun belirtilmesi ve Mevlânâ ‘Alâüddîn Selânîkî’nin de eserini yazdığı yıla bakılarak Yavuz Sultan Selim zamanında hayatta olması, kronolojik olarak bu şahsiyetlerin aynı kişi olma ihtimalini artırmaktadır. Buna bakılarak her iki şairin de 16. yüzyılda yaşadığı görülmektedir. Yine verilen bilgilere göre *Muammâyî Alî Bâlî Selânîkî*’nin Fars edebiyatı muamma şairlerini tanıması ve onlarla yarışacak kadar iyi derecede muamma söylemesi, Mevlânâ ‘Alâüddîn Selânîkî’nin de Mir Hüseyin’in risalesine şerh yazacak kadar bu ilimde söz sahibi olması bu fikrimizi güçlendirmektedir. Bu sebeplerle, ihtiyatlı

olmakla beraber, Mevlânâ 'Alâüddîn Selânîkî'nin Muammâyî Alî Bâlî olduğu kanaati oluşmuş ve tezkirelerden hareketle Muammâyî Alî Bâlî'nin hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Şair, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî ve Âşık Çelebi tezkirelerinde “Muammâyî”, Latifi tezkiresinde ise “Muammâyî-i Selânîkî” şeklinde kayıtlıdır. Asıl ismi Alî'dir. Tire'de dünyaya gelmiş daha sonra babasının işleri sebebi ile Selanik'e hicret etmişlerdir. Şair, Selanik'te büyümesi ve hayatının büyük bir kısmını burada geçirmesinden dolayı “Selânîkî” adıyla şöhret bulmuştur (Sungurhan, 2017a: 792). Âşık Çelebi'ye göre şairin ismi Ali Bâlî, babasının adı da Osman'dır. Çeşitli şehir ve kalelerde kale muhafızlığı görevinde bulunmuş ve dükkânında macun satmıştır. Rumeli'nde Mihalli, Yahyalı, Evrenoslu ve Turhanlı beylerinden ilim ehli ve irfan sahibi kimselerle oturup sohbetler edermiş. Âşık Çelebi, şairin Edirne'de Derviş Çelebi isimli bir kadı ile satranç oynadığına şahitlik ettiğini belirtir. Merhum şehirden şehre, köyden köye gezerken Tuna kenarındaki Rusçuk isimli kasabaya yerleşmiş ve burada kadılık görevi yapmıştır. Şair burada çok küçük bir evde yaşamış ve vefat etmiştir (Kılıç, 2018: 349).

Latifi, şairin derviş meşrepli ve geniş mezhepli birisi olduğunu, genç yaşından itibaren seyahat ederek kalender ve maneviyatlı kimselerle oturup kalktığını bildirir. Ayrıca Acem erenleriyle çok görüşmüş, çağırdıkları yerlere inat etmeyip gitmiştir. Latifi, muamma fenninde mahir olduğunu söyler ancak muamma çözüm amelleri noktasında tasarruf etme ve yeni yollar geliştirme yönünü zayıf görür. Fakat şairin Fars dilinin atasözlerini iyi bildiğini, Farsçayı da fesahat mertebesinde iyi konuştuğunu belirtir. Bilgisi çok, çeşitli ilimlere vâkıf, faziletli ve kâmil bir kimsedir. Ancak şiirleri rağbet görmemiş ve şöhret bulmamıştır. Hurufî mezhebine mensup olduğu için şiirlerinde hurufilik izleri açıkça görülür (Canım, 2018: 486).

Yavuz Sultan Selim, İran ülkesini ve Azerbaycan beldelerini zabtettiği zaman, Acem ülkesinden muamma söyleyen ve muamma çözen bazı ilim erbabı kimseleri muamma fenninin Rum diyarında tanınip yayılması için getirdiğinde, Alî Selânîkî de Sultan'a bir muamma risalesi sunmuş, Sultan Selim de kendi ülkesinde bu fennin bir ehli olduğunu görünce çok sevinmiş ve mezbura üç yüz sikke hediye etmiştir (Sungurhan, 2017b: 189).

Alî Selânîkî, vaktinin çoğunu muamma ilmine ayırmış ve zamanında şöhret bulmuştur. Ancak daha sonra Emrî Çelebi'nin muammaları tanınip beğenilince Muammâyî Selânîkî onun gölgesinde

kalmıştır (Sunguhan, 2017a: 793).

Mevlânâ 'Alâüddîn Selânîkî'nin *Şerhü Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ* adlı eseri, Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesinde 21 Hk 1590/3 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Eser bir mecmua içerisinde yer alıp 80^a-115^b varakları arasındadır. Talik hatla yazılan metinde her sayfa genellikle 11 satırdan oluşur. Yukarıda da belirtildiği gibi metin H 938 (M 1531/32) senesinde tamamlanmıştır. Yine ferağ kaydında nüshanın şarih'in elinden çıkmış müellif nüshası olduğu belirtilir.

Nüsha, başından eksiktir. "Allah" ve "er-Rahman" ismine düzenlenmiş muammalar ve bunların şerhleri eksiktir. Yine metin içerisinde "el-Bâtın" isminin muamması ve çözümü yer almamaktadır. Metinde esmâ-i hüsnâlar kırmızı mürekkeple yazılmış, çözüm kısmında ise tahlil edilen kelimelerin üzeri kırmızı ile çizilmiştir.

Bu muhtasar şerh metninde önce CenabıAllah'ın her bir esmâ-i hüsnâsı ve esmâ-i hüsnâ için tertip ettiği muamma beyitleri Farsça yazılmıştır. Şarih, beyitleri tercüme etmeden doğrudan muamma çözümüne geçmiştir. Metin içinde beyitlerin anlamına da işaret edilmez. Muammanın çözümüne "mahfî olmaya ki" yani "gizli kalmaya ki" şeklindeki kalıp bir ifadeyle başlanır. Bazen muammanın hangi mısradan çıkacağı belirtilir: *Mısra'-i sâni'den, mısra'-i evvelden* gibi. Şarih muamma çözümünü vazih bir şekilde anlatmak yerine, okuyanın da bu ilimde bilgi sahibi olduğunu varsayarak hızlıca çözüme yoluna gider. Bazen muamma çözüme ilmi ile ilgili bilgi verir: "*Bâ-i'tibâr kamer-i telmîh oldur ki müneccim-i takvîmde ihtîşâr-ı kitâbetden ötürü her kevkebün âhir harfiyle iltifâ iderler: Meselâ sems yirine tenhâ sîn yazarlar. Kamer yirine râ yazarlar.*" Ancak genel olarak harflerin istihrac yollarına kısaca değinilir.

4. *Şerhü Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ'nın Metni*

[79^a] ki müsemma-yı mîmdür. Ham olur. Pes er-rahm oldu. Harfî ez-nâmeş didi. Şın zamîr içündür ya'nî nâm lafzından bir harf anda ola meger dimek oldı qarîne-i isim ile nûn murâddur. Pes er-Rahmân oldı.

er-Rahîm

Dürc-i nâmeş her taraf dürrî feşâned
Gevher-i ferd-i hîred bî-hod bemâned

Mahfî olmaya ki dürc lafzınınu her tarafı nâm ola. Pes dâl re cîm oldı. Dürrî feşâned didi dâl re hîm oldı. Cevher-i ferd hîred didi. Pes hîred lafzınınu cevher hürûfında ferd olan dâldur. Bî-hod bemâned didi. Pes dâl-ı melfûzî ki bî-hod kıla ya'nî müsemma-yı dâl hâzıf [79^b] olmasına işâretdür. Pes murâd hâşıl oldı.

el-Melik

Der-dilî k'âverde sûy-ı ve'y güzâr
Kerde pinhân genc dürr-i şâhvâr

Maḥfî olmaya ki dil lafzı taḥlîl olmuşdur ve derd lafzı terkîb-i ma'nevî olmuşdur ve lîk lafzı terkîb lafzı olmuşdur. Meselâ derd ki mürâdifi elemdir. Lîk âverde didi ya'nî lîk lafzı getürmiş demek oldu. Pes el-Melik oldu. Sûy-ı ve'y güzâr didi ve'y lafzınınuḡ tarafı qarîne-i ismiyle müsemmâ-yı yâdur ki el-Melik lafzında olan yâya işâretdür ki ḡazf ola güzâr vesilesiyle. Pes el-Melik ḡalür.

[el-Ḳuddûs]

Ḥâlîḡ-ı bî-evvel [ü] bî-âḡir est [80^a]
Mihr-i û ez-cümle 'âlem zâhir est

Maḥfî olmaya ki ḡâlîḡ lafzı ki bî-evvel ola aleḡ ḡalür. Bî-âḡir olsa, bî düdür. Ya'nî aleḡ lafzınınuḡ âḡiri dü ola demek oldu. Pes aleḡdü oldu. Mihr-i û ez-cümle 'âlem zâhir didi. Mihr sîndür. Pes murâd ḡâşıl oldu.

es-Selâm

Mihr-i û ez-rûḡ niḡâb endâḡte
Behr-i û her sû dilî ser bâḡte

Maḥfî olmaya ki mihr ki sindür. Yüzinden niḡâbın atmış ya'nî zâhir olmuş demek oldu. Pes se ḡâşıl oldu. Pes ol ḡâşıl olan sîn ḡarfinuḡ her tarafına ya'nî iki yanına dil yanaḡı oynamışdur demek [80^b] oldu. Oynamış 'ibâreti edât-ı işḡâḡdur. Pes müsemmâ-yı sînuḡ evvel tarafına dil ki bâldür başını oynasa ki be ḡarfinuḡ işḡâḡına işâretdür. El ḡalür. Eles olur ve âḡir tarafına dil başın oynaya dil lafzından müsemmâ-yı dâl ḡazf olmasına işâretdür ki lâm ḡalür. es-Selâm olur.

el-Mû'min

Cân der-în reh tâ bered bûyî ez-û
Ez-ḡadem tâ fark şud mûyî ez-û

Maḥfî olmaya ki ez lafzı ḡadem ola ve tâ lafzı fark ola ya'nî dip ola ma'lûmdur ki ez lafzınınuḡ mürâdifi mindür ve tâ lafzınınuḡ mürâdifi ilâdür ki intihâ-yı [81^a] ḡâyet için gelür. Ba'zı mevâzi'de pes bu ilâ lafzı min lafzına depe ola demekden murâd ilâ lafzı min lafzınınuḡ evveline gele demek olur. Pes ilâmen oldu. Mûy taḥlîl olmuşdur. Şud mûy ez-û didi ya'nî ol ilâmen lafzından ye ḡarfi ki vardur mû oldu demek oldu. Pes murâd ḡâşıl oldu.

el-Müheymin

Lem'a-i nâdîde der-Eymen tamâm
Key şevved Mûsî-şifat 'âlî-mağâm

Mağfî olmaya ki lem'a lafzında dîde müsemmâ-yı 'ayndur. Her gâh ki lafz-ı lem'a nâdîde ola lem çalır. Der-Eymen didi. Pes bu lem lafzı Eymen lafzınınu içine gire. Murâd hâşıl olur.

el-'Azîz [81^b]

Zerre-i bî-hod koca âgah şevved
Ez-mağâm-ı mâh u mihr âhir behod

Mağfî olmaya ki ez lafzı ki mâha ve mihre ki lâm ve 'ayndur mağâm ola el-'az olur. Âhir didi el-'az lafzınınu âhiri ki zidür. Âhir dimekle el-'az lafzınınu zâ-yı mektûbîsi zâ-yı melfûza tebdîl olur. Zîrâ âhir demek zî dimekdür. Yoksa âhirinde ola zâ-yı mektûbî demek degildür. Pes el-'azî oldu. Behod didi. Ya'ni âhir olan ki zîdür. Kendiyle ya'ni gerü ze harfiyle demek oldu. Pes murâd hâşıl oldu.

el-Cebbâr

Ber-cibâl ez-zerre-i kem âşikâr
Şud tecellî kûh ez-ân şud bî-çarâr

Mağfî olmaya ki cibâl taahlîl olmuştur. Meselâ ber-ceb el [82^a] ya'ni ceb lafzınınu üzerine el lafzı gelsün demek oldu. Pes el-ceb oldu. Ez lafzı daği bir zerresini kem eyleye ya'ni noktasını eksik eyleye murâ[d] hâşıl olur.

el-Mütekebbir

Dil [selâ]met h'âhî âhir cân-ı men
Kesr-i dil bâ-hod be-gû bişnev sühan

Mağfî olmaya ki selâmet lafzı taahlîl olmuştur. Meselâ dil selâ didi. Ya'ni selâ lafzını çalb olmağa işâretdür. Pes eles oldu. Met h'âhî âhir didi. Ya'ni met lafzı âhir ola demek oldu. Pes eles lafzınınu âhiri ki müsemmâ-yı sîndür. Tebdîl ola met lafzına el-met olur. Kesr-i dil bâ didi. Ya'ni kesr lafzınınu dili müsemmâ-yı sîndür. Tebdîl ola müsemmâ-yı bâya el-Mütekebbir olur.

el-Hâlik

Dil teraqqî yâbed ez-ağlâk-ı hoş
Dil zi-hulq-ı hoş ber-evc-i mâh keş

Mağfî olmaya ki ağlâk lafzından dil olan harf teraqqî ide didi. Pes ağlâk lafzında dil olan müsemmâ-yı lâmdur. Teraqqî itmesi bir harf

yukarı kılmaktadır. Pes elhâk. Mışra'-ı sâînünüş dağı mefhûmı buña hulk lafzınunş ħalbini ki müsemmâ-yı lâmdur. Mâhuş evci üzerine çek dimek oldu. Elhâk lafzında mâh ħafdur. Pes müsemmâ-yı lâm bu ħâf ħarfinünş üzerine gele el-ħâlık olur.

el-Bâri

Çün belâ-râ dil zi-behr rûy-ı yâr
Der-tarîkat kerd ez-cân ihtiyâr

[83^a] Maħfi olmaya ki belâ lafzı belki râ lafzı dağı ħalb ola dimek oldu. Pes belâ lafzı ħalb oldu eleb ħâşıl oldu. Râ lafzı dağı ħalb oldu er oldu. Bu cümle elbâr oldu. Yâr lafzınunş yüzi ki yedür. Murâd ħâşıl oldu.

el-Muşavvir

‘Âlemî bî-çeşm ser bînî ‘ayân
Cem‘ yâbî şûret-i rûħâniyân

Maħfi olmaya ki ‘âlem lafzında ki göz olmaya ‘ayn ħarfinünş işħâtına işâretdür elem ħalur. Şûret lafzını cem‘ eylesenş şûr olur. Murâd ħâşıl olur.

el-Ġaffâr

Şâdem ez-derd ü ħam bî-intihâ
Ĥâlıkâ kem dâr bî-derdî merâ

Maħfi olmaya ki derd lafzından elem murâd itmişdür. Pes elem ve ħam bî-intihâ olsa eleg ħâşıl olur. Ĥâlık lafzı taħlil olmuşdur. [83^b] Meselâ ħâl-i ħâ kem didi. Ya‘ni ħâ lafzınunş bir beñi eksik dimek oldu. Pes el-ħâfâ oldu. Dâr lafzı dağı bî-derd ola derd ħod ‘Arabîde dâdur. Pes dâr lafzı ki dâ lafzını ħazf ide re ħalur. Murâd ħâşıl olur.

el-Ġahhâr

Zâd-ı râh-ı râstân cüz-i ħam medân
Râh-ı ħallâşan büved ber-‘aks-i ân

Maħfi olmaya ki râh lafzıyla ħalâ lafzı bile ber-‘aks ola ya‘ni ħalb ola dimek murâd ħâşıl oldu.

el-Vehhâb

Âh-ı dil ger hest mârâ z‘ân çi pâk
Hest sem‘-i ħâne âh süz-nâk

Maħfi olmaya ki ger ‘Arabîde levdür. Pes âh lafzına dil olsa elveh olur. Mârâ z‘an didi. Mâ Farsîde âbdur. Pes âb lafzı dağı andandur dimek oldu. Murâd ħâşıl oldu.

er-Rezzâk [84^a]

Çarḥ-ı a'lâ dîde dil ber-evc-i mâh
Sâhte menzil be-hemrâhî âh

Maḥfî olmaya ki çarḥ edât-ı kâlbdür. Pes a'lâ lafzı kâlb olsa al'â olur. Dide dil didi. Ya'ni al'â lafzında dîde olan müsemmâ-yı 'ayndur. Pes bu 'Arabîde zerdür. Kâlb olsa rez olur. el-Rezâ ḥâşıl olur. Ber-evc-i mâh didi. Mâh kâmerdür. Evcî kâdur. Bu kâf ḥarfinüj üzerine gelse murâd ḥâşıl olur.

el-Fettâh

Ülfet er gîrî be-taşvîrî ecel
Mânî âḥîr câvidân lem-yezel

Maḥfî olmaya ki taşvîr lafzı edât-ı taşhîfdür. Ülfet lafzı ecel lafzınınuḡ taşvîrî ki eḥeldür. Pes bu eḥel lafzıyla biri getürsünj [84^b] ülfetâhel olur. Mânî âḥîr didi. Ya'ni kâlursın ey âḥîr olan ḥarf dimek oldı. Kâlması iskât olmaḡdur. Pes murâd ḥâşıl oldı.

el-'Alîm

Zinde-i câvid-râ âḥîr çî ğam
Cân eger şad reh ber-âyed der-elem

Maḥfî olmaya ki isim mışra'-ı sânîden çıkar. Meselâ ber lafzınınuḡ mürâdifi 'alâdur. Elem lafzınınuḡ içinde olsa murâd ḥâşıl olur.

el-Ḳâbîz

Çün büved dil der-każâ bî-ser-keşî
Der-miyân-ı şad ğameş bâşed hoşî

Maḥfî olmaya ki każâ lafzı taḥlîl olmuşdur ve âb lafzı terkîb olmuşdur. Meselâ çün büved dil didi. Dil ki bâldur. Der każ abî ya'ni każ lafzında âb ola dimek oldı. Ebî [85^a] lafzında olan yâ nefsi kelimededen degüldür. Pes bâlḡâbîz oldı. Ser-keşî didi. Pes bâlḡâbîz lafzınınuḡ başı ki bedür. Çekseñ ya'ni ḥazf eylesenñ murâd ḥâşıl olur.

el-Bâsîḡ

Sûz-ı ğam k'an şu'lehâ-yı âteş est
Der-dil tâlib çü âsâyid hoş est

Maḥfî olmaya ki tâlib lafzı taḥlîl olmuşdur. Der-dil tâ ya'ni tâ lafzınınuḡ kâlbinde ki eḡ olur. Leb lafzı ya'ni eḡ ḥarflerinüj içinde leb lafzı ola dimek oldı. Pes elebte oldı. Âsâyid lafzı daḡı taḥlîl olmuşdur. Meselâ çü es âyed dimek oldı. Çü edât-ı meseldür. Pes taḡdır-i kelâm şöyle oldı ki tâ lafzınınuḡ kâlbinde es lafzı olduġı belki leb lafzı daḡı ola dimek oldı.

Murâd hâşıl oldu.

el-Ĥâfiz [85^b]

Mî dehed dûd-ı dil miĥnet-keşân
Ez-cilâ vü ez-şafâ-yı dil nişân

Maĥfi olmaya ki isim mışra'-i sâni'den çıkar. Cilâ ve şafâ lafızları ayru ayru ħalb olsa ya'ni evvel cilâ ħalb olsa elc olur ve şafâ lafzı ħalb olsa efs olur. Bu cümle elcâfeş olur. Nişân didi. Nişân edât-ı taşĥîfdür. Pes murâd hâşıl oldu.

er-Râfi'

Dil zi-aşl u fer' ber-kun râst-i dil
Baş peyvend murâd ez-ĥod kesel

Maĥfi olmaya ki aşl ü fer' lafzındaki dil gide elfe' olur. Râst-i dil didi. Maĥfi olmaya râst taĥlîl olmuşdur. Ya'ni râ lafzı elfe' lafzına dildür dimek [86^a] oldu. Pes murâd hâşıl oldu.

el-Mu'izz

Her ki bâşed der-dileş nûr-ı İlah
Ez-dil-i û lem'a üftad sûy-ı mâh

Maĥfi olmaya ki isim mışra'-ı sâni'den çıkar. Meselâ ez-dil-i û lem'a didi. Ya'ni ez lafzınınuñ dili lem'a lafzı ola dimek oldu. Pes elme'hez oldu. Üftad sûy-ı mâh didi. Mâh lafzınınuñ ħarafı hâdur. Elme'hez lafzından hazf olsa murâd hâşıl olur.

el-Müzil

Lezzet-i dil yâftî çün bâ-elem
Bâ-çünân şevk ez-meşakĥat nîst ġam

Maĥfi olmaya ki lezzet-i dil didi. Lezzet lafzı ħalb olsa tezel olur. Yâftî çün bâ-elem didi. Ya'ni bâ belki olan tedür. Pes tezel lafzınınuñ te ħarfi tebdîl elem lafzına murâd [86^b] hâşıl olur.

es-Semî'

Çün küşâdî rûy-ı dil ey dîde ver
Mî niger her sûy-ı ĥûrşîd-i diger

Maĥfi olmaya ki mışra'-ı evvelde dil lafzından murâd bâldur. Yüzünü çekseñ ki bedür. Ya'ni ĥazf eylesenñ el ħalur. Mışra'-ı sâni'de olan mî lafzınınuñ her ħarafı ya'ni iki yanını daĥı ĥûrşîd görseñ ki sidür telmîĥ 'amelinde. Zîrâ ehl-i tencîm iĥtişâr kitâbından ötüri taĥvîmde her kevkebün âĥîr ħarfiyle iktifâ edinürler. Meselâ şemsden sîn ve Zuĥalden lâm ve Merîĥden ħa ve bâĥiyeleri daĥı bu ħıyâs üzerine. Pes elsemî oldu

ve âhîr yanını daħi hûrşîd [87^a] eyleseñ ki murâd müsemmâ-yı 'ayndur. Murâd hâşıl olur.

el-Başîr

Dâred ehl-i dil zi-rûy-ı ihtiyâr
Dîde-râ bîdâr der-leyl ü nehâr

Maħfî olmaya ki rûy-ı ihtiyâr âdur. Dîdeden murâd şaddur ve bîdâr taħlîl olmuşdur. Meselâ bir şad ħarfine bî dâr ola. Dâr ħod maķâm ma'nâsınadır. Pes bî lafzı ki müsemmâ-yı şâda maķâm ola başî olur. İmdi başî leyl ü nehâr ola didi. Telmîħde leylden murâd lâm ve nehârdan re murâddur. Pes el-Başîr oldu.

el-Ĥakem

Her ki û şud der-başîret ber-kemâl
Ber-kemâl âmed dileş ez-rûy-ı ħâl

Maħfî olmaya ki isim mışra'-i sâniiden çıkar. Kemâl lafzı taħlîl olmuşdur. Meselâ ber kem al didi. Ya'ni kem lafzınıñ üzerine al lafzı gelsün demek [87^b] oldu. Pes elkem oldu. Ĥâl lafzınıñ yüzi ki ħadur. Bu elkem lafzınıñ dili olsa murâd hâşıl olur.

el-'Adl

'Âlemî dârend âhîr çeşm ü dil
Çeşm-i dil çün tâ nemânî bâ-bekel

Maħfî olmaya ki 'âlemî lafzı çeşmi ki müsemmâ-yı 'ayndur âhîr eyleye ya'ni müsemmâ-yı mîme tebdîl eyleye daħi mışra'-i evvelüñ âħirinde olan dil lafzını âhîr eyleye. Ya'ni âħirine zamîr eyleye murâd hâşıl olur.

el-Laĥf

Ĥâl-i naķd-i û ħaleb der-dil k'ez-an
Endekî bâşed turâ genc-i nihân

Maħfî olmaya ki ħâl-i naķd-i û ħaleb didi. Ya'ni ħâl lafzını ħaleb eyle ve ol ħâl lafzınıñ naķdini eyle demek oldu. [88^a] Maħfî olmaya ki naķd zıkr iderler kelimenüñ 'aded-i ħurûf dilerler. Pes ħâl lafzınıñ 'adedi otuz toķuzdur. Andan leĥ murâddur ve cümle ħâllet ħâşıl olur. Der-dil didi. Ya'ni der lafzınıñ mürâdifî ki fîdür. Ķalb olsun demek oldu. Pes murâd hâşıl oldu.

el-Ĥabîr

Şûret-i şer ger zi-dil fânî şeved
Yâbî ez-ħayr ança maķşûdet büved

Maḥfi olmaya ki şûret-i şer didi. Şûret edât-ı taşhîfdür. Pes ser oldı. Zi-dil fânî şevdedi. Dil ḥod bâldur. Pes bâl lafzından şûret-i şer ki ser oldı ya'ni bâl lafzınınuñ seri ki bedür fâni ola el ḳalur. Yâbî ez-ḥayr didi. Ya'ni ḥayr lafzınınuñ yâsı tebdîl [88^b] ola bî lafzına dimek oldı. Pes murâd ḥâşıl oldı.

el-Ḥalîm

Mânde der-künc-i riyâzet muttaşıl
Ehl-i dil pinhân sûy-ı Ḥak meyl-i dil

Maḥfi olmaya ki ehl lafzınınuñ dili ki pinhân ola el ḳalur. Sûy-ı Ḥak didi. Ḥak lafzınınuñ ṭarafı ḳarîne-i ismiyle ḥadur. Meyl-i dil didi. Pes meyl lafzı ḳalb olsa murâd ḥâşıl olur.

el-'Azîm

Naḳd-i 'işret geşte güyâ der-elem
Âşikâre behr-i îşân dembedem

Maḥfi olmaya ki 'işret lafzınınuñ naḳdi toḳuz yüz yetmişdür ki za' ḥâşıl olur. Geşte didi. Ḳalb olmasına işâretdür 'az oldı. Gû-yâ didi. Murâd müsemmâ-yı yâdur 'azî [89^a] oldı. Der-elem didi. Elem lafzınınuñ içinde girse murâd ḥâşıl olur.

el-Ġafûr

Zi-âteş-i miḥnet şafâyî yâfte
Hem-çü zer der-ḥod ve z'an rû tâfte

Maḥfi olmaya ki hem-çü zer didi. Zer 'ayndur. 'Ayn bil ki ğayndur. Ḥod didi. Ya'ni ğayn ki elfdür. İçinde olsa elğaf olur. Rû tâfte didi. Ya'ni rû lafzı ḳalb olmış dimek oldı. Pes murâd ḥâşıl oldı.

eş-Şekûr

Ez-ṭarîḳ-i şek şude bisyâr dûr
Ehl-i şek râhî reved nâçâr dûr

Maḥfi olmaya ki râh lafzı taḥlîl olmışdur ve hî terkîb olmışdur. Meselâ ehl-i şek râhî reved [89^b] didi Ya'ni ehl-i şek lafzından müsemmâ-yı hî gider dimek oldı. Elşek ḥâşıl oldı. Dûr lafzı daḥi nâçâr olsa ya'ni dört olan ḥarfı ki müsemmâ-yı dâldur ḥazf olsa ver ḳalur. Murâd ḥâşıl olur.

el-'Aliyy

İy hoş ankû zâd-ı in reh ber-girift
Geşt yek rû dâmen-i rehber girift

Maḥfi olmaya ki geşt yek rû dâmen-i rehber didi. Yek elifdür. Reh 'Arabîde sebîldür. Pes bu sebîl lafzınınuñ dâmeni ki müsemmâ-yı lâmdur.

Elif bu lâmuñ üzerine gele el hâşıl olur. Ber girift [didi]. Ber h̄od 'alâ ma'nâsınadır. Pes murâd hâşıl oldu.

el-Kebîr

Anki h̄'âhed rehber-i in râh cüst [90^a]
Dil bekel ez-ğayr ber-dâred nühüst

Maḥfi olmaya ki râh lafzından reh-ber 'ibâretiyle reh lafzını gidersen̄ â kalur. Dil bekel didi. Bekel lafzı qalb olsa elkeb olur. Ğayr lafzından nühüst olan ki müsemmâ-yı 'ğayndur. Qaldursañ ya'ni h̄azf eylesen̄ murâd hâşıl olur.

el-Ḥafîz

Hest seyr ehl-i dil ez h̄add-i birûn
Be-sipered yek lah̄z râhî der-derûn

Maḥfi olmaya ki isim mışra'-i sâniiden çıkar. Râh taḥlîl olmuşdur ve hî terkîb olmuşdur. Meselâ be-sipered yel lah̄z râ hî didi. Maḥfi olmaya ki siperden lafz-ı edât is̄kâtdur. Pes yek lafzından murâd elif'dür. Ya'ni bu elif fâ'il olup lah̄z lafzında [90^b] olan hâ-i ğayr-i melfûzeyi gidere dimek oldu. Elh̄az hâşıl oldu. Der-derûn didi. Der ki 'Arabîde fi'dür. Elh̄az lafzınıñ içinde olsa murâd hâşıl olur.

el-Mukîr

Çeşm ber-vec-i şeref der-kâr-ı h̄'îş
Tâbân-ı vaşl kuned miqdâr-ı h̄'îş

Maḥfi olmaya ki isim mışra'-i sâniiden çıkar. Tâ didi. Pes tâ'nuñ mürâdifî ilâ'dur. Bân didi. 'Amel-i istiḥdamdur. Ya'ni gerü ol tâ ile dimek oldu. Pes elît oldu. Zirâ müsemmâ-yı tâ irâde itmişdür. Miqdâr lafzı taḥlîl olmuşdur. Meselâ mek dâr h̄'îş didi. Ya'ni ol hâşıl olan elît lafzı maḡ lafzına dâr ola ya'ni maḡâm [91^a] ola. Pes murâd hâşıl oldu.

el-Ḥasîb

Hest maḡlûbez-dil ü cân rû nihân
Z'an sebeb-i dil bî-h̄od âmed der-cihân

Maḥfi olmaya ki dil lafzından ve cân lafzından rû nihân ola didi. Dil ki bâl'dur ve nihân oldu el qaldı. Cân ki rûh'dur. Rû nihân oldu tenhâ ha qaldı. Pes eleḡ oldu. Z'an sebeb-i dil bî-h̄od didi. Ya'ni sebeb lafzından dil olan müsemmâ-yı bâ'dur. İsmi 'itibâr itmişdür. Ya'ni bî pes bu bî lafzı bî-h̄od ola ya'ni müsemmâ-yı bâ h̄azf olmasına işâretdür. Pes murâd hâşıl oldu.

İstid'â oldur ki bu nüşâ-i şerîf muḡâla'a buyuran ḥullân [91^b] ve ṭullâb-ı 'adem-i müvânesetlerinden aşlâ bu bende-i ḥâk-sâre cehl isnâd

itmeyeler. Bu huşûşda belki te'emmül ve tefekkür idüp sözüümüz ardınca izleyüp geeler tâ maşşûd hâşıl ola ve bâdî-i nazarda u ser-keş bu muhtaşardan a'râz idüp beyâbân-neverd olmayalar.

el-Celîl

Dil cilâ ger yâbed âhîr rûy-ı yâr
Z'an cilâ zâhir şeved bî-ihtiyâr

Mağfî olmaya ki dil cilâ didi. Cilâ lafzı alb olsa elc olur. Ger ki mürâdîf-i levdür. Bu lev lafzınu âhîri tebdîl ola yâr lafzınu yüzi ki ye'dür. Pes elcelî oldı. Mışra'-i sânde olan cilâ lafzında zâhir olanlar gitse lâm alur. Murâd hâşıl olur. Mağfî olmaya ki kelimenü zâhiri var ve bâtını var [92^a] zâhiri evvel ve âhîri harfleridür. Bâtını mâbeynü'l-arafeyndür. Pes bu tadîrce cilâ lafzınu zâhiri cîm ve elifdür. Bâtını lâmdur. Şeved lafzı ki mışra'-ı sânde gelmişdür gider ma'nâsına gelmişdür. Olur ma'nâsına degül. Zirâ şuden lafzındandır. Şuden od ekser mevâzî'de gitmek ma'nâsına gelür. Meselâ 'Atâr şud ki tî' âred zened ber-gerdeneş bâde-i nân dâd an sâ'at zeneş. Pes şuden lafzı edât-ı isâtdur.

el-Kerîm

Dürr-i nad ez-her ki pürsîdem nişân
Güft eger pürsî be-pürs ez-bar-i cân

Mağfî olmaya ki isim mışra'-i sânden çıkar. Meselâ sî ki lâmdur. Eger lafzı bu lâmla [92^b] olsa ya'ni müsemmâ-yı lâm eger lafzınu içine girse elger olur. Be-pürs ez-bar-i cân didi. Bar ki mürâdîfi yemdür. Bes bu yem lafzından şü demek tevaku' itmekle müstelzemdür. Su'al vesilesiyle zîr şorma su'aldür. Su'al od tevaku' ma'nâsınadır. Pes murâd hâşıl oldı.

el-Raîb

Sâl ü meh çün der-aleb bî-pâ vü ser
Bâş ez-far endeki yâ bî-aber

Mağfî olmaya ki sâl ü meh didi. Meh ki telmîh 'amelinde râ'dur. Bâ'itibâr amer-i telmîh oldur ki müneccim-i tavîmde itişâr-ı kitâbetden ötürü her kevkebü âhîr harfiyle iltifâ iderler: Meselâ sems yirine tenhâ sîn yazarlar. amer yirine râ yazarlar. [93^a] zual yirine mecde lâm yazarlar ve bâîleri daı bu kıyâs üzerine ve nehâr yazaca yirde râ yazarlar ve yevm yazaca yirde mîm yazarlar ve şeref yazaca yirde fe yazarlar ve leyl yazaca yirde lâm yazarlar ve hebû yazaca yirde a yazarlar ve ric'at yazaca yirde 'at yazarlar ve'l-bâî 'alâ-haza'l-

kıyâs. Pes bu taqdîrce sâlar oldu. Çün der didi. Çün edât-ı taşhîfdür. Der ki mürâdifi fi'dür. Pes taşhîf olına sâlarķî olur. Bî-pâ vü ser didi. Bî-pâ olsa ya'ni be ħarfi te'lif olsa ayağına sâlarķîb olur. Bî-ser olsa sîn ħarfinün işkâtına işâretdür. Pes murâd ħâşıl olur.

el-Mucîb [93^b]

Derd-i fakret çün girîbân gîr geşt
Râyet-i câhest zîkr-i dún ber-güzeşt

Maĥfi olmaya ki isim mışra'-i evvelden çıkar. Meselâ derd elem ma'nâsınadır. Girîbân ħod cîb ma'nâsınadır. Murâd ħâşıl oldu.

el-Vâsi'

Pâdişâh-ı fakr-râ der-mülk-i cân
Hest pey-der-pey livâ ħûrşîd-i şân

Maĥfi olmaya ki isim mışra'-i sânîden çıkar. Meselâ biri biri ardınca livâ ola ve biri biri ardınca ħûrşîd ola demek oldu. Pes bir livâdan murâd tenhâ â'dur ve bir livâdan murâd muṭlak lafz-ı livâ murâd olur. Pes elvâ oldu. Bir ħûrşîdden murâd sin'dür ve bir ħûrşîdden murâd 'ayndur. Pes [94^a] murâd ħâşıl oldu.

el-Ĥakîm

Çarĥ-i kuĥlî kerde efser ĥâk bâş
Bûde deryâ yek nem ez-ebr-i 'atâş

Maĥfi olmaya ki çarĥ-ı kuĥlî didi. Çarĥ edât-ı kalbdür. Lehk oldu. Zirâ kuĥlî lafzında olan yâ ĥaşvdur. Nefs-i kelimeden degüldür. Anuçün i'tibâr olunmadı. Kerde efser ĥâk bâş didi. Ya'ni ol lehk lafzına bâ lafzınun ĥâkini ki murâd â'dur efser itdi demek oldu. Elĥak oldu ve yâ ħod kuĥlî lafzında olan yâ'yı ĥaşv i'tibâr itmeyüp nefsi kelimeden 'add idüp yelĥak olursa ol vaķt bu ĥâk-i pâ ki ol kadar tebdîl olur yelĥak lafzınun yâsına. Ammâ evvelkisi ĥûbdur. Bûde deryâ didi. Deryâ ħod yemdür. [94^b] Pes el-Ĥakîm oldu. Maĥfi olmaya küşâde olınan esmâda âĥir tarîķle daĥi ba'zıları açılmaķ mümkindür. Ammâ maṭbû' degüldür. Şunlar ki maṭbû' düşmişdür. Anlarun biņi de aĥsen kankısı iy aņa nazar olmuşuzdur.

el-Vedûd

Zer eger ģired be-kef bâşed çü ĥâk
Nist çü bâ-an dil-i û-râ z'an çî pâk

Maĥfi olmaya ki isim mışra'-ı sânîden çıkar ve nîst lafzı taĥlîl olmuşdur. Meselâ nî lâ ma'nâsına ve sîn ve tâ ĥaber için ola bâ-an lafzından murâd bâ ħarfinün teşbîhesidür. Ya'ni iki bâ dimekdür veyâ ħod elif ve nûn cem' için ola ki mantıķî mezhebince aķall-i cem' ikidür.

Veyâ hod karîne-i ismiyle iki yâ murâd ola bâ hod dü'dür. İki bâ olıcağ iki kerre [95^a] dü dü olur. Pes taqdîr-i kelâm şöyle oldu ki nî lafzı ki mürâdif-i lâ'dur. Dü'ler bil ki dil olmuşdur. Ya'ni lâ kalb olmuşdur. Dü lafızları daği kalb olmuşdur demek oldu. Pes murâd hâşıl oldu.

el-Mecîd

Cümle-râ dil cûy u rehber dest-gîr
Feyz-bahş-i 'âlem ez-nûr-ı zamîr

Mağfi olmaya ki cümle-râ dil-cûy didi. Er helmec oldu. Rehber didi. Ya'ni reh lafzını hâzıf eyle demek oldu. Pes elmec oldu. Dest-gîr didi. Ya'ni dest ki yed'dür. Tut demek oldu. Murâd hâşıl oldu.

el-Bâ'is

Kerde ber-bâlâ-yı çarğ-ı aram-gâh
Geşte nağd-i 'arş ez-luğf-ı ilah

Mağfi olmaya ki bâlâ lafzı tağlîl olmuşdur. Meselâ ber lâ-yı çarğ didi. Ya'ni bâ [95^b] lafzınığ üzerine kalb olmuş. Lâ lafzı ki el olur. Aramgâh itmişdür demek oldu. Pes elbâ oldu. Geşte nağd-i 'arş didi. 'Arş lafzınığ 'adedi beş yüz yetmiş olur. İş bu şûret sa'. Geşte dimiş idi. Geşten hod edât-ı kalbdür. Pes bu sa' lafzı kalb olsa murâd hâşıl olur.

eş-Şehîd

Bâ-İlâheş dil ez-yâd-ı cihân
Ber-girifte âşikâr û nihân

Mağfi olmaya ki ilah lafzı tağlîl olmuşdur ve heş lafzı terkîb olmuşdur. Meselâ bâ-âl heş dil didi. Ya'ni âl lafzıyla heş lafzı dil olsun demek oldu. Lâzım degül ki âl lafzı daği kalb ola. Bil ki heş lafzı kalb olduğdan sonra âl [96^a] lafzıyla olsun dimekdür. Pes el-şeh oldu. Yâd lafzından daği dili ya'ni elifi yukaru dutsunğ ya'ni hâzıf eylesünğ yed kalur. Murâd hâşıl olur.

el-Ħağ

Feyz-i 'âlem-i û ki her câ mî resed
Ez-pey hem sûy-ı dilhâ mî resed

Mağfi olmaya ki isim mışra'-i sâñiden çıkar. Meselâ biri biri ardınca dillerünğ tarafı yetişür demek oldu. Pes evvel dilhâ lafzınığ bir tarafı â'dur. Şonra dilhâ lafzınığ bir tarafı dimekten murâd cem'dür. Ya'ni üç kerre dil lafzınığ tarafı yetişür demek oldu. Bir kerre bâl i'tibâriyle ki tarafı lâm'dur. Bir kerre haşâ i'tibâriyle ki tarafı ha'dur ve bir kerre kalb i'tibâriyle ki tarafı kaf'dur. Bu cümle el-Ħağ oldu. Mağfi olmaya ki bu ismi ba'zı [96^b] kardaşlar bir vechle daği ağz iderler. Meselâ sûy-ı dilhâ

dimekten dört harfi dört kerre kalb zıkr iderler. Tarafların ahz iderler. Meselâ haşâ dirler â alurlar. İkinci bâl dirler lâm alurlar. Üçüncü gerü haşâ dirler ha alurlar. Dördüncü kalb dirler kaf alurlar. Bu taqdîrce 'amel-i istihdâm olmaz. Zirâ 'amel-i istihdâm aña dirler ki bu lafızdan bir nesneyi murâd idüp geçdikden sonra tekrâr ol lafızdan âhir tarîkle bir gayrı nesne daği irâde itmekdür ve bu ikiden ziyâde olmak nâ-pesendîdedür. Bunda hod dört kerre vâқи' oldu. Ol bizim zıkr itdigümüzde iki kerre vâқи' olmışdur. Her birisi âhir ma'nâyadür. Meselâ biri ol ki [97^a] sûy-ı dilhâ elifdür ve birisi oldur ki dilhâ cem'dür. Üç dil zıkr olunmuş oldu. Pes bu taqdîrce istihdâm iki vech üzerine oldu. Birisi sûy-ı dilhâ ki elifdür ve birisi ki cem' ma'nâsına üç dilünj tarafına bir kerre işâretdür. Pes ma'nîde iki kerre işâret itmiş oldu.

el-Vekîl

Tâc-ı hod kerde mülûk-ı an hâk-i pâ
Bûde hayl-i ser-keşân û-râ gedâ

Mağfi olmaya mülûk lafzınınuñ tâcı ki mîm'dür. Tebdîl ola pâ lafzınınuñ hâkine ki elifdür. Zirâ hâk dirler kelimenünj âhir harfin irâde iderler. Pes elvek oldu. Hayl lafzı ser-keş olsa ya'ni başı ki hâ'dur hazf olsa murâd hâşıl [97^b] olur.

el-Kaviyy

Dâyim ez-hulk-ı nigû dil-cûy-ı halk
Sûy-ı Hâlık rûy-ı vey bî-sûy-ı halk

Mağfi olmaya ki Hâlık-ı rûy-ı vey didi. Ya'ni Hâlık lafzınınuñ tarafı vey lafzınınuñ yûzi ola dimek oldu. Pes hâlkaviyy oldu. Bî-sûy-ı halk didi. Sûy-ı halk karine-i ismiyle hâ olsa gerek hazf olsa murâd hâşıl olur.

el-Metîn

Der-pinhân-ı feyz-i û ez-şad belâ
Dil selâmet dîde âhir h'îş-râ

Mağfi olmaya ki isim mışra'î sânîden çıkar. Selâmet lafzı tahlîl olmuşdur. Meselâ dil selâ didi. Pes selâ lafzı kalb olsa eles olur. Met [98^a] dîde âhir h'îş-râ didi. Ya'ni şol eles lafzınınuñ âhiri sîn-i mektûbîdür âhir işâretle sîn-i melfûzî murâd ider. İmdi bu elsîn lafzınınuñ âhiri met gördi dimek oldu. Kendü didügi elsîn lafzında müsemmâ-yı sîn'dür ki tebdîl ola met lafzına murâd hâşıl olur. Mağfi olmaya ki bu 'amel el-'Azîz ve el-Hasîb isminde geçmişdür. Ğâyet nâzûk yirdür.

el-Veliyy

Dîde fânî h'îş-râ ez-kuvvet biş
Levh-i hâli sâhte ez-naqş-ı h'îş

Maḥfi olmaya ki fânî lafzı taḥlîl olmuştur. Meselâ dîde fâ [98^b] ya'ni fâ lafzınınuñ nî h'îş-râ yağa kendüyi ya'ni fâ lafzı kendüyi yağa gördi kendüden ğaraż müsemma-yı fâ'dur. Pes â kaldı. Mışra'-ı sâñîde olan levḥ lafzını taşḥîf itmege işâretdür. Hâli lafzı daḥi taḥlîl olmuştur. Levḥ lafzı ki taşḥîf ola levḥ olur. İmdî bu levḥ lafzınınuñ ḥâsî lî lafzına tebdîl ola dimekdür. Pes murâd ḥâşıl oldı.

el-Ḥamîd

Ka'be-i kûyeş behişt-i câvidân
Cây-ı dil âḥir hemân bâyed bedân

Maḥfi olmaya ki isim mışra-i sâñîden çıkar. Meselâ cây-ı dil didi. Cây lafzında olan yâ izâfet için gelmişdür. Hemân câ lafzınınuñ ḳalbi murâddur. Pes ac ḥâşıl oldı. Âḥir hemân didi. Ya'ni ac [99^a] lafzınınuñ âḥiri gerü cây-ı dil ola dimek oldı. Câ lafzınınuñ mürâdifî maḥaldür. ḳalb olsa laḥam olur. Ac lafzınınuñ âḥirine ki cîm'dür tebdîl olsa elḥam olur. Bâyed bedân didi. Ya'ni yed lafzıyla bile anı dimekdür. Pes murâd ḥâşıl oldı.

el-Muḥşî

Dil bered âḥir sûy-ı maqşûd pey
Çün büved der-aşl-ı muḥkem rûy-ı vey

Maḥfi olmaya ki isim mışra'-i sâñîden çıkar ve muḥkem taḥlîl olmuştur. Lemḥ terkîb lafzı olmuştur. Meselâ der aş lemḥ ya'ni aş lafzınınuñ içinde lemḥ lafzı ola elmeḥş olur. Kem rûy-ı vey ya'ni vey lafzınınuñ yüzi eksik dimek oldı. Pes vey lafzınınuñ yüzi ki müsemma-yı vâv'dur ḥazf [99^b] olsa ye ḳalur. Murâd ḥâşıl olur.

el-Mübdi

Âbidî gû 'âlem âmed sûy-ı üst
Rûy-ı dilhâ ḳible-i cân rûy-ı üst

Maḥfi olmaya ki 'âlem lafzı taḥlîl olmuştur. Meselâ 'âbidî lafzında olan 'â lafzı lem geldi ya'ni tebdîl oldı lem lafzına lembidî ḥâşıl oldı. Sûy-ı û ki elifdür. Yüzi olsa murâd ḥâşıl olur. [100^a]

el-Mu'îd

Hemçünin 'âlem eger âyed be-dest
Ser beneh ber-pây-ı vey her câ ki hest

Maḥfi olmaya ki 'âlem lafzı eger dest lafzınınuñ mürâdifine ki yed'dür

gelicek olsa 'âlemyed hâşıl olur. Ser beneh ber-pây-ı vey didi. Ya'ni başı vey lafzınun ayağı üzerine қо dimek oldu. Pes ser didüğü 'âlemyed lafzınun başıdır ki müsemmâ-yı 'ayn'dur. Vey lafzınun ayağı 'âlemyed lafzında müsemmâ-yı yâ'dur. Pes 'âlemyed lafzınun 'ayn harfi yâ harfinün üzerine intikâl itse murâd hâşıl olur.

el-Muhyî

Hâl-i maḥrûmân niger iy dil be-ḥîş
Fıkr kun be-niger i reh dârî be-pîş

Maḥfi olmaya ki isim mışra'-i evvelden çıkar. Maḥrûm lafzı taḥlîl olmuşdur. [100^b] Mân lafzı terkîb olmuşdur. Meselâ hâl maḥ rû mân ya'ni hâl maḥ lafzınun yüzi kâl dimek oldu. Pes elmeḥ hâşıl oldu. İy dil didi. Ya'ni iy lafzı dil ola yâ olur ve bu yâ'dan müsemmâ-yı dil be-ḥîş didi. Ya'ni bu hâşıl olan yâ gerü kendiyle ya'ni bir yâ'yla daḥi dimek oldu. Pes murâd hâşıl oldu.

el-Mümît

Ger tu ḥîhî tenem ḥırmân kâşten
Dâyimet ḥîhed perîşân dâşten

Maḥfi olmaya ki isim mışra'-i sâni'den çıkar. Dâyim lafzı taḥlîl olmuşdur. Meselâ dâ ki mürâdifî elem'dür yimet lafzını daḥi perîşân eyleyicek ya'ni kalb-i ba'zı eylesen murâd hâşıl olur.

el-Ḥayy

İy ki dârî maḥzen-i naḥd-i ezel
Ḥayf bâşed şarf kerden bî-maḥal [101^a]

Maḥfi olmaya ki mışra-i evvelin şadrında vâki' olan iy lafzı maḥzen ola ezel lafzınun 'aded-i ḥurûfına ki otuz sekizdür ki leh olur. Pes murâd hâşıl olur.

el-Ḳayyûm

Çün ḥor u ḥîâb toḥm-ı ḡam fûrûd
Her çî mî kârî hemân ḥîâhî dürûd

Maḥfi olmaya ki çün ḥor didi. Ḥor ḥod 'ayndur. Taşḥîf olsa ḡayn olur. ḡayn ḥod elfdür. Zirâ 'adedde biñdür. Ḥîâb lafzını ma'tûf itdi. Ya'ni ḥîâb lafzınun mürâdifî ki ḡavm'dur. Bu daḥi taşḥîf ola dimek oldu. Zirâ ma'tûf ma'tûf-ı 'aleyh ḥükmünde olur. Pes elfeyûm olur. Toḥm-ı ḡam fûrûd didi. Toḥm lafzından murâd noḡtadır. Bir noḡta ziyâde eylesen el-Ḳayyûm olur.

el-Vâcid [101^b]

Rişte-i cân-râ zi-fıkr-i nâ-şevâb
Câvidân yâbî dilâ pür pîç ü tâb

Maḥfî olmaya ki câvidân taḥlîl olmuşdur. Meselâ câvi dâñ didi. Ya'ni câvi lafzını bil dimek oldı. Yâbî dilâ didi. Ya'ni dilâ lafzını daḥi bulasın dimek oldı. Pes câvidilâ ḥâşıl oldı. Pür pîç ü tâb didi. Ya'ni bu ḥâşıl olan câvidilâ lafzı kırış muruş ola dimek olur. Pes el-Vâcid olur.

el-Mâcid

Tâbiş-i cân-râ nedâred ser-keşî
Tâ neyüfted nâgehân der-âteşî

Maḥfî olmaya ki tâb edât-ı kalbdür. Pes cân lafzını kalb eylesen nâc olur. Dâred lafzı taḥlîl olmuşdur. Nâfiye için gelen nûn-ı meftûḥa işâretdür. [102^a] Nâc lafzında olan nûna meselâ nûn dâ didi. Ya'ni nâc lafzında nûn tebdîl ola dâ lafzınıñ mürâdifine ki elemdür. Pes elmâc oldı. Der ser-keşî didi. Ya'ni der lafzınıñ başını ki râdur çek ya'ni ḥazf eyle dimek oldı. Pes el-Mâcid oldı.

el-Vâhid

Sûzed ez-endûḥ ser-tâ-pây-ı ḥîş
Ger bebîned yek-be-yek me'vâ-yı ḥîş

Maḥfî olmaya ki isim mışra'-i sâñiden çıkar. Meselâ ger be-bîned yek didi. Ger lafzınıñ mürâdifi lev'dür. Yek elifdür. Pes lev lafzı ki müsemma-yı elif ile ola levâ olur. Sâñî gelen yekden eḥad irâde itmişdür. Pes levâ [102^b] lafzına eḥad lafzı me'vâ ola ya'ni maḥâm olsa el-Vâhid olur.

el-Eḥad

Ḥâl-i dil-i derdâ ki dâred inḳilâb
Hest dâyim ez-emel der-ıştırâb

Maḥfî olmaya ki derd taḥlîl olmuşdur ve dâ terkîb olmuşdur. Meselâ ḥâl-i dil didi. Ḥâl ki kalb ola lâḥ olur. Der dâ didi. Ya'ni şol lâḥ lafzı dâ lafzınıñ içinde şol şartla ki dâred inḳilâb ya'ni kalb olmuş ola ol evvel dâ pes dâ kalb olsa ed olur. Lâ içine girse el-Eḥad olur.

eş-Şamed

Ez-firâz-ı bârgâḥ-ı 'izz ü câḥ
Efkend dil-râ emel der-ḥâk-i râḥ

Maḥfî olmaya ki ḥâk-i râḥ tarîḳ vesilesiyle kaḥ'dur. [103] Ki şad irâde itmişdür. Emel lafzı dilini ki mîm'dür. Bu şad lafzınıñ içine

bırakdığınılayın eş-Şamed olur.

el-Ğâdir

Ber-dil-i ğâfil bâ-ğarmân-ı hoş est
Hest nağş-ı yek-be-yek bâ-an hoş est

Mağfî olmaya ki nağş-ı yek-be-yek didi. Yek elifdür. Taşhîf olsa elağ olur. Be-yek didi. Ya'ni bir elifle dağı dimek oldı. Elğâ oldı. Bâ-an hoş est didi. Ya'ni iki bâ'lar hoşdur dimek oldı. Evvelki bâ'dan ismi irâde itmişdür. Şonrağı bâ'dan müsemmâ irâde itmişdür. Pes bâb oldı. Ma'lûmdur ki mürâdifî der'dür. Pes el-Ğâdir oldı.

el-Muğtedir

Geşte hırş u âz u ğaflet ğâlibeş [103^b]
Muğtedâ-yı bî-ğadd ez-her cânibeş

Mağfî olmaya ki muğtedây lafzı tağlîl olmuşdur. Meselâ muğet dây bî-ğad ez-her cânibeş ya'ni muğet lafzınıuğ her çarafı dây bî-ğad ola dâ'dan elem irâde itmişdür. Bî-ğad olsa el çalur. Pes elmuğet olur ve bir dâ'dan derd irâde itmişdür. Bî-ğad olsa der çalur. Pes el-Muğtedir olur.

el-Muğaddim

Bâ-yekî ger bâşed âğir rûy-ı mâ
Mâh-ı çarğ ez-ğadr âyed sûy-ı mâ

Mağfî olmaya ki bâ-yekî ger didi. Yek lafzından elif irâde itmişdür ve ger lafzından lev irâde itmişdür ki mürâdifidür. Pes elev oldı. Âğir rûy-ı mâ didi. Ya'ni elev lafzınıuğ âğiri ki vâv'dur. [104^a] Tebdîl ola mâ lafzınıuğ yüzine ki mîm'dür. Pes elem oldı. Çadr lafzından mâh olan müsemmâ-yı râ'dur. Pes bu râ tebdîl ola mâ lafzınıuğ çarafına ki mîm'dür. Pes el-Muğaddim oldı.

el-Mu'ahğhar

Rû be-her câ nağş-ı dîn dârî büved
Nâğış ez-ilm ü ğired 'ârî büved

Mağfî olmaya ki ez lafzı nâğış olsa ya'ni âğir ğarfi olmasa tenhâ â çalur. 'ilm ü ğired lafzı dağı 'ârî ola libâsından çıka şoyıla ma'lûmdur ki libâs diyü evvel ve âğir olan ğarfe dirler. Pes 'ilm ü ğired lafzınıuğ libâsı 'ayn ve dâldur. Ğazf olsa el-Mu'ahğhar olur.

el-Evvel

Yek dil ve yek rû ger âyed ğâk-i râh [104^b]
Bâşedeş ber-evc-i 'izzet-i bâğğâh

Mağfî olmaya ger lafzından lev irâde itmişdür. Pes bu lev lafzına

yek dil ola lâv olur ve yek rû ola elâv olur. Hâk-i râh lâm'dur sebîl vesilesiyle. Pes el-Evvel olur.

el-Âhîr

Âhîr ez-fazl-ı hüd ü ihsân der-âr
Der-mağâm-ı tâ'atem iy Kirdgâr

Mağfî olmaya ki fazl lafzınınuñ âhîri ki lâm'dur. İhsân tahtlîl olmuşdur. Meselâ ih sân ya'ni ih misilledü dimekdür. Pes lâh oldı. Zirâ sân edât-ı taşhîfdür. Der-âr didi. Ya'ni âr lafzınınuñ içinde demek oldı. Pes el-Âhîr oldı.

ez-Zâhir

Ber-ümîd-i rahmet dâred be-dest [105^a]
Nüşa-i elţâfet âhîr her geh hest

Mağfî olmaya ki nüşa-i elţâf elzâf olur. Zirâ nüşa edât-ı taşhîfdür. Âhîr her geh hest didi. Ya'ni elzâf lafzınınuñ âhîri ki fâ'dur. Tebdîl ola her lafzına ez-Zâhir olur. el-Bâtin olur. Şol an ki tâlibân lafzındandır.

el-Vâlî

Çün ser ü pâ tâlib bî-pâ vü ser
Zâteş gam suht süy-ı vey niger

Mağfî olmaya ki çün lafzınınuñ başı ve ayağı başsuz ve ayakşuz tâlib ola demek oldı. Tâlib lafzınınuñ başı ve ayağı olmasa el kalur. Pes taqdîr şöyle oldı ki çün lafzınınuñ evvel harfi el lafzına [105^b] tebdîl ola ve âhîr harfi dahi ele tebdîl ola. Pes elvâl oldı. Süy-ı vey niger didi. Vey lafzınınuñ tarafı hüd ye'dür. Pes el-Vâlî oldı.

el-Müte'âlî

Feyz-i rahmet bâ-cemî'-i kâ'inât
Büved bîş ez-âlemet der-ğadd-i zât

Mağfî olmaya ki âlem lafzı tahtlîl olmuşdur. Meselâ piş ez-âlemet ya'ni â lafzından evvel lemet lafzı ola demek oldı. Pes lemüte'â oldı. Der-ğadd-i zât didi. Zât lafzınınuñ ğaddi ya'ni ğâyeti müsemma-yı tâ'dur. İsmi irâde itmişdür ki mürâdifi ilâ'dur. Pes lemüte'â lafzı bu ilâ lafzınınuñ içinde [106^a] olsa el-Müte'âlî olur.

el-Birr

Rahmetî fermâ ki mândem der-ğicâb
Ağter-i iğbâl-i men şud der-seğâb

Mağfî olmaya ki iğbâl lafzında ağter lâm'dur. Be-i'tibâr-ı zühâl. Pes bu lâm seğâb içinde ola ki mürâdifi ebr'dür. el-Birr olur.

et-Tevvâb

Geşt bî-ḥad derd-i hırmân çün tevân
Cüz-be-fazlet resten ez-der çünân

Maḥfî olmaya ki derd ki elemdür. Bî-ḥad olsa el olur. Çün tevân didi. Ya'ni tevân lafzı daḥi bî-ḥad'dur demek oldu. İşkât ma'nâsına degül belki tebdıldür bî ḥarfînüñ müsemâmâsına. Pes et-Tevvâb oldu.

el-Müntakım

Cüz tû maḫşad nîst ve'z-tevfîk tust [106^b]
İlticâ-yı men bâ'n maḫşad nüḥüst

Maḥfî olmaya ki ilticâ ve maḫşad taḥlîl olmuştur ve cây terkîb olmuştur. Meselâ ilti cây-ı men didi. Ya'ni ilti lafzı men lafzına mekân ola demek oldu. Pes elmünte oldu. Bâ'n maḫ-şad nüḥüst didi. Ya'ni maḫ lafzı daḥi anuḡla be-şart-ı anki şad ki ḫâfdur mîmüñ evveline gele ya'ni ḫam ola pes el-Müntakım oldu.

el-'Afuvv

Der-sevâd-ı ḥîş dîde dil zi-nûr
Pertevî dâred temennâ-yı ḥuzûr

Maḥfî olmaya ki dîde ki 'ayn'dur. Kendü sevâdında ola didi. Sevâd edât-ı taşḥîfdür. Pes 'ayn taşḥîf [107^a] olsa ḡayn olur. ḡayn ḥod elf'dür. İmdi müsemâmâ-yı 'ayn ki dîdeden müstefâddur. Bu elf içine girse el-'af olur. Dil zi-nûr didi. Nûr lafzınuḡ dili ḥod vâv'dur. Pes el-'Afuvv oldu.

er-Ra'ûf

Luḡf-ı âmmet hest ber-huşyâr u mest
Kerde rû der-iltifâtî her ki hest

Maḥfî olmaya ki iltifât taḥlîl olmuştur ve tî terkîb olmuştur. Meselâ kerde rû der ilti didi. Ya'ni rû lafzını ilti lafzınuḡ içinde eylemiş demek oldu. Pes elrevet oldu. Fâtî didi. Ya'ni elrevet lafzında olan tâ ḥarfi tebdîl ola [107^b] müsemâmâ-yı fâ'ya demek oldu. Pes murâd ḥâşıl oldu.

Mâlikü'l-Mülk

Âferîneş yek raḫam ez-mülk-i tust
Mâl ü emlâk dil-i mâ mülk-i tust

Maḥfî olmaya ki mışra'-ı sâñnüñ evvel rüknünde olan mâl be-ḫarîḫ-i ta'dâd ḥâşıldur ve emlâk lafzı ki ḫalb olmuş ola mâl lafzına ilḫaḫ eylesenḡ mâlik el-mâ olur. Mâ mülk tust didi. Ya'ni mâlik el-mâ lafzınuḡ âḫirinde olan mâ lafzı tebdîl ola mülk lafzına demek oldu. Pes Mâlikü'l-Mülk oldu.

Zü'l-Celâl Ve'l-Kirâm

Zevk-i hâl âhir çü h'âhem bişter
Nist dil ez-cehl ber-embvâl eger [108^a]

Maḥfi olmaya ki zevk lafzınıñ âhiri ki müsemma-yı kâf dur. Tebdil ola hâl lafzına zûhâl olur. H'âhem lafzı taḥlil olmışdur. Meselâ çü h'âhem bişter didi. Ya'ni hevâ bil ki daḥi âr tağyir kadar dimek oldı. Zuhâl lafzından hâ harfini hazf itmege işâretdür. Zirâ çü edât-ı taşhîfdür. Hâ bil ki hâdur. Maḥfi olmaya ki bu hevâ lafzından hâ dilemek kânûndan hâricdür. Egerçi ki h'âhem lafzında o olan vâv-ı resmîdür. Telaffuz olmaz ammâ şol harf ki şûret-i kitâbetde vardur Anı ri'âyet itmek zarûridür. Ammâ Hazret-i Mîr Hüseyn quddüse sırrıhu bu irâde lafzına nâzir olmışdur. Zirâ ma'lûm [108^b]'dur ki h'âhem lafzı telaffuz oldıķda vâv sâķıt olur ve bi'l-cümle medhûldur. Pes zûl oldı. Mışra'-i sânnün evvel rûknünde olan nist lafzı taḥlil olmışdur. Meselâ nî ki mürâdifi lâ'dur. İmdi bu lâ lafzı cehl şafzınıñ ḳalbine ki müsemma-yı tâdur tebdil ola dimek oldı. Pes Zü'l-Celâl oldı. Embvâl lafzı daḥi taḥlil olmışdur. Meselâ ber em ve el eger didi. Ya'ni em lafzınıñ üzerine vâl eger lafzı gelsün dimek oldı. Pes Zü'l-Celâl Ve'l-Kirâm oldı.

el-Muḳsiṯ

Ḳısmî ez-hâlem beyefzâyed rû est
Endekî z'in ḳısm bisyâr ez-'atâst [109^a]

Maḥfi olmaya ki hâl lafzı taḥlil olmışdur. Ḳısmî ez-hâ didi. Ya'ni hâ lafzından bir ḳısm dimek oldı. Pes â irâde itmişdür. Lem beyefzâyed didi. Ya'ni lem lafzını ilhâķ id arja dimek oldı. Pes elem oldı. Endekî z'in ḳısm didi. Ḳısm lafzından ez olan mîmdür. Bisyâr ez-'atâst didi. 'Aṯâ lafzında ḥaķ olan ṯâ'dur. Pes ṯâ'dan müsemma irâde itmişdür. Pes taḳdîr-i kelâm şöyle oldı ki ḳısm lafzınıñ mîm'i tebdil ola 'atâ lafzınıñ ṯâ harfine pes el-Muḳsiṯ oldı.

el-Câmi'

Bâ-ecel kerd an dil-i mâ âşinâ
Âhir ez-'ayn-ı 'atâ iy rehnümâ [109^b]

Maḥfi olmaya ki ecel lafzı taḥlil olmışdur. Meselâ bâ-e-cel gerdân didi. Elif-i meftûḥayla cel lafzı gerdân ola ya'ni cel lafzı ḳalb olmuş ola dimek oldı. Pes 'ibâret-i elec ḥâşıl oldı. Mâ lafzı daḥi ḳalb olsa elcâm olur. Müsemma-yı 'ayn mışra'-i sânniden iki vechle zâhir biri oldı ki 'atâ lafzınıñ 'aynı elcâm lafzına âhir ola el-Câmi' olur ve biri daḥi 'atâ lafzına muzafâ olan 'ayn-ı melfûzidür ki müsemma irâde olına.

el-Ġaniyy

Câ vü menzil tâ çü ez-menzil nişîn
Bâz mâned behreî bâşed zi-dîn [110^a]

Maĥfî olmaya ki tâ lafzınun mürâdifi ki ilâ'dur. İmdi ilâ lafzı câ oldu. Daĥi menzil oldu. 'Aţf-ı tefsîridür. Menzil bu irâde çü ez didi. Ez lafzınun mürâdifi 'an'dur. Taşĥif olsa ğan olur. Menzil nişîn didi. Ya'ni bu 'an lafzı menzil nişîndür dimek. Menzil didüĝi ilâ lafzı olsa gerek. Pes ğan lafzı ilâ lafzında menzil eylese el-Ġaniyy olur.

el-Muĝnî

Der-dil-i mâ âĥir ez-fazl iy Raĥîm
Dâr resm-i mihr bânî müstaĥîm

Maĥfî olmaya ki mâ lafzı kalb oldıktan fazl lafzınun âĥir ĥarfi içinde ola 'ibâret-i elem ĥâşıl olur. [110^b] Dâr resm-i mihr didi. Mihr 'ayndur. Resm edât-ı taşĥîfdür ĝayn oldu. Müsemmâ irâde itmişdür. el-muĝ oldu. Bâ-nî didi ya'ni nî lafzıyla dimek oldu. Pes el-Muĝnî oldu.

el-Mâni'

Sâlim an bâşed hest an mihrîbân
Ser fedâ sâzed nînediş ez-an

Maĥfî olmaya ki sâlim an bâşed didi. Ya'ni sâlim an lafzı ola dimek oldu. Hest an mihrîbân didi. Bân lafzında olan müsemmâ-yı bâ ma' ma'nâsına ân lafzı zamîr ola sâlim an lafzına. Taĥdîr-i kelâm şöyle oldu ki mihr ki 'ayn'dur. Ol sâlim an lafzıyla [111^a] bile dimek oldu. Pes sâlimânî' ĥâşıl oldu. Ser fedâ sâzed didi. Sîn ĥarfinün isĥâtına işâretdür.

eĝ-Dâr

Ez-vefâ vü mihr ĝayr ez-nâm ĝû
Dil zi-aşl-ı asân girifte nâm-ı û

Maĥfî olmaya ki isim mîşra'-i sâni'den çıkar. Meselâ dil zi-aşl-ı a-sân didi. Sân edât-ı taşĥîfdür. Pes zi-aşl-ı â lafzınun taşĥîfi râzîla olur. Ğalb eyleseĝ eĝ-Dâr olur.

en-Nâfi'

Âyed ârî der-ĥam-ı tāk-ı sipihr
Âĥir ez-dânâ vefâdârî vü mihr

Maĥfî olmaya ki dâni lafzı vefâ lafzı taĥlîl olmuşdur. Vefâ lafzınun vâv'ını 'âţifa 'itibâr itmişdür. Meselâ âĥir ez dâ didi. Dâ lafzınun mürâdifi elem'dür. İmdi bu elem lafzınun âĥiri tebdîl ola nâ lafzına. Pes [111^b] 'ibâret-i elnâ ĥâşıl olur. Ve-fâ dârî didi. Ya'ni fâ ĥarfini daĥi dutasın

demek oldu ki murâd müsemâmâsıdır. Pes elnâf oldu ve mihr didi. Ya'ni mihrün mürâdifi ki 'ayndur. Pes 'ayn harfini daği dutasın demek oldu. Pes murâd hâşıl oldu.

en-Nûr

Dil der-inşâfeş heme bâver nümûd
Zikr-i 'ayb-ı h'îş ez her kes şinîd

Mağfi olmaya ki inşâf lafzı taahlîl olmuşdur. Meselâ dil der in didi. Ya'ni in lafzınun içinde dil demek oldu. Ammâ niçe dildür şâfeş didi. Ya'ni şâfinun dili in lafzınun demek olur. İn lafzınun şâfi elifdür. İsmi irâde itmişdür ki dili müsemâmâ-yı lâm'dur. Bâver nümûd didi. Ya'ni ver lafzı lafzıyla gözükdî demek oldu. [112^a] Taqdîr-i kelâm şöyle oldu ki in lafzınun şâfinun dili ki lâmdur. Bir uğurdan ver lafzıyla gözükdî dimegün ma'nâsı lâm in'de gözükdî ver âhîrinde gözükdî demek olur. Lâzım degül ki âhîr diger in ver lafziyün maqâm ta'yin itmedi. Be-hesâbü'l-tertîb âhîrine gelmek lâzım gelür. Ammâ lâm harfine maqâm ta'yin itdi. İn lafzınun içinde pes en-Nûr oldu. [112^b]

el-Hâdî

Ez-dil-i inşâf mürüvvet muttaşıl
Ez-ser-i ihlâş cevîd ehl-i dil

Mağfi olmaya ki ihlâş lafzınun başı için dile yed-ehl lafzınun dilini demek oldu. İhlâş lafzınun başı â'dur. Yed-ehl lafzınun kalbi lihâdî olur. Pes el-Hâdî oldu.

el-Bedî

Ṭâlib-i Haq-râ büved rû der-zamîr
Âhîr ez-dîn ve 'uqbî gûşe-gîr

Mağfi olmaya ki ṭâlib lafzınun yüzi ki müsemâmâ-yı ṭâ'dur. Der zamîr ola ya'ni mestûr ola eleb kalur. Dînî lafzı taahlîl olmuşdur. Meselâ âhîr ez-dün-yî didi. Ya'ni dün lafzınun âhîri ki nûndur tebdîl ola ye harfine [113^a] demek oldu. Pes elbedî [oldı]. 'Uqbî lafzınun gûşesi hod ma'lûmdur ki müsemâmâ-yı 'ayndur. Pes el-Bedî oldu.

el-Bâkî

Ḳâbil-i feyz-i hodem dârâ-yı ilah
İy dil kâbil zi-tu cüste penâh

Mağfi olmaya ki mısrâ'-ı sâninun evvel rüknünde olan iy lafzı ki harf-i nidâdur. Ya'ni nidâ ider iy lafzına ki dil kâbil senden penâh ister dimekdür. Dil kâbil-i hod libâk olur. Pes bu libâk lafzına iy lafzına şıgar ya'ni vara içine gire maqâm idine demek olur. Pes el-Bâkî olur.

el-Vâris

İy zi-tu hûrşîd ü meh âyine-fâm
Mâh-ı nûr âyîn-i envâret tamâm

Maḥfî olmaya ki âyîn [113^b] lafzı edât-ı taşhîfdür. Pes envâret lafzını taşhîf eylesen envâres olur. İmdi envâres lafzından şol nesne ki mâh-ı nevdür tamâm olsun dimek oldı. Pes mâh-ı nev nûn'dur. Tamâm olması otuz olmak i'tibâriyle lâm'dur. Pes taqđîr-i kelâm şöyle oldı ki envâres lafzında olan nûn tebdîl ola müsemmâ-yı lâm'a dimek oldı. Pes el-Vâris oldı.

er-Reşîd

Sûy-ı fazlet çün şefî'i râst rûy
Âḥîr ez-cûd-ı tu dâred güft ü gûy

Maḥfî olmaya ki şefî'i lafzı ki taḥallüsdür taḥlîl olmuşdur. Sûy-ı fazlı didi. Lâm murâd olmuşdur. Çün [114^a] şe-fi-î râst rûy didi. Fî taraf içündür. Ya'ni î lafzınınuñ içinde ola şın-ı mektûbî dimek oldı. Pes işî oldı. Râst lafzı daḥi taḥlîl olmuşdur. Meselâ işî lafzınınuñ yüzi râ olduğu belki fazl lafzından ḥâşıl olan lâm'uş daḥi yüzi râst'dur dimek oldı. Bu kerre râst toḡrı ma'nâsına olur. Elif irâdedür. Pes taqđîr-i kelâm şöyle oldı ki şî'y lafzınınuñ yüzi ki şın'dur. Tebdîl oldı müsemmâ-yı râ'ya ve bir elif daḥi ziyâde oldı lâm'uş evveline. Pes erreşî oldı. Âḥîr ez-cûd didi. er-Reşîd oldı.

eş-Şabûr

Ez-dil-i û ança dâred dür dâr [114^b]
Çeşm-i câneş bâ-nişân nûr dâr

Maḥfî olmaya ki dil lafzınınuñ mürâdifî ki bâl'dur. Ança dâred didi. Ya'ni şol ḥarf ki noḡta dâred dimek olur. Dür dâr didi. El ḡaldı. Zirâ bâl lafzında noḡta dâr olan bâ ḥarfîdür. Ḥazf olsa el ḡalur. Çeşm-i câneş didi. Şad irâde itmişdür. Nişân nûr didi. Nûr lafzını taşhîf eylesen eş-Şabûr olur.

Tamâm şud in nüşâ-i şerîf ve tuḥfe-i ḡarîb ez-dest-i şâriḥi a'nî Mevlânâ 'Alâü'd-dîn Selânîkî (938)

3. Sonuç

CenabıHakk'ın doksan dokuz güzel ismini ifade etmek için kullanılan esmâ-i hüsnâ, müslümanlar için büyük öneme sahiptir. Esmâ-i hüsnâyı ezberleyip Allah'ın en güzel isimlerini saymak zikir ve duanın en ileri mertebelerindedir. Bu anlayışla Türk edebiyatında esmâ-i hüsnâyı konu edinen çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlar şiiir

içerisinde bu mübârek isimleri sıralamak başta olmak üzere, esmâ-i hüsnâ şerhleri, havassı ve muammaları şeklinde tezahür etmiştir. Bir ismin şiir içerisinde gizlenmesi şeklinde kaleme alınan muammalar ise esmâ-i hüsnâ üzerine tertip edilen en yaygın türlerdendir. Nitekim muammalar ilk başta esmâ-i hüsnâlar hakkında yazılmış, daha sonra insan ve eşya isimleri için de tertip edilmiştir. Türk edebiyatı içerisinde de esmâ-i hüsnâ muammaları olmasına rağmen bu türün en bilinen örnekleri Fars edebiyatında verilmiştir. 15. yüzyılın ünlü muamma şairi Mir Hüseyin'in kaleme aldığı esmâ-i hüsnâ risalesi, Türk edebiyatında çok tanınmış ve üzerine çok sayıda şerh yazılmış bir eserdir. Bu esere şerh yazan şarihlerden biri de Mevlânâ Alâüddin Selânîkî'dir. Çalışmamızda Alâüddin Selânîkî'nin Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesinde 21 Hk 1590/3 arşiv numarası ile kayıtlı olan *Şerhü Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ* adlı eseri, çeviriyazı yöntemi ile Latin harflerine aktarılmıştır. Şarihin eserinin bilinen tek nüshası bu kütüphanededir ve müellif hattıdır. Eser, muhtasar bir şerh metni olup her bir esmâ-i hüsnâ kısaca açıklanmıştır. Şarih, muamma usul ve kaidelerine, muamma çözüm yöntemlerini tanımlamaya ihtimam göstermemiş, sadece kısaca muammaları çözmüştür. Bu bakımdan şarih, metnin okurunun muamma hakkında bilgi sahibi olduğunu varsayan bir şerh metodu geliştirmiştir. Ancak muammaların genel muamma kaidelerine uygun şekilde çözüldüğü görülmekte, herhangi bir harfin istihracı, tahlili veya terkibi konusunda tutarsızlık bulunmamaktadır. Şerh metni, her ne kadar beyitlerin tercümesi, anlamın izahı gibi unsurları içermese de başarılı bir şerhtir. Bu bakımdan Alâüddin Selânîkî'nin *Şerhü Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ* adlı eseri, diğer esmâ-i hüsnâ muammaları şerhleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Kaynaklar

- Aladüddin Selânîkî. *Şerhü Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ*, Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi, Arşiv nu.: 21 Hk 1590/3 80^a-115^b.
- Arslan, Ö. (2023). "Kınalızade Ali Çelebi'nin Muammeyatı", *Yekta Sarac Armağanı*, İstanbul: DBY Yayınları.
- Ateş, G. (2024). "Gelibolulu Sürûrî'nin şerh-i manzûme-i muammâ eseri", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 9 (1), 182-212.
- Ateş, G. (2024). "Rahîmî'nin Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Sugrâ-yı Câmî Adlı Eseri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 32 (Temmuz 2024), 104-151.
- Baş, M. K. (1999). *Lâmîî Çelebi'nin Şerh-i Muammeyât-ı Alâ Esmâ-i Hüsnâ'sı*,

- (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bılkan, A. F. (2000). *Türk Edebiyatında Muamma*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canım, R. (hzl.) (2018). *Latîfî, Tezkîretü's-Şu'arâ ve Tabsîratü'n-Nüzamâ*. e-kitap:<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. [erişim tarihi: 01.08.2024]
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ersalan, K. (hzl.) (2015). *Ali Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kaçar, M. (2021). "Molla Câmî'nin Manzûme-i Muammâ'sına Salâhaddîn-i Uşşâkî Tarafından Yapılan Şerh". *Esengü Bitig, Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*, (haz. Tümer Karaayak-Uğur Uzunkaya). 1/473-484. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kılıç, F. (hzl.) (2018). *Âşık Çelebî, Meşâ'irü's-Şu'arâ*. e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. [erişim tarihi: 01.08.2024]
- Levend, A. S. (1957). "Nevâî'ye Atfedilen Bir Eser: Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ", *TDAY-Belleten*, Ankara: TDK Yayınları.
- Levend, A. S. (1972). "Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *TDAY-Belleten*, Ankara: TDK Yayınları.
- Öntürk, T. (2019). *Sürûrî'nin Şerh-i Muammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (inceleme-tenkitli metin)*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Öntürk, T. & Öztürk, M. (2020). "Mir Hüseyin Nişâbü'rî'nin Muammâ Risâlesi'ne Yazılan Türkçe Şerhler: İki Bilinmeyen Şerh", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 8, S. 23, s. 128-146.
- Öntürk, T. (2022). "Bihîştî Ramazan'ın Mollâ Câmî'nin Mu'ammâ-i Sagîr Adlı Risalesine Yazdığı Şerh: Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (29), s. 247-267.
- Öztürk, A. (2019). "İslâmî Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ", *İslâmî İlimler Dergisi*, Y. 14, C. 14, S. 2, Güz, s. 27-49.
- Redhouse, S. J. W. (2006). *Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (1997). "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 27, s. 297-308.
- Sungurhan, A. (hzl.) (2017a). *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkîretü's Şu'arâ*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1219121/h/giris.pdf> [erişim tarihi: 01.08.2024].

- Sungurhan, A. (hızl.) (2017b). *Beyânî, Tezkiretü'ş-Şuarâ*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-215416/h/giris.pdf> [erişim tarihi: 01.08.2024].
- Şahin, A. (2001). “Edebî Bir Tür Olarak Klasik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Erzurum, s. 49-57.
- Tarlan, A. N. (1936). *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Topaloğlu, B. (1995). “Esmâ-i Hüsnâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul: TDV Yayınları, s. 404-418.

ÖZTÜRK, Murat.*

“Eşref Paşa’nın Matbu Divan’ında Bulunmayan ve Daha Önce Yayımlanmamış Dört Şiiri”

1.Giriş: Eşref Paşa’nın Kısa Biyografisi

Eşref Paşa 1819-1820 (1234)-1894 yılları arasında yaşamış asker şairlerdendir. Bursa’da doğmuş ve ilk eğitimini Bursa’da tamamlamış, daha sonra 1253 (1837-1838) yılında İstanbul’a gelip Harbiye Mektebi’ne girmiştir. Askeri mektepte öğrenci iken Arapça ve Farsça dersleri almaya devam etmiş, mülazım-ı evvel rütbesiyle buradan mezun olmuştur. 1270 (1853-1854) yılında binbaşılığa yükseltilmiş, sonraki dönemlerde kaymakamlık yapmıştır.

Eşref Paşa 1862 yılında Üçüncü Ordu’ya miralay rütbesiyle atanır. Eşref Paşa bu tarihten sonra ordu ve devlet içinde yükselmeye başlar. Dar-ı Şura’yı Askeriye’ye üye olarak seçilir. 1866 yılında mirivaliğe ve 1869 senesinde de ferik rütbesi olarak hassa ordusu komutanlığına atanır. Altıncı Ordu’ya kurban başkanı olarak atanır ve sonra Tahran’a büyükelçi olarak tayin edilir. İşkodra’ya alay komutanı olarak atanmış ve burada müşirlik payesine yükselir. 1876’da Selanik vilayetine vali olur ve bu görevdeyken vezirlik payesi alır. 1877 senesinde Trabzon valiliğine atansa da 93 Harbi’nin başlaması sebebiyle Tuna Cephesi komutanlığına tayin edilir ve Trabzon’da göreve başlamadan savaş vazifesine geçer. Osmanlı’nın savaşı kaybetmesi sebebiyle yenilgiden sorumlu tutulanlar arasında gösterilir ve Rodos ve Limni adalarına sürgüne gönderilir. Daha sonraları II. Abdülhamit tarafından affedilir ve Selamlık Dairesi’nde görevlendirilir. Eşref Paşa 1894 yılında vefat eder ve kayınpederi Kânî Efendi’nin de metfun olduğu Merkez Efendi Mezarlığına defnedilir (Öztürk-Öntürk 2023: 9-17).

Eşref Paşa 19. asırda Batı etkisiyle modern edebiyat rüzgârlarının sert estiği bir devirde eskiye olan ilgisi ve klasik olanı sürdürmesiyle dikkat çeker. Harbiye’de görevli ve Osmanlı-Türk modernleşmesi hamlelerinin en çok hissedildiği kurumlardan birinde olmasına rağmen şiir alanında çağdaşı pek çok şairden farklı olarak klasik vadede eser vermeyi tercih etmiştir. Nitekim bu konudaki anlayışını;

* Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, muratozturk8@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8830-9587

Eski yolu terk ile kühen-sâl olan azmaz
'Unvân-ı nev-icâdı kalem çatlasa yazmaz

beytiyle dile getirir. (k. 25) (Öztürk-Öntürk 2023: 483)

Onun 1861-1862 yılları arasında türlü toplantılarla faaliyette bulunan encümen-i daniş üyelerinden biri olduğu, burada devrin önde gelen bazı şairleriyle meclis arkadaşlığı yaptığı da bilinmektedir. Encümen-i Daniş üyesi bazı şairlerin şiirlerinde yer verdikleri Kerbela mersiyeçiliği, âl-i abâ şiirleri ve muharremiye yazma anlayışı (DİA 1995: 179-181) Eşref Paşa'da da güçlü şekilde kendisini hissettirir.

2. Eşref Paşa Divanı'nda Kerbela Mersiyeleri ve Âl-i Abâ Şiirleri

Eşref Paşa bilinen tek eseri olan *Divan*'ını 1278 (1861) yılında "Pâk Dîvân-ı Eşrefü'ş-Şu'ârâ" adıyla matbu olarak neşretmiştir. Bu arada devir şairlerinden Nâilî'nin divanın basımına düştüğü bir tarihte "Basıldı Pâk Dîvân-ı Eşrefü'ş-Şu'ârâ" mısraını yazdığı, Nâilî'nin Eşref'in *Divan*'ının adını tarihine alıntılacağı dikkate alınabileceği gibi bu mısraın *Eşref Divanı*'na verilmiş olabileceği de akla gelmektedir. Bu matbu divandan başka şairin şiirlerinin yazıldığı yazma nüshalar da mevcuttur. İkisi de şiir sayısı bakımından hayli eksik olan bu nüshalardan biri Yapı Kredi Sermer Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğunda 79 numarayla kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3464 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. *Eşref Paşa Divanı*'nın başında dini içerikte ve kaside, rubai, gazel ve musammat nazım şekillerinde yazılmış on yedi şiir yer alır. *Divan*'da on altı kaside ve ardından "tarihler" başlıklı bölümden sonra 149 şiir yer alır. Bu kısım on altı şiirin yer aldığı musammatlar bölümü takip eder. Gazeller bölümünde de 196 gazel yer alır. *Divan*'da diğer bölümlerle beraber toplam 219 gazel bulunur. Gazellerden sonra "mukatta'at" başlığı altında 104 kıt'a yer alır. Son bölümde ise elli dokuz matla ve müfred bulunur (Öztürk-Öntürk 2023).

Eşref Paşa Divanı'nda dini içerikli şiirler genişçe yer alır. Bu şiirlerin önemli bir kısmı ehl-i beyt sevgisi, âl-i abâ ve on iki imam övgüsü üzerinedir. Nitekim şairin *Divan*'ı ehl-i beytin isimlerinin yer aldığı bir münacat rubaî ile başlar. Daha sonra gazel şeklinde bir münacat, kaside ve gazel şekillerinde Hz. Muhammed övgüsüne yazılmış on iki naat yer alır. Bundan sonra musammat nazım şekilleriyle yazdığı şiirlerin tamamına yakını Hz. Muhammed, Hz. Ali, on iki imam övgüsüyle naat ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden kaynaklı üzüntülerin dile getirildiği mersiye türünde yazılmıştır. Otuz bir şiirden oluşan bu bölüm tamamen dinî tema ve şairin Kerbela Vakası ve ehl-i beyt ilgisi üzerine yazılmıştır.

Şairin Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imamı övmek üzere en çok kullandığı nazım şekillerinden biri de gazelleridir. Eşref Paşa'nın doksan beş gazeli müzeyyel gazel şeklindedir. Bu gazellerin kırk dördünde şair mahlas beytinden sonra bir veya birkaç beyitle âl-i abâ sevgisini ve on iki imam muhabbetini dile getirmiş, bunların manevi himmetlerini umduğunu ifade etmiştir. Şairin eserinde aslî temalarından biri olarak karşımıza çıkan ehl-i beyt ve on iki imam sevgisi kıt'alarında da görülür.

Hz Hüseyin'in Yezid tarafından katledilmesi Şii-Alevî kültüründe daha geniş şekilde yer almakla beraber Sünni çevrelerde de tepkiyle dile getirilmiştir. Vaka'nın trajedisi asırlar boyunca türlü edebî örnekler ve toplumsal ritüeller aracılığıyla nakledilmiş, yaşanan elim hadise canlı tasvirler ve dramatik anlatımlarla hüznün ve zaman zaman nefret atmosferi oluşturulmasına araç olmuştur. Hadisenin etkisi Müslüman dünyada siyasi çekişmelere ve bazı polemiklere sebep olduğu gibi İslam dünyasında bölünmelere de yol açmıştır. Nitekim bu olay üzerine yazılan edebî eserlerin ve münferit şiirlerin çokluğu zamanla maktel-i Hüseyin, taziyetname ve muharremiye türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türk edebiyatında Fuzulî'nin *Hadikatü's-Süedâ'sı* başta olmak üzere Kastamonulu Şadi'nin, Yahya bin Bahşi'nin ve Lâmii Çelebi'nin *Maktel-i Hüseyin'i* gibi eserler ve pek çok şairin divanında farklı nazım şekilleriyle yazılmış binlerce şiir bu hadisenin yansımalarına örnektir (Akkuş; 2006: 136). Yine Hz. Ali ve Hz. Hüseyin övgüsüyle yazılan şiirler Şii anlayışta var olan on iki imam düşüncesini de öne çıkarmış, Mehdi beklentileriyle yarım kalan ihda ve irşadın tamamlanacağına dair fikirler ifade edilmiştir.

Eşref Paşa yukarıda zikrettiğimiz tarihî ve kültürel ilgi çerçevesinde divanındaki onlarca şiirle konuya dair ilgisini dışa vurmuştur. Örneğin Divan'ında yer alan gazel nazım şeklindeki Kербela mersiyelerinden birinde hadisenin trajedisi, Hz. Hüseyin'in masumiyeti ve iyi niyeti, Yezîd'in katildeki kararlılığı ve kötü niyeti, olayın yaşandığı yer ve zaman, Hz. Hüseyin ve beraberindeki yetmiş beş kişinin susuz bırakılması ve sonrasında şehit edilmeleri gibi durum ve ayrıntılar dile getirilmiş, hadise kısmen canlandırılmış ve Yezid öfkesiyle Hz. Hüseyin ve Ali sevgisi öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Mersiye

Felek 'aksi döner yangın verip çıkmış medârından
Hüseyn-i Kербelâ'nın vağ'a-i âteş-nisârından

Тutuşdurmaz mı dâmân-ı celâlullâhi bu âteş
Kı yandı on sekiz bin 'âlem âfât u şerârından

Murâdi 'azm-i beytullâh iken sulţân-ı sâdâtın
Tebâyi'le çevirdi ehl-i Kûfe reh-güzârından

Civâr-ı Kerbelâya düşdü âhîr mevkib-i 'Âlî
Kuşatmışdı Yezîd evvel o semti her kenârından

Yezîdîñ bey'atin teklîf ile ol sıbt-ı zî-şâna
Şamâtet kopardu a'dânın şıgârından kibârından

İmâmü'l-Müslimîn andan olup Hakk üzere rû-gerdân
Naşîhat etdi ammâ el çeker mi fitne kârından

O şahrâ-yı meşâ'ibde kıyâmet kopardu el-hâşıl
Kilâb-ı 'âviyât-ı hâriciniñ gîrudârından

Şusuzlukla o rütbe etdiler bî-tâb kîm eşrâr
Felek yandı tutuşdu ehl-i beytin âh u zârından

Mücâhid yetmiş altı zümre-i ebrâr idi eyvâh
Şehâdet buldular füccâr-ı dîniñ kârzârından

Fedâ-yı ma'ser-i ahhâbdan sonra şehîd oldu
Hüseyn-i bâ-şafâ Zî'l-cevşen'in çarb u hasârından

Dirîgâ 'âşer-i mâh-ı Muharrem Cum'a vaktinde
Bu âfet işte peydâ oldu Süfyâ'nın tebârından

İlâhî bu ne tuğyândır resûlün kurretü'l-'aynı
Nice renciş göre hep ümmet-i la'net-şî'ârından

'Azîz-i muntakîmsin İzîd-i Ğaffâr'sın ammâ
'Adâlet kıl Yezîdîñ geçme yâ Rab aḥz-ı sârından

Havâricden teberî eyleyen ez-cân u dil Eşref
Olur dâreynde sâlim 'Alî'nin zû'l-fekârından (Öztürk-Öntürk 2023: 84-85)

Kerbela Vakası'nın ve Hz. Hüseyin'in katlinin anlatıldığı on üç bentlik bir terci-bentte de Eşref Paşa hadiseyi canlı tasvirler ve duygusal bir duyuşla vasf etmeye çalışır. Kerbela mersiyelerinde görüldüğü üzere Hz. Hüseyin ve efradına rahmet ve Yezid ve yandaşlarına lanetler okur. Şiirin son bendinde sözü Şii anlayışta var olan ehl-i beyt ve on iki imam övgüsüne getirip Allah'tan bu kişiler hürmetine kendisini onlarla beraber kılmasını niyaz eder:

Yâ Rab be-câh-ı pâdişeh-i taht-ı ışıfâ
Yâ Rab be-ihtişâm-ı cihâdât-ı Murtażâ

Yâ Rab be-Fâḫıma be-Ḥadîce be-ehl-i beyt
Yâ Rab be-hûn-ı şâh-ı şehîdân be-müctebâ

Yâ Rab be-nûr-ı Zeyne'l-'abâ vü be-'Askerî
Yâ Rab be-Bâkır u Takî vü Kâzımu'l-'adâ

Yâ Rab be-şân-ı Mehdî vü ma'sûm-ı çârdeh
Yâ Rab be-Ca'fer ü be-Nağî vü 'Alî Rızâ

Yâ Rab be-Şıdk-ı Hıdmet-i Selmân-ı Fârisî
Yâ Rab be-leşker ü hâdem-i şâh-ı Kerbelâ

Dûr etme kemter Eşref'i dâru'l-emândan
Dâreynde ayırma der-i hânedândan (Öztürk-Öntürk 2023: 84)

3. Eşref Paşa'nın Matbu Divan'ında Olmayan ve Yayınlanmamış Dört Şiiri

Eşref Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde H. 29/12/1305 tarihli ve 2/65 yer numarasıyla kayıtlı belgede yer alan dört şiiri mevcuttur. Belgede “Ferîkân-ı Kirâm-ı Ma'ârif-İttisâmdan Sa'âdetlü Eşref Paşa Hazretlerinin Ele Geçirilen Bir Mersiye-i Mü'ssereleriyle Bir Kasîde-i Nadîdeleridir.” ibaresiyle şiirlerin mahiyeti başlıkla verilmiştir. Mersiye ve kasideden başka iki de Farsça beyit mevcuttur.

Yukarıda Eşref Paşa'nın *Divan*'ını 1277 (1861) senesinde tamamladığından bahsedilmiştir. Eserin basımına düşülen tarihten 1278 yılında basıldığı anlaşılmaktadır. Eşref Paşa'nın 1861'den vefat ettiği tarihe (1894) kadar şiirle meşgul olmaması düşünülemez. Daha 41/42 yaşlarında hacimli bir divan kaleme alacak kadar şiir yazan böyle bir şairin aradaki 33 sene boyunca da şiir alanında kalem oynatması beklenir. Her ne kadar şairin bu tarihlerde evlenmesi ve pek çok üst düzey idari ve askeri makam ve rütbede görev alması sebebiyle şiirle eskisi kadar ilgilenemeyebileceği düşünülürse de büsbütün alakasını kesmesi de akla gelmez. Nitekim şairin hayatı hakkında bilgi veren meşhur biyografi yazarlarımızdan İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Eşref Paşa'nın oğlu Rüşdi Bey tarafından babasına ait 34 gazelle diğer manzumeler ve bazı kıtalardan oluşan bir defteri kendisine verdiğini ifade etmiştir. Bundan başka Bekir Ağazade Kitapçı Ahmed Efendi'nin İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a verdiği divanın sayfa kenarlarında da şairin Limni'de sürgündeyken söylediği gazeller ve tarihlerin yer aldığı da İnal tarafından nakledilmiştir (İnal 1969: 332). Ne yazık ki ne bu deftere ne de divana bugüne değin ulaşılmıştır.

Eşref Paşa'nın *Divan*'ında yer almayan bazı şiirleri de İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın biyografik eserinde yer alır. Bu şiirlerin İnal'ın eline daha sonradan geçen defter ve divandan alıntılandığını tahmin etmek güç değil. Yine tezkire yazarı Fatin tarafından yazılan *Hâtimetü'l-Eş'âr*'da da Eşref Paşa'nın biyografisi aktarılırken şairliğine örnek olarak verilen şiiri de matbu divan'ında yer almamaktadır (Çiftçi 2017: 32-33).

Mehmed Tevfik tarafından yazılan *Kâfile-i Şuarâ* adlı tezkire türündeki eserde de şairden alıntılanan şiir onun matbu divanında yer almaz (Kutlar Oğuz vd 2017: 83) Yine aynı tezkirede ismi geçen ve Eşref Paşa'ya nazireler yazan Mehmed Hilmî namındaki şairin

Ne devlet ü ne hey'et ü ne îh ü ân bozar
İşi bozarsa bil kader-i âsumân bozar (Kutlar Oğuz vd 2017: 252)

Matlalı şiirine zemin olabilecek bir gazele *Eşref Divanı*'nda rastlayamadık. Yine aynı şaire ait olarak verilen

Fülk-i ümîde bir gün olur bâd-ı feyz eser
Sabr eyle mevc-i mihnete dâ'in dümendedir
Hattı gelince öp leb-i mey-gûn-ı yârden
Bir neş'esi de nûş-ı şarâbın çemendedir (Kutlar Oğuz vd 2017: 253).

beyitlerine zemin şiir olabilecek kafiye ve redifte bir şiirine de rastlayamadık.

Demek oluyor ki şairin divanı dışındaki şiirleri devrindeki biyografi yazarlarınca takip edilip bilinmiştir. Şimdiye kadar divanının ikinci bir baskısına rastlanmamış olduğundan bunların dost aracılığıyla veya bizzat şair tarafından verildiği akla gelmektedir. Bu makalemize konu olan ve şairin matbu divanında yer almayan ikisi beyit düzeyindeki dört şiirin nerede basıldığı belli değildir. İlgili belgeye bu şiirlerin niçin ve nasıl aktarıldığı, nereden alıntılandığı konusunda da malumatımız yoktur. Osmanlı arşiv belgesine bu şekilde geçen şiir metni sayısı da genele oranla hayli az olduğuna göre mezkûr belgenin şairle ilgisinin hangi sebeple dikkate sunulduğu da malumuz değildir.

3.1. Mersiye

Belgede yer alan şiirlerin ilki dört mısralık on dört bentten oluşan ve sonunda Arapça iki bentlik nakarat bulunan bir murabba görünümündedir. Fakat şiirin, hem şekil hem de içerik bakımından dikkatle incelendiğinde on dört beyitlik bentten oluşan bir terci-bend olduğu anlaşılmaktadır. Şiirin vezni dörtlükler dikkate alındığında müfte'ilün mefâ'ilün şeklindedir; ancak her dörtlüğü bir beyit olarak değerlendirdiğimizde şiirin vezninin müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aruz vezinleri incelendiğinde de müfte'ilün mefâ'ilün şeklinde bir kalıba rastlanmazken müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün şeklinde bir veznin olduğu anlaşılır (İpekten 1994:196). Şiirin sonunda yer alan ve nakarat başlığıyla yazılan Arapça dörtlüklerin ise terci-bendin vasıta beyti olduğunu değerlendirmekteyiz. Bu şiirin devamı olabileceği gibi tek bent şeklinde

ve tamamlanmamış bir manzume olabileceği de muhtemeldir. Yine kafiye örgüsü ve redif düzenine bakıldığında da şiirin terci-bent şeklinde yazıldığı anlaşılmaktadır.

Eşref Paşa dörtlüklerin veya beyitlerin sonunda “Hüseyin” kelimesini redif olarak kullanmış, Hz Hüseyin’in övgüsünü yapmış ve şiirini bu redif etrafında kaleme almıştır.

Mersiye'nin İlk bendinde/beytinde Hz. Hüseyin'in Kerbela çölünün sahibi Hz. Ali'nin naibi, Hz. Muhammed'in gözünün sürmesi ve evliyaların övücü olduğu ifade edilmiştir. İkinci bende göre Hz. Hüseyin, Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'nın oğlu ve besmelenin de keşidesi, “hel-etâ” ifadesinin mazharıdır (Hel-etâ ifadesi İnsan suresi'nin ilk ayetinde geçmekte olup insanın yaratılışı anlatılır. Bazı müfessirlere göre İnsan suresinin sekizinci ayeti (Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler) de Hz Ali ve ailesine nisbet ve şerefle nazil olmuştur. Buna göre Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin oruç adaklarını yerine getirmiş, üç günlük açlıklarına rağmen nafakalarını yetimlere, fakirlere ve esirlere verip onları doyurmuşlardır (Kotan 2023: 367-396).

Hz Hüseyin, imtihanı özel seçilmiş, amansız mızrakların hedefi, düşmanların kızgınlığını üzerine alıp kendi öfkesini yenen ve Hak'tan gelecek her belaya rıza göstermiş biridir. Hz. Hüseyin, Resulullah'ın çıktığı göklerin güneşi, Hz. Muhammed'in gönlünün nuru ve ehl-i beytin önde geleni olup safalı bir liderdir. Hüseyin, en muhteşem peygamberin torunu, saygınlık vasisinin sırrı, ümmetlerin ihtiyaç duyduğu senet ve yüce rahmettir.

Bu genel övgü bentlerinden sonra Eşref Paşa şiirini mersiye türünün özelliklerine uygun olarak matem havasında ve bu duyguyu artıracak sorular sorarak devam ettirir.

Şimdi arzusuna erememiş Hz. Fatıma, arslan namı Ali, on iki imam ve başını feda etmiş olan Hüseyin neredeler? O haşmetli boynu, kaza ve kaderin nişanesi oldu, onun eşiği de kıbleye döndü, o kendisine tabi olunan Hüseyin'e ne oldu? Belanın haremi olan Hüseyin ve tabiiyeti günahsızlığın ak pak şerefi ve yüceliğiydi ve tamamı ne yazık ki şehid edildi, yüzleri Şam'a doğru döndü.

Eşref Paşa Hz Hüseyin övgüsünü bu kez hitapla yapıp şöyle seslenir: Ey şerefi ebediyen ortaya çıkmış, bütün pak mehdilerin övünç yeri, bütün hazırdakilerin imamı, Allah'ın senedi Hüseyin! Saltanatın cömertlik ve sertliğin makamı sendedir. Ey Hüseyin sen sakın ola ki vaad edilen o günde Yezid'e merhamet etme.

Muharrem ayının o onuna lanet olsun. Bu hadisenin intikamı mahşer ateşine kaldı, ey yiğit Ali! Hz. Ali'nin ailesine taziye kılmak farz oldu. Haram aylardan olan Muharrem büsbütün matem nöbetine döndü. Bu ayda gözler ağlasın ve zikrimiz de “Ya Hüseyin” olsun. Felek bu muharrem ayını âleme adeta bir mihenk olarak koydu. Şikâyet ve şüphe ehli bu ayda mutlu olur da Hüseyin'e dost olanlar ah çeker. Bu elim günde vefasız Haricîler nice cefalar ettiler. Masiva (Allah'tan gayrı her şey) yolu bu günde göründü.

Şiirin sonunda yer alan Arapça nakarat/bendiyede de şair Hz. Hüseyin'e şöyle seslenir: “Senin mutluluk getiren sancağın nerede? Nerede reşid uşağın, nerede şehid Akil'in? Ey Hüseyin kardeşlerin nerede? Nerede milletlere bedel adamların? Mahrem (saygın) kadınların nerede? Hizmetindeki topluluklar nerede? Ey Hüseyin oğulların nerede?”

3.2. Kaside

Kaside on dokuz beyitten oluşmuştur. Aruzun *fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl* vezniyle yazılmıştır. Kasidede nesip/teşbîb gibi bölümlere yer verilmemiş, şair şiirine doğrudan methiye ile başlamıştır. Mısra başlarında tekrarlanan Ali ve Ali'dir ifadeleriyle Hz. Ali'nin manevi özellikleri nitelenmiş ve övülmüştür.

Hz. Ali emîn sıfatlı Hz. Muhammed'in vasisi, cihanı yaratan Allah'ın velisidir. Ali, ezel sözleşmesinin (Elest meclisindeki “kâlû belâ”nın) alını açık, başı dik ferdi ve ardından gelen asırların düzen verenidir. Hz. Ali ümmetlerin ve sultanların görünür hâli ve müminlerin emiridir. O, vahyin izahı hadislerin ve Kuran-ı Kerîm'in kâtibidir. Ali, seçkin vasfından ötürü Hz. Muhammed'e evlilik yoluyla da akrabadır ve velayetten ötürü din sultanıdır. Ali, el veren ve yardım eden olup hakikat bilirlerin sığınağıdır. O, ayın ve güneşin meşalesi, yerlerin ve göğün kutlu yüküdür. Ali, şeref makamının zirvesi, halkın tutunacak sağlam ipidir. Görünen, görünmeyen her şey onun neş'esi ve gizli açık ne varsa onun parlıtısıdır. Ali'ye kul olup yolundan gidenler kurtuluş bulur, ona isyan edenlerse lanetlenirler. Ali kutsal tavaf yerinin mescidi, yüce eşiğin kapısıdır. Ali, zengin fakir herkesin dilenip arzuladığı, iki âlemin yöneldiğidir. O, namlı, büyük ve yücelerde oturan bir padişaktır. Hz. Ali'nin dergâhının kapısı açıktır ve orası bir sığınaktır. O kapıdan girenler saadete erer. Hz. Ali Hz. Muhammed'e sağ eliyle (sapasağlam şekilde) cemaliyle iman etmiştir. O, Allah'ın arslanıdır. Yiğitlerin yiğidi ve meleklerin tacının onurudur. Ali, on iki imam halkasının başı ve özü olup kâmillerin rehberi ve yardımcısıdır. Ali, Sübhan'ın sırrı, Ali bizatihi

nurdur. Bunun sebeplerini gizlemeye de gerek yok. Ali, Necefte defnedilmiş gözüke de hakikatte Cenab-ı Allah'ın yakınındadır.

4. Şiir Metinleri

Ferîkân-ı Kirâm-ı Ma'ârif-İttisâmdan Sa'âdetlü Eşref Paşa
Hâzretlerinin Ele Geçirilen Bir Mersiye-i Mü'essereleriyle Bir Kaşîde-i
Nadîdeleridir.

Mersiye

Müfte'ilün mefâ'ilün (müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün)

Şâhib-i deşt-i Kerbelâ
Nâ'ib-i Murtażâ Hüseyn
Kurra-i çeşm-i Muştafâ
Mefhâr-i evliyâ Hüseyn

Fâtıma'nın ferîdesi
Cevher-i ber-güzîdesi
Bismelenin keşîdesi
Nükte-i hel etâ Hüseyn

Şadme-güzîn-i imtihân
Vağf-ı rimâh-ı bî-amân
Kâzım-ı gayz-ı düşmenân
Râzı-ı her-belâ Hüseyn

Mîhr-i sipîhr-i Ahmedî
Nûr-ı dil-i Muhammedî
Âl-i 'abâ ser-âmedî
Server-i bâ-şafâ Hüseyn

Sıbt-ı nebî-i muhteşem
Sırr-ı vasî-i muhterem
Hüccet-i hâcet-i 'ümem
Rağmet-i kibriyâ Hüseyn

Kande Betül-i nâ-bekâm
Kande 'Alî-i şîr-nâm
Kandedir on iki imâm
Kande o ser-fedâ Hüseyn

Gerden-i Hâşimânesi
Oldu kazâ nişânesi
Kıbledir âsitânesi
N'oldu o muğtedâ Hüseyn

'İtret-i pâk-i bî-günâh
Cümle olup şehîd vâh
Oldu Dimişka rû-be-râh

Ehl-i harem-belâ Hüseyn

Ey şerefi ebed-zuhûr
Mefhâr-i mehdî-i tûhûr
Sensin imâm-ı her huzûr
Yâ senede'l-hüdâ Hüseyn

Sendedir aşl-ı saltanat
Câh-ı celâl ü mekrümet
Kılma Yezîd'e merhamet
Rûz-ı va'îd yâ Hüseyn

La'net ola o ma'sere
Kaldı bu sâr maşere
Ta'zîyet âl-i Haydara
Farzdır ey fetâ Hüseyn

Şehr-i muharremü'l-harâm
Nebet-i mâtem oldu tām
Dîdeler ağlaya müdâm
Virdimiz ola vâ Hüseyn

Mâh-ı muharremi felek
'Âleme koydu bir mehek
Şâd olur anda ehl-i şek
Âh eder aşdikâ Hüseyn

Hâriciyân-ı bî-vefâ
Eylediler nice cefâ
Oldu bu günde Eşrefâ
Târik-i mâsivâ Hüseyn

Naķarât

Eyne levâ'ikü's-sa'îd
Eyne gulâmikü'r-reşîd
Eyne 'aķîlükü's-şehîd
Eyne eķûk yâ Hüseyn

Eyne ricâlükü'l-ümem
Eyne enâsükü'l-harem
Eyne me'âşîrî'l-hadem
Eyne binük yâ Hüseyn

Kaşîde

Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül

'Alîdir vaşî-i resûl-i emîn
'Alîdir velî-i cihân-âferîn

'Alîdir ser-efrâz-ı ahd-i ezel
 'Alîdir nesağ-sâz-ı 'aşr-ı pesîn
 'Alîdir zahîr-i mülûk u ümem
 'Alîdir emîr-i heme mü'minîn
 'Alîdir debîr-i ahâdîs-i vahy
 'Alîdir zebîr-i kitâb-ı mübîn
 'Alîdir necâbetle şîhr-ı nebî
 'Alîdir velâyetle sultân-ı dîn
 'Alîdir meded-res 'Alî dest-gîr
 Aña ilticâ eyler ehl-i yakîn
 'Alî meş'alidir meh ü âfitâb
 'Alî maḥmilidir sipîhr ü zemîn
 'Alî câhıdır müntehâ-yı şeref
 'Alî râhıdır ḥalka ḥabl-i metîn
 'Alî neş'esidir zuhûr u buḥûn
 'Alî cilvesidir nihân u 'alîn
 'Alî bendegâni bulurlar necât
 'Alî bâğiyâni olurlar lâ'în
 'Alî mescididir muḳaddes meṭâf
 'Alî bâbıdır âsitân-ı berîn
 'Alî sâ'ilidir fakîr ü gâni
 'Alî mâ'ilidir dü-'âlem hemîn
 'Alî nâm-dâş-ı 'aliy-i 'azîm
 'Alî pâdişâh-ı mu'allâ nişîn
 'Alî dergehidir küşâda melâz
 O bâbıḡ daḡîli olur kâm-bîn
 'Alîdir cemâliyle îmân eden
 Ḥabîb-i Ḥüdâya be-dest-i yemîn
 'Alî şîr-i yezdân fetâdır fetâ
 Aña tâc-ı Kerrûbiyândır 'arîn
 'Alîdir müselsel on iki imâm
 Reşâd ehline muḳtedâ vü mu'în
 'Ali sırr-ı sübhân 'Alî nûr-ı zât
 Tesettür ne lâzım çünân ü çünîn

556 • Eşref Paşa'nın Matbu Divan'ında bulunmayan şiirleri

Beşâ'irde fermân-fermâ-yı kırb
Nezâ'irde (Eşref) Necef de defn

Beyt

Men hâk-i Necef kelb-i 'Aliyem neyem Eşref
Cüz ecr velâ hiç merâ kâdr ü şeref nîst

(Ben Necef toprağında Alinin köpeğiyim, Eşref değilim. Bana onun ecri ve yakınlığından başka hiçbir şey kadir ve şeref vermez.)

Dîger

Çün şodem kelb-i âsitân-ı Necef
Geşt nâmem be-dîn-i şeref Eşref

(Necef'in eşiğinin köpeği olduğum için, ismim bu şerefle Eşref diye dolaşır)

Kaynaklar

- Akkuş, M. (2006). *Klasik Türk Şiirinin Anlam dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*.
Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA 2/65).
- Çiftçi, Ö. (2017). *Fatin Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eş'âr)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>
- DİA (1995). "Encümen-i Şuara", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 11. TDV Yayınları, İstanbul: 1995.
- Eşref Paşa (1278). *Pâk Dîvân-ı Eşrefü'ş-Şu'arâ*, İstanbul: Matba'a-i Âmire
- İnal, M. K. (1988). *Son Asır Türk Şairleri*. C. I, İstanbul: Dergah Yayınları.
- İpekten, H. (1995). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kotan, Ş. (2023) "İnsan Sûresi Bağlamında Rivâyet İhtilafları: Hz. Peygamber'in Tebyin Sünneti Ekseninde Bir Çözüm Teklifi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 23/1: 367- 397.
- Kutlar Oğuz, F. S.- Koncu, H.-Çakır, M. (2017). *Mehmed Tevfik Kafîle-i Şuara*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56163,mehmed-tevfik-kafile-i-su39arapdf.pdf?0>
- Öztürk, M.-Öntürk, T. (2023). *Bursalı Eşref ve Divanı Pak Dîvân-ı Eşrefü'ş-Şu'arâ*. Ankara: Grafiker Yayınları.

PELER, Gökçe Yükselen.*
“Buryatya Cumhuriyeti’nin Etnik Yapısı”

1. Giriş

Günümüzde Buryatya Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu’nun Uzak Doğu Federal Bölgesi’ne bağlı bir idari birim niteliğindedir. Umumi olarak Uzak Doğu Federal Bölgesi’ni teşkil eden coğrafya ve onun da bir parçası olduğu Sibiry coğrafyası, tarih boyunca etnik ve dillik yapı bakımından karmaşık bir görünüm arz etmiştir. Bir taraftan Türkler, Moğollar ve Tunguzlar gibi Altay dilli halkların bolca yaşadığı, hatta kimilerine göre ana vatanı olan bir alanken diğer taraftan da Sibiry’nin ve Uzak Doğu’nun kadim haklarına ev sahipliği yapmıştır ve hâlen yapmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren Çinlilerin ve 17. yüzyıldan itibaren Rusların da bölgeye sızmaya başlamasıyla birlikte, zaten karmaşık olan bölgenin etnik ve dillik yapısı, daha da karmaşık hâle gelmiştir. Bu kadar çok dil ve halkın bir arada bulunduğu bir coğrafyada bir diller hiyerarşisinin ortaya çıkması kaçınılmaz bir durum olmuştur ve şüphesiz tarihî süreç içinde teşekkül eden bu diller hiyerarşisi, birtakım siyasi, iktisadi ve kültürel amillerin neticesinde tekâmül etmiştir.

Hâlihazırda Rusya Federasyonu’nda, Moskova’dan idare edilen Merkez Federal Bölgesi, Rostov-na-Donu’dan idare edilen Güney Federal Bölgesi, St. Petersburg’dan idare edilen Kuzeybatı Federal Bölgesi, Novosibirsk’ten idare edilen Sibiry Federal Bölgesi, Yaketerinburg’dan idare edilen Urallar Federal Bölgesi, Nijni Novgorod’dan idare edilen Volga Federal Bölgesi, Pyatigorsk’tan idare edilen Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi ve Vladivostok’tan idare edilen Uzak Doğu Federal Bölgesi olmak üzere, sekiz federal bölge bulunmaktadır.

Günümüzde Rus Uzak Doğusu’na bakıldığı zaman, bu coğrafyanın dil, kültür ve etnoloji bakımından ayrılmaz tarihî bir parçası olan Sibiry bölgesinden idari olarak koparıldığına şahit olunmaktadır. Sibiry bölgesi, Rus federal yapısı içinde, ayrı bir federal bölge olarak teşkilatlandırılmıştır. Bunun sonucunda da birbirine akraba olan veya birbirinin devamı niteliğindeki pek çok halk, idari bakımdan birbirinden koparılmıştır. Bu idari yapılanmayı, Rus stratejik düşüncesinin bir tezahürü olarak görmek mümkün. Dil, etnisite ve yaşam tarzı

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gokcepeler@erciyes.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-9604-5101

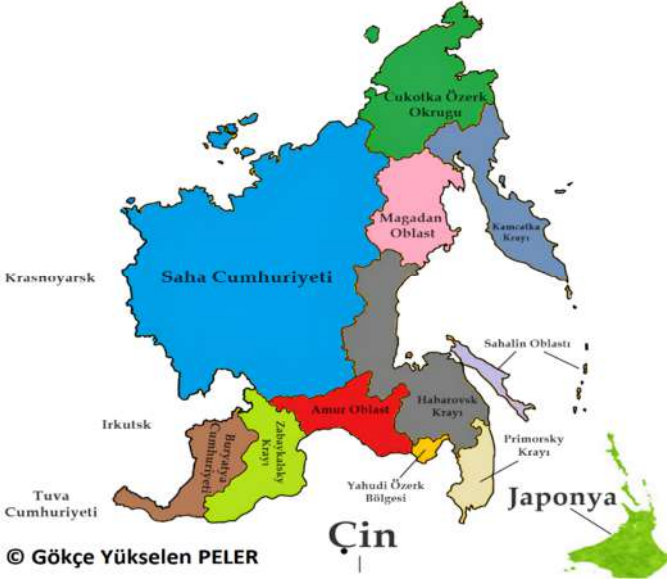
bakımından birebirleriyle ilişkili halklar, farklı idari yapılar altında teşkilatlandırılarak demografik bakımdan hassas hâle getirilmiştir.

2. Uzak Doğu Federal Bölgesi

Uzak Doğu Federal Bölgesi (resmî adı: Dalnevostoçniy Federalniy Okrug) 13 Mayıs 2000 tarihinde, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in emriyle kurulmuştur (https://web-archive-org.translate.google.com/web/20220205162518/http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201811040002?index=0&rangeSize=1&x_tr_sl=en&x_tr_tl=tr&x_tr_hl=tr&x_tr_pto=tc). Buryatya Cumhuriyeti ve Zabaykalski (Baykalötesi) Krayı, Rusya Devlet Başkanı'nın 3 Kasım 2018 tarihli resmî bir emriyle Sibiryaya Federal Bölgesi'nden ayrılıp Uzak Doğu Federal Bölgesi'ne katılmıştır. Ertesi ay, 13 aralık 2018 tarihinde ise 20 Ocak 2020'den geçerli olmak üzere, federal bölgenin idari merkezinin Habarovsk'tan Primorskiy Krayı'nda bulunan Vladivostok'a taşındığı ilan edilmiştir (Heaney, 2023, s. 29, 297). 6.952.600 kilometre karelik bir alanı kaplayan bölge; Buryatya Cumhuriyeti, Saha Cumhuriyeti, Kamçatka Krayı, Habarovsk Krayı, Primorskiy Krayı, Zabaykalsk Krayı, Amur Oblastı, Magadan Oblastı, Sahalin Oblastı, Muhtar Yahudi Oblastı ve Muhtar Çukotka Okrugunu olmak üzere, on bir alt idari birime ayrılmaktadır. Rusya Federasyonu'nun en doğudaki kısmını teşkil eden bölge, aynı zamanda ülkenin arazi bakımından en büyük federal bölgesi konumundadır. Batıda, kuzeyden güneye uzanan hat boyunca Sibiryaya Federal Bölgesi, güneyde ise Moğolistan ve Çin Halk Cumhuriyeti ile kara hududuna sahiptir. Kuzeyde Kuzey Buz Denizi ve doğuda Büyük Okyanus'la çevrili olan bölge, Bering Boğazı üzerinden Amerika Birleşik Devletleri ve Ohotsk Denizi üzerinden Japonya ile deniz hududuna sahiptir (bknz. Harita 1). 2010 Tüm Rusya Nüfus Sayımına göre (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm)¹ 6.293.129 kişiden ibaret olan bölge nüfusu, 1 Ocak 2022 tarihi itibarıyla 8,091.200 kişiye yükselmiştir (Heaney, 2023, s. 40). Nüfustaki bu artış başta yüksek gibi görünse de aslında 2018 yılında Buryatya Cumhuriyeti ve Zabaykalski Krayı'nın bölgeye dâhil edilmesiyle alakalıdır. Zira Uzak Doğu Federal Bölgesi, 2000-2022 yılları arasında, %-0.54 yıllık ortalama bir nüfus değişimi göstermiştir.

¹ Bundan sonra 2010 Tüm Rusya Nüfus Sayımına yapılacak atıflar, bu kaynaktır.

Harita 1



Uzak Doğu Federal Bölgesi'nin nüfus yapısına bakıldığı zaman, nüfusun çoğunluğunu ezici bir şekilde Rusların teşkil ettiği görülmektedir. Ukraynalı ve Beyaz Ruslar da Saha Türkleri hariç, bütün yerli halklardan daha yüksek bir sayıya sahiptirler. Bölgede, 2010 sayımına göre, 4.964.107 Rus, 154,954 Ukraynalı, 24.502 Beyaz Rus, 9 Pomor ve 8 Rusin, yani toplam 5.142.580 Doğu Slavı bulunmakta idi. Bunlara ilaveten sayıları düşük olmakla birlikte, 2359 Leh, 21 Slovak ve 57 Çek olmak üzere toplam 2437 Batı Slavı ve 993 Bulgar, 60 Sırp, 48 Sloven, 3 Hırvat ve 2 Makedon olmak üzere toplam 1.106 Güney Slavı bölgede yaşamakta idi. Bu durumda Savaların toplam sayısı 5.146.123 kişi idi ki bu da bölgenin umum nüfusunun %81,49'una tekabül etmekte idi. Bunlara ilaveten 56.973 Koreli, 40.003 Tatar Türkü², 19.561 Özbek Türkü, 19.157 Ermeni, 16.150 Azerbaycan Türkü, 9.652 Kırgız Türkü, 8788 Çinli, 8651 Mordvin Fini 7.891 Tacik, 7.402 Çuvaş Türkü ve 6.683 Moldovalı (+182 Romen) sayıları ile dikkate değer göçmen gruplardır. Yerli halklar içerisinde en yüksek sayıya sahip halk, 469.897 kişilik bir nüfusla Saha Türkleri idi. Bu Saha Türk nüfusuna ilaveten onların bir kolu olan 1.928

² Sibirya Tatar Türkler sayımda ayrı bir başlık hâlinde verilmiş olmakla birlikte, bu rakam içerisinde de Tatar üst kimliğini benimsemiş az sayıda da olsa Sibirya Tatar Türkü bulunduğu varsayılabilir.

kişilik bir Dolgan Türk nüfusu bulunmakta idi. Bu da Saha Türk nüfusunu toplam 471.885 kişi yapmaktadır. Bu rakam da toplam federal bölge nüfusunun %7,32'sine tekabül etmektedir. Saha Türklerinden sonra bölgedeki en kalabalık yerli halklar, 27.030 kişi ile Evenk Tunguzları ve 22.172 kişi ile Even (Lamut) Tunguzları olmuştur. Onları, 15.397 kişi ile Çukçalar (Kerekler dâhil), 11.784 kişiyle Nanay Tunguzları, 10.942 kişiyle Buryat Moğolları, 7.723 kişiyle Koryaklar, 4.544 kişiyle Nivhler (Gilyaklar), 3.092 kişiyle İtelmenler, 2.700 kişiyle Ulç Tunguzları, 1.865 kişiyle Kamçadallar, 1.683 kişiyle Tuva Türkleri³ (Soyot ve Tofa Türkleri dâhil), 1.628 kişiyle Eskimolar, 1559 kişiyle Yukagirler, 1.449 kişiyle Udegey Tunguzları, 975 kişiyle Çuvlar, 818 kişiyle Hakas Türkleri (Şor Türkleri dâhil), 721 kişiyle Altay Türkleri (Kumandı, Teleüt, Telengit, Tuba ve Çelkan Türkleri dâhil), 574 kişiyle Oroç Tunguzları, 423 kişiyle Aleütler, 270 kişiyle Uylta (Orok) Tunguzları ve 262 kişiyle Tazlar (Çinlileşmiş Tunguzlar) izlemiştir. Nenets (Yurak) Samoyetleri, Ngansan (Tavgi), Selkup Samoyetleri ve Ketler de çok küçük nüfuslarla bölgede temsil edilen yerli halklardandır.

Saha Türklerinin nüfusuna Tuva, Hakas ve Altay Türklerinin sayıları da ilave edildiği zaman, yerli Türk nüfusu 475.107 kişiye çıkmaktadır ki bu da nüfusun %7,35'ine tekabül etmektedir. Ahıska, Azerbaycan, Balkar, Başkurt, Çuvaş, Gagavuz, Kazak, Karay, Karakalpak, Karaçay, Kırgız, Kırım Tatar, Kumuk, Nagaybak, Nogay, Özbek, Tatar, Türkmen ve Uygur Türklerinden oluşan 107.246 kişilik göçmen Türk nüfusu da yerli Türklerin üzerine eklendiği zaman Türk nüfusunun toplamı 582.353 kişiye çıkmaktadır ki bu da umum federal bölge nüfusunun %9,16'sına tekabül etmektedir.

Bu tarihte, Uzak Doğu Federal Bölgesi'nde Türklerden sonra en yüksek nüfusa sahip yerli millet olarak Tunguzlar görünmektedir. Çinlilerle karışmış Tunguzlardan oluşan Tazlar eklenmediği zaman, Nanay, Negidal, Oroç, Udegey, Uylta (Orok), Ulç, Evenk ve Even (Lamut) Tunguzlarından ibaret Tunguzların toplam sayısı 66.475 kişi idi. Tazlar eklendiği zaman bu sayı 66.737 kişiye yükselmektedir ki bu da umum federal bölge nüfusunun %1,38'ine tekabül etmektedir. Bu rakamlar

³ Tuva, Hakas ve Altay Türklerinin asli olarak yaşadıkları bölgeler Sibiry Federal Bölgesi'nde bulunmakla birlikte, Uzak Doğu Federal Bölgesi ve Sibiry Federal Bölgesi yukarıda da ifade edildiği üzere, aynı sosyokültürel arazinin farklı idari yapılar altında teşkilatlandırılmış alanları olduğu için, bu Türk halkları ve diğer Sibiry halkları yerli sayılmıştır.

günümüz için aldatıcıdır. Zira o tarihte Uzak Doğu Federal Bölgesi'nde 10.942 Buryat Moğolu, 504 Kalmuk Moğolu ve 66 Moğol yaşamakta idi. Ancak aynı tarihte, 2018 yılında Uzak Doğu Federal Bölgesi'ne dâhil edilen Buryatya Cumhuriyeti'nde 286.839 Buryat Moğolu, 93 Kalmuk Moğolu ve 395 Moğol; Zabaykalski (Baykalötesi) Krayı'nda 73.941 Buryat Moğolu, 48 Kalmuk Moğolu ve 84 Moğol yaşamakta idi. Bu da toplam Moğol nüfusunu 372.939 kişi yapmaktadır. Bu durumda Moğollar, bölgede, Türklerden sonra en yüksek nüfuslu yerli millet hâline gelirken Buryat Moğolları da Saha Türklerinden sonra en yüksek sayılı yerli halk konumuna yükselmektedir. O dönemde Moğol nüfusu, umum federal bölge nüfusunun %0,18'ine tekabül ederken Buryatya Cumhuriyeti'nin 972.021 kişilik ve Zabaykalski Krayı'nın 1.107.107 kişilik nüfusu ilave edildikten sonra Moğol nüfusunun umum nüfusa oranı %4,8'e yükselmektedir.

Uzak Doğu Federal Bölgesi'nin diğer yerli halk öbeğini Paleo-Sibiryalılar ve Yeniseyliler teşkil etmektedir. Bunlar içerisinde en yüksek sayıya sahip olan 15.397 kişiyle Çukçalar (Kerekler dâhil) idi. Onları 7.723 kişiyle Koryaklar, 4.544 kişiyle Nivhler (Gilyaklar), 3.092 kişiyle İtelmenler, 1.865 kişiyle Kamçadallar, 1.626 kişiyle Eskimolar, 1.559 kişiyle Yukagirler, 975 kişiyle Çuvlar, 423 kişiyle Aleütler ve 10 kişiyle Ketler izlememiştir. Bu halkların toplam nüfusu olan 37.214 kişi umum federal bölge nüfusunun %0,59'una tekabül etmektedir.

Esas yaşam alanları Sibiryaya Federal Bölgesi'nde kalan Samoyetler de Uzak Doğu Federal Bölgesi'nde çok küçük bir nüfusla, 94 Nenets Samoyeti, 5 Selkup Samoyeti ve 2 Nganasan Samoyeti ile temsil edilmektedirler. Bunların haricinde, Rusya Federasyonu'nun, hatta eski Sovyet coğrafyasının hemen hemen her halkının Uzak Doğu Federal Bölgesi'nde küçük sayılarla da olsa temsil edildiğine şahit olunmaktadır. Hatta, eski Sovyet veya Doğu Bloku coğrafyasına ait olmayan Amerikalılar, Britanyalılar, Fransızlar, İtalyanlar ve İspanyollar bile federal bölgenin nüfusu içinde temsil edilmektedir.

3. Buryatya Cumhuriyeti

Uzak Doğu Federal Bölgesi'nin güneybatı ucunda yer alan Buryatya Cumhuriyeti (resmî adı: Respublika Buryatiya), on bir alt birimden ibaret olan federal bölgedeki Saha Cumhuriyeti'yle birlikte iki cumhuriyetten biridir. Bütün Sibiryaya dikkate alındığında ise Tuva Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti, Dağlık Altay Cumhuriyeti ve Saha Cumhuriyeti'yle birlikte, Sibiryaya'daki beş cumhuriyetten biridir. Diğer dördünün Türk Cumhuriyeti olduğu dikkate alındığında, Sibiryaya'daki tek Moğol

Cumhuriyeti ve Güney Federal Bölgesi'nde bulunan Kalmukya Cumhuriyeti'yle birlikte, Rusya Federasyonu içerisindeki iki Moğol cumhuriyetinden biri olduğu görülmektedir. Cumhuriyet, güneyinden Moğolistan, batı ve kuzeybatısından Sibiry Federal Bölgesi'ne bağlı İrkustsk Oblastı, en batıda kısa bir hudut ile yine Sibiry Federal Bölgesi'ne bağlı Tuva Cumhuriyeti, doğu ve kuzeydoğusundan ise kendisi ile aynı federal bölgede yer alan Zabaykalski (Baykalötesi) Krayı ile komşuluk ilişkisi içerisinde. Bu coğrafi konum ile Buryatya Cumhuriyeti, Uzak Doğu Federal Bölgesi'nin Zabaykalski Krayı'yla birlikte, Moğolistan'a karayolu ile bağlanan iki idari bölgesinden biridir. Buryatya Cumhuriyeti, bir taraftan günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde kalan Mançurya'nın batısından başlayıp yine Çin hâkimiyeti altındaki İç Moğolistan üzerinden Moğolistan Cumhuriyeti ve oradan da Rusya Federasyonu'na uzanan ana Moğol kütlesinin en kuzeybatıdaki ucunu teşkil ederken diğer taraftan da Türk dilli alanla Moğol dilli alanın bulunduğu noktalardandır. Bünyesinde barındırdığı Tuva Türklerinin bir alt kolu sayılabilecek Soyot Türk nüfusu, bu durumun güzel bir nişanesidir. İdari merkezi Ulan Ude şehri olan Buryatya Cumhuriyeti'nin diğer mühim şehirleri; Selenginsk, Kyahta, Severobaykalsk, Zakamensk ve Gusinoorzyorsk'tur.

3.1. Buryatya Cumhuriyeti Nüfusu

Buryatya Cumhuriyeti nüfusunun kırk beş yıllık seyrine bakıldığında zaman, cumhuriyet nüfusunun hızlı bir artış göstermediği, hatta zaman zaman azaldığı, ancak nüfus içerisinde Buryat Moğollarının oranının arttığına şahit olunmaktadır. 1989 yılında 1.038.000 kişi olan Buryatya Cumhuriyeti nüfusunun 726.200 kişisi Ruslardan, 249.500 kişisi ise Buryat Moğollarından oluşmakta idi (Zhukovskaya, 1995, s. 25). Yani Buryat Moğollarının umum cumhuriyet nüfusuna oranları, %24 idi. 2007 yılında, Buryat Moğollarının nüfusunun cumhuriyetin umum nüfusuna oranı %25 (Leisse ve Leisse, 2007, s. 777) civarında iken bu oran 2010'da %29,5'e, 2020'de %30,2'ye (https://rosstat.gov.ru/vpn/2020/Tom5_Nacionalnyj_sostav_i_vladienie_yazykami)⁴ ve 2021'de %32,5'e (Heaney, 2023, s. 287) yükselmiştir. Buryat Moğollarının cumhuriyet umum nüfusu içindeki oranlarının artması, Buryat Moğollarının sayısının artması kadar, Rusların nüfusunun azalması ile de ilişkilidir. Zira 1989'da 726.200 olan cumhuriyetteki Rus nüfusu, 2010'da 630.783'e gerilemiştir.

⁴ Bundan sonra 2020 Tüm Rusya Nüfus Sayımına yapılacak atıflar, bu kaynaktır.

Kozak ve Pomorların da nüfusu eklendiğinde bu sayı 630.784 kişiye yükselmektedir. 2020'de ise Buryatya Cumhuriyeti'nin nüfusu 978.588 kişiye yükselmesine rağmen, cumhuriyetteki Rus nüfusunun sayısı 581.764 kişiye gerilemiştir. Rusin, Pomor ve Kozaklarla bu sayı 581.865 kişiye yükselmektedir. Bu rakamlar, cumhuriyetteki Rus nüfusunun son on yılda 50.000 kişi, son kırk beş yıllık zaman diliminde ise 145.000 kişi civarında bir azalma gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet nüfusunun ayrıntılarına bakıldığı zaman, 2010 ve 2020 nüfus sayımlarına göre, Buryatya Cumhuriyeti'nde yaşayan yerli Sibiryalıları; Moğollar, Türkler, Tunguzlar, Samoyetler ve Paleo-Sibiryalıları ile Yeniseyliler şeklinde tasnif etmek mümkün görünüyor. Cumhuriyette Moğollar; Buryat Moğolları, Kalmuk Moğolları ve Merkezî Moğollarla temsil edilirken Sibiryalı Türkler; Altay Türkleri (Telengit, Tuba, Çelkan ve Kumandı Türkleri dâhil), Hakas Türkleri (Şor Türkleri dâhil), Tuva Türkleri (Soyot ve Tofa Türkleri dâhil) ve Saha Türkleri (Dolgan Türkleri dâhil) ile temsil edilmektedir. Cumhuriyetteki Tunguzlar; Even Tunguzları, Evenk Tunguzları, Nanay Tunguzları, Negidal Tunguzları, Udegey Tunguzları, Ulç Tunguzları ve Uylta (Orok) Tunguzlarından müteşekkildir. Buryatya Cumhuriyetinde çok küçük bir nüfusa sahip olan Samoyetler ise Nenets ve Selkup Samoyetlerinden oluşmaktadır. Paleo-Sibiryalıları ve Yeniseyliler de Kerekler, Ketler, Koryaklar, Nivher (Gilyaklar), Çukçalar, Çuvlar, İtelmenler, Kamçadallar ve Eskimolardan ibarettir.

Şüphesiz cumhuriyetin en kalabalık yerli Sibiryalı nüfusunu Moğollar teşkil etmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, 2010 yılında cumhuriyette 286.839 Buryat Moğolu yaşamakta idi. Bu sayıya 395 kişilik Merkezî Moğol ve 93 kişilik Kalmuk Moğolu nüfusu da eklendiği zaman, cumhuriyetteki Moğol nüfusunun sayısı, 287.327 kişiye yükselmektedir ve umum cumhuriyet nüfusuna oranları da %30,99'a tekabül etmekte idi. 2020'de cumhuriyetteki Buryat Moğolu nüfusu, 295.273 kişiye ve Kalmuk Moğolu nüfusu da 106 kişiye yükselirken Merkezi Moğol nüfusu 212 kişiye düşmüştür. 295.591 kişilik bu Moğol nüfusu, %30,21'lik bir oran teşkil etmektedir. Yani cumhuriyetteki Buryat ve Kalmuk Moğolları artış gösterirken Merkezî Moğolların nüfusundaki yarı yarıya düşüş, cumhuriyet umum nüfusu içindeki Moğol oranının düşmesine sebep olmuştur. Bu oranın 2021 itibarıyla %32,5'in üzerine çıktığını akıldan çıkarmamak gerekir.

Buryatya Cumhuriyeti'nde yaşayan Türkleri Sibiryalı yerli Türkler ve göçmen Türkler diye ikiye ayırmak mümkün. Yukarıda da zikredildiği

üzere, Altay Türkleri (Telengit, Tuba, Çelkan ve Kumandı Türkleri dâhil), Hakas Türkleri (Şor Türkleri dâhil), Tuva Türkleri (Soyot ve Tofa Türkleri dâhil) ve Saha Türklerinden (Dolgan Türkleri dâhil) oluşan Sibiryalı Türkler, 2010 yılında 5.036 kişilik bir nüfusla umum cumhuriyet nüfusunun %0,52'sini teşkil ederken 2020 yılında 5.738 kişilik nüfusla %0,59'a yükselmişlerdir. Sibiryalı Türkler içerisinde, Buryatya Cumhuriyeti'nin tek yerli Türk halkı olan Tuva Türklerinin bir alt kolu niteliğindeki Soyot Türkleri, on yıl içerisinde 3.579 kişiden 4.316 kişiye yükselerek %17'lik bir artış göstermişlerdir. Soyot Türklerinin sayısındaki bu artış, sadece doğum ve ölüm oranları ile ilgili olmayabilir. Zira 2020 yılında "Soyot" hanesinin yanında yer alan parantezin içinde "Buryat-Soyot" şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Bu da bazı Soyot Türklerinin önceki sayımda kendilerini "Buryat" olarak kaydettirdikleri anlamına gelebilir. Soyotlar haricindeki Tuva Türkleri de cumhuriyette 912 kişiden 1.128 kişiye yükselmiştir. Şorlar dâhil Hakas Türkleri de on yıllık süre zarfında 137 kişiden 76 kişiye gerilemiştir. Benzer şekilde Altay Türkleri de 2010'daki 129 kişiden 2020'de 74 kişiye gerilemişlerdir. Altay Türklerinin alt kolları olan Telengit, Teleüt ve Tuba Türkleri, Buryatya Cumhuriyeti'nde tamamen ortadan kalkmıştır. Dolgan Türkleri dâhil Saha Türkleri ise 2010'daki 280 kişiden 2020'de 339'a yükselmişlerdir. Cumhuriyette, bu Sibirya'nın yerlisi Türk nüfusundan çok daha yüksek sayıda göçmen Türk öbekleri yaşamaktadır. Ahıska, Azerbaycan, Balkar, Başkurt, Çuvaş, Gagavuz, Kazak, Karay, Karakalpak, Karaçay, Kırgız, Kırım Tatar, Kumuk, Nagaybak, Nogay, Tatar, Türkmen, Özbek ve Uygur Türklerinden oluşan ülkedeki göçmen Türklerin nüfusu 2010 yılında 13.008 kişiden ibaretti. 2020 yılında bu nüfus, 9.966 kişiye geriledi. Bu da Buryatya Cumhuriyeti'ndeki Türk nüfusunu 2010'da toplam 18.044 kişi yaparken 2020 yılında 15.704 kişi yapmıştır. Böylece cumhuriyetteki umum Türk nüfusu 2010'daki %1,86'dan 2020 yılında %1,6'ya gerilemiştir. Görüldüğü üzere, eski Sovyet coğrafyasında yaşayan hemen hemen her Türk halkı, Buryatya Cumhuriyeti nüfusu içerisinde temsil edilmektedir. Yerli Türkler içinde en kalabalık nüfusa, 4.316 kişiyle Tuva Türklerinin bir alt kolu niteliğindeki Soyot Türkleri sahiptir. Göçmen Türkler içerisinde ise en kalabalık nüfusu, 4.037 (2010'da 6.814 kişi) kişilik nüfuslarıyla Tatar Türkleri (Kreşin Tatar Türkleri ve Sibir Tatar Türkleri dâhil) teşkil etmektedir. Tatar Türklerini 1.942 (2010'da 1.261 kişi) kişiyle Özbek Türkleri, 1.433 (2010'da 1.608 kişi) kişiyle Azerbaycan Türkleri ve 1.343 (2010'da 1.133 kişi) kişiyle Kırgız Türkleri izlemektedir. Görüldüğü üzere, 2010 yılında Tatar Türklerinden

sonra ikinci sırada Azerbaycan Türkleri varken 2020 yılında Özbek Türkleri onları geçmiştir.

Even Tunguzları, Evenk Tunguzları, Nanay Tunguzları, Negidal Tunguzları, Oroç Tunguzları, Udegey Tunguzları, Ulç Tunguzları ve Uylta (Orok) Tunguzlarından ibaret olan Buryatya Cumhuriyeti'ndeki Tunguzlar, 2010 yılında 3005 kişiden ibaretti. Bu rakam da umum cumhuriyet nüfusunun %0,31'ine tekabül etmekteydi. Bu nüfus 2020 yılında 3.079 kişiye yükselmiş ve umum cumhuriyet nüfusuna oranı aynı kalmıştır. Buryatya Cumhuriyeti'nde yaşayan Tunguzlar içerisinde en kalabalık nüfusa sahip olan halk, 2.995 (2010'da 2.974 kişi) kişiyle Evenk Tunguzlarıdır. Yani aslında neredeyse cumhuriyetteki Tunguzların tamamı Evenklerden oluşmaktadır. Evenk Tunguzlarını, 51 (2010'da 4 kişi) kişiyle Even (Lamut) Tunguzları izlemektedir. Oysa 2010 yılındaki sayımda, ikinci sırada 11 (2020'de 9 kişi) kişiyle Nanay Tunguzları bulunmakta idi. 2020 yılındaki sayımda, 2010 yılında Buryatya'da bulunmayan Oroç ve Negidal Tunguzları da görülmüştür. Tunguzlarla ilgili bir diğer dikkat çeken durum, 2010 yılında Uylta Tunguzları için isim seçeneği olarak "Orok" verilirken 2020 yılında "Oroçen" tercih edilmiştir.

Buryatya Cumhuriyeti'nde 2010 yılında Samoyetler ise sadece beş kişiden ibaret idi ve bunların dördü Nenets Samoyeti biri de Selkup Samoyeti'dir. 2020 yılında bu rakam, beşi Nenets biri Selkup olmak üzere, altı kişiye yükselmiştir.

Ketler, Koryaklar, Nivher (Gilyaklar), Çukçalar, Çuvlar, İtelmenler, Kamçadallar, Eskimolar ve Yukagirlerden müteşekkil Buryatya Cumhuriyeti'ndeki Paleo-Sbiryalılar ve Yeniseyliler, 2010 yılındaki toplam 18 kişiden 2020'de 23 kişiye yükselmişlerdir. 2010 yılında cumhuriyette tespit edilen Nivhlerin (Gilyaklar) 2020 sayımında kayboldukları, buna karşılık, 2010 yılında bulunmayan Yukagirlerin 2020'de cumhuriyette tespit edildiği görülmektedir.

Buryatya Cumhuriyeti'nde yaşayan aslen Sibiryalı olmayan göçmen nüfus içerisinde en kalabalık olanı şüphesiz Slavlardır. Yukarıda da belirtildiği üzere, nüfusları düşmekle birlikte, zaten cumhuriyet nüfusunun çoğunluğunu Ruslar teşkil etmektedir. 2020 sayımına göre cumhuriyette Rusınlar, Kozaklar ve Pomorlar dâhil, 581.685 Rus yaşadığı yukarıda belirtilmişti. Bu Rus nüfusa ilave olarak 476 Beyaz Rus (2010'da 1.250 kişi) ve 2007 Ukraynalı (2010 da 5.454 kişi) ile Doğu Slavlarının toplam nüfusu 584.349 kişiye (2010'da 637.778) çıkmaktadır. Bu da cumhuriyet nüfusunun %59,71'ine (2010'da %65,61) tekabül etmektedir.

Doğu Slavlarına ilave olarak 11 Bulgar, 2 Makedon, 3 Sırp'tan oluşan toplam 16 (2010'da 50 kişi) Güney Slavı; 4 Çek ve 65 Leh'ten oluşan toplam 69 (2010'da 172 kişi) Batı Slavı bulunmaktadır. Bu da toplam Slav nüfusunu 584.434 kişi (2010'da 638.000 kişi) yapmaktadır ki bu da cumhuriyet nüfusunun %59,72'sine (2010'da %65,64) denk gelmektedir. 2010 sayımında Buryatya Cumhuriyeti'nde tespit edilen Güney Slavlarından Hırvat ve Slovenlerin 2020 sayımında ortadan kalktığına şahit olunmaktadır. Görüldüğü üzere, cumhuriyette yaşayan Slav nüfus, bütün unsurlarıyla azalmaktadır.

Göçmen nüfus içerisinde dikkati çeken bir diğer halk öbeği, Kafkas halklarıdır. 2020 sayımında, Buryatya Cumhuriyeti'nde yaşayan Kafkas halkları; Abhaz-Adıge alt grubundan Abazalar, Abhazlar, Çerkezler, Kabarteyler ve Şapsuğlar; Avar-Andi-Dido alt grubundan Avarlar (Arçiler dâhil); Dargı-Lak alt grubundan Dargılar ve Laklar; Samur alt grubundan Agullar, Lezgiler, Rutullar ve Tabasaranlar; Veynak alt grubundan İnguşlar ve Çeçenler ile Kartvel alt grubundan Gürcülerden ibarettir. Bu Kafkas halklarının cumhuriyetteki toplam sayısı 879 (2010 yılında 522 kişi) kişidir. Bu da umum cumhuriyet nüfusunun %0,09'una karşılık gelmektedir. Kafkas halklarının Buryatya Cumhuriyeti'ndeki sayısı artmış olmakla birlikte çeşitliliği azalmıştır. 2010 sayımında cumhuriyette tespit edilen Andiler, Adigeler ve Udinler, 2020 sayımında ortadan kalkmıştır. Ancak 2010 sayımında Buryatya'da tespit edilemeyen Şapsuğlar ve Arçiler 2020'de kaydedilmiştir. Bu Kafkas halkları içerisinde en kalabalık olanı 213 kişiyle Avalardır. Onları 204 kişiyle Gürcüler ve 134 kişiyle Lezgiler takip etmektedir. Kafkas halkları, Buryatya Cumhuriyeti nüfusunun %0,09'unu teşkil etmektedir.

İrani halklar, Buryatya Cumhuriyeti'ndeki göçmen halklar arasında çeşitlilikleri ile dikkati çeken bir diğer halk öbeğidir. Cumhuriyette yaşayan İrani haklar; Kürtler (Yezidiler dâhil), Osetler, Pamiriler, Tacikler, Talışlar ve Tatlılardan ibarettir. Sayımda bir de "Afgan" ibaresi bulunmaktadır. Eğer bu adlandırmadan kasıt Peştular ise Afganlar da İrani halklar hanesine eklenebilir. 2020 sayımına göre bu halkların toplam nüfusu, 976 kişiden (2010'da 449 kişi) ibarettir ve umum cumhuriyet nüfusunun %0,1'ine tekabül etmektedir. Bu nüfus içerisinde 850 kişilik (2010'da 295) nüfusuyla Tacikler ilk sırayı almaktadır. Aslında on yıllık süreçte cumhuriyette yaşayan İrani nüfustaki artışın Taciklerin nüfusunun artışından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. 2010 yılında sayımda tespit edilen Farısların 2020 yılında görülmediği de dikkati çeken bir diğer meseledir.

Buryatya Cumhuriyeti'nde yaşayan bir diğer önemli bir göçmen halk öbeği Fin – Ugor halklarıdır. Fin – Ugor halkları cumhuriyette Estonlar, Finler, Hantlar (Ostyaklar), Kareller, Komiler (Ziryanlar, Permyaklar), Macarlar, Manslar (Vogullar), Mariler (Çeremisler), Mordvinler (Mokalar ve Erzyalar dâhil), Udmurtlar (Votyaklar) ve Vepslerden (Çudlar) ibarettir. 2020 yılında bu Fin – Ugor nüfusunun toplam sayısı 382 kişiden (2010'da 1.347) ibaretti. Bu nüfus içerisinde en yüksek nüfusa sahip halk, 144 (2010'da 437 kişi) kişiyle Mordvinlerdi. On yıllık süreçte, cumhuriyette yaşayan Fin – Ugor halkları azalmıştır. Bir tek 2010 yılında sayımda görülmeyen Finler, 2020'de tespit edilmiştir.

Buryatya Cumhuriyeti'nde yaşayan bir diğer göçmen halk öbeği, Baltık halklarıdır. Cumhuriyetteki Baltık halkları; Litvanyalılar, Letonyalılar ve Latgalyalılardan ibarettir. Çok küçük bir nüfusa sahip bu halklar, 2020'de toplam 110 kişilik (2010'da 193 kişi) bir nüfusa sahipti. Bu öbek içerisinde en kalabalık halk, 88 kişi ile Litvanyalılardır. Ayrıca 2010 sayımında görülen Latgalyalılar, 2020 sayımında kaybolmuştur.

Ermeniler, Buryatya Cumhuriyeti içerisinde dikkati çeken bir nüfusa sahipler. 1639 kişilik nüfusa sahip bu halk, yalnız başına bazı halk öbeklerinden daha yüksek bir nüfusa ve %0,17'lik bir orana sahiptir. 2010 yılında yalnızca “Ermeni” ibaresi yer almakta idi, ancak 2020 sayımında bu ibarenin yanına bir de “Rus Ermenisi” ibaresi düşülmüştür.

2020 yılı Tüm Rusya Sayımı'nda, Buryatya Cumhuriyeti'nde yaşadığı tespit edilen diğer etnik gruplar ve sayıları şöyle sıralanabilir: Almanlar 452 kişi, Amerikalılar 13 kişi, Asuriler 1 kişi, Britanyalılar 2 kişi, Çingeneler 172 kişi, Çinliler 407 kişi, Dunganlar 24, Fransızlar 1 kişi, Hintliler 7 kişi, İspanyollar 1 kişi, İtalyanlar 5 kişi, Japonlar 4 kişi. Koreliler 315 kişi, Moldovalılar 146 kişi, Pakistanlılar 1 kişi, Rumenler 11 kişi, Vietnamlılar 15 kişi ve Yahudiler 195 kişi. Sayımda Çinliler ve Dunganlar iki ayrı etnik grup olarak verilmişlerdir. Bu iki grubu tek grup olarak da kabul etmek mümkün. Ayrıca 2020 sayımında “Çinliler” hanesine parantez içinde “Tibetliler” ibaresi de eklenmiştir. 2010 sayımında bu ibare yoktu. “Almanlar” hanesinde de “Ermeniler” hanesinde olduğu gibi yanında “Rus Almanları” ibaresi var. Buradan da bunların Volga Almanları olduklarını anlıyoruz. 2020 sayımında, 68.873 kişi “uyruk” belirtmezken 11.717 kişi de milliyet ile ilgili soruyu cevaplandırmayı reddetmiştir. Yani 2020 yılı itibarıyla Buryatya Cumhuriyeti'nde milliyeti bilinmeyen toplam 80.590 kişi bulunmakta idi.

2010 ve 2020 sayımları karşılaştırıldığında, on yıllık süreçte, Buryatya Cumhuriyeti'nin nüfusunun 6.567 kişi arttığı görülmektedir. Bu

artış, bir milyona yakın bir nüfus için, on yıllık süreçte küçük bir artıştır. Bunun en büyük sebebi cumhuriyet nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden Slavların nüfusunda görülen büyük düşüştür. Buryat Moğolu nüfus artış gösterirken pek çok azınlığın sayısının düştüğüne şahit olunmuştur. Ancak buna rağmen, 2020 yılında sayımda adı geçen etnik grupların sayısı 10 artmıştır. 2010 yılında 116 etnik grup görülürken, 2020 yılında bu sayı 126'ya çıkmıştır. Bu, kısmen cumhuriyette yeni azınlıkların görülmesi, kısmen de bazı etnik grupların altında alt grupların sayımda belirtilmesi ile ilişkilidir.

3.2. Buryatya Cumhuriyeti'nde Dillik Durum

İki ana etnik grup Ruslar ve Buryat Moğolları olmakla birlikte, Buryatya Cumhuriyeti'nde yüzden fazla etnik grubun yaşadığı, yukarıda ayrıntılı bir şekilde yansıtılan nüfus sayımlarından görülmektedir. Birbirlerinden farklı diller konuşan bu kadar çok halkın yaşadığı bir ortamda, bir veya birden fazla ortak iletişim dilinin olması kaçınılmaz bir durumdur. Cumhuriyetin adına bakarak Buryat Moğolcasının ülkenin diller hiyerarşisi içinde güçlü bir yere sahip olduğu düşünülebilir. Ancak yapılan araştırmalar, bunu böyle olmadığını göstermektedir. 1990'larda yapılan araştırmalar, Buryat Moğollarının %10 (başkent Ulan Ude'de bu oran %22'ye çıkmaktaydı) kadarının Buryat Moğolcasını hiç kullanmadığını, %1.5'inin Buryat Moğolcasını hiç anlamadığını, %4.5'inin Buryat Moğolcasını hiç anlamadığını, %25'inin Buryat Moğolcasını okuyamadığını ve %29'unun Buryat Moğolcasını yazamadığını ortaya koymuştur. Buna karşılık, hemen hemen bütün Buryat Moğolları Rusçayı anlayıp konuşabilmekte idi. 1980 ve 1990'larda yaşanan dil diriltme hareketlerine rağmen, elde edilen sonuç bu idi (Leisse ve Leisse, 2007, s. 778-779). Bu sebeple Buryat Moğolcası açısından durumun geçmişte daha kötü ve günümüzde de nispeten daha iyi olduğu düşünülebilir. Bu veriler ışığında, cumhuriyetteki ortak iletişim dilinin Rusça olduğunu tahmin etmek zor değil.

Yine de Buryat Moğolcasının topluluk hiçbir işlevinin olmadığını düşünmek doğru olmaz. Zira Buryat Moğolları ile Evenk Tunguzları arasındaki ortak iletişim dilinin Buryat Moğolcası olduğu bilinmektedir. Hatta bu durum neticesinde pek çok Evenk Tunguzu'nun da Tunguzcayı bırakıp Buryat Moğolcasına geçtiği de bilinmektedir (Wurm, 1996a, s. 976; Wurm 1996b, s. 980). Benzer bir durumun Tuva Türklerinin Buryatya Cumhuriyeti'nde yaşayan kolu olan Soyot Türkleri için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Zira yukarıda da belirtildiği üzere, 2020 sayımından bazı Soyot Türklerinin kendilerini "Buryat-Soyot" şeklinde

kaydettikleri anlaşılmaktadır. Ancak Soyot Türkleri arasında bir millî dirilişin meydana geldiği de anlaşılmaktadır. 2010 ve 2020 yılları arasındaki on yıllık süreçte Soyot Türklerinin nüfusunda meydana gelen büyük artışın daha önce kendilerini “Buryat” olarak kaydettiren bazı kişilerin “Soyot” kaydettirmeleri neticesinde meydana gelmiş olabileceği yukarıda belirtilmiştir. Nitekim, 2005 yılından itibaren Soyot Türkçesinin ilkökul seviyesinde öğretilmeye başlanması (Rassadin, 2010, s. 9) da bu yönde bir işaret olarak kabul edilebilir. Ülkede yaşayan Koreliler ve Almanların da 1990’lı yıllardan itibaren dil kursları ve öğretmen okullarında dil öğretimi dâhil pek çok kültürel faaliyet içerisinde olduğu bilinmektedir (Zhukovskaya, 2007, s. 36-37).

4. Sonuç

Günümüzde Rusya Federasyonu’nun Uzak Doğu Federal Bölgesi içerisinde yer alan Buryatya Cumhuriyeti’nin topla nüfusu, 2020 Tüm Rusya Nüfus Sayımı’na göre 978.588 kişiden ibarettir. Bu nüfusun çoğunluğunu Slavlar ve Moğollar teşkil etmektedir. Slavlar, toplam 584.434 kişiyle birinci sırayı, toplam 295.591 kişilik nüfusla Moğollar ikinci sırayı ve toplam 9.966 kişiyle Türkler üçüncü sırayı almaktadırlar. Bu rakamlarla Slavlar, cumhuriyet umum nüfusunun %59.72’sini teşkil ederken Moğollar %30.21’ini ve Türkler %1.6’sını oluşturmaktadır. Bu üç halk öbeği ile birlikte cumhuriyette yüzden fazla etnik grup yaşamaktadır ancak bu etnik grupların çoğunun umum nüfusa oranı %1’in altındadır.

Günümüzde Buryatya Cumhuriyeti nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden Slavlar hızla azalmaktadır. Bu nüfus son on yılda 50.000 civarında bir nüfus kaybına uğramıştır. Son kırk beş yıllık süreçte ise bu nüfus kaybı 150.000 kişiyi bulmaktadır. Buna karşılık cumhuriyette yaşayan Moğol nüfusu ise artmaktadır. Son on yılda ülkede yaşayan Türk nüfusu da umumi olarak gerilerken mahallî Türk nüfus olan Soyot Türkleri hızlı bir artış göstermiştir. Ülkede yaşayan Tunguzlar, küçük de olsa artış gösteren bir diğer halk öbeğidir. Tunguzlar içerisinde bilhassa Evenk Tunguzları artış göstermiş, diğer Tunguz halkları azalmıştır. Ülkede Moğollar dışındaki halk öbekleri ve etnik grupların tamamına yakını son on yıllık süreçte nüfus kaybına uğramıştır.

Ülkede yaşayan Slavların ve bilhassa Rusların hızlı nüfus kaybına rağmen, Rusça hâlâ ülkenin diller hiyerarşisinin en tepesinde yer almaktadır. Buryat Moğolcasının da ülke içerisinde bir konuma sahip olduğuna şüphe yok. Bilhassa Evenk Tunguzları ve Soyot Türkleri gibi bazı yeri halklar nezdinde birtakım topluluk işlevlere sahip olduğu

görülmektedir. Bununla birlikte azınlık halklarının bazılarının dilleri eğitim sistemi içerisinde yer almaya başlamıştır. Mesela Soyot Türkçesi, 2005 yılından itibaren ilkokul seviyesinde eğitim sistemine girmiştir. Bu durumun yakın gelecekte ülkenin dillik manzarası üzerinde tesirli olacağına şüphe yoktur.

Ülkedeki demografik seyir, zaman içerisinde Buryat Moğollarının daha etkin ve hâkim hâle geleceğini göstermektedir. Bu durumun dillik sonuçlarının da olacağına şüphe yok. Bununla beraber Soyot Türkleri ve Evenk Tunguzları gibi daha önce Buryat sayılan veya Buryat kültürel baskısı olan halkların da kültürel ve dillik dirilme içerisinde olduğuna şahit olunmaktadır. Bu durumun da dillik ve siyasi birtakım neticelerinin olması pek muhtemeldir.

Kaynaklar

Basılı Kaynaklar

- Atasoy, E. (2011). *Demografi, Jeopolitik ve Etnoğrafya Işığında Rusya*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Heaney, D. Ed. (2023). *The Territories of the Russian Federation 2023*. Londra ve New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Leisse, O. ve Leisse U.-K. (2007). "A Siberian Challenge: Dealing with Multiethnicity in the Republic of Buryatia". *Nationalities Papers*, 35(4): 773-788.
- Rassadin, V. I. (2010). *Soyotica*. Szeged: University of Szeged.
- Wurm, S. A. (1996a). "Indigenous lingue franche and bilingualism in Siberia (beginning of the 20th century)". *Atlas of Languages of INtercultural Communication in the Pacific, Asia, and the Americas*. Haz. S. W. Wurm. P. Mühlhäusler, D. T. Tryon. Berlin ve New York: Mouton de Gruyter: 975-978.
- Wurm, S. A. (1996b). "Some lingue franche and pidgins in North Siberian and North Pacific areas at the beginning of the 20th century". *Atlas of Languages of INtercultural Communication in the Pacific, Asia, and the Americas*. Haz. S. W. Wurm. P. Mühlhäusler, D. T. Tryon. Berlin ve New York: Mouton de Gruyter: 979-988.
- Zhukovskaya, N. L. (1995). "Religion and ethnicity in Eastern Russia, Republic of Buryatia: a panorama of the 1990s". *Central Asian Survey*, 14(1): 25-42.

5.2. Elektronik Kaynaklar

<https://web-archive-org.translate.google.com/web/20220205162518/http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201811040002?i>

ndex=0&rangeSize=1&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr
_pto=tc (erişim tarihi: 07.09.2024)

https://rosstat.gov.ru/vpn/2020/Tom5_Nacionalnyj_sostav_i_vladienie_yazykami (erişim tarihi: 14.09.2024)

SELÇUK, Bahir.*

“Baba Yurdunda Maziye Temaşa: Mekân-Zaman İlişkisi Bağlamında İsmail Safâ'nın ‘Mevlid-i Pederi Ziyaret’ Şiiri”**

1. Giriş

Divan şairlerinden Mehmet Behcet (1828-1878)'in oğlu, Peyami Safâ (1899-1961)'nın babası olan İsmâil Safâ (1867-1901), Servet-i Fünûn devri sanatçısı olup bu akımın gölgesinde kalmış, edebî hayatını eski ile yeni arasında bir çizgide devam ettirmiştir. Muallim Naci tarafından “şâir-i mâder-zâd” (anadan doğma şair) unvanı verilen İsmâil Safâ, edebî anlamda bir iddia gütmeyeceğinden olsa gerek daha sonraki dönemlerde unutulmaya yüz tutmuştur. Yedi şiir kitabı, iki mensur ve bir de tercüme eseri bulunan Safâ'nın şiirlerinde biçimsel unsurlar eski şiirden, muhteva ise yeni şiirden izler taşır. Şiirlerini Sünûhât, Huz Mâ Safâ, Mağdûre-i Sevdâ, Mevlid-i Pederi Ziyâret, Mensiyyât, Hissiyât, İntâk-ı Hakk'ın Tahmîsi adlı eserlerinde toplayan Safâ, sanat ve edebiyata dair düşüncelerini de Mülâhazât-ı Edebiyye ve Muhâkemât-ı Edebiyye adlı mensur eserlerinde bir araya getirmiştir.¹

Mevlid-i Pederi Ziyaret, İsmail Safâ'nın kardeşi Ahmet Vefa (1868-1901) ile babası Mehmet Behcet'in doğum yeri olan Trabzon'a yaptıkları seyahati ve bu seyahat esnasındaki duygularını anlattığı manzum eseridir. 1312 (1895) yılında İstanbul'da Âlem Matbaasında basılan eser, şairin babasıyla ilgili verdiği bilgiler açısından da önem taşımaktadır. Otuz sayfadan oluşan eser, kısa bir giriş ve geneli mesnevi biçiminde kafiyeleşmiş 188 beyitten müteşekkildir. Mefûlû / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün kalıbıyla yazılmış manzumede, şairin babasına hitap ettiği, ardından dikkatini farklı varlıklara yönelttiği 30 beyitten oluşan bölüm (31-61. beyitler) kaside biçiminde kafiyeleşmiştir.

Manzume, yapı ve muhtevası yönüyle dikkat çekicidir. Şairin seyahatname dediği manzume biçimsel olarak mesnevi ve kaside nazım şekillerinin özelliklerini taşımakta muhteva olarak da seyahatname,

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahirselcuk@firat.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9915-3100>

** Bu çalışma, 21-23 Ekim 2022 tarihlerinde Elazığ'da düzenlenmiş olan “6. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi”nde sunulan sözlü bildirin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

¹ Bahir Selçuk vd., *Şâir-i Mâder-zâd İsmail Safâ Bütün Şiirleri*, İstanbul: Hiperyayın, 2019, s. 9, 18-26.

mersiye, medhiye, terceme-i hâl (biyografi) ve nasihatnâme türüne ait özellikler barındırmaktadır.

Kısa mensur girişte şair, üç dört yıl önce hasta olan kardeşinin hava değişimi vesilesiyle daha önce çok istediği hâlde gidemediği baba yurdu Trabzon'u ziyaret ettiklerini, bu ziyaret esnasındaki duygularını ifade eden yazılarını o dönemde çıkan bir mecmuada yayımladığını, sonrasında da tashih ve ilavelerle son şeklini verip yeniden yayımladığını ifade eder:

Trabzon, pederimin maskat-ı re'sidir. Dünyânın her yerinden ziyâde orasını gidip görmek istediğim hâlde, bu ârzûmun husûlü müyesser olmamakda idi. Üç dört sene evvel kardeşim Vefâ'nın tebdîl-i havaya ihtiyâcı gibi hazîn bir vesîle ile istediğim seyâhata özlediğim ziyârete muvaffak olmuşdum. Müsta'id-i te'essür olan her kalbi acıklı hislerle giryân edecek bir sûretde vukû' bulan şu seyâhat bana, vezinli kâfiyeli birçok şeyler söylemiş ve sânihâtımın bir kısmı, o esnâda çıkarılan bir risâle-i mevkûte ile neşr edilmişdi. Rûfekâ-yı tahrîre hitâben Trabzon'da yazdığım o seyâhat-nâmeyi tashîh ve ilâvelerle biraz daha okunmağa elverişli bir hâlde getirmiş olduğuma kanâ'at etdiğim için böyle ayrıca neşrini münâsib gördüm. Şimdiye kadar intişâr eden âsârımın kısm-ı küllîsini ehemmiyet-i şî'riyyeden sâkit bularak tab' etdirdiğime pişmân oluyorum. Bugün şu eserin de sâha-i matbû'âta vaz'ına cür'et eylediğimden dolayı zamân geçdikçe nâdim olacak bir terakkîye mazhar olabileceğimi ümîd etmekle mütesellîyim. (fî 5 Ağustos, Sene, [1]310)²

Mevlid-i Pederi Ziyaret, daha önce manzum biçimde yayımlanmış ziyaret izlenimlerinin üç dört yıl sonra birtakım düzeltme ve eklemelerle yeniden yazılmış şeklidir. Şairin uzun zamandır hayalini kurduğu baba yurdu Trabzon, hasta kardeşiyle yolculuk, babasına ait hatıralar, çocukluk anıları şiirin anlam örüntüsünde önemli yer tutmaktadır. Olumlu olumsuz pek çok duygu ve düşüncenin dile getirildiği şiir, yapı ve muhteva özellikleriyle dikkat çekmektedir.

Şair, yıllarca özlemine duyduğu babasının doğduğu şehir olan Trabzon'a kardeşinin hava değişimi vesilesiyle deniz yolculuğu neticesinde ulaşır. Trabzon'un görünmesi ile babasını hatırlar, âdetâ hayal âleminde babası ile bir gezintiye çıkar. Trabzon'da babasının

² Bahir Selçuk vd., age., s. 215. Şiirden alıntılar da bu kaynaktan yapılacaktır (age. s. 215-230).

doğduğu evi ziyaret eder, bu köhne mekânda babasına ait izler bulur. Yaşlı bir baba dostundan babasının çileli hayatına ve sağlam kişiliğine dair pek çok bilgi edinir, ondan hikmet dolu nasihatler alır. Sonra at sırtında bir yol arkadaşı ile Yomra'ya gider.

Şiir, Arkadaşlar! şeklinde bir hitabın ardından başlar. Şair, ilk beyitte selam sözünden sonra Trabzon'da olduğunu belirtir.

Ba'de's-selâm 'arz edeyim hâlimi bütün,
Evvelce söyleyim ki **Trabzonda'yım** bugün

Ardından üç beyitte yollarda gurbet hüznü ile ah ederek yol aldıklarını, asla sıkıntı çekmeden istedikleri yere vardıklarını, sağlığının yerinde olduğunu belirttikten sonra "Lâkin bakın, ne yolda? Nasıldır seyâhatim?" sorularıyla okuyucunun merakını celbedip geçmişe dönerek bulunduğu mekâna gelmeden önceki macerasını tasvire başlar.

Yollarda hüzn-i gurbet ile birçok âh edip,
Lâkin yine selâmet ile kat'ı râh edip,

Aslâ sıkıntı çekmeyerek hâsıl-ı kelâm,
Olduk biz işte vâsıl-ı ser-menzil-i merâm.

Sihhatdeyim, yerindedir oldukça râhatım
Lâkin bakın, **ne yolda?** Nasıldır **seyâhatim?**

Bundan sonra şair, kendisini farklı duygulara sürükleyen deniz yolculuğunu anlatır. Trabzon'un görünmesi ile babasını hatırlayıp yoğun duygularla babasına, Allah'a, tabiata, şehre ve şehirdeki baba dostlarına seslenir. Trabzon'da köhne baba evi ve yaşlı baba dostu ziyaretini ayrıntılarıyla dile getirir, at sırtındaki Yomra yolculuğuna dair izlenimleri ile şiirini tamamlar.

2. Şair, Mekân ve Zaman İlişkisi Bağlamında *Mevlid-i Pederi Ziyaret*

Mekân, zaman ve insan arasında sıkı bir bağ vardır. Bu yüzden "Modern bilgi ve kuramlar, mekânı, zamanla birleştirerek, biyolojik, sosyal, politik ve kültürel değişim ve gelişim çözümlenmeleri yapmaktadırlar."³ Mekân ve zamanla mukayyet insan bir yandan bunlarla şekillenirken diğer yandan kendisi mekân ve zamanı şekillendirmekte ve anlamlandırmaktadır. Elbette burada mekân ve zamanın doğal, yapay, maddi, manevi, görünen ve görünmeyen her türlü boyutu kastedilmektedir.

³ Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân*, İstanbul: Hece Yayınları, 2007, s. 9.

Bireyin “varolma” süreci başladığında, bu sürece ait mekân, zamanla bütünleşir ve varlığın yaşamı boyunca verilen zamanla birlikte hareket eder. Ruhun bedenleşmesi; bir şekle bürünmesi ya da dünyalaşması olarak değerlendirilebileceğimiz bu eşikten sonra, farklı mekânlar birbirini izler. Birey, kendisine sunulan yaşamın zamansal sürecinde farklı mekânlarla karşılaşır. Bu mekânlar doğal ve yapay olmak üzere bireyin yaşam kurgusunda yerini alır.⁴

İnsan, farkına varmasa da anne karnına düştükten sonra maddi anlamda zaman ve mekânla tanışmış olur. Kendini sarmalayan bu mekândan ve süreçten göbek bağı koparıp ayrılan insan, dış dünyanın zaman ve mekân bağı kuşanır ve ömür boyu bu bağı muhafaza eder. Bu âlemde ömrü boyunca girift ve sınırsız zaman ve mekân ilişkileri kuran insanın ölümle kıyameti kopar ve insan, dünyevî zaman ve mekândan azade olarak farklı bir boyuta taşınır.

Bir ömür boyu fiziken üzerinde/içinde yaşanan iç içe geçmiş zaman ve mekânların yanında bir de bireyin kendi içinde yaşattığı bir zaman ve mekân söz konusudur. Hatta dış dünyadaki mekân ve zaman kavramı da çoğu zaman insanın iç âlemine, psikolojisine göre şekillenir. Dolayısıyla zaman ve mekân ile insan arasında güçlü bir etkileşim söz konusudur. “İnsanın sosyal, politik, kültürel ve edebî varlığı, mekânın anlam ve işlevlerini belirleyip biçimlendirdiği gibi; mekân da insanın sosyal, politik, kültürel ve edebî varlığının niteliklerini etkilemektedir.”⁵

Bireyin maddi ve manevî yaşantısına etki eden, onun iç dünyasında farklı anlamlar kazanan zaman ve mekânı en derin biçimde yaşayan ve algı ve duyumsamalarını söze dökerek aynı zamanda yaşattıran en önemli kişiler şairlerdir. Hayata dair hemen her şeyi dile getirmede bir adım önde olan şairler, kendilerini ve bütün varlığı kuşatan zaman ve mekân kavramlarıyla ilişkilerini ve algılarını da aynı ölçüde aksettirirler.

Edebî metin özellikle şiir, ne kadar gerçeklik üzerine kurulu olursa olsun nihayetinde bir kurmaca işidir. Dış dünyada yer alan obje, varlık, kavram şiir düzlemine taşındığında onun gerçeklikle ilişkisi tartışmalı bir boyuta taşınır. Harita üzerinde bulunan bir şehir, ismi biyografi kitaplarında yer alan bir şahsiyet, konumu belli bir yapı şiir dünyasında değişim ve dönüşümlere uğrar, yeniden inşa edilir.

⁴ Özcan Bayrak, *Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Mekân ve Algı*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2013, s. 18.

⁵ Mehmet Narlı, age., s. 9.

İsmail Safâ'nın şiirine konu ettiği şehir (Trabzon), bir insanın gezip görüp anlattığı sıradan bir mekân değildir. Trabzon bir babanın; içinde doğup büyüdüğü evi, anıları, çocukluk arkadaş(lar)ını barındıran kapsayıcı bir mekândır. Çocukluktan beri özlem duyulduğu hâlde bir türlü fırsat bulunup gidilemeyen bu hedef mekânla yaşanan mekân arasında deniz engeli bulunmaktadır. Orayı ziyaret etmenin asıl gerekçesi ise bütün bunlar değil, hasta bir kardeşin hava değişimi isteğidir. Dolayısıyla şairin arzuları, ümitleri, beklentileri, korkuları, endişeleri bu ziyaretteki zaman ve mekân algısı üzerinde çok önemli rol oynamaktadır. Zira aynı mekân farklı kişilerde hatta aynı kişide bile farklı zamanlarda değişik algılara, düşüncelere sebebiyet verir. Bu sebeplerle tarifsiz duygular içinde bulunan şair için Trabzon, kendi taşıdığı standart değerler yanında şairin yüklediği öznel, sıra dışı ve mistik özellikleri de haiz bir şehirdir. Taşdığı ve kendisine yüklenen değerlerle renkli bir mekân özelliğine sahip şehir; görme, gezme, hissetme ve duyumsama neticesinde farklı anlamlar da yüklenecektir. Mekânın kişide uyandırdıkları, mekân içindeki mekânların çağrıştırdıkları ve bu anda yaşan tarifsiz duygular ancak tadanın bilebileceği türden deneyimler sunmaktadır. Sıradan bir birey için, mekân-zaman ilişkili bu engin tecrübeyi dilin sınırlı imkanlarıyla aktarmak, başkalarıyla paylaşmak elbette mümkün görünmemektedir.

Şiir dili söz konusu olduğunda mekân ve mekân algısını ifadeye sembolik dil devreye girdiği için tasvir edilen mekânlar ve zaman artık kurmaca bir zemine taşınmış olur. Böylece şair, yaşadığı dünyanın göndergesel mekânlarını ve zamanını kendi inşa ettiği kurmaca bir zaman ve zeminde şiir dilinin imkânları ile okuyucusuna aktarır, okuyucu da kendi gücü nispetinde anlatılanları canlandırmaya, deneyimlemeye başlar.

Mevlid-i Pederi Ziyaret, İsmail Safâ'nın kendi ifadesiyle aslında babasının doğduğu şehri/Trabzon'u ziyaret ettiği ve izlenimlerini anlattığı bir "seyahatname"dir. Bu manzum seyahatnamede Trabzon'a gidiş yolculuğu, babasını hatırlama, baba evini ziyaret ve karşılaşılan bir baba dostuyla sohbet, izlenimler ve Yomra'ya gidiş yolculuğu anlatılmaktadır. Şair, şiir boyunca yolculuğa vesile olan hasta kardeşi Ahmet Vefâ'ya dair herhangi bir şey söylemez, gemideki diğer yolculara dair somut bir şey de ifade etmez. Geminin sallanmasıyla çocuk ve yaşlıların rahatsız olduğunu, Yomra'ya bir yol arkadaşıyla gittiğini dile getirir. Trabzon gidiş yolculuğu üç beş gün sürer, Yomra ile ilgili net bir bilgi bulunmaz. Dönüş yolculuğu ve süreci hakkında da herhangi bir bilgi

verilmez.

Safâ, mekân ve zamanı duyumsama ve algılama hususunda sadece kendisine ışık tutmuş, ötekileri paranteze alarak karanlıkta bırakmıştır. Bu nedenle neredeyse şiir boyunca mekân, zaman ve şair dışındaki hemen her şey bir sis perdesi altındadır. Mekânlar, şairin hâlet-i ruhiyesine göre şekillenmekte onun yansıttığı ışığa göre görünüp kaybolmaktadır. Okuyucu, teşbih ve mecazlar yoluyla bu mekânları anlamlandırmaktadır. Şiir boyunca mekân ve zamanın anlam ve işlevleri yer değiştirme, ruhsal durum ve bakış açısı ile şekillenmektedir. Şair, mekân ve zamanı algısını edebî sanatlar ve sıfatlarla okuyucusuna anlatma, aktarma ve gösterme gayret ve çabası içindedir.

Mekânların tasvirinde mekânlardaki değişim ve hareketlilik, zaman dilimi, şairin duygu durumu önemli rol oynamaktadır. Metin boyunca zamanı özellikle mekânı karşılayan pek çok isim, sıfat, edat ile hareket ve yönelim bildiren fiillere rastlanır. Göstergelerin bazıları bizzat şairin deneyimlediği mekân ve zamanları ifade ederken bazıları da sadece andığı mekânlara işaret etmektedir.

Özel İsimler: Akdeniz, Bahr-i Siyâh, Beyt-i Hudâ, Hicâz, Trabzon, Tûr, Yomra.

Cins İsimleri: a'mâk-ı fikret, âfâk, ağaçlar, ahcâr, âlem-i fânî, âsumân, âşiyân, belde, buralar, binâ, cennet, cibâl, cihân, çayır, çemen, çemenler, dâire, dağlar, der, deryâ, dîvâr, dehr, dünyâ, etrâf, ev, felek, fezâ, fülk, gehvâre, gemi, gök, gurbet, hâne, havsala-i âdemiyyet, her taraf, kâinât, ka'r-ı zulmet, kabir, kenâr-ı bahr, kûşe, lahd, mahal, mağaralar, manzara, mehd, mekteb, mesîre, medrese, mescid, merkez, mevlid, mezâr, münzevî, ormanlar, penâh, pervâzgâh, ravzâ, reh-güzâr, sahârî, sahârî-i vahşet, sâhil boyu, sakf u cidâr, sath-ı yem, semâ, semt-i semâ, seyâhat, silâ, surlar, şehir, toprak, türâb, türbe, uçurumlar, ummân, vâdiler, vatan, yanardağ, yer, yol, zemîn...

Hareket, Sükûnet ve Yön Bildiren Göstergeler: alt, bâlâ-nişîn, cüdâ, cüst u cû, çıkdım, durma, firkat, gidin, girdi, hem-râh, hicret, ihtiyâr-ı sefer, kat'-ı râh edip, kürsî-nişîn-i seng, meyyâl, muttasıl, müfârakat, pervâz, refâkat, revân idik, sath-ı mâ, sefer, seyredin, sığar, ser-te-ser, sû-be-sû, süvâr olarak, tevakkuf eder, uzak, üst, üzeri, vâsıl-ı ser-menzil-i merâm, yolculuk, zîr, ziyâret...

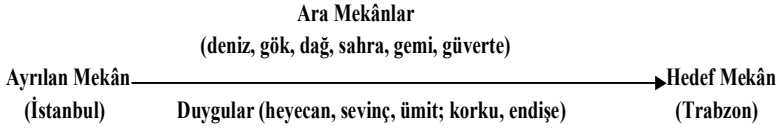
Zaman İfade Eden Göstergeler: ale's-seher, arz-ı tecellâ, bâmgâh, bir gün, bir nebze, birden bire, bugün, dem-i seher, devâm, esnâ-yı râh, ezeli, hemân, her bâr, her dakîka, her şeb, her zamân, gurûb, leyâl, leyl ü nehâr, sayf u hazân, mâzî-nümâ, nev-bahâr, o zamân, on iki yıl sonra,

sermediyyet, subh u şâm, şebâb, tulû', üç beş gün, vaktiyle ...

Şiirde anlatılan seyahat ve izlenimler mekân, mekân-zaman ekseninde dört alt başlık altında incelenebilir: Deniz yolculuğu, maziye yolculuk, Trabzon'da baba evi ve baba dostu ziyareti, Yomra yolculuğu.

2.1. Deniz Yolculuğu: Menzil-i Merâma Doğru

Şiirin başında, arzulanan mekânda olduğunu belirten şair, geriye dönüş tekniği ile geçmişe yolculuk yaparak bu yolculuğu anlatmaya, aktarmaya, göstermeye çalışır. Şairin tasvir ve tavsif ettiği bu süreçte üzerinde bulunulan deniz ve üstteki gök, hareketli ve kapsayıcı mekân olarak göze çarpmaktadır. Şair ve diğer yolcuları hedef mekâna taşıyan gemi⁶ de bu iki mekân arasında açık ve kapalı özelliklere sahip hareketli ve kapsanan bir mekân olarak düşünülebilir. Hareketli birer mekân olan deniz ve gökyüzü arasında hareket hâlinde olan gemi, şairin gözlemleri göz önünde bulundurulduğunda daha çok, açık mekân özelliğiyle öne çıkar. Şair, bulunduğu mekân olan güverteden göze çarpan dış mekânları temaşa ederek “ses, ışık, dekor” unsurlarıyla yansıtmaya çalışır.



23 beyitlik bu bölümde seyahatin başlangıcından Trabzon'un görünmesine kadar olan süreçte görülenler ve hissedilenlere ait duygu ve düşünceler dile getirilir. Şair, bu yolculuğun başlangıç noktasını ve gününü net olarak belirtmez, yolculuğu “Üç beş gün işte böyle devâm eyledi sefer” şeklinde ifade eder, deniz yolculuğunun hoş olduğunu belirtir.

Bilmezdim, ihtiyâr-ı sefer etmesem eger,
Deryâda yolculuk ne kadar hoş imiş meger!

Ardından şair, kapsayıcı mekân olan “deniz”le bağlantılı olarak yolculuk boyunca gördüğü mekânları, manzaraları teşbihler ve sıfatlarla tasvir etmeye, göstermeye çalışır. Dolunay (mehtap, bedir), denizin içinden çıkıp deniz üstünde durmakta, uçmaya yeltenen bir deniz kızı gibi yavaşça yükselip ufukları aydınlatmaktadır. Dolunayın ardından

⁶ Şiirde bazı yerlerde vapur kelimesi kullanılmaktadır.

güneş bir nur topu gibi belirlemektedir. Güneşin doğuşu ve batışı ürperti verici, her bulut parçası alev almış gibidir. Buradaki tasvir ve tavsiflerde gece ve gündüzün, dolunay ve güneşin şaire farklı duygular yaşattığı, şairin içinde bulunduğu, yaşadığı ve gözlemlediği mekânlardan ve andan haz aldığı görülmektedir.

Şair, hareketli iki mekân arasında denizin üstü ile göğün altında bir noktadadır, bindiği taşıt da gökle yarışircasına dönüp durmaktadır.

Zîrimde sath-ı mâ, üzerimde semâ durur:
Fülk ü felek müsâbaka şevkiyle çarh urur!

Gemi özellikle gece vakti açık bir mekân özelliği ile boy göstermektedir. Her gece gemiye çıkıp dolaştığını (seyr ü temâşâ), cihandaki “hâl-i sa’âdeti”nin de bu olduğunu ifade eden şair, gezip dolaşmanın kendisine huzur verdiğine işaret etmektedir.

Her **şeb vapurda** seyr ü temâşâdı âdetim
Zâten budur cihândaki hâl-i sa’âdetim

Şairin bir gündüz vaktini tasvir ettiği aşağıdaki beyitte deniz, gök ve dağ (deryâ, semâ, cibâl), güneşin nuruna gark olmuş gibidir. Şair kendisi ile mekânlar arasında ilgiler kurmuştur zira o da hüznünde (karanlıkta) süruru (aydınlığı) bulmuştur.

Mahzûn idim, bu hüzn ise ‘ayn-ı sürûr idi
Deryâ, semâ, cibâl bütün gark-ı nûr idi:

Bu süreçte dağ, deniz ve gemiye dair tasvirler ağırlıktadır. Dağlarda ayın ışığı donuk görünmekte, deniz zaman zaman dalgalanmakta, gemi de bu nedenle yalpalamakta, çocuk ve yaşlılar olumsuz etkilenmekte, vapurdan sesler yükselmektedir. Görsel ve işitsel unsurların yer aldığı, hareket hâlinin tasvir edildiği bu canlı tabloda mekânlar arasında bir uyum ve bu durumun şair üzerindeki olumlu etkileri görülmektedir.

Nûr-ı kamer donuk görünürdü cibâlde
Hoşdur nümâyîşi o ziyânın zılâlde!

Deryâ ki hâl-i cûşîşine nisbeten hemân:
Sâkin idi... degildi fakat pek de sût limân,

Hattâ biraz da **yalpa ururdu** bizim **gemi**
Serssem eder salıntı ise bazı âdemi:

Bî-hûş idi zavâllı **sabîlerle pîrler**;
Âfâka aksederdi vapurdan saffirler.

Gemi denize iyice açıldıktan sonra etraftaki dağlar, karalar şairin

görüş alanından çıkar, şairin karayla bütün ilişkisi kesilmiş olur. Engin denizin ortasında, deniz ve gök arasında bulunan şairin mekân algısı tedirginlik üzerine kuruludur. Şair, bulunduğu mekânı “dâire” ile ilişkilendirir. Artık derya ile sema arasında dairevî bir yapının merkezinde mekân ve zaman düzenini kaybeden bir yolcunun bakış açısı söz konusudur. Gemi tehlikelere açık durumda, çaresizlik ve belirsizlik hâkimdir, bu da şairde korku ve endişeye yol açmaktadır.

Gâ'ib idi **cibâl ü sahârî** vü sâ'ire
Etrâf şeklen oldu tamâmiyle **dâ'ire!**

Bakdım ki biz o dâ'irenin merkezindeyiz,
Nisbetle her muhâtaraya: nîm-zindeyiz!

Tahlîs için hayâtımızı nâ-tüvân idik,
Deryâ ile **semâ** arasında revân idik!

Bu olumsuz atmosferi herhangi bir tehlike yaşanmadan atlattığı için şükreden şair, hâlinden hoşnut olsa da vatandan ayrı düşmüş olmanın ıstırabı kendisini sarmaya başlamıştır.

Hamd olsun öyle tehlike göstermedi Hudâ
Memnûn u bahtiyâr idim ammâ vatan cüdâl!

Sınırlı bir gökyüzü, gökyüzünün etekleri denizle birleşmiş... Deniz ve göğün birleşmiş gibi görüldüğü bu manzarayı şair hep “daire” olarak nitelendirmiştir. Şair huzursuzluk veren bu tekdüze manzaranın olumsuz etkilerini uyku ile bertaraf etmiştir.

Mahdûd bir **fezâ** görüyordum... Fakat nasıl?
Dâmân-ı âsumân görürnür bahre muttasıl.

Bir dâ'ire muhîtime doğru gider idik
Hep sanki merkezinde tevakkuf eder idik.

Bir hayli dem o manzara olmuşdu yek-nesak
Fî'l-hâl cân sıkardı eger yatmış olmasak

Gemi beşik gibi sallanmakta, duyulan sesler de bir ninniye andırmaktadır. Beşik (gehvâre), ninni göstergeleri geceyi, bebekliği, çaresizliği çağrıştırmaktadır.

Gehvâreler gibi gemimiz sallanır idi
İnsân ne duysa ninni sanır aldanır idi.

Güzel duygularla başlayan, kasvet ve karamsarlıklarla devam eden deniz yolculuğu bir seher vakti Trabzon'un görünmesi ile sonra erer. Dağ, kara, deniz ve gökyüzü manzaraları ile olumlu başlayan, dağ ve

karanın kaybolması ile endişe veren gemi yolculuğu karanın/şehrin görülmesi ile tekrar olumlu bir hâle dönüşür. Gecenin yerini gündüzü müjdeleyen “seher” almış, fasit “daire” yerini huzura sükûnete bırakmıştır.

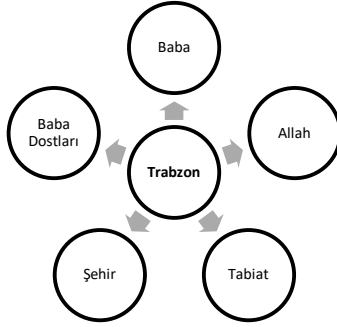
2.2. Uzaktan Görünen Şehir: Mekândan Maziye Yolculuk

Gecenin gündüze dönmesinde eşik nokta olan “seher”le hedef mekân görünür; kaotik mekân ve zaman yerini dinginlik ve sükunete bırakır.

Üç beş gün işte böyle devâm eyledi sefer
Bir gün göründü şehr-i **Trabzon** ale's-seher.

Trabzon'un görünmesi ile yatay düzlemdeki çalkantılı deniz yolculuğunun sonuna gelinir. Seher vakti ufukta görünen şehir, duyu yoğunluğuna yol açar, şairin maziye intikalinde anahtar rol oynar. Bu gizemli mekâna henüz ayak basmadan şair, babasının ruhaniyetini karşısında bulur, ona seslenir, sonra Allah'a, tabiata, şehre, baba dostlarına seslenerek âdeta yolculuğun vermiş olduğu gerilimi boşaltır.

Allâh rahmet eyleye! Evvel peder bana
Eylendi doğduğu bu güzel beldeyi senâ.



Babasını hatırlayan şair, bir çocuk hüznüyle yoğun duygulara gark olur. Babası bu güzel beldeye dair övgüler dizmiştir. “Fart-ı rikkat”, “feryâd”, “pür-hiss ü şevk” şairin bu çalkantılı ruh hâlini ve karmaşık duygularını ifade etmek için başvurduğu göstergelerdendir. Bu duygusallığın ifadesiyle şair, mesnevi formundan kaside formuna geçiş yapar. Aşağıdaki beyitten sonra şair, 30 beyitle önce babasını yad eder, ardından Allah'a, tabiata (dağlar, çemenler, ağaçlar, surlar, vadiler, uçurumlar, mağaralar, nev-baharlar), şehre ve insanlara seslenir.

Pür-hiss ü şevk nutkumu îrâda başladım
Yâni şu yolda şi'rimi inşâda başladım:

Şair, babasının ruhaniyetiyle buluşur ve onunla sohbe başlar. Babası Mehmet Behcet, Hicaz'da toprağa düşmüştür ve oğlu, babasının üzerinde gezmiş olduğu toprakları onsuz ziyarete gelmiştir. Şehir bir yandan cennet gibi güzel diğer yandan babasının mezar toprağı kadar hazindir. Yıllarca gelmek için can atılan şehir, ölüm ve hayat ekseninde “hâk-i rahmet, toprak, gubâr-ı mezâr”-“cennet” karşıtlığı ile düalist bir yapı özelliğı arz etmektedir.

Düşdün Hicâzda pederim hâk-i rahmetel!
Sensiz bugün bu yerleri geldim ziyârete;

Toprakları gubâr-ı mezârın kadar hazîn!
Benzer şu belde gerçi letâfetde cennete.

Şair, gökyüzünde uçuşan kuşlarla kendisi arasında bağlantılar kurar. Vapurun peşinden gelen bir kuş ile babasının ruhunu özdeşleştirir.

Ta'kîb eder durur bizi bir tâ'ir-i garîb
Bilmem bizim gibi o da mı düşdü gurbete?

Rûhun degil midir şu uçan kuşçağız senin?
Meyyâldir vapurda bizimle refâkate.

Çaresizlik, yalnızlık ve hüznün duygularının galip olduğu bu bölümde arayışlar içinde bocalayan çaresiz bir çocuk portesi çizilir. Ölmüş bir babanın her an çıkıp geleceğı düşüncesi, dünyanın yalan olduğunun farkına varılması, bu çocukça ruhun dalgalanmalarını yansıtmaktadır. Burada kullanılan “pervâzgâh, sahârî-i vahşet” göstergeleri bu manevi yolculukta âdeta uçan bir ruhun uğradığı muhayyel mekânları ifade yansıtmaktadır. Yalan olduğu söylenen bu “dünya”nın gerçekten yalan bir mekân olduğu babanın ölümü ile somut hâle gelmiştir.

Her yerde her zamân arıyor gözlerim seni
Hâlâ gönül inanmamak ister bu **firkate**

Pervâzgâhıdır ki o 'ulvî hayâlinin:
Ben uçmak isterim şu **sahârî-i vahşete!**

Dünyâ işitdiğim gibi gerçek yalanmış âh!
Gördüklerim de benzemez oldu hakîkate:

Heyhât sağlığında gelir miydi 'aklıma?
Bir gün şu hâl-i hüzn ile çıkmak **seyâhate!**

Babanın gerçekleşmeyen sıla arzusuna oğlu muvaffak olmuştur ama bu bir sıla değil artık bir hicrettir. Oğul bugün çilelerle baş başadır.

Son günlerde hep **sıla** etmekdi ârzun
Oğlun muvaffak oldu bugün bak o **hicretel!**

Babanın ölümünün üzerinden on iki yıl geçmiştir. Babanın sila arzusunu gerçekleştirmek de oğula/şaire düşmüştür. Birlikte gelmek mümkün iken takdir-i ilâhi buna müsaade etmemiştir.

Gaybûbetinden on iki yıl sonra ey peder
Çıkdim vekâleten sana ifâ-yı niyyete.

Birlikde **gelmek** âh mukadder degil imiş
Takdire karşı mâlik olan var mı kudrete

Babasını kaybetmiş bir çocuk hüznüyle onun doğduğu mekâna gelmiş olan şair derin acılar içindedir. Bu yoğun duygusallığın etkisiyle şair iltifât sanatına başvurur, hitabın yönünü babasından ilâhi olana/Rabb'ine yöneltir. İnsanoğlunun acizyeti, çaresizliği, hikmet-i ilâhiyi bilememesi üzerinde durur.

Yâ Rab! Yazık degil mi bu ebnâ-yı âdeme?
İnsân nasıl tahammül eder her felâkete?

...

Biz âciziz! O şîve-i takdîri bilmeyiz,
Feryâdlar eder dururuz böyle hikmete.

Sonrasında yine iltifât yoluyla hitap, semavî olandan arzî olana yöneltilir. Dağlar, çimenler, ağaçlar, surlar, kaleler, vadiler, uçurumlar, mağaralar şairin muhatapları arasına girer.

Açık ve geniş mekânlar olan dağlar, çimenler ve buralardaki ağaçlar dikkatle bakan gözlere zevk verir.

Ey dağlar! Ey lâtif çemenler, ağaçlar! Âh
Pek hoş göründü **manzaranız** çeşm-i dikkate!

Köhne surlar, kaleler hürmet hissi uyandırır. Bu tarihî mekânlar farklı çağrışımlarla şairi daha eski zamanlara kadar götürür.

Ey şâ'iri düşündürücü **köhne surlar!**
Ey Fâtih'in -tahammül ile her meşakkate

...

Osmânlılık celâdetini 'arz edersiniz
Mecbûr olur gören sizi ibrâz-ı hürmete.

Vadiler, derin uçurumlar ve mağaralar "fikrî derinlik" ile özdeşleştirilir. Bu tabî mekânların zeminlerinin, düşünce derinliği ile

ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir.

Vâdiler! Ey derin uçurumlar, mağaralar!
Benzer sizin zemîniniz a'mâk-ı fikrete,

Mekânların suskunluğu gaipten gelen bir sedaya, sessizlikleri de hitabete benzemektedir. Bunların anlattıkları eski asırların hikâyeleridir. Bu yerler, ezeli olanı, ebediyete aktarmaktadır. Geceleri karanlıkların derinliklerine dalıp fani âlemin hiçliğini göstermektedirler. Burada teşbih yoluyla tabii mekânlara canlılık atfedilmekte, mistik roller yüklenmektedir.

Benzer sadâ-yı hâtif-i gaybiyye samtınız!
Vardır sükûtunuzda şebâhet hitâbete;

Takrîriniz: Hikâye-i a'sâr-ı mâziyye
Nakl ediyorsunuz ezeli sermediyyete!

Hîçî-nümâ-yı 'âlem-i fânî olursunuz:
Ekser leyâl içinde dalıp ka'r-ı zulmete!

Hitabın yönü bu defa mekânlardan zaman dilimine/ilkbahara yönlendirilir. Şair, seyahatin mevsimini belirtmemiş olsa da burada mevsimin bahar olduğu anlaşılmaktadır. Şair, baharların bu diyarları terk etmemelerini diler; denizleri güzelliklere, şehri çiçeklere ve tazeliklere gark etmelerini ister.

Terk etmeyin bu yerleri ey **nev-bahârlar!**
Gark eyleyin **denizleri** hattâ, letâfete!

Gark eyleyin bu **şehri** ser-â-pâ çiçeklere!
Gark eyleyin bu şehri ser-â-pâ tarâvete!

Muhatap bu defa babanın doğum yeri olan şehirdir. Trabzon, şairin babasının ruhunun cenneti ve sığınağıdır. Burası ağlayan ve gönlü yaralı şairin teselli kaynağıdır.

Ey **şehr-i** dil-pezîr! Eyâ **mevlid-i** peder!
Cennet misin? **Penâh** mısın rûh-ı Behcete?

Olmaktadır medâr-ı tesellî şu **manzaran**
Giryân olan Safâya, bu dil-rîş hasrete!

Heyecanın dorukta olduğu bu süreçte son muhatap babasından geriye kalan dostlarıdır ve şair onları ziyarete gelmiştir.

Merhûmun ey bakiyye-i ahbâbı es-selâm!
Ben vârisim babamdaki feyz-i hamiyete,

Geldim sizi **ziyâret** için gayret eyleyip
Ben mazharım demek ki bu gün bir sa'âdete.

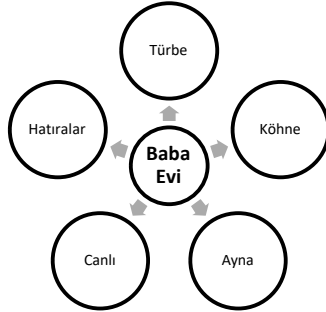
2.3. Baba Evi: Maziyi Aksettiren Paslı Ayna

Trabzon'un görünmesi ile gerçekleşen ruhanî yolculuk şehre varılınca sona erer. Şehri temaşada hâkim duygu hüzündür ve bu, dünyaya gelmemiş olmayı dileme derecesinde trajik bir hüzündür. Dolayısıyla bu süreçteki mekân algısını şekillendiren de bu hüznü bakış açısıdır.

Çıkdım hülâsa hüzn-i derûnumla **şehre** ben
Vaktiyle âh gelmemeliydim bu **dehre** ben..!

Şehre hüznle adım atan şair, farklı duygularla sarsılmaya başlar. Bu geniş mekânda ilk durak babasının doğduğu evdir. Baba evi şair için bir hatıralar, hüznler yumağıdır. Şairin algı dünyasında geniş/kapsayıcı mekân olan Trabzon şehri içinde yer alan bu kapalı mekân, farklı mekân ve zamanlara kapı aralayan açık ve çağrışım yüklü bir mekâna dönüşür. Şair için burası babasının doğduğu bir ev değil hatırlarıyla gömülü olduğu bir türbedir.

Durduk önünde **türbe** ziyâret eder gibi!
Bi'llâh o **hâne** şimdi **mezâr-ı peder** gibi:



Bu mistik binanın taşları, bahçesindeki ağaçları, toprağı, duvarları ruh taşımaktadır. Köhne olsa da hâlâ “maziyi gösteren paslı bir ayna” gibi durmaktadır. Köhnelik ve hoşluğu bir arada yansıtan bu çift yönlü mekân her şeye rağmen bütün unsurlarıyla hâlâ nefes alıp vermekte taşları, ağaçları, toprağı, çatısı ve duvarları ile yaşamaya devam etmektedir.

Ahcârı, ravzasındaki eşcârı rûhlu!
Toprağı cânlıdır, **der** u **dîvârı** rûhlu!

Sakf u **cidârı** köhne fakat **hoş binâ** idi:
Mir'ât-ı jeng-beste-i mâzî-nümâ idi!

Şair, bu “mir'ât-ı jeng-beste-i mâzî-nümâ (maziyi gösteren paslı ayna)”dan geçmişi temaşa eder. Bu evde yaşamış insanlar nefes almaya, görünmeye başlar. Feryatlar, hayıflanmalar, çileler, yaşanmışlıklar... Babası beş altı yaşındaki çocukluk hâli ile boy gösterir.

Her **kûşesinde** 'arz-ı vücûd etdi tayflar
Feryâdlar çıkardı!.. 'Akîbinde hayflar!

...

Zannımca bir beş altı yaşında kadardı o
'Arz etdigim çocuk ki bizim öz pederdi o!

Bu hayaller, hakikat düşüncesiyle sarsılır. Zira babasının beşiği bir yerde, mezarı bambaşka bir yerdedir. Şair, ıstırap veren bu düşünceden ve gerçek mekândan fizik ötesi mekâna, cennete geçerek teselli bulur, babasını da onun en yüce köşesine oturtur. Babası, toprağa karışmıştır ama Hicaz'da vefat ettiği için Allah'ın evinde başı secde eder vaziyette, ruhu da cennetin yüce katında huzur içindedir.

Bak **lahdi** nerde kaldı anın **mehdi** nerededir?
Yek-dîgere **uzak** ne kadar **ayrı** yerdedir!

Behcet **türâba** münkalib olmuş vücûddur,
Beyt-i Hudâda ser-be-**zemîn**-i sücûddur;

Ârâm-sâz-ı **âlem-i bâlâ** demekdir o,
Bâlâ-nişîn-i **cennet**-i **a'lâ** demekdir o.

Trabzon'da şairi tarifsiz duygulara ve hüzne gark eden “baba evi”nden sonra ikinci durak yaşlı bir baba dostunun yanındır. Bu yaşlı adam da baba evi kadar derin manalar yüklüdür.

Bir ihtiyâr ile ne hazîndi tesâdüfüm!
Bî-ihtiyâr idi o bükâ-yı te'essüfüm:

Şair, evden sonra, kendisinde babasını bulduğu yaşlı ile hasbihâl eder. Burada hikemî bir üslupla babası ile bu yaşlı adam arasında ilgiler kurar, ona sorular sorar. Şair gözü yaşlı, yetmişli yaşlarda, gözleri semada ve arayış içinde yaşlı bir insan portesi çizer.

Ey pîr-i muhterem! Ne akar böyle gözyaşın?
Bilmem henüz yetmişe yetmiş midir yaşın?

...

Ey pîr! Gözlerin ne arar **gökde** her zamân?
Bir sevdiğim vücûdu mu almışdır **âsumân?**

Bir pîr-i kâşif-i melekût-âzmûdesin
Ervâh içinde hangisini **cüst u cûdasın?**”

Şair, bu kısımda âdeta babası Mehmet Behcet'in biyografisini bu yaşlı adamın ağzından okuyucusuna aktarır. Behcet Efendi devlet işlerini arzulayıp diyar diyar gezmiş, divan efendilikleri görevinde bulunmuş, gazi olmuş, Mekke emirine divan efendisi olmuş, başarılı işlerden dolayı ödüller almış, nihayetinde Hicaz mektupçusu olmuş ve burada 1296'da vefat etmiştir.

Toprağa girdi bin iki yüz doksan altıda
Hâkin o zâta üstü de cennetdir altı da

Behcet Efendi, fazilet sahibi, erdemli, gençlik döneminde yoksulluk içinde yaşamış, babasını genç yaşta kaybetmiş, ailesinin geçimini temine çalışmış, talihsizliğinden dolayı ağlayıp sızlamış, ilim irfanla teselli bulmuş bir kişidir. Bu kısımda da şair yaşlı adamın anlattıkları/veya yaşlı adama anlattırdıkları ile maziye yolculuk yapmış olur.

Yaşlı adam “gayret”in önemi, tembelliğin zararlarına dair hikmetli şeyler söyler. Ardından yine Behcet Efendi'nin akıllı, zeki ve sabırlı olduğunu ifade eder. Şaire uzun uzun nasihatler verir ve büyüklerin yolundan gitmiş olan babasının kendisine model olması gerektiğini söyler.

Taklîd için senin pederindir sana misâl
Oğlum o hep ekâbire eylerdi imtisâl.

Yaşlıdan babasına dair hatıralar dinleyen ve nasihat alan şair teşekkür ederek oradan ayrılır.

Rikkatli bazı sözler ile eyledim vedâ'
Artık bu yerde zikri olur mûcib-i sudâ'.

2.4. Yomra'ya Yolculuk: Birlik Sırrına Erme

Son yolculuk bir yol arkadaşı ile at sırtında yine bir seher vakti Yomra'yadır. Yirmi beyitten oluşan bu bölümde şair, Yomra'dan bahsetmez sadece gidiş yolu üzerindeki gözlemlerine yer verir.

Hayvânlar süvâr olarak bir dem-i seher
Etdikdi bir refikim ile **Yomraya sefer**;

Bu yolculukta “deniz, orman, yol” öne çıkan geniş mekânlardır.

Ara Mekânlar

(âfâk, binek, çayır çemen, deniz/ummân, orman, sâhil, semâ/gök, yol)

Ayrılan Mekân → Hedef Mekân
(Trabzon) Duygular (huzur, mutluluk, şaşkınlık) (Yomra)

Güneşin doğuşuyla oluşan renklilik, seher vakti ufuklarda görülen ve sevdalı hisler uyandıran sisler, yeşil deniz, koyu mavi gökyüzü, salınan fidanlarda öten kuşlar, âdeta selam alan kuşlar ve körpe dallar şairin bireysel penceresinden yansıyanlardır.

Bakdıkça sağ taraflara ormandı gördüğüm,
Sol cânibimde bir koca **'ummândı** gördüğüm.

Her gün seherde gark olur **âfâk** sislere
Bâ'is olur bu **manzara** sevdâli hislere;

Yokdu **denizde**, yerde bulutdan o gün eser
Deryâ yeşil, **semâ** koyu mâ'iydi **ser-te-ser**.

At sırtında geçen bu yolculukta tabiat da bütün varlığı ile hareket hâlinindedir. Şair burada canlı bir tablo çizer. Denizde hareket eden yelkenler, sert esen rüzgarlarla dalgalanan deniz, dalgalanan ağaçlar, şiddetli lodos şairde tarifi imkânsız duygular uyandırır.

Olmuşdu tünd-bâd ile eşcâr mevc mevc
Emvâc ise beyâza bürünmüşdü fevc fevc

Şiddetlenen lodos bize dehşet verip biraz
Deryânın eyledikdi hücûmundan ihtirâz.

Mümkün mi hiss-i kalbimi hakkiyle tercüme?
Ormanla dalgalar edecekdi muhâceme!

Şairin bu hareketli ve büyülü ortamdaki yolculuğu önlerine bir çoban kızının çıkmasıyla farklı bir boyuta taşınır.

Hayvânları epeyce sürüp almışız hızı
Nâ-gâh çıkdi karşımıza bir çoban kızı:

Kız, deniz kenarında bir taşın üzerine oturmuş, dalgalar ayaklarını öpüp durmaktadır. Bu büyüleyici tablo şairin tasvir ettiği mekâna sıra dışı bir özellik kazandırmaktadır.

Olmuş kenâr-ı bahrde kürsî-nişîn-i seng
Takkîl ederdi pâyımı emvâc bî-direng

Yomra yolculuğunda karşılaşılan manzaralarla şair âdeta büyülenir.

Âşıkane bu manzarada güneş âdeta deniz kenarındaki o ay gibi güzel kıza bakmaktadır. Şair, bu hayret ve şaşkınlığını istifham yoluyla ifade etmekte büyüleyici kişi ve mekânları sorgulamaktadır. Her tarafta bir huzur ve mutluluk hâli vardır ve şair dertlerinden azadedir. Burada zaman ve mekânla bütünleşmiş ve huzura ermiş bir insan tipi çizilmiştir.

Pek âşıkâne **manzarası** vardı âh o **gün**
Gûyâ güneş o mâha ederdi nigâh o **gün**

Yâ Râb o kimdi? Ah, o nasıl **yerdi**? Her **taraf**
Şâdî-nümâ idi, gamım olmuşdu ber-taraf.

Gemi yolculuğu, baba evini ve baba dostunu ziyaretle şair, çoktandır arzuladığı ziyareti tarifsiz duygularla tamamlayarak bütün yüklerinden kurtulmuş, Yomra yolculuğu ile dinginlik ve sükûnete ermiştir. Bu yolculukla “Yer, gök ve deniz; orman, çayır çemen, kuzular, çoban kızı” kısacası mekân, zaman, canlılar ve şair birlik sırrına ermiş, uyum içinde aynı dili konuşmaya başlamıştır.

Yer, gök, deniz o demde hem-âheng ü yek-zebân;
Orman, çayır çemen, kuzular bir de kız çoban!

3. Sonuç

İsmail Safâ'nın baba yurduna yaptığı ziyarete dair izlenimlerini anlattığı *Mevlid-i Pederi Ziyâret* yapı ve muhteva özellikleri ile dikkat çeken çok yönlü bir metindir. Şiirin ana yapısı mesnevi üzerine kurulu olsa da şairin Trabzon'u görmesi ile yaşadığı yoğun duygularla babasına, Allah'a, tabiata, Trabzon'a ve babasının arkadaşlarına seslendiği bölüm kaside formundadır. Şairin zaman ve mekân algısını yansıtma açısından önem arz eden şiir, muhteva özelliği ile de ilgi çekmektedir. İsmail Safâ, seyahatname olarak anmış olsa da bu şiir mersiye, medhiye, terceme-i hâl (biyografi) ve nasihatnâme türüne ait özellikler barındırmaktadır.

Şair, Trabzon'dayım diyerek söze başlamış ve ardından deniz yolculuğunu ve yaşadıklarını tasvir etmiştir. Özlem duyulan bir mekâna doğru olan bu yolculuk ilk başlarda hoş ve heyecan vericidir, ay, güneş, deniz ve görünen bütün âlem büyüleyicidir. Üç beş günlük bu yolculuğun son demleri ilk günkü gibi heyecan verici değil aksine sıkıcıdır. Şair, engin deniz ve gökyüzü arasında tehlikelere açık bir gemide dairevî bir mekânda bir kısır döngü içinde çaresizce dönüp dolaşmaktadır. Kaotik bir mekân ve zaman algısının yansıtıldığı bu bölüm, Trabzon'un görünmesiyle sona erer.

Bu bölümde şair, babasını hatırlar, maziye seyahat eder. Şairi buralara getiren görünür sebep hasta kardeşinin hava değişimi olsa da

onu heyecanlandıran husus bu değil, babasının burada doğmuş olması ve bu şehirde ona ait hatıraların bulunmasıdır. Burada bir çocuğun ölmüş babası ile ilgili düşüncelerine tanık olunur. Şair, yoğun duygular içinde babasına, Allah'a, tabiata, Trabzon'a, buradaki baba dostlarına seslenir.

Trabzon'a ayak basılınca baba evi ziyaret edilir. Köhne baba evi şaire yoğun duygular yaşatan eski fakat canlı bir mekândır. Maddeten kapalı manen açık özellikte olan bu mekânın her zerresinde şair, babasını ve onun çocukluğunu müşahede eder. Mekânda maziyi gözlemleyen şair, sonra baba evi ile yaşıt bir baba dostundan babasının bütün hayat hikâyesini ve şahsiyetini dinler; ondan hikmetli sözler dinler ve nasihatler alır.

Son ziyaret mahalli Yomra'dır. Yomra seyahatine at sırtında gidilir. Yomra yolu üzerinde yine deniz, dağ ve diğer tabii unsurlarla mekâni mistik bir atmosfere büründüren bir çoban kızı vardır. Bu yolculuk başından sonuna kadar heyecan verici bir deneyim sunar. Zaman mekân ve bütün varlık bir uyum içinde aynı dili konuşmaya başlar. Bu, aslında yolculuk öncesinde özlem, merak, hüzn gibi yoğun duygular taşıyan, deniz yolculuğu süresince de olumlu ve olumsuz duygu ve düşünceler, gelgitler yaşayan bir insanın babasının doğduğu mekânların havasını teneffüs ederek ve o zamanları yaşayarak huzura ermesinin ifadesidir.

Kaynaklar

- Bayrak, Ö. (2013). *Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Mekân ve Algı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Narlı, M. (2007). *Şiir ve Mekân*, İstanbul: Hece Yayınları.
- Selçuk, B., Bayrak, Ö., Şener, H., Algül, M. (2019). *Şâir-i Mâder-zâd İsmail Safâ Bütün Şiirleri*. İstanbul: Hiperyayın.

SEZER, Ayşe.*

“Sevmek Zamanı Filmine Narsisizm Ekseninden Bakmak”

“Sevmek Zamanı”¹ filmi, Metin Erksan tarafından yazıp yönetilen 1965 tarihli bir Yeşilçam filmidir. Filmin başrollerinde Halil karakterini Müşfik Kenter canlandırırken Meral rolünde ise Sema Özcan karşımıza çıkmaktadır. Film, psikolojik, mitolojik, edebi ve tasavvufi birçok öğeyi bünyesinde barındırırken Bergman² ve Tarkovski³ filmlerinden de izler taşıdığından dolayı film kendi dönemi için de ayrı bir yere sahip olmuştur. Film elbette birçok şekilde yorumlanmış ve yorumlanacak olup bu çalışmada narsisizm odaklı bir metin okuması yapılması hedeflenmiştir.⁴ Bu vesileyle çalışmada, narsisizmin antik anlamından modern şekline evrilişi ve çeşitli disiplinlerce bir terim haline getirilişi de konu edinilmiştir.

Narsisizm/Narsizm dendiğinde bilindiği üzere klasik bir hikâye olan Narcissus’un hikâyesi akıllara gelmektedir. Narkissos’un hikâyesi Latin şair Ovidius’n M.S. 8. yüzyılda yazdığı ‘*Methamorphoses*’ adlı manzum öyküsünde geçmektedir. “Öyküde aktarılanlara göre; Narkissos (*Narcissos*), arındırıcı suların mavi saçlı güzel perisi (*nympha*) *Liriope*’yle ırmak ilahı *Kephissos*’un (*Cephisus*) oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Liriope, oğlunun geleceği hakkında kâhin *Tresias*’tan bir kehanet istemiş, kâhin ise eğer oğlanın kendi yansımasına -suretine- bakmazsa uzun bir yaşam

* Türk Halk Edebiyatı Bilim Uzmanı, İstanbul, sezer17884555@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5021-3053

¹ URL-1 Sevmek Zamanı İzle 1080P ► Altyazılı & Dublaj (fullhdfilm.us) (Erişim tarihi : 21.02.2024)

² Ernst Ingmar Bergman (1918-2007) İsveçli oyun yazarı ve yönetmen.

³ Andrey Arsenyeviç Tarkovski (1935-1986) Rus film yönetmen ve senaristtir.

⁴ Film üzerine yapılan bazı çalışmalar için bk. Akser, Ali Murat (2001), “Ulusallık Arayışında Bir Yaratıcı: Metin Erksan’ın Sevmek Zamanı (1965)”, *Türk Film Arayışlarında Yeni Yönelimler 1*, (ed. D. Dermen), s. 95-109, İstanbul: Bağlam Yayınları; İmançer, Ahmet ve Sarıgül, Ali Ekber (2011), “Simgesel Bağlamında Aşk’ın Psikanalitik İncelemesi: Sevmek Zamanı”, *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 6, 207-232; Yıldırım, Tunç (2014), “Metin Erksan’ın Sevmek Zamanı Filminin Eleştirel Alımlaması”, *Global Media Journal: TR Edition*, 5(9), 352-371; Ercan, Fatümatü Zehra ve Toraman, Havvanur (2022), “İmgeyi Gerçekliğe Tercih Etmek: Şizoid Dilemma Örneği Olarak ‘Sevmek Zamanı’ Filmi”, *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 5(10), s. 1-7; Küçük, Bayram (2023), “Sinematografinin Bir Duygu Sanatı Olarak Kullanımı: Sevmek Zamanı Filmi”, *Akdeniz Sanat*, 17 (32), s. 203-221; Kayar, Esma (2023), “Sevmek Zamanı Filminde Kadın, Temsil ve İletişim”, *Geçmişten Bugüne Türk Yazınında Kadının Temsili*, 123-136, İstanbul: Kriter Yayınları, vd.

süreceği kehanetinde bulunmuştur”⁵ Babası Irmak Tanrısı, annesi su periciği olan Narkissos yakışıklılığıyla nam salmış bir avcıdır. Bir gün ormanda çok gezece olmasından dolayı ulu Tanrıça Hera tarafından cezalandırılan Echo ile karşılaşır ve diğer âşıkları gibi Echo'nun da aşkına cevap vermez. Bunun sonucunda ise Echo, aşkından deliye dönerek ölür. Echo'nun cezalandırılma sebebi, aldatılmak üzere olan Hera'yı boş bir muhabbete tutması ve Hera'nın onu aldatan Zeus'un ihanetini kaçırmamasıdır. Bunun sonucunda Echo'nun sesi ondan alınır ve Echo sadece karşısındaki kişinin son söylediği kelimeyi tekrarlayabilmektedir. Yani Echo'nun sadece son sözleri tekrarlaması yankıya sebebiyet vermekte, bu sebeple Echo'nun da Türkçe kelime anlamı 'yankı' sözcüğüne karşılık gelmektedir. Echo, Narcissus'a olan aşkıdan ve aşkının karşılıksız kalmasından ötürü çok acı çeker ve ölür. Bunu hoş karşılamayan Tanrılar Narcissus'u kibirli bularak cezalandırır. Cezası ise, bir su birikintisinde kendi görüntüsüne âşık olması, bu aşk sonucunda yemekten içmekten kesilerek ölmesidir. Başka bir rivayete göre ise Echo'nun annesi Nemesis, kızının ölümüne karşın Narcissus'a bu cezayı vermiştir.

Bu basit fakat kompleks hikâye, bize narsizmin nasıl bir lanet olduğunu ve aileler arasında varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Kısacası aileleriniz sizin kim olmanıza/olacağınıza dair kaderinizi çizerken aynı hızla sonunuzu da hazırlamaktadır. Narsizmin temelinde var olan değersizlik duygusu ve empati yoksunluğu bu basit hikâyede bile karşımıza çıkmakta, kompleks aynı şekilde günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Öncelikle buradaki Echo karakteri hem ailesel hem toplumsal hem de ilişkisel bağlamda tam bir narsist kurbanı yani günah keçisi rolündedir. Aldatıldığını öğrenmesine mani olduğu için hencinci Hera tarafından cezalandırılması -sesinin kesilmesi- toplumsal reddinin ilk göstergesi ve dışlanma örneğidir. Daha burada özgüveni baltalanan Echo (belki de burada çocukluk dönemi sembolize edilmiştir), değersizlik duygusu ve özgüvensizlikle karşısına çıkan ve onu reddeden erkeğe Narcissus'a âşık olur ve aşkıdan ölür. Hikâyenin ana kahramanı olan narsistimiz Narcissus ise, yüksek statülü bir aileden gelen, avcı olması sebebiyle güçlü ve sportif bir vücuda sahip, yakışıklı ve egoludur. İslarla kimseyi beğenmemesi ve egolu oluşu ya yüksek bir kibir ya da çok büyük

⁵ URL-1 Narsisistik Kişilik ve Yunan Mitolojisine Dayanan Etimolojisi | MozartCultures (Erişim tarihi: 21.02.2024)

bir aşağılık kompleksine sahip olmasıyla alakalı bir durumdur. Fakat mesele bunlarla açıklanamayacak kadar derindir. Sigmund Freud'un narsisizmle ilgili bir tespitinde şunları söylemektedir: *'Dış dünyadan soyutlanan libidonun egoya yönlendirilmesi yahut libidonun egoda depolanması ve nesneye yönlendirilmesi yerine libidonun tekrar egoya yönelmesi'*. Son derece önemli olan bu tespit, narsistin başkalarını sevememesi ve empati kuramaması, egodaki libidonun karşısındaki nesneye/kişiye duygu aktarımı yapamayıp sevgi ve libido nesnesi olarak yine kendine dönmesi anlatılmaktadır. Yani duygu paylaşımı ve aktarımında yanlış kodlanan narsistin zihni, kendi içinde bir kısır döngüden ibarettir. Bu sebeple narsistler söyledikleri ve yaptıklarında ısrarcıdır ve aynı konuları tekrarlarlar. Bunun sebebi yine dış dünyaya açılan kapı ve pencerelerinin kapalı ve tahtalarla çivili olmasıdır. Narkisus'a verilen ve içerisinde tekrarları barındıran ceza da kendi karakterinin bir yansıması olup kişiyi kısır bir döngüye sokarak nasıl felaketini getirdiğinin göstergesidir. Bu ceza, bir cezalandırmadan çok narsist bir insanın kendi ruh hapisanesini ve yaşadığı durumu anlatan sembolik bir göndermedir.

Ego bizim benliğimizi anlatmaktadır. Hikâyedeki ego ise Echo ile sembolize edilmektedir. Normal şartlar altında 'libido nesnesi' Echo olmalı ve ego orayla özdeşleşmeliyken, libidonun Narcissus'un egosuna yeniden akması nevrotik bir durumdur. Aynı zamanda Echo, Narcissus'un derinlerdeki benliğinin yansıması olup Echo'nun aşkı Narcissus'un egosunu okşayan bir durumdur. Echo yahut Echo'nun aşkı, Narcissus için Tanrı ve dünya ile kurulacak bir bağ iken Narcissus her şeyi reddettiği gibi bu bağı da kuramaz ve reddeder. Bu reddedişin özünde kendi gerçek benliği ile yüzleşmekten korkma ve değersizlik duygusu yatmaktadır. Fakat bu değersizlik duygusu güçlü fakat köksüz bir kibire bürünerek onun sonunu hazırlamıştır. Kibir, kutsal kitaplarda en büyük günahlar arasında sıralanmakta ve şirke (Allah'ın varlığını ve birliğini yok sayma) yakın bir davranış olarak kabul edilmektedir. Kuran'da Bakara Suresi 34. ayette⁶ Allah insanı yarattıktan sonra tüm kullarına insanın önünde secde etmesini emreder. Fakat bu emrine şeytan karşı çıkar ve insan önünde secde etmez. Bunun üzerine Şeytan, Allah tarafından kibri neticesinde lanetlenir. Burada Allah'ın Şeytan'ı

⁶ Meleklerle: "Âdem'e secde edin!" dediğimizde İblis dışındakiler derhal secdeye kapandı. İblis ise direnerek bundan kaçındı, kibirlendi ve kâfirlerden oldu.

lanetlemesi, onun kibrine ve olası şirke karşı verilen bir cezadır. Aynı şekilde Olimposlu Tanrılar da Narkisus'un kibrine ve kendisini diğer tanrılar gibi görmesinden dolayı onu lanetler ve cezalandırırlar. İki hikâyede de geçen Echo ile Adem ve Havva, kibrin ortaya çıkmasına vesile birer araç ve yardımcı karakterlerdir.

Sevmek Zamanı Filmi ve Modern Narkisus

1965 yılı tarihli bu film, iki inşaat işçisinin bir iş için Büyükkada'ya gitmeleri ve çalıştıkları evde Halil'in, ev sahibinin kızı olduğu tahmin edilen bir kadının resmini görüp 'resme' âşık olmasını konu alıyor. Bir yıl boyunca resme bakıp hayaller kuran ve ona âşık olduğunu söyleyen Halil, bu sürenin sonunda kadının eve aniden gelmesiyle onunla tanışır fakat bu tanışmayla beraber aşkının inkâr süreci de başlamış olur. İnkâr süreci genellikle psikolojik problemlerin ilk safhasını oluşturmakta olup bu süreç yüzleşme ile devam etmekte ve kabullenmeyle son bulmaktadır. Narsisizmi ciddi bir psikolojik problem olarak gördüğümüzde, Halil'in ilk inkâr süreci çarpıcı cümlelerle başlamakta ve yaşadığı aşk soyut bir şekilde anlatılmaktadır:

“Hayır sana ait bir mesele değil bu. Resminle benim aramdaki bir durum seni ilgilendirmez. Ben senin resmine âşığım. Resmin sen değilsin ki, resmin benim dünyama ait bir şey. Ben seni değil resmini tanıyorum. Benimle resminin arasına girme istemiyorum. Ben senin yalnız resmine âşığım.”

Resme âşık olma durumu, sevgilinin idealize edilmesi kısaca bir üst insan düşünme edimidir. Divan şairlerinin şiirlerinde sıkça idealize edilen bir güzellikten bahsedilmekte ve bu güzellikleri anlatan kalıp cümleler -mazmunlar- karşımıza çıkmaktadır. Kaşların yaya, kirpiklerin oka, dudağın şaraba vb. benzetilmesi, klasik anlamda karşımıza bir portre çıkartırken modern anlamda resmin kullanılması, bu durumun revize edilmesi olarak düşünülebilir. Divan şairleri hayali sevgililerinden bahsederken onlara hiçbir zaman ulaşamadıkları ve ulaşamayacaklarından da yakınır. Bu durum beşeri aşktan ilahi aşka geçerken yahut direkt olarak ilahi aştan bahseden şiirlerde de bahsi geçen 'yok olma' mefhumunu akla getirmektedir. Kişi/şair burada yaşadığı aşk ve acıdan bahsederken 'kül olmak', 'bekabillaha ulaşmak' gibi terimler kullanılmaktadır. Buradaki yok oluş süreci aslında kişinin 'kendi yasını tutması' sürecini bizlere göstermektedir. Kişinin/şairin imkânsız aşka tutulması kendi libidosuyla ilgili bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Freud 1914'de yayımladığı 'Narsisizme Giriş' ve 1917'de kaleme aldığı 'Yas ve Melankoli' adlı makalelerinde, kişiliğin oturması

sürecinde eğer cinsellik henüz keşfedilmemiş yahut oto-erotik itkiler gerçek bir nesneye yönltilmemişse kişinin birincil narsisimden çıkmakta zorluk yaşadığını; nesneye yapılan yatırımın ise ikincil narsisizm olduğunu söylemektedir. Nesneye yapılan yatırım, çocuğun anneden kopması, ondan ümidini kesmesi ve artık kendini diğerlerine beğendirmeye çalışması bölümünü oluşturmaktadır. Kişi burada bir nevi yeniden doğmaktadır. Kısacası burada duyulan hayali aşk, insanın ruhsal gelişimine bir katkı sağlamamakta, kişi ancak bu aşk durumunu daha yüksek bir hedefe (gerçek bir kişiye âşık olmak ya da ilahi aşka kendini vermek) çektiğinde ruhsal gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmektedir.

Filmde Halil'in Meral'in resmine âşık olması ve resimde kendinden izler görmesi, her ne kadar karşısında başka birisinin resmi olsa da Halil'in henüz sağlıklı bir şekilde libidosunu karşıdaki nesneye aktaramadığını göstermektedir. Halil her ne kadar başka birisinin resmine baksa da o resimde kendisini görmektedir. Bu durum Narkisus'un kendisini su birikintisinde görmesiyle eşdeğerdir. Halil de Narkisus gibi çevresinde olan bitene karşı kayıtsız ve diğerlerinin duygusundan bihaberdir. Meral de Echo gibi aşkını sevdiği insana anlatmaya çalışır ve onun için çabalar. Uzun uğraşlar sonucunda Halil Meral'in aşkına cevap verir ve onunla birlikte olmaya karar verir. Fakat film boyunca Meral'den kaçan Halil aslında kendi benliğinden kaçmakta ve yaşadığı durumu inkâr etmekle meşguldür.

Freud narsisizmi geniş çaplı bir şekilde 1917'de kaleme aldığı ve Türkçeye "Yas ve Melankoli"⁷ olarak çevrilen çalışmasında ele almıştır. Freud yası herhangi bir kayıptan sonra verilen sağlıklı bir üzüntü hali olarak tanımlarken melankoliyi kişinin tanımlayamadığı bir kaybın ıstırabını çektiğini ve bunun patolojik bir durum olduğunu söyler. Filmde Meral ve Halil arasında geçen diyaloglar Halil'in içinde bulunduğu ruh halini anlatması açısından önem teşkil etmektedir. Meral bu diyaloglar anında adeta bir terapist görevi üstlenmekte ve Halil'in bilinçdışındaki korkularını sanatsal bir şekilde gün yüzüne çıkarmasına yardımcı olmaktadır. Halil'in Meral'in resmine âşık olması durumu, bilmediği durumların yasını tuttuğunu ve bilinçsizce kendine en az zarar veren ilişki şekline yöneldiği durumunu bizlere göstermektedir:

⁷ Freud, Sigmund (2019). *Yas ve Melankoli*, (çev.: Leyla Uslu), İzmir: Cem Yayınevi.

“Resmin sen değilsin ki resmin benim dünyama ait bir şey ben seni değil resmini tanıyorum. Belki sen benim bütün güzel düşüncelerimi yıkarsın. Bu korku sevdiğim şeyi ebediyen sahip olabilmek için çekilen bir korku. Ben senin resmine değil de sana âşık olsaydım o zaman ne olacaktı? Belki de bir kere bile bakmayacaktın yüzüme, alay edecektin sevgimle. Halbuki resmin bana dostça bakıyor, iyilikle bakıyor ve ebediyen bakacak.”

Halil’in bu sözleri güvensiz bir ruh hali yahut sevgi eksikliği ile birlikte kendini gösteren aşâğılık kompleksine⁸ örnekler oluşturmaktadır. Narsisizmin en önemli ve güçlü belirtilerinden biri olan bu kompleks, temelinde maskülen bir başkaldırıyı barındırmakta ve erkek egemen toplumlarda doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Halil’in resme âşık olma sebeplerinden biri de sembolik olarak Meral’i kontrol altında tutmaya çalışmasıdır. Meral güzel ve güçlü bir aileye sahip olması sebebiyle Halil’in statüsünde biri için zor elde edilecek ve kontrol altında tutulacak birisidir. İşte tam bu noktada Halil’de bir aşâğılık kompleksi baş göstermektedir.

Benzer bir durum Divan şairlerinde de karşımıza çıkmakta ve onları hayali bir sevgilinin yasını tutarken görmemize sebep olmaktadır. Bu durum her ne kadar bilinçli ya da estetik bir şekilde yapılıyor gibi dursa da kişinin/şairin anlaşılamayacağı endişesi neticesinde kendini diğer insanlardan ayrı ve üstün görmesine sebebiyet vermekte bu durum da narsisizmin temellerini atmaktadır.

Film aslında bizlere baştan sona kadar Halil’in Narsisizmden çıkış/iyileşme ve benlik gelişimini anlatmaktadır. Hikâyedeki baş karakter Halil ve onun ‘bireyleşme süreci’⁹ anlatılmaktadır. Burada Halil’i iyileştiren kişi Meral’dir. Uzun uğraşlar sonucunda Meral bir libido nesnesi haline gelmeyi başarır ve Echo ile Narkisus’un aksine karşımıza mutlu bir son ve iyileşmiş bir Narkisus karakteri çıkmaktadır. Kısacası Sevmek Zamanı filmi, binlerce yıl önce yazılmış bir tragedyanın modernize edilmiş bir hali olarak karşımıza çıkmakta, Echo’nun intikamını almakta ve Narkisus’u iyileştirmektedir.

Narkisus’un hikâyesinde Narkisus ve Echo arasındaki ortaklıklardan biri, narsisizmin aileden kaynaklı olması sebebiyle narsist ebeveynlere

⁸ Bu kavram, bireysel psikoloji ekolü kurucusu Alfred Adler tarafından ortaya atılmıştır.

⁹ Bu kavram, insanın ruhsal gelişimini anlatmak için Carl Gustav Jung tarafından ortaya atılmıştır.

sahip olmaları olarak yorumlanabilir. Alfred Adler de aşağılık kompleksinin kökenlerini çocukluk dönemi ve ailede aramaktadır. Modern bağlamda düşündüğümüzde yüksek statülü bir aileden gelen Narcissus'un sevgi kodlaması, yüksek otoriteye bağlı olarak sevgi eksikliği olarak gösterilebilir. Echo ise bir rivayette Hera bir rivayette de annesi tarafından cezalandırılan bir günah keçisidir ve daha baştan onun kişiliğine set koyulmuştur. Echo bir narsist kurbanı olduğu için doğrudan narsistlere çekilmiş ve bu uğurda kendisini feda etmiştir. Aralarındaki ortak ve onları birleştiren nokta narsist aile ve insanlara maruz kalmış olmalarıdır. Sevmek Zamanı filminde bu durum tam tersi bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Halil'in ailesinden hiçbir şekilde bahsedilmezken Meral güçlü ve otorite sahibi bir babanın kızı olarak karşımıza çıkar. Fakir bir genç ile evlenmesine mani olmayan baba, en baştan sağlıklı aile izlenimi vermekte ve Halil'in narsistik tavırlarına karşı önlem alır gözükmektedir. Hikâyesi böyle bir baba karakterinin çizilmesi, Halil'in iyileşmesi ve sağlıklı bir benliğe sahip olmasında ayrı bir öneme sahiptir.

Filmin siyah beyaz çekilmesi, melankolik ve karanlık bir ruh halini en başından itibaren bizlere hissettirmektedir. Bolca yağmur sahnesi ve kapalı hava yine karanlık bir ruh haliyle beraber Echo'ya bir atif gibi yorumlanabilir. Çünkü Narkisus'un hikâyesindeki Echo bir su perisidir ve yaşam alanı nehirlerdir. Yunan mitolojisinde 'nympha' olarak karşımıza çıkan bu mitolojik varlıklar güzellikleriyle ve su iyesi¹⁰ olmalarıyla ünlüdür. Sevmek Zamanı filmi Büyükkada'da çekilmiş olup Meral'in ikamet ettiği diğer bir yer de İstanbul olarak düşünülmektedir. Büyükkada etrafı deniz olması, İstanbul ise yine denize kıyısı olması ve iki önemli boğaza sahip olması sebebiyle Echo'nun yaşam alanına benzer yerlere örnek sayılmaktadır. Karşımıza çıkan yağmur, nehir ve deniz gibi imgeler yine modern bir Echo ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

Filmin sonlarına doğru Halil'i bir kayık içerisinde Meral'in resmi ve gelinlik giydirilmiş bir cansız manken ile kayıkta görürüz. Bu sahne bizi Narkisus'un hikâyesindeki Echo'nun Narkisus'u ilk gördüğü ve âşık olduğu ana götürür. Filmin çekildiği yer nehre kıyısı olan ağaçlık bir alandır. Echo, Narkisus'u ormanda görmüştür ve Echo da bir su perisidir. Halil'in Meral'in resmini ve gelinlik giydirilmiş cansız mankeni kayıkta

¹⁰ Doğaya atfedilen önem bağlamında bu varlıklar suyu korumaktadır.

dolaştırması, Narkisus'un su birikintisinde kendine bakmasıyla eşdeğer bir durumdur. Çünkü Meral'in resmi bizzat Meral değil, Halil'in zihnindeki Meral imgesidir ve Halil'in bilinçdışını sembolize etmektedir. O sırada Meral gelinlik giymiş bir şekilde Halil'in yanına gelir. Meral'in resmi ve cansız manken suya atılır ve iki sevgili birbirine kavuşur. Meral'in gelinlikle gelmesi sonucu özellikle resmin suya atılması, Halil'in iyileştiğinin en büyük göstergesidir. Resme yani kendi bilinçaltına akan libido nesnesi sonunda Meral'e yönelmiş ve sağlıklı bir ilişki kurmaya ikna olmuştur. Denize atılan resim Halil'in karanlık ruh hali yani bilinçdışıdır. Narkisus'un hikâyesindeki aksine nehre atılan resim bir su birikintisine değil akan bir suya bırakılmıştır. Akan su kendisini yenilemesi ile bilinmekte ve bir tazelenmeyi sembolize etmektedir. Aynı şekilde Meral'in gelinlikle gelmesi, temizliği, sağlığı ve tazelenmeyi sembolize etmekle birlikte Meral Echo gibi bir su perisiyle özdeşleşmektedir. Narkisus'un hikâyesindeki gibi cezalandırılan ve aşkından ölen Echo yerine güçlü ve Halil'i iyileştiren bir modern Echo karşımıza çıkmaktadır. Gelinlik giydirilen cansız manken ise yenilenen hikâyeyi izlemeye gelen Echo olarak düşünülebilir ve sonunda yine kendi mekânı olan suya bırakılır. Kısacası burada Narkisus ve Echo onurlandırılmış, Narkisus Tanrıların edebi lanetinden kurtarılmaya çalışılmıştır.

Narkisus'un hikâyesinin sonu ve en çarpıcı tarafı ise Narkisus'un kendi aşkından ölmesi ve Nergis çiçeğine dönüşmesidir. Kısacası tekâmül yolculuğunda isteyerek ya da zorunlu bir şekilde doğaya karışır ve doğanın bir parçası olur. Ölümü ve çiçeğe dönüşmesi, onun egosunun ölümü ve egosunun sıfırlanmasıdır. Tanrı onu basit bir çiçeğe çevirerek doğal ve biyolojik döngüye katmıştır. Narsistlerin dünyayı kendilerinden ibaret saymaları, dünya ile bir uyum içerisinde olamamalarına sebebiyet vermekte ve teslimiyet içerisinde yaşamalarını engellemektedir. Buradan hareketle narsizm, özündeki derin değersizlik duygusuyla beraber kişiye gereğinden fazla kibir ve güç verse de kişi kendi içinde hep yalnız ve çaresizdir. Kendi içerisinde kendi değersizliği devir daim etmekte ve tüm duyuları dış dünyaya kapalı kalmaktadır. Narsistlerin hayattaki en büyük şanssızlıkları, onlara verilen dersleri ve hediyeleri görmemeleri ve tekâmül yolculuğuna yahut Jung'un deyimiyle bireleşme sürecine hiçbir zaman çıkamayacak olmalarıdır. Fakat filmde senarist Halil'i klasik bir Narkisus olmaktan kurtarır ve ona sağlıklı bir ruhsal gelişim olanağı sunar. Ovidius'un M.S 8. yüzyılda yazdığı ve en bilinen hikâyesi olan Narkissos, birçok edebi esere konu olduğu gibi

psikolojinin de yararlandığı bir hikâye olmuştur. Bu vesileyle bilerek ya da bilmeyerek filmde de bir sahnede göstererek atıf yapılan Ovidius'un 'Sevişme Yolu'¹¹ kitabı, aklımıza yine Narkisus'u getirmektedir.

Kaynakça

- Akser, Ali Murat (2001), "Ulusallık Arayışında Bir Yaratıcı: Metin Erksan'ın Sevmek Zamanı (1965)", *Türk Film Arayışlarında Yeni Yönelimler 1*, (ed. D. Dermen), s. 95-109, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Ercan, Fatımatü Zehra ve Toraman, Havvanur (2022), "İmgeyi Gerçekliğe Tercih Etmek: Şizoid Dilemma Örneği Olarak "Sevmek Zamanı" Filmi", *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 5(10), s. 1-7.
- Fordham, Frieda (2023). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları* (çev.: Aslan Yalçın). İstanbul: Say Yayınları.
- Freud, Sigmund (1957). *On narcissism: An introduction*. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 73-102). London, England: Hogarth Press. (Original work published 1914).
- Freud, Sigmund (2019). *Yas ve Melankoli*, (çev.: Leyla Uslu), İzmir: Cem Yayınevi.
- İmançer, Ahmet ve Sarıgül, Ali Ekber (2011), "Simgesel Bağlamında Aşk'ın Psikanalitik İncelemesi: Sevmek Zamanı", *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 6, 207-232.
- Kayar, Esmâ (2023), "Sevmek Zamanı Filminde Kadın, Temsil ve İletişim", *Geçmişten Bugüne Türk Yazınında Kadının Temsili*, 123-136, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Küçük, Bayram (2023), "Sinematografinin Bir Duygu Sanatı Olarak Kullanımı: Sevmek Zamanı Filmi", *Akdeniz Sanat*, 17 (32), s. 203-221.
- Ovidivs (1965) *Sevişme Yolu*, (çev.: İsmet Zeki Eyüboğlu), İstanbul: Elif Yayınları.
- Yıldırım, Tunç (2014), "Metin Erksan'ın Sevmek Zamanı Filminin Eleştirel Alımlaması", *Global Media Journal: TR Edition*, 5(9), 352-371.

İnternet Kaynakları

- URL-1 Sevmek Zamanı izle 1080P ► Altyazılı & Dublaj (fullhdfilm.us)
- URL-2 Narsisistik Kişilik ve Yunan Mitolojisine Dayanan Etimolojisi | MozartCultures

¹¹ Ovidivs (1965) *Sevişme Yolu*, (çev.: İsmet Zeki Eyüboğlu), İstanbul: Elif Yayınları.

TAMAR, Fatma Nur.*
“Aşkın Edebî Bir Yansıması:
Deh-nâme Türü ve Fethî'nin Deh-nâme'si”**

1. Giriş

Deh-nâme kelimesi Farsça deh ve nâme kelimelerinin birleşiminden oluşmakta ve on mektup/risale anlamına gelmektedir. Kelime aynı zamanda edebî bir türün de ismidir. Edebî bir tür olarak deh-nâmeler, “on mektup” veya “on risale”den oluşan, aşk konulu mesnevîlerdir. Deh-fasl, deh-bâb, rûhu'l-âşıkîn ve ravzatu'l-âşıkîn isimleri de verilen, aruzun hezec bahrinde ve mesnevî nazım şeklinde yazılmış olan deh-nâmeler, genellikle klasik mesnevî tertibine uygun olarak sıralanmış, tevhid, na't, medhiye ve sebeb-i telif gibi alt bölümlerden oluşan bir girişten,¹ on mektup veya on risaleden oluşan asıl konunun işlendiği bir bölümden ve bir hatime bölümünden oluşur. Asıl konunun işlendiği bölümde bulunan her mektup veya risalede, anlatılan konuyla muhteva açısından uygun olan gazel veya müfredler bulunur. Bunun yanında mektuplar saba rüzgârı, güneş, ay ve ayna gibi çeşitli haberciler aracılığı ile gönderilir.

Deh-nâmeler üç farklı biçimde kaleme alınmıştır. Birinci biçimde yazılan deh-nâmeler sadece âşık tarafından maşuka gönderilen tek taraflı mektuplardan oluşurken, ikinci biçimde yazılmış olan deh-nâmeler âşık ve maşuk arasındaki karşılıklı mektuplaşmalardan oluşur. Bu biçimdeki deh-nâmeler vuslat ile biter. Üçüncü biçimde yazılmış olan deh-nâmeler ise aşk, âşık ve maşuk ile ilgili konuların on bölümde² kaleme alındığı risalelerden oluşmaktadır.

Deh-nâme türünün ortaya çıkışında Fahre'd-dîn Es'ad-i Gurgânî (ö. 446/1054 [?]) tarafından yazılan *Vîs ü Râmîn* veya Fahre'd-dîn-i İrâkî (ö. 688/1289) tarafından yazılan *Uşşâk-nâme* adlı eserlerin etkili olduğu iddia

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, fatmanurtamargs@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-5013-5192.

** Bu makale, Fatma Nur Tamar'ın *Fethî'nin Deh-nâme'si (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dil İçi Çeviri)* adlı Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Makalede, Fethî'nin *Deh-nâme* adlı eserinden yapılan beyit alıntıları da bu tezden alınmıştır: Fatma Nur Tamar, *Fethî'nin Deh-nâme'si (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dil İçi Çeviri)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023.

¹ Mehmet Vanlıoğlu, “Dehnâme”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, (1994), s. 106.

² Hucendî, *Letâfet-nâme*, haz. Üzeyir Aslan, Hucendî (öl. 829/1425?) *Letâfet-nâme -On Aşk Mektubu-*, Sonçağ Akademi Yayıncılık, Ankara 2020, s. 15-16.

edilmiştir.³ Tourkhan Gandjei ise türün ortaya çıkışında *Vîs ü Râmîn* ile birlikte Nizâmî-yi Gencevî'nin *Husrev u Şîrîn*'inin etkili olduğunu söylemektedir.⁴ Türün ortaya çıkışında bu eserlerin zikredilmesinin sebebi, deh-nâmeler ile adı geçen eserler arasındaki biçim ve içerik benzerlikleridir. Örneğin; *Vîs ü Râmîn* de deh-nâmelerin çoğunda olduğu gibi aruzun hezec bahriyle yazılmıştır, konusu aşktır ve eserde *Vîs*, *Râmîn*'e olan aşkını on aşk mektubu ile anlatır. Ayrıca eser deh-nâmelerin ikinci biçiminde olduğu gibi vuslatla sona ermektedir. *Hüsrev u Şîrîn*'de ise Hüsrev ile Şîrîn'in karşılıklı konuşması on fasılda verilmiştir. Buradaki on fasıla ayrılmış karşılıklı konuşmalar, on mektup/risaleden oluşan deh-nâmelerin ikinci biçimiyle benzerlik göstermektedir. Deh-nâmelere kaynaklık eden bir diğer eser olan *Uşşâk-nâme*, aşk, âşık ve maşuk konulu on mesnevî ve on gazelden oluşmasıyla⁵ üçüncü biçimde yazılmış deh-nâmelere örnek teşkil etmektedir.

Fars ve Türk edebiyatları incelendiğinde çok sayıda deh-nâme örneği ile karşılaşmaktayız. Tespit edilebilen deh-nâme türündeki eserlerden yola çıkarak, türün örneğinin en çok XIV. ve XV. yüzyıllarda verildiğini ve türün en parlak döneminin de bu yüzyıllarda yaşandığını söyleyebiliriz. Türkçe yazılmış ilk deh-nâme örneği olan *Hârizmî*'nin XIV. yüzyılda yazdığı *Mahabbet-nâme*'si, Hucendî'nin XV. yüzyılda yazdığı *Letâfet-nâme*'si, Yusuf Emîrî'nin yine aynı yüzyılda yazdığı *Deh-nâme*'si, Seyyid/Seydi Ahmed Mîrzâ'nın yine XV. yüzyılda yazmış olduğu *Ta'aşşuk-nâme*'si ve XVI. yüzyılda telif edilen Hatâ'î'nin *Deh-nâme*'si Türk edebiyatındaki deh-nâmelere örnektir. Deh-nâmelerin tespit edilen örnekleriyle XVI. yüzyılda karşılaşmıyor olmamız, türün bu yüzyıldan sonra ilgi görmediğini ve revaç bulmadığını göstermektedir.

Makalenin konusu olan *Deh-nâme*'nin müellifi Fethî hakkında biyografi kaynaklarında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız için ve eserin sonu eksik olduğu için *Deh-nâme*'nin tam olarak hangi yılda yazıldığı bilinmemektedir. Ancak *Deh-nâme* üzerinden ulaşılan ipuçları, Fethî'nin XV. yüzyılın ilk yarısında hayatta olduğunu ve *Deh-nâme*'yi bu yıllarda yazmış olduğunu kanıtlar niteliktedir.

³ Mehmet Vanlıoğlu, "Dehnâme", s. 106.

⁴ Tourkhan Gandjei, "Bir Edebî Eserin Yaratılışı ve Tavsifi: Dehnâme On Aşk Mektubu", çev. Ayşe Gül Sertkaya, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 11, (2001), s. 169.

⁵ Nurettin Bayburtluğil, "İstîlâhât-ı Ehl-i Tasavvuf", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, (1985), s. 345-346.

Elimizde 797 beyiti bulunan *Deh-nâme*, Azerbaycan Türkçesi ile aruzun hezec bahrinde yazılmıştır. Eser klasik mesnevî tertibine uygun bir şekilde ve deh-nâmelerin ikinci biçiminde tertip edilmiştir. Eserde asıl konunun işlendiği bölüm, âşık ve maşuk arasında haberciler yardımıyla gerçekleşen mektuplaşmalardan oluşmaktadır. Birinci mektupta haberci “sabâ rüzgârı” iken ikinci mektupta haberci “mektup”, üçüncü mektupta ise “âşığın gül renkli gözyaşı”dır. *Deh-nâme'nin* elimizde bulunan kısmı üçüncü mektubun ilk beyitleriyle sona ermektedir.

Bu makale, deh-nâme türü ve Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8307/1 numarada kayıtlı olan mecmuanın, 1^b-29^b varakları arasında bulunan Fethî'nin *Deh-nâme'si* hakkındadır. Makale hazırlanırken Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndan verilen dijital görsellerden faydalanılmıştır. Yaptığımız literatür taramasında deh-nâme türü üzerinde çok fazla bir çalışma yapılmadığını görüyoruz. Fethî'nin *Deh-nâme'si* ise ilk defa “Bilinmeyen Türkçe Bir *Dehnâme*”⁶ makalesiyle Abdülbaki Çetin tarafından edebiyat âlemine tanıtılmıştır. Hazırlamış olduğumuz makalede hem deh-nâme türü hem de Fethî'nin *Deh-nâme'si* ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İlk önce edebî bir tür olarak deh-nâmenin genel özellikleri ve deh-nâme türünün ortaya çıkışında etkili olan eserler hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise Fethî'ye dair elde edilen ipuçları üzerinden Fethî'nin hayatı hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Aynı bölümün ikinci kısmında ise şairin tespit edilen tek eseri olan *Deh-nâme'nin* nüsha tavsifi yapılmış ve eserin biçim ve içerik özellikleri verilmiştir. Bu yapılırken, mektuplarda bulunan “teşbihât” ve “fî'l-mübâliğe” bölümlerinin ve bu bölümlerde yapılan teşbih ve mübalağa sanatlarının eserde kullanılma amaçları değerlendirilmiştir.

2. Edebî Bir Tür Olarak Deh-Nâme

İlk örneklerine Fars edebiyatında rastladığımız edebî bir tür olan deh-nâmenin tespit edilen örnekleri göz önünde bulundurulduğunda, türün XIV. ve XV. yüzyılda rağbet gördüğü ve XVI. yüzyılda gözden düştüğü sonucuna varılabilir. Klasik Türk edebiyatında bu türde verilen eserlerin sayısının diğer edebî türlere oranla azlığı ve XVI. yüzyıldan sonra bu türde eser verilmemiş olması deh-nâmenin edebiyatımızda çok

⁶ Abdülbaki Çetin, “Bilinmeyen Türkçe Bir *Dehnâme*”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, (2006), s. 91-110.

fazla önem görmediğini gösterir. Aynı zamanda araştırmacılar tarafından üzerinde çok fazla çalışma yapılmamış bir tür olan deh-nâmeler incelendiğinde türün biçim ve içerik olarak diğer türlerden çok farklı özelliklere sahip olduğu görülebilir. Bu bölümde türün özellikleri, ortaya çıkışı ve bu türde yazılmış eserler hakkında değerlendirmelerde bulunulacak ve böylece deh-nâmenin klasik Türk edebiyatındaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Mesnevi nazım şekli ile yazılan deh-nâmenin biçim ve içerik özellikleri hakkında ilk tespitlere türün isminden yola çıkarak ulaşabiliriz. Deh-nâme kelimesi Farsça *deh* ve *nâme* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Mütercim Âsım *Burhân-ı Kâtı'* isimli sözlüğünde *deh* kelimesini şu sözlerle ifade etmektedir: “Peh-vezninde. Merâtib-i a'dâddan on aded ismidir. Arabide aşere denir. Emr-i marûf ve nehy-i-münker, (iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma) manasına-gelir.”⁷ *Nâme* kelimesi ise aynı sözlükte şöyle tarif edilmektedir:

Hâme vezninde. Nâm ile hâ-yı tahsisadan mürekkeptir. Mektup, ferman, buyrultu makulesi risaleye ıtlak olunur, unvanlarında veya ahirlerinde isim yazıldığı itibariyle. Kitap mevkiinde dahi istimal olunur; şeh-nâme, bâz-nâme gibi. Seylâb (sel suyu) manasınadır. Mahsus hatt-ı talike ıtlak olunur, ahkâm ve menâşir-i selatin o hatla tahrir olunduğu mülabesesiyle. Musannifin ahkâmdan muradı ahkâm-ı selatin-i İran'dır. Rakam tabir ederler. Pes bu itibara mebni hatt-ı divaniye de ıtlak olunur. Zira bizim padişahımızın ahkâmı hatt-ı merkuyla tahrir olunur.⁸

Mütercim Âsım'ın bu tariflerine göre *deh* kelimesi “on, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma” anlamlarına, *nâme* kelimesi ise “mektup, ferman, buyrultu makulesi risale, kitap, sel suyu, ta'lik hattı (İran'da), dîvânî hattı (Osmanlı Devleti'nde)” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlar ışığında deh-nâme kelimesine “iyiliği emreden, kötülükten sakındıran mektup, ferman, risale, kitap” veya “on mektup, ferman, risale, kitap” gibi anlamlar verebiliriz. Deh-nâme aynı zamanda edebi bir türün de ismidir. Bu türde yazılmış eserlerin biçim özelliklerine baktığımızda yukarıda verilen anlamlardan ikincisi olan “on mektup, on risale” anlamının deh-name türü için uygun olduğunu söyleyebiliriz.

⁷ Mütercim 'Âsım, *Burhân-ı Kâtı'*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, *Mütercim Âsım Efendi, Burhan-ı Kati*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 157.

⁸ Age., s. 540.

Çünkü tür hakkında yapılan çalışmalarda geçen ve deh-nâme olarak kabul edilen eserler on mektup veya on risaleden oluşmaktadır. Örneğin; Hucendî'nin (ö. 829/1425?) *Letâfet-nâme'si*⁹ aşkıktan sevgiliye gönderilen “on mektup”tan oluşmaktadır. Bunun yanında Fahre'd-dîn-i İrâkî'nin (ö. 688/1289) *Deh-fasl* ismiyle de anılan *Uşşâk-nâme'si*,¹⁰ aşk, âşık ve maşuk hakkında bilgiler içeren “on risale”den oluşmaktadır.”

Deh-nâmenin isminden ve biçim özelliklerinden yola çıkarak ulaştığımız bu anlamın daha sağlıklı bir düzleme oturabilmesi için türün içerik özelliklerine de bakmamız gerekmektedir. Bu türde yazılmış eserlerin tümü aşk konuludur. Mektuplardan oluşan deh-nâmelerde kimi zaman âşık ve maşuk arasında karşılıklı mektuplaşmalar görülürken, kimi zaman da mektuplar sadece âşkıktan sevgiliye gönderilir. Âşık, mektuplarda aşkın zorluğunu, yaşadığı ızdırapları, ayrılık acısını, kavuşma isteğini terennüm ederken maşuk, cevâben gönderdiği mektuplarda âşığı acımasızca azarlar ve hor görür. Bunun yanında, karşılıklı mektuplaşmalar hâlinde yazılan deh-nâmelerde maşuk baştaki acımasızlıklarına ve azarlamalarına rağmen mektuplaşmaların sonunda âşığı kabul eder ve tüm bu acımasızlık ve azarlamaların sebebinin âşığı imtihan etmek olduğunu söyler. Yani bu biçimdeki deh-nâmeler vuslatla bitmektedir. Bu durum deh-nâmeleri, genellikle kavuşmanın imkânsızlığının işlendiği klasik edebiyat eserleri arasında ayrıksı bir yere taşımaktadır. Deh-nâmelerin bir diğer biçimi olan risaleler hâlinde yazılan deh-nâmelerde de konu yine aşktır. Bu biçimdeki eserlerde yazar risalelerini aşk, âşık ve maşukluğun vasıfları üzerine yazarken aynı zamanda bu konularda öğütler de verir. Türün içerik özelliklerine baktığımızda karşımıza çıkan “aşk” temasını da yukarıda tür hakkında yaptığımız anlamlandırma çalışmasına eklemek daha doğru bir anlama varmamızı sağlayacaktır. Böylece edebî bir tür olan deh-nâme türünü kısaca “on aşk mektubu veya risalesi” olarak tanımlayabiliriz. Deh-nâmeler üzerinde çok sayıda araştırması olan Tourkhan Gandjei de deh-nâme türü hakkında genel bir değerlendirme

⁹ Eser ilk önce makale daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır: Üzeyir Aslan, “Hucendî'nin Letâfetnâme'si”, *Divânu Lugâti't-Türk'ten Senglah'a Türkçe Doğumununun 60. yılında Mustafa S. Kaçalın Armağanı*, ed. Mehmet Ölmez, Tülay Çulha, Kübra Özçetin, Kesit Yayınları, İstanbul, (2017), s. 113-160; Hucendî, *Letâfet-nâme*, haz. Üzeyir Aslan, *Hucendî (öl. 829/1425?) Letâfet-nâme -On Aşk Mektubu-*, Sonçağ Akademi Yayıncılık, Ankara 2020.

¹⁰ Eser basılmıştır: Fahre'd-dîn-i İrâkî, *Uşşâk-nâme*, çev. Gökhan Çetinkaya, *Fahreddin-i İrâkî, Âşıklar Kitabı Uşşâkname*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2016.

yaptığı “Bir Edebî Eserin Yaratılışı ve Tavsifi: Dehnâme “On Aşk Mektubu” adlı makalesinde türü “ten love-letters”(on aşk mektubu)¹¹ olarak tanımlamıştır. Ancak risaleler hâlinde yazılmış deh-nâmeler göz önünde bulundurulmadan yapıldığı için bu tanımlamaya doğru ancak eksik bir tanımlamadır diyebiliriz.

Deh-nâme türünde yazılmış eserlere bu ismin yanında deh-fasl, deh-bâb, rûhu'l-âşıkîn ve ravzatu'l-âşıkîn başlıkları da verilmiştir.¹² Mesnevî nazım şekli ve çoğunlukla aruzun hezec bahrinde yazılan bu türdeki eserler klasik mesnevî tertibine uygun bir şekilde tertip edilirler.¹³ Mukaddime, asıl konunun işlendiği bölüm ve hatime olarak ana başlıklara ayırabileceğimiz bu eserler kendi içinde alt başlıklara da ayrılmaktadır. Bunlardan mukaddime bölümü, tevhid, münacat, na't, medhiye, sebep-i telif gibi alt bölümlerden oluşur.¹⁴ Asıl konunun işlendiği bölüm ise on mektup veya on risaleden oluşmaktadır. Ayrıca her mektup ve her risale, peşinden geldikleri bölümlerle uyumlu bir muhtevaya sahip gazel ya da müfredlerle bitirilmektedir. Bunun yanında, mektuplardan oluşan deh-nâmelerde bu mektuplar, saba rüzgârı, ay, güneş, ayna ve tarak gibi haberciler yardımıyla gönderilmektedir.

Deh-nâmeler hakkında yapılan bu değerlendirmeler ışığında deh-nâme türünün üç biçime sahip olduğu söylenebilir. Hucendî'nin *Letâfet-nâme* isimli deh-nâmesini neşrettiği ve dil içi çevirisini yaptığı kitabının deh-nâmeler ile ilgili geniş incelemelerde bulunduğu kısmında, Prof. Dr. Üzeyir Aslan da deh-nâmeleri üç farklı biçimde ele almakta ve bu üç biçimin özelliklerini şöyle özetlemektedir:

Deh-nâmeler üç farklı biçimde düzenlenmektedir: 1- yalnız âşıktan maşuka hitaben yazılmış mektuplar biçiminde düzenlenmiş olanlar. Bunlarda âşğın durumu, aşkın verdiği ızdırap, hasret, kavuşma isteği vb. anlatılır. Mektupların sonunda gazellere yer verilir. Saba rüzgârı âşık ile sevgili arasında haberci olur.¹⁵ 2- karşılıklı konuşma (âşıktan maşuka hitap, maşuktan âşığa cevap) biçiminde

¹¹ Tourkhan Gandjei, age., s. 167.

¹² Mehmet Vanlıoğlu, “Dehnâme”, s. 106.

¹³ Mehmet Vanlıoğlu, “Dehnâme”, s. 106.

¹⁴ Mehmet Vanlıoğlu, “Dehnâme”, s. 106.

¹⁵ Hârizmî'nin *Mahabbet-nâme*'si ve Hucendî'nin *Letâfet-nâme*'si Türk edebiyatında bu biçimde yazılmış olan deh-nâmelere örnektir.

düzenlenmiş olanlar. Bunlarda âşık ile maşukun hâlleri, birbirlerine olan aşkları, aşk acısı gibi durumlar anlatılır. Mektuplar gazellerle ve müfredlerle süslenir. Âşık ile maşuk arasında rüzgâr, güneş, ayna gibi sembolik habercilere yer verilir. Sevgilinin acımasızlığı üzerinde duran âşık, ısrarlı yalvarmaları neticesinde maşuku yumuşatır ve sonunda vuslata erer.¹⁶ 3- aşk, âşık ve maşuk konularını tasavvufî açıdan on fasılda (bölüm) ele alanlar. Böyle eserlerde gazeller ve birtakım tasavvufî hikâyelerin anlatıldığı mesnevilere yer verilir.¹⁷ (...) ¹⁸

Gandjei ise “Bir Edebî Eserin Yaratılışı ve Tavsifi: Dehnâme “On Aşk Mektubu” adlı makalesinde yer verdiği deh-nâmeleri (‘îmâd Fakîh’in organik bir bütünlüğünün olmadığını söylediği *Deh-nâme'si* hariç) yukarıda gördüğümüz ilk iki biçimi esas alarak gruplara ayırmaktadır.¹⁹ Yani Gandjei, deh-nâmeyi sadece mektuplardan oluşan bir tür olarak kabul etmekte ve aşk ile ilgili yazılmış on risaleden oluşan deh-nâmeleri türün dışarısında bırakmaktadır. Deh-nâmelerin temel tüm biçimsel özelliklerine sahip olan bu deh-nâmelere, Aslan’ın yukarıda verilen biçimlendirmesinde bir alan açmış olması gerekli ve doğru bir değerlendirmedir. Çünkü deh-nâme türünü sadece mektuplara sıkıştırmak ve *nâme* kelimesinin “mektup” anlamından başka anlamlarını göz ardı etmek deh-nâmelerin eksik ve yanlış bir biçimde değerlendirilmesine neden olacaktır.

Deh-nâme Türünün Ortaya Çıkışında Etkili Olan Eserler

Deh-nâme türünün kökenini türün biçim ve içerik özelliklerini belirledikten sonra aramak kökenle ilgili yapılacak tespitlerin tutarlılığını teyit etmek için daha doğru bir yol olacaktır. Deh-nâmelerin ortaya çıkışında XI. yüzyılda yaşamış olan İranlı şair “Fahre’d-dîn Es’ad-i Gurgânî’nin (ö. 446/1054 [?]) *Vîs u Râmîn*’inin²⁰ veya Fahre’d-dîn-i İrâkî’nin *Deh-fasl* da denilen *Uşşâk-nâme*’sinin etkisi olduğu ileri sürülmüştür.”²¹ Gandjei ise yukarıda zikredilen makalesinde, türün

¹⁶ Yûsuf Emîrî’nin *Deh-nâme'si* ve Fethî’nin *Deh-nâme'si* bu biçimde yazılmış deh-nâme örnekleridir.

¹⁷ Fahre’d-dîn-i İrâkî’nin *Uşşâk-nâme'si* bu biçimde yazılmıştır.

¹⁸ Hücendî, age., s. 15-16.

¹⁹ Tourkhan Gandjei, age., s. 172.

²⁰ Eser basılmıştır: Es’ad-i Gurgânî, *Vîs u Râmîn*, çev. Mehmet Kanar, *Fahreddin Es’ad-ı Gorgânî, Vîs ile Râmîn*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

²¹ Mehmet Vanhoğlu, “Dehnâme”, s. 106.

ortaya çıkışında ilk olarak *Vîs u Râmîn*'nin etkisini vurgularken aynı zamanda Nizâmî-yi Gencevî'nin (ö. 606/1209) *Husrev u Şîrîn*'inin de etkisinin olduğunu söyler.²²

Gandjei, kökeni İslamiyet öncesi bir döneme ait olan *Vîs u Râmîn*'in olay örgüsünde, İslam dinince uygun görülmeyen birtakım konular olduğundan (aile içi aşk ve kardeşle evlenmek gibi)²³ eserin Farslar tarafından tiksindirici bulunduğunu ve bu yüzden de Fars edebiyatı üzerinde daimî bir etkisinin olmadığını belirtmekte ve *Vîs u Râmîn* yerine sanatsal gücü ile tüm edebiyat çevrelerince kabul görüp Fars ve Türk şairler tarafından taklit edilmeye çalışılan Nizâmî-yi Gencevî'nin *Husrev u Şîrîn*'inin yayıldığını ve *Vîs u Râmîn*'in zamanla unutulduğunu söylemektedir.²⁴ Ancak bu durum, eserin biçim ve içerik olarak deh-nâmelerle olan benzerliğini ve bu yüzden de deh-nâmeler üzerindeki etkisini yok saymamıza neden olmamalıdır.²⁵

Vîs u Râmîn'in de konusu, deh-nâmelerde olduğu gibi aşktır ve eser yine deh-nâmelerin çoğunluğunda karşılaştığımız gibi aruzun hezec bahriyle yazılmıştır. Bir diğer ve en önemli ortak özellik ise eserde yer alan mektuplardır. Eserde *Vîs*, *Râmîn*'e olan aşkını, deh-nâmelerin yukarıda açıklanan ilk biçiminde olduğu gibi tek taraflı on mektup yazarak anlatır. Bu biçimde, maşuk âşığa cevaben mektup yazmadığı gibi *Râmîn* de *Vîs*'e cevap yazmaz. Bunun yanında, eserde bulunan *Vîs* ile *Râmîn*'in karşılıklı konuşmaları da deh-nâmelerin ikinci biçiminde olan karşılıklı mektuplaşmalara benzetilebilir. Son olarak, deh-nâmelerin ikinci biçiminde gördüğümüz, bu türün diğer türlerden ayırıcı ve en dikkat çekici özelliği olan vuslatın gerçekleşmesi de *Vîs u Râmîn*'de karşılaştığımız bir durumdur. Eserin sonunda *Râmîn*, *Vîs* ile evlenir ve ikisi de muradına erer. Tüm bu azımsanmayacak benzerlikler, XI. yüzyılda ve elimizdeki deh-nâme örneklerinden çok daha önce yazılmış olması sebebiyle *Vîs u Râmîn*'in deh-nâmelere kaynaklık etmiş olabileceğini kanıtlar niteliktedir.

Yazıldığı dönemde ve sonraki yıllarda edebî gücü ile her daim takdir edilen, okunan ve nazireleri yazılan bir eser olan Nizâmî-yi

²² Tourkhan Gandjei, age., s. 169.

²³ *Vîs u Râmîn* mesnevileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sadettin Eğri, "Vîs ü Râmîn Mesnevilerinde Kahramanların Özellikleri ve Aşk Anlayışları", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 12 (2001), s. 95-109.

²⁴ Tourkhan Gandjei, age., s. 168.

²⁵ Hücendî, age., s. 15.

Gencevî'nin *Husrev u Şîrîn*'inin de deh-nâme türü ile arasında benzerliklerinin olması eserin deh-nâme türünün ortaya çıkışında etkili olduğunu göstermektedir. Eserdeki on fasla ayrılmış karşılıklı konuşmaların olduğu bölüm, *Husrev u Şîrîn*'in *Vîs u Râmîn* ve deh-nâmeler ile arasındaki en dikkat çekici benzerliktir. Yani, bu özelliği ile *Husrev u Şîrîn*'i *Vîs u Râmîn* ile deh-nâmeler arasında bir köprü olarak görebiliriz. Gandjei, bu benzerliği ve *Husrev u Şîrîn*'in *Vîs u Râmîn* ile deh-nâme türü arasında köprü oluşunu şu sözlerle ifade etmektedir:

Biz her iki örnekte de sevgiliyi terasta ayakta durur ve âşığı sarayın kapalı kapısında içeri girme müsaadesi reddedilmiş buluruz. *Vîs u Râmîn*'de 594 mısralık mükâleme (karşılıklı konuşma) 15 fasılda tertip edilmişken, *Husrev u Şîrîn* (556 mısra) düzenli bir şekilde 10 fasla ayrılmıştır. (...) [B]ana öyle geliyor ki Nizâmî kendi bölümünde, *Vîs u Râmîn*'in içinde *Vîs*'in mutlak bir umutsuzluk içinde *Râmîn*'e hitap ettiği on ateşli aşk mektubu dizisinin bulunduğu bölümden etkilenmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda Fars ve Türk edebiyatlarında büyüyüp gelişen bir edebî eserin yaratılışını kesinlikle her ne kadar silik de olsa *Vîs*'in on mektubu (deh-nâme) ve *Husrev u Şîrîn* diyalogu (on bölümde tertip edilmiş) arasındaki bu zincirde olduğunu görme eğilimindeyim.²⁶

Vîs u Râmîn ve *Husrev u Şîrîn*'in yanında deh-nâmelerin ortaya çıkmasında etkisi olduğu söylenen bir diğer eser de *Fahre'd-dîn-i İrâkî*'nin *Uşşâk-nâme* (*Deh-fasl*) isimli eseridir. Nurettin Bayburtlugil, *İrâkî*'nin *Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf* adlı eserini yayımladığı, eserle aynı adı taşıyan makalesinde, metinden önceki bölümde *İrâkî*'nin hayatı ve diğer eserleri hakkında bilgiler vermektedir. Bayburtlugil, bu makalesinde, 1065 beyitten oluşan *Uşşâk-nâme*'nin on mesnevî ve on gazelden müteşekkil olduğunu, Şemseddin Muhammed adına yazıldığını, *Deh-nâme* adıyla da anıldığını ve bu eserden sonra Fars edebiyatında deh-nâme yazmanın gelenek hâline geldiğini söylemektedir.²⁷ Eserin deh-nâme olarak kabul edilmesinde, on mesnevî ve on gazelden oluşan risaleler hâlinde yazılmasının etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanında eserdeki on bölümün konusunun aşk, âşık ve maşuk hakkında olması da *Uşşâk-nâme*'nin deh-nâme olarak kabul edilmesini gerekli kılmaktadır.

²⁶ Tourkhan Gandjei, age., s. 168-169.

²⁷ Nurettin Bayburtlugil, age., s. 345-346.

Eserdeki on risalenin konusunu Prof. Dr. Üzeyir Aslan şöyle sıralamaktadır:

Uşşâk-nâme, on fasıldır: Âşıkların vasfı hakkında, âşığın ve maşukun durumu hakkında, âşıkların sıfatları hakkında, aşkın beyanı hakkında, aşka düşen insanın kâmil olması hakkında, sevgilinin şevkinin beyanı hakkında, aşkın üstünlükleri hakkında, maşuk ile sohbet hakkında, aşkın hakikatinin beyanı hakkında ve kitabın sonu.²⁸

Uşşâk-nâme hakkındaki bu bilgilerden yola çıkarak eserin deh-nâmelerin üçüncü biçiminde yazıldığını, yani mektuplardan değil aşk ile ilgili risalelerden oluştuğunu görmekteyiz. Eser bu özellikleriyle kendisinden sonra yazılan aynı biçimdeki deh-nâmelere kaynaklık etmiştir.²⁹

Burada saydığımız üç eserden başka deh-nâme türünün ortaya çıkışında etkili olmuş veya eserin oluşum ve gelişiminde köprü vazifesi görmüş eserlerin olması da mümkündür. Mektup türünün Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki yeri ve kökeni hakkında deh-nâme türü göz önünde bulundurularak daha detaylı incelemeler yapıldığında ve aşk, âşık ve maşuk konularının işlendiği, daha önce yayımlanmamış metinler ortaya çıktığında deh-nâmelere kaynaklık etmiş başka eserlere de ulaşılması kuvvetle muhtemeldir, bu yüzden de deh-nâmelerin kaynakları olarak sadece yukarıdaki üç eseri zikretmek yeterli değildir,³⁰ ancak bu eserler de kayda değer ve başlangıç noktası kabul edilebilecek örneklerdir.

Bugüne kadar tespit edilebilen Farsça deh-nâme örnekleri şunlardır: Haķīm Senā'ī (ö. 525/ 1131?), '*İşk-nâme*;³¹ Fahre'd-dīn-i 'Irākī (ö. 688/1289), '*Uşşâk-nâme (Deh-Faşl)*;³² Naķīb-i Şīrāzī (ö. 701/1302), *Deh-bāb*;³³

²⁸ Hücendī, age., s. 14.

²⁹ Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987, s. 22.

³⁰ Hücendī, age., s. 15.

³¹ Aşkın felsefi ve tasavvufi açıdan ele alındığı mesnevî 576 beyitten oluşmaktadır, bk. Saima İnal Savi, "Senâ'ī", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, (2009), s. 503.

³² Şairin aşkla ilgili düşüncelerini yansıtan eser aruzun hafif bahrinde kaleme alınmış ve vezir Şemseddīn-i Cuveynî'ye ithaf edilmiştir, bk. Orhan Bilgin, "Fahreddīn-i Irākī," *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XII, (1995), s. 85.

³³ Aruzun remel bahrinde yazılmış olan eser şairin, devlet adamı ve sanat erbabı ile ilgili çeşitli konulardaki görüşlerini içermektedir, bk. Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, s. 12.

Humâm-i Tebrîzî (ö. 713/1314), *Şoḥbet-nâme*;³⁴ H^vâce Fazlu'llâh bin Naşûh-i Şîrâzî (ö. 793/1390-91), *Maḥabbet-nâme* (t. 788/1386-87);³⁵ Evḥadu'd-dîn-i Meraġî (ö. 739/1338), *Manṭıku'l-'Uşşâk (Deh-nâme)*;³⁶ Huseynî Sâdât el-Gürî el Herevî (ö. 729/1329'dan sonra), *Sî-nâme*;³⁷ Rukne'd-dîn-i Sâyin (XIV. yüzyıl), *Tuḥfetu'l-'Uşşâk* (t. 751/1350);³⁸ Ubeyd-i Zâkânî (ö. 772/1370), *'Uşşâk-nâme* (t. 751/1351);³⁹ Şâh Şucâ' (ö. 784/1382), *Rûhu'l-'Âşıkîn*;⁴⁰ 'Imâde'd-dîn Faḳîh-i Kirmânî (ö. 773/1371), *Deh-nâme*;⁴¹ İbn 'Imâd-i Ḥorasânî (XIV. yüzyıl), *Ravzatu'l-Muḥibbîn* (t. 794/1391);⁴² Şerefe'd-dîn-i Râmî (795/1393?), *Deh-faşl*;⁴³ Şeyḫ Ḥarîrî, *Maḥbûbu'l-Ḳulûb*

³⁴ Aruzun hezec bahriyle yazılmış olan mesnevî 383 beyitten oluşmaktadır, bk. Çetin Kaska, "Hümâm-ı Tebrîzî, Dîvânı ve Memduhları", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VI, (2019), s. 50.

³⁵ Metinde âşık ve maşukun ulaklarla sohbetinin ardından bu ikisi arasındaki mektuplaşma yer almaktadır, bk. Dilek Naile Sakarya, *İbn Nasûh'un Muḥabbet-nâme'si (Metin-İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 36.

³⁶ Yaklaşık 600 beyitten oluşan ve tasavvufî bir mesnevî olan bu eser 706/1307'de Fahre'd-dîn-i 'Irâkî'nin aynı adlı eserine naziredir, bk. A. Naci Tokmak, "Evhadüddîn-i Merâġî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, (1995), s. 520. Âşık ile maşuk arasındaki habercinin rüzgâr olduğu eser altı tanesi âşıktan maşuka, dört tanesi de maşuktan âşiġa olmak üzere on mektuptan oluşmaktadır ve eser maşukun âşığın hâlini anlayarak onu kabul etmesi ile sona erer, bk. Mehmet Vanlioġlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahnâb'ı*, s. 16.

³⁷ Eser otuz tasavvufî aşk mektubundan oluşmaktadır, bk. K. A. Nizami, "Hüseynî Sâdât el-Gürî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIX, (1999), s. 24.

³⁸ Aruzun hezec bahriyle yazılan ve 500 beyitten oluşan eserin konusu şairin hayal âleminde sahip olduğu maşukla olan aşkı, sırrı ve niyazlarıdır, bk. Mehmet Vanlioġlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahnâb'ı*, s. 21.

³⁹ Zâkânî, 734 beyitten oluşan bu mesnevîsinde sürekli âşık olan gönlünden şikâyet eder ve âşık ve maşukun yaşadıkları hâlleri anlatır, bk. Hasan Çiftçi, "Ubeyd-i Zâkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLII, (2012), s. 16.

⁴⁰ Hezec bahrinde yazılmış olan bu eser Farsça mensur bir önsözle başlar. Âşık ve maşuk arasındaki mektuplaşmada aracı olarak rüzgâr kullanılmıştır ve on mektuptan oluşan eserde beş mektup âşıktan maşuka, beş mektup da maşuktan âşiġa gönderilmiştir, bk. Mehmet Vanlioġlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahnâb'ı*, s. 20.

⁴¹ Eser Kirmânî'nin Şâh Şuca'a, dönemin şeyhlerine ve dostlarından bir kısmına yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. 752 beyitten oluşan deh-nâmede aracı rüzgârdır, bk. Tahsin Yazıcı, "İmâd-i Faḳîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, (2000), s. 169; Mehmet Vanlioġlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahnâb'ı*, s. 12.

⁴² Aruzun hezec bahrinde yazılan mesnevî, 760 beyitten oluşmaktadır. Haberci olarak rüzgârın kullanıldığı eserdeki on mektuptan beşi âşıktan maşuka, beşi de maşuktan âşiġa gönderilmiştir, bk. Mehmet Vanlioġlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahnâb'ı*, s. 18-19.

⁴³ Sultan Üveys Celâyirî'ye ithaf edilmiş olan eser aruzun remel bahrinde kaleme alınmıştır, bk. Adnan Karaismailoġlu, "Râmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,

(t. 800/1397);⁴⁴ Şemse'd-dīn-i Kâtibî (ö. 839/1435), *Deh-bâb*;⁴⁵ Fettâh-i Nişâbüri (ö. 852/1448), *Deh-nâme*;⁴⁶ 'Arif-i Herevî (ö. 853/1449), *Deh-nâme*;⁴⁷ 'Azîz-i Buḥârî (XV. yüzyıl), *Ravzatu'l-'Āşîkîn*;⁴⁸ 'Aysî-yi Şîrâzî (XV. yüzyıl), *İşret-nâme*.⁴⁹

Tespit edilebilen Türkçe deh-nâmeler ise şunlardır: H'arizmî, *Mahabbet-nâme* (t. 754/1353);⁵⁰ Hucendî (ö. 829/1425?), *Leṭāfet-nâme*;⁵¹

C. XXXIV, (2007), s. 449; Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, s. 12.

⁴⁴ 1000 beyitten oluşan eser Şîrvânşâhu Şâh İbrâhîm'e ithaf edilmiştir. Ayrıca her biri gazellerle, mesnevîlerle ve hikâyelerle süslenmiş on aşk mektubundan oluşan eserde, diğer deh-nâmelerden farklı olarak, her mektup için başka bir haberci bulundurulur ve bu haberciler rûzgâr, su, kelebek/pervane, mum, bülbül, gül, ayna, tarak, ay ve güneştir, bk. Tourkhan Gandjei, age., s. 170; Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, s. 14.

⁴⁵ Tevhid, na't, öğüt ve nasihat, eserin telif sebebi, övme ve sözüün mertebesi gibi konuları ihtiva eden mukaddime, aşk, tasavvuf ve ahlaka dair konuların işlendiği on bâb, oğluna nasihat ettiği bölüm ve meşhur şairlerden de bahsettiği hatime bölümlerinden oluşan eserde her bâbın ardından bâbın konusu ile ilgili hikâyelere yer verilir, bk. Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, s. 38.

⁴⁶ Böyle bir eserin olduğu bilinse de herhangi bir nüshasına henüz ulaşlamamıştır, bk. Güller Nuhoğlu, "Fettâhî Nişâbüri ve Hüsn ü Dil Tercümesi", *Şarkiyat Mecmuası*, S. 17, (2010), s. 71; Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, s. 24.

⁴⁷ Şahrûh b. Timur döneminin meşhur şairlerinden olan Herevî'nin Hâce Pir Ahmed bin İshâk'a ithaf ettiği eseridir, bk. Alıntılıyan; Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, s. 24.

⁴⁸ Âşık ve maşukun haberleşmesini ve hâllerini anlatan ve 1000 beyitten oluşan bu eser; Mirza Baysungur adına aruzun hafif bahrinde yazılmıştır, bk. Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, s. 18.

⁴⁹ Aruzun hezec bahrinde yazılan bu deh-nâme Sultan Halil bin Miratşâh bin Timur'a ithaf edilmiştir. Şair bu eserde diğer deh-nâmelerde gördüğümüz habercilerden farklı olarak musiki aletlerini haberci olarak kullanmıştır, bk. Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, s. 24; Tourkhan Gandjei, age., s. 171.

⁵⁰ 734 beyitten oluşan ve aruzun hezec bahrinde yazılan deh-nâme Altın-ordu hükümdarının Sıgnak bölgesi valisi olan Muhammed Hoca Beg adına nazmedilmiştir. Başlangıçta on mektup olarak planlanan esere sonradan bir mektup daha ilave edilmiştir ve bu mektuplardan üç tanesi (4, 8 ve 11. mektuplar) Farsça'dır, bk. Tourkhan Gandjei, age., s. 171.

⁵¹ Harizmî'nin Mahabbet-nâme adlı eserine nazire olarak yazılmış olan eser 343 beyitten oluşmaktadır. Aruzun hezec bahrinde yazılmış olup Mahmûd Tarhan'a sunulmuştur. Mukaddime bölümünde bulunan tevhid, na't sebeb-i nazm ve Mahmûd Tarhan medhiyesinden sonra eserin asıl bölümü olan on mektup başlamaktadır, bu mektupların, dördüncü mektup hariç (dördüncü mektup sabâ rûzgârına hitaben yazılmıştır), tümü sevgiliye hitaben yazılmıştır, eserin sonunda ise hâtîme bölümü yer almaktadır, bk. Hucendî, age., s. 18-22, 26; Tourkhan Gandjei, age., s. 171.

Yûsuf-ı Emîrî, *Deh-nâme* (t. 833/1429);⁵² Seyyid/Seydî Aḥmed Mîrzâ, *Ta'aşşuk-nâme* (t. 840/1436);⁵³ Fethî (XV. yüzyıl?), *Deh-nâme* (t. XV. yüzyıl?);⁵⁴ Şâh İsmâ'îl-i Ḥaṭâ'î (ö. 930/1524), *Deh-nâme*;⁵⁵ Mevlânâ Niyâzî (Kânûnî Sultan Süleymân [ö. 974/1566] devri şairi), *Deh-nâme* (?).⁵⁶

3. Fethî ve *Deh-Nâme'si*

Fethî'nin Hayatına Dair

Biyografi kaynaklarında *Deh-nâme* yazarı Fethî ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁷ Bu nedenle Fethî ile ilgili en kesin bilgilere,

⁵² Aruzun hezec bahrinde yazılan ve 906 beyitten oluşan eser Baysungur Mirza'ya ithaf edilmiştir. Mukaddimede [Tevhid], na't, Sultan Baysungur'a övgü, kitabın yazılış sebebi bölümleri bulunan eser beşi âşıktan maşuka, beşi de maşuktan âşığa gönderilen mektuplardan ve hatime bölümünden oluşmaktadır, bk. Yûsuf Emîrî, *Deh-nâme*, haz. Kâzım Köktekin, *Yûsuf Emîrî, Dehnâme (İnceleme-Metin- Dizin- Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 19, 21; Tourkhan Gandjei, age., s. 172.

⁵³ 320 beyitlik eser; giriş, münacat, na't, dört halifeye duyulan sevgi, kitabın yazılış sebebi ve İslam padişahının medhi konularını içeren mukaddimeden, on mektuptan, hâtmeden ve inayet isteği ve bitiriliş tarihinin verildiği beyitlerden oluşur, bk. Selim Sırrı Kuru, *Bir Deh-nâme Örneği Olarak Ta'aşşuk-nâme ve Eserdeki Ki'li Yantümceler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 23-27. Eser basılmıştır; Seyyid Aḥmed Mîrzâ, *Ta'aşşuk-nâme*, haz. Kâzım Köktekin, *Seyyid Ahmed Mirza, Taaşşuknâme (İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000.

⁵⁴ Çalışmanın ana konusu olduğundan ve ileride detaylı bir şekilde ele alınacağından dolayı esere bu bölümde değinilmemiştir.

⁵⁵ Şairin yer yer gazel ve murabba nazım şekliyle yazdığı şiirlere de yer verdiği aruzun hezec bahrinde yazılan eser, yedi beyitlik bir mesnevî, tevhid, münacat, na't ve Hz. Ali hakkındaki methiyelerin de bulunduğu bir mukaddimeden, aşk, âşık ve maşukun hâllerinin anlatıldığı bölümlerden ve on mektuptan oluşur, bk. Adile Yılmaz Anıl, "Şah İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, (2010), s. 256; Muhsin Macit, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, "Deh-nâme (Hatâyî)", <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/deh-name-hatayi> [Erişim tarihi: 25.05.2023].

⁵⁶ Niyâzî'nin böyle bir eserinin olabileceğine Prof. Dr. Üzeyir Aslan, Hucendî'nin *Letâfet-nâme* adlı eserinin neşrini yaptığı kitabında değinmiş ve delil olarak Sehî Bey'in *Heşt-Behişt* adlı tezkiresinde bulunan "Mevlânâ Niyâzî" maddesini göstermiştir. Sehî Bey tezkirede, Niyâzî'nin şiirlerini, Ali Şîr-i Nevâyî üslubunda ve Çağatay Türkçesi ile yazdığını, mesnevî tarzında ve "nâme" şeklinde bazı beyitleri de olduğunu belirtmiştir. Aslan, tezkirede verilen örnek beyitlere baktığına Sehî Bey'in "nâme" derken büyük bir ihtimalle deh-nâmeyi kastettiği kanısına varmıştır, bk. Hucendî, age., s. 18; Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, haz. Mustafa İsen, *Sehî Bey Tezkiresi, Heşt-Behişt*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 229-230.

⁵⁷ *Deh-nâme* yazarı Fethî ile ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla Anadolu sahasında yazılan ve Anadolu sahası dışında yazılıp Türk şairler hakkında bilgiler içeren tezkireler incelenmiştir. Çalışmamız süresince inceleme fırsatı bulduğumuz ve içerisinde Fethî mahlaslı şairlerin bulunduğu Anadolu sahası dışında yazılmış tezkireler şunlardır: Sam Mirzâ-yı Şafevî, *Tuḥfe-i Sâmi*, tas. Vahid-i Destgirdî, *Tuḥfe-i Sâmi*, Matbaa-i Armagan, Tahran 1936/1314.; Muhammed Ali Terbiyet, *Danişmendân-ı Azerbaycan*,

sadece şairin bilinen tek eseri olan *Deh-nâme*'den hareketle ulaşabiliyoruz. Ancak eserin sondan büyük bir bölümü eksik olduğundan Fethî'nin kimlik ve kişilik bilgilerini, eserini ne zaman ve nerede yazdığını ve yazmanın istinsah bilgilerini bilemiyoruz. Bu bilgiler ile ilgili ipuçlarına ancak *Deh-nâme*'nin dil özelliklerinden ve eserin elimizde bulunan kısmından yararlanarak ulaşabiliyoruz.

Kimliği ve Kişiliği

Eserde bulunan “veşfû'l-ḥāl” (176-212. beyitler) bölümünden, bilgilerin doğruluğu kesin olmamakla birlikte, Fethî'nin kimliği ve kişiliği ile ilgili birtakım bilgilere ulaşmak mümkündür. Şair bu bölümde kendi ile ilgili bazı bilgileri arka arkaya sıralamaktadır. Buna göre Fethî, dünya işleriyle uğraşmayan, gönlü ve zihni rahat, işi ibadet olan, medreselerden çıkmayan, geceleri uyumayıp ilimle meşgul olan, kendini tamamen ilme adayan, nahiv, sarf, fıkıh, tefsir gibi ilimleri bilen ve her daim öğrencileriyle ilgilenen bir âlimdir. Aynı zamanda imamlık yapmış ve vaazlar vermiştir. Bunun yanında tasavvufla ilgilenen, zikir çeken ve insanların Mevlevî ve zahit olarak adlandırdığı birisidir. Yani eğitimli bir müderris ve dîni vazifelerini eksiksiz yerine getirip dünyevî zevklerden elini eteğini çekmiş örnek bir Müslüman'dır. Ancak Fethî, kendi hakkındaki bu bilgileri verdikten sonra yukarıda söz ettiği özelliklerinin âşık olduktan sonra değiştiğini de belirtir ve âşık Fethî'nin özelliklerini anlatmaya başlar. Âşık olduktan sonra Fethî'nin yeri artık medrese değil meyhane mahallesi olmuştur. Sözünden ilim gitmiş ve artık ikiyüzlü ve aldatıcı birisi olmuştur. Fethî, âşık olduktan sonra kendinde meydana gelen değişimi eserde şöyle ifade eder:

felek eḥvâlümü tebdîl kıldı
o 'âlemden mâni te'zîl kıldı

[= Felek hâllerimi değiştirdi. O âlemden beni kovdu.]

yêrümni èyledi kûy-ı ḥerâbât
sözümni èyledi zerḳ ü libâsât

[= Yerimi meyhane mahallesi eyledi. Sözümü ikiyüzlülük ve aldatma kıldı.]

Matbaa-i Meclis, Tahran 1314 (hş.); Muhammed Deyhim, *Tezkire-i Şuara-yı Azerbaycan: Tarih- i zindegi u âsâr*, C. I-II, Tebriz 1989.; Alişir-i Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, haz. A. Naci Tokmak, *Mecâlisü'n-Nefâis I-II Herâtî ve Hekimşâh Çevirisi Mülhakâtı [Herâtî ve Hekimşâh Tezkiresi]*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017; Şâdıkî-i Kitâbdâr, *Mecma'ü'l-Havâs*, haz. M. Oğuzhan Kuşoğlu, *Sâdıkî-i Kitâbdâr'ın Mecma'ü'l-Havâs Adlı Eseri (İnceleme - Metin - Dizin)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

mêni çün şeyh-i şen'ân âşık êtdi
ki bir 'ezrâ yüzine vâmiğ êtdi (*Deh-nâme*, 210-212)

[= Beni, bir Azra (gibi güzelin) yüzüne Vamık (gibi âşık) eden (o güzel), Şeyh San'an gibi âşık etti.]

Elbette kurmaca olan bir metinde verilen bu bilgilerin doğru olduğunu sorgulamadan kabul edip bilgileri şaire atfetmek de tartışmalı bir konudur. Eğer elimizde, burada verilen bilgilerin doğruluğunu kanıtlayabilecek nitelikte biyografik kaynaklar olsaydı ancak o zaman bilgilerin kesin olarak doğru olduğunu kabul edebilirdik fakat böyle bir kaynak bulunmamaktadır. Bu yüzden bu bölümü kurmaca metnin bir parçası olarak düşünüp o çerçevede de değerlendirmek gerekmektedir. Şair bu bölümün ardından gelen “der-veşf-i me’sûk” bölümüyle eserin ana konusuna geçiş yapmıştır, bu durum da bir önceki bölümün eserin ana konusuna geçiş yapabilmek amacıyla kurgulandığını akla getirmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler kesin olmasa da metnin genelinde buradaki bazı bilgileri destekleyen ipuçları bulunmaktadır. Allah'ın varlığının, birliğinin, alemleri yaratışının anlatıldığı giriş bölümünden, münacat ve na't bölümlerinde verilen dinî bilgilerden, eserin bütününde yapılan telmihlerden, âyet ve hadis alıntılarında ve diğer iktibaslardan yola çıkarak, Fethî'nin medrese eğitimi görmüş birisi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca eserde Arapça ve Farsça ibarelerin çokça bulunmasından ve bir beytin tamamen Farsça olmasından dolayı da şairin Arapça ve Farsça'ya vâkîf birisi olduğunu düşünebiliriz.

Yaşadığı Bölge ve Tarihler

Deh-nâme'nin dil özelliklerine baktığımızda eserin Azerbaycan Türkçesi ile yazıldığını görüyoruz. Buradan Fethî'nin Azerbaycan Türkçesi konuşulan bir bölgede yaşadığı bilgisini çıkarabiliriz. Bunun yanında Fethî eserde bulunan “der-medh-i pâdişâh” (117- 175 beyitler) bölümünde, devrinde yaşadığı ve eserini sunduğu padişahın adının “İskender” olduğunu söyler:

penâh-ı seltenet soltân sikender
k'elinden âb-ı heyvân doğdı yek-ser (*Deh-nâme*, 128)

[= Elinden baştan başa ölümsüzlük suyunun doğduğu, saltanatın sığınağı, sultan İskender!]

Eserin Azerbaycan Türkçesi ile yazıldığı ve padişahın isminin İskender olduğu bilgilerini göz önünde bulundurduğumuzda Fethî'nin kastettiği İskender isimli padişahın Karakoyunlu hükümdarı İskender Mirza olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Karakoyunlular, Doğu Anadolu,

Azerbaycan, İran ve Irak coğrafyasında, 1351-1469 yılları arasında hüküm sürmüş bir hanedandır.⁵⁸ İskender Mirza ise 1420-1438 yılları arasında bu devlete padişahlık yapmıştır.⁵⁹ Bu bilgilerden yola çıkarak Fethî'nin İskender Mirza'nın hükümdarlığı döneminde yaşadığını kabul edersek, şairin Karakoyunlular'ın hüküm sürdüğü coğrafyada yaşadığı ve XV. yüzyılın ilk yarısında hayatta olduğu sonucuna varabiliriz. Özellikle XV. yüzyılda hayatta olduğu bilgisinin doğruluğu, bu çalışmada ileride değinilecek bilgilerle de kuvvet kazanacaktır.

Ayrıca “Bilinmeyen Türkçe Bir *Dehnâme*”⁶⁰ adlı makalesi ile Fethî'nin *Deh-nâme*'sinden ilk defa bahseden Prof. Dr. Abdülbaki Çetin, eserde padişahın övüldüğü bölümde geçen “heķīķī şāh” (126), “ālem şāhı” (134) ve “cahān (...) şāh” (170) ifadelerinden yola çıkarak övülen padişahın, şiirlerinde “haķīķī” mahlasını kullanan ve 1438-1467⁶¹ yılları arasında Karakoyunlu hükümdarlığı yapmış olan Cihān Şāh'ın olabileceğini de söylemiştir.⁶² Çetin'in böyle düşünmesine sebep olan beyitler şunlardır:

ki oldur cümle 'ālem ser-firāzı
heķīķī şāh odur cümle mecāzī (*Deh-nâme*, 126)

[= Bütün âlemin önde geleni odur. Hakiki padişah odur, diğerleri sahtedir.]

ol iskenderni 'ālem māhı dërler
bu iskenderni 'ālem şāhı dërler (*Deh-nâme*, 134)

[= O İskender'e âlemin ayı derler. Bu İskender'e âlemin padişahı derler.]

şeref bürcinde māh olğıl hemîşe
cahān mülkinde şāh olğıl hemîşe (*Deh-nâme*, 170)

[= Daima şeref burcunda ay ol, cihan memleketinde padişah ol.]

***Deh-nâme*'de Bulunan Gazellerden Hareketle Elde Edilen Bulgular**

Eserde bulunan gazeller veya bu gazellerin redifleri Fethî hakkında bazı bilgilere ulaşmamızı sağlayabilir. Bu yüzden eserdeki gazellerin izini mecmualarda ve diğer şairlerin eserlerinde aramak faydalı olacaktır. Çünkü bu gazeller, beğenildikleri için Fethî'nin yaşadığı dönemde veya daha sonra derlenmiş mecmualara girmiş olabilir, daha

⁵⁸ Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, (2001), s. 434.

⁵⁹ Age., s. 436.

⁶⁰ Abdülbaki Çetin, age., s. 91-110.

⁶¹ Faruk Sümer, age., s. 436.

⁶² Abdülbaki Çetin, age., s. 101.

önce yazılmış gazellere nazire olarak yazılmış olabilir veya daha önce yazılmış gazeller bu gazellere nazire olarak yazılmış olabilir. Eğer bu şairlerin izine başka metinlerde rastlayabilirsek Fethî'nin yaşadığı tarihler, etkilediği ve etkilendiği şairler hakkında tahminlerde bulunabiliriz.

Fethî'nin *Deh-nâme'sinde* dört adet tam, bir tane de varak eksikliğinden dolayı sadece son iki beyti elimizde olan yarım gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin redifleri şunlardır: “kim görüpdür” (227-231; gazelde mahlas bulunmamaktadır), “eden ‘eşq” (248-249; yarım gazel), “kılan dil” (278-284), “ol hemîşe” (406-412), “gördüm” (654-660).

Ahmet Kavaklıyazı'nın *Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesindeki 13450 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni* adlı yüksek lisans tezinde neşrettiği mecmuada⁶³ Fethî mahlaslı bir şairin 24 şiiri bulunmaktadır ve bu şiirlerden birisi de *Deh-nâme'de* geçen “kılan dil” redifli gazeldir.⁶⁴ *Deh-nâme* ve mecmuadaki iki şiir arasında bazı farklar bulunsa da bu şiirlerin aynı şiirin varyantı olduğu apaçık ortadadır. Bu durum, mecmuada bulunan diğer Fethî mahlaslı 23 gazelin de *Deh-nâme* yazarı olan Fethî'ye ait olduğunu kanıtlar niteliktedir. Şüphesiz, gelecekte yapılacak yeni mecmua neşirleriyle birlikte Fethî'ye ait gazellerin sayısı da artacaktır.

Aynı zamanda, yukarıda zikredilen mecmuada XV. yüzyıl şairlerinden Halîlî'ye ait “kılan dil” redifli, Fethî'nin gazeliyle benzer muhtevaya sahip ve aynı vezinde yazılmış bir gazel bulunmaktadır.⁶⁵ XV. yüzyılda yaşamış bir şair olan Halîlî ile Fethî'nin aynı redifi kullanarak çok benzer şiirler yazmış olması bizi, Fethî'nin de bu şairle yakın zamanlarda yaşamış olabileceği fikrine götürebilir. Ancak bu benzerlik yine de Fethî'nin yaşadığı tarihler hakkında kesin bir yargıya ulaşmamızı sağlamaz. Buna rağmen yine de bu iki şairden birisinin diğerinden etkilendiğini söyleyebiliriz. İki gazel arasındaki benzerliğin görülebilmesi için gazelleri aşağıda veriyoruz:

Ğezel

zihî her dem menî şeydâ kılan dil
bu sînem râzımı peydâ kılan dil

⁶³ *Dīvān (Mecmu'a)-ı Eş'âr*, Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, nr. 13450, vr. 1a-182b.

⁶⁴ Ahmet Kavaklıyazı, *Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesindeki 13450 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s. 338-339.

⁶⁵ Age., s. 339.

zihî ol türk-i yağmâyî geminden
vücûdum şehrini yağmâ kılan dil

zihî her lehze yâr keddin görende
hevâ-yı 'âlemi bālâ kılan dil

zihî pervâne tek her lehze yâruş
cemâli şem'ine pervâ kılan dil

zihî her hunda kim bir lö'löveş var
özin ol lö'löye lâlâ kılan dil

zihî bāzâr-ı 'eşq içinde yâruş
sevâd-ı zülf ile sūdâ kılan dil

zihî **fethî**nün ol gövher-geminden
gözünün yaşını deryâ kılan dil

Halîlî

beni âşüfte vü şeydâ kılan dil
bana bu 'aşq odın peydâ kılan dil

heves odına yağan cân çün 'üd
hevâ-yı 'âlemi bālâ kılan dil

görürse kanda bir hüsni cemâli
aşa pervâneveş pervâ kılan dil

akıdup gözlerümden kânlu yaş
vücûdum garça-i deryâ kılan dil

halîlî haste vü âşüfte-hâli
cihânda bî-ser ü bî-pâ kılan dil

(*Dîvân (Mecmu'a)-ı Eş'âr*, 454. Şiir, 109^a)

Ayrıca mecmuada şiirleri bulunan şairleri incelediğimizde şairlerin büyük çoğunluğunun XV. yüzyılda yaşamış olduğunu görüyoruz.⁶⁶ Kavaklıyazı, bu yüzden Fethî'yi de XV. yüzyıl şairleri arasında kabul etmektedir ve bunun nedeni olarak da Ömer bin Mezîd'in *Mecmûa'tü'n-Nezâ'ir*'inde bulunan Fethî-yi Tebrîzî mahlaslı bir şairin gazelinesi göstermektedir.⁶⁷ Buradan anlaşıldığına göre Kavaklıyazı'ya göre *Deh-nâme* yazarı Fethî ile Fethî-yi Tebrîzî aynı kişidir.⁶⁸

⁶⁶ Ahmet Kavaklıyazı, "Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesindeki 13450 Numaralı Mecmuanın İncelenmesi ve MESTAP'a Göre Tasnifi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 23, (2019), s. 815.

⁶⁷ Age., s. 816.

⁶⁸ Abdülbaki Çetin de "muhtemelen" sözüyle küçük bir yanılma payı bırakarak da olsa

Kavaklıyazı'nın kastettiği Fethî-yi Tebrîzî mahlaslı şairin şiiri, aynı zamanda Şeyhî'nin “menzilidir” redifli şiirine nazire olarak yazılmıştır ve 1437 yılında tamamlanan *Mecmûa'tü'n-Nezâ'ir*'in Mustafa Canpolat tarafından yayımlanan⁶⁹ “School of Oriental and African Studies” kitaplığındaki nüshasında⁷⁰ bulunmamaktadır. Ancak bu şiir, *Mecmûa'tü'n-Nezâ'ir*'in 1463 yılında istinsah edilmiş olan ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Karahanoğlu Bağış Kitapları⁷¹ arasında, Turgut Karabey tarafından bulunan ve ilim âlemine tanıtılan⁷² yeni nüshasında bulunmaktadır.

Makale yazımı süresince bu yazmaya ulaşamadık ancak Abdülbaki Çetin *Deh-nâme* ile ilgili yukarıda zikredilen makalesindeki 3. dipnotta bu gazele yer vermiştir:

Nazîre-yi Fethî-yi Tebrîzî

göñül kim mihr-i cānān menzilidür
aşa yâr eşîgi cān menzilidür

göñül bir hāşşa hālvat-hānedür kim
hayālün gibi sulţān menzilidür

n'eder ol küfr-i zülfün zulmetinde
yüzün kim nūr-ı îmān menzilidür

götür zülfi yüzünden kim hemîşe
ne 'akreb māh-ı tābān menzilidür

kaşuñda 'aşıkunı sürme ey hür
nêçün ki ravza rızvān menzilidür

göñül tahtın rakîb-i dîve verman
ki ol sen teg süleymān menzilidür

kaşuñda **fethî**-yi miskîne mesken
çemen murğ-ı hoş elhān menzilidür (*Mecmû'atü'n- Nezâ'ir* vr. 121^b-122^a)⁷³

Bu gazelin sahibinin *Deh-nâme* yazarı Fethî ile aynı kişi olup

aynı düşünceye sahiptir. bkz. Abdülbaki Çetin, age., s. 94.

⁶⁹ 'Ömer bin Mezîd, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, haz. Mustafa Canpolat, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

⁷⁰ Nüsha ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. 'Ömer bin Mezîd, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, haz. Mustafa Canpolat, age., s. 12-15.

⁷¹ 'Ömer bin Mezîd, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, MMK, nr. 10/4, vr. 71b -195b.

⁷² Turgut Karabey, “Mecmuatü'n-Nezair'in Yeni Bir Nüshasına Dair”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 6, (1996), s. 67-73.

⁷³ bk. Abdülbaki Çetin, age., s. 93-94.

olmadığının kesin olarak kanıtlanması mümkün değildir. Ancak eserde Fethî'nin Karakoyunlu hükümdarı İskender Mirza'yı övdüğü bölüm nedeniyle yaşamış olabileceğini tahmin ettiğimiz yıllar (XV. yüzyılın ilk yarısı) ile mecmuanın istinsah yılı (1463) arasında yakınlık bulunması bu tahminimizin doğruluk ihtimalini desteklemektedir.

Ayrıca Şâh İsmâîl Hatâ'î (1487-1524)'nin *Deh-nâme*'si ile Fethî'nin *Deh-nâme*'si arasında da birtakım benzerlikler bulunmaktadır. İkisi de Azerbaycan Türkçesi ile yazılmıştır, bu nedenle eserlerde kullanılan kelime kadrosu ve dil özellikleri birbirine yakındır. Bunun yanında iki eserde bulunan bazı gazeller de hem redif hem kelime kadrosu açısından birbirine benzerdir. Hatâ'î'nin eserinde de Fethî'de olduğu gibi “kılan dil”⁷⁴ ve “eden ‘eşk”⁷⁵ redifli iki gazel bulunmaktadır. Hatâ'î'nin “kılan dil” redifli gazelini Fethî ile arasındaki bu benzerlikleri gösterebilmek için veriyoruz:

şe'r bé resm-i şikâyet ez dil

ëy ‘eşkë özin fedâ kılan dil!
ez şebr meni cudâ kılan dil!

‘uşşâkı, cahânda hürrem iken
pür meḥnet ü pür-belâ kılan dil!

meḥbüb-i hâceste, zülfi çinin,
bendine düşüp, heḫâ kılan dil!

dil-şâdları köñil gözinden,
ğem küyına aşinâ kılan dil!

hoş ḫâtir iken ferâğet ehli,
derd ü ğeme mübtelâ kılan dil!

yüz dürlü belâ-yı ‘eşke her dem,
köñlin vërüben, rizâ kılan dil!

her büsesine güzel nigârıñ,
cân ile cahân behâ kılan dil!

şidq-i dil ilen yolında yârın,
öz ölmegine du‘â kılan dil!

me‘şûkeden alsa kerz büse,
cân u ser ilen edâ kılan dil!

⁷⁴ Şâh İsmâ'îl Ḥatâ'î, *Külliyât*, haz. Babek Cavanşir, Ekber N. Necef, *Şah İsmail Hatâ'î Külliyyatı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 531-532.

⁷⁵ Age., 539-540.

bir zerre teki güneş yolında,
yüz miş heves ü hevâ kılan dil!

yārın dileyüp beḳā-yi 'ömrin,
öz varlığını fenâ kılan dil!

yüz hökm ile şāh iken **ḥetā'ī**
yār eşigine gedā kılan dil! (Şāh İsmā'īl Ḥatā'ī, *Külliyāt*, “Deh-nâme”, 253-

264).

“kılan dil” redifli iki şiire baktığımızda iki gazelde de kelime kadrosu, redif ve gönülden şikâyet etmeleri açısından muhteva benzerlikleri bulunduğunu çok açık bir şekilde görebilmekteyiz. Bu benzerlikler de Fethî veya Hatâ'î'den birisinin *Deh-nâme'sini* kaleme alırken diğerinin eserini gördüğüne işaret etmektedir. Fethî'nin XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı fikri bazı işaretlerden dolayı kuvvetli olduğundan onun Hatâ'î'nin eserini görmüş olması pek mümkün değildir. Bu nedenle, Hatâ'î'nin Fethî'nin eserini görüp ondan etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Hatâ'î gibi Azerbaycan edebiyatında önemli bir yeri olan şairin Fethî'nin eserinden etkilenmiş olması, Fethî'nin kendi döneminden sonra dahi tanınıp örnek alındığını göstermektedir.

Fethî'nin *Deh-nâme'si*

***Deh-nâme'sin* Nüsha Tavsifi**

Fethî'nin *Deh-nâme'si* Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 8307/1 numarada kayıtlı olan mecmuanın 1^b-29^b varakları arasında bulunmaktadır. Çalışma hazırlanırken Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndan verilen dijital görsellerden faydalanılmıştır. Mecmuanın tamamı 65 varaktır ve *Deh-nâme'den* sonra bulunan 30^a-65^b varakları arasında ise Nizâmî'nin hamsesinden (*Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Mahzenü'l-Esrâr*, *Heft-Peyker*, *İskender-nâme*) seçilmiş beyitler bulunmaktadır.

Eser, kahverengi, mıklepsiz, şirazesi dağınık ve fersude bir cilt içerisinde, 212×157 (145×85) mm. ölçülerindedir ve suyolu filigranlı kâğıda, talik hatla,⁷⁶ 15 satır, 2 sütunda yazılmıştır. Mecmuadaki yazı hususiyetleri incelendiğinde iki eserin de aynı kişi tarafından yazıldığı söylenebilir. Mecmuanın 10^a varağında “Ahmed bin Hacı Muhammed bin Dervîş Hâfız” adına bir temellük kaydı bulunmaktadır. Mecmuada

⁷⁶ Yazmaya fiziki açıdan ulaşamadığımızdan dolayı ölçü bilgileri ve diğer bilgiler verilirken <http://www.yazmalar.gov.tr> internet adresindeki bilgiler kullanılmıştır.

bulunan birinci eser olan *Deh-nâme*'nin sondan büyük bir bölümü ile 9^b-10^a varakları arasında birkaç yaprağı eksiktir. Elimizde bulunan *Deh-nâme* metni 797 beyittir. Ayrıca mecmuadaki ikinci eserin de başı ve sonu eksiktir. Bu yüzden hem *Deh-nâme*'nin ne zaman telif edildiğini hem de mecmuanın kim tarafından ve ne zaman istinsah edildiğini bilemiyoruz.

Eserin elimizde bulunan kısmı, 1^b varağındaki;

köjül başla sözi ber-nâm-ı fettâh
ki andandur kamu ebvâba miftâh (*Deh-nâme*, 1)

[= Gönül, tüm kapılar için anahtarın onda olduğu Fettâh (olan Allah'ın) adı ile söz(e) başla!]

beyitiyle başlayıp 29^b varağındaki;

cemâlün âftâbi bende kılmış
dodağın mürde cismi zinde kılmış (*Deh-nâme*, 797)

[= Güzel yüzün güneşi kul eylemiş. Dudağın ölü bedeni canlı eylemiş.]

beytiyle bitmektedir.

Deh-nâme'nin yazıldığı varaklarda sayfa kenarlarında Farsça beyitler bulunmaktadır. Aynı zamanda *Deh-nâme*'de bulunan bazı Türkçe kelimelerin altlarına Farsçaları da yazılmıştır.⁷⁷ Son olarak ise Mecmua Ömer Suat Zabcı'dan satın alınarak 26 Ekim 1996'da Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'na kazandırılmıştır.

Bir *Deh-nâme* Örneği Olarak Fethî'nin *Deh-nâme*'si

797 beyitten oluşan eser, mesnevî nazım şeklinde, aruzun hezec bahrinin “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün” kalıbıyla yazılmıştır. Fethî eserine *Deh-nâme* ismini vermiş ve bunu eserinde şu beyitlerde belirtmiştir:

ki deh-nâmem ménüm şâh-nâme bolğay
egerçi ad-ıla deh-nâme bolğay (*Deh-nâme*, 122)

[= Gerçi adı *Deh-nâme* olacaksa da benim *deh-nâmem* *şeh-nâme* olacak.]

gel imdi nâme üste hâme koyğül
adın ol nâmenün deh-nâme kılgül (*Deh-nâme*, 182)

[= Gel! Şimdi mektubun üstüne kalem koy! O mektubun adını *Deh-nâme* eyle!]

⁷⁷ Örneğin:

sözine 'aqlumuğ güş éyledüm mén
köjül sözün ferâmüş éyledüm mén (*Deh-nâme*, 263)

[= Ben aklımın sözünü dinledim, gönül sözünü unuttum.]

beytinde “söz” kelimesinin altında “suhan”, “köjül” kelimesinin altında “dil” yazmaktadır.

Bulunduğu mecmuanın 1^b-29^b varakları arasında yer alan eserin sonndan büyük bir bölümü ve 9^b-10^a varakları arasında birkaç varağı eksik olduğundan eserin bu kısımlarındaki olay örgüsünü tam olarak takip edemiyoruz. Ancak eserin elimizde bulunan kısmının bölüm başlıklarına topluca bakmak ana hatlarını görmemizde faydalı olacağından başlıklar aşağıda sıralanmıştır:⁷⁸

Giriş [Tevhîd] (1-38)

münâcât (39-58)

diğer münâcât (59- 86)

ne'tü seyyidi'l-mürselîn (87-116)

der-medh-i pâdişâh (117-175)

veşfü'l-ḥâl (176-212)

der-veşf-ı me'sûk (213-231)

Arka arkaya üç adet "mesnevî" başlıklı bölüm⁷⁹ (232-265)

der-şifet-i 'eşk ü âşifte ḥâlî (266-277)

gezel (278-284)

Arka arkaya beş adet "mesnevî" başlıklı bölüm⁸⁰ (285-346)

der-şifet-ı ḥâl güyed (347-393)

nâme-yi evvel reften-i nâme-yi 'âşik be-me'sûk (394-405)

gezel (406-412)

mesnevî (413-451)

teşbihât (452-534)

ḥişm giriften-i me'sûk (535-601)

dâden-i nâme be-refik u firistâden be-nezd-i me'sûk (602-643)

nâme-yi dovvom firistâden-i be-me'sûk (644-653)

gezel (654-660)

fî'l-mübâliḡe (661-749)

⁷⁸ Mesnevînin başlıklar hâlindeki geniş özeti için bk. Fatma Nur Tamar, age., s. 28-39.

⁷⁹ İkinci "meşnevî" başlıklı bölümün bulunduğu 9b varağından sonra eserin birkaç yaprağı kayıptır. Eser, 10b varağında bulunan, kafiye ve redif düzeninden ve şairin mahlasının bulunmasından dolayı bir gazelin son iki beyti olduğunu anladığımız, iki beyitle ve sonrasında gelen üçüncü "mesnevî" bölümüyle devam etmektedir.

⁸⁰ Bu beş "meşnevî" başlıklı bölümün üçüncüsünün başlığı "gezel" olsa da sonrasında bir gazel bulunmadığından ve bu bölümde mesnevînin olay örgüsü kopuşsuz devam ettiğinden dolayı bölüme aslında "meşnevî" başlığı verilmesi gerekirken yanlışlıkla "gezel" başlığı verildiği anlaşılmıştır.

reften-i 'âşîk pîş-i refîk-i bād-ı diger (750-756)

mesnevî (757-785)

mesnevî nâme-yi sivvom (786-797)

Başlıklarından da anlaşılacağı üzere eser, klasik mesnevî tertibine uygun bir biçimde bölümlere ayrılmıştır. Allah'ın birliğinin, kudretinin ve kıyamet gününde insanları tekrar diriltip amelleri mizan terazisinde tartacağına anlatıldığı giriş bölümünde kıyamet gününde insanların kimisinin azap görüp cezalandırılacağı, kimisinin de sevabı sayesinde ödüllendirileceği ifade edilir. Bu tevhîd niteliğindeki girişten sonra gelen iki adet münâcât bölümünde ise şair kendisini yoktan var ederek can veren ve iman ile şerefleştiren Allah'a şükretmek istediğini ancak câhil bir kul olduğu için bunu bilmediğini söyledikten sonra duaya başlar. Allah'tan iyilik ve hidayet nuru ister, imanını almamasını, derdi olunca derman vermesini, affını ve merhametini her zaman göndermesini, mahşer günü yerini Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sancağının altı eylemesini ve daha birçok şeyi Allah'tan niyaz ederek münâcâtını bitirir. Na't bölümünde ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, mucizelerinden de bahsederek över. Alemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in (s.a.v), Allah'ın sevgilisi, vahyin güvenilir taşıyıcısı, Miraç mucizesinin ve tüm mucizelerin sahibi, başların tacı ve tüm günahkârların şefaatçisi olduğunu söyler.

Daha sonra gelen padişaha övgü bölümünde ise Karakoyunlu hükümdarı İskender Mirza olduğunu tahmin ettiğimiz padişahu, mübalağalı ve diğer birçok bölüme nazaran fazla sayıdaki beyitlerle över. Padişahının yedi iklimin padişahu olduğunu, ilâhî lütfunun gölgesinin tüm cihanı kapladığını, âlemin önde geleni olduğunu, adaletinden bütün dünyanın nurlandığını söyler ve daha sonra padişahını, İskender-i Zülkarneyn, Cem, Dahhak, Nûşirevân ve Hüsrev gibi adaleti, şecaati ve kahramanlıkları ile ün salmış olan şahsiyetler ile karşılaştırarak kendi padişahını bunlardan üstün tutar. Böylece esere mesnevî nazım şeklinin geleneği çerçevesinde bir başlangıç yapmış olur.

Bunlardan sonra gelen "veşfî'l-hâl" bölümü ise kendinden önceki mukaddime görevindeki bölümler ile ana konunun işlendiği bölümler arasında bir geçiş bölümü mahiyetindedir. Burada şair, önce kendisini eseri yazmaya çağırır, nasıl yazması gerektiğini söyler. Daha sonra ise kendisinin âşık olmadan önceki ve sonraki hâllerini anlatarak eserin ana konusuna giriş yapar. Şair âşık olmadan önce işinin ibadet etmek, vaaz vermek ve zikir okumak olduğunu, sarf, nahiv, fıkıh ve tefsir ilimlerini öğrendiğini, imamlık ve dervişlik yaptığını ancak âşık olduktan sonra

feleşin kendisinin bu güzel hâllerini değiştirdiğini ve yerinin artık meyhane mahallesi olduğunu ifade eder.

Eserde ana konunun işlendiği bölüm, makalenin edebî bir tür olarak deh-nâmenin tanıtıldığı bölümde anlatılan deh-nâme türünün ikinci biçiminde kaleme alınmıştır. Deh-nâmenin bu biçiminde âşık maşuka çeşitli haberciler ile mektuplar gönderir ve maşuk da âşığa yine bu haberciler aracılığı ile cevap verir. Mektuplarda aşk, âşıklık ve maşukluk hâlleri ile ilgili durumlar anlatılır. Her mektubun ardından gazel ve müfredlere yer verilir. Mektuplaşmalar sonucunda başta acımasız olan, âşığı aşağılayan ve ona yüz vermeyen maşuk insafa gelir, ona karşı âşıklık iddiasında olan kişinin gerçekten âşık olduğuna inanır, kalbi yumuşar ve âşığı kabul eder. Fethî'nin *Deh-nâme'sinin* elimizde bulunan kısmını incelediğimizde onun da bu doğrultuda ilerlediğini görürüz. Eserde “der-veşf-ı me’şük” (213-231), arka arkaya üç adet “mesnevî” başlıklı bölüm (232-265), “der-şifet-i ‘eşk ü âşüfte hâli” (266-277) “ve gezel” (278-284) bölümlerinde, sevgilinin güzelliğinin sıfatları, âşık tarafından çekilen acılar, âşığı aşkın düşürdüğü hâller, aşktan ve gönülden şikâyet gibi konular işlenir. Bu acılara dayanamayan âşık yakın bir dostuna akıl danışmaya gider ve dostunun tavsiyesi ile “sabâ rüzgarı” haberci tayin edilerek sevgiliye gazel ve teşbihlerle süslenmiş ilk mektup gönderilir.

Âşıktan Maşuka Gönderilen Birinci Mektup ve Mektupta Bulunan “Teşbihât (452-534)” Bölümündeki Teşbihlerin Maksadı

Birinci mektupta, “nâme” olarak zikredilen haber gönderme aracı, aslında ilk akla geldiği gibi kâğıda yazılmış bir mektup değil, sözle taşınan bir mektuptur. Bu yüzden bu bölümde mektuptan bahsedildiğinde gönderilenin bir kâğıt parçası olduğu anlaşılmamalıdır. Burada saba rüzgarı, âşığın ondan söylemesini istediği sözleri sevgiliye ileten bir aracı ve habercidir. Saba rüzgarı aracılığıyla âşıktan maşuka gönderilen ilk mektupta âşık, saba rüzgarından, önce sevgiliye dua edip onu övmesini ve kendisini sevgilinin yanında anarak ne hâlde olduğunu anlatmasını ister. Bu isteğe uygun olarak daha sonra gelen “gezel (406-412)” ve “mesnevî (413-451)” bölümlerinde sevgiliye dua edilir ve sevgili övülür. Buna göre sevgilinin dudağı ölümsüzlük suyu ile dolmuştur ve ağzına kadar şekerdir. Saçı baştan başa bahçe gibidir ve gül yaprağı gibi olan yüzüne peçe çekmiştir. Güzel yüzünün gül bahçesi gül ile dolmuştur, parlaklığı ayın aydınlığını alıp götürmüştür. Kaşı kapıcıya, gözü vezire benzer... Bu iki bölümden sonra gelen “teşbihât” bölümünde ise âşığın vasıfları, sevgilinin güzellik unsurları da kullanılarak teşbih

sanatı ile sevgiliye anlatılır. Mektuptaki en uzun bölüm olan “teşbîhât” bölümü incelendiğinde bu bölümde bulunan teşbîhlerin eserde önemli amaçlara binâen kullanıldığı söylenebilir.

Belâgat ilminde adı geçen tüm edebî sanatlar, şairler ve yazarlar tarafından edebî hüner göstermenin dışında çeşitli amaçlarla kullanılır. Her edebî sanatın olduğu gibi teşbîh sanatının da metinlerde bir işlevi ve kullanım amacı vardır. Teşbîh sanatı “aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir.”⁸¹ Dilin tabii bir fonksiyonu⁸² olarak günlük dilde çokça kullanılan bu sanat, edebî eserlerde de en çok kullanılan edebî sanatlardan birisidir. Belâgat kitaplarında teşbîh sanatının kullanım maksadına dair bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelerin en kapsamlılarından birisini Ahmet Cevdet Paşa *Belâgat-ı Osmaniyye* adlı eserinde yapmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre:

Teşbihden garaz ekseriyyâ müşebbehe â'id olur.

- 1) Bu dahi yâ müşebbehin hâlini beyândır, ya'nî ne hâl ve sıfatda olduğunu ta'rîfidir.
- 2) Yâ müşebbehin mikdâr-ı hâlini beyândır, ya'nî hâl ü sıfatının, za'f ü kuvvetce ve noksân ü ziyâdece derece ve mikdârını ta'rîfidir.
- 3) Veyâ sâmi'in zihn ü hayâlinde, müşebbehin hâl ü şânını takrîr ü takviyedir.
- 4) Yâhûd vukû'u, istib'âd olunan hükümün, diger hükme teşbîh ile imkân-ı vukû'unu beyândır.
- 5) Yâhûd müşebbehi, sâmi'in, zihninde tezyîn ü tahsîndir.
- 6) Veyâ takbîhdır. Ve bunda dahi müşebbehün-bihin hükmü, ma'rûf ü müsellemler olmak lâzımdır. Nitekim “bal”ı, “kusmug”a teşbîh gibi
- 7) Ve yâhûd müşebbehi, bir emr-i garîbe teşbîh ile istizrâfdır: Ya'nî ta'accüb olunacak bir hâlde, tahayyül etdirmektir. “Yanıp âteş kesilmiş olan kömür”ü, “dalgaları âteşden olan deryâ-yı misk”e teşbîh gibi.

Ve bazan teşbihden garaz, müşebbehün-bihe 'â'id olur. Bu dahi iki nev'dir.

- 1) Nev'-i evvel, teşbih-i maktûbdur ki bâlâda beyân olunmuşdur.

⁸¹ M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2006, s. 129.

⁸² Age.

- 2) Nev'-i sâni, müşebbehün-bihin ehemmiyyetini beyândır. İşte buna izhâr-i matlûb denilir. Karnı aç olan kimseniñ, “bedr-i tâbân”, işrâk ü istidârede “beyâz pide”ye teşbih etmesi gibi.⁸³

Yukarıda teşbîhle ilgili zikredilen bu “garaz”lardan bazıları “teşbîhât” bölümü için de geçerlidir. Öncelikle, bölümün bütününün maksadı Ahmet Cevdet Paşa'nın listesinde birinci sırada olan “müşebbehin halini beyân” etmektir. Mektubun ilk iki bölümünde birçok övgü ifadesi ile sevgiliye iltifat edilmekteyken “teşbîhât” bölümüne geldiğimizde bu bölümün maksadının, âşığın içinde bulunduğu hâlin sevgiliye aktarılması olduğunu görmekteyiz. Çünkü insan kendisini tanımayan birisine gönderdiği ilk mektupta, ilk önce kendi özelliklerini tanıtmalıdır, böylece okuyan kişi, mektubu kimin gönderdiğinden haberdâr olarak okur. Özellikle de bu mektup maşuka gönderilen ilk mektup ise âşık, sevgiliye etkileyecek sözlerle kendini tanıtır ve hâlini ona en iyi şekilde arz etmelidir. Belli ki Fethî de bunun farkındadır ve daha ilk mektupta uzun bir bölüm açarak âşığın hâlini ve özelliklerini teşbîh sanatı ile sevgiliye tanıtır. Bu bölümde yapılan teşbîhlerde “müşebbehün-bih”lerin çoğunluğu sevgilinin güzellik unsurlarından veya klasik edebiyatta âşık ile benzerlik ilişkisi kurulan çeşitli nesnelere (mum, çeng, sürâhî vb.) seçilmiştir. Örneğin;

saçuñ tek dâimâ âşüfte hâli
teni ebrûlaruñ tekdür hilâlî (*Deh-nâme*, 459)

[= Hâli daima saçın gibi perişandır. Bedeni senin kaşların gibi hilal şeklindedir.]

gözüy tek dem be-dem artar hümârı
dü-mergûluñ kimi yoñdur kerârı (*Deh-nâme*, 467)

[= Senin gözün gibi sarhoşluğu her an artar. Senin iki örgülü saçın gibi durması yoktur.]

hüzür gide yana çün şem' her şeb
rüh-i zerdinden aça dem' her şeb (*Deh-nâme*, 521)

[= Huzur gitsin, her gece mum gibi yansın! Sarı yanağından her gece gözyaşı aksın!]

“Teşbîhât” bölümünde bulunan bazı teşbîhlerin maksadı ise Ahmet Cevdet Paşa'nın eserinde ikinci sırada zikredilen “müşebbehin mikdâr-ı hâlini beyândır, ya'nî hâl ü sıfatının, za'f ü kuvvetce ve noksân ü ziyâdece derece ve mikdârını ta'rîfdir.” Ahmet Cevdet bu “garaz”ın

⁸³ Ahmed Cevded Paşa, *Belâgat-i'Osmaniyye*, haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay, *Belâgat-i'Osmaniyye*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 91-94.

şartını; “Bu sûretde dahi müşebbehün-bihin, vech-i şebeh ile a'ref olması ve fakat derece ve mikdârca mütesâvî olmaları lâzımdır.”⁸⁴ sözleriyle açıklamıştır. Yani teşbîhin bu maksada sahip olabilmesi için müşebbehün-bihin benzetme yönünde ifade edilen özelliğe sahip olduğunun insanlar tarafından müşebbehten daha çok bilinmesi fakat bu özelliğe benzerlikte müşebbeh ile eşit derecede olması gerekmektedir. “Teşbîhât” bölümündeki teşbihlerin bazıları özellikle sevgilinin güzellik unsurlarının müşebbehün-bih olarak kullanıldığı teşbîhler bu nitelikteki teşbîhlerdir. Bu beyitlerden bazıları şunlardır:

anuç hâli senün hâlün kimi târ
anuç köñli senün ağzuñ kimi dar

[= Onun hâli, senin ben'in gibi karanlık(tır). Onun gönlü senin ağzın gibi dar(dır).]

teni zülfün kimi pür-mâr olupdur
özi çeşmün kimi bîmâr olupdur

[= Bedeni senin saçın gibi yılanla dolu olmuştur. Kendisi senin gözün gibi hasta olmuştur.]

kaşuñ tek kâmeti ğemden hemîde
kara behti saçuñ tekdür remîde

[= Boyu kederden dolayı senin kaşın gibi iki bükülmüştür. Kara bahtı saçın gibi ürkek olmuştur.]

dehānuñ tek olupdur pür-heyāl ol
ser-i zülfün gibidür pây-māl ol

[= O senin dudağın gibi hayallerle dolu olmuştur, senin saçın gibi ayaklar altına alınmıştır.]

sözünün hüsünüñ tek yoñ yamanı
dü-zülfün tek iki bükmiş ğem anı

[= Güzellüğün gibi onun sözünün yanlışlığı yok(tur). Keder onu senin iki saçın gibi ikiye bükmüş(tür).]

zemîri kākülün tek tâb içinde
gözün tek behti dâim h'âb içinde

[= İçi senin saçın gibi nur içinde(dir). Bahtı daima senin gözün gibi uyku içinde(dir).]

özi keddün kimi 'eşküñde doğru
gözi ağzuñ kimi pür-dür-r-i lō'lū (Deh-nâme, 452- 458)

⁸⁴ Age., s. 91.

[= Kendisi senin boyun gibi aşkında düz(dür). Gözü senin ağzın gibi inciyle dolu(dur).]

Sevgilinin ayva tüylerinin siyahlığı, ağzının dar ve incilerle dolu oluşu, saçının yılanı benzediği, siyah renkte ve büklümlü olduğu, gözünün hasta ve uykulu olduğu, kaşının kavisli olduğu, boyunun dosdoğru olduğu herkes tarafından bilinen şeylerdir. Bu bölümde yapılan teşbîhlerle sevgilinin bu ve bunun gibi çokça bilinen özellikleri ile âşığın hâli, gönü, teni, bahtı, boyu vb. özellikleri arasında benzerlik ve eşitlik ilişkisi kurulmuştur. Bu nitelikteki teşbîhlerin tercih edilmesinin amacı sevgili ve âşığı eşit bir noktada birleştirmektir. Bu sayede; sevgiliden âşığı kendisine layık görmesi ve huzuruna kabul etmesi istenebilecektir. Nitekim bölümün devamında saba rüzgarı bu talebini şu sözlerle ifade etmektedir:

nigeh çün sende vardur anda vardur
señe éyle müşâhib ðanda vardur

[= Çünkü bakış sende de vardır onda da vardır (ama) senin için öyle bir sohbet arkadaşı nerede vardır (ki).]

be-ğâyet ol senün-çündür münâsib
sen andan özgeni dutma müşâhib

[= O senin için son derece uygundur. Sen ondan başkasını sohbet arkadaşı tutma!]

anı pîrâhenün tek koynuña koy
kîlâden tek bu sözni boynuña koy (*Deh-nâme*, 501-503)

[= Onu gömleğin gibi koynuna koy! Gerdanlığın gibi bu sözü boynuna koy!]

Saba rüzgarı, yapılan teşbîhlerden sonra bu sözlerle maşuka, âşık gibi bir sohbet arkadaşı bulamayacağını, bu özelliklere sahip olan âşığın maşuk için çok uygun olduğunu ve ondan başkasını sohbet arkadaşı olarak seçmemesi gerektiğini söylemiş ve sonrasında yine teşbîhlerle sevgiliye âşığa nasıl davranması gerektiğini anlatmaya başlamıştır. Buradan da anlıyoruz ki yukarıda tarif edilen nitelikteki teşbîhlerin maksadı maşuk ile âşık arasında bir eşitlik kurarak âşığın huzura kabul edilme ve vuslat isteğinin maşuk tarafından kabul edilmesini sağlamaktır.

“Teşbîhât” bölümünde bulunan teşbîhlerin bir diğer maksadı ise “müşebbehi, sâmi'in, zihninde tezyîn ü tahsindir.” Yani, bu bölümde yapılan bazı benzetmelerle, müşebbeh olan âşık, maşukun zihninde süslenmeye, güzel gösterilmeye çalışılır:

sözünñ hüsnünñüz tek yoñ yamanı
dü-zülfünñ tek iki bükmiş ğem anı (*Deh-nâme*, 456)

[= Güzelliğiniz gibi onun sözünün yanlışı yok(tur). Keder onu senin iki saçın gibi ikiye bükmüş(tür).]

özi keddün kimi eşkün de doğru
gözi ağzuñ kimi pür-dürr-i lö'lü (*Deh-nâme*, 458)

[= Kendisi senin boyun gibi aşkında düz(dür). Gözü senin ağzın gibi inciyle dolu(dur).]

sözi sehr-i mübîndür gemzenüz tek
elif keddi eğilmiş hemzenüz tek (*Deh-nâme*, 462)

[= Onun sözü sizin yan bakışınız gibi apaçık bir sihirdir. Elif (harfi gibi olan) boyu hemzeniz gibi eğilmiştir.]

dişün tek sözleridür dürr-i menzüm
dehānuñ nöçtesi tek cismi mövhüm (*Deh-nâme*, 478)

[= (Onun) sözleri senin dişin gibi şiir incisidir. Bedeni senin ağzının noktası gibi belirsiz(dır).]

siyekārîdür işi müyünüz tek
vü lâkin zihni rövşen rüyünüz tek (*Deh-nâme*, 484)

[= İşi sizin kılız gibi günahkârlıktır. Ve lakin zihni sizin yüzünüz gibi aydınlık(tır).]

anuñ boynında ce'dej tek resendür
yüzün tek sözi ber-vech-i hesendür (*Deh-nâme*, 492)

[= Onun boynunda senin kıvrık saçın gibi ip vardır. Senin yüzün gibi onun sözü güzel üsluptadır.]

Yukarıdaki beyitlere göre âşık, aşkında sevgilinin boyu gibi daima dosdoğrudur. Âşığın sözünün, sevgilinin güzelliği gibi yanlışı yoktur, sözü sevgilinin yan bakışı gibi apaçık bir sihirdir, sevgilinin dişleri gibi şiir incisidir ve sevgilinin yüzü gibi güzel bir üslûba sahiptir. Yine sevgilinin güzellik unsurları kullanılarak yapılan bu teşbîhlerin amacı hem güzelliğini ifade ederek sevgiliyi övmek hem de âşığı güzel gösterip sevgilinin gözünde yücelterek âşığın sevgili tarafından kabul edilip vuslata ermesini sağlamaktır.

Ancak tüm bu teşbîhler ve övgüler sevgilinin gözünde karşılık bulmaz ve ilk mektuptan sonra gelen “hışm giriften-i me'sûk” bölümünde hem âşık hem saba rüzgârı maşukun hışmına uğrar. Maşuk önce köşküne gelip de böyle küstahça sözler söylediği için saba rüzgârına kızar. Daha sonra da kendisinin üstün özellikleri ile âşığı karşılaştırmaya başlar ve âşığı kendisine layık bulmaz. Maşuka göre kendisi sultan, âşık ise gönlü yaralı bir dervişdir. Sultan ile dervişin yan yana oturamayacağını söyler. Kendisi güneştir, âşık ise güçsüz bir

yarasadır. Yarasanın ışığa güç yetiremeyeceğini söyler. Kendisi bahçe bülbülüdür, âşık siyah kargadır. Bülbül ile karganın bir arada durmayacağını söyler. Kendisi taze güldür, âşık çamurdur. Gül ile çamurun birbirine yakışmayacağını söyler. Sonrasında ise kötü özelliklerini sayarak ve azarlayarak saba rüzgârını kovar. Bunları yaparak teşbihât bölümünde bulunan tüm teşbihleri yerle bir eder. Buradan anlıyoruz ki çeşitli maksatlarla yapılan tüm teşbihler sevgilinin gözünde değersiz bir konumdadır. Çünkü âşık ne kadar büyük bir âşık olursa olsun ve ne kadar üstün özelliklere sahip olursa olsun, asla sevgili ile boy ölçüşemez. Eğer gaflete düşüp bunu yaparsa sadece maşukun öfkesi ile karşılaşır.

Âşıktan Maşuka Gönderilen İkinci Mektup ve Mektupta Bulunan “fî'l-mübâliğe (661-749)” Bölümünde Yapılan Mübalağa Sanatlarının Maksadı

Saba rüzgârı sevgiliden olumsuz cevap alarak dönünce âşık, dostunun tavsiyesi ile “dâden-i nâme be-refîk u firistâden be-nezd-i me-şûk (602-643)” bölümünde “mektup” habercisini sevgiliye göndermeye karar verir ve “nâme-yi dovvom firistâden-i be-me-şûk (644-653)” bölümünde oturup bir mektup yazmaya başlar. İlk mektupta olduğu gibi mektuba “gezel (654-660)” bölümü ile başlar ve “gördüm” redifli bir gazel yazar. Gazelde âşık sevgiliyi gördükten sonraki hâlini anlatır. Daha sonra gelen “fî'l-mübâliğe (661-749)” bölümünde ise âşık, mübalağalı bir şekilde aşkının büyüklüğünü ve arzularını ifade eder.

M. A. Yekta Saraç, mübalağa sanatını ve amacını “bir şeyi gerçekteki hâlimden birkaç derece fazla veya aşağı göstererek anlatmaktır. Böylece daima hakikat dairesinin aşılmasından hoşlanan hayale cevap verilmiş ve anlatılmak istenen şeyin tesiri sağlanmış olur.”⁸⁵ sözleriyle ifade etmiştir. Cem Dilçin ise *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* kitabında mübalağayı “bir sözün etkisini güçlendirmek amacıyla bir şeyi ya olamayacağı bir biçimde anlatmak ya da olduğundan pek çok ve pek az göstermektir.”⁸⁶ sözleriyle tanımlarken “bir sözün etkisini güçlendirmek amacıyla” ifadesiyle aynı zamanda bu sanatın amacını da söylemiştir. Mübalağa hakkında ifade edilen ortak amaç, anlatılmak istenen olayın, durumun veya sözün etkili olmasını sağlamak ve ifadeyi

⁸⁵ M. A. Yekta Saraç, age., s. 219.

⁸⁶ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. bs., Ankara 2016, s. 447.

güçlendirmektir. “fi'l-mübālîge” bölümünde yapılan mübalağaların da amacı budur.

İlk mektuptaki teşbîhlerle sevgili karşısında olumlu bir sonuç elde edemeyen âşık, ikinci mektubunda şansını farklı bir şekilde dener ve mübalağa sanatı ile sözünü daha etkili kılmaya çalışır. Böylece sevgiliyi etkileyebilecek ve vuslata erebilecektir. Âşık sevgiliyi etkileyebilmek için ilk önce aşkının yüceliğini ve büyüklüğünü mübalağalı bir şekilde anlatır. Buna göre, tüm ağaçlar kalem olsa, ağaçların yaprakları kadar kâğıt olsa, denizler baştanbaşa mürekkep olsa,⁸⁷ binlerce kâtip otursa, her birinin elinde yüz el olsa, her elde yüz parmak, her parmağın da ucunda bir kalem olsa, her kalemde yüz tane mektup olsa, Allah her kâtibe Hz. Nuh'un (a.s.) ömrünü verse, oturup hepsi bu aşkın sıfatlarını anlatsa yine de yazamazlar. Aynı zamanda âşığın aşkı öyle büyüktür ki her bir kılı yüz kıl ve her biri yüz dil olursa, yine de aşkının sıfatını açıklamakta aciz olur. Lokman sûresinde geçen bir ayete de telmih yapılan bu mübalağa silsilesinde amaç, aşkının yüceliğini ve büyüklüğünü Kur'an-ı Kerim'den yaptığı mübalağa sanatını da içeren telmih ile daha etkileyici bir şekilde anlatmak ve böylece sevgiliyi etkilemek ve aşkına inandırmaktır.

Daha sonra ise âşık sevgilinin aşkı için yapabileceği fedakârlığı ve aşkının boyutunu yine mübalağa sanatını kullanarak anlatır. Âşık yüz gözü olsa da sevgiliden başkasına bakmaz, sevgilinin bir gece evinde misafir olması için bin canı olsa binini de sevgilinin yolunda feda edeceğini söyler, ağzında yüz tane dili olsa hepsiyle sevgiliyi zikretmek, yüz tane gönlü olsa hepsiyle sevgiliyi düşünmek ister, eğer her kirpiği ve her bir kılı süpürge olursa onlarla sevgilinin eşiğini süpüreceğini söyler. Böylece âşık, âşıklığının derecesinin, bir çift göze, bir cana, bir dile ve bir gönle sahip olan normal âşiklerden kat kat üstün olduğunu söylemiş olur ve yaptığı mübalağalar ile niyetini ve duygularını sevgiliye daha etkili bir şekilde anlatmış olur.

⁸⁷ 661-662. beyitler:

ولو ان ما فى الارض من شجرة اقلام والبحر يمده من بعده سبعة ابحر ما نفذت كلمات الله ان الله عزيز حكيم
Velev ennemā fi'l-arđi min şeceratin aqlāmun ve'l-baħru yemudduhu min ba'dihī
seb'atu ebħurin mā nefidet kelimātu'llāh inna'llāhe 'azizun ħakīm" (*Kur'an-ı Kerim*,
Lokman, 31/27): "Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 456.)

Âşık mektubun sonuna yukarıda anlattığı derecedeki aşkıdan dolayı geldiği hâli de ekleyerek olumlu bir cevap alma ümidiyle mektubu maşuka gönderir. Mektubu okuyan maşuk tüm bu yazanlardan etkilenmez, yine sinirlenir ve mektup habercisini önce onun kötü özelliklerini sayarak ve azarlayarak huzurundan kovar.

Âşıktan Maşuka Gönderilen Üçüncü Mektup ve Eserin Elde Bulunmayan Bölümleri Hakkında Tahminler

Mektup habercisinin de başarısızlıkla geri dönmesinin ardından âşık tekrar dostundan akıl almaya gider. Dostu da insanlar hürmet gösterdiği ve şerefli olduğu için gül renkli gözyaşını sevgiliye haberci olarak göndermesini, onun sevgilinin gönlünü yumuşatacağını, ısıtacağını, kâfir olan gönlünü mümin edeceğini söyler. Âşık, eserin son bölümü olan “meşnevî nâme-yi sivvom (786-797)” bölümünde önce gözyaşını sevgilinin yanına gönderdiğini söyler. Daha sonra da sevgiliye bu mektupta neler söylediğini anlatmaya başlar ve bu bölümün onikinci beytinden sonra eserin elimizde bulunan kısmı sona erer.

Elimizde bulunan bu bölümlerden yola çıkarak Deh-nâme'nin türün ikinci biçiminde yazıldığını tespit ettiğimize göre eserin elimizde bulunmayan kısmında bu mektuplaşmanın nasıl ilerlediğini de tahmin edebiliriz. Buna göre Deh-nâme'nin, her mektupta başka bir haberci kullanılarak devam ettiğini, maşukun her mektupta haberci vasıtası ile karşılık verdiğini ve eserin vuslat ile sona erdiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında, birinci ve ikinci mektupların tamamı elimizde olduğundan eserin elimizde bulunmayan kısmındaki mektupların yapısı hakkında da fikir sahibi olabiliriz. İlk olarak, iki mektupta da bulunduğu mektubun konusu ile aynı doğrultuda yazılmış birer gazel bulunması diğer mektuplarda da bu nitelikte birer gazel bulunduğunun göstergesidir. Bunun yanında yukarıda mektuplarla ilgili bölümlerde üzerinde durulduğu gibi âşık, ilk mektupta içinde bulunduğu hâli belirli maksatlara binâen “teşbîhât” başlığı altında ve bölüm boyunca yaptığı teşbîhlerle, ikinci mektupta ise aşkının büyüklüğünü “fî'l-mübâliğe” başlığı altında ve bu bölümdeki mübalağa sanatı ile kurulmuş beyitlerle anlatmıştır. Buradan da yola çıkarak diğer tüm mektuplarda şairin, bir edebî sanata yoğunlaşarak âşığın duygularını ve hâllerini ifade ettiği ayrı bir başlığa yer verdiğini söyleyebiliriz.

4. Sonuç

Anlamı on mektup/risale olan “deh-nâme” kelimesi, aynı zamanda klasik edebiyatımızda edebî bir türün de ismidir. Deh-nâme, mesnevî nazım şeklinde ve aruzun hezec bahriyle yazılan aşk konulu on mektup

veya on risaleden oluşan eserlere verilen addır. Üç biçimde oluşturulan deh-nâmelerin ilk biçiminde sadece âşık tarafından maşuka gönderilen mektuplar bulunmaktadır. İkinci biçimde yazılan deh-nâmeler âşık ve maşukun karşılıklı mektuplaşmalarından oluşmaktadır. Üçüncü biçimdeki deh-nâmeler ise aşk, âşıklık ve maşukluk konularını içeren risalelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulur.

Deh-nâmelerin en dikkat çekici biçimi ikinci biçimdir. Çünkü bu biçimde yazılmış deh-nâmelerin sonu vuslat ile biter. Vuslat klasik edebiyat geleneğinde hem çok görülmeyen hem de hoş karşılanmayan bir sonudur. Gelenekte âşık yalvardıkça maşuk daha fazla nazlanır ve âşığa daha fazla eziyet eder. Âşık ne yaparsa yapsın maşuka layık olamaz ve onu vuslat için ikna edemez. Fakat ikinci biçimdeki bu deh-nâmelerde karşılaştığımız maşuk profili biraz farklıdır. Burada ilk önce, aldığı ilk mektuplara yukarıda bahsettiğimiz gelenekteki maşuk gibi cevap verir. Âşığa yüz vermez, onu azarlar, kendisine layık bulmaz ve mektup gönderdiği için tepki gösterir. Ancak eserin sonuna gelindiğinde ise insafa gelir, yumuşar, tüm bu yaptıklarının nedeninin âşığı imtihan etmek olduğunu söyler ve âşığı kabul eder. Deh-nâme türünün bu özelliği onu diğer türlerden ayrıksı bir yere taşır ve geleneğin bu açıdan yeniden değerlendirilmesini mecbur kılar.

Makalenin konusu olan Fethî'nin *Deh-nâme*'sinin sondan büyük bir bölümü kayıp olduğundan telif tarihi, kim tarafından ve ne zaman istinsah edildiği hakkındaki bilgilere ulaşamıyoruz. Ancak *Deh-nâme* yardımıyla ulaştığımız ipuçları Fethî'nin XV. yüzyılın ilk yarısında hayatta olduğunu ve eserini bu yıllarda yazdığını göstermektedir. Bunun yanında elimizde bulunan kısmı da eserin deh-nâme türünün ikinci biçiminde yazıldığını ve bu biçimin tüm özelliklerini taşıdığını göstermektedir.

Fethî'nin *Deh-nâme*'si, XVI. yüzyıldan sonra örneği bulunamayan bir edebî türde ve bu türün en ayrıksı biçimi olan ikinci biçiminde yazılmış olması, dönemin Azerbaycan Türkçesi'ne ait dil özellikleri taşıması, barındırdığı söz varlığı, muhtevası ve edebî üslubu sayesinde, Türk edebiyatı tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.

Aynı zamanda hazırladığımız bu makale, deh-nâmeler, Fethî ve *Deh-nâme*'si ile ilgili bazı sorulara cevap olsa da bunun yanında yeni soruların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Örneğin; geleneğe aykırı olarak, sonu vuslat ile biten bir biçime de sahip olan deh-nâmelerin bu özelliğinin, türün XVI. yüzyıldan sonra gözden düşmesinde bir etkisi olmuş olabilir mi? Ayrıca tezkirelerde hakkında bilgi bulunmayan Fethî

kimdir ve *Deh-nâme*'den başka bir eseri var mıdır? Fethî'nin *Deh-nâme'sinin* Hatâ'î'nin *Deh-nâme'sinden* başka etki ettiği eserler var mıdır? Bu sorulara cevaplar aramak akademik anlamda bize yeni ve hiç açılmamış kapılar aralayacaktır.

Kaynaklar

- ‘Alişir-i Nevāī, *Mecâlisü'n-Nefâis*, haz. A. Naci Tokmak, *Mecâlisü'n-Nefâis I-II Herâtî ve Hekimşâh Çevirisi Mülhakâtı [Herâtî ve Hekimşâh Tezkiresi]*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- ‘Ömer bin Mezîd, *Mecmū‘atü'n-Nezā‘ir*, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, MMK, nr. 10/4, vr. 71^b-195^b.
- ‘Ömer bin Mezîd, *Mecmū‘atü'n-Nezā‘ir*, haz. Mustafa Canpolat, *Mecmū‘atü'n-Nezā‘ir Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Ahmed Cevded Paşa, *Belâğat-i ‘Osmâniyye*, haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay, *Belâğat-i ‘Osmâniyye*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Altuntaş, Halil; Şahin, Muzaffer, *Kur‘an-ı Kerim Meâlî*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Aslan, Üzeyir, “Hügendî'nin Letâfetnâme'si”, *Dîvânu Lugâti't-Türk'ten Senglah'a Türkçe Doğumunun 60. yılında Mustafa S. Kaçalın Armağanı*, ed. Mehmet Ölmez, Tülay Çulha, Kübra Özçetin, Kesit Yayınları, İstanbul, (2017), s. 113-160.
- Bayburtlugil, Nurettin, “İstîlâhât-ı Ehl-i Tasavvuf”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1985, s. 345-361
- Bilgin, Orhan, “Fahreddîn-i Irâkî, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XII, 1995, s. 84-86.
- Çetin, Abdülbaki, “Bilinmeyen Türkçe Bir Dehnâme”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, 2006, s. 91-110.
- Çiftçi, Hasan, “Ubeyd-i Zâkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLII, 2012, s. 16-17.
- Deyhim, Muhammed, *Tezkire-i Şuara-yı Azerbaycan: Tarih- i zindegî u âsâr*, C. I-II, Tebriz 1989.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. bs., Ankara 2016.
- Dîvân (*Mecmū‘a*)-ı Eş‘âr, Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, nr. 13450, vr. 1^a-182^b.
- Eğri, Sadettin, “Vîs ü Râmîn Mesnevilerinde Kahramanların Özellikleri ve Aşk Anlayışları”, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 12, 2001, s. 95-109.

- Es'ad-i Gurgānī, *Vīs u Rāmīn*, çev. Mehmet Kanar, *Fahreddin Es'ad-ı Gorgānī, Vīs ile Rāmīn*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- Fahre'd-dīn-i İrākī, *Uşşāk-nāme*, çev. Gökhan Çetinkaya, *Fahreddin-i İrākī, Âşıklar kitabı Uşşākname*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2016.
- Fethī, *Deh-nāme*, Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 8307/1, vr. 1^b-29^b.
- Gandjei, Tourkhan, "Bir Edebî Eserin Yaratılışı ve Tavsifi: Dehnâme On Aşk Mektubu", çev. Ayşe Gül Sertkaya, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 11, (2001), s. 167-174.
- Hucendī, *Leţâfet-nāme*, haz. Üzeyir Aslan, Hucendī (öl. 829/1425?) *Leţâfet-nāme -On Aşk Mektubu-*, Sonçağ Akademi Yayıncılık, Ankara 2020.
- İnal Savi, Saime, "Senâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, 2009, s. 502-503.
- Karabey, Turgut, "Mecmuatü'n-Nezair'in Yeni Bir Nüshasına Dair", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 6, (1996), s. 67-73.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Râmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, 2007, s. 448-449.
- Kaska, Çetin, "Hümâm-ı Tebrîzî, Dîvânı ve Memduhları", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VI, 2019, s. 43-62.
- Kavaklıyazı, Ahmet, "Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesindeki 13450 Numaralı Mecmuanın İncelenmesi ve MESTAP'a Göre Tasnifi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 23, (2019), s. 807-924.
- Kavaklıyazı, Ahmet, *Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesindeki 13450 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.
- Kuru, Selim Sırrı, *Bir Deh-nāme Örneği Olarak Ta'aşşuq-nāme ve Eserdeki Ki'li Yantümceler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Mütercim 'Āsım, *Burhān-ı Kāfī*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, *Mütercim Āsım Efendi, Burhan-ı Katı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Nizami, K. A., "Hüseynî Sâdât el-Gurî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIX, 1999, s. 24.
- Nuhoğlu, Güller, "Fettâhî Nîşâbûrî ve Hüsn ü Dil Tercümesi", *Şarkiyat Mecmuası*, S. 17, 2010, s. 65-83.
- Şadıkî-i Kitâbdâr, *Mecma'ü'l-Havâş*, haz. M. Oğuzhan Kuşoğlu, *Sâdikî-i Kitâbdâr'ın Mecma'ü'l-Havâş Adlı Eseri (İnceleme - Metin - Dizin)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

- Sakarya, Dilek Naile, *İbn Nasâh'un Muhabbet-nâme'si (Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Sam Mirzâ-yi Şafevî, *Tuḥfe-i Sāmî*, tas. Vahid-i Destgirdî, *Tuḥfe-i Sāmî*, Matbaa-i Armagan, Tahran 1936/1314.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2006.
- Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, haz. Mustafa İsen, *Sehî Bey Tezkiresi, Heşt-Behîşt*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Seyyid Aḥmed Mîrzâ, *Ta'aşşuk-nâme*, haz. Kâzım Köktekin, *Seyyid Ahmed Mirza, Taaşşuknâme (İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000.
- Sümer, Faruk, "Karakoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, 2001, s. 434-438.
- Şah İsmâ'îl Ḥaṭâî, *Külliyât*, haz. Babek Cavanşir, Ekber N. Necef, *Şah İsmail Hatâ'î Külliyyatı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- Tamar, Fatma Nur, *Fethî'nin Deh-nâme'si (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dil İçi Çeviri)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023.
- Terbiyet, Muhammed Ali, *Danişmendân-ı Azerbaycan*, Matbaa-i Meclis, Tahran 1314 (hş.).
- Tokmak, A. Naci, "Evhadüddîn-i Merâgî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, 1995, s. 520-521.
- Vanlıoğlu, Mehmet, "Dehnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, (1994), s. 106.
- Vanlıoğlu, Mehmet, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987.
- Yazıcı, Tahsin, "İmâd-i Fakîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, 2000, s. 168-169.
- Yılmaz Anıl, Adile, "Şah İsmâ'îl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, 2010, s. 256.
- Yûsuf Emîrî, *Deh-nâme*, haz. Kâzım Köktekin, *Yûsuf Emirî, Dehnâme (İnceleme-Metin- Dizin- Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Elektronik Kaynaklar

Kur'ân-ı Kerîm, <https://kuran.diyamet.gov.tr>

Macit, Muhsin, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, “Deh-nâme (Hatâyî)”, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/deh-name-hatayi> [Erişim tarihi: 25.05.2023].

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <http://www.yazmalar.gov.tr>

TAŞ, Hakan.*

“Klasik Türk Edebiyatında Elifname”

Eski devirlerden bu yana harfler üzerine pek çok söz söylenmiş, değişik akım ve anlayışlar oluşmuş; harflerin sayıları, noktalı ve noktasız oluşları, biçimleri, okunuş, diziliş ve görünüşleri üzerine sayısız tahliller yapılmış, inanışlar meydana getirilmiştir. Harfler, klasik Türk şiirinde umumi anlamda sevgilinin güzellik unsurları için benzetme unsuru olarak kullanılırken hususi anlamda tefeül, tılsım, remil vb çeşitli anlamlara delalet eder şekillerde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra tarih düşürme, hayfâ, hazif, leb değmez, menkut, muvaşşah vb. harflere dayalı sanat gösterileri belagata dâhil edilen hünerler arasında zikredilmiştir. Bunlardan birisi de elifnamelerdir. Elifnameler, klasik edebiyatta muvaşşah adı verilen ve bugün akrostiş olarak bilinen, manzumelerde mısraların ilk harfleri yukarıdan aşağıya doğru okunduğunda bir ad veya kelime çıkan hünerle şekil yönünden benzerlik gösterir. Muvaşshahta bir ad gizlenirken elifnamelerde mısra, beyit ya da dörtlüklerde harfler alfabetik dizilmekte ve bir ad gizlenmemektedir. Türk edebiyatında tespit edilen ilk alfabe sırasına ve harf sayısına göre tanzim edilmiş şiir, 11. yüzyılda Uygur-Soğd alfabesinin tek şekilli harflerine karşılık gelen, alfabetik sırayla oluşturulmuş, sekiz mısralı yirmi bir bendden müteşekkil Burkan kültür muhitine ait, dinî bir şiirdir.¹

Türk edebiyatında elifname geleneğinden ilk defa söz eden Âmil Çelebioğlu olmuştur. Elifnâme, *elif* ve *nâme* kelimelerinin vasıf terkihi şeklinde birleşmesiyle meydana gelmiş birleşik addır. *Elif*, Arap elifbasının ilk harfinin adı, *nâme* ise Farsça ‘mektup, ferman, risale, kitap’ anlamlarında bir kelimedir. İki kelimenin birleşmesiyle bir manzume adı ortaya çıkmıştır. Elifname adından da anlaşılacağı üzere, bu çalışmada Arap elifbası ile tertip edilen şiirler değerlendirme konusu yapılacaktır.

Farklı türlerde ve biçimlerde yazılan ve uygulamada farklılıklar/istisnalar gösteren elifnameler için bütüncül bir tanımlama yapmak güçtür. Mevcut örneklere göre şöyle bir tanımlama yapılabilir: Mısra, beyit, dörtlük veya bentlerin ilk ya da son harfleri alt alta getirildiğinde elif’ten yâ’ya veya yâ’dan elif’e kadar alfabetik sıralanan ya da elifbanın bir başından bir sonundan harflerin alınmasıyla

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakanibrahim@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0772-7811

¹ Arat, *Eski Türk Şiiri*, 102-115.

oluşturulan, kimi durumlarda Arapçada bulunmayan p, ç, j, g (kâf-1 Fârisî) harflerinin de eklendiği, çoklukla remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün ile fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* ve hezec bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıplarıyla yazılan, gazel, kaside, müstezat, mesnevi, kıta, murabba, muhammes, müseddes, müsebba, terci-bend ve terkib-bend gibi hem beyit hem bent birimli farklı nazım şekilleriyle yazılabilen dinî-tasavvufî ve öğretici olmakla birlikte farklı konularda da örnekleri bulunan şiirlerdir.

Elifnameler üzerine yapılan çalışmalarda bu tarz şiirlerin tertip hususiyetleri ile ilgili birtakım tasnifler yapılmıştır. Mevcut örneklere göre şöyle bir sınıflandırma yapmak mümkündür:

1. Düz elifnameler

Elif'ten yâ'ya alfabetik sıralanan şiirlerdir. Bu şiirlerde ilgili harf beyit, dörtlük veya bentlerin ilk mısrasında yer aldığı gibi şiirin bütün mısralarının başında da yer alabilir. İlgili harf, şiirin veznine dâhil edilir. Şiir, ilgili harften sonra aynı harfle başlayan bir kelime ile devam eder, mısrada aynı harfle başlayan birkaç kelime de olabilir. Bazen ilgili harf ve takip eden kelime mısra ortalarında yer alabilir. Kimi durumlarda mısra başlarında ilgili harfe yer verilmez, zikredilen ilk kelimenin baş harfi ile sıralama takip edilir. Bazen de tek kafiyeli ve beyit birimli bir şiirde her beytin ilk mısrasının sonu alfabetik sıralanır, burada harf yazılmaz, sonu ilgili harfle biten kelimeye yer verilir. Beyitlerin ikinci mısralarının sonunun alfabetik sıralandığı durumlar da vardır, burada da harf yazılmaz, sonu ilgili harfle biten kelimeye yer verilir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan şiirlerde, her beytin sonunda kafiyeler alfabetik sıralanır, burada her beytin sonunda ilgili harfle biten iki kelimeye yer verilir. Ancak bu tür örneklerde sıralama çoklukla elif'ten yâ'ya olduğu hâlde zaman zaman yâ'dan elif'e de olabilmektedir (bk. ters elifnameler). Bent birimli elifnamelerde de bu tertip tarzına yer verildiği görülmektedir. Musammat tarzda yazılmış şiirlerde iç kafiye ve kafiyede düz elifname örneklerine rastlanmaktadır. Beyit birimli elifnamelerde, kekeme diliyle (lisân-ı pepegî) yazılan mısra başı, ortası ve sonunda kelimelerin alfabetik sıralandığı ve her harfin üç defa tekrarlandığı şiirlere tesadüf edilmektedir. Son olarak iade sanatıyla (zincirleme) yazılmış elifname örnekleri de vardır.

Fikir vermesi bakımından elifnamelerin baş kısımlarından birkaç örnek vermek istiyorum.

Elif Allâhı açup zıkr-i ilâh eyle göñül
Bâ beķâ mülki için n'ola bir âh eyle göñül

Tā temennā kıluban **Hālīka** rāh eyle göñül
Şā sevāb ister-iseñ terk-i menāh eyle göñül
Cīm cehd ile düriş hıdmet-i şāh eyle göñül (Gazālī)²

...

Elif ol ad ile meşhūr-ı cihān Türk-i süvār
Hecr ile néce kılur baña bu gēñ dünyeyi tar

Bā belādur başuma kadd-i bülendüy bilürem
İsterem **Hakdan** o devlet kıla başumda karār

Tā temāşası cemāline ki sen Türküy erem
Terk-i cān étmez olursam depele zār u nizār (Münirî: Dīvān: tg. 125)

...

Dar olupdur bize bu dār-ı **fenā**
İnhidām için yapılmış bu **binā**
‘Ākıl olan étmez aña i‘**tinā**
Rabbenā aşıhilenā a‘**mālenā**

Édelüm vesvās-ı şeytāndan **hirās**
Cāmi‘-i tevḥīde uralum **esās**
Nūr-ı Qur‘ānda kılalum iktibās
Rabbenā aşıhilenā a‘**mālenā** (H^voca Sa‘ādeddīn)³

...

Elif-nāme-i Pepegī

E e evvel be be bende te te tekml̄ şī‘ār
Şa şa şānī ca ca cānā ha ha hāşıl esrār

Hı hı hızmet **da da dā**‘im **za za zātum** kıldı
Ra ra rağbet ze ze zerde se se sevdüm bir yār (Cesārī)⁴

2. Ters elifnameler

Mısra veya beyit başlarındaki harflerin yâ’dan elif’e doğru sıralandığı elifnamelerdir.

Bir örnek:

Yā ilāhī kıl niyāzum dergehünde müstecāb
Lā-cerem étme baña luṭf eyleyüp zecr-i ‘itāb
Hey‘et-i dīdāruñı göster baña yevmü‘l-**hisāb**
Vefk-i cürmüm olmasun dü dīdeler üzre niķāb

² Taş, “Deli Birāder Gazālī [ö. 1535?]’nin Elif-nāme’si”, 646-647.

³ Eflatun, “Hoca Saadeddin Efendi’nin Elif-nāmesi”, 132-135.

⁴ Batislam, “Lisān-ı Pepegī (Kekeme Dili) ile Yazılmış Bir Elifnāme Örneği”, 967-968.

*Nuḫkumu derc eyleyüp vaşfuñ kılam biñ cild kitâb
Maṭla' -ı nūr -ı tecellîden olınca kâmyâb (Bursalı Feyzî)⁵*

3. Düz-ters elifnameler

Mısra veya beyit başları elif-yâ; bâ-lâmelif... şeklinde baştan sona ve sondan başa doğru sıralanan elifnamelerdir.

Bir örnek:

*Elif anı bilmişem men lâ fetâ illâ 'Alî
Yâ yalan söylememişem lâ fetâ illâ 'Alî*

*Bâ bekâ mülkinde hâkim Muştafâ [vü] Murtażâ
Lâm elif lâ dêmemişem lâ fetâ illâ 'Alî (Hâṭâyî)⁶*

...

4. Ebcede göre tertip edilen elifnameler

Bu şiirler Arap elifbasına göre değil; ebced, hevvez, huṭṭî... şeklindeki sıra esas alınarak vücuda getirilir. Ebcede göre tersten sıralanan örnekleri de vardır. Ebcedname olarak adlandırılan bu tarz şiirleri, elifname başlığı altında değerlendirmek mümkündür.⁷

Bir örnek:

*Ey kerîm-i zü'l-Celâl ey Şânî -i şayf ü şitâ
Bâd -ı luṭfuñdan bahâr uñ gıncasın açdı şabâ*

*Cilvegâh -ı cân u dil olsun dèye âb u hevâ
Devr -i gül faşl -ı çemen oldı kühen -tâb -ı serâ (İsmâ'îl Hikmetî)⁸*

5. Eğitici ve eğlence amaçlı elifnameler

Eğitim amaçlı bir halk oyunu şeklinde tertip edilen elifnamelerdir. Bu elifnamelerde mısra başlarındaki harfler, elif'ten yâ'ya alfabetik sıra takip ederken ilk kelime bir şehir, ikinci kelime bir sanatkâr adı, üçüncü kelime sanatkârın mesleği olmaktadır.

Bir örnek:

*Elif Edirne de şan'at eyledim
İdrîsti ortağım iplikçi hâlâ
Bir vâkit berberlik ettim Bursada*

⁵ Öztoprak, "Bursalı Feyzi Efendi'nin Elifnameleri", 153.

⁶ Özcan, "Hataî'nin Elifnâme Şeklinde Yazdığı Düvazdeh", 200.

⁷ Kaplan, "Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri", 446-447; Erdoğan, "Kıbrıslı Kenzî'nin Elif-nâmeleri", 245.

⁸ Kaplan, "Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri", 479.

Bekirdi çırağım balıkcı hâlâ (Dertli)⁹

Elifname tarzında yazılmış şiirlerin başlıklarında elifnâme adı geçmekle birlikte şiirlerin, *hurûfu't-teheccî*, *hurûfu'l-hecâ*, *tertîbü'l-hurûf* vb. şekillerde adlandırıldıkları da görülmektedir. Beyit birimli elifnamelerde beyit sayısı, altıdan başlayarak kırka kadar çıkabilmektedir. Elifnameler sıklıkla on dört, on beş, yirmi sekiz ve yirmi dokuz beyitten oluşmaktadır. Elifnamelerde tevhit, münacat, naat ve çoklukla dinî nasihatler; beşeri aşk, sevgili ve onun övgüsü konu edilmekle birlikte hurufiliğin izleri de görülmektedir. Bunun yanı sıra kimi devlet büyükleri ile Hz. Ali, on iki imam ve Abdülkâdir-i Geylânî'nin methi, ehlibeyit sevgisi, Allah'ın insan yüzündeki tecellisi, Mevlevî olmanın şartları, Hacı Bektaş-ı Velî'nin talebesine tavsiyeleri, Seyyit Battal'ın cadılarla cengi, cahillerin eleştirisi vb. konular işlenmiştir. Ağırıklı olarak dinî-tasavvufî konuların ele alındığı elifnamelerin yaşname, şairname ve esmayihüsna şeklinde yazılanları da vardır.

Elifnamelerin tür, şekil, tarz ya da söz sanatı olup olmadıkları hakkında kimi araştırmacılar birtakım fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu şiirlerin Türk edebiyatında kullanılan bir tür olduğunu düşünenlerin yanında, şekli esas almasından dolayı bir nazım şekli olarak değerlendirenler; bunların şekil ve muhteva bakımından herhangi bir ortak yönünün olmaması ve harflerin sıralanışına dayalı bir terkip oluşturmasından, söz sanatı olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade edenler olmuştur. Kınay, elifnamelerin edebî tarz;¹⁰ Özkan, birtakım kavramları anlatmak için manzum/mensur tertip edilmiş harf lügatleri olduklarını söylerken;¹¹ Özcan ise elifnameyi şekil olarak belirledikten sonra bu tarzda yazılan bir şiirin muhtevasına uygun olarak adlandırmalar yapılabileceğini beyan etmiştir.¹² Bütün bu kanaatler sonucunda farklı nazım şekli ve türlerinde yazılan elifnameleri, belagata dâhil edilen hünerler arasında değerlendirip bu tarz şiirleri elifnameli kaside, elifnameli gazel, elifnameli tevhit vb. adlandırmak mümkündür.

Türk edebiyatında 14. yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna kadar her yüzyılda elifname yazılmıştır. Tespit edilen ilk elifname Âşık Paşa [ö. 1332]'ya aittir. Yüzyıllara göre kimi elifname sahipleri şunlardır: Mihrî

⁹ Öztoprak, "Elifnamelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri", 822.

¹⁰ Kınay, "Bir Edebî Tarz Örneği Olarak Sâdık Kemâlî'nin Elif-nâmeleri", 1206.

¹¹ Özkan, "Kaygusuz Abdal'ın Elifnâmesi", 187.

¹² Özcan, "Hataî'nin Elifnâme Şeklinde Yazdığı Dîvazdeh", 202.

Hatun, Nesîmî (15. yy.); Münîrî, Gazâlî, Fuzûlî, Muhibbî (16. yy.); Bosnalî Tâlib, Kâşif Esad Efendi (17. yy.); Esrâr Dede, Hikmetî, Benderli Cesârî (18. yy.), Mahvî, Sâdık Kemâlî, Zekî (19. yy.). Şu anki bilgilere göre en çok elifname yazan şairler, on bir adetle Bursalı Feyzî Efendi [ö. 1771], yedi adetle İsmâîl Hikmetî [ö. 1773-4], altı adetle Kıbrıslı Kenzî [ö. 1839] ve beş adetle Kâimî Hasan Efendi [ö. 1691]'dir. 1 Kasım 1928 Harf İnkılabından sonra da elifname yazma geleneği devam etmiştir.¹³ Elifname yazma geleneği yalnız Anadolu sahası Türk edebiyatıyla sınırlı kalmamış; Azerbaycan, Türkmenistan, Çağatay, Kıbrıs ve Makedonya edebî sahalarında da devam etmiştir. Bunlar arasında Türkmen şairi Mahtumkulu [ö. 1783'den sonra] ve Kemîne [ö. 1840], Çağatay sahası şairi Baba Rahîm Meşreb [ö. 1711], Kıbrıslı Kenzî [ö. 1839] ve Makedonyalı Murtazâ Sükûtî [ö. 1896] zikredilebilir.

Şu ana kadar tespit edilen elifnameler içerisinde Kaygusuz Abdal [ö. 1444?] ve Kâşif Esad Efendi (17. yy.)'nin elifnameleri mensur olup diğerleri manzumdur.¹⁴

Elifname örnekleri halk ve tekke şiirinde de görülmektedir. Bu şiirler çoklukla 11'li, 8'li veya 14'lü hece ölçüsüyle destan, divan, koşma ve mâni türlerinde kaleme alınmışlardır. Elifnameler muhteva olarak ise dinî-tasavvufî öğretiler dışında barış, adalet, dostluk, aşırıya kaçmama, ölçülü olma ve zulüm gibi konularda yazılmışlardır. Ancak mektep, medrese yüzü görmemiş halk şairlerinin yazmış olduğu elifnamelerde, Arap elifbası sıralamasına her zaman uyulmadığı, kimi harflerin atlandığı, bazı kelimelerde yazım yanlışlarının yapıldığı görülmektedir.

Arap ve Fars edebiyatlarında, bilindiği kadarıyla elifname tarzında şiirler yazılmamıştır. Bu anlamda, elifnameler Türk edebiyatının millî karakterini ortaya koyan ürünler olmasıyla ayrıca büyük öneme sahiptir.

Kaynaklar

Açıkgöz, Nâmık. "Bakâyî'nin Battal-nâme Adlı Eserindeki 'Elif-nâme'".

Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu 5-7 Kasım 1989 Elazığ Bildiriler. 1-5, Elazığ: Fırat Üniversitesi, 1989.

Arat, Reşid Rahmeti. *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

¹³ Kurnaz, "Hatıraların Işığında Hocam Âmil Çelebioğlu", 84.

¹⁴ Kaplan, "Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri", 447.

- Arslan, Mehmet. "Mihrî Hâtun Divanı'nda Sanatlı Manzumeler". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu 21-23 Nisan 2017 Bildiriler Kitabı II*, ed. Ş. Özdemir - A. Gül, 23-38, Amasya: KIBATEK Yayınları, 2017.
- Aslan, Üzeyir. "XVIII. Yüzyıl Mutasavvıf Şairlerinden Fahrî Ahmed ve Elif-name Şerhi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 19 (2008): 157-192.
- Aydın, Mehmet Uğur. "Kâimî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili". Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Batıslam, H[anife] Dilek. "Kıbrıslı Âşık Kenzî'nin Elifnâmeleri". *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi* 1, 2 (2018): 7-16.
- Batıslam, H[anife] Dilek. "Lisân-ı Pepegî (Kekeme Dili) ile Yazılmış Bir Elifnâme Örneği". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7, 4 (2021): 964-976.
- Bosnalı Tâlib. *Dîvân*. Hazırlayan: Gezer, Banu. "Bosnalı Talib [ö. 1675] Divanı ve İncelenmesi". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Candan, Gülşen. "Senî Ali'nin Elif-nâme'si". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7, 1 (2012): 631-641.
- Celep, Özlem. "Halk Şiirinde Elifnâme Söyleme Geleneği ve Elifnâmelerde Eğitim Unsurları". İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Çelebioğlu, Âmil. "Harflere Dair". *Millî Kültür* II, 1 (1980): 62-65.
- Çelik, Ramazan. "Türk Edebiyatında Elif-nâmeler ve Seyyid Nevruz'un Elif-nâmesi". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 8, 3 (2022): 1870-1891.
- Çetin, İsmet. "Elifnâmeler ve Sefil Ali'nin Bir Elifnâmesi". *Millî Folklor* 4, 2, 16 (1992): 39-42.
- Çetin, Rıdvan. "Seyyid Süleyman Mahvî Divanı'ndaki İki Elif-name". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13 (2020): 1-23.
- Demirel, Mustafa. "Âşık Paşa'nın Elif-nâmesi ve Dil Özellikleri". *Bilim - Bilim Kültür Dergisi* 3 (1996): 202-246.
- Durkaya, Hayriye. "19. Yüzyıl Şairlerinden Erzurumlu İsmail Hakkı ve Mevlid'i". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (2022): 225-244.
- Eflatun, Muvaffak. "Hoca Saadeddin Efendi'nin Elif-nâmesi". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12, 30 (2017): 125-136.
- Erdoğan, Mehtap. "Kıbrıslı Kenzî'nin Elif-nâmeleri". *Kıbrıs Türk Kültür ve*

- Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Mihrican Aylanç-Gürkan Gümüştam, 243-255, Lefkoşa: Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Gedik, Sadi-Lütfi Alıcı. "Baba Rahîm Meşreb'in Elifnâmeleri". *The Journal of Academic Social Science Studies* 65 (2018): 123-140.
- Gökçimen, Ahmet. "Türkmen Edebiyatında Elifname". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 43 (2010): 105-120.
- Güvenç, Ahmet Özgür. "Latin Alfabesine Göre Ortaya Konan Elifnameler Üzerine". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8, 13 (2013): 1003-1016.
- Hakverdioğlu, Metin. "Gümüşhacıköy Cöngü ve Şairi Bilinmeyen Bir Elif-nâme", *Journal of Turkish Language and Literature* 5/4 (2019): 657-672.
- Harmancı, Meriç. "Alfabe Öğretiminde Değerler Eğitimi: Kaygusuz Abdal'ın Elifnâme Örneği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018): 279-298.
- Kaçar, Burhan. "Türk Edebiyatında Elif-nameler". *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi: Gelenek, Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri*, 307-316, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Kaplan, Hasan. "Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6, 2 (2022): 437-484.
- Kaplan, Hasan. "Münîrî'nin Şiirlerinde Harf Simgeciliği ve Şairin Elif-nâmesi". *Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şoleni*, Köksal, M. F.-S. Murad-M. İlhan, 177-208, Amasya: KIBATEK Yayınları, 2018.
- Karaduman, Ruken. "Melihî ve Elif-nâmesi". *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 4 (2019): 7-17.
- Karasoy, Yakup. "Âşık Ömer'in Elifnâmeleri". *Hamza Zülfikar Armağanı*. 395-401, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Kaya, Doğan. *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Kılınç, Aziz. "Mana Medeniyetinin Bir Meyvesi: Elifname". *2. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu*. ed. Hasan Gökçe, 217-224, İzmir: Kaynak Yayınları, 2015.
- Kınay, Nilay. "Bir Edebî Tarz Örneği Olarak Sâdik Kemâlî'nin Elif-nâmeleri". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8, 13 (2013): 1205-1213.
- Kurnaz, Cemal. "Hatıraların Işığında Hocam Âmil Çelebioğlu". *Divan*

- Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (2013): 79-88.
- Kurtoğlu, Orhan. "Türk Edebiyatında Elifnâme ve Hüsnî'nin Elifnâme'si". *Doğan Kaya Armağanı 70. Yaş Hatırası*. ed. Serhat Sabri Yılmaz-Hakan Çelikten-Esra Kaan Çelikten, 2. c. 867-881, Sivas: Vilayet Kitabevi, 2021.
- Memmedova, Elmira. "Türk Tasavvuf Şiirinde Elifname-Yaşnamenin Senkretik Bir Örneği Üzerine". *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu 02-05 Aralık 2010 / Lefke Bildiriler Kitabı*, ed. Nazım Muradov-Elnur Ağayev, 231-243, Ankara: EkoAvrasya, 2010.
- Münîrî, *Dîvân*. Hazırlayan: Ersen Ersoy. *II. Bayezid Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: 2017, II+391 s. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3557 Kültür Eserleri Dizisi: 560.
- Özcan, Hüseyin. "Hataî'nin Elifnâme Şeklinde Yazdığı Dûvazdeh". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 76 (2015): 191-204.
- Özcan, Nurgül. "Rumelili Murtazâ Sükûti Divanı'ndaki Elif-nâmeler". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (2019): 263-273.
- Özkan, Ferudun Hakan. "Kaygusuz Abdal'ın Elifnâmesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 64 (2012): 185-198.
- Öztoprak, Nihat. "Bursalı Feyzi Efendi'nin Elifnameleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXXV* (2006): 135-167.
- Öztoprak, Nihat. "Elifname Yazma Geleneğine Göre Fuzûlî'nin Elifnamesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Uluslararası V. Dil, Yazın, Değişbilim Sempozyumu Edebiyat, Edebiyat Öğretimi ve Değişbilim Yazıları*. 327-336. İstanbul: Pegem A Yayıncılık, 2006.
- Öztoprak, Nihat. "Elifnamelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri". *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiriler 2*, 818-823, Erzurum: Erzurum Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2009.
- Öztürk, Nuran. "Elifnâme ve Nidâî'nin Elifnâmesi". *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, 173-185, Adana: Çukurova Üniversitesi, 2012.
- Saraç, M[ehmet] A[li] Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. 5. basım. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Sarıkaya, Erdem. "XVIII. Asır Şairlerinden Vasfî'nin Elif-nâmeleri". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi VIII* (2021): 650-659.
- Şahin, Gülay. "Elifname Türü ve Zekî'ye Ait Bir Elifname". *TÜRÜK*

- Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 10, 28 (2022): 214-255.
- Şanlı, İsmet. "Divan Şiirinin Görsel Yönü: Harflerle Yapılan Hünerler ve Tâlib Ahmed Bosnavî'nin Elifnâmesi". *II. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folklorü Kongresi/Sanat Etkinlikleri Doç. Dr. Tahsin Parlak Armağanı*. ed. Osman Kunduracı-Ahmet Aytaç, 233-241, Bosna: 2014.
- Taş, Hakan. "Deli Birâder Gazâlî [ö. 1535?]'nin Elif-nâme'si". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3, 2 (2008): 642-652.
- Taşkesenlioğlu, Lokman. "Divan Edebiyatında Elifnameler ve Bilinmeyen İki Elifname Örneği: Memi Can Saruhânî ve Ömer Karîbî Elifnameleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 58 (2017): 159-202.
- Temizkan, Mehmet. *Türk Edebiyatında Harf Şiirleri ve Elif-nâmeler*. İzmir: Külcüoğlu Kültür Merkezi, 2007.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Turan, Selami. "Hatâyî'nin Elif-nâme Tarzında Yazılmış Şiirleri". *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları- XI* (2004): 107-125.
- Turan, Selami. "Sultan da Elif-ba Yazar: Muhibbî'nin Elif-nâme'si". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, ed. A. Özkan-S. Turan, 627-633, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008.
- Uz, Özkan-Enes Yıldız. "Muhyî'nin Elifnâme Tarzıyla Yazdığı 'Arz-ı Hâlî". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 14, 3 (2019): 1587-1601.
- Vural, Büşra Çelik. "Ehlî'nin Dûvâz-nâme Temalı Elif-nâme'si". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 108 (2023): 435-453.
- Yenikale, Ahmet. "Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Çevirileri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, 1 (2020): 195-210.
- Yıldırım, Ayten. "XIX. Asrın Bilinmeyen Şairi Vasfı ve İki Elif-nâmesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 28 (2022): 691-713.

TAŞ, İbrahim.*
“Türkçede Eş Anlamlılık: *Nehcü'l-Ferâdis* Örneği”

1. Giriş

Ana dili konuşuru duygu ve düşüncelerini aktarırken çoğu zaman yakınlıklardan ya da zıtlıklardan hareket eder. Duygu ve düşünceler pratik dilde ya kendilerine yakın/eş olan ya da zıt olan kavramlarla hayat bulur. Bunun da ötesinde insan zihni oluşturduğu bağlamlarda yakınlık ya da zıtlık olgularından yararlanır. İnsan zihninin oluşturduğu bu gerekliliğin bir sonucu olarak dilde eş anlamlılık ve zıt anlamlılık kategorileri doğmuştur. Buna karşılık çoğu dilbilimci dillerde tam anlamıyla bir eş anlamlılıktan söz edilemeyeceğini, eş anlamlı gibi görünen sözcüklerde bir nüans bulunduğunu, nüans olmasa bile kullanım farkı olduğunu düşünür. Örneğin K. İmer, A. Kocaman ve A. S. Özsoy eş anlamlılığı tam da bu şekilde tanımlamıştır: “Sözcük ve tümcelerın özdeş anlamlı olmaları durumu. Anlambilimciler tam eşanlamlılığın söz konusu olmadığını, çünkü böyle bir durumun ancak iki sözcük bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilirse olanaklı olabileceğini öne sürerler; örn. *beyaz* ve *ak*: *beyaz peynir*, **ak peynir* ya da *kara* ve *siyah*: *kara toprak*, **siyah toprak*” (İmer vd. 2011: 118). Esasında bu tanım, herhangi iki sözcüğün *tam* olarak eş anlamlı olamayacağını; başka bir deyişle herhangi iki sözcüğün pratikte bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılamayacağını göstermek için uygundur. *Ak / beyaz* ve *kara / siyah* kelime çiftlerinin birbirinin yerine kullanılamayacağı çok sayıda örnek bulabiliriz ki bu onların semantik olarak her pozisyonda (bağlamda) örtüşmedikleri anlamına gelir. Bu, tartışmalı iki sözcüğün *tam* eş anlamlı olmadığını göstermek için iyi bir yöntemdir. Ne var ki ihtiyacımız olan şey tartışmalı kelime çiftinin ‘tam’ olarak eş anlamlı olmadıklarını değil eş anlamlı olabileceklerini göstermek olmalıdır.

Konuyu gerek başka dillerde gerekse Türkçede değerlendiren Doğan Aksan, öteden beri eş anlamlı kelimeleri bir araya getiren sözlükler hazırlandığını; ancak araştırmacıların sözlüklerde bir araya getirilen kelimeler arasında çeşitli nüanslar ya da kullanım farkları tespit ettiklerini belirtmiş ve şu yargıya varmıştır: “Aslında birden fazla kelimenin aynı, birbirinin tam eşi anlama gelemeyeceği bugün bütün dilciler tarafından kabul edilmekte ve bu eşlik, eşitlik yalnızca, bu dil

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ibrahim.tas@bilecik.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-1802-1534

olayını karşılayan bazı terimlerde kalmış bulunmaktadır. Zaten “bir kavrama bir kelime” ilkesi benimsendikten sonra, birden fazla kelimenin aynı kavramı yansıtması düşünülemez. Bu bakımdan bu türlü sözlere yakın anlamlı kelimeler denilmesi daha doğru olsa gerektir” (Aksan 1987: 72). Bu yargıda da dikkat edileceği gibi dildeki kelimelere listeler şeklinde ya da sözlük üyeleri gözüyle bakılmakta ve bu kelimeler arasında anlam olarak ‘tam’ bir eşlik olamayacağı vurgusu yapılmaktadır; böylesi durumlar için en uygun tespitin yakın anlamlılık olacağı ifade edilmektedir. Aksan’ın kelimeleri sözlüksel düzeyde ele aldığı “Türkçede Eşanlamlılık” bahsinde yer verdiği *darıl- / küs- / gücen-, kırıl- / incin-, gönder- / yolla-, dile- / iste-, bez- / bıç- / usan-, üzüntü / tasa / keder / dert / gam / elem, bit- / tüken-, kız- / öfkelen- / hiddetlen-, eksik / noksan, değer / kıymet, depresyon / zelzele, yürek / kalp, kafa / baş* vb. örnekler, kendisinin de belirttiği gibi ya çeşitli anlam farkları taşımaktadır ya da kullanım yerleri birebir örtüşmemektedir (Aksan 1987: 102-105). Netice olarak Aksan’ın da konuya kelimeleri geçtiği pasajlardan soyutlayarak sözlüksel düzeyde yaklaştığı ve ‘tam’ bir eş anlamlılık sorguladığı gözlenmektedir. Eş anlamlı oldukları düşüncesiyle listelenen kelimeler açıktır ki çeşitli bağlamlarda birbirinin yerine kullanıldıkları için bu şekilde listelenmektedir; ancak listelendikten sonra onların tam bir eş anlamlılığından söz edilemeyeceğine dair çeşitli kullanımlar tespit ettiğimizde bu kez kaçınılmaz olarak dilde ‘tam’ bir eş anlamlılık olamayacağı yargısına ulaşmış oluruz; böylece nihai olarak onların sadece ‘yakın anlamlı’ kelimeler olabileceği sonucunu elde ederiz.

Günay Karaağaç da bu olgudan hareket ederek eş anlamlı kelimeleri “Anlamları aynı veya yakın olan dil birimleri, eş anlamlı dil birimleri olarak bilinir” şeklinde tanımlamıştır (Karaağaç 2013: 372-373). Karaağaç’a göre “Dilcilik açısından, eş anlamlı sözler arasında yalnızca değer farkı vardır. Eş anlamlı sözler, genellikle bazı sözlerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşmalarından oluşmuştur” (Karaağaç 2013: 373). Karaağaç da eş anlamlılığa sözlüksel düzeyde yaklaşarak kelimeler arasında anlam bakımından tamamen bir örtüşmenin olamayacağını ve mutlaka farklılığa işaret eden bir ayrıntının bulunacağını ifade eder: “Dillerde anlam bakımından birbirleriyle tamamen örtüşen sözler, genellikle bulunmaz. Eş anlamlı sözler anlam bakımından birbirine benzer olmakla birlikte, birini diğerinden ayıran bir ayrıntıya sahiptirler. ... İkinci olarak, eş anlamlı sözlerin farklılığının, kullanılma alanıyla ilgili biçim farklılığı olması da

mümkündür. Eş anlamlılar, anlam yönünden yakın sözler oldukları için, bazen birbirleri yerine kullanılırlar. Eş anlamlılık, bir dilin değişik düzlemlerinde söz konusu olabilir” (Karaağaç 2013: 373). Karaağaç son olarak eş anlamlılığa kelimelerdeki çok anlamlılığın ve alıntı sözlerin yol açtığını da belirtmiştir. Örneğin çok anlamlı olan *yüz* sözcüğü, bir anlamıyla *çehre*, *didar* sözleriyle eş anlamlı olabilirken başka bir anlamıyla *örtü*, *kapak*, *kılıf* sözleriyle eş anlamlı olabilmektedir. Alıntı kelimeler de zaman zaman eş anlamlılığa sebep olurlar: *çok / fazla* (Ar.), *değer / kıymet* (Ar.), *yönerge / direktif* (Fr.) vb. (Karaağaç 2013: 374).

Konuyu daha ayrıntılı olarak ele alan F. R. Palmer, pek çok kelime çiftinin aynı anlama sahip olmasının sözlük yazarlarınca mümkün görüldüğünü ve bu açıdan bakıldığında gerçekte tamı tamına aynı anlama gelen hiçbir kelime çiftinin bulunmadığını belirtir: “Gerçekten eş anlamlı olan kelimelerin var olmadığı, yani tamı tamına aynı anlama gelen hiçbir kelime çiftinin bulunmadığı iddia edilebilir. Aslında, tamı tamına aynı anlama gelen iki kelimenin ikisinin de aynı dil içinde yaşayabilmesi mümkün değil gibi görünecektir. Muhtemelen, eş anlamlı kelimelere baktığımızda, onların birbirinden farklı olduğunun görülebileceği en az beş yol mevcuttur” (Palmer 2020: 95, 97). Bu yollardan ilki eş anlamlı kelime gruplarının dilin farklı lehçelerine ait olmalarıdır. İkincisi kelime çiftlerinin farklı stiller/deyişler ifade etmesidir; örneğin çifti oluşturan kelimelerden biri daha modaya uygun iken diğeri gündelik hayata ait olabilir. Üçüncüsü çifti oluşturan kelimelerden birisi sadece daha duygusal ve değerlendirci anlamıyla diğereinden ayrılır; onların geriye kalan temel anlamı ise aynıdır. Dördüncüsü bazı kelimeler, birlikte kullanılmaları bakımından sınırlıdır; yani kimi kelimelerin kullanımı sadece başka kelimelerle birlikte vuku bulabilmektedir. Sonuncusu ise pek çok kelimenin anlamlarının birbirine yakın olduğu veya birbirleriyle örtüştüğü gerçeğidir (Palmer 2023: 97-100). Palmer’e göre eş anlamlılığı test edebilecek yollardan biri, kelimelerden birinin yerine diğereini koymaktır. Fakat bu durumda da gerçek ya da tam olarak eş anlamlı olan kelimelerin, buldukları her türlü yer ve çevrede birbiriyle karşılıklı olarak yer değiştiremeyecekleri görülecektir. Bu ise tamı tamına aynı anlama gelen hiçbir kelime çifti yoktur, şeklindeki doğal kanaatin doğal bir sonucu olacaktır (Palmer 2020: 101). Palmer de kelimeleri sözlüksel düzeyde tasvir etmiş ve doğal olarak tamı tamına bir eş anlamlılığın olamayacağı sonucuna varmıştır. Eş anlamlılığı test etmenin bir yolu olan kelime çiftlerinden birini diğereinin yerine koyma yöntemi esasında

dilin pratikte ya da uygulama alanında eş anlamlılık göstergesi olsa da bu yöntem Palmer'in belirttiği gibi her türlü düzlemde işe yaramayacaktır; çünkü bir kelimenin yer aldığı her türlü yer ve çevrede diğer kelimeyle yer değiştiremeyeceği gayet açıktır. Palmer'in eş anlamlılık bahsinde işaret ettiği bir başka önemli konu da bağlama-bağlamsal eş anlamlılıktır. Buna göre bağlamsal eş anlamlılık belirli bağlamlarda kelimelerin eş anlamlı olarak görüldükleri yerlerde eş anlamlı olduklarıdır. Palmer bağlamda oluşan eş anlamlılığın gerçekte bilginin bağlamdan çıkarılabilir olmasıyla ilgili olduğunu ve bu durumun kelimelerin aynı anlama geldiğini göstermeyeceğini belirtir ve şu örneği verir: *My ... has just had pups* (Köpeğim henüz yeni yavrulara sahip oldu). Bu cümledeki boşluğun *dog* (köpek) veya *bitch* (dişi köpek) ile doldurulduğunu düşündüğümüzde *dog* ve *bitch* kelimelerinin eş anlamlılığından söz etmiş oluruz. Oysa Palmer'e göre *dog* 'köpek' sözcüğünün bu cümlede 'dişi köpek' anlamını yüklenmesi bağlamdan çıkarılan bilgi (köpeğin yavrulara sahip olması) eşliğinde gerçekleşir; bu yüzden *dog* kelimesinin bu cümlede oluşan anlamını bağlamdan soyutlayarak *dog* / *bitch* çiftinin eş anlamlı olduğunu iddia edemeyiz (Palmer 2020: 103-104). Palmer'in bağlamsal eş anlamlılık için verdiği örneğin, yerine koyma yöntemi ile aynı olduğunu söylemek gerekir; bağlamsal eş anlamlılık için kanaatimce daha bütünlüklü metinlere ihtiyaç vardır ki bu türden bir örneğe aşağıda yer vereceğim.

Palmer esasen yukarıdaki açıklamalarında bazı bağlamsal metinlerde ve ayrıca belirli yerlerde yerine koyma yöntemi ile eş anlamlılığın meydana geldiğini ve söz konusu kelime çiftinin semantik olarak örtüştüğünü kabul etmektedir. Eş anlamlılığın ortadan kalktığı durum, onları bağlamlarından koparıp sözlüksel düzeyde ele aldığımızda başlamaktadır ki bu kez de haklı olarak herkesin hemfikir olduğu gibi 'tam' bir eş anlamlılıktan söz etmemiş olacağız.

Dilbilimcilerin yukarıda ele aldığımız görüşleri, yani hiçbir dilde tam bir eş anlamlılıktan söz edilemeyeceği gerçeği, dili pratik kullanımından ve bağlamından soyutlayarak sözlükselleştirdiğimizde geçerlidir. Sözlükler, sözcüklerin soyutlanmış ve bağlamlarından koparılmış hâllerini barındırırlar. O yüzden sözlükler bir sözcüğün mümkünse tüm kullanımlarından ya da tüm semantik içeriklerinden genellemeler yoluyla kuşatıcı tanımlar yaparlar. Sözlük maddeleri bu yönüyle karşılaştırıldığında doğal olarak tam bir eş anlamlılıktan söz edemeyiz. Çünkü sözlüksel düzeyde hiçbir sözcük birbiriyle semantik düzeyde örtüşemez. Örneğin, 'ömür sona ermek' anlamındaki *öl-* ve *vefat et-*

fiillerini sözlüksel düzeyde karşılaştırdığımızda semantik olarak örtüştüklerini söyleyemeyiz. *Öl-*, toplumun tüm kesimlerinde canlı bir şekilde kullanılan, belki de bu nedenle mecazlı kullanımları da bulunan bir fiilken; *vefat et-* daha çok kitabi olup saygın kimseler için yazı dilinde tercih edilen bir fiildir; şu örnek cümlelere bakalım:

ölmek:

“Şerefli insanlar olarak yaşayacak, şerefli insanlar olarak öleceğiz”, “Bu çiçekler dayanmaz, çabuk ölür”, *ölüp ölüp dirilmek* ‘çok sıkıntı, acı çekmek veya çok ağır hastalık geçirmek; çok korkmak’, *ölenle ölinmez* ‘sevilen birinin ölümünden sonra fazla yas tutulmamalıdır çünkü hayat devam eder’ anlamında kullanılan bir söz.

vefat etmek:

“Usta oyuncu Kayhan Yıldızoğlu 90 yaşında vefat etti” vb.

Ne var ki dili ve sözcükleri sözlüksel düzeyde, yani onları soyutlanmış hâlde düşünmek pratikten ve dilin kullanımından uzaklaşmak demektir. Gerek dil gerekse sözcükler doğal pratiklerin ve uygulamaların oluşturduğu bağlamlar eşliğinde hayat bulur; sözcükler de bu bağlamlar içinde anlam ya da kullanım kazanır. Yukarıda sözlüksel düzeyde eş anlamlı görünmeyen *öl-* ve *vefat et-*, örneğin aşağıdaki gibi bir metin bağlamında tam da eş anlamlı olarak karşımıza çıkar:

“Hüseyin Rahmi, 1864’te İstanbul’da Ayazpaşa’da doğdu. Hünkâr yaveri Mehmet Sait Paşa’nın oğludur. Okur yazar bir kadın olan annesi 22 yaşında veremden *vefat ettiğinde* Hüseyin Rahmi üç yaşındaydı. Annesinin *ölümü* üzerine Girit’te görevde bulunan babasının yanına gönderildi ancak babasının yeniden evlenmesiyle altı yaşındayken anneannesinin yanına İstanbul’a geldi” (Vursun 2022: 7).

Bu bağlamda açıkça görülmektedir ki *öl-* ve *vefat et-* birbirinin yerine kullanılmıştır; bu, her iki fiilin semantik olarak örtüştükleri, dolayısıyla eş anlamlı olarak kullanıldıkları anlamına gelir.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında eş anlamlılık ile ilgili şunları söylemek mümkündür: Dilde eş anlamlılığı sözlüklerde ya da kelime listelerinde değil dilin pratikteki kullanımında ve bağlamda aramak gerekir. Kelimeleri bağlamlarından koparıp sözlüklere dizdiğimizde hiçbir zaman ‘tam’ bir eş anlamlılıktan söz edemeyiz; ancak dili kullanım ve bağlam olarak ele aldığımızda bir eş anlamlılıktan söz edebiliriz ki belki de bunu tespit etmenin en iyi yolu Palmer’in işaret ettiği gibi bağlamda ortaya çıkan eşlik ve benzer söyleyişlerde ya da kullanımlarda ilgili kelimenin yerine kullanılan diğer bir kelimeyi tespit etmektir. Bu

iki olgu en azından metin yazarının ya da ana dili konuşurunun zihninde oluştuğu eş anlamlılığı tespit etme imkânı sağlayacaktır.¹

Aşağıda 14. yüzyılda Harezmi Türkçesiyle yazılmış olan *Nehcü'l-Ferâdis*'ten belirli bir kesiti ele alarak metin yazarının eş anlamlı olarak kullandığı sözcükleri bağlam eşliğinde sunmaya çalışacağım. Bağlamda ortaya çıkan bu eş anlamlılık şüphesiz söz konusu kelime çiftlerinin eş anlamlı olarak listelenebileceği anlamına gelmez. Onları bağlamlarından soyutlayarak kelime listesi şeklinde sıralamak kelimelerin metin yazarıyla olan ilişkisini kesmek demektir; bu ise kelimelerin anlamlarının bağlamlardan ve kullanımdan elde edilmeyip verili olduğunu kabul etmek demektir.

2. *Nehcü'l-Ferâdis* Örneği

Nehcü'l-Ferâdis 14. yüzyılda Kerderli Mahmûd bin Ali tarafından yazılmış İslami dünya görüşünün öğretisini çeşitli anekdotlar ve hikmetli sözlerle hikâye eden bir nasihat ve ahlak kitabıdır. Eser 4 bap (bölüm), her bap da bir hadisle başlayan on fasıldan oluşmaktadır; böylece eser toplam 40 hadis ihtiva eder. Birinci bölümde Hz. Muhammed'in hayatı; ikinci bölümde dört halife, ehl-i beyt ve dört büyük mezhep imamı; üçüncü bölümde iyi ameller; dördüncü bölümde kötü ameller konu edilir. Özellikle son iki bölüm kısa hikâyelerden

¹ Eş anlamlılık tam olarak anlaşamadığı için ilk ve orta öğretim kademesinde bu olgunun öğretiminde de sorunlar olduğu görülmektedir. Müfredatta eş anlamlı kelimelerin hangi yöntemle öğretildiği incelendiğinde bu konunun daha çok sözcük listeleri şeklinde ele alındığı, başka bir deyişle kelimelerin bağlamlarından koparılarak sözlüksel içeriklerinin gözetildiği görülmektedir. Örneğin; *kalp / yürek, görev / vazife, mektep / okul, zayıf / cılız, yüce / ulu, konut / ev* gibi sözcük çiftleri bu şekilde listeler hâlinde sunulmaktadır. Oysa eş anlamlı olarak verilen bu ve benzeri kelimelerin, sözlüksel düzeyde değerlendirildiklerinde eş anlamlı olmadıkları açıktır. Esasında bu listeyle anlatılmak istenen şey, bu kelimelerin pratikteki kimi kullanımlarında semantik olarak birbirleriyle örtüşükleridir. Fakat bu kelimeler kendi pratiklerinden ve bağlamlarından koparıldığında doğal olarak onların eş anlamlılığından da söz edemeyiz. İkinci bir husus da bu tür sözcük listelerinde kelimelerin öğrencilerin zihninde daha geniş çağrışımlara açık olmasıdır. Örneğin *görev / vazife* kelime çiftinde *görev* ile tam olarak kastedilen şey nedir; 'resmî olarak verilen bir sorumluluk' mudur; yoksa 'ebeveynlerin çocuklarına verdiği işler' midir; yoksa 'çocukların kendi aralarında oynarken birbirlerine yükledikleri işler' midir? *Vazife* ile kast edilen 'yapılması zorunlu olan bir ödev' midir; yoksa 'kişinin her gün yaptığı sıradan işler' mi; ya da 'öğretmenin öğrencisine verdiği ödev' midir? Üçüncü bir nokta, sözcük çiftleri öğrencilerin zihninde daha geniş çağrışımlar oluşturduğu için çifti oluşturan sözcüklerin yerine başka sözcüklerin de önerilmesidir. *Görev / vazife* örneğinde öğrenci *görev* ya da *vazife* yerine *iş* sözcüğünün de eş anlamlı olduğunu ileri sürebilecektir.

oluştugu için anlatı türü metinlere iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kısa ve bütünlüklü anlatı türü metinler dili teknik yönden tasvir etmek için oldukça elverişlidir. Aşağıda aktaracağım kısa pasajlar eserin üçüncü bölümünün altıncı faslı olan “Ata anağa hıdmat kılmak fazâyiliniñ bayanı içinde turur (Ana babaya hizmet etmenin faziletleri hakkında)” (282/15 - 293/13) kısmına aittir. İlk pasaj şöyledir (Eckmann 1983: 197-198):

285/13 - 286/11. Bir kün Paygâmbar ‘alayhi’s-salâm hazratına bir kimerse keldi taķı öz atasıdın şikâyat kıldı taķı aydı: Yâ Rasûlallâhi men atamğa hıdmat kıurmen taķı nafaķasını heç taķşır kılmadın tamâm tegürürmen. Özi men yokumda ewümge kirip mēndin dastürsız mālını alur taķı harc kıur tēdi erse Paygâmbar ‘alayhi’s-salâm atasını ündetti. Bakar, bir abuşķa ermiş; arķası bükremiş, saçı sakalı aķarmış, elginge ‘aşası almış, keldi taķı Paygâmbarka salâm kıldı erse Paygâmbar ‘alayhi’s-salâm cavâb yarlıķadı taķı aydı: Ey abuşķa, bu oğluñ sendin şikâyat kılu turur tēdi erse bu abuşķa aydı: Yâ Rasûlallâhi, vakti men bir ķavî erdim taķı bu oğlum za’if erdi; taķı men bay erdim taķı bu oğlum **çığay** erdi; taķı men muşsuz erdim taķı bu oğlum maña muhtâc erdi. Yâ Rasûlallâhi, ol vaktin benim mālını bu oğlumdan darîğ tutmadım, bu oğlumķa harc kıldım taķı kuvvatımı darîğ tutmadım, bu oğlumğa tarbiyat kıldım; maħabbat ve şafakat birle asradım. Ėmdi bu oğlum ķavî boldı, men za’if boldum taķı bu oğlum bay boldı, men **darvîş** boldum taķı bu oğlum muşsuz boldı, men muñluğ boldum, bu oğlumķa muhtâc boldum. Men mundın darîğ tutmadım erdi, bu mālını mēndin darîğ tutar taķı mālını mēndin baħillik kıur, köñlüm tilekinçe tarbiyat, şafakat kılmaz tēdi erse Paygâmbar ‘alayhi’s-salâm ol abuşķa sözini eşitti taķı közindin ķatarât ve ‘abarât yaş aķtı taķı aydı: Eger bu abuşķa sözini taşlar taķı kesekler eşitür bolsa yığlağaylar tēdi. Üç ķata aydı: Ey oğlum, sen taķı mālını atañnıñsen tēp aydı, zinhâr mālını atañdın darîğ tutmağıl tēp farmānladı.

[= Bir gün Peygamber’in huzuruna bir kimse geldi, babasından şikâyet ederek dedi ki: “Ey Allah’ın resulü, babama hizmet ediyor, rızkını eksiksiz karşıyorum. Kendisi ben yokken evime girip izinsiz malımı alır ve kullanır” deyince Peygamber babasını çağırtdı. Baktı ki kambur, saçı sakalı ağarmış, elinde asası yaşlı bir kimse geldi; Peygamber’i selamladı, o da selamını aldı ve buyurdu ki: “Ey ihtiyar, oğlum senden şikâyet ediyor” deyince ihtiyar dedi ki: “Ey Allah’ın resulü, bir zamanlar ben güçlü kuvvetliydim fakat oğlum güçsüzdü; ben zengindim, oğlum fakirdi; ben ihtiyaçsız idim, oğlum bana muhtaçtı. Ey Allah’ın resulü o zaman malımı oğlumdan esirgemedim, oğlum için kullandım; gücümü kuvvetimi esirgemedim, oğlumu büyüttüm; sevgi ve şefkatle yedirip içirdim. Şimdi oğlum güçlendi, ben zayıf düştüm; oğlum zenginleşti, ben yoksullaştım; oğlum ihtiyaçsız hâle geldi, ben oğluma muhtaç duruma düştüm. Ben ondan esirgememiştim, o, malımı benden esirger, cimrilik eder; gönümce bana bakmaz, şefkat etmez” deyince Peygamber ihtiyarın sözlerini dinledi ve gözlerinden damla damla yaşlar aktı ve dedi ki: “Eğer ihtiyarın sözünü taşlar ve kesekler duysa ağlarlardı”. Üç kez, “Ey

oğlum, sen ve malın babanınsın, sakın malını babandan esirgeme” diye buyurdu.]

Bu pasajda ihtiyar bir kimsenin Peygamber'in huzurunda kendisinden şikâyetçi olan oğluna karşı kendisini savunması hikâyeye edilmektedir. İhtiyarın, gençlik ve ihtiyarlık döneminde oğlu ve kendisi arasında yaptığı karşılaştırma bağlam gereği pek çok kelime arasında zıtlık oluşturmuştur; *ķavî* 'güçlü, kuvvetli' / *za'îf* 'yeteri ölçüde fiziki ve maddi gücü olmayan, güçsüz', *bay* 'zengin, varlıklı' / *çığay* 'fakir, yoksul'² ve *muşsuz* 'ihtiyaçsız, müstağni' / *muhtâc* 'ihtiyaçlı, ihtiyaç sahibi' bu türden örneklerdir. İhtiyarın anlatısında kendisi gençken güçlü kuvvetli (*ķavî*), varlıklı (*bay*) ve ihtiyaca gerek duymayandır (*muşsuz*); oğlu ise güçsüz (*za'îf*), yoksul (*çığay*) ve ihtiyaç sahibidir (*muhtâc*). İhtiyarlığında ise bu kez oğlu güçlenmiş (*ķavî bol-*), kendisi zayıf düşmüş (*za'îf bol-*); oğlu varlıklı duruma gelmiş (*bay bol-*), kendisi fakirleşmiş (*darvîş bol-*); oğlunun ihtiyacı kalmamış (*muşsuz bol-*) fakat kendisi ona muhtaç duruma (*muşluğ bol-*) düşmüştür. Bu pasajda açıkça görülmektedir ki bağlamın ilk dizisinde 'fakir, yoksul' anlamında *çığay* kelimesi kullanılırken ikinci dizisinde Farsça *darvîş* (Türkiye Türkçesinde *derviş*) kelimesi tercih edilmiştir ki bu *çığay* ile *darvîş*'in semantik olarak örtüştükleri yani eş anlamlı olarak kullanıldıkları anlamına gelir; kelimelerin sözlüksel tanımları da bu örtüşmeye işaret etmektedir: *çığay* (DLT) 'yoksul, fakir (*fakîr*)' (Kaçalın 2019: 148); *darvîş* 'fakîr ve yoşsul' (Ni'metullâh Ahmed 2015: 199). Bu pasajda *çığay* ile *darvîş*'in semantik içerikleri aynı olmakla birlikte sadece kullanım yerleri farklıdır ki o da *çığay*'ın gençlik, *darvîş*'in ise ihtiyarlık dönemine özgü olmasıdır. *Nehcü'l-Ferâdîs*'in farklı bölümlerinde *darvîş*'in kullanımları incelendiğinde bu durumun kelime için karakteristik bir özellik arz etmediğini ve kullanım yeri itibarıyla tamamen metin yazarının tercihine bağlı olarak görüldüğünü söylemek gerekir

Metnin hemen devamında arka arkaya gelen iki pasajda *yawuz* / *yaman* ve *zahmat* / *emgek* eş anlamlılığı söz konusudur (Eckmann 1983: 198):

286/11 - 287/6. *Yana bir kün bir kimerse Payğāmbār 'alayhi's-salāmķa keldi taķı anasıdın şikāyat ķıldı taķı aydı: Yā Rasūlallāhi anam yawuz ķılıķlıķ*

² *Bay* ve *çığay* arasındaki semantik zıtlık *Dîvānu Lugâti't-Türk*'teki *çığay* maddesinde bir şiir parçasında da yer alır: *ķōñül ķimniķ bolsa ķalı yōķ çığay, ķılsa ķüçün bolmas anı toķ bāy* "Fakir ruhlu yaratılan kişi zengin yapılamaz" (Kaçalın 2019: 148). Bu pasajda *çığay* / *bāy* zıtlığı bir yana *çığay*'ın *yōķ* ile, *bāy*'ın da *toķ* ile semantik olarak örtüştüklerine dikkat edilmelidir.

turur tedi erse Paygâmbar ‘alayhi’s-salâm aydı: Anañ seni tokuz ay emgenip kötürmişde **yawuz** kılıklığ ermes erdi emdi mü **yaman** kılıklığ boldı tedi erse ol kimerse aydı: Yâ Rasûlallâhi haķıķat taķı râst ayturmen kim anam **yawuz** kılıklığ turur tedi erse Paygâmbar ‘alayhi’s-salâm yana aydı: Tatlığ uykusın özinge harâm kılıp oyağlık kılıp kendü özini emgetip suwsatıp sana tarbiyat kılmışta **yaman** kılıklığ ermez erdi emdi mü **yaman** kılıklığ boldı tedi erse ol kimerse aydı: Yâ Rasûlallâhi ol maña tarbiyat kıldı erse men taķı aña yanutı kıyardım tedi erse Paygâmbar ‘alayhi’s-salâm aydı: Ne kıldıñ tedi. Ol kimerse aydı: Yâ Rasûlallâhi boynumğa kötrüp hacle elettim taķı Ka‘be’ke költürüp tavaf kıldurdum tedi erse Paygâmbar ‘alayhi’s-salâm aydı: Ol anañ seni tuğurmuşda bir tolğaq **zahmatı** taķı maşakķatı kim anañķa tegdi bu hac kıldurğanıñ ol bir tolğaq zahmatıñge cazâ ermes tıp aydı.

Bir kün ‘Ömer rażiyallâhu ‘anhu Ka‘be yolında körer, bir kimerse anasını égnine köterip Ka‘be’ke életür. Ol kimerse Ömer’ke aydı: Yâ amîra’l-mu‘minîn, bu anamnı ékki aylık yerdin égnime köterip Ka‘beħānaķa életürmen. Bu anamnı haķķını ötemiş bolğay mumen tıp su‘âl kıldı erse ‘Ömer rażiyallâhu ‘anhu aydı: Ey aħmak, bir tolğaq **emgeķini** taķı ötemiş bolmağaysen tıp aydı.

[= Yine bir gün bir kimse Peygamber’e geldi ve anasından şikâyet ederek şöyle dedi: “Ey Allah’ın resulü, anam kötü huyludur” deyince Peygamber dedi ki: “Anan seni dokuz ay zahmet çekip karnında taşıdığımda kötü huylu değildi, şimdi mi kötü huylu oldu” deyince o kimse dedi ki: “Ey Allah’ın resulü, gerçek söylüyorum ki anam kötü huyludur” deyince Peygamber tekrar dedi ki: “Tatlı uykusunu kendisine haram edip uykudan uyanıp kendisini aç susuz bırakarak seni büyüttüğünde kötü huylu değildi, şimdi mi kötü huylu oldu” deyince o kimse dedi ki: “Ey Allah’ın resulü, o beni büyüttüyse ben de ona karşılığını verdim” deyince Peygamber dedi ki: “Ne yaptın?”. O kimse dedi ki: “Ey Allah’ın resulü, sırtıma alıp hacca götürdüm, Kâbe’ye iletip tavaf ettirdim” deyince Peygamber dedi ki: “Anan seni doğurduğunda öyle bir doğum sancısı çekti ki hacca götürmen bir doğum sancısına karşılık gelmez” dedi.

Bir gün Ömer Kâbe yolunda anasını sırtına alıp Kâbe’ye götüren bir kimseyi görür. O kimse Ömer’e dedi ki: “Ey müminlerin emiri, anamı iki aylık yerden sırtımda Kâbe’ye götürüyorum; anamın hakkını ödemiş olur muyum” diye sorunca Ömer dedi ki: “Ey aħmak, bir doğum sancısını bile ödemiş olmazsın” dedi.]

Bu pasajda annesinin kötü huylu olmasından şikâyet eden kimseyle Peygamber arasında geçen diyalog hikâye edilmektedir. Oğlunun, annesini her defasında **yawuz kılıklığ** (kötü huylu) olarak tanıtmaya karşılık Peygamber de her defasında bu duruma işaret etmek üzere **yaman kılıklığ** (kötü huylu) ibaresini tercih etmektedir. Burada her iki ibarenin (**yawuz kılıklığ** / **yaman kılıklığ**) semantik olarak örtüştikleri ve eş anlamlı olarak kullanıldıkları görülmektedir; hatta **yawuz** ve **yaman**’ın **kılıklığ** kelimesi ile birleşik oluşturacak şekilde daha ileri bir eş anlamlılık

ve kullanım ortaklığı taşıdığını ve sadece tercihen farklılaştıklarını söylemek mümkündür.³

Pasajın devamında *tolğaç zahmatı* ile *tolğaç emgeki*'nin aynı içerikte kullanıldığı görülmektedir. *Tolğaç*⁴ sözlüksel olarak 'sıkıntı, meşakkat, zorluk, mihnet' anlamına gelse de bu pasajda özel olarak gebe kadının doğum esnasında duyduğu 'şiddetli sancı, ağrı, doğum ağrısı' anlamında olmalıdır; *tolğaç zahmatı* ve *tolğaç emgeki*'ni de 'doğum anındaki ağrının neden olduğu eziyet, meşakkat, sıkıntı' olarak anlayabiliriz. Arapça *zahmat* sözcüğünün 'kadının doğurma esnasında kaslarını zorlayarak nefesini tutup ıkmaması' anlamının da bulunduğunu düşünürsek sözcüğün, *tolğaç*'ı pekiştirmek için özel olarak seçildiğini de varsayabiliriz.⁵

Bir diğer pasajda ise *ta'ām* ve *luğma* arasında bir eş anlamlılık söz konusudur (Eckmann 1983: 199-200):

289/1-6. *Hasan rażiyallāhu 'anhu vālidası Fāṭıma rażiyallāhu 'anhā birle bir tērgide ta'ām tanāvul kılmaz erdi. Bir kün anası Fāṭıma rażiyallāhu 'anhā aydı: Ey oğlum, sen benim birle bir tērgide ta'āmı nişe tanāvul kılmassen tēp su'āl kıldı erse oğlı Hasan aydı: Ey anam, sizin birle bir tērgide ta'ām tanāvul kılsam sizin mubārak közüñüz bir neerseke tüşer bolsa men taķı anı bilmedin sizdin burunraq alsam taķı tanāvul kılsam korķarmen kim ata ana āzārlatģanlardın bolģaymen tēp aydı erse Fāṭıma rażiyallāhu 'anhā aydı: Ey oğlum, men saņa baķıl kıldım, kelgil, benim birle bir tērgide luğma tanāvul kılgıl tēdi erse andın soņ anası birle bir tērgide ta'ām tanāvul kılu başladı.*

[= Hasan, anası Fatıma ile aynı sofrada yemek yemezdi. Bir gün anası Fatıma dedi ki: "Ey oğlum, sen benimle aynı sofrada neden yemek yemezsin?" diye sorduğunda oğlu Hasan dedi ki: "Ey anam, sizinle aynı sofrada yemek yesem, sizin mübarek gözünüz bir

³ Aynı birleşik içinde *yawuz* ve *yaman*'ın alternatif olarak kullanıldığı bir başka ibare *yawuz iş / yaman iş* 'uygunsuz, yaramaz, kötü iş' birleşimidir ki eserin 60. sayfasının 3. satırında geçer (Eckmann 1983: 44): 60/2-4. *eger kulum bir yawuz işke kāsda kılsa dīvānında hēç neerse bitimeñ tēp ayturmen ve eger ol yawuz işni kılar bolsa bir yaman iş kıldı tēp bitiy farmānlayurmen* "Eğer kulum kötü bir işe niyetlense (onun) kitabına hiçbir şey yazmayın diye buyururum; eğer o kötü bir iş yaparsa sadece tek bir kötü iş yaptı diye yazın buyururum".

⁴ *Tolğaç*'ın sözlüksel anlamının yanında hususi olarak 'dizanteri' ve 'kulunç' anlamına da geldiğini; ayrıca *emgek* ile sıralama birleşimi oluşturduğunu *Dīvān*'dan öğreniyoruz: *tolğaç* 'sıkıntı (miñna)'. *emgek tolğaç* denir. Bunun asıl anlamı 'dizanteri (*zahīr*) ve kulunç (*ķawlanc*)' demektir. *anıñ ķarnı tolģar* "Onun karnında dizanteri ve mide bağırsak iltihabı oluştu" (Kaçalın 2019: 482).

⁵ *zahmat* 'Sıkışmağa denir. Zecmet ma'nāsınadır ki doğuran hatunun vilādet burusuyla olan ıkıntısına ve sıkıntısına denir ki onunla veled taşra uğrar' (Mütercim Âsım Efendi 2013: 5013)

şeye ilişse, ben de onu bilmeden sizden önce alsam ve yesem ana babayı öfkeliendirenlerden olurum diye korkuyorum” deyince Fatma dedi ki: “Ey oğlum, ben sana karşı cimrilik ettim; gel, benimle aynı sofrada yemek ye” deyince ondan sonra anasıyla aynı sofrada yemek yemeye başladı.]

Bu pasajda açıkça görülmektedir ki *luğma* sözcüğü *ta'âm* yerinde kullanılmıştır; sözlüksel olarak *ta'âm*⁶ ve *luğma*⁷ arasındaki semantik fark belirgin ise de buradaki bağlamda *luğma* da, tıpkı *ta'âm* gibi, ‘yemek, yiyecek’ anlamında olmalıdır.

Yukarıdaki kısa anlatı türü metinler şunu göstermektedir: Metin yazarı anlatı içerisinde benzer bağlam ve ifadelerde bazı kelime çiftlerini birbirinin yerine tercih etmektedir; bu, her iki kelimenin söz konusu bağlamda semantik olarak örtüştüklerini ve eş anlamlı kabul edildiklerini gösterir. Örneklerini verdiğim *çığay / darvîş, yawuz / yaman, zahmat / tolğaq, ta'âm / luğma* gibi kelime çiftlerini eş anlamlı kelime çiftleri şeklinde listelediğimizde ise bağlamlarını göz ardı etmiş oluruz; ve nihayet bu sözcüklerin farklı kullanımlarını tespit ederek doğal olarak aralarında tam bir eş anlamlılığın bulunamayacağı sonucuna ulaşmış oluruz.

Son olarak bağlamsal eş anlamlılık ve yerine koyma yöntemi ile oluşan eş anlamlılığın semantik biliminde önemli bir amaca daha hizmet ettiğini belirtmek isterim. Böylesi bir eş anlamlılık tarihî metinlerde semantik kategorisi açık olmayan ya da belirsiz olan sözcükler için yerinde tespitler yapmaya imkân tanır. Aşağıda bu duruma işaret etmek üzere birkaç örnek vermeye yetineceğim:

Dedem Korkut Kitabı'nın Vatikan yazmasından aktaracağım aşağıdaki pasaj tarihî metinlerde semantik içeriği belirsiz olan *ğara ğura* ibaresi için belirleyici bir rol oynar (Kaçalın, 2017, s. 513):

85^b/11-12. *Bu tarafda Ğazân Beg ğece yaturken ğayğulu vâkı'a ğördi. Vâkı'asında[n] oyandı, eydür: “Begler, ğara ğura düş ğördüm. Yumruğında dalbıyan şâhîn kuşum öldi...”*

Bu pasajda *ğayğulu vâkı'a* ile *ğara ğura düş*'ün birbirinin yerine kullanıldıkları; başka bir deyişle *vâkı'a* ile *düş*'ün, *ğayğulu* ile de *ğara ğura*'nın semantik olarak örtüştüklerini söyleyebiliriz. Böylece semantik içeriği açık olmayan *ğara ğura*⁸ ibaresinin ‘kaygılı, endişe verici’

⁶ *luğma* ‘lokma, sokum; küçük parça’ (Mutçalı 1995: 804).

⁷ *ta'âm* ‘yiyecek, yemek; öğün’ (Mutçalı 1995: 522).

⁸ Bu ibare *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kaydedilmiş ancak semantik içeriğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir: *ğara ğura*: Bu iki kelime, ikileme yoluyla kullanılır

anlamında olduğu açıklığa kavuşmuş olur. *Vāqı'a* / *düş* ise sözlüksel düzeyde de eş anlamlıdır: *vaka* 'rüya, düş; Traum' < Ar. *vāqı'a* (Tietze 2019: 397).

Başka bir örnek 14. yüzyıl şairi Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf ve Zelîhâ*'sında geçen benzer söyleyişe sahip beyitlerde birbirinin yerine konulmuş olan *yêr* / *yüz* kelime çiftidir; bu benzerlik *yüz* sözcüğünün bağlamdaki semantik içeriğini açığa çıkarmaktadır. Aşağıdaki kesitte kardeşleri *Yûsuf*'u öldürmek için ava gitmek bahanesiyle babalarından alıp gözden kaybolduklarında onu ortalarına alıp öldüresiye döverler (Taş 2019: 122):

68. *çün ki bir tağ aşdılar tolundılar*
êşid êmdi Yûsufa ne kıldılar
69. *götürmişken vurdılar anı **yêre***
uşşı gitdi tûrdılar kamu yöre
70. *uşşı geldi başına açdı gözün*
Rûbîl dapa sığındurdi kendözin
71. *Rûbîl dahı Yûsufı urdı **yüze***
şöyle urdı kim nêydeyüm ben size

[= Dinle şimdi, dağı aşıp gözden kaybolduklarında *Yûsuf*'a ne yaptılar; kaldırıp onu yere çaldılar; akli başından gitti, hepsi çevresine üşüştüler. Akli başına geldi, gözlerini açtı; kendisini *Rûbîl*'e emanet etti. *Rûbîl* de *Yûsuf*'u yere çaldı; öyle bir çaldı ki nasıl anlatayım size!]

Bu pasajda 69. beyitin ilk mısrası (*götürmişken vurdılar anı yêre*) ile 71. beyitin ilk mısrası (*Rûbîl dahı Yûsufı urdı yüze*) bağlam, içerik ve söyleyiş olarak benzerdir. Aynı söyleyişin bir benzeri 96. beyitte de karşımıza çıkar (Taş, 2019: 126):

96. *geldi Şem'un Yûsufı urdı **yüze***
têz çıkargil tonuıjı vèrgil bize

[= Şem'un geldi, Yusuf'u yere çaldı; "Hemen elbiseni çıkar, bize ver!"]

Yüz'ün 'yer' anlamına bu vb. bağlamlarda *yêr yüzi* 'yeryüzü' birleşiminin kaynaklık ettiğini; böylece zamanla *yüz*'ün *yêr* için kullanılageldiğini öngörebiliriz.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1987). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Eckmann, J. (1983). *Nehcü'l-Ferâdis, Uşmağlarının Açık Yolu, Cennetlerin Açık Yolu, II Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İmer, K., Kocaman A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kaçalin, M. S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkut'un Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2019). *Mahmûd el-Kâşgarî, Dîvânu lugâti't-turk, Türk Dilleri Derlemesi*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi (2013). *el-Okyânüsü 'l-Basîf fî Tercemeti'l-Ķâmüsi 'l-MuĶîf Ķâmüsu 'l-MuĶîf Tercümesi*, C 5. Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Ni'metullâh Ahmed (2015). *Lûgat-i Ni'metu'llâh*. Haz. Adnan İnce. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Palmer, F. R. (2020). *Semantik, Yeni Bir Anlambilim Projesi*. Ankara: Folkitap.
- Taş, İ. (2019). *Şeyyâd Ħamza, Yûsuf ve ZeliĶâ [Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbası]*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Sekizinci Cilt T-V. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Vursun, P. (2022). *Hüseyin Rahmi Gürpınar, Tutuşmuş Gönüller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TURAL, Secaattin.*

“Türk Şiirine Tersinden Bakmak: Ethos-Pathos Bağlamında Bir Edebiyat Tarihi Mümkün Mü?”

Genelde Türk edebiyatına, özelde ise şiire baktığımızda edebiyat tarihçilerinin izlediği yöntemlerden biri kronolojik diğeri ise tematiktir. Bunun yanında bir diğeri ayrım da sanatçıların ideolojik yönelimleridir. Bu anlamda Nazım Hikmet ve Mehmet Akif ayrı bir başlıkta incelenmek zorunda kalırken, poetika ile politika birbirine karışıyor. Elbette bu tür ayrımlar edebiyat tarihi için önemlidir ama belki de edebiyat eleştiri ve incelemelerinin en önemli yanı olan kuramsal yaklaşımlar gözden kaçırılmış oluyor. İşte bu yazının ana amacı kuramsal/poetik bir edebiyat tarihi yazımı mümkün mü sorusuna cevap aramaktır. Bilindiği gibi gerek “tersinden edebiyat tarihi” gerekse “ethos/pathos” kavramlarını tartışmaya ilk açan kişi İsmet Özel'dir. “Türk milleti Türk şiirini değil, Türk şiiri Türk milletini yaratmıştır.” mottosuyla kaleme aldığı yazılarında, devlete giden şairleri Ethosçu, devletten gelenleri ise pathosçu olarak tanımlamıştır. Bir başka deyişle şiiri var olma savaşının içinde yorumlayanlarla, bireyi ve saf sanatı öne alan şairlerin poetik yaklaşımları için bir kavramsallaştırmaya gitmiştir. Böylece edebiyat tarihi yazımında Tevfik Fikret ve Mehmet Akif ethosçu bir tavır gösterdikleri için bir hasım değil, hısım olarak aynı başlıkta incelenecektir. Bu iki ismin yanına Nazım Hikmet'in de girebilecek olması bu kavramsallaştırmanın neticelerindedir. Aslında bu bakış açısı edebiyat tarihini, sosyolojik ve tarihsel çizgiden kurtararak yalnızca edebî akım ve kuramlar düzleminde yorumlamayı da sağlayacaktır. Böylece sanatçıların edebî yönelimleri öne çıkacaktır. Elbette yazarların ve eserlerin çağının bir yansıması olduğunu kabul ediyoruz, fakat bunun dozunu kaçırmak ya da sadece sözünü ettiğimiz kriterleri göz önünde bulundurmamak sağlıklı bir edebiyat tarihi yazımının önündeki en büyük engeldir. Buna örnek olarak Tevfik Fikret ve Mehmet Akif'i sadece ideolojik ve düşünsel anlamda ele alan eleştirel yaklaşımı verebiliriz. Halbuki aşağıda kanıtlamaya çalışacağımız gibi her iki şair de aynı edebî yönelim içinde değerlendirildiğinde bu tür ideolojik yaklaşımların hükmü de sorgulanabilir hale gelebilecektir.

Öncelikle ethos ve pathos kavramlarını hangi anlamda

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, secaattin.tural@medeniyet.edu.tr

kullandığımızdan başlayalım. Bilindiği gibi her iki kelimenin de kökü Yunancadır ve “Saussure”cü davranarak art zamanlı değil de eş zamanlı yöntemi uygulayalım. Buna göre “ethos”, bugünkü anlamıyla, sanatın kendi dışında bir nesnesi olduğundan yola çıkan ve buna bağlı olarak erdem ve ahlaki içerirken, “pathos” da sanatın bir geçişsiz eylem olduğuna inanarak aşırı bireysel bir yönelimi temsil etmektedir. Ethos kelimesindeki “karakter, duruş, ahlaki eğilim” gibi anlamlar ve keçi yolu anlamından türeyen “pathos”un içerdiği “tutku, arzu” gibi anlamlar da hatırlandığında mesele biraz daha aydınlanacaktır. Biz buna isterseniz kısaca “lirizm” ve “epik” anlamlarını da verebiliriz. Tabii ki gerek lirizm gerekse epik şiir daha kapsayıcıdır ve her iki yönelimde de kendini gösterebilir. Fakat her ne olursa olsun lirizm ve epik şairin nereye doğru yöneldiğini işaret etmesi bakımından önemli bir anahtardır. Epikte ethosçu, lirikte ise pathosçu tavır daha belirgindir. İşin ilginç bir yanı ise genellikle Divan Şiiri uzmanlarının yakındıkları bir husus hemen burada zikredilebilir. Söz konusu uzmanlarımız Divan şiirine Batı edebiyatı kuramları ile yaklaşmanın çok da doğru olmadığını, her iki dünyanın dinamiklerinin farklı temellerden yükseldiğini hatırlatarak, özellikle söz konusu kuramlarla Divan şiirine yaklaşımların mahzurları üzerinde sıkça dururlar. Bu karşı çıkışın elbette bazı noktalardan doğru olduğuna inanmakla beraber, edebiyatın ve sanatın doğasının hemen her kültürde benzer özelliklere yaslanması nedeniyle Doğu ve Batı diye ayırım yapmaksızın benzer eleştirel yaklaşımların olması da kaçınılmazdır. Bu anlamda Divan şiirinin en önemli şairlerinden olan Baki’nin bir gazelinde geçen ve şiirin “hem zarifane hem levendane” olması gerektiği ile ilgili mısraı tam da söylemek istediğimiz şeyle ilgilidir. “Zarifane”yi “lirik / pathos”, “levendane”yi ise “epik / ethos” olarak anımlandırmamızda hiçbir engel olmasa gerek. Görüldüğü gibi şairimiz şiirin daha doğrusu sanatın iki farklı yönelimi olduğunun farkındadır. Eksik olan ise sizin de kabul edeceğiniz gibi tezkireye hapsolmuş bir eleştiri geleneğinin yerine kuramsal eleştirinin yokluğudur. Bu yaklaşıma itirazların geleceğini bilmekle beraber, yazımızda ileri sürdüğümüz görüşlere bir destek olarak şimdilik Baki’nin bu sözünü buraya not ederken, daha önce başka bir yazıda üzerinde durduğumuz Doğulu “rind”le Batılı “bohem”in aslında birbirine ne kadar benzediğini de söyleyelim. Buna örnek olarak da Fuzuli’nin “Beng ü Bade”si ile ünlü Fransız simbolist şair Baudleaire’in “Şarap ve Esrar” adlı eserlerini verebiliriz.

Sanatın doğası ile ilgili söz konusu ayırım, esas olarak sanatın özerkliği ile ilgilidir. Kimi sanatçılar, sanatın kendi dışındaki bir göndergesi (toplumsal, siyasal, ideolojik, ahlaki) olması gerektiğini, kimileri de sanatın özerkliğini savunurlar. İşte sanatın özerkliğini savunanlar pathosçu, diğerleri de ethosçu olarak anılabilir. Bu tasnif elbette bu yazının sınırlarını aşacaktır, fakat elden geldiğince konuyu daraltarak açıklamaya çalışacağız. Yine söylemek gerekir ki değişen gerçekliğinin yerini yeni anlatı biçimleri aldıkça, her iki kavram da bazen anlam genişlemesine uğrayarak farklı özellikler gösterebilir. Tanrı merkezli bir dünyadaki sanat anlayışı ile insan merkezli bir dünyanın bir olmayacaktır, fakat özünde benzerliğini ise yitirmeyeceğini de söylemeliyiz. Divan şiirinin, Tanrı merkezli bir dünyayı temsil etse de Türk edebiyatının pathosçu geleneğinin ilk örneği olması önemlidir. Özellikle gazel türünün lirik doğası, insan doğasının aşk, nefret, kıskançlık, hüznün, ölüm karşısındaki tutumunun biraz daha dingin olması, Tanrı ile kurduğu ilişkideki bağın kuvvetli olmasıyla ilgilidir. Modern dönemdeki pathosçu eğilim ise her ne kadar aynı bireysel duyguları taşısa da dinginliğin yerini “huzursuzluk” almıştır. Rindlikten Bohemliğe geçiş söz konusu olan, bizim için bile. Türk edebiyatında bireysel yönelişin kaynağının Baudelaire olduğunu burada unutmamak gerekir.

Tanzimat döneminden sonra Namık Kemal'in Divan şiirine yönelttiği saldırılar bizi kanıtlar niteliktedir. Bu edebiyatın güzel bir ölü olduğunu söyleyen Namık Kemal, onu faydasızlıkla, gerçeğe aykırılıkla suçlarken, Türk şiirinin ilk ethosçu tavrını da göstermiştir. O genelde edebiyatı özelde ise şiiri toplumsal faydaya, ahlaka indirgerken estetik değerden çoktan vazgeçmiş ve Türk şiirinde ethos ve pathos kavgasını başlatmıştır. ismet Özel “devlete giden yani millettten gelen şiir” demek isterken aslında tam da bu noktaya vurgu yapmıştır. Ona göre nasıl ki Yunus Emre örneğinde Türk şiiri milleti yaratmışsa, yani şiiri millet değil dikkat edilirse şiir milleti yaratmıştır demek istemektedir, Türk toprağı ve milleti Tanzimat sonrasında yeniden aynı varoluş kavgasında tehlikedeysen şair nöbete çağrılmıştır. Bu nedenle Özel, öncesinde Yunus Emre sonrasında ardılı olarak Namık Kemal'i öne çıkarır. Batı karşısında gerileyen ve varolma savaşı veren Türk milleti, devletin dayandığı temelleri şiir / edebiyat üzerinden atacaktır. Yunus Emre'nin Moğol işgalindeki Anadolu'ya yaptığı şiir açısından bahsetmektedir. O halde ethos zincirini de Yunus Emre'den başlatması gayet doğaldır. Namık Kemal'i de bu halkaya ekleyerek zinciri şu isimlerle daha da

genişletir: Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Akif.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, İsmet Özel'in ethos kavramına yüklediği kendince bir bakış açıdır. Ahlaki değerlere, erdeme, politik duruşa, halka doğru gitmeye, sanatın bir göndergesi olduğuna dair bilinen anlamların yanına “kurucu irade”yi de ekler. Ethosçu şair, devletin artık zayıfladığı yerde özü millette olan değerlere yaslanarak devleti yeniden kurma çabasında bulunmaktadır. Yani ona göre kurulu düzenin karşısında olan, hiçbir şeyin yolunda gitmediğine inanan, bireysel huzursuzluğun (pathos) kollektif huzursuzluğa dönüşmesinden bahseder. Bu görüşler kimilerinin hemen fark edeceği gibi Yahya Kemal'de de vardır, fakat ilginçtir ki Özel, Yahya Kemal'i de onca tarihi şiirine ve tarih felsefesi sayılabilecek görüşlerine rağmen “devletten gelen / pathosçu” şairler arasına koyar. Bunu, Yahya Kemal'i halihazırda doğru yorumlarken geçmişin değerlerine kolaylıkla sığınmasından dolayı yapar. Yahya Kemal'in Millî Mücadeleyi desteklerken ethosçu tavır takındığını fakat kurduğu şiir dili ve dayandığı kurtuluş reçetesinin de milletin köklerini ne kadar temsil ettiğini sorgular. Unutmamak gerekir ki Özel, Divan şiirinin değil, Yunus Emre ve Karacaoğlan tarafındadır, bir başka deyişle kurulu düzenle bir meselesi olmayan şiirle değil, “çöğür şairi” diye hor görülen ve Türkçeyi ve dolayısıyla milleti yaratan şairleri öne çıkarır. İsmet Özel'in tarihe bakışında Kemal Tahir'i andıran Osmanlı'nın beylik ve imparatorluk dönemleri arasında yaptığı ayrım öne çıkmaktadır; o beylik dönemini millet / devlet birlikteliği, sonraki dönemi ise bu uyumun bozulması olarak yorumlar. Bu yaklaşım da ayrı bir yazının konusu olacak kadar geniş bir çerçevede ele alınmayı hak ettiğinden, sadece değinmekle yetinip yine şiire dönelim.

Öncelikle Ethos ve Pathos kavramları bağlamında bir şema çizmek gerekir ki yukarıdaki iddialarımızı somutlaştıralım. Bilindiği gibi edebiyat tarihi kitaplarında şairlerimiz dönem dönem ya da daha önce de belirttiğimiz gibi tematik ve ideolojik yönelimlerine göre tasnif ediliyordu. “Tematik / kronolojik / polititik” olarak da diyebiliriz. İsmet Özel'in deyişiyle “Tersinden edebiyat tarihi” yapalım ve günlük politik değil de geniş anlamda bir “politik” duruşun “poetik” tavra dönüşümünden bahsedelim. Dikkat edilirse saf bir poetik duruş demiyorum, çünkü politik olan bir şairin teklifi söz konusu; doğrusu bana da gayet tutarlı geldiğini söylemeliyim. Şimdi söz konusu şemayı kurabilir ve üzerinde kısa değerlendirmelerde bulunabiliriz.

Ethosçu şairler: Yunus Emre, Karacaoğlan, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Akif, Nazım Hikmet.

Pathosçu şairler: Divan şairleri, Abdülhak Hamid, Cenap Şahabeddin, Ahmet Haşım, Yahya Kemal, İkinci Yeniciler.

Şimdi denilebilir ki Türk şiiri bu isimlerden ibaret değil. Elbette değil, fakat hem temsil değeri olarak hem de daha geniş bir çalışma için bu isimlere yenileri eklenebilir ki amacımız da bu tür çalışmalara ilham vermek ve kaynak olmaktır. Dikkat edilirse yazının başında da belirttiğimiz gibi çoğu edebiyat tarihinde özellikle ethos içinde değerlendirilen şairler, hısım değil hasım olarak kabul edilmiştir. Tevfik Fikret'in Nazım Hikmet'e sosyalist olmasa bile çoğu yönden (dine bakışı gibi) yakın olduğu reddedilmezken, Mehmet Akif'in bu çizgiye girebileceği hayal bile edilmez. Halbuki Namık Kemal'i modern dönemde kurucu baba olarak kabul ettiğimizde diğer üç ismin onun ardılı olduğu rahatlıkla ortaya çıkar. Her üç şair de işlerin yolunda gitmediğinin farkındadır; çözümleri farklı da olsa şiirlerini aynı amaç için yazmışlardır. Millet-devlet birlikteliğinin çatırdamakta olduğunu kabul ederek "politik poetikalar"ını ortaya koyarlar. Tevfik Fikret hümanist bir dünya görüşünü, Mehmet Akif İslamcılığı, Nazım Hikmet de sosyalizmi çözüm olarak şiirselleştirir. Şuur devrinde şiir yazmaya gayret ederler, İşte şuurla şiirin birleştiği nokta her üç şairin de birleştiği yerdir. Özellikle Mehmet Akif'in Millî Mücadele içindeki yeri ve gerek Çanakkale ilgili yazdığı şiir, gerekse İstiklal Marşı, ethosçu tavrın en önemli metinleridir. İsmet Özel'in kurduğu derneğin adının İstiklal Marşı derneği olmasını buradan okuyabiliriz. Özel'e göre nasıl ki Yesevi Türk şiiri islamı kabul eden yeni bir millet yaratmışsa ve bu millet onu şiirle anlayabilmişse, İstiklal Marşı da Türk milletinin toprak tapusudur. Şiir artık yalnızca şiir değil, aynı zamanda kurucu metindir. Nazım Hikmet'in de benzer bir tarzda Kuvay-i Milliye destanını yazması ve Akif'e yalnızca inanmış bir adam değil, aynı zamanda iyi bir şair demesi, Nazım'ın poetik akrabasını iyi tanması ile ilgilidir. Her ne kadar söz konusu ifadenin geçtiği şiir kitabında Nazım Hikmet'in Akif'e iyi şair dediği kısmı sansürlense de ilk baskılarda mevcuttur. Burada vermeyeceğim, meraklısı bulabilir. Bu sansür bile edebiyat tarihi yazımında politik tercihlerin ne kadar sağlıksız bir yöntem olduğunun en büyük delilidir. Ayrıca yine bazı akademik kitaplarda tam tersine Nazım Hikmet'in şiirlerine yapılan olumsuz yorumlar da aynı bilimsellikten uzak yaklaşımları temsil eder. Zaten bu nedenle söz konusu edebiyat tarihi yazımının yerine alternatif bir okuma ve eleştiri yöntemi teklifinde

bulunuyoruz.

Sanatın özerkliğini savunan ve aşırı bireysel bir tutumla hayat-sanat ilişkisinde sanatı / estetiği önceleyen şairlerin ise Namık Kemal'den bu yana daima eleştiri oklarına hedef olduğunu söyleyerek ikinci gruba geçelim. Türk edebiyatı, Tanzimat döneminden bu yana toplumun geçirdiği büyük dönüşümlerin etkisiyle, sanatı toplumun çıkarlarını savunmaya indirgerken elbette güzeli feda ettiğinin farkındaydı. Divan şiiri ölü bir güzel olmakla, Hamid miskinlikle, Cenap Şahabeddin dekadanlıkla suçlanırken, Ahmet Haşim alayla, İkinci Yeniciler de saçmalamakla yaftalanmışlardır. Dolayısıyla estetik özerklik iddiası her zaman olduğu gibi daha zorlu bir yolculuğu beraberinde getirmiştir. Demek oluyor ki Türk toplumu empati ve sempatisini daha çok ethosa yöneltmiştir. Zaten İsmet Özel'in de milletten gelen ve devlete giden şiirden kastı bu gerçeğin ifadesi olarak yorumlanmalıdır. Bu demek değildir ki ne bu yazının ne de İsmet Özel'in iddiası, söz konusu pathosçu tavrı olumsuzlamaktır, sadece Türk milletinin geçtiği yolun bireysel bir patikayı (zor ve çetrefilli yol) değil, kolektif bir patikayı imlemesini vurgulamaktır. Şuur devrinde şiirin nasıl varlık göstereceğine yapılan vurgu burada önemlidir. Pathosçu tavır, Divan şairlerinde farklı da olsa benzerlikleri taşır biçimde bireysel lirizme, insanın içindeki zorluğa, çatışmalara, çelişiklere dikkat çekerken devletten gelen şiiri oluşturmuştur dediğimizde meselenin biraz daha açılması gerekiyor. Yahya Kemal'i de kapsayan bu tasnif aslında şiir dilinin amacının millet dimağıyla bir bağının olması gerektiğini düşünmemek anlamına gelmektedir. Milletten atomu diyebileceğimiz bireye hitabı öne çıkaran bu şairler, toplumsal kurtuluşun zaten mümkün olmadığına inandıkları için, bir tekiften çok, çözümsüzlüğü dile getirmişlerdir. Edebiyatın işlevi bırakın milleti, bireyin bile kurtuluşu değildir, en önemli tema "hüzün"dür. Tanrı merkezli dünyada hüznün, Tanrı'dan kopulduğu ve dünyaya düşüldüğü için bir teselliye de barındırırken, modern dönemlerde ise "acı" artık bal eylenez, fakat kabul edilir; teselli ise yoktur. İsmet özel gibi "ben neden sosyalist olmuşsam o nedenle Müslüman oldum" diyen bir şair elbette kendisini ethosçu sayacaktır.

Yahya Kemal'in tarih duygusunu, milli mücadeleyi işleyen şiirlerine rağmen Özel tarafından pathosçu sayılması, dejenerasyonun nereden başladığının farkında olmaması ve hastalığı şifa olarak kabul etmesiyle ilgili sanırım. Osmanlı tarihine bakışları oldukça farklı her ikisinin de. Buraya kadar Necip Fazıl ve Sezai Karakoç'tan bahsedilmedi diyenleriniz olabilir. Şunu söylemeliyim ki bu konu oldukça hacimli bir çalışmaya

ihtiyaç duymaktadır; söz konusu isimlerin de olduğu diğer büyük şairlerin hangi gruba gireceği de orada tartışılmalıdır. Bu yazıda biz sadece başka kalemlerin de katkıda bulunabilmesi için bir yöntem teklif ettik.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki ethosçu tavırdan kastımız kesinlikle edebîliği ve estetiği ihmal ederek sadece dini, ahlaki, politik mesaja yönelenler değildir. Onlar zaten popüler edebiyat grubuna gireceklerdir, şiir bölümüne ise asla alınmayacaklardır. Ne de olsa bazı tür romanlar popüler / düşük edebiyat içinde kendine yer bulabilse de şiir popüler edebiyatın dışındadır; ya şiirdir ya değildir.

UYANIKER, Nursel.*
“İstemenin Adabı: Risâle-i Âdâb”

*İsteyin, Allah'ın hazineleri bol.
Size istediğiniz kadar verecektir.
Ancak hırs yapmayın.
M. N. Sefercioğlu*

1. Giriş

Adabımuâşeret, insanın muhatabı her kim olursa olsun nasıl, ne zaman, nerede, ne şekilde davranacağını bilmesi; feraset, nezaket ve zarafetle hareket etmesidir. Adab, usul anlamında insana birtakım davranış kodları sunar. Bu davranış kodları insanın hem bireysel hem de toplumsal yaşamıyla bağlantılıdır. Bunun yanında iyi, doğru ve güzel düşünme biçimi de adapla ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla adabımuâşeret duyuş, düşünüş, inanış, davranış gibi pek çok yönden ele alınabilecek farklı başlıklara sahip geniş bir konudur.

Sözlü kültürün yaygın olduğu Türk toplumunda bireysel ve toplumsal kabullerin aktarılması sözsüz iletişim yoluyla da olmaktadır. Adapla ilgili konuların aktarıldığı yazılı kültür mahsulleri de bulunmakla birlikte bunlar çoğunlukla tasavvuf başlığı altında tasnif edilen ve maneviyata yönelik verilerdir. Bununla birlikte yazılı metinlerin içeriğine bakıldığında toplumsal yaşayışa, dünya görüşüne ve kolektif bilinçaltına dair çıkarımlarda bulunmak elbette mümkündür. Osmanlı toplumunda XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren adabımuâşeretin müstakil bir konu olarak ele alındığı; maddî ve manevî açılardan işlendiği dikkat çekmektedir (Yaşar, 2012, s. 364). Bunun önemli sebepleri arasında özellikle matbaanın yaygınlaşmasının ardından Avrupa'da beden dili, beden yapısı, tipleri, analizi vb. gibi konuların yoğun olarak araştırılmaya ve çalışılmaya başlanması, batılılaşma ve moderniteye uymak düşüncesinin Türk aydınını etkilemesi gösterilebilir.

Adap kitapları, içinde bulunulan toplumun kültürünün özetlendiği metinlerdir. Âdâb-ı sufiyye, âdâb-ı tarikat gibi VIII-IX. yy. ilk dönem adap kitaplarında, bireysel özelliklerden hareketle yapılması gerekenler şeyh-mürîd ilişkisi yerine genel olarak toplumun uyması gereken meseleler, kulluk görevleri, tasavvufî hal ve makamlar gibi konunun

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, nuyaniker@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7204-7145

daha çok din toplumu üzerinden ele alındığı; XII. yy.'dan itibaren de tarikatların sosyal işlevleri ve yazarının bağlı bulunduğu tarikatın propagandasını yapmak amacıyla tarikata ilişkin bilgilerin işlendiği belirtilmiştir (Arpağuş-Baydar, 2017, s. 292, 300). Adap konusunun, tasavvufun züht ve takva dönemiyle tarikat dönemine uygun tarihi seyir içerisinde ilerlediği görülmektedir. Bu bağlamda makalede çevriyazısı verilen metnin de yazılış amacının, ilk döneme uygun olarak genel ahlâk kurallarını topluma yaymak ve inançlı bir insanın nasıl davranması gerektiğini örneklendirmek olduğu değerlendirilmiştir.

Çalışmada Millî Kütüphane Türkçe yazmalarda bulunan, 06 Mil Yz A 3003 numaralı ve 9 varaktan oluşan mensur bir adap metni ele alınmıştır. Kütüphanedeki kayıtlarda metnin istinsah tarihinin 1800'lü yıllar olduğu, ciltsiz, samani tür kâğıda nesih hatla yazıldığı, her varakta değişmekle birlikte varakların en fazla on sekiz satırdan oluştuğu belirtilmiştir. Adap konusunun tarafımızca ele alınmasındaki amaç, bireysel olarak insani erdemlerden yola çıkarak kültürel kodları çözümlenmeye çalışmak, veri çokluğunun toplumsal hayatla bağlantısını göstermek, bireysel ya da toplumsal açıdan iyilik, doğruluk, güzellik, ölçülülük gibi kavramların niteliklerini tespit etmek, tanımlamaya çalışmak ve değişen yapıyı göstermektir. Böylelikle insanın da değişen düşüncesi, yeni işlevleri ortaya konmuş olacaktır.

2. Kendini Gerçekleştiren İnsan ve Adap Meselesi

Bireysel gelişim veyahut da A. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki "Kendini Gerçekleştirme Kuramı", tasavvuftaki kâmil / olgun insana karşılık gelen ve insanın doğduğu andan itibaren kendisini bulma ve anlama yolculuğuyla başlayan bir süreçtir. Bu içe bakış yöntemiyle insan kendisine ait sorumlulukların ve bireysel özelliklerinin farkına varır. Ancak bu farkındalık genel olarak diğer insanlara ait olayların kavranmasında ona bütüncül bir bakış açısı sunamaz. İnsan bir toplum içinde yaşar ve bu nedenle bilgiye ait tüm verileri toplayıp birleştirme eğilimindedir. Dolayısıyla insan, birtakım gereksinimleri için fiziksel çevresine bağımlıdır.

İnsan sadece fiziksel bir evrende değil aynı zamanda simgesel bir evrende de yaşar. Bu nedenle çevresine uyum sağlamakla birlikte aynı zamanda çevresiyle de kaynaşır. İnsanın çevresi hem nicelik hem nitelik bakımından değişir, genişler ve işlevselleşir.

Dil; doğru ve etkileyici bir biçimde kullanıldığında insanın hem kendisinde hem de karşısındaki kişilerde birtakım duygular uyandırır ve onları belli şekillerde davranmaya zorlar. İnsanın dil yoluyla nesnelere

yüklediği işlev, onları betimlemek değil; insanca duygular oluşturmak ve onları anlamlandırmaktır. Örneğin yeşil renk huzuru, bereketi, kırmızı renk tutkuyu, beyaz renk masumluğu ifade ederken; bir sayısı tekliği çağrıştırır, yani sembolik anlam taşırlar. İnsanın sayılara, renklere yüklediği bu sembolik anlamlar, daha sonra eyleme dönüştürüldüklerinde böylece gerçekleşmiş olurlar. Dolayısıyla sembol ile gerçeklik arasındaki bağ, dil ve düşünce gibi birbirinden ayrılamazlar. Her şeyin ölçüsü insan olduğuna göre o, kendisini ve içinde yaşadığı evreni, doğayı kısacası insansal dünyayı, dil vasıtasıyla anlamlandırır.

Anlamlandırma olayı, insanın basit bir düşünce eylemi olmayıp onun içinde yaşadığı dünyaya dair görsel, işitsel, dokunsal, duygusal bilgi verilerinin ve maneviyatla ilgili duygusal inanmaların yer aldığı, özetle tüm anlamlandırma öğelerinin iş birliği içinde olduğu kompleks bir yapıdır. Toplumsal olaylar, bireyin yaşamına büyük ölçüde etki ettiğinden toplumla birey arasında önemli bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin önceki kuşakların yaşantısı gelecek kuşakları etkiler. Bu sebeple kişinin kendisini tanıması, içinde yaşadığı toplumu da tanıması demektir.

Doğanın, toplumun ve hatta dilin özünü oluşturan dinleme ve konuşmanın ne anlama geldiğini bilmek, yaşamın ilkelerini çözümlenektir. İnsan ruhu yani manevi yapısı, dil aracılığıyla nesneleştiği / maddeleştiği için; ahlâka dair erdemler, yazılı eserlerdeki adap konulu dil aracılığıyla maddeleşerek gelecek kuşaklara aktarılırlar. Bu nedenle Türkçe olarak kaleme alınmış adap konulu metinler; erdemli insan, örnek Müslüman modeli ile kendini gerçekleştirirken; kullanılan dil sayesinde toplumla da ilişkilendirilebilirler. Bu tarz metinlerde dil ile eylem yakın bir iş birliği içine girmiş ve birbirini tamamlamıştır. İnsani erdemler ile toplumdaki yaşayış düzenini içeren söz konusu metinlerin çokluğu, dinsel amaçlar için kullanılmasının yanında; insanlığın toplumsal özellikteki bir deneyidir.

3. İstemenin Adabı

L. Wittgenstein'in geliştirdiği dil oyunları kuramına göre; "dilin anlamı, kullanımına bağlı olarak belirlenmeli ve anlaşılmalıdır. Çünkü kelimeler, doğrudan değil kullanımları içinde bir anlama sahiptirler" (Tokat, 2009, s. 82-83). Bu değerlendirmeden yola çıkarak dilin resmettiği dünyaya dair herkesçe görünebilecek ya da bilinebilecek gerçeğe varma yolları farklı olabilir. Dolayısıyla herkes için yeniden yorumlanabilen, anlamlandırılabilen hakikat vardır ve çok anlamlı, analogik dil birtakım semboller barındırır. Dil, kutsal sembollere

ulaşmada ritüelistik eylemler içerir.

Çalışmada ele alınan *Risâle-i Âdâb* metni, otuz maddelik edebe dair oluşturulan bir nasihatnamedir. Burada kullanılan dil, içerik olarak daha çok dinî bir dil¹ olup inananların hayal dünyasının somut tezahür ediş biçimidir. Din dilindeki literatür, metinde yer almakla birlikte; bu dilin topluma aktarımı örneklendirmelerle, samimi ve külfetsiz bir biçimde yapılmıştır.

Çalışmadaki metnin yapı olarak giriş, otuz edebî yer aldığı ana bölüm ve sona eklenen “ilm-i nücûm ile tayin olunan vakitler” başlıklı konu olmak üzere üç bölüm hâlinde düzenlendiği değerlendirilmektedir. Metnin geçişlerinde, müstensih tarafından ileriki bölümlerde değinileceği söylenen başlıklardan (hâcet namazının türleri, belâlardan korunmak için okunacak farklı dualar, ilm-i nücûm ve ilm-i vefk gibi başlıklara dair bazı bilgiler) bahsedilmesi nedeniyle çalışmanın konusunu oluşturan metnin, başka bir metinden alındığı ve özetlendiği düşünülmektedir.

Metnin girişinde, dünyevi istekler için yapılması gereken birtakım işler / ameller olduğu belirtilir. Bu işler, okumak ve yazmak eylemlerini içeren, sabırlı olma ve iman etme ile tamamlanan kurallar bütünüdür. Okumak ve yazmak eylemlerini içeren kurallar, Kur'an'dan ayetler ile Allah'ın isimlerinin yazılı olduğu Esmâ-i Hüsnâ'yı okumak ve yazmak olarak açıklanmıştır. Dinin toplum hayatına yansımaları, belirli bir düzen içinde aktarılmasıyla olur. Dolayısıyla her bir istek için birtakım edepler vardır; isteklerden kimisi lütuflara dair, kimisi de kahra dair temennilerdir. İsteklerin gerçekleşebilmesi için edeplere uymak şarttır, bunlara uyulmaz ise istek gerçekleşmediği gibi fayda yerine belalar, vebal ve sıkıntılar ortaya çıkar.

Müstensih, isteklerin gerçekleşmesi için aktardığı kuralları, arka planda sorduğu sorularla ele almıştır. Her bölümde işlenen sorular şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

- Ne istemeli?

¹ Literatürde “dinî dil” ile “din dili” arasında genellikle bir ayrım gözetilmemekle birlikte dinî dil, dinin dil üzerindeki etkisini ve topluma yansımalarını açıklayabilmek amacıyla kullanılırken; din dili, ilmî, felsefî bir çalışma ve tartışma alanı olarak vahiy dili anlamındaki dinî terminolojiyi kasteder. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yıldırım, 2016, s. 329). Çalışmada, üzerinde çalışılan metinden hareketle din dilinden de bahsedilmekle birlikte daha çok dinin toplum hayatındaki rolüne dair çıkarımlarda bulunmak amacıyla “dinî dil” üzerinde durulmuştur.

- Nasıl istemeli?
- Ne yapmalı?
- Ne yapmamalı?
- Nerede halvete girmeli?
- Ne kadar sürer?
- Hangi vakitte istenmeli?

Metinde belirtilen edeplerin uygulanmasında; davranışı başlatma, davranışa yön verme ve devamını sağlama noktasında motivasyon ile konsantrasyonun öneminin, soruları tamamlayıcı öğeler olarak kullanıldığı da dikkati çekmektedir.

Birinci edepte içerik olarak isteğin özelliği, günah ve günahın cezası konularının ele alındığı görülmektedir. Müstensihin dikkat çektiği en önemli husus, Allah'ın isimlerinin ve Kur'an ayetlerinin, şeriatın kurallarına ters düşecek, günah olacak işe ve bu doğrultudaki kötü isteklere karıştırılmamasına yönelik ikazdır. Ele alınan konuların devamında müstensihin sık sık örneklendirme yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Bu bölümde günah olacak işlerden birkaçı söylenip cezası ifade edilmiştir. Müstensih, konuyla ilgili açıklamasını Kur'an'daki Taha sûresinden iktibas yaparak temellendirmiştir.

İkinci edepte, bir önceki bölümde dikkat çekilen isteğin özelliği yeniden ele alınmış; "Allah'tan ne istemek uygun düşer?" sorusuna açıklık getirilmiştir. Kanaatkârlığın ön plana çıkarıldığı bölümde kişinin isteğine, toplumdaki dinî anlayışı temellendirmek noktasında yön verildiği değerlendirilmektedir.

Üçüncü edepte amele başlamadan önce tövbe etmek gerektiği belirtilir. Dördüncü edep, amele başlamadan önce diğer yapılacakları anlatır. Yapılacaklar listesinde kurban kesmek, aç doyurmak, sadaka vermek ve oruç tutmak, ritüelistik eylemler olarak sıralanmıştır. Beşinci edepte, amele başlamadan önce yapılacaklara elli bir gün ve daha fazla gün sayısında oruç tutmak da eklenmiştir. Oruç tutma süreleri, niyetlere göre değişmekle birlikte alışılmış sayının daha çok otuz günlük Ramazan ayında tutulan oruç süresi ile altmış günlük kefaret orucu olduğu bilinmektedir. Burada öncelikle belirtilen elli bir gün sayısı, günde beş vakit kılınan ve toplam elli bir rekât olan namazı da hatırlatmaktadır. Müstensihin, oruç ile namaz ibadetinin önemine atıfta bulunmak istediği de düşünülebilir.

Altıncı ve yedinci edepte "ne yememeli?" sorusu vurgulanmıştır. Dünyevî şehvet uyandıracak düşüncesiyle olsa gerek müstensih, talibin

hayvansal ürünler yemekten kaçınması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında müstensihin, halvete girecek kişiye özellikle soğan, sarımsak, pırasa gibi yiyecekleri tercih etmemesine dair uyarıda bulunması dikkat çekicidir. Bu uyarının altında yatan sebep, toplumsal yaşamın adabına ilişkin uygulamalar ve yaptırımlar olmalıdır. Çünkü halvetten çıkan kişi neticede topluma karışacaktır ve bu yiyecekler kötü koku yaydığından toplum içinde istenilmez. Burada tasavvuftaki riyazet meselesinin de ele alındığı görülmektedir ve “ne yemeli?” sorusuna cevaben az yemek, özellikle kuru ekmekle yetinmek örneği verilir.

Sekiz ve dokuzuncu edepte temizlik konusu ele alınmıştır. İslâm'daki hadesten ve necasetten taharet kuralı, maddi ve manevi temizliği akla getirir. Kişinin bedenen temizliği, kıyafet temizliğiyle bütünlenir. Metinde, saflığı ve temizliği çağrıştırması nedeniyle özellikle beyaz kıyafet giymenin tercihen doğru olacağı vurgulanmıştır. Beyaz renk saflığı, temizliği ve iyi niyeti sembolize eder. Her bölüm, konu olarak bir sonraki bölümle bağlantılı ve birbirini tamamlar niteliktedir. Dolayısıyla beyaz kıyafete, örneğin misk gibi güzel bir koku sürmek uygun düşer.

Müstensih, Allah'tan istekte bulunacak kişiyi, adeta önemli bir görüşmeye / buluşmaya gider gibi her açıdan hazırlamaktadır. Buluşma öncesi kişisel hazırlıkların yanında, buluşma mekânı da son derece önemlidir ve mekânın tercihinde özen gösterilmesi gerekir. “Nerede halvete girmek uygundur?” sorusuna karşılık; halktan uzak tenha ve temiz bir yer açıklaması yapılır. Talip, halvet mekânına sağ ayakla ve dua eşliğinde girmelidir. Kişinin, mekânda ameline uygun bir tütsü yakması tavsiye edilir.

Simgecilik yahut anlamlandırma çabası, insanın düşüncesini harekete geçiren bir farkındalık durumudur. Örneğin insanın zihnini boşaltması ve tek bir noktaya odaklanmasının gerektiği durumlarda tütsü yakmak, düşünceyi ve dolayısıyla anlamlandırmayı harekete geçiren sembolik ya da simgesel düşünme biçimi ve davranış kalıbıdır.

On üç, on dört ve on beşinci edeplerde namaz kılmak, tövbe etmek, dualar okumak ve yapılan güzel ibadetlerin sevabını başta Hz. Muhammed olmak üzere tüm Müslümanların ruhlarına hediye etmek anlatılır. Ele alınan bölümde yapılan ibadetlerin belli sayılarla birlikte tekrar edilmesi dikkat çekicidir: iki rekât hacet namazı, yetmiş kere istiğfar, üç kere İhlas sûresi, birer kere Fatıha, Felak ve Nas sûreleri okunacak, yüz kere de salavat çekilecektir. Burada sayıların simgesel anlamlarıyla birlikte kullanıldığı ve dinî dilin, toplumsal bilinçaltını

ifade ettiği değerlendirilmiştir.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran karakteristik özelliği onun biyolojik ya da metafiziksel doğası değil yaptığı işidir. Bu özellik onun ayırıcı göstergesidir. E. Cassirer, söyleneceyi ifade ederken onun “dogmatik inançlar dizgesi olmadığını, salt imgeler veya tasarımlardan çok eylemlerden oluştuğunu” belirtir (Cassirer, 1980, s. 81). Bu düşünceden yola çıkarak on altıncı edepte, kişinin halvet sırasında cin ve şeytan gibi olağanüstü varlıkların yanında hastalık, sıkıntı ve belâlardan korunmak için Âyetü'l-Kürsî ve Âyet-i Hırz dualarını okuması gerektiği belirtilir. Duaların okunmasından sonra, yapılan hayırlı işin sevabı tüm Müslümanların ruhuna gönderilir ve talip, dua ettiği iki elindeki bereketi tüm vücuduna sürerek nasip alır. Bu eylem, inanmanın somutlaştırılarak kişiye hem psikolojik hem de fizyolojik sağaltma işlevi sağladığını gösterir.

Yazmada, dinî metinlerde kullanılan; ilm-i vefk, ilm-i nücum gibi batınî yorumlar içeren ilimlerden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili olarak on yedinci edepte, kişinin isteği doğrultusunda hazırladığı duayı yazıp bir tılsım şeklinde başında taşıması gerektiğinden bahsedilir. Metinde belirtilen inanmaya göre, tılsımın bu şekilde baş üzerinde taşınması hâlinde istek daha çabuk gerçekleşir ve bereketli olur. Aynı zamanda baş üstünde taşıma eylemi, tılsımlı duanın önemine de atıfta bulunur. Cassirer’in yukarıda verilen değerlendirmesi doğrultusunda; dinî inançların eylemlerle bütünlendiği ve toplumsal işlevlerinin dinî yaymadaki gücü anlaşılmalı olacaktır.

Amel müddeti, müstensih tarafından on sekiz, on dokuz ve devamında yirmi ikinci edeplerde ele alınmıştır. Burada halvet bir günden başlayarak daha fazla sürecekse kişinin sık sık temizlenmesi gerektiği, örneğin sabah-akşam soğuk suyla yıkanmasının faydası, nafil namaz ve dua ile vakit geçirmesinin öneminden bahsedilmiştir. Amelin tekrarında dualar okunmalı, peygambere çokça salavat getirilmeli ve Allah dostlarından yardım istenmelidir.

Yirmi birinci edepte, tasavvuftaki mürşitsiz yola çıkılmaz ilkesi, halvette de kâmil üstattan izin almak ve aracı kılmak üzerinde durulur. Tasavvuftaki rabita düşüncesinden hareketle, halvette talibin konsantrasyon olup aklında canlandığı şeyhin/kâmil üstadın iznini alarak Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaktır. Bu bölümde, “Allah nezdinde seçilmiş kimseden nasıl izin alınabilir?” sorusuna cevap olarak yapılması gerekenler şu şekilde belirtilmiştir: Kâmil insanın ruhuna çok sadaka verip dualar okuyup iznini ve himmetini talep gereklidir. Allah dostu

mürşidin izin verdiğiine dair bir işaret görüldükten sonra ancak amele başlanabilir.

Yirmi, yirmi üç, yirmi dört, yirmi beş ve yirmi altıncı edepler, kişinin halvette takınacağı tavırla alakalı bilgiler verir. “Halvette nasıl davranılmalı?” sorusu, aynı zamanda din karşısında dervişin takınacağı davranış tarzını da özetler. Buna göre kişi, gerek Esmâ-i Hüsnâ gerekse başka bir dua okuyacağı vakit baştan sona gözlerini yummalı, başını göğsünün üzerine eğip kalbinden sadece Allah’ı zikretmelidir. Metinde sık sık halvette konsantre olmakla ilgili hatırlatmalar bulunmaktadır. İsteğin gerçekleşmesi için odaklanmayı sağlayacak tütsü yakmak, abdest tazelemek ve Allah’a tevekkül edip zikretmek gibi eylemler önemlidir.

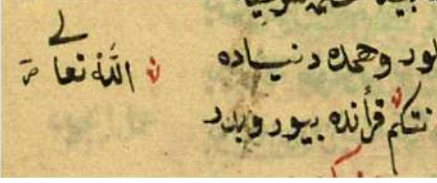
İstemenin adabı açısından vakitleri tayin etmeye çalışmak, özellikle astronomi çalışmaları ve ilm-i nücûm, inananları da zaman kavramına yöneltmiştir. Müstensih, “geleceği sadece Allah bilir ancak birtakım eşref saatleri vardır” diyerek bu konunun önemine dikkat çekmiştir. Dua vakitleri, birtakım özelliklere sahip zaman aralıklarıdır. Doğru vakitler, ehli tarafından genellikle perşembe-cuma günleri, beş vakit namaz vakitlerinde ezan okunduktan sonra, sabah namazından gün doğuncaya kadarki vakitler, ikindi ile akşam arası, akşam ile yatsı arası, mübarek ay ve günler (Kadir gecesi, Berat Kandili, arefe günü) olarak bildirilmiştir. Bunun yanında; “Kahra dair işler için de uygun vakitler var mıdır?” sorusuna cevaben, şeriatta bu günlere dair bir bilgi zikredilmemekle birlikte seçilmiş kimseler tarafından bu günler açıklanmış ve her bir ayın, özellikle Sefer ayının son çarşambası, salı, çarşamba, cumartesi gün ve geceleri kahra dair en uygun zaman dilimleri olarak ifade edilmiştir.

Amel zamanını bitiren ve istenilen nesne ile ilgili önemli bir gösterge, görülen rüya yahut rüyalarıdır. Rüyalar olumlu veyahut da olumsuz işaretler taşıyabilir. Bu sebeple uyku ve halvet sırasında şeytanın vesvesesinden Allah’a sığınmalıdır. Allah’ın kereminden asla şüphe edilmemelidir. Rüya sonrası yapılması gereken en önemli davranış şekli, rüyayı kimseye söylememektir. Talip, halvet sırasında rüya dışında da sıra dışı işaretler görebilir. Bunun da hiç kimseye söylenmemesi gerekir. Tasavvuftaki sır makamı, kişinin kâmil insan olabilmesi için belirleyici bir özellik olmakla birlikte halk arasında da sır tutmak önemli bir erdemdir.

Yazma metinde, otuz başlık altında verilen bu kurallardan birisinin eksik olması hâlinde isteğin gerçekleşmeyeceği vurgulanır. İstemenin adabına dair yapılması gerekenler ile kaderin sırlarına dair işaret ve izler, Allah’ın seçtiği kişilere bildirilmiştir. Bu sebeple “ariflerin duaları

hayırlı sonuçlar verir, hiç boşuna gitmez” düşüncesi, metnin son bölümünde ifade edilmiştir.

Yazma eserde görünürlük açısından dikkat çekici bir husus olarak modern dipnot yöntemi kullanılmıştır. Müstensih; sembol olarak kullandığı işaret sayesinde cümlelerde açıklamada bulunmak (vr. 4b, 8b), anlamı tamamlamak ve imlâ açısından eklemeler yapmak (vr. 2a, 3a, 6b) amacıyla tenkitli izah yapmıştır.



Şekil-1: Modern dipnot yönteminin sembolle gösterimi vr. 2a

Bununla birlikte yazmada pek çok satır ve sayfada karalamalar mevcuttur (vr. 3a, 4a, 4b, 5a, 6a, 7b, 8a). Yapılan karalamalar, cönklerde de görülebildiği üzere, kimi zaman metnin müstensihi tarafından kimi zaman da daha sonra eklemelerde bulunan başka müstensihler veyahut da okuyucular tarafından yapılabilmektedir. Burada da müstensihin birden fazla olabileceği veyahut da onun, başka bir metinden kopya ederken unuttuğu veya fazladan yazdığı yerleri düzeltmeye çalıştığı düşünülebilir. Müstensihin bu metni daha sonra temize çekmek amacıyla yazdığı bir ön metin olarak görmek de mümkündür. Metinde yapılan karalamalarda hem siyah hem de kırmızı mürekkep kullanılmıştır.



Şekil-2: Siyah ve kırmızı mürekkeple üzeri karalanan bölümler vr. 4b-5a

Edeplerin yazıldığı madde başlıkları, üzeri ve altı çizili satırlar, dipnot yöntemini gösterir sembol ve “Ehl-i şeratin gösterdikleri vakitler” ile “İlm-i nücum ile tayin olunan vakitler ve bunların ahkâmı” başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin dil ve anlatım açısından; halk arasında okunmak ve anlaşılacak üzere yazılan halk kitapları gibi muhatabına bilgi vermeye çalışan ve fiilin yapılma şeklini belirleyen emir, gereklilik, şart kiplerini kullandığı, yer yer konuşma üslûbu içerdiği (örneğin vr. 2a: gayetde büyük günahdur belki küfürdür; vr. 2b: bunu da yapamaz ise kudreti kadar sadaka vire vb.), yer yer açıklama yapmak üzere örnek gösterdiği ve görüşlerini ispat için

Kur'an'dan alıntılar yaptığı değerlendirilmektedir.

4. Sonuç

İnsan karmaşık dokulu bir varlıktır. Ancak buradaki karmaşık yapı, insanın eylemsel alanını gösteren ilişkiler ağıdır ve tüm bunlar onun karakteristik özellikleriyle ilintilidir. Çalışmada ele alınan konu, Tanrıdan niyaz etmenin adabı ya da istemenin üslûbu olarak belirlenebilir. İstenilen şey Tanrıdan olmakla birlikte üslûbun iyiye, doğruya ve güzele yönelik olması önceden tasarlanılan, toplumsal bir amaca hizmet etmektedir. Dolayısıyla tasavvufta kişinin öncelikle kendisini tanıması ve kâmil insan olması, dinî hayatın ilk ve temel şartıdır.

İstemenin adabını metinde anlatılanlardan yola çıkarak kendi içinde üç bölüm hâlinde ele almak mümkündür. Buna göre;

a. *Halvete girmeden önce yapılacaklar*: Günah işlememek, kalbi, bedeni, gysileri, halvete girilecek mekânı temizlemek, Allah'tan istenilecek muradın nitelikleri gibi konulardır. Özellikle niyaz edilen yer böylece kült mekânına dönüştürülür.

b. *Halvet sırasında yapılacaklar*: Halvetin süresine göre duaların sayısını, sırasını ve zamanını iyi belirlemek, murada uygun dualar seçmek, tılsımlı dua okumak ve yazmak, kâmil insanlardan birisinin iznini alarak onu rabita kılmak, okunan duaların sevabını başta Hz. Muhammed'in ruhuna olmak üzere tüm Müslümanların ruhuna hediye etmektir.

c. *Halvet sonrası yapılacaklar*: Halvette görülen sıra dışı işaretleri veya rüyaları kimseye söylememek, kalbi ferah tutmak, Allah'a iman getirmek ve muradın gerçekleşmesi için sabırla beklemektir.

Ele alınan metinde Tanrıdan dilekte bulunmak böylece ritüelleştirilmiştir.

Dinî törenlere özgü eylemlerde yani ritüellerde, tarihsel ve bireysel anlamlandırmanın doğmalardan önce geldikleri düşünülebilir. Bu nedenle adapla ilgili konuların ve dinî ritüellerin insanın toplumsal yaşamının izdüşümleri olduğu, temel dinamiğinin dinî hayatın yaşandığı topluma yöneldiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu tarz eserlerin yazılış amacı, sözü belli kurallar çerçevesinde aktarıp erdemli insan modeli oluşturmak ve toplumda dinî kurallara uygun bir yaşam tarzı geliştirmektir.

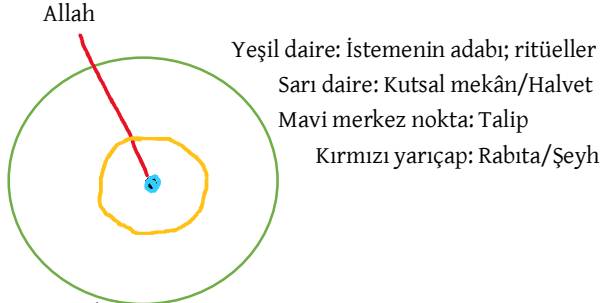
Adap risâlelerinin tek hedefi dinî doğmalar değil aynı zamanda içinde yaşanılan toplumdur. Bu nedenle yazılmış eserlerde insan duygu

ve düşüncelerini soyut simgelerle anlatmayı somut olarak da dile getirirler. Ele alınan metinde tasavvufî ıstılahlar, ritüeller ve sembolik anlamlar yer alır. Bununla birlikte özellikle ritüellerin, istekte bulunmak için en önemli öğeleri barındırdığı görülmektedir.

Hayatta her istek uygun düşmez ve neyin, nasıl isteneceğini bilmek insan davranışları açısından önemlidir. Bireyin davranış kalıpları doğrultusundaki sosyal hayat bilinci de medeni bir toplumun dizayn edilmesindeki faktörler arasındadır. Bu sebeple konunun, bireysel terbiye ile toplumsal eğitim boyutu bulunmaktadır.

Metinde işlenen ve toplumsal beğeni gösteren dikkat çekici diğer bir konu ise istekte bulunurken uygun referanslar bulmaktır. Resmî hukukta kefil olma şartları bulunduğu gibi örfî hukukta da referans olmak birtakım özelliklere sahip olmayı gerekli kılar. Dolayısıyla metinde Şeyh İbn İsa nezdinde referans olarak seçilen kişinin nitelikleri arasında; Allah tarafından sevilmesi, kuvvetli iradeye ve öngörüye sahip olması, kâmil insan mertebesinde olması, toplum tarafından saygı duyulması gibi özellikler zikredilir. Böylelikle aracının önemi bir kez daha vurgulanmış olur.

Yazma eserde yer alan temel unsurları ve anlatılmak istenen düşüncüyü özetle şu şekilde göstermek mümkündür:



Tablo: İstemenin Âdâbı

Metinde ana çatıyı oluşturan istemenin adabını bilmemenin günümüzde insanoğlunun hayatını nasıl etkilediği önemli bir sorudur. Bu doğrultuda yaşanan çağda, önceki dönemlerle kıyaslandığında değişen ve değişmeyen özelliklerin toplumların karakteristik yapısını etkilemiş şekline de değinmek ve konuyu tartışmaya açmak gerekir. Toplumda yaşamının kurallarını oluşturan adabımuâşeret kavramı, günümüzde daha çok belli bir yaşın üzerindeki insanlar için anlamlıdır. Öyleyse istemenin yapısını oluşturan dinî dil ve ritüellerin yerine bugün ne inşa edildi? İnşa edilen sembolik anlamlar, dinin yapısında ne gibi

değişikliklere yol açtı? Toplumda ıstılahların içi boşalarak kuru bir terminolojiden ibaret mi kaldı? Bu soruların sayısını arttırmak elbette mümkündür, ancak unutulmamalıdır ki soruların her biri, dinin hayatla olan bağlantısını ve toplumun mevcut karakterini ifade edecek göstergelerdir. Bu konu, çok yönlü ve aynı zamanda sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla bağlantılıdır. Fizik boşluk kabul etmeyeceği gibi insan zihni de kavramları bir şekilde doldurmak, değiştirmek ya da dönüştürmek mecburiyetindedir. Değişim ve dönüşüm kaçınılmazdır, ancak “nasıl?” sorusu üzerinde düşünmek gerekmektedir.

Kaynaklar

- Arpağuş, S. ve Baydar, K. B. (2017). Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (C. 15, S. 30, s. 285-315).
- Cassirer, E. (1980). *İnsan Üstüne Bir Deneme*. (Çev. Necla Arat), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Tokat, L. (2009). Dinin Sembolik Dili. *Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi* (C.6, s. 1, s. 75-98).
- Yaşar, F. T. (2012). İstanbul'da Âdâb-ı Muaşeret. *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (C. 4, Toplum: Sosyalleşme ve Âdâb-ı Muaşeret, s. 364-383). İstanbul: İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür A. Ş.
- URL: <https://istanbultarihi.ist/127-istanbulda-adab-i-muaseret>
- Yıldırım, A. (2016). Din Dili Dinî Dil Ayrımı. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* (C. 11, S. 1, s. 323-330).
- ***

Çeviriyazı Metin

Risâle-i Âdâb

[1^b] Dünyevî maflûb ü hâcet için Allâh Te'âlânun esmâsın ve Kur'ân-ı Kerîm'i ve muqaddes du'âları okumak ve yazmak ve dahı vefk-i şerîf ü kısm ü 'azîmet ü tılsımlarun her biri ile 'amel itmekde bu bâbda zıkr ideceğimiz edeblerine ri'âyet itmek lâzımdır. Zîrâ bunlara ri'âyet idilmez ise maqşûd hâşıl olmaz ve hem de fâ'ide yerine vebâl ü mazarrat hâşıl olur.


Ma'lûm ola ki gerek luft u cemâle dâ'ir ü gerek qahra dâ'ir her bir 'amel için maşşûş bir tākım edebler vardır ki bunlar ol 'amellerun zıkr olundıkları yerlerde beyân olınacaklardır. Bunlardan başka bir tākım edebler dahı vardır ki bunlarun cümlesi her bir 'amelde lâzımdır. İşbu edebleri bu maḥalde beyân ideriz.

Birinci edeb: Herhâlde büyük ve küçük günâhlarıñ kâffesinden [2^a] ırak olup şakinmek ve bā-huşûş esmâ'ü'llâh'dan birini ve Qur'an'dan ve dağı muqaddes du'â vü vefk-i şerîf gibi muhterem şeylerden birisin günâh olacak işe vesîle idinmekden gâyetde hâzer ide. Meşelâ kâhra müsteħak olmayan bu âdeme kâhr itmek ve nikâhlı 'avratı zevcinden ayırmak ve mü'min karındaşları ve şâlih dostları birbirine düşmân itmek ve bir 'avratı kocasından bağlamak ve bir eri zevcesine cimâ'dan bağlamak gibi harâm işlerden hâzer ide ya'nî bunları aşlâ işlemeye. Zîrâ böyle işleriñ her biri bir sihr-i harâmdur ki âyetde büyük günâhdur belki küfürdür. Hattâ böyle sihr iden âdem soñra tövbe itse bile mahkeme-i şer'iyede tövbesi müteber olmayup kendisi katl idilür ve hem de dünyâda ve âhîretde felâh bulmayup rezil olur. Nitekim² Qur'an'da buyurupdur: Ve lâ yüflihu's-sâhiru hayşü etâ.³

İkinci edeb⁴: Ziyâde şiddetli zarûrî hâcetüñ gayrı dünyevî bir maşşûd için 'amel itmeye, velev ol maşşûd şer'an mübâh olsun. Zîrâ Allâh Te'âlâ'nuñ esmâsını ve kelâmını ve bunlar gibi muqaddes nesnelere [2^b] nefis-i emmârenüñ hevâsı için dünyâlık için vesîle idinmek pek mezmûm bir işdir ki dîn ü îmânı ifsâd idüp yümni ve bereketi berbâd ider. Ammâ dine kuvvet için ve hayrâta şarf itmek için helâl mülk ve mâl taleb itmekte be'is yokdur. Lâkin bu da korkulu tehlikeli bir işdir. Zîrâ soñra dünyâyı severek zabt iderek hevâ-yı nefis için kullanmak ihtimâli vardır. İmdi selâmet ancak dünyâdan zühdele kanâ'at itmektedir.

Üçüncü edeb: 'Amele başlamakdan evvel yigidüñ tövbe iderek üzerindeki huşûkî edâ vü kazâ itmektedir.

Dördüncü edeb: 'Amele başlamakdan evvel bir kurbân keserek yetmiş fakîre taşşim ide. Bunu idemez ise yetmiş fakîre ta'am yedirüp toyura. Bunu da idemez ise on fakîre yedire. Bunu da idemez ise yedi fakîre her birine bir gurûş şadağa vire. Bunu da idemez ise kudreti kadar şadağa vire. Buna dağı kudreti yok ise soñra şadağa itmek üzere nezr ide yâhûd birkaç gün oruç tuta. Oruç tutamaz ise soñra tutmak üzere nezr ide.

² Müstensih burada kırmızı mürekkeple  simgesini eklemiş ve derkenara not düşmüştür. Burada modern açıklama ya da not düşme olarak ifade edilebilecek bir eklemede bulunarak eksik özneyi yazmıştır: Allah Teâlâ

³ Taha sûresi, 20/69. ayet. Anlamı: Ve sağ elindeki (asanı) at. Onların yaptıkları şeyleri yutacak. Onların yaptıkları sadece sihirbaz hilesidir ve sihirbazlar, nereden gelirse gelsinler, felâha eremezler.

⁴ Kırmızı mürekkeple yazılmış/eklenmiştir.

Beşinci edeb: [3^a] İşe başlamakdan evvel eķalli bir ğün oruē tuta. Eger daha ziyāde ider ise efzāl olur.

Altıncı edeb: Gerek ‘amelden ol oruē tıttuēda ve gerek ‘amel müddetinde ħayvān cümlesinden ve ħayvāndan ħāşıl olan bir nesneyi yemekden perhīz ide.

Yedinci edeb: Mümkin mertebe az yemek ve ķuru ekmek arpa ekmeēi gibi ednā bir şey'i yemek ve az içmek ve az uyumaē ile riyāzet itmek ve daēı ōōġān u ōarımsaē u pıraſa gibi fenā ķoķulu nesnelerden perhīz itmek.

Sevizinci edeb: Ħadeſden ve necāsetden ōahāret ide ya'nī bedenini ve libāsını necis nesnelerden pāk idüp hem de ğusl ide ve ābdest ala ve daēı ġāyetde pāk libās giye ammā libāsı beyāz olmaē evlādır. Bu yamalı ve alaca libāsdan mümkin mertebe ħazer ide.

Ŧoķuzuncı (edeb)⁵: Libāsına misk gibi ġüzel ķoķı vire.

Onuncı (edeb)⁶: ‘Amel için ħalkdan mümkin mertebe irāē bir tenhā yer iġtiyār ide ve daēı bu yerde ġāyetde pāk ide.

On birinci (edeb): Bu ħalvete gireceēi vaēit: Bi-smillāhi ve'l-ħamdülillāhi ve lā ħavle ve lā kuvvete illā billāhi ve tevekkeltü ‘alallāh va'teſamet billāhi ve ħasbiyallāhü ve ni'me'l-vekīl [3^b] ve ſallallāhü ‘alā Muĥammed resūlullāh ve ‘alā ālihi ve ſahbihi ve sellem deyüp evvelā ſaē ayaēını ķoya.

On ikinci (edeb): Ħalvete girdiēi vaēitde ‘ameline münāsib bir şey'i tütisi ide.

On üçüncü (edeb): Ħalvete girüp tütisi virdiēi vaēitde teēavvü' olarak iki rek'at namāz ķıla. Ba'dehu eķalli yetmiş kere estaēfirullāhü'l-'azīm diye yāĥūd daha büyük bir istiēfār ile istiēfār ide. Ba'dehu üç kere sūre-i İġlāſ ü birer kere sūre-i Felāē ve sūre-i Nās ve Fātiĥa-i ſerīf okuyup ſevābını evvelā Resūl-i ekrem ſallallāhu ‘aleyhi ve-sellem efendimizün rūĥ-ı ſerīfine ba'dehu āl ü aſĥābınıñ ervāĥına hediyye ide ve bir daha bunları okuyup evliyā-i kirām ervāĥına ve bir daha okuyup kaffe-i ehl-i ĩmān ervāĥına hediyye ide. İster ise birinci defada aſĥābdan ōoñra kaffe-i evliyā'u'llāh ervāĥına hediyye iderek iktifā ide. Ma'lūm ola ki kaffe-i evliyā didiēi ħālde bunlarıñ içinde her bir ehl-i ĩmān dāĥildir ve daēı

⁵ Müstensih burada da modern açıklama yöntemini kullanmış ve daha önce gösterdiēi



sembolle “edeb” kelimesini eklemiſtir.

⁶ Bu bölümdeki “edeb” kelimesi de unutulmuş ve aynı sembolle gösterilmiſtir.

yüz kerre şalavât-ı şerîfe okuyup şevâbını kâffe-i ehl-i îmānuñ [4^a] ervâhına ve bâ-ħuşûş havâş-ı evliyâ'ullāhuñ ervâhına hediye ide.

On dördüncü (edeb): 'Amele başlayacağı vakitte ħâcet namâzı niyetine iki rek'at namâz kıla. Ma'lûm ola ki ħâcet namâzı birkaç dürlüdü. Bunları bu kitâbda beyân ideceğiz. Hangisini ister ise kıla.

On beşinci (edeb): Ĥâcet namâzından soñra münâsib bir du'â ile du'â iderek Allāh Te'âlâ'dan tevfiķ ü 'inâyet ü meded ü ħıfz ü ħimâye ü kerem niyâz ide.

On altıncı (edeb): Nefs ü şeytân u cin tã'îfesiniñ şerrinden emîn olmak için Āyet-i Kürsî ve Āyât-ı ħırz ve daha başka okınacak nesnelere okuyup iki ellerine üfüre ba'dehu ellerini cümle vücûdına süre. Böyle okunacak nesnelere de bu kitâbda beyân ideceğiz.

On yedinci (edeb): Ĥâcet için okuyacağı nesnenüñ vefķını yazup başında şaklaya ki te'sîri tîz ü ziyâde olsun ve hem de mazarratdan selîm olsun.

On sekizinci (edeb): 'Amel ideceği vakitte pāk topraķı yâĥûd ħaşîr seccâde üzere kıbleye karşı diz çöküp 'aks-i teverruk hey'etinde otura.

[4^b] On toközüncü (edeb): 'Amel müddeti bir gün ya ziyâde ola, çok ise bu müddetde lâ-eķal her şabâĥ u aķşâm soğuk şü ile ħasl ide. Eger beş vakit namâzuñ her birinden evvel bir ħasl itse a'lâ ve ziyâde fâ'ideli olur ve daĥı her bir ħasl âbdestde gerek farz olsun ve gerek nâfile, lâ-eķal dört rek'at namâz kıla.

Yigirminci (edeb): Gerek esmâ'ullāh ü gerek başka bir şey'i okuyacağı vakitte evvelinden âĥirine kadar gözlerini yumarak başını gögsi üzere cüz'î egrilde ve daĥı kalbinden maķşûdınıñ ħayrı ve Allāh Te'âlâ'nuñ ħayrı maķşûdları ve fikirleri def iderek bütün 'aķl ü fikr ü ħüsn ü ħimmetini hemân ancak ol maķşûd birle Allāh Te'âlâ'ya teveccüh itdire. İşbu edeb-i şerîf bu bâbda ħâyetde merhem ü mü'essîr ü a'zam-ı şurûtdandır ki ħuşûl-i murâd için kâfî olabilir ammâ bundan ħâli olan 'amelden bir fâ'ide olamaz yâĥûd fâ'idesi geç vücûda gelir. Ĥuţb-ı 'amel budur ve bâb-ı icâbetüñ miftâĥı bu ħimmetdür. Bu ħimmetle teveccüh naķddür, ħuvvetli olur ise maķşûd ol kadar tîz vücûda gelir. [Ammâ eger 'amel⁷] [Yigirmi birinci⁸] Ammâ 'amel⁹ ezberden okımaķ ile [5^a] olmayup

⁷ Bu kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmış ancak sonra yine kırmızı mürekkeple üzerleri karalanmıştır. Bu sebeple tarafımızca yukarıda köşeli parantez içine alınmıştır.

⁸ Bu madde de önce kırmızı mürekkeple yazılmış daha sonra siyah mürekkeple üzeri

yazılmışı okunacak ise yâhûd hemân yazılacak ise gözlerini yumamaz ise de her hâlde kalbinden zıkr olınan vech üzere başka efkârı def iderek be-küllî himmetle Allâh Te'âlâ ile hâcetde teveccüh üzere dâ'im olması lâzımdır ve dahı gerek okumak ve gerek yazmak gibi 'amel içinde başka kelâm söylemeden ve hem başka bir nesneye bakmak ve kulak virmek gibi iltifâtdan hâzer iderek kalbini ve a'zâsını ve hevâsını oynatmaktan kaçınması lâzımdır.

Yigirmi birinci (edeb): Cümleden evvel bir kâmil üstâddan izin almakdan her bir 'amelüñ rûhı budur. Bunsuz 'amelden netîce bulmak nâdir ve hem de müşkil bir şeydir ve bâ-husus hâlet ü riyâzetle meşrûf olan esmâ'ullâh okumak gibi 'amellerde bu şart be-ğâyetde ehemmi ü elzemdir. Zirâ bunsuz 'amel itmek pek güç olup ekseriyeten cünûn yâhûd başka dürlü belâ ile helâka sebep olur. Ammâ öyle üstâd-ı kâmil bulunamadığı hâlde işlemek murâd u maşûd olan 'ameli şer'-i şerîfe ta'tbîk iderek [5^b] şer'-i şerîfde izin virilmiş bir 'amel idi ki şübhe bilinmekle beraber ol işüñ evvelinde Cenâb-ı Hak'dan isti'hâre ve dahı her bir âdâb ü şürûhına ri'âyet etmek ve hem de ol işde bir hatar u tehlike olmamak şartıyla câ'iz olabilir ise de bu şûretde hiç olmaz ise büyük ve meşhûr erbâb-ı havâş u ehl-i taşarrufdan birinüñ rûhâniyyesine çok şadâka ve okuyup du'â gibi hediyeler birle izn ü himmet taleb idüp bu bâbda bir izn ü himmet 'alâmetinüñ görünmesini bekleyüp böyle 'alâmet görüldüğü hâlde 'amele başlaya. Meşelen öyle bir rûhâniyyeden izn ü himmete muhtâc olduğu hâlde Şeyh İbn 'İsâ rahmetullâh hazretinüñ rûhına üç ihlâş-ı şerîfe bir Fâtihâ okuyarak sevâbını hediye itdikden sonra be-küllî tevcih birle destûr u meded yâ hazret-i pîr İbn-i 'İsâ deyü niyâz ide. Ba'de kendisini İbn-i 'İsâ'dan izn almış bilerek diye kim: [6^a] Ben hazret-i İbn-i 'İsâ'dan izn aldım ba'dehu 'amele başlaya ve hem de 'amelüñ nihâyetine kadar Şeyh İbn-i 'İsâ'yı râbıta ide, hâtırından çıkarmaya ve dahı 'amelüñ şunuñda gerek İbn-i 'İsâ ve gerek başka izn aldığı zât-ı şerîfün rûhına Fâtihâ-i şerîfe hediye ide.

Yigirmi ikinci (edeb): Eger 'amel birkaç vakitte tekrâr idilecek ise her iki vaktüñ arasındaki zamânlarda ya'nî her bir vakitte idilecek 'ameli tamâm itdikden sonra diğer vakte kadar olan zamânda gâfil olmayarak nâfile namâz ü şalavât-ı şerîf ü tesbîh ü tahmîd ü tevhiid ü kıraat ü bâ-husus sûre-i Yessir ü sûre-i Fetih-i şerîfi çok okuya ve dahı peygamber

karalanmıştır.

⁹ Bu kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

şallallâhu ‘aleyhi ve sellem efendimizüñ rûhâniyesinden ricâl-i ğâ’ibîn hazretlerinden çok çok niyâz birle meded ü himmet isteye.

Yigirmi üçüncü (edeb): ‘Amel esnâsında buhûrı kesmeye.

Yigirmi dördüncü (edeb): ‘Amel vaktinde âbdest bozmaya, şâyed âbdesti bozulur ise hemân-dem tâze âbdest alup ‘ameli yeñiden başlayarak ide.

[6^b] Yigirmi beşinci (edeb): ‘Amel itdigi hânede hiçbir vâkıt âbdest bozmaya eger bu hânede uyumağ lâzım olsa mağ‘adını ayağı ile iyice kapadup üzerine oturarak berkide tâ kim dúbûrdan yel boşanmasun. Böyle oturduğı hâlde birâz uyuya, soñra âbdest almağ lâzım degül ise de tâzelemek efzâldir.

Yigirmi altıncı (edeb): ‘Amel vaktinde cinn ü ğayrı bir şeyden havf itmeyerek qalbini qavî tutarak Cenâb-ı Hağğ’a tevekkül birle şecâ‘at ü sebât üzere ‘amel ide.

Yigirmi yedinci (edeb): Gerek rü’yâ ve gerek başqa zuhûrâtını hiçbir kimseye söylemeye.

Yigirmi sekizinci (edeb): Gerek uyku içinde ve gerek başqa hâlinde şeytânüñ ve vehmüñ tesvîlât ü tahyîlâtından hâzer iderek Allâh Te‘âlâ’ya ilticâ ide.

Yigirmi tokuzuncü (edeb): Mağşûdınıñ vücûda geleceğini Allâh Te‘âlâ’nuñ fazl u kereminden kaç‘iyyen i‘tikâd ü ümîd ide, aşlen şek ü şübhe itmeye.

Otuzuncü (edeb): ‘Amel itmekden evvel ‘ameline ve mağşûdına muvâfiğ u münâsib olan bir vâkti bilerek bu vâkıtde ‘amel ide ve hem de ‘ameli böyle vâkt içinde [7^a] tamâm ide. Zira böyle itmek her bir işden mağşûd vücûda gelmek için bir büyük şartdır. Başqa şartlar ile berâber bu şart dağı bulunur ise elbette mağşûd hâşıl olur. Bunlaruñ biri noğşân olur ise hâşıl olmaz. Gelmek için ve dağı ma‘lûm ola ki her bir ‘amelden mağşûd vücûda ezelde şart ola vâktini bilmek ancağ sırr-ı qaderi bilmek ile hâşıl olur. Lâkin bu sırrı bizzât Allâh Te‘âlâ’nuñ ğayrı bir kimse bilemez ancağ Allâh, melâ’ikesinden ve enbiyâ vü evliyâsından istediğine bildirir ve hem de bildirmişdir. Bunlardan başqa ba‘zı âdemlere dağı ba‘zı rü’yâ ve ba‘zen ilhâm ile bildirir ise de bu soñrakilerde hayâl ü şeytân desîseleri ve daha başqa sebebden hağâ çok vuğû‘ bulur ve dağı şahîh ‘ilm-i nücûm ile böyle esrâr-ı qadere dâ’ir ‘alâmetler ve işâretler bilünür ise de bunda ekşeriyâ yañlış hisâb ile hağâ vuğû‘ bulur. Ma‘a-hâzâ bundan hâşıl olan ‘ilm ancağ bir zandur yoğsa ‘ilm-i yağîn degül. Hülâşa-i kelâm her bir ‘amel için münâsib olan vâkîtlük cümlesi kısm olup bir

kısmı ancak ehl-i şerî'at tarafından beyân idilmiş ve bir kısmı [7^b] hem ehl-i şerî'at olan hükemâ ve hem de başka hükemâ tarafından ilm-i nücûm ile beyân idilmiştir. İmdi bu iki kısmı beyân idelim.

Ancak ehl-i şerî'atüñ gösterdikleri vakitler¹⁰ her bir hayr ü cemâle dâ'ir olan işler için ahad ü işneyn ü pencşenbe ve cum'a günleri ve giceleri ve bunlaruñ her birinde bulunan mübârek ü şerîf vakitler meşelâ beş vakit namâzlaruñ her birinüñ 'aķîbi ve ezân okunduğında 'aķîbi ve şabâh namâzından gün toğıncaya kadar bir vakit, duħâ vaķtı ve ikindi ile aķşâm arası ve aķşâm ile yatsu arası ve gicenüñ üçde biri geçdiği vakit ve gicenüñ yarısı ve üçde biri kaldığı vakit ve cum'a gününde gizli olan bir vaķt-ki ba'z-ı kavilde cum'anuñ iki ezânüñ arasında ve ba'z-ı kavilde ikindiden aķşâma kadar olan zamân içindedir. Bundan başka daha birkaç kavil vardır, bunları du'â bâbında beyân ideceğüz ve daħı Receb ü Şa'bân ü Ramazân ayları ve leyle-i Qadr ve leyle-i Berât ü 'arefe günü ve daha birkaç vakitler ki bunları da du'â bâbında beyân ideceğüz. Her biri her dürlü hayr ise münâsibdür lâkin ehl-i 'ilm ü havâş [8^a] birçok işlerüñ her biri için bu vakitlerden bir vaķtı ta'yîn idüpdür. Pes böyle 'amellerde ehlinüñ ta'yîn itdüğü vaķtine ri'âyet itmek gerekdür. Ammâ qahra dâ'ir işler için aşıl şerî'atde hiçbir vaķit gösterilmeyüp ancak ehl-i havâş tarafından beyân idilerek şefer ayı vü şalı vü çarşanba vü sebt günleri vü giceleri ve her bir ayuñ ve bâ-ħuşûş şeferüñ şoñ çarşanbası münâsib görülmüştür.

'İlm-i nücûm ile ta'yîn olunan vakitler ve bunlaruñ ahkâmı¹¹: Bunlar bî-nihâye denilecek kadar vardır. Bunuñ için nice nice büyük kitâblar yazmışlardır ma'a-hâzâ güneşden bir zerre ve deryâ-i a'zamdan bir kaçtre kadarı bile beyân idilemeyüpdür. Çünkü her bir semânuñ ve her bir yıldızuñ her laħzada hareketi ile bir vakit vücûda gelür. Bundan başka (her bir yıldızuñ bir burcdan başka bir burca¹²)

seb'a-i seyyâre denilen yedi yıldızuñ ve daha birçok yıldızlaruñ her biri bir burcdan başka burca geçmesi ve ayuñ bir menzilden başka menzile [8^b] geçmesi ve daħı her bir yıldızuñ toğması ve biri birine gâh karşı olup gâh başka dürlü hey'etde bulunmaları gibi gün-â-gün hâlleri ve her bir hâlden başka bir hâle dönmesi ve daha başka bî-nihâye keyfiyetlerinüñ her birinden bir vakit vücûda gelür. Ammâ biz bu

¹⁰ "Ancak" ile başlayan yan cümle, kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

¹¹ Bu yan başlık da kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

¹² Parantez içine alınmış kısım, müstensih tarafından siyah mürekkeple karalanmıştır.

kitâbda ancak on iki burc ve seb'â-i seyyâre didükleri yedi yıldızdan her birine mensûb olan günleri ve sa'âtleri ve dağı Kur'an-ı Kerim'de menâzil-i kâmere ta'bîr buyurulan yigirmisekiz 'aded menzilleri ve bu menzillere ayuñ nüzü'l idecegi vâkıtlere beyânla berâber bu vâkıtleriñ her birinde işlenmesi münâsib olan işleri ve memnû' olan işleri beyân ideceğiz. Zîrâ bu miqdârı bilmek kifâyet ider. V¹³ Ammâ bu 'ilm-i nücûma ri'âyet itmek ekşer 'ilm-i vefk ü tılsım gibi işlere lâzım olmağın biz bunları 'ilm-i vefk ile berâber bu kitâbuñ âhîrinde beyân ideceğiz. Haffı kalmaya ki¹⁴ böyle 'ilm-i nücûma mebnî olan vâkıtlere gözetmek ancak za'îf itikâdli ve himmetsiz âdemlere göre münâsibdir, kuvve-i îmân ve yakîn ü himmet aşhâbına göre değıl. Zîrâ bunlar her bir işi ilhâm-i reyyânî ile başlayup himmet-i quddise ile taşarruf iderler. Çünkü Hakk Te'âlâ'nun 'ilm-i ezeliisinde bunlara [9^a] böyle himmetle taşarruf virilmişdir her ne vâkıti ki bir iş için min-şarafillâh gönüllerine ilhâm olınarak himmet şarf idilmesi lâzım gelür ise hemân-dem bi-iznillâhi te'âlâ ol işe himmet iderler. Ol iş ve maşşûd vücûda gelür. Ma'a-hâzâ bir maşşûduñ vücûda gelmesi miqdâr olmadığı taqdîrde bu zevât-ı kirâmuñ gönülleri ol maşşûda ve şarf-ı himmet itmez. Zîrâ bunlarda irâde-i beşeriyye irâde-i rabbâniyyede fenâ bulmuşdur. Nitekim erbâb-ı 'irfâna âşikâredür. Binâen 'aleyh bunlarıñ du'âları vesâ'ir 'amelleri hüsni netice virir, hiç boşına gitmez.

¹³ Müstensih bu sembol ile derkenara eklemeye bulunmuştur. Derkenardaki söz konusu bölüm, tarafımızca asıl metne eklenmiştir.

¹⁴ Bu bağlaç kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

YERLİ, Zeliha.*
“Sultan Cem’in Muammaları”**

1. Giriş

Fatih Sultan Mehmed’in en küçük oğlu olan Sultan Cem, gerek konumundan gerekse maceralarla dolu hayatından dolayı yaygın bir üne sahiptir. Bunun yanında Sultan Cem, klasik Türk şiirinde de yer bulan bir isimdir. Bu sahada eserler veren Cem’in, yazımıza konu olan muammaları çeşitli yayımlarda tespit edildiği kadarıyla yer almıştır. İ. Halil Ersoylu, yaptığı divan yayımında Cem’e ait 41 muamma tespit etmiştir (Ersoylu, 1981, s. 274). Mehmet Arslan ise Sultan Cem’in bazı muammalarını ele aldığı makalesinde divandan naklen Cem’in 41 muamması olduğunu söylemiştir, bunlardan ilgi çekici bulduğu 15’ini gerekli açıklamalar ve çözümleriyle birlikte vermiştir (Arslan, 1992, s. 30). Daha sonra Münevver Okur Meriç, Sultan Cem’in hayatı, esareti, edebî kişiliği, eserleri ve şiirleri üzerine hazırladığı kapsamlı çalışmasında Kayseri Raşid Efendi İl Halk Kütüphanesi’nde bulunan Cem divanı nüshasındaki 56 muammanın içinde Ersoylu’nun divan yayımında bulunmayan 18 muamma tespit etmiştir ve kitapta bu muammalara yer vermiştir. İçlerinden 5 muammanın çözümünü Mehmet Arslan’ın çalışmasından yararlanarak vermiştir. Meriç’in eklemeleriyle birlikte Cem’in muammalarının sayısı 59’a ulaşmıştır (Okur Meriç, 2006, s. 404). Gıyasi Babaarslan ise Sultan Cem’in Türkçe Divanı’nda bulunmayan şiirleri üzerine yazdığı makalesinde ele aldığı Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail 431 numarada kayıtlı 60 muamma bulunan divan nüshasında Ersoylu’nun neşrinde bulunmayan 20 muamma tespit etmiştir. Yalnız bu muammaların 18’i Münevver Okur Meriç’in yayımladığı muammaların aynısı olduğu için metnine sadece önceki çalışmalarda bulunmayan 2 muammayı dâhil etmiştir (Babaarslan, 2020, s. 62). Birbirini takip eden bu çalışmalarla Cem’e ait muamma sayısının 61’e ulaştığı görülmektedir.

Burada küçük bir hatayı düzeltmemiz gerekmektedir. Ersoylu’nun divan neşrindeki muammaların tümü İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. 5547’de kayıtlı olan divan nüshasından alınmıştır. Bu nüshayı incelediğimizde muamma sayısının 41 değil 40 olduğunu gördük.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zeliha.yerli@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6905-7959

** Bu çalışmada Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktor Programında devam etmekte olan “Sultan Cem’in Türkçe Divanı (İnceleme-Metin-Dil İçi Çeviri-Sözlük)” başlıklı tezimizden hareketle oluşturulmuştur.

Ersoylu'nun neşrindeki "Eşref" ismine yazılmış 22. muamma ile isim yerine soru işareti (?) koyulan 23. muammanın aynı isme ait olduğu yani "Eşref" için yazılmış iki beyitlik bir muamma olduğu görülmektedir. Yazma nüshada da bu iki beytin arasında boşluk bulunmamaktadır. İki beyit vezin, kafiye ve anlam yönünden birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Sözü edilen muammayı aşağıda veriyoruz:

Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

- 1 dēdi dūn yār baḡa kim ēy cem
seni ḡamzemle ḡıluram bismil
- 2 ḡarf-i evvelde ḡod ḡöḡül ḡitdi
şükr ḡıldum arada ben bī-dil

Bunun yanında bu muamma İstanbul Üniversitesi nüshasından başka dört nüshada daha bulunmaktadır. Bu nüshalar; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 739, Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum 81, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi 431 / 1 ve Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 1262'de kayıtlı nüshalardır. Bu nüshalarda da ilgili muamma iki beyit şeklinde yazılmıştır. Mısralar arasında herhangi bir boşluk, farklı bir başlık, ayrı bir yazım görülmemektedir. İlk yayımda yapılan bu hata, yukarıda sözünü ettiğimiz şekilde sonraki çalışmalara da yansımış ve kaydedilen son muamma sayısı 60 olması gerekirken 61 olmuştur.

Cem'in muammalarını ihtiva eden iki nüshadan daha bahsetmiştik. Millet Kütüphanesi'ndeki nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi ve Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'nde bulunan nüshalarla aynı koldan gelmektedir. Bu nüshada da 60 muamma bulunmaktadır ve Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki 4 muamma eksikliğini ayrı tutacak olursak bu iki nüshada bulunan muammalardan farklı bir muamma tespit edilmemiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshada ise 302 muamma bulunmaktadır. Bu muammalardan 21'i önceki nüshalarda bulunan muammalarla ortak olmakla birlikte muammaların 281'i yalnız bu nüshadadır ve bunlar yayımlanmış muammalar arasında yoktur. Ortak muammalar göz önüne alınarak yapılan sayımda Cem'in muammalarının sayısı 341'e ulaşmaktadır.

Çalışmamızda, zikrettiğimiz nüshalarda bulunan muammalar karşılaştırmalı olarak okunmuştur. 5 nüsha üzerinden gerçekleştirilen yayımda Cem'in tespit edilen tüm muammaları bir araya getirilmiştir. Yalnız muamma bölümlerini ele alacağımız bu nüshaların ayrıntılı tavsifini vermeyeceğiz, nüshaları kısaca tanıtmakla yetineceğiz.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan bölümü 739 numarada kayıtlı yazma, *Dîvân-ı Cem* adını taşır. 128 varaktan oluşan eser, talik hatla yazılmıştır. Siyah mürekkeple yazılan eserde başlıklar için altın yaldız kullanılmıştır. Yazmanın 1520'den önceki bir yılda yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır. Cem'in Türkçe ve Farsça divanlarının bir arada bulunduğu bir nüshadır. Türkçe divan derkenarda yer alırken orta metin Farsça divandır. Derkenardaki metin 21, orta metin 10 satırdır. Türkçe divan sırasıyla gazeller, kasideler, rubailer, beyitler ve muammalardan oluşmaktadır. 111^b-127^b aralığında 302 muamma yer alır. Bu kısımda “*mu'ammeyât-ı fi-harfi'l-elif*” başlığı ile başlayan muamma bölümü elifbâ sırasına göre başlık verilerek devam ettirilmiştir. Nüshada biri Sultan I. Selim'e diğeri Sultan III. Osman'a ait iki adet mühür bulunmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. 5547 numarada kayıtlı diğeri bir divan nüshası ise *Dîvân-ı Cem Sultân* adını taşır. 113 varaktan oluşan eser, talik hatla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Bazı makta beyitleri ve başlıklar sürh ile yazılmıştır. Divan, sayfa ortasına ve yer yer derkenara yazılmıştır. Orta metin 13 satır halindedir. Nüshada bulunan kaside, terhib-bend, terci-bend, gazel, rubai ve ferdlerin yazımında belli bir düzen görülmemektedir. Sonda *Fâl-ı Reyhân-ı Sultân Cem* adlı eser yer alır. Yazmadaki 40 muamma ise *fi'l-mu'ammeyât* başlığı altında 109^a-111^b aralığında derkenarda bulunmaktadır.

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum 81'de kayıtlı *Dîvân-ı Cem Sultân* adını taşıyan eser, 88 varak olup talik hatla yazılmıştır. Siyah mürekkep kullanılan yazmada başlıklar sürh ile yazılmıştır. Her sayfada 11 satır bulunur. Yazmada sırasıyla kasideler, terci-bend, murabbalar, kıt'alar, gazeller ve muammalar yer almaktadır. Nüshadaki 60 muamma, “*fi'l-mu'ammeyât-ı sultân mehemmed*” başlığı ile başlayıp 82^a-87^b aralığında bulunmaktadır. Nüshada Ali Emîrî'ye ait mühür bulunmaktadır. İki diğeri şahıs mührü ise silinmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi koleksiyonu 431/1'de kayıtlı yazma da bir divan nüshasıdır. Eser, 1779-1780'de istinsah edilmiştir. 58 varak olan eser, talik hatla yazılmıştır. Başlıklar ve mahlas için sürh kullanılmış, metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Nüshada sırasıyla kasideler, terci-bend, murabbalar, kıt'alar, gazeller ve muammalar bulunmaktadır. Nüshadaki 60 muamma, “*der-mu'ammeyât*” başlığı ile başlar ve 54^b-58^a aralığındadır. Nüshada bulunan üç mühürden biri Lala İsmail Efendi'ye aittir.

Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 1262 numarada kayıtlı

Dîvân-ı Cem adını taşıyan nüsha ise 55 varaktır. 1798'den önce istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Talik hatlı yazmada metin için siyah mürekkep kullanılmış, söz başları sürhle yazılmıştır. Her sayfada 15 satır bulunur. Nüshada sırasıyla kasideler, terci-bend, murabbalar, kıt'alar, gazeller ve muammalar yer almaktadır. 56 muamma "*fi'l-mu'ammeyât-ı sultân mehemmed*" başlığı ile başlayıp 51^b-54^b aralığında bulunmaktadır. Bu nüshadaki 8 muammada çözüme ulaştırılacak kısımlar sürhle belirtilmiştir. Nüshada Mehmed Râşid Efendi'ye ve Kuloğlu Abdullah'a ait iki adet mühür vardır.

Metin oluşturulurken her muammanın bulunduğu nüsha ve nüsha içindeki yer bilgisi gösterilmiştir. Nüsha bilgisi verilirken nüsha isimleri için kısaltmalar kullanılmıştır. Bu kısaltmalar şu şekildedir; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 739 (T), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. 5547 (İ₂), Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum 81 (A), Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi 431/1 (L), Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 1262 (R). Muammalar yayımlanırken Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan yazmadaki düzene olabildiğince sadık kalınmıştır. Zira bu nüshada muammalar elifbâ sırasına göre bir düzen içinde sıralanmış ve harf bölümleri başlıklarla ayrılmıştır. Diğer nüshalarda aynı isim için yazılmış farklı bir muamma ile karşılaşıldığında bu muamma, ait olduğu isim grubunun sonuna eklenmiştir. Her muammaya numara verilmiştir. Muammaların vezinleri başlarına eklenmiştir. Metnin yazımında genel olarak kabul gören çeviriyazı abecesi kullanılmıştır. Nüsha farkları ve açıklamalar dipnotta verilmiştir. Metne tarafımızdan yapılan eklemeler köşeli ayraç içinde gösterilmiştir.

2. Metin

mu'ammeyât-ı fî-ḥarfi 'l-elif

1. aḥmed

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ dēdüm olmadın bu fikrūḡ derdi ile bī-ḡarār
gel kerem kıl ḡamer-i ruḡ aduḡı kıl āşikār

dēdi al ümmü'l-kitābuḡ evvelinden ṡānını
lafz-ı evvelden benüm adumı ēyle iḡtiyār

¹ Sulṡān Cem, *Dîvân*: T 111^b.

2. mu'ammâ-yı aḥmed
Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilân

¹ kâmetün görelî bi-ḥamdi'llâh
devlete érdi cān-ı dil nâ-gâh

3. aḥmed
Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ gel éy aduḡ ögülmüşden ögülmüş
yoluḡda cān öḡ ölmüşden öḡ ölmüş

4. aḥmed
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilân

¹ yaşlarum kınyıla 'âlem muḥtaşar oldu beyân
tâ görenler nâme ardından okıyalar revân

5. aḥmed
Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

¹ yazıldıḡça ciger kınyıla 'âlem muḥtaşar şāhâ
hemân âyîne-i dilde görünür rüşen ü ziyâ

6. aḥmed
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ ismürji ister bulur her kim göre bu remzi yâr
kim aduḡ éy şeh kılemsüz yazılıcaḡ ḥamd olur

7. aḥmed
Müfte'ilün Müfte'ilün fā'ilün

¹ fâtiḥa fâtiḥa [ki] éy sîm-ber
kâma zebân érmedin ad kınsa ger

fıkr-i şāḫîḫ olıcaḡ evvelki lafz
devlet ile nâm-ı şerîfün kıḡar

² Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 111^b.

³ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 111^b.

⁴ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 111^b.

⁵ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 111^b.

⁶ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 111^b.

¹ +kim T.

⁷ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 111^b.

8. aḥmedī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ cem yüzürj ayına kıldukça nazār
arada cāndan hemīşe ḥamd ēder

9. ibrāhīm

Fā'ilātün mefā'ilün fa'lün

¹ görelī ebr-i zülfürj āhlayam
bād ḥoşdur seḥāb ile her dem

10. ibrāhīm

Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilān

¹ lebürj aḥduḳça olur rāh-ı 'adem çünki 'ayān
vehmi vardur o yola gitmese ēy cān u cihān

11. ibrāhīm

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ yaşum olalī deryāya berāber
görür āşüfte[-dil] ḥaylī belālar

12. ibrāhīm

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

¹ olurдум ebr-i zülfine ṭalebkār
cemālin ḡamda 'arz ētse eger yār

13. ibrāhīm

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ yoluḡ üzre şol ḳadar şu dökdi çeşm ḥaḳ bilür
kim teraḥḥum ḳılmaz iserj 'āḳıbet deryā olur

14. ismā'il

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ derd-i dil cem' oldı kim ḳıla beni bīmār-zād
nāḡehān zülfürj aradan çıḳdı oldı baḡa yār

⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^a.

⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^a, İ₂ 111^a, A 85^b, L 57^a, R 54^a.

¹ görelī: göre T/ bād ḥoşdur seḥāb ile her dem: bād çünkim seḥāba lāzımdur İ₂, A, L R.

¹⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^a.

¹¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^a.

¹² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^a.

¹³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^a.

¹⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^a.

15. ismâ'îl*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

¹ derd-i dil bîmâriyam def 'eylegil
ara yêrden zülfüñi ref 'eylegil

16. ismâ'îl*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân*

¹ bir nücümî dilbere şordum ne dênür sağa nâm
dédi burc-ı şevr tütduqda husûf ile nizâm
arada mihr-i felek kılsa gurûb âdem bilür
kim zemîni resm édüp nişfını tarh éde tamâm

17. ishâk*Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*

¹ kaçan kim adını şorsam yüz-â-yüz
gelüp dër evveli bir âhîri yüz

18. ishâk*Fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün*

¹ 'ışka tâ mesken-i maqâm oldu
hâne-i dil kamu şafâ tıldı
iki zülfün tıtalı hüsni yüzün
göñül iqbâl-i sermedî buldı

19. ishâk*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân*

¹ serv-i kıddür 'arz édüp sâkında halhal-ı hilâl
dâğ édüp yaqdı göñülde zülfün ile iki hâl

20. ishâk*Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün*

¹ ke's-i rahîk-i meyden germi ço câna dönsün
yâ ğam gide gönülde yâ bâr oda yansun

¹⁵ Sulţân Cem, *Dîvân*: T 112^a.

¹⁶ Sulţân Cem, *Dîvân*: T 112^a.

¹⁷ Sulţân Cem, *Dîvân*: T 112^a.

¹⁸ Sulţân Cem, *Dîvân*: T 112^b.

¹⁹ Sulţân Cem, *Dîvân*: T 112^b.

²⁰ Sulţân Cem, *Dîvân*: T 112^b.

21. ilyās

Mef'ülü mefā'ilün fe'ülün

¹ el şunar idi kaçuñ kemāne
zülfüñ eger olmasa bahāne

22. ilyās

Mef'ülü fā'ilätü mefā'ilü fā'ilün

¹ el şundi yār küşe-i zülfüñ götürmege
'uşşāk-ı haste-dillerüñ işin bitürmege

23. ilyās

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ ğam-ı zülfüñ baña çün sermed oldı
benüm-çün cümle el mātem-zed oldı

24. ilyās

Müfte'ilün Müfte'ilün fā'ilün

¹ şüretidür aduñuñ ey bī-vefā
hātıme-i hatm-ı kelām-ı hudā

25. ilyās

Mefā'ilün fe'ilätün mefā'ilün fe'ilün

¹ kimüñ ki resm ola bāğında şekl-i şah-ı riyā
el ura evvel arja tīg-ı ābdār-ı belā

26. ilyās

Fā'ilätün fā'ilätün fā'ilätün fā'ilün

¹ geymeye 'uryān tenüm hulle-i sündüsleri
zülfüñ bir ma'nadan etse riyāsı ey perī

27. eyyüb

Fā'ilätün fā'ilätün fā'ilätün fā'ilün

¹ bu revā mı var iken la'lüñ zülālī gibi şu
teşne-diller cān vére ol şuya qarşu şu dèyü

²¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^b.

²² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^b.

²³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^b.

²⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^b.

²⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^b.

²⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^b.

²⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 112^b.

28. eyyüb*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ çeşme-i çeşmüm döker pâyünje çün her lahza şu
her kaçan yusañ elüñ ey mäh-rū bu şuda yu

29. eyyüb*Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün*

¹ tā metā'-ı hevāñı aldı göñül
hāşılı zehri şuya şaldı göñül

30. ayas-ayaz*Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün*

¹ beni ğamz etdüñ ey ğamze ki dilber èyleye bī-dil
var ey ğammāz şād ol kim murāduñ oldu hep hāşıl

31. ayaz*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ serv-ğaddin ey göñül ger èyler iseñ ārzū
sāye-i zülfünj her dem cüst ü cū kıl kū-be-kū

32. ayaz*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ cem'-i bülbülden eger bir bülbül uça ey perī
yaz anuñ gülistān adın defterinde serserī

33. ayaz*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ ol şanem kim bāğ-ı cennet cennetün ābādıdur
la'l-i nābı 'ilm-i ihyāda mesīh üstādıdur

dil giriftār olmuş iken zülf-i müşk-āmīzine
yā kaşı araya girelden berü āzādıdur

²⁸ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 113^a.

²⁹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 113^a.

³⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 113^a.

³¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 113^a.

³² Sulţān Cem, *Dīvān*: T 113^a.

³³ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 113^a.

34. ayaz

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü mefā'il

¹ āyā ser-i zülfünge gönjül kıla mı ārām
çün olmadı hālī aradan miḥnet-i eyyām

35. ayaz

Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün

¹ ger sen āhū şikāre gelse n'ola
serv-ḳaddüñ kenāre gelse n'ola

36. ayaz

Fā'ilātün mefā'ilün fa'lān

¹ bu ḳadar luṭf ile saḡa ēy dōst
'ahde lāyık degül ḫaṭā ēy dōst

ēyledüñ va'de bir iki kerre
līk az ēyle kerreden ēy dōst

37. ayaz

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ 'arızuñ şevḳında la'lüñ ḫasretinden dā'imā
az olur deryā-yı çeşmümde yaşum ḳan olmaya

38. ebā bekir

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ gördi ḫüsni güneşin zülf-i seḫābında meger
ki gönjül zevḳ u şafādan çağırur cāna deger

39. ekmel

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

¹ dil-i āşüfte kāmildür yüzüñ şerḫi kitābında
cihān 'āciz-durur gerçi anuñ her faşl-ı bābında

³⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^a.

³⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^a, A 86^a, L 57^a, R 54^a.

³⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^a.

³⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^b.

³⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^b.

³⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^b.

40. ekmel*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ kanlu yaşımı gören ey yüzi gül
dér perişān-ḥāl olup bu şu degül

41. ebū türāb*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ ne vaqtin kim ḥabīb adın şoram ben
gülüp nāz ile dér ol yüzi gülşen

adım bir tāk-ı der kim çifti anuḡ
tutupdur bir cezīre içre mesken

42. iskender*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ ol-durur kūyının içre 'ākıbet maḥmūr olan
kaḡuḡuḡ öñinde eşküm bigi gil-ālūd olan

43. edhem*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ kaşuḡ yāyın dil-i dermānde görmiş
özin tīr ü belādan kaḡanda görmiş

44. edhem*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ eger olaydı ol ada müvecceḡ
yüz üstine yazardum aduḡ ey şeḡ

45. edhem*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ dil-i dermānde yā kaşuḡ görelden
ḡadeng-i ḡamzeḡe oldu nişāne

⁴⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^b.

⁴¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^b.

⁴² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^b.

⁴³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^b.

⁴⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 113^b.

⁴⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^a, A 85^b, L 57^a, R 53^b.

¹ nişāne: nişān A, L.

46. üveys

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'îl

¹ şikâr oldum kemân-ebrûña éy yâr
görinelden berü şol zülf-i 'ayyâr

47. es'ad

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilân

¹ ay yüzüñi ger göreydi hânesinde âfitâb
ol hacâletden kııurdu ebri yüzine niķâb

48. revâ [imâm-hümâm-îmân-emîn]

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ degüldür baña bu cevrüñ güzâfî
meger emründe cân atdı hilâfî

49. [imâm-hümâm-îmân-emîn]

Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

¹ iki ğam kııldı kaçduma el bir
baña ne olsa her ğamuñ biñi bir

⁴⁶ Sulţân Cem, *Dīvân*: T 113^b.

⁴⁷ Sulţân Cem, *Dīvân*: T 113^b.

⁴⁸ Sulţân Cem, *Dīvân*: T 114^a.

Nüşhada 48, 49 ve 50. muammalar “revâ” başlığı altındadır. Elif harfinin içinde bulunan “revâ” dikkatimizi çekmiş ve başlık altındaki muammalar incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Câmî adlı eserinde 49 ve 50. muammaların işaret ettiği çözüm yoluna dair kayıtlar görülmüştür: Çünân ki derism-i İmâm u Hümâm u İmân u Emîn. Hoş bûd dil yekî vü yâr yekî. Hoş olur gönül bir ve yâr bir. Tâ bûd derd ü gam hezâr yekî. Tâ ola derd ü gamun bini bir. Mısrâ'-ı sâñiden bu dört isim çıkar tarîk-i istihrâcı oldur ki lafz-ı derd ve gam tahlîl ve terkîb olmuşdur iki gamda binbirdür demek olur. İki gam lafz-ı gamgamdur ve gayn bindür çün bin ki gayndur bir ya'nî elif ola em em ittisâl ile İmâm olur ve bir gamdan murâd hemdür ve birinden murâd gamdur mecmu'ı hemgam olur çün gayn elif ola Hümâm olur veya iki gamdan murâd gamândur kaçan gayn elif ola İmân olur veya iki gamdan murâd gamındur kaçan gayn elif ola Emîn olur. (Çakırca, 2021, s. 178) Cem'in muammaları üzerinde uyguladığımız bu çözümle söz konusu isimlere ulaşıldığı görülmüştür. 48. muammanın ise bu iki muamma ile aynı başlık altında olması ve yazıldığı isimlerle ilgili takip edebildiğimiz ipuçları bulundurması nedeniyle aynı isimler için farklı yöntemle yazılmış bir muamma olduğunu söyleyebiliriz. Buradan müntensihin; layık, uygun, yerinde, münasip anlamına gelen “revâ” ifadesini birden fazla aynı isme yazılmış farklı muammaları işaret etmek için kullandığı sonucunu çıkarabiliriz.

⁴⁹ Sulţân Cem, *Dīvân*: T 114^a.

50. [imām-hümām-īmān-emīn]*Fe'ilatün mefā'ilün fe'ilün*

¹ sīneme kıan ile kılam taħrīr
eger olursa derd ü ğam biçe bir

51. eşref*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ lālede dil yok ki 'ışkuñ odına dāğ olmamış
sīnede dil yok ki müşkīn zülfüne tağılmamış

52. eşref*Fe'ilatün mefā'ilün fa'lün*

¹ dēdi dün yār baña kim ēy cem
seni ğanzemle kıluram bismil

ħarf-i evvelde ħod göñül gitdi
şükr kıldum arada ben bī-dil

53. evħad*Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül*

¹ ser-i zülfüne dil olaldan esīr
bir āşüfteyem ki bulunmaz nazīr

54. eħad*Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün*

¹ dil ħücreesinde la'l-i diger pāyimāl ola
ger ma'den-i tehī aña meşel mişāl ola

55. aķperdī*Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün*

¹ ķāf-ı ferāğati ēdinüp āşiyāne dil
'anķā mişāl baķmaz iken bu cihāna dil

görüp zemān güzellerini şu bigi n'edem
aķdı arada bir ķad-i serv-i revāna dil

⁵⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 114^a.

⁵¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 114^a.

⁵² Sulţān Cem, *Dīvān*: T 114^a, İ₂ 110^b, A 84^b, L 56^a, R 53^a.

¹ yār baña kim: baña yār kim İ₂, A, L, R.

⁵³ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 114^a.

⁵⁴ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 114^a.

⁵⁵ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 114^a.

56. aḥār

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

¹ naḫş-ı nigîn bigi yine bu rahmet âyetin
âhîrde oḫı çün bula cānum kerâmetin

57. argun

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ erġavān-ḳaddürsüz olursa çemen
ravza-ı rıdvān olursa istemen

58. emîr

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ bizden öḫdin yār eger meydāna başarsa ḳadem
ēy niçe şürîdeler baş oynaya her dem-be-dem

59. emîr

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ dēdüm ēy māh-ruḫ-ı zühre-cebîn māh-liḳā
kerem ét nām-ı şerîfünji 'ayān ēyle baḳa

dēdi maḳşürdur anuḫ olıcaḳ vaḳt-i du'ā
âḫir-i fātiḫadan olmaya bir laḫza cüdā

ḫarfü'l-bā

60. bekir

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

¹ lebüm naşîb-i nişāb-ı lebünġden ēy dilber
ger ola şerbet-i la'lüḫ bu ben ġarîbe yeter

61. bilāl

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ göñül zülfün ucından dāma düşdi
belā dāmi bu ben bed-nāma düşdi

⁵⁶ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 114^a.

⁵⁷ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 114^b.

⁵⁸ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 114^b.

⁵⁹ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 114^b.

⁶⁰ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 114^b.

⁶¹ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 114^b.

62. bābūr*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ sevincinden lebüñ yādında cānum
damağuma toķınmadı zebānum

63. bābūr*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ lebüñ keşf eyle bārī gel kerem kııl
çün erişmek diler ol cāna cānum

lebüñ bir mīve-i pür-āba beñzer
ki her bir kıatresi cüllāba beñzer

64. bābūr*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ fikr eden ismüñi bulur hīlesüz ger dilberā
penç nīlūfer bayağı meskeninde dutsa cā

65. bābūr*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ dilberā dībā dēr imiş kāz-ı ğam
k'atlas-ı cismümi toğrar dem-be-dem

66. bābūr*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ göñül zülfine el şınmak hāṭādur
k'aña maḥrem olan ancak şabādur

67. burhān*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ bār-ı ğamdan dil rehā kııl gel kerem kııl bir zamān
tā cihān oldukça aduñ ola meşhūr-ı cihān

⁶² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 114^b.

⁶³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 114^b.

⁶⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 114^b.

⁶⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 114^b.

⁶⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^a.

⁶⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^a.

68. burhān

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

¹ tuğra-yı kaşı toğraduğına [çü] lebleri
zülfeyn-i dilber ile o burhān gösterür

69. behlül

Fā'ilātün mefā'ilün fa'lün

¹ ışk odı dilde cāvidān yégdür
sīne dağurıla pür-nişān yégdür
çün bulur cān u dil şafā ğamdan
derd ü ğamı bize girān yégdür

70. bālī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ éy şanem bunca zamāndur kim ḥabībümsün benüm
démedüj bir gün ki éy miskīn ğarībimsün benüm
ḥüsünüjüj bāğı qalur bülbülsüz éy cān ger baña
démez iserj kim belālu 'andelībimsün benüm

71. bālī

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

¹ çevġān-ı zülfürj dér baña éy bī-nevā n'étmek gerek
dédüm ki ben dil-ḥastenüj başımı top étmek gerek

72. bālī

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

¹ dil yā қаşurıla tīr ü belāya nişānedür
raḥm éyle éy [perī] ki bu kez қаşdı cānedür

73. bāyezīd

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fa'lün

¹ elin alacağ iken n'éyleyem ayağa şalar
ḥazīn dilleri zülfıyle ol perī-peyker

⁶⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: A 85^a, L 56^a, R 53^b.

⁶⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^a.

⁷⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^a.

⁷¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^a.

⁷² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^a.

⁷³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^a.

74. bāyezīd*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ ser-i zülfünje pā-best olalı dil
elümle kendümi odlara atdum

75. bahā*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ lebünjüj la'li pür-luṭf u bahādur
anuṭçün dā'imā ol bī-bahādur

76. bahā*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ dēdüm ēy şīrīn-zebān u piste-fem
bādeler içem lebünjden dem-be-dem
yüz tecāhülden tıttup geldi dēdi
fārisī söyle ki türkī bilmezem

77. bahā*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ zīnet-i fūrkatde bulurdı bu resme nev-bahār
ger şüküfe içre yazılmaya idi nām-ı yār

78. bahā*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ şüküfe içre yazdum nām-ı yārı
ki ḥāşıl kılam andan nev-bahārı

79. bedir*Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün*

¹ şol āhuvāne gözleri şīrāne baḳsa ger
şīrünj dütä olursa dili çāk ēder çeker

⁷⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: A 87^a, L 57^b, R 54^b.

⁷⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^a.

⁷⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^a.

⁷⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^b.

⁷⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^b.

⁷⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 115^b.

80. bedir

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ dişlerüñ dürrine şol la'l-i lebün kim perdedür
keşf olursa ey şanem bî-ḥad olur ol perdedür

81. bedir

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ sermedī iḳbāle dil hem-dem olaldan oldı pāk
ḥāsīd-i aḥvel görüp bu ma'nā oldı helāk

82. bābā

Mefā'ilün mefā'lün fe'ülün

¹ meger bār-ı cefāda ḳaldı göñlüm
ki başına belālar aldı göñlüm

83. bālī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ èyledi bī-dil beni ṫās-ı nigün-ı felek
arada bu ma'nâyı yāra ne ḥācet dèmek

84. behmen

Fā'ilātün mefā'ilün fa'lün

¹ beni söyletme kim cihānı yaḳar
bende ḡam çoḳdur ey perī-peyker

85. behmen

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ ser-i ṫurrañ benüm-çün şalsa sāye
şeref baḡışlaya göñlüm semāya

86. perī

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

¹ götür yüzünñ burḳa'm keşf [èt] aradan perdeyi
tā kim yüzünñ şal'atı ḳıla tecellī ey perī

⁸⁰ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 115^b.

⁸¹ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 115^b.

⁸² Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 115^b, A 87^b, L 58^a.

¹ ki başına belālar aldı göñlüm: ki her laḫza çeker bār-ı cefāyı A, L.

⁸³ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 115^b.

⁸⁴ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 115^b.

⁸⁵ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 115^b.

⁸⁶ Sulṫān Cem, *Dīvān*: T 115^b.

87. berber*Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün*

¹ vezn-i cevâhir içre şu kim görmemiş bahâ
nağş-ı terâzû içre meger la¹-i yâr ola

88. berber*Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*

¹ yazar nağşını éylerken temâşâ
meger arada bir nağş oldu peydâ

ki anı gördüm oldum böyle şeydâ
beni kıldı belâ-yı ışkı rüsvâ

89. berber*Mefâ'ilün mefâ'lün fe'ülün*

¹ bir arada meger vaşfın yazarken
iki kez hâme gitdi kend'özinden

90. bākır*Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'al*

¹ çü peyk oldu şüf-ı ferâh-ı riyâ
bu şüretde gezmek neden dâ'imâ

fi-ḥarfi't-tā**91. taḳī***Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

¹ dilberim adı şol üç ḥarf oldu kim
var ḳamunuḳ iki gevher zīveri

ḥarf-i evvel başımuḳ tâcına tâc
ḥarf-i âḫir oldu yâruḳ efseri

³ evvel âḫir çü ma'lûmı oldu râst
evşatuḳ bunlar olupdur rehberi

⁸⁷ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 116^a.

⁸⁸ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 116^a.

⁸⁹ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 116^a.

⁹⁰ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 116^a.

⁹¹ Sulṭân Cem, *Dīvân*: T 116^a.

92. taḳī

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ lebüñ cāmını şun göñlüme sāḳī
cihānda dā'imā tā ola bāḳī

93. taḳī

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

¹ ger ismüñ bilmege reml edem ey yār
taḳī şekli gelür evvelde her bār

94. tāc

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ tāc-ı ser olalı ismüñ ey püser
ben daḫı ismüñi ḳıldum tāc-ı ser

95. tāc

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ tā cihān lafzında lafz-ı nām-ı yār
tā cihān olduḳça olsun pāyidār

ḫarfü'l-cīm

96. cüneyd

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ ḫurde-i zer iste her devlet ki var
ḫurdedārān-ı cihāna vērür el

97. cemāl

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ cem el şun zülf-i dildāra nihānī
ki bulasın ḫayāt-ı cāvidānī

⁹² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^a.

⁹³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^a.

⁹⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^a.

⁹⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^b.

⁹⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^b, İ₂ 111^b, A 86^b, L 57^b, R 54^b.

¹ iste: üstine A, L/ ki: - A, L.

⁹⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^b.

98. cemāl*Mef'ülü mefā'ülü mefā'ülü mefā'ül*

¹ zülfeyni o māhuḡ biri cīm oldı biri lām
tā kim dönicek lām bula ṭālib olan nām

99. cemāl*Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ül*

¹ yüzüñji gösterüp ol māh fi'l-ḡāl
'ayān oldı lebi altındaḡı ḡāl

100. cemāl*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ bağlamış zülfeynünḡ içre 'arızuḡ ābı girih
şanki ḡamzeḡ ḡorḡusundan şu ḡeyer müşkīn-zirih

101. cemāl*Mef'ülü mefā'ülü mefā'ülü fe'ülün*

¹ cānda resen-i zülfünḡi naḡş étmeyeli dil
ser terkin éder kim ḡam-ı zülfünḡ kıla ḡāşıl

102. cemāl*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ burḡa'ıḡ keşf étmege bir dem olursa ger mecāl
cem ḡönül terkin ḡalır tā ḡörine nūr-ı cemāl

103. cemāl*Mef'ülü mefā'ülü mefā'ülü fe'ülün / Mef'ülü fe'ülün*

¹ bir laḡza ḡamuḡ sīneden olmadı çü ḡālī
vallāhi ne müşkil
cān oldı [alur] derd ile bu şüret-i ḡālī
éy yār [çü] ḡacīl
³ dil zülf ü dehānuḡla dilerdi kıla ālı
kim cān éde ḡāşıl
hīç éyledi 'ömrin bu hevālarda olalı
derdi ile bu dil

⁹⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^b.

⁹⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^b, İ₂ 111^a, A 85^a, L 56^b, R 53^b.

¹ altındaḡı: altındaki L.

¹⁰⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^b.

¹⁰¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^b.

¹⁰² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^b.

¹⁰³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 116^b.

⁴ +miskīn T.

104. ca'fer

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ dil kaçan kim çeşm-i zülfün yād eder
ih̄tiyārı yoğ iken feryād eder

105. ca'fer

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

¹ uzanur zülfün ile 'ömrüm ey yār
dehānuñ görsem ara yerde tekrār

106. ca'fer

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ cürm-i bī-ḥaddümde 'afv-ı bī-girān
yaraşur olursa ey cān u cihān

107. ca'fer

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

¹ kaçd-ı ser-i cem kılalı çeşmün dil ü cāndan
feryād ederem āh ki feryād-resüm yok

108. celāl

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilān

¹ dün ağlayu öñinde türāba sürüp cebīn
dédüm ne dērler ismüñe ey yār-ı nāzenīn

güldi dedı ki lām-ı meyānını ismümün
cīminden evvel oqır iseñ dāl olur hemīn

109. celāl

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ ismünjün lām-ı meyānına dēr idüm oldı dāl
ey perī ger ḥāşıl olmasa bu ma'nādan cidāl

¹⁰⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^a.

¹⁰⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^a.

¹⁰⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^a.

¹⁰⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^b, A 86^b, L 57^b, R 54^b.

¹⁰⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^a.

¹⁰⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^a.

110. celāl*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ müşke teşbîh êtdi hālîni meger aşüfte-dil
bildi bekledügin oldı hāl-i dilberden hacîl

111. celālî*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ sözi dürdür lebi dürc-i le'ālî
dür-efşân êdicek şîrîn maķālî

harfû'l-hā**112. haydar***Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ cāmesinden ol şanem keşf êtse bir dem ger beden
naķşını görüp kamer olurdı benden müftetin

113. haydar*Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün*

¹ müflis çü yaraşmaz otura hānede epsem
cer şüretine der-be-der el şun yürî ey cem

114. haydar*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ naķş-ı çenberde eger zülfün yapa bir burc yêrün
hāk olunca cān u dil ol yêri kılmaz hîç terk

115. hasan*Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilān*

¹ habîb yüzini görse semen olur bî-dil
aņasa sünbül-i zülfin benefşe ola hacîl

¹¹⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 117^a.

¹¹¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 117^a.

¹¹² Sulţān Cem, *Dīvān*: T 117^a.

¹¹³ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 117^a.

¹¹⁴ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 117^b.

¹¹⁵ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 117^b.

116. ḥasan

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fa'lün

¹ maḥabbet-i ebedī sermedīde rüşendür
senünle anuñ için 'ışk işi müzeyyendür

117. ḥasan

Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilān

¹ gördi ḥālünji sünbülün fi'l-ḥāl
ëyledi ëy şanem vedā' be-lāl

118. ḥasan

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

¹ zülfünji êrgür āḥir-i bād-ı şabāḥa sen
k'ola nesīm-i cān bigi bād-ı şabā ḥasen

119. ḥasan

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

¹ şu kim ḥalvā-yı la'lün den naşīb-i ḥalḳ olmuşdur
n'ola dendānuma êrse benüm-çün ḥalḳ olmuşdur

120. ḥasan

Mefā'ilün mefā'lün mefā'il

¹ dëyelden zülfünje müşk ëy perişān
sözüm bigi perişānum perişān

121. ḥasan

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

¹ bizden dil alup sen yine ëy şāḥ-ı bī-gāne
kıldıñ bizi rüsvā nêdelüm cümle cihāna

122. ḥasan

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ ëy göñül gün yüzünji cān meclisi şabāḥı tüt
la'l-i nābını cihānuñ rāḥatü'l-ervāḥı tüt

¹¹⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^b.

¹¹⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^b.

¹¹⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^b.

¹¹⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^b.

¹²⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^b.

¹²¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^b.

¹²² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^b.

zülûf tût dèyü resen şundukça dèr la'l-i hâbîb
ko anı ger rāhat-ı rûh ister iseñ rācî tût

123. ḥasan

Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilān

¹ ḥālūñ oldukça kaşuñ üzre 'ayān
görmek için seni éver dil ü cān

124. ḥasan

Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ sünbül-i zülfürje hem-dem édeli yāsemeni
bî-dil éyledi ulaşup dil-i reyḥān semeni

125. ḥasan

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ ebr-i zülfün teşne dildür ḳanuma éy bî-vefā
āḥir andan bulısardur bilürem derde devā

126. ḥasan

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ bulur aduñı şormadın kimerde
çeken ḥüsñüñi mîzān-ı nazarda

127. ḥasan

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ gözleri yaşı aḳar cūy gibi gāh gehî
ki kenāre getüre cem seni éy serv-i sehî

128. ḥasan

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ dilerseñ ḥoḳḳa-ı dür görmek éy dil
leb ü şîrîn-dendānın nazār ḳıl

¹²³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 117^b, İ₂ 110^b, A 84^b, L 56^a, R 53^a.

¹²⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

¹²⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

¹²⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

¹²⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

¹²⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

129. ḥasan

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'īl

¹ dedüm ey zülfi cān bāğında tāvūs
çü ismün ṭalibiyem kılma me'yūs

gülüp dedi mu'ammādan tıyarsañ
keşide ḥissi yaz kim ola maḥşüş

130. ḥasan

Mef'ülü mefā'ilün fe'ülün

¹ bu bī-ser ü pāya sen kerem kıl
raḥm eyle ki ḥāl oldu müşkil

131. ḥasan 'ali

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ raḥş-ı gerdün қаtre-riz oldu vü kıldı terk-i ser
müşteriye na'l-i esbüj olalı iklil-i zer

132. ḥüseyn 'alī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ mäh-ı nev la'l olduğu maḥşüş olupdur ey perī
gösterelden na'l-i esbüj her tarafından müşteri

133. ḥasan

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

¹ dedüm ki ḥālünji 'arz et ya şerḥ kıl bālā
dedi ki kāmētümi 'arz edersen aḥsen ola

134. ḥasan

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fa'lün

¹ maḥabbet-i ebedī bende sermedīdür kim
seni göricegüz ey cān maḥabbetüm artar

¹²⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

¹³⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

¹³¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

¹³² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

¹³³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^a.

¹³⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: A 84^a, L 56^a, R 53^a.

¹ bende: baḥa R.

135. hüseyin*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ gün yüzür üstinde zülfür olalı müşkîn-nikâb
oldı hâl-i 'anberînüğe yavuz gözden hicâb

136. hüseyin*Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*

¹ ceme ger hâk-i reh dër ise dilber
eyü taşfirdür ta'zîme berzer

137. hamza*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ dëdi kim eşkâl-i reml esmâsinur
kanķısı isme münâsibse çıkar
ferd-i evvel zevc-i nâyında karar
ëylese ismüm bilür ehl-i nazâr

138. hamza*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il*

¹ göñül alalı bizden nevk-i müjgân
feraħdur ğamze-i pür-kînüğ ey cân

139. hamza*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ ger ham-ı ebrü-yı naķşın zâhid-i bî-derd-i dil
görse idi secde-i sehv édüp olurdu hacîl

140. hüseyin*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il*

¹ görelden hûsn-i bî-ħaddürji ey mâh
beni dil kendü hâlümde kıomaz âh

¹³⁵ Sulţân Cem, *Divân*: T 118^b.

¹³⁶ Sulţân Cem, *Divân*: T 118^b.

¹³⁷ Sulţân Cem, *Divân*: T 118^b.

¹³⁸ Sulţân Cem, *Divân*: T 118^b.

¹³⁹ Sulţân Cem, *Divân*: T 118^b.

¹⁴⁰ Sulţân Cem, *Divân*: T 118^b.

141. hüseyn

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ ğamuñdan öldüm eriş okı yāsīn
umaram līk bī-meşel okıyasın

142. hüseyn

Mef'ülü fā'ilätü mefā'ilü fā'ilün

¹ hürşīd-i hüsn içinde görindi çü müşteri
vér fetḥ-i sīne tā bulasın nām-ı dilberi

143. hüseyn

Mef'ülü fā'ilätün mef'ülü fā'ilätün

¹ zülfi gözinde iken mihre kılan nezāre
fikr etse ola vāqıf şormadın ismi yāra

144. hüseyn

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ güneşle hüsnün olalı müşennā
niğārā hüsn-i bī-ḥad oldı peydā

145. hüseyn

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

¹ küt-ı dil ü cān olmağa her dem leb-i sāķī
arada şunarsa ne şafādur mey-i bākī

146. hüseyn

Fā'ilätün fā'ilätün fā'ilān

¹ kaşuñ evci farkınuñ ḥaddi müdām
gösterür arada bir ayı tamām

147. hüseyn

Fā'ilätün fā'ilätün fā'ilān

¹ ḥasret-i bī-ḥad tutar dā'im kemīn
aradan cevrür şalaldan āstīn

¹⁴¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^b.

¹⁴² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^b.

¹⁴³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^b.

¹⁴⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 118^b.

¹⁴⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

¹⁴⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

¹⁴⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

148. hüseyn*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ sihr eder bî-ḥad k'ola dil ğarḳ-ı ḥūn
çeşm-i bî-mihrūj kimi ḳılmaz zebūn

149. ḥamza*Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilūn*

¹ ḳāmetūj göstereliden ḥareket gāḥ gehi
ḥarf-i evvelde ğalat ḳıldı cem ēy serv-i sehī

150. ḥamza*Mefā'ilūn fe'ilātün mefā'ilūn fe'ilūn*

¹ nihāl-i vaşlı ḳılır tāze rahmeti ezeli
erişmiş iken arja semm-i fūrḳatūj ḥaleli

151. ḥamza*Mefā'ilūn fe'ilātün mefā'ilūn fe'ilūn*

¹ müdām şüret-i ḥāli ḥabīb ayağa şalar
ki yolına dil ü cāndan hemişe vērile ser

152. ḥamza*Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilūn*

¹ ğamzejūj evveline zülfūj ulaşıp şanemā
ḥālūjī ğayb yüzinden n'ola ēylerse bahā

153. ḥamza*Fā'ilātün mefā'ilūn fa'lān*

¹ zülfūje baş ḳoşaldan ēy ruḥı al
ğamzeji gözle kim ne ēyler āl

şafḥa-ı ğaybdan nihān etdi
'anberīn-ḥadd ü müşk-i terden ḥāl

¹⁴⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

¹⁴⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

¹⁵⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

¹⁵¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

Bu muamma bir önceki muamma ile aynı başlık altındadır. Bir arada yazılan bu muammaların aynı isim için yazılmış iki ayrı muamma olduğu tespit edilmiştir.

¹⁵² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

¹⁵³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

154. Һamza

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fa'lān

¹ dehānı noqtasını nāgeh eyledi penhān
hezār dil ğam-ı 'ıŝkında oldu ser-gerdān

155. Һamza

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

¹ göz kıpdı ğamzeŋ ey şanem öldürmege ben bī-dili
bilsem beni öldürmeden yā rab ne ola Һaŝılı

156. Һamza

Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün

¹ kāmētün göstereydi ger harekāt
Һarf-i evvelde dil Һalurdı ğalaŧ

157. Һamīd

Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ Һadd-i meyde lebünjüŋ küşesi bulinsa eger
lezzet-i kand bulup [mey ola] fi'l-Һāl şeker

fi-Һarfi'l-Һā

158. Һalīl

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ bu ŝekl-i Һübdan ğül-rū 'ayān et
velī 'uŝŝākuŋa yine 'ayān et

159. Һalīl

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ Һayāl-i zülfünjüŋ yoŝdur küŝadı
periŝān eyle kim bulına adı

¹⁵⁴ Sulŧān Cem, *Dīvān*: T 119^a.

¹⁵⁵ Sulŧān Cem, *Dīvān*: T 119^b.

¹⁵⁶ Sulŧān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^a, A 85^b, L 56^b, R 53^b.

¹⁵⁷ Sulŧān Cem, *Dīvān*: T 119^b.

¹⁵⁸ Sulŧān Cem, *Dīvān*: T 119^b.

¹⁵⁹ Sulŧān Cem, *Dīvān*: T 119^b.

160. ḥalīl*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ ḥayāl-i zülfi peyveste n'edem kim
kılır aşüfte dil cem'iyyetini

161. ḥızr*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ ḥaber bülbül çü gül yüzinden aldı
eşit kim bülbül-i şürîde n'oldı

o zevk ile gidüp kendüden aḥter
birez yatdı gene kendüye geldi

162. ḥızr*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ leblerüñ naşrun min-allāhi okıdan ey ḥabīb
bulmaz 'aks-i ruḥuñda ḥāşıl-ı fetḥun qarīb

163. ḥālid*Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün*

¹ gör ḥālüñ ile zülfüñi ey meh neler kılır
dil ḥānesini ḥışm ile zır ü zeber kılır

164. ḥüsrev*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ serv-ḳaddüñ üzre naḳş-ı zülfüñe kılan nażar
serv-i sımın üzre şanur ḥüşe-i müşkinter

165. ḥüsrev*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ kevkeb-i ḥüsñüñ hemişe mürtefi'dür ey peri
'āḳıbet tā yüz olasin āfitāba müşteri

¹⁶⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^a, A 85^b, L 56^b, R 53^b.

¹⁶¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^b.

¹⁶² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^b.

¹⁶³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^b.

¹⁶⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^b.

¹⁶⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 119^b.

166. hüsrev

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ gül budagından meger bir berg ola peyvend-i serv
tā kim ola kâmetün ey mäh-rū mänend-i serv

167. hurrem

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ levh-i dilde derd-i 'ışkuñ bī-günāh
nağş olaldan eksük olmaz her gün āh

168. hudādād

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ hadd ü kaddün nağş olaldan sīney ey serv-i nāz
görmedüm hüsünün bigi bir kıble-i ehl-i niyāz

fī-ħarfi'd-dāl

169. dāvūd

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ olalı kâmet-i zülfün hüveydā
ħurūf eşkāl-i ma'kūs oldı peydā

170. dāvūd

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ elif rāki' olup dāl oldı li-fem
ki olalar maħabbet birle hem-tā

171. dāvūd

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

¹ elif kaddün görüp cānā rükū' [u] hem sücüd etdi
aıuñ-çün bī-ħad ol arada miskīn bunca sūd etdi

¹⁶⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 120^a.

¹⁶⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 120^a, İ₂ 111^a, A 85^b, L 57^a, R 54^a.

¹ bī-günāh: dilberā İ₂, A, L, R/ nağş olaldan eksük olmaz: eksük olmaz nağş olaldan İ₂, A, L, R.

¹⁶⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 120^a.

¹⁶⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 120^a.

¹⁷⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 120^a.

¹⁷¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 120^a.

Bu muammanın başına isim yazılmamıştır. “dāvūd” ismine yazılmış ayrı bir muamma olduğu tarafımızca tespit edilmiştir.

172. dāvūd*Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün*

¹ derdüñde revādur ki göñül ola hemîşe
tā ol ğam u derd ile şafā bula hemîşe

173. dāvūd*Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün*

¹ biz dil aşıfte zülfünge şanemā
düşeli vermişüz belāya rızā

174. dāvūd*mef'ülü mefā'ilün fe'ülün*

¹ dil görelî geçdi her şıfatdan
burayı begendi her cihetden

zülfeynüñ içinde hāne göster
k'uşandı göñül müsāferetden

175. dervîş*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ tā ki düşnāmı cemüñ in'āmidur
dilde dā'im yüz tıtan düşnāmıdur

176. dervîş*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ düşde gördükçe yüzüñi ey kamer
kılmazam bîdār iken mihre nazār

177. dervîş 'alî*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ zülf-i müşkînünle yüzüñi gören ey pür-'itāb
arıñ bî-ħad gece içinde bulur bir āfitāb

¹⁷² Sulţān Cem, *Dīvān*: T 120^a.

¹⁷³ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 120^a.

¹⁷⁴ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 120^a, İ₂ 110^b, A 84^a, L 55^b, R 52^b.

¹ - İ₂, A, L, R.

² uşandı gönül müsāferetden/zülfeynüñ ucında hāne tıtdı: İ₂, A, L, R.

¹⁷⁵ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 120^a.

¹⁷⁶ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 120^b.

¹⁷⁷ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 120^b.

fī-ḥarfi'z-zāl

178. zū'nnūn

mef'ülü mefā'ilün fe'ülün

¹ zevk-ı ebedī erişdi cāne
el şunalı yā qaşuñ kemāne

fī-ḥarfi'r-rā'

179. receb

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ yazmağa başladı [ḥaṭṭuñ] ḥaṭ-ı reyḥānı nesih
varaḳ-ı gülde 'ayān etmege sultānı nesih

şūls ḥaṭṭuñ ki lebün kūşesine yazdı riḳā'
etdi tevki' vü muḥaḳḳaḳ ile reyḥānı nesih

180. ramazān

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ kañğı ay kim ḳadre olmışdur muḥiṭ
ol semen-sīmānuñ adıdur başiṭ

181. rüstem

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ bir nücūm aşlın bilür meh-rüya dedüm ey şanem
de baña ism-i şerifün gösterüp luṭf u kerem

dedi kim her kim küsūf aşlın bilür fikr eylesin
tā ki bir gün bula isim çekmedin cevr ü sitem

182. rüstem

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

¹ olaldan rā qaşuñ zulmiyle meşhūr
göñülde olmadı derd ü belā dūr

¹⁷⁸ Sultān Cem, *Dīvān*: T 120^b.

¹⁷⁹ Sultān Cem, *Dīvān*: T 120^b, A 85^b, L 56^b, R 53^b.

¹ - A, L, R.

² ḥaṭṭuñ ki lebün: ḥaṭṭı ki lebi T.

¹⁸⁰ Sultān Cem, *Dīvān*: T 120^b.

¹⁸¹ Sultān Cem, *Dīvān*: T 120^b.

¹⁸² Sultān Cem, *Dīvān*: T 120^b.

183. rûkn*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân*

¹ kaddini penhân édelden ol nigâr
oldı dil zülfî ğamından bî-ķarâr

fî-ķarfi'z-zâ'**184. zübeyr***Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân*

¹ yüzünji görenlere cüllâb-ı la'lüñ kıl sebîl
çünkü cennet-zâ yerinüñ âbı olur selsebîl

185. zeyn*Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilân*

¹ yüzden götürgil küşe-i zülfünji éy cân u cihân
bi'llâh revâ mı kim düşe ayağa 'ömri cavidân

186. zâhid*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

¹ dedüm éy meh hüsünüñi 'âlem bilür
aduñı dahı 'ayân étseñ n'olur

güldi dedı evvelinden ğayrı men
altun ile yazıcaķ zerrîn olur

187. zâhid*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân*

¹ râhibünñ ger gevher-i süflîsi éy yâr-ı ķadîm
menzil-i 'ulviye meyl édüp ger olursa dü-nîm

ol güherlerden nişân ķalmayıcaķ arada hiç
farķ kılmaz râhibi zâhidi bir ķab'-ı selîm

¹⁸³ Sulţân Cem, *Divân*: T 120^b.

¹⁸⁴ Sulţân Cem, *Divân*: T 121^a.

¹⁸⁵ Sulţân Cem, *Divân*: T 121^a.

¹⁸⁶ Sulţân Cem, *Divân*: T 121^a.

¹⁸⁷ Sulţân Cem, *Divân*: T 121^a.

fî-ḥarfi's-sîn

188. sultân meḥammed

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

¹ yaraşur şâhân-ı 'âlem senden alursa sebak
çünkü yokdur salṭanat tahtına senden müsteḥak
câvidânî salṭanat ḳaddüñe lâyıḳ câmedür
mekremet tâcın bi-ḥamdî'llâh ki saña vèrdi ḥak

189. sultân meḥammed

Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

¹ çü şânurda bulındı luṭf-ı bî-ḥad
senüñ-çün maḥmedet oldı mu'ebbed

190. sultân meḥammed

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

¹ mihr ü meh anur için ḳıldı ṭaleb ḳapurı kim
cem gibi arada yüz süre der-i dergehüñe

191. sultân meḥammed

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

¹ çarḫ-ı atlas küşe-i eyvânurı görse ḥacîl
meh yüz urmağa der-i dergâhuña muḥtâcdur

192. sultân 'abdü'l-laṭîf

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

¹ éy ki sâ'ilden nihân étdüñ bugün ḥ'ân-ı ḥıṭâ
éylerem deryüze-i iḥsânur éylerseñ 'aṭâ
merkez-i 'adle muḥîṭ oldı çü görölün ḥüsrevâ

¹⁸⁸ Sultân Cem, *Divân*: T 121^a, İ₂ 109^b, A 82^a, L 54^b, R 51^b.

¹ - İ₂, A, L, R.

¹⁸⁹ Sultân Cem, *Divân*: T 121^a, İ₂ 109^b, A 82^a, L 54^b, R 51^b.

¹ oldi: olur İ₂, A, L, R.

¹⁹⁰ Sultân Cem, *Divân*: İ₂ 109^b, A 82^a, L 54^b, R 51^b.

¹ der-i dergehüñe: vara dergehüñe İ₂.

¹⁹¹ Sultân Cem, *Divân*: A 82^a, L 54^b, R 51^b.

¹⁹² Sultân Cem, *Divân*: T 121^a.

193. sultân hüseyin*Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün / Mef'ülü fe'ülün*

- ¹ her sözde leb-i la'lün anılırsa haṭādur
 ağılsa şekerden
 'uşşāka çü hüsnüñ güneşi nūr-ı ziyādur
 kim aṅa kamerden
³ şīrīn leb-i dendānuñ āyā māh-ı revādur
 gitmeye nazardan
 çıkmaz çü bu resm ile cihānda şanemā dūr
 bir 'ıkd-ı güherden

194. süleymān*Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*

- ¹ şu resme mihrün eyler ārzü dil
 ki ansuz olmaz bir laḫza bu dil

195. süleymān*Mefâ'ilüm mefâ'ilün mefâ'il*

- ¹ nazar kılalı ay yüzüne ey māh
 tamām aşüfte mihr ü māh ey māh

196. süleymān*Fā'ilātün mefâ'ilün fa'lün*

- ¹ tā saçundan nişān imiş 'ömrüm
 şanmışam cāvidān imiş 'ömrüm
 zülfüne şāne bigi ulaşalı
 bildüm aḫir hemān imiş 'ömrüm

197. süleymān*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

- ¹ 'āşık-ı bī-çāreye raḫm ēylemez
 nā-müselmāndur ḫabībün zülfi āh

¹⁹³ Sultân Cem, *Dīvân*: T 121^b.

¹⁹⁴ Sultân Cem, *Dīvân*: T 121^b.

¹⁹⁵ Sultân Cem, *Dīvân*: T 121^b.

¹⁹⁶ Sultân Cem, *Dīvân*: T 121^b, İ₂ 110^a, A 83^b, L 55^b, R 52^b.

A ve L nüshalarında muamma başlığı "kâsum" şeklindedir.

¹ - İ₂, A, L, R.

¹⁹⁷ Sultân Cem, *Dīvân*: İ₂ 110^a, A 83^a, L 55^a, R 52^b.

198. selmān

Mef'ülü mefā'ilün fe'ülün

¹ şol zülf ü dehān u qaddi şāhā
sende görelî cem oldı şeydā

199. selmān

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'îl

¹ yēridür dā'im etse āh u efgān
cemüñ çün oldı yārî nā-müselmān

200. selmān

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

¹ dil yok semende kim ruḥuñ āşüfte kılmamış
sünbül mi var ki zülfüñe āşüfte olmamış

201. selmān

Mef'ülü mefā'ilün fe'ülün

¹ lām oldı qadüm görelden ēy dōst
şol zülf ü dehān u qaddi sende

202. sa'īd

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ seḥer yüzüñ şu'ā'ından nişāndur
gece zülfüñ düninden imtiḥāndur

güneş 'ıyd-ı cemālüñe felekde
niğārā ḥarc için bir qurs-ı nāndur

203. sa'īd

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ sa'y ēder zülfüñe ulaşmağa dil
ister ol sünbüle çolaşmağa dil

¹⁹⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 121^b.

¹⁹⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 121^b.

²⁰⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

²⁰¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 110^a, A 83^a, L 55^a, R 52^b.

²⁰² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

²⁰³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

204. sa'd*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ mihrüm artar gün yüzünle zülfünge kılsam nazār
anuj için rüz u şeb cān u göñül anı diler

205. sa'd*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ sīm-berlerden murād umma yūri bā-zer daħı
kim zer ile fetħ olısar bend-i iskender daħı

206. sa'd*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ ay yüzünj ger göreydi hānesinde āfitāb
ol hacāletden kııurdu ebri yüzine niķāb

207. sa'd*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ 'aķd-ı zülfünjde yüz etmişdür girih
tā kıla āşüfte-dil anı zirih

208. sa'dī*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ kendü düşdi zülfünge çün bağrını kan ēylesün
lām-ı zülfünjde ķo dil feryād u efğān ēylesün

209. sinān*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ baŗa yētmez mi ğamurđdan ēy şanem āh u fiğān
sende bī-ħad nāz kıılma ēy meh-i nā-mihribān

210. sinān*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ dür dişün cem'ini ēy sīmīn-beden
görse terk-i ser kıla dürr-i 'aden

²⁰⁴ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

²⁰⁵ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

²⁰⁶ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

²⁰⁷ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

²⁰⁸ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

²⁰⁹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

²¹⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^a.

211. sinān

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

¹ çü yêter gamzesi êrür ço derdini êy dil
sen anı bulduñ ise gayrdan ferāğat kıl

212. sirāc

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

¹ êdindi hāk-i rāhuñ mihr ü meh tēc
ki tā olmaya anlar gayra muhtēc

213. sirāc

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilān

¹ olalı gün yüzüñ êy meh sirāc u devlet-i dīn
olupdur ism-i şerīfünñde tēc u devlet-i dīn

214. sulṭān

Mef'ülü mefā'ilün fe'ülün

¹ kaddünñle kaçuñ kıl āşikārā
kim görine hüsñ-i 'ālem-ārā

215. sulṭān

Fā'ilātün mefā'ilün fa'lün

¹ ebedīdür leṭāfet-i bī-ḥad
sende êy dil-rübā-yı tūbā-ḳad

216. sulṭān

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

¹ çün sözde leb-i la'lün añılursa ḥaṭādur
cem la'lün adın ağzına almaḳ ne revādur

217. sulṭān

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilün fa'

¹ şānuñda çü luṭf-ı ebedī nāzıldür
maḳşūd-ı cem ol şüret ile ḥāşıldur

²¹¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

²¹² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

²¹³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

²¹⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

²¹⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 122^b, İ₂ 109^b, A 82^b, L 55^a, R 52^a.

¹ ebedīdür: ebedī T/ dil-rübā-yı tūbā-ḳad: pādīşāh-ı hüsñ ü cemāl A, L, R.

²¹⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

²¹⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 110^a, A 83^a, L 55^a, R 52^a.

¹ maḳşūd-ı cem: maḳşūdum cem İ₂.

218. seyf*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'îl*

¹ şaf-ı zülfün şikendür pîç-der-pîç
yaraşmaz çün ser-i şafda şiken hîç

219. iskender*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*

¹ ne kadar éyler iseñ éyle cefâ
dil-i aşüfte senünür şanemâ

220. seydî*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

¹ zülfün el şunalı cevre éy şanem
eksik olmadı göñülden derd ü gam

221. seydî*Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*

¹ şarâbum kevşer ola hür sâķî
lebün şabâş bî-ħad ķalsa bākî

222. seydî*Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilân*

¹ ger ķadr-i zülfün içre du'â éylesem dürüst
geh geh arada yâd-ı liķāñ éylesem dürüst

223. sencer*Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*

¹ tâb vèrmek ser-i müjgân-ı siyekâra neden
çün gerekmez şanemâ küşe-i ħancerde şiken

²¹⁸ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

²¹⁹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

Muamma sîn harfinin altında olmasına rağmen başlığa “iskender” yazılmıştır. Bu, ismin “sikender” biçimi de olduğu için kabul edilebilir bir durumdur.

²²⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

²²¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

²²² Sulţān Cem, *Dīvān*: T 122^b.

²²³ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 123^a.

fî-ḥarfi'ş-şîn

224. şu'ayb

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

- ¹ hey nice ṭarrār olur ṭurreleri bendi çok
şu'belerde zülfi kim bir daḥı mānendi yok

225. şu'ayb

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

- ¹ lebünj öpdümse barja èyleme 'ayb
şarābuḡ evveli olmaz çü bî-'ayb

226. şu'ayb

Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

- ¹ ḥarem-i ḥāne-i dil olmaḡa her gözde güzel
fransanur küşeleri birbirine oldı bedel

227. şu'ayb

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

- ¹ ḥacāletden kamer olurdu penhān
görinse āfitāb-ı rüy-ı cānān

228. şems

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

- ¹ ravza-i cennet ki dەرler ḥüsnünjüḡ ābādıdur
nuḡl-ı devlet kim arjılır sāye-i şimşadıdur

229. şems

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

- ¹ levḡ-i dilde küşe-i zülfün müdām
müşkle her laḡza yazar naḡş-ı lām

²²⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 123^a.

²²⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 123^a.

²²⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 123^a.

²²⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 123^a.

²²⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 123^a.

²²⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 123^a.

230. şahâb*Mefûlû mefâ'ilû mefâ'ilû fe'ülün*

¹ ger zülfi şebi perde ola rûy-ı nigâre
âh-ı dil ile éyleyem anı iki pâre

231. şadî*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

¹ keşf édelden gün yüzünj éy mäh-rû
ol arada çıkdı dil elden kamu

232. şükru'llâh*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân*

¹ şekker-i la'lünj de dil buldı sükün
ref édüp bi'llâh anı kılma zebün

233. şükru'llâh*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

¹ cem leb-i şirînüje fırsat bulup érişse ger
âh kim şol la'l-i bî-mihrüj arada cân diler

234. şâh*Fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün*

¹ kûşe-i kaşuğa kemân déyen
döndi dedi kemân imiş bildük

fî-ħarfi'ş-şâd**235. şadr***Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*

¹ gönül zülfine el urmağ ħatâdur
k'arja maħrem olan ancak şabâdur

²³⁰ Sulţân Cem, *Divân*: T 123^a.

¹ éyleyem: éyleyeyüm T.

²³¹ Sulţân Cem, *Divân*: T 123^a, A 86^b, L 57^b, R 54^b.

¹ éy mäh-rû: ol sâde-rû A, L, R/ kamu: dirîğ A, L, R.

²³² Sulţân Cem, *Divân*: T 123^a.

²³³ Sulţân Cem, *Divân*: T 123^a.

²³⁴ Sulţân Cem, *Divân*: A 86^b, L 57^b, R 54^b.

²³⁵ Sulţân Cem, *Divân*: T 123^b.

236. şadr

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ visālün ħaccına erişmege cem
şafādan yüz sürer ħapuña her dem

237. şafî

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'îl

¹ şanavber reşk édüp vérmez mi ki bār
ħapuñ önünjde serv olmalı pür-bār

238. şadîĸ

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ gözün zülfün belā-yı pür-cefādur
dirîĸ arja ki arja mübtelādur

fî-ħarfi'z-zād

239. ziyā

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ şabādan uğrayup kūy-ı nigāra
görür bir şaf dür düşmiş kenāre

sevincinden alup tāc édüp anı
kılır evvel ki dürrin iki pāre

240. ziyā

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ şabāveş yüz süren ol āsitāna
erişür ey şanem maĸşūd-ı cāna

fî-ħarfi't-tā'

241. tahir

Fā'ilātün fe'ilātün fa'lün

¹ ismünji ħiç unudur mi ħātır
çünki bir nokĸadan olur zāhir

²³⁶ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 123^b.

²³⁷ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 123^b.

²³⁸ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 123^b.

²³⁹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 123^b.

²⁴⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 123^b.

²⁴¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 123^b.

¹ + kim T.

242. t̄āhir*Mef'ūlü fā'ilātün mef'ūlü fā'ilātün*

¹ t̄āk-ı kaşuñda ħadsüz dil niçe kıla zārı
 êy meh-nazar kılayduñ bir göz ucıyla bārı

243. t̄āhir*Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il*

¹ cemāl-i tal'atuñ gördükçe tekrār
 êrür reşkümden āhum māha her bār

244. t̄āhir*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ dēdüm aduñ nedür tebessüm édüp
 dēdi bir noқта ile zāhir olur

245. t̄ayyib*Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ülün*

¹ ħüsnüñüñ şem'ine çün édeli pervāneliği
 cem kıılır silsile-i zülfüñe dīvāneliği

feth éderseñ şanemā t̄īb-i ser-i zülfüñi ger
 dil-i şad-pāre ara yerde kıılır şāneliği

246. t̄abīb*Müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün*

¹ bir t̄ıfl-ı 'isā-dem bugün remz étdi bir söz üstine
 zülfüñ götür yüzden dēdüm barmaq ħodı göz üstine

²⁴² Sulţān Cem, *Dīvān*: T 123^b.

²⁴³ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 123^b.

²⁴⁴ Sulţān Cem, *Dīvān*: İ₂ 110^b, A 84^a, L 55^b, R 52^b.

²⁴⁵ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

Burada başlıktaki isim konusunda bir karışıklık söz konusudur: “t̄ayyib” ismi için yazılmış muammanın başlığına tahminlerimize göre önce yanlışlıkla “t̄āhir” yazılmış sonra bu hata karalanmamış altına “t̄ayyib” yazılmıştır. Bu durum bizi ilk bakışta alt alta yazılmış iki isim olduğu düşüncesine sevketmiştir. Fakat üstteki isme yapılan müdahaleler sebebiyle durumun bu şekilde olmadığı, müstensihhin hatayı karalamak yerine süslemeyi tercih ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

²⁴⁶ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

fī-ḥarfi'z-zā'

247. zahīr

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ naẓar-ı pāk olanlar yüzüñ āyīne bilür
yüzüñ āyīne bilenler 'aceb ayı ne bilür

fī-ḥarfi'l-'ayn

248. 'alī

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

¹ bulaldan ḥaṭṭ-ı ruḥsārında temkīn
bu naḳş-ı ḥüsne bī-ḥad yazdı tezyīn

249. 'alī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ bu perīşān bāğdan cān bülbüli olsa rehā
gülşen-i ḥüsñüñ ḥarīmin mesken eylerdi şehā

250. 'alī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ her ṭarafdan küşe-i māhı zemān étse felek
ol perī adın bilürdi şormadın ins ü melek

251. 'alī

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

¹ leb-i la'lüñ bigi derdüme ey cān
ararsam 'ālemi olmaya dermān

252. 'alī

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilān

¹ ben ḥastesinden édeli ol meh ḳadem dirig
dil ḥānesinde mesken éder derd-i ḡam dirig

²⁴⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

²⁴⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

²⁴⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

²⁵⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

²⁵¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

²⁵² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

253. 'alī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ ğamze-i mestüj ğamından hālî düşvār olmasa
cem bilürdi ismüjî zülfüjle bīmār olmasa

254. 'alī

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ eger rahm étmez isen ğy semen-ber

255. 'alī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ baş koyup bülbül gülüj ayağına dēr ğy şanem
hār cevr-küster görinür gözüme dünyā 'adem

256. 'alī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ zevk u ğam bulmağı gezdüm 'ālemi
birini buldum birini bulmadum

257. 'alā

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ zülfüj ğy meh fitne vü çeşmüj belā
ne belāya ğalmışam ben mübtelā

258. 'aṭā

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ dēdüm çeşmüm diler kim göre ğaddüj
tebessüm ğıldı dēdi gözüm üzre

²⁵³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

²⁵⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 124^a.

Bu muammanın devamı yoktur. Sayfadaki reddade ciltleme nedeniyle okunamamaktadır. Sayfa sonunda bulunan muammanın devamı unutulmuş veya muammanın bulunduğu sayfadan sonra gelen yaprak kopmuş olabilir.

²⁵⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁵⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: A 86^a, L 57^a, R 54^a.

²⁵⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^b, A 86^a, L 57^a, R 54^a.

¹ belāya: belāyam R.

²⁵⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^b, A 86^b, L 57^b, R 54^b.

259. 'āşım

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- ¹ hergiz nazîr olmaz idi saña fi'l-meşel
'âlemde zülfüne gözün olaydı ger bedel

260. 'abbās

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

- ¹ resm-i ışık-ı bî-hadüñde bu ben-i bî-dil belâ
görmüşem şol deñlü kim hadd ü kıyâs olmaz arça

261. 'oşmān

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

- ¹ gözün 'aks-i ser-i zülfün görelden
kara encüm bigi çıktı göz elden

262. 'oşmān

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

- ¹ gözün evvel anı dilerdi ey yār
ki şonra arada ola ğam-ı yār

263. 'oşmān

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

- ¹ değer her mäh-rüy-ı bî-vefāyı
'aceb bilsem gözümün ħāşılı ne

264. 'ömer

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

- ¹ kamer yüzinden etse zülfini dūr
ğedüp zulmet cihān olurdu pür-nūr

265. 'ömer

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

- ¹ ola mı zülfi 'ömrinden nişāne
görürem 'ömrünjü üstinde şāne

²⁵⁹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁶⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁶¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁶² Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁶³ Sulţān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^a, A 86^a, L 57^a, R 54^a.

²⁶⁴ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁶⁵ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

266. 'ömer*Mefā'ilün mefā'ilün mefā'îl*

¹ dün êtdüm ğamzesi ğamzını taħrîr
yine dönmeğe hāmem kıldı taqşîr

267. 'ömer*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ olmuşam la'lüj cefāsından zebün
merdüm-i çeşmüm olalı ğarķ-ı hūn

268. 'ömer*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ bilmek istersej nice yazmış adın kilik-i ezel
'aynı mażmüm eyleyüben lāmı meksür eyle gel

269. 'ömer*Fā'ilātün mefā'ilün fa'lün*

¹ hāl-i ğam hāk-i pāy-ı dildāre
'arz için istedüm yazam nāme

āhum odı şu resme yandurđı
daħı yazmağa dönmedi hāme

270. 'abdü's-şamed*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ kim ki zülfün ucına oldu esîr
lā-büd āşüfte olupdur yüzde bir

271. 'aşım*Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün*

¹ harāb olduĝın istersej bu 'ālem ey şeh-i 'ālî
götürgil burķa'-ı zülfün görinsün çeşm-i fettānuj

²⁶⁶ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁶⁷ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁶⁸ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁶⁹ Sulţān Cem, *Dīvān*: A 85^a, L 56^b, R 53^b.

² dönmedi: döymedi R.

²⁷⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 124^b.

²⁷¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: İ₂ 110^a, A 83^a, L 55^a, R 52^a.

fi-ḥarfi'l-ğayn

272. ğıyās

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ dödüm aduḡ nedür ey cān cihāndan daḡı yeg
dedi gūş ét bu sözi nükte-i cāndan daḡı yeg

ismüm ol mīv-māya berzger ki anı naqş edicek
olur ol bir yemişün adı ki andan daḡı yeg

fi-ḥarfi'l-fā'

273. ferruḡ

Mef'ülü mefā'ilün fe'ülün

¹ 'aks-i ser-i zülf-i yār-ı dilber
vermiş ruḡ-ı yāra ḡaylī zīver

274. ferruḡ

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilān

¹ na'l-ı semendün ey şanem olalı rüy-ı āfitāb
yüz sürer aḡa māh-ı nev tā kim bula bir fetḡ-i bāb

275. faẓl

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ dün verüp bir māh-ı şarfiye selām
dödüm ey meh-rū ne denür saḡa nām

çün selāmum aldı dedi adımıḡ
fāsı fā vü 'aynı ḡād ü lāmı lām

276. ferhād

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ adın ferhādveş bī-nām eyler
murādın her ki şīrīn sürmek ister

²⁷² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^a.

²⁷³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^a.

²⁷⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^a.

²⁷⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^a.

²⁷⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^a.

277. ferhād*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ zülfünjün ucına her dil kim düşer
derd-i dildür hāşılı éy sīm-ber

fī-ḥarfi'l-kāf**278. ḳāsım***Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilān*

¹ görse güneş yüzünü ḳamer kendüden gider
ṭübā ḳadün eşitse perīşān olurdu serv

279. ḳāsım*Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il*

¹ cem olalı ḡamuḡdan vāḳıf-ı ḥāl
süm-i esbüḡ édindi tāc-ı iḳbāl

280. ḳāsım*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ sen perī-manzar bu şekl ile görinelden şehā
ḳāmet ü zülfün ḡayālī gözlerümde ṭutdı cā

281. ḳāsım*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ ḳāmet ü ebrüḡ olaydı āşikār
olur idi bu cem-i bī-dil şikār

282. ḳāsım*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ bilür ise bir gün aduḡı nedür éy sīm-ber
ḳāmetin 'arz éyledi dēdi bilürseḡ bu yēter

²⁷⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^a.

Bu muamma bir önceki muamma ile aynı başlık altındadır. Bir arada yazılan bu muammaların aynı isim için yazılmış iki ayrı muamma olduğu tespit edilmiştir.

²⁷⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^a, A 83^b, L 55^b, R 52^b.

¹ olurdu serv: olup gider T.

²⁷⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^b.

²⁸⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^b, İ₂ 110^a, A 83^b, L 55^b, R 52^b.

¹ sen perī-manzar bu şekl ile görinelden şehā: sen perī-rüyü görelden éy melek bu ḡüsn ile İ₂, A, L: sen melek-rüyü görelden éy perī bu ḡüsn ile R.

²⁸¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^b, İ₂ 110^a, A 83^b, L 55^b, R 52^b.

¹ ḳāmet ü ebrüḡ olaydı āşikār: ḳāmet ü ebrüḡı ḳılsarḡ āşikār İ₂, A, L, R.

²⁸² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 125^b.

283. kāsım

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ kaddüñi 'arz éyle kim bî-ħad görür cānum cefā
zülfüñi arada göster tā ki dil süre şafā

284. kāsım

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ yā kaşuñdan küşe tutsa tîr-i ğamzeñ bî-gümān
ersem aña bulıram sehm-i sa'âdetden nişān

285. kāsım

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ kamer yüzinden almağa nişānı
hemîşe seyr éder āsumānı

286. kāsım

Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ kapuña her yañada yüz sürerem
kaddüñ ol arada görüñdügi-çün

287. kıvām

Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün

¹ kavm-ı 'uşşāk cem' olur her dem
tā ki yolunıda terk-i ser kılalalar

fî-ħarfi'l-kāf

288. kerīm

Mef'ülü mefā'ilün mefā'il

¹ ger bahre érişse eşk-i ħünin
nîlin igen ola rengi la'lîn

²⁸³ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 125^b.

²⁸⁴ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 125^b.

²⁸⁵ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 125^b.

²⁸⁶ Sulţān Cem, *Dīvān*: A 83^b, L 55^b, R 52^b.

²⁸⁷ Sulţān Cem, *Dīvān*: A 87^b, L 58^a, İ₂ 111^b.

²⁸⁸ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 125^b.

289. kerāme'ddīn*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ éy şanem haţţuñ gibi bulmaz kemāl
ger ser-i zülfüñ kıla dīn pāyimāl

290. kerīm*Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü mefā'il*

¹ ger serv ola şol kıdd-i ser-efrāzuña mā'il
n'ola dēnür el-cinsü ile'l-cinsi yemil

291. kemāl*Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il*

¹ kemān-ebrūñı çekdükçe nigārā
görinmez küşesinden küşesi hiç

fi-ħarfi'l-lām**292. laţif***Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ çünkü ihyā-yı mesihādur tudağuş éyle hay
k'oldı 'ömrüm éy şanem zülf-i ser-endāzuñda tay

293. luţf*Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün*

¹ yétmez mi perde zülf yüzine ki dā'imā
örter yüzine dāmenin ol tıfl-ı bī-vefā

294. luţf*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ tā görelden zülfüñ éy rūħ-ı revān
tālib oldı sāye-i zülfüne cān

²⁸⁹ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 125^b.

²⁹⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: İ₂ 110^b, A 84^a, L 56^a, R 53^a.

²⁹¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: A 85^a, L 56^b, R 53^b.

²⁹² Sulţān Cem, *Dīvān*: T 125^b.

²⁹³ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

²⁹⁴ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

fī-ḥarfi'l-mīm

295. meḥmed

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ dehān u zülfünjür muhtācudur dil
ḥadeng-i ḡamzenjür umacıdur dil

296. meḥmed

Mef'ülü fā'ilätü mefā'ilü fā'ilün

¹ dünyāda derd ü ḡam çekici gerçi çok begüm
çekmekde cem bigi ḡamurı kimse yok begüm

297. meḥmed

Fā'ilätün fā'ilätün fā'ilätün fā'ilün

¹ ḡarḳ-ı ḥün-ı dil kıılır yaşum kaçan kim aḡlayam
çeşm-i gevher-bārımur her küşesini ey şanem

298. meḥmed

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ dehānı zülfi naḳşın kılsa ḥāşıl
hemīşe şād olurdı hem-dem-i dil

299. meḥmed

Fā'ilätün mefā'ilün fa'lün

¹ dehenür görelı bi-ḥamdi'llāh
sırr-ı ihfāya oldu dil āḡāh

300. meḥmed

Fā'ilätün mefā'ilün fa'lün

¹ dōst bī-ḥad kıilup cefāları āh
ēyledi beni ḡamla dem-beste

²⁹⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

²⁹⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

²⁹⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

²⁹⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

²⁹⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

³⁰⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 109^b, A 82^b, L 54^b, R 51^b.

¹ kıilup: kıılır İ₂.

301. mehemmed*Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün*

¹ çokdur egerçi 'aşık-ı şâdik cihânda lîk
çekmekde cem gibi gamuñı kimse görmedüm

302. mehemmed*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ çün kaşuñ yayını çekmekde gözüñ hâ mîm oğur
bismil içün dedü bi'smi'llâh dil ihlâş ile

303. mehemmed*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ ağladukça ğarķ-ı hûn-ı dil olur
çeşm-i gevher-bārumuñ her küşesi

304. mehemmed hân*Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün*

¹ cem göñül vèrdi ki medhüñ olalı hem-dem-i dil
cân gibi medh-i ferağ-bağşuñ ana vèrdi şafâ

305. muştafâ*Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün*

¹ şol cām-ı muşaffâda lebüñ küşesi muñlak
görindügi-çün sâķî ber ü cām-ı muravvak

306. maħmūd*Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün*

¹ her kim ebedî cānına cevr ü sitem ister
cem bigi göñül bir kıl ile zülfüne bağlar

³⁰¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: İ₂ 109^b, A 82^b, L 54^b, R 52^b.

¹ gibi: bigi A, R.

³⁰² Sulţān Cem, *Dīvān*: A 82^b, L 55^a, R 52^a.

³⁰³ Sulţān Cem, *Dīvān*: A 82^b, L 55^a, R 52^a.

³⁰⁴ Sulţān Cem, *Dīvān*: A 82^a, L 54^b, R 51^b.

¹ gibi: bigi A, R.

³⁰⁵ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

³⁰⁶ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

307. mahmūd

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

¹ kim var ki ğam-ı 'ışk ile 'uşşāk arasında
cem gibi göñül bir kıl ile zülfüne bağlar

308. murād

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ cemüñ işi olurdu zevk u şādī
mey-i la'lünde ger bulsa murādi

309. manşūr

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ bir meh-i hūrīye dēdüm luṭf ile
aduñı éyle mu'ayyen kıl kerem

luṭf-ıla kılup tebessüm dēdi kim
adımuy terhīmidür ḳalb-i şanem

310. muḥsin

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ egerçi 'ālem içre bī-nevāyam
n'ola çün ḥüsünüñ ile āşināyam

fī-ḥarfi'n-nün

311. nūḥ

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān

¹ āfitāb altında gördüm iki aḥter münḥasīf
baḳup uşṭurlāb-ı dilden dāide-i aḥter-şinās

nāgehān ol iki aḥter daḳı oldu munṭabık
'azm édüp semt-i ḳademden ḳıldı meyl-i semt-i re's

³⁰⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^b, A 86^a, L 57^a, R 54^a.

¹ gibi: bigi A, R.

³⁰⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^a.

³⁰⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^a, A 84^b, L 56^a, R 53^a.

¹ meh-i hūrīye: meh-i naḥviye T, A, L.

³¹⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 110^b, A 84^a, L 56^a, R 53^a.

³¹¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^b.

312. nūḥ*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ olaldan leyle-i zülfine meftün
dil-i mecrūḥ yandı oldu mecnün

313. ni'metu'lláh*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ gün yüzi üstinde yāruḡ ol hilāl-ebrūyı gör
berjlerin baḡ ṭarf-ı mehde ol iki hindūyı gör
el şunar zülfeyne dā'im dāmen-i mehde ḥaṭı
hey nice çok başlu fettān olur ol cāzūyı gör

314. nāşır*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ dedüm ey sīmīn-beden aduḡı meşhūr èyle gel
gülđi dedı 'unşuru cem' èyle adum andan al

315. nāşır*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ niyāz ü şabr isterseḡ nigārā
olardan bende biri var biri yok

316. necmī*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ dil-i mecnün eger edinse efser
ḡubār-ı ḥāk-i pāyuḡ kıla ekşer

317. necmī*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ nigārā kaşuḡ u şehlā gözüḡden
cefādan ḡayrı nesne görmedüm ben

³¹² Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^b.

³¹³ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^b.

³¹⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^b.

³¹⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^b, A 87^a, L 58^a.

³¹⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^b.

³¹⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 126^b, İ₂ 111^a, A 85^a, L 56^b, R 53^b.
necmī: necm İ₂, A, L, R.

¹ cefādan ḡayrı nesne görmedüm ben: cefālar görmişem èyle teraḥḥum İ₂, A, L, R.

318. nefes

Fā'ilātün mefā'ilün fa'lün

¹ sermedī oldı çün cefāsında
katlanam her cefālara ben de

319. noyan

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ tīr-i ğamzeğ ister iken der-be-der
her tarafından kaşlaruğ yā gösterür

320. niżām

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ yād anuğ-çün eylerem kıddüği ebyātumda kim
nazm-ı şî'rümde anılsa kıametüğ zibā düşer

321. naşr

mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ nazardan yā kaşuğ dūr olduğınca
erişür cānuma tīr-i melāmet

322. naşūĥ

müfte'ilün mefā'ilün müfte'ilün mefā'ilün

¹ ka'be yüzinde dil budur kaşına secde kılduğı
kim aña dā'imā ola şavma'a küşe-i ĥarem

fī-ħarfi'l-vāv

323. velī

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ zülfüğ elden gitdüğince bağa sevdālar gelür
'işkuğı anıduğça göğlüm bağa ğavğālar gelür

³¹⁸ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 126^b.

³¹⁹ Sulţān Cem, *Dīvān*: A 83^a, L 55^a, R 52^a.

³²⁰ Sulţān Cem, *Dīvān*: İ₂ 110^a, A 83^a, L 55^a, R 52^a.

³²¹ Sulţān Cem, *Dīvān*: İ₂ 110^b, A 84^a, L 55^b, R 53^a.

³²² Sulţān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^b, A 87^a, L 57^b, R 54^b.

³²³ Sulţān Cem, *Dīvān*: T 127^a.

324. üveys*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ resm-i zer kılma taleb dervîş iserj
geç bu kapudan eger dervîş iserj

325. vefā-veys*Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün*

¹ ezeli büse diler kim ebedî kıla göñül
bu temenni leb-i yār arada bulınsa olur

fi-ḥarfî'l-hā'**326. hāşimî***Mef'ülü mefā'ilün mefā'il*

¹ pervâne bigi yanar göñül āh
şem'-i ebedî yaqalı ol mäh

327. hāşim*Mef'ülü fā'ilātü mefā'ü fā'ilün*

¹ heyhāt yaşlarum aqalı levḥ-i dilde çok
bozdi ḥurūf şöyle ki bir varsa iki yok

328. hāşim*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ gözünjün küşesine hā dèyince
nice 'aşıkları mefün edersin

329. hürmüz*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

¹ cānumı 'ışk āteşi ile kııldan aşınā
buldi hicr-i cān-güdāzur müzd-i bi-ḥad dilberā

³²⁴ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^a.

Muamma vāv harfinin altında olmasına rağmen başlığa “üveys” yazılmıştır. Bu, ismin “veys” biçimi de olduğu için kabul edilebilir bir durumdur.

³²⁵ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^a, A 87^a, L 57^b.

Muamma, T nüshasında “vefā”; A, L nüshalarında “veys” başlığı altındadır.

¹ bulınsa: görinse A, L.

³²⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^a.

³²⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^a.

³²⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^b, A 87^a, L 57^b, R 54^b.

³²⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^a.

330. hümāmī

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'il

¹ bulmazdı ğam-ı hicrāna dermān
şifā-yı vaşluğ olsa hāşıl ēy cān

fi-ḥarfī'l-yā'

331. yaḥyá

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ zindeyem ger mürde ēylerseğ beni
'ālemüñ sultānı kılsun ḥağ seni

332. yaḥyá

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹ olur zinde göñül uğraduğınca
şabā geçdüğü-çün ḥāk-i rehün den

333. ya'ḳūb

Fe'ilātün mefā'ilün fa'lün

¹ dili biryān çeşmi giryānum
ḳoma bī-ḥāşıl ola sultānum

334. yūsuf

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹ nev-bahār erişdi bī-ḥad rūşen oldı her ḫaraf
beğzer ēy meh-rüy-i 'ālem mihre erişdi şeref

335. yūsuf

Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

¹ ēy şanem 'azm edicek derd ile senden yaña dil
zülfüñ ucnu diler kim ēde müşkil baña dil

³³⁰ Sultān Cem, *Dīvān*: T 127^a.

³³¹ Sultān Cem, *Dīvān*: T 127^a.

³³² Sultān Cem, *Dīvān*: A 84^b, L 56^a, R 53^a.

³³³ Sultān Cem, *Dīvān*: T 127^a.

³³⁴ Sultān Cem, *Dīvān*: T 127^a.

³³⁵ Sultān Cem, *Dīvān*: T 127^b.

336. yūsuf*Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*

¹ 'āşıkları cem' éyledi şimşir-i ğamzeñ éy şanem
tā kim perişān éyleyüp 'arz éyleye cevr ü sitem

337. yūsuf*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün*

¹ yüzün bī-ħad şafā-yı zindeġānī
lebün naqş-ı ħayāt-ı cāvidānī

338. yūsuf*Mef'ülü mefā'ilün fe'ülün*

¹ bu şekli çü gördün éy göñül sen
var küy-ı belāyı éyle mesken

339. yūsuf*Fā'ilātün mefā'ilün fa'lün*

¹ la'l-i rüyüñ görildi éyledi cem
eşk-i çeşmini ħün u deryā hem

340. yūsuf*Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün*

¹ rāh-ı ğamla sefer-i 'işka bulunmayalı ħad
āh kim ħaste göñül bulmadı ārām-ı vişāl

fi-ħarfi'l-lām-elif**341. lālā***Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilān*

¹ kim dilerse nām-ı dilberden nişān
bī-nuqaṭ bir ismi kılsun imtiħān

kim olıcak nişfi nişfa muntābık
biri birine mutābıkdur hemān

³³⁶ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^b.

³³⁷ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^b.

³³⁸ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^b.

³³⁹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^b.

³⁴⁰ Sulṭān Cem, *Dīvān*: İ₂ 111^a, A 86^a, L 57^a, R 54^a.

¹ sefer: - R.

³⁴¹ Sulṭān Cem, *Dīvān*: T 127^b.

3. Sonuç

Çalışmamızda, Sultan Cem'in tespit edilen tüm muammaları bir araya getirilmiştir. 281'i ilk defa bu çalışmada zikredilen Cem'e ait muammaların sayısı 341'dir. Cem'in, her harfi kullanarak birçok isme yazdığı bu muammaları ve muammaların sayısını göz önünde bulundurarak bu türe önem veren bir şair olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Arslan, M. (1992). Muammâ Geleneği ve Cem Sultan'ın Bazı Muammâlarının Çözümü. *Yedi İklim* (3. Cilt/24+6, s. 26-32). İstanbul.
- Babaarslan, G. (2020). Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda Bulunmayan Bazı Şiirleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* (24/2, s. 55-116). Ankara.
- Çakırca, T. (2021). *Sürûrî Şerh-i Mu'ummeyât-ı Câmî (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Ersoylu, İ. H. (1981). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 157.
- Ersoylu, İ. H. (2013). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Okur Meriç, M. (2006). *Sultan Cem Hayatı, Esareti, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirleri*. Ankara: PYS Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü.

YILDIZ, Saadettin.*

“Sefercioğlu'nun Şiirleri Üzerine Notlar”

1. Sefercioğlu'nun Şiiri ve Gelenek

Gelenek, edebî esere “geçmiş olan bir sanat organizasyonu” olma özelliği kazandırır. Eskiye bağlanan bir eser, aynı zamanda, bünyesinde taşıdığı kalıcı özellikler sayesinde geleneği bugüne de taşımış olur. Sağlam bir geleneğe dayanmak, başlangıcı olma anlamına geldiği gibi, bir gelenek oluşturacak güce sahip olmak da süreklilik özelliği taşımak anlamına gelir. Sanatta öncesi olmayanın sonrası da kolay kolay olamaz. “...gelenek, devam eden ve değişen şeyler içinde aynı kalandır.” (Yavuz,1999:43) Gelenek, edebî çığırları aynı denize bağlayan canlı bir yapıdır. Yılların eleğinden geçmiş omurgasıyla örnek olur. Sanatçı o omurgaya yepyeni bir beden oturturken, gelenekte gördüğünden daha iyisini yaratmak üzere yararlanır. Bu, bir yönüyle geleneğe bağlanmış, bir yönüyle de ona karşı direniştir.

Sefercioğlu, geleneğin sunduğu hayal sistemi, biçim, yorum ve söyleyiş imkânlarından geniş ölçüde yararlanan bir şairdir. Divançe-i Seferî'nin ilk baskısına yazdığı önsözde, şiir için, “...her zaman bir şeyler fısıldayan, rûhumuzu, duygularımızı, arzularımızı gurbetten sılaya, sıladan gurbete taşıyıp duran bir *bâd-ı sabâ* yahut bir *bâd-ı sarsar* diyor. Yalnızca bu iki tamlama / kavram bile onun gelenekle arasının iyi olduğunu görmemiz için yeterlidir. Şiirin bir yönüyle “ince bir rüzgâr” bir yönüyle “fırtına” olarak düşünülmesi ise -kalıpların gelenekselliğine rağmen- bugüne bağlanması ifade eder.

Geleneğe bağlanmak sanatçılar için küçümsenmeyecek bazı riskler de taşır. Öncelikle, okuyucu bunu etkilenmenin çok ötesinde, “aşırma” olarak görebilir; sanatçı, kendi sesini kaybedebilir, kendi şiir mimarisini kurmasını geciktirebilir. 1960'lı yıllardan başlayarak kendi sesini bulma mücadelesi veren Sefercioğlu, zaman zaman “kök”ten gelen seslerin baskısına uğramakla birlikte kendi sesini bulma çabasını da sürdürmüştür.

1.1. Üç yatakta akan şiir ırmağı

Genel kabule göre, şiir ırmağımızın üç ana kolu var. Edebiyat tarihimiz bu kolların gelişiminin ve birbiriyle olan ilişkilerinin tarihidir.

* Prof.Dr. (Emekli), saadettinyildiz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8784-6038/0000-0001-9793-312X

Edebiyatta dün, bugünün doğduğu kaynaktır. Bağımsız-bağlantısız olduğunu iddia edenlerin eserleri de dahil, sanat eseri dün ile yarın arasında doğar. Bugün, kendisinden ibaret kalmaz.

Sefercioğlu'nun şiirinin de kaynağı “dün”dür. Kendisiyle yapılan bir söyleşideki şu sözler, onun şiir yolculuğunu özetler mahiyettedir:

Halk şairlerimizin yanında Yahya Kemal Beyatlı, Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Veli Kanık, Cahit Sıtkı Tarancı ile, bizzat tanışmak ve şiirlerini kendi sesinden dinlemek mutluluğunu yaşadığım Arif Nihat Asya ve İlhan Geçer, o yaşlarımda şiirlerini okumaktan ve örnek almaktan büyük mutluluk duyduğum şairlerdi. Daha sonra, özellikle edebiyat fakültesindeki eğitimim sırasında okuyup incelemek durumunda kaldığım bütün Türk şairleri, özellikle Halk ve Divan şairleri ilgi alanımda yerlerini aldılar. (Sefercioğlu; 2022:11)

Sefercioğlu, Eski Türk Edebiyatı araştırmacısı, biyografi / bibliyografi ve kütüphanecilik uzmanı olarak edebiyatımızın uzun geçmişini, dil katmanlarını, kültürel uğraklarını, poetik çıgırlarını, şairler başta olmak üzere sanatçıları... iyi bildiği için bütün bunların içinden geçip geldiği gelenekleri de bilir. Onun gelenek/ler/le ilişkisi bilinçli bir tercihin sonucudur. Tayyip Atmaca'nın sorduğu “Sizce geleneğe bağlanmak bugünden geçmişe gitmek mi, geçmişe bugüne taşıyarak yeniden inşa etmek midir?” sorusuna verdiği cevap bu bilinçli tercihin ifadesidir:

Bence geleneğe bağlanmak bugünden geçmişe gitmek ya da geçmişe bugüne taşıyarak inşa etmek değildir. Geleneğe bağlı olmak geçmişle gelecek arasında bir köprü kurup geleceği geçmişle zenginleştirmek, bir milletin örf, âdet ve kültür bağlarını kuvvetlendirmektir ve her milletin buna mutlaka ihtiyacı vardır. Bunu ihmal eden ya da terk eden milletler; millet olma vasıflarını, özgürlüklerini yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Hazır elinde güzel ve faydalı bir yapı varken niçin onu yıkıp, yeniden bir bina yapmaya uğraşmalı? Yapılacak şey o güzel yapıya daha güzel yapılar ilave ederek onu daha mükemmel hale getirmektir. Yüzlerce hatta binlerce yılın birikimlerini yok edip yeniden biriktirmeye uğraşmanın bir mantığı olabilir mi? (Sefercioğlu; 2022:12)

Şairin, “Yüzlerce hatta binlerce yılın birikimlerini yok edip yeniden biriktirmeye uğraşmanın bir mantığı olabilir mi?” sorusu, edebiyatımızda özellikle Tanzimat'tan bu yana tartışılmalı “yenileş/tir/me meselesi”ne de cevap sayılabilir.

Hem Divan hem de Halk şiirimizde, geleneğin içinde kalarak yepyeni şiirler söyleyen ve bu yüzden “ayakta kalan sanatçıları saysak

uzun bir liste ortaya çıkar. Necâtî, Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî, Nâilî, Şeyh Gâlib; Yûnus, Köroğlu, Karacaoğlu, Dadaloğlu, Veysel geleneğin içinde kalarak var olmak gücünü gösteremeselerdi unutulur giderlerdi. Onlar, Sefercioğlu'nun söyleyişle, yok edip yeniden biriktirmek yerine yüzyılların birikimine eklemeler yaptıkları için ayakta kaldılar.

Uzun yıllar Eski Türk Edebiyatı çalışmış olması, şüphesiz, şairin geleneğe yakınlığının / yatkınlığının önemli bir sebebidir. Fakat bu tür ilişkileri tek bir kaynağa bağlamak doğru olmaz. O, bir Orta Anadolu şehrinde (Nevşehir'de) doğmuş, Türkiye'nin başkenti de olsa her zaman bir tarafı "Anadolu kalan" Ankara'da büyümüş; Toroslardaki bir köyde¹ öğretmenlik yaparken, Anadolu'nun "yükseklerdeki saf kültürü" ile iç içe yaşamıştır. Gençlik döneminde şiirlerini okuduğu, şiir matinerlerinde dinlediği, bizzat tanıştığı sanatçıların çoğunun geleneğe yabancı olmayışı da önemli bir etkidir. Bunların, onun şiir karakterinin oluşmasında tayin edici bir rol oynamış olduğunu düşünmek gerekir. Bu geçmiş, onun, iki esaslı geleneğin, Divan şiirinin ve Halk şiirimizin dünyalarını erken yaşta fark etmesini sağlamıştır.

Bu fark ediş, onun -mesela- Divan güzeline Karacaoğlu gibi bakmasını ve geleneğin içinde kalarak yeniden onu inşa etmesini hazırlamıştır. Eğer Divan güzeline Divan şairi gibi bakmış olsaydı "iki keman kaş" yerine "kemân ebrû", "Dolunayı döz eylemiş" yerine Şeyh Gâlib gibi *Gerden-i sâfi beyâz öyle ki kâfûr gibi / Çeşm ü ebrûsu siyâh öyle ki semmûr gibi* diyecek, hilâli göklerden alıp sevgiliye kaş eylemek ise belki aklına bile gelmeyecekti:

Yaradan hayli özenmiş
Güzellere baş eylemiş
Almış hilâli göklerden
İki keman kaş eylemiş

Dudu kuşu gibi dili,
Gül yaprağı nâzik eli
Kemend saçlarının teli
Dolunayı döz eylemiş

Hûri gibi soy yaratmış
Melek gibi huy yaratmış

¹ Tarsus'a bağlı Çamlıyayla nahiyesinin Körmenlik köyü (Çamlıyayla şimdi ilçe, Körmenlik ise mahalledir)

Elif gibi boy yaratmış

Sanırsın ki düş eylemiş (Dîvan Güzeli, *Divançe-i Seferi*, s. 114.)

1.1.1.Divan şiirine bağlanış

Sefercioğlu'nun Divan şiiriyle ilk bağlantısı özellikle vezin ve nazım şekli üzerinden gerçekleşmiş ve şair, Akif'in, Yahya Kemal'in, Faruk Nafiz'in, Arif Nihat'ın, Mehmet Çınarlı'nın, Bekir Sıtkı'nın yaptığı gibi, konuşulan Türkçe ile aruz şiirleri yazmıştır. Ancak bu ilişkinin zaman içinde Divan şiiri kültürü ile daha fazla yoğrularak derinleştiğine de dikkat etmek gerekir.

Divân-ı Seferî'de "Münâcât"tan aldığımız şu mısralar, dil, hayat yorumu, hayal unsurları ve özellikle Divan şiirinin kültür dokusunu örnekleyen telmihleriyle geleneğe bağlıdır:

Leylâları Mecnunları sahrâlara sal sen
Mansûrunu bekletme sakın dârını lutf et
İbrâhim-i cân yanmada Nemrûd ateşiyle
Dil-dâdene cennet gibi gül-zârını lutf et

...

Nefs ejderi kasdeyledi tüm canlara eyvâh
Cânâ yed-i Mûsâ'da olan mârını lutf et

...

Âyîne-i dil kesret-i âlemlerle karardı
Çok görme Senâî'ne de Lâyhâr'ını lutf et
Âvâre gönül sâim-i hicrân nice demdir
Reddetme yazıktır ona iftârını lutf et

...

Münkirlerin inkârına tâkat getirilmez
Ashâb-ı dil ü cân uyusun gârını lutf et

Şairin, zaman zaman, mistik bir ruh hâline bürünerek, Divan şairlerinin -bazan âdettendir kabilinden- din ve tasavvuf terminolojisine baş vurmaları gibi, mistik unsurlar kattığı da olur. Bu durumda, dilin biraz olsun ağırlaştığı görülür:

Aldanır her kim bu dünyâ zevkinin hayrânıdır
Her iki dünyâda izzet şüphesiz vahdetde var
Maksadın Kevser şarâbından nasîb almak ise
Vuslatın esrârî firkattir bilin şefkat de var
Nefs atından inmeyenler şimdilik devran sürer
Cennet-i a'lâ umarken bir yığın dehşet de var (İstanbul, 2004)

Buna rağmen, Sefercioğlu'nun Divan tarzı şiirlerinin büyük çoğunluğu bu şiirin çağdaş bir yorumu olarak görülebilir:

Biter

Sana barbar diyenin yaptığı vahşet de biter
 Kanayan dillere yağdırdığı dehşet de biter
 Yuvasından uçurup bir sürü sevdâlı kuşu
 "Hadi gurbet" diyenin kurduğu devlet de biter
 Gözü doymazlara bâkî kalacak sanma cihan
 Yıkılan her yuvadan çaldığı nîmet de biter
 Gecenin saçları tel tel dökülür tan ağarır
 Güne hasret çiçeğin çektiği zulmet de biter
 Ananın kolları bir gün açılır sarmak için
 Dolanır sımsıkı evlâdına hasret de biter
 Bütün insanlara lâyık görülen hürriyeti
 Sana çok görmeğe düşkün medeniyet de biter
Seferî yol tükenir menzile kervan ulaşır
 Anayurdunda esir Türk'e bu zillet de biter (Ankara, Ocak 1983)

Bu şiirin özellikle son dört mısrası, varlığını hayli güç şartlarda öğrenebildiğimiz Türk dünyasının şiire taşınması, medenî Avrupa'nın nobranlığına işaret edilmesi ve bunların eski kalıbın içine yerleştirilmesi ve eski ile yeninin ustaca kaynaştırılması açısından yenidir.

Dünyaya bakmak, sanatçıyı besleyen ana kaynaklardan biridir. İnsanın sıradan istekleri var, bir de onu daha çok insanlaştıran "emel"leri... Eğer "bedeni süsleyen şal da, atlas da kör kuruş etmez" diyebiliyorsanız ve -kendiniz öyle yaşamazsanız bile- böyle bir ilkeyi insanın dikkatine sunuyorsanız, yaptığımız iş küçümsenemez. Gelenekte, insanı daha çok insanlaştırma çabası yaygındır. Gerek Divan gerek Halk şiirimiz -herhangi bir ideolojik katılığa ya da sabit fikre takılmaksızın- sanatta faydayı da ihmal etmemiştir. Sefercioğlu'nun da bu inceliğe dikkat ettiği şiirleri çoktur:

Ulaşır

Durgunsa sular sanma ki deryâya ulaşmaz
 Bîçâre gönül sanma ki Leylâ'ya ulaşmaz
 Bir tek pula değmez bilesin şâl ile atlas
 Çullar giyinen sanma ki Mevlâ'ya ulaşmaz
 Pâk eyle bugün gönlünü dünyâ hevesinden
 Aşkın meyi sen sanma ki sahbâya ulaşmaz
 Gafletten uyan boş yere bağlanma cihâna
 Dünyâyâ gelen sanma ki ukbâya ulaşmaz
 Ünvâmı unut kendini bil nefsinin öldür

Her “Lâ” okuyan sanma ki “illâ”ya ulaşmaz
Ten burda kalır can gider elbet seferîdir
Her yolcu sakın sanma ki me’vâya ulaşmaz (Ankara, Ocak 1986)

1.1.2. Halk şiirine itibar

Sefercioğlu'nun şiirinin beslendiği bir diğer kaynak Halk şiirimizdir. Gerek biçim gerek tema ve gerekse söyleyiş bakımından Halk şiirine yakın şiirleri az değildir. “Gitme” şiiri tümüyle Halk şiiri tarzındadır:

Gitme

Sen gidersen geniş yerler dar olur,
Yaz gününde dağlar, taşlar kar olur,
Sen yoksan yanımda inan bir tanem
Bu dünya yaşanmaz bir diyar olur,

Sen gidersen öksüz kalır bülbüller,
Açmayı unuttur tüm gonca güller,
Konuşamaz olur şakıyan diller
Cehenneme döner her yer nâr olur.

Küsüp de gitmenin şimdi yok yeri,
Vazgeç kararından haydi dön geri,
Bilesin ki bugün garip Seferî
Ancak sen kalırsan bahtiyar olur. (İstanbul, 06.11.2023)

Bizim Halk şiirimiz, aşk, gurbet duygusu, tabiat güzellikleri, ölüm, temalarının yanında, zamandan ve insandan, yönetim ve yöneticiden şikâyeti esas alır. Hayli yaygın olan bu şikâyet de Divan şiirimizde karşılığı hiciv olan taşlamayı doğurmuştur.

Sefercioğlu'nda da özellikle son zamanlarda, taşlama şiirlerine eğilim artmış görünüyor. Toplum hayatımızda meydana gelen rahatsız edici yozlaşma bu yönelişte önemli rol oynamış olsa gerektir. Bu tarz şiirlerinde aydın sorumluluğunun kaçınılmaz gereği olarak, belli şahıslardan çok daha fazla toplum eleştirilmekte, kültür aşınması, cehalet, çıkarıcılık, bencillik, devlet adamlarının yetersizliği vb. vurgulanmaktadır:

Yalanlar, dolanlar boy verir gayrı,
Geçmişin zamana olmaz bir hayrı,
Dostum dediklerin hep ayrı ayrı,
Uzaktan bir selâm çakıp giderler... (Girne, 10 Mayıs 2005)

Bülbül sandık karga çıktı,
Her ötüşte kavga çıktı,

Yel çıkmadan dalga çıktı;
Denizdeki sala döndük!.. (21 Nisan 2008)

Bu şiirlerde dil sadeleşirken nazım şekli de geleneğe yaklaşır. Bunun yanında temalarında genel olarak halk şiirinin ana karakterine uygun olarak geliştiği söylenebilir.

Su içtiğim pınar idin, göl oldun,
Bir zamanlar gonca idin, gül oldun,
Evvel benim idin, şimdi el oldun;

Seni her gün görem dedim olmadı,
Varam saram dedim, yollar komadı. (Hasret Çuvalı, 2005, s. 11.)

“Körmenlik, 11.1.1964” kaydını taşıyan “Nâme” şiirinden aldığımız yukarıdaki parça, şairin halk şiirimiz ile olan bağının ilk şiirlerinden başladığını gösteriyor. Buradaki *göl oldun, gül oldun, el oldun; görem dedim, varam dedim, saram dedim* ifadeleri kafiyeleri ses ve anlam yükü olarak halk şiirine kolaylıkla bağlanılabilir.

1.1.3. Yeni Türk şiirinin içinde

Sefercioğlu ilk yıllarda genel olarak modern Türk şiirinin havasına uygun şiirler yazdı. Şekli çok fazla önemsemedi, yaşayan Türkçe'yi esas aldı, genç bir adamın duygularını dillendirdi. Devrin modasına uygun olarak, Garip şiirinin esintilerine kapıldığı da oldu:

1968 tarihli, başlıksız ve şairin “defterde kalanlar” başlığı altında bir kenara not ettiği şiir denemelerinden birindeki şu mısralar, ilk şiir denemeleri hakkında fikir verebilecek niteliktedir:

Ağaçlar üşümüş,
Yıldızlar titrek
Dün gece bir tedirgin geceydi
Sessiz, kuşkulu, ürkek...

Bu uygulamalara rağmen, asıl kaynağının Yahya Kemal olduğunu, ona ithaf ettiği “Ardından” adlı şiirinde -ki şair o tarihte 17 yaşındadır- şöyle anlatıyor:

İstanbul hiç düşmedi şiirinin dilinden,
Şiirimiz su içti kana kana elinden,
Ölümü fethetmişti “Bin Atlıların Beyi”;
Bir yaprak daha düştü edebiyat dalından. (Ankara, 1960)

Şair, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde geçirdiği yaklaşık 15 yıllık dönemin derinden duyurduğu 20-21 Aralık 1963 Kanlı Noel'in acılarını,

şehitlerin ağzından değerlendirdiği “Cennetten Gelen Mektup” şiirinde Kıbrıs Türkünün acılarını ve millî mücadele ruhunu işlemektedir:

Cennetten Gelen Mektup'tan:

Ben Mehmet,
Ben Mardinli, Magosalı, Vanlı, Lefkeli,
Urfalı, Balıkesirli, Taşkentli Mehmet!...

Ben, vatanım diyeceğiniz bir toprağınız,
Gönderinde, nazlı nazlı dalgalanan bir bayrağınız
Gurur duyacağınız bir devletiniz olsun diye
Tatlı canımdan geçtim,
Göz kırpmadan şehitlik şerbeti içtim...

Ben Antepli, Baflı, Diyarbakırlı, Artvinli,
Ben Erzurumlu, Murat Ağalı, Edirneli, Mehmet...

Ben, alın terinizin, emeğinizin helal ekmeğini
Şükürle yiyebileceğiniz bir işiniz,
Çoluk çocuğunuzla ilgili güzel düşününüz olsun diye,
Harama, yetim malına eliniz uzanmasın,
Geleceğiniz ateşte yanmasın diye
Tatlı canımdan geçtim,
Göz kırpmadan şehitlik şerbeti içtim... (Girne, 23 Aralık 2013)

Yeni Türk şehriyle ilgili tutumu son dönemde yazdığı bu tarz şiirlerde de sürmektedir.

2. Sefercioğlu'nun Hayalleri

Edebiyatta hayâl (İng. Dream, imagination), sanatçıya has bir tasavvurdur, “yeniden yapılandırma”dır. Dikkatini “gibi olan”a yöneltmedir. Hayâl yerine imagination (imaj, imge), metafor, metonimi kavramlarından biri de kullanılabilirdi. Fakat bizde, bunlarla bir şekilde bağlantılı olan hayâl -bir yandan kafa karışıklığına da yol açarak- eskiden beri kullanılagelmiştir. Yazı bir Divan Edebiyatı uzmanına atfedildiğine göre, geleneğe uymak daha yerinde olabilir. İlgili yerli kaynakların büyük çoğunluğunda da “hayâl” terimi merkeze konulmuştur. Fazla ayrıntıya girmeden, birkaç kaynağa bakmak konuyu aydınlatmaya yeter:

TDK Güncel Sözlük “hayâl”i şöyle karşılıyor: “Zihinde tasarlanan, canlandırılan ve gerçekleşmesi özlenen şey; imge, hülya.”

T.Mevlevî, *Edebiyat Lugati*'nde “Kuruntu manasıdır. Edebî yazılarda bunun da bulunması lâzımdır, hattâ o yazıların zînetidir.” (Mevlevî, 1994:51) demektedir.

Hayal kavramının TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki karşılığı “Bir şeyin gerçeği zannedilen veya gerçeğine benzeyen, benzetilen görüntüsü”dür. (Durusoy, 1998:1)

Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*'nde şöyle der: “İmaj. Edebî eserde büyük bir yer tutan, onun yaratılışında önemli bir rol oynayan unsurlardan biridir. Herhangi bir şeyin, düşünme ve hatırlama yoluyla zihinde canlandırılan, göz önüne getirilen yarı gölge, yarı şeffaf görünüşü. Varmış ya da vuku bulmuş gibi zihinde.., tasavvur edilip canlandırılan şey. Nesnelere sudaki ve aynadaki aksi de hayaldir bir bakıma.” (Karataş, 2001:177).

Hayal gücü, şairin en önemli silâhı, şiirin de ana kurucu unsurudur. Şahabeddin Süleyman'ın deyişiyle, “Sanatkârın mücid, mübdi' olabilmesi kuvve-i hayâliyyesinin sâyesindedir. (...) hayâl zevk ile imtizâc etmek şartıyla edebiyatın anâsır-ı mühimmesinden biridir.”² (Ş. Süleyman, 1329: 71)

Sefercioğlu, 25 Şubat 1965 tarihinde, henüz 22 yaşındayken yazdığı bir şiirinde, “*Ve yüzümüzdeki çizgilerde/Seneler saklambaç oynar...*” diyor. Bu hayâl, duyguyu benliğinde hissetmek açısından onun yaşındaki bir şair için normal olmasa bile, şairin ilk yıllardan itibaren kuvvetli imajların peşine düştüğünü göstermektedir.

“Vîrâne” şiiri, Sefercioğlu'nun hayâllerde Divan şiirinin mazmunlar dünyasından beslendiğini gösteriyor. Bu hayâllerin hepsi, herhangi bir Divan şairinde rastlayabileceğimiz cinstendir. Bu açıdan bakılınca, şairin, hayal yönüyle Divan şiiri geleneğine kolayca bağlanabileceğini söyleyebiliriz:

Mübtelâ-yı câm-ı aşkız âşık-ı dîvâneyiz
Yâr elinden pârelenmiş bir kırık peymâneyiz
Anlamaz cânân için can yakmayan pervâneyi
Sînesinde genc-i aşkı gizleyen vîrâneyiz (İstanbul, Nisan 1987)

Âşık: Aşk şarabının müptelâsı

„ : Yar eliyle kırılmış bir kadeh

„ : Işık için canını yakan kelebek/pervane

Âşıkın gönlü: Aşk hazinesini sinesinde gizleyen harabe/özen yer

² Şahâbeddin Süleyman, *San'at-ı Tahrîr ve Edebiyat*, Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul 1329, s. 71. (Sanatçının icat ve ibdâ yeteneğine sahip olabilmesi hayal gücü sayesinde. Hayal, zevk ile birleşmesi şartıyla edebiyatın önemli unsurlarındandır.)

Aşk : Hazine

„ : Işık

„ : Şarap

Sefercioğlu, “Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı” başlıklı makalesinde, şu soruyu soruyor:

16. yüzyılın ünlü şâirlerinden Bâkî'nin meşhur “saf saf” redifli gazelinde yer alan ve “Engin deniz, çok sayıdaki gözyaşı askeri ile cenk etmek için, dalgalarını saflar halinde gönderir” şeklinde düz yazıya çevirebileceğimiz,

Leşger-i eşk-i firâvân ile ceng itmek için
Gönderür mevclerin lücce-i ummân saf saf

beytinde, âşğın döktüğü gözyaşlarının çokluğunu ifade için gözyaşlarını denize doğru akan gür bir ırmağa ve hüçüm eden bir orduya, sahile doğru sıralar hâlinde arka arkaya gelen dalgaları da yine hüçüma kalkmış, gözyaşı askerleriyle savaşacak askerlere ve denizle ırmağın birleştiği yerdeki kargaşayı da bu iki ordunun göğüs göğse yaptıkları mücadeleye benzetirken gözlemlerini hayâl dünyası ve sanatkârlık gücüyle kaynaştırıp nefis bir beyit olarak bize sunmuyor mu? (Sefercioğlu, 2017: 12)

Bu değerlendirme, şiirde hayâlin yerini belirtmek açısından yol göstericidir. Ona göre, Divan şiiri hayat sahası ile sanat sahasının birçok şairin kaleminde kaynaştırıldığı, birinin diğerini tamamladığı nitelikli bir iş birliğinden doğmuştur.

Şairin de belirttiği gibi, edebî metinde hayal gerçeğin yerine geçer. Aşağıdaki beyitte merkez kavram “aşk”tır. Masum gibi görünen aşk, tanburda -ki şairin sînesi mızrap darbeleriyle yaralanan bir tanburdur-mızrap, kanunda tel olduğunda masumiyet ortadan kalkar, âşıkın sînesi darbelere maruz kalır. Gerçeğin yerine geçen hayâl, sanatın/sanatçının gerçeğine dönüşür. Sanatçının gerçeği renkli, farklı ve çoğu zaman şaşırtıcıdır:

Sîne tanbûrunda mızrâb inleyen kânunda tel
Âteş-i sûzâna benzer aşka ısrârın nedir” (İstanbul, Mayıs 1991)

Divan şiirimiz asıl gücünü özel bir mantığa sahip olan ve yüzyıllarca aynı mecrada akarak berraklaşmış bir “mazmunlar dünyası”ndan alır. Bazılarına bıktırıcı da gelse, o mazmunların çoğu bizi farklı bir algılar dünyasına çekebilecek imge gücü taşımaktadır. Divan şairinin dünyaya bakışı nasıl belli ana kurallara bağlı ise, hayalleri de -buna bağlı olarak- aydınlıktır. Mecnûn, Leylâ, Yûsuf, Zelihâ ve benzeri kahramanların

etrafında gelişen hayallere bakacak olursak bunların iki ana hikâye etrafında döndüğünü ve hikâyeyi bilenler için çok aydınlık olduğunu görürüz.

Hemen her maznunun arkasında bir, bazan -birbirlerine girmiş vaziyette- birden fazla hikâye ya da hikâye serpintileri vardır. Bunlar, toplumu, onun tarihini, töresini, inançlarını, kısacası kültürünü bilmeyenler için o kadar aydınlık olmayabilir.

Edebiyat biliminde sanatçıların ve özellikle şairlerin, doğrudan doğruya söylediklerinden daha çok kelimelerin arkasına gizlediklerinden yola çıkılarak değerlendirilmesi daha anlamlı olur. Mesela, “Can Yûsufu”³ benzetmeli tamlamasında olduğu gibi, yerinde bir mübalağa ve arkası dopdolmuş bir telmih sanatçının ruh dünyasının anahtarı olabilir.

“Sanatçının, sıradan olanı güzel, güzeli daha güzel göstermek; çirkinde güzellik bulmak, sevimli olanı yüceltmek, sevimsizi aşağılamak; bir bakıma, kabul ve redlerde varlığı değiştirmek ihtiyacı duyması, üslûbun ana kaynağıdır. Teşbih olsun, mecaz, istiare ve benzeri hayal unsurları olsun, varlığın daha şahsî, daha özel bir tarzda kavrandığını gösterir.” (Yıldız, 2020:315) Hayatın anlamı, hayâllerimiz devreye girdikten sonra daha kişiselleşir; daha “bize göre”lik kazanır. Şair, Mart 1987 tarihli “Bu Kadar mı Güç?” adlı şiirinde, “sevgili”yi “gönül gergefine nakşolan resim” olarak niteliyor. Burada kullanılan “gergef”, “nakış”, “resim” ifadeleri, soyut bir kavram olan “gönül”ün somutlaştırıldığını, adeta görselleştirildiğini gösteriyor. Şairin hayâl gücünün devreye girmesi ile soyut bir varlık -geçici de olsa- günlük hayatımızın gözlemlenebilir varlıkları arasına giriyor.

Sanatçı, eşyanın arkasını görme, ötelere kurcalayarak varlığın özünü sezme yolunda verdiği mücadeleyle büyür. Bu mücadelenin sürmesi, onun yalnızca “ayna” olmakla kalmayıp masalların sihirli küresi gibi, derinlere/arkalara/ötelere bakabileceği yeni bir pencereye sahip olmasına bağlıdır: O pencere, hayâl penceresidir.

“Varlık, hiçbir zaman duyularla, duyu organlarımızla algıladıklarımızdan ibaret değildir. Olsa bile, insan, onu olduğu gibi algılamakla yetinmek istememiştir. Daima arka plân arayışı, ihtiyacı, merakı / sevdasındadır. Arka plân, bir iç görüş, derunî bakış, delici

³ İhvân-ı hased haddini bilmez Seferî hiç/Can Yûsufunun gördüğü rü'yâyı beğenmez (Dönsün Dedi mi?, s. 24.)

bakış ile yakalanabilir. Göz derunî bakışla desteklenmezse 'şey'i, desteklenirse o şeyin arkasını, öteki yüzünü görür. Yani varlığa ikinci bir görünüş ve hatta bir duruş kazandırır." (Yıldız, 2020:315)

Şiirde hayâl, bazılarınca zannedildiği gibi, "süs" (ya da süsten ibaret) değildir. Divan şiirimiz, kolay anlaşılmadığı, sözü doğrudan söylemek yerine süslü ve kapalı söylediği iddiasıyla eleştirilmiştir. Bu eleştirinin bazı haklı yönleri bulunmakla birlikte, ideolojik yaklaşımların, peşin hükümlerin ve bilgisizliğin payının daha fazla olduğu ortadadır.

Son yüzyılın edebiyatımız açısından en önemli sıkıntılarından biri, hiç şüphesiz, "kolaycılık"tır. Son derece karmaşık bir yapı olan insan ruhunun yaratıları, ancak bu kompleks yapının farkında olanlar tarafından doğru değerlendirilebilir. "... bir edebî eserin manası onun içindeki mit ve metaforlarda gizlidir." (Wellek ve Warren, 1983:254) Özellikle şiirde, sanatçının kişisel duyuşu, bu mitik unsurlarda ve metaforlarda aranır. Çağımız edebiyat araştırmalarının edebî esere genellikle bu çerçeveden yaklaşması tesadüf değildir. Sanatçının hayal gücü "olan"la yetinirse pasif, "gibi olan"ı (yani, olan'ın izlerini) öne çıkarırsa aktif olur. Birincisinde "gözlem", ikincisinde "yorum" söz konusudur. Sanatçıya has yaratıcılığın ana kaynağı -elbette- bu ikincisidir. Kelimelerin arasına / arkasına gizlediği anlam sanatçının dünyaya, varlığa, hayata, kadere dair yorumunu ifade eder. Bugünün araştırmacısının hedefi -hele şiirle uğraşıyorsa- bu yorumu kavrayabilmek olsa gerektir.

2.1. Aşka ve sevgiliye dair hayaller

Aşk, bütün Türk şiirinde olduğu gibi, Sefercioğlu'nun şiirinin de en önemli kurucu unsurlardan biridir. Öğrencilik yıllarında şiire başlayan şair -yaşının da gereği olarak- daha çok aşk şiirleri söylemiştir. Körmenlik köyünde yedek subay öğretmen olarak bulunduğu 1964 yılında yazdığı "Vasiyet" şiiri, bir yandan "erken vasiyet" havası taşıırken bir yandan da alışılagelen aşk-ölüm ikilisine uzanmaktadır:

Kurusun bu diller seni anmazsa,
Çürüsün dudaklar sana kanmazsa,
Eğer gönlüm senin için yanmazsa;
Ömür defterimi dürsünler gayrı.

Bizim şiirimizde aşk ile özlem yan yana / iç içe durur. Biri varsa diğeri de vardır. Aşk, Sefercioğlu'nun şiirinde de geniş anlamıyla düşünülebilir ama insan aşkı her zaman önde gelmektedir.

Dokuyor

Bu garip kahr ile sensiz yine hasret dokuyor
Kederinden gece gündüz sana nefret dokuyor

Adı dîvâneye çıkmış kara sevdâ çekerek
Bilerek isteyerek gönlüne kasvet dokuyor

Unutur sanma sakın kavlini âşık ey cân
Sayıyor günleri hep vuslata müddet dokuyor

Döküyor gizlemeden ortaya esrârını bak
Sanki candan geçerek kendine şöhret dokuyor

Şimdi sâkin diye aldanma sakın âşika sen
Sana hiddet şu garip gönlüne şiddet dokuyor

Bu gönül mülkü harâb oldu bu ihmâl ile hep
Boşa dermân arıyor yok yere kudret dokuyor

Nicedir uykuyu bilmez Seferî darmadağın
Tükenen sabrına her gün yeni gayret dokuyor (İstanbul, 05.05.2024)

Bu aşk şiirinin merkez hayali “kumaş”tır. Şair bize “dokuyor” redifi ile ip ucu veriyor. Ona göre hasret, nefret, kasvet, müddet, şöhret, hiddet, şiddet, kudret ve gayret birer kumaş gibi dokunuyor.

Bu bakış tarzı hem bir abartıyı hem de ısrarı ifade ediyor. Şaire göre, âşık hiç durmadan derdini anlatmak için çırpınmakta, bunu da bir halı ustasının aylarca sabırla çalışmasına nispet ederek anlatmaktadır. Bu şiire göre, sevgili çok da masum görünmüyor. Bir yanda hasret bir yanda nefret. Toparlanmak için gösterilen gayret, kendine duyduğu hiddet ve sevgilinin davet ettiği şiddet yüzünden sonuçsuz kalıyor.

Şairin aşka dair hayallerin merkezinde doğal olarak sevgili yer alıyor. Sevgiliye dair hayaller de çoğunlukla Divan edebiyatından ve Halk edebiyatından besleniyor.

İlhamımı Divan şiirinden alan ve aşk, sevgili, sevgiliden şikâyet ile zamandan şikâyetin iç içe girdiği, klasik söyleyiş ile mahalli söyleyişin de başarıyla kaynaştırıldığı bir örnek:

Hüsrân

Hasret bize sohbet yine ağyâra mı kaldı
Gül goncası bülbülден uzak hâra mı kaldı

Binlerce yemin hepsi yalan hepsi dolanmış
Dünyâda vefâ küfr ile inkâra mı kaldı

Gül çehreyi sarmış o siyah saç çepeçevre
Bilmem ki güzel bağ kuruyup mâra mı kaldı

Kaç bin senedir çözmedi hiç kimse bu aşkı
Rabbim bu çetin bilmece efkâra mı kaldı

Bir gün arayıp sormadın ahvâlini hiç
Ey sevgili şaşkın Seferî kâra mı kaldı (Ankara, Eylül 1986)

Âşık : Bülbül

Aşk : Kaç bin senedir çözülmeyen çetin bilmece

Ağyâr : Diken (hâr)

Sevgili : Gül goncası

Sevgilinin saçı : Bağı sahiplenmiş yılan

Sevgilinin yüzü : Gül

Sevgilinin yüzü : Bağ

2.2. Maneviyata dair hayaller

Sefercioğlu inançlı bir insandır. Türk milletinin tarihin derinliklerinden gelen manevi değerlerini önemser. Birçok şiirinde bu değerlerin savunulduğu, onlara değer vermeyip aşındıran davranış ve uygulamalar eleştirilir. Ona göre, yaratılmış olan ne varsa hepsinde Allah'ın yaratıcı gücü görünür. İnsanın sînesi yarılrsa her şey “lâ” ile “illâ” arasındadır.

Yaratılmış neye baksan yüce Mevlâ görünür
Sîne çâk olsa eğer “Lâ” ile “illâ” görünür
Umudun bittiği her yerde O'nun rahmeti var
Bâd eser bir gül açar bülbül-i şeydâ görünür

Şair “lâ” ve “illâ” kavramlarını birçok şiirinde kullanmıştır. Bunun, esaslı bir kabul-red çelişkisinin hayatımızdaki yerini vurgulama amaçlı olduğunu sanıyoruz.

Tabîi, bu tutum tasavvufî bakışla ilgilidir: “Tasavvuf, mevcudatı yok farzetmek, onu “lâ” ateşi ile yakmaktır. Zira “lâ” mâsivallahı kaldırır. İnsan ancak “illâ” dedikten sonra kemâl sahibi olabilir.

“Lâ ile nefy-i vücud etse eğer bir münkir
Yine Mevlâyâ döner kurtulamaz “illâ”dan.”⁴ (İz, 1969:69)

“Sefercioğlu'nun Şiiri ve Gelenek” bölümünde tam metnini verdiğimiz “Ulaşır” şiirine de maneviyata dair hayaller açısından bakabiliriz. Şair bu şiirde, durgun suların deryaya, biçare gönüllerin de Leylâ'ya ulaşacağını söylüyor. Tasavvufta damla deryaya ulaşmak

⁴ Beyit, Ömer Ferid Kam'ındır.

peşindedir. Durgun sular da önce buhar olarak göğe oradan da yağmur olarak denize ulaşır. Allah çaresizlerin de Allah'ıdır, dolayısıyla onlar da Leylâlarına / aşk ile bağlandıkları Allah'a kavuşacaklardır. Bu genellemeden sonra hayatın bir tek pula bile değmeyeceğini söyleyen şair, aşk için tacını tahtını terk eden İbrahim Ethem'e telmih ile aşkın kılık kıyafetle ilgisinin bulunmadığına işaret ediyor. Fakat bunun da şartı var: Gönlünü dünya heveslerinden arındırmalısın, böylece aşk denilen içki ilahî şarap olur. Gafil olma, dünyaya gelenin yönü ukbâdır.

Unvan, makam, mevki peşinde koşma, nefsinin tuzağına düşme; bunlardan vazgeçenler "lâ" da kalmaz "illâ" diyerek sevgiliye kavuşur.

Şair son beyitte güzel bir Yunus yorumu yaparak, tenin öldüğünü ve kesret âleminde kaldığını, canın/ruhun ise Hakk'a doğru sefere çıkacağını ve her yolcunun/insanın sonradan da olsa cennete ulaşacağını söylüyor. Müminlerin günah işlemiş de olsalar cezalarını çektikten sonra cennete gireceklerine dair çok sayıda âyet ve hadis vardır. Son mısraın bu hususa işaret olduğu düşünülebilir.

2.3. Hayal yoğunlaşmaları / odaklanmaları

Hayal yoğunlaşmaları / odaklanmaları ile kastımız -daha çok- aynı şiirde aynı şeyin birden fazla algıya konu olmasıdır. Sanatçının hayal gücü varlığı bir yerinden tam kavradığı zaman, onu aynı yerden üstüne üstüne giderek tam teslim almak ister. Varlığı her yönüyle kavramak ve o kavrayışla da anlatmak ister. Bunun için de merkezde yer alan kelimelerin etrafının zenginleşmesine ihtiyaç duyulur. Kelimeler de -tıpkı insanlar gibi- etraftan beslenip zenginleşirler. Şairin "kulaklarda kalan tatlı sözleri dallarda okuyan bülbül" ifadesinde, "bülbül" -artık-güzel sesli bir kuştan daha fazlasıdır:

Bekletme

Bekletme yollarda yaşlı gözleri
Burcu burcu kokan sünbül ol da gel
Kulaklarda kalan tatlı sözleri
Dallarda okuyan bülbül ol da gel

Dünyâyı ısıtan bir güneş gibi
Gönülleri yakan kor ateş gibi
Bir sevgili yahut bir kardeş gibi
Gonca gonca açan bir gül ol da gel

Uykusuz gözlerde beklenen uyku
Çatlayan dudakta damla damla su
En içli besteye can veren duygu
Al yanak üstünde bir tül ol da gel

Kimsesiz sofranın tükenmez aş
Tütmeyen bacanın sökülmez taş
Kurumuş gözlerin sevinç gözyaşı
Kor tutmuş gönüle bir kül ol da gel

Her sefer gördüğün rüyâdır deme
Her söze yalandır riyâdır deme
Gurbette çektiğin revâdır deme
Suçları affeden bir kul ol da gel (Şubat 1987)

Sevgili : Burcu burcu kokan sünbül

- „ : Kulaklarda kalan tatlı sözleri dallarda okuyan bülbül
„ : Dünyâyı ısıtan bir güneş
„ : Gönülleri yakan kor ateş
„ : Bir sevgili yahut bir kardeş
„ : Gonca gonca açan bir gül
„ : Uykusuz gözlerde beklenen uyku
„ : Çatlayan dudakta damla damla su
„ : En içli besteye can veren duygu
„ : Al yanak üstünde bir tül
„ : Kimsesiz sofranın tükenmez aş
„ : Tütmeyen bacanın sökülmez taş
„ : Kurumuş gözlerin sevinç gözyaşı
„ : Kor tutmuş gönüle bir kül

Sevgiliye bağlılığı / bağımlılığı başarıyla ifade eden bu hayallerin en çok dikkat çekenini “kardeş” imgesi olsa gerektir.

Hâşim, kendine yepyeni bir sığınak yaratmaya çalıştığı “O Belde”sinde, “Hepsi hemşiredir veyâhut yâr” demişti. Sefercioğlu da yarım asır sonra “Bir sevgili yahut bir kardeş gibi...” diyor. Bu bir “ruh akrabalığı” sayılabilir. Fakat Hâşim’in “kızkardeş” ile eşleştirdiği sevgili, Sefercioğlu’nda “kardeş”e dönüşür.

Hayal yoğunlaşmaları için aşağıdaki iki örnek yeteri kadar açıklayıcı olacaktır:

Bu Kadar Mı Güç?

Gönül gergefine nakşolan resim
Ağaç dallarına kazılan isim
Çatlayan dudakta tatlı tebessüm
Olduğunu bir an düşünmedin hiç
Derde dermân olmak bu kadar mı güç

Uykusuz gözleri bürüyen uyku
Buz tutmuş kalpleri ısıtan duygu
Yanan sîneleri serinleten su
Olduğunu bir an düşünmedin hiç
Derde dermân olmak bu kadar mı güç

Can veren hastaya can verecek kan
Kulun âzâdını sağlayan ferman
Seferden dönüşü beklenen kervan
Olduğunu bir an düşünmedin hiç
Derde dermân olmak bu kadar mı güç (İstanbul, Mart 1987)

Âşık : Kul, köle

Âşıkın gönlü : Aşk kumaşını dokuyan gergef

Aşk : Kumaş

Sevgili : Gönül gergefine nakşolan resim

“ : Çatlayan dudakta tatlı tebessüm

„ : Yanan sîneleri serinleten su

„ : Kulun âzâdını sağlayan ferman

„ : Seferden dönüşü beklenen kervan

„ : Efendi

Bulunur

Cânan dilesin tek ona kurban mı bulunmaz
Uğrunda fedâ eylenecek can mı bulunmaz

Kim kurtulabilmiş ecelin zâlim elinden
Top eylenilen başlara çevgan mı bulunmaz

Kesretten arıt gönlünü cânâna hazırla
Pâk eylediğin hâneye mihman mı bulunmaz

Âdem ile Havvâ gibi İblîs'e kapılmış
Şaşkınlara dünyâ gibi zindan mı bulunmaz

Dünyâya gelenler Seferî onları bir gün
Menzillere erdirmeğe kervan mı bulunmaz (Ankara, Kasım 1984)

Ahret : Menzil

Âşık : İblis'e kapılmış bir şaşkın

Âşık : Sevgiliye adanmış kurban

Âşıkın başı : Çevgân topu

Âşık için dünya : Zindan

Aşk : Ölüm

Ecel : İnsanları menzile götüren kervan

Gönül : Hane

Sevgili : Gönül hanesinin misafiri

Sevgili : İblis

Ecelin eli : Çevgân oyunun sopası

Hayat : Çevgân oyunu

“Bulunur” şiirinde, “aşk-sevgili-âşık” etrafında bir odaklanma görülüyor. “Âşıkın başı: çevgân topu”, “sevgilinin eli: Çevgân sopası” gibi bir iki imgedeki görselliğin dışında, psikolojik imgeler kullanılmış; sevgili ile âşık arasındaki ilişki, “onun uğruna canını feda etme” anlayışı üzerine oturtulmuştur.

Hayâl odaklanmalarının hemen hepsinde, şairin gelenekle olan ilgisinin teşvik edici rol oynadığı anlaşılmaktadır.

3. Sonuç

Şair, *Divançe-i Seferî*'nin 1997'de yapılan ilk baskısına yazdığı “Sözbaşı”nda:

“Şâirle müteşâirin, şiirle manzûmenin arasındaki ince çizgiyi yakalamak öyle zor ki. Kimine göre şâir, kimine göre müteşâir, bana göre hiçbiri. Bu kitabı dolduran birkaç kırık dökük söz. Okuyan onlarda kendine ait birşeyler bulursa, manzûmeden şiire yükselişin basamaklarını tırmanmanın zevkini tadarım; bulamazsa, bize ancak özür dilemek düşer.” (Sefercioğlu, 2005:5)

diyor. Bu ifade, 50 yıllık bir emeğin sahibi de olsa, sanatçının daima daha mükemmelin peşinde koştuğunun tipik bir örneğidir. Sözü güzel söylemenin yolunun tek olmadığını sanatçıdan daha iyi kim bilebilir?

Sefercioğlu, daha ilk şiirlerinden itibaren, “güzel”in daha ileride olduğunu bilerek çalışmış, yol boyunca rastladığı güzellikleri de özümseyerek kendi şiirini yaratmış; etrafta akıp giden iki büyük gelenek ırmağının coşkuluğunda boğulmadan, ama her ikisinden de renk ve rayiha alarak gelişmiş; şiire başladığı yıllarda sanatlarının zirvesinde bulunan Faruk Nafiz gibi, Arif Nihat gibi şairlerin gölgesinde kaybolmadan yürümüştür. Sefercioğlu çok yönlü bir gelenek şairidir: Divan şiirinden, halk şiirinden ve modern Türk şiirinden esintiler onun şiirini beslemiş, zenginleştirmiştir. “Eski”de takılı kalmamış, “yeni”nin imkânlarından da yararlanmış.

Kaynakça

- Atmaca, T. (2022). “Nejat Sefercioğlu ile Şiir ve Gelenek Üzerine”, *Hece Taşları*, 8. yıl 89. sayı, On5 Temmuz, 10-13. ss.
- Durusoy, A. (1998). “Hayâl” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İz M. (1969). *Tasavvuf*, İstanbul: Rahle Yayınları.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Perşembe Kitapları.
- Mevlevi, T. (1994). *Edebiyat Lugati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Sefercioğlu, M. N. (2005). *Divançe-i Seferî*, Konya: Tablet Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (2017). “Dîvan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı”, *Divan Şiiri İncelemeleri ve Hocam Amil Çelebioğlu için Yazdıklarım*, İstanbul: Hiperyayın.
- Ş. Süleyman (1329). *San'at-ı Tahrîr ve Edebiyat*, İstanbul: Tefeyyüz Kitabhanesi.
- Wellek, R.-Varren, A. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev. A. Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 566, Ankara 1983.
- Yavuz, H. (1999). *Şiir Henüz...*, İstanbul: Est&Non Yayınları.
- Yıldız, S. (2020). *Arif Nihat Asya'nın Şiir Dünyası*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

YILMAZ, Ozan.*

“Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin Farsça Şiirleri”

1. Giriş

Tarih boyunca Farsça ile iç içe olan Türk edebiyatı, şair ve yazarların ilgi göstermesi sonucu Farsça yazılmış birçok örneğe sahiptir. Türkçenin diğer yüzyıllara nazaran layıkıyla işlenmediği 12.-13. yüzyıllarda Türk müellifler tarafından kaleme alınan Farsça manzum ve mensur eserler, Türk duygu ve düşüncesinin birçok edebî eserde Farsça ifade edilmesine sebep olmuş, böylece Türk'ün anlaşılması için Farsça eserlerin takibine de ihtiyaç doğmuştur. Bir başka deyişle; bir dönem Farsçanın edebî dil kabul edilmesi, müelliflerin hüner göstermek için Farsçayı seçmesi ve Türk dünyasına hâkim olan Farsça hayranlığı belli bir dönemi ve coğrafyayı etkisi altına almıştır. Türkistan, Anadolu, Horasan, Azerbaycan ve Hindistan sahalarına geniş biçimde yayılan bu anlayış, bilhassa *Mesnevî*, *Mantıku't-Tayr*, *Gülîstân* ve *Bostân* gibi dinî-tasavvufî eserlerin Farsça yazılması ve bu eserleri okuyan münevverlerin bazen saygı bazen de destek amacıyla Farsça yazmaya devam etmeleriyle iyiden iyiye genişlemiştir. Ancak Anadolu'da Yunus Emre, Âşık Paşa, Gülşehrî ve Türkistan'da Ali Şir Nevâyî gibi Türkçe sevdalısı şair ve yazarların mücadelesiyle Farsça zinciri kırılmış, Türkler duygu ve düşüncelerini ifade etmede rahatlıkla Türkçe kullanır hâle gelmiştir. Buna rağmen gerek Mevlevî mahfillerinde gerekse estetik kaygı gözeten şairler arasında Farsça yazma sevdası hep olmuş, hacimli Türkçe divanlar oluşturan birçok şair bazen divanında birkaç şiirle bazen de ayrı bir divançe/divan oluşturmak suretiyle Farsça şiir söyleme geleneğini devam ettirmiştir. İslami devir Türk edebiyatı dönemi boyunca hemen her yüzyılda Farsça şiir söyleyen Türk şairler görülmüştür (Değirmençay, 2013, s. 30). Bunlardaki söyleyiş biçimlerine bakıldığında dil Farsça olsa da Türk duygu, düşünüş ve zekâsının görüldüğü, bir Fars şairi gibi Farsçanın kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalınmadığı, hatta tabiri caizse bir Türk Farsçasının oluşturulup beslendiği dikkati çekmektedir. Yani şairler, duygu ve düşüncelerini Türkçede nasıl nazma geçiriyorsa yine aynı söz dizimini kullanıp Farsça şiirler kaleme almıştır.

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, oyilmaz@sakarya.edu.tr; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü, ozan.yilmaz@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0001-6375-2881

15. yüzyılda Farsça şiir söyleyen şairlerden biri de Farsça divanıyla meşhur olan Yavuz Sultan Selim'in nişancılığını yapmış Tâcîzâde Cafer Çelebi'dir.

Tâcîzâde Cafer Çelebi

Şair, münşi ve hattattır. Asıl adı ve mahlası Cafer olan Tâcîzâde, Ağustos 1452'de Amasya'da doğdu. Babası, II. Bayezid'in defterdarlarından Tâcî Beg lakaplı Tâceddin İbrâhim Paşa olup şairin Tâcîzâde nisbesiyle anılmasının sebebi de budur. İlk öğrenimini Amasya'da alan şair, eğitimine Bursa'da devam etmiş, burada mülazım olmuştur. Simav kadılığı, Edirne Bayezid İmareti mütevelliliği, İstanbul Mahmud Çelebi Medresesi müderrisliği, Divan-ı Hümayun nişancılığı, kazaskerlik gibi görevlerde bulunmuştur. Yavuz Sultan Selim'in emri sonucu, yeniçerileri isyana teşvik ettiği gerekçesiyle 1515'te idam edilmiştir (Erünsal, 2010, s. 353-356; Köksal, 2020). Eserleri: *Türkçe Divan*, *Mahrûsa-i İstanbul Fetihnâmesi*, *Münşeât*, *Hevesnâme*, *Enîsü'l-Ârifîn*, *Kûsnâme* (Erünsal, 2010, s. 355; Köksal, 2020).

Şairin Farsça Şiirleri

Şairin, Türkçe divanının günümüze ulaşan sekiz nüshasına dayalı tenkitli metni Prof. Dr. İsmail Erünsal tarafından yayımlanmıştır (bkz. Erünsal, 1983). Bu neşirde 28 kaside, 1 müseddes, 255 gazel, 8 murabba, 3 terciibend, 10 kıta, 4 Arapça kaside, 1 Arapça müstezad, 1 Arapça gazel, 2 Farsça kaside, 1 Farsça tahmis, 2 Farsça gazel, 1 Farsça murabba yer almaktadır (Erünsal, 2010, s. 355). Bu makalenin konusu ise şairin Farsça şiirleridir.

Divan'daki 85 beyitlik birinci Farsça kaside nûniyye ve medhiyye olup II. Bayezid övgüsündedir. 51 beyitlik "nihâd" redifli ikinci Farsça kaside Yavuz Sultan Selim övgüsündedir. 8 bentlik tahmis, Hâfız-ı Şîrâzî'nin

به جان پیر خرابات و حق صحبت او

که نیست در سر من جز هوای خدمت او

matlalı 8 beyitlik gazeline yazılmış bir tahmistir. Yedi bentlik mütekerrir murabba muhtemelen Yavuz Sultan Selim'e hitaben kaleme alınmıştır. Gazellerden birisi dâl kafiyesinde 7 beyitlik bir gazel olup 9 beyitlik diğer gazelin redifi "gül"dür.

Nûniyye kasidesini Sultan Bayezid övgüsüne ayıran şair, sıkıntılı olduğunu ve padişaktan yardım beklediğini ifade eder. Onca bilgi birikimine rağmen akranlarından geri kaldığını, kendisi hak etmesine

rağmen çeşitli makamlara liyakatsizlerin getirildiğini anlatır. Kasidenin sonunu padişahın sağlığı ve devleti için duayla bitirir.

“Nihâd” redifli kasidesinde Yavuz Sultan Selim’i öven şair, bu kasidesinde de şikâyetçidir. Daha iyi yerlere gelmeye layık bir devlet adamı olmasına rağmen hak ettiği ilgiyi görememiştir. Kendisinden daha düşük seviyeli insanlar makam mevki sahibiyken Cafer Çelebi bir kenarda unutulmuştur. Hasılı her iki kaside de bir beklenti havası hâkimdir.

Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 1390) gazelini tahmis amacıyla yazılan 8 bentlik musammatta rindane tarz hâkimdir. Şiir, dünyaya önem vermeyen, dünyayı ayş u işret yeri gören bir rindin gözüyle dış dünyayı anlatmaktadır.

Mütekerrir murabbanın kime hitaben yazıldığı belli değildir. Muhtemelen Osmanlı ordusunu başarıdan başarıya koşturan Yavuz Sultan Selim kastedilmektedir. *Câm-ı Keyhüsrev taleb k'Efrâsiyâb endâhtî* mütekerrir mısrasına bakılırsa Safevi hükümdarı Şah İsmail’i bozguna uğratan Yavuz Sultan Selim’in övülmesi muhtemeldir.

Birinci gazel yek-âhenk bir gazeldir. Gazelde, bedeni değnek değmesiyle/darbesiyle yaralanmış bir güzelden bahsedilir. Gazelin tamamında şairin bakış açısıyla bu olay anlatılmaktadır.

İkinci gazel “gül” rediflidir. Klasik Türk şiirinde sıkça rastlanan “gül” redifli kaside yahut gazellerin bir örneğidir. Bu âşikane gazelde, teşbih ve istiare sanatlarının yardımıyla sevgili ile gül arasında çeşitli benzetme ilgileri kurulmuştur.

Cafer Çelebi'nin Farsça şiirleri tarafımızca Arap harfli dizilmiş, okunuşları Erünsal neşrinde (Erünsal, 1983, s. 505-523) olduğu için yazılmamış, şiirlerin Türkçeye tercümeleriyle yetinilmiştir.

1

Kasîde (Erünsal, 1983, s. 505-512)

حدیث وصف رخت همچو نقش بوقلمون

چو گونه گونه بشد گفتم الحدیث شجون

{Senin yanağını anlatırken kullandığım söz, bukalemun kumaşın işlemeleri gibi rengârenk olunca “söz söylemek hünerdir” dedim.}

Bukalemun kumaş, güneşte sürekli renk değiştiren bir kumaş türüdür.

دلم که مخزن اسرار صورت و معنیست
چنان گشاد در وصف آن رخ گلگون

{O gül renkli yanağı anlatma kapısını açan gönlüm, suret ve anlam sırlarının mahzeni olmuştur.}

Beytte, Genceli Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisine gönderme vardır.

که شمسه ایست بر ایوان حسن گشته نگار
به نوک خامه حکمتنمای کن فیکون

{Gönlüm “ol deyince oluverir (Kurân-ı Kerîm, Yâsîn 36/82)” hikmetini gösteren kalemin ucuyla güzellik eyvanının üstüne kazanmış bir şemsedir.}

خرد طلوع تابشیر صنع را پنداشت
که پرتویست ازو در سپهر آینه گون

{Ayna (gibi gümüş) renkli gökyüzünde öyle bir parladı ki akıl onu yaratıcılığın (güneşinin) parıltılarla doğuşu zannetti.}

خیال گفت که خوش مجمریست یاقوتی
به زیر دامن زلفش ز مشک تر مشحون

{Hayal dedi ki: Yakuttan yapılma ne güzel bir tütsü kabı! Saçının eteği altında taze misk dolmuş.}

در آن میانه چو من نام زلف بشنیدم
شدم ز حلقه پابستگان قید جنون

{O sırada ben saçın(ın) adını duyunca delilik bağına ayağından bağlananlar halkasına dâhil oldum.}

اگر هوای خط و خال نیز می ورزم
عجب مدار که گویند الجنون فنون

{Beni ve ayva tüyünün hevesine de kapılırsam şaşırma. Çünkü “delilik hünerdir” demişler.}

تراست روی گشاده درو چو غنچه دهن
مراسست سینۀ تنگ و درو دل پر خون

{Orada güler yüz ve gonca ağızlılık sana, (sıkıntıdan) daralmış göğüs

ve kanla dolu gönül banadır.}

ز تاب ماند و از ضعف عنکبوت شود

اگر نهند ز بار غمم به پشت هیون

{Derdimin yükünü devenin sırtına yükleyecek olurlarsa güçten düşüp zayıflıktan örümceğe döner.}

Fuzuli'nin "Bu gamlar kim benim vardır ba'îrin başına koysan/Çıkar kâfir cehennemden güler ehl-i azâb oynar" beytini hatırlatan bu beyitte A'râf suresi 40. âyet-i kerimeye gönderme vardır. O âyette, Allah'ın ayetlerini yalanlayanların deve iğne deliğinden geçene kadar cehennemden çıkamayacağına işaret edilmiştir. Bu beyitte de devenin zayıflamasıyla bu âyete gönderme olması muhtemeldir.

دو منظرست ز جزع یمن دو دیده من

مهندسان قدر بسته اند بر جیحون

{İki gözüm, kader mühendislerinin Ceyhun Irmağı'na bağladıkları Yemen akikinden yapılma iki penceredir.}

ز داستان من و تو فتاده یک ورقست

همه حکایت لیلی و قصه مجنون

{Sevdiğim! Leyla'nın hikâyesi ve Mecnun'un kıssası tamamen seninle benim hikâyemden düşmüş bir yapraktır.}

به عمر خویش طلبکار دیدنت بودم

به گریهای دم آلود و سوز داغ درون

{Ömrüm boyunca kanla karışık gözyaşları ve gönül yarasının yanışı içinde seni görmek istedim.}

خیال رویت اشارت به لن ترانی کرد

به زلف لام و به ابروی همچو حلقة نون

{Yüzünün hayali, lâma benzeyen saç ve nûn harfinin halkasını andıran kaşla birlikte "Sen beni göremezsin (Kurân-ı Kerîm, A'raf 7/143)" âyet-i kerîmesine göndermede bulundu.}

"Len terânî" ibaresi "sen beni göremezsin" anlamında olup yüce Allah tarafından Hz. Musa'ya yöneltilen bir hitap cümlesidir. İlgili âyette tafsilatı vardır.

فروغ حسن تو تابد ازان دو زاف سیاه
چنانکه نور یقین از ظلام شک و ظنون

{Güzelliğinin ışığı o iki bölük siyah saç arasında, biliş nurunun zan ve şüphe karanlıklarının ortasından çıkıp parlaması gibi parlıyor.}

اگرچه ماه تمامی ولیک حسنت هست
ز فر دولت شه چون هلال روزافزون

{Esasında sen bir dolunaysın ama güzelliğin, padişahın devleti ışığıyla hilal gibi gündün güne artmadadır.}

شه زمانه و خان بایزید فرخ بخت
که باد رایت عالیش تا ابد میمون

{Zamanın padişahı ve bahtı açık Bayezid Han'ın yüce sancağı sonsuza dek kutlu/bahtlı olsun.}

ملوک دهر به حکم مطاع اوست مطیع
زبان خلق ز شرح کمال اوست زیون

{Dünya/Zaman padişahları onun itaat edilmesi gereken hükmüne itaat eder. Halkın dili onun mükemmelliğini izah etmede âciz kalır.}

به آب زر بنویسد زمانه از تعظیم
مثال نعل سمندش به صفحه گردون

{Saygı gösteren zamane, atının nalı örneğini felek sayfasına altın suyuyla yazar.}

بنفشه ایست ز باغ جلال و حشمت او
فلک که چهره نیلی بداشت قد نگون

{Gök bir çehre ve eğik/kambur bir endama sahip felek, onun görkemi ve kahrı bahçesinden bir menekşedir.}

مگر ز طاق درش شد نمونه قوس قزح
که داشت در بر خود پردهای گوناگون

{Göğsünde rengârenk perdeler taşıyan gökkuşağı onun kapısı kemerinden bir örnek olsa gerektir.}

شها بحکم تو گردد ز جای خود معزول

حرارت می ناب و برودت افیون

{Ey padişah! Saf şarabın harareti ve afyonun soğukluğu senin hükmünle kendi yerinden vazgeçip normale döner.}

زمانه آتش خود بر فروخت تا ز هلال

نهد بنام تو بر خنگ چرخ داغ سرون

{Zamane, felek atının sağrısını senin adına damgalayabilmek için (gereken) ateşi hilâlden yakmıştır.}

مقارنت طلبندت کواکب اشیا

سر از مطالع ابداع از آن کنند برون

{Yaratılışın başlangıç yerlerinde eşya yıldızlarının görünme sebebi, hepsinin sana yakın olmayı istemeleridir.}

حصون دین و دول از حوادث ایام

به حفظ خندق فکر عمیق توسست مصون

{Din ve devlet kaleleri, zamanın olaylarından/belalarından senin derin düşüncenin hendeğine sığınmak suretiyle korunurlar.}

ز بیم قهر و رجای کمال لطف تو کیف

گهی شود به بروز و گهی رود به کمون

{Keyif senin öfkenin korkusu ve güzelce lutfedişinin ümidiyle bazen gözden kaybolur bazen ortaya çıkıp görünür.}

مسیح فطنت و رایت به یک نفس ببرد

بهق ز روی قمر بی شراب و بی معجون

{Aklının ve düşüncenin Mesih'i sadece bir nefesiyle şerbet/şarap ve macun kullanmaksızın ayın yüzündeki cüzam lekesini ortadan kaldırır.}

به باغ قدر تو کز وی سپهر یک چمنست

ستاره یاسمنست آفتاب آذریون

{Senin kıymetinin bağında gökyüzü bir bahçe, yıldızlar yasemin, güneş de papatya çiçeğidir.}

نهاده روی به روزن درین بلند رواق
نظاره تو کند روز و شب بسی خاتون

{Bu yüksek kubbede gece gündüz nice hatun pencereye dayanmış
biçimde seni izlemektedirler.}

پی براق ترا روز حشر در جنت
ز روی مو فکند حور اطلس و اکسون

{Cennet'te huriler yeniden diriliş günü senin Burâk'ın için yüz
tüyünden atlas ve eksun (dan yapılma yaygılar) sererler.}

طیب حاذق لطف اگر علاج کند
همی برد یرقان را ز چهره لیمون

{Lütfunun usta doktoru tedavi edecek olursa limonun çehresindeki
sarılığı tamamen iyileştirir.}

کجا همال تو گردد عدو چو دیو رجیم
نمی شود ز ملائک به حيله و افسون

{Lanetlenmiş İblis, hile ve büyüyle melekler arasına giremeyeceğine
göre düşman sana nasıl denk tutulabilir?!}

چو داشت خصم تو سودای سروری در سر
بداد تیغ بنفشست شراب افیمون

{Düşmanın başında efendilik sevdası görününce menekşe gibi gök
kılıcın ona eftimun şarabı sundu.}

Eftimun, delilik ilacı olarak da bilinen bir bitkinin adıdır. Birçok hastalığa iyi geldiği gibi sevda hastalığının iyileştirilmesinde de etkilidir (Kaya, 2015, s. 273). Şair bundan hareketle, efendilik sevdasına kapılan düşmanın iyileşmesi için eftimun şarabının iyi geleceğini ifade etmiştir.

ادای ذکر جمیلت کند ذکور و اناث
دعای قدر جلیلت کند بنات و بنون

{Kadın erkek herkes seni güzelce anarlar. Kızlar ve oğlanlar yüce
kıymetinin duasını ederler.}

پس از شکوفه رسد گل عجب نه پیش از تو
اگر نشست به تخت ممالک افریدون

{Dünya tahtına senden önce Feridun'un oturmasına şaşılmaz.
Çünkü gül, bütün çiçekler açıldıktan sonra gelir.}

چو مطربان ره عشاق زد بکرد فغان
ز دستشان به حضور تو بربط و قانون

{Çalgıcılar âşıkların yolunu kesince ellerindeki kopuz ve kanun
senin huzurunda (şikâyetçi olmak için) feryat ettiler.}

پی نثار قدومت بهر کجا که روی
سپهر داشت طبقها ز سیم و زر مشحون

{Gökyüzü sen nereye gitsen ayağına saçmak için tabaklar dolusu
altın ve gümüşe sahiptir.}

چو کوهسار به حلم تو نسبتی می داشت
نهاد بر قدم کوهسار سر هامون

{Dağ senin ağırbaşlılığına bir nispet benzediğinden bozkır dağın
ayağına/eteğine başını koymuştur.}

به شست و شوی قمیص غلام درگه تو
سپهر طشت شد و ماه قرصه صابون

{Kapındaki hizmetçinin gömleğini yıkamak için gökyüzü leğen ay
da sabun kalıbıdır.}

ز شوق آن که سرايد سرودگويان
بشد به راه غزل خاطر رهی اکنون

{Hizmetçin/Yolcun olan bendenizin hatırı, meclisindeki şiir
okuyucular okuyabilsin diye şimdi gazel yoluna yöneldi.}

ز غنچ لعل لبت غنجه را جگر پر خون
ز شرم سنبل زلفت سر بنفشه نگون

{Lal gibi kırmızı dudağının güzelliğiyle goncanın ciğeri kanla dolu.
Sümbül kokulu saçının utancıyla menekşenin boynu bükük.}

ترا ز دود دلم کرد آن دو رخ نیلی
مرا ز عکس رخت آب دیدگان گلگون

{Gönlümün dumanı senin o iki yanağının rengini duman rengine
çevirirken yanağının yansımasıyla da gözyaşlarım gül rengine döndü.}

نهاد در حرم حسن شکل آن بینی
به زیر طاق دو ابروی تو ز عاج ستون

{O burnun şekli, güzellik haremde senin iki kemer kaşının altına
fildişinden bir sütun yerleştirmiştir.}

به گمراهان شب تار زلف پرتابت
چراغ ماه رخت شد دلیل و راهنمون

{Ay (gibi parlayan) yanağının ışığı, kıvrım kıvrım saçının karanlık
gecesinde kaybolan (âşıklar) için kılavuz ve yol gösterici oldu.}

بر آن دو سنبل گلپوش تو خرد واله
بدان دو نرگس جادوی تو دلم مفتون

{Akıl senin gül örtünmüş o iki sümbül saçına hayrandır. Gönlüm
senin o iki büyücü (nergis) gözüne tutkundur.}

هزار در پیت آهست دود آهست آن
نه مویهاست به دوشت دو طره شبگون

{Senin peşinde binlerce ah var. Omuzuna dökülen kara renkli iki saç
örgüsü saç değil, o ah(ların) dumanıdır.}

سرشک چهره من لعل و ضعفان آورد
که سازم از پی تفریح خاطر معجون

{Yüzüme akan gözyaşı senin gönlünü ferahlatmak için macun
yapayım diye lal ve safran getirdi.}

مراسم چون سر زلفت قصیده های دراز
تراست قامت بالا چو طبع من موزون

{Kasidelerim senin saçının ucu gibi upuzundur. Uzun boyun, benim
şairlik yaradılışım gibi düzgündür/ölçülüdür.}

دلم به وعده وصل تو زندگی یابد
مرا مناسب حالست قصه کمون

{Gönlüm senin kavuşma vadinle hayat bulur. Kimyonun hikâyesi,
hâlime uygundur.}

Kimyon denilen, yemeklere ekilen kokulu otu ekerken her gün
düzenli biçimde yol yol su vereceklerini vaat ve bu vaadi “yarın inşallah

sana su veririm” şeklinde her gün tekrar ederlermiş. Kimyon da bu vaatlere kapılarak yeşerir, büyümüş. İşte bu su verme vaadine va'd-i kemmûn demek ve yerine getirilmeyen vaatler hakkında tekrar eylemek âdet olmuştur (Onay, 2019, s. 476). Beyitte de sevgili, kavuşma vaadi verse de bu, gerçekleşmeyecek bir vaattir.

دهان یار مگر حقہ باز گشت کہ ساخت
میان لعل نھان عقد لؤلؤ مکنون

{Galiba sevgilinin ağzı hokkabaz olmuş. Zira lal taşının (dudağın) arasına saklı inci gerdanlığı (dişler) yerleştirmiş.}

خیال حسن تو در گنج سینہ شد پنهان
بسان گنج کہ در خاک می شود مدفون

{Güzelliğinin hayali, toprağa gömülü bir hazine gibi göğüs mahzeninde saklandı.}

به سوی ابروی کژرای توست میل دلم
عجب نہ قافیۂ شعرم ار نباشد نون

{Gönlümün meyli senin eğri düşünceli kaşlarına doğrudur. Şiirimizin kafiyesi nûn harfinde olmasın da ne olsun?}

چو دید درگہ شہ را سزا بہ جاروبی
گرفت ہر مژہ را یار بر جفون عیون

{Sevgili, padişahın kapısını süpürmeye layık gördüğü için her kirpiği göz kapaklarında tuttu.}

شہنشہی کہ ز بیم عطا و احسانش
بہ قعر خاک فرو شد خزائن قارون

{O öyle bir padişahlar padişahıdır ki Karun'un hazineleri onun iyiliği ve bahşisinin korkusuyla yerin dibine batmıştır.}

بہار نسخۂ جودش چو می نمود بہ باغ
گزید انامل خود را بہ ثغر نور غصون

{Cömertliği nüshasının baharı bahçede görününce dal çocukları dişleriyle parmaklarını ısırıldı.}

به عون رای تو تیغت گرفت عالم را
چو دین موسیٰ عمران به یاری هارون

{Kılıcın senin düşüncenin yardımı sayesinde İmran oğlu Musa dininin Harun yardımıyla dünyayı kaplaması gibi dünyayı fethetti.}

اگر به عین عنایت نظر کنی بر مور
به دست مور شود شیر شوزه خوار و زیون

{Karıncaya yardım nazarıyla bakacak olursan yırtıcı aslan karıncanın elinde sürünür.}

به چارسوی رفیع جلال و حشمت تو
اگر ز زمره هنگامه گیر نیست کنون

طبقچه مه نو را چو کاسه گردانی
به سر نهاده چرا چرخ می زند گردون

{Felek senin görkem ve kahrının pek kıymetli çarşısındaki hokkabazlardan biri değilse niçin yeni ay kâsesini bir dilenci gibi başına koyup dolanıyor?}

غبار خاک رهت پر کنند حور العین
به جای سرمه بینش به سرمه دان عیون

{Huri gözlü güzeller, göz sürmeliklerini göz sürmesi yerine senin yolunun toprağıyla doldururlar.}

فتاده صفحه منشور بخت و قدرت را
دعای دام لک العز والبقا مضمون

{Senin kıymetin ve bahtının ferman sayfasına “itibarı ve bekası daim olsun” duası yazılmıştır.}

به چرخ و خاک ار آری غضب به گوهرشان
نه طاقت حرکت ماند و نه جای سکون

{Gökyüzü ve yeryüzününün mayasına gazap getirecek olursan ne gökyüzünün hareket etmeye takati ne de yeryüzününün durmaya yeri kalır.}

مجرد متصرف تویی به نوع بشر

اگر درست بگردد کلام افلاطون

{Eflatun'un sözü gerçek sayılacaksa insanoğlu için sonradan türemiş soyut varlık sensin.}

به جنبش علمت لازمست کثرت فتح

چنانکه هست به نقله تکثرات ایون

{Göç edene çokça zaman gerektiği gibi sancağının hareketi için de çokça fetih lazımdır.}

به همت تو سراسر زمین عمارت شد

سزد که زین سپس افلاک می شود مسکون

{Gayretin sayesinde yeryüzü baştan başa imar edildi. Bundan sonra felekler/gökler de meskûn mahal olsa yeridir.}

به زیر بار عظیمی مگر به نعمت شاه

خمیده بینمت ای چرخ پیر حالت چون

{Ey yaşlı felek! Nasılsın? Padişahın nimetiyle olsa gerek senin büyük bir yük altında iki büklüm kaldığımı görüyorum.}

به دانش او چو از اشراقیان فزونی داشت

سزاست غاشیه دارش شوند مشائون

{O, bilgi bakımından İshrakilerden daha üstün olduğu için Meşşâiler onun eyercisi/koşumcusu olsa yeridir.}

خدایگانا ز دوران تظلمی دارم

به عز عرض تو خواهم رساندنش اکنون

{Efendi'm! Sana feleği şikâyet edeceğim. O şikâyeti bugün yüce huzuruna sunacağım.}

ز روی لطف به سمع رضا بکن اصغا

مرا بسیست شکایت ز طالع وارون

{Makus talihten epeyce şikâyetim var. Lutfedip razılık kulağıyla dinle!}

گرفت جیب دلم دست غیرت اقران
درید جامه صبرم ترفع معدون

{Akranlarımın kıskançlık eli gönlümün yakasına yapıştı. Benden daha aşağı olanların yükselmesi sabır elbisemi yırttı.}

ازان سبب که جهان را به حق اهل هنر
رسوم جور و جفا گشت عادت و قانون

هزار رنج و عنا می رسد مرا هر دم
ز روزگار دوروی و سپهر بوقلمون

{Dünyada hüner sahiplerinin hakkında cefa ve eziyet türleri âdet ve kanun olduğu için bukalemun gibi değişken felek ile iki yüzlü zamaneden bana her an binlerce sıkıntı ve zahmet erişiyor.}

عجب نه ار شود از اشک چهره خون آلود
بسان لاله چو خالی نیم ز داغ درون

{Yüzüm gözyaşı yüzünden kana boyanırsa buna şaşılmaz. Çünkü lale gibi ben de gönül yarasından uzak kalmıyorum.}

ز غم اگر چو بنفشه قدم دوتاست رواست
به سر چو ژاله بیارد بلای گوناگون

{Başıma kırağı gibi türlü türlü belalar yağarken boyum gam yüzünden menekşe gibi iki büklüm olsa yeridir.}

به فر بخت تو حق جل ذکرة وعلی
مرا بکرد مسخر بسی علوم و فنون

{Yüce Allah senin bahtını güçlendirmek için nice ilim ve hünerle birlikte beni sana hizmetçi etti.}

دگر مرا شرف بندگی درگاهت
فضیلتیست که هست از قیاس و حد بیرون

{Yine kapına hizmetçilik etmek şerefi benim için hadde hesaba gelmeyecek bir erdemdir.}

مبین روا که نگردد به عهد دولت تو
عنان بخت مرا رام روزگار حرون

{Senin devletin zamanında bahtımın dizgininin dikbaşlı zamane eline geçmesine izin verme!}

عزیز مصر عدالت تویی سزا نبود
به سجن غم بشود یوسف دلم مسجون

{Adalet Mısır'ının azizi sensin. Gönül Yusuf'umun gam zindanında hapis kalması hoş olmaz.}

امیدم اوست که با لطف تو ز ژنگ بلا
شود زدوده چو مرآت خاطر محزون

{Lütfunun sayesinde ben mahzunun gönlü bela pasından ayna gibi cilalanacak umudundayım.}

حکایت غمت آخر کجا شود جعفر
که هست از قطرات سحاب بیش و فزون

{Ey Cafer! Bulut damlalarından çok daha fazla olan gamını anlatmak nasıl sona ersin?}

دعای دولت شه را بکن شروع که او
فریضه ایست ترا چون قضای قرض و دیون

{Padişahın talihi için dua et! Çünkü bu, ödemen gereken borç gibi senin üstüne farzdır.}

همیشه تا که شکسته دل و پریشان حال
شوند بر رخ خوبان دو زلف غالیه گون

حسود بخت تو چون زلف دلبران بادا
شکسته قلب و بریده سر و فتاده نگون

{Güzellerin yüzündeki güzel kokulu iki saç bölüğü için kalpler kırılıp hâller perişan oldukça bahtının düşmanları, güzellerin saçı gibi ortası kırık, ucu kesik ve baş aşağı olsun!}

همیشه تا که بنان هلال را مخصوب
کند ز رنگ شفق دست قدرت بی چون

عروس قدر ترا در منصه دولت
ز خون دشمن بدخواه باد کف گلگون

{Hikmetinden sual olunmayan kudret eli yeni ayın parmaklarını şafak rengiyle kınaladığı sürece talih odasında itibarın gelininin avucu kötü niyetli düşmanın kanıyla kızılaşsın.}

اساس دولت و عز تو هر زمان بادا
چو گنبد فلک از نایبات دهر مصون

{Talihinin ve itibarının temeli, dünya belalarından felek kümbeti (gökkubbe) gibi her zaman korunsun.}

2

Kasîde (Erünsal, 1983, s. 513-517)

جان آفرین که در ید ما نقد جان نهاد
بهر نثار راه شه کامران نهاد

{Elimize can parasını koyan can yaratıcı (Tanrı), o parayı, muradını sürücü padişahın yoluna saçmamız için koydu.}

آن شاه مه رقاب که گرد مواکبش
با خنگ سبز چرخ عنان در عنان نهاد

{Ayı üzengi edinen o padişahın maiyetindeki piyade ve süvarilerin tozu, feleğin gök atıyla baş başa/dizgin dizgine gider.}

آن خسروی که دید فر او ز منبرش
بر سینه صبح دست تواضع ازان نهاد

{O öyle bir padişaktır ki sabah, minberinden onun görkemini gördüğü için tevazu elini göğsüne koymuştur.}

وان سروری که رای منبرش هزار شمع
در مجلس مقدس روحانیان نهاد

{O öyle bir başbuğdur ki parlak düşüncesi, meleklerin mukaddes meclisinde binlerce mum yakmıştır.}

سلطان سلیم آن که قوانین عدل را
بهتر هزار بار ز نوشین روان نهاد

{Sultan Selim öyle biridir ki adalet kanunlarını Nuşinrevan'dan bin kat daha iyi uygulamıştır.}

آدم هنوز ساکن جنت نگشته بود
کاقبال رخت خویش درین خاندان نهاد

{İyi talih kendi göçünü bu ocakta bıraktığında Hz. Âdem henüz Cennet'e yerleşmemişti.}

بهر قبول طوق عبودیتش قمر
از پیکر هلال به چشمش بنان نهاد

{Ona bağlılık boyunduruğunu kabul eden ay, bu yüzden gözünün üstüne yeni aydan parmaklar koymuştur.}

Gözünün üstüne parmak koymak, bağlılık bildirmek anlamına gelir.

انگشترین ملک سلیمان ز خشمتمش
شد با خیر مگر که بنان در دهان نهاد

{Hz. Süleyman ülkesinin yüzüğü ağızına parmak koyduğuna göre onun görkeminden haberdar olmalı.}

Burada ağızına parmak koymak, şaşkınlık göstermek anlamındadır.

دولت مطیع و عقل رهی شد ترا بلی
سر بر اطاعتت همه پیر و جوان نهاد

{Sana talih itaat edip akıl hizmetçilik yaptı. Evet öyle, genç yaşlı demeksizin herkes sana itaat etmek için baş eğdi.}

از غنجه‌های لاله عرقهای خون فشاند
بر کوه بس که حلم تو بار گران نهاد

{Senin ağırbaşlılığın dağ üstüne öyle ağır bir yük koydu ki lale tomurcuklarından kan damlaları fışkırdı.}

چندان همای قدر تو بررفت کز شرف
بر تور شاهباز سپهر آشیان نهاد

{İtibarının hüması şerefle öyle bir yükseldi ki felek doğanının tuzağı üstüne yuva yaptı.}

گاهی ز شاخ جدی گهی از قرون ثور
پیشش برای طعمه فلک استخوان نهاد

{Felek de yemesi için onun önüne bazen oğlak boynuzundan bazen boğa boynuzlarından kemik koydu.}

تا بوسد آستان رفیع ترا زحل
در زیر پای کرسی هفت آسمان نهاد

{Zuhal senin yüce eşğini öpebilmek için ayağının altına yedi kat
gök kürsüsünü koydu.}

جایی که از تصور اوهام خارجست
ایزد اساس قدر تو برتر ازان نهاد

{Tanrı senin kıymetinin temelini vehimlerin tasavvur edemeyeceği
bir yerden daha yukarı koydu.}

این مهر نیست خواست که جوری کند سپهر
بر خاکیان و عدل تو دستی بر آن نهاد

{Bu görünen, güneş değildir. Felek yeryüzündekilere eziyet etmek
isteyince senin adaletinin eli ona el koydu.}

تیريست در سپهر عطارد که روز و شب
بر قصد دشمن تو قضا در کمان نهاد

{Gökyüzündeki Utarit, senin düşmanına karşı ilahi takdir
tarafından yaya konup gece gündüz hazırda bekletilen bir oktur.}

از راه آستان تو با ازدحام خلق
بگرفت نسخه چرخ لقب کهکشانشان نهاد

{Felek senin eşğinin yolundaki halkın izdihamından bir nüsha
oluşturup (o nüshaya) “Samanyolu” lakabını verdi.}

Samanyolu, milyonlarca yıldızın bir araya gelmesinden oluşan bir
yıldız kümesidir. Şair, padişahın eşğinde bekleyen insanların
kalabalığını ifade etmek için böyle bir benzetme yapmıştır.

چون خواست سربلند کند دشمنت قضا
از تن سرش بکند و به فرق سنان نهاد

{İlahi takdir, düşmanının başını yükseltmeyi istediği için başını
gövdesinden ayırıp mızrağın tepesine koydu.}

خاکش ز روی مرتبه سر به ستاره شد
هر جا که میخ نعل سمندت نشان نهاد

{Senin atının nalındaki mih her nerede iz bıraksa oranın toprağı

mertebesi yıldızlara kadar yükselir.}

دانی که چیست از ره دروازه افق
ماه نوی که دوش سر اندر جهان نهاد
در صحن آسمان پی نعل براق اوست
قدرت که روی در طرف لامکان نهاد

{Ufuk kalesinin kapısı yolunda (görünen) nedir bilir misin? O, dün gece gökyüzü meydanından mekânsızlık âlemi tarafına doğru yönelen itibarının Burak'ına nal olmak için dünyaya baş koymuş yeni aydır.}

پیشت چو شمع کرد زبان آوری و شب
بر پای شمع بین که چه بند گران نهاد

{Mum senin karşında konuşma cesareti gösterince gece mumun ayağına ne ağır bir pranga taktı gör!}

ار پر جبرئیل مگسران بود سزاست
نطق شکر فشان تو اینجا که خوان نهاد

{Senin şeker saçıcı konuşmanın sofrâ/meclis kurduğu bu yerde Hz. Cebrail'in kanadı yelpaze görevinde olsa yeridir.}

گر نقل بزم روحفزایت شود رواست
این شعر تر که طعم شکر در دهان نهاد

{Ağızda şeker tadı bırakan bu yeni şiir senin ruhu şevklendiren meclisinde meze olsa yakıştır.}

لعلت چو نقد خویش به جای نھان نهاد
از خط سبز قفل زمرد بر آن نهاد

{Lal dudağın kendi nakitini saklamak istediği için onu yeni belirmiş ayva tüyünden yapılmış zümrüt bir kutucuğa koydu.}

وز حسن احتمالم طلسمی به هر طرف
زان طرھای پر خم اژدر نشان نهاد

{Güzelce özen gösterip (o mücevher kutucuğunun) her tarafına ejderhaya benzeyen kıvrım kıvrım saçlardan birer tılsım yerleştirdi.}

مرغیست کاکل تو همایون که زیر او
رویت به جای بیضه مه آسمان نهاد

{Senin perçemin kutlu bir kuştur. Yüzün onun hemen altına yumurta yerine gökyüzündeki dolunayı yerleştirmiştir.}

چون صورت کنار تو در دل خیال بست
هر سیم و زر که داشت کمر در میان نهاد

{Kemer senin beline takılma hayaline kapıldığından beri ne kadar altın ve gümüşü varsa hepsini ortaya koydu.}

سری ز روح در نظر عقل خرده بین
بگشاد خنده تو و نامش دهان نهاد

{Senin gülümseyişin, kılı kırk yaran aklın gözü önünde ruhtan bir sır açıp adını da "ağız" koydu.}

ازبهر صید بلبل دل جعد سنبلت
دامی ز مشک بر طرف گلستان نهاد

{Senin sümbül saçının kıvrımı gönül bülbülünü avlamak için gül bahçesi tarafına miskten bir tuzak kurdu.}

از شوق روی یار چو جانم به لب رسید
سر در هوای آن خط عنبرفشان نهاد
چون آدم صافی که ز جنت گه خروج
پا در سواد خطه هندوستان نهاد

{Can, sevgilinin yüzü(nü görme) arzusuyla ağızından çıkmak üzereyken tıpkı Cennet'ten çıkıp Hindistan toprağına ayak basan Hz. Âdem Safiyyullah gibi o amber saçan ayva tüyünün hevesine kapıldı.}

ای شمع لاف سوز مزین شوق او مرا
در دل نهاد آنچه ترا بر زبان نهاد

{Ey mum! Yanmaktan bahsetme! Sevgilinin şevki senin diline yerleştirse benim de gönlüme yerleşti.}

بر عقل گشت سر دهانش چو مشتبه
لعلش ز سرخ نقطه شک و گمان نهاد

{Akıl onun ağzı sırrını anlamakta âciz kalınca lal dudağı kırmızı bir şüphe ve zan noktası koydu.}

Nokta-i şek, bir metni okurken şüpheli yahut hatalı görülen yerlere konan kırmızı bir noktadır.

حسنش چو آفتاب جهان را فرو گرفت
تا رخ به خاک پای شه کامران نهاد

{Güneş, muradını süren padişahın ayağı toprağına yüzünü sürünce (bu sayede) güzelliğı dünyayı kapladı.}

گر سنگسار گشت ترازو عجب مدار
خود را عدیل عدل خدیو زمان نهاد

{Kendisini zamanın padişahının adaletiyle denk tutan terazinin taşlığına dönmesine şaşırma!}

می شد سفید چشم ستاره ز انتظار
از بسکه دیده بر ره شاه جهان نهاد

{Yıldız, dünya padişahının yolunu dört gözle öyle çok bekledi ki beklemekten gözlerine ak düştü.}

در مدحتش چو مدح شکر بار من شنید
نامم زمانه طوطی شیرین زبان نهاد

{Zamane, padişahın övgüsünde benim şeker yağdıran övgümü/kasidemi işitince adımı "tatlı dilli papağan" koydu.}

انفاس جعفری چو نفسهای عیسوی
در قالب رمیم سخن تازه جان نهاد

{Cafer'in sözün çürümüş bedenine yeniden can veren nefesleri/sözleri Hz. İsa'nın nefesleri gibidir.}

در سخن به خاک سیه او فتاده بود
برداشت بر طبقچه نه آسمان نهاد

{Söz incisi kara toprağına düşmüştü. Onu yerden kaldırıp dokuz göğün mücevher tabağına koydu.}

صنع خدا که بوی خوش و رنگ دلغریب
در طینت و سرشت گل و ارغوان نهاد

در خاک من هوای درت کرد تعبیه
چون نشئه سرور که در ضعفان نهاد

{Gül ve erguvanın yaradılış ve tıynetine güzel koku ve göz alıcı renk veren ilahi yaratıcılık, safrana yerleştirdiği sevinç neşvesi gibi benim toprağıma da senin kapının hevesini yerleştirdi.}

شیر زیان چرخ فلک صید لاغرست
آن را که نام خود سگ این آستان نهاد

{Kendi adını “bu kapının köpeği” koyan biri için feleğin yırtıcı aslanı çok basit bir avdır.}

در نظم کار ملک تو دانی که کلک من
شاهای بسی حقوق درین خاندان نهاد

{Ey padişah! Biliyorsun ki memleket işinin düzenlenmesinde benim kaleminin bu ocaktan/hanedandan alacağı çok hak vardır.}

در سفره عطای تو حیرانم از چه رو
گردون دون درخور این بنده نان نهاد

{Alçak felek senin bağış sofranda bendenize ne sebepten ekmek layık/uygun gördü hayretteyim.}

سلمان که اساس پایه نظم بلند خویش
بر طاق نه رواق علی المکان نهاد

گفتی بنای نکته دو بیت دلفریب
بر طرح حسب حال من ناتوان نهاد

{Yüce şiiiri binasının temelini mekân üstü dokuz kemerli kubbeye atan Selmân, gönül alıcı iki nükteli beyit söyleyip ben zavallının macera (başından geçenler) arsası üzerine inşa etti.}

در دور دولت تو که در دور آسمان
هر وعظ را که گفت چنین کن چنان نهاد

اوضاع مملکت همه نیکو نهاده است
جز وضع من که بهتر ازین می توان نهاد

{Dünyada feleğin/gökyüzünün “şöyle yap, o böyle yaptı” diye

nasihat verdiği; ülke işlerinin, bundan daha iyi hâle getirilebilecek bendenizin durumu dışında, hep iyileştiği devletin döneminde}

بادا نثار سم سمند تو روزگار
هر لعل و در که در بر دریا و کان نهاد

{zaman maden ve denizin kalbinde yetiştirdiği her lal ve inciye senin atının ayağı dibine saçsın.}

عمرت دراز باد که تأیید کردگار
یکسر صلاح کار دو عالم در آن نهاد

{Tanrı'nın takdiri sonucu iki âlem huzurunun tamamen kendisine bahşedildiği ömrün uzun olsun.}

3

Tahmîs (Erünsal, 1983, s. 518-519)

I

ز حد گذشت غم دل به روز فرقت او
فزود درد سرم قصه‌های محنت او
نمی رود ز سرم جز پناه رحمت او
به جان پیر خرابات و حق صحبت او
که نیست در سر من جز هوای خدمت او

{Ondan (meyhanecibaşından) ayrı günlerde gönlümün gamı kabına sığmaz oldu. Derdiyle ilgili anlatılan hikâyeler baş ağrımı daha da artırdı. Onun merhametine sığınmaktan başka bir şey aklımdan geçmiyor. Meyhanecibaşının canı ve onun sohbetine andolsun ki başımda ona hizmet etmekten başka bir heves yok.}

خراب غمزه مست تو هوشیارانست
کسی که کشته او گشت هوشیار آنست
مرید پیر خرابات شو که کار آنست
بهشت اگر چه نه جای گناهکارانست
بیار باده که مستظهرم به همت او

{Akıllılar senin sarhoş kıyabakışınla haraptır/sarhoştur. Sevgilinin öldürdüğü kim varsa işte akıllı o kimsedir. Meyhanecibaşının müridi ol, çünkü yapılması gereken iş odur. Cennet'te günahkârların işi yoktur ama

sen yine de şarap getir, çünkü sırtımı meyhanecibaşının himmetine dayamışım.}

خیال او چو درآمد برون شد از دل و جان
 هوای حور و قصور و نعیم باغ جنان
 حواس بی خبر افتاد و عقل شد حیران
 صد آفرین خدا بر بلای آن طوفان
 که زد به خرمن ما آتش محبت او

{Sevgilinin hayali canıma ve gönlüme gelince Cennet bahçesinin nimetleri, oradaki huri ve köşk hevesi çıktı gitti. Hisler hareketsiz kaldı, akıl hayran oldu. Ya Rabbi! Gönül harmanımızı sevgilinin aşkı ateşiyle yakan o tufanın belasına yüz kere aferin!}

اگرچه عهد شبایم گذشت و آمد شیب
 هنوز می درم از سوز عشق دلبر جیب
 برو مکن تو مرا زاهدا به رندی عیب
 بیار باده که دوشم سروش عالم غیب
 نوید داد که عامست فیض رحمت او

{Gençlik zamanlarım geçip ihtiyarladım da hâlâ sevgilinin aşkı ateşiyle yaka yırtmaya devam ediyorum. Ey yobaz, git! Rintliğim yüzünden beni ayıplama! Şarap getir, zira dün gece gaip âlemi melekleri bana onun rahmeti bereketinin herkes için geçerli olduğu müjdesini verdi.}

منم به کوی مغان باده مغانه به دست
 حریف بزم خراباتیان باده پرست
 اگرچه عاشق میخوارهام ز روز الست
 مکن به چشم حقارت نگاه بر من مست
 که نیست معصیت و زهد بی مشیت او

{Ben, meyhanecinin semtinde meyhanecilere özgü şarabı elinde tutup şaraba tapan harabatiler/sarhoşlar meclisinin rindiyim. Elest gününden beri şarap içmeye âşık olsam da bu ben sarhoşa hakaret gözüyle bakma! Çünkü günah ve sevap (işlemek), Tanrı'nın iradesi/takdiri dışında değildir.}

چه باشد ار نفسی زاهدان تو بنشین
به عارفان بخوری تلخ و تیز و رنگینی
تو باده نوشی و ما را مخوان ز بی دینی
بر آستانه میخانه گر سری بینی
مزن به پای که معلوم نیست نیت او

{Ey yobaz! Bir kez olsun oturup âriflerle acı, keskin ve renkli/taze şarap içsen ne olur? Sen de şarap içip bizi dinsiz diye anmayasın. Meyhane kapısında bir baş görürsen basıp geçme, çünkü onun niyeti belli değildir.}

به شهر نیست غزالی که گویمش غزلی
نه کاملی که کنم فکر بحث یا جدلی
کنون اگرچه پذیرفت کار ما خللی
نمی کند دل ما میل زهد و توبه ولی
بنام شاه بکوشیم و فر دولت او

{Şehirde ne gazel söyleyebileceğim bir ceylan (güzel) ne de tartışıp münakaşaya girebileceğim akli başında bir kimse var. Bugün işimiz sıkıntıya girip gönlümüzün takva ve tövbeye niyeti olmasa da padişahın namı ve devletinin güçlenmesi için gayret ediyoruz.}

مرو به مزرع گیتی که حاصلش دو جوست
بیا به ما که همه سالکان راهروست
شفق شراب و فلک خم پیاله ماه نوست
مدام خرقة جعفر به باده در گروست
مگر ز خاک خرابات بود طینت او

{Elde edebileceğinin iki arpa olduğu dünya tarlasına gitme! Tamamı kendi yolunda yürüyen yolculardan oluşmuş bize gel! Şafak şarap, gökyüzü küp, kadeh yeni aydır. **Cafer**'in hırkası daima şaraba rehindir. Galiba onun yaradılış hamuru meyhane toprağından yoğrulmuştur.}

4

Murabba (Erünsal, 1983, s. 520-521)

از نکنونامی چو در عالم علم افراختی
با ید یمن و سعادت تیغ همت آختی

بر سر خصم آمدی و کار او پرداختی
جام کیخسرو طلب کافراسیاب انداختی

{Dünyada iyi adlılıkla sancak açıp mutluluk ve bereket eliyle gayret kılıcını çektiğinden beri düşmanın başına gelip onun işini bitirdin. Keyhüsrev'in kadehini iste, çünkü Efrasiyab yerine geçtin.}

گرچه بدخواهت چو آتش تیز طبعی می نمود
شد سیه رو همچو دود از جای خود برخاست زود
شاد زی کز خانه دولت به در کردی حسود
جام کیخسرو طلب کافراسیاب انداختی

{Düşmanın ateş gibi keskin tabiatlı görünüyordu ama duman gibi çabucak yerinden kalkıp yüzü karardı. Mutlu yaşa, çünkü düşmanı devlet evinden kapı dışarı ettin. Keyhüsrev'in kadehini iste, çünkü Efrasiyab yerine geçtin.}

روزگار آمد مساعد گشت یزدانت معین
خصم را برداشتی از جا فکندی بر زمین
کامرانی کن که عالم شد ترا زیر نگیں
جام کیخسرو طلب کافراسیاب انداختی

{Talih uygun geldi, Rabbin sana yardım etti. Düşmanı yerinden kaldırıp yere çaldın. Dileğince muradını sür, çünkü dünya emrin altına girdi. Keyhüsrev'in kadehini iste, çünkü Efrasiyab yerine geçtin.}

چهره زرد حسودان را بیندودی به قیر
اژدهای جانستانی را بیفکندی دلیر
شادمانی کن که دشمن را برآوردی به زیر
جام کیخسرو طلب کافراسیاب انداختی

{Düşmanların sararmış yüzünü katranla sıvadın. Can alıcı bir ejderhayı cesurca savurdun. Mutlu ol, çünkü düşmanı alt ettin. Keyhüsrev'in kadehini iste, çünkü Efrasiyab yerine geçtin.}

داشتی چون خضر تو آب بقا را در کنار
ماند اندر ظلمت غم خصم ذوالقرنینوار

دستگیر پایمالان باش شکر حق گذار
جام کیخسرو طلب کافراسیاب انداختی

{Sen de Hz. Hızır gibi ölümsüzlük suyunu yanında tuttuğun için düşmanın İskender gibi Karanlık ülkesinde kaldı. Yerde sürünenlerin elinden tut, Tanrı'ya şükret! Keyhüsrev'in kadehini iste, çünkü Efrasiyab yerine geçtin.}

روی نیکویی نما چشم طرب را باز کن
در سراستان دولت برگ عشرت ساز کن
عود بنواز و نوای خوش دلی آغاز کن
جام کیخسرو طلب کافراسیاب انداختی

{İyilik yüzünü göster, mutluluk gözünü aç! Talih bahçesinde eğlence hazırlıklarına başla! Udu okşa, gönle hoş gelen bir nağme çal! Keyhüsrev'in kadehini iste, çünkü Efrasiyab yerine geçtin.}

می نگر بر ما یقال ای شاه منگر من یقول
پند نغز جعفر صادق ز دل می کن قبول
عیش و عشرت کن چو داد ایزد مرادت را وصول
جام کیخسرو طلب کافراسیاب انداختی

{Ey padişah! Söylenene bak söyleyene değil. Sadık Cafer'in güzel öğüdünü can u gönülünden kabul et! Tanrı seni muradına kavuşturduğuna göre gönlünce eğlen! Keyhüsrev'in kadehini iste, çünkü Efrasiyab yerine geçtin.}

5

Gazel (Erünsal, 1983, s. 522)

تنت از چوب چو آزرده شد ای سرو بلند
خسته شد جان ز غم و غصه و دل گشت نژند

{Ey uzun boylu servi(yi andıran güzel)! Tenin değnekten inciniyor diye dert ve üzüntüden can hastalandı, gönül kederlendi.}

زخم هر چوب تن خوب ترا نیل کشید
تا ز چشم بد گیتی نرسد بر تو گزند

{Her değnek yarası, dünyanın kem gözünden sana nazar değmesin diye güzel tenine nil çekti.}

Nîl, çivit demektir. Nîl çekmek, göz değmesine karşı kullanılan bir yöntem olsa gerektir.

تو نبات شکرستان ملاحظت شده ای
زان سبب مدعیان پای ترا چوب زدند

{Sen güzellik kamışlığının nebat şekeri olmuşsun. İşte âşıklık iddiasında bulunan rakipler senin ayağına bu yüzden değnek vurdular.}

جوی شد اشک من از غصه چو در باغ جمال
نرگس چشم تو پر ژاله شد ای سرو بلند

{Ey uzun boylu servi! Nergis gözün güzellik bağında çiy tanesiyle doldu diye üzüntüden gözyaşım ırmağa döndü.}

از سر ناخن پای تو چو خوناب چکید
با گل آمیخته شد برگ سمنهای چند

{Ayağının tırnağı ucundan kan damlayınca bir demet yasemin yaprağı gülle karışmış oldu.}

شد گرفتار کمند غم و محنت دل و جان
پای آن سرو سهی قد چو درافتاد به بند

{O düzgün boylu servinin ayağı tuzağa yakalanınca gönül ve can da dert ve gam kemendine yakalandı.}

جعفر این خادشه بشنید سرشکم خود را
از سر منظره دیده بر خاک فکند

{Ey **Cafer!** Gözyaşım bu hadiseyi işitince kendisini göz penceresinden yere bıraktı.}

6

Gazel (Erünsal, 1983, s. 523)

کرده همچون شاهدان گلگونه بر رخسار گل
با قبای آل آمد بر سر بازار گل

{Gül, güzeller(in yaptığı) gibi yüzüne allık sürüp al elbisesiyle çarşı başına geldi.}

گرچه می دزدید دل با نازکی از عندلیب
هر زمان لیکن بخندیدن کند اظهار گل

{Gül naziklikle bülbülün gönlünü çalıyordu ama buna rağmen (belli etmemek için) hep gülümsüyordu.}

درد و غمهای عنادل غنچه‌ها طومار کرد
می‌گشاید بهر خواندن مهر آن طومار گل

{Bülbüllerin dert ve gamları goncaları tomar/defter yaptı. Gül de okumak için o tomarın/defterin mührünü açıyor.}

در گلستانها مگر جام صبوحی خورده است
صبح دم دیدم که بردوش آمد از گلزار گل

{Sabahleyin gülün gül bahçesinden sarhoşça geldiğini gördüm. Galiba gül bahçelerinde sabah şarabı içmiş.}

گر بخندد بر رخت باور مکن ای عندلیب
چون دو رویست و دورویی می‌کند هر بار گل

{Ey bülbül! Gül senin yüzüne gülerse sakın inanma! Çünkü iki yüzlüdür ve her zaman ikiyüzlülük eder.}

غنچهٔ سربسته رازی بود با مرغان باغ
فاش کرد او را و می‌شد کاشف اسرار گل

{Başı bağlı goncanın bahçedeki kuşlarla bir sırrı vardı. Sırların kâşifi olan gül, o sırrı açığa çıkardı.}

کلبهٔ عطار را مانند به بو گلزارها
گوییا در چارسوی باغ شد عطار گل

{Gülşenler koku bakımından aktar dükkânını andırıyor. Demek ki gül, bağ çarşısında aktarlık yapıyor.}

می‌گشاید هر سحر اوراق در دیوان لطف
شاه عالم را مگر بودست دفتردار گل

{Galiba gül, dünya padişahının defterdarı olmuş. Zira her sabah lütuf divanında yapraklar açıyor.}

جعفر ار خواهی گل شادی مرنج از خار غم
کس نیابد در گلستان جهان بی خار گل

{Ey Cafer! Mutluluk gülü istiyorsan gam dikeninden incinme! Dünya gülşeninde kimse dikensiz gül elde edemez.}

Sonuç

Türk edebiyatının tarihî seyrini takip ve Farsçanın Türk şairleri arasındaki konumunu tespit etmek için hacimli ya da hacimsiz demeden bütün Farsça şiirlerin incelenmesi gerekmektedir. Bir şairin hayal ve düşünce dünyasından hareketle edebî kişiliğinin yazılmasında Farsça şiirlerinin de dikkate alınması, etraflı tespitlerin yapılmasını da beraberinde getirecektir. Ayrıca Türk bakış açısıyla Farsça şiir yazımının özellikleri, dil bilgisi hususiyetleri, cümle yapısı vb. unsurlar incelendikten sonra bir Türk ile bir Fars'ın yazdığı şiir arasındaki duygu ve düşünce farkı anlaşılacak, böylece Türk insanının olaylara karşı kendine has bakış açısının izleri Farsça şiirler üzerinden de sürülebilecektir.

Cafer Çelebi'nin iki kaside, iki gazel, bir tahmis ve bir murabbadan oluşan altı Farsça şiiri, onun hayatı ve olaylara bakış açısıyla ilgili bilgi vermektedir. II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'e sunulan kasidelerin ortak teması şikâyettir. Hayal kırıklığına uğrayan şair, görünüşte her iki padişahı övmesine rağmen her ikisinden de beklenti içindedir. Bu da sıkıntılı dönemler yaşayan şairin, belki de idamına kadar gidecek yolun başında olduğunun bir işaretidir. Bir kenarda unutulmayı hazmedemeyen şair; içinde bulunduğu şartların iyileştirilmesini, hak ettiği mevkilere yükseltilmeyi ve değerinin bilinmesini istemiştir. Hâfız'ın gazelini tahmis amacıyla yazdığı şiir, kendisinin rindane edaya sahip bir şair olduğunu göstermesinin yanında Türk edebiyatındaki Hâfız etkisinin de bir örneğidir. Kasidelerinden birinde Selmân-ı Sâvecî'den bahsetmesi de 15. yüzyıldaki Selmân etkisini gösterir.

Cafer Çelebi özelindeki bu çalışma, Türk şairlerin Farsçaya olan ilgisini ve Farsçanın edebî mahfillerdeki canlılığını göstermekle birlikte Cafer Çelebi'nin edebî kişiliğiyle ilgili yapılacak çalışmalar için veri sunmuştur. Divan şairlerinin Farsça şiirlerini Türkçeye çevirme çalışmaları devam ettikçe şairlerin hayal dünyasına dair yapılacak çalışmaların kapsamı ve mahiyeti daha da genişleyecektir.

Kaynaklar

- Değirmençay, V. (2013). *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Erünsal, İ. E. (1983). *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition of His Dîvân*, İstanbul: İÜEFY No. 3103.
- Erünsal, İ. E. (2010). Tâcîzâde Câfer Çelebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (39. Cilt, s. 353-356). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

Yayınları.

- Kaya, B. A. (2015). "Klâsik Türk Şiirinde Şifâlı Bitkiler Üzerine Bir Deneme". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 15: 263-314.
- Köksal, M. F. (2020). Ca'fer, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi. *TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü)*, erişim adresi: <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cafer-tacizade-cafer-celebi>, erişim tarihi: 29.09.2024.
- Onay, A. T. (2009). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (haz. Cemal Kurnaz). İstanbul: H Yayınları.

YURDAKUL, Rabia Nur.*
“Nevî'nin Basılı Divanında Yer Almayan Şiirleri”**

1. Giriş

Osmanlı edebiyatında kimi şairler hayatlarının muhtelif zamanlarında yazdıkları şiirleri “divan” adı verilen kitaplarda toplamışlar. Yaşarken veya vefatından sonra derlenen bu divanlar yıllar içerisinde müstensihlerce kopyalanmasıyla birden çok nüsha meydana gelmiştir. Bu nüshalarda şairin bütün şiirlerinin yer almaması çeşitli sebeplere dayanabilir. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir: Divanını tertip ettikten sonra yeni şiirler yazmıştır ve ömrü vefa etmediğinden divanını tekrar tertip edememiştir, ya da şairin müsvedde hâlindeki şiirleri ölümünden sonra ortaya çıktığı için divanına girmemiş olabilir. Bu noktada mecmualar önemli bir rol üstlenir. Çünkü mecmualar şairin divanına girmemiş şiirleri içermesi, divan sahibi olmayan yahut divanına bugüne kadar ulaşılmayan, tezkirelerde ve edebiyat tarihi kitaplarında geçmeyen şairlerin şiirlerine yer vermesi açısından Osmanlı edebiyatı araştırmalarına katkı sağlayacak önemli bir başvuru kaynağıdır. Ancak mecmuayı meydana getiren müstensihin benzer mahlaslı şairleri karıştırması, bir şairin şiirini başka bir şaire isnat etmesi, nüshalara çeşitli müdahalelerde bulunması gibi dezavantajlarının da bilincinde olmak gerekir.

Mecmualar üzerinde yapılan çalışmalar sayesinde birçok divan şairinin divanında yer almayan şiirlerin tespit edildiği çalışmalar yapılmıştır.¹ Bu çalışma, 16. yüzyıl Osmanlı sahasındaki nazım ve nesir

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, yurdakul.rabia@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1331-7168

** Bu makale, “Nevî Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Nesre Çeviri-Açıklamalar)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Bkz. H. İ. Demirkazık, “16. Yüzyıl Şairi Râhî ve Divançesinde Yer Almayan Şiirleri” 9. *International Gap Summit Scientific Research Congress*, Adıyaman 2022, s. 533-550. E. Boz, “16. Yüzyıl Şairi Behiştî'nin Divanında Yer Almayan İki Şiiri: Bir Tahmis, Bir Tevhid”, *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 1 (2024), s. 148-158. H. Kaplan, “Bâkî'nin Basılı Divanlarında Yer Almayan Şiirleri ve Divanının Bir Nüshası Üzerine Bazı Notlar”, *International Journal of Language Academy*, Vol 6/2 (2018), s. 223-253. B. Kesik, “Bâkî'nin Yayınlanmamış Bazı Şiirleri (Üç Gazel Bir Matla)”, *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, S. 2 (2016), s. 79-85. B. Kesik, “Bazı Şiir Mecmualarından Hareketle Basılı Divanlarda Bulunmayan Bâkî Mahlaslı Şiirler”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9 (2012), s. 115-122. B. Kesik, “Bazı Şiir Mecmualarından Hareketle Basılı Divanlarda Bulunmayan Bâkî Mahlaslı Şiirler-II”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. 8/13

alanının velûd bir sima olan Nev'î'nin *Divan*'ında yer almayan şiirlerin tanıtımına yer vermektedir.

Tekirdağ Malkara'da H. 940 (M. 1533/34) yılında dünyaya gelen Nev'î 16. asrın önemli şairlerindendir. Babası Pir Ali bin Nasuh, İbrahim-i Gülşenî mensuplarından bir Halvetî şeyhidir. Annesi *Muhammediye* yazarı Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (ö. 1534) ailesinden gelir. İlk tahsilini babasından alan Nev'î İstanbul'a giderek "Ahaveyn" lakabıyla tanınan Karamânî Ahmed ve Mehmed Efendilerden dersler alır. Çeşitli

-
- (2013), s. 337-350. A. Uğur, "Bektaşî Bir Şair Behrî ve Divanında Yer Almayan Şiirleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 99 (2021), s. 299-316. M. Tozlu, "XVII. Yüzyıl Şairi Beyâzî ve Yayınlanmamış Gazelleri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 2 (2023), s. 1341-1377. B. Kesik, "Bir Yazmadan Hareketle Bâkî'nin Yayınlanmamış Şiirleri", *Journal of Turkish Studies*, Vol. 7/1 (2012), s. 1489-1500. T. Fidan, "Bîrrî Mehmed Dede'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri", *ÇAKÜ Edebiyat Dergisi* S. 1 (2020), s. 167-183. M. Tılfarlıoğlu-Z. Temur, "Bursalı Rahmî'nin Dîvânında Bulunmayan Bazı Gazelleri", *Littera Turca Journal Of Turkish Language and Literature*, S. 4 (2018), s. 1071-1096. H. Taş, "Bâkî'nin Dîvân'da Bulunmayan Bir Gazeli ve Feyzî'nin Naziresi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (2010), s. 181-192. H. Taş, "Mecmû'a-i Nezâ'ir'de, Yayınlanmış Dîvânlarda Bulunmayan Gazeller -I-", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 179 (2009), s. 227-237; M. Tılfarlıoğlu, "Enverî'nin Divanında Bulunmayan Gazelleri", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 8 (2016), s. 145-162. R. Ekinci, "Hâkim Mehmed Efendi'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34 (2016) s. 133-145. A. Karataş, "Harputlu Şâir Rahmî Efendi'nin Neşredilen Dîvânında Bulunmayan Bazı Şiirleri", *Şarkiyat Mecmuası*, S. 36 (2020), s. 1-42. F. Kıran, "Klasik Türk Şiire Ait Bir Mecmua-i Eş'âr'da Mesihî'nin Divanında Bulunmayan Bazı Şiirleri Üzerine İnceleme", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı III*, s. 743-752. M. F. Köksal, "Bâkî Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Bâkî'nin Dîvân Neşirlerinde Bulunmayan Şiirleri", *Bilig*, S. 104 (2023), s. 27-53. M. F. Köksal, "Bâkî'nin Bilinmeyen Veda Gazeli ve Dîvânında Bulunmayan Bazı Şiirleri", *DEV*, S. 10 (2013), s. 319-330. M. Eflatun, "Meâlî'nin Yayınlanmamış Şiirleri" 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, S. 10 (2015), s. 91-124. C. Açıköz, "Nahîfî'nin Dîvânında Bulunmayan Beş Gazeli", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 7 (2017), s. 1-8. O. Yılmaz, "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası", *DEV*, S. 1 (2008), s. 255-280. E. İlhan, "Sâfi'nin Tenkitli Neşirde Yer Almayan Şiirleri ve Dîvân'ının Yeni Bir Nüshası", *Türkbilig*, S. 47 (2024), s. 244-273. K. A. Gıynaş, "Üç Nazire Mecmuasından Hareketle Muhibbî'nin Dîvânında Bulunmayan Şiirleri" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 29 (2014), s. 399-440. T. Öntürk, "Vanlı Divan Şairi Dürri'nin Yayınlanmamış Divanında Yer Almayan Müzeyyel Gazeli", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı 2021, s. 433-450. A. N. Tokmak, "Yavuz Sultan Selim'in Dîvânında Olmayan Farsça Şiirler", *Doğu Esintileri*, S. 3 (2015), s. 1-18. G. Kut, "Veysi'nin Divanında Bulunmayan Bir Kasidesi Üzerine", *Belleten*, C. 18 (1971), s. 169-178. A. Uçar, "Zâfî'nin Yayınlanmamış Divanında Bulunmayan Bir Gazeli ve Bu Gazelin İncelemesi" *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, S. 3 (2022), s. 1946-1959.

medreselerde müderrislik yapan Nev'î, Şubat 1590'da III. Murad tarafından Bağdat kadılığına atanır. Ancak yol hazırlığını bile tamamlamadan bir ay sonra Sultan Murad Nev'î'yi Şehzade Mustafa'ya hoca olarak tayin eder. Hocalık görevini layıkıyla yerine getiren Nev'î diğer şehzadelere de hocalık yapmıştır. M. 1599'un Haziran ayında İstanbul'da vefat etmiştir. Şeyh Vefa Camii haziresinde Şeyh Şaban Efendi'nin yanına defnedilmiştir.²

Nevizâde Atâyî babasının tefsir, hadis, kelim, tasavvuf, fıkıh, akaid, mantık vb. konularda manzum ve mensur otuzdan fazla eserinin olduğunu ifade eder. Ancak bugün hâlâ ele geçmeyen eserleri vardır.

M. Nejat Sefercioğlu Nev'î üzerine yoğun mesai harcamış kıymetli bir araştırmacıdır. *Nev'î Divanı'nın Tahlili* adlı doktora tezi hazırlamış, bunun yanı sıra “Nev'î'nin Şükûfe Redifli Gazelinin Tahlili”, “Nev'î'nin Kış ve Baharla İlgili İki Gazeli”, “Nev'î'nin Bâkî Mersiyesi” ... gibi çeşitli konularda makaleler yazmıştır. Hem M. Nejat Sefercioğlu'nun yapmış olduğu çalışmalarda hem de hazırlamakta olduğum *Nev'î Dîvân (İnceleme-Tenkitletli Metin-Nesre Çeviri-Açıklamalar)* adlı doktora tezinde Nev'î'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri üzerinde detaylı bilgi verildiğinden bu çalışmada Nev'î'nin yeni şiirlerini tanıtmak amaçlanmış, şairin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında detaylı bilgi verilmekten kaçınılmıştır.

Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, 1977 yılında hazırlanan *Divan'ın* tenkitli basımında, Nuruosmaniye Ktp. No. 4957, Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Efendi No. 447, Divan Edebiyatı Müzesi No. 157, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan No. 1966; No. 780, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No. 1532; No. 9819, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnülemin Mahmut Kemal Kitapları No: 2606, Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu Nüshası ve İstanbul kütüphanelerinde bulunan bütün şiir ve nazire mecmualarını taradıklarını ifade etmişlerdir³.

Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Nev'î Divan Tenkidli Basım* çalışmasında 58 kaside, 1 tarih, 1 mesnevi, 4 terci-bend, 4 terki-bend, 1 müsemmen, 2 müseddes, 1 tesdis, 2 tahmis, 1muhammes, 4 murabba, 559 gazel⁴, 82 mukatta', 11 rubai ve 17 müfred yer alır. Bu

² M. N. Sefercioğlu, “Nev'î” *TDVİA*, C. 33., s. 52-54. A. Atilla Şentürk, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2013, s. 324-325.

³ Bu taranan mecmuaların buldukları kütüphaneler ve kayıt numaraları yoktur. M. Tulum ve M. Ali Tanyeri bu mecmualar ile ilgili notlarının çalındığını, yeniden tespit edip baskıya yettirilmesi imkân olmadığını belirtmiştir.

⁴ Bu baskıda ilk baktığımızda 559 gazel gözüke de aynı gazel iki defa yazıldığı için (G.

manzumelerden 2 gazel, 2 kaside ve 1 tahmis Farsçadır.

2. Divan Neşrinde Bulunmayan Şiirlerin Geçtiği Yazmaların Tavsifi, Muhtevası

2.1. Berlin Devlet Kütüphanesi (Staatsbibliothek zu Berlin) Prusya Kültürel Mirası (Preußischer Kulturbesitz) Ms. or. oct. 3607 p. 2

Nev'î Divanı'nın bir nüshasıdır. *Divan* 91^b-188^b varakları arasında yer almaktadır. 19.5x12.5 (16.5x8.5) cm'dir. Nestalik hatla, 19 satır ve 2 sütun halinde istinsah edilmiştir.⁵ Nüshada 91^b'de 153^b'ye kadar reddadede konulmuş, numaralandırma ise sonradan Latin rakamlarıyla yapılmıştır. Eser, manzum-mensur karışık bir dibace ile başlar, ardından kaside, gazel ve mukattaat bölümleri gelir. Bu bölümlerde bazı şiirlerin yarım olması, terci-bendin ilk beytini verip devamında kasidenin son on beytini vermesi, kasidelerin hem dibaceden sonra hem de nüshanın en sonunda yer alması vb. nüshada varaklarda kopukluk ve karışıklık olduğunu gösterir. Bu yazmada Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Nev'î Divan* çalışmasında geçmeyen 15 şiir yer almaktadır.

2.2. Berlin Devlet Kütüphanesi (Staatsbibliothek zu Berlin) Ms. or. oct. 3652

Serlevhasında *Mecmû'a-i Nezâyir* adıyla kayıtlı olan bu mecmua 327 yapaktır. 20.5x11.5 cm., 16.7 cm. ölçülerinde olup üzerinde kabartmalı madalyon (şemse), dekoratif köşebentler bulunan kahverengi deri cilt ile kaplanmıştır. Yaprakları ise farklı renklerde, lifli, yer yer su ve nem lekeleri ile kurt yenikleri barındırmaktadır, yazmanın ilk sayfaları hasarlı olup tamir görmüştür. Yazma, ta'lik hat ile 24 satır ve 2 sütun hâlinde düzenlenmiştir.

Eser Mayıs/Haziran 1594 tarihinde tamamlanmıştır. Mecmuadaki şiirlerin kümelenme biçimine göre mecmua üç bölüme ayrılır. 2^b-287^b varakları arasındaki *Mecmû'a-i Nezâyir* başlıklı bölümde zemin, nazire ve model şiir örneklerine yer verilmiştir. Bu kısımda Nev'î'nin 52 şiiri vardır. Bunlardan 6 tanesi Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Nev'î Divan* çalışmasında geçmemektedir. İkinci bölümü oluşturan 288^a-321^b divan(çe)ler kısmında yedi şairin şiirlerine sırasıyla

245 ve G. 274) 558 gazel yer almaktadır.

⁵ Manfred Götz, *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Türkische Handschriften*, Band XIII, 3, s. 194-195.

yer verilir. Bu bölüm Nev'î'nin şiirleriyle başlar. Nev'î için diğer şairlerde bulunmayan övgü dolu şu başlık geçmektedir: “Eblağuş-şu'arā esca'u'l-fuşahā nev'î efendi hâzretlerinin müretteb dīvānlarıdır der 'ahd-i murād hān-ı sālīs dīvān-ı nev'î” Nev'î'nin bu bölümde 43 gazeli vardır. Bu gazellerin hepsi Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Nev'î Divan* çalışmasında geçmektedir. Bu divan(çe)ler kısmından sonra 321^b-328^a varakları arasında herhangi bir prensip gözetilmeksizin rastgele yazılmış manzumelerden oluşan son kısma “karışık şiirler” demek mümkündür.⁶

2.3. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 897

Mecmû'a-i Eş'âr ve İnşâ adıyla kayıtlı olan bu mecmua 311 yapaktır. 200x125 (145x82)mm. boyutlarında olup sırtı dağılmak üzere, ebru kâğıt kaplı, mukavva bir cilttir. Yapraklar sarı renkte, cedvelsiz ve yer yer rutubet lekeli. Siyah mürekkepli nestalik hatla yazılan mecmua 18 satırdır. Mecmuanın sağ ve sol varakları yüz kırk birinci sayfaya kadar Arap rakamlarıyla numaralandırılmış, yüz kırk birinci sayfadan sonra Latin rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Mecmuanın onuncu sayfasında “Nev'î ve Bâkî Divanı Müşterek ve Nazire Birer Gazel Söylemiştir” başlığı altında sayfa 44'e kadar ağırlıklı olarak Nev'î ve Bâkî'nin olmak üzere Muradî'nin de gazelleri yer almaktadır. Mecmuanın 45 ilâ 53. sayfalar arasında Nev'î ile Bâkî'nin kasidelerine yer verilmiştir. Bu mecmuada Nev'î'ye ait toplam 49 adet şiir vardır. Bunların 9 tanesi Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Divan*'da geçmemektedir.

2.4. British Library Or 4129

Dışı bordo renkli meşin ciltli, dış kapağı altın renkli cetvel ile çerçevelenmiş olup ortası tuğralı olan mecmua 120 varaktır. Şiirler krem renkli sayfalarda altın çerçeve içine alınmıştır. Mecmuada 113 şaire ait 408 şiir vardır. Bu mecmuada Nev'î'nin 8 şiiri vardır. Bu şiirlerden sadece biri Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Divan*'da geçmemektedir.⁷

⁶ M. Fatih Köksal, “Berlin Devlet Kütüphanesi'nde XVI. Yüzyılda Derlenmiş Kıymetli Bir Mecmua: 'Mecmû'a-i Nezâyir'” *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (Yaz 2020), s. 49-71. Orhan Kaplan, Özgür Kıyçak, “Berlin Devlet Kütüphanesi (Staatsbibliothek Zu Berlin), Ms. Or. Oct. 3652 Numara Kayıtlı Şiir Mecmuasının Mestap'a Göre Tasnifi”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5 (2021), s. 1-4.

⁷ Yüksel Karaman, *British Library Or. 4129 Nolu Yazma Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 9.

2.5 İzzet Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi No. 14717

Mecmû'a-i Eş'âr adıyla kayıtlı olan bu mecmua 116 yapraktır. Mecmuanın istinsah tarihi ve kim tarafından derlendiği bilinmemektedir. Koyu kahve renkli deri ve cilt üzerine şemseli olarak ciltlenmiştir. Mecmuada eksik veya yırtılmış yaprak yoktur. Arap rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Bir varakta 10 satır ve her varak cetvelle ikiye bölünerek talik hatla yazılmıştır. Mecmuada çoğunlukla 16-17. yüzyıl şairlerine ait şiirler yer almaktadır. Bu mecmuada Nev'î'nin 4 tane gazeli vardır. Bu gazellerden sadece biri Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Divan*'da geçmemektedir.⁸

2.6. Bursa (İnebey) Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi No. 2276

Mecmû'atü'l-Letâif ve Sandûkatü'l-Ma'ârif adıyla kayıtlıdır. 250x160 (180x90) mm'dir. Siyah meşin mukavva cildin üzerine battal ebru desenli kâğıt yapıştırılmıştır. Nüsha 217 varaktır. Aharlı ve suyollu kâğıt kullanılmıştır. İstinsah tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte tefe"ül kaydında 26 Muharrem 1003 (M. 11 Ekim 1594) tarihi, nüshanın bu tarihten önce oluşturulmaya başladığını gösterir. Bu mecmuada Nev'î'nin 14 tane şiiri yer almaktadır. Bu gazellerden sadece biri Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Divan*'da geçmemektedir.⁹

2.7. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No. 739

Mecmû'a-yı Nezâyir adıyla kayıtlıdır. 28x20 (22x12) cm'dir. Meşin ciltli olup miklebi bulunmamaktadır. Talik hatla yazılan mecmua 250 varaktır. Her varakta 17 satır bulunmaktadır. Mecmuada 212 şaire ait 1328 şiir bulunmaktadır. Mecmuanın istinsah tarihi ve müstensihisi kesin olarak bilinmemektedir. Mecmuanın 1^b sayfasında Mehmed Emin'in adı ve mührünün geçmesi, eserin sonunda Mehmed Emin adının tekrar geçip H. 1233 (M. 1817-18) tarihinin geçmesi mecmuaya sonradan eklenme ihtimali sebebiyle istinsah tarihi ve müstensihisi konusunda ihtiyatla yaklaşmamızı gerektirir.¹⁰ Bu mecmuada Nev'î'nin 13 tane şiiri

⁸ Burcu Acar, *Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi'ndeki 13215 Numaralı Güfte Mecmuası ve 14717 Numaralı Şiir Mecmuasının "Mecmuaların Sistemantik Tasnifi Projesi"ne (Mestap) Göre Tasnifi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 12-15.

⁹ İncinur Atik Gürbüz, *Mecmû'atü'l-Letâif ve Sandûkatü'l-Maârif*, Kültür ve Turizm Bakanlığı: 3568, s. 34-37.

¹⁰ Rabia Nur Yurdakul, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 739 Numarada Kayıtlı Mecmû'a-yı Nezâyir (25b-50a) (İnceleme-Metin-Çeviri)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk

yer almaktadır. Bu şiirlerden sadece biri Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Divan*'da geçmemektedir. *Nev'î Divan*'ında geçmeyen bu şiir aynı zamanda Bursa (İnebey) Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi No. 2276'da geçmektedir.

2.8. Pervane Bey Mecmuası

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Bağdat Köşkü 406'da *Mecmûa-i Nezâir* adıyla kayıtlıdır. Hakkında bilgi bulunmayan saray hizmetkârlarından Pervâne b. Abdullah tarafından 968 (1560-61) yılında derlenmiştir. Mecmua 627 yapraktan oluşmakta ve 520'nin üzerinde şairin 8000'e yakın şiirini kapsamaktadır. Nazire mecmualarının en hacimlisidir. Şiirler kafiyelerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Önce zemin şiir, ardından buna yazılan nazireler yer almaktadır.¹¹ Bu mecmuada Nev'î'nin 3 tane şiiri yer almaktadır. Bu şiirlerden sadece biri Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Divan*'da geçmemektedir.

2.9. Tahran Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî No. 13923/1382

Eserin ilk sayfası kopuk olup metin 2^adan başlamaktadır. Varaklar aharlı ve filigranlıdır. Mecmua eski rakamlarla numaralandırılmıştır. Sayfa kenarları cedvellerle belirlenmiş. Mecmuanın kimi kısımları müzehhebdir. İçerdiği şiirlerden dolayı bir gazel mecmuası hüviyetindedir. Kronolojik açıdan bakıldığında da XV.-XVIII. yüzyıl aralığındaki metinleri içermektedir. Bu mecmuada Nev'î'nin 10 şiiri yer almaktadır. Bu şiirlerden sadece biri Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanan *Divan*'da geçmemektedir.¹²

Nev'î adına kayıtlı olan şiirler şunlardır:

1.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
Hezec. ---/---/---/---

1. bu derd-i 'ışkı sen ey h'âce şanma ol güzeldendür
güzel v'allâhi şüretdür arada hep ezeldendür

Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s. 8-10.

¹¹ Ömer Zülfe, "Pervane Bey Mecmuası", *TDVİA*, C. 34., s. 244-245.

¹² Ahmet Tanyıldız, "Tahran'da Bulunan Bir Şiir Mecmûası ve Neşredilmemiş Bazı Şiirler", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 2 (2015), s. 39-41.

¹ Berlin Ms.or.oct 3607 112^b.

¹ Ey efendi! Sen bu aşk derdinin o güzelden olduğunu sanma. Güzel, vallahi aradaki daima surettir, aşk ezeldendir.

sevüp gel bir cüvānı ibn-i vakt ol pīrlık geldi
bu demde manşib u 'arz istemek tūl-i emeldendür

3. dēdi dilber bu miḥnet başuḡa çokdan-mı gelmişdür
dēdüm çaḡ bu zemīni miḥnet-ābāda geleldendür
perīşānlık ser-i zūlfūḡle ḡalb-i şānedendür hep
belāsı derdmendūḡ ḡāh dilden ḡāh eldendür
5. göḡül vērsem 'aceb-mi ol meh-i mümtāza éy **nev'î**
ezelden ḡālī'üm hep misli yoḡ bir bī-bedeldendür

2.

Mef'ūlü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün
Muzāri' --./--./--./--.

1. éden cihāna kısmet-ile kısmet-i fūnūn
ma'cūn-ı ḡīnetümde ḡomış neş'e-i cūnūn
ezberledi ma'ānī-i meyl ü maḡabbeti
mir'āt-ı ḡāḡırumda degül şūret-i sūkūn
3. bir baḡr-i bī-nihāyete ḡavvāş cevherin
ben cem'ine ḡarīş anuḡ ḡūnumuz füzūn
baḡr-i vücūdı cūşa getürmüş hevā-yı 'ıḡ
olmuş ḡamu güherleri ḡaltān ḡāk u ḡūn
5. emvāc münkalib ḡas u ḡāşāk muzḡarib
aḡkām-ı zāt mütteḡid ü muḡtelif sūtūn

² Gel, bir genci sevip bugünün kıymetini bil/vaktin çocuḡu ol (artık) yaşlılıḡın geldi. Bu zamanda makam ve arz istemek sonu gelmeyen bir arzudandır.

³ Sevgili, bu sıkıntı başına uzun zaman önce mi geldi? Dedi. Dedim: "Tam bu dünyaya geldiḡimden beri."

⁴ Daḡmıklık hep saçının ucuyla taraḡın ortasındadır. Dertlinin belası bazen gönülden bazen eldendir.

⁵ Ey Nev'î! O seçkin güzele gönül versem, buna şaşılmaz. Ezelden beri benim talihim eşi benzeri olmayan güzeldendir.

² Berlin Ms.or.oct 3607 153^a.

¹ İlmin bölümlerini insanlara pay eden, benim yaratılışımın macununa delilik neşesi katmış.

² Aşkın ve meylin manasını ezberledi; gönül aynamda huzurun sureti yoktur.

³ Dalḡıç, cevherini bulmak için sonsuz bir denize dalmakta ancak onun toplanmasına istekli olan kanımız çok fazla akmakta.

⁴ Aşık arzusu varlık denizini çoşturmuş; bütün incileri yuvarlanıp kan ve toprak olmuş.

⁵ Dalḡalar deḡişmiş, çalı çırpı savrulmakta; zatın hükümleri bir, sütunlar/bölümler farklı.

pest olsa qadr-i cevher-i 'ālī 'aceb-midür
mâyil olur esâfile bu çarh-ı vâjgün

7. zerd étدی zer gibi bedenüm kâr-ı 'ışk-ı yâr
nevî ne ğam sürerse beni çarha dehr-i dūn

3.

Fârsî Gazel 'İsmet-i İrânî Veyâ Nevî-yi Rûmî

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Hezec . - - - / . - - - / . - - - / . - - -

1. kef-i sâkî ze-sâġar maṭla'-ı hürşîd-i raḥşân şod
dehân-ı mey-perestân maḥzen-i la'l-i bedaḥşân şod
merâ zîn nîş der-cismem hezârân çâk boved ammâ
ze-dest-i şevk-i to çâkem girîbân tâ be-dâmân şod
3. ne dânem 'âşîkam yâ ne velîkin în qadr dânem
ki dil âşüfte vü ten ḥaste vü cânem perîşân şod
girittem seng u reftem sîne-kübân ber ser-i küyeş
çe sūd ammâ segân-ı küy-ı ü ez-men girîzân şod
5. mecû pîrâhen-i 'îşmet ki zîr-i atlas-ı gerdûn
libâs-ı 'âşîkı bî-âstîn ü bî-girîbân şod
biyâ **nevî** ki ber zühd ü şalâhat şîşe-i sâġar
be meclis dūş didem gâh giryân gâh ḥandân şod

⁶ Yüce cevherin kıymeti aşığılansa şaşılmaz. Bu uğursuz felek aşığılık kimselere meyleder.

⁷ Sevgilinin aşk işi bedenimi altın gibi sararttı. A Nev'î! Bu alçak dünya beni çarka vursa gam değil.

³ Berlin Ms.or.oct 3607 109^a, başlık yok; 06 Mil Yz A 897 jpg 25.

¹ Sakinin avucu elindeki kadehin kırmızılığı ile parlak güneşin doğduğu yere döndü (benzedi), içki düşkünlerinin ağzı kırmızı şarabın renginden dolayı Bedehşân'ın lal taşı çıkan mahzenlerine döndü.

² Bu iğneden dolayı bedenimde binlerce yara açıldı ama senin aşkın yüzünden yakadan ayağa kadar parça parça oldum.

³ Âşık mıyım neyim bilmiyorum, şu kadarını biliyorum ki gönül karmakarışık, beden hasta ve canım perişan halde.

⁴ Elime bir taş aldım ve göğsümü döver vaziyette sevgilinin semtinin başına vardım, ne fayda ki onun mahallesinin köpekleri dahi benden kaçtılar.

⁵ Bu mavi atlas kubbenin altında ismet gömleğini arama zira âşıklık elbisesi yensiz ve yakasız oldu.

⁶ Nev'î, beri gel ki dün gece mecliste içki kadehinin zühd u takvayı anarak gah gültüp gah ağladığımı gördüm.

4.

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Muzâri' - - ./ - - ./ - - ./ - -

1. cānum kemend-i kākül-i cānāna şarmaşur
bir riştedür ki deste-i reyhāna şarmaşur
dil murğı dām-ı zülfine şarmaşdı şöyle kim
dūd-ı siyah-ı şem' ile pervāne şarmaşur
3. cānum oqundan ayrılamaz gelse sīneye
mānend-i rişte kim bün-i peykāna şarmaşur
cān riştesinde reşkle biñ 'uqde bağlanur
şāne kaçan ki zülf-i perişāna şarmaşur
5. **nev'î** tolaş miyānına var şarmaşık gibi
'āşık olan o serv-i hırāmāna şarmaşur

5.

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Muzâri' - - ./ - - ./ - - ./ - -

1. cān küştğir-i 'ışk-ile merdāne şarmaşur
şan birbirine bir iki mestāne şarmaşur
çāh-ı zenaḥda dil ser-i zülfün eder ümīd
cānbāzdur ki buñ demi urğana şarmaşur
3. anlar durur yılan ki yalan va'de eylemez
efî olursa ḥaşmı ğarimāne şarmaşur

⁴ Berlin Ms.or.oct. 3652 73^b-74^a; 06 Mil Yz A 897 jpg 10. M. Tulum, M. A. Tanyeri *Nev'î Divan* çalışmasında sadece matla beyti geçmektedir.

¹ Sevgilinin kakülünün kemendine sarılan canım, reyhan destesine dolaşan bir ipe benzer.

² Gönül kuşu saçının tuzağına düştü; (sanki) pervane mumun siyah dumanı ile kucaklaşır.

³ Temrenin dibine sarılan ip gibi senin okun da sineye gelse canım ondan ayrılmaz.

⁴ Ne zaman ki tarak o dağınık saça dolaşır, can ipine kıskançlıktan bin düğüm atılır.

⁵ A Nev'î! O güzelin beline sarmaşık gibi dolaş; çünkü âşık olan o salınan serviye sarılır. miyānına: mu'ānaka Ms.or.oct. 3652 74^a.

⁵ Berlin Ms.or.oct. 3652 74^a, 06 Mil Yz A 897 jpg 10 (der-kenarda).

¹ Gönül aşk pehlivanıyla yiğitçe kucaklaşır. Sanki bir iki sarhoş birbirine sarılır.

² Gönül çene çukurunda senin saçının ucunu bekler; sanki sıkıntılı anda urğana sarılan cambazdır.

³ Onlar öyle bir yilandır ki yalan vaatte bulunmaz. Düşmanı engerek yılanı olursa alacaklı gibi sıkıca sarılır.

erlik odur ki sūd u ziyān fikrin étmeyüp
şîr-i jiyān u āteş-i sūzāna şarmaşur

5. hārımı gülden ü gülünü hārdan hālās
nevî éder ki dāmen-i sulţāna şarmaşur

6.

Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün
Remel . . . - / . . . - / . . . - / . . . -

1. neçe bir her saçı leylāya gönül meftūnluk
saña mı kaldı cihān içre hemān mecnūnluk
faqr u fākum göricek kaçdı ol āfet benden
āh kim aldı benüm āfetümi medyūnluk
3. haq budur kim elüme girse benüm atlas-ı çarh
pārelerdüm anı meh-rūlara tonluk tonluk
serv-i bālā olmaz kāmēt-i dil-cūña mişāl
sende hatm oldu eyā kadd-i elif mevzūnluk
5. gülmek olmasa müyesser n'ola **nevî** kulunja
'aşık-ı hāste-dilüñ işi olur maḥzūnluk

7.

Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün
Remel . . . - / . . . - / . . . - / . . . -

1. ğam yükün boynuma aldum görünen yaş degül
başda kara yazudur qararan kaş degül

⁴ Yiğitlik fayda ve zararı düşünmeyip kükremiş aslana ve yanan ateşe sarılmaktır.

⁵ Nev'î, dikenî gülden gülü dikenden kurtarıp sultanın eteğine ilişir.

⁶ Berlin Ms.or.oct. 3652 139^b. (Bu şiir *Ulvî Dîvânı*'nda da Ulvî mahlasıyla geçmektedir. *Ulvî: Dîvân: g. 386*)

¹ Gönül daha ne zamana kadar her saçı Leyla'ya/siyaha tutkun olacak? Bu dünyada Mecnunluk/delilik sana mı kaldı?

² O afet benim fakirliğimi görünce benden kaçtı. Eyvahlar olsun! Bu borçluluk benim afetimi aldı.

³ Doğrusu feleğin ipeği/atlas göğü elime geçse onu ay yüzlü güzellere elbiselik olarak bölüştürdüm.

⁴ Ey elif boylu güzell! Servi senin gönül cezbeden endamına benzeyemez. Ölçülülük seninle tamamlandı.

⁵ Nev'î kuluna gülmek nasip olmasa şaşılmaz; gönlü yaralı âşığın işi (daima) kederdir.

⁷ Berlin Ms.or.oct 3652 163^a.

¹ Gam yükünü yükledim, görünen yaş değildir. Başta kararan kaş değil, kara yazıdır.

yedi yapraklı kızıl lālesidür deşt-i gamuḡ<a>
buyıdı yerdeki [ol] dāide-i ḥūn-pāş degül

3. dildeki āteşüḡ eṭrāfa şerārı saçılır
dāideden ḥūn-ı cigerdür dökilen yaş degül
hem-demüm sāyedür oldur şeb-i tārik ēricek
rāh bir hemm ü belādur baña yoldaş degül
5. **nev'iyā** himmetümi şöyle bülend eyledi 'ışk
ki yanumda bu felek dāne-i ḥaşḥāş degül

8.

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Müctes . . - / . . - / . . - / . . -

1. çıkarsa ḳadr-ile ger evc-i āsmāna ḡazel
münāsib olmaya ol serv-i dil-sitāna ḡazel
ḥayāli naḳşına müjḡanımı édüp süzen
gözüm ilişe désem ben-de ol civāna ḡazel
3. çıkardı ipliḡi bāzāra rişte-i nazmuḡ
düşeydi dür dişi vaşfında bir yegāne ḡazel
mezākı olsa eger çāşnī-i şirümünden
cihānda almaz idi kimseler dehāna ḡazel
5. görünce görjlüm alur **nev'iyā** güzel görsem
göreydüḡüz nic'olur siz de 'aşıḳāne ḡazel

² Yerdeki kan saçan göz değildi; gam çölünün yedi yapraklı kızıl lalesiydi.

³ Gönüldeki ateşinin kıvılcımı etrafa saçılır. Gözden dökülen yaş değil, ciğer kamıdır.

⁴ Karanlık gecede gölgem benim dostumdur. Yol bir gam ve beladır, bana yoldaş değil.

⁵ Ey Nev'î! Aşk benim himmetimi öyle yükseltti ki felek benim yanımda bir haşhaş tanesi kadar olmaz.

⁸ Berlin Ms.or.oct 3652 167^b, İzzet Koyunoğlu Müzesi Ktp. No. 14717 66b-77a.

¹ Gazel, gönlü kendine bağlayan serviyi verdiği kıymetle göḡün zirvesine ulaştırırsa da uygun olmaz.

² Kırpiklerimi hayalinin naḳşına iḡne yapıp gözüm ilişe ben de o delikanlıya gazel söylesem.
ilişe: iletse Ms.or.oct. 3652.

³ İnci dişi vasfında eşsiz bir gazel düşseydi; nazım dizisinin ipliḡi pazara çıkardı.
rişte: şette Koyunoğlu No. 14717.

⁴ Damaḡı benim şiirimizin lezzetinden zevk olsa dünyada kimse aḡzına gazel (lafzını bile) almazdı.

almaz: olmaz Ms.or.oct. 3652; dehāna: zebāna Koyunoğlu No. 14717.

⁵ Ey Nev'î! Bir güzel görsem gönlümü alır. Siz de aşıkane gazelin nasıl olduğunu görseydiniz.

ğazel-serālîğa hîç böyle bir zemîn olmaz
semend-i ıtab'ı koşup söylesün zamâne ğazel

7. ğazel dêmek néce olur ehl-i ıtab' olan görsün
bahâsı kıadri bütûn işte bî-bahâne ğazel

9.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. bergür açdum her varak vèrdi dile bûy-ı vefâ
kıankı gülşen dèr imiş ehlen ve sehlen merhabâ
berzah-ı lâ yebğıyândan çıkma bir lü'lü' misin
lücce-i lâdan tokınmış sille-i illâ sarıa
3. bir dür-i yektâsın ancak âşinâlık silhrine
aşl-ı pâkür kıatreden a'lâ şadefden mâverâ
yok hisâbında görürken nokıtayı ehl-i hisâb
nokıtdan sen şûret-i hak gösterürsin hoş-nümâ
5. bû'l-'acebdür ki ten-i âdem kılup lahm-ile dem
bir basit iken mürekkebden eder 'arz-ı kıa
sözlerür mâ'ü'l-hayât-ı ilm ü hikmetdür senür
pâdişâhum lüle-i aklımuş aksun dâyimâ
7. şâhdan feyz-i 'atâ vü ıtab'-ı **nevî**den kıabül
kûhdan gâhî şadâ vü ğahdan gâhî nidâ

⁶ Gazel yazan kimseye hiç böyle bir zemin denk gelmez. Şairlik kabiliyetinin çevik atı koşup zamane bir gazel söylesin.

⁷ Şair olan gazel söylemenin nasıl olduğunu görsün. Gazelin güzelliği de kıymeti de sebpsizdir.

⁹ 06 Mîl Yz A 897 jpg 7.

¹ Yaprakımı açtığında her yaprakı gönle vefa kokusu verdi. Hangi gül bahçesi böyle hoş geldin/merhaba dermiş.

² Birbirine kıışmayan engelden çıkma bir inci misin? Varlık sillesi sana yokluk denizinden çarpmış. ("Beynehumâ berzehun lâ yebğıyân/Fakat aralarında bir engel vardır, birbirine geçip kıışmıyorlar." Rahman suresi 55/20)

³ Eşsiz bir incisin ancak yakınlık efsununa halis soyun damladan pek yüce, sedeften ötedir.

⁴ Hesap ehli noktayı yok hesabında görürken sen noktadan güzel görünüşlü hakkın suretini gösterirsin.

⁵ Kan ile etten insan bedenini meydana getirip basit bir birleşimden yüzü göstermesi çok tuhaftır.

⁶ A padişahım! Senin sözlerin ilim ve hikmetin hayat suyudur; kaleminin oluşundan dâima aksın.

⁷ Padişaktan ihsan, Nevî'nin mizacından razı olmak gelir. Bazen dağdan, bazen tahtan ses gelir.

10.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
Hezec. ---/.---/.---/.---

1. benüm 'ışk-ı dil-âvîzüm 'aceb pâkîze gevherdür
işin t̄aliblerüñ altun éder iksîr-i ekberdür
vücüdüm var désem yokdur şühüdüm var désem vardur
yoğum varum lisân-ı ğaybdan şorana muzmerdür
3. tecellî nûrını sende néce izhâr éder zâhid
şeb-i târ içre t̄alî' peyker-i mâh-ı münevverdür
nite pâkîze gevher ma'rifet iksîrine mazhar
süleymân gibi baħr ü ber murâdına musahħhardur
5. göge çıkmâğa bir sūzen mesîhâya olup hâyil
arja bir kıl kadar kayd olmaya 'âlem 'aceb yêrdür
yoğı var eyleyen taşhîf-ile ismin komış **nevî**
eger keyfiyyet-i hâlin şorarsañ hâk-i kemterdür
7. vücûdı iltifâtundan bulur ma'düm zâtıdur
safâyı âb-ı luţfundan alur hâk-i mükedderdür

11.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
Hezec. ---/.---/.---/.---

1. ne âzâr érse hûnî gözlerüñden cāna incinmez
begüm ayık olan evzâ'-ı sermestāne incinmez

¹⁰ 06 Mil Yz A 897 jpg 10.

¹ Benim gönül cezbeden aşkım acayip halis bir cevherdir. Talep edenlerin işini altına çeviren çok büyük iksirdir.

² Varlığım var desem yoktur, gördüklerim var desem vardır. Varım yoğum gayb dilinden sorana gizlenmiştir.

³ Zahit tecelli nurunu sende nasıl meydana çıkarır? (Sanki) Karanlık gecede doğan parlak ay yüzlüdür.

⁴ Bu halis cevher, maharet iksirine ulaşmış, Süleyman gibi karalar ve denizler muradına boyun eğmiş.

⁵ Dünya bir iğnenin Hz. İsa'nın göge çıkmasına engel olduğu, ona bir kıl kadar bağlanılmayacak acayip bir yerdir.

⁶ Yoğu var eden Allah, yanlış yazarak ismini Nev'î koymuş. Halini soracak olursan aşâğılık topraktır.

⁷ Onun yok olan zatı senin iltifatınla varlık bulur/görünür. Çamura bulanmış toprak, saflığı senin lütfunun suyundan alır.

¹¹ 06 Mil Yz A 897 jpg 11.

¹ A beyim! Kanlı gözlerinden hangi azar cana ulaşırsa (yine de) incinmez. Ayık olan kimse sarhoşça hallerden gücenmez.

dil-i 'ārif kuşūr-ı cāh u devletden melūl olmaz
yıkılmağdan binā-yı hāne-i vīrāne incinmez

3. döyer cevrine ebnā-yı zamānuñ t̄alib-i dünyā
cefā-yı seng-i etfāli çeker dīvāne incinmez

senüñ lü'lü' dişüñ vaşfın şu kim vird-i zebān eyler
yaşı hecrüñle dönse sübħa-i mercāna incinmez

5. gözüñ cevri etse ğam çekmez kişi tek görñlüñe girsın
olan sultāna maħrem şīve-i derbāne incinmez

kimüñ kim mışr-ı devletde 'azīz olmağ diler görñli
atarsa anı ihvān-ı şafā yabana incinmez

7. maħabbet āteşinden ten yanar āzürde olmaz cān
anuñ'çün **nev'iyā** şem'a düşer pervāne incinmez

12.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. bir bölük hercāylardur mehlikālar bilmiş ol
'āşkuñ kadrini bilmez dil-rübālar bilmiş ol
var giriftār eyleme bilmezlig-ile kendüñi
bī-vefālardur güzeller bī-vefālar bilmiş ol
3. gir t̄arīk-i 'ışka ammā kılma ümmīd-i felāh
bunda birdür pādīşāhlarla gedālar bilmiş ol

² Ârifin gönülu devletin ve rütbenin noksanlığından hüzüñ duymaz. Harap olmuş evin yıkılmasından kimse ğam çekmez.

³ Dünyayı isteyen kimse zamane insanlarının eziyetine dayanır. Divane olan kimse çocukların attığı taşın cefasını çeker, bundan gücünmez.

⁴ Senin inci dişinin vafını dilinden düşürmeyen kimse senin ayrılığınla gözyaşı mercan tespihine dönse incinmez.

⁵ Senin gözün eziyet etse, kişi bundan sıkıntı çekmez yeter ki senin gönlüne girebilsin. Sultana yakın olan kapıcının işvesinden huzursuz olmaz.

⁶ Kimin gönülu Mısır devletinde aziz olmak isterse onu halis dostları yabana dahi atsa darılmaz.

⁷ Ey Nev'îl Beden aşk ateşinde yanar ve ruh buna gücünmez. Bu yüzden pervane muma düşer de incinmez.

¹² 06 Mil Yz A 897 jpg 15.

¹ Ay yüzlü güzeller, bir bölük şıpsevdiilerdir. Onlar âşğın değerini bilmezler, bunu bilmiş ol.

² Bilmezlikle gidip kendini düşürme, güzeller vefasızdır.

³ Aşk yoluna gir; ama bu yolda pādīşāhların da dilencilerin de bir olduğunu unutma.

çün bilürsün kim göñül çirkin yumaz āb-ı vuzū
pes ṭahāretsüz ḳabūl olmaz du'ālar bilmiş ol

5. kılmaya çünkim nesīm-i luṭf-ı ḥaḳ ref-i ḥicāb
eylemez **nev'î** bilişlik āşinālar bilmiş ol

13.

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün
Remel . . . - / . . . - / . . . - / . . . -

1. cūy-ı eşküñ süriyüp silsilesin her şuya
bağladum görñlümi bir serv-i ḳad-i dil-cūya
sīneye çekdüm elif ḥasret-i ḳadüñle velī
çekmedüm bir kez elif ḳāmetüñi pehlūya
3. lebin ol gonca-femüñ öpdüm ısırdum zēḳanın
dişlerüm yarası döndi gül-i şeftālūya
zāhidā 'ışḳ namāzında ṭahāret buymış
ki elin 'āşık olan cān u cihāndan yuya
5. o şehüñ okları zaḥm ile gözümüz yumalar
varılır niteki bārān olıcaḳ uyḥuya
ḳaşı mekkāreligin başa erişdürdi bugün
ne 'aceb ḡālib olursa ol iki cādūya
7. ḥanceri dilde vü dīdemde ḥayāli ḳaşuñuñ
nev'iyā māḥiye beñzer ki düşüpdür şuya

⁴ A gönül! Abdest suyunun çirkinini yıkamayacağımı bilirsin öyleyse temiz olmadan da duaların kabul olmayacağını bilmiş ol.

⁵ A Nev'î! Allah'ın lütfunun esintisi perdeyi kaldırmasa dostlar tanıdık gelmez.

¹³ 06 Mil Yz A 897 jpg 20.

¹ Gözyaşı ırmağının akıntısını her suya sürükleyip gönülümü ise bir gönül çeken servi boyluya bağladım.

² Senin boyunun hasretiyle göğsüme (defalarca) elif çektim fakat bir kez olsun senin elif boyunu kucaklayamadım.

³ O gonca ağızlı sevgilinin dudağını öptüm, çenesini ısırardım. Dişlerimin yarası şeftali çiçeğine benzedi.

⁴ Ey zahit! Aşk namazında temizlik, âşık olanın elini can ve cihandan yıkamasıymış.

⁵ Yağmur yağdığı vakit uykuya gidilmesi gibi o padişahın okları da yara ile gözümüzün üstünü kapatsın.

⁶ Bugün kaşının hilekârlığını başa eriştirdi. O iki cadiya/göze üstün gelirse buna şaşılmaz.

⁷ Ey Nev'î! Gönülde hançeri, gözde kaşının hayali suya düşmüş bir balığa benzer.

14.

Müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün

Recez - . - / . - - / - . - / - . - -

1. yār elif kadın büküp 'aşığa merhabā dedi
'aşk imāmına uyup hūn-ı gama şalā dedi
sırr-ı selām-ı aḥmedi şakla dehende şu gibi
olmaya sinn-i sînle açıla 'ukde hā gibi
3. cüz'ine ma'il oldı kül kāmetin étdi şekl-i pül
haḥḥa gider mecāzdan ḳanḥara-i hüdā dedi
perde içinde vech-i haḥ gizlü şanur be bak be bak
görmege belki haḥḥı haḥ lev-keşef el-giṭā dedi
5. 'ārif-i vaḥdet eylemez 'ahd-i elesti nā-dürüst
anda belā dēyen nēçün bunda belāya lā dedi
'ışḳ-ıla kendüden geçen söyledi kendü kendüye
bî-ḥoduḥ anlayup sözün 'ārif olan hüdā dedi
7. mescid ü ḳible-gāh u büt ka'be vü deyr **nev'iyā**
hep büt imiş muvaḥḥade 'ārif-i reh-nümā dedi

¹⁴ 06 Mil Yz A 897 jpg 23 (der-kenarda).

¹ Sevgili elif boyunu büküp âşığa merhaba dedi; aşk imamına uyup gam kanına haber verdi.

² Ahmed'in selamının sırrını ağzında su gibi sakla. Düğüm ha harfi gibi sinin dişiyile açılmış olmasın. (Der-kenarda yazılı olan gazelin bu beyti gazelin kafiyesine uymamaktadır. Kafiye gereği "dedi" kelimesi eklendiğinde hem vezin bozulmakta hem de anlam çıkmamaktadır. Beyit bu hâliyle vezne uyduğu gibi gazelin anlam bütünlüğü de sağlandığından buraya alınmıştır.)

³ Boyunun tamamını köprü haline getirdi; her bir parçasına gönül verdi. Hidayet köprüsü mecazdan hakikate gider, dedi.

⁴ Hakk'ın yüzünü perde içinde gizli sanır. Hele bir bak belki Hakk'ı görmeğe "Lev keşef el-giṭā mâ ezdet yakinen/Şayet perdem kalksa bile yine benim yakınım artmaz" dedi.

⁵ Bir olanı hakkıyla bilen kişi, elest meclisindeki sözünü tutmamazlık etmez. Orada evet diyen burada niye belaya hayır dedi.

⁶ Aşkla kendinden geçip kendi kendisine söylendi. Ârif olan kendinden geçenin sözünü anlayıp Allah dedi.

⁷ Ey Nev'î! Yol gösteren arif, mescit, kible, Kâbe, kilise hep birleştirilmiş putmuş, dedi.

15.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
Hezec. ---/.---/.---/.---

1. ser-i kûy-ı vefâdan bunca demdür bir eşer gelmez
haber dâr-ı maḥabbetden dirîğâ bir haber gelmez
meger bād-ı ḥazân esdi gülistân yolların kesdi
nesîm-i şubḥ-ile hem-râh olup bir berg-i ter gelmez
3. öperdüm ḥâtem-i la'li çekerdüm sîneme gâhî
o ḥaṭṭ-ı müşg-bâr ile o mâh-ı sîm-ber gelmez
zâlâm-ı ğamda berzer 'aşıkun başına gün toğmaz
neçe şubḥ u neçe şâm oldı bir bād-ı seher gelmez
5. nesîm-âsâ kanı ol yâr-ı zeyrek-tab' u çâlâküm
ki câna müşg-i ter ḥâk-i rehinden mu'teber gelmez
nişânın görmezsin şan tîr-i âh-ı şubḥ-gâhumdur
cenâb-ı seher-i yâra toğrulup dâyim gider gelmez
7. dil-i **nev'î** 'aceb deryâ-yı bî-pâyân-ı rahmetdür
cihân ma'müresi ḥâk olsa hiç aña keder gelmez

¹⁵ British Library Or 4129 26^b.

¹ Bunca vakittir vefa sokağından bir belirti yoktur. Eyvahlar olsun! Aşka vâkıf olandan da bir haber gelmez.

² Bir taze yaprak sabahın latif rüzgârıyla yoldaş olup gelmez; galiba sonbahar rüzgârı esti ve gül bahçesinin yollarını engelledi.

³ Dudağının/lal mührünü öperdim, bazen göğsüme çekerdim. O misk yağdıran ayva tüyü ile o gümüş göğüslü ay gelmez.

⁴ Kaç sabah kaç akşam oldu (yine de) bir seher rüzgârı gelmez. Gam karanlığında âşığın başına gün doğmamasına/talihin yaver gitmemesine benzer.

⁵ Latif rüzgâr gibi o çevik ve zeki yaratılışlı sevgilim nerede? Taze misk cana senin ayak bastığın topraktan daha itibarlı gelmez.

⁶ Daima sevgilinin semtine doğrulup/yönelip gider, gelmez. Sanki sabah vakti çektiğim ahın okudur da hedefini görmezsin.

⁷ Acaba Nev'î'nin gönlü rahmetin uçsuz bucaksız denizi midir de dünya yerle bir olsa ona hiç sıkıntı/bulanıklık gelmez.

16.

Nevî-i Müderris

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Hezec --./--./--./--

1. haṭṭ-ı ruḥına ehl-i naẓar yazılı 'āşık
ser-defter-i ḥübân-ı cihân ya'nî yalabık

miskîn ü ğanî şâh u gedâ luṭfına bende
ol şâh-ı cihân begler arja kullıġa lâyıķ
3. reftâr ile 'āşık-küş ü güftâr ile cân-baḥş
evzâ'ı güzel tarzı güzel tavrı yaraşık

maṭbû' u zarîf ü hoş [u] ṭannâz u sühan-sâz
hem 'akla pesendîde vü hem ṭab'a muvâfık
5. hoş-râst biçilmiş boyına ḥil'at-ı ḥübî
endâmına sîmâsına üslûbı muṭâbık

her vaz'ı hoş-âyende vü her fi'li münâsib
bâlâsı ser-efrâz-ı cihân tarzı muvâfık
7. **nevî** gibi meddâḥ miyâni gibi memdûḥ
lâyık mı kıla ketm-i 'ademde bu daķâyık

¹⁶ Bursa İnebey Yazma ve Basma Eserler Ktp. No. 2276, 116^b; İÜ TY 739 134^b başlık yok.

¹ Görmeyi bilenler yanağındaki ayva tüyelerine âşık; cihan güzellerinin kayıtlı olduğu defterin öncüsü/başı ise yüze gülücü.

² Zengin ve aciz, padişah ve köle (herkes) onun lütfuna tutsak; o cihan şahının beyleri de ona kulluk yapmaya yaraşır.

³ Gidişiyile âşık öldüren, sözüyle can bağışlayan (sevgilinin) hali güzel, tarzı güzel, tavrı uygun(dur).

⁴ (Sevgili) Güzel, zarif, hoş olduğu gibi alaycı ve güzel sözler sarf edendir. Hem akla hem mizaca münasıptir.

⁵ Kaftan boyuna uygun, güzel biçilmiş. Üslubu endamına ve çehresine münasıptir.

⁶ Her tavrı beğenilen, her işi uygun (olan sevgilinin) boyu cihanın dik başlısı, tarzı ise münasıp(tir)

⁷ Nevî gibi metheden, (sevgilin) beli gibi methedilmiş bu incelikleri ketm-i ademde kılması layık mı? (Ketm-i adem: Allah'ın ruh ve cisim âlemlerini yaratmayı istediğinde, bütün mahlûkların ilki olan cevher-i ahzarın çıktığı yer. Kenz-i mahfi veya Âlem-i kitmân da denilir. Âlemler yaratılmadan önce âlemin düzeni bu idi. İskender Pala, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, s. 268.)

17.

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Muzâri' - - ./ - - ./ - - ./ - -

1. meclis-be-meclis olmamak için revende şem'
zer halka ile düşdi yine pây-bende şem'
şeh meclisine h̄'āce-i şām armağanıdır
bir şeb-çerāğ gevheri tütmiş dehende şem'
3. nār-ı ğam ile cānı gelüpdür dehānına
pervānesini olduğu için küşende şem'
pervāneler ki āteşī dīvāneler durur
zencīr-i dūd-ı dil ne 'aceb çekse bende şem'
5. rindāna zer tütüp yine ağzında **nev'iyā**
hübāna göz kıpar oturup encümünde şem'

18.

Mefâ'ilün fe'ilātün mefâ'ilün fe'ilün
Müctes. - - / .. - - / .. - - / .. - -

1. yaşum yolunda mürekkebe gibi olup cārī
derūn-ı sīne 'arazdan kalem-şifāt 'ārī
elūme h̄āme vü kâğıd alup murād ederim
o şāha 'arz kılam h̄āl-i **nev'ī**-i zārī

¹⁷ *Pervane Bey Mecmuası* 302^a, pdf s. 1398.

¹ Mum meclis meclis dolaşmamak için yine altın halka ile esir düştü.

² Mum ağzında şebçerağ mücevherini tutar. Bu padişahın meclisine Şam tüccarının armağanıdır.

³ Mum pervanesini öldürücü olduğu için gam ateşiyle canı ağzına gelmiştir.

⁴ Pervaneler ateşli delilerdir; mum gönül dumanının zinciriyle bağlasa şaşılmaz.

⁵ Ey Nev'î! Mum, yine rintlere ağzında altın tutar; mecliste oturup güzellere göz kırpar.

¹⁸ Berlin Ms. Or. oct. 3607 181^b.

¹ Gözyaşım senin yolunda mürekkebe gibi akmakta, gönlüm ise maddiyattan kalem gibi soyunmuştur/uzaklaşmıştır.

² Elime kalem kâğıt alıp o şāha inleyen Nev'î'nin halini arz etmek isterim.

19.

Nev'î

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Muzâri' --./--./--./--

1. mihrin gönülde şaklasa dil n'ola cân gibi
bir yâr-ı mihribân mı bulur câvidân gibi

sünbül saçında dâne-i hâlin gören gönül
bağlandı kaldı murğ-ı dil-i nâtivân gibi
3. zülf-i müselseli şanasın 'ömr-i câvidân
hâl-i siyâhu fitne-i âhîr zamân gibi

dil şayd edici dâmdur ol çâh-ı ğabğabı
şüretde gerçi kim görünür âşiyân gibi
5. cân murğı düşdi çengine bir yahşî âfetüj
kurtulmağ olmaz ise eger iş yaman gibi

20.

İ'tizâr-ı Mektüb-ı Nev'î Efendi

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel -.--/--/--/--/--

1. tîğ-ı tab'um inkisâr-ı dehrle pür-jeng-i gam
nokta-veş mecmû'a-i hâtır perişân-ı elem

jeng-i ğamdan çün degül mir'ât-ı dil şüret-pezîr
levh-i âfâka ne nakş etsün be üstâd-ı kâlem

¹⁹ 06 Mil Yz A 897 jpg 22 (der-kenarda).

¹ Senin sevgini gönülde can gibi saklasa ne olur? Böylesine ebedî olacak, şefkatli bir yâr mı bulunur?

² Sünbül saçında ben tanesini gören gönül, zayıf gönül kuşu gibi bağlandı kaldı.

³ Zincir gibi saçı sanırsın sonsuz hayattır, siyah beni ise ahir zaman fitnessi gibidir.

⁴ Onun çenesinin altındaki kuyu ilk bakışta yuva gibi görünse de aslında gönül avlayan bir tuzaktır.

⁵ Gönül kuşu güzel bir afetin eline düştü, kurtulmazsa işi fenadır.

²⁰ Berlin Ms. Or. oct. 3607 181^b.

¹ Tabiatımın kılıcı cihanın bedduasından gam pasıyla doldu. Gönül mecmuası nokta gibi kederinden perişan oldu.

² Gönül aynası gam pasından şekil bulmadığından kalem üstadı gökyüzüne ne nakşetsin?

21.

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün
Hezec -- ./... ./... ./... ./...

1. zātında bu eşbāh ne cevher ne 'arazdur
kavl-i mütekellim hükemā cümle ğarazdur

āsān olur iş çün bilene 'illet-i eşyā
ķānūn u şifā niteki teşhīş-i marazdur
3. yā kıaddümi şındurdı ğam öldürme beni gel
kesre ğareket ğazf olunan yāya 'ivaazdur

22.

Müfte'ilün Müfte'ilün fā'ilün
Serī' -.. - / -.. - / -.. -

1. ķuṭb-ı medār-ı 'azamet şeh murād
ol ki getirmez daḥı mişlin felek

taḥta cülüs etdi bulup 'izz ü baḥt
baḥt ki bī-māni' ü bī-müşterek
3. eyleyicek bu ğaberi istimā'
şevke gelüp girdi semā'a felek

zemzeme-i şevket ü iķbāl-ile
ṭoldı şadā semt-i simāk u semek
5. tā ki felek nokṭa-i zātın anur
ķıldı cihān dīdesine merdümek

hātif-i ğaybı dedı tārīḥini
döndi murād üzre şehā bu felek [982]

²¹ Berlin Ms. Or. oct. 3607 113^a.

¹ Onun zatındaki bu gölgeler ne cevher ne arazdır. Kelamcılara göre filozofların hepsi kötü niyetlidir.

² Nitekim hastalığın teşhisinin Kânûn ve Şifâ'da olması gibi eşyanın illetini bilene de iş kolay olur.

³ Gam iki büküm olan boyumu parçaladı. Gel, beni öldürme; esre ortadan kaldırılan ya harfine bedeldir.

²² Berlin Ms. Or. oct. 3607 136^b.

¹ Sultan Murat yücelik yürüncesinin aksenidir. Felek onun bir benzerini dahi getiremez.

² Talih ve şeref kazanıp tahta çıktı. Talihinin engeli ve ortağı yoktur.

³ Felek bu haberi duyunca şevke gelip semaya/dönmeye başladı.

⁴ Saadet ve haşmet ezgisiyle yerin dibi ve göğün en üstü doldu.

⁵ Felek onun zatının noktasını cihanın gözüne göz bebeği yaptı.

⁶ Gaipten gelen bir ses tarihini söyledi: "Ey padişah, bu felek murat üzerine döndü."

23.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. fer vèrtür hurşide táb-ı 'arız-ı gül-fāmdan
şehre bir meh-rû güzel gelmiş diyâr-ı şāmdan
yazmaya kâtib sevād-ı ışık-ı hattın şubha dek
'arızı vaşfına āgāz eylese ahşāmdan
3. dīdeden dil hānesine tal'ati pertev şalar
şu'le-i hurşide beñzer kim toķınur cāmdan
kadd-i mevzūnın 'aceb-mi kuçsalar çep-rāstlar
sīm ü zer harc eyleyen maħrūm olur mı kāmdan
5. esb-i tab'um rāh-ı nazm içre egerçi süst idi
kaçdı ey vahşī ğazālum n'eylesün ibrāmdan

24.

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün
Remel . . - - / . . - - / . . - - / . . -

1. aldūğınca ele ol şūh-ı sitemger kāse
çalışur olmağ-içün sīne def ü ser kāse
devr éder şem'-i ruħuñ şevķine pervāne-şifat
dōstum 'aşıķ-ı bī-çāreñe beñzer kāse
3. jāle gibi dōkilür bād-ı hevādan aķça
sā'idūñ şāh-ı gül ü şanki gül-i ter kāse

²³ Berlin Ms. Or. oct. 3607 147^a.

¹ Gül renkli yanağın harareti güneşe parlaklık verir. Şehre Şam diyarından ay yüzlü bir güzel gelmiş.

² Kâtip sabaha kadar hattının karalığını yazmak için yanağının vasfını akşamdan yazmaya başlasa.

³ Güzel yüzü gözden gönül hanesine ışık salar; sanki cama değen güneş parlıtıdır.

⁴ Düğmeler senin ölçülü boyunu kucaklasalar şaşılır mı? Altın ve gümüş harcayan hiç arzusundan mahrum olur mu?

⁵ Ey vahşi ceylanım! Tabiatımın atı nazım yolunda zayıftı; ne yapısın bu ısrardan kaçtı.

²⁴ Berlin Ms. Or. oct. 3607 157^b.

¹ O zalim güzel eline kâseyi aldıkça sine def, baş da davul olmak için çalışır.

² A dostum! Kâse senin çaresiz âşığına benzer. Yanağının mumunun şevkiyle pervane gibi (daima) döner.

³ Sanki taze gül kâse, kolun da gül dalıdır da akçeler çiy tanesi gibi bedavadan dökülür.

ele al göğünü bir lu'b-ıla 'âşıkla ruşu
kîse-bâz ol yürü var oynama dilber kâse

25.

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Muzâri' --./--./--./--

1. şâm-ı firâkı şol ki életmez kemâline
ağ yılduzuñ érişmeye şubh-ı vişâline
şâm-ı zalâm-ı haş şu kadar eyledi hücüm
kıl derjli hâyil olmadı nür-ı cemâline
3. râh-ı maħabbete sefer âsân olur eger
hâdî olursa 'âşık-ı şürîde-hâline
mağrûr-ı hüsn olup niçün ol şâh-ı meh-cebîn
bakmaz mehür hüsûfına mihrün zevâline
5. yılduz şaya gözüüm gece hecrün de şubha dek
bakmağa mihr-çal'at-i ferhunde-fâline

26.

Şemsî Pâşâ Hazretleri Yapduğı Kaşruñ Târîhidür

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Müctes .-. / .-. / .-. / .-

1. zaħîr-i ehl-i suħan mülk-i nazma hâkânî
ki şâd olur suħanından revân-ı firdevsî
karîn zıll-ı hudâ ya'nî hazret-i şemsî
vêrür me'âlî'-i nazmı nişân-ı firdevsî

⁴ A sevgili! Bir oyun ile âşıkların gönlünü ele al/şefkat göster. Kâse ile oynama yürü git kese ile oynayan ol.

²⁵ Berlin Ms. Or. oct. 3607 159a.

¹ Ayrılık gecesini kemaline ulaştırmayan kimse vuslat sabahının ak yıldızına erişmesin.

² Ayva tütünün karanlık gecesi öylesine saldırdı; ancak onun güzel yüzünün nuruna kıl kadar engel ol(a)madı.

³ (Sevgili) perişan haldeki âşığına kılavuz olursa aşk yoluna seyahat kolay olur.

⁴ O ay alınlı şah, güzelliğine aldanıp ayın tutulmasına, güneşin yok olmasına niçin bakmaz?

⁵ Senin ayrılığında talihli yüzünün güneşine bakmak için gözüm sabaha kadar yıldız sayar.

²⁶ Berlin Ms. Or. oct. 3607 180^a.

¹ Söz ehlinin Zahîr'i/yardımcısı, nazım ülkesinin Hâkânî'si (Şemsî Paşa'nın) sözünden Firdevsî'nin ruhu şad olur.

² Allah'ın gölgesine yakın olan yani Şemsî Paşa Hazretleri'nin nazımının ilk beyitleri Firdevsî'den bir iz verir.

3. çerâğ-ı meclisidür enverî ile cāmî
serāy-ı şaff-ı ni'ālî mekân-ı firdevsî
- bu kaşr-ı bî-bedeli kıldı mecma'ı-ı şu'arâ
zamānede unutuldu zamān-ı firdevsî
5. sa'adet ile tamām oldu çünkü tārîhin
nazar kılan dēdi reşk-i cinān-ı firdevsî [984]

27.

Ahreb

1. aḥbāb-ı zamāne bî-vefālardur hep
bî-mihrlik ile mübtelālardur hep
ağyārla yār u dostlarla düşmen
bîgāneler ile āşinālardur hep

28.

Du'ā

Mef'ülü fā'ilätü mefā'ilü fā'ilün
Muzāri' - - ./ - . - ./ - - . / - . -

1. yā rab hemîşe cüy-ı sirişküm revāne kıl
ya'nî yumağa rüy-ı siyāhum bahāne kıl
- zulmet şebinde kılmağa zıkr-i cemilünjü
sem'-i zebāne pertev-i vaşluñ zebāne kıl

³ Enverî ve Câmî (Şemsi Paşa'nın) meclisinin kandili, sarayının ayakkabılığı ise Firdevsî'nin mekânıdır.)

⁴ Bu benzersiz kasrı şairlerin toplandığı yer haline getirdi. Firdevsî'nin zamanı bu devirde unutuldu.

⁵ Saadetle tamamlandığını gören tarihini "cennet bahçeleri kıskanır" dedi.

²⁷ Berlin Ms. Or. oct. 3607 180b.

¹ Zamane dostları hep vefasızdır. Her zaman sevgisizliğe müptelalardır.

² Başkalarıyla sevgili, dostlarla düşman, yabancılar ile hep yakındırlar.

²⁸ Berlin Ms. Or. oct. 3607 180^b.

¹ Ey Allah'ım! Gözyaşı ırmağımı daima akıt ki kara/günahkâr yüzümü yıkamaya bahane olsun.

² Karanlık gecede güzelliğinin zikrini kılmak için vuslat nurunu mumun diline alev yap.

29.

İd-i Şerîfde Hâce Efendiye Yazılmış İdi

Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

Remel . . . - / . . . - / . . . - / . . -

1. rüzgâret güzerân bād be-nevrüz u ba'îd
kevkeb-i sa'd-ı to ez-gerdiş-i idbâr ba'îd

'âdet-i halk do 'îdest bir sâl velî

'îd-i mâ ez-şeref-i nâm-ı şomâ geşt sa'îd

30.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Hezec . . . - / . . . - / . . . - / . . -

1. ne mihr êtdünj ne cevr êtdünj şehâ 'uşşâka hergiz sen
gedâlar iltifâtuñ görmediler azdan çoñdan

31.

Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün

Hezec - - / . . . - / . . . - / . . -

1. ağıyâr ile ey gonca sen iç bâde-i gülgün
çün böyle imiş neyleyelüm 'âdet-i gerdün
mañbûs-ı kafes bâğda şad murğ-ı hoş-elhân
mânend-i hümâ zâğlaruñ bañt-ı hümâyün

3. Sonuç

Nev'î Dîvân (İnceleme-Tenkitledi Metin-Nesre Çeviri-Açıklamalar) adlı doktora tezi çalışmamızı sürdürürken Berlin Devlet Kütüphanesi

²⁹ Berlin Ms. Or. oct. 3607 180^b.

¹ Ömrün nevrüzla geçsin ve (kötülükler) uzak olsun, senin uğurlu yıldızın bahtsızlığın ona uğramasından uzak olsun.

² Halkın adeti bin yıldır iki bayramı kutlamaktır, ama (her zaman) senin şerefli adını anmak bizim bayramımızdır.

³⁰ Berlin Ms. Or. oct. 3607 180^b.

¹ Ey padişah! Sen âşıklarına hiçbir vakit ne sevgi gösterdin ne eziyet ettin. Dilenciler az veya çok senden bir güler yüz görmediler.

³¹ A. Tanyıldız "Tahran'da Bulunan Şiir Mecmuası ve Neşredilmemiş Bazı Şiirler" adlı makalesinde sadece matla beytine yer verdiği şiiri benimle paylaşan Prof. Dr. Ahmet Tanyıldız'a teşekkür ederim.

¹ Ey gonca! Sen yabancılarla gül renkli şarap iç; çünkü feleğın âdeti böyleymiş, ne yapalım?

² Yüzlerce güzel sesli kuş bahçede kafeste, kargaların kutlu talihi ise hüma kuşu gibidir.

(Staatsbibliothek zu Berlin) Ms. or. oct. 3607'de Nev'î Dîvânı'nın yeni bir nüshası tespit edildi. Bulunan bu nüshada *Divan* neşrinde geçmeyen 15 şiir yer almaktadır. Bunun dışında yapılan mecmua taramalarında ise sekiz mecmuada *Divan* neşrinde geçmeyen şiirlere tesadüf edilmiştir. Bu şiirlerin ortaya çıkarılıp bugünkü Türkçeye nesre çevrilerek anlaşılması amaçlanmıştır.

Tespit edilen bu yeni şiirlerin Nev'î'ye ait olup olmadığı konusunda kesin ve net fikirler beyan etmek güçtür. Lakin bu şiirlerin Nev'î'nin basılı divanında yer alan manzumelerle bir arada oluşu, şairin üslubuna ve muhtevasına uygun olması Nev'î'ye ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak Klasik Türk şiiri araştırmalarında mecmualarda, divanlarda müstensihthen kaynaklı hatalar ve karışıklıklar olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Kaynaklar

- Acar, Burcu, *Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi'ndeki 13215 Numaralı Güfte Mecmuası ve 14717 Numaralı Şiir Mecmuasının "Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesi"ne (Mestap) Göre Tasnifi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2020, x+253 s.
- Açıkgöz, Cenk, "Nahîfi'nin Dîvânında Bulunmayan Beş Gazeli", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 7 (2017), s. 1-8.
- Aydemir, Yaşar, "Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler", *Journal of Turkish Studies*, S. 2/3, 2007, s. 122-137.
- Boz, Emine, "16. Yüzyıl Şairi Behiştî'nin Divanında Yer Almayan İki Şiiri: Bir Tahmis, Bir Tevhid", *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 1 (2024), s. 148-158.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- Demirkazık, H. İbrahim, "16. Yüzyıl Şairi Râhî ve Divançesinde Yer Almayan Şiirleri" 9. *İnternational Gap Summit Scientific Research Congress*, Adıyaman 2022, s. 533-550.
- Eflatun, Muvaffak, "Meâlî'nin Yayınlanmamış Şiirleri" 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, S. 10 (2015), s. 91-124.
- Ekinci, Ramazan, "Hâkim Mehmed Efendi'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34 (2016) s. 133-145.
- Erünsal, İsmail E., "Divan Neşirlerinde Karşılaşılan Güçlükler I: Güvenilir Bir Metin Te'sisi", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 27, S. 27, 2006, s.17-45.

- Fidan, Tarık, “Birrî Mehmed Dede'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri”, *ÇAKÜ Edebiyat Dergisi* S. 1 (2020), s. 167-183.
- Gıynaş, K. Ali, “Üç Nazire Mecmuasından Hareketle Muhibbî'nin Dîvânında Bulunmayan Şiirleri” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 29 (2014), s. 399-440.
- Götz, Manfred, *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Türkische Handschriften*, Band XIII, 3, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1979.
- Gürbüz, İncinur Atik, *Mecmû'atü'l-Letâif ve Sandûkatü'l-Maârif*, Kültür ve Turizm Bakanlığı: 3568, Ankara 2018.
- İlhan, Enes, “Sâfi'nin Tenkitli Neşirde Yer Almayan Şiirleri ve Dîvân'ının Yeni Bir Nüshası”, *Türkbilig*, S. 47 (2024), s. 244-273.
- Kaplan, Hasan, “Bâkî'nin Basılı Divanlarında Yer Almayan Şiirleri ve Divanının Bir Nüshası Üzerine Bazı Notlar”, *International Journal of Language Academy*, Vol 6/2 (2018), s. 223-253.
- Kaplan, O. & Kıyçak, Ö. “Berlin Devlet Kütüphanesi (Staatsbibliothek Zu Berlin), Ms. Or. Oct. 3652 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasının Mestaf'a Göre Tasnifi”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2021, s. 1-175.
- Karaman, Yüksel, *British Library Or 4129 Nolu Yazma Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2016, 1+429 s.
- Karataş, Ahmet, “Harputlu Şâir Rahmî Efendi'nin Neşredilen Divânında Bulunmayan Bazı Şiirleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 36 (2020), s. 1-42.
- Kesik, Beyhan, “Bâkî'nin Yayınlanmamış Bazı Şiirleri (Üç Gazel Bir Matla)”, *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, S. 2 (2016), s. 79-85.
- Kesik, Beyhan, “Bazı Şiir Mecmualarından Hareketle Basılı Divanlarda Bulunmayan Bâkî Mahlaslı Şiirler”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9 (2012), s. 115-122.
- Kesik, Beyhan, “Bazı Şiir Mecmualarından Hareketle Basılı Divanlarda Bulunmayan Bâkî Mahlaslı Şiirler-II”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. 8/13 (2013), s. 337-350.
- Kesik, Beyhan, “Bir Yazmadan Hareketle Bâkî'nin Yayınlanmamış Şiirleri”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. 7/1 (2012), s. 1489-1500.
- Kıran, Fatih, “Klasik Türk Şiire Ait Bir Mecmua-i Eş'âr'da Mesîhî'nin Divanında Bulunmayan Bazı Şiirleri Üzerine İnceleme”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı III*, s. 743-752.
- Köksal, M. Fatih, “Bâkî Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Bâkî'nin Dîvân Neşirlerinde Bulunmayan Şiirleri”, *Bilig*, S. 104 (2023), s. 27-53.

- Köksal, M. Fatih, “Bâkî'nin Bilinmeyen Veda Gazeli ve Dîvânında Bulunmayan Bazı Şiirleri”, *DEV*, S. 10 (2013), s. 319-330.
- Köksal, M. Fatih, “Berlin Devlet Kütüphanesi'nde XVI. Yüzyılda Derlenmiş Kıymetli Bir Mecmua: 'Mecmû'a-i Nezâyir'”, *Kültürk*, S. 1, 2020, s. 49-71.
- Kut, Günay, “Veysi'nin Divanında Bulunmayan Bir Kasidesi Üzerine”, *Bellekten*, C. 18 (1971), s. 169-178.
- Nev'î, *Divan*, haz. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2160, İstanbul 1977, xiii+607 s.
- Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*, haz. Suat Donuk, 2 Cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 85, Tarih ve Toplum Bilimleri Serisi: 10, İstanbul 2017.
- Onay, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemâl Kurnaz, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013.
- Öntürk, Tolga, “Vanlı Divan Şairi Dürrî'nin Yayınlanmış Divanında Yer Almayan Müzeyyel Gazeli”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı 2021, s. 433-450.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.
- Redhouse, James W., *A Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2015.
- Redhouse, James W., *Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye*, haz. Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- Sefercioğlu, M. Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Sefercioğlu, M. Nejat, “Nev'î”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, 2007, s. 52-54.
- Sertoğlu, Midhat: *Osmanlı Tarih Lügati*: Kurtuba Kitap, İstanbul 2015.
- Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*: Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.
- Şentürk, A. Atilla, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- Şu'ûrî Hasan Efendi, *Ferheng-i Şu'ûrî*, 4 Cilt, haz. Ozan Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 126, İstanbul 2019.
- Tanyıldız, Ahmet, “Tahran'da Bulunan Bir Şiir Mecmûası ve Neşredilmemiş Bazı Şiirler”, *Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 2 (Aralık 2015) s. 39-87.

- Taş, Hakan, “Bâkî'nin Dîvân'ında Bulunmayan Bir Gazeli ve Feyzî'nin Naziresi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (2010), s. 181-192.
- Taş, Hakan, “Mecmû' a-i Nezâ'ir'de, Yayınlanmış Dîvânlarda Bulunmayan Gazeller -I-“, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 179 (2009), s. 227-237.
- Tılfarlıoğlu, Musa-Temur, Zuhul, “Bursalı Rahmî'nin Dîvânında Bulunmayan Bazı Gazelleri”, *Littera Turca Journal Of Turkish Language and Literature*, S. 4 (2018), s. 1071-1096.
- Tılfarlıoğlu, Mustafa, “Enverî'nin Divanında Bulunmayan Gazelleri”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 8 (2016), s. 145-162.
- Tokmak, A. Naci, “Yavuz Sultan Selim'in Dîvânında Olmayan Farsça Şiirler”, *Doğu Esintileri*, S. 3 (2015), s. 1-18.
- Topaloğlu, Ahmet; Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük=Kubbealtı Sözlüğü*, 3 cilt, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.
- Tozlu, Musa, “XVII. Yüzyıl Şairi Beyâzî ve Yayınlanmamış Gazelleri”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 2 (2023), s. 1341-1377.
- Tulum, Mertol, *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı: (Birinci Kitap Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi; İkinci Kitap XVII. Yüzyıl Türkçesi Söz Varlığı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Uçar, Abdullah, “Zâtî'nin Yayınlanmış Divanında Bulunmayan Bir Gazeli ve Bu Gazelin İncelemesi” *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, S. 3 (2022), s. 1946-1959.
- Uğur, Ahmet, “Bektaşî Bir Şair Behrî ve Divanında Yer Almayan Şiirleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 99 (2021), s. 299-316.
- Ulvî, *Dîvân*, Hazırlayanlar: Büşra Çelik-Muzaffer Kılıç, *Derzi-zâde Ulvî [ö. 1585] Dîvân*, Dün Bugün Yarın Yayınları DBY: 46 Edebiyat: 14, İstanbul 2018.
- Yılmaz, Ozan, “Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Aralık 2008, s. 255-280.
- Yurdakul, Rabia Nur, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 739 Numarada Kayıtlı Mecmû'a-yı Nezâyir (25b-50a) (İnceleme-Metin-Çeviri)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, VII+151 s.
- Zülfe, Ömer, “Pervane Bey Mecmuası”, *TDVİA*, C. 34 (2007), s. 244-245.



IKSAD
Publishing House



ISBN: 978-625-367-916-3